CEMİL KOÇAK

İktidar ve Demokratlar

Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)

CİLT 2

iletişim

İletişim Yayınları 1695 • Araştırma-İnceleme Dizisi 281
ISBN-13: 978-975-05-0990-2 • ISBN-13: 978-975-05-0758-8 (Tk. No.)
© 2012 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2012, İstanbul

EDİTÖR Kerem Ünüvar
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI "Demokratlar" seçim sandığı sırasında
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Siyami Kuzu
DİZİN Burcu Tunakan
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 9

BİRİNCİ BÖLÜM

"İKİNCİ PARTİ"NİN İLK ADIMLARI 15

1. DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU 15

Demokrat Parti programı 47

ARA EK I: **Demokrat Parti programı (1946)** 48

Demokrat Parti tüzüğü 64

ARA EK II: **Demokrat Parti tüzüğü (1946)** 65

"İki parti arasındaki farklar" 76

Anayasal sorunlar 84

Anayasal bir sorun: Cumhurbaşkanlığı ve parti başkanlığı birlikteliği 88

Halkevleri sorunu 98

2. DEMOKRAT PARTİ'NİN ÖRGÜTLENMESİ 102

ARA EK III: **Demokrat Parti'nin örgütlenmesi** 103

Demokrat Parti teşkilâtı 126

İktidar ve "ikinci parti" 161

"İkinci parti" ve muvâzaa 165

"İkinci parti" ve iktidar partisi üzerindeki ilk etkileri 176
Kuruluş döneminde DP'nin kimliği üzerine görüşler: Bir tartışma 182
3. 46'NIN IVIR ZIVIR PARTİLERİ: 1945-1950 DÖNEMİNDE KURULAN SİYÂSÎ PARTİLERE GENEL BİR BAKIŞ 190
Partilerin kuruluş üslûbu 191
Ebedî muhalefet 193
Değişmez Genel Başkan 196
Sınıf, parti ve sosyalizm 196
İdeolojiler ve tartışma sınırı 197
Anayasa meseleleri: Temel hak ve özgürlükler, milletvekili genel seçimi, cumhurbaşkanı, İkinci Meclis, Anayasa Mahkemesi ve yargı bağımsızlığı 197
Polis ve jandarmaya dâir 206
Dine dâir 207
Kadın hakları 210
Sosyal politika: Sendikalar, grev, sosyal güvenlik, iş mahkemeleri ve işsizlik 212
Dış politika 213
Milliyetçilik ve ırkçılık 214
Ordu 215
Üniversite özerkliği 216
Köy Enstitüleri 216
Toprak reformu 216
İktisâdî ve mâlî mevzular 217
Gayri menkûl sâhipleri ile kirâlara dâir 218
Bürokrasi ve memurlara dâir 219
"Millî az[ın]lıklar meselesi" 219
Dilencilikle mücâdele 220
Bir gözlem ve bir saptama 220
ARA EK IV: 1945-1950 döneminde kurulan siyâsî partiler 221

4. CHP'DE TASFİYE 231

5. GÜMRÜK VE TEKEL BAKANI SUAT HAYRİ ÜRGÜPLÜ'NÜN YÜCE DİVAN'DA YARGILANMASI 234

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ ANA YÖRÜNGELERİ: TÜRK-AMERİKAN VE TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ 243

Missouri'nin İstanbul'u ziyâreti 276

Ekonomik yardımlar 289

Sovyet taleplerine ilişkin bir tartışma 305

Siyâsî partiler ve dış politika 309

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİDAR PARTİSİNİN KARŞI HAMLELERİ 323

1. İKİ DERECELİ MİLLETVEKİLİ ARA SEÇİMİ 323

2. İKTİDAR VE MUHALEFET PARTİLERİ AÇISINDAN İLK RAUND: BELEDİYE SEÇİMLERİ (I) 327

Belediye Kânunu'nun değiştirilmesi, belediye seçimi usûlünde değişiklik yapılması ve erken belediye seçimleri 327

3. CHP İKİNCİ OLAĞANÜSTÜ KURULTAYI 346

4. İKTİDAR VE MUHALEFET PARTİLERİ AÇISINDAN İLK RAUND: BELEDİYE SEÇİMLERİ (II) 378

Belediye seçimleri ve sonuçları 388

Belediye seçimlerine ilişkin siyâsî tartışmalar 394

5. MİLLETVEKİLİ SEÇİMİ KÂNUNU'NUN DEĞİŞTİRİLMESİ VE TEK DERECELİ SEÇİM SİSTEMİNİN KABÛLÜ 408

6. CEMİYETLER KÂNUNU'NUN DEĞİŞTİRİLMESİ 421

7. İDÂREÎ UMÛMÎYEİ VİLÂYET KÂNUNU'NDA YAPILAN DEĞİŞİKLİK VE İL GENEL MECLİSİ SEÇİMİ SİSTEMİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ 428

8. SIKIYÖNETİMİN UZATILMASI ... 432
9. TÜRK BASIN BİRLİĞİ'NİN LAĞVEDİLMESİ ... 432
10. MATBUAT KÂNUNU'NUN 50. MADDESİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ ... 434
11. BASIN SUÇLARI İÇİN AF YASASI ... 438
12. ÜNİVERSİTELER KÂNUNU: ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİ (Mİ?) ... 439
13. SOL ÜZERİNE TERÖR: TÜRK CEZÂ KÂNUNU'NUN 141 VE 142. MADDELERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ VE KAPSAMININ GENİŞLETİLMESİ ... 447

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİLLETVEKİLİ ERKEN GENEL SEÇİMİ ... 455
1. DP'NİN SEÇİM PARADOKSU ... 455
2. SEÇİM MÜCÂDELESİ VE SİYÂSÎ GERGİNLİKLER ... 458
3. SEÇİM PROPAGANDALARI ... 470
DP ve seçim propagandası ... 470
DP'nin seçim beyannâmesi ... 471
CHP ve seçim propagandası ... 471
CHP'nin seçim beyannâmesi ... 472
Bağımsız adaylar ve seçim propagandası ... 475
4. PARTİLER VE ADAYLAR ... 477
CHP adayları ... 486
DP adayları ... 493
Genelkurmay eski Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın adaylığı ... 503
5. '46 SEÇİMLERİ ... 513
Seçim sonuçları ... 515
'46 seçimleri' üzerine bir değerlendirme ... 524

SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRMELER ... 533

DİZİN ... 544

GİRİŞ

1946 yılının, 1945'in aksine, daha en başından hızlı ve önemli siyâsî gelişmelerle dolu olacağını tahmin etmek hiç de güç değildi. 1945 yılı, nasıl başında tek-partili durağan siyâsî rejimin önemsiz ve sıradan bir halkası olarak görüldüyse, 1946 yılı, aksine, şaşırtıcı ve sürprizlerle dolu bir yıl olarak sahneye adım atmak üzereydi. Nitekim yıl hızlı ve hareketli başlayacak ve öyle de devâm edecektir.

1946 yılı başında asıl soru, siyâsî alanda son gelişmelerden sonra dahi sürpriz olup olmayacağı ya da eğer sürpriz olacaksa ne zaman ve nasıl olacağı şeklindeydi. Bu son soru, siyâsi sahnede rol alan, almak isteyen ya da almaya hazırlanan tüm aktörlerin yanıtlamakta güçlük çektikleri asıl soruydu. Asıl önemlisi de, hem iktidârın, hem de muhalefetin önde gelen temsilcilerinin bu soruyu yanıtlamakta güçlük çekmeleriydi. Gerçekten de 1946 yılı, 1945 yılının birikiminin siyâsî sonuçlarının görüleceği yıl olacaktı. Bu, belliydi; ama bu gelişmelerin sonuçları tamâmen ve net bir şekilde görülebilecek miydi, yoksa bütün bunlar bir noktada (artık o hangi noktaysa) son mu bulacaktı? Bilinen, 1946 yılının herkes için belirsizliklerle dolu bir siyâsî süreç olacağıydı. Daha baştan sonunun öngörülmesi imkânsızdı. Herşey ya da pek çok şey, atılacak adımlara ve sonuçlarına bağlıydı. Bu bakımdan 1946 yılı, iktidar için bir deneme, muhalefet açısından ise denenme yılıydı.

Bu yılın gelişmelerini ne iktidar, ne de muhalefet öngörebilirdi. 1945 yılında açılan kapıdan tam olarak nereye varacağı belli olmayan bir yola girilmişti. 1946 yılında bu yolda ilerlemeye devâm edilecek miydi? Ne yol açıktı, ne de yolun nereye varacağı belirgindi. Yolun sonunu görmek imkânsız, kıvrımlarını hissetmek zordu. Yine de politik aktörlerin kendilerine uygun gördükleri yol haritaları elbette vardı. Güç olan, bu yol haritalarını siyâsî gelişmelere göre değiştirmeksizin uygulayabilmekti. Çatışan yol haritalarının ne gibi sonuçlar yaratabileceği ise, ancak heyecanla izlenebilirdi.

Bu süreci heyecanla izleyen geniş kitleler mevcuttu. Bunların arasından bâzıları, ama hepsi değil, zamanla sürece iştirâk etmeye de cesâret edebileceklerdir. 1946 yılı, bu bakımdan kitlelerin yeniden siyâsete geri döndükleri yıl olarak isimlendirilebilir. Süreç, sâdece geniş kitleler üzerinde değil, fakat bütün politik örgütler ve politik kişilikler üzerinde de derin etkiler yaratacaktır. Değişim bir sözcük olarak değil, fakat gerçek anlamı ile bu yıla damgasını vurmaya hazırlanıyordu. Diğer yandan, önemli olan değişimin yönü olduğu kadar, kendisi ve içeriğiydi de... Değişimin içeriği ve yöntemi de, değişimin kendisini şekillendiriyordu. Yine hayli karmaşık bir değişim sürecinden söz etmekteyiz. Bu sürecin temel özelliği, değişime hiçkimsenin tek başına damgasını vuramayacak olmasıdır. Değişimin yönü, şekli, yöntemi ve sonuçları, bütün politik güçlerin amansız mücâdelesinin sonucuydu. Ama bu mücâdelenin sürüp süremeyeceği ya da ne kadar sürebileceği, 1946 yılı başında yanıtsız kalan soruların en başında geliyordu.

Uzun ve krizlerle ilerleyecek bir sürecin ilk adımları yılın ilk günlerinde belirginleşti. 1945'in sancıları, nihâyet "ikinci parti"nin doğumuyla sonuçlandı. Elbette MKP'nin kuruluşunun üzerinden birkaç ay geçtikten sonra, yeni parti olsa olsa "üçüncü parti" olarak adlandırılabilirdi. Ancak, MKP, serinin ilk cildinde[1] açıklamaya çalıştığım nedenlerle, bir türlü "ikinci parti" ünvânını alamadığından, bu sıfat DP'ye kaldı. DP'nin doğumu yalnızca bir ilk adım mâhiyetindeydi. Politik arenadaki pek çok kişi için bu, uygun ve aynı zamanda yeterli bir adımdı. Bundan sonrası ayrıntılı bir şekil-

1 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 516-542 ve 674-690.

de düşünülmemişti. "İkinci parti"nin kuruluşu, 1945 yılında hazırlanan sürecin son halkası sayılmalıydı.

"İkinci parti" için politik arenada yer alanların farklı senaryoları vardı: İktidar açısından bakıldığında, "ikinci" ya da yeni parti, eskisinin yâni iktidar partisinin gölgesinde ve denetiminde kalmalı; ayrıca SCF'nin düştüğü tuzaklardan da uzak durmalıydı. Bunun için yeterli ve gerekli bütün önlemlerin alınmış olduğu düşünülüyordu. Celâl Bayar ve arkadaşlarının eski CHP'liler olarak bu senaryoda üzerlerine düşen rolü başarıyla oynayabilecekleri öngörülmüştü. Dışarıdan bakanlar açısından bu öngörünün doğruluk payı yüksek olmalıydı. Gerçekten de "ikinci parti"nin kurucuları güvenilir kişilerdi. Acaba bu, "ikinci parti"nin de bütünüyle güvenilir olmasının garantisi olabilir miydi sorusu gâlibâ ikinci plânda kalmıştı. "İkinci parti"nin kurucularının tam olarak neler düşündüğü ise bilinemez bir konuydu; onların öngörüsü ile iktidârınkinin ne kadar örtüştüğü tahmin bile edilemezdi. Bütün bu sorular yılın ilk günlerinde siyâsî gündemi oluşturuyordu.

Bu kitapta, bu soruların yanıtının öyle düşünüldüğü ya da sanıldığı gibi kolayca verilemediğinin öyküsünü izleyeceğiz. Bu, "ikinci parti"nin/DP'nin kuruluş öyküsüdür. Öykünün analizi, onu bir kriz öyküsü olarak tanımlayabileceğimizi gösteriyor. 1946 yılında Türkiye'de, aradan geçen onbeş yıldan sonra, yeniden iki parti bulunuyordu ve rejimin iki partili bir sistemi ne ölçüde tolere edebileceği sorusuna verilebilecek o denli kolay bir yanıt yoktu. Aksine, krizin doğması için çok zamâna da ihtiyaç duyulmadı. SCF'nin başına gelenler, çok geçmeden "ikinci parti"nin de başına gelmeye başladı. Kriz, 1946 yılının kış aylarında hemen ortaya çıktı. SCF'ye yönelik ne kadar isnad varsa,[2] DP için de ezbere bir şekilde yeniden gündeme ge(itiri)ldi. Eğer öykü eskisi gibi devâm edecekse, öykünün sonunun da aynı olmaması için hiçbir neden yokmuş gibi görünüyordu. Tek-partili rejim anlayışı içinde "ikinci parti"ye ne ölçüde ve ne kadar yer olduğu sorgulanmaya muhtaç bir konuydu. SCF zamânında olduğu gibi, iktidar ile muhalefet arasında bu konuda siyâsî bir mutâbakat olmadığı da açıkça görüldü. Dahası, partiler rejimi açıkça siyâsî kriz anlamına gelmişti. Krizin ne

2 Bkz. Cemil Koçak, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (BİSCF).**

zaman ve nasıl ortadan kaldırılacağı belirsizdi. Hattâ krizin atlatılıp atlatılamayacağı da belirsizdi. Kriz, zamanla rejim krizi hâline de gelecektir. Ama bu son süreci bir sonraki ciltte ele alacağım.

Bu kitapta, kuruluş aşamasındaki iki partili siyâsî sistemin ilk aylarının ve sözünü ettiğim siyâsî krizin öyküsünü, gerek iktidar ve gerekse muhalefet penceresinden analiz etmeye çalışacağım. Tezim basit: Kabaca 1946 yılı başından başlayarak 1947 yılının Temmuz ayına ve hattâ sonbaharına dek ilerleyen derin bir krizden/rejim krizinden söz ediyorum ve krizin adını da "ikinci parti"nin/muhalefetin meşrûluk krizi olarak tanımlıyorum. Kriz, iktidar açısından "ikinci parti"nin siyâsî meşrûluk krizi idi. Muhalefet açısından ise, iktidârın meşrûluğu krizi idi. Bu türden bir siyâsî tartışma ve çatışma şiddetli ögeler içeriyordu ve uzlaşma imkânını da kendiliğinden azaltıyordu. Nitekim, krizin yaklaşık birbuçuk yıllık sürecinde, zamân içinde evrildiğine, kimi zaman düşük tempo ile sürdüğüne ve kimi zaman da alevlendiğine tanık olacağız. Fakat kriz, öneminden hiçbir şey yitirmeksizin zamanla zirveye ulaşacaktır. Bu ciltte, özel olarak krizin tırmanmaya başladığı dönemi, yâni DP'nin kuruluşundan Temmuz seçimlerine kadar geçen süreci ayrıntılı bir şekilde gözden geçirmeyi öneriyorum. Krizin zirveye ulaşacağı dönemi ise bir sonraki cilde bırakıyorum.

Krizden çıkış için iktidâra göre asıl görev muhalefete düşüyordu. Eğer "ikinci parti" kendisine terk edilmiş olan dar siyâsî alanda kalmaya karar verirse ve iktidârın kendisine sunmuş olduğu meşrûluk alanını terk etmezse, bu takdirde kriz de kendiliğinden sona ererdi. Aksi hâlde, 1945 yılındaki bütün gelişmeler, maalesef tâlihsiz ve daha öncekilere benzer bir şekilde, arzu edilmeyen sonuçlara varabilirdi. İktidârın "ikinci parti"yi terbiye yöntemi, geçmiş siyâsî deneyimlerin olumsuz sonuçlarını hatırlatarak, muhalefeti tehdit ve şantaj ile yola getirmekten geçiyordu. İktidârın kırbacının şaklayıp şaklamayacağını ya da ne zaman ve ne şekilde şaklayacağını öngörmek muhalefetin en zorlu görev alanına giriyordu. İktidârın elini kolunu bağlayan ya da bağlayacak o kadar dar yasal zemin vardı ki, muhalefetin yasal korunma zırhı son derece ince sayılırdı. "İkinci parti"nin varlığını sürdürebilmesi ancak bu ince zırhın içinde ve onun sâyesinde mümkün olabilirdi ve bu o kadar da kolay değildi. Devâsa iktidar imkânları, yeni oluşan par-

tiler sistemini uygun ya da gerekli gördüğü anda ortadan kaldırabilecek bütün yasal imkânlara sâhipti. Yasalar, tek-parti döneminin ve tek-partili rejimin yasalarıydı ve 1946 yılının başında bunların değiştirilmesi için hiçbir girişimde bulunulmamıştı. İktidar, yasal bakımdan kendisini savunmasız bırakmak gibi bir niyeti olmadığını ortaya koymuştu bile... Bu bakımdan öykünün ilerleyen kısımlarında siyasî inisiyatifin esas olarak iktidârın elinde olduğu görmemek imkânsızdır.

"İkinci parti"ye gelince... Muhalefet, yalnızca toplum üzerindeki siyâsî meşrûluğunun ağırlığına güvenebilecek konumdaydı. İktidâra karşı yegâne kozu, toplum üzerindeki siyâsî meşrûluğunu yitirmemekti. Bunun için siyâsî açıdan yanlış adım atmaması gerekiyordu ve toplumdan tecrid olmamak için çaba harcamalıydı. Muhalefetin yegâne güvencesi, âdetâ o zamâna kadar sesi soluğu çıkmaz ve ne derece güvenilebilir olduğu da hayli tartışmalı olan toplumun kendisi idi. Toplumun kendisine sâhip çıkmaması durumunda "ikinci parti"nin âkıbetinin geçmişteki tecrübelerden daha farklı olması için herhangi bir neden yoktu. Bu bakımdan yeni partinin kurucularının temkinli olmak zorunda kalmaları kaçınılmazdı. Meşrûluğuna halel gelmesi hâlinde "ikinci parti"den geriye hiçbir şey kalmazdı!

Muhalefetin bir de uluslararası politik ortamdan güç alması söz konusuydu. Muhalefetin meşrûluk sorunu, aslında bir bakıma Türkiye'nin dış politika manevraları ile eş anlamlı hâle gelmişti. Ankara, Batı ittifâkı içinde kendisine sağlam bir yer bulabilmek için çaba harcadıkça, "ikinci parti"nin hayâtiyetini sürdürme şansı da artıyordu. Diğer yandan, soğuk savaş ve Sovyet tehdidi, yeniden tek-partili rejime dönüş imkânını sunan önemli bir argümandı. İktidar açısından bu güç ortamda bir de muhalefetle uğraşmamak gereği önemli bir meşrû argüman olarak her zaman gündemdeydi. Ne de olsa, zor zamanlarda rejimin niteliğinin ne olması gerektiği konusunda tartışma açılmaması yönündeki zihniyet, eski bir alışkanlıktı... Muhalefet ise, Ankara'nın dış politika manevraları arasında kendisine güvenli bir konum yaratabilme telâşındaydı. Bu bakımdan iktidârın özellikle de ABD ile ilişkileri, muhalefetin meşrûluk sorunu açısından önemli bir etken sayılabilirdi. İktidârın taktikleri, muhalefetin araçlarıydı.

"İKİNCİ PARTİ"NİN İLK ADIMLARI

Bu bölümde önce "ikinci parti"nin kuruluşunu ve teşkilâtlanmasını izleyeceğiz. Daha sonra bütün bu gelişmelerin ışığında DP'nin ilk adımlarının bir değerlendirmesini yapmaya çalışacağım. "İkinci parti"nin doğumu, pek çok siyâsî meselenin uzun yıllardan sonra yeniden gündeme gelmesi ile sonuçlanacaktır. Bu sonucun elbette siyâsî tartışmalar doğurmaması beklenemezdi. Bu tartışmaları izlerken, hangi konuların gündeme gelebildiğine ve hangilerinin de gelemediğine açıklık kazandırmaya ve bunun da nedenlerine inmeye çalışacağım.

1. DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU

Celâl Bayar'ın DP kurucusu olması için öncelikle CHP'den istifâ etmesi gerekiyordu. Diğer kurucular ise, zâten daha 1945 yılında CHP'den tasfiye edilmişlerdi.[1] Bayar, nihâyet kendisine "sevimsiz ve zor" gelen işi de tamamlayacak ve CHP'den istifâ edecektir.[2]

DP kurucuları, yılın hemen başında, 7 Ocak 1946 târihinde, Cemiyetler Kânunu'nun ilgili maddelerine istinâden, İçişleri Bakanlığı'na başvurarak, DP'nin resmen kurulması için partinin kuruluş

1 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 641-674, 690-718 ve 753-763.

2 Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 47.

dilekçesini sunarlar.[3] Hatırlanacağı gibi, yürürlükte bulunan Cemiyetler Kânunu[4] gereğince, herhangi bir dernek gibi, bir siyâsî partinin de resmen ve yasal olarak kurulabilmesi için, İçişleri Bakanlığı'nın izni gerekiyordu. Dolayısıyla DP, yasal olarak faaliyete geçmeden önce bu izni almak zorundaydı.

DP'nin kuruluş süreci, SCF'ninkine tam olarak benzemese de, onu fazlasıyla andırıyordu. Hattâ, Cemâl Kutay'ın deyimi ile, SCF, DP'nin "hakiki babası"ydı.[5] Öncelikle, hatırlanacağı gibi, SCF'nin kuruluşu da, bizzat Cumhurbaşkanı ve CHP Değişmez Genel Başkanı Atatürk'ün önerisi, teşviki, ısrârı, yardımı ve izni ile olmuştu.[6] Fethi Okyar, Atatürk'ün sâdece gençlik arkadaşı değil, fakat aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki politika hayâtından gelen siyâsî yakınıydı da... Okyar, Atatürk açısından her bakımdan güvenilebilecek bir kişiydi.[7] SCF'nin zamânında bizzat Cumhurbaşkanının güvenine sâhip bir politik kişilik tarafından kurulmasına karşılık; Bayar da, İnönü açısından, yakınında bir siyâsetçi değilse de, zor zamanlarda denenmiş ve sınanmış bir siyâsî kişilik olarak belirmişti. Bayar'ın Atatürk'ün son zamânına rastlayan Başbakanlığı döneminde İnönü'nün Bayar'a verdiği not her bakımdan olumluydu.[8]

Ancak bu defâ, SCF örneğinin aksine, bir muhalefet partisinin kurulmasından önce, muhalefetin öncelikle CHP içinde bir hizip olarak doğması ve yaşaması konusunda bir görüş geliştirilmemiş ve aslında buna gerek de görülmemişti. Aslında bu düşünce zamânında biraz denenmişti de... Nitekim, CHP Müstakil Grubu, esâsen bu işlevi yerine getirmek üzere kurulmuş, fakat hiçbir gelişme göstermeksizin, âdetâ kendiliğinden kaybolup gitmişti.[9] Bu nedenle artık bu türden bir önerinin ve girişimin siyâsî hiçbir anlamı yoktu. Di-

3 **Ulus**, (8.1.1946). Ayrıca bkz. Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 63; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 228-229.

4 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 301-303.

5 **Cumhuriyetin Beş Dönemeci**, s. 32.

6 Bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 171-180.

7 Fethi Okyar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?**, s. 7-18 ve 79 ve 92-93. Ayrıca bkz. Cemâl Kutay. **Üç Devirde Bir Adam: Fethi Okyar**, s. 3-372; Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Dlayı**, s. 34 ve 41-49.

8 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (TMŞD)**, (Cilt: 1), s. 139-228.

9 CHP Müstakil Grubu hakkında ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 72-82 ve 309-319.

ğer yandan, zâten bu öneri onbeş yıl önce bizzat İnönü'nün girişimi ile engellenmiş,[10] ancak İnönü, Millî Şef döneminde, daha önce reddettiği bu öneriyi, Müstakil Grup adı altında gerçekleştirmeyi uygun görmüştü. Aradan onbeş yıl geçtikten sonra İnönü de, muhalefetin bir siyâsî parti olarak oluşmasını tercih ediyordu.[11]

Hatırlanacağı gibi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF)'nin kuruluşu sırasında, muhalefet partisi, İçişleri Bakanlığı nezdindeki tescil işlemleri sırasında hiçbir şekilde iktidârın neden olduğu bir güçlükle karşılaşmamıştı.[12] SCF'nin resmen kurulması için izin almak zâten söz konusu değildi. Çünkü, bu dönemde Cemiyetler Kânunu 1938 yılında geçireceği değişikliği henüz geçirmemişti[13] ve bu nedenle yeni bir dernek ya da siyâsî parti kurmak için izin almaya gerek yoktu. Tıpkı TpCF'nin kuruluşunda olduğu gibi... Atatürk, buna rağmen, Fethi Okyar'ın bizzat kendisinden izin almasını istemişti. Atatürk, Okyar'dan bir muhalefet partisi kurmak istediğini ve bu konuda kendisinin de görüşlerini almayı arzu ettiğini belirten ve basında da yayınlanacak olan bir mektupla doğrudan kendisine başvurmasını istemişti. Atatürk de, Okyar'a bu girişimini olumlu karşıladığını belirten bir mektupla yanıt verecek ve Okyar, ancak bundan sonra siyâsî bir girişimde bulunacaktı. Bu süreçte, kamuoyunun da derhâl fark edeceği gibi, bir siyâsî izin ve güvence söz konusuydu. Bu iznin ve güvencenin kaynağı ise, bizzat Atatürk idi.[14]

DP'nin kuruluş sürecinde de, hatırlanacağı gibi, daha farklı bir süreç içinde şekillenmiş de olsa, kamuoyunun fark edeceği biçimde, DP, bizzat İnönü'nün önerisi, teşviki, izni ve güvencesi ile politika hayâtına adım atmıştı. Her iki muhalefet partisi de siyâsî meşrûluğunu bizzat Cumhurbaşkanından alıyordu.[15]

Yine hatırlanacağı gibi, DP'nin kuruluşu, 1945 yılı içinde meydana gelen siyâsî gelişmeler sonucunda ve ancak uzun bir süreç

10 Bkz. Okyar, **age**. Ayrıca bkz. Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**.

11 Ayrıca bkz. Okyar, **age**, s. 12-16; Kutay, **Üç Devirde Bir Adam: Fethi Okyar**, s. 395-400 ve 405.

12 Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 79 ve 81.

13 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 301-303.

14 Bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 1271-180; Okyar, **age**, s. 21. Ayrıca bkz. Kutay, **Üç Devirde Bir Adam: Fethi Okyar**, s. 414 ve 421 ve 428-430 ve 436-437; Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hâtıraları**, s. 4-9; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması**, s. 253.

15 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**.

içinde gerçekleşebilmişti. Nitekim, Ahmet Hamdi Başar, anılarında, DP'nin kuruluşunu ve programının hazırlanması sürecini anlatır ve bir yandan da bu süreci eleştirirken, tam da bu duruma işâret ediyor. Başar'a göre, 1945 yılının yaz ayları başında kendisi yeni bir muhalefet partisinin kurulması için DP'nin müstakbel kurucuları ile temaslarda ve girişimlerde bulunmaya başlamıştı. Başar, bu durumu anılarında şöyle anlatıyor:

> "İşte benim dörtlerle onları yeni bir muhalefet partisi kurmaya teşvik için yaptığım temas ve teşebbüsler, bu sıralarda [İsmet İnönü'nün ünlü 19 Mayıs konuşmasından[16] hemen sonra] başlıyor. Evvelâ bunlardan biri [muhtemelen Refik Koraltan], sonra ikisi [muhtemelen Refik Koraltan ile Celâl Bayar ve] nihâyet dördü ile konuşmalarımız, çalışmalarımız oluyor. Vaziyet[in] henüz karanlık ve karışık olduğu ilk zamanlarda, müstakbel hürriyet kahramanlarımız çok çekingen ve kararsızdırlar. Onların yeni parti kurmaya cesâret edebilmeleri için, tereddüt ve endişe içinde yaşanan beş ayın geçmesi ve bu arada kuvvet verici bir takım hâdiselerin cereyân etmesi ve teminatlar alınması icâb etmiştir. Nihâyet dörtlerle birlikte yapılan toplantılar ve görüşmelerden sonra, benim de dâhil olacağım beş kişilik bir kurucu heyet tarafından 'Demokrat Parti'nin kurulmasına karar veriliyor."[17]

Başar'ın anlattıklarına göre, henüz 1945 yılının sonbaharında, Başar, müstakbel kuruculardan Refik Koraltan'ı iknâ etmiş ve birlikte bir parti programı hazırlamışlardı bile... Bu sırada Koraltan, Bayar'ın lider olamayacağını düşünüyor ve Bayar'ın tereddütlü siyâsî tutumu da bu görüşünü destekliyordu. Bunun üzerine her ikisi de bir muhalefet partisinin kurulması ve liderlik konularında Bayar'ı iknâ etmeye çalışmışlardı. Başar, Bayar'ın bu sırada hâlâ kararsız olduğuna değiniyor. Nitekim, Başar'a göre, Bayar'ın CHP'den değil de milletvekilliğinden ayrılması, bu kararsızlığının bir sonucuydu.[18] Oysa Başar, 25 Eylül 1945 târihinde CHP'den ayrılmıştı bile...[19] Bu anlamda Başar, benim serinin ilk cildindeki analizimi ve saptamamı doğrulamaktadır.

16 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 228-234.

17 Başar, **Yaşadığımız Devrin İçyüzü**, s. 28.

18 Başar, **Yaşadığımız Devrin İçyüzü**, s. 28-29; Gürses, **age**, s. 195-196.

19 Gürses, **age**, s. 197; Başar, **Yaşadığımız Devrin İçyüzü**, s. 36.
Ali Fuat Başgil de, anılarında, DP'nin kurulmasından hemen sonra, bizzat Bayar tarafından, kendisine DP'ye katılmasının hem de birkaç kez önerildiğini yazıyor. **Ali Fuat Başgil'in Hâtıraları**, s. 145-146.

Ancak Bayar'ın kararsızlığı da temelsiz değildi. Çünkü Bayar, tam da bu aşamada, bizzat Hüseyin Câhit Yalçın'ın kendisine bir mektup yazarak, eski bir İttihatçı olarak, bir muhalefet partisi kurulması için zamânın henüz erken olduğunu ve bu girişiminden vazgeçmesi gerektiğini belirttiğini açıklıyor.[20]

Başar'ın program konusunda DP kurucuları ile anlaşması esâsen mümkün değildi. Çünkü, kendisinin daha ziyâde doktrinel olma eğilimi güden görüşleri ile DP kurucularının daha ziyâde pragmatik görüşleri arasında temel farklar vardı ve işin daha başında Başar'ın bu farkları anlamaması gariptir. Başar, iki meclisli bir siyâsî yapılanma talep ediyordu. İlk meclis, meslekî temsil ilkesine göre kurulacaktı. İkinci meclis ise, klâsik bir millet meclisi olacaktı, ama yetkileri epey daraltılmış olarak... Bu formüle, bir de yetkileri daraltılmış iktidar talebini de eklemek gerekir. Başar'ın iktisâdî devletçilik konusundaki görüşlerine ise, kısmen Bayar ile yakın olsa dahi, diğer kurucuların katılması çok güç görünüyordu. Dolayısıyla, aslında Başar'ın DP kurucuları arasında yer alması biraz garipti, yoksa kendisinin anılarında belirttiği ya da itirâf ettiği gibi onlarla anlaşamaması değil...[21]

Başar, anılarında, bu daha baştan çatışmalı duruma rağmen, önce Koraltan ile bir parti programı hazırladıklarını belirtiyor. Ardından dörtler de bir program hazırlamışlardı. Bu ikinci programa Başar da katkıda bulunmuştu. Ancak bu hazırlıklar sırasında Başar, öncelikle Menderes ve Köprülü ile çatışmıştı. Koraltan, başlangıçta Başar'a daha yakındı, ancak sonunda Menderes'i tercih edecektir. Tıpkı başlangıçta Koraltan gibi Başar'a yakın duran Bayar'a benzer şekilde... Başar, programın hazırlanması sırasında Ahmet Emin Yalman'ın da müstakbel kurucular üzerindeki muhtemel etkisinden söz ediyor. Başar, bu gelişmeler üzerine kurucu olmaktan vazgeçecektir. Zâten bu çatışmalı durum karşısında kanımca Başar'ın kurucu olması mümkün değildi. Başar'ın anlatımı, kurucu olmaktan bizzat kendisinin vazgeçtiği yolunda olmakla birlikte, muhtemelen kurucular tarafından önce tecrid edilmiş ve daha sonra da aralarından ayrılmak zorunda kalmıştı. Bu, belki de bir

20 Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 37.

21 Başar, **Yaşadığımız Devrin İçyüzü**, s. 28-30; Gürses, **age**, s. 198-199; Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 445; Aydemir, **Menderes'in Dramı?**, s. 145.

nevi atılma idi. Ne var ki, Başar'ın anılarında bunu tam olarak nakletmesi elbette çok güçtür.

Başar'ın, görüşleri bilinmesine karşın, dörtler arasında yer alması, herhâlde DP'nin kuruluşu sırasında müstakbel kurucuların mümkün olduğunca hemen herkesin desteğini almak istemesinden ve buna ihtiyaçları da olmasından ileri geliyordu. Dörtlerin yanında ya da arkasında herhâlde pek az destek vardı ve görüş ayrılıkları bu zayıf desteği daha da azaltmamalıydı. Nitekim Başar, kurucular arasından ayrıldıktan sonra da DP'yi desteklemeye devâm edecektir. Anılarında ise, sâdece Menderes ile anlaşmazlık ve çatışma içinde olduklarını yazıyor. Diğer kurucular, özellikle de Bayar ve Koraltan ile ilişkisi ise olağan şekilde sürüyor olmalıydı. O kadar ki, ilk milletvekili genel seçiminde Başar'ın aday olması için bizzat Bayar talepte bulunmuştu. Hattâ Bayar'a "Menderes'ten sakınınız... En kuvvetli adamınız en tehlikeli adamınızdır," demek sûreti ile onu uyarmaya dahi çalışmıştı.[22]

Bir başka benzerlik de, her iki partinin de parlamento içinden doğmasıdır: Gerek SCF ve gerekse DP, milletvekillerine dayanarak meclis içinde oluşmuşlardı ve garip bir tasâdüf, her iki partinin de genel başkanı, hiç değilse daha kuruluş aşamasında milletvekili değildi. Bununla birlikte, Fethi Okyar, SCF'nin kurulmasından hemen sonra, Eylül ayında yapılan milletvekili ara seçiminde Gümüşhâne milletvekili seçilecek ve bu sûretle meclise de girecektir.[23] Bayar'ın meclise girmesi ise, Okyar'a kıyasla biraz daha uzun zaman alacak ve Bayar, ancak 21 Temmuz 1946 târihinde yapılan milletvekili erken genel seçiminden sonra meclise katılabilecektir. Bu karşılaştırmaya TpCF'nin de meclis içinden doğduğunu hatırlayarak devâm etmek mümkündür. Ancak bu partinin neredeyse bütün önemli ve önde gelen kurucuları milletvekiliydi.[24] Erik Jan Zürcher, bir araştırmasında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni çıkış noktası alarak, "bu ayrım bağlamında Türk siyâsal yaşamında parlamento dışı yapılanmalardan parlamentere

22 Başar, **Yaşadığımız Devrin İçyüzü**, s. 28-35; Gürses, **age**, s. 200-201.

23 Okyar, **age**, s. 117. Ayrıca bkz. Kutay, **Üç Devirde Bir Adam: Fethi Okyar**, s. 506; Ağaoğlu, **age**, s. 14; Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 132; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması**, s. 268-269.

24 Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 73-77.

doğru tedricî bir gelişme olduğu kanısındayım" şeklinde bir saptamada bulunuyor.[25]

İlginç bir başka nokta da, DP'nin son derece mütevâzi sayıda milletvekili ile kurulurken, SCF'nin bizzat Genel Başkanı Fethi Okyar'ın talebi üzerine milletvekili pazarlığı ile kurulmasıdır. Okyar, 120 milletvekili istemiş, İsmet İnönü ise 40 ilâ 50 milletvekili verilebileceğini belirtmiş ve nihâyet Atatürk'ün önerisi üzerine 70 milletvekili üzerinde uzlaşmaya varılabilmişti. Atatürk, bir sonraki seçim için de aynı sayıda milletvekili kontenjanı için güvence veriyordu. Okyar ise, kendisine söz verilen 70 milletvekili dışında, diğer seçim bölgelerinde serbest seçim yapılmasını istiyordu.[26] Bununla birlikte SCF'ye katılan milletvekili sayısı 13'te kalacaktır.[27] TpCF ise, zamânında daha güçlü bir başlangıç yapmış ve 30 civârında milletvekilini bünyesine katmıştı.[28] Okyar'a göre, "Yeni fırkanın ancak [Cumhuriyet] Halk Fırkası tarafından gösterilecek yardım sâyesinde vücûda geleceği fikri hâkimdi. [Cumhuriyet] Halk Fırkası o kadar kuvvetli sûrette memlekette kök salmış zan olunuyordu ki, bunun karşısında yeni bir fırkanın kendi başına meydana çıkması ve [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın elinden mebuslarını alabilmesi, ihtimâl hâricinde telâkki olunuyordu."[29] Aradan geçen onbeş yıldan sonra dahi bu alanda da zihniyet değişikliği olduğuna ilişkin bir işâret henüz görülmüyordu.

Bir başka benzerlik de, gerek SCF'nin ve gerekse DP'nin aynı siyâsî argümanı kendilerine meşrûluk temeli olarak kabûl etmeleridir. Bu da, tek-partili bir siyâsî rejimde iktidârın denetimden uzak kalması ve bu nedenle de ortaya çıkan siyâsî sorumsuzluğun devlet ve hükümet işlerinde aksamalara ve şikâyetlere neden olmasıydı. Nitekim DP de, Adnan Menderes'in ifâde ettiği gibi, tek-partili rejime son vermek için ortaya çıkmış siyâsî bir hareketti.[30] Diğer yandan, TpCF'nin kuruluşunun da aynı siyâsî anlayış teme-

---

25 Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 73-77.

26 Okyar, **age**, s. 22-24. Ayrıca bkz. Kutay, **Üç Devirde Bir Adam: Fethi Okyar**, s. 416-420; Ağaoğlu, **age**, s. 5 ve 14; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması**, s. 257.

27 Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 50-66; Ağaoğlu, **age**, s. 18.

28 Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 73-77.

29 Okyar, **age**, s. 23. Ayrıca bkz. Kutay, **Üç Devirde Bir Adam: Fethi Okyar**, s. 418-419.

30 Okyar, **age**, s. 55; **Menderes Diyor ki**, s. 36. Ayrıca bkz. Başar, **Yaşadığımız Devrin İçyüzü**, s. 31.

linde gerçekleştiğini unutmamamız gerekir. Denetim ihtiyâcı, daha 1924 yılında siyâset gündemine girmişti bile...[31]

Ancak, daha da gerilere gitmek mümkündür: Birinci TBMM döneminde oluşan İkinci Grup'un amacı da, özetle, iktidar olmak değil, fakat TBMM'de çoğunluk grubu olarak görülebilecek Birinci Grup'un uygulamalarına ve kişi tahakkümüne karşı çıkmak, Meclis üstünlüğü ilkesini benimsetmek ve kânunî bir yönetim kurmaktı.[32]

Tıpkı SCF'nin programının bizzat Atatürk'ün denetiminden geçmesi ve programda yine bizzat Atatürk tarafından bâzı değişiklikler yapılması gibi,[33] DP'nin programı da ilke olarak İnönü'nün onayından geçmişti. DP'nin siyâsî merkez olarak Ankara'yı benimsemesine karşılık, bir fark da, SCF'nin zamânında İstanbul'u merkez kabûl etmesiydi.[34] Bu, CHP ile TpCF'nin siyâsî anlaşmazlık konularından biriydi; fakat siyâsî bir tartışma geleneği oluşturmaktan da uzak kalmıştı.[35]

"İkinci parti" ile ilgili olarak 1946 yılının ilk günlerinde basında görülen ilk habere *Ulus* gazetesinde rastlıyoruz. *Ulus*, 6 Ocak târihli ve ikinci sayfasında yer alan ve ancak tek sütunu kaplayan on satırlık haberinde, "Demokrat Parti'nin nizamnâmesi hükûmete veriliyor" diyordu.[36] Bu haberle "ikinci parti"nin Demokrat Parti adını alacağı da resmen açıklık kazanmış oluyordu. Bir anlatıma göre, partinin isim babası, gazeteci Ahmet Emin Yalman idi.[37] An-

31 Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 127-130.

32 Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, s. 9-11.

33 **Okyar, age.** s. 56-57.

34 Yetkin. **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 102.

35 Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 87.

36 **Ulus**, (6.1.1946).

37 Yalman, **Yakın Târihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971)**, (Cilt: 4) s. 43; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 63.

Samet Ağaoğlu, yıllar sonra, Ahmet Emin Yalman için, "İtirâf etmeli, Demokrat Parti'nin kuruluşunda hizmeti çok oldu. [Hattâ] kurucularından biri sayılacak kadar!" diyecektir. Samet Ağaoğlu, **Âşinâ Yüzler**, s. 158.

Samet Ağaoğlu, bir başka eserinde de, Yalman hakkında şunları yazacaktır:

"Gazeteci ve yazar olarak şöhretinin büyük payı, Demokrat Parti'nin kuruluşu ile başlar. O güne kadar aydınlar ve politikacılar çevresinde tanınmış [olan] ismi ve yüzü, bu kuruluştan sonra da halka ve memlekete hızla yayıldı. Demokrat Parti'nin ona sağladığı bu tanınma imkânına karşılık, onun da Demokrat Parti'nin tutunup kuvvetlenmesinde küçümsenmeyecek hizmetleri olduğu inkâr edilemez. Eğer hâtırâlarında, 'Demokrat Parti'yi Nasıl Kurduk?' diyebilecek bir gazeteci varsa. [Ağaoğlu, burada, Zekeriyâ Sertel'in anıla-

cak, bizzat Bayar'ın Metin Toker'e naklettiğine göre, DP ismi, Bayar'ın ismini hatırlayamadığı kuruculardan birisine âiddi.[38] Tekir Erer ise, Bayar'ın 4 Ocak'ta partisinin ismini basına açıkladığını yazıyor.[39] Ancak, yine Bayar, Metin Toker'e yaptığı açıklamada, isim seçiminde "Amerikan modeli"nin de rol oynadığına değiniyor. Bayar, Toker'e, "orada da bir Cumhuriyetçi Parti, bir de Demokrat Parti yok muydu?" diye soracaktır.[40] Bu konuya ileride yeniden döneceğim.

"İkinci parti"nin Demokrat Parti adını alması ilginçtir. Çünkü, ilk olarak, "demokrat" kelimesi Türkçe değildi ve telâffuz edilmesi güç olduğu kadar, anlamı da yeterince bilinmiyordu. Türkiye'de demokrat olmanın ne anlama geldiği ya da gelebileceği konusunda gerek siyâsî elit, gerekse geniş yığınlar açık bir fikre sâhip değildi. Bu bakımdan yeni partinin daha anlaşılır ve anlamlı/sembolik bir isim alması beklenebilirdi. Dolayısıyla "demokrat" kelimesi, hayli riskli ve belki de beklenmeyen bir isimdi. DP, Cumhuriyet târihinde kurulan siyâsî partiler gözden geçirilecek olursa, ilk kez adında cumhuriyet sözcüğü bulunmayan muhalefet partisi olma özelliğini de taşıyordu.

Bu noktada, siyâsî alanın karşı tarafında bulunan iktidar partisinin ismi üzerinde de durmak gerekir. CHP, basında ve kamuoyunda, kısaltılmış ve sık kullanılan şekli ile, halk partisi olarak biliniyordu. İlginç olan nokta, CHP'nin, yâni 6 Ok arasında bulu-

rına atıfta bulunuyor], bu söz Serteller'den [Zekeriyâ ve Sabiha Sertel'den] çok, Ahmet Emin Yalman'a yakışır. (...) Demokrat Parti'nin muhalefet yıllarında da, iktidârında da, parti liderlerini en çok uğraştıran, üzen, kızdıran da, yine Ahmet Emin Yalman! (...) Kalemindeki bu çelişmenin, yaradılışına bağlı sebepleri var: (...) Kendi ölçülerine göre demokratik saymadığı hareket ve sözler karşısında reaksiyonu âni olmakta, bâzen sırf bu yüzden yanlış yorumlara, düşüncelere sapmakta, vehimlere kapılmaktadır. Sonra, nasıl reaksiyonu âni ise, şu veyâ bu kimsenin kendi üzerindeki etkisi de âni olmakta, bir sözün, bir jestin çekiciliğine hemen kapılmaktadır. Bunların ötesinde, Ahmet Emin Bey'de dikkati çok çeken bir özellik de şu: Bir yandan, politika arenasının seyircisi kalıyor, bir yandan da o arenanın oyuncuları arasında hakem olmak istiyordu. Hiçbir zaman devletle ilgili resmî ve siyâsî bir vazifeyi, hattâ geçici bile olsa, düşünmedi. (...) Birçok gazeteci en azından milletvekili oldukları hâlde, Yalman, kendisine bu yolda yapılan bütün teklifleri reddetti. Resmiliğin dışında kalmakta dayattı. İyi biliyordu, sırtına geçireceği resmi elbise, bir kementle boynuna bağlanacaktı. O zaman da siyâset arenasının seyirci hakemi olmak mümkün değildi. Muhalefet yıllarında, iktidârımız süresince, Yalman ile hemen bütün kavgaların temelinde yatan ona bağlı sebepler, bu yazdıklarımdır diyebilirim." Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, s. 173-175.

38 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 111.

39 Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 228.

40 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 111. Ayrıca bkz. Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 37 ve 63.

nan halkçılık ve cumhuriyetçilik ilkelerini isminde birleştiren partinin adının, her zaman iki ilkesinin de aşağı yukarı eşit ağırlıklı olarak vurgulanmasına karşın, cumhuriyetçiler olarak değil de, halkçılar/halk partisi olarak kısaltılmasıdır. Bu, CHP'nin Halk Fırkası adı altında kurulmasının bir sonucu olarak yorumlanabilirse de, Halk Fırkası adı o kadar az bir süre kullanılmıştır ki, bunun bu denli gelenekselleşmiş ve yaygın bir kullanıma neden olması çok güç gibi görünmektedir. Kısa bir süre sonra Cumhuriyet Halk Fırkası adını alan partinin uzun yıllar boyunca ve nihâyet bu dönemde kısaca Halk Fırkası/Partisi olarak kısaltılması, partinin halkçılık ilkesinin cumhuriyetçilik ilkesine ağır bastığını ya da basması gerektiğini mi gösteriyordu, bu da pek belli değildir. Siyâsî literatürümüz bu konu üzerinde hiç durmamış ve bu konuyu hiç sorgulamamıştır. Oysa, belki de ismi, CHP'nin siyâsî elit ve kamuoyu üzerindeki imajına da işâret ediyordu. Ancak, asıl sorulması gereken bir başka nokta da, CHP'nin halkçılar ya da kısaca Halk Partisi olarak anılırken, bir gerçeği mi, yoksa bir özlemi mi dile getirdiğidir. Bu soru da herhâlde yanıt beklemektedir. Bu sorunun yanıtı, CHP'nin halkçılık ilkesinden ne anladığı ile de yakından ilişkilidir. Bu bakımdan CHP, Halk Partisi olarak anılmayı tercih etmiştir. Ancak partinin halktan ve halkçılıktan anladığı, pek çok başka araştırmada da vurgulandığı üzere, farklıdır. CHP için halkçılık ve halktan olmak, siyâsî elitin iktidârında halkın elit düzeyine çıkarılacağı uzun süreci ifâde ediyordu.

Tam bu sırada siyâsî arenada halkçılara karşı demokratlar gündeme gelmişti. Bu durum, cumhuriyetçi ve demokrat temelindeki Amerikan siyâsî modelinden küçük bir sapmayı işâret etmektedir. Ancak yine de cumhuriyetçi ve demokrat temelinde yeni bir Türk siyâsî rejiminden söz etmek mümkündür.

Yeniden DP'nin kuruluşuna dönecek olursak; *Cumhuriyet* gazetesi de, hemen aynı gün, yine 6 Ocak'ta, DP programının ertesi gün ilân edileceğini açıklıyordu.[41] CHP Eskişehir milletvekili Yavuz Abadan, yeni oluşan siyâsî rejimi, Amerikan siyâsî modeli ve partiler sistemi ile karşılaştırarak, benzerliklere işâret ediyor ve bu tür benzerliklerin memnûniyetle karşılandığını belirtiyordu:

41 **Cumhuriyet**, (6.1.1946).

"Millî demokrasimiz, daha çok Amerikan sisteminde olduğu gibi, belli başlı iki kuvvetli partinin karşılıklı denetleşmesi esâsına dayanan bir gelişmeye namzet görünüyor. Gerçekten millî varlığımızın iç yapısı, bâzı Avrupa memleketlerinde olduğu gibi, aynı kuvvette birçok siyâsî partilerin köklü bir sûrette kurulup işlemesine elverişli değildir. Çünkü, bizde aykırı menfaatlerle karşılaşıp çatışan çeşitli ve teşkilâtlı sosyal sınıflar yoktur. Böyle olunca da memleketteki siyâsî teşkilâtın umûmî siyâsette prensip ve görüş ayrılıklarını temsil eden iki kutup etrâfında toplanması pek tabiîdir."[42]

Görüldüğü gibi, Abadan, yeni rejimde Amerikan modelinin geçerli olacağını ve Avrupa'da görülen klâsik siyâsî partiler sistemine iltifat edilmesine zâten imkân olmadığını vurgularken, yeni oluşan rejimin niteliğine de ışık tutmuş oluyordu. Herhâlde bu beklenti, gerek iktidârı ve gerekse muhalefeti oluşturan elit siyâsî kadrolar tarafından da aynı ölçüde paylaşılıyordu. Öncelikle "millî demokrasi" tanımı, demokrasinin yerel özelliklerinin ağır basacağına ve basması da gerektiğine işâret ediyor ve İnönü'nün 1945 yılında ortaya koyduğu siyâsî sistemin çerçevesini hatırlatıyordu.[43] Abadan'ın Avrupa'da görülen klâsik siyâsî partiler sisteminden uzak durulması gereğini hatırlatması, halkçılık ilkesi gereğince sosyal sınıfların bir kez daha reddedilmesinin doğal ve mantıkî bir sonucuydu.[44] Abadan'ın ortaya koyduğu Türk/Amerikan siyâsî modeli, bu sırada bu konuda görülen ilk saptama olarak dikkat çekicidir.

Basında çıkan haberlerden hemen sonra, ertesi gün 7 Ocak'ta yeni partinin kurucuları, parti programını ve tüzüğünü hükümete sunacaklardır.[45] DP'nin Cemiyetler Kânunu hükümlerine uygun olarak hazırlanan program ve tüzüğü, bizzat Refik Koraltan tarafından yine bizzat İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a iletilmişti. Aslında söz konusu başvurunun derhâl sonuçlandırılması zorunluluğu yoktu. Mürâcaat nihâyet gerekli idârî kademelerden geçebilir ve sonuç daha sonra açıklanabilirdi. Nitekim, hatırlanacağı ve ileride bir kez daha görüleceği gibi, MKP ile diğer siyâsî partilerin kuruluş mürâcaatlarına yanıt alabilmeleri için epey bir zaman bekle-

42 Yavuz Abadan, "Yeni Parti Kurulurken", **Cumhuriyet**, (7.1.1946).

43 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 228-234 ve 740-753.

44 Bu konuya ileride sıra sosyal politika meselelerine gelince yeniden ve ayrıntıları ile değineceğim.

45 **Ulus**, (8.1.1946).

mek gerekmişti.[46] Ancak bu kez böyle olmayacak ve DP'ye derhâl kuruluş izni verilecektir. "Gereken bütün formaliteler ikmâl edilmişti. [Ancak Bayar'a göre], başlarken bu işin bu kadar kolay gitmesi, ileride işlerin güçleşeceğine alâmetti. Çünkü, formalitenin ikmâlindeki bu sürat, iktidârın [DP'ye olan] (...) olağanüstü ilgisini gösteriyordu."[47]

DP kurucuları, yine aynı gün 7 Ocak'ta bir *basın toplantısı* düzenleyecekler ve hem DP'nin kuruluşu için resmen izin verildiğini ve hem de nihâyet kurulan "ikinci parti"nin program ve tüzüğünü açıklayacaklardır.[48] Basın toplantısı, CHP eski Antalya milletvekili olup da CHP'den istifâ ederek DP'ye katılan Cemâl Tunca'nın DP merkezi olarak kullanıma sunduğu bir binâda yapılıyordu.[49]

DP kurucuları basına yaptıkları açıklamada, parti programının önemli kısımlarını tanıtıyorlar ve insan haklarının korunabilmesi gereğine dikkat çekiyorlardı. DP, "bütün devlet mevzuatında bu prensibe aykırı hükümler bulunmamasına dikkat etmeyi" görev bilecekti. Ayrıca, DP'ye göre, "millî irâdenin tam tecellisi, seçimlerin her türlü müdahaleden uzak ve serbest olarak gizli rey ile *yapılmasına ve siyâsî partilerin* eşit haklara sâhip bulunmalarına bağlı"ydı. DP, "seçimlerin serbestliğini bozacak hareketleri, millî hâkimiyete karşı işlenmiş bir suç" olarak kabül edecekti. DP, milliyetçiydi, fakat "vatandaşlar arasında müşterek bir târihin yarattığı kültür ve ülkü birliğine dayanan ve her türlü ayırıcı temâyülleri reddeden bir milliyetçilik telâkkisine bağlı"ydı. DP, "bütün yurttaşları, din ve ırk farkı gözetmeksizin, Türk" sayıyor "ve Türk olmanın bütün haklarına sâhip" tanıyordu.[50] Açıklamada üzerinde durulmayı gerektiren bir başka nokta da şuydu:

46 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 516-542 ve 674-690.

47 Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 47-48; **Cumhuriyet**, (8.1.1946). Ayrıca bkz. Kandemir. **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 27; Giritlioğlu, **age**. s. 172-173; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 112-113; Alçora, **age**, s. 247; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 228-229; Emre Kongar, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, s. 154; Eroğul, **age**, s. 12; Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 41-42; Fersoy, **age**. s. 114-115.

48 Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 48-49; Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 27-29; Giritlioğlu, **age**. s. 172-173; Eroğul, **age**. s. 12-13; Fersoy, **age**, s. 114-115.

49 Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 49; Kandemir, En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri, s. 27; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 65; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 118; Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 41.

50 **Ayın Tarihi (AT)**, Sayı: 146, (Ocak 1946)

"İçişlerimizde hükûmeti ve teşkilâtını halkın dışında ve üzerinde bir varlık değil, sâdece halk tarafından amme vazife ve hizmetlerini görmek üzere kurulmuş bir idâre cihazı saymak, esaslı bir prensibimizdir. İyi bir idârenin gâyesi, devletle bütün muamele ve münâsebetlerinde yurttaşa tam bir emniyet verebilmektir. Memurlara verilen kânûnî salâhiyetlerin idârî otorite temini bahanesi ile keyfî olarak kullanılması temâyüllerini önlemeyi vazife edineceğiz. İyi bir idâre cihazı kurabilmek için vazifenin icâb ettirdiği salâhiyet ile mesûliyet hudutlarını kesin olarak tâyin eylemek şarttır. Bütün salâhiyetlerin mahdut ellerde toplanması ve mesûliyetin zaafa uğraması neticelerini doğuran bürokratik zihniyet ve usûllerin terki lüzûmuna kâniiz."[51]

Basın toplantısında dikkati çeken bir önemli nokta da, SCF tecrübesinin "ikinci parti"nin daha kuruluş aşamasının başlangıcında siyâset gündemine gelmesiydi. DP kurucuları, onbeş yıl önceki SCF tecrübesinin bâzı tereddütler yarattığına dikkat çekiyorlardı. DP kurucularına göre, Atatürk ikinci bir partinin kurulması gerektiğine inanmış, fakat inkılâbın daha çok yeni olması ve siyâsî tecrübesizlikler nedeni ile bu girişim başarılı olamamıştı. "Zihinlerde müphem suâllerin yaşadığını" kendileri de biliyorlardı. Ancak siyâsî şartlar artık değişmiş ve olgunlaşmıştı. Bayar, açıklamasında, SCF'nin muvâzaa eseri olduğu iddiâsını red ediyor ve "o zamanlar bu tecrübeye bir teklif üzerine" girişilmiş olduğuna değiniyordu. Fakat bugün "artık ne bunu teklif edecek, ne de bu teklifi kabûl edecek kimseler olmadığı gibi, memleketin muvâzaalı işlere tahammülü de yoktu." DP, kendiliğinden kurulmuştu.[52] Görüldüğü gibi, daha ilk adımda muvâzaa (danışıklı dövüş) tâbiri telâffuz edilmişti bile... SCF tecrübesi, DP'nin yolunu açan değil, fakat ona gölge eden bir süreç olarak daha şimdiden DP kurucularının karşısına dikilmişti! "Dörtlü Takrir"de sözü edilen siyâsî tecrübelerin[53] DP açısından avantaj değil, fakat dezavantaj olduğu anlaşılan herkesin bilgisi dâhilindeydi. SCF tecrübesi, DP açısından ayakbağıydı ve zaman ilerledikçe bu ayakbağının aslında bir pranga olduğu daha iyi anlaşılacaktı.

Diğer yandan, dikkati çeken bir özellik de, tıpkı SCF'nin ku-

51 **AT**, Sayı: 146, (Ocak 1946).

52 **Cumhuriyet**, (8.1.1946); Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 48-49; Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 27-29: Fersoy, **age**. s. 115: **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 1.

53 Bkz. Cemil Koçak. **İkinci Parti**, s. 313-330.

ruluş aşamasında olduğu gibi, DP'nin de esasta CHP'den fazlaca bir farkının olmaması ve bu türden bir farklılığın olmamasının da vurgulanmaya çalışılmasıydı. Hatırlanacağı gibi, SCF'nin kurulması sırasında da bizzat Atatürk, yeni muhalefet partisinin cumhuriyetçi olacağını ve laiklik ilkesine sâhip çıkacağını, ancak idârî, iktisâdî ve siyâsî konularda iktidar partisinden farklı görüşlere sâhip olabileceğini belirtmişti.[54] Nitekim SCF Genel Başkanı Fethi Okyar, Atatürk'e hitâben yazdığı mektubunda, "tam ve hakikî cumhuriyetçi ve bütün mânâsı ile laik ve fakat Cumhuriyet Halk Fırkası'nın mâlî ve iktisâdî ve dâhilî ve hâricî siyâsetlerinin birçok noktalarına *muarız bulunan ayrı bir fırka* ile siyâsî mücâdele sahnesine atılmak azminde" olduğunu belirtmişti.[55] DP de, bu esaslar dâhilinde vücud bulmuştu.

Önemli gibi görünen bir başka nokta da, partinin ideolojik tutumuna ilişkin sorulan bir soruya verilen yanıttı. DP'nin siyâsî parti olarak sağda mı, yoksa solda mı olduğuna ilişkin soruya verilen yanıt biraz farklıydı. Bayar, bu soruyu, "demokrat"tır demek sûretiyle ve muğlak bir siyâsî yanıtla atlatmaya çalışmış; buna karşılık Menderes, bir anlatıma göre, "belki iki parmak daha soldur", bir başka anlatıma göre de, "siz [Cumhuriyet] Halk Partisi'nin yerini bulun, biz de Demokrat Parti'nin onun neresinde olduğunu gösterelim" diyerek, Bayar'ın paralelinde ve en az onun kadar muğlak ve siyâsî bir karşılık vermişti.[56] Bununla birlikte, eğer bu aktarım doğru ise, Menderes'in DP'yi CHP'nin biraz daha soluna yerleştirmek istemesi ilginçtir. Menderes, muhtemelen DP'nin siyâsî haklar ve özgürlükler temelinde CHP'den daha solda olduğunu düşünüyordu. Ancak, bu dönemde, hangisi olursa olsun, bizâtihi

54 Okyar, **age**, s. 26, 37 ve 44-45 ve 91 ve 111 ve 147 ve 161.

55 Okyar, **age**, s. 56. Bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 171-180.

56 Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 48; Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 28; Giritlioğlu, **age**, s. 172-175; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 111-112; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 230; Fersoy, **age**, s. 115; **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 2.

Âsım Us da, **Hâtıra Notları**'nda, Menderes'in "Demokrat Parti bâzı meselelerde [Cumhuriyet] Halk Partisi'nden sağda, diğer bâzı meselelerde [ise] biraz soldadır" dediğini yazıyor. Us, **age**, s. 666 ve 668. Benzer bir ifâde için ayrıca bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 631. Bayar da, 29 Nisan 1946 târihli **Tasvir** gazetesinde yayınlanan ve bir Amerikalı gazeteci ile yaptığı sohbette, "eğer soldan maksat, ammenin menfaatini azîm derecede korumak, hiçbir sınıf ve zümreye imtiyaz vermemekse, partimiz tamâmiyle soldur" diyordu. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 11. Bu tanımlama ile CHP'nin halkçılık anlayışı arasındaki paralellik ve örtüşme, Bayar'ın siyâsî kültür kaynağını da ortaya koymaktadır!

bir ideolojiye sâhip olmanın getirebileceği siyâsî meşrûluk sınırının dışında kalmak gibi yüksek bir ihtimâle ve riske karşı DP'nin ideolojik bir konumunun bulunmadığını beyân etmek, hem daha dikkatli ve temkinli bir politikanın gereğiydi ve hem de bu türden siyâsî bir tutumun zorunlu sonucuydu. Bu nedenle Menderes'in sağ ya da sol yorumlardan kaçınmış olabileceğini düşünmek için bir hayli neden vardır. Nitekim "dörtler"in basın toplantısında yaptıkları açıklamada şu cümle dikkati çekiyordu: "Memleketimizin istiklâlini veyâ toprak bütünlüğünü bozmayı, yurttaş ana haklarını kayıtlamayı gâye edinen veyâ memleket dışındaki siyâsî teşekküllere bağlı olan siyâsî cemiyet ve partilerin kânun dışı sayılmasını isteriz."[57] Böylece DP, daha ilk adımda, 4 Aralık Tan gazetesi baskınının siyâsî atmosferine[58] intibâk ettiğini de kanıtlamıştı! Elbette bu cümlenin muhatabı onlardı.

Cihat Baban, yıllar sonra, anılarında, bu basın toplantısını şöyle anlatıyor:

> "Bu toplantıda Menderes susuyor, Bayar suâllere mâruz kalıyor, fakat bu soruları Köprülü, Bayar'dan daha atik davranarak cevaplandırıyor, gazetecileri de, Bayar'ı da zor duruma sokuyordu. Müsamahasız ve mağrur Bayar, bu müdahalelere hiç kızmaz görünüyordu. Hattâ Köprülü'nün kendisini gelmiş geçmiş bütün sadrâzam ve başbakanlar ile mukâyese dahi etmeyeceği, onların çok üzerinde olduğu şeklindeki sözleri, Bayar'ın yüzünde yalnız kadere boyun eğen insanın tebessümünü yaratmıştı. (...) [Fuat Köprülü], bütün hayâtı boyunca kendisince sırası geldiği zamanlarda önemli çıkışlar yapmış... (...) Aslında kimseyi kendisinden üstün görmemiş, görememiş... 1946 yılının Ocak ayında Demokrat Parti'nin resmen kurulduğu gazetecilere açıklandığı gün, Bayar'dan fazla o konuşmuş... Hattâ berâberce yola çıktığı arkadaşlarının o günlerdeki birlik ve samimiyet havasını da zorlayarak, 'Türkiye'de hiçkimseye, gelmiş geçmiş bütün devlet adamları dâhil, ama hiçkimseye metelik vermediğini' Bayar'ın önünde söyleyerek, bir meydan okuma hevesine kapılmış..."[59]

DP'nin de CHP karşısında SCF'nin CHP karşısındaki siyâsî konumundan daha farklı olmaması dikkat çekicidir. Çünkü, hatırlanacağı gibi, SCF de bizzat Atatürk'ün önerisi ve tavsiyesi üze-

57 **AT**, Sayı: 146, (Ocak 1946).

58 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 772-817.

59 Baban, **age**, s. 29-30 ve 337-338.

rine CHP'nin solunda bir siyâsî parti olarak doğmuş ve kendisini öyle tanımlamıştı. O zamanki muhalefet partisinin kurucusu Fethi Okyar ise, SCF'nin liberal ve özgürlükçü olması dolayısıyla partisinin CHP'ye göre daha solda sayılması gerektiğini düşünüyordu.[60]

Öyle anlaşılıyor ki, tek-partili rejim karşısında liberal ve özgürlükçü siyâsî tutumları nedeniyle her iki muhalefet partisi de kendilerini solda görmüşlerdi/görüyorlardı; fakat solda yer alan aydınlar da, benzer bir değerlendirme içindeydiler ve bu nedenle DP'yi desteklemeye devâm ediyorlardı. Demek ki, o sırada solda yer almak, tek-partili rejim karşısında yer almak anlamına geliyordu. Tabiî ki sâdece bu anlama gelmiyordu, fakat tam bu sırada daha çok bu anlama geliyor ya da böyle algılanıyordu. Sol ile DP arasında kurulan yakın bağların ve duyguların anlaşılabilmesi için bu bağlantı önem taşımaktadır.

DP kurucularının basın toplantısının hemen ertesi günü *Ulus* gazetesi, "ikinci parti"nin programını uzun uzun ve ana hatları ile yayınlayacaktır.[61] Ahmet Emin Yalınan da, aynı gün *Vatan* gazetesinde başlayan ve üç gün süren tefrikasında DP'nin programını analiz ediyor ve olumlu bulduğunu açıklıyordu.[62]

Yine aynı gün 8 Ocak'ta Fâlih Rıfkı Atay, yabancı ideolojilere sâhip siyâsî partiler kurulmasından çekindiklerini belirtiyor, ama bu tür partilerin kurulmasına izin verilmeyeceğini de vurguluyordu. Amaç, "garplı bir demokrasi düzeninin kurulması"ydı. Atay, yazısında, DP'nin kurucularından ve eski Başbakan Celâl Bayar'ı da şu cümlelerle övüyordu: "Sayın Celâl Bayar'ın şahsı ve hayâtı, cumhuriyetçileri herhangi bir muhalefet cereyânı karşısında ilk duyulan iki korkudan da uzaklaştırır. Kurucular arasında meslekleri ve politikaları şüphe uyandırır unsurların bulunmamış olması, bu güvenimizi ayrıca kuvvetlendirmektedir." Görüldüğü gibi, ik-

60 Okyar, **age**, s. 16 ve 45; Kutay, **Üç Devirde Bir Adam: Fethi Okyar**, s. 400 ve 480; Ağaoğlu, **age**, s. 4; Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 159-160; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması**, s. 249.

61 **Ulus**, (8.1.1946). Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (9.1.1946); Us, **age**, s. 666.

62 Ahmet Emin Yalman, "Demokrat Parti Programının Tahlili", **Vatan**, (8-10.1.1946).
Âsım Us, **Hâtıra Notları**'nda, DP programını şöyle değerlendiriyordu: "Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti arasında hâricî ve dâhilî siyâsetin ana hatları bakımından esaslı bir fark yoktur. Aradaki fark, millî kalkınma prensiplerinin daha ziyâde tatbikâtı noktasından anlayış farkıdır." Us, **age**, s. 668.

tidar, muhalefet partisinin güvenilir politikacılar tarafından oluşturulmuş olmasını ve parti kurucuları arasında iktidârın güvendiği kişilerin bulunmasını memnûniyetle karşıladığını belli ediyordu. Bu nedenle Atay, yazısında, "Demokrat Parti'yi bütün iyiniyeti (...) ile karşıladığı"nı da vurguluyordu.[63] Atay'ın bu iyiniyetli duyguları Necmettin Sadak tarafından da paylaşılmıştı.[64] Atay'ın yazısında göz çarpan bir özellik de, partiler rejimi karşısında "cumhuriyetçiler"in hassâsiyetini vurgulamasıdır. Bu vurguda özellikle belirtilen "cumhuriyetçiler" sözcüğü, halkçı bir rejim ile cumhuriyetçi bir rejim arasındaki farka mı işâret ediyordu, bu belirgin değildir. Fakat birden bire cumhuriyet meselesi yeniden hatırlatılmış oluyordu.

Bütün bu mesajlar, DP açısından kuşkusuz rahatlık verici olmalıydı. Nitekim, DP'nin kuruluşuna ve faaliyete geçmesine aynı gün 8 Ocak'ta resmen izin verilecektir. *Ulus* gazetesi, bu konuda "izin" sözcüğünü kullanmayı tercih etmişti. DP'ye "izin veril"mişti.[65] *Vatan* gazetesi ise, mürâcaatın yapıldığı aynı gün 7 Ocak'ta partiye kuruluş izni verildiğini açıklamıştı bile...[66]

Atay, ertesi günkü yazısında ise, siyâsî geçmişe ilişkin dokundurmada bulunuyor ve SCF'yi gündeme getiriyordu. Atay, "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın zaafı, seçim çoğunluğunu kazanmak için parti kapısını ardına kadar açması idi" diyor ve bu sûretle DP kurucularını partinin teşkilâtlanması aşamasında dikkatli olmaya ve eski siyâsî deneyimlerden ders almaya çağırıyordu. Atay'a göre, o zamanki sorun, parti yöneticilerinin dikkatle seçilmemesindeydi.[67]

Nâdir Nâdi ise, iki parti arasındaki benzerliğe dikkat çekiyordu:

> "İlk edindiğimiz intibâ, gâye ve mâhiyet bakımından [Cumhuriyet] Halk Partisi ile Demokrat Parti arasında büyük farklar olmadığıdır. (...) İdeoloji bakımından Demokrat Parti ile [Cumhuriyet] Halk Partisi arasında pek bir fark görülmemesini tabiî saymalıdır. (...) Demek oluyor ki, ana prensiplerde [Cumhuriyet] Halk Partisi'nden

63 Fâlih Rıfkı Atay, "Yeni Parti Kuruldu", **Ulus**, (8.1.1946).

64 Necmettin Sadak, "Demokrat Parti'ye 'Hoş Geldiniz' Deriz", **Akşam**, (9.1.1946); **AT**, Sayı: 146, (Ocak 1946).

65 **Ulus**, (9.1.1946). Diğer yandan, Bayar, 9 Ocak'ta **Cumhuriyet** gazetesine yaptığı bir açıklamada, DP tüzüğünün daha onaylanmadığını açıklıyordu. **Cumhuriyet**, (10 1.1946).

66 **Vatan**, (8 1.1946).

67 Fâlih Rıfkı Atay, "Yeni Partı Etrâfında", **Ulus**, (9.1.1946).

ayrılmayan Demokrat Parti, çalışma metodunda ve gerçekleştirme programında ileri sürdüğü fikirler ile şimdilik bir kontrol partisi hâlinde vazife görmeye gayret edecek, ileride iktidar yerine geçebildiği takdirde, Türk sosyal ve politik bünyesinin hiçbir sarsıntıya uğramaksızın kendi yolunda gelişmesini sağlamak isteyecektir. (...) Bununla berâber, iki parti arasında ideolojik temâyülleri itibâri ile göze çarpan bâzı farklar bulunmasına biz şahsen taraftârız. (...) Bu farkların daha ziyâde ekonomik bünyemiz ile ilgili alanlarda ortaya çıkmasını temenni ediyoruz. Açıkça, bu partilerden bir tânesi, ötekine kıyasla daha sol temâyüllü olmalıdır. (...) Yeni partinin yeri, ötekinin sağına düşmektedir."[68]

Görüldüğü gibi, Nâdi, tıpkı Abadan gibi, iki parti arasında önemli bir ayrılık olmadığına işâret ediyor ve ideolojik yerleştirmenin zorluğuna değinmekle birlikte, CHP'yi DP'nin soluna yerleştirmeyi tercih ediyordu. Nâdi, bunu yaparken, herhâlde konuya daha çok devletçilik açısından yaklaşıyordu. Ama Nâdi'nin asıl üzerinde durulması gereken görüşü, DP'nin esas itibâri ile bir "kontrol partisi" olarak görev yapacağına ilişkin görüşüydü. Nâdi, anlaşılan DP'nin CHP Müstakil Grubu ile SCF arası ya da karışımı bir siyâsî işlevle yetineceği ya da yetinmesi gerektiğini vurgulamaya çalışıyordu. Nitekim Nâdi, kısa bir sonra da DP'yi her önüne geleni üye olarak almadığı için övecektir.[69]

Yine Nâdir Nâdi, iki parti arasındaki benzerliğe dikkat çekiyordu:

"Programları ve ana prensipleri itibâri ile Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi arasında büyük bir fark olmadığını görüyoruz ve bunu normal sayıyoruz. (...) [Cumhuriyet] Halk Partisi'ninkine çok benzeyen bir programla [siyâsî] hayâta atılması, Demokrat Parti hesâbına hem bir kuvvet, hem de bir zaaftır. Kuvvettir, çünkü memleketi sevenler, bu partiden bir zarar gelemeyeceğini anlayacaklar [ve] onu yadırgamayacaklardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin çeyrek yüzyıl içinde başardığı ve gerçekleştirdiği inkılâplar, yeni parti tarafından da titiz bir alâka ile benimsenecek, korunacak [ve] yürütülecektir. Celâl Bayar'ın çok doğru olarak söylediği gibi, eğer varsa geçmişteki mesûiiyetlere yeni parti kurucuları da kendilerini ortak sayıyorlar. (...)

Programlar arasında esaslı bir fark bulunmadığı için Demokrat Parti'yi [Cumhuriyet] Halk Partisi'nden ayırt etmek güç olacaktır. Parti demek, bir bakıma pren-

68 Nâdir Nâdi, "Yeni Partinin Karakteri", **Cumhuriyet**, (9.1.1946).

69 Nâdir Nâdi, "Politika Hayâtımızda Müsbet Gelişme İşâretleri", **Cumhuriyet**, (27.1.1946).

> sip ve program demek olduğuna göre, bundan sonra siyâsî hayâta atılmak isteyen yurttaşlar, aynı mimarın elinden çıkmış iki câmi arasında namazsız gezmek durumundadırlar. (...) Halbuki kendi programı ile [Cumhuriyet] Halk Partisi'ninki birbirlerine çok benzediğinden, namzetlerin büyük bir kısmını eski [Cumhuriyet] Halk Partisi üyeleri teşkil edecektir. Bu takdirde Demokrat Parti'nin bir nevi 'küskünler partisi' olması ihtimâli vardır."[70]

Nâdi, aynı yazısında, partiler arasında özellikle ekonomik programda farklılıklar bulunması gerektiğine işâret ediyor ve bu sûretle eski görüşünü bir kez daha yineliyordu: "İki partiden biri, ötekinin biraz sağında veyâ biraz solunda yer almış olur. Bu, gerçekleştirmeye çalıştığımız millî demokrasimizin ilk hayırlı neticesini teşkil edecektir."

Nâdi, hatırlanacağı gibi, ilk kez Yavuz Abadan'ın kullandığı "millî demokrasi" tanımını bir kez daha gündeme getiriyor, fakat Abadan'dan farklı olarak, özellikle İngiliz tipi, biri sağ ve diğeri de sol iki siyâsî partiye dayanan bir siyâsî sistem talep ediyordu. Bu model, Amerikan modelinden biraz ayrılıyor, fakat iki partili model olarak Anglo-Sakson sistemine yaklaşıyordu.

Necmettin Sadak da, iki parti arasında program bakımından bir farklılık olmadığına işâret ediyordu. Sadak, DP'nin "tatbikâtta bir kontrol vazifesi görmek gibi millî bir kaygı ile" doğduğunu da vurgulamaya özen göstermişti.[71] Bu bakımdan Nâdir Nâdi'yi tamamlıyor ve "ikinci parti"nin öngörülen rolünün altını bir kez daha, ama dikkatle çiziyordu. Nitekim, Kenan Öner de, anılarında, pek çok DP mensubu gibi, DP'nin kuruluşunun en azından iktidar açısından ve başlangıçta bir denetim partisinin oluşması ile sınırlı görüldüğünü ve yeni siyâsî çerçevenin bu şekilde oluşturulmak istendiğini belirtiyor.[72] Öner'in bu görüşünün en azından ilk zamanda basında görülen eğilim ile de örtüştüğüne dikkat edilmelidir.

Diğer yandan, "ikinci parti" en azından en üst düzeyde teşkilâtlanmaya başlamıştı: DP Genel İdâre Kurulu'nu oluşturan dört kurucu tarafından DP Genel Başkanlığı'na Celâl Bayar, Ge-

70 Nâdir Nâdi, "Yeni Partinin Kuvvetli ve Zayıf Tarafı", **Cumhuriyet**, (10.1.1946).

71 Necmettin Sadak, "Demokrat Parti'ye 'Hoş Geldin' Deriz", **Akşam**, (9.1.1946); **AT**, Sayı: 146, (Ocak 1946).

72 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**.

nel İdâre Kurulu üyeliklerinden birine de CHP eski Antalya milletvekili ve hâlen DP Antalya milletvekili olan Cemâl Tunca seçilmişti.[73]

Bayar'ın DP Genel Başkanlığı'na seçilmesi olağan ve doğal bir gelişme olarak yorumlanmalıdır. Çünkü, DP'nin kuruluşunda Bayar merkezdi. Metin Toker'in anlatımı ile, "DP'nin iktidâra varışına kadar süren 'kahramanlık günleri'nde partinin rühu Celâl Bayar'dı. Ne Menderes, ne bir başkası... Bunu değiştirmek imkânı yoktur. Bütün meseleler gelir Bayar'a dayanırdı. Nihâî kararları hep o alırdı, o aldırırdı. Genel politikayı çizen oydu. Beyin oydu."[74]

Tam bu noktada, niçin Bayar sorusuna yanıt vermek artık mümkün gibi görünüyor. Niçin Bayar sorusunu iki ayrı boyutta yanıtlamak gerekir. İlk boyut, yâni müstakbel muhalefet partisinin ya da bir başka deyişle "ikinci parti"nin liderinin Bayar olarak saptanması, bizzat İnönü tarafından gerçekleştirilmişti. Aslında bu tercih ya da seçim şaşırtıcı ya da sürpriz bir gelişme sayılamazdı. Çünkü, hatırlanacağı gibi, Bayar, İnönü'nün, İnönü'ye rağmen de olsa, uzun yıllar İktisat Vekilliğini yapmıştı. Aralarında siyâsî bir rekâbetten ziyâde özellikle iktisâdî konularda görüş ayrılığı vardı. Bayar, olağan şartlarda İnönü ile siyâsî bir rekâbete girişebilecek ve bu mücâdeleyi kazanabilecek siyâsî konumda ve güçte değildi. Ancak, Bayar'ın özellikle iktisâdî politika alanındaki görüş-

---

73 **Ulus**, (9.1.1946); **Vatan**, (9.1.1946); **Cumhuriyet**, (9.1.1946); **AT**, Sayı: 146, (Ocak 1946).

Metin Toker, dört kurucu arasında yapılan genel başkanlık seçiminde Bayar'a üç oy çıktığını ve Bayar'ın da, tam olarak hatırlamamakla birlikte, oyunu muhtemelen Refik Koraltan için kullanmış olabileceğini belirtiyor. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 118. Toker, ayrıca DP Genel İdâre Kurulu'nun ilk etapta dört kurucu tarafından oluşturulduğunu, fakat daha sonra yeni bir kararla üye sayısının önce beşe ve daha sonra da yediye çıkarıldığını yazıyor. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 118. Toker, ileride göreceğimiz gibi, CHP eski milletvekili olup da DP'ye katılmış olan Fuat Çobanoğlu'nun da bir süre DP Genel İdâre Kurulu üyesi olduğunu, fakat daha sonra üyelikten ayrıldığını belirtiyor. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 123. İleride göreceğimiz gibi, CHP Eskişehir milletvekili Emin Sazak da, CHP'den istifâ ederek DP'ye katıldıktan hemen sonra, DP Genel İdâre Kurulu üyesi olacaktır. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 123. Ayrıca bkz. Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 47; Kandemir, ***En Büyük Siyâset Fırtınası* ve Neticeleri**, s. 29; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 64; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 117-118.

Bayar, CHP'den "ayrılıp" DP'ye "katılacaklarını bildiren başka milletvekili arkadaşlar da" bulunduğunu, fakat "bunların bâzıları[nın] [Cumhuriyet] Halk Partisi içinde kalmayı kendileri için daha uygun" bulduklarını da belirtiyor. Bayar'a göre, DP'nin TBMM'de sesini "duyuracak küçük bir kadro[su] zâten mevcuttu. Bu sebeple, [Cumhuriyet] Halk Partisi'nden aktarmalar yapmak için hiçbir gayret sarf etmeye lüzüm" görülmemişti. Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 47. Bu konuda ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 121.

74 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 121.

lerinin bizzat Atatürk tarafından da paylaşılıyor olması, Bayar'ın siyâsî konumunu tamâmen değiştiriyor ve ona Atatürk'ün de yer aldığı siyâsî güçler dengesi içinde ağırlıklı bir pozisyon kazandırıyordu. Nitekim Bayar, İnönü'ye siyâsî seçenek olarak bizzat Atatürk tarafından Başbakanlığa getirildiğinde, bizzat Atatürk'ün müdahalesi ile siyâsî rekâbette İnönü'yü geçmişti. Bu gerçeği, Bayar da biliyor olmalıydı. Çünkü, Atatürk'ün son zamanlarında yaşanan ve İnönü'yü saf dışı bırakmayı plânlayan siyâsî gruplar içinde yer almaması ve hattâ tam aksine bu grupların etkinlik kazanmalarını önlemede önemli rol oynaması ve İnönü'nün yeniden siyâsete dönmesinde ve Cumhurbaşkanı seçilmesinde olumlu bir işleve sâhip olması, bizzat İnönü tarafından da Bayar'a verilen siyâsî puanları yükseltmişti. Nitekim, iktisâdî alandaki görüş farkları dışında, İnönü, Bayar'a güveniyordu. Bu güven, boş ve hayâlî bir siyâsî temele dayanmıyordu. Aksine, siyâsî bir tecrübenin ışığında oluşmuş bir güvendi bu... Nitekim Bayar, sâdece birkaç ay da olsa, İnönü'nün de Başbakanı olmuştu. Bayar'ın gerek İktisat Vekilliği döneminde, gerek Başbakanlığı döneminde İnönü ile uzlaşmış olması, elbette dikkat çekiciydi. Hattâ Bayar'ın, Atatürk'ün ölümünden sonraki Başbakanlığı zamânında, Atatürk'e yakın siyâsî kişilikleri koruyamamış olması da, ona siyâset sahnesinden inen ve Atatürk'ün yakınları olarak bilinen siyâset adamlarının gözünde puan kaybettirmişti. Ama bu kaybedilen puanların 1945/1946 yıllarında artık hiçbir önemi kalmamıştı. Çünkü, eski isimler, zâten ya siyâset sahnesinde rol almaya hevesli değillerdi ya da onlara bu sahnede ihtiyaç kalmamıştı. Oysa Bayar, o zaman bu tutumu ile bizzat İnönü'nün güvenini kazanmıştı. [75] Bu güven, bu târihte artık çok daha önemliydi.

Dolayısıyla İnönü'nün gözünde Bayar güvenilir bir siyâsî kişilikti. Ayrıca Bayar, tek-parti döneminin siyâsî sorumluluğunu da üstlenmişti ve bu nedenle de kendisinden tek-partili rejimin eleştirisinde soğukkanlı ve sorumlu davranması beklenirdi. Millî Şef döneminde siyâsal arenadan uzak kalmış olması, onun artık bu aşamada İnönü'nün karşısında siyâsî bir seçenek olmasını da mümkün kılıyordu. Aralarındaki geçmiş siyâsî rekâbet de,

75 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 23-229..

bu siyâsî konumu destekliyordu. Bu, bir anlamda mükemmel bir siyâsî formüldü ve Bayar'ın muhalefetteki siyâsî konumunu da daha en başından belirlemiş oluyordu. Yâni Bayar, hem muhalifti, hem de değildi. Bu dönemde kurulabilecek müstakbel muhalefet partisinin oynaması gereken ya da oynaması istenen siyâsî rol, Bayar'ın şahsında belirginlik kazanıyordu.

İkinci boyut ise, müstakbel muhalefet açısından Bayar'ın siyâsî konumudur. Bayar, o sırada muhalefet grubu içinde yer alan en tecrübeli siyâsetçilerden bir tânesiydi. Eğer en tecrübelisi değilse... Öncelikle, muhalefette yer alan ya da almaya hevesli ve milletvekilliği de devâm eden siyâsî kişilikler arasında her bakımdan denetim sağlayabilecek bir siyâsî tecrübesi ve otoritesi var gibi görünüyordu. Bayar'ın yanında yer alan ne Koraltan, ne Köprülü ve ne de Menderes, onun kadar siyâsî bir geçmişe ve tecrübeye sâhiptiler. Aksine, Bayar'ın yanında gerek siyâset dünyâsında, gerekse kamuoyunda geri plânda kalan siyâsî kişiliklerdi. Bu bakımdan Bayar'ın muhalefette, her ne kadar görünüşte eşitler arasında birinci konumda bulunuyor olsa da, fiilen denetim kurabilmesi en azından ilk bakışta mümkündü. Bayar'ın siyâsî tecrübesi o kadar güçlüydü ki, ilk zamanlar bir muhalefet partisi kurmak ve onun lideri olmak konusunda tereddüt göstermesi de, muhtemelen zâten bu tecrübeden ve soğukkanlı siyâsî analiz alışkanlığından kaynaklanıyordu. Cumhuriyet döneminin hem özgür siyâsî atmosferini, hem de inkılâplar dönemini görmüş, yaşamış ve siyâsî rüzgârların nasıl ve ne ölçüde değiştiğini/değişebildiğini tecrübe etmiş bir Bayar için, 1945/1946 yıllarında neler plânlanmakta olduğunu uzun uzun düşünmemesi ve hesâp etmemesi mümkün olamazdı. Geçmiş siyâsî tecrübelerin bu denli olumsuz olduğu bir ülkede, siyâsî arenaya hiç hesap yapmadan adım atmak da, Bayar gibi bir tecrübeli siyâsetçi için söz konusu değildi. Bayar, görüldüğü gibi, her yönden muhalefet lideri olarak benimsenecek siyâsî bir konum kazanmıştı.

Nitekim Samet Ağaoğlu, yıllar sonra, Bayar hakkında şunları yazacaktır:

> "Ben İnönü'yü karşıdan seyrettim. Bayar'ı yanından... İkisi hakkında görüş ve hükümlerimde elbette bunun da bir etkisi, yeri ve rolü olacak... Sonra, benim kuşa-

ğımdan birçokları, İnönü ile ortak sorumluluklara girdiler. Ben, yine kendi kuşağımdan birçokları gibi, bu sorumlulukları Bayar'la berâber yüklendim. Şâyet Atatürk öldükten sonra İnönü ve Bayar'ı karşı karşı iki ordunun başkumandanları sayarsak, ikisi üzerindeki hükümlerimde buna göre değişiklikler olacak... Nasıl ki, kaderleri İsmet Paşa ile berâber giden benim kuşağımdan insanlar da, Bayar'a İnönü'ye baktığım gibi bakabilir, onların hükümleri de, buna göre benimkilerden değişik olabilir... Yeter ki, onlar da, ben de, aynı kuşağın karşılıklı iki cephede yer almış insanları, kendilerini hislerine fazla kapılmaktan önleyecek irâdeye, soğukkanlılığa sâhip olsunlar, objektif kalamamak tehlikesinden böylece imkân nispetinde sıyrılabilsinler!

Bayar'ın politika ve devlet adamı olarak başarılarının en kuvvetli dayanağı, soğukkanlı ve kuvvetli bir irâdenin sâhibi olmasıdır. (...) Olaylar karşısında ve karar verme anlarında heyecânını belli etmemesi, bu irâdenin en göze çarpan yanlarından biri! (...) Bayar'ın politika ve devlet adamlığı niteliğinin bir özelliği de, hareketlerinde muvâzeneli olmasıdır. (...)

Demokrat Parti liderleri arasında kendisi ile en rahat konuşulabileni Bayar'dı. Ama, yine söyleyeyim, bu rahatlık onun soğukkanlı idâresi sâyesindeydi. Yoksa, Bayar'la konuşan, havanın rahatlığına bakarak, fikirlerini kabûl etmiş olduğu sanısına kapılmamalıydı. Bir cümle ile, Bayar, dinlemesini, neler söylenmemesi gerektiğini, yerinde susmasını, yerinde konuşmasını bilen bir insandı. (...) Bayar'ın bir devlet adamı olarak en önemli özelliklerinden biri, rûhunda şu ve bu sebeple doğmuş kompleksleri, en olumlu bir yöne çevirebilmesidir. İnönü ile arasındaki büyük farklardan biri de budur. (...) Diyebilirim ki, Demokrat Parti'nin muhalefet yıllarından beri parti içinde ve dışında beğenilmeyen işlerin günâhını başta Bayar birkaç kişiye yükleme kolay bir eleştirme metodu sayılmıştır. (...)

Fakat İsmet Paşa ve onun gibi düşüneniere nazaran daha liberal idi ve ekonomik liberazmin, fikir ve inanç liberalizminden ayrılamayacağını da biliyordu. (...) Çok partili devrenin muhalefet partisine en tabiî, en yetkili lider olarak zihinlerde doğan isim Bayar oldu. (...) Bayar da, ileri sağdan, ileri soldan gelen kışkırtmalarla daha da heyecanlanmış halkı, yeni çeşitli sebeplerle yanlış kararlar verebilecek arkadaşlarını, kânun sınırları içinde tutmayı başardı. Böylece İsmet Paşa ile Celâl Bayar, akıl ve basiret noktasında birleşerek, pürüzsüz, kavgasız bir seçim yaptılar. (...)

Burada demokrasiye geçiş mücâdelesinin târih bakımından önemli saydığım bir noktası üzerinde durmak istiyorum. Bu, Bayar'ın objektif ölçülerle anlattığım müsbet nitelikleri ile İsmet Paşa'ya karşı ruh ve dimağında doğmuş haklı endişe arasındaki çekişmedir. Kafa ve rûhunu durmadan tırmalayan bu çekişmeyi, bütün so-

ğukkanlılığına rağmen bir türlü gidememiş, yine bütün soğukkanlılığına rağmen çevresinden de saklayamamıştır. Bu yüzden [de] zaman zaman 1946-1960 arası demokrasi mücâdelesini bir bakıma da Bayar-İnönü kavgası diye iddiâ etmeye fırsat verdirecek manzaralar bile belirmişti."[76]

Samet Ağaoğlu, bir başka eserinde, analizini şöyle sürdürmektedir:

"Bayar'ın partiyi 1950'ye kadar götürmesi kolay olmadı. Parti, büyük sarsıntılar geçirdi. (...) Bütün bu dar geçitlerde Adnan [Menderes] Bey, kendi yaradılışının çerçevesinden hepimizden daha süratle ayrılıyordu. Diyebilirim ki, Menderes'in bu kabiliyeti, Bayar'ın hedefine varmak için gösterdiği büyük soğukkanlılık, gerektiğinde, hattâ [DP] Genel İdâre Kurulu'nda, [DP Meclis] Grubu['n]da kendisine en bağlı olanlara karşı bile hislerini bir yana iterek kullanacağı yolları seçme cesâreti olmasıydı, Demokrat Parti, 1950'ye varamaz, en azından seçim bir zafer şeklinde kazanılamazdı. (...)

Menderes'e liderlik yollarını yavaş yavaş açan büyük iç kavgada, partinin gerçek demokratların bir teşekkülü olması kavgasında, Bayar'ın karşısına çıkanlar, hem tecrübeli ve kuvvetli insanlardı, hem de tehlikeli bir taktik kullanıyorlardı."[77]

Elbette o târihte Bayar'ın yerine geçebilecek başka siyâsî kişilikler ve isimler de siyâset arenasında bulunuyordu. Metin Toker, bu konuda şunları yazıyor:

"Niçin Celâl Bayar? Çünkü Celâl Bayar Başbakanlığa kadar yükselmişti. Ama Fethi Okyar da vardı. Rauf Orbay da vardı ve onlar da Başbakanlık etmişlerdi. Çünkü Celâl Bayar, Atatürk'e yakın ve İsmet Paşa'ya karşı olarak biliniyordu. Ama onun gibi Tevfik Rüştü Aras veyâ Şükrü Kaya da vardı. Çünkü Celâl Bayar, Millî Mücâdele'den gelen bir şahsiyetti. Ama Kâzım Karabekir'ler, Ali Fuat Cebesoy'lar, o târihte ortalardaydılar. Celâl Bayar'ın Atatürk tarafından İnönü'nün yerine getirilmiş olması faktörü mevcuttur ki, o şüphesiz doğruydu. Ama Millî Şef'in icâzeti ile ve onun istediği ölçüler içinde gelişmekte bulunan bir demokratlaşma hareketinde, bu, bir avantaj değil, handikaptı.

Tabiî, sonradan çok ileri sürüldüğü gibi, iki adam arasında bir şahsî çekişme, birbirini çekememe, saray entrikalarından doğma bir kıskançlık varsa... O takdirde, kudret sâhibi İnönü'nün çekirdeği 'öteki adam' olan bir muhalefetin kurulmasına, teşvikçi olmak bir kenara, müsaade dahi etmeyeceği muhakkaktır. Halbuki İnönü,

76 Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru**, s. 138-155.

77 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 66.

muhalefetin Celâl Bayar'ın liderliğinde yapılmasını (...) ısrarla istemiştir. Bayar'a defâlarla haberler göndermiştir."[78]

Yukarıda isimleri geçenlerin büyük bir kısmı, tıpkı Bayar gibi, CHP içinde yer alıyordu. Hattâ bu isimlerin bâzıları, Bayar'ın tam aksine, zamânında CHP'ye ve İnönü'ye karşı muhalefette yer almıştı. Gerçi SCF'nin lideri Fethi Okyar bu târihte artık yaşamıyordu. Ama TpCF'nin önde gelen isimlerinden Ali Fuat Cebesoy, Kâzım Karabekir, Câfer Tayyar Eğilmez, Refet Bele ve Rauf Orbay, bu târihte siyâset sahnesinde yer alıyorlardı. Bu târihte milletvekili olmamakla birlikte, belki bu listeye yine TpCF'nin bir başka önemli ismi Adnan Adıvar'ı da dâhil etmek gerekir. Gerçi bütün bu isimlerin Atatürk döneminde ve hemen sonrasında yeniden siyâsete geri döndükleri hatırlanacak olursa, Millî Şef döneminde yeniden CHP'ye katılmış olduklarını ve iktidar bloku içinde yer almaya başladıklarını hatırlamamız gerekir.[79]

Bâzı kaynaklar, 1945 yılı ortalarında İnönü'nün muhalefet liderliği için Rauf Orbay ile Kâzım Karabekir'e de öneride bulunduğunu belirtiyorlar. Ancak her iki isim de bu öneriyi reddetmiş...[80] Belki her iki isim de yeterince siyâsî tecrübeye sâhipti ve aynı tecrübenin bir kez daha gündeme gelmesi, reddedilmesi için yeterli bir nedendi. Rauf Orbay, anılarında, gerçekten de İnönü'nün kendisine Kâzım Karabekir ile birlikte bir muhalefet partisi, hattâ TpCF'yi yeniden kurmasını önerdiğini açıklıyor. Ancak teklif târihi biraz muğlak kalıyor. Çünkü Orbay anılarında teklifin Fevzi Çakmak'ın siyâsete katılmasından sonra gerçekleştiğini yazıyor. Oysa bu hayli geç bir târihtir. Nerede ise 1946 milletvekili erken genel seçimine yakın bir târihtir ve DP'nin kurulmasından aylar sonradır.[81] Bir ihtimâl, Orbay târih konusunda yanılmaktadır ya da İnönü DP'ye karşı ve onun yanında ikinci bir muhalefet partisinin ku-

78 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 52.

79 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 23-229 ve (Cilt: 2), s. 13-141; Cemil Koçak, "Nutuk ve Diğerleri", **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, s. 171-199.

80 Fersoy, **age**, s. 87; Mehmet Kemâl, **Celâl Bayar Efsânesi ve Raftaki Demokrasi**, s. 96 ve 104-105 ve 134; Mehmet Kemâl, **Türkiye'nin Kalbi Ankara**, s. 130; Arzık, **age**, (Cilt: 2), s. 28.

81 Orbay, **age**, (Cilt: 2), s. 265; Kutay, **Osmanlı'dan Cumhuriyete: Yüzyılımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay**, (Cilt: 5), s. 511; Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 505 ve 706 ve (Cilt: 2), s. 41-44, 106-110, 252, 293; Cemil Koçak, "Nutuk ve Diğerleri", **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, s. 171-199.

rulmasını düşünmüştür. Nitekim Orbay'ın yorumu da bu görüşü teyid etmektedir.[82]

Yine de Rauf Orbay'ın bu dönemde muhalefet lideri olmak için şanslı bir isim olduğunu belirtmek isterim. Orbay, gerek siyâsî geçmişi ve tecrübesi ve gerekse kamuoyundaki etkisi ile Bayar ile kıyaslandığında belki de muhalefet açısından daha heyecan verici bir lider bile olabilirdi. Bu bakımdan Orbay'ın adı, gündeme gelmesi kaçınılmaz siyâsî kişilikler arasında önde gelirdi. Kanımca, İnönü'nün Orbay'a öneri götürmesi, ne şaşırtıcıdır, ne de sürpriz... Orbay, İnönü'nün de güvenebileceği bir isimdi. Orbay, hatırlanacağı gibi, Atatürk döneminde hem Atatürk ve hem de İnönü ile çatışmış ve görevinden ayrılmak zorunda kalmıştı. Daha sonra ise, TpCF tecrübesi, onu neredeyse idam sehpâsına yaklaştırmıştı ve İstiklâl Mahkemesi tarafından on yıla mahkûm olmuştu. Orbay'ın sürgünde geçirdiği uzun yıllardan sonra ülkesine dönmesi gerçi Atatürk döneminde olmuştu. Fakat Orbay'ın yeniden siyâsete dönüşü, Millî Şef döneminde ve İnönü sâyesinde mümkün olabilmişti. Orbay, bu bakımdan İnönü ile uzlaşmış bir politikacı olarak görülebilirdi. Ayrıca, zâten yine Millî Şef döneminde milletvekilliğinden ayrılarak Londra Büyükelçiliği'ne tâyin edilmişti. Dolayısıyla bu sırada milletvekili olmadığı gibi, aktif siyâsetten de uzak kalmıştı.[83] Üstelik Londra Büyükelçiliği'nden ayrıldıktan sonra da bir anlamda emekli hayâtına başlamak üzereydi. Kendisine teklif edilen Washington Büyükelçiliği'ni de reddetmişti. Orbay, bu aşamadaki ve geleneksel olarak polis gözetimi altındaki hayâtını şöyle anlatıyor: "Bundan sonra köşeme çekildim. Artık siyâsî hayâtın her türlüsünden tamâmen ayrılmış, kendi âleminde, evime kapanmış iken, hâfiyeler gene tabiî aldıkları emir iktizâsı etrâfımı gözetlemek ve sokağa çıkışlarımda peşime takılmak işinde kusur etmez oldular."[84]

Orbay, kamuoyunda da beklentilere neden olabilecek bir isimdi. Nitekim Orbay'ın tâbiri ile "İzmir'in belli başlı tanınmış şah-

82 Orbay, **age**, (Cilt: 2), s. 265.

83 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 505 ve 706 ve (Cilt: 2). s. 41-44, 106-110, 252, 293; Cemil Koçak, "Nutuk ve Diğerleri", **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, s. 171-199.

84 Orbay, **age**, (Cilt: 2), s. 264; Cemâl Kutay, **Osmanlı'dan Cumhuriyete: Yüzyılımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay**, (Cilt: 5), s. 512-513.

siyetlerinden yirmi kadarının imzâsı ile vâki olan müşterek bir teklifte" Orbay'a siyâsî hayâta yeniden dönmesi de önerilecektir. Ege ve İzmir kökenli öneride, "ciddî ve hürriyetçi bir muhalefet partisi"nin beklendiğinden söz ediliyor ve "böyle bir hareketin başına geçenlerin arasında" Rauf Orbay'ın da bulunmasından "daha tabiî bir şey" olamayacağı görüşü savunuluyordu. Ancak Orbay bu tür talepleri de reddedecektir.[85]

Emrullah Nutku, 8 Ocak 1946 târihli günlüğünde, tam da bu konuda şu yorumda bulunuyor:

> "Amcam [Ali Rızâ Seyfi], Rauf [Orbay] Bey bu partinin başına geçmek istemediğine göre, Bayar'ın bu muhalefet partisi için en isâbetli başkan olmasını doğru buluyor. 'Bahusus Atatürk'ün İsmet Paşa'ya rağmen seçtiği bir Başvekil olması da, bu iddiâmı kuvvetlendirir' dedi. (...) Ne de olsa bu liderler kadrosu yeterli görülmüyor. 'Rauf Orbay muhalefetin başında yer almalıydı' diyenler pek çok... Ama bunun da bir tehlikesi var. Eski öfke ve kinleri körükleyebilir."[86]

Celâl Bayar'ın lider olarak ortaya çık(arıl)masında dönemin basının özel bir önemi olduğunu da belirtmek gerekir. Basın, onun ismini öne çıkarmakta hiç tereddüt etmemişti. Diğer isimler hiçbir zaman Bayar kadar önde ve vurgulu olamamıştır.

Erik Jan Zürcher, TpCF üzerine yaptığı araştırmada, DP'ye de temâs ederek, DP'nin kuruluş aşamasında TpCF'nin eski önderlerine ihtiyaç duymadığını belirtiyor ve bunun "önemli bir nokta" olduğuna işâret ediyor.[87] Ancak bu saptamanın tartışılabilir olduğu kanısındayım. Çünkü, ilk olarak, TpCF ile DP arasında lider ve kadrolar açısından doğrudan bağlar kurmak hayli güçtür. Öncelikle, aradan yirmi yıl geçmişti ve bu açıdan aynı siyâsî kadrolara rastgelmek bir hayli zor olabilirdi. İkinci olarak, ilk kuruluş aşamasında kanımca DP'nin herkese ihtiyâcı vardı ve mümkün olabilecek en geniş siyâsî kadroyu içine almak için elinden geleni de yapıyordu. Diğer yandan, bu ihtiyaç öyle güçlüydü ki, mümkün olabilecek en geniş siyâsî kadronun siyâsî görüş açısından homojen

85 Orbay, **age**, (Cilt: 2), s. 266. Kâzım Özalp, İnönü'nün Bayar'ın parti kurmasını istediğini ve bunun için de kendisini aracı olarak kullandığını belirtiyor. Fakat bunu ne İnönü, ne de Bayar hatırlamaktadır. Ancak ortada bir ısrâr olduğunu her iki isim de kabûl etmektedir. Bkz. Kara, **age**, s. 276.

86 Nutku, **age**, s. 9-10.

87 Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 123.

bir kadro olmasına da gerek görülmemişti. Belki bu aşamada Ahmet Hamdi Başar örneğini hatırlamamız gerekebilir. Önemli olan, partiye siyâsî meşrûluk kazandırabilecek ve kamuoyu önünde etkili olabilecek bir siyâsî kadronun ön plânda yer alabilmesiydi. Bu bakımdan eski muhaliflerin DP'ye kazandırılması önemli bir aşama oluşturabilirdi. Tabiî bunun da bir sınırı vardı. Partinin meşrûluk sorunu hiçbir şekilde gündeme gelmemeliydi. Bu açıdan, tıpkı Fevzi Çakmak gibi, Ali Fuat Cebesoy'un, Kâzım Karabekir'in, Rauf Orbay'ın, Câfer Tayyar Eğilmez'in, Refet Bele'nin, Adnan Adıvar'ın, Feridun Fikri Düşünsel'in, Münir Hüsrev Göle'nin, Sâbit Sağıroğlu'nun ve Hâlet Sağıroğlu'nun[88] daha kuruluş aşamasında DP'de yer alması beklenir ve hattâ belki de istenir bir gelişmeydi. Bunun olmaması, bu isimlere başlangıçta ihtiyaç duyulmamasından değil de, sanırım söz konusu isimlerin yeni bir siyâsî mâcerâya atılmaya hazır olmamaları ya da yaşlarının artık bu türlü serüvenler için elverişli olmamasıydı. Gerçekten de bütün bu isimler, DP'den önceleri uzak duracaklar ve aksine CHP iktidârının önemli isimleri olarak siyâset sahnesinde aldıkları yerlerini değiştirmemeyi tercih edeceklerdir.

DP'de, ileride göreceğimiz gibi, henüz genel başkan vekili ya da yardımcısı gibi bir makam yoktu. Hattâ genel sekreterlik bile yoktu. Bu tür makamlar oluşturulmamıştı. "Dörtler" ve daha sonra yedi kişilik genel idâre kurulu üyeleri eşitti. Bayar, genel başkan oluncaya kadar eşitler arasında birinci sayılırdı. Genel başkan olması ile siyâsî rekâbette birinciliğinin resmî statü kazandığını söylemek mümkündür. Toker'e göre, Bayar'ın yerine gerektiğinde Fuat Köprülü vekâlet ederdi. Menderes ise, partinin basın sözcüsü sayılabilirdi. Bütün tebliğler, tâmimler ve demeçler, onun kaleminden çıkardı.[89] Samet Ağaoğlu, Menderes'in bu yönünü şöyle anlatıyor:

> "Akıl olarak Menderes'in en kuvvetli yanı, mantığı idi. Kullandığı politika silâhlarının en keskini de bu! Daha muhalefetin ilk günlerinden itibâren, iktidâra karşı olduğu kadar, kendi arkadaşlarına karşı da çoğu zaman insafsızca kullandığı silâh!

88 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kuruluşu**, s. 108-109.

89 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 122-123.

> Genel idâre kurulunun kaleme alınmak üzere ondan veyâ Köprülü'den başkasına verdiği bir tebliğ veyâ beyannâme olursa, bu arkadaşın hazırladığını bir noktasından yakalayarak perîşân edinceye kadar mantık süzgecinden geçiriyor, yalnız genel idâre kurulunu değil, işi üzerine almış arkadaşı da, yazılanın iyi olmadığına inandırıyor, yeniden yazılmasının kendinden ricâ edilmesini böylece sağlıyordu. Bunun içindir ki, parti kurulduktan kısa bir süre sonra, artık genel idâre kurulunda kimse böyle bir vazifeyi kabûllenmeye cesâret edemez olmuştu."[90]

DP'nin kuruluşundan birkaç gün sonra da Yusuf Kemâl Tengirşenk ile Refik Şevket İnce, DP Genel İdâre Kurulu'nu oluşturan beş kişi tarafından DP Genel İdâre Kurulu üyeliğine getirilecektir.[91] DP Genel İdâre Kurulu üyesi olarak muhalefet partisine katılan Yusuf Kemâl Tengirşenk, İstanbul'da Fâtih Merkez Rüşdiyesi'ni ve Kuleli Askerî İdâdisi'ni bitirmişti. Mektebi Tıbbiyei Şâhâne'de öğrenci iken II. Abdülhamid döneminde yönetime karşı muhalefet hareketine katılmaktan hakkında soruşturma açılması nedeni ile öğrenimine son vermek zorunda kalmıştı. 1904 yılında ise Hukuk Mektebi'ni bitirecektir. İkinci Meşrûtiyet döneminde Meclisi Mebusan'da Kastamonu milletvekiliydi. Daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından 1913 yılında Fransa'ya gönderildi ve burada Paris Hukuk Fakültesi'nde siyâsal bilimler ve hukuk doktorası yaptı. Samet Ağaoğlu, Tengirşenk'in Paris'e İttihatçı hükûmet tarafından talebe müfettişi olarak gönderildiğini yazıyor. Yurda dönüşünde de, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında, Adliye Nezâreti Teftiş Heyeti Başkanlığı ve daha sonra da Müsteşarlığı'na atanmıştı. Son Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda Kastamonu milletvekili olarak görevliydi. Millî Mücâdele döneminde önce İstanbul Hükûmeti'nin yanında tutum almış ve İstanbul ile Ankara arasında kurulmasına çalışılan diyalog ve iknâ çabaları sırasında İstanbul Hükûmeti'nin iknâ ve tavsiye grubunda bulunmuş, fakat Atatürk'ün ısrârı üzerine Ankara'ya katılmıştı. Tengirşenk, Birinci TBMM döneminde Kastamonu milletvekili ve aynı zamanda da

90 Ağaoğlu, **Âşinâ Yüzler**, s. 38.

91 **Ulus**, (22.1.1946); **Vatan**, (22.1.1946); **AT**, Sayı: 146, (Ocak 1946). Ayrıca bkz. Us, **age**, s. 670; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 118; Gologlu. **Demokrasiye Geçiş**, s. 44; Nutku, **age**, s. 9-10.

Yusuf Kemâl Tengirşenk, Adliye ve Hâriciye eski Vekili idi. Refik Şevket İnce ise, eskiden Adliye Vekâleti'nde avukat olarak görevliydi. **AT**, Sayı: 146, (Ocak 1946). **Vatan** gazetesi, İnce'nin İzmir örgütünde yönetici olacağını da duyuruyordu. **Vatan**, (9.1.1946). Nitekim İnce, birkaç gün sonra DP İzmir İl İdâre Heyeti üyesi olacaktır. **Vatan**, (19.1.1946). Ayrıca bkz. Nutku, **age**, s. 14.

İktisat ve Hâriciye Vekili olmuştu. Moskova ve Ankara Antlaşmaları'nın imzâlanmasında görev aldı. Samet Ağaoğlu, Tengirşenk'in önce Hâriciye Vekâleti'nde müşâvir olarak çalıştığına dikkat çekiyor. Bu dönemde Moskova'ya da gitmiş ve Anadolu'da şûrâlar cumhuriyeti kurulması fikrini savunmuştu. Bu, Millî Mücâdele döneminde Sovyet modelinden esinlenen sol bir görüştü. Millî Mücâdele'den sonra Tengirşenk, TBMM'nin ilk altı döneminde (1923-1943) önce Kastamonu ve ikinci döneminden itibâren de hep Sinop milletvekili olarak görev almıştı. Diğer yandan, Adliye Hukuk Mektebi/Ankara Hukuk Fakültesi'nde profesör olarak görevliydi ve aynı zamanda da İnönü Hükümeti'nde 1930-1933 yılları arasında Adliye Vekilliği yapmıştı. Tengirşenk, yedinci dönem TBMM'ye üye olamamıştı. Samet Ağaoğlu, yukarıda adı geçen kitabında, bunun nedenini İsmet İnönü ile anlaşmazlığı olarak belirtir. Bunun üzerine Tengirşenk, profesörlükten de ayrılacak ve İstanbul/Çamlıca'daki köşkünde inzivâya çekilecektir.[92] Samet Ağaoğlu, Tengirşenk'in bundan sonra siyâsî arenada hiç görünmediğini ve bunun DP'nin kurulmasına kadar sürdüğünü belirtiyor: "Tengirşenk, Bayar'ın Demokrat Parti'ye çağırmasına kadar ortadan silindi denilebilir. Rûhunun münzevî bir yanı vardı. Bunu masraftan çok ürken huyu da besliyordu. Yusuf Kemâl, Bayar'ın teklifini (...) devletin şekli üzerinde bir takım fikirler ileri sürerek tartışmak istedi. Ancak Bayar'ın 'bunlar sonra konuşulacak konulardır' demesi üzerine, müteşebbis kurula girmeyi kabûl etti."[93]

Refik Şevket İnce ise, birinci dönem TBMM'de Saruhan milletvekili ve Millî Mücâdele döneminde Adliye Vekili olmuştu. Ayrıca, İstiklâl Mahkemesi üyesi olarak da görev yapacaktır. İzmir il genel meclisi ve belediye meclisi üyeliği görevlerinde de bulunmuş ve avukatlık yapmıştı. TBMM'nin üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı dönemlerinde de Manisa milletvekili olarak görev alacaktır. Samet Ağaoğlu, İnce için "partinin gerçek kurucuları arasında sayılabilir" demektedir. Hatırlanacağı gibi, milletvekili ol-

92 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 67-72. Ayrıca bkz. Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, s. 68-72.
Tengirşenk'in Atatürk'ün ölümünden sonra kendisinin Cumhurbaşkanlığına seçileceğine ilişkin düşünceleri ve bu nedenle de İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı seçiminde Ankara'da bulunmayarak oylamaya katılmayışına ilişkin olarak bkz. Us, **age**, s. 628.

93 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 72. Ayrıca bkz. Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, s. 68-72.

saydı kendisinin Dörtlü Takrir'i de imzâlaması bahis konusuydu. Hattâ o buna rağmen metni imzâlamak istemiş, fakat Köprülü ile Koraltan, milletvekili olmadığını ileri sürerek, bu girişime engel olmuşlardı.[94] Ağaoğlu, "Partinin kuruluşunda Refik Şevket İnce'nin oynadığı rol önemlidir. Bayar'a bu işte cesâret verenlerin başında geliyor denebilir," şeklinde yazacaktır. Ağaoğlu'na göre, İnce, "halk hâkimiyetine, demokratik düzenin iyiliğine, hiçbir başka gizli fikir ve gâye peşinde koşmadan" inanıyordu. "Demokrat Parti hareketine yalnız bu inançla katılan ön sıradaki adamlardan biri"ydi. Diğer yandan, Ağaoğlu, şu soruyu da soruyor ve yanıtlamaya çalışıyor: "Refik Şevket'in öteki kuruculara karşı his ve düşünceleri ne idi?": "Muhalefet yıllarında ve iktidarda bizden ayrılıncaya kadar bu his ve düşüncelerini birçok defâ söylemişti. Menderes'i seviyor, fakat biraz hırçın buluyordu. Köprülü'ye karşı, fazla bir şey bilmediği hâlde, sırf bu zâtın her zaman ciddilikten uzak olduğu zannını veren hâl ve tavrı yüzünden, çekingendi. Koraltan'a sevgisi çok olmadı hiçbir zaman! Böylece, asıl güvendiği, eskiden beri arkadaşı [olan] Bayar'dı."[95]

Çok kısa bir süre sonra Osman Bölükbaşı, DP fahrî müfettişi olacak ve Samet Ağaoğlu da, Ticâret Bakanlığı'ndaki görevinden ayrılarak DP'ye katılacaktır.[96] Diğer yandan, Samet Ağaoğlu'nun, Ticâret Bakanlığı'nda İç Ticâret Genel Müdürü iken, bu önemli makâmı bırakarak bir hayli riskli bir şekilde muhalefet partisine katılması karârı alması sürecinde, ablası Süreyyâ Ağaoğlu, politikaya atılmasını ilke olarak uygun görmekle birlikte, kardeşi Ağaoğlu'nun dikkatini, babası Ahmet Ağaoğlu'nun başına gelenleri de örnek göstererek, Köprülü'nün siyâsî kararsızlığına ve vefâsızlığı-

94 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 313-330

95 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 85.

96 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 42; Ilıcak, **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor**, (Cilt: 1), s. 95-96; Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 15-17.

Samet Ağaoğlu, bir yandan DP Ankara teşkilâtının kurulmasında görev alacak, diğer yandan da DP Ankara/Çankaya İlçesi İdâre Heyeti üyesi olacaktır. Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 18. Bu türden katılımlar karşısında DP kurucularının, ama özellikle de Bayar'ın tutumu ilginçti Bayar, muhtemelen siyâsî tecrübesinin ve soğukkanlılığının doğrudan bir sonucu olarak, müstakbel katılımcıların istikbâli ile de yakından ilgileniyor ve bu sırada sonu pek de belli olmayan bu siyâsî mâcerâya, üstelik önemli görevlerden ayrılarak katılmak isteyenleri uyarmayı görev biliyordu. Örneğin, Samet Ağaoğlu, DP'ye katılmak üzere yaptığı girişim sırasında Bayar'ın bu türden bir uyarısı ile karşılaştığını anılarında anlatmaktadır. Ayrıca bkz. Pîraye Bigat Cerrahoğlu, **Demokrat Parti Masalı**, s. 11.

na çekmişti.[97] Samet Ağaoğlu ise, yıllar sonra, Osman Bölükbaşı hakkında şunları yazacaktır:

> "Demokrat Parti'nin kuruluş devresinde rolünü, hizmetini küçümsemek mümkün değil... Şehirlerin aydınlarından, tüccarlarından çok esnaf ve işçisine, köylerin ağalarından çok köylülerine yanaşmasını iyi biliyor, sonra iyi konuşuyordu. (...) Demokrat Parti'nin târihinde ismine hemen hemen her sayfada, önce ileri siperin gözüpek dövüşçüsü, sonra aynı şiddette düşmanı olarak rastlanacak bu adama bağlı olaylar çok çeşitlidir. (...) Partinin ilk genel müfettişi [de] odur."[98]

Hatırlanacağı gibi, Bayar milletvekili değildi ve bu nedenle de DP Meclis Grubu'nda yer alamıyordu. Bayar'ın DP Genel Başkanı olarak partisinin TBMM'deki temsilcisi olarak yer alamaması, siyâsî açıdan önemli bir eksiklikti. Nitekim İnönü de aynı konuya temâs etmişti.[99] Buna karşılık, diğer kurucuların hepsi milletvekiliydi. Kurucular dışındaki Genel İdâre Kurulu üyeleri ise, Emin Sazak dışında, milletvekili değildi. Bu şartlarda Menderes, DP'nin TBMM'deki sözcüsü durumuna gelecektir. Bir diğer önemli gelişme de, DP Meclis Grubu'na TBMM'de ayrı bir oda verilmesiydi. DP'nin bu talebi derhâl 16 Ocak'ta karşılanmıştı bile...[100]

Başbakan Şükrü Saraçoğlu, 6 Şubat'ta yaptığı bir basın toplantısında, geçmişte yaşanan siyâsî deneyimlerin olumsuz sonuçlarını bir kez daha hatırlattıktan sonra, kendisinin "yeni çalışmaların bu defâ istenilen sonucu vereceğine (...) yavaş yavaş inanmak yolunda" olduğunu belirtiyordu. Ancak Saraçoğlu, "irticâ"ya karşı birlikte olunması gerektiğini de vurguluyordu.[101] Başbakanın bu açıklaması ile daha işin başında herkesin ne anlama gelebileceğini yakından bildiği ve hatırladığı "irticâ" gündeme gelmişti bile... Başbakan ihtiyatlı bir iyimserlik sergiliyordu, fakat bir de "irticâ"

---

97 Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, s. 168. Ayrıca bkz. Süreyyâ Ağaoğlu, **Bir Ömür Böyle Geçti**, s. 102.

98 Ağaoğlu, **Âşinâ Yüzler**, s. 55-59.

99 Us, **age**, s. 669.

100 Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 49; Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 43. Âsım Us, **Hâtıra Notları**'nda, DP Meclis Grubu'na CHP Müstakil Grubu'nun TBMM'deki odasının verildiğini yazıyor. Us, **age**, s. 669. Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 43; Fersoy, **age**, s. 117; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 233.

101 **AT**, Sayı: 147, (Şubat 1946). Ayrıca bkz. **Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Dâire Başkanlığı (BCA), Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Kataloğu (BÖKM K)**, [Katalog Numarası: 30 10/11 65 1].

olmasıydı! Yaklaşık bir yıl sonra Başbakan da "yavaş yavaş" girilen yeni yola "inanmaya" başladığını belirterek, rejimin değişmesinden duyulan kaygıları, endişeleri ve kuşkuları hâlâ içinde taşımakta olduğunu açıklamayı tercih etmişti. Başbakan, hükümetinin açtığı yolda tereddütlerini sürdürüyordu! Yâni bizzat Başbakan bile açılan yolun nereye varacağından emin değildi; üstelik bunu kamuoyuna ilân etmekten de kaçınmıyordu. Muhalefete gelince... TpCF ile SCF'nin başına gelenlerin bu tâlihsiz sözcükten kaynaklandığını bilenler için ayağı sağlam basmanın zamânıydı.

DP'nin kuruluş aşamasında lider ve kurucularına bir göz attıktan sonra, sıra "ikinci parti"nin program ve tüzüğüne gelmiş demektir.

Demokrat Parti programı

Hatırlanacağı gibi, DP'nin programının hazırlanmasına DP kurucuları "dörtler"in dışında başka isimler de katkıda bulunmuştu ya da en azından bulunmaya çalışmıştı. Refik Şevket İnce'nin, Ahmet Hamdi Başar'ın ve Tevfik Rüştü Aras'ın isimleri bu çerçevede sayılabilir. Ancak görüş farkları, Zekeriyâ ve Sabiha Sertel ile Tevfik Rüştü Aras'ın ve Ahmet Hamdi Başar'ın programın yazımına katılımını farklı zamanlarda etkilemiş ve bu isimler sonuçta DP programının son hâlini hiç görememişlerdir. Dolayısıyla DP programının esas itibâri ile "dörtler" tarafından kaleme alındığı söylenebilir.[102]

DP programını önce tek başına ve daha sonra da CHP program(lar)ı ile karşılaştırarak ele almak yararlı olacaktır. Bu kısımda DP programında yer alan ve CHP program(lar)ında da yer almış ve almamış maddeler ile bunların DP programındaki karşılıkları üzerinde durulacaktır. CHP programı, hatırlanacağı gibi, 1943 yılında kabûl edilmişti.[103] Ayrıca, daha önceki muhalefet partilerinin programlarının DP programı üzerindeki etkilerine de sırası geldikçe değineceğim.

DP programı hayli uzundu, 85 maddeden oluşuyordu; bu-

102 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 106-107; Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 431-435; Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s. 158-161.

103 Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 301-339.

ARA EK I
DEMOKRAT PARTİ PROGRAMI
(1946)[1]

Umûmî Prensipler

Madde 1: Siyâsî hayâtımızın birbirine karşılıklı saygı gösteren partilerle idâresi lüzûmuna inanan Demokrat Parti, Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umûmî siyâsetin demokratik bir görüş ve zihniyet ile yürütülmesine hizmet etmek maksadı ile kurulmuştur.

Madde 2: Partimiz, demokrasi esaslarına en uygun devlet şeklinin Cumhuriyet olduğuna kâniidir.

Madde 3: Partimiz, demokrasiyi, millî menfaate ve insanlık haysiyetine en uygun bir prensip olarak tanır ve Türk milletinin siyâsî olgunluğuna inanır.

Madde 4: Geniş ve ileri mânâsı ile demokrasi, bütün devlet faaliyetlerinde millî irâdeyi ve halkın menfaatini hâkim kılmak, yurttaşın ferdî ve içtimâî bütün hak ve hürriyetlerine sâhip olmasını gerçekleştirmek, yurttaşlar arasında hukuk eşitliğini, karşılıklı sevgi ve saygıyı ve iktisâdî menfaatlerde âhengi sağlamaktır.

Madde 5: Âile ve mülkiyet esaslarına dayanan Türk cemiyetinde içtimâî adâlet ve insânî tesânüd prensiplerinin millî vicdanda kökleşmesi ve tatbikatta geniş yer bulması için çalışmayı vazife biliriz. İnsanlık haysiyetinin korunması için, çalışmak isteyen her işsiz yurttaşa iş bulunması, ihtiyarlık, hastalık ve sakatlık gibi hâllerde yurttaşların yardım görmelerini, demokrat bir cemiyetin başlıca hedeflerinden sayarız.

Madde 6: İçtimâî işbölümünün tabiî neticesi olarak, çiftçilik, işçilik, tüccarlık, sanâyicilik, avukatlık ve memurluk gibi, yurttaşların teşkil ettikleri iş ve çalışma zümrelerinin karşılıklı münâsebet ve menfaatlerinin umûmî menfaat çerçevesi içinde içtimâî adâlet ve insânî tesânüt prensiplerine uygun olarak âhenkleştirilmesi lüzümüna ve imkânına inanıyoruz.

Madde 7: Umûmî hayatta her bakımdan muvâzeneli ve âhenkli bir gelişmenin sağlanması için, yalnız siyâsî partiler kurulmasını, yâni sâdece siyâsî sahada teşkilâtlanmış olmayı kâfi görmüyoruz. Milletimizin iktisâdî ve içtimâî sahalarda da süratle teşkilâtlanması ve daha şuurlu bir birliğin tecellisi için, işçilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanâyicilerin, serbest meslek mensuplarının, memur ve muallimlerin, yüksek öğretim talebesinin, meslekî, içtimâî ve iktisâdî maksatlarla cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını gerekli buluyoruz.

Madde 8: Partimiz, insanlık haysiyetine ve bu haysiyetin ancak insanlık ana haklarının teminat altına altında bulunması ile korunabileceğine inanır ve bütün devlet mevzuatında bu prensibe aykırı hükümler bulunmamasına dikkat etmeyi başlıca vazife sayar.

Madde 9: Millî irâdenin tam tecellisi, seçimlerin her türlü müdahaleden uzak ve serbest olarak gizli rey ile yapılmasına ve siyâsî partilerin eşit haklara sâhip bulunmalarına bağlıdır. Seçimlerin serbestliğini bozacak hareketleri, millî hâkimiyete karşı işlenmiş bir suç addederiz.

Madde 10: Milletvekilliği seçimlerinin tek dereceli olmasını [ve] seçim kânunumuzda bu

---

1 **Vatan**, (9.1.1946).

esâsa göre ve yurttaşın seçme ve seçilme haklarını daha geniş emniyet altına almak maksadı ile değişiklikler yapılmasını lüzumlu görmekteyiz.

Madde 11: Devlet memurlarının seçimlere iştirâk dışında hiçbir siyâsî faaliyette bulunmamaları ve siyâsî partilere girmemeleri lüzûmuna kâniiz. Yalnız yüksek öğretim mensupları, mesleklerinin mâhiyeti itibârî ile, bundan müstesnâdırlar.

Madde 12: Memleketimizin istilâlini veyâ toprak bütünlüğünü bozmayı, yurttaş ana haklarını kayıtlamayı gâye edinen veyâ memleket dışındaki siyâsî teşekküllere bağlı olan siyâsî cemiyet ve partilerin kânun dışı sayılmasını isteriz.

Madde 13: Yurttaşlar arasında müşterek bir târihin yarattığı kültür ve ülkü birliğine dayanan ve her türlü ayırıcı temâyülleri reddeden bir milliyetçilik telâkkisine bağlıyız. Partimiz, bütün yurttaşları, din ve ırk farkı gözetmeksizin, Türk sayar ve Türk olmanın bütün haklarına sâhip tanır. Kânûnî vazifelerini yerine getiren her ferde, iyi bir yurttaş gözü ile bakarız. Bu ana görüşlerin tatbikatta da yer bulmasına çalışacağız. Eğitim ve öğretim müesseselerimizi böyle bir milliyetçilik idealinin tahakkukunda vazifeli saymaktayız.

Madde 14: Partimiz, laikliği, devletin din ile hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kânunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması mânâsında anlar [ve] din hürriyetini, diğer hürriyetler gibi, insanlığın mukaddes haklarından tanır. Dinin siyâset âleti olarak kullanılmasına, devlet işlerine karıştırılmasına, başka dinler aleyhine propaganda vâsıtası yapılarak yurttaşlar arasındaki sevgi ve tesânüdü bozmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine aslâ müsâmaha olunmamalıdır.

Madde 15: Partimiz, inkilâpçılığı, dâimâ değişen dünyâ ve memleket şartları karşısında, hayâtın dinamizmine süratle uymak, Türk milletini her bakımdan ileri bir seviyeye eriştirmek ve geçmişten kalan geri ve zararlı gelenekleri her sahada kökünden tasfiye için gereken bütün hamlelerin hemen tatbike konulması mânâsında anlar.

Madde 16: Halkçılığı, hiçbir şahsa veyâ zümreye imtiyaz tanımamak, kânunlarda ve memleket idâresinde halkın menfaatini korumak mânâsında anlıyoruz. Hükûmet ve idâre, halktan, halkla berâber ve halk için olmalıdır.

Madde 17: Devletçiliği, iktisâdî alanda uzun zamandan beri devâm eden boşluğu bir an evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için devletin gerek doğrudan doğruya iktisâdî faaliyetlere girişmesi, gerekse nizamlama, teşvik ve yardım yolları ile husûsî teşebbüs ve sermâyenin umûmî menfaate en uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife alması mânâsında anlıyoruz. Özel teşebbüs ve sermâye faaliyet ve tasarruflarının devlet tarafından nizamlanması, özel teşebbüs menfaatleri ile genel menfaatin telifi ve korunması zarûretinden ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz, iktisâdî şartlarımızın ve ihtiyaçlarımızın çizdiği yoldur.

Madde 18: Dış politikamız, milletlerin hukuk eşitliğine, milletlerarası siyâsî, iktisâdî ve kültürel işbirliğine, kollektif güvene, iyi komşuluk münâsebetleri esâsına dayanmalıdır. Millî varlığın ancak millî kuvvetle korunabileceği kanaatine bağlı kalmakla berâber, milletler birliği gâyesini hedef tutacak barışçı ve açık bir dış siyâsetin, memleket menfaatlerine en uygun ve realist yol olduğuna inanıyoruz.

Madde 19: İçişlerimizde hükûmeti ve teşkilâtını halkın dışında ve üstünde bir varlık değil, sâdece halk tarafından amme vazife ve hizmetlerini görmek üzere kurulmuş bir idâre cihazı saymak esaslı bir prensibimizdir. İyi bir idârenin gâyesi, devletle bütün muamele ve münâsebetlerinde yurttaşa tam bir emniyet verebilmektir. Memurlara verilen kânûnî salâhiyetlerin idârî otorite temini bahanesi ile keyfî olarak kullanılması temâyüllerini önleme-

yi vazife edineceğiz. İyi bir idâre cihazı kurabilmek için vazifenin icâb ettirdiği salâhiyet ile mesûliyet hudutlarını kesin olarak tâyin eylemek şarttır. Bütün salâhiyetlerin mahdut ellerde toplanması ve mesûliyetin zaafa uğraması neticelerini doğuran bürokratik zihniyet ve usûllerin terki lüzûmuna kâniiz.

Madde 20: İllerin özel ihtiyaçlarını yerinden görüp karşılamak ve halkın idâreye iştirâk ettirilmesi prensibini tahakkuk ettirmek maksatları ile kurulmuş olan il genel kurulları ile özel idâre ve belediyeler, bütçelerini tanzim ve tatbik hususlarında ve diğer bütün vazifelerinin ifâsında gereken genişlikte yetkilerle teçhiz olunmalıdır. İllerde idâre âmirlerine ve memurlara verilen yetkilerin de genişletilmesini, yine işlerin yerinde görülmesi ve süratle yürütülmesi bakımından lüzumlu görmekteyiz.

Madde 21: İl genel kurulları ve belediyeler, beşer senelik çalışma plânları tanzimine sevk edilmeli ve bu plânlar merkezde mahallî idârelere yol göstermek vazifesi ile kurulacak bir teknik büronun evvelden tetkikine tâbi tutulmalıdır. Şehir sınırları içindeki kara ve deniz taşıt vâsıtalarının ve diğer ticârî mâhiyette umûmî hizmet işletmelerinin belediyelere devrini tabiî buluyoruz.

Madde 22: Devlet hayâtında bütün idâre şûbelerimiz için siyâsî tesirler dışında ihtisas heyetlerince umûmî plân ve programlar hazırlanmasını ve bunların usûl dâiresinde kânunlaştırılmasını lüzumlu görmekteyiz.

Madde 23: Devlet vazifelerinin günden güne artması ve devletin siyâsî ve idârî bünyesinde iktisâdî karakterin daha belirgin bir hâle gelmesi yönündeki gelişme, memur meselesini umûmî hayâtın çetin bir meselesi hâline koymuştur. Memurların herşeyden evvel halka hizmet duygusu taşımaları, vazife ve mesûliyet hislerine bağlı ve ehliyet ve ihtisas sâhibi olmaları şarttır. Bu hususların sağlanması için şu şartlar üzerinde önemle durulmasını gerekli buluyoruz:

a) Memurların hâl ve âtilerinin emniyet altına alınması, aylıkların memur ve emeklileri geçim kaygısından kurtaracak dereceye getirilmesi,

b) Memurların tâyin, terfi [ve] cezâlandırılmaları hususlarının takdirden ziyâde objektif usûllere bağlanması,

c) Ehliyet ve çalışkanlığın terfiide başlıca esas tutulması,

ç) Çocukların okutulmasında memurlara kolaylıklar gösterilmesinin usûlleştirilmesi.

Madde 24: Bütçemizin büyük bir kısmını memur ve emekli aylıkları teşkil ettiğinden, memurlarımızın terfihi meselesi, sayıca az ve fakat yüksek vasıflı ve verimli memurla iş görme prensibinin tatbikine bağlı bulunuyor. Bu, idâre cihazının daha rasyonel bir görüş ile tanzimini ve memur sayısını artırma yönündeki temâyüllerin kesin olarak önüne geçilmesini zarûrî kılmaktadır.

Adâlet İşleri

Madde 25: Bir memlekette adâlet işlerinin görülmesi, millî irâdenin ifâdesi olan kânun hükümlerinin yerine getirilmesi demek olduğundan, bu işin aynı merciye bağlı bir tek yargı cihazı ile, yâni kazâ birliği usûlüne göre sağlanması lüzûmuna inanıyoruz.

Madde 26: Yargı işini görmekte olan elemanların yaşama şartları bakımından uygun bir refah seviyesi içerisinde bulunmaları esastır. Bu itibarla yargıçlarımıza ve mahkemelerimizin yardımcı unsurları mevkiindeki mahkeme kalemleri memur ve kâtiplerine kolayca yaşamalarını sağlayacak imkân ve vâsıtalar bulunmalıdır. Anayasamızın 56. maddesinde gös-

terildiği üzere, özel ödenek kânunları yapılarak, kendilerine rahat ve güvenlik getirecek çâre ve tedbirler alınmalıdır.

Madde 27: İlk mahkemelerde tek hâkim sistemi asıldır. İlk mahkemelerle Yargıtay arasında ikinci bir kazâ kademesinin kurulmasını partimiz adâlet için yeni bir teminat sayar.

Madde 28: Adâletin sağlanması ucuz, kolay ve aynı zamanda süratli olmalıdır. Bu gâyeleri zamânımız icâblarına ve memleketimizin sosyal ve ekonomik şartlarına uygun olarak gerçekleştirmek emelindeyiz. Bunun için de usûl kânunlarımızda değişiklikler yapılacaktır.

Madde 29: Adâlet cihazımızı meydana getiren mahkemelerimizin derli toplu bir kuruluş sistemine bağlanması lâzımdır. Mahkemelerimiz, dereceler, görevler ve yetkiler itibârî ile muntazam bir düzene göre kurulmalıdır.

Madde 30: Suçtan sanık olanlarla suçlu oldukları için cezâ çekmekte olanlar aynı yerde tutulamazlar. Bu sebeple tevkifevlerinin cezâevlerinden ayrı kurulması zarûrîdir. Cezâevlerinin insanlığa yakışır şartlara uygun olarak düzenlenmesi icâb eder. Sağlık, sosyal ve medenî şartlar bakımından cezâevlerinin cezâ çekenleri mânen yok etmemesi ve cemiyete uslanmış [ve] yükselmiş birer vatandaş olarak iâde etmesi için gereken tedbirler alınmalıdır.

Madde 31: Çocuk suçluların özel bir ihtimam ve bakım ile yargılanmaları için büyük şehirlerden başlayarak özel mahkemeler kurulmasını ve cezâlarını çekeceklere ayrı ıslâhevleri açılmasını lüzumlu görmekteyiz.

Madde 32: Hakkın fiilî olarak yerine getirilmesi, mahkemece verilen karârın çıkması için geçen zamandan çok daha kısa bir zamanda gerçekleşebilmelidir. Bunu temin için de icrâ usûllerinde lüzumsuz sürüncemeleri önlemek ve hakka en kısa yoldan varma imkânlarını sağlamak lâzımdır. Partimiz, bu maksatları elde etmeye elverişli bulunan tekmil kânun tedbirlerinin alınmasına çalışacaktır.

Millî Eğitim İşleri

Madde 33: Maarif sistemimizde millî eğitim ve öğretim vahdeti prensibinin taraftârıyız.

Madde 34: Umûmî ve meslekî eğitim ve öğretim, yurt ihtiyaçlarını karşılayacak umûmî bir plâna göre tanzim edilmeli ve gelecek nesillerin yalnız ilim ve teknik bilgi ile değil, millî ve insânî bütün mânevî kıymetlerle de teçhizine çalışılmalıdır.

Madde 35: İlk öğretim, maarif sistemimizin temelini teşkil etmektedir. Bütün ilkokul öğretmenlerinin aynı rûha ve aynı seviyede bilgiye sâhip olmaları esâsının göz önünde tutulmasını, bunlar arasında farklı zümrelerin teşekkülüne meydan verilmemesi bakımından lüzumlu görmekteyiz.

Madde 36: Orta tahsil kurullarını gerek program ve tâlimatnâme, gerek laboratuvar ve kütüphâne gibi öğretim vâsıtaları bakımından ıslâh ve takviyeye muhtaç görmekteyiz. Yüksek öğretime basamak olan liselerin bu maksadı sağlayacak duruma getirilmeleri lâzımdır.

Madde 37: Muhtelif derecelerdeki teknik öğretim kurullarını yurdun her tarafına yaymak yönündeki çalışmaları, eğitim ve öğretim cihazımızın ekonomik kalkınmamızda da vazîfe alması bakımından yerinde bulmaktayız. Bu çalışmaların iktisâdî ihtiyaçlarımızla ayarlanmasını lüzumlu görüyoruz.

Madde 38: Yüksek öğretim meselesinde keyfiyete önem verilmesi lüzûmuna kâniiz. Bütün yüksek öğretim kurullarımızın bu esâsa göre takviyesini ve garptaki benzerleri seviyesine eriştirilmelerini istiyoruz. Üniversiteler, ilmî ve idârî muhtâriyete sâhip olmalıdırlar.

Muhtelif ilim şûbelerinde çalışmak üzere üniversite içinde araştırma enstitüleri kurulmasını ve memlekete âid araştırmalara bilhassa önem verilmesini istiyoruz.

Madde 39: İlmin, tekniğin [ve] güzel sanatların süratle gelişmesini sağlamak için bütün vâsıta ve tedbirlere başvurmak [ve] bu cümleden olarak ehliyet ve istidatları teşvik etmek, kütüphâneler, müzeler, tiyatrolar, konservatuvarlar kurmak, ciddî neşriyâta yardımda bulunmak, Türk dilinin millî bünyesine uygun olarak süratle gelişmesi yolundaki çalışmalara yardım etmek, kısaca yurdumuzda millî ve insânî kültür seviyesinin yükselmesini sağlayacak her faaliyeti desteklemek, kanaatimizce devletimizin başlıca vazifelerindendir. Ancak, ilmin, sanatın ve her türlü fikir faaliyetlerinin siyâsî ve idârî müdahalelerden uzak kalmasını, demokrasinin değişmez bir esâsı olarak kabûl ediyoruz.

Madde 40: Kaabiliyet ve kudreti müsâit olduğu takdirde bir ilkokul öğretmeninin öğretim derecelerini tamamlayarak üniversite profesörlüğüne kadar yükselmesine kânûnî imkân sağlanmalıdır.

Madde 41: Doğu bölgesinde her derece ve şûbede okulları ve nihâyet fakülte ve enstitüleri ile bir kültür merkezi yaratmak lüzûmuna inanıyoruz.

Sanâyi İşleri

Madde 42: İktisâdî hayatta özel teşebbüs ve sermâyenin faaliyeti esastır. Onun için husûsî teşebbüs ve sermâyeye serbestlik ve güvenle çalışmak şartları ve yeni yeni iş sahaları sağlanmalıdır. Faaliyet sahaları iyice hudutlanmak şartı ile özel teşebbüsler ile devlet teşebbüslerinin yekdiğerine engel olmadan ve karşılıklı yardım sûreti ile birbirini tamamlayıcı bir âhenk içinde çalışmalarının hem mümkün ve hem de faydalı olduğuna inanıyoruz.

Madde 43: Özel teşebbüs ve sermâyenin istikrar ve güvenle çalışması bakımından devlet iktisâdî faaliyetlerinin hudutları kesin olarak belirtilmelidir. Bunun için:

a) Devletin ele alacağı işlerin uzun vaadeli umûmî bir plâna bağlanmak sûreti ile önceden herkesce bilinmesi imkânının temini,

b) Devletin iktisâdî hayâtı tanzim yolunda alacağı tedbirler ile gümrük, tekel ve para politikası gibi iktisâdî hayatla sıkı sıkıya ilgili konularda tâkip edilecek ana istikâmetlerin yine herkesce bilinmek üzere önceden tâyin ve ifâdesini lüzumlu görmekteyiz.

Madde 44: Devletin doğrudan doğruya girişeceği iktisâdî teşebbüsler şu mâhiyette işler olmalıdır:

a) Özel teşebbüs ve sermâyenin yetip erişemeyeceği yâhut yeter ve yakın kâr görmediği için girişemeyeceği, fakat bütün ekonomik faaliyetlere müessir olacak ve memleket müdâfaasını sağlayacak mâhiyetteki teşebbüslere girişmek [ve] bilhassa ana sanâyii ve büyük enerji santrallerini kurmak [ve] bugün olduğu gibi demiryolu, liman, su işleri yapmak [ve] büyük taşıt vâsıtaları inşâ etmek ve işletmek,

b) Milletin gelecek nesillere de şâmil dâimî menfaatleri bakımından devlet elinde bulunması daha faydalı olan büyük mâden ve orman işletmeleri kurmak...

Devlet, girişeceği iktisâdî işlerde, kazanç maksadından ziyâde, benzeri özel işletmeleri sarsmamak kaydı ile, millî ekonominin gelişmesi ve halk ihtiyaçlarının karşılanması gâyeleri ile hareket eder.

Madde 45: Devlet, iktisâdî faaliyetleri düzenleme yolunda alacağı tedbirlerde, iktisâdî hürriyeti ortadan kaldıran fiilî inhisarları, millî emek ve sermâyenin israfını, umûmî menfaate ve içtimâî adâlete aykırı istismarları önlemek gibi maksatlarla hareket eder.

Madde 46: Memleketin hammaddesini kullanan, halkın zarûrî ihtiyaçlarını karşılayan, geniş işçi zümrelerine geçim sahaları sağlayan, dünyâ piyasalarına göre de rantabl olan sanâyi ile umûmîyetle ziraat [zirâî] sanâyii ve küçük sanâyiden millî ekonomi bakımından himâyeye muhtaç görülenler ve halkın bilhassa köylümüzün boş zamanlarını kıymetlendiren el sanatları, devletçe himâye ve teşvik olunmalıdır. Bu esaslara göre tanzim edilecek sanâyii teşvik kânunu projesini yüksek Meclise sunmak karârındayız. Sanâyimizin kuruluş ve işleyişinde en iyiyi en ucuza mâl etmek hedefini dâimâ göz önünde bulundurmak icâb eder.

Madde 47: Devlet tarafından kurulup husûsî ellerde daha rantabl işleyebileceği anlaşılan işletmeler, elverişli şartlarla özel teşebbüslere devredilebilmelidir. Devlet işletmeleri ile benzerleri özel işletmeler, hiçbir sûretle birbirinden farklı muamele ve şartlar altında bulundurulmamalıdır.

Madde 48: İktisâdî devlet teşekküllerinde verimlerin geniş ölçüde artırılması ve masrafların mühim nispetlerde azaltılmasını mümkün görmekteyiz. Bu teşekküllerin idâresinde randıman ve rantabilite hesap ve esaslarına ve basiretli bir tüccar gibi hareket prensibine sıkı sıkıya bağlanmakla bu hedefe varılabileceğine inanıyoruz. Bu maksatla, iktisâdî devlet teşekkülleri idâre ve murâkabesinin daha ileri ve bu müesseselerin özelliklerine daha uygun bir şekilde tanzimini ve kânununda değişiklikler yapılmasını zarûrî görmekteyiz.

Madde 49: Mâhiyetleri itibârî ile devlet ve amme iktisâdî teşebbüslerinden olan Tekel idâresinin şarap, tütün vesâir fabrika ve işletmeleri gibi iktisâdî teşebbüslerin 3460 sayılı kânunun teşkil ettiği iktisâdî devlet teşekkülleri topluluğu içerisine alınmasını tabiî ve faydalı buluyoruz.

Madde 50: Devletçilik politikasının devlete yüklediği türlü ekonomik vazifelerin lâyıkı ile başarılabilmesini iktisâdî idâre cihazının iktisâdî ve ticârî zihniyet ve esaslara göre işlemesine bağlı görmekteyiz.

Ticâret İşleri

Madde 51: Piyasalarda emniyet ve istikrârın sağlanması şarttır. Kat'î zarüret olmadıkça piyasalara karışılmamalıdır. Bu alanda devlete düşen en önemli vazife, rekâbetin ortadan kalkmasını veyâ daralmasını önlemeye çalışmak olmalıdır.

Madde 52: Türlü sebeplerden ileri gelen hayat pahalılığı, yalnız dar ve sâbit gelirlilere zarar veren bir dert olmakla kalmamış, bütün istihsâl mâliyetlerini artırmış ve milletlerarası piyasaya uymak zorunda kalan dış ticâretimizi güçleştirmiştir. Devletin ilgili cihazları, çalışmalarını bu mesele üzerinde toplayarak, iktisâdî ve mâlî hayâtın türlü safhalarında gereken tedbirleri almak sûreti ile yaşama standardını tabiîleştirmeye çalışmalıdır.

Madde 53: Paramızın kıymetini serbest piyasa döviz kıymetleri ile memleketimizin iktisâdî ve mâlî durumuna en uygun şekilde ayarlamak ve bu esas üzerinde tam bir istikrar sağlamak zarûreti karşısındayız. Bu yolda gereken tedbirler bir an evvel alınmalıdır.

Tarım İşleri

Madde 54: Ziraat, millî gelirin en geniş kaynağını teşkil ettiğine ve nüfûsumuzun yüzde seksenî ziraat ile geçindiğine göre, zirâî kalkınmanın memleket kalkınmasının temeli olacağında şüphe yoktur. Bu sebeple, devlet gayretlerinin topraktan bol, iyi ve ucuz mahsûl almak hedefinde toplanmasını zarûrî görmekteyiz.

Madde 55: Memleketimizde ziraat, diğer istihsâl şûbelerine nispetle emek ve masrafa en az karşılık getiren iştir. Ziraatte mâliyet ve satış fiyatları arasındaki fark, asgârî derecededir. Çiftçilerin sattığı, satın aldığı maddelere nispetle ucuzdur. Mâliyetlerin yüksekliği, mahsûllerin dış piyasaya arzını da zorlaştırmakta ve istihsâli baskı altında bulundurmaktadır. Bu sebeplerle, bir taraftan zirâî mâliyetlerin yükselmesinde tesiri olan âmiller ile mücâdele etmek, diğer taraftan zirâî mahsûllerimizin iç ve dış pazar şartlarını iyileştirme çârelerini aramak yolları ile çiftçiyi bugünkünden daha çok kazanır ve daha fazla istihsâl yapar bir hâle getirmek, en esaslı gâyelerimizdendir.

Madde 56: Ziraatimiz, âlet, çift hayvanı, makina vesâir vâsıta bakımlarından yoksul olduğu gibi, [ziraatimizin] iyi tohum, ilaç vesâir ihtiyaçları da karşılanmış olmaktan uzaktır. Çiftçimizin donatım işi, zirâî kalkınmamızın başlıca konusudur. Bundan başka, çiftçimizi işine yarayacak teknik bilgi ile teçhiz etmeye ve istihsâl metodlarımızı ıslâha [ve] daha verimli hâle getirmeye mecbûruz. Bütün bu ihtiyaçları memleket ölçüsünde karşılayacak tedbirlerin süratle alınmasına çalışacağız.

Madde 57: Zirâî kredi, istihsâl hacmi ile mütenâsip ve istihsâli süratle artırmada esaslı âmil olabilecek miktar ve mâhiyette olmalıdır. Bu bakımdan Ziraat Bankası'nın faaliyeti ve sermâyesinin artırılması meselesi üzerinde önemle durulmak lâzımdır. Ayrıca, kooperatifleşme yolu ile de kredi darlığına çâreler bulunabileceği kanaatindeyiz. Bunun için kooperatif hareketini hızlandırmaya ve genişletmeye ve bundan başka da yer yer çiftçiye kredi yapacak [verecek] mahallî bankalar kurulmasına çalışacağız.

Madde 58: Çiftçimizin, kredi kooperatifleri ile olduğu gibi, istihsâl ve satış kooperatifleri kurmak ve bunları çoğaltmak yolu ile de, takviyesini lüzumlu görmekteyiz.

Madde 59: Zirâî kalkınmamızda büyük ehemmiyeti âşikâr olan kuraklıkla mücâdelenin ve su işlerinin hızlandırılmasını ve genişletilmesini çok lüzumlu görüyoruz.

Madde 60: Hayvancılık, millî gelirde geniş yer tuttuğu gibi, çiftçimizin yardımcısı, büyük bir yurttaş kütlesininin başlıca geçim vâsıtası ve en esaslı besin maddelerimizin kaynağı olmak itibârî ile çok önemlidir. Memleketimiz hayvancılık bakımından geniş imkânlar göstermektedir. Hayvan mevcûdunu artırmak ve cinslerini ıslâh etmek yolundaki gayretlerin artırılmasında maddî fedâkârlıklardan kaçınılmaması zarûrîdir.

Madde 61: Zirâî sanatlara kredi vermek ve gelişmelerine yardım etmek yönünde Ziraat Bankası'nın esaslı gayretler sarf etmesine ve özel teşebbüs ve sermâyeyi de bu sahaya çevirmek için her türlü teşvik ve yardımda bulunulmasına ihtiyaç görmekteyiz.

Madde 62: Devlet, elindeki mahdut imkânları, ziraat işletmeciliğine hasretmektense, bundan sonra bu imkânları çiftçi kütlesinin iyi, bol ve ucuz istihsâl yapmasına yardım yolunda kullanmalıdır. Bu maksatla her bölgede yeni yeni örnek çiftlikler, fidanlıklar, hayvan ıslâh merkezleri, tohum üretme ve araştırma istasyonları kurmak yolunda çalışılmalıdır.

Madde 63: Devlet, ucuz ve her bölgenin tabiat şartlarına uygun âlet ve yedek parçaları çiftçinin ayağına götürmeli ve bu maksatla memlekette çok geniş sarf yeri olan basit ziraat âletleri sanâyiinin süratle kurulmasını sağlamalıdır.

Madde 64: Zirâî kalkınmamızda devletin ağır ve geniş vazifeleri bulunduğuna inanıyoruz. Bu vazifelerin yapılması için meseleyi bütün genişliği ile toptan ele almak ve işleri sarf edilecek emek ve paraya nispetle verimi en çok ve tesirî millî ekonomi bakımından en geniş olanlardan başlamak üzere tertiplemek ve plânlaştırmak lâzımdır.

Madde 65: Bilgi ile çalışan emek, sermâye ve teşebbüsün ziraat sahasına dökülmesini,

zirâî istihsâl ve millî gelirin artırılmasında önemli bir konu olarak görmekteyiz. Bu maksadın temini için gerekli tedbirlerin alınmasına çalışacağız.

Orman İşleri

Madde 66: Millî servetimizin büyük ve önemli bir parçasını teşkil eden ormanlarımızın muhafaza ve geliştirilmesi, devletin dâima büyük titizlikle üzerinde duracağı bir konudur.

Madde 67: Köylünün kereste, odun ve kömür ihtiyâcını zamânında ve yeter miktarlarda ve ucuz olarak vermek ve bu işlerde köylünün emek ve vâsıtalarından da faydalanmak, köylüyü ferahlatacak ve devlet orman işletmelerinin işlerini ve masraflarını hafifletecek tedbirlerdendir.

Madde 68: Devlet orman işletmelerinin tevzii masrafları ile istihsâl masrafları fasıllarında mühim nispetlerde tasarruflar yapılabileceğine inanıyoruz.

Madde 69: Orman mahsülleri fiyatlarındaki yüksekliğin umûmî hayat ve ekonomik gelişmemiz üzerindeki tesirleri göz önünde tutularak bu fiyatlarda indirmeler [indirimler] yapılmasını zarûrî ve mümkün görüyoruz.

Madde 70: Ehemmiyetli tesislerin kurulmasını ve toplu istihsâl yapılmasını gerektiren büyük orman işletmelerinin devlet elinde bulunmasını faydalı ve zarûrî görmekteyiz. Kurulacak önemli tesisleri karşılayacak büyüklükte olmayan küçük ormanlar, devletin sıkı murâkabesi altında özel teşebbüs eli ile de işletilebilmelidir.

Mâliye İşleri

Madde 71: Samimîlik ve açıklıkla ve çok sıkı bir tasarruf zihniyeti ile tanzim edilmiş denk bütçe, mâlî siyâsetimizin esâsıdır. İç emniyeti korumak için sağlam bir idâre cihazının işlemesine, dış emniyeti korumak için de millî savunma ihtiyaçlarını karşılamaya yeter bütün masrafları sağlamak, bütçenin başlıca hedefidir. Bütçenin âdî masrafları için açık veyâ kapalı istikraz yoluna gidilmemeli ve yeni emisyonlardan kaçınılmalıdır.

Madde 72: İstihsâl ve millî gelirin süratle artmasını sağlayacak işlere münhasır kalmak üzere dâhilî istikrazları ve iktisâdî istiklâlimize uzaktan yakından dokunmayacak normal şartlarla uzun vaadeli dış istikrazlar yapılmasını çok faydalı ve lüzumlu görmekteyiz. Bütün devlet iktisâdî teşebbüsleri için asıl sermâyenin yanında obligasyon çıkarmak usûlünden faydalanılmasını, devlet bütçesinin yükünü hafifletmek bakımından lüzumlu sayarız.

Madde 73: Vergilerin içtimâî adâlet kâidelerine uygun ve yurttaşların ödeme kaabiliyetleri ile mütenâsip olmasını ve vergi sistemimizde vâsıtalı vergilerden ziyâde vâsıtasız vergilere daha geniş yer verilmesini gerekli görüyoruz. Şahsî takdire dayanan vergi usûllerinden, vergi mâhiyeti alan iâne ve bağış yollarından kaçınılmasını [ve] vergi borcundan dolayı *hapis* cezâsının kaldırılmasını istiyoruz.

Madde 74: Vergi sistemimizin ıslâhı, cibâyet usûllerinin sâdeleştirilmesi ve daha emniyetli ve az masraflı hâle getirilmesi sûreti ile, yeni vergiler konulmadan dahi, devlet gelirinin artırılabileceği kanaatindeyiz.

Madde 75: Memlekette iç hacmini daraltan, istihsâl mâliyetlerine doğrudan doğruya tesir yaparak [ederek] dış piyasalarla mübâdeleyi güçleştiren veyâhut hayat pahalılığının âmillerinden olan vergi ve resimlerde değiştirmeler ve indirmeler [indirimler] yapılmasına ve hayvan vergisinin birden veyâ tedricî sûrette kaldırılmasına taraftârız.

Madde 76: Partimiz, mâliye işlerinin Hazine menfaatini halkın menfaatinden ayrı ve üstün görmeyen, iktisâdî ve içtimâî prensiplerimize uygun bulunan bir anlayışla yürütülmesi lüzümuna kânidir. Bu esâsın gerçekleştirilmesi yönünde kazâî ve idârî müeyyideler konulmasına çalışacağız.

Bayındırlık [ve] Ulaştırma [İşleri]

Madde 77: Millî ekonominin gelişmesini engelleyen sebeplerden birisi de, ulaştırma ekonomimizin yetersizliği ve pahalılığıdır. Ulaştırma işlerimizi bu görüşün gerekli kıldığı önemle ele almak fikrindeyiz.

Madde 78: *Modern yol yapımı tekniği, büyük vâsıtalara ve makinalara ihtiyaç* göstermektedir. Köy [ve] bucak yolları dışındaki yapımın merkezden idâresini [ve] esaslı bir plân içinde büyük yol şebekeleri kurulmasını zarûrî görüyoruz. Bu bakımdan kânunlarımızda değişiklikler yapılmalıdır. Özel kânununa göre köy ve bucak yollarının süratle yapılması göz önünde tutulmalıdır.

Madde 79: Demiryollarımızın inşâsına devâm olunmalıdır. Demiryollarımızı besleyecek karayolları ile limanlar, depo ve antrepoların birbirlerini tamamlayıcı sürette yapılmalarını ulaştırma sistemimizin içinde görüyoruz.

Madde 80: Ulaştırmada ucuzluğu sağlamak için her türlü taşıt vâsıtalarının ve yedek parçalarının memlekete getirilmesinde kolaklık gösterilmesini, akaryakıt fiyatlarının ucuzlatılmasına çalışılmasını zarûrî bulmaktayız.

Madde 81: Umûmîyetle ulaştırma, depo ve antrepo ücret ve târifelerinin millî ekonomiye uygun olarak tesbiti [ve] 'verant' usûlünün tatbiki, gözettiğimiz hedeflerdendir.

Madde 82: İstikbâl, hava nakliyatındadır. Bu konu üzerinde önemle duracağız.

Madde 83: Devlet deniz işletmeciliği ile ilgili bütün vâsıtalarımız ile tesis ve teşekkülleri bir idâre altında toplamayı gerekli bulmaktayız. Özel şahıslar elindeki deniz işletmeciliğini ve şilepçiliğini himâye etmeliyiz. Türk ihrâcat mallarını millî vâsıtalarımızla dış pazarlara götürmek gâyemiz olmalıdır. Memleketimizin üç tarafı denizle çevrilidir. Coğrâfî durumumuz, endüstrisi, ticâreti ve sporu ile bize en ileride denizci bir millet olarak yetişmek fırsat ve kaabiliyetini vermektedir. Denizciliği, Türkün büyük [ve] millî ülküsü olarak kabûl ediyoruz.

Madde 84: Çiftçimiz, bir taraftan sel ve taşkınların tahripleri, diğer taraftan kuraklığın acı neticeleri ile dâimâ karşı karşıyadır. Yurtta su meselesi, sağlık bakımından da çok büyük bir önem göstermektedir. *Bu sebeplerle* su işlerimize dâimâ artan *bir hızla* devâm olunmasına çalışmak hedefimizdir. Bu konuda başlanmış işler bitirilmeden yenilerine başlamamak, hâlin icâbıdır. Küçük su işleri üzerinde de ayrıca önemle durulmalı, bu işlerde halkın ve ilgililerin de iştirâkini sağlayacak tedbirler ve müeyyideler aranmalıdır.

Umûmî Sağlık İşleri

Madde 85: Nüfûsumuzun ve istihsâl kudretimizin çoğalması dâvâsında büyük bir âmil *olan umûmî sağlık işlerimiz, artan bir hızla ve plânla yürütülmek ihtiyâcındadır. Bunun için* bütçeden yeter [derecede] tahsisat ayrılmasını [ve] sıtma başta olmak üzere *millî bünye*yi kemiren bütün hastalıklarla esaslı sûrette mücâdele imkân ve vâsıtalarının sağlanmasını ve bu maksatla ilgili Bakanlıklarla da işbirliği yapılmasını, partimiz memleketin en büyük ihtiyaçlarından sayar.

na karşılık SCF'nin programı hayli kısaydı.[104] Bu, TpCF'nin 58 maddelik programından daha uzun bir metindi.[105] DP, programında, cumhuriyetçi olduğunu vurguluyor, "geniş ileri mânâsı ile demokrasi[nin] bütün devlet faaliyetlerinde millî irâdeyi hâkim kılmak, yurttaşın ferdî ve içtimâî bütün hak ve hürriyetlerine sâhip olmasını gerçekleştirmek" olduğunu belirtiyordu. Böylece DP de, adında bulunmasa dahi, cumhuriyetçiliğini vurgulama gereğini duymuştu. Bu tutum, meşrûluk açısından çok önemliydi. DP, cumhuriyetçilik ile CHP'nin eksik bıraktığı nokta olan demokrasiyi kaynaştırıyor ve bu iki kavramı içiçe geçmiş bir şekilde tanımlıyordu. Demokrasi, ancak cumhuriyet içinde uygulanabilirdi. Aksi düşünülemezdi bile... TpCF da programında cumhuriyet, liberalizm ve demokrasi kavramlarını açıkça kullanmıştı.[106] SCF de programında cumhuriyetçi, laik ve milliyetçi olduğunu ve bu üç ilkeye sıkı sıkıya bağlı olduğunu vurgulamıştı. DP programında "millî irâde"ye yeniden vurgu yapılırken, Türk siyâsî hayâtında çok özel bir anlam taşıyacak olan kavram yeniden ön plâna çıkarılıyordu. Vatandaş hak ve özgürlüklerine yapılan vurgu da dikkat çekiciydi. Nitekim SCF de zamânında anayasal hakların herkes için geçerli olması gerektiğini açıklamıştı.[107] SCF'nin amacı da, DP programının öngördüğü üzere, cumhuriyetin içerdiği düşünülen bütün koşulların fiilen uygulanmasını sağlamaktı.[108]

Yeni partinin sosyal politika önerilerine ise ileride, sıra dönemin sosyal politika gelişmelerine geldiğinde değineceğim. Yine aynı kısımda, DP'nin toplum görüşünün dile getirildiği maddeyi de ele alacağım. Kezâ DP programında toplumun değişik kesimleri-

104 **Vatan**, (8.1.1946).

105 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 370-381; Tarık Zafer Tunaya, **age**, s. 615-620; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 170-181; Nevin Yurdsever Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 188-204; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 63-71.

106 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 370-381; Tunaya, **age**, s. 615-620; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 170-181; Ateş, **age**, s. 188-204; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 63-71.

107 Okyar, **age**, s. 57; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 398-405; Tunaya, **age**, s. 633-634; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 75-84.

108 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 398-405; Tunaya, **age**, s. 633-634; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 75-84.

nin serbestçe örgütlenmesi öngörülüyordu ki, bunu da yine aynı kısımda göreceğiz.

DP kurucularının partinin kuruluşunu açıkladıkları basın toplantısında vurguladıkları ve daha önce gördüğümüz insan haklarına, serbest seçimlere ve seçim usûllerine, yasa dışı sayılması gereken siyâsî parti ve derneklere, milliyetçilik ilkesine ve devlet/hükümet yapısına ve devlet-toplum münâsebetine ilişkin noktalar, DP programının diğer maddelerini oluşturuyordu. Hatırlanacağı gibi, TpCF da zamânında özgürlükçü eğilimini vurgulamıştı.[109] SCF'nin programında da "vicdan hürriyeti, mesâî serbestîsi, fikir, kelâm ve içtimâ hürriyetleri" yer alıyordu.[110] Tıpkı TpCF'nin programında yer aldığı gibi, SCF'nin programında da yer alan bir madde, tek dereceli seçim usûlünün uygulanması yolundaydı.[111] Böylece "millî irâde" ile serbest seçim arasında kendiliğinden bir ilişki ortaya çıkmış da oluyordu. DP programındaki özgürlükçü açılımlar, yasa dışı sayılması gereken, bir anlamda gayri meşrû siyâsî arena olarak da tanımlayabileceğimiz kısma göndermede bulunarak, kendi meşrûluğunu âdetâ güvence altına alma çabalarını yansıtıyordu.

Programda yer alan bir hüküm, devlet memurlarının siyâsî partilere üye olmasının yasaklanmasına ilişkindi. Bunun tek istisnâsı olarak üniversite öğretim üyeleri düşünülmüştü. Aslında Cemiyetler Kânunu'na göre zâten devlet memurlarının derneklere ve siyâsî partilere üyeliği yasaktı. Ancak tek-parti döneminde bu yasak fiilen uygulanmamış ve devlet memurları CHP üyesi olabilmişlerdi.[112] Devlet memurlarının siyâsî partilere üye ola-

109 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 370-381; Tunaya, **Türkiye'de Siyâsî Partiler**, s. 615-620; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 170-181; Ateş, **age**, s. 188-204; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. .

110 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 398-405; Tunaya, **age**, s. 633-634; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. .

111 Okyar, **age**, s. 59; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 370-381 ve 398-405; Tunaya, **Türkiye'de Siyâsî Partiler**, s. 615-620 ve 633-634; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 170-181; Ateş, **age**, s. 188-204; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. .

112 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 1987/dn. 118.

Fuat Köprülü de, bu târihten sâdece iki yıl sonra kaleme aldığı bir makâlesinde bu konu üzerinde duruyordu:

"Anayasayı yaratan demokratik ruh kuvvetini kaybettikten ve tek-parti zihniyeti âdetâ bir kanser gibi siyâsî bünyemize musallat olduktan sonra, kânunun kat'î sarahatine ve cezâ hükümlerine rağmen, büyük [ve] küçük bütün memurlarımızın ister istemez iktidar partisi kadrosu içine girdiklerini gördük ve Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] mâcerâsı esnâsında vaziyetten birdenbire telâşa düşen o zamanki hükümet,

mamalarına ilişkin bir hüküm, TpCF'nin programında da yer almıştı.[113]

Programda yer alan bir hüküm laiklikle ilgiliydi; ancak bu maddeye ileride laiklik konusunun işleneceği kısımda değineceğim. İnkılâpçılık ilkesi de parti programında yer almıştı. Bu maddenin formülasyonunda radikalizm eğiliminden dikkatle kaçınılmış olduğu görülüyordu. Bununla birlikte, muhafazakâr bir anlayış da öne çıkarılmamıştı. Aksine, "geçmişten kalan geri ve zararlı geleneklerin her sahada kökünden tasfiye"si söz konusuydu. Bu ifâde, aksinin de geçerli olabileceğine işâret ediyordu ki, muhafazakârlık boyutu ancak "ileri ve yararlı gelenekler" kapsamında geçerli olabilirdi. Halkçılık ilkesi ise, programın bir başka maddesinde formüle edilmişti ki, burada da idârenin halk karşısındaki fonksiyonuna atıfta bulunuluyordu. Halkçılık, CHP programlarında yer aldığı biçimi, ama bir ilâve ile şekilleniyordu: Halkçılık, DP programında halkla birlikte olmak ve idârenin halka hizmet etmesi şeklinde tanımlanıyordu. Bu da doğal sayılırdı, çünkü demokratik bir idârede bu ilk ve önkoşuldu. Milliyetçilik ise, ayrılıkçı akımlara karşı tanımlanmış bir izlenim yaratıyordu. Diğer yandan, ülke içindeki dinî azınlıkların statüsüne ilişkin eşitlikçi bir söyleme de sâhipti.

Kanımca, DP programında yer alan ve CHP'nin Altı Ok'una doğrudan atıfla iktidar partisinin temel ilkelerinin benimsendiğine yönelik çaba dikkat çekicidir. Bu çaba, olsa olsa DP'nin siyâsî meşrûluğunun sorgulanmamasının sağlanmasına yönelikti ve anlaşılabilir. Nitekim, hatırlanacağı gibi, 1924 Anayasası'nda, 1937 yılında yapılan değişiklikle, temel ilkeler kısmında CHP'nin Altı Ok'u, anayasal ilkeler hâline getirilmişti.[114] Bu bakımdan yeni kurulan partinin bu ilkelere karşı olması zâten imkânsızdı. Bununla birlik-

---

Memurlar Kânunu hükümlerini hatırlamayı faydalı gördü ve kendi kadrosu içindeki bir takım memurların parti ile alâkasını, gösteriş maksadı ile de olsa, kesmek lüzûmunu duydu. Lâkin, türlü türlü tedbirlerle Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı'nın] hesâbı birkaç ay içinde temizlendikten sonra, büsbütün şahlanan 'tek-parti zihniyeti', bütün memurları tekrar içine aldı. (...) Memurların parti dışında kalamayacakları pek tabiî idi. Bir zamanlar vâlilerin aynı zamanda parti reisliği vazifesini de yaptıklarını düşünürsek, Memurin Kânunu hükümlerinin nasıl ayaklar altına alındığını daha iyi anlarız." Fuat Köprülü, "İdâre Makinasının Tarafsızlığı", **Kuvvet**, (21.2.1947); Köprülü, **age**, s. 275-276.

113 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 370-381; Tunaya, **age**, s. 615-620; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 132 ve 170-181; Ateş, **age**, s. 188-204; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 63-71.

114 Bkz. Cemil Koçak **İkinci Parti**, s. 590-593.

te, programın dikkatli okunması bize DP'nin bu ilkeleri nasıl farklı yorumladığını göstermektedir. İlkeler benimsenmişti, fakat yorum farklıydı. DP kurucuları, bu bakımdan hayli dikkatli davranmışlardı. Bir yandan iktidârı kuşkulandırmamak gayreti içindeydiler, diğer yandan topluma verecekleri mesajı da yitirmemek... Bu bakımdan DP programında yer alan Altı Ok'un formülasyonu çok önemliydi. Burada önemli olan, programda Altı Ok'un bulunması değil, fakat yeniden ve farklı formüle edilmesiydi.

Programın devletçilik ilkesi ile dış politika kısmını, ileride, serinin bu konuları özel olarak işleyeceğim bölümlerinde ele alacağım.

Yerel yönetimlere daha geniş yetkiler tanınması gerektiğine ve yerinden yönetim ilkesine işâret eden hükümler ile devlet hayâtında plân ve programların gereğine işâret eden maddeyi, memurların çalışına rejimine ve kalitesine ilişkin diğer maddeler izliyordu. Hatırlanacağı gibi, TpCF'nin programında da "idârî *ademi merkeziyet* esâsı"ndan söz ediliyordu.[115] SCF'nin programında da aynı konuda "halk kütlelerinin belediye ve vilâyet idârelerinde kendi işlerini kendileri[nin] görmeleri esâsı" vurgulanıyordu.[116]

Programın *adlî konularla ilgili maddeleri*, adlî reform, bidâyet mahkemeleri kurulması, yargı birliği, adliye elemanlarının hayat seviyelerinin yükseltilmesi, çocuk mahkemeleri ve cezâevlerinin ıslâhı ile dâvâların çabuk karâra bağlanması gibi konuları kapsıyordu. Aynı ya da benzer temâlar, TpCF ile SCF'nin programlarında da tamâmen ya da kısmen yer alıyordu.[117]

Eğitim sorunlarının çözüm yollarına ilişkin olarak ise çok sayıda madde kaleme alınmıştı. Burada özellikle göze çarpan madde, üniversite özerkliğine ilişkin olanıydı. Eğitim, TpCF'nin programında da vurgulu bir şekilde yer almıştı.[118]

115 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 370-381; Tunaya, **age**, s. 615-620; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 133 ve 170-181; Ateş, **age**, s. 188-204; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 63-71.

116 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 398-405; Tunaya, **age**, s. 633-634; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 75-84

117 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 370-381 ve 398-405; Tunaya, **age**, s. 615-620 ve 633-634; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 133 ve 170-181; Ateş, **age**, s. 188-204; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 63-71

118 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 370-381; Tunaya, **age**, s. 615-620; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 170-181; Ateş, **age**, s. 188-204; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 63-71

Ticârî konulara ilişkin maddeler, piyasalara müdahale edilmemesi ve enflasyonun düşürülmesi gereği üzerinde yoğunlaşmıştı. TpCF'nin programında da hayat pahalılığına ilişkin görüşlere yer verilmişti.[119]

Tarım politikalarına ilişkin çok sayıda maddede ise, tarım sektöründe gelir düşüklüğünün önlenmesine, üretimin yükseltilmesine ve pazar imkânlarının geliştirilmesine, zirâî donanım imkânlarının artırılmasına, tarımsal kredinin genişletilmesine, kooperatifçiliğin teşvik edilmesine, sulama imkânlarının ve hayvancılığın geliştirilmesine ve tarımsal kalkınmada devletin katkısının artırılmasına ilişkin konulara yer verilmişti. Çiftçiyi Topraklandırma Kânunu görüşmeleri hatırlanacak olursa, DP programının tarıma yönelik anlayışının o sırada açıkça Adnan Menderes'in ağzından dile getirilmiş olduğunu söyleyebiliriz.[120] TpCF'nin programında da tarıma geniş yer ayrılmıştı.[121] SCF'nin programında da benzer bir şekilde ucuz kredi temini öncelikle vurgulanıyordu.[122]

Programın birkaç maddesi orman sorunlarına ayrılmıştı. DP de, büyük orman işletmelerinin devlet elinde bulunmasından yanaydı. Ancak küçük ormanlar, devletin sıkı denetimi altında özel girişim eliyle de işletilebilirdi.

Mâlî konular da programda yer almıştı: Denk bütçe esâsı vurgulanıyor, cârî masraflar için her türlü borçlanmaya ve emisyona karşı çıkılıyordu. Buna karşılık, üretimin ve millî gelirin artırılması için iç ve dış borçlanmaya izin veriliyordu. Ancak, dış borçlanmaların "iktisâdî istiklâlimize uzaktan yakından dokunmayacak normal şartlarla [ve] uzun vaadeli" yapılması gerekiyordu. Vergiler ise, sosyal adâlet ilkelerine uygun olmalı ve vâsıtasız vergilere ağırlık tanınmalıydı. DP, vergilerin hafifletilmesi ve bâzılarının kaldırılması, ayrıca vergi usûllerinde de değişiklikler yapılmasına

119 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 370-381; Tunaya, **age**, s. 615-620; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 134 ve 170-181; Ateş, **age**, s. 188-204; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 63-71.

120 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 171-228 ve 253-296.

121 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 370-381; Tunaya, **age**, s. 615-620; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 170-181; Ateş, **age**, s. 188-204; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 63-71.

122 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 398-405; Tunaya, **age**, s. 633-634; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 75-84.

taraftardı. TpCF'nin programında da dış ticâret dengesinin kurulmasına ve yabancı sermâye kabûlüne ilişkin hükümler vardı. Zamânında tekellerin kaldırılması da talep edilmişti.[123] SCF de denk bütçe esâsına bağlıydı ve israftan kaçınılması gereği üzerinde duruyordu. Paranın değerinin korunması gerekiyor ve "memleketimizde iş görmek isteyecek hâricî sermâye[ye] bu sûretle yol açmak" isteniyordu. Vergilerin indirilmesi söz konusuydu. Tekellerin de kaldırılması talep ediliyordu.[124]

Ulaştırma imkânlarının geliştirilmesi, "esaslı bir plân dâhilinde büyük yol şebekeleri"nin yapımı ve demiryolları yapımına devâm edilmesi ve hava ve deniz yollarının da geliştirilmesi, programın önemli maddelerini oluşturuyordu.

DP programının kendinden önceki önemli muhalefet partilerinin programları ile karşılaştırılması önemlidir. Çünkü, bir siyâsî geleneğin devâmının görülmesi ancak bu şekilde mümkün olabilir. DP programının bu bakımdan tamâmen özgün olduğu aslâ söylenemez. Kendinden önceki muhalefet partilerinin vurguları, bu kere ve bir kez daha gündeme gelmişti ve bu kaçınılmazdı. DP kurucuları, kendilerinden öncekiler ile kendileri arasında görünmez bir bağ kurmuşlardı. Aslında bu bağın hem görünür, hem de görünmez olması gerekiyor ve bekleniyordu. Görünür olmalıydı, çünkü toplum üzerindeki akisleri ancak bu şekilde mümkün olabilirdi. Diğer yandan da görünmez olmalıydı. Çünkü iktidar bu bağlardan rahatsızlık duyabilirdi. Gerçekten de kurucuların işleri hayli güçtü. Ama politika zâten bunun için vardı.

DP programını hatırladıktan sonra, şimdi sıra DP programının iktidar partisinin programı ile karşılaştırılmasına geldi: DP programı, CHP programı ile karşılaştırıldığı takdirde hemen ve ilk göze çarpan husus, DP programında, CHP programının aksine, Kemâlizm deyiminin hiç geçmemesidir. Buna karşılık DP de, tıpkı CHP gibi, Altı Ok'a sâhipti. DP programında da anayasaya ve Cemiyetler Kânunu'na uygun olarak altı ilke sırası ile yer alıyor ve tanımla-

123 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 370-381; Tunaya, **age**. s. 615-620; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 170-181; Ateş, **age**, s. 188-204; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 63-71.

124 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 398-405; Tunaya, **age**, s. 633-634; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 75-84.

nıyordu. DP, Kemâlist olduğunu açıkça ilân etmiyor, fakat Kemâlizm'in ilkelerini benimsediğini belirtmiş oluyordu. Bu, bir hayli karmaşık bir siyâsî formüldü ve sanırım sâdece anayasanın ve yasaların sınırlayıcı ağırlığından da kaynaklanmamıştı. DP de özünde cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi bir partiydi. Nitekim Bayar da, partinin kuruluşundan sâdece bir ay sonra, *Tasvir* gazetesine verdiği bir demeçte, "Altı Ok, inkılâbın malıdır ve Atatürk'ün hediyesidir. Her vatandaş, bu inkılâp eserinde kendisinin hissesi olduğunu bilir ve kabûl eder" diyecektir.[125]

CHP programında belirtildiği üzere, temel hak ve özgürlükler, "devlet varlığı ve otoritesi sınırı içinde" çizilmişken, DP, temel hak ve özgürlüklere daha geniş bir alan açmak istiyordu. Bu noktada bir görüş ayrılığı saptamak nispeten daha kolay gibi görünmektedir. Aynı şekilde, iki dereceli seçim sistemini savunan CHP programına karşılık, DP'nin tek dereceli ve gizli oy ilkesine sâhip seçim sistemi talebi hemen göze çarpıyordu. Bununla birlikte, DP programında, CHP programının aksine, kadın-erkek eşitliğine ilişkin özel bir madde formüle edilmemişti. Nitekim Bayar, partinin kuruluşu sırasında düzenlenen basın toplantısında, bir soru üzerine, "Bugünkü kânunlarımız kadınlara en ileri hakları tanımıştır. Daha fazla bir hak diye bir şey tasavvur edemiyoruz." demişti.[126] Oysa SCF'nin kuruluş aşamasında partiye çok sayıda kadın üye alınmıştı.[127] Bunun belki de bir nedeni, kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması öncesinde, konunun muhalefet partisi tarafından da gündeme getirilmesinin bizzat yönetimce talep edilmesiydi. Nitekim SCF'nin kuruluşu aşamasında bizzat Atatürk, partinin kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınması gerektiğini programına almasını talep etmişti. Memurların derneklerden ve siyâsî partilerden uzak tutulmasına ilişkin DP programında yer bulan hükmün CHP programında karşılığı bulunmuyordu. Aynı şekilde, DP programında formüle edilmiş yerel yönetimler ve yerinden yönetim ilkesine de CHP programında karşılık bulmak güçtü. Üniversite özerkliği konusunda da aynı saptamada bulunmak mümkündür. Tarımsal sorunlar ise, DP programında kapsadığı ayrıntılar ile

125 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 4.

126 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 1.

127 Cemil Koçak, **BİSCF**;Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 114-115.

karşılaştırıldığında, CHP programında pek az yer tutuyordu. Tıpkı orman sorunları gibi... Bununla birlikte, DP programında son derece ayrıntılı yer alan diğer konular, daha kısa olarak CHP programında da yer alıyordu.

Demokrat Parti tüzüğü

DP tüzüğünü önce tek başına ve daha sonra da CHP nizamnâmesi ile karşılaştırarak ele almak yararlı olacaktır. Burada DP tüzüğünde yer alan ve CHP nizamnâmesinde de yer almış ve almamış maddeler ile bunların DP tüzüğündeki karşılıkları üzerinde durulacaktır. Hatırlanacağı gibi, CHP programı 1943 yılında kabûl edilmişti. Ayrıca, daha önceki muhalefet partilerinin tüzüklerinin DP tüzüğü üzerindeki etkilerine de sırası geldikçe değineceğim.

DP tüzüğü 48 maddeden oluşuyordu.[128] TpCF'nin nizamnâmesi ise çok daha uzundu ve 64 maddeydi.[129] DP tüzüğünde partiye üye olarak alınacaklarda aranan nitelikler öngörülmüştü. Buna göre, Millî Mücâdele'ye aykırı harekette bulunmamış, Türk milletinin birlik ve istiklâlini parçalamayı hedef tutan ideolojilere saplanmamış, halkça kötü tanınmamış ve Türk kültürünü kabûl etmiş kişiler, DP'ye üye olabileceklerdi. SCF'nin üye kabûl şartları da benzerdi: "Siyâsî ve medenî hukuktan mahrum edilmemiş, sui şöhret ile tanınmamış, vatana karşı hıyânetle itham edilmemiş ve Türk harsını kabûl etmiş her Türk vatandaşı'nın partiye üye olması mümkündü.[130] Görüldüğü gibi, tıpkı CHP nizamnâmesinde olduğu gibi, Millî Mücâdele'ye aykırı harekette bulunanlar, DP tüzüğüne göre de, parti üyesi olamayacaklardı. Millî Mücâdele'nin sonuçlanmasının üzerinden geçen yirmidört yıla rağmen bu tür bir hükme yer verilmesine gerek duymak ilginçtir. İkinci koşul ise, solcuların/sosyalistlerin partiye katılmalarına imkân vermiyordu. Halkça kötü tanınmamak gibi bir koşul son derece muğlaktı. Son koşulu oluşturan Türk kültürünü kabûl etmiş olmak il-

128 **Vatan**, (9.1.1946).

129 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 370-381; Tunaya, **age**, s. 615-620; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 170-181; Ateş, **age**, s. 188-204; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 65-71.

130 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 398-405; Tunaya, **Türkiye'de Siyâsî Partiler**, s. 633-634; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 75-83.

ARA EKİ

DEMOKRAT PARTİ TÜZÜĞÜ (1946)[1]

İsim ve Maksat

Madde 1: Demokrat Parti, Cemiyetler Kânunu'na göre kurulmuş siyâsî bir cemiyettir. Merkezi Ankara'dadır.

Madde 2: Partinin maksadı, programında yazılı esasları gerçekleştirmek için kânunun verdiği haklar ve tüzüğü hükümleri dâiresinde çalışmaktır.

Üyeler

Madde 3: Demokrat Parti'ye;

a) Millî Mücâdele'ye aykırı harekette bulunmamış,

b) Türk milletinin birlik ve istiklâlini parçalamayı hedef tutan ideolojilere saplanmamış,

c) Ağır hapis veyâ şeref ve haysiyet kırıcı bir suç yüzünden hapis cezâsı ile mahkûm olmamış, hacir altına alınmamış ve halkça kötü tanınmamış,

ç) Türk kültürünü ve partinin prensiplerini kabûl etmiş olan kadın ve erkek yirmiiki yaşını bitiren her Türk girebilir.

Madde 4: Üçüncü maddedeki vasıf ve şartlara hâiz olup da partiye girmek isteyen her vatandaş, partiye kayıtlı iki arkadaş tarafından gireceği yerin ocağına tanıtılır ve kendisi de parti program ve tüzüğünü kabûl ettiğine dâir bir taahhütnâme verir. Bu istek kabûl olunmazsa, istekli bir derece üst idâre kuruluna mürâcaatla itirâz edebilir. Bunun üzerine verilecek karar kat'îdir.

Parti Teşkilâtı

Madde 5: Parti teşkilâtı şunlardır:

a) Büyük kongre,

b) Merkez genel idâre kurulu

c) Merkez haysiyet divânı ve il haysiyet divanları

ç) Köy, mahalle, bucak, ilçe ve il kongreleri,

d) Köy, mahalle, bucak, ilçe ve il idâre kurulları.

Büyük Kongre

Madde 6: Büyük kongre, iki yılda bir genel idâre kurulunun tâyin edeceği yer ve zamanda toplanır. Gerekli hâllerde genel idâre kurulu karârı ile büyük kongre toplantıya çağrılabilir. Bu takdirde ancak toplantıyı gerektiren meseleler konuşulur.

Madde 7: Büyük kongre, parti başkanı ve genel idâre kurulu üyeleri ile il kongrelerinden seçilecek üçer ve üye sayısı 2.000'i geçen illerden her fazla 2.000 üye için ayrıca yine kongrelerce seçilecek birer üyeden teşekkül eder.

---

1 **Vatan**, (9.1.1946).

Madde 8: Büyük kongre, mürettep üyesinin mutlak çoğunluğu ile parti başkanı tarafından açılır. Çoğunluk yoksa ertesi günü yapılacak toplantıda bulunan üye ile açılır.

Madde 9: Büyük kongre, gündemindeki meseleleri konuşmaya başlamadan önce bir başkan ve iki başkan vekili ile lüzûmu kadar yazman seçer.

Madde 10: Büyük kongre, gündemi ve çalışma usûllerini tesbit etmekle işe başlar.

Madde 11: Büyük kongre, partinin en yüksek makâmıdır. Partiyi ilgilendiren bütün meseleleri inceleyebilir. Parti genel [idâre] kurulu hesaplarına bakar, [genel] idâre kurulu bütçesini tetkik ve kabûl eder, parti başkanı ile on kişilik genel idâre kurulu ve yedi kişilik merkez haysiyet divânı üyelerini seçer. Parti program ve tüzüğünün yapılması ve değiştirilmesi, üyelerden üçte ikisinin oyu ile olur.

Parti Başkanı

Madde 12: Parti başkanı, partiyi temsil eder. Büyük kongrenin, genel idâre kurulunun tabiî başkanıdır. Parti nâmına söz söyleme yetkisi parti başkanına âiddir. Gerekirse kendisini ilgilendiren işler için genel idâre kurulu üyelerinden birisini tevkil eder.

Genel İdâre Kurulu

Madde 13: Genel idâre kurulu, büyük kongreden sonra partinin en yüksek mercii olup, vazifeleri şunlardır:

a) Parti program ve tüzüğü hükümlerine [ve] kongre kararlarına göre partinin bütün teşkilâtını idâre eder.

b) Lüzum görülen yerlerde teşkilât yapar.

c) İl kongrelerince idâre kurullarına seçilen üyelerin seçimlerini tetkik eder [ve] gereken kararları alır.

ç) Teşkilâtı teftiş ettirir.

d) İl idâre kurullarının mütâlaasını alarak, gerek umûmî vasıfları ve gerek seçim kudretleri bakımından en uygun görülenleri, parti nâmına milletvekilliğine aday gösterir.

e) Parti program ve tüzüğünün tatbiki vesâir lüzumlu gördüğü hususlar hakkında tâlimatnâmeler yapar.

f) Parti prensiplerini yaymak için bütün neşir ve telkin vâsıtalarından faydalanmaya çalışır.

g) İl bütçelerini ve bunlar üzerinde yapılacak münâkale isteklerini tetkik ve kabûl eder.

h) Parti tüzüğünü icâbında tefsir eder.

Merkez ve İl Haysiyet Divânları

Madde 14: Aşağıdaki maddelerde yazılı hareketlerde bulunan parti mensuplarına idâre kurullarının bildirimi veyâ parti mensuplarının mürâcaatı üzerine tetkikat yapmak ve inzibâtî karar vermek üzere, illerde ve merkezde haysiyet divânları kurulur.

Madde 15: İl haysiyet divânı, il kongrelerince seçilen beş, merkez haysiyet divânı, büyük kongrece seçilen dokuz kişiden ibârettir. Bu divânlara üye olanlar, idâre kurullarında bulunamazlar. Divânların müddeti, illerde bir, merkezde iki yıldır.

Madde 16: İnzibat hükümleri şunlardır:

a) Dikkat çekme,

b) Çıkarma.

Madde 17: İnzibat hükümlerinin tatbikini gerektiren hâller şunlardır:

a) Parti programına, tüzük hükümlerine ve bu esaslara uygun olarak parti genel [idâre] kurulu ve diğer parti [idâre] kurulları ve teşkilât kademeleri tarafından verilen kararlara aykırı hareket etmek,

b) (a) fıkrasındaki esaslara uymayan neşriyat yapmak veyâ bu yoldaki neşriyâtı tahrik etmek,

c) Her türlü seçimlerde parti nâmına adaylıklar tensip ve ilân edilenlere rey vermemek veyâ bu adaylar aleyhinde açık veyâ gizli propaganda yapmak,

ç) Partiyi şahsî menfaatlerine âlet etmek,

d) Umûmîyetle siyâsî hayatta memleket ve parti bakımından nezâhet ve sevgiyi bozacak hareketlerde bulunmak.

Madde 18: Merkez haysiyet divânı, il haysiyet divanlarınca verilen ve itirâz yolu ile gelen inzibat kararlarını kat'î olarak neticelendirir. Genel idâre kurulu ile il haysiyet divanları üyeleri hakkında karar vermek, merkez haysiyet divânına âiddir. Bu divânın karârına itirâz vûkûnda kat'î karar, büyük kongrece verilir.

Madde 19: Haysiyet divanları ile büyük kongrece verilecek inzibat kararları, gerektiğinde, fiilin derecesine göre, doğrudan doğruya çıkarma karârı da olabilir.

Madde 20: Verilecek kararlara ıttılâ târihinden itibâren onbeş gün içinde yazılı olarak itirâz edilebilir. Bu takdirde evrak, ilgililerin müdâfaası ile birlikte, merkez haysiyet divânına gönderilir. Çıkarma kararlarının tatbiki, merkez haysiyet divânının tasdikine bağlıdır.

Kongre Hakkında Müşterek Hükümler

Madde 21: Kongreler yılda bir [kez] toplanır.

Madde 22: Kongrelerin toplanma zamânı, mevsim, iklim ve iş gereklerine göre merkez genel idâre kurulunca tesbit edilerek, il idâre kurullarına en az bir ay evvel bildirilir.

Madde 23: Ocak kongre toplantılarına o yerin parti ocağına kayıtlı her üye, mâzereti olmadıkça gelmeye borçludur.

Madde 24: Bucak kongresine, köy [ve] mahalle ocağına kayıtlı bulunan üyenin 50'ye kadar kısmı için bir ve bundan yukarı üyenin 50 ve fazlası için birer, ilçe kongresine, bucakta kayıtlı bulunan üyenin 500 kadar olanı için iki ve bundan yukarı üyenin 500 ve fazlası için birer, il kongresine, ilçelerde kayıtlı bulunan üyenin 1.000'e kadar kısmı için iki ve bundan yukarı üyenin fazlası için ikişer delege seçilir.

Madde 25: Doğrudan doğruya ilçeye bağlı bulunan ocaklar, ilçe idâre kurulunun münâsip gördüğü zaman ve yerde toplanarak, beher elli üye için ilçe kongresine birer delege seçerler.

Madde 26: Kongreler, kendi idâre kurullarının başkanları tarafından yoklama yapıldıktan sonra üyelerin mutlak çoğunluğu ile açılır. Çoğunluk yoksa toplantı bir gün sonraya bırakılır ve mevcut üye ile açılır.

Madde 27: Her kongre bir başkan ve bir başkan vekili ile yazman seçer.

Madde 28: Her kongre kendi gündemine hâkimdir. Bu itibarla işlerini kolaylaştırmak için gereken komisyonları seçer.

Madde 29: İlk önce idâre kurulunun yıllık raporu okunur.

Madde 30: Kongrelerin vazifeleri şunlardır:

a) Her kongre, delegeler tarafından yapılacak teklifler ile partinin mahalli hareket ve faaliyetlerini inceler ve icâb eden kararları verir. Üst derecedeki kongrelere bildirilecek hususlar hakkında isteklerini bildirir. İdâre kurullarının hesaplarını ve gelecek çalışma devresi için hazırlanan bütçeleri tetkik ve kabûl eder.

b) Ocak, mahalle ve bucak kongreleri, ocak ve bucak idâre kurullarına üçer, ilçe kongreleri, ilçe idâre kurullarına beşer, il kongreleri, il idâre kurullarına yedişer üye ile birer misli yedek üye seçer.

c) Kendilerine bağlı idâre kurulları ile başkanların seçilmelerini lüzûmunda inceler ve bir yolsuzluk görürse seçimin yenilenmesine karar verir.

Madde 31: Bir ve evvelki toplantının zabıt hulâsası ertesi toplantıda ve son konuşmalardaki zabıt hulâsaları da kongre sonunda okunur.

İdâre Kurulları Hakkında Müşterek Hükümler

Madde 32: İdâre kurulları, kendi aralarından bir başkan, bir muhasebeci ve bir yazman seçerler.

Madde 33: İdâre kurullarına seçilenlerin vazifeleri, bir üst derece idâre kurulunun tasdiki ile tekemmül eder.

Madde 34: İdâre kurulları, en az hafta bir gün toplanırlar.

Madde 35: İdâre kurulları kararları, konuşma nisâbının çoğunluğu ile alınır.

Madde 36: İdâre kurullarının müddetleri, müteakip kongrelere kadar devâm eder. İdâre kurullarına tekrar seçilmek câizdir. Baba veyâ ana ile çocuklar ve kardeşler ile karı koca, aynı idâre kurulunda bulunamazlar.

Madde 37: Başkan, idâre kurulunun mümessilidir. Bu sıfatla parti teşkilât kademeleri ile mahallindeki hükûmet vesâir müesseseler mümessilleri ile temâs eder ve yazılan kâğıtları imzâlar. Hesap işlerinde muhasebeci üye ile birlikte imzâ ederler.

Madde 38: Mâzereti olmadığı hâlde üst üste belirli üç toplantıya gelmeyen üye istifâ etmiş sayılarak, yerine en fazla oy alan yedek üye getirilir.

İdâre Kurulları ve Vazifeleri

Madde 39: İdâre kurullarının vazifeleri şunlardır:

a) Parti prensiplerini her fırsattan faydalanarak yaymak [ve] halkın partiye karşı sevgisini artırmak,

b) Tüzük hükümlerini, parti kararlarını ve tâlimat icablarını yerine getirmek,

c) Seçimlerde parti nâmına aday gösterileceklerin haklarında fikir ve mütâlaalarını bildirmek,

d) Partililer arasındaki geçimsizlikleri önlemek.

Madde 40: İl umûmî meclis üyeliklerine seçilecek parti adayları, ilçe idâre kurullarının fikir ve mütâlaaları alındıktan sonra, il idâre kurullarınca tesbit ve ilân edilir. Belediye seçimlerinde aday göstermek [yetkisi], o yerin idâre kuruluna âiddir.

Mâli Hükümler

Madde 41: Partinin geliri,

a) Parti üyelerince yılda 120 Lira'yı geçmemek üzere alınacak yardım paralarından,

b) Partiye yapılacak bağışlardan ibârettir.

Madde 42: Parti paraları, banka olan yerlerde bankalarda durur. İdâre kurulları başkan ve muhasip üyelerinin çift imzâları ile çekilir. Banka olmayan yerlerde parayı idâre kurulu, müşterek mesüliyetleri altında saklarlar.

Geçici Hükümler

Madde 43: Büyük kongre toplanıncaya kadar genel idâre kurulu vazifesini, Demokrat Parti'yi kuranlar yapar[lar]. Bunlar aralarından birini parti başkanı seçerler. Genel idâre kurulu, üyelerinin sayısını onbeşe kadar çıkarabilir.

Madde44: Genel idâre kurulu, Demokrat Parti teşkilâtını yapmak için münâsip gördüğü il ve ilçelerde, üyesi üçten yediye kadar olmak üzere, müteşebbis heyetler kurar.

Madde 45: Müteşebbis heyetler, tüzük hükümlerine göre partiye üye kabûl ve kaydederler.

Madde 46: Bütün partiler ve kurullar, büyük kongre karârına kadar işbu tüzük hükümlerine uyarlar.

Madde 47: Parti resmen faaliyete başlamasından itibâren bir seneye kadar büyük kongreyi toplantıya çağırır.

Partinin Müessisleri

Madde 48: Parti müessislerinin isim, meslek ve oturdukları yer aşağıda yazılıdır:

1) Celâl Bayar: Eski başbakan/Meşrûtiyet Caddesi, Alevok Apartmanı, No: 5, [Kızılay/Ankara]

2) Fuat Köprülü: Profesör/Atatürk Bulvarı, No: 316 [Kızılay/Ankara]

3) Refik Koraltan: İçel milletvekili/İsmet Paşa Caddesi, No: 58 [Ankara]

4) Adnan Menderes: Aydın milletvekili/Güneş Sokak No: 4, Güven Mahallesi, Kavaklıdere[/Ankara]

kesi ise, doğrudan doğruya doğu bölgesindeki üyelik yapısına ilişkin düzenlemeyi hedef alıyor gibiydi. Partinin gerek programında ve gerekse tüzüğünde özel olarak Kürtlere yönelik bu türden işâretler göze batıyordu. Oysa TpCF'nin nizamnâmesinde bu yönde hükümlere hiç rastlanmıyordu.[131]

Tüzüğe göre, partinin en yüksek karar organı büyük kongre idi. Büyük kongre, iki yılda bir ve genel idâre kurulu tarafından ve ge-

131 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 370-381; Tunaya, **age**, s. 615-620; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 170-181; Ateş, **age**, s. 188-204; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 65-71.

rektiğinde olağanüstü olarak da toplantıya çağrılabilirdi. Büyük kongreye delege olmak için il kongreleri tarafından seçilmek gerekiyordu. Genel başkan ve genel idâre kurulu üyeleri ise, büyük kongre üyesiydiler. Ancak, CHP nizamnâmesinden farklı olarak, partili milletvekilleri, büyük kongre delegesi değillerdi. Büyük kongre, partinin en yüksek makâmı olarak, partiyi ilgilendiren tüm konu ve sorunları inceleyebilirdi. Genel başkan ve on üyeli genel idâre kurulu ile yedi (dokuz) üyeli merkez haysiyet divânı da, büyük kongre tarafından seçilecekti. TpCF'nin nizamnâmesinde ise, umûmî kongrenin doğal delegeleri olarak partinin idâre heyeti üyeleri ile il parti sekreterlerinin de adı geçiyordu. Umûmî kongre, parti genel başkanını, parti ikinci başkanlarını ve genel sekreteri seçecekti. Ayrıca, partinin idâre heyeti de, umûmî kongre tarafından seçiliyordu ve parti genel sekreterini de kapsayacak şekilde ve sâdece yedi kişiden oluşuyordu. Yetkileri arasında, parti kâtiplerini ve muhabirlerini tâyin ve azil yetkisi de vardı. Bu yetki önemliydi, çünkü partinin kâtip ve muhabirleri, il ve kazâ, nâhiye ve köy idâre heyetlerinin doğal üyeleriydiler. Bu hüküm, parti merkezinin taşra örgütü üzerindeki denetim isteğini yansıtıyor olmalıydı. Nitekim, parti idâre heyetinin müfettişler yolu ile partinin kâtip ve muhabirlerini denetlemek imkânı da vardı. Ayrıca, parti kâtipleri ile kâtiplere bağlı olan muhabirler, merkezî yönetimden aldıkları tâlimatları yerine getirmekle de yükümlüydüler. Diğer yandan, parti örgütünü denetlemek ve daha da önemlisi il idâre heyetlerinin seçimini incelemek ve meclisi umûmînin onayına sunmak da, yine parti idâre heyetinin yetkileri arasındaydı.[132] SCF'nin nizamnâmesinde, DP tüzüğünden farklı olarak ve muhtemelen CHP nizamnâmesinden etkilenmiş olarak, partili milletvekillerinin büyük kongrenin doğal üyeleri oldukları belirtilmişti. Büyük kongre, tıpkı DP tüzüğünde olduğu gibi, merkez ocağını, yâni –DP tüzüğüne göre– genel idâre kurulunu seçiyordu. Parti genel başkanı ile yine DP tüzüğünden farklı olarak ve muhtemelen CHP nizamnâmesinden etkilenerek eklenen genel sekreter ise, yine büyük kongre tarafından seçilecekti. Fakat haysiyet divâ-

132 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 370-381; Tunaya, **age**, s. 615-620; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 170-181; Ateş, **age**, s. 188-204; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 65-71.

nının, DP tüzüğünden farklı olarak, SCF meclis grubu tarafından seçilmesi öngörülmüştü. SCF merkez ocağı, yâni genel idâre kurulunun, DP tüzüğünden farklı olarak, 12 kişiden oluşacağı öngörülmüştü. Bunlar arasında genel başkan ile genel sekreter de bulunuyordu.[133]

Bu karşılaştırma bize DP tüzüğünün parti örgütüne kendisinden önceki örneklerde görülmeyecek ölçüde serbestlik tanıdığını göstermektedir. Parti teşkilâtı, SCF örneğinden dahi daha geniş yetkilerle donanmıştır. Bu, DP teşkilâtının merkez karşısındaki ağırlığını artırıyor ve merkezin teşkilât karşısındaki ağırlığını ve denetim yetkisini hayli güçleştiriyordu. Görüldüğü gibi, DP tüzüğüne göre, parti örgütü ve üyeleri, delegelik yolu ile büyük kongrede ezici çoğunluğu ellerinde tutarak, parti politikasının saptanmasında ve yürütülmesinde, CHP'ye oranla, çok daha önemli ağırlığa sâhipti. Böylece DP, teşkilâtına kendisinden önce gelmiş bulunan bütün diğer partilerden çok daha geniş ölçüde yetki tanımıştı. Ancak, bu serbestlik bir noktada sona eriyor ve merkezin teşkilât üzerindeki yetkileri ortaya çıkıyordu.

Tüzük, parti genel başkanının görev ve yetkilerini saptıyordu. Buna göre, genel başkan, büyük kongre ile genel idâre kurulunun başkanıydı. Parti adına açıklamada bulunma yetkisi de yine genel başkana âiddi. Bu son hüküm, belli ki CHP nizamnâmesinden alınmıştı. Görüldüğü gibi, CHP nizamnâmesinin aksine, DP genel başkanının hiçbir atama yetkisi bulunmuyordu. TpCF'nin nizamnâmesinde ise, parti genel başkanına ve genel sekreterine ilişkin hiçbir hükme yer verilmemişti.[134] SCF nizamnâmesinde, parti genel başkanının SCF meclis grubunun başkanı olacağı öngörülmüştü. Ayrıca, SCF meclis grubu adına yalnızca genel başkan açıklamada bulunmaya yetkiliydi.[135]

Genel idâre kurulunun görev ve yetkilerinin formüle edildiği maddeye göre, genel idâre kurulu, parti örgütünü oluşturmak

133 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 398-405; Tunaya, **age**, s. 633-634; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 75-84.

134 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 370-381; Tunaya, **age**, s. 615-620; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 170-181; **Ateş, age**, s. 188-204; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 65-71.

135 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 398-405; Tunaya, **age**, s. 633-634; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 75-84.

ve denetlemek, "il idâre kurullarının da mütâlaasını alarak, gerek umûmî vasıfları ve gerek seçim kudretleri bakımından en uygun görünenleri, parti nâmına milletvekilliğine aday" göstermek, parti program ve tüzüğünü uygulamak ve bunun için gerektiğinde tâlimatnâmeler hazırlamak ve gerektiğinde parti tüzüğünü yorumlamakla görevliydi. Nitekim tüzük, il idâre kurullarını "seçimlerde parti nâmına aday gösterileceklerin haklarında fikir ve mütâlaalarını bildirmek"le görevlendirmişti. Buna karşılık, tüzük hükmüne göre, il genel meclisi üyeliklerine seçilecek parti adayları, ilçe idâre kurullarının fikir ve mütâlaaları alındıktan sonra, il idâre kurulunca saptanacak ve ilân edilecekti. Belediye seçimlerinde aday göstermek yetkisi ise, o yerin idâre kuruluna âiddi. Görüldüğü gibi, milletvekili adayı göstermek ve adayları ilân etmek yetkisi, il idâre kurullarının da görüşünü ve önerisini almak koşulu ile de olsa, DP Genel İdâre Kurulu'na bırakılmıştı. Mahallî seçimlerle ilgili adayların saptanması ve ilânı ise, mahallî örgütlere bırakılmıştı. Bu hâli ile DP örgütü, CHP örgütüne oranla, parti politikasının ve adaylarının saptanmasında çok daha ağırlıklı bir yere sâhipti. TpCF'nin nizamnâmesinde ise, partili bakanlardan, parti idâre heyeti üyeleri ile parti meclis grubu idâre heyeti üyelerinden ve partinin meclis grubu üyeleri arasından seçilecek yedi milletvekilinden oluşan meclisi umûmî, milletvekili adaylarını saptamakla yetkiliydi. Adaylar, parti idâre heyetinin partinin il idâre heyetleri ile görüşmelerde bulunması sûreti ile meclisi umûmîye öneride bulunması sonucunda ortaya çıkıyordu. Ayrıca, parti idâre heyetinde boşalma olması hâlinde, boşalan üyeliklere yeni atama yapmaya da yine meclisi umûmî yetkiliydi.[136] SCF'nin nizamnâmesine göre, merkez ocağı, yâni genel idâre kurulu, "kazâ ve vilâyet merkezlerinde şehir ve vilâyet meclislerine intihap olunacak fırka namzetlerini âid oldukları şehir ve vilâyet teşkilâtı ile muhabere ederek tesbit eder"di. Milletvekili seçiminde ise, milletvekili adaylarını "intihap dâireleri ile anlaşarak gösterir"di. Bu konuda SCF, DP'ye göre daha merkeziyetçi bir eğilim içindeydi. Ayrıca, parti programının gerektiğin-

136 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 370-381; Tunaya, **age**, s. 615-620; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 170-181; Ateş, **age**, s. 188-204; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 65-71.

de yorumu, SCF nizamnâmesine göre, DP'den farklı olarak, büyük kongreye âiddi. Buna karşılık, TpCF'nin nizamnâmesinde aynı yorum yetkisi, DP'ye daha yakın bir formülle, meclisi umûmîye bırakılmıştı.[137]

Tüzüğün geçici hükümlerinde, ilk büyük kongreye kadar genel idâre kurulunun görev ve yetkilerinin parti kurucuları tarafından yerine getirileceği ve dört kurucunun aralarından birini genel başkan olarak seçecekleri yolunda bir hüküm bulunuyordu. Ayrıca, genel idâre kurulu üyelerinin sayısı onbeşe kadar yükseltilebilirdi. Tüzükte genel idâre kurulunun parti örgütünün yurt çapında kurulmasını sağlamak üzere il ve ilçelerde müteşebbis heyetler kurmaya yetkili olduğu da belirtiliyordu. Tüzük, partinin resmen faaliyete başlamasından itibâren bir yıl içinde büyük kongrenin toplanacağını hükme bağlamıştı. Aslında geçici madde, kalıcı bir niteliğe de bürünebilirdi. Çünkü, DP kurucuları, genel idâre kurulu üyeliklerine kendi saptadıkları isimleri atayabilme yetkisine sâhip oldukları gibi, mahallî teşkilâtın kurulma aşamasında müteşebbis heyetleri de bizzat kendileri atayacaklardı. Bu açıdan DP örgütünün DP kurucuları tarafından atandığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bu sûretle örgüt seçimleri üzerinde de bir miktar etkili olma imkânı ortaya çıkabilecekti. DP'nin kuruluşunu izleyen ilk yıl bu bakımdan çok önemliydi ve DP örgütünün DP kurucularının saptadıkları politikaya göre belirlenmesi ya da yönlendirilmesi söz konusu olabilirdi. İlk yılın ardından da bu etkileme ve yönlendirme, parti örgütü ve politikasında tâyin edici olabilirdi. TpCF'nin nizamnâmesinde de bir kereye mahsus olmak üzere partinin genel başkan ve ikinci başkanlarının partinin meclis grubunca seçileceklerine ilişkin bir hükme yer verilmişti.[138] Ancak SCF'nin nizamnâmesinde de aynı yönde hükümler buluyordu. Dahası, SCF nizamnâmesinde, muhtemelen CHP nizamnâmesinden esinlenilerek, partinin kurucusunun Fethi Okyar olduğu zikredilmişti. Diğer yandan, SCF de, büyük kongreyi bir yıl içinde toplantıya ça-

137 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 370-381 ve 398-405; Tunaya, **age**, s. 615-620 ve 633-634; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 170-181; **Ateş, age**, s. 188-204; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 65-71.

138 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 370-381; Tunaya, **age**, s. 615-620; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 170-181; **Ateş, age**, s. 188-204; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 65-71.

ğırmayı öngörmüştü.[139] Dikkat edildiğinde hemen fark edilecektir ki, DP tüzüğünün ilgili maddeleri, kendinden önceki muhalefet partilerinin düzenlemelerini yakından hatırlatıyordu.

Tüzüğe göre, genel idâre kurulu üyeleri hakkında disiplin suçuna karar vermek ve bu arada partiden çıkarma kararı, merkez haysiyet divânının yetkisindeydi. Ancak bu kararlara karşı büyük kongre nezdinde itiraz hakkı vardı. Büyük kongrenin kararı ise kesindi. Görüldüğü gibi, parti içi anlaşmazlıklar ve çatışmalar, parti disiplini gibi muğlak ve ölçüye sığmaz bir çerçeve içinde, sıradan kovuşturmalar hâlinde, partiden tasfiyeye kadar varabilecek hükümlerle çözülebilirdi. Oysa SCF'nin nizamnâmesinde bu yönde bir hüküm bulunmuyordu.[140]

Tüzük, örgüt kongrelerinin çalışma esaslarını da düzenliyor ve üst düzeydeki idâre kurullarına bir alt düzey idâre kurulu üyelikleri ve başkanlarının seçimini gerektiğinde inceleme ve eğer "bir yolsuzluk görülürse" seçimin yenilenmesine karar verme yetkisi tanıyordu. Nitekim tüzük, bu konuda daha açık bir hüküm getiriyor ve idâre kurullarına seçilenlerin görevlerinin ancak bir üst derece idâre kurulunun onayı ile başlayabileceğini öngörüyordu. Görüldüğü gibi, bu hüküm, üst yönetimin alt yönetimi gerektiğinde tasfiye etme yetkisi anlamına da gelebilirdi. SCF'nin nizamnâmesinde ise bu yönde bir hüküm bulunmuyordu.[141]

DP'ninki ile SCF'nin tüzüklerinin basit bir karşılaştırılması dahi, her iki partinin de, CHP'ye kıyasla, yukarıdan aşağıya değil, fakat aşağıdan yukarıya doğru kurulmalarına büyük önem verdiklerini gösterir. Nitekim, her iki partinin kurucuları da, daha ilk açıklamaları sırasında, partilerinin bu özelliğini vurgulamaya çaba harcamışlardı.[142] Ancak, diğer yandan, DP tüzüğünün partinin merkezine özel bir ağırlık tanımaya çalıştığını, bu arada örgütün de önemli yetkilerle donandığını söyleyebiliriz. Anlaşılan, DP'nin

---

139 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 398-405; Tunaya, **age**, s. 633-634; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 75-84.

140 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 398-405; Tunaya, **age**, s. 633-634; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 75-84.

141 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 398-405; Tunaya, **age**, s. 633-634; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 75-84.

142 Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 100; Kutay, **Üç Devirde Bir Adam: Fethi Okyar**; Okyar, **age**; **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 1.

merkezi ile teşkilâtı arasında yetki dengesi kurulmaya çalışılmıştı. Yine de merkezin teşkilât üzerindeki göreli ağırlığını hissetmemek mümkün değildir. Buna karşılık, teşkilât da, merkeze karşı gerekirse savunma konumunda kalabilecek önemli yetkilerle donanmış hâldeydi. Bu durum, ileride ortaya çıkabilecek bir anlaşmazlık ve çatışma hâlinde partinin güç durumda kalması ile sonuçlanabilirdi. Ne var ki, aksi, DP'nin daha doğumunda demokratik ilkeleri tamâmen bir yana bıraktığı şeklinde sert bir eleştiri ile de karşılaşabilirdi. DP kurucuları ise, tek-parti döneminin alışılagelmiş bütün uygulamalarından uzak durmak zorundaydılar. Aksi hâlde, parti örgütünün gelişebilmesi güçleşebilir ve partinin toplumdan alacağı destek öngörülenden de azalabilirdi. Bu, gerçekten de hassas bir dengeydi.

DP tüzüğünün CHP'ninki ile karşılaştırılmasında ortaya şöyle bir sonuç çıkıyor: DP'de değişmez genel başkanlık diye bir kurum bulunmuyordu. DP'ye üye olma koşulları, eğer CHP nizamnâmesinde bulunan "siyâsî karakteri itibârî ile menfî bir ruh taşıdığı mütebâriz olmayan" ifâdesi dışarıda tutulacak olursa, CHP'ninki ile hemen hemen aynıydı ve görünen o ki, CHP nizamnâmesinden ilham alınarak formüle edilmişti.

DP örgütü ve parti içi mekanizmalar, CHP'ninki ile karşılaştırılamayacak derecede tabandan tavana doğru kurulmuş gibi görünüyordu. Ancak, müstakbel DP meclis grubunun müstakbel DP hükümeti ile müstakbel ilişkileri, DP tüzüğünde CHP'ninkine kıyasla tamâmen eksikti. Aynı şekilde, DP meclis grubunun çalışma şekli ve mekanizmasına ilişkin olarak CHP'ninki ile kıyaslanması imkânı olan bir formülasyona yer verilmemişti. Haysiyet divânı da, CHP nizamnâmesinde yalnızca CHP meclis grubu ile CHP Müstakil Grubu üyeleri için düşünülmüştü. Diğer parti kademeleri için, DP tüzüğünün aksine, bu türden bir haysiyet divânı oluşturulmamıştı. Bu görevi, doğrudan doğruya idâre heyetleri yapıyordu. Bu tür disiplin cezâlarına karşı bir üst idâre heyeti nezdinde itiraz etme hakkı vardı. Fakat son ve kesin karar, umûmî idâre heyeti tarafından veriliyordu. Oysa, DP'de bu tür kararlar, seçilmiş organlar eliyle veriliyor ve son karar merci de büyük kongre oluyordu. Diğer yandan, Parti Divânı'nın CHP'de olması, fakat DP'de bulunmaması dikkati çekiyordu. DP tüzüğünde, CHP'ninkinden

farklı olarak, partili milletvekilleri ile gazetecilerin uymakla yükümlü oldukları hususlara da yer verilmemişti.

"İki parti arasındaki farklar"

DP programının açıklanması, hatırlanacağı gibi, basında daha ilk günden itibâren CHP programı ile karşılaştırmalara neden olmuş ve bu karşılaştırmalar sonucunda da, haklı olarak, iki partinin de benzer programlara sâhip oldukları yolunda hayli yaygın bir sonuç ve izlenime varılmıştı. Bu sonuç, basında DP'nin kuruluş amacının ve anlamının da bir miktar tartışılmasına neden olmuştu. Nihâyet programı iktidar partisininkinden hiç de farklı olmayan bir "ikinci parti"nin anlamı ne olabilirdi? Olsa olsa bir denetim partisi olabilirdi ve ciddî bir iktidar mücâdelesi veremezdi. Verdiği takdirde, bu ancak kişisel bir mücâdele olabilirdi ve politik alanda bu tür kişisel amaçların gerçekleşmesine çalışılmasının hiçbir haklı ve meşrû gerekçesi olamazdı. Özellikle iktidar kanadı, bu görüşün ve yaklaşımın temsilcisi sayılırdı ve bu açıdan yaklaşıldığı takdirde hiç de haksız değildi. İktidar, bu konuda eline önemli bir koz geçirmişti ve muhalefeti bu bakımdan her zaman için sıkıştırması mümkündü. Diğer yandan, DP programının zâten bundan daha farklı bir siyâsî çizgide olması beklenemezdi. Aksi, haksızlık sayılırdı; çünkü buna hatırlanacağı gibi öncelikle anayasa ve yasalar mâniydi.

1924 Anayasası'nın CHP'nin Altı Ok'una bağlılığı, basında önemli bir gündem maddesi oluşturmuyordu. Aksine, bu dönemde, gözüme çarptığı kadarı ile, yalnızca *Cumhuriyet* gazetesi konuya dikkat çekiyor ve Nâdir Nâdi, anayasanın ikinci maddesinin, yâni Altı Ok'a işâret eden hükmünün değiştirilmesini istiyordu.[143] Ayrıca, yine hatırlanacağı gibi, Cemiyetler Kânunu da, bu konuda bir hayli sınırlama getiriyordu. Ancak DP kurucuları da esasta CHP programından çok uzakta bulunmuyordu. Dünyâ görüşleri ve siyâsete bakışları, CHP'den daha farklı değildi. Dolayısıyla, anayasal ve yasal engeller olmasaydı bile, belki de DP programı olduğundan daha farklı olmayabilirdi.

143 Nâdir Nâdi, "Bir Maddenin Düşündürdükleri", **Cumhuriyet**, (28.9.1946).

Ziyad Ebüzziyâ, tam da bu soruna değiniyor ve konuyu şöyle özetliyordu:

> "Hakikaten muhalif partiler programları ile [Cumhuriyet] Halk Partisi programları arasında prensip bakımından büyük farklar yoktur. Esâsen [Cumhuriyet] Halk Partisi, Altı Ok ile ifâde ettiği umdelerinde, siyâsî partilerce başlı başına ele alınabilecek ana fikirleri programına almıştır. Üstelik bunlar anayasaya da geçirilmiştir. Herhangi bir parti kurulduğu zaman, ister istemez anayasadaki bu prensiplere uygunluk gösterecek, dolayısıyla da [Cumhuriyet] Halk Partisi'nin programına benzer bir programla ortaya atılacaktır. Evvelâ anayasadan Altı Ok umdeleri kalkmadıkça, sonra da [Cumhuriyet] Halk Partisi, bu umdelerinin bir kısmını olsun terk etmedikçe, partiler arasında esaslı fikir ayrılıkları görülemeyecektir. (...)
>
> Şu hâlde, muhalefet partisi diye vücûd bulan teşekküllerde, iktidar partisinin esas fikirlerine muhalif fikirler değil, aynı prensiplerin tatbikierinden doğma aykırılık aramak lâzımdır. Hâlen de bu görüş farkları, iktıdar partisi ile muhalif partileri birbirinden ayırmaktadır."[144]

Anlaşılan, iktidar ile muhalefet partisinin programları arasındaki benzerlik ve bunun basında ve kamuoyunda açıkça fark edilmiş olması, herşeyden önce muhalefet partisini rahatsız etmişti. Belki de bu nedenle, ileride DP Birinci Büyük Kongresi'nde DP Genel Idâre Kurulu üyeliğine seçilecek olan Samet Ağaoğlu, biraz geç de olsa, 1947 yılının Mayıs ayında yayınladığı "İki Parti Arasındaki Farklar" adlı incelemesinde, CHP ile DP arasındaki temel farkları vurgulamaya çalışıyordu.[145]

Ağaoğlu'na göre, DP de, aslında tıpkı CHP gibi, sınıf temeline oturmuyor ve tüm halkı/milleti temsil ediyordu. Nitekim Ağaoğlu şöyle yazıyordu: "Partiler, (...) ancak millî mâhiyeti, yâni bütün millete şâmil bir mâhiyeti hâiz bulunabilirler. (...) Hakiki partiler, programları, belli sınıfların ihtiyaç ve arzularından değil, bütün milletin ihtiyaç ve arzularından ilham almış olan partilerdir." Ağa-

144 Ziyad Ebüzziyâ. "Muhalefetten Anladıkları", **Tasvir**. (1.7.1946); **AT**. Sayı: 152, (Temmuz 1946).

145 Samet Ağaoğlu, **İki Parti Arasındaki Farklar**. DP başkanlığı. 18 Haziran 1946 târih ve 58 sayılı tâmimi ile Ağaoğlu'nun kitabını örgütüne tavsiye ediyordu **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 512
Hatırlanacağı gibi, iktidar ile muhalefet partisi arasında pek de fark olmadığı yönündeki değerlendirmeler yeni sayılamazdı. Aksine TpCF döneminde de benzer eleştiriler gündeme gelmiş ve iki parti arasındaki farkın yalnızca kişilerden ibâret olduğuna ilişkin değrerlendirmeler de yapılmıştı. Bkz. Nevin Yurdsever Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 232-235.

oğlu, siyâsî parti programlarını da "aynı gâyeye varmak için tutulan değişik yollar" şeklinde tanımlıyordu.[146]

DP gerçi istese de bir sınıfın temsilcisi ya da sözcüsü olan bir siyâsî parti olamazdı ya da bu yönde bir siyâsî çizgi izleyemezdi. Çünkü, Cemiyetler Kânunu, hatırlanacağı gibi, bu tür derneklerin ve siyâsî partilerin kurulmasına izin vermiyordu.[147] Aksi hâlde, DP, yasa dışı bir alana kaymış olacaktı. Ancak, Ağaoğlu'nun bu ifâdesinin ve DP'nin tutumunun, yukarıda da belirttiğim gibi, sorunun yalnızca Cemiyetler Kânunu'nun yasağından ibâret olmadığını, aksine zâten DP'nin de, ileride dönemin sosyal politika gelişmelerinin incelendiği kısımda daha yakından ve ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, CHP ile aynı toplum ve dayanışmacı dünyâ görüşünü paylaşmasının sonucu olduğunu saptamak gerekir.

Ağaoğlu'na göre, Türkiye'de tek-parti yönetimi, bir hukuk sorunu olmaktan ziyâde, esasta bir zihniyet sorunuydu: "Diğer memleketlerde teşkilât, heyeti umûmîyesi ile totaliter zihniyete uygun bir şekil aldığı hâlde, bizde bu rejim ve zihniyet, kânunlarda ve teşkilâtta kısmen gözükmüş ve buna mukâbil fiilî idârede idâreye hâkim olan zihniyette tamâmen belirmişti."[148] Bu görüş, DP'nin tek-partili rejime bakışını da özetliyordu. Bu anlayışın somut ifâdesi, ileride göreceğimiz gibi, tek-parti döneminden kalan anayasaya aykırı yasaların değiştirilmesi sorununda düğümlenip kalmasıdır. Anayasanın kendisi ise, aksine, bir sorun oluşturmuyordu. Zihniyet değişikliği ise, sâdece iktidârın değişmesine bağlıydı. Nitekim Celâl Bayar, DP'nin kuruluşunun üzerinden bir yıl geçtikten sonra, DP Birinci Büyük Kongresi'nde yaptığı konuşmada, aynı konuya yeniden temâs edecektir:

> "Bugün vâsıl olduğumuz neticelere evvelce atılmış adımların da büyük yardımı olmuştur. (...) Atatürk'ün büyük bir eseri de anayasamızdır. Onun bu eseri, yurtta millî hâkimiyet prensibinin ve demokratik ideallerin yayılmasına temel ve mesned olmuştur. Bu sâyededir ki, Demokrat Parti, doğuşunda ve bütün faaliyetlerinde dayanabilmek imkânını bulmuştur. Yoksa, hâlâ emsâline rastlanan totaliter devletlerinkine benzer bir anayasa ile karşılaşmış olsaydık, hiç şüphe yok ki, mücâdele-

146 Ağaoğlu, **İki Parti Arasındaki Farklar**, s. 35.

147 Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s... 301-303.

148 Ağaoğlu, **İki Parti Arasındaki Farklar**, s. 14.

ler çetin, sarsıntılar daha derin olurdu. Atatürk, zamânının bütün menfî tesirlerine, aldatıcı câzibelerine karşı, demokratik esaslara dayanan anayasamızı korumasını bilmiştir. Çünkü, Birinci Cihan Harbi'nden az sonra dünyâ[da] tek-partili ideolojilerin ve totaliter sistemlerin zaferler kazandığı ve sahalarını genişlete genişlete demokrasi âleminin mütemâdi ricat hâlinde bulunduğu uzun bir devre başlamıştır. Bu itibarla, Demokrat Parti, son bir yıl içindeki çok feyizli siyâsî gelişmelerin temel ve mesnedlerini hazırlamış ve kurmuş bulunan büyük Atatürk'e, müstakbel Türkiye'yi yaratmış olmasının minneti yanında, ayrıca minnettardır. (...)

Burada itirâf etmek zarûrîdir ki, geçmişte anayasamızın rûhunda inkılâplar olmuştur. Onlar, başka milletlerin hayâtında görülmüş hâllerdir. Demokratik ve normal idârenin icablarından bâzı inhirafların izah ve müdâfaası kaabil olabilir. Nitekim, asırlar süren muazzam bir tasfiye ameliyesinden öz varlığını zor kurtarabilmiş olan Türk milletinin, günün dünyâ şartlarına ayak uydurabilmek için süratle yapmak mecbûriyetinde bulunduğu hamleler, yer yer mukâvemete uğrar ve hattâ ayaklanmalara yol açarken, kısa ve zarûrî bir müddete münhasır olmak üzere, yurdumuzda çok partili bir idâre kurulmasının gecikmiş olması, müsamaha ile karşılanabilir. Bilhassa totaliter ideojilerin alıp yürüdüğü ve hızla dünyânın her tarafını kaplamak istidâdını gösterdiği bir devirde de, memleketimizin de bu cereyanların az çok tesiri altında kalmasının tabiî olduğu insafla düşünülürse, bu müsamahayı daha haklı görmek mümkün olur. Kaldı ki, zaman zaman çok partili idâre teşebbüslerinden de geri kalınmamıştı. Bu arada, meselâ Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın kuruluşu, anayasa rûhuna bağlı kalmak arzusuna delil olarak mütâlaa edilebilir. (...)

Birden fazla partili mücâdeleye geçmek husûsunda mâzide yapılmış olan tecrübeleri, burada izâha lüzum görmediğim sebeplerle, dünyâ ve memleket şartlarının da tesiri altında muvaffak olamaması neticesinden, memleket uzun zaman tekparti idâresinde kalmıştır. Tek parti ve tabiatı ile murâkabesiz bir idârenin uzun zaman devâmında ise, millî bünyede bir takım zaaflar doğacağı bir hakikattir. Bu buhran ve harb devreleri, tıpkı hastalıklar gibi, zaafları ortaya çıkarır. Bu sebeple, hayâtın tabiî seyri içinde herkes tarafından açıkça müsaadesi pek kaabil olmayan ve millî bünyeyi için için kemiren birçok noksanlar ve dertler, İkinci Cihan Harbi'nin doğurduğu sarsıntılar neticesinde meydana çıkmıştır."[149]

Bayar'ın bu konuşması, hatırlanacağı gibi, Dörtlü Takrir'in de temel anlayışını yansıtıyordu ve onun bir anlamda tekrârı idi. Bayar'ın Atatürk ile İnönü dönemlerini dikkatle ve itinayla ayırma-

149 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 56-58; **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 140-141.

sı, bu târihten hemen önce ve sonra, DP geleneğinin temel anlayışı hâline gelmişti bile... Böylece siyâsî literatür, vesâyetçi tek-parti rejimi teorisini iktidar ve muhalefet kanatlarının birlikte üretmesi ve bu temelde mutâbakat sağlaması üzerine yükselmeye başladı! Belki de tuhaf olan nokta, DP'nin bir yandan içinden çıktığı dönemi meşrûlaştırmaya çalışması, ama bunu yaparken aynı zamanda da kendisine ayrılmış olan meşrûluk alanını genişletmeye çaba göstermesidir. Bu bakımdan DP'nin politik adımını anlayışla karşılamak gerekir. Ne var ki, bu adım yalnızca politik bir taktikten ibâret değildi. DP, gerçekten de yakın târihi böyle değerlendiriyordu. Kurucularının kimliği, ona başkaca bir seçenek bırakmamıştı zâten... Bu yaklaşım, ayrıca iktidârın vesâyetçi tek-parti rejimi teorisini meşrûlaştırıyor ve güçlendiriyordu. Teori, her iki kanattan da destekleniyor ve besleniyordu. Böylece daha en baştan hâkim ideoloji hâline kolayca gelebildi. "İkinci parti" iktidâra siyâsal açıdan muhalefet ederken, ideolojik olarak onu pekiştiriyordu. Bu hayli garip paradoks, bütün dönem boyunca neredeyse hiç değişmedi ve hâkim ideolojinin tahtını kurmasına yalnızca katkıda bulunmadı, fakat asıl olarak onun oluşumuna ve tahta çıkmasına yardımcı oldu. Eğer DP'nin baştan aldığı bu tutum olmasaydı, vesâyetçi tek-parti rejimi teorisi, bu denli kısa zamanda ve bu denli mutâbakat hâlinde oluşamaz ve rakipsiz de kalmamış olurdu!

Adnan Menderes de, yaklaşık onbeş yıl sonra, Yassıada'da Yüksek Adâlet Divânı önündeki savunmasında, tek-partili rejim ile 1924 Anayasası'nı şöyle açıklayacaktır:

> "1950'de Demokrat Parti iktidâra gelinceye kadar acaba anayasa mı yoktu, yoksa anayasayı ihlâl mâhiyetinde veyâ ona aykırı kânunlar ve hareketler mi mevcut değildi? Anayasa elbette mevcuttu ve bunun yanında da tek-parti idâresi de uzun zaman devâm etmişti. Buna mukâbil, anayasayı tebdil, tağyir, ilgâ veyâ ihlâl dâvâsı diye bir dâvâ (...) niçin şimdiye kadar görülmemiş değil, hattâ akla bile gelmemiştir. Bu suâller, tek başına şu müşahade dahi, meselenin ve dâvânın son derece özelliğini, eski tâbir ile nevi şahsına münhasır hüviyet ve siyâsî mâhiyetini göstermeye kâfidir sanırım.
>
> İddiâ olunuyor ve deniyor ki, 'Anayasa mevcuttur ve çeyrek asır çeşitli sebepler ile esaslı hükümleri ve rûhu itibâri ile tatbik edilmemiş dahi olabilir. Fakat 1950 seçimleri bir plebisittir. Anayasanın ahitleşmesi veyâ denenmesi, ancak bu târihte

başlar.' Böyle bir iddiâyı ileri sürmek sûreti ile şimdiye kadar böyle bir dâvâya rastlanmamış olması, bu hukûkî izâha bağlanmak istenmektedir. Ancak, 1950 seçimlerinin bir plebisit olduğu iddiası, takdirî ve sübjektif bir mütâlaa olmak hudûdunu geçmez. Çünkü, 1950 seçimleri, bir plebisit değil, herhangi bir seçim gibi, nihâyet bir seçimden ibârettir. (...)

Evet, bir tarafta demokratik bir idârenin temel kânunu olduğu ve kuvvetlerin tefriki esâsına dayandığı iddiâ olunan 1924 Anayasası, diğer tarafta ise tek-parti idâresi! (...) Bunun yanında, 1924 Anayasası'nın mâhiyet ve husûsîyeti üzerinde de kısaca durmak icâb eder. Çünkü, dâvânın esâsını bu anayasayı tebdil, tağyir ve iptâle teşebbüs etmek suçu teşkil ettiği gibi, yine bu anayasanın hüküm sürdüğü zamanlarda, tek-parti hâkimiyetinin neticesi olarak, anayasanın rûhuna ve hükümlerine aykırı tatbikâtın bir dâvâ mevzuu hâline gelmemiş olması vak'ası vardır. Tekparti devrinde, hattâ çok partili hayâta girdikten sonra da, anayasaya aykırı kânunların çıkması ve tatbikâtın yine anayasaya aykırı devâm etmesinin 1924 Anayasası yönünden sebepleri var mıdır? Bu suâlin cevâbını eski anayasanın [1924 Anayasası'nın] bünyesinden ve onu yapanların vicdânında hâkim olan inanıştan almak lâzım gelir. Bu konuda ilk dikkate çarpan hakikat şudur ki, 1924 Anayasası, devletin kuruluşuna âid hükümler dışında, yalnız *umûmî prensipler* koymakla iktifâ etmiş ve bunların ne tatbik sûretleri, ne de müeyyidelere bağlanmaları husûsunda hükümler vaaz etmemiştir [etmiştir]. (...)

Bu iddiâ hilâfına olarak, anayasa, kuvvetlerin tefriki esâsına değil, tek Meclis hâkimiyeti esâsına dayanmakta ve anayasaya muhalefet iddiâlarının, kânunların tefsiri, kararlar isdârı, hattâ başkumandanlık sıfatının Meclisin mânevî şahsiyetinde mündemiç bulunması ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Türk milletinin yegâne ve hakiki mümessili olduğu, bu anayasada yer almış bulunmaktadır. (...)

Bu mülâhazaları, sırf 1924 Anayasası'nın esas bünyesini belirtmek maksadı ile arz etmiş bulunuyorum. Yoksa, bu mâruzâtımla 1950'den sonra anayasaya aykırı olarak çıkarılmış kânunların mevcûdiyetini kabûl ve bunları mâzeret sebebi olarak ileriye sürme maksadını gütmemekteyim. Çünkü, esâsen bir dikta rejimi kurmak maksadı ile anayasaya aykırı kânunların çıkarılmış olduğu mütâlaasının vârid olmadığı kanaatindeyim."[150]

Adnan Menderes, çok uzun yıllar sonra, tek-parti döneminin anayasaya aykırı yönlerini öne çıkarmaya çalışırken, zamânında bu konuları hiç gündeme getirmemiş olmayı tercih ettiklerinin de elbette farkındaydı!

150 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 180-185.

Yine Samet Ağaoğlu'na dönersek, CHP tüzüğü, "bünye itibâri ile sıkı ve zihniyet itibâri ile [de] totaliter bir parti vasıflarını" gösteriyordu. "[Cumhuriyet] Halk Partisi tüzüğünün târihî gelişmesi, disiplin esaslarına ehemmiyet veren demokratik bir mekanizmadan, bütün kudret ve salâhiyetleri tek adamın, parti başkanının eline veren anti-demokratik, totaliter bir mekanizmaya geçiş târihinden başka bir şey değildi."[151] Oysa, DP tüzüğü, Ağaoğlu'nun ifâdesi ile, aksine parti içi demokratik mekanizmaları kurmuştu. Fuat Köprülü de, bir yazısında, Ağaoğlu ile aynı noktalara dikkat çekiyor ve iki parti arasındaki program farkını vurgulamaya çalışırken, aynı zamanda partiler arasındaki benzerlikleri de açıklamaktan çekinmiyordu. Köprülü şöyle diyordu:

> "Demokrat Parti programında [Cumhuriyet] Halk Partisi programı ile müşterek noktalar tabiatı ile vardır. Anayasaya lüzumsuz yere sokulmuş olan Altı Umde, Demokrat Parti programına alınmakla berâber, bunların anlayış tarzı, [Cumhuriyet] Halk Partisi programındakinden esaslı sûrette ayrılır. Esâsen Demokrat Parti, herşeyden evvel, bugünkü anayasanın tam olarak tatbikini ve ona aykırı kânunların yürürlükten kalkmasını [kaldırılmasını] ilk hedef olarak kabûl ettiği için, programına anayasanın tâdile muhtaç gördüğü noktaları hakkında hiçbir madde koymamış ve bunu, daha sonra ele alınacak bir iş olarak telâkki etmiştir.
>
> Bundan başka, bir sınıf partisi değil, memleketteki bütün sınıfların menfaatlerini telif lüzum ve imkânına inanmış bir millî parti mâhiyetini taşıdığı için, yine aynı mâhiyette bir parti olan [Cumhuriyet] Halk Partisi ile bu bakımdan bâzı benzeyişler arz etmesi de pek tabiîdir. Tıpkı Birleşik Amerika'daki [Amerika Birleşik Devletleri'ndeki] 'Demokrat' ve 'Cumhuriyetçi' partilerin programları arasındaki benzeyişler gibi... Muayyen bir sınıf partisi olmayıp da, sağa ve sola kaçmayan millî mâhiyetteki merkez partileri için bu gibi benzeyişler zarûrîdir. (...)
>
> [Cumhuriyet] Halk Partisi programına tamâmi ile aykırı olmakla berâber, demokrasi icablarından olan ve memlekette ilk defâ Demokrat Parti programı ile giren bu prensiplerin, [Cumhuriyet] Halk Partisi tarafından dahi kabûl ve tatbik edilmesi, Demokrat Parti programının [Cumhuriyet] Halk Partisi [programı]ndan kopya edilmediğini ve ondan çok yeni ve çok ileri olduğunu gösteren kat'î bir delildir. (...)
>
> Demokrat Parti, nizamnâmesine göre, demokratik mâhiyette bütün partiler gibi, serbest seçimlerle aşağıdan yukarıya doğru kurulmuş bir siyâsî teşekküldür. Halbuki [Cumhuriyet] Halk Partisi, yine kendi nizamnâmesine göre, başında bulunan

151 Ağaoğlu, **İki Parti Arasındaki Farklar**, s. 22 ve ayrıca bkz. s. 24-27.

reisin mutlak irâdesine itaate mecbur bir teşekkülden ibârettir. İki partinin bünyesi arasındaki bu müthiş farkı gözden kaçırmamak için biraz mantık ve insaf kâfidir sanırız. Zihniyet itibârî ile birbirinden bu kadar ayrı bulunan bu iki parti arasında hâlâ fark görmek istemeyenlere bilmem ne demeli!"[152]

Bütün bu açıklamaların "ikinci parti"nin kuruluşunun üzerinden aylar geçtikten sonra yapıldığına dikkat edilmelidir. 1946 yılının başında ise, bu yönde keskin açıklamalardan kaçınılmıştı. İki parti arasında pek az fark olduğunun iktidar kanadı tarafından tesbiti, ilk adımda önem taşıyordu. DP kurucuları, önce kendi meşrû zeminlerini yarattıktan sonra, daha sonra farkları öne çıkarmayı bir taktik olarak düşünmüş olabilirlerdi.

Diğer yandan, bu tür açıklamaların herkes için tamâmen tatminkâr olduğu da söylenemezdi. Örneğin, Millî Şef döneminde Irkçılık-Türancılık dâvâsında yargılanmış olan Rehâ Oğuz Türkkan,[153] tam da bu sırada kaleme aldığı bir broşürde, gerek CHP'nin ve gerekse DP'nin programlarını eleştiriyor ve bu örgütlerin ne ölçüde siyâsî parti tanımına girebileceğini de tartışma konusu yapıyordu. Türkkan, "şahıslar etrâfında değil, fikirler, prensipler veyâ sınıf menfaatleri çevresinde particilik" görüşünü savunuyor ve CHP ile DP'nin bu bakımdan eksik olduğunu belirtiyordu. Türkkan, bu saptaması ile sanırım dönemin siyâsî parti hayâtındaki temel bir eksikliği ortaya koymuş oluyordu. Türkkan'a göre, hem CHP, hem de DP, aslında programsız partilerdi. Türkkan, bu sırada kurulan ya da kurulmaya çalışılan diğer siyâsî partileri de değerlendiriyor ve "bugünkü medenî dünyâ (...) karşısında irticâ teşkil edebilecek geri prensipleri" programlarına alan siyâsî partilerin hâlâ vâr olabildiğini belirtiyordu. Türkkan, CHP'yi, tıpkı Samet Ağaoğlu gibi, "hâlis totaliter ve doğrusu faşizmi pek andırır bir veçhe taşır" şeklinde tanımlıyor ve "tatbikat da bu mâhiyettedir" diyordu. Türkkan, Altı Ok'u "prensip aburcuburluğu" olarak

152 Fuat Köprülü, "Demokrat Parti ve [Cumhuriyet] Halk Partisi Programları Arasındaki Derin Farklar", **Son Saat**, (15.3.1947); Köprülü, **age**, s. 261-264. Ayrıca, CHP'nin aksine sınıf ve sınıf mücâdelesini kabûl eden, ancak sınıflar arasındaki çıkar çatışmasını dengelemenin mümkün olduğuna da inanan DP'nin sınıf partisi karşılığında kullandığı millî parti sıfatının açıklanması ve bu konuda ABD ile İngiltere örneklerinin gösterildiği yazılar için bkz. Fuat Köprülü, "Millî Partiler ve Sınıf Partileri", **Kudret**, (26.9.1947); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 553-556; Fuat Köprülü, "Demokrat Parti Hakkındaki Bâzı Yanlış Düşüncelere Cevap", **Kudret**, (10.1.1948), Köprülü, **age**, s. 734-736.

153 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 665-668, 671-672 ve (Cilt: 2), s. 211, 213, 224, 226, 228.

tanımlıyor ve altı ilkenin de "muğlak ve müphem" olduğunu ileri sürüyordu. "Parti programı her isteyen tarafından istenilen yolda tefsir edilmişti." CHP, "hem sağdı, hem de sol..."[154] Bu tür eleştirel yaklaşımlar karşısında ise, Menderes, şu yanıtı veriyordu: "Uzun süreli tek-partili bir idâreye son verilirken, vatandaşların zümreli sınıf menfaatlerinden ziyâde, siyâsî kanaatlerine göre partilerde yer almış olmalarını gâyet tabiî görmek icâb eder."[155] Menderes, *Vatan* gazetesinde yayınlanan bir yazısında, İngiliz *Daily Mail* gazetesinde çıkan bir yazıya yanıt verme ihtiyâcını hissetmişti. Bu yazıda DP'nin özellikle tanınmış işadamlarından ve ileri gelen tüccarlardan oluştuğuna işâret ediliyordu. Menderes ise yazısında, bunun doğru bir teşhis olmadığını ileri sürüyor ve "memleketin tanınmış işadamları ile ileri gelen tüccarlarının" CHP ile DP'de "aynı nisbetlerde" olduğunu belirtiyordu.[156]

Anayasal sorunlar

Hatırlanacağı gibi, DP kurucuları açısından yaklaşıldığı takdirde, 1924 Anayasası ile ilgili olarak en azından teorik bir sorun bulunmuyordu. Sorun, daha ziyâde pratikte, yâni tatbikattaydı. Onlara göre, 1924 Anayasası, esasta çok partili bir demokrasinin temellerini hazırlamış, fakat târihsel ve siyâsal nedenlerle bu temelden uzaklaşılmış ve bir tek-parti diktatörlüğüne sapılmıştı. Bu sırada anayasaya aykırı ve anti-demokratik olarak nitelenen bâzı yasalar da TBMM'de kabûl edilmiş ve uygulanmıştı. Ama asıl sorun, tek-parti diktatörlüğü döneminde yaşanan siyâsal rejimin yarattığı zihniyet dünyâsıydı. Bu zihniyet aşılamadığı sürece, çok partili demokratik hayatta da aslında tek-partili siyâsal rejim işlemeye devâm edecekti. En azından Samet Ağaoğlu'nun 1945 yılında yayınlanan "Kuvâyi Millîye Rûhu" adlı eseri ile "İki Parti Arasındaki Farklar" adlı incelemesinde, anayasal sorunlara temel yaklaşım şekli böyle özetlenebilirdi. Diğer DP kurucuları da, soruna esasta Samet Ağaoğlu gibi yaklaşıyorlardı. İktidârın değişmesi ve DP'nin iktidâra gelmesi ile böyle bir sorun kalmayacak, hattâ kendiliğin-

154 Rehâ Oğuz Türkkan, **İleri Türkçülük ve Partiler**, s. 9.

155 **Menderes Diyor ki**, s. 20.

156 **Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makâleleri**, s. 63-65.

den ortadan kalkacaktı. Nitekim Celâl Bayar, 7 Ocak 1946 târihinde, DP'nin kuruluş günü düzenlenen basın toplantısı sırasında, "derhâl işâret etmek isterim ki, partimiz anayasada bir değişiklik yapılması lüzûmunu düşünmüş dahi değildir" diyordu.[157] Bayar, ayrıca şöyle diyordu:

> "Anayasanın prensipleri dâhilinde kalacağız. Bence Kemâlizm, anayasada tam kemâlini bulmuştur. (...) [Anayasa] çok demokratiktir. Hakkı ile tatbik edildiği takdirde, bu memleketi mesût eder. Anayasanın herhangi bir maddesini milletin içtimâî ve siyâsî hayâtına uydurmak lüzûmu duyulunca, münâkaşa ve müzâkere edilerek değiştirmenin mümkün olacağı kanaatindeyiz. Anayasanın müeyyideleri hakkında tetkikler yapmaktayız. Birçok memleketlerdeki tatbikâtı göz önünde tutuyoruz. (...) Tek-parti mevcut oldukça, tatbikatta kaymalar, aksamalar ve unutmalar olabilir. *Biz anayasanın rûhuna uymak içindir ki, bu partiyi kurmak lüzûmunu duyduk.*"[158]

Bu anlayış öyle güçlüydü ki, Bayar, 1949 yılının ilk günlerinde dahi aynı noktaya değinmekten kaçınmayacaktır:

> "Benim şahsî kanaatime göre, bugünkü kânun [1924 Anayasası], iyi niyetle tatbik olunduğu takdirde, bugünkü şekli ile bile memleketin ihtiyâcına cevap verecek hâldedir. Bizim hakiki inkılâp ihtiyaçlarımızdan doğmuş ve muasır devletler anayasalarından iktibaslar yapılarak gelmiştir. Fakat işlemesi için bâzı noktaların ele alınması lâzımdır. Bütün dünyâda olduğu gibi, bizim anayasamız hakkında [da] dokunulmazlıklar iddiâsında bulunmak doğru değildir. Çünkü, tekâmül hâlindeki bir memleketin kânunlarının içinde bulunduğu şartlara uydurulması lâzımdır.
>
> Demokrat Parti *programını tanzim etmek için aramızda konuşmakta iken*, 'anayasaya şimdilik ilişmeyelim' dedik. Çünkü, bu hususta alınacak karar, rejimi alâkadar eder ve vakitsiz olarak bizi müşkülâta uğratabilir. Bu sebeple kongrenin karârını almadan bu meseleyi daha fazla ileri götürmek istemedik. Birinci büyük kongremiz, genel idâre kuruluna bu hususta direktifler vermiştir. Şimdi biz bunun üzerinde çalışıyoruz. Büyük kongre, milletin selâmet ve arzusuna göre, elbette en uygun karârı verecektir. Bundan dolayı ben şimdiden daha ileri gitmek istemiyorum. Anayasa ruh ve metnine sâdık kalınmak şartı ile tatbik olunduğu takdirde meselesi yoktur.
>
> Fakat [Cumhuriyet] Halk Partisi'nin tatbikatta büyük hatâlara saplanmış olduğu [da] bir hakikattir. Bu neden böyledir? Cevâbım şudur: Bir tarafta anaya-

157 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 1.

158 **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 101.

sa var... Hukûkî bakımdan Reisicumhurun vazifesini tâyin etmiştir. Reisicumhur, gayri mesûldür. Fakat aynı zat, ekseriyet partisinin şeflik sistemine dayanan genel başkanıdır. Dolayısıyla hudutsuz salâhiyete sâhiptir. Mebus namzetlerini onlar tâyin eder ve bu namzetler, muhakkak sûrette seçilirler. Mebuslar ise, mutlak olarak parti yüksek kademelerinin ve bilhassa parti şefinin yakın murâkabesine tâbidirler. Arzu olunmayan hareketleri görülürse, partiden çıkarılırlar. Binnetice, mebusluk sıfatını da kaybederler. (...)

Biz, o vakit [Dörtlü Takrir'in verildiği sırada] sarih olarak 'memlekette bir rejim buhrânı vardır' demiyorduk. Fakat bize hâkim olan düşünce bu idi. (...) Anayasanın tâdili zamânı gelmiş midir? Buna büyük kongre karar verecektir. Esas mesele, anayasanın bugünkü bünyemize uygun olup olmadığı keyfiyetidir. Anayasanın tâdili düşünülürken, beşerî zaaflara yer vermemek lâzımdır. Esas hedef, bu memlekette rejim buhrânına son vermektir. (...) Asıl mesele, anayasanın tâdili değildir."[159]

Bayar, 1949 yılının Kasım ayında da aynı görüşünü yineleyecektir:

"Anayasamız, en ileri memleketlerin anayasalarından biridir. Temel kânunlar üzerinde bir değişiklik yapmak, mühim ihtiyaçlar karşısında olur. Anayasanın tâdili hakkında genel idâre kurulu noktai nazarını kongreye arz etmiştir. (...) Anayasamız tam mânâsı ile tatbik edilmiştir de, aksayan tarafları meydana mı çıkmıştır? Biz buna kâni olamadık. Evvelemirde biz onun ruh ve mânâsına sâdık kalarak tatbikini istemekteyiz."[160]

Bayar'ın anayasal sorunlar karşısında bu geç târihteki açık tutumu da, bize DP kurucularının anayasal sorunlar karşısındaki temel anlayışını göstermektedir. DP kurucuları, aslâ 1924 Anayasası'nın biçim ve içeriğine müdahale edilmesi taraftârı değillerdi. Onlar, anayasanın tatbikatta hiçbir sorunla karşılaşılmadan uygulanabileceğine ve bunun da arzu ve tercih edilen eğilim olduğuna kâni idiler. Yalnız parti örgütünün tam olarak bu görüşü benimsememiş olabileceğini de hesâba katmak gerekir. 1949 yılındaki kongrede dahi delegelerin bu konuda iknâya çalışıldığını gözden uzak tutmamalıyız! Bu aşamada, DP kurucuları ile parti teşkilâtının anayasal değişiklikler konusunda tam olarak anlaşma içinde olmadıklarını söyleyebiliriz. Elbette parti merkezi, bir yandan teş-

159 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 343-344.

160 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 389.

kilâtın nabzını tutmaya ve teşkilâtın içinden kabaran talepleri sâkinleştirmeye ve sınırlamaya çalışırken, diğer yandan da konuyu tamâmen gündem dışı bırakabilecek kadar serbest davranabilecek durumda değildi. Bu ve benzeri konulardaki anlaşmazlık ve çatışmaları, ileride DP'nin birinci büyük kongresini izlerken sıkça ve ayrıntılı bir şekilde göreceğiz.

Bu dönemde anayasa değişikliğini gündeme getiren ender yazılardan bir tânesi de, görebildiğim kadarı ile, Cihat Baban'a âiddir. Baban, güçler birliği yerine güçler ayrılığı ilkesini öneriyor ve bağımsızlardan kurulu bir de senato (âyan meclisi) talep ediyordu. Baban'ın Cumhurbaşkanlığı sorununa yaklaşımı da bunun bir sonucuydu ve Baban, senato başkanlarının devlet başkanlığı için aday olabileceklerini belirtiyordu.[161]

İlginç olan nokta, DP'nin anayasayı sorun olarak gündeme taşımaktan kaçınırken, bizzat iktidar partisi olan CHP'nin 1947 yılında toplanacak olan Yedinci Büyük Kurultayı'nda CHP Seyhan milletvekili Seyhan Tekelioğlu'nun "anayasanın hükmüne uyarak bir hükümet kuraına"dıklarını itirâf eden konuşmasıydı. Tekelioğlu'na göre, "hastalık bu"ydu: "Bir tarafta parti, bir tarafta da partiye hâkim olmak isteyen hükümet var"dı. Diğer yandan da, Türkiye "Büyük Millet Meclisi, hükümeti murâkabe hakkına mâlik iken, bu hakkını şimdiye kadar kullanamadığından dolayı, iş, bu vaziyete düşmüştü" ve "vekiller, istedikleri gibi hareket etmişler, istedikleri gibi iş yapmışlardı."[162] CHP İstanbul delegesi Abdülkadir Karamürsel de aynı kanıdaydı ve görüşlerini şöyle açıklıyordu: "Partimiz, iktidar partisi olmakla berâber, hükümet işleri üzerinde murâkabesini yapamamıştır. (...) Milletvekili arkadaşlarımız da murâkabe vazifesini yapmamışlardır. Onlar kendi aralarında parti meclis grubunda boğaz boğaza geliyorlarmış... Bun-

161 Cihat Baban, "Anayasada Değişiklik Lâzım". **Tasvir**, (19.7.1946); **AT**, Sayı: 152, (Temmuz 1946).
Şevket Süreyyâ Aydemir, Türkiye'nin tek-parti dönemindeki anayasal rejimine ilişkin olarak şunları yazıyor:
"CHP, dâimâ bir siyâsi bürokrasi cihazı olarak kaldı. (...) Türkiye'de bize özgü bir rejim ve nizam arayışı hiçbir zaman itibar görmedi. (...) Ve rejim, bir otoriter hükümet ve lider rejimi mâhiyetini muhafaza etti. (...) Biz ne tam bir demokrasi ne tam bir otoriter rejim devleti idik. (...) Türkiye, demokratik niteliklertaşıyan ve köklerini Batılı demokrasilerden alan bir anayasa temeli üzerinde tek-partili bir otoriter rejimi sürdüren, çelişmeli bir siyâsî idâre içinde yaşamıştı. (...) Ama bu tek-partili otoriter rejimi, çok-partili Batı parlamentoculuğuna çevirmek mümkündü." Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 416 ve 424.

162 **CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı**, s. 105-106.

dan bize ne? Bu şekilde neye muvaffak oldular? Partili arkadaş sıfatı ile siyâsî mesûliyet bakımından burada hesap soruyorum. (...) Biz buraya gelirken teşkilâttaki arkadaşlarımız, 'hükûmeti murâkabe edecek bir divan istiyoruz' dediler. Biz böyle bir hassâsiyetle buraya geldik."[163]

Bu vesile ile küçük de olsa kronolojik bir kopuş yaptığımın ve ileride gündeme gelecek olan bâzı konuşmaları burada zikrettiğimin farkındayım. Elbette, aradan bunca zaman geçtikten sonra konunun gündeme gelmesi ile tam bu sırada gelmesi arasında siyâsî anlam ve önem farkı vardır. Bununla birlikte, asıl amacım, bu konunun DP'nin kuruluşunun hemen akabinde kesinlikle gündeme gelmediğini göstermektir. Burada DP'nin kuruluşundan hemen sonra ortaya çıkan ve günlük siyâset açısından birden ön plâna yerleşen ve DP'nin ilk siyâsî gündem talebini oluşturan sorun(lar)a değineceğim...

Anayasal bir sorun: Cumhurbaşkanlığı ve parti başkanlığı birlikteliği

DP'nin ilk karşılaştığı anayasal sorun, Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının tek bir kişide, yâni uygulamada İsmet İnönü'de birleşmesiydi. Bu, tatbikatta DP'nin ve genel başkanı Celâl Bayar'ın karşısına sâdece CHP Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'yü değil, fakat bunun yanı sıra ve aynı zamanda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü de çıkarıyordu. DP açısından belki de bu sorun, kendi içinde tutarlı bir şekilde, anayasal bir sorun değil, fakat gerçekte yalnızca pratik bir sorundu ve siyâsî pratik içinde çözüme kavuşturulmalıydı. Oysa CHP ve İnönü açısından konu, tamâmen anayasal bir sorun olarak görülüyordu.

DP ile Celâl Bayar'ın karşısında yalnızca CHP ve onun hükûmeti yoktu, ama aynı zamanda CHP Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü de bulunuyordu. Fakat İnönü, aynı zamanda Cumhurbaşkanıydı ve DP'nin karşısına bu sıfatla da çıkıyordu. Hatırlanacağı gibi, Cumhurbaşkanı, 1924 Anayasası'nda hiç bulunmayan yetkilerini, CHP Değişmez Genel Başkanı sıfatı ile kullanıyor ve ger-

163 **CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı**, s. 269.

çekte partiyi ve hükûmeti o yönetiyordu.[164] Ancak Cumhurbaşkanı olarak bu yönetim yetkisi ona siyâsî açıdan sorumsuz bir alan da sağlıyordu. Tek-partili siyâsal rejimde bu durum göze batmayabilirdi. Nitekim batınamıştır da... Ancak yeni rejimde İnönü'nün tâbiri câiz ise gerektiğinde Cumhurbaşkanı olarak yetkisiz ve sorumsuz ve gerektiğinde de CHP Değişmez Genel Başkanı olarak yetkili, fakat pratikte yine sorumsuz siyâsî manevra alanı, DP açısından katlanılabilir bir siyâsî konum değildi.

Ayrıca, DP'nin CHP'ye ve hükûmete yönelik eleştirileri, bu karmaşık ve içiçe geçmiş yönetim mekanizması nedeni ile doğrudan CHP Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'yü de hedef almak zorundaydı ve alıyordu da... Ancak İnönü, bu tür bir muhalefeti, CHP Değişmez Genel Başkanı olarak değil de, Cumhurbaşkanı olarak karşıladığında, hem siyâsî bir orantısızlık ve dengesizlik oluşuyor, hem de İnönü'nün târihsel ağırlığı ve tek-partili rejimin yarattığı avantajlı konumu, gerek DP ve gerekse Celâl Bayar tarafından katlanılamaz bir siyâsî konum yaratıyordu.

Diğer yandan, DP açısından bir başka önemli ve pratik siyâsî bir sorun daha vardı ki, bu da, CHP Değişmez Genel Başkanı İnönü'ye yapılan her türlü eleştirinin Türk Cezâ Kânunu'nun alanına girmesiydi. Hatırlanacağı gibi, bu türden eleştirilerin cezâsı hayli ağırdı. İnönü'ye yapılan her türlü eleştiri, onun Cumhurbaşkanlığı sıfatına yönelik kabûl edilmişti. DP kurucuları ve yöneticileri, CHP'nin ve hükûmetin genel politikasını eleştirdiklerinde, aslında doğrudan doğruya İnönü'yü eleştirmek zorundaydılar. Ancak, İnönü'ye yönelik eleştiriler, parti başkanı sıfatı ile değil de, Cumhurbaşkanı sıfatı ile güçlü ve yasal bir savunmaya sâhipti. Bu dengesizlik, DP açısından kabûl edilemez bir siyâsî mevzilenme anlamına geliyordu.

Nitekim, bu sorunun siyâset gündeminin ön sırasına yerleşmesi için fazla zaman da geçmeyecek ve DP, Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılmasını ve tek bir kişide birleşmemesi gerektiğini açıklayarak, pratikte İnönü'nün CHP Değişmez Genel Başkanlığı görevinden ayrılarak, sâdece Cumhurbaşkanı olarak iktidar ve muhalefet partileri arasında tarafsız hakem ro-

164 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 565-581.

lü oynamasını talep edecektir. Bu talep, siyâsî açıdan tabiî ki İnönü'nün CHP'den ayrılması ve CHP'nin târihsel ağırlığı bulunan bir siyâsî kişilikten yoksun kalması gibi son derece somut ve pratik bir sonucu da öngörüyordu.

Ancak bu sorunun Türk siyâsî hayâtında tam da bu aşamada ilk kez ortaya çıktığını düşünmek son derece yanıltıcı olacaktır. Cumhurbaşkanının iktidar ve muhalefet arasında taraf değil, fakat aksine tarafsız bir hakem olarak yer alması gereğine ilk kez Cumhuriyetin ilânından hemen sonra kurulan TpCF işâret etmişti.[165] TpCF, programında da Cumhurbaşkanlığına seçilen kişinin milletvekilliğinin düşmesi gerektiğine yer vermişti.[166]

Hatırlanacağı gibi, SCF'nin kuruluş aşamasında da bu sorun siyâsî gündemi işgâl etmişti. Fethi Okyar, kendisini bir muhalefet partisi kurmaya ve bu partinin başına geçmeye teşvik eden Atatürk'e, kendisinin Cumhurbaşkanı olmasının yanı sıra CHP genel başkanı olduğunu da daha ilk adımda hatırlatma gereğini duymuş ve Atatürk'ten, önerisinin kabûlü hâlinde, iktidar ve muhalefet partileri arasında tarafsız kalacağına ve iki taraf arasında hakem rolü oynacağına ilişkin güvence vermesini istemişti. Atatürk ise, Okyar'ın düşündüğünün ve tahmin ettiğinin aksine, bu konuda açık ve kesin bir siyâsî tutum almaktan kaçınmıştı. Okyar her ne kadar Atatürk'ten partiler karşısında tarafsız kalacağına ve hakem rolü oynacağına ilişkin kesin bir taahhüt alamamış olsa da, o Atatürk'ün bu şekilde davranacağını ummuştu. Kendi anlatımı ile, Okyar, "Gâzi'nin [Cumhuriyet] Halk Fırkası riyâsetinde kalacağı (...) ve kendi irâde ve ısrârı ile meydana çıkarak, fırkaya [Serbest Cumhuriyet Fırkası'na] karşı bizzat mücâdeleye geçeceğini aslâ hatırı"ndan geçirmemişti. Aksine, Okyar, "Gâzi'nin fırkalara karşı yüksek bir mevkiide kalarak fırkaların mücâdelesini bitaraf nazarlarla seyir edeceğini ve hakem rolü yapacağını [oynayacağını] pek tabiî olarak kabûl etmişti." Ayrıca, "bitaraf kalabilmek için her

165 Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 53 ve 78 ve 83 ve 86. Biraz daha geriye gidilirse, ilk Cumhurbaşkanlığı seçiminden hemen önce Cumhurbaşkanının aynı zamanda meclis başkanı ve parti başkanı olmaması gerektiğine ilişkin basındaki tartışmalar da hatırlanmalıdır. Bkz. Hasan Türker. "İlânından Önce Cumhuriyet Tartışmaları". **Toplumsal Târih**, Sayı: 59. (Kasım 1998), s. 4-13.

166 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 253 ve 370-381; Tunaya, **age**, s. 615-620; Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 132, 149 ve 170-181; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 63-71 ; Ateş, **age**, s. 127-128 ve 188-206 ve 323.

iki fırkaya karşı müstakil bulunmaları icâb ederdi. Hem [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın işleri ile ve muvaffakiyeti ile iştigâl etmek, [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın muvaffakiyetini kendi muvaffakiyeti imiş gibi temine çalışmak, hem de bitaraf kalmak, hatıra getirilemezdi. Binâenaleyh, fırka teşkili teklifinden evvel kendisince bu cihetin hâlledildiğini pek tabiî olarak farz ve kabûl etmiş ve Gâzi ile karşı karşıya gelmek için kendisi tarafından fırka teşkiline sevk edilmiş olmak endişesi bir an bile beni rahatsız etmemişti."[167]

Oysa Atatürk'ün, Okyar'ın bir muhalefet partisi kurması yönündeki görüşlerini açıkladığı mektubunda, kendisinden hem Cumhurbaşkanı ve hem de CHP genel başkanı olarak söz etmesini istemesi dahi, Atatürk'ün Okyar'ın çok emin olduğu bu konuda henüz kesin ve sarih bir görüşe sâhip olmadığının esaslı bir göstergesi sayılmalıdır. Nitekim Okyar da, Atatürk'e hitâben kaleme aldığı ve basında yayınlanan mektubunda bu talebi yerine getirmişti. Ayrıca Atatürk, Okyar'ın bir muhalefet partisinin kurulması konusunda bizzat kendisine yazdığı mektubu yanıtlarken de, kendisini CHP'den hiç ayırmadığının ve ayırmasının çok güç olacağının işâretlerini de vermişti. Hattâ Atatürk'ün Okyar'ın mektubuna verdiği yanıt da, bizzat İsmet İnönü tarafından hazırlanmıştı ve bu mektupta da, Atatürk'ün CHP'nin genel başkanı olduğu, hattâ "lüzumlu [ve] lüzumsuz sûrette tekrar" ediliyor ve kendisinin "o zamâna kadar işitmediği bir tarzda, Gâzi'nin [Cumhuriyet] Halk Fırkası ile münâsebeti" vurgulanıyordu. Bütün bunlara karşın, Atatürk, yalnızca "Reisicumhur oldukça hükümette olan ve olmayan fırkalara karşı bitarafâne ve âdilâne muamele edeceğine dâir teminat" veriyordu. Atatürk, resmî yazışmaların dışında, tarafsız kalacağına ilişkin yalnızca şifâhen ve bizzat Okyar'a karşı söz vermekle yetinmişti. Ancak CHP'den ayrılmayacağını da belirtiyordu. Bu, onun için "bir nâmus ve şeref meselesi"ydi ve bu konuda ısrâr edilmesini de istemiyordu. Ayrıca, gelecekteki siyâsî tutumuna ilişkin bir öngörüde bulunamadığı gibi, herhangi bir söz vermekten de açıkça kaçınıyordu.[168]

167 Okyar, **age**, s. 19-20. Ayrıca bkz. Okyar, **age**, s. 27 ve 46-47; Kutay, **Üç Devirde Bir Adam: Fethi Okyar**, s. 401, 409-410; Ağaoğlu, **age**, s. 4; Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 37-38; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 253.

168 Okyar, **age**, s. 24-25 ve 29-30. Ayrıca bkz. Okyar, **age**, s. 31-35, 39 ve 50-51; Kutay, **Üç Devirde Bir Adam:**

Nitekim Atatürk, Okyar'ın kendisine hitâben yazılmış olan mektubuna yanıt verirken, hem Cumhurbaşkanı ve hem de CHP genel başkanı olduğunu bir kez daha hatırlatma ihtiyâcını hissediyor ve Cumhurbaşkanı olması dolayısıyla ve bu resmî görevi nedeni ile hâlen CHP genel başkanlığı görevini yerine getirmediğini ve bu görevin Başbakan İsmet İnönü tarafından görüldüğünü belirtiyor, ancak Cumhurbaşkanlığı görevinin sona ermesinden sonra yeniden aslî görevi olan CHP genel başkanlığına geri döneceğini de özellikle vurguluyordu.[169] Ayrıca, Atatürk, Yunus Nâdi'nin *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan ve kendisine hitâben kaleme alınmış olan bir yazısını yanıtlarken de, CHP'ye "târihen" bağlı olduğunu ve "bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve icâb" olmadığını ve olamayacağını vurgulama ihtiyâcını hissetmişti. Ancak bu durum tarafsızlığını da etkilemeyecekti.[170] Bütün bu gelişmelerden sonra, Okyar, ilginç bir girişimde daha bulunacak ve Atatürk'ün ömür boyu Cumhurbaşkanı olarak kalması gerektiğini ifâde edecektir.[171] Bu, muhalefet partisinin seçim kazanması hâlinde de Cumhurbaşkanlığının el değiştirmeyeceğine ilişkin bir tür güvence sayılabilirdi.

SCF, Cumhurbaşkanlığı ile CHP genel başkanlığının içiçe geçmiş olmasının yarattığı siyâsal sorunların üstesinden gelemediği gibi, daha sonra da bu konu bir daha hiç gündeme dahi gelmedi.[172] DP'nin kuruluşu konunun yeniden ele alınmasını gerektiriyordu.

Bu konuda basında görülen ilk haber Mart ayındadır: *Cumhuriyet* gazetesi, CHP'nin İkinci Olağanüstü Kurultayı'nda İnönü'nün CHP Değişmez Genel Başkanlığı'ndan ayrılacağını açıklıyordu.[173] Ancak bu açıklama bizzat Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından

---

Fethi Okyar, s. 414-415 ve 426-437 ve 452, 456-460 ve 462-469; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 253; Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 171-176.

169 Okyar, **age**, s. 59. Ayrıca bkz. Kutay, **Üç Devirde Bir Adam: Fethi Okyar**, s. 428-439

170 Okyar, **age**, s. 71-72 ve 77 ve 91-92 ve 96. Ayrıca bkz. Kutay, **Üç Devirde Bir Adam: Fethi Okyar**, s. 503; Ağaoğlu, **age**, s. 48-50; Tunçay, ***Türkiye Cumhuriyeti'nde* Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 267.

171 Okyar, **age**, s. 30; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 254-255

172 Görebildiğim tek aksi örnek, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün CHP Değişmez Genel Başkanı olacağı sırada CHP Olağanüstü Kurultayı öncesinde Yunus Nâdi'nin bu konuda yazdığı bir makâlesidir. Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 156-157.

173 **Cumhuriyet**, (6.3.1946).

tekzib edilecektir.[174] Oysa Ahmet Emin Yalman da bu iki makâmın birbirinden ayrılmasını istiyordu.[175] Aslında Saraçoğlu, daha Şubat ayında düzenlediği basın toplantısında, konuya açıklık getirmiş ve İnönü'nün genel başkanlıktan ayrılmayacağını, yalnızca Değişmez Genel Başkanlık kurumunun kaldırılacağını açıklamıştı bile...[176]

Aradan bir süre geçtikten ve konu siyâsal gündemin önemli bir sorunu olarak yerini aldıktan sonra, İnönü de, 1946 yılının Mayıs ayında, CHP İkinci Olağanüstü Büyük Kurultayı'nda yaptığı konuşmada, meseleyi şöyle değerlendirecektir:

> "Devlet başının parti başkanlığını muhafaza etmesi takdirinde, onun vatandaşlara ve partilere karşı tarafsız sûrette adâletli bulunması gereken durumlarda hatâ etmesinden korkulabilir. Bizim anayasamız, devlet başı seçilmiş adamın, vazifesi gerektirdiği zaman, tarafsız ve adâletli olacağına inanmıştır. Bütün mekanizma ona göre kurulmuştur. Devlet başı, milletvekilleri ile berâber seçilir ve onlarla berâber düşer. Biz de bu usûlün ihtiyaçlarımıza uygun olduğuna inanıyoruz. Seçimi kaybedersek, kazanan partinin başkanının devlet başı olmasını tabiî göreceğiz ve onu samimî bir hürmetle karşılayacağız. Seçimi kazanmış olan partinin, başkanını değil, üyelerinden birini devlet başı seçmesi, onun daha kuvvetli arkadaşlarının tesirine mahkûm olmasını intâç edebilir. Sanırım bu, daha büyük mahzurdur.
>
> Devlet reisinin partiler dışı olması tezi üzerinde durmak istersek, anayasayı değiştirmeliyiz. Cumhurbaşkanı, milletvekillerinden başka bir müddete tâbi olmak ve bugün olduğundan daha başka yetkileri bulunmak gerekli olur. Bu kâideyi kabûl etmiş olan memleketlerde hâl böyledir. Zamânın bizde de ne ihtiyaçları meydana çıkaracağını kestiremeyiz. Belki bizde de bir gün Cumhurbaşkanı seçimi için anayasada değişiklik lüzûmu ileri sürülecektir. Bu, gelecek nesillerin işidir. Ben daha geniş müddetli ve yetkili bir Devlet Reisi olmak tekliflerine karşı koyacağım. Bunu benden sonra geleceklerin işi sayarım. Benden sonra geleceklere de, bugünkü tertibin bünyemize uygun olduğunu söylemekte ısrâr ederim.
>
> Her hâlde ben ölünceye kadar çalışmalarımıza bu kadar vefâlı bir yardım ve kusurlarıma bu derece tahammül ve hoşgörürlük bağışlamış olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin üyesi olarak kalacağım ve kabûl ettiği müddetçe başkanı olarak onun siyâsetine hizmet edeceğim. Benim parti başından çekilmemi, Cumhuriyet Halk

174 **Cumhuriyet**, (7.3.1946); **Ulus**, (7.3.1946).

175 Ahmet Emin Yalman, "İç Manzaramız 4", **Vatan**, (25.3.1946).

176 **BCA.BÖKM.K**, [Katalog Numarası: 30.10/11.65.1].

Partisi'nin zayıflaması için tesirli bir çâre görüp de, bu maksadı saklayarak propaganda yapanların fikirlerini tahlil etmekten sakınıyorum."[177]

Görüldüğü gibi, "ikinci parti"nin talebi daha ilk adımda reddedilmiş oluyordu. İnönü'nün tutumu da, Atatürk'ün onbeş yıl önce sergilediği tutumdan hiçbir şekilde farklı olmamıştı. Benzer siyâsal konularda benzer tutumlar kendisini hemen belli ediyordu. Bu karşı çıkışın altında yatan neden ise, talebin esasta İsmet İnönü'yü bir şekilde CHP genel başkanlığından uzaklaştırıp, iktidar partisinin gücünün azaltılmasına yönelik bir siyâsî taktik olarak değerlendirilmesiydi. Bu, doğru bir saptama olabilir. DP'nin bu yönde bir taktik izlemediğini hiçkimse öne süremez. Elbette İnönü'nün târihsel ağırlığının CHP'den çekilmesi, "ikinci parti" açısından önemli bir avantaj yaratabilirdi. Ne var ki, sorun, bir siyâsî taktik olarak görülemeyecek denli önemliydi ve rejimin işleyişi ile yakından ilgiliydi. Bu, bir siyâsî taktik değil, rejimle ilgili ilkesel bir mesele idi. İktidar, meseleyi bir siyâsî taktik olarak sınırlama eğilimindeydi. Muhalefet ise, anayasayı değiştirmek gibi çok daha çetrefilli bir konuyu gündeme getirmektense, meselenin siyâsî pratik içinde çözüme kavuşmasından yanaydı. Nitekim Menderes, 22 Haziran 1946 târihinde, *Vatan* gazetesinde yayınlanan bir yazısında, konunun anayasal bir sorun değil, fakat yalnızca bir gelenek ve tatbikat sorunu olduğunu vurguluyordu.[178] İktidârın meseleyi bir anayasal konu hâline getirmeye çalışması ise, doğru değildi. Nitekim "ikinci parti" bu durumu gâyet doğru bir şekilde saptamıştı. İnönü'nün soruna bu şekilde yaklaşması, DP'nin tepkisine neden olacaktır. DP genel merkezinden parti teşkilâtına gönderilen bir tâmimde, bu konuda şu görüşlere yer veriliyordu.

"Halbuki bu delil ile anayasamızdan böyle bir mânâ çıkarmak müşküldür. Çünkü, anayasamız, devlet başkanının sorumsuzluğu prensibini kabûl etmiş bulunuyor. Bu prensibin tabiî neticesi, icrâ işlerinin meclisekarşı mesûl bakanlar tarafından yürütülmesidir. Halbuki devlet reisi, aynı zamanda parti başkanı kaldığı takdirde, bu vaziyetin sorumsuzluk prensibi ile telifi kâbil olamayacağı durumlara yol açılmış olabilir. Partilerin taahhüdü hâlinde ise, bu mahzur gözden uzak tutulmayacak bir ehemmiyet alır.

177 **Vatan**, (11.5.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 46-48

178 **Menderes Diyor ki**. s. 25-27. Ayrıca bkz. Ağaoğlu, **İki Parti Arasındaki Farklar**, s. 106.

Hakikat odur ki, devlet reisi, milletvekili olduğu hâlde, meclis müzâkerelerine iştirâk etmekten ve reyini kullanmaktan anayasa hükümleri ile men edilmiş olmanın mânâsı, en yüksek mevkii işgâl eden ve devleti temsil eden zâtın, meclis müzâkereleri ve parti mücâdeleleri içine girmesinden doğacak mahzurları önlemek olduğundan şüphe yoktur.

Diğer taraftan, gerek anayasanın, gerek başka kânunların devlet başkanına temin ettiği yüksek salâhiyet ve mâsumiyetlerin bir partiye mâl edilmesi ihtimâli, parti mücâdelelerinin eşit ve adâletli şartlar altında cereyân etmesi prensibine aykırı düşer."[179]

Ancak muhalefetin haklı olduğu bir başka nokta daha vardı. İktidârın meseleyi anayasal konu olarak görmesi doğru değildi. Gerçekte anayasa, bu uygulamayı zorunlu hâle getirmekten çok uzaktı ve aksi bir uygulamaya da cevaz vermekteydi. Nitekim, İnönü'nün açıklamasında bu duruma işâret edilmişti. Seçimi kazanacak olursa "ikinci parti" kendi üyelerinden birini Cumhurbaşkanı seçtirebilirdi, her ne kadar bu tavsiye edilmese dahi... Fakat anayasa hükümlerine aykırı bir durum söz konusu olamazdı.

İnönü, DP'nin bu görüşünü, 21 Temmuz 1946 târihinde yapılan milletvekili erken genel seçiminden hemen önce, 17 Temmuz'da yayınladığı seçim beyannâmesinde şöyle yanıtlayacaktır:

"Görüyorum ki, bana karşı ileri sürülen başlıca kusur, Cumhurbaşkanı iken parti başkanlığını muhafaza etmemdir. Ben bu meseleyi parti kurultayında apaçık inceledim. Bu, bir anayasa meselesidir. Bizim anayasamız, devlette bütün kudretleri büyük mecliste toplamıştır. Devlet başı olan Cumhurbaşkanının memleket idâresinde yüksek menfaat ve muvâzene icâb ettirdiği zaman kullanabileceği hiçbir kudreti yoktur. Yalnız Cumhurbaşkanı, tabiatı ile çokluk partisinin lideri olacağı tasavvur edildiği için, bu sıfatla mânevî nüfûzu, muvâzene ve âhengi muhafaza edebileceği düşünülmüştür. Cumhurbaşkanının parti başkanı olmasına kânunca bir mâni yoktur.

Cumhurbaşkanının sorumsuzluğu, onun meclis çalışmalarında vazifesini yapması için kayıtsız olması demek değildir. Bir partinin memleket içinde sorumlu ha-

179 **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 109-110. DP başkanlığının 13 Mayıs 1946 târih ve 10 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 440-441. DP il başkanlarının aynı konudaki açıklamaları ve taleplerine ilişkin olarak bkz. **Cumhuriyet**, (19.6.1946). Celâl Bayar, 1947 yılının hemen başında, DP Birinci Büyük Kongresi'nde yaptığı konuşmada da aynı konuya değinecektir. Bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 63-64. Ayrıca bkz. Ahmet Hamdi Başar, **Aziz Millî Şef İnönü'ye Açık Dilekçe**; Gürses, **age**, s. 204-205.

reketleri olursa, kânun karşısında buna cevap verecek adamlar da vardır. Nihâyet Cumhurbaşkanı, sorumsuz vaziyetini kötüye kullanmak isterse, bunun hesâbını soracak meclis hazırdır. Hulâsa, bizim anayasamıza göre, devlet başının bir vazife ifâ edebilmesi, onun mecliste bir çokluğa dayanmasına bağlıdır ve böyle olunca, partisi ile seçime gittiği vakit onu kazanmaya çalışması, her vatandaş gibi, onun da tabiî hakkıdır.

Bütün bu mülâhazalarla berâber bir adamın Cumhurbaşkanı olunca siyâsî partilerle ilgisini kesmesi, müdâfaa olunabilir bir tezdir. Bu tezi tutmak için onun icâbı olan tedbirleri berâber düşünmek lâzımdır. Cumhurbaşkanı, milletvekillerinden ayrı ve başka bir seçimle gelmeli, hükûmete ve büyük meclise karşı tâyin edilmiş bâzı salâhiyetleri olmalıdır. Benim parti başkanı kalmamaklığımı isteyenler, eğer böyle bir anayasa dâvâsı ortaya atmış olsalar, hukukça anlaşılır bir tez tutmuş olurlar.

Bir partinin liderini değil, içinden birini veyâ bir partinin yardımı ile seçilen müstakil şeklinde bir milletvekilini Cumhurbaşkanlığına getirmek, devlet başını, büyük meclis karşısında ettiği yeminden başka bir tesire bağlamak demektir. Türkiye'de devlet başını kânûnî veyâ mânevî hiçbir nüfûzu olmaksızın bir siyâsî partinin tesiri altında bulunduran tertip, çok mahzurlu neticeler verir. Zaman bunu gösterecektir.

Açık bir sûrette bellidir ki, dâvâ, benim devlet başında kalmamaklığımı meselesidir. Böyle bir meseleyi, seçim zamânında vatandaşlarımın apaçık konuşmaları, tabiî haklarıdır. Her seçim devresinde vatandaşlar oylarını verirken, Cumhurbaşkanlığına kimi getireceklerini de düşünmeye mecburdurlar. Onun için seçimde benim şahsım üzerindeki konuşmalardan kırılmak veyâ örselenmek hiç hatırıma gelmiyor. Karşımda bulunanlara yakıştıramadığım, hem beni ister görünmek, hem başkanı olduğum partinin kazanmamasını istemektir. Partim seçimi kaybettiği vakit veyâhut partim çokluğu kazanıp da, ben milletvekili seçilmediğim zaman, Cumhurbaşkanlığından çekilmemin tabiî bir şey olduğunu, bütün vatandaşlarımın bilmesi lâzımdır. Bu sözlerimle benden kurtulmak isteyen vatandaşlarıma açık yolu göstermiş oluyorum. Birçok yerlerde yapılan propagandalar gibi, 'İnönü başımızda kalacak ve [Cumhuriyet] Halk Partisi çekilecek!' telkinlerinin aldatıcı şekli meydandadır."[180]

Görüldüğü gibi, İnönü'nün tutumu Atatürk'ünki ile aynıydı. İnönü de, Cumhurbaşkanının iktidâra gelen partinin genel başkanı olması gerektiğini ileri sürüyor ve bunu anayasal bir hüküm

180 **Milletvekili Seçimi Münâsebeti İle Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü'nün Beyannâmesi.** s. 5-6.

olarak değerlendiriyordu. Gerçekte ise bu değerlendirme ya da görüş, anayasal bir hükümden değil de, siyâsal bir takdirden kaynaklanıyordu. Her hâlûkârda CHP'nin resmî görüşü, Cumhurbaşkanının iktidar partisinin genel başkanı olması gerektiği yönündeydi. Bir anayasal değişiklik olmadan bu uygulamayı değiştirmek de mümkün değildi. Ayrıca, anayasa değişikliği yapılırken, bir de yeni duruma uygun siyâsal mekanizmalar geliştirilmeliydi. Dolayısıyla bir anayasal paket söz konusu ediliyordu. Oysa, muhalefetin konuyu bu denli geniş ele almaya pek de niyeti yoktu.

Diğer yandan, İnönü'nün söyledikleri yeni sayılamazdı. Aksine, Nihat Erim, daha 14 Mayıs'ta, konuya açıklık getirmeye çalışmıştı. Erim'e göre, fiilî durum anayasaya aykırı olmadığı gibi, yirmibeş yıllık bir geleneğe de sâhipti. Erim, Cumhurbaşkanlığının yalnızca temsilî bir makam olmadığını, fakat aksine etkin bir makam olduğunu da ileri sürüyordu.[181] Erim, konunun tartışılmaya başlanması üzerine, bir başka yazısında da, bu kez, DP'nin talebinin siyâsî bir taktik olduğunu ve gerçek amacın, İnönü'nün CHP'nin başından uzaklaştırılması olduğunu ileri sürüyor ve hâli hazırdaki durumun anayasanın 7. maddesine de uygun olduğunu belirtiyordu. Erim'e göre, Cumhurbaşkanı, çoğunluk partisinden olmalıydı, çünkü yürütme organının başı durumundaydı. Bu nedenle de hükümete hâkim olmalıydı. Ayrıca, 1924 Anayasası'na göre, hükümet ile Cumhurbaşkanının gâyet yakın ve işbirliği içinde çalışmaları gerekiyordu. Aksi hâlde, Cumhurbaşkanı ile meclis ve hükümetin çatışması ihtimâli vardı.[182] Recep Peker de benzer görüşleri savunacaktır.[183] Bütün bu tartışmalardan ve gelişmelerden sonra, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 21 Temmuz 1946 milletvekili erken genel seçiminden hemen önce, 11 Temmuz'da, CHP Değişmez Genel Başkanı sıfatı ile CHP genel sekreterini CHP genel merkezinde ziyâret etmesi, herhâlde olağan ve doğal karşılanmalıdır![184]

Vatan gazetesi ise, İnönü'nün CHP ile DP arasında eşit mesâfe-

181 Nihat Erim, "Devlet Başkanı ve Parti Başkanı", **Ulus**, (14.5.1946).

182 Nihat Erim, "Gene O Mesele", **Ulus**, (16.5.1946). Nihat Erim'in aynı konudaki bir başka yazısı için bkz. Nihat Erim, "Siyâsî Terbiyeye Dâir", **Ulus**, (4.7.1946).

183 **Ulus**, (17.7.1946).

184 **Vatan**, (12.7.1946).

de olduğunu belirtmesi ya da hissettirmesi karşısında, Ekim ayında, bir kez daha söz konusu iki makâmın ayrılması gereğini işlemeye devâm edecektir.[185] *Vatan* gazetesinin bu yöndeki yayınları, anayasa hukûku açısından değilse de, günlük politika açısından yanıtlanıyordu. Örneğin, Nâdir Nâdi, İnönü'nün CHP'den ayrılmasının mümkün olamayacağını belirtiyordu. Aksi hâlde, CHP, siyâsî açıdan tam anlamı ile bir çöküntü yaşardı. Bu, ancak ileride söz konusu olabilirdi.[186] Görüldüğü gibi, iktidar partisi de, kendisini İnönü ile âdetâ özdeşleştirmişti. 1946 yılının son günlerinde dahi, DP, İnönü'nün CHP genel başkanlığından ayrılacağını ümit ediyordu. Nitekim Mümtaz Fâik Fenik, hâlâ İnönü'nün gelecek CHP kurultayında genel başkanlık görevinden ayrılacağını haber veriyordu.[187] Bu tartışmanın tüm dönem boyunca süreceğini tahmin etmek güç olmasa gerekir. Bu nedenle zaman zaman bu konuya ve tartışmalara geri döneceğim. Ama mesele hiçbir zaman çözüme kavuşturulmayacaktır.

Halkevleri sorunu

Halkevleri, daha tek-parti iktidârı döneminde, SCF'nin kendisini fesh etmesinden sonra, 1931 yılında Türk Ocakları'nın yerine kurulmuştu ve CHP'ye bağlanmıştı.[188] CHP'nin 1935 târihli tüzüğünün 47. maddesinde, CHP Umûmî İdâre Heyeti'nin Halkevleri'nin açılma, çalışma ve yönetimini düzenleyeceğine ilişkin bir hükme yer verilmişti. Aynı tüzüğün 49. maddesinde, Halkevleri ile ilgili bir hüküm daha vardı. Halkevleri'nin denetimi, CHP Umûmî İdâre Heyeti üyeleri ya da milletvekilleri tarafından yapılacaktı. Ayrıca, yine aynı tüzüğün 86. maddesine göre de, CHP ocak idâre heyetleri, alacakları emir üzerine ve bütçelerine göre, gereken yerlerde Halkevleri açmak ve yönetmek ile görevliydiler. Diğer yandan, tüzüğün 137. maddesine göre, Halkevleri'nin hesapları, CHP Umûmî İdâre Heyeti'nin koyacağı usûllere göre denetlenecekti.

185 **Vatan**, (14-15.10.1946).

186 **Nâdir Nâdi**, "Başkan ve Lider", **Cumhuriyet**, (17.10.1946).

187 Mümtaz Fâik Fenik, "Demokrat Parti'nin Elde Ettiği Kazanç", **Vatan**, (29.12.1946).

188 Türk Ocakları ile Türk Ocakları'nın CHP'ye iltihâkı konusunda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Füsun Üstel, **Türk Ocakları (1912-1931)**.

Bununla birlikte, dikkati çeken nokta, Halkevleri'nin parti teşkilâtı içinde zikredilmemiş olmasıdır.[189]

CHP'nin 1939 yılında kabûl edilen nizamnâmesinin 53. maddesinde ise, yine aynı şekilde, CHP Umûmî İdâre Heyeti'ni Halkevleri'nin ve Halk Odaları'nın açılma ve çalışmalarını idâre ve tanzim etmekle yükümlü tutan hüküm göze çarpıyordu. Nizamnâmenin 55. maddesinde ise, Halkevleri'nin (Halk Odaları deyimi bu kez unutulmuş olmalı) denetiminde, CHP Umûmî İdâre Heyeti üyelerinin ya da milletvekillerinin görevlendirilebileceğine işâret ediliyordu. Yine aynı nizamnâmenin 91. maddesi de, ocak idâre heyetlerini, alacakları emir üzerine, gereken yerlerde ve tâlimatnâmeye göre, Halkevleri ve Halk Odaları açmak ve yönetmekle yükümlü kılmıştı. 152. maddeye göre de, Halkevleri'nin hesapları yine CHP Umûmî İdâre Heyeti'nce denetlenecekti. Ancak bu kere de Halkevleri ile Halk Odaları CHP teşkilâtı içinde sayılmamıştı.[190]

CHP'nin 1943 târihli nizamnâmesinin 47. maddesine göre, CHP Umûmî İdâre Heyeti, Halkevleri'nin ve Halk Odaları'nın açılma ve çalışmalarını idâre ve tanzim etmekle yükümlü kılınıyordu. Nizamnâmenin 49. maddesine göre ise, Halkevleri ile Halk Odaları'nın denetimi, CHP Umûmî İdâre Heyeti üyeleri ile milletvekilleri tarafından yapılacaktı. Aynı nizamnâmenin 84. maddesi de, ocak idâre heyetlerinin, alacakları emir üzerine, gereken yerlerde ve tâlimatnâmesine uyularak, Halkevleri ile Halk Odaları açmasını ve yönetmesini hükme bağlıyordu. Ancak, Halkevleri ile Halk Odaları'nın mâlî denetimi artık CHP içinde yapılmıyordu. Diğer yandan, benzer şekilde, Halkevleri ile Halk Odaları, yine CHP teşkilâtı içinde sayılmamıştı.[191]

Halkevleri ve Halk Odaları, tek-parti döneminde hem devlet bütçesinden yardım alıyordu, hem de CHP'nin merkez ve taşra teşkilâtından... Ancak CHP'nin de devlet bütçesinden yardım aldığını unutmamak gerekir. Dolayısıyla da Halkevleri ile Halk Odaları'nın, her ne kadar kâğıt üzerinde dışındaymış gibi görünse de,

---

189 **CHP Tüzüğü (1935)**, md. 47, 49, 86 ve 137.

190 **CHP Nizamnâmesi (1939)**, md. 53, 55, 91 ve 152.

191 **CHP Nizamnâmesi (1943)**, md. 47, 49 ve 84. Millî Şef döneminde Halkevleri ile Halk Odaları'nın çalışmaları ve CHP ile bağları konusunda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 100, 476, 658 ve (Cilt: 2), s. 96-97, 102-106, 122.

CHP ile doğrudan ilişkisi gizlenemezdi. Halkevleri ile Halk Odaları, esas işlev olarak rejimin resmî *ideolojisini ve söylemini geniş* yığınlara aktarmakla görevliydi. Bu, aynı zamanda ve doğal olarak CHP'nin görüşleri ve ideolojisiydi.

Yeni dönemde dahi, örneğin CHP'nin 1946 yılının Aralık ayında toplanan İzmir İl Kongresi'nde, Halkevleri ayrı bir gündem konusu olabiliyor ve parti kongresinde Halkevleri ve Halk Odaları için ayrı bir komisyon çalışması ile bir rapor ve öneriler demeti de hazırlanıyordu. Buna göre, İzmir'de 1946 yılı sonlarında toplam 171 adet Halkevi vardı. Oysa bu sayı, 1944 yılında yalnızca 75 idi. Diğer yandan, İzmir merkez ilçede Halkevi sayısı dört ve Halk Odası sayısı da 22 idi. Bu arada, Halkevleri'ne CHP bütçesinden yardım yapılmaya devâm ediliyordu. İzmir Merkez İlçe İdâre Kurulu Başkanı, Halkevleri ve Halk Odaları'nda halkın hoşlandığı etkinliklere yer verilmesini talep ediyor ve ancak bundan sonra propaganda çalışmalarına girişilmesini tavsiye ediyordu. Bu tavsiye, halkın bu kuruluşlara olan uzaklığını da bir ölçüde imâ etmektedir.[192]

Siyâsî arenada bir muhalefet partisinin doğması bu durumu ne ölçüde değiştirebilirdi ya da değiştirmeliydi şeklinde DP'nin siyâset gündemine aktardığı soru ise yanıtlanmayı bekliyordu. Gerçekten de DP programında üstü kapalı olarak ve imâ eder bir tarzda formüle edilmiş bir hüküm dikkati çekiyordu: "Ancak ilmin, sanatın ve her türlü fikir faaliyetlerinin siyâsî ve idârî müdahalelerden uzak kalmasını, demokrasinin değişmez bir esâsı olarak kabûl ediyoruz." DP'nin gözünde Halkevleri ile Halk Odaları, CHP'nin propaganda merkezleriydi ve parti ile organik ilişkileri vardı. Muhalefet partisinin ise, tıpkı radyo gibi, bu kuruluşlardan istifâde etmesi mümkün değildi. O hâlde yapılması gereken basitti *ya da en azından* basit gibi görünüyordu: CHP, Halkevleri ve Halk Odaları ile ilişkisini kesin olarak ve resmen kesecekti. Bu takdirde, bu kuruluşlar, bütün siyâsî partiler tarafından ortak olarak yararlanılabilecek kültür kurumları hâline gelebilirdi. Aksi hâlde, bu kurumlar CHP'nin gizli müttefiki olarak propagandif işlevlerine devâm edeceklerdi. Gerçi DP bu görüşünü hemen seslendirebi-

192 **CHP 1946 İzmir İl Kongresi**, s. 10-56.

lecek durumda değildi. DP, ilk kuruluş aşamasında ilgilenmesi ve mücâdele etmesi gereken o kadar çok sorunla karşı karşıya idi ki, Halkevleri ve Halk Odaları sorunu, gündemin başında yer almayacaktır. Örneğin, daha DP kurulmadan çok kısa bir süre önce, 1945 yılının Aralık ayında, TBMM'deki bütçe görüşmeleri sırasında Halkevleri ve Halk Odaları konusu hiç gündeme gelmemişti. Geldiğinde ise, yanıt kısa olacaktır: CHP, Halkevleri'nin kendisine bağlı olarak kalacağını açıklayacaktır. *Cumhuriyet* gazetesinin önerisi ise, DP'nin de "Demokratlar Evi" kurması yönündeydi.[193] Halkevleri sorunu, 1947 yılında siyâsî gündemin önlerinde yer almaya başladığında, ileride bu konuya yeniden değineceğim.[194]

193 **Cumhuriyet**, (14.4.1946).

194 15 Ekim 1945 târihli bir CHP genelgesi de, iktidar partisinin Halkevleri'ni kendi özel alanı olarak görmekte olduğunu açıkça göstermektedir. Buna göre, bu târihten sonra yapılacak olan CHP kongrelerinde bir de Halkevleri ve Halk Odaları Encümeni kurulacaktı. Komisyon, ilgili kuruluşların durumuna ilişkin rapor hazırlayacaktı. Bu arada yanıtlanması gereken sorulardan bir tânesi de, "teşkilât kademeleri bakımından Halkevleri ve [Halk] Odaları nereye bağlanırsa daha faydalı olur?" idi. **BCA Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu (1923-1950) (CHP K)**, [Katalog Numarası: 490 01/728 494 1]. CHP Genel Sekreterliği'nin daha erken târihli bir yazısında ise, İnönü'nün 1945 yılının ortalarında Halkevleri'nin sayısının 500'e çıkarılması ve 10.000 Halk Odası açılması yolunda direktif verdiğinden söz edilmektedir. CHP teşkilâtından ilçelerde Halkevi ya da Halk Odası, bucaklarda Halk Odası açılması isteniyordu. Buna ilâveten nüfûsu binden fazla olan köyler ile nüfûsu binden az da olsa okulu bulunan her köyde yine bir Halk Odası açılması talep ediliyordu. Genelge 20 Temmuz 1945 târihli idi. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/5 27 7].

Elimizde CHP Genel Sekreterliği'nin 10 Ocak 1945 târihinde Halk Odası başkanlıklarına ilettiği bir genelge daha bulunmaktadır. Bu genelgede; yıldönümü münâsebetiyle yapılacak kutlamalarda, "maksa[dın] kutlamanın bir halk bayramı şeklinde gerçekleşmesi ve o gün bütün halkın kutlamaya ilgi duymasının sağlanması" olduğu belirtiliyordu. Aradan tam bir yıl geçtikten sonra, 10 Ocak 1946 târihinde yayınlanan bir başka genelge ise, bir öncekinin aynısıydı! Ancak bu kez, "bu kültür yuvalarımızın yurdu kaplayacak sûrette çoğalmaları ve gelişmeleri işini millî bir dâvâ olarak ele alan milletimizin ve partimizin başı yüce Cumhurbaşkanımız İsmet İnönü'ye bağlılık and ve duygularını bu mutlu yıldönümü münâsebetiyle bir kere daha belirtmeniz iyi olur" şeklinde bir tâlimat eklenmişti! **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/728 494 1]. Genelge, DP'nin kuruluşundan sâdece saatler sonra kaleme alınmıştı! Bu arada, Halkevlerinin kuruluş yıldönümü vesilesiyle CHP il idâre kurulu başkanlıklarının da üzerlerine düşen görevlere yönelik ayrı bir genelgenin iletilmiş olduğunu hatırlatmaya bilmem gerek var mıdır?

Milletvekili erken genel seçiminden hemen önce, CHP Genel Sekreterliği'nden 3 Temmuz 1946 târihinde Halkevi ve Halk Odası başkanlıklarına iletilen genelgelerde; "bilhassa köylerde oturan halkın seçime geniş ölçüde katılmasının lüzûmu"nu "halka anlatmakta ve belirtmekte" söz konusu kuruluşlara düşen önemli görev hatırlatılıyor ve "bu genelgeyi alınca payınıza düşen vazifeyi yapmak üzere parti teşkilâtımızla sıkı işbirliği yaparak, köyünüzde ve çevrenizde hemen çalışmaya koyulma"ları talep ediliyordu. Halkevleri'nden de seçimlerde CHP teşkilâtı ile "sıkı işbirliği" isteniyordu! **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/6 30 23 ve 490 01/6 30 22]. CHP, Halkevleri ile Halk Odaları'nı seçimde kendi ajanı olarak kullanmakta tereddüt göstermemişti!

Nitekim, CHP Genel Sekreterliği, 5 Temmuz 1946 târihli bir genelge ile, Halkevi başkanlıklarından ayrı bir talepte daha bulunacaktır: Buna göre: "Halkevlerimize kayıtlı değerli kadın üyelerimizden bu işte [seçimlerde] büyük hizmetler beklemekteyiz. Gönül isteğiyle bu hizmete katılmak arzusunda olanlar için muhitin özelliklerine ve bu işte vazife alacakların kâbiliyetlerine göre iyice düşünülmüş ve hazırlanmış çalış-

2. DEMOKRAT PARTİ'NİN ÖRGÜTLENMESİ

"İkinci Parti"nin kuruluşu kadar örgütlenme çalışmalarının kapsamı da sorun olmaya adaydı. Nitekim, daha önceki iki tecrübede de örgütlenme çabalarının yoğunluğu, iktidârın dikkatini çekmiş ve bu nedenle siyâsal ortam hayli gerilmişti. Gerilen siyâsî ortamın faturası ise her zaman muhalefet partilerine kesilmişti. Özellikle SCF tecrübesini "ikinci parti"nin dikkate alması gerekiyordu. İktidârın beklentisi de bu yöndeydi. İşte, muhalefet partisinin meşrûluğu sorununun başladığı mayınlı alan da tam bu noktadaydı.

DP, kuruluşundan çok kısa bir süre sonra ülke çapında örgütlenmeye başlayacaktır.[195] Ancak bu alınması zor bir karardı. Çünkü, muhalefet partisinin yurt çapında örgütlenmeye başlaması demek, geçmiş siyâsî tecrübeler ışığında, iktidâra karşı bir savaş işâreti taşıyabilir ya da böyle algılanabilirdi. Nitekim, SCF'nin kuruluşu aşamasında da aynı sorun gündeme gelmiş ve SCF'nin hızlı örgütlenmesinin siyâsî bakımdan sorunlar yaratacağını düşünen Ahmet Ağaoğlu, bu tür bir gelişmeyi zamânında eleştirmişti. Ahmet Ağaoğlu, yıllar sonra kaleme aldığı anılarında, bu görüşünü şöyle açıklayacaktır:

> "Tâ ilk gününden yeni fırkanın [SCF'nin] seçimlere karışmaması ve taşra teşkilâtı yapmaması taraftârıydım. Benim bütün endişem, müsâit vaziyetten istifâde ederek, iki fırka fikrini, kontrol ve mesûliyet esaslarını muhafaza ve takviye etmekti. Onun için bence Gâzi'nin bize verebileceği mebuslarla yetinerek, herşeyden evvel meclis muhalefet grubunu kurmak ve muhalefet usûlünü teşrîî faaliyette canlandırmak, bizim güdeceğimiz ilk hedef olmalıydı."[196]

Ahmet Ağaoğlu, SCF'nin bu önerisine uymamasının partinin siyâsî sonunu hazırladığı kanısındadır. Ağaoğlu, anlaşılan yıllar

---

ma yolları ve programları tertipleyerek, kendilerini vakit kaybetmeden faaliyete geçirmenizi tavsiye ederim. Partimiz lehine yapılacak bu çalışmaların başarılı olabilmesi için iyi ve kâbiliyetli elemanların seçilmesi ve her yerin icablarına uygun bir şekilde hareket edilmesi lüzûmu meydandadır. Parti teşkilâtımızla sıkı işbirliği yapılarak bu yolda da hemen harekete geçilmesini ricâ eder..." **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/6 30 26].

195 DP'nin taşra örgütlenmesi, parti kurucularının inisiyatifi dâhilinde yapılıyordu. Bayar ile Köprülü İstanbul'u, Koraltan Çukurova bölgesini ve yine Bayar ile Menderes İzmir ve Ege bölgesini örgütlemeye çalışıyorlardı. Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 29; Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 50.

196 Ağaoğlu, **age**, s. 23.

ARAEK III
DEMOKRAT PARTİ'NİN ÖRGÜTLENMESİ[1]

Kurulduğu Yer	Kuruluş Târihi[2]	Kurucuların Mesleği[3]
Samsun il merkezi	1 Şubat 1946[4]	4 tüccar, 2 avukat ve emekli asker[5]
Manisa il merkezi	3 Şubat 1946[6]	4 çiftçi ve eski milletvekili[7]
Aydın il merkezi	3 Şubat 1946[8]	avukat, tüccar, çiftçi ve doktor[9]

1 Bu tablo, dönemin basmının taranması sûretiyle tarafımdan hazırlanmıştır.

2 Parti örgütünün kuruluş târihi de, gazete(ler)de yayınlanan kuruluş haberlerinin yayın târihine göre tarafımdan saptanmıştır. Dolayısıyla bu târih, zaman zaman ve muhtemelen gerçek kuruluş târihinden ziyâde yaklaşık bir târihi gösteriyor olabilir. Nitekim farklı gazetelerde kuruluşlar farklı târihlerde görülebilmektedir. Ben ilk görebildiğim haber târihini esas aldım.

3 Parti örgütü kurucularının mesleklerinin saptanmasında da parti örgütünün kuruluşunu haber veren gazetelerin aynı târihli haberleri esas alınmıştır.

4 **Vatan**, (2.2.1946); **Ulus**, (2.2.1946); **Cumhuriyet**, (2.2.1946); **AT**, Sayı: 147, (Şubat 1946). Emrullah **Nutku**, günlüğünde 2 Şubat târihini veriyor. Nutku, **age**, s. 15. Ayrıca bkz. Halil İmre, **Bir Ömür Üç Kitap**, s. 133-135.

5 **Ulus** gazetesi, 2 Şubat târihli haberinde, kurucular arasında bulunan emekli subayın emekli bir albay olduğunu belirtiyor ve avukat sayısını da bir olarak veriyor. **Ulus**, (2.2.1946). **Cumhuriyet** gazetesi ise, **Vatan** gazetesinde yer alan kurucuların mesleklerini bir kez daha teyid ediyor. **Cumhuriyet**, (2.2.1946). Ayrıca bkz. **AT**, Sayı: 147, (Şubat 1946).

6 **Vatan**, (4 ve 8.2.1946); **Ulus**, (10.2.1946); **Cumhuriyet**, (10.2.1946); Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 33.

7 **Cumhuriyet** gazetesinin 10 Şubat târihli haberine göre, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu da kurucular arasında bulunuyordu. **Cumhuriyet**, (10.2.1946); Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 234-237. Karaosmanoğlu, DP Manisa İl İdâre Heyeti Başkanı olacaktır. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 272; Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 33. Celâl Bayar'ın İktisat Vekilliği döneminde İktisat Vekâleti Müsteşarı olan ve eski milletvekili Hüsnü Yaman da, Sâlihli'de çiftçilik yaparken DP'ye katılacak ve DP Manisa İl İdâre Heyeti üyesi olacaktır. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 234-235; Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 33; Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 43.

8 **Vatan**, (4.2.1946); **Ulus**, (4.2.1946); **Cumhuriyet**, (4.2.1946). Emrullah Nutku, günlüğünde 4 Şubat târihini veriyor. Nutku, **age**, s. 15.

9 DP Aydın İl İdâre Heyeti üyeleri arasında Ethem Menderes de bulunuyordu. **Vatan**, (4.2.1946); **Cumhuriyet**, (4.2.1946). Menderes, DP Aydın il merkezini CHP'den istifâ edenlerle birlikte kurmuştu. **Cumhuriyet**, (4.2.1946). Menderes, DP Aydın İl İdâre Heyeti Başkanı idi. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 272; Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 43; Nutku, **age**, s. 15; Bayar, **Başvekilim Menderes**, s. 25-27. Hatırlanacağı gibi, Ethem Menderes, SCF'nin kapanmasından sonra 1930 yılında CHP Aydın İl İdâre Heyeti Başkanlığı görevine atanmış ve bu görevini 1945 yılının son günlerine kadar da sürdürmüştü. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 44; Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 851. Menderes, aynı zamanda Aydın Belediye Başkanlığı görevinde de bulunmuştu. Ancak, "bu zaman içinde Ethem Bey, tek-parti devrinin her bakımdan tipik ve klâsik irsanı"ydı. Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 28. **Vatan** gazetesi ise, daha Ocak ayında Ethem Menderes'in DP Aydın İl Başkanı olacağını haber vermişti bile... **Vatan**, (11.1.1946). DP Aydın İl İdâre Heyeti üyeleri arasında Dr. Mükerrem Sarol da bulunuyordu. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 115. Sarol, Nazlı ilıcak ile bir sohbetin-

Kurulduğu Yer	Kuruluş Târihi	Kurucuların Mesleği
Ankara il merkezi	4 Şubat 1946[10]	2 avukat, tüccar, doktor, mühendis ve Türk Ticâret Bankası Genel Müdürü[11]
Maraş il merkezi	6 Şubat 1946[12]	3 tüccar, 3 çiftçi ve avukat
Burdur il merkezi	7 Şubat 1946[13]	3 çiftçi, 2 tüccar, müteahhit ve dokumacı
Manisa/Akhisar ilçe merkezi	9 Şubat 1946[14]	hepsi çiftçi
İzmir il merkezi	12 Şubat 1946[15]	2 tüccar, banka müdürü, doktor ve mühendis[16]

de, o sırada Aydın'da doğumevinin başhekimi ve kadın-doğum servisinin mütehassısı doktoru olarak görevli olduğunu, ancak Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Sâdi Konuk ile aralarındaki bir tartışmadan sonra Burdur'a tâyinin çıktığını ve bunun üzerine görevinden istifâ ederek ayrıldığını belirtiyor. Sarol, Ethem Menderes'in ısrarları üzerine DP'ye katılmıştı. Ilıcak, **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor**, (Cilt: 2), s. 39. Mükerrem Sarol, anılarında, Aydın'da DP'ye geçişinde bizzat Adnan Menderes'in de etkisi olduğunu belirtiyor. Mükerrem Sarol, **Bilinmeyen Menderes**, (Cilt: 1), s. 1-5. **Ulus** gazetesi de 4 Şubat târihli haberinde, kurucular arasında üç çiftçi, bir doktor ve bir de avukat bulunduğunu belirtiyor. **Ulus**, (4.2.1946).

10 **Vatan**, (5.2.1946); **Ulus**, (5.2.1946); **Cumhuriyet**, (5.2.1946). Emrullah Nutku, günlüğünde, 5 Şubat târihini veriyor. Nutku, **age**, s. 15.

11 DP Ankara İl İdâre Heyeti Başkanlığı'na kuruculardan avukat Zühtü Hilmi Velibeşe getirilmişti. **Ulus**, (5.2.1946); Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 234; Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 32; Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 43; Nutku, **age**, s. 10 ve 15. DP Ankara İl İdâre Heyeti üyeleri arasında Üzeyir Avundukile Türk Ticâret Bankası Genel Müdürü Sait Başak da bulunuyordu. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 234; Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 32; Nutku, **age**, s. 10. **Cumhuriyet** gazetesi, 5 Şubat târihli haberinde, kurucular arasında bir de müteahhit bulunduğunu belirtiyordu. **Cumhuriyet**, (5.2.1946). Nitekim Kandemir de, kurucuların mesleklerini yazarken, mühendis olan kişinin aynı zamanda müteahhit de olduğunu belirtmektedir. Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 32.

12 **Ulus**, (7.2.1946).

13 **Vatan**, (8.2.1946); **Cumhuriyet**, (8.2.1946).

14 **Cumhuriyet**, (10.2.1946); **Vatan**, (11.2.1946); **AT**, Sayı: 147, (Şubat 1946).

15 **Vatan**, (13.2.1946); **Ulus**, (13.2.1946); **Cumhuriyet**, (13 ve 15.2.1946).

16 DP İzmir İl İdâre Heyeti üyeleri arasında Dr. Ekrem Hayri Üstündağ da başkan olarak bulunuyordu. **Vatan**, (13.2.1946); **Cumhuriyet**, (13.2.1946); Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 272; Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 33; Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 43; Nutku, **age**, s. 11; Ağaoğlu, **age**, s. 34. Ekrem Hayri Üstündağ, SCF'nin İzmir il ocağı başkanı idi. Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 106; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 256; Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 585-5867dn. 152. Üstündağ, CHP'den istifâ etmiş ve DP'ye katılmıştı. **Vatan**, (12.1.1946). Ekrem Hayri Üstündağ, İstanbul Vâlisi ve Belediye Başkanı ve CHP İstanbul İl İdâre Heyeti Başkanı Muhittin Üstündağ'ın da kardeşiydi. Ağaoğlu, **age**, s. 34. Muhittin Üstündağ hakkında ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 183-188 ve 223; Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 585. Burhânettin Onat da, SCF'nin Antalya örgütünün kuruluşunda görev almıştı ve aynı görevi DP'nin Antalya örgütünün kuruluşunda da sürdürecektir. Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 106; Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 482-489.

Kurulduğu Yer	Kuruluş Târihi	Kurucuların Mesleği
İstanbul il merkezi	13 Şubat 1946[17]	2 tüccar, avukat, profesör ve gazeteci[18]
İzmir/Sâlihli ilçe merkezi	15 Şubat 1946[19]	2 çiftçi, avukat, tüccar, mühendis, banka müdürü ve eczâcı
İzmir/Urla ilçe merkezi	17 Şubat 1946[20]	2 tüccar, 3 avukat, çiftçi ve emekli asker
Bursa/Gemlik ilçe merkezi	20 Şubat 1946[21]	4 tüccar, 2 çiftçi ve doktor[22]
İzmir/Merkez ilçe	20 Şubat 1946[23]	3 tüccar, mühendis, sanâyici ve doktor

Cumhuriyet gazetesi de, *13 Şubat tarihli* haberinde, kurucular arasında yer alan banka müdürünün Türk Ticâret Bankası müdürü olduğunu açıklıyordu. **Cumhuriyet**, (13.2.1946). Ayrıca bkz. **Ulus**, (13.2.1946); Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 236-237. CHP üyeliğinden istifâ ederek DP'ye katılan ve ihrâcatçı bir tüccar olan Şerif Remzi Bey de, *İzmir'in Alsancak semtinde ve Birinci Kordon'da* bulunan büyük bir binâyı DP'nin ihtiyâcını karşılaması için partiye armağan etmişti. **Vatan**, (13.2.1946). CHP Manisa eski milletvekili avukat Refik Şevket İnce ise, DP İzmir il örgütünün kuruluşunda görev almış, fakat idâre heyetine katılmamıştı. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 237. Osman Kapâni de, DP İzmir ve Ege örgütünün kuruluşunda görev almıştı. Ilıcak, **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor**, (Cilt: 2), s. 551.

17 **Cumhuriyet**, (13.2.1946); **Vatan**, (15.2.1946); **Ulus**, (15.2.1946); **Cumhuriyet**, (15.2.1946); **AT**, Sayı: 147, (Şubat 1946). DP İstanbul İl İdâre Heyeti Başkanı ve DP İstanbul teşkilâtının kurucusu Kenan Öner, anılarında, İstanbul örgütünün 14 Şubat'ta kurulduğunu açıklıyor. Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 12-13.

18 DP İstanbul İl İdâre Heyeti üyeleri arasında avukat Profesör Kenan Öner de bulunuyordu. **Vatan**, (15.2.1946); **Cumhuriyet**, (15.2.1946); Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 237; Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 33; Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 43. Ayrıca bkz. **Vatan**, (15.2.1946); **AT**, Sayı: 147, (Şubat 1946). Hatırlanacağı gibi, Kenan Öner, İstanbul eski Vâlisi ve Belediye Başkanı ve CHP İstanbul İl İdâre Heyeti eski Başkanı Muhittin Üstündağ hakkında Millî Şef döneminde açılan dâvâlarda Üstündağ'ın avukatlığını üstlenmişti. Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 183-188 ve 223; Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 585. Emrullah Nutku da, İstanbul/Kızıltoprak bucak müteşebbis heyetinde yer alacaktır. Heyette üç tüccar, bir emlâkçi, bir emekli yargıç ile bir de avukat bulunuyordu. Ancak Nutku, günlüğünde, heyette yer alan iki üyeyi "kimsenin gözü[nün] tutmadı"ğını, fakat bu isimlerin bizzat Celâl Bayar tarafından önerildiğini, hattâ bu isimleri onun "empoze ettiği"ni ileri sürüyor. Nutku, **age**, s. 15. **Ulus** gazetesi, 15 Şubat târihli haberinde, kurucular arasında iki profesör ve bir de emekli general bulunduğundan söz ediyordu. **Ulus**, (15.2.1946). Nitekim Tekin Erer de kitabında aynı listeyi vermektedir. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 237. Ayrıca bkz. **AT**, Sayı: 147, (Şubat 1946).

19 **Vatan**, (16.2.1946).

20 **Vatan**, (18.2.1946).

21 **Vatan**, (21.2.1946); **Ulus**, (21.2.1946).

22 **Ulus** gazetesi, 21 Şubat târihli haberinde, kurucular arasında *üç tüccar, bir doktor, bir çiftçi ve bir* de tuhafiyeci bulunduğunu belirtiyordu. **Ulus**, (21.2.1946).

23 **Ulus**, (24.2.1946).

Kurulduğu Yer	Kuruluş Târihi	Kurucuların Mesleği
Samsun/Merkez ilçe	23 Şubat 1946[24]	5 tüccar ve diş hekimi
Samsun/Ladik ilçe merkezi	23 Şubat 1946[25]	5 tüccar, çiftçi ve müteahhit
Ankara/Merkez ilçe merkezi	24 Şubat 1946[26]	2 doktor, fabrikatör, avukat, tüccar, hukukçu ve mâliyeci[27]
Uşak il merkezi	25 Şubat 1946[28]	4 tüccar ve çiftçi
Samsun/Bafra ilçe merkezi	26 Şubat 1946[29]	5 tüccar ve 2 çiftçi
Ankara/Keskin	26 Şubat 1946[30]	
İstanbul/Eminönü ilçe merkezi	26 Şubat 1946[31]	2 tüccar, avukat, öğretmen ve doktor[32]
Bilecik il merkezi	27 Şubat 1946[33]	tüccar, terzi, sinemacı, emekli subay ve diş hekimi[34]
Muğla/Fethiye ilçe merkezi	27 Şubat 1946[35]	2 tüccar, doktor, avukat ve çiftçi
Manisa/Alaşehir ilçe merkezi	28 Şubat 1946[36]	4 tüccar, çiftçi, doktor ve eczâcı[37]

24 **Ulus**, (24.2.1946).

25 **Ulus**, (24.2.1946).

26 **Vatan**, (25.2.1946); **Ulus**, (25.2.1946).

27 **Ulus** gazetesi 25 Şubat târihli haberinde, kurucular arasında bulunan doktorun diş hekimi olduğunu belirtiyordu. **Ulus**, (25.2.1946).

28 **Ulus**, (26.2.1946).

29 **Ulus**, (27.2.1946).

30 **Ulus**, (27.2.1946).

31 **Vatan**, (27.2.1946); Nutku, **age**, s. 11. Ayrıca bkz. **Ulus**, (1.3.1946).

32 DP İstanbul/Eminönü İlçe İdâre Heyeti üyeleri arasında, ileride göreceğimiz gibi, Fuat Köprülü'nün oğlu Orhan Köprülü de bulunuyordu. **Vatan**, (27.2.1946); Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 237-238; Nutku, **age**, s. 15. Emrullah Nutku, günlüğünde, Isparta'dan tanıdığı İş Bankası müdürlerinden Salâhattin Güvendiren'in de il müteşebbis heyetinde görev aldığını belirtiyor. Nutku, **age**, s. 15 ve 103. **Ulus** gazetesi, 1 Mart târihli haberinde, kurucular arasında bulunan öğretmenin emekli ve doktorun da diş hekimi olduğunu belirtiyor. **Ulus**, (1.3.1946). Tekin Erer de kitabında aynı noktayı saptıyor. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 237-238.

33 **Ulus** (28.2.1946).

34 Tekin Erer kitabında kurucular arasında bir de çiftçi olduğunu belirtiyor. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 237.

35 **Ulus** (28.2.1946).

36 **Ulus**, (1.3.1946).

37 Tekin Erer, kitabında kurucular arasında bir de terzi olduğundan söz ediyor. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 238.

Kurulduğu Yer	Kuruluş Târihi	Kurucuların Mesleği
İzmir/Kula ilçe merkezi	1 Mart 1946[38]	2 çiftçi, terzi, tüccar, eczâcı ve derici
Eskişehir il merkezi	2 Mart 1946[39]	3 çiftçi, tüccar ve eczâcı[40]
Giresun il merkezi	2 Mart 1946[41]	4 tüccar ve doktor[42]
Ankara/Mihalıççık	4 Mart 1946[43]	4 tüccar, 2 avukat ve çiftçi
Karşıyaka	5 Mart 1946[44]	2 tüccar, avukat ve milletvekili eşi
Ankara/Çankaya ilçe merkezi	6 Mart 1946[45]	avukat, tüccar ve 2 mühendis[46]
Ankara/Vize	9 Mart 1946[47]	2 avukat, 2 çiftçi, tüccar ve eski belediye başkanı[48]
Bursa/Yenişehir	9 Mart 1946[49]	müteahhit, doktor, eski belediye başkanı ve emekli asker (emekli binbaşı)
Lüleburgaz ilçe merkezi	9 Mart 1946[50]	2 tüccar, fabrikatör, doktor ve komisyoncu[51]

38 **Vatan**, (2.3.1946); **Ulus**, (2.3.1946).

39 **Vatan**, (3.3.1946). Emrullah Nutku, günlüğünde, 20 Mart târihini veriyor. Nutku, **age**, s. 15.

40 **Ulus** gazetesinin 2 Mart târihli haberinde ise, kurucular arasında görülen çiftçilerin aslında Ağapınar, Bitez ve Hasanbey çiftliklerinin sâhipleri oldukları belirtiliyor ve kurucular arasında bir de arâzi sâhibi bulunduğuna dikkat çekiliyordu. **Ulus**, (2.3.1946).

41 **Vatan**, (3.3.1946); **Ulus**, (3.3.1946).

42 **Vatan** gazetesinin 10 Mart târihli haberinde ise, Giresun il merkezinin aralarında bir il genel meclisi üyesi, iki tüccar, bir şirket müdürü ve bir de çiftçinin bulunduğu kurucular tarafından kurulduğu açıklanıyordu. **Vatan**, (10.3.1946). Aynı haber, **Ulus** gazetesinin 11 Mart târihli sayısında da yinelenmektedir. **Ulus**, (11.3.1946). Tekin Erer de, kitabında kurucalar arasında iki tüccar, bir üretici ve bir de şirket müdürü olduğunu belirtiyor. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 238.

43 **Vatan**, (5.3.1946).

44 **Ulus**, (6.3.1946).

45 **AT**, Sayı: 148, (Mart 1946).

46 AT, Sayı: 148, (Mart 1946). Kurucular arasında bir de kadın bulunuyordu. **AT**, Sayı: 148, (Mart 1946).

47 **Vatan**, (10.3.1946).

48 **Ulus** gazetesinin 11 Mart târihli haberinde ise, kurucular arasında bir de kooperatif başkanı olduğu belirtiliyordu. **Ulus**, (11.3.1946). Ayrıca bkz. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 238.

49 **Vatan**, (10.3.1946). Ayrıca bkz. **Ulus**, (11.3.1946).

50 **Vatan**, (10.3.1946); **Cumhuriyet**, (10.3.1946); Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 115.

51 **Ulus** gazetesinin 10 Mart târihli haberinde ise, kurucular arasında bir de Ticâret Odası eski başkanı olduğu belirtiliyordu. **Ulus**, (10.3.1946). Nitekim **Cumhuriyet** gazetesinin aynı târihli haberinde de bu saptama teyid edilmektedir. **Cumhuriyet**, (10.3.1946).

Kurulduğu Yer	Kuruluş Târihi	Kurucuların Mesleği
Manisa/Demirci ilçe merkezi	9 Mart 1946[52]	4 tüccar, çiftçi ve nakliyeci[53]
Adana il merkezi	11 Mart 1946[54]	2 tüccar, sanâyici, avukat ve gazeteci
Afyon il merkezi	11 Mart 1946[55]	2 tüccar, çiftçi, avukat ve emekli bankacı
İzmir/Nâzilli	11 Mart 1946[56]	4 tüccar ve çiftçi
Ankara/Bâlâ ilçe merkezi	14 Mart 1946[57]	3 tüccar ve otelci
Kütahya il merkezi	14 Mart 1946[58]	2 tüccar, çiftçi ve eczâcı
Manisa/Menemen ilçe merkezi	14 Mart 1946[59]	2 avukat, 2 tüccar ve saatçi
Çorum/Sungurlu	14 Mart 1946[60]	tüccar
Bursa il merkezi	16 Mart 1946[61]	2 tüccar, avukat, doktor, diş hekimi, fabrikatör[62]
Bursa/Merkez ilçe	16 Mart 1946[63]	2 çiftçi, 2 tüccar, matbaacı, otomobil acentası sâhibi ve emekli veteriner[64]
Bursa/Orhangâzi ilçe merkezi	16 Mart 1946[65]	2 çiftçi, 2 emekli öğretmen ve sabuncu

52 **Vatan**, (10.3.1946); **Cumhuriyet**, (10.3.1946); Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 115.

53 **Ulus** gazetesinin 10 Mart târihli haberinde ise, kurucular arasında *bir de emekli öğretmenin olduğu* belirtiliyordu. **Ulus**, (10.3.1946). **Cumhuriyet** gazetesinin 10 Mart târihli haberinde de, kurucular arasında bulunan tüccar sayısı beş olarak veriliyor ve kurucular arasında bir de öğretmenin bulunduğu açıklanıyordu. **Cumhuriyet**, (10.3.1946).

54 **Ulus**, (12.3.1946).

55 **Ulus**, (12.3.1946).

56 **Ulus**, (12.3.1946).

57 **Vatan**, (15.3.1946).

58 **Vatan**, (15.3.1946).

59 **Vatan**, (15.3.1946).

60 **Vatan**, (15.3.1946).

61 **Vatan**, (17.3.1946); **Cumhuriyet**, (17.3.1946).

62 Hulûsi Köymen de kurucular arasında bulunuyordu. **Cumhuriyet**, (17.3.1946); Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 44.

63 **Vatan**, (17.3.1946).

64 **Vatan** gazetesinin 18 Mart târihli haberinde ise, Bursa merkez ilçenin aralarında üç fabrikatör, iki tüccar, bir *doktor*, *bir çiftçi*, *bir* matbaacı, bir emekli veteriner ve bir de Ford otomobil acentası sâhibinin de bulunduğu kurucular tarafından oluşturulduğu açıklanıyordu. **Vatan**, (18.3.1946).

65 **Vatan**, (17.3.1946).

Kurulduğu Yer	Kuruluş Târihi	Kurucuların Mesleği
Eskişehir/Seyitgâzi ilçe merkezi	18 Mart 1946[66]	3 çiftçi, avukat, kasap, hancı ve kunduracı
Bilecik/Merkez ilçe	18 Mart 1946[67]	3 çiftçi, tüccar, marangoz, kırtâsiyeci ve kunduracı
İstanbul/Kadıköy ilçe merkezi	19 Mart 1946[68]	avukat, profesör, Rize eski Belediye Başkanı, emekli tümgeneral ve muhasebeci
Hatay/Reyhanlı ilçe merkezi	20 Mart 1946[69]	5 çiftçi ve avukat
Hatay/Kırıkhan ilçe merkezi	20 Mart 1946[70]	6 çiftçi ve avukat
Ankara/Haymana ilçe merkezi	20 Mart 1946[71]	2 çiftçi, tüccar, eczâcı, kahveci, bakkal ve kimyâger
Aydın/Germencik	20 Mart 1946[72]	
Hatay il merkezi	21 Mart 1946[73]	2 tüccar, 2 çiftçi, doktor ve eski belediye başkanı
Ankara/Beypazarı ilçe merkezi	25 Mart 1946[74]	2 çiftçi, tüccar ve nakliyeci
Yozgat/Boğazlayan ilçe merkezi	25 Mart 1946[75]	2 belediye meclisi üyesi ve 2 tüccar, avukat, il genel meclisi üyesi, eski belediye başkanı ve arzuhalci
Ankara/Beypazarı ilçe merkezi	25 Mart 1946[76]	2 tüccar, 2 çiftçi ve nakliyeci
İzmir/Seferihisar ilçe merkezi	26 Mart 1946[77]	

66 **Vatan**, (19.3.1946).

67 **Vatan**, (19.3.1946).

68 **Vatan**, (20.3.1946).

69 **Vatan**, (21.3.1946).

70 **Vatan**, (21.3.1946).

71 **Vatan**, (21.3.1946).

72 **Cumhuriyet**, (21.3.1946). Aydın/Germencik İlçe İdâre Heyeti Başkanı eski belediye başkanı Fâhir Aslan olacaktır. **Cumhuriyet**, (21.3.1946).

73 **Vatan**, (22.3.1946). Ayrıca bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 88.

74 **Vatan**, (26.3.1946).

75 **Vatan**, (26.3.1946). Ayrıca bkz. **Ulus**, (27.3.1946).

76 **Ulus**, (26.3.1946).

77 **Ulus**, (27.3.1946).

Kurulduğu Yer	Kuruluş Târihi	Kurucuların Mesleği
Kastamonu il merkezi	29 Mart 1946[78]	2 avukat, emekli kaymakam, doktor, emekli asker, müteahhit ve lastik tâmirhânesi sâhibi
Tokat il merkezi	4 Nisan 1946[79]	
İzmir/Tire ilçe merkezi	4 Nisan 1946[80]	tüccar, eczâcı, otelci, fabrikatör ve manifaturacı[81]
Eskişehir/merkez ilçe	6 Nisan 1946[82]	2 tüccar, mâden sorumlu müdürü, muhasip, çiftçi, ithâlâtçı ve otelci[83]
Çanakkale il merkezi	8 Nisan 1946[84]	
Amasya il merkezi	8 Nisan 1946[85]	2 tüccar, 2 çiftçi ve dokumacılar kooperatifi müdürü
Konya il merkezi	8 Nisan 1946[86]	2 tüccar, 2 avukat, doktor, eczâcı ve kunduracı
Aydın/Kuşadası ilçe merkezi	8 Nisan 1946[87]	tüccar, çiftçi, doktor ve fabrikatör
Küçükpazar nâhiyesi	10 Nisan 1946[88]	eczâcı, komisyoncu ve emekli memur

78 **Vatan**, (30.3.1946).

79 **Cumhuriyet**, (5.4.1946). DP Tokat İl İdâre Heyeti üyeleri arasında üç tüccar, bir eczâcı, bir çiftçi ve bir de diş hekimi vardı. DP Tokat İl İdâre Heyeti Başkanı ise CHP eski milletvekili Sıtkı Atanç idi. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 246.

80 **Cumhuriyet**, (5.4.1946); **Vatan**, (7.4.1946).

81 DP Tire ilçe merkezi, CHP Tire İdâre Heyeti üyesi Sâdık Giz'in başkanlığında kurulacaktır. **Cumhuriyet**, (5.4.1946). Ayrıca bkz. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 44. Sâdık Giz, tek-parti döneminde bir ara Tire'de belediye başkan vekilliği görevinde de bulunmuştu. Giz, Nazlı Ilıcak ile yaptığı bir sohbette, hiçbir zaman CHP üyesi olmadığını da belirtiyor. Ilıcak, **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor**, (Cilt: 2), s. 563. Bu açıklama, tek-parti döneminde CHP üyesi olmanın siyâsî anlamı ve önemi konusunda uyarıcı olmalıdır. Daha önce de dikkat çektiğim gibi, CHP üyesi olmanın günlük siyâset içinde önemi bulunmuyordu. Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 159-164 ve (Cilt: 2), s. 330-338.

82 **Vatan**, (7.4.1946). Ayrıca bkz. **Ulus**, (9.4.1946).

83 **Ulus** gazetesi, 9 Nisan târihli haberinde kurucular arasında iki de iktisatçı olduğunu belirtiyordu. **Ulus**, (9.4.1946).

84 **Cumhuriyet**, (9.4.1946).

85 **Cumhuriyet**, (9.4.1946).

86 **Vatan**, (9.4.1946); **Ulus**, (9.4.1946).

87 **Ulus**, (9.4.1946).

88 **Vatan**, (11.4.1946).

Kurulduğu Yer	Kuruluş Târihi	Kurucuların Mesleği
Balıkesir/Sandıklı ilçe merkezi	13 Nisan 1946[89]	2 tüccar, 2 çiftçi, avukat, emekli öğretmen ve emekli mâliyeci
Sinop il merkezi	13 Nisan 1946[90]	3 tüccar, 2 avukat, çiftçi ve kuyumcu
İstanbul/Beyoğlu ilçe merkezi	17 Nisan 1946[91]	2 tüccar, sanâyici, mâli müşâvir, avukat, emekli asker ve AEG Türk AŞ idâre kurulu başkanı[92]
İstanbul/Kadıköy merkez bucağı	17 Nisan 1946[93]	3 tüccar, çiftçi ve emekli asker
Balıkesir il merkezi	22 Nisan 1946[94]	2 tüccar, avukat, doktor, gazeteci, muhasebeci ve eski mâliye müdürü
Kastamonu/Cide ilçe merkezi	2 Mayıs 1946[95]	2 tüccar, çiftçi, emekli memur ve emekli asker
Tekirdağ/Çorlu ilçe merkezi	3 Mayıs 1946[96]	2 tüccar, 2 çiftçi, doktor ve fabrikatör
Kastamonu/Araç ilçe merkezi	3 Mayıs 1946[97]	2 tüccar, çiftçi, avukat ve esnaf
Mersin/Tarsus ilçe merkezi	3 Mayıs 1946[98]	3 tüccar, 2 çiftçi ve ücretli
Amasya/Merzifon ilçe merkezi	4 Mayıs 1946[99]	2 tüccar, çiftçi, esnaf, belediye başkanı, mobilyacı ve müteahhit

89 **Vatan**, (14.4.1946).

90 **Vatan**, (14.4.1946).

91 **Vatan**, (18.4.1946).

92 İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi Umûmî üyesi **Nâzım Maggönül** (Küçük Nâzım), AEG Türk AŞ İdâre Heyeti Başkanı iken, aynı zamanda DP İstanbul/Beyoğlu Kazâ İdâre Heyeti Başkanı da olmuştu. Arnavutköy Tarabya'daki evinde ölü olarak bulunacaktır. **Vatan**, (28.4.1946). Benzer bir başka haber de, Ankara'nın Kızılcahamam ilçesinde eski bir İttihatçının DP üyesi olmasıydı. **Vatan**, (12.9.1946). "İkinci parti" ile İttihatçılık arasındaki ilişkiye, hatırlanacağı gibi, daha önce de basında yer verilmişti. Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 523-524. DP ile İttihatçılık arasındaki ilişkiye ileride yeniden değineceğim.

93 **Vatan**, (18.4.1946).

94 **Vatan**, (23.4.1946). Sıtkı Yırcalı, Nazlı Ilıcak ile bir sohbetinde, DP Balıkesir örgütünü 23 Nisan 1946 târihinde kurduklarını açıklıyor. Yırcalı, Balıkesir İl İdâre Heyeti Başkanlığı'na da seçilmişti. Ilıcak, **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor**, (Cilt: 1), s. 216. Niyâzi Berkes anılarında Yırcalı'nın eski solcu olduğuna değinmektedir. Bkz. Cemil Koçak, "Niyâzi Berkes'in Anıları Üzerine", **Toplumsal Târih**, Sayı: 47, (Kasım 1997), s. 60-62.

95 **Vatan**, (3.5.1946).

96 **Vatan**, (4.5.1946).

97 **Vatan**, (4.5.1946).

98 **Vatan**, (4.5.1946).

99 **Vatan**, (5.5.1946).

Kurulduğu Yer	Kuruluş Târihi	Kurucuların Mesleği
Balıkesir/Burhâniye ilçe merkezi	4 Mayıs 1946[100]	3 tüccar, fabrikatör ve sabun imâlâthânesi sâhibi
İstanbul/Fâtih ilçe merkezi	4 Mayıs 1946[101]	2 avukat, 2 emekli asker, kimyâger, tüccar ve emekli müfettiş
Kastamonu/ Devrekkâni ilçe merkezi	5 Mayıs 1946[102]	3 çiftçi, tüccar ve CHP eski milletvekili Ali Mufto[103]
Amasya/Gümüşhacıköy	5 Mayıs 1946[104]	3 çiftçi, avukat, terzi, manifaturacı
Uşak/Karahallı ilçe merkezi	29 Mayıs 1946[105]	
Isparta il merkezi	1 Mayıs 1946[106]	
Isparta/Yalvaç ilçe merkezi	1 Mayıs 1946[107]	
Bolu/Mudurnu ilçe merkezi	3 Haziran 1946[108]	
Denizli/Çivril ilçe merkezi	3 Haziran 1946[109]	
Malatya/Arabgir ilçe merkezi	8 Haziran 1946[110]	4 çiftçi, 2 tüccar ve emlâk komisyoncusu
Niğde/Ulukışla ilçe merkezi	8 Haziran 1946[111]	2 tüccar, 2 avukat, çiftçi ve terzi
Yozgat/Yerköy ilçe merkezi	8 Haziran 1946[112]	2 tüccar, çiftçi ve komisyoncu
İzmir/Mustafa Kemâl Paşa	8 Haziran 1946[113]	3 çiftçi ve 2 avukat[114]
Afyon/Dinar ilçe merkezi	8 Haziran 1946[115]	

100 **Vatan**, (5.5.1946).

101 **Cumhuriyet**, (5.5.1946).

102 **Vatan**, (6.5.1946).

103 Bu isimde bir milletvekili saptayamadım.

104 **Vatan**, (6.5.1946).

105 **Vatan**, (30.5.1946).

106 **Vatan**, (2.6.1946).

107 **Vatan**, (2.6.1946).

108 **Vatan**, (4.6.1946).

109 **Vatan**, (4.6.1946).

110 **Vatan**, (9.6.1946).

111 **Vatan**, (9.6.1946).

112 **Vatan**, (9.6.1946).

113 **Vatan**, (9.6.1946).

114 Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 238.

115 **Vatan**, (9.6.1946).

Kurulduğu Yer	Kuruluş Târihi	Kurucuların Mesleği
İzmir/Torbalı ilçe merkezi	8 Haziran 1946[116]	tüccar, 2 kunduracı, tütüncü, terzi ve manifaturacı
İstanbul/Eyüp ilçe merkezi	18 Haziran 1946[117]	2 ustabaşı, sinemacı, tuhafiyeci ve emekli asker
İstanbul/Beykoz ilçe merkezi	18 Haziran 1946[118]	avukat ve çiftçi
İnebolu ilçe merkezi	22 Haziran 1946[119]	2 tüccar, avukat ve müteahhit
İstanbul/Şile ilçe merkezi	24 Haziran 1946[120]	avukat, tüccar, bakkal, demirci, terzi, muhasip
Sivas il merkezi	25 Haziran 1946[121]	4 tüccar, avukat, diş hekimi ve mühendis
Trabzon il merkezi	25 Haziran 1946[122]	3 tüccar, avukat ve emekli asker
İstanbul/Eminönü ilçe merkezi Sultanhamam	4 Temmuz 1946[123]	3 tüccar, fabrikatör ve kimyâger
Denizli il merkezi	11 Temmuz 1946[124]	
Afyon il merkezi	11 Temmuz 1946[125]	çiftçi, avukat, emekli memur ve emekli general
Tekirdağ il merkezi	12 Temmuz 1946[126]	2 doktor, avukat, savcı ve emekli memur
Avcıbey	14 Temmuz 1946[127]	3 tüccar, mobilyacı, muhasip, döşemeci ve manifaturacı

1946 yılının ilk yedi aylık döneminde, yâni milletvekili erken genel seçimine kadar geçen kısa sürede; DP'nin özellikle İzmir ve Ege bölgesindeki teşkilâtlanması hayli dikkat çekici ve geniştir. Yine Batı Ege'deki diğer örgütlenmeleri de buna katarsak, yeni partinin özellik-

116 **Vatan**, (9.6.1946).
117 **Vatan**, (19.6.1946).
118 **Vatan**, (19.6.1946).
119 **Cumhuriyet**, (23.6.1946).
120 **Vatan**, (25.6.1946).
121 **Cumhuriyet**, (26.6.1946).
122 **Vatan**, (26.6.1946).
123 **Vatan**, (5.7.1946).
124 **Vatan**, (12.7.1946).
125 **Vatan**, (12.7.1946).
126 **Vatan**, (13.7.1946).
127 **Vatan**, (15.7.1946).

le geniş tutulmuş bir Ege bölgesi haritası içinde ve yine Marmara ve Trakya'da geniş ölçüde örgütlendiği dikkati çekmektedir. Ardından Akdeniz bölgesi ile özellikle Ankara merkezli Orta Anadolu gelmektedir. Karadeniz bölgesi ise daha mütevâzi olarak ancak bunu izlemektedir. Bu sırada DP'nin doğuda örgütlenebildiği nokta, harita üzerinden, kuzeyde Trabzon'dan başlayarak, Sivas, Malatya, Maraş ve Adana çizgisiydi. Muhtemelen başta iktidar ile varılan mutâbakat gereğince "ikinci parti"nin hiçbir şekilde Doğu ve Güney-doğu Anadolu'da teşkilât kurmadığı hemen anlaşılmaktadır.

Elimizde bulunan târihi belirsiz bir CHP belgesinde, yeni kurulan muhalefet partilerinin, bu arada DP'nin de kuruluş sürecini izlemek mümkündür. Bu belgeye göre, kurulan DP örgütleri ve kuruluş târihleri şöyledir:

Bkz. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/847 351 2].

İl	İlçe	Bucak	Târih
Afyon	Dinar		11 Şubat 1947
Afyon	Şuhut		11 Şubat 1947
Afyon	Sandıklı		11 Şubat 1947
Afyon	Bolvadin		11 Nisan 1946
Afyon	Emirdağ		11 Nisan 1946
Afyon			12 Mart 1946
Afyon	Merkez		5 Mayıs 1946
Ağrı	Merkez		5 Şubat 1947
Ağrı			5 Şubat 1947
Ağrı	Doğubeyazıt		5 Şubat 1947
Amasya			8 Nisan 1946
Amasya	Merzifon		5 Mayıs 1946
Ankara			5 Şubat 1946
Ankara	Merkez		25 Şubat 1946
Ankara	Keskin		27 Şubat 1946
Ankara	Çankaya		7 Mart 1946
Ankara	Bâlâ		16 Mart 1946
Ankara	Haymana		21 Mart 1946
Ankara	Kırıkkale		22 Mart 1946
Ankara	Nallıhan		3 Temmuz 1946
Ankara	Polatlı		20 Şubat 1946
Ankara	Beypazarı		26 Mart 1946
Ankara	Şereflikoçhisar		15 Haziran 1946
Antalya			8 Temmuz 1946
Aydın			4 Şubat 1946
Aydın	Çine		5 Mart 1946
Aydın		Köşk	5 Mart 1946
Aydın	Merkez		5 Mart 1946
Aydın		Dalama	5 Mart 1946

İl	İlçe	Bucak	Târih
Aydın	Söke		4 Temmuz 1946
Aydın	Nazilli		12 Mart 1946
Aydın		Germencik	19 Mart 1946
Aydın		İncirliova	27 Mart 1946
Aydın	Bozdoğan		3 Nisan 1946
Aydın	Akçaova		22 Nisan 1946
Aydın		Bağarası	15 Haziran 1946
Aydın		Umurlu	21 Haziran 1946
Aydın		(D)atça	21 Haziran 1946
Balıkesir	Bandırma		24 Şubat 1947
Balıkesir	Erdek		24 Şubat 1947
Balıkesir	Gönen		24 Şubat 1947
Balıkesir	Manyas		24 Şubat 1947
Balıkesir	Susurluk		24 Şubat 1947
Balıkesir	Bigadiç		24 Şubat 1947
Balıkesir	Sındırgı		24 Şubat 1947
Balıkesir	Dursunbey		24 Şubat 1947
Balıkesir	İvrindi		24 Şubat 1947
Balıkesir	Balya		24 Şubat 1947
Balıkesir	Edremit		24 Şubat 1947
Balıkesir	Ayvalık		24 Şubat 1947
Balıkesir			30 Nisan 1946
Balıkesir	Merkez		30 Nisan 1946
Balıkesir	Burhâniye		7 Mayıs 1946
Bilecik			28 Şubat 1946
Bilecik	Merkez		19 Mart 1946
Bilecik	Bozöyük		24 Mart 1946
Bilecik	İnönü		24 Nisan 1946
Bilecik	Gölpazarı		4 Mayıs 1946
Bolu	Gerede		4 Temmuz 1946
Bolu	Mudurnu		4 Temmuz 1946
Bolu	Akçakoca		4 Temmuz 1946
Bolu			5 Temmuz 1946
Bolu	Düzce		27 Mayıs 1946
Burdur			8 Şubat 1946
Burdur	Tefenni		15 Mayıs 1946
Burdur	Yeşilova		21 Haziran 1946
Burdur	Bucak		21 Haziran 1946
Bursa	İznik		4 Mart 1947
Bursa	Mudanya		4 Mart 1947
Bursa	Mustafa Kemâl Paşa		4 Mart 1947

İl	İlçe	Bucak	Târih
Bursa	Karacabey		4 Mart 1947
Bursa	Gemlik		21 Şubat 1946
Bursa	Yenişehir		11 Mart 1946
Bursa			12 Mart 1946
Bursa	Merkez		18 Mart 1946
Bursa	Orhangâzi		18 Mart 1946
Bursa	İnegöl		8 Mayıs 1946
Çanakkale	Bayramiç		12 Şubat 1947
Çanakkale	Çan		12 Şubat 1947
Çanakkale	Eceabat		12 Şubat 1947
Çanakkale	Ezine		12 Şubat 1947
Çanakkale	Gelibolu		12 Şubat 1947
Çanakkale	Lapseki		12 Şubat 1947
Çanakkale	Yenice		12 Şubat 1947
Çanakkale	Ayvacık		3 Temmuz 1946
Çanakkale	Biga		3 Temmuz 1946
Çanakkale			11 Nisan 1946
Çankırı			25 Mayıs 1946
Çankırı	Kurşunlu		27 Mayıs 1946
Çoruh	Hopa		5 Şubat 1947
Çoruh		Viçe	5 Şubat 1947
Çoruh		Arhavi	5 Şubat 1947
Çoruh	Savşat		16 Temmuz 1946
Çoruh	Ilgaz		16 Temmuz 1946
Çoruh	Şâbanözü		16 Temmuz 1946
Çoruh		Karaviran	16 Temmuz 1946
Çoruh		Orta	16 Temmuz 1946
Çoruh	Artvin		13 Mayıs 1946
Çorum			28 Haziran 1946
Çorum	Alaca		28 Haziran 1946
Çorum	İskilip		(?) Temmuz 1946
Çorum	Sungurlu		16 Mart 1946
Çorum	Osmancık		16 Mayıs 1946
Denizli			4 Şubat 1947
Denizli	Merkez		4 Şubat 1947
Denizli	Acıpayam		4 Şubat 1947
Denizli	Buldan		4 Şubat 1947
Denizli	Çal		4 Şubat 1947
Denizli			
Denizli	Sarayköy		4 Şubat 1947
Denizli	Çivril		14 Haziran 1946

İl	İlçe	Bucak	Târih
Diyarbakır	Çınar		29 Nisan 1947
Diyarbakır	Merkez		29 Ocak 1947
Diyarbakır	Egil		29 Ocak 1947
Diyarbakır		Dicle	29 Ocak 1947
Diyarbakır	Ergâni		29 Ocak 1947
Diyarbakır	Lice		29 Ocak 1947
Diyarbakır		Hani	29 Ocak 1947
Diyarbakır	Canik		29 Ocak 1947
Diyarbakır	Bismil		30 Nisan 1947
Edirne	Meriç		3 Temmuz 1946
Edirne	Uzunköprü		3 Temmuz 1946
Edirne			12 Haziran 1946
Elâzığ			29 Nisan 1947
Elâzığ	Merkez		29 Nisan 1947
Elâzığ	Başkil		29 Nisan 1947
Elâzığ	Karakoçan		29 Nisan 1947
Elâzığ	Mâden		29 Nisan 1947
Elâzığ			
Elâzığ	Agün (?)		29 Nisan 1947
Elâzığ	Palu		23 Nisan 1946
Erzincan	Tercan		12 Ekim 1946
Erzincan		okunamadı	12 Ekim 1946
Erzincan	Kemâliye		9 Temmuz 1946
Erzurum	Karayazı		12 Ekim 1946
Erzurum	Aşkale		12 Ekim 1946
Erzurum	Hınıs		12 Ekim 1946
Erzurum	Tekman		12 Ekim 1946
Erzurum	Örtülü		12 Ekim 1946
Erzurum	Hasankale		12 Ekim 1946
Erzurum	Oltu		12 Ekim 1946
Erzurum		okunamadı	12 Ekim 1946
Erzurum		Dumlu	5 Şubat 1947
Erzurum		Çat	5 Şubat 1947
Erzurum		Ilıca	5 Şubat 1947
Erzurum		Karaçoban	5 Şubat 1947
Erzurum		Ovacık	5 Şubat 1947
Erzurum	Tortum		5 Şubat 1947
Erzurum		Narman	5 Şubat 1947
Eskişehir			2 Mart 1946
Eskişehir	Mihalıççık		5 Mart 1946
Eskişehir	Sivrihisar		7 Mart 1946

İl	İlçe	Bucak	Târih
Eskişehir	Seyitgâzi		19 Mart 1946
Eskişehir	Merkez		8 Nisan 1946
Gâziantep			9 Temmuz 1946
Gâziantep	Kilis		18 Mart 1946
Giresun	Tirebolu		24 Şubat 1947
Giresun	Görele		24 Şubat 1947
Giresun			3 Mart 1946
Giresun	Merkez		11 Mart 1946
Gümüşhâne	Torul		5 Şubat 1947
Gümüşhâne	Merkez		5 Şubat 1947
Gümüşhâne	Bayburt		5 Şubat 1947
Gümüşhâne	Şiran		29 Nisan 1947
Hatay	İskenderun		20 Mart 1946
Hatay	Kırıkhan		20 Mart 1946
Hatay	Reyhanlı		20 Mart 1946
Hatay			22 Mart 1946
Isparta	Eğirdir		14 Mart 1946
Isparta	Yalvaç		8 Nisan 1946
Isparta			12 Nisan 1946
İçel	Anamur		8 Ocak 1947
İçel			20 Şubat 1946
İçel	Merkez		23 Şubat 1946
İçel	Mut		2 Mayıs 1946
İçel	Tarsus		11 Haziran 1946
İstanbul			15 Şubat 1946
İstanbul	Eminönü		1 Mart 1946
İstanbul	Kadıköy		21 Mart 1946
İstanbul		Küçükpazar	11 Nisan 1946
İstanbul	Çatalca		7 Nisan 1946
İstanbul	Kartal		16 Mayıs 1946
İstanbul	Bakırköy		16 Mayıs 1946
İstanbul	Beyoğlu		16 Mayıs 1946
İstanbul	Fâtih		16 Mayıs 1946
İstanbul	Silivri		16 Mayıs 1946
İstanbul		Alemdağ	16 Mayıs 1946
İstanbul.		Beyazıt	16 Mayıs 1946
İstanbul		Erenköy	16 Mayıs 1946
İstanbul		Kızıltoprak	16 Mayıs 1946
İstanbul		Kumkapı	19 Haziran 1946
İstanbul		Hasköy	19 Haziran 1946
İstanbul	Üsküdar		19 Haziran 1946

İl	İlçe	Bucak	Târih
İzmir		Türanlı	16 Haziran 1946
İzmir		Kınık	16 Haziran 1946
İzmir	Bayındır		9 Temmuz 1946
İzmir	Bergama		9 Temmuz 1946
İzmir		Saip	9 Temmuz 1946
İzmir	Tire		9 Temmuz 1946
İzmir	Torbalı		9 Temmuz 1946
İzmir			13 Şubat 1946
İzmir	Urla		18 Şubat 1946
İzmir	Merkez		21 Şubat 1946
İzmir	Karşıyaka		6 Mart 1946
İzmir	Çeşme		9 Mart 1946
İzmir	Kemâl Paşa		11 Mart 1946
İzmir	Karaburun		14 Mart 1946
İzmir	Seferihisar		27 Mart 1946
İzmir	Kuşadası		4 Nisan 1946
İzmir	Dikili		8 Nisan 1946
İzmir		Mordoğan	3 Mayıs 1946
Kars		Karaurgan	5 Şubat 1947
Kastamonu	İnebolu		25 Haziran 1946
Kastamonu	Merkez		28 Mart 1946
Kastamonu	Araç		5 Mayıs 1946
Kastamonu	Küre		5 Mayıs 1946
Kastamonu	Cide		7 Mayıs 1946
Kastamonu	Devrekani		15 Mayıs 1946
Kastamonu	Akova		15 Mayıs 1946
Kayseri	Merkez		14 Haziran 1946
Kırklareli	Lüleburgaz		10 Mart 1946
Kırklareli	Vize		11 Mart 1946
Kırklareli			13 Mart 1946
Kırklareli	Merkez		24 Mart 1946
Kırşehir			25 Temmuz 1946
Kocaeli	Hendek		26 Ocak 1947
Kocaeli	Karasu[128]		26 Ocak 1947
Kocaeli	Kandıra		26 Ocak 1947
Kocaeli	Geyve		26 Ocak 1947
Kocaeli	Gebze		26 Ocak 1947
Kocaeli	Akyazı		26 Ocak 1947
Kocaeli	İzmit		26 Ocak 1947

128 Günümüzde Sakarya'nın ilçesidir.

İl	İlçe	Bucak	Târih
Kocaeli	Gölcük		5 Temmuz 1946
Kocaeli	Adapazarı		5 Temmuz 1946
Kocaeli	Karamürsel		22 Haziran 1946
Konya	Akşehir		18 Şubat 1947
Konya	Beyşehir		18 Şubat 1947
Konya	Cihanbeyli		18 Şubat 1947
Konya	Ermenek		18 Şubat 1947
Konya	Hadim		18 Şubat 1947
Konya	Ilgın		18 Şubat 1947
Konya	Karaman		18 Şubat 1947
Konya	Kadıhan		18 Şubat 1947
Konya	Seydişehir		18 Şubat 1947
Konya	Çumra		(okunamadı) 1946
Konya	Bozkır		6 Temmuz 1946
Konya	Merkez		3 Nisan 1946
Konya			8 Nisan 1946
Konya	Ereğli		7 Mayıs 1946
Kütahya	Merkez		28 Haziran 1946
Kütahya	Gediz		28 Haziran 1946
Kütahya	Simav		28 Haziran 1946
Kütahya	Uşak		26 Şubat 1946
Kütahya			15 Mart 1946
Kütahya	Tavşanlı		15 Mayıs 1946
Malatya	Arabgir		19 Haziran 1946
Malatya	Derende		19 Haziran 1946
Manisa	Eşme		5 Şubat 1947
Manisa	Gördes		5 Şubat 1947
Manisa	Soma		5 Şubat 1947
Manisa		Murâdiye	5 Şubat 1947
Manisa			10 Şubat 1946
Manisa	Akhisar		10 Şubat 1946
Manisa	Sâlihli		16 Şubat 1946
Manisa	Alaşehir		1 Mart 1946
Manisa	Kula		2 Mart 1946
Manisa	Demirci		10 Mart 1946
Manisa	Kırkağaç		27 Mart 1946
Manisa	Merkez		4 Nisan 1946
Maraş			7 Şubat 1946
Maraş	Merkez		8 Mart 1946
Maraş	Elbistan		10 Temmuz 1946
Maraş	Afşin		15 Haziran 1946

İl	İlçe	Bucak	Târih
Muğla	Fethiye		28 Şubat 1946
Muğla	Köyceğiz		15 Nisan 1946
Muğla	Milâs		11 Mayıs 1946
Muğla			21 Mayıs 1946
Muğla	Merkez		21 Mayıs 1946
Muğla	Datça		24 Mayıs 1946
Niğde	Nevşehir		18 Şubat 1947
Niğde	Aksaray		18 Şubat 1947
Niğde	Arapsun		18 Şubat 1947
Niğde	Bor		28 Nisan 1947
Niğde	Ulukışla		21 Haziran 1946
Ordu	Mesûdiye		10 Temmuz 1946
Ordu	Ünye		29 Nisan 1946
Rize	Güneyce		18 Şubat 1947
Samsun	Alaçam		28 Nisan 1947
Samsun	Havza		28 Nisan 1947
Samsun	Kavak		28 Nisan 1947
Samsun			2 Şubat 1946
Samsun	Ladik		24 Şubat 1946
Samsun	Merkez		24 Şubat 1946
Samsun	Bafra		27 Şubat 1946
Samsun	Terme		15 Mart 1946
Samsun	Vezirköprü		11 Nisan 1946
Samsun	Çarşamba		29 Nisan 1946
Seyhan	Karaisâlı		24 Şubat 1947
Seyhan	Kozan		24 Şubat 1947
Seyhan	Feke		24 Şubat 1947
Seyhan	Sâimbeyli		24 Şubat 1947
Seyhan	Bahçe		24 Şubat 1947
Seyhan			12 Mart 1946
Seyhan	Merkez		13 Mart 1946
Seyhan	Ceyhan		6 Nisan 1946
Seyhan	Kadirli		2 Mayıs 1946
Seyhan	Osmaniye		2 Mayıs 1946
Sinop			27 Nisan 1946
Sinop	Merkez		27 Mayıs 1946
Sinop	Boyabat		27 Mayıs 1946
Sivas	Yıldızeli		26 Ocak 1947
Sivas	Suşehri		26 Ocak 1947
Sivas	Koyulhisar		26 Ocak 1947
Sivas	Kangal		26 Ocak 1947

İl	İlçe	Bucak	Târih
Sivas			27 Haziran 1946
Sivas	Divriği		16 Temmuz 1946
Tekirdağ	Hayrabolu		25 Haziran 1946
Tekirdağ	Çorlu		3 Mayıs 1946
Tekirdağ			19 Haziran 1946
Tokat			3 Nisan 1946
Tokat	Merkez		3 Nisan 1946
Trabzon		Kireçhâne	5 Şubat 1947
Trabzon		Arsen	5 Şubat 1947
Trabzon		Yomra	5 Şubat 1947
Trabzon	Of		5 Şubat 1947
Trabzon		Kadahor	5 Şubat 1947
Trabzon		Karadere	5 Şubat 1947
Trabzon		Köprübaşı	5 Şubat 1947
Trabzon	Vakfıkebir		5 Şubat 1947
Trabzon		Beşikdüzü	5 Şubat 1947
Trabzon		İskefiye	5 Şubat 1947
Trabzon			26 Haziran 1946
Trabzon	Akçaabat		29 Haziran 1946
Trabzon	Sürmene		6 Temmuz 1946
Urfa			8 Ocak 1947
Urfa	Merkez		8 Ocak 1947
Urfa	Siverek		8 Ocak 1947
Urfa	Suruç		8 Ocak 1947
Yozgat	Akdağmâdeni		25 Temmuz 1946
Yozgat			8 Nisan 1946
Yozgat	Boğazlıyan		27 Mart 1946
Van			25 Temmuz 1947
Zonguldak	Ereğli		28 Haziran 1946
Zonguldak		Alaplı	9 Temmuz 1946
Zonguldak		Başinancuma	9 Temmuz 1946
Zonguldak		Beycuma	11 Temmuz 1946
Zonguldak	Karabük		13 Temmuz 1946
Zonguldak		Kozlu	16 Temmuz 1946
Zonguldak		Kilimli	16 Temmuz 1946
Zonguldak	Bartın		25 Temmuz 1946
Zonguldak			19 Haziran 1946

Elimizde bulunan bu listeye göre, Bingöl'de, Bitlis'te, Hakkâri'de, Mardin'de, Muş'ta, Siirt'te, Tunceli'de ve Van'da, Doğu ve Güney-doğu Anadolu bölgesinde toplam sekiz ilde, en

azından bu târihe kadar (muhtemelen 1947 yılının bahar aylarına dek) DP teşkilâtı kurulmamıştır. Bu da, hatırlanacağı gibi, bölgede parti teşkilâtı kurulmaması gerektiği yönündeki düşünceye uygundur. Bu liste, DP teşkilâtının Ağrı'da 1947 yılının Şubat ayında, Diyarbakır'da 1947 yılının Ocak-Nisan aylarında, Elâzığ'da 1947 yılının Nisan ayında, Erzincan'da 1946 yılının Ekim ayında, Erzurum'da 1946 yılının Ekim ayı ile 1947 yılının Şubat aylarında, Gâziantep'te 1946 yılının Mart ve Temmuz ayları arasında, Urfa'da 1947 yılının Ocak ayında ve nihâyet Van'da da 1947 yılının Temmuz ayında kurulduğunu göstermektedir ki, bütün bu rakamlar, hayli geç bir târihe işâret etmektedir. DP'nin söz konusu bölgede teşkilâtlanması, ağırlıkla 1947 yılına denk düştüğüne göre, mutâbakatın bozulması da bu târihlerde olmalıdır!

DP'nin zamânında SCF'nin örgütlendiği hemen hemen bütün yerlerde kısa sürede teşkilât kurduğu dikkati çekmektedir.

Aynı belgede, DP'nin Rize'de 43, Erzurum'da 29, Trabzon'da 16, Çoruh'ta 5, Gümüşhâne'de 3, Kars'ta 2 ve Ağrı'da da 2 şûbesi bulunduğundan söz edilmektedir. Buna göre, ayrıca Çoruh il merkezinde, Erzurum il merkezi ile Ilıca bucağının dokuz köyünde (Pulur, Salasor, Ağveren, Titkir, Ercik, Emrecik, Erinkâr, Tebrizcik, Poçik), Erzurum Aşkale'de Çiftlik bucağının Çiftlik ve Karabıyık bucağının Merdiven köyünde, Kayayazı ilçesinin Göksu bucağı ile Göksu bucağının Kıskanlı köyünde, Gümüşhâne Kelkit ilçe merkezinde, Trabzon Köprübaşı bucağının Maho, Civra ve Makrandos köylerinde ve Rize il merkezi ile il merkezine bağlı İslâmpaşa, Yeniköy, Hamzabey mahallelerinde, Tekke, Taşköprü, Kömürcüler, Murâdiye, Kirazdağı, Azaklıhoca, Kendirli, Kasarcılar, Bütlüce, Ambarlık, Sinekli köylerinde, İyidere, Gündoğdu, Güneysu, Derepazarı, Karadere köyleri ile, Karadere bucağının Tatlısu, Kızıltoprak, Taşçılar, Yumurtatepe, Fındıklı, Dülgerli, Yolbaşı, Kuru, Dağdibi köylerinde ve İyidere bucağının Fıçıtaşı, Yapraklar, Kabak, Kalecik, Çanakçeşme, Yamtacılar, Çiftlik, Ferhiye, Ali köylerinde ve Baştepe, Güzel ve Elmalı köylerinde ve Çayeli ilçesinin merkezinde ve Şâirler mahallesinde DP teşkilâtının kurulduğuna yer veriliyordu.

Bir karşılaştırma yapabilmek bakımından aynı belgede yer alan MKP'nin örgütlenmesine de bir göz atmak yararlı olabilir:

İl	İlçe	Bucak	Târih
Amasya	Merzifon		23 Ocak 1946
Ankara			17 Şubat 1946
Ankara	Kırıkkale		5 Mart 1946
Erzincan		Aşutka	12 Ekim 1946
Erzincan	Kemâliye		20 Şubat 1946
Gâziantep	Kilis		5 Şubat 1946
Giresun			23 Ocak 1946
Giresun	Merkez		5 Mart 1946
Giresun	Tirebolu		5 Mart 1946
Giresun		Merkez	5 Mart 1946
Giresun	Keşap		5 Mart 1946
Giresun		Kesap	5 Mart 1946

İl	İlçe	Bucak	Târih
Hatay	Erzin		11 Kasım 1945
İstanbul	Yalova		5 Mart 1946
İstanbul	Beşiktaş		7 Nisan 1946
İstanbul			15 Mayıs 1946
İstanbul	Beyoğlu		16 Mayıs 1946
İstanbul	Eyüp		16 Mayıs 1946
İstanbul	Eminönü		16 Mayıs 1946
İstanbul	Kumkapı		16 Mayıs 1946
İstanbul		Şehremini	19 Haziran 1946
İstanbul	Kadıköy		19 Haziran 1946
İstanbul		Beyazıt	19 Haziran 1946
İstanbul	Bakırköy		19 Haziran 1946
İstanbul		Galata	19 Haziran 1946
İstanbul		Karagümrük	19 Haziran 1946
İstanbul		Fener	19 Haziran 1946
İstanbul	Fâtih		19 Haziran 1946
İstanbul		Şişli	19 Haziran 1946
İstanbul	Silivri		19 Haziran 1946
İstanbul	Üsküdar		19 Haziran 1946
İzmir		Buca	27 Şubat 1946
İzmir	Bergama		3 Mart 1946
İzmir		Bornova	9 Temmuz 1946
Kırklareli	Babaeski		27 Haziran 1946
Konya			5 Mart 1946
Manisa	Sâlihli		10 Nisan 1946
Manisa		Adala	7 Nisan 1946
Manisa		Ahmetli	2 Mayıs 1946
Manisa	Turgutlu		13 Ocak 1946
Niğde	Aksaray		31 Aralık 1945
Samsun	Vezirköprü		22 Ocak 1946
Samsun			15 Mayıs 146
Samsun	Merkez		15 Mayıs 1946
Samsun	Terme		15 Mayıs 1946
Seyhan	Kozan		11 Kasım 1945
Tekirdağ	Çorlu		25 Haziran 1946
Tekirdağ		Muratlı	28 Haziran 1946
Urfa			26 Nisan 1946
Zonguldak	Karabük		2 Mayıs 1946

sonra gerçekleşecek olan CHP Müstakil Grubu'na[197] benzeyen bir faaliyet alanı ve işlevi öngörmüştü.

Diğer yandan, TpCF'nin de daha farklı bir işleve sâhip olmaması gerektiği yolunda bir inanca sâhip olduğunu, Zürcher'in bir araştırmasındaki şu saptamasından anlıyoruz: TpCF'nin "liderlerinin bâzı ifâdeleri de, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın iktidar peşinde olmadığı ve hükümet ve çoğunluk partisini denetleyecek sâdık bir muhalefet olarak kalmasını hedeflediklerini izlenimini vermektedir."[198] TpCF de, kuruluşundan ikibuçuk ay sonra sâdece İstanbul'da, Trabzon'da, Ordu'da, Sivas'ta, Urfa'da, Samsun'da ve Eskişehir'de örgütlenmişti. Buna, daha sonra İzmir de ilâve edilecektir. Ancak, partinin ülke çapında geniş bir örgüt ağı kuramadığı görülüyordu.[199] Belki de en yoğun örgütlenme İstanbul'da gerçekleştirilmişti.[200]

Bu bakımdan, DP'nin hızla teşkilâtlanma yoluna girmesi, ne gibi sonuçlar doğuracağı belli olmayan, mâcerâlı bir girişim olabilirdi. En azından sayılabilirdi... Samet Ağaoğlu, yıllar sonra, bu süreci şöyle tasvir edecektir:

> "Çok partili demokratik düzen çağının açılması, o zamâna kadar gizli kalmış, memleket çapında cereyan bulamamış çeşitli fikir ve ideallerin partiler hâlinde meydana çıkmasına ya da mevcut partilerin çatısı altında kendilerine daha rahat oturup filizlenebilecekleri yerler aramalarına yol açtı. (...) 1945'de tek-parti devrine son verildiği ilân edilir edilmez, yirmiye yakın partinin, kapakları açılan yaylı kutulardaki hokkabaz bebekler gibi, birbiri arkasına ortaya fırlaması, bunun canlı deliliydi.
>
> Fakat bir partinin kitlelerce tutunabilmesinin şartları ağırdır. Tanınmış isimlere, destekleyen kuvvetlere ihtiyaç var. Güven telkin etmeli, programı ürkütücü olmamalı... Bunun içindir ki, yeni partilerin ancak biri halk tarafından benimsendi. Yine bunun içindir ki, asıl fikirleri, emelleri, arzuları başka renkte olan ihtiraslar, yenisini kurmaktansa, iki büyük partiye girmeyi, kendilerine orada yuva yaparak gelişmeyi uygun gördüler. Böylece, tek-parti olarak memlekete hâkim bulunduğu zamanlardan beri kapısı hemen herkesin zorla girmesi için zâten açık olan [Cumhu-

197 CHP Müstakil Grubu'na ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 72-82 ve 309-319.

198 Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 94-95.

199 Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 88; Ateş, **age**, s. 321.

200 Ateş, **age**, s. 141 ve 145-146.

riyet] Halk Partisi ile genç Demokrat Parti, birer mânevî Bâbil Kulesi hâlinde karşı karşıya dikildiler."[201]

Demokrat Parti teşkilâtı

DP örgütünün kimler tarafından kurulduğu üzerinde önemle durulmalıdır. Bu soruya verilecek yanıt, DP'nin harekete geçirdiği siyâsî kadroları ve bu siyâsî kadroların DP'ye kazandırdığı siyâsî kimlik konusunu da aydınlatır.

DP'nin ilk taşra örgütünün Samsun'da açıldığını hatırlayacak olursak,[202] bu açılışın sembolik önemi ve anlamı üzerinde durmak gerekecektir. Hatırlanacağı gibi, Samsun, bundan onbeş yıl önce yapılan belediye seçiminde SCF'nin belediye başkanlığını kazanabildiği tek il merkezi idi.[203] Ahmet Hamdi Başar, anılarında, "[Cumhuriyet] Halk Fırkası namzetleri o kadar az rey almışlar ki, bu zat âdetâ ittifakla seçilmiş" şeklinde yazacaktır.[204] Ancak, bu başarının asıl nedeni, yine Başar'ın anlatımı ile, Samsun Vâlisi emekli Korgeneral Kâzım İnanç'ın SCF'nin kuruluşu sırasında bizzat Atatürk ile Fethi Okyar'ın yanında bulunması ve muhalefet partisine tam bir serbestî verildiğine inanmasıydı. Oysa, seçimden ve SCF'nin kendisini fesh etmesinden hemen sonra, Atatürk'ün çıktığı yurt gezisinde Samsun ziyâretinin akabinde, Samsun Vâlisi emekli Korgeneral Kâzım İnanç, seçimlerde görevini kötüye kullandığı gerekçesi ile önce bakanlık emrine alınmış, hakkında açılan soruşturma sonucunda da bakanlar kurulu karârı ile tasfiye edilmişti. Fakat gelişmeler bununla da sınırlı kalmamış ve bizzat Atatürk'ün talebine karşın belediye başkanlığı görevinden istifâ etmemekte direnen Samsun belediye başkanı, bizzat Atatürk'ün önerisi ve seçimin Danıştay tarafından geçersiz sayıl-

201 Ağaoğlu, **Âşinâ Yüzler**, s. 30-31.

202 Gerek Bayar, gerek Kandemir ve gerekse Burçak, eserlerinde, DP'nin ilk örgütünün Ankara'da kurulduğunu yazıyorlar. Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 50; Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 32; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 64. Başkentin dışında, benim saptayabildiğime göre, DP'nin ilk taşra örgütü Samsun'da kurulmuştur. Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 115. Nitekim Mahmut Goloğlu ile Emrullah Nutku da aynı kanıdadır. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 43; Nutku, **age**, s. 15. *Unutulmasın* ki, TpCF da ilk teşkilâtlarından birini Samsun'da açmıştı! Diğerleri Eskişehir ile Trabzon'du. Ali Fuat Cebesoy, **Siyâsî Hâtırâlar**, (Cilt: 2), s. 141.

203 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 338-340.

204 Başar, **Atatürk İle Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, s. 34.

ması üzerine görevinden ayrılmak zorunda kalmıştı. Yine Başar'a göre, Samsun belediye başkanlığı seçiminin yenilenmesine ise, daha Samsun ziyâreti sırasında bizzat Atatürk tarafından karar verilmişti. Bunun üzerine, önce Mülkiye Teftiş Heyeti'nce seçimlerin geçersiz sayılması ve yenilenmesi görüşü belirtilerek, konu İçişleri Bakanlığı'na iletilmişti. Diğer yandan, belediye seçimleri, sâdece SCF'nin seçimi kazandığı Samsun'da değil, fakat aksine Danıştay Umûmî Heyeti'nin kararı ile SCF'nin belediye seçimini kazanmış olduğu toplam 12 yerde de iptâl edilecektir. Seçimlerin iptal gerekçesi, seçimlerin yasaya uygun olarak yapılmadığı noktasında birleşiyordu. Bu seçimler iptâl edilmişti ve geçersiz sayılarak yeni seçimlerin yapılmasına karar verilmişti. Hattâ SCF'nin belediye seçimini kazandığı Kuşadası'nda da yeni belediye başkanı, Cumhurbaşkanına hakâretten tutuklanmıştı.[205] Ayrıca, hatırlanacağı gibi, Samsun, TpCF'nin de örgütlenebildiği az sayıdaki il merkezinden biriydi ve bu bakımdan da muhtemelen önemli bir siyâsî geleneği yansıtıyordu.[206]

SCF'nin hayatta kalabildiği yüz gün içinde toplam 22 il merkezinde ve 51 kazâda teşkilât kurduğu hatırlanacak olursa,[207] DP'nin benzer performansı dikkat çekicidir. Saptayabildiğim kadarı ile, DP de ilk yüz gün içinde yaklaşık 65 yerde örgüt kurmuştu. Bunun sâdece 22'si il merkezi idi. Geri kalanlar ise, büyük oranda ilçe merkezleriydi. DP'nin ilk etapta kurduğu teşkilâtların üçtebiri il merkezleri idi. Sonuçta, SCF'nin 73 teşkilât merkezine karşılık, DP de neredeyse onun kadar hızlı örgütlenmişti. Yâni DP de, örgütlenmeye SCF kadar önem vermişti ve onun da tıpkı SCF gibi hızlı teşkilâtlanma nedeniyle iktidârın tepkisine göğüs germesi âdetâ kaçınılmazdı. Eğer örgütlenme sürecini milletvekili genel seçiminin yapılacağı târihe kadar uzatırsak, bu takdirde il merkezi sayısına sekiz il daha ilâve etmemiz gerekir. Bu aşamada DP'nin

205 Başar, **Atatürk İle Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, s. 32-36; Okyar, **age**, s. 88; Kutay, **Üç Devirde Bir Adam: Fethi Okyar**, s. 384-385; Yetkin, **Türkiye'de Tek-Parti Yönetimi (1930-1945)**, s. 44-48; Ağaoğlu, **age**, s. 129; Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 201; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 269; **Cumhuriyet**, (10.11.1946). Kâzım İnanç'ın kızını da SCF'ye üye kaydettiğini belirtmek gerekir. Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 114 ve 201.

206 Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 88.

207 Bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 589-592; Kutay, **Üç Devirde Bir Adam: Fethi Okyar**, s. 500; Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hâtıraları**, s. 42-44.

örgütlendiği il merkezleri şunlardı: Samsun, Manisa, Aydın, Ankara, Maraş, Burdur, İzmir, İstanbul, Uşak, Bilecik, Eskişehir, Giresun, Adana, Afyon, Kütahya, Bursa, Hatay, Kastamonu, Tokat, Çanakkale, Amasya, Konya, Sinop, Balıkesir, Merzifon, Isparta, Sivas, Trabzon, Denizli, Afyon, Tekirdağ... Buna göre, toplam 31 il merkezi söz konusudur. Bu rakam, o sırada mevcut tüm illerin neredeyse yarısı anlamına geliyordu. SCF'nin örgütlendiği il merkezleri ile karşılaştırırsak,[208] sâdece 11 il merkezinde örtüşme görmekteyiz. DP'nin örgütlendiği il merkezlerinin neredeyse yarısı, onbeş yıl önce SCF'nin de örgütlendiği yerlerdi. Diğer yandan, bu sayıya, SCF'nin kazâlarında büyük oranda örgütlendiği, fakat merkezlerinde teşkilât kurmadığı üç il merkezini daha ilâve etmek mümkündür. Sonuçta, yaklaşık olarak ilk yedi aylık dilimde DP'nin 100 il ve ilçe merkezinde ya da daha küçük yerlerde örgüt kurabildiğini saptayabildim.

Saptayabildiğim kadarıyla DP'nin ilk etaptaki teşkilâtlanması, özellikle belirli bölgelerde yoğunlaşmıştı. İlk göze çarpan nokta, "ikinci parti"nin doğu ve güney-doğu anadolu bölgesinde tek bir örgüt bile kurmadığıdır! Bunun tek istisnâsı, *Malatya'nın* Arabgir ilçesi idi. Ama yine hatırlamalıyız ki, burada SCF de örgüt kurmuştu![209] Demek ki, DP'nin kuruluşunda çok sık anlatılan ve yazılan İnönü'nün tâlimâtı sayılabilecek örgütlenme kısıtlılığı öyküsünü ciddîye almak gerekir! Bu öyküye göre, "ikinci parti"nin kuruluşunun hemen öncesinde, İnönü, Bayar ile yaptığı görüşmede, doğu ve güney-doğu anadolu illerinde teşkilâtlanmadan kaçınılması yönünde öneri ve tavsiyede bulunmuştu. Bu konuya ileride yeniden döneceğim.

"İkinci parti"nin en yoğun örgütlendiği bölge, Ege bölgesiydi. Bu bölgede 8 il merkezinde ve çoğu ilçe olan 18 merkezde teşkilât kurulmuştu. DP'nin ilk etapta örgütlendiği il merkezlerinin yaklaşık olarak dörttebiri bu bölgede bulunuyordu. Tüm örgütlenme açısından Ege bölgesinin oranı yaklaşık olarak yine dörttebirdi. Bunu 6 il merkezi ve çoğu ilçe merkezinde oluşturulmuş 18 örgütle Marmara bölgesi izliyordu. DP'nin teşkilât kurduğu il merkezlerinin yaklaşık olarak beştebiri bu bölgedeydi. Bütün ör-

208 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 589-592.

209 Bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 589-592.

gütler içinde Marmara bölgesinin oranı ise dörttebirdi. İç Anadolu bölgesi de hatırı sayılır ölçüde ilerideydi: 3 il merkezi ile çoğu ilçe 15 merkezde örgütlenme tamamlanmıştı. Fakat bu bölgede kurulan il örgütleri, toplam il merkezleri arasında yalnızca ondabir oranındaydı. Bu, göreli olarak hayli düşük bir rakamdır. Tüm örgütlenme içinde ise, bu bölgenin oranı yaklaşık olarak beştebirdi. Karadeniz bölgesi de dikkat çekici bir örgütlenme ile karşılaşmıştı: 7 il merkezi ile çoğu ilçe 11 merkezde teşkilâtlanılmıştı. Böylece, bu bölgede teşkilât kurulmuş olan il merkezlerinin bütüne oranı yine yaklaşık olarak beştebirdi. Nihâyet Akdeniz bölgesinde de 4 il merkezi ve çoğu ilçe 5 merkezde teşkilâtlanma tamamlanmıştı. Bu bölgede oran, her iki örgüt merkezi açısından da yaklaşık olarak ondabirdi. Kabaca, DP'nin ilk etapta teşkilât kurabildiği yerlerin neredeyse yarısı, Ege ve Marmara bölgesinde bulunuyordu. Eğer buna Akdeniz bölgesini de katacak olursak, oran % 50'yi geçecektir. DP'nin asıl dinamizminin bu bölgelerden kaynaklandığı söylenebilir. Fakat ne olursa olsun, İç Anadolu ile Karadeniz bölgelerinin de teşkilâtlanma yoğunluğu gözardı edilmemelidir. Nihâyet iki bölgede toplam 10 il ve 26 ilçe merkezinde teşkilât kurulmuştu. Bu, DP'nin örgüt kurabildiği il merkezlerinin toplamı içinde yaklaşık olarak üçtebir oranına karşılık geliyordu ve az sayılmazdı. Diğer yandan, toplam 36 merkez ile toplam teşkilât içindeki payı da yine yaklaşık olarak üçtebirden fazlaydı. O hâlde, İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerinin de DP'nin dinamizmini oluşturmadaki önemini kabûl etmek gerekir. Nihâyet vurgulamak gerekir ki, SCF'nin teşkilâtının % 60'sı Ege, Marmara, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde iken, DP'nin de teşkilâtlanması aynı orana sâhipti.[210]

Elbette saptayabildiğim bu rakamların istatistiki olarak önemli bir değeri bulunmamaktadır. Çünkü, bu rakamlar, nihâyet DP örgütlenmesinin ancak çok küçük bir kısmını, ilk etabını içermektedir. Bununla birlikte, DP'nin ilk adımlarının en az yarısını Türkiye'nin en zengin ve en gelişmiş bölgelerinde atması kanımca dikkat çekicidir. Burada elbette Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerini kasd ediyorum. Diğer yandan, İç Anadolu ile Karadeniz göreli ola-

210 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 588-592; Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 105.

rak daha fakir ve az gelişmiş bölgelerdi. Anlaşılan, SCF'nin kullandığı örgütlenme kanalları, DP için de geçerliydi. Bu, açıkça görülüyordu. Bunu saptamak kolaydır, asıl güç olan ise, SCF'nin teşkilât kadrolarının ne ölçüde DP'nin kuruluşuna da katkıda bulunduklarını belirlemektir. Elimizde DP'nin taşra teşkilâtının kurucularının isim listesi olmadan bu türden bir karşılaştırmaya gitmek imkânsızdır. SCF'nin örgütlenmesiyle bir karşılaştırma yapmak gerekirse, SCF'nin zamânında teşkilâtlandığı hemen hemen bütün yerlerde DP öncelikle örgüt kurmuştur denilebilir.

Elbette bütün bu oranlar yalnızca 1946 yılının ilk yarısında kurulan örgütlere ilişkindir. Elimizde bulunan CHP belgesine göre ise, DP 1947 yılının ilk yarısına kadar çok daha geniş bir alanda teşkilât kurmayı başarmıştır. Bu belgeye göre, DP o ânâ dek esas teşkilâtlandığı bölgeyi kuvvetlendirmiş ve daha sonra da sınırları aşmaya başlamıştı. DP'nin esas teşkilât merkezleri, Ege, Karadeniz, Marmara, Akdeniz, Trakya bölgeleri ile Orta Anadolu idi. Doğu ve Güney-doğu Anadolu hayli geriden geliyordu.

Adnan Menderes, 17 Temmuz 1946 târihinde Aydın'daki bir konuşmasında, teşkilâtlanma ile ilgili olarak kendilerine çizilen sınırları şöyle açıklayacaktır:

> "Bize gidilecek yol olarak telkin edinmek istenen şeyler şunlardı:
>
> Şark vilâyetlerinde ve hudut vilâyetlerinde teşkilât yapmamak, köylere aslâ uzanmamak ve hattâ şimdilik fikir cereyanlarına müsâit diye kabûl edilen birkaç vilâyetten başka yerlerde teşkilât yapmamak; teker teker, seçe seçe, ancak mahdut sayıda âzâ kaydetmekle iktifâ etmek; [Cumhuriyet] Halk Partisi'ne karşı hiç olmazsa kırk elli sene iktidâra gelme iddiâsında bulunmamak... (...) Görülüyor ki bizden istenilen, demokratik manzarayı tamamlayan bir süs olarak kalmak, geniş veyâ dar fakat [Cumhuriyet] Halk Partisi'nce çizilecek bir faaliyet hudûdu içinde bulunmak şartı ile iktifâ etmek..."[211]

Târık Zafer Tunaya, yıllar sonra genel bir gözlemde bulunacak ve "Hürriyet ve İtilâf [Fırkası] içinde olan bâzı kişilerin de özellikle Ege bölgesinde Serbest Cumhuriyet Fırkası içinde görüldüklerine şâhit" olunduğunu ve ondan sonra da "Demokrat Parti içinde aynı kişiler"in görüleceğini belirtecektir.[212] Maalesef bu değer-

211 **Menderes Diyor ki**, s. 28.

212 Hıfzı Topuz ve Hüsâmettin Ünsal, **Cumhuriyetin Beş Dönemeci**, s. 14.

lendirmeyi doğrulayabilecek verilerden tamâmen yoksunuz. Daha önceki bir çalışmamda, SCF ile Hürriyet ve İtilâfçılar arasında bir miktar, ama az bir miktar ilişki kurulabileceğine işâret etmiştim.[213] Fakat aynı ilişkiyi DP için de kurabilecek bilgiden şimdilik yoksunuz. DP'nin taşra örgütlenmesinin kurucu isimlerini bulup çıkarmak ve onları SCF'ninkilerle karşılaştırmak müstakbel bir araştırmanın konusudur ki, ben bunu başaramadım.

Dikkati çeken ikinci nokta, DP teşkilâtının kurucularının kimlikleri ve meslekleridir. Tıpkı SCF'nin örgütlenmesinde görüldüğü gibi, DP'nin taşra örgütlenmesinin ilk kurucuları arasında çok değişik mesleklerden kişiler yer almıştı. Fethi Okyar, anılarında, SCF'nin kurululuşundan itbâren "doktor, avukat, tüccar, esnaf, velhâsıl muhtelif halk tabakalarının münevverleri"nin partiye ilgi duyduğunu anlatır.[214] Bu saptama, DP için de geçerlidir. Çetin Yetkin'in dönemin basın koleksiyonlarını tarayarak saptayabildiği kadarı ile, SCF'nin örgütlenmesinde aktif rol oynayan 77 kurucudan, benim hesaplarımla, yaklaşık % 22'si tüccar, yaklaşık % 20'si avukat, yaklaşık % 20'si emekli memur ve subay, yaklaşık % 11'i de doktordu.[215] Bunun dışında, diş hekimleri, büyük çiftçiler, gazeteciler, veterinerler, profesörler, eski milletvekilleri, eski belediye başkanları, mühendisler, din adamları, eczâcı ve fabrikatörler, hem sayıca ve hem de oran olarak önemli bir yer oluşturmuyorlardı.[216]

DP'nin taşra örgütünün öncü kurucuları, DP'nin gerçek iskeletini oluşturdular. Çünkü, özellikle ilk dönemde bunca ağır baskı altında ve DP üzerinde yaratılan siyâsî kuşkuya karşın, her türlü siyâsî ve kişisel riski göze alarak, siyâsî arenaya atılan bu kişiler, gerçekte DP'nin öncü kadrolarıydılar. Elbette teşkilâtın bulunduğu yere göre değişkenlikler göstermekle birlikte, DP'nin ilk kadrolarını tüccarlar, serbest meslek sâhipleri ile çiftçiler oluşturuyordu. Diğer meslek grupları, bunu izliyordu.

DP'nin taşra örgütünün tam olarak kimler tarafından kurulduğu sorusuna maalesef yanıt veremeden, sürecin bir başka önem-

213 Bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 511-611.

214 Okyar, **age**, s. 363.

215 Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 105; Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 595-596.

216 Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 105.

li noktasına değineceğim: Bu da, örgütlenmedeki sorunlardı. DP İstanbul il merkezi, hatırlanacağı gibi, bizzat DP kurucularından Fuat Köprülü tarafından oluşturuluyordu.[217] DP'nin Türkiye'nin her bakımdan en önemli ili sayılan İstanbul'da teşkilât kurması, partinin gelişmesi açısından çok önemli bir dönüm noktasıydı. Ayrıca, kamuoyundaki beklentilerin karşılanması açısından da önemli bir fırsattı. İstanbul teşkilâtının kurucusu sayılabilecek olan avukat Kenan Öner, anılarında, bu süreci anlatıyor:

> "Yeni senenin [1946] yeni birkaç günü geçtikten sonra, (...) mülgâ Denizbank Müdürü Yusuf Ziyâ Öniş,[218] ziyâret lütfunda bulundu. Bu zâtı ilk defâ görüyordum. (...) Yeni teşkil edilen Demokrat Parti'nin maksat ve gâyesini, teferruata girişmeden anlatmaya, işin ehemmiyet ve şümûlünü izâha başladı. İnsan kıtlığı hakkındaki görüşünü izâh etti. İstanbul gibi çok mühim bir vilâyette benim iş başına geçerek, millet ve memlekete hizmeti kabûl etmemi, Celâl Bayar'a izâfetle teklif etti. (...)
>
> [Öner, anılarının bu kısmında, Refik Koraltan'ı pek az tanıdığını, Fuat Köprülü ile tartışmaları olduğunu ve Celâl Bayar ile Adnan Menderes'i ise hiç tanımadığını belirtiyor ve şöyle devâm ediyor:]
>
> Bu iptidâî muarefeye rağmen, hilkat ve telâkkilerimizin ayrılığı bence tahakkuk etmiş, uzun bir mücâdeleyi dâvet edecek bir *muhalefetin bunlar tarafından* temsil ve idâresini oldukça şüpheli bulmuş [ve] büyük bir tereddütle bu teklifi karşılamıştım. Yusuf Ziyâ Öniş, bütün belâgati ile beni iknâya çalışıyor. Ben kendisine bu teşekkülün ciddîyet ve samimiyetine kâfi derecede inanamadığımı ileri sürerek, kendimi kurtarmaya çabalıyordum."[219]

217 **Vatan**, (12.2.1946).

218 Hatırlanmalıdır ki, Yusuf Ziyâ Öniş, Celâl Bayar'ın Atatürk dönemine rastlayan başbakanlığı döneminde Denizbank Genel Müdürlüğü'ne bizzat Bayar tarafından atanmış ve Bayar'ın İnönü dönemine rastlayan başbakanlığının son günlerinde de Cumhurbaşkanı İnönü tarafından görevinden alınmıştı. Bayar'ın kurduğu Denizbank, İnönü döneminde *tamâmen tasfiye edilecektir*. Öniş, Bayar'ın İş Bankası kadrosundandı. Nitekim Öniş, DP iktidârı döneminde, 1 Mart 1952 târihinde, yeniden Denizcilik Bankası Genel Müdürü olacaktır. Denizbank ve Denizbank Umum Müdürü Yusuf Ziyâ Öniş hakkında ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, s. 91-96 ve 210-224. Aylar sonra Millî Şef dönemindeki Denizbank dâvâlarının eleştirildiği bir basın kampanyası için ayrıca bkz. **Vatan**, (22.11.1946) ve **Millet**, Sayı: 12, (1946). Diğer yandan, Öniş, yeni dönemde de ismi geçen bir kişiydi. Öniş, gemi inşaat şirketinin kurucularından biriydi. **Vatan**, (9.8.1946).

219 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 5-11.

Emrullah Nutku da, günlüğünde, Öniş'in çaba ve faaliyetlerine değiniyor. Nutku, **age**, s. 10. Nutku, Öniş hakkında şunları yazıyor: "Y[usuf] Z[iyâ] Öniş de aktif görünmüyor, ama perde arkasında DP'ye büyük müzâhir. . Hem C[elâl] Bayar'a da hayran... Bugün gemi inşaatı (...) şirketimizin idâre meclisi toplantısından sonra politikadan bahis açıldı. Bayar'ı çok eskiden, daha İş Bankası'nın kurulduğu günden beri tanıyan Öniş'in ümit ve cesâret veren geniş mütâlaalarını dinledik. (...) Öniş, Denizbank'ın Genel Müdürü iken, ben de (..) şirketinin hukuk müşâviri idim." Nutku, **age**, s. 10. Celâl Bayar'ın başbakanlığı döneminde De-

Kenan Öner, anılarında, DP kurucularına karşı ve muhalefet hareketinin samimiliğine ilişkin pek çok tereddüt ve kuşkudan sonra öneriyi nihâyet kabûl ettiğini belirtiyor ve Şubat ayının ilk günlerinde İstanbul teşkilâtı için Fuat Köprülü ile görüştüğünü açıklıyor. Öner'in anlatımı, ileride göreceğimiz gibi, kısa bir süre sonra DP kurucuları ile anlaşmazlıklarının ve çatışmalarının daha ilk zamanda başgösterdiğine işâret etmesi bakımından önemli ve anlamlıdır. Diğer yandan, Öner'in anılarını DP içindeki muhalefetine yönelik meşrûlaştırma ve haklı çıkma çabası olarak değerlendirecek olursak, anlatımından yalnızca Yusuf Ziyâ Öniş aracılığıyla kendisinin Celâl Bayar tarafından tercih edildiği sonucunu çıkarabiliriz. Öniş'in işin başında gerçekte DP kurucularına karşı neler düşündüğünü ise aslâ bilemeyebiliriz. En azından kendisi yalnızca Köprülü'yü tanıyordu ve onun hakkında olumsuz görüşe sâhipti. Köprülü, Öner'e, İstanbul teşkilâtı için üç isim önerecektir. İlk isim, İbrâhim Çehreli idi.[220] Öner, anılarında, Çehreli'yi Köprülü'nün anlatımı ile şöyle tanıtıyor:

> "[Fuat Köprülü], İbrâhim Çehreli'nin son harb zamânında [İkinci Dünyâ Savaşı sırasında] servetini milyonlara ulaştırmış bir adam olduğunu, Demokrat Parti henüz meydana çıkmadan ve tasavvur devrinde iken, kendiliğinden Ankara'ya gelerek partiye 10.000 Lira vermek süreti ile hamiyet ve taraftarlığını göstermiş olduğu gibi, ileride de hiçbir yardımdan geri kalmamak vaadinde bulunduğunu, tahsili olmamakla berâber, para husûsunda kendisinden ve muhitinden istifâde edileceğini bildirdi."[221]

Köprülü'nün Öner'e ikinci isim önerisi ise, Hüseyin Avni Sağıroğlu olacaktır. Öner, anılarında, Sağıroğlu hakkında da Köprülü'nün şunları anlattığını yazıyor:

> "Diğeri kadar servet sâhibi olmamakla berâber ticâretle meşgül olmak itibârî ile faaliyetinden az çok nakdî yardım beklemek kâbil olduğu gibi, Mülkiye'den me-

---

nizbank Genel Müdürü olan Yusuf Ziyâ Öniş ile 69 arkadaşının çok daha eski bir târihte kurdukları Gemi inşaat şirketi ile ilgili gazete haberi için bkz. **Vatan**, (9.8.1945)

220 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 11.

221 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 11. Ayrıca bkz. Nutku, **age**. s. 14. Öner, bu yardım hakkında da anılarının ilerleyen sayfalarında şu açıklamayı yapacaktır: "Çehreli'nin Vatan Matbaacılık Şirketi'nde hissedar olduğunu bilmediğim için 10.000 Lira'lık fedâkârlığın Ahmet Emin Yalman'ın maksadına âlet olmak için vûkû bulup bulmadığı hakkında bir fikre de sâhip değildim." Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 19.

zun olmak itibârî ile de fikirlerinden istifâde edileceğini ve Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] zamânında Trabzon'daki şûbenin başkanlığını yaptığı için tecrübesinin de faydalı olacağını anlattı."[222]

Köprülü'nün önerdiği üçüncü isim ise bir askerdir: Emekli general İlyas Paşa... Köprülü, Öner'e şunları söylemişti: "Orduda nâmuslu bir kumandan olarak tanındığını, mevcûdiyeti[nin] ordu üzerinde iyi tesir yapacağını söyledi."[223]

DP İstanbul İl İdâre Heyeti'nin beşinci üyesi de, Öner'in yakından tanıdığı ve Yargıtay Başkanlığı'ndan emekli ve o sıralarda avukatlık yapan Cevat Abdurrahim Gücün olacaktır.[224] Daha sonra ise, sırası ile Selânik Bankası'nın ikinci müdürü Salahattin Güvendiren ile eski vâlilerden Muhtar Akman da, DP İstanbul İl İdâre Heyeti üyeleri olarak görev alacaklardır.[225]

Öner, anılarında, İstanbul'a Bayar yerine Köprülü'nün gelmesini de yadırgadığını açıklıyor.[226] Oysa, Bayar'ın yıllardır İzmir milletvekili olarak bulunması, onun İzmir ve Ege bölgesi ile bağlarını güçlendirmiş olmalıydı ve Bayar'ın bu anlamda DP teşkilâtının İzmir ve hinterlandı ile yakından ilgilenmesi çok doğaldı. Ayrıca Bayar, muhtemelen İş Bankası Genel Müdürü ve İktisat Vekili ve nihâyet Başbakan olarak bu dönemlerde kurduğu siyâsî ve sosyal ilişkileri öncelikle kullanmaya çalışıyordu. Köprülü ise, yıllardır İçel milletvekilliği yapmış olmakla birlikte, İstanbul'daki akademik kariyerinin getirdiği sosyal ve siyâsî ilişkiler çerçevesinde, İstanbul ile belki de daha yakından ilgilenmek durumundaydı.

Öner, anılarında, DP İstanbul İdâre Heyeti Başkanı'nın da nasıl seçildiğini anlatıyor:

"Bundan sonra tüzük mûcibince bu beş kişi arasından hâfi rey ile başkan seçilmek icâb ediyordu. Demokrasiye tamâmen uygun olan bu usûlden daha başlarken vazgeçilmiş olmalı ki, teklife göre başkan olarak ben seçilmiş, oylar da tamâmen ben-

222 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 11-12. Ayrıca bkz. Nutku, **age**, s. 14. Burada SCF ile DP arasında siyâsî kadro geçişkenliğine ilişkin önemli bir isim söz konusu olmakla birlikte, ben SCF'nin Trabzon'da teşkilâtlandığına ilişkin herhangi bir bilgiye rastgelmedim. Bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 589-592.

223 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 12. Ayrıca bkz. Nutku, **age**, s. 14.

224 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 12. Ayrıca bkz. Nutku, **age**, s. 14.

225 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 19-20. Ayrıca bkz. Nutku, **age**, s. 14.

226 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 12.

de toplanmıştı. Demek ki, bu intihap bir formaliteden başka bir şey değildi ve ben arkadaşların zâhirî oybirliğine rağmen merkezce tâyin edilmiş, uydurma başkandan başka bir şey değildim."[227]

DP'nin Türkiye'nin İstanbul gibi en önemli merkezindeki örgütlenmesi, daha başlangıçtan itibâren Fuat Köprülü ile Kenan Öner arasında, ileride ayrıntıları ile izleyeceğimiz, anlaşmazlıklara ve çatışmalara neden olacaktır. Bu konu o kadar önem taşıyordu ki, basında, daha Şubat ayında, Köprülü-Öner anlaşmazlığına ilişkin söylentiye dayalı haberler yayınlanmaya başlanmış ve bu tür haberler, bizzat Köprülü tarafından tekzib edilmek zorunda kalınmıştı.[228] *Ulus* gazetesi de, söz konusu çatışmadan söz ediyor ve Öner'in istifâ edeceğini haber veriyordu.[229] Ancak, her ne kadar kamuoyundan ve basından gizlenmek istense dahi, DP kurucuları ile bâzı parti teşkilâtı kurucuları arasındaki anlaşmazlıklar ve çatışmalar, daha ilk günden itibâren belirmeye başlamıştı. Meselâ, Emrullah Nutku, günlüğünde, bu tekzibi şöyle yorumluyor: "Garip değil mi? [Koprülü], Kenan Öner ile aralarında ihtilâf olduğu hakkındaki haberleri yalanlıyor. Daha işin başında böyle bir beyânat bence çok tatsız... (...) Bu gibi dedikodulara önem verip beyânat vermek, bilmem doğru mu?"[230] Nutku, günlüğünde, daha partinin kuruluşu sırasında başlayan bu çekişmeyi de şöyle anlatıyor:

> "Ancak, K[enan] Öner ile yaptığım husûsî görüşmeden anladığıma göre, ileride düzeltilmesi mümkün bâzı pürüzlü konular da var. Kurucular dan Profesör Fuat Köprülü, kibirli ve sevimsiz hâli ile, İş Bankacıların ve çevresinin çabalarına aldırış etmeyerek, güceniklikler yaratıyormuş... Bu hâl Bayar'ı üzüyormuş... (...)
>
> Bu işin içyüzü, anladığıma göre, K[enan] Öner'den çok C[elâl] Bayar'ı ilgilendirmeli... Köprülü'nün bütün hırsı, İstanbul teşkilâtının kurulması sorumluluğunun Y[usuf] Z[iyâ] Öniş'e verilmesinden... K[enan] Öner'in İstanbul'a başkan olmasını Öniş teklif etmiş, Bayar da onaylamış... Oysa Köprülü, kendi yakınlarından birinin başkan olmasını istemiş... Henüz genç bir öğrenci olan oğlunun Eminönü ilçe müteşebbis heyetine katılması da, Öner tarafından bu niyeti-

227 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 12.

228 **Vatan**, (27.2.1946).

229 **Ulus**, (22.2.1946).

230 Nutku, **age**, s. 11. Ayrıca bkz. Nutku, **age**, s. 15.

nin delili olarak gösteriliyor. Korkuyorum ki, bu gidişle parti içinde ayrılıklar, hizipler doğacak."[231]

Nutku, günlüğünde, Öner'in İstanbul Eminönü ilçe merkezinin müteşebbis heyetinin oluşturulmasında Köprülü'nün kendisine hiç danışmaksızın, kendi inisiyatifi ve karârı ile girişimde bulunmasına da tepki göstermiş olduğunu vurguluyor.[232] Kenan Öner ise, anılarında, İstanbul teşkilâtının Karadeniz kökenli kişilerden oluşturulmak istendiğini ve bunun da sorunlar yarattığını anlatıyor.[233] Nitekim Nutku da, günlüğünde, Öner'in bu anlatımına katılıyor ve şöyle yazıyor: "Kurucuların, özellikle F[uat] Köprülü'nün teşkilâta kendi adamlarını sokma çabaları yüzünden K[enan] Öner'in sinirlerinin bozulmasına canım sıkılıyor."[234] Nutku, günlüğünün 1 Kasım 1946 târihli kısmında da, bu anlaşmazlığın, çekişmenin ve çatışmanın 1946 yılı boyunca sürdüğünü vurguladıktan sonra, sonuçlarına da değiniyor:

> "Kurucuların, özellikle Fuat Köprülü'nün İstanbul'da teşkilâta kendi adamlarını sokma gayreti, Kenan Öner ile arasına derin bir soğukluk sokmuştu. Bâzı ocak ve bucaklarda birbiriyle zıtlaşan insanlar, hizipler doğmaya başladı. Ekimin ortalarında bir hafta izin alıp İstanbul'a geldiğimde, bu huzursuzluğun epey ilerlemiş olduğunu fark ettim. Kenan Öner'i çok sinirli buldum. Köprülü'ye küfür ediyor. (...)
>
> İstanbul il teşkilâtının başındaki idealistlerin karşısında dalkavuk tipli çıkarcıların çoğalmakta olduğunu kısa bir incelemeden sonra anladım. (...) Parti teşkilâtında, özellikle Beyoğlu ilçesinin kademelerinde Karadenizliler hizbinin parti yönetimini ellerine geçirmek istediği propagandası yapılıyordu. Bu hizip [İbrâhim Çehreli, Hüseyin Avni Sağıroğlu ve İlyas Aydemir, Karadeniz kökenliydiler] aslında var mıydı ve [eğer varsa] kimlerden kuruluydu? Bunu kimse sarahaten söyleyemiyor. Ancak Kenan Öner, aleyhinde hazırlanan komplonun gerçekten Karadenizliler ve giderek İbrâhim Çehreli ve arkadaşları tarafından re'sen yürütülmeyip, perde arkasındaki [Fuat] Köprülü ve Adnan Menderes tarafından yürütüldüğüne kâni olduğunu bana söyledi. Hattâ bunu kesinlikle bilmese, her dakika küfür etmezdi. Elbette onun da haber alma imkânları var."[235]

231 **Nutku, age**, s. 14-15.

232 **Nutku, age**, s. 15.

233 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 18-20.

234 Nutku, **age**, s. 15.

235 Nutku, **age**, s. 31.

Nutku, günlüğünün 2 Kasım 1946 târihli bölümünde ise şöyle devâm ediyor:

> "İstanbul'dayken partinin Galata bucağına uğramıştım. (...) Bu teşkilât, İbrâhim Çehreli, dolayısıyla F[uat] Köprülü'nün hizbi hâline gelmiş... Korkuyorum ki, partideki ilk huzursuzluk Beyoğlu ilçe kongresinde suyun yüzüne çıkacak... Beyoğlu ilçesi Kenan Öner'in hayranları ile dolu..."[236]

Nutku, günlüğünde, Beyoğlu ilçe kongresinde gelişen olayları da naklediyor:

> "Beyoğlu ilçe kongresinde iki hizip çarpışmış... [İstanbul] il başkanı [Kenan] Öner ile genel idâre kurulu üyeleri, daha doğrusu [Fuat] Köprülü-[Adnan] Menderes bloku arasında beliren görüş ayrılığı, bu kongrede ortaya atılmış... Öner'in rûhunda dinmeyen ihtiras fırtınaları esiyor. Başkalarının *fikirlerine* ne derece önem verdiğini kestiremiyorum. Onunla çekişmekten usanmayan Fuat Köprülü de aynı hamurdan... Alçakgönüllülük perdesi arkasında sonsuz bir gurur ve kibirlilik saklı... Öner'in sarsılmaz, güçlü durumundan yararlanarak mevki kapmak isteyenler ile yaradılışında kapıkulu olup, yaranmak için genel kurul [genel idâre kurulu] temsilcilerine ve özellikle kuruculara yalan yanlış haber ve havâdisler iletenler arasında çekişme ve dalaşma şimdiden başladı. (...)
>
> Kenan Öner'in taraftarları onun etrâfında geniş bir halka hâlindeler. Köprülü ise, onu yıkmak için, en önemli ilçeleri, Eminönü ve Beyoğlu ilçe teşkilâtına nüfûz etmeye uğraşıyor. Beyoğlu ilçenin ocak ve bucaklarında beliren bâzı muhterislerin de, Öner taraftarlığını bayrak yapıp açtıkları kampanyada, hedefleri Karadenizlileri yenmekti. Bu çatışmanın sonucunun giderek genel idâre kuruluna dayanacağını ilk anda kestirememişlerdi. Bu arada, özel bir amaçları bulunmayan, hele Öner'i devirmeyi akıllarından bile geçirmeyen Karadenizliler ise, bulanık suda balık avlamak sûreti ile külâh kapmak isteyenlere parti kademelerinin yöneticiliklerini kaptırmamak için dayanışmaya *and içmişlerdi. Görünüşte zirveye* kadar ulaşan *ihtilâf*, bundan ibâretti. Bu çatışmada, her iki taraf da idealist pozundaydı. Ama birbirlerini daha yeni tanımaya başlayan partililer için kimin haklı ve idealistlerin kimler olduğu, henüz belli değildi. (...)
>
> Görünüşe göre, ilçe idâre kuruluna seçilenler, Köprülü'nün adamlarıymış... (...) Ne yazık ki, bu iki lider [Fuat Köprülü ve Kenan Öner] arasındaki duygusal geçimsizlik, parti içine ikilik tohumlarını saçmış, çekişmelerin sürüp gitmesine neden olmuş bulunuyor. (...) Bu sırada İstanbul teşkilâtı içinde hiçkimse Öner'den başka

236 **Nutku, age**, s. 34.

bir il başkanı seçmeyi düşünmüyor. (...) Köprülü'nün tutumunun beğenilmediği ve partililerce tutulmadığı, 24 Kasım'da yapılan Eminönü ilçe kongresinde oğlu Orhan [Köprülü]'nün idâre kuruluna seçilmemesiyle sâbit olmuş... Oysa (...) bu kongreyi bizzat Köprülü ve Menderes de izlemiş..."[237]

Bu çatışma, nihâyet DP İstanbul il kongresine kadar yansıyacaktır. Nutku, günlüğünde, bu çatışmaya da işâret ediyor ve Beyoğlu ilçe kongresinin yenilenmesi için karar alındığını belirtiyor Ayrıca Öner'in, DP'nin kurucularını olduğu gibi, izlenmekte olan politikayı da eleştirdiğini açıklıyor.[238] Nitekim, Samet Ağaoğlu da, yıllar sonra, "Demokrat Parti'nin kuruluş bünyesinde 1950'ye kadar gelip geçen olaylar, bir başka açıdan da İstanbul-Ege kavgasıdır diyebilirim" şeklinde yazacaktır.[239]

Samet Ağaoğlu, yine yıllar sonra, Fuat Köprülü hakkında da şunları yazmaktan kendisini alamayacaktır:

"Demokrat Parti'nin kurucularından olmak için fazla düşünmedi. Onun yeni partinin tutunup yayılışında kalemi ile yaptığı hizmet büyük! (...) Fakat İstanbul, İzmir, Ankara gibi büyük şehirler parti idâre kurullarında vazife alanların gözlerine çarpanlar var... Kurucu profesörün *gittiği yerlerde, teşkilât içinde* özü şüphe ve vehimlerden yapılmış dedikodular çıkıyor. Kiminin [Cumhuriyet] Halk Partisi'nin câsusu, kiminin komünist, *bâzısının gizli* polis, şu ve bunun partiyi ele geçirmek isteyen sergüzestçi olduğu, kulaktan kulağa fısıldanmaya başlıyor, endişeler doğuyor, imâlı sözler, çekingen duruşların arkasından, geçimsizlikler, kavgalar başgösteriyor. Bu hava, müteşebbis genel idâre kurulunda daha kuruluşun ertesi gününden esmeye başlamıştı denilebilir. Görünmez bir el, parti içinde her yana vehim ve şüphe tohumları serpip duruyor. (...) Çeşitli gelenek inanışlarla yoğrulmuş azınlıkları birbirine bağlayan mânevî kuvvetler zayıfladıkça, ayrılıkları doğuran vehimler, şüpheler, birer idâre vâsıtası ve korunma silâhı hâline gelmişlerdi. Kurucu profesör de, kendisini ve partiyi yalnız bu yollardan geçirerek ayakta tutabileceğine inanıyordu. Halbuki ortaya atılan bu kemirici kurtlar, partiye sızmış, arka fikirli, maskeli insanların elinde fesat köprüleri oldular."[240]

---

237 Nutku, **age**, s. 36-37.

238 Nutku, **age**, s. 40-44. DP İstanbul örgütünde daha başlangıçtan itibâren yaşanmaya başlanan anlaşmazlıkların ve çatışmaların 1946 yılı sonları ve 1947 yılı başındaki durumu için ayrıca bkz. Sarol, **Bilinmeyen Menderes**, (Cilt: 1), s. 50-55.

239 Ağaoğlu, **Arkadaşım, Menderes**, s. 66.

240 Ağaoğlu, **Âşinâ Yüzler**, s. 176-177.

Cihat Baban da, yıllar sonra, anılarında, Fuat Köprülü'yü şöyle tasvir edecektir:

> "Yeni bir parti kurmanın alışılmış atmosferi içinde dâimâ cesâret veren bir unsur olmuş... Tereddütlerin ortalığı bulandırdığı günlerde **Vatan** gazetesinde yazdığı makâlelerle muhalefetin nereye kadar uzanmaya hakkı olduğunu kalemi ile ispâta çalışmış... Dâima DP'nin sert adamı gibi görünmek istemiş... Aslında göründüğü kadar sert mi idi? Bunu kabûl etmek zordur. Ekseriyetle Menderes'e olan sevgisi ve bağlılığı ile tereddüt etmeden onun yolunda kendini sertlikte ve müsamahasızlıkta onun yerine ikâme ederek, biri sempatileri üzerine toplarken, o antipatik, sevimsiz olmaktan çekinmemiş... Mareşale [Genelkurmay eski Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak] karşı açılan mücâdelede kendini ortaya atmış... [Ahmet] Tahtakılıç ve arkadaşları, DP içinde Menderes'e ve Bayar'a karşı mücâdeleye girişikleri zaman, yine onların karşısına çıkmış... Bu mücâdelede lüzumsuz derecede sertlik göstermiş, hattâ karşısındakileri küçük gören sözler de sarf etmiş... Ama bu sert adam, 12 Temmuz Beyannâmesi bahis konusu olduğu zaman, aklın yolunda yürümüş, o zamânın iktidârı ile bağları koparmamanın çâresini aramış... DP'ye solcular sızmak istedikleri zaman kızmış, köpürmüş, parti içinde bu tehlikeye karşı ciddî bir baraj kurmuş..."[241]

Samet Ağaoğlu, bir başka eserinde de, Öner hakkında "bir idealist miydi?" diye sorduktan sonra şunları yazacaktır:

> "Hayır... Yalnız kavga adamıydı, o kadar... (...) Kenan Öner, Demokrat Parti'ye şu ve bu idealin itmesiyle girmedi. Gençliğinden bu yana rûhunu yakan kavga ihtirâsı ile sevmediği, beğenmediği insanlarla, hoşuna gitmeyen, kendi fikrine uymayan herkesle dövüşmek için girdi. Kenan Öner, filân ve falan konuda ne düşünüyor diye sormak da zordu. Çünkü, herhangi bir sosyal, siyâsî veyâ ekonomik mesele üzerinde kendine mâl etmiş olduğu bir fikri yoktu. Ân içinde yaşıyor, anlık düşünce ve hislerine göre hareket ediyordu. Bu bakımdan ruh ve dimağ yapısı, anarşik bir düzene daha uygun düşüyor, yine sırf bu bakımdan her çeşit istibdâda, tabiî [Cumhuriyet] Halk Partisi istibdâdına da düşman oluyordu. İşte bunun içindir ki, Demokrat Parti kurulur kurulmaz İstanbul il idâre kurulu başkanlığı koltuğuna kükreyerek oturması gecikmedi. Kabûl etmek lâzım, memleketin her bakımdan en büyük şehrinde halkın kısa bir süre içinde Demokrat Parti'ye kucak açmış olmasında Kenan Öner'in bu pervâsız gurûru çok rol oynadı."[242]

---

241 Baban, **age**, s. 29-30 ve 337-338.

242 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 78. Benzer bir anlatım ve tahlil için bkz. Sarol, **Bilinmeyen Menderes**, (Cilt: I), s. 55.

Samet Ağaoğlu, buna karşılık, DP'nin ilk kurucularını da şöyle tasvir ve tahlil ediyor:

> "Demokrat Parti'nin târih içindeki en önemli rengi, idealist bir kuruluş olmasıdır. Hatâlarının da, sevaplarının da tek kaynağını, memleket ve halk dâvâlarını sâdece idealist açılardan ele almış bulunması teşkil ediyor. (...)
>
> Fakat 1946'da Demokrat Parti'nin bu idealist çerçevesi içine aşağıdan yukarı, tâ tepeye kadar, daha kuruluş devresinde girmiş olanların hepsini idealist kabûl etmek doğru değil... Bunlar arasında, partinin temsil ettiği ideallerle ilgisi pek az, hattâ hiç olmayanlar, partiye sâdece şahsî çıkarları için katılanlar, şu veyâ bu emellerini gerçekleştirmek için fırsat arayanlar vardı. Bunların yanında, gerçek idealist, fakat Osmanlı Meşrûtiyeti'nden beri siyâset ve idâre hayâtında isim yapmış, çeşitli tecrübelerden geçerek ideal ile realitenin çarpışması ile meydana gelen fırtınalardan sıyrılanlar ile bu tecrübelerden uzak yepyeni insanlar yer almıştı.
>
> Hemen söyleyelim, bu üç gruba mensup olanlar da, kendi içlerinde değişik karakter ve mizaç sâhibi idiler. İşte, partinin kuruluş ve 1950'ye kadar yönetiminde bu değişik fikir ve huyda insanların yarattığı ve partiyi [Cumhuriyet] Halk Partisi'nden daha çok yorucu, sarsıcı, uğraştırıcı olaylar birbirini kovalamış, Bayar'ın temsilcisi olduğu basiret, itidâl, temkin ve vekarla kuvvetlenmiş idealist realistler ile Menderes'in temsilcisi olduğu genç idealistlerin yükü, bu yüzden de bâzen dayanılmaz derecelerde ağırlaşmıştır.
>
> Demokrat Parti'nin temsil ettiği ideali gerçekleştirmek için giriştiği büyük mücâdelenin birinci gâyesi, [Türkiye Büyük] Millet Meclisi'ni tekrar bir halk meclisi hâline getirmekti. Birinci Meclis'ten sonra görünüşü demokratik, fakat aslında tek-parti ile yönetilen totaliter bir devlet sistemine hızla kaymış rejimi sarsabilmek için, bu işe koyulanların her tehlikeyi göze almaları gerekiyordu. İşte Demokrat Parti, aslında bu tehlikelere göğüs gerenlerin partisiydi. İlk hedefine de 1946 seçimleri ile erişti."[243]

Ancak, partinin taşra örgütünün kuruluşu sorunlardan uzak değildi: İzmir'in siyâsî açıdan bir başka özelliğine ve önemine de Ahmet Ağaoğlu, anılarında, şöyle değiniyor:

> "İzmir, yeni fırkanın [SCF'nin] çıkışını, heryerden ziyâde harâretle karşılayan bir muhitti! Umûmîyetle bu muhit, nispeten daha münevver, heyecanlı ve hassas bir muhitti! Bunun sebepleri meydandadır. Bu muhit zengindir. Binâenaleyh devlet hazinesine en az göz dikmiş bir yerdir. Kendi zahmetleri ve kendi çalışması ile ge-

243 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 20-21.

çinen insanlarda tabiatı ile hürriyet ve serbestî duygusu gelişmiştir. Sonra, bu muhit nispeten daha aydındır. Memleketin canlı matbuatının bir kısmı oradadır. Memleket aydınlarının çoğu yine oradadır."[244]

Nitekim, Emrullah Nutku da, günlüğünde, bu duruma işâret ediyor ve şu bilgileri veriyor:

"C[elâl] Bayar'ın arkasında kurucusu bulunduğu İş Bankası memurları, mensupları ve İktisat Bakanlığı memur ve mühendislerinden oluşan [ve] iktidâra küskün büyük bir taraftar kütlesi var.

Fuat Köprülü de, uzun yıllar profesörlük yaptığı İstanbul Üniversitesi'nin öğretim üyeleri ile öğrencilerine güveniyor... Bu nedenle İstanbul teşkilâtının kurulmasını o üzerine almış gibi görünüyor. C[elâl] Bayar, İstanbul'daki taraftarları toplamayı, başta Y[usuf] Z[iyâ] Öniş ve çevresindekiler olmak üzere, İş Bankacılarına havâle ederek daha çok İzmir ile meşgûl oluyormuş..."[245]

Bu noktada belki de hatırlanması gereken bir başka husus, Fethi Okyar'ın da SCF'nin genel başkanı olarak partinin İzmir örgütlenmesinde aktif rol oynamasıydı.[246] İzmir, TpCF'nin de örgütlenme konusunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski üyelerine dayandığı önemli bir merkezdi.[247]

DP Mersin il merkezi ise, CHP eski Mersin milletvekili Hamdi Ongun tarafından kurulacaktır. Ongun, CHP üyeliğinden istifâ ederek DP'yi kuracaktır.[248] CHP eski Kırşehir milletvekili Fuat Çobanoğlu da DP'ye katılacaktır.[249] Bir başka ilginç haber de, İzmir'e bağlı Karabıyıklı nâhiyesinde CHP nâhiye idâre heyeti üyelerinin hepbirlikte CHP'den istifâ ederek, DP'nin Karabıyıklı müteşebbis heyetini oluşturmalarıydı.[250] Ancak "ikinci parti"ye geçişler her zaman bu kadar açık ve görünür olmuyordu. Nitekim, CHP'nin 1946 yılı İzmir il kongresinde bir delege, geçişlerin

244 Ağaoğlu, **age**, s. 29

245 Nutku, **age**, s. 14.

246 Yetkin, ***Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı***, s. 102.

247 Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 93

248 **Vatan**, (12.2.1946).

249 **Vatan**, (16.2.1946); **Cumhuriyet**, (16.2.1946). **Ulus** gazetesi ise, yalnızca istifâyı haber veriyor, fakat Çobanoğlu'nun DP'ye katıldığını bildirmiyordu. **Ulus**, (17.2.1946). Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 123.

250 **Vatan**, (27.4.1946).

"sinsi"liğine değinecek ve pekçok CHP üyesinin partilerinden ayrılmaksızın karşı partiye katıldıklarını ve hattâ yönetici mevkiilere geçtiklerini ileri sürecektir.[251] Bir başka ilginç katılım da, CHP

251 **CHP 1946 İzmir İl Kongresi**, s. 21.

Bu saptama büyük ölçüde doğru olmalıdır; çünkü, elimizdeki belgeler de bu gözlemi teyid etmektedir: CHP Genel Sekreterliği'nden CHP il idâre kurulu başkanlıklarına gönderilen yazılar, çok sayıda CHP üyesinin, partilerinden istifâ etmeden, başka partilerde görev almaları üzerine, parti üyeliğinden ihraç edildiklerine ilişkindir. CHP üyeleri, istifâ etmeye dahi gerek görmeden, genellikle DP'ye katılıyorlardı. Bir CHP üyesi ise, aynı şekilde MKP'ye katılmış, üstelik MKP İzmir İl İdâre Kurulu Başkanı olmuştu! Benzer bir gelişme de Adapazarı'nda yaşanmıştı. Yine Niğde Aksaray'da MKP müteşebbis heyeti üyesi üç kişinin hâlâ CHP üyesi olması, partiden ihraçları ile sonuçlanacaktır. General İlyas Aydemir ise, İstanbul Kadıköy ilçesinde DP'ye katılmıştı. Bu yönde pek çok örnek vardır. CHP Genel Sekreterliği'nin yazı ve genelgeleri, CHP Genel Başkanlık Divânı'nın bu yöndeki 6, 18 ve 26 Mart, 25 Nisan, 15 ve 27 Mayıs, 8, 15, 28 Haziran ile 26 Temmuz ve 27 Ağustos 1946 târihli kararlarını duyurmaktadır. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/6 29 16; 490 01/28 129 2; 490 01/6 30 10; 490 01/6 31 4; 490 01/28 129 2; 490 01/9 45 10; 030 10/6 29 42 ve 030 10/6 30 10]. Görünen odur ki, CHP'den ezici çoğunlukla DP'ye kayılıyordu. Birkaç isim vermek gerekirse, meselâ Senihi Yürüten ile Zeki Rızâ Sporel de CHP'den bu nedenle ihraç edilmişlerdi. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/6 30 38 ve 490 01/6 31 6]. Ama daha istisnâî örnekler de bulunmaktadır: Meselâ, CHP İstanbul Taksim Ocağı Başkanı Dr. Câfer Tayyar Kankat, partisinden istifâ ederek, Türkiye İşçi Çiftçi Partisi'nin milletvekili adayları arasında yer almıştı. İstifâsı kabûl edilmemiş ve 17 Ağustos 1946 târihinde partiden ihraç edilmesine karar verilmişti. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/6 31 1 ve 490 01/6 31 2].

CHP'nin bu konuda hayli titiz davranmaya çalıştığı açıktır: CHP Genel Sekreterliği'nin daha 18 Şubat 1946 târihli bir yazısında, CHP il idâre kurulu başkanlıklarından, "iliniz çevresi içinde kurulmuş veyâ kurulacak muhtelif parti müteşebbis heyetlerine seçilmiş olanlar içinde bizim partimizden istifâ ederek veyâ etmeyerek katılmış olanlar varsa, bunların isimlerini genel sekreterliğe bildirirken, meslekleri ve şahsiyetleri hakkında da bilgi verilmesi" isteniyordu. CHP Genel Sekreterliği'nin yine CHP il idâre kurulu başkanlıklarına hitâben kaleme aldığı 4 Nisan târihli genelgede ise, bu talebin karşılanmasından duyulan memnuniyet dile getirilecektir: "Bugüne kadar taşra teşkilâtımızdan aldığımız raporların incelenmeleriyle varılan sonuca göre, bu hususta gösterilen ilgi ve uyanıklık takdire ve memnunluğa değer mâhiyette"ydi. Ancak, parti merkezinin merâk ettiği başka hususlar da vardı: CHP, üyelerinin niçin istifâ ettiklerini taşra teşkilâtına soruyor ve yanıt istiyordu. Nedenlerin açıklanması gerekiyordu. Ayrıca, CHP taşra örgütü, diğer partilerin "faaliyet tarzları ile netîcelerini" merkeze rapor etmeliydi. Diğer yandan, diğer parti merkezlerinin taşra örgütlerine ilettiği genelgeler ya da benzeri yazıların "ele geçirildikçe" merkeze iletilmesi gerekiyordu. Eğer henüz ilde "karşı parti" örgütü kurulmadıysa da, CHP örgütleri, bulundukları illerde "başka partiler"in teşebbüsleri hakkında merkezi bilgilendirmeliydiler. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/6 29 6 ve 490 01/6 28 40]. Hatırlanmalıdır ki, CHP örgütü, bu konuda hayli tecrübeli sayılırdı. Benzer bilgilendirme ve raporlama sistemi zamânında SCF için de kullanılmıştı! Bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 511-611.

Aslında CHP'den istifâların çok daha erken bir târihte başladığı anlaşılmaktadır: CHP Genel Sekreterliği, daha 15 Aralık 1945 târihinde, yâni DP kurulmadan önce dahi, teşkilâtına yayınladığı bir genelgede, "birkaç il parti başkanlığından aldığımız yazılarda, partiden istifâ edenler olursa, bu istifânın hangi kademeler tarafından kabûl veyâ reddedileceği konusunda tereddüt hâsıl olduğu anlaşılmaktadır," demekteydi. Öyle görünüyor ki, teşkilât bu târihe kadar istifâlara alışık olmadığından, böyle bir durum karşısında ne yapacağını bilememişti! CHP Genel İdâre Kurulu, bunun üzerine, 22 Kasım 1945 târihli toplantısında konuyu görüşmüş ve parti tüzüğünde bu yolda bir hüküm bulunmadığı anlaşılmıştı! "Bu bakımdan istifânın kabûl veyâ reddi bahse konmaksızın, istifâ eden partilinin yazılı bulunduğu parti ocağı kütüğündeki kaydına istifâ ettiğinin işâret edilmesi yeter"li olacaktı. Ancak istifâ eden üyelerin isimlerinin genel sekreterliğe de bildirilmesi isteniyordu. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/6 28 5].

CHP Genel Sekreterliği, 12 Şubat 1946 târihli bir genelgesinde de, parti teşkilâtından üye sayısının artırılmasına çalışılmasını isterken, "çeşitli meslek dernek ve birliklerdeki idâre kurulları üyelerinin partili ol-

Genel Sekreteri Fikri Tuzer'in eşinin DP'ye üye olmasıdır.[252] Bu katılım, akla hemen SCF döneminde Atatürk'ün kızkardeşi Makbule Atadan'ın SCF'ye üye olmasını getirmektedir.[253] O dönemde bu tutum, Atatürk'ün muhalefete bir jesti ve güvencesi olarak değerlendirilmişti. Tuzer'in jestini de aynı çerçevede değerlendirmemek için herhangi bir neden yok gibi görünüyor. Diğer yandan, Eskişehir'de on CHP ocağının idâre heyeti üyesinin topluca DP'ye katıldığını öğreniyoruz.[254] Böylece, tıpkı SCF tecrübesinde olduğu gibi, bu kez de "ikinci parti"nin oluşumunda CHP'den ayrıla-

---

malarına da dikkat etmek şarttır," diyordu. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/6 28 35]. Nihâyet, 26 Şubat 1946 târihli bir genelgede ise, "Bir partili arkadaş üzerinde türlü teşekkül ve *derneklerde* çok faal vazife bulunuşu çevrelerinde hoş görülmemektedir. Bu konu üzerinde de dikkatli bulunarak, işleri birçok partili arkadaşlar arasında paylaştırmak faydalı olur," deniliyordu. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/6 28 42]. Anlaşılan, parti örgütü içinde görev paylaşımında oluşan tekelci yaklaşımlar ve uygulamalar tepki ile karşılaşıyordu ve merkez, bu türden görev paylaşımındaki tekelci eğilimlerle mücâdele etmeye karar vermişti. Özellikle parasal karşılığı olan görevlerdeki siyâsî rekâbetin hayli yoğun yaşandığı düşünülebilir!

CHP'nin, birkaç ay sonra, 28 Kasım 1946 târihinde kaleme alınan bir genelgesinde de benzer talep yinelenecektir: CHP teşkilâtı, bulunduğu yerde "karşı partiler"in örgütlenmeleri ve yöneticileri ile yönetimleri hakkında merkeze bilgi vermeliydi. Sâdece "karşı partiler"in faaliyet ve propagandaları hakkında değil, fakat aynı zamanda "buna karşı bizim parti teşkilâtımızın ve partili arkadaşlarımızın faaliyet ve propaganda dereceleri hakkında" da bilgi isteniyordu. Bilgiler, muntazam aylık raporlar hâlinde ulaştırılacak, ancak "fayda ve zarüret" görüldüğünde hemen iletilecekti. Diğer yandan, "karşı partiler"in gazete ya da dergileri hakkında da bilgi talep ediliyordu. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/6 34 9].

CHP Genel Sekreterliği, parti üye sayısının artırılması yönündeki girişimlerine de hız verecektir: Genel Sekreterliğin 29 Mart 1946 târihli ve CHP il idâre *kurulu başkanlıklarına hitâben kaleme alınmış olan* genelgesinde, yeni üye olmuş ya da üyeliğini yenilemiş partililerin hiç olmazsa rakam olarak "muntazam sürette" bildirilmesi istenlyordu. Altı aylık raporlama faaliyeti sürecek, fakat haberleşme daha kısa aralıklarla *olacaktı. Belli ki, parti merkezi üyeliğin* önemini artık fark etmişti! **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/6 29 3]. Benzer 29 Mart ve 16 Eylül 1946 târihli başka genelgeler için ayrıca bkz. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/6 32 1 ve 490 01/6 29 3]. Bu, rakip partilerin üyeliğe verdiği önemin doğal bir sonucuydu. Hatırlanacağı gibi, tek-parti döneminde CHP'de üyelik çok kez kâğıt üzerindeydi; ancak "ikinci parti"den sonra bir kıpırdanma olduğu görülmektedir. Dönem ilerledikçe konuya verilen önemin artması bunun göstergesidir.

CHP'nin propagandaya da önem verdiği görülüyor: 26 Ocak 1946 târihli genelge ile CHP il idâre kurulu başkanlıklarına, "CHP adına onbeş günde bir yayınlanan **Yurt** gazetesi[nin] ilinizde, ilçelere göre adları bağlı listede yazılı köylere gönderiliyor" olduğu hatırlatılıyordu. "Bu gazetenin köye ulaşması ve köy çoğunluğunun okuyabilmesi mühim olduğu gibi, içindeki yazı ve resimlerin köylülerce kolayca anlaşılıp kavranması ve böylece sevilmesi de göz önünde tutulacak konulardı." Amaç, gazetenin köylülerce okunmasını sağlamaktı. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/6 28 30]. CHP'nin tek-parti döneminde propaganda ile ilişkisinin hayli sınırlı kaldığı hatırlanacak olursa, burada da bir kıpırdanma söz konusudur.

252 **Vatan,** (16.2.1946); **Cumhuriyet,** (16.2.1946). **Cumhuriyet** gazetesi, 200 kadının da DP'ye üye olduğunu haber veriyordu. **Cumhuriyet,** (16.2.1946).

253 Okyar, **age,** s. 41-42. Ayrıca bkz. Başar, **Atatürk İle Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye,** s. 15; Kutay, **Üç Devirde Bir Adam: Fethi Okyar,** s. 460; Ağaoğlu, **age,** s. 14 ve 18; Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı,** s. 115.

254 **Vatan,** (22.5.1946).

rak yeni partiye katılanların katkısını görebiliyoruz.[255] Buna karşılık, TpCF'nin eski ikinci başkanı Adnan Adıvar'ın DP'ye katılması da dikkat çekici olduğu kadar, muhtemelen iktidar açısından kuşku verici sayılabilirdi.[256] İlk muhalefet partisinin kurucularından önemli bir isim, her ne kadar Millî Şef döneminde İnönü ile anlaşmış dahi olsa,[257] bir şekilde yeniden muhalefet saflarına katılıyordu.

Hatırlanacağı gibi, DP örgütlenmesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen bâzı isimlerine rastlanması da, siyâsî geleneklerin ve çizgilerin ilginç bir başka izdüşümünü simgeliyordu.[258] İttihatçı geçmişin ve geleneğin yanı sıra muhtemelen Bayar adı ile yan yana geldiğinde siyâsî bir anlam kazanacak olan bir diğer dikkat çekici husus da, İzmir'de DP üyesi ve Millî Mücâdele yıllarında Çerkes Ethem'in askerî gücünü oluşturan eski Kuvvâi Seyyâre'de görev almış İbrâhim Ethem'in durumudur. İzmir'de yayınlanan *Anadolu* gazetesinde yazı yazan CHP İzmir milletvekili Haydar Rüştü Öktem, Ethem'i, söz konusu gazetede 9 Kasım 1946 târihinde yayınlanan bir yazısında, 150'liklerden olmakla suçlayınca, İbrâhim Ethem de, Öktem ve gazetenin yazı işleri müdürü Orhan Rahmi Gökçe aleyhine dâvâ açmıştı. Gazetenin iddiâsına göre, İbrâhim Ethem, DP tüzüğünün partiye üye olma koşullarını içeren hükmü gereğince, DP'ye üye olamazdı. Nitekim, hatırlanacağı gibi, CHP nizamnâmesinde de bu yönde bir hüküm bulunuyordu. Nitekim Ethem, CHP üyesi olmak için defâlarca girişimde bulunmuş, ancak partiye üye olarak kabûl edilmemişti. Yine iddiâya göre, hakkında Heyeti Mahsusa karârı[259] bulunan kişiler de siyâsî hayatta yer alamazdı. Nitekim CHP, hakkında Heyeti Mahsusa karârı bulunan bir üyenin üyeliğini iptâl etmişti. Asıl isnâd ise, DP'nin 150'likleri partiye üye olarak kabûl ettiği şeklindeydi ve bu iddiâ, siyâsî meşrûiyet bakımdan önem taşıyordu. DP, bu şekilde zamânında Millî Mücâdele aleyhinde bulunmuş kişile-

255 Bkz. Cemil Koçak. **BİSCF**.

256 **Vatan**, (15.2.1946); Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 89

257 Adnan Adıvar'ın siyâsî geçmişi *ile ilgili ayrıntılı ve* geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 173-182.

258 **Vatan**, (28.4.1946). Ayrıca bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 523-524.

259 *Heyeti* Mahsusalar hakkında ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**.

ri bünyesine almakla suçlanıyordu ve bu tür bir iddiâ ve suçlama, DP'yi siyâsî açıdan hayli güç bir duruma sokabilirdi. Ancak İzmir İkinci Asliye Cezâ Mahkemesi'nde süren dâvâ reddedilecek ve bu karar, Yargıtay Dördüncü Cezâ Dâiresi'nce de 4 Mart 1947 târihinde onaylanacaktır.[260]

DP'nin taşra örgütlenmesinin kurucuları arasında bâzı banka müdürlerinin de görülmesi, yadırgatıcı sayılmamalıdır. Çünkü, Bayar'ın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılarak siyâsî hayâta adım atması, onun bankacılık kariyerini etkilememişti. Hatırlanmalıdır ki, Bayar, iş hayâtına Bursa'da Osmanlı Bankası şûbesinde bankacı olarak başlamıştı. Dolayısıyla, Bayar'ın bankacılık kariyerinde, ama özellikle de Cumhuriyet döneminin hemen başlangıcında İş Bankası Genel Müdürü olarak ve daha sonraki yıllarda da İktisat Vekili ve Başbakan olarak bankacılık sahası ve bankacılarla olan yakın iş ve siyâsî ilişkileri göz önüne alınırsa, DP'nin kuruluşunda da Bayar'ın bu eski iş ve siyâsî tanışıklıklarının ve bağlantılarının gündeme gelmemesi düşünülemezdi. Nitekim, Özel Şâhingiray da, DP'nin 1946 yılında kurulmasından hemen sonra hızlı örgütlenebilmesinde, Bayar'ın İş Bankası Genel Müdürü ve İktisat Vekili iken taşra tüccarları, esnafı ve eşrâfı ile kurduğu yakın ve sıkı bağların önemine değinmektedir.[261]

Benzer bir başka gelişme de, hatırlanacağı gibi, Ankara Ticâret Odası İkinci Başkanı Üzeyir Avunduk'un DP Ankara İl İdâre Heyeti'nde başkan olarak görev alması ve DP'ye katılan ilk ünlü tüccarlar arasında bulunmasıdır. Yalçın Küçük, Avunduk-Bayar ilişkisi için şunları yazacaktır: "Yıllar sonra Cumhurbaşkanı olunca Celâl Bayar, İttihat ve Terakki'ye karşı 'vicdânını rahatlatıcı' işler yapmak olanağını da buldu. Cumhuriyetin ilk yıllarında iflâsa zorlanan İttihatçı ticâret burjuvazisinin en güçlülerinden olan Avundukzâde'lerden Üzeyir Avunduk'u İş Bankası Genel Müdürü yaptı."[262] Avunduk'un İş Bankası Genel Müdürü olması aslında biraz daha geç bir târihte gerçekleşmişti. Avunduk'un bu göreve atanma târihi 1954 yılının başlarıdır. Görevine 1959 yılının orta-

260 **Siyâsî, Mühim Bir Dâvâ: Demokrat Parti ve Yüzellikler.**

261 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1920-1053)**, s. 33-39.

262 Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 1), s. 71. Ayrıca bkz. Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 461.

larına kadar devâm etmiştir. Küçük'ün anlatımına göre, Celâl Bayar'ın genel müdürü olduğu İş Bankası'nın esas gelişme çizgisi, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından oluşturulan İtibârı Millî Bankası'nın kapanmasından sonra olacaktır. Küçük'ün anlatımı ile, "İş Bankası, hükümetin yardımı ile önce İtibârı Millî Bankası'nın kurduğu ya da desteklediği bâzı şirketleri iflâsa zorluyor, sonra da İtibârı Millî Bankası'nı yutuyor."[263] İtibârı Millî Bankası'nın kurucuları arasında, Avundukzâde de vardı.[264]

Ankara Ticâret Odası Hukuk Müşâviri Âtıf Benderlioğlu da DP'ye katılmıştı. Buna karşılık, CHP üyesi ve CHP büyük kurultayı delegesi ünlü işadamı Vehbi Koç, Bayar'ın üyelik önerisini reddedecektir.[265] Diğer yandan da, *Cumhuriyet* gazetesinin daha 23 Şubat 1946 târihli bir haberinde, başta ABD ile İngiltere'ye yapılan ihrâcâta ve bu ülkelerden yapılan ithâlâta kredi açma amacı ile Ankarabank adında bir bankanın Muammer Eriş ve arkadaşları tarafından kurulacağı açıklanıyordu.[266] Hatırlanacağı gibi, Muammer Eriş, Bayar'dan sonra İş Bankası'nın genel müdürü olmuştu. Bu görevine 1932 yılında atanmıştı ve görevini 1939 yılına kadar da sürdürmüştü. Kendisi Bayar'ın başbakanlığı döneminde aynı zamanda Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi Yönetim Kurulu Başkanlığı'nı da yapmış ve 1938 yılının Nisan ayında da CHP Ankara milletvekili olmuştu. Ancak İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasından sonra Eriş, İş Bankası Genel Müdürlüğü görevinden istifâ etmek zorunda kalmıştı. Bununla birlikte milletvekilliğine devâm edebilecektir.[267] Gazetenin yaklaşık bir ay sonraki bir başka haberinde ise, kurulması amaçlanan bankanın adı değişmiş gibi görünmektedir. Bu kez Eriş'in Garanti Bankası'nı kuracağı açıklanıyordu.[268] Ancak, CHP tüzüğüne göre, partili mil-

263 Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 1), s. 69. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "millî sermâye" yaratma ve geliştirme çabalarına ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Avundukzâde âilesi arasında kurulan siyâsî ve ticârî bağlara ilişkin olarak bkz. Küçük, **Aydın Üzerine Tezler (1830-1980)**, (Cilt: 3), s. 250.

264 Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 1), s. 69.

265 *"Ben Vehbi Koç... Hâtıralarım... Görüşlerim... Öğütlerim"*, (Yayına Hazırlayan: Sâdun Tanju), **Hürriyet**, (27 Ekim 1987).

266 **Cumhuriyet**, (13.2.1946).

267 Muammer Eriş hakkında ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 75-76 ve 95-96 ve (Cilt: 2), s. 40-41 ve 48.

268 **Cumhuriyet**, (10.3.1946).

letvekilleri ticârî faaliyetlerde bulunamazlardı.[269] Bu nedenle de Eriş'in CHP'den ayrılıp DP'ye geçeceğine ilişkin söylentiye dayalı haberler yayınlanıyordu.[270] Eriş, bu tür haberleri hemen ertesi gün resmen tekzib edecek, ancak on milletvekili ile Garanti Bankası'nı kuracaklarını açıklayacaktır.[271] Gerçekten de Garanti Bankası, yaklaşık üç ay sonra kurulacak ve Muammer Eriş de Garanti Bankası İdâre Meclisi Başkanı olacaktır.[272] DP'nin İş Bankası'ndan sonra Garanti Bankası'nın da desteğini aldığını söylemek herhâlde yanlış olmaz.

İşadamlarının ve bölgesel zenginlerin DP'ye maddî katkıları da söz konusuydu. Örneğin, bu konudaki bir gazete haberi de şöyledir: "Demokrat Parti İstanbul bölgesine piyasanın tanınmış işadamlarının nakdî yardımları artmaktadır."[273] Ancak, bu gazete haberinin gerçeği ne kadar yansıttığını saptamak tam olarak mümkün değildir. Çünkü, Kenan Öner, anılarında, DP İstanbul teşkilâtının kuruluşu aşamasında maddî sorunların önde geldiğini ve bu sorunları aşmak için pek az imkânları olduğunu şöyle anlatıyor:

> "Parti teşekkül etmeden 10.000 Lira gibi o zaman büyük sayılır âtıfet ve yardımda bulunan arkadaşımız da [İbrâhim Çehreli] içinde olduğu hâlde, Ankara'nın [DP Genel Merkezi'nin] tavsiyesi ile gelenler arasında bir hareket görülmüyor [ve] onların bu lâkaydlıkları karşısında ben ve Cevat da lâkayd davranıyorduk. (...) Tüccar arkadaşlardan da 'arar, tedârik ederiz'den başka ümit verici bir ses çıkmıyor, hattâ teklifimi tekrarladıkça, bir uzaklaşmak emeli de sezilir gibi oluyordu. (...) Ankara'nın milyoner gözdesi nasılsa 1.000 Lira, memleketlisi de 300 Lira miktârında bir teberrû vaadinde bulunabildiler. İlyas Paşa hesâbına ihtizârda bulundular. Hakikaten bu muhterem asker de, zengin olmayacak kadar nâmuslu bir insandı. Cevat Bey, (...) 100 Lira çıkarıp verdi. Ben de ona müvâzi bir yardımda bulundum. Bu sûretle 1.500 Liralık ilk sermâye meydana gelmiş oldu."[274]

269 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**. (Cilt: 2), s. 69-70.

270 **Cumhuriyet**, (10.3.1946).

271 **Cumhuriyet**, (11.3.1946).

272 **Cumhuriyet**, (22.6.1946). **Ulus** gazetesi ise, bankanın kuruluşunu daha erken bir târihte göstermektedir. **Ulus**, (26.4.1946). DP'nin ve DP kurucularının Garanti Bankası ile hiçbir ilgilerinin bulunmadığına ilişkin DP başkanlığının 15 Nisan 1946 târih ve 5 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 434.

273 **Cumhuriyet**, (23.6.1946).

274 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 18.

Diğer yandan, Menderes, 23 Mayıs 1946 târihinde *Vatan* gazetesine yaptığı bir açıklamada, "Demokrat Parti'nin daha ziyâde tanınmış işadamları ile ileri gelen tüccarlardan mürekkep olduğu iddiâsı"nı tekzib ediyordu. Menderes, "memleketin tanınmış işadamları ile ileri gelen tüccarlarının [Cumhuriyet] Halk Partisi ile Demokrat Parti safları arasında aynı nispetlerde olduklarını" belirtiyordu. Ancak Menderes, "bu vasıflarda vatandaşların herhangi bir partinin içinde sayıca nispeten çok olmaları[nın] bu parti için bir eksiklik teşkil edeceği kanaatinde de" olmadıklarını açıklıyordu.[275] Bu, tabiî politik bir manevraydı. Bir yandan, "ikinci parti"nin zenginlerin partisi olarak algılanmasının önüne geçmek, diğer yandan da varlıklı kesimlerin maddî desteğinden olmamak kaygısı önplâna geçmişti. Bu, kaçınılmaz bir gelişme sayılabilirdi.

Bununla birlikte, DP'nin taşra örgütlenmesinin karşı karşıya bulunduğu en önemli sorunların başında, hiç kuşkusuz, maddî yetersizlikler geliyordu. DP genel merkezinin bu konuda taşra örgütlerine gönderdiği tâmimler, maddî gücün pek az olduğuna işâret eder.[276]

DP'nin destek görebileceği bir başka grup da, genellikle ticâret ile ilgilenen ve serbest meslek sâhibi dinî azınlıklardı. Özellikle İstanbul ve İzmir'de yoğunlaşan Rum, Ermeni ve Yahudi gayri müslim azınlıklara karşı tek-parti döneminde uygulanagelen politikalar,[277] bu grubun muhalefet hareketini desteklemesi için zâten yeterli bir temel yaratmıştı. DP de bunun farkındaydı ve bu konuya özen gösteriyordu. Nitekim Bayar, 1950 yılında yaptığı bir konuşmada, "İstanbul'a mahsus meselelerden birisi de... Ha-

275 **Menderes Diyor ki**, s. 19-20.

276 DP başkanlığının 7 Ekim 1946 târihli ve 26 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 465-467. DP'nin maddî sorunlarını aşmak için düzenlemekistediği, fakat önceleri izin verilmeyen, daha sonra düzenlenmesi mümkün olan piyangolar ve bağış toplama faaliyetleri ile ilgili olarak DP başkanlığının farklı târihli ve çok sayıdaki tâmimleri için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 506-509, 511, 516, 518, 520-521, 572-573, 581, 585-586, 587, 607, 608-609, 627-628, 631, 632 ve 633. Bu tâmimlerin büyük bir kısmı DP'nin düzenlemek istediği piyangolara âiddir. Bu tâmimler, DP'nin ve teşkilâtının maddî gelir elde etmek amacı ile bu tür faaliyetlere ne kadar çok önem verdiğini de gösteriyor. Anlaşılan DP, bütün bu dönem boyunca maddî sorunlarla başa çıkmaya çalışmıştı.

277 Bunun Millî Şef dönemindeki son örneği Varlık Vergisi Kânunu idi. Varlık Vergisi Kânunu'na ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 475-519; Cemil Koçak, **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, s. 323-349; Rıfat Bali, **The "Varlık Vergisi" Affair**, ISIS Press, İstanbul. Ayrıca bkz. Cemil Koçak, "Ayın Karanlık Yüzü: Tek-Parti Döneminde Gayri Müslim Azınlıklar Hakkında Açılan Türklüğü Tahkir Davaları", **Târih ve Toplum (Yeni Yaklaşımlar)**, Sayı: 1, (Bahar 2005), s. 147-208.

kikî tâbirini bularak ifâde etmekte müşkülât çekiyorum. Bunu eskiden ekalliyet ve cemaat tâbiri ile ifâde ederlerdi. Eskiden diyorum, çünkü bir zamanlar cemaat veyâ ekalliyet tâbiri ile ifâde olunan vatandaş topluluklarına mensup olanlar da, bu memleketin hakiki mânâsında öz evlâtları oldukları gibi, Cumhuriyet kânunlarından da istifâde ederler."[278]

Bayar, Varlık Vergisi Kânunu'na ilişkin olarak da 1946 yılında yaptığı bir konuşmada şöyle demişti:

> "Fakat bu, ne iyi kon[ul]muş bir vergidir, ne de iyi tatbik edilmiştir. Biz programımızda bu ve buna benzer vergilerin aleyhinde olduğumuzu kat'iyetle belirttik. Harb zamânında devletin muhtaç olduğu parayı vermek, her ferdin vazifesidir. Fakat vergiler bir ölçü dâiresinde alınır ve bu ölçü her vatandaş için aynen tatbik olunur. Varlık vergisi bahsinde ise, iş tamâmen takdire bırakıldı. (...) Yanlış takdirler yapılmış ve bundan dolayı hiçkimse mesûl tutulmamıştır. Bu hususdaki kararları hiçbir mahkeme nakzetmemiştir. Bir kısım kimselerden tâkatleri üzerinde para alınmıştır. Diğer bir kısım gerektiği kadar vergi vermemiştir. Bu verginin tatbikâtındaki neticesi tam bir müsâvatsızlıktır."[279]

Bayar, varlık vergisine ilk itirâz edenin kendisi olduğunu, fakat sözünü dinletemediğini belirtiyor ve verginin zâten tasfiye edildiğini de hatırlatarak, "Bu vergi artık târihe gömülmüştür. Onu mezarından çıkarıp tekrar ele almak ne dereceye kadar doğrudur bilmiyorum... Fakat DP programında vergilerin âdil olması esâsı vardır. Öyle ümit ediyorum ki, artık böyle vergiler konmayacaktır."[280] Bayar, aynı yıl bir başka konuşmasında da, Varlık Vergisi Kânunu'nu şöyle değerlendiriyordu:

> "Varlık vergisine gelince... Mâlî emniyeti içte ve dışta sarsan, devlet haysiyetine dokunacak muamelelere yol açan ve türlü kötü tatbikâtı ile hâtırâlarında acı izler bırakmış olan böyle bir vergiye başvurmaktan ise, vaktinde normal ve âdil vergiler bulmak yolu ile varlık vergisinden elde edilen paraların temini pek mümkündü. Kanaatimiz şudur ki, varlık vergisi gibi târihte görülmeyen bir vergiye başvurmak aslâ zarûrî değildir."[281]

278 **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 408; **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 412.

279 **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 132.

280 **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 132; **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 38.

281 **Celâl Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri**, s. 32.

DP İstanbul İdâre Heyeti Başkanı Kenan Öner, anılarında, bu konuda şu bilgileri veriyor:

> "Ekalliyetler arasında derin bir korku dolaşıyor. Bunlar, Demokrat Parti'ye sadâkat taahhüdünde bulunurken, öte taraftan da ellerinden geldiği kadar gizleniyorlardı. (...) En çok korku Rumlar arasında görünüyor. Müseviler daha az korkuyor. Ermeniler de lâkaydiyi tercih ediyorlardı. Bunlar arasında yayılan korku sebepleri de meslekleriyle göre değişiyordu. Tüccarlar mâruz kalacakları güçlüklerden, esnaflar verecekleri para cezâsından, işçiler, en çok devlet müesseselerinde çalışan işçiler kapı dışarı atılacağından serbest meslek sâhipleri de derhâl askere alınacağından, hâsılı herkes mesleğine göre bir belâdan kaçınıyordu."[282]

SCF Genel Başkanı Fethi Okyar da, zamânında bir soru üzerine, "Türkiye Cumhuriyeti'nde kânunların verdiği bütün serbestîlere mâlik olan Ermenilerin de tasarruf haklarına mâlik olmaları için, yine kânun ahkâmı dâhilinde, hiçbir mâni yoktur" diyordu.[283] Hatırlanacağı gibi, 1930 yılında gerçekleşen belediye seçimlerinde muhalefet partisi, adayları arasında hiç gayri müslim azınlığa yer vermeyen CHP'nin tam aksine bir tutum almış ve İstanbul'da dört kadın adayın yanı sıra 13 gayri müslime de yer vermişti. Bu kişiler arasında altı Rum, dört Ermeni ve üç de Yahudi bulunuyordu. Ayrı durum İzmir için de geçerliydi. Burada da dört gayri müslim vardı.[284]

Hatırlanacağı gibi, "ikinci parti", doğu ve güney-doğu anadolu bölgesinde örgütlenmeye gitmemişti. Çünkü İnönü, DP'nin kuruluş sürecinde, Bayar ile yaptığı görüşmeler sırasında, bizzat Bayar'a, DP'nin doğu illerinde örgüt kurmaması gerektiğini önermiş ya da tavsiye etmişti. Bu önerinin dikkate alındığı hemen belli olmaktadır. Bizzat Bayar, bu görüşmeyi yıllar sonra Nazlı Ilıcak'a açıklayacaktır. Bayar'a göre, İnönü, bu görüşlerini Bayar'a 12 Tem-

282 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 36. Belirtmek gerekir ki, kısa bir süre sonra Varlık Vergisi Kânunu ve tatbikâtı Salamon Adato gibi DP müstakbel *milletvekilleri tarafından* eleştirilecektir. Bu eleştiriler elbette CHP'li muhatapları tarafından şiddetle karşılanacaktır. Bu konuda bkz. Rıfat Bali, "Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar", **Târih ve Toplum**, Sayı: 165, (Eylül 1997), s. 47-59; Rıfat Bali, "İkinci Dünyâ Savaşı Yıllarında Türkiye'de Azınlıklar II: Balat Fırınları Söylentisi", **Târih ve Toplum**, Sayı: 180, (Aralık 1998).

283 Okyar, **age**, s. 99-100.

284 Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 184-187; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 269. Edirne'de de beş Yahudi adaya yer verilmişti. Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 272.

muz 1947 Beyannâmesi'nden sonra açıklamıştı. Ancak Bayar'ın bu tür bir tutumun eşitliğe aykırı olacağını belirtmesi üzerine, İnönü görüşünden vazgeçmiş ve DP de doğu illerinde örgütlenmeye başlayabilmişti.[285] Bütün bu anlatılanların doğru olduğunu kabûl edebiliriz. Çünkü, DP örgütlenmesine ilişkin olarak, hatırlanacağı gibi, elimizde bulunan bütün veriler, bu anlatıma uygun düşmektedir. Buna karşılık, CHP de, geleneksel tutumuna uygun olarak doğu illerinde örgüt kurmamaya devâm edecektir. CHP, ilke olarak doğuda siyâsî faaliyette bulunulmasını istemiyordu.[286] Nitekim Adnan Menderes de, 17 Temmuz 1946 târihli bir konuşmasında, DP kurucularına "gidilecek yol olarak telkin edilmek istenen şeyler" arasında, "şark vilâyetlerinde ve hudut vilâyetlerimizde teşkilât yapmamak, köylere aslâ uzanmamak ve hattâ şimdilik fikir cereyanlarına müsâit diye kabûl edilen birkaç vilâyetten başka yerlerde teşkilât yapmamak [ve] teker teker, seçe seçe, ancak mahdut sayıda âzâ kaydetmekle iktifâ etmek" gibi koşulların gündeme getirildiğini ileri sürecektir.[287]

Bu anlatımın doğru olduğunu düşünmemiz için bir neden daha bulunuyor: İnönü, 1947 yılının sonlarında toplanan CHP Yedinci Kurultayı'nın açış konuşmasında bu konuya da özellikle değinecek ve şunları söyleyecektir:

> "Hudut bölgelerimizin emniyeti, büyük şehirlerimizin âsâyişi ve vatandaşların günlük işleri idâre eden cihazı üzerindeki çekişmenin bir an evvel bitirilmesini istemektedir. Bu yolda ilk teşebbüsü, doğu hudut bölgelerimizde kendim yaptım. Yalnız Cumhuriyet devrinde bâzı doğu bölgelerimizde her biri bir sefer sayılabilecek on kadar hareket olmuştur. Eskiden gelen ve türlü anlaşmazlıklar yüzünden yeniden çıkan bu olayların her birinde hesapsız insan, mal ve para kaybettik. On seneden beri sükûnete kavuşan bölgelerimiz, hudut ötesinden gelebilecek tesirlere, temiz bir vatanseverlikle karşı gelmektedir.
>
> Şimdi bu hudûda parti teşkilâtlarının birbirlerine hiç inanmayan feryatlarını götürmekten sakınmalıyız. Geçmiş hâdiselerin ve İskân Kânunu'nun kırgınlıkları içinde herhangi bir dağ başında vûkûa gelecek bir hâdise, kolaylıkla bir partiler mese-

285 Ilıcak, **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor**, (Cilt: 2), s. 491.

286 Bu konuda Şeyh Sait'in torunu M. Fırat'ın Nazlı Ilıcak ile yaptığı sohbete bkz. Ilıcak, **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor**, (Cilt: 2), s. 491. CHP'nin doğu ve güney-doğu anadolu bölgesinde teşkilât kurmaktan kaçınmasına ilişkin olarak ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 53-115.

287 **Menderes Diyor ki**, s. 28.

lesi olabilir. Ve ortada inanılacak bir müessese de olmayınca, meselede hakikatin ne olduğunu bulmak mümkün olmaz. *Böyle bir ruh hâleti, hudut bölgelerimizin* iç ve dış her türlü emniyetini tehlikeye düşürecek şartları hazırlar.

Bu ihtimâller beni ciddî olarak kaygılandırdı. Yerinde tekikler yapıp, kendimce ehemmiyetli saydığım tehlikeleri önlemek çârelerini aramak istedim. (...) Şimdi, siyâsî partilerin doğu bölgelerinde çalışmalarına karşı çok daha sâkin ve huzurlu durumdayım. (...) Görülüyor ki, doğuda siyâsî parti mücâdelesinin mahzurlarını önlemek yolunda idârenin tarafsızlığı prensibinin üzerinde durarak iyi bir netice aldım."[288]

Bu konuşma da, İnönü'nün önceleri doğu illerinde siyâsî parti örgütlenmesine karşı çıktığını, fakat daha sonra bu konuda iknâ olduğunu açıkça gösteriyor.

Nitekim Emrullah Nutku, 1946 yılının Mayıs ayında, 3. Ordu Askerî Adlî Hâkimi ve yedek subay olarak görev aldığı Erzurum'da, DP'nin Erzurum örgütünün kuruluşunda bulunmuştu. Nutku, günlüğünde, Erzurum'da bâzı "sondaj"lar yaptığını ve "bu işi başarma[nın] pek [de] kolay" olmadığını anlatıyor. Çünkü, "herkes çekingen [ve] hattâ korku içinde"ydi. Diğer yandan, 3. Ordu Komutanı Tuğgeneral Râşit Gürgen de, bu türden bir örgütlenmeye karşı çıkıyordu. Nutku, şöyle devâm ediyor:

"Üçüncü Umûmî Müfettiş [Nazif Ergin][289] iie [Erzurum] Vâli[si] Halûk Nihat Pepeyi'nin teşebbüsümden haber aldıklarını, doğu-emniyet teşkilâtının sivil polislerinden bâzılarının bir süreden beri peşimde dolaşmalarından anlıyorum. (...) Bu-

288 **CHP Yedinci Kurultay Tutanağı**, s. 18-19.

Diğeryandan, CHP'nin elimizde bulunan bir genelgesi, bu konuda iktidar partisinin çok daha erken bir târihte görüşünü değiştirdiğini bize aktarmaktadır: Genelge, 30 Mart 1946 târihli olup, partinin doğu illerindeki örgütlenmesine ilişkindir. Henüz parti teşkilâtı olmayan yerlerde parti örgütlerinin nasıl teşkil edileceğine açıklık getiren genelgeye göre, "her ilgili parti il idâre kurulu, (...) yapmak isteyeceği yeni parti kademe teşkilâtı için, ilk önce parti bölge müfettişine danışarak uyuştuktan sonra, teşkil etmek istediği parti kademe teşkillerini genel sekreterliğe bildirir ve genel sekreterlikten alacakları cevâba göre harekete geçer"di. "Parti teşkilâtı yeni kurulmuş illerdeki Halkevi başkanlarını, oradaki parti il idâre kurulları ya kendi aralarından veyâ dışarıdan seçerler ve bu Halkevleri başkanları, Halkevleri işleri için kendi parti il idâre kurulları başkanları ile yazışır[lar]"dı. Görüldüğü gibi, Halkevleri, partinin asîl unsurlarından sayılmaktaydı. Dahası, CHP genelgesi, sâdece partinin Ağrı, Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Urfa ve Van il başkanlıklarına değil, fakat aynı zamanda devlet teşkilâtı içinde yer alan ve İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak çalışan Birinci, Üçüncü ve Dördüncü Genel Müfettişlikler'e de iletilmişti. Tıpkı Muş, Erzurum Elâzığ ve Diyarbakır parti bölge müfettişlerine yazıldığı gibi... **BCA CHP K.** [Katalog Numarası: 490 01/6 29 4]. *Ayrıca bkz. Cemil Koçak,* ***Belgelerle Umûmî Müfettişlikler (1927-1952).***

289 Umûmî Müfettişlikler ve Üçüncü Umûmî Müfettiş Nazif Ergin hakkında ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **Belgelerle Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)**, s. 155-213 ve 160.

rada Üçüncü Umûmî Müfettişlik emrindeki doğu-emniyeti teşkilâtının ağır baskısı altında yaşayan halkın idârecilerin tarafı tutumu karşısında muhalefeti ve Demokrat Parti'yi ağızlarına almaları elbet[te] mümkün olmaz. (...) Vâlinin teşebbüslerimi İçişleri Bakanlığı'na şifre ile bildirdiğini, oradan da Millî Savunma Bakanlığı'na gizli yazı yazılarak hakkımda kovuşturmaya geçildiğini de haber aldım. (...) Doğu-emniyeti teşkilâtı, pek kolaylıkla herkesin alnına câsus damgasını vurabiliyor. (...) Doğu-emniyet teşkilâtının gölgesi bile vatandaşları korkutmaya yeterliydi. Herkeste bu teşkilâtın insana câsus damgasını kolaylıkla vurabildiği inancı var."[290]

Nutku, bölgedeki polis tâkibâtının geniş boyutunu ve bunun yarattığı siyâsî terör dalgasının sonuçlarını ilk elden aktarmaktadır. Siyâsî partilerin doğu bölgesinde örgütlenmemesi gerektiğine ilişkin görüşler bütün dönem boyunca devâm edecektir. Nitekim, Erzurum Belediye Başkanı Kâzım Yurdalan, 1949 yılının Mayıs ayında yayınlanan bir broşüründe, "partilerin mücâdeleleri Erzincan'ın doğusuna geçmemelidir" görüşünü savunuyordu.[291]

Doğu bölgesinde parti örgütü kurulmaması gerektiği yolundaki görüş, TpCF'nin kuruluşu sırasında da gündeme gelmişti ve muhalefet partisi, doğu bölgesinde sâdece Urfa'da örgütlenmişti. Buna bir de Mardin ve Siverek örgütleri eklenebilir.[292] Muhalefet partisi, tıpkı iktidar partisi olan CHP'nin yaptığı gibi, doğu bölgesinde örgütlenmekten şimdilik kaçınmaya karar vermişti.[293] Ancak bu tür siyâsî önlemler, TpCF'nin ömrünü uzatmaya yetmeyecektir. Aksine, partinin kapatılmasından hemen önce, doğu bölgesinde kurulan parti örgütlerinin kurucuları tutuklanacaktır.

Kendi anlatımı ile 1923 yılından beri CHP üyesi olan ve Millî Şef döneminde Türkiye'nin Berlin Büyükelçiliği görevinde de bu-

290 Nutku, **age**, s. 16-22. Nutku, DP Erzurum örgütünün nasıl kurulduğunu anlattıktan sonra, DP Erzurum müteşebbis heyetinde yer alan üyelerden ikisinin tüccar, birinin de fabrikatör olduğunu belirtiyor. Heyet üyelerinden biri CHP üyesi olduğundan, CHP'den istifâ ederek DP üyesi olmuştu. Nutku, **age**, s. 16-21.

291 Kâzım Yurdalan, **Erzurum Demokrat Parti'sinin 6 Mart [1]949'da Tertiplediği Mitinge Bir Cevap (4 Mayıs 1949)**. DP'nin Ağrı örgütünün kuruluşunda kurucuların karşı karşıya kaldıkları güçlükler ve baskılar için de bkz. Şeref Saraçoğlu, **Turgut Başkaya'ya Açık Mektup**.

292 Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 156 ve 215.

293 Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 88; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 108. Ayrıca bkz. Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 122 ve 125. Zürcher'in bu saptamasına karşılık, Mete Tunçay, partinin "doğu illerinde de büyük çapta örgütlendiği anlaşılmaktadır" şeklinde yazıyor Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 108.

lunan Hamdi Arpag[294] da, DP'nin Erzincan örgütünün kuruluşunda yer alacaktır.[295]

SCF'nin kurucularından Sâlih Zeki Ataergin'in[296] kardeşi Sâdi Ataergin, bir broşüründe, DP'nin Kocaeli örgütünün kendisinin de katılımı ile nasıl kurulduğunu anlatıyor. Ataergin'in anlatımına göre, kendisi CHP üyesiydi, fakat CHP yönetimi ile anlaşmazlık içindeydi. Bu nedenle de 1946 yılının Mayıs ayında yapılan erken belediye seçiminde Kocaeli'de CHP'nin resmî aday listesine karşı, fakat yine CHP üyelerinden bir ikinci aday listesi daha hazırlamıştı. Ancak Ataergin, DP'nin Kocaeli örgütünü kurmak için girişimlerde de bulunuyor, fakat CHP üyesi olup da CHP yönetimi ile anlaşmazlık içinde bulunan ve yönetime karşı muhalefetleri ile tanınan pek çok kişi, işlerinin olumsuz yönde etkileneceğinden çekinerek, DP Kocaeli müteşebbis heyeti içinde yer almayı reddediyordu. Ataergin, broşüründe, daha sonra DP'nin iktidar yıllarında bu gibi kişilerin DP'de şeref yerlerini işgâl edeceğinden de yakınmaktadır.[297] Ataergin, DP'nin Kocaeli'deki örgütlenmesinin onbeş yıl önceki SCF örgütlenmesi ile yakın ve temel ilişkisini de şöyle açıklıyor:

> "Mümessil bu durum karşısında Ankara'da kendisine [DP] Genel İdâre Kurulu tarafından isimleri verilen ve Kocaeli'nde vakti ile kurulmuş bulunan Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] müteşebbis idâre kurulu başkanı ve arkadaşları ile temâs etmeyi münâsip bulmuş, evinde misâfir kaldığı yakın dostu, şel [Shell] acentası Feruzan [Bey] delâleti ile Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] kurucusu avukat Sâlih Zeki Ataergin'i aratmıştı. Bu buluşma ve görüşmede Demokrat Parti'yi kurması teklifi karşısında sütten ağzı yanıp yoğurdu üfleyerek yemek zarûretinde kalan Sâlih Zeki [Ataergin], particilik yüzünden başına neler geldiğini yana yakıla anlatıyor..."[298]

SCF'nin Kocaeli'deki kurucusu Sâlih Zeki Ataergin, bu konuşma sırasında, gerek SCF'nin politik faaliyetleri sırasında, gerek-

294 Hamdi Arpag'ın Berlin Büyükelçiliği görevine ve bu sıradaki faaliyetlerine ilişkin olarak bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**. (Cilt: I), 348, 351, 357-358, 394-395, 400-409, 417, 426, 433, 443, 487.

295 Hamdi Arpag, **Nasıl Demokrat Oldum?**, s. 4.

296 Bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 547.

297 Sâdi Ataergin, **Kocaeli'de Demokrat Parti'yi Nasıl Kurdum**, s. 6-7.

298 Ataergin, **age**, s. 9. Gerçekten de avukat Sâlih Zeki Ataergin, SCF Kocaeli il merkez ocağı başkanı idi. Bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 547.

se partinin kapanmasından sonra üzerindeki baskı ve tehditleri anlatmıştı. Buna göre, Ataergin'in politik hayâtı, hem işini olumsuz yönde etkilemişti, hem de huzûru kaçmıştı. Bu nedenle Menemen'e yerleşmeyi bile düşünmüştü. "Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] kapandıktan sonra vilâyetlerdeki kurucuların poliste [Cumhuriyet] Halk Parti['nin] gizli dosyalarında *adlarının* 'hükümete muhalif' diye yazıldığını öğren"mişti.[299] "Bu sebeple dâimî kontrol ve nezâret altında senelerce bulundurulmuş"tu. Hattâ avukat olarak dâvâ dahi alamamaya başlamıştı. Çünkü, müşterileri, adı muhalife çıkmış bir avukatın mahkemelerde dâvâ kazanabileceğine ihtimâl vermediğinden, kendisine dâvâ da getirmiyorlardı. Bu nedenle önce İstanbul'a ve daha sonra da yeniden Kocaeli'ne dönmüştü. Kocaeli'nde noterlik görevi almıştı. Fakat kendisine yine rahat verilmediği için yeniden avukatlık yapmaya başlamış ve memuriyete girerek, üstelik CHP'ye de üye olmuştu. Sâdi *Ataergin, bir anlamda bayrağı ağabeyinden devralacak* ve önce CHP üyeliğinden istifâ ederek, DP'nin Kocaeli örgütünü 12 Haziran 1946 târihinde kuracaktır. Ancak bu nedenle İzmit kâğıt fabrikasındaki görevinden uzaklaştırılacaktır. Ataergin, broşüründe, DP Kocaeli örgütünün kurulmasından sonra üzerindeki baskı ve tehditleri de anlatıyor.[300]

Şeref Laçin Akgün de, yayınladığı bir broşürde, tek-parti döneminde CHP içindeki hizip mücâdeleleri ile DP'nin Balıkesir örgütünün kuruluşu arasındaki yakın ilişkiyi anlatıyor:

> "[1]941 yılının sonunda hayâta atılmakla kendimi tek-parti içerisinde cereyân etmekte olan hizip kavgalarının kucağında buldum. C[umhuriyet] H[alk] Partisi *kongrelerinde başlayan mahallî çarpışmalar, köy muhtar seçimlerine, belediye ve cemiyet seçimlerine kadar heryerde kendisini bütün şiddeti ile hissettirdi.* [Balıkesir'in ilçesi] Gönenimizin tâbiri ile ve bir oy pusulası renginden galat olarak kurulan 'kırmızı-beyaz' mücâdelesi, bu sûretle en ücrâ köye kadar gitmiş oldu. Aklın alamayacağı kadar ustalıkla hazırlanmış hile ve taktiklerle her yıl beyaz grubumuz, parti seçimlerinde kaybediyordu. Şikâyetler, tahkikâtler, sâdece suyun başındakileri haklı çıkarıyor ve mürâcaatlar kaale alınmayarak, parti tüzüğü çiğneniyordu. [1]943 [yılının] Temmuz [ayı]nda kazandığımız belediye seçimleri, bir dert ve kül-

299 Bu bilginin doğruluğunun kanıtı için yukarıdaki dipnota bakınız.

300 Ataergin, **age**. s. 9.

fet olmaktan ileri gidemedi. Muhalifimiz bulunan C[umhuriyet] H[alk] P[artisi] ilçe [idâre] kurulu ve taraftarları, hergün bir şikâyet ve mürâcaat ile Gönen'i müfettişe, muhakkike boğdu."

Akgün'ün anlatımı ile, "kırmızı-beyaz mücâdelesinde (...) beyaz grup, C[umhuriyet] H[alk] Partisi'ni ıslâh etmek ve ona tam demokrat bir parti hüviyeti vermek, lâyık olanların cemiyet ve parti işlerinde vazife almasını sağlamak gâyesi için mücâdele" ediyordu ve Akgün de "beyaz grup" içinde yer almıştı. Hatırlanacağı gibi, CHP ve bağlı kuruluşlarda görev dağılımı parti içinde sürekli kanayan bir yaraydı. Yerel iktidârı elinde tutanlar, anlaşılan bu tür büyük ölçüde de paralı görevleri kendi çevreleriyle sınırlıyorlardı. CHP içindeki yerel ölçekteki mücâdelelerin bu türden yerel iktidar ve iktidârın sağladığı maddî imkânlar temelinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

1946 yılının Mayıs ayında gerçekleşen erken belediye seçiminde Gönen'de CHP'nin resmî (Akgün'ün ifâdesine göre muhtemelen "kırmızı") aday listesine karşılık, bu listenin dışında kalan CHP belediye heyetinin de seçime (Akgün'ün ifâdesine göre muhtemelen "beyaz") liste hâlinde katılmak istemesi üzerine, seçimden sâdece bir gün önce Balıkesir Vâlisi Fazlı Güleç'in müdahalesi ile bu girişim de gerçekleşemeyecek ve CHP'nin kırmızı listesi, belediye seçimini rakipsiz olarak kazanacaktır. Ancak bu sırada Gönen'de DP "doğum sancıları" çekiyordu. "Beyaz Grup", belediye seçimini yitirmesi üzerine, DP'nin kuruluşuna katılacaktır. Ancak aradan sâdece bir yıl geçtikten sonra DP içinde de benzer anlaşmazlıklar doğacak ve çatışmalar çıkacaktır.[301]

Bu aşamada DP örgütlenmesinin genel hatlarına bir göz atmak gerekir. Türkiye'de bu târihte 63 il, 400'den fazla ilçe ve 900'den fazla da bucak merkezi vardı.[302] Bayar, DP'nin kuruluşundan sâdece ikibuçuk ay sonra, Mart ayı ortasında yaptığı bir açıklamada, "ağır ve dikkatli hareket" etmelerine rağmen, DP'nin 16 il ve 36 ilçe merkezinde örgütlendiğini bildirmişti. Bucaklarda da örgütlenme çalışmaları olmuştu, ancak bu konuda henüz bir rakam veril-

301 Akgün, **Balıkesir'de Demokrat Parti'nin İçyüzü**, s. 1-3 ve 11.

302 İçişleri Bakanı ve CHP Adana milletvekili Hilmi Uran'ın açıklaması için bkz. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMM TD)**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 8. Birleşim, (26.8.1946).

memişti.[303] DP Genel Başkanlığı'nın muhtemelen Mart ayı sonlarına âid ve 2 sayılı tâmiminde ise, 26 il merkezinde ve 75 kazâda örgüt kurulduğu açıklanıyordu.[304] DP, Nisan ayı sonuna gelindiğinde, 28 il merkezinde, 106 ilçe merkezinde ve 500'den fazla bucakta örgüt kurmuştu bile...[305] Mayıs ayına gelindiğinde ise, DP 27 il merkezinde ve 93 kazâda örgütlenmişti.[306] Kenan Öner'in anılarında açıkladığına göre, DP bu sırada İstanbul'da mevcut 16 ilçeden sâdece altısında ve 48 bucağın ise yalnızca birkaçında örgüt kurabilmişti.[307] Bayar, Haziran ayı ortasında yaptığı bir açıklamada, 34 ilde ve 160 kazâda örgüt kurulduğunu belirtiyordu. Fakat "bunların bir kısmı sâdece (...) müteşebbis heyet"lerdi ve "henüz muhite yayılmak imkânını bulamamışlardı."[308] Bayar, Haziran ayı sonunda yaptığı bir açıklamada, DP'nin 40'dan fazla il merkezi ile 200 ilçe merkezinde örgütlendiğini açıklıyordu. Ayrıca bucak ve köylerdeki örgütlenme çalışmaları da sürüyordu.[309] 1946 milletvekili erken genel seçimi sonrasında İçişleri Bakanı Hilmi Uran, 26 Ağustos'ta TBMM'de yaptığı bir açıklamada, DP'nin 53 il ve 218 ilçe merkezinde örgüt kurduğunu belirtiyordu. Ancak bucak ve köy örgütleri açıklamada belirtilmemişti.[310] Kenan Öner'in anılarında

303 DP başkanlığının 13 Mart 1946 târihli tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 5 ve 425-426; Celâl Bayar **Diyor ki (1920-1950)**, s. 103; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 242; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 117; Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 44.

304 DP başkanlığının 2 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 430.

305 **Vatan**, (30.4.1946). Tekin Erer ise, DP'nin kuruluşundan üçbuçuk ay sonra sâdece 8-10 il ve 50 ilâ 60 ilçe merkezinde örgütlenebildiğini yazıyor. Erer. **Yasakçılar**, s. 88. Bu konuda kesin bir rakam, DP başkanlığının Cemâl Tunca imzâsı ile yayınlanan 20 Nisan 1946 târih ve 8 sayılı tâmiminde bulunabilir. Bu tâmimde DP teşkilâtının kurulduğu il ve ilçe merkezleri gösteriliyordu. Ancak maalesef bu liste eksiktir. DP başkanlığının 20 Nisan 1946 târih ve 8 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 435.

306 Hüseyin Câhit Yalçın, "İntihâbâtı Tecil Sebepleri", **Tanin**, (2.5.1946); **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946). Ayrıca bkz. Hüseyin Câhit Yalçın, **Seçim Üzerine Yazılar**, (Benim Görüşümle Olaylar 3), s. 10-12.

307 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 35.

308 **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 110-111.

309 **Vatan**, (27.6.1946); **Cumhuriyet**, (27.6.1946). Ayrıca bkz. **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 114; **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 18 Haziran ayının ilk haftasında sâdece 33 il merkezinde örgütlenme çalışması tamamlanabilmişti. Erer. **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 242. Nitekim Bayar, Haziran ayı ortasında yaptığı bir açıklamada, sâdece 34 ilde örgüt kurulduğunu belirtiyordu. **Cumhuriyet**, (13.6.1946). Cem Eroğul, araştırmasında, Bayar'ın aynı açıklamasında 160 da ilçe merkezinde teşkilât kurduklarını ekliyor. Eroğul, **age**, s. 16.

310 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 8. Birleşim, (26.8.1946); Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 79; Uran, **age**, s. 449; Us. **age**, s. 691; Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 437. Ayrıca, DP başkanlığının 21 Ekim 1946 târihli ve 65 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 517.

açıkladığına göre, DP bu sırada İstanbul'da mevcut 16 ilçe ile 48 bucağın tamâmında örgütlenmişti. Ayrıca, İstanbul'da 487 de ocak örgütü kurmuştu.

DP, kuruluşundan hemen sonra, muhtemelen iktidar partisinin beklentilerinin aksine, hızla üye kaydetmeye de başlayacaktır. DP Genel İdâre Kurulu'nun 27 Mart 1946 târih ve 1 sayılı tâmiminde bu konuda şöyle deniliyordu:

> "İlk kuruluşta en önemli çalışmalarımızı teşkil edecek olan üye kaydı işinde partimizin her mensûbunun kendisini vazifeli sayması ve partimizin program, esas ve maksatlarını ve memleketin demokratik idâreye olan şiddetli ihtiyâcını hatırlatarak, tüzük hükümlerince partimize alınmalarına mâni hâlleri bulunmayan yakınlarına, dostlarına ve arkadaşlarına dâimâ yanında bulunduracağı üye kayıt kâğıdını imzâ ettirmesi pratik yoldur. Bu maksatla üye kayıt kâğıtlarından bol miktarda bastırılması ve bunlardan her üyemize yeter sayıda verilmesi ve kendilerinden behemehâl partimize kadın [ve] erkek âzâ kaydı husûsunda gayret sarf etmesinin ehemmiyetle ricâ olunması usûlleştirilmesi lâzımdır."[311]

Yine Kenan Öner'in ileri sürdüğüne göre, 1946 yılının Temmuz ayında, DP'nin sâdece İstanbul'daki üye sayısı 50.000'i bulmuştu bile...[312] Nitekim Emrullah Nutku da, günlüğünde, 1946 yılının sonlarında DP'nin İstanbul'daki üye sayısının 40.000 olduğunu belirtiyor.[313] Bayar, 1946 yılının Kasım ayında, üye sayılarının bir ilâ üç milyon arasında olduğunun tahmin edildiğini açıklıyordu.[314] Bayar, 1947 yılı başında DP'nin Birinci Büyük Kongresi'nde

311 DP Genel İdâre Kurulu Başkanlığı'nın 27 Mart 1946 târihli ve 1 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 429. DP başkanlığının 3 Haziran 1946 târihli ve 12 sayılı tâmiminde de aynı konuya değiniliyordu. DP başkanlığı, parti örgütlerinin köy ve mahallelere kadar yaygınlık kazanması gerektiğini vurguluyor ve partiye üye kaydı üzerinde de önemle durulmasını istiyordu. DP başkanlığının 3 Haziran 1946 târihli ve 12 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 442. DP başkanlığının 22 Ağustos 1946 târihli ve 17 sayılı tâmiminde, DP'nin "bâzı illerde" teşkilâtını "ilçe ve bucak itibârî ile" tamamlayamadığına dikkat çekiliyor "ve bâzılarında da üye adedi[nin] beklenilen ve olması lâzım gelen miktârın dûnunda [altında]" olduğu açıklanıyordu. DP başkanlığının 22 Ağustos 1946 târihli ve 17 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 457. Üye sayısının artmasına o kadar çok önem veriliyordu ki, DP başkanlığının 12 Kasım 1946 târih ve 28 sayılı tâmiminde, 22 Ağustos 1946 târih ve 17 sayılı tâmim ile il örgütlerinden üye sayısının merkeze bildirilmesinin istendiği hatırlatılıyor ve bu talep yineleniyordu. DP başkanlığının 13 Mart 1946 târihli tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 468. Ayrıca, DP başkanlığının 20 Eylül 1946 târihli ve 61 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 515.

312 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 35.

313 Nutku, age, s. 35.

314 **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 138.

yaptığı konuşmada ise, üye sayısının "milyonları aştığı"nı açıklayacaktır.[315] Bayar, aynı yılın Mart ayında yaptığı bir konuşma sırasında da, üye sayısını iki milyon olarak telâffuz ediyordu.[316] Ancak, bu tür açıklamaların propagandif amaçlı olması ve gerçeği aksettirmemesi ihtimâli hayli yüksektir. Çünkü, 1949 yılının Haziran ayında toplanan DP İkinci Büyük Kongresi'nde Bayar, DP'nin üye sayısını sâdece üç milyon olarak açıklayacaktır.[317] Buna karşılık, aynı yılın Ekim ayında yapılan bir açıklamada, Bayar, üye sayısının iki ilâ üç milyon arasında olduğunu belirtmekle yetinecektir.[318] Kasım ayındaki bir konuşması sırasında ise, Bayar, bu rakamı iki ilâ üç milyon olarak belirtecektir.[319] 1950 yılının Nisan ayında ise, yâni DP iktidârının hemen öncesinde, Bayar, DP'nin iki milyonu aşan üyesi olduğunu belirtiyordu.[320] Görüldüğü gibi, bu rakamların parti propagandasına hizmet eder yönde yorumlanması daha doğru olacaktır.

Hatırlanacağı gibi, pek çok CHP üyesi, hattâ bâzen CHP'den resmen istifâ etmeye dahi gerek görmeden partisinden ayrılıyor ve "ikinci parti"ye katılıyordu. Nitekim, bu durumu ileride CHP Genel Sekreteri olacak olan Hilmi Uran, 1947 yılının sonlarında düzenlenen CHP Yedinci Büyük Kurultayı'nda açıkça dile getiriyordu. Uran'a göre, "bâzı parti kurucuları gibi bir kısım parti üyeleri de, muhalefet rolüne partimizden koparak başlamışlar ve bu sonuncular, bizden ayrılmakta olduklarını haber vermeyi bile ya kendilerine bir külfet veyâhut da bize bir hizmet telâkki ederek yapmamışlardı. Bu sûretle biz umûmî kuvvetimizi yeniden öğrenmeyi lüzumlu bulmuştuk."[321] Diğer yandan, CHP Yedinci Büyük Kurultayı'nda söz alan Denizli delegesi Esat Kaymakçı da, yaptığı konuşmada şöyle diyordu: "Partimize mensup oldukları hâlde ge-

315 **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 138-139; **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 55.

316 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 86.

317 **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 354.

318 **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 384.

319 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 377.

320 **Celâl Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri**, s. 52.
Bir karşılaştırma yapma imkânı açısından hatırlanmalıdır ki, CHP'nin 1930 yılındaki üye sayısı, CHP Genel Sekreteri Saffet Arıkan'ın açıklamasına göre, 800.000 idi. Okyar, **age**, s. 183. CHP'nin Millî Şef dönemindeki üye sayıları için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 154-173.

321 **CHP Yedinci Büyük Kurultayı**, s. 81.

çen sene, evvelki sene bize karşı çıkanlar, namzetliklerini koyanlar oldu. Hattâ milletvekillerinden, parti idâre heyetlerinden listede ismini göremeyenler, müstakil olarak adaylıklarını koydular."[322]

Elbette kuruluş aşamasında DP'nin görüşlerini temsil edecek ve bunları kamuoyuna ulaştıracak ve yayacak basın organlarına da ihtiyâcı vardı. İleride göreceğimiz gibi, devlet radyosundan yararlanma imkânı pek görünmüyordu. Bu durumda DP'nin tek desteği bâzı gazeteler ve dergiler olabilirdi. *Vatan, Tasvir* ve *Son Posta* gazeteleri, DP yanlısı yayın yapıyorlardı.[323] Gerçi DP kurucuları da zâten daha Nisan ayı başında "gündelik bir gazete çıkarmak için ciddî bir teşebbüse girişmek üzere bulunuyor"lardı. Ayrıca, DP başkanlığı, yine Nisan ayında *Vatan* ve *Hürses* gazetelerinin DP ile "hiçbir alâkaları olmamakla berâber, meslek itibâri ile [DP programına] (...) en yakın gazeteler olduğunu belirtiyordu. Bu bakımdan DP teşkilâtının bu iki gazeteyi üyelerine tavsiye etmeleri faydalı görülmüştü.[324] DP, Mayıs ayı sonlarına doğru da üyelerine "dünyâ ve memleket cereyanları hakkında doğru haber almaları için" *Vatan, Tasvir* ve *Yeni Sabah* gazetelerini okumalarını tavsiye edecektir.[325] Eylül ayında ise, *Millet* dergisi ile *Yeni Türkiye* gazetesi de tavsiye edilen basın organları arasında yer almıştı.[326]

Bununla birlikte, DP, 2 Ekim 1946 târihinde Ankara'da yayın hayâtına başlayan *Başkent* gazetesi ile hiç olmazsa tamâmen kendisine âid olan bir yayın organına kavuşmuş gibi görünüyordu.[327] 1947 yılının Haziran ayında ise *Demirkırat* gazetesinin okunması önerilecektir.[328] Ancak, 1948 yılının Mayıs ayına gelindiğinde dahi, DP'nin henüz resmî bir yayın organı yoktu. Nitekim, DP'nin "fikir ve haberlerini muntazaman yayınlamak üzere henüz bir ne-

322 **CHP Yedinci Büyük Kurultayı**, s. 128.

323 Fersoy, **age**, s. 116. SCF'nin yanında yer alan az sayıdaki gazeteden biri yine **Son Posta** idi. Ağaoğlu, **age**, s. 20.

324 *DP başkanlığının 7 Nisan 1946 târihli ve 3 sayılı tâmimi için bkz.* **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 433.

325 DP başkanlığının 23 Mayıs 1946 târihli ve 11 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 441.

326 DP başkanlığının 23 Eylül 1946 târihli ve 19 sayılı tâmimi ile 30 Eylül 1946 târihli ve 23 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 458 ve 462.

327 **Vatan**, (2.10.1946).

328 DP başkanlığının 17 Haziran 1947 târihli ve 56 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 510.

şir vâsıtası"nın bulunmadığı, DP başkanlığınca da tâmim ediliyordu. Bununla birlikte, *Demokrat İzmir* gazetesi ile *Millet Yolu* dergisi de, DP üyelerine tavsiye edilen yayınlar arasında sayılıyordu.[329] İleride, *Başkent* gazetesinden sonra, Ankara'da sırasıyla *Dikkat; Başkent* ile *Dikkat* gazetelerinin birleşmesi sonucunda *Kuvvet; Kuvvet* gazetesinin yönetiminde meydana gelen anlaşmazlıklar sonucunda da *Kudret* gazeteleri, bir süre için DP'nin resmî yayın organlarını oluşturacaktır.[330] Ancak, ileride göreceğimiz gibi, DP içinde beliren muhalefet hareketi ve parti içindeki ayrışma ve tasfiye sürecinden sonra, 1948 yılının ortalarında *Kudret* gazetesi, DP'den ayrılan ve DP kurucularına karşı muhalefeti oluşturan eski DP'lilerden oluşan bir grubun denetimine girecek ve DP başkanlığı da, *Kudret* gazetesinin bu durumunu resmen ilân etmek zorunda kalacaktır.[331] Diğer yandan, *Ali Dayı* ile *Atom* dergileri ve *Demokrat Afyon* ile *Devir* gazeteleri, DP üyelerine öneriliyordu.[332] 1950 yılında yayın hayâtına giren *Zafer* gazetesi ise, her bakımdan DP'nin resmî yayın organı niteliğine sâhipti.

İktidar ve "ikinci parti"

CHP'nin ve hükûmetin resmî yayın organı sayılan *Ulus* gazetesi, Şubat ve Mart aylarında DP örgütlerinin açılışından söz ederken, bu târihten sonra bu konudaki yayınına artık son verecektir.[333] Bu aşamada, SCF'nin kuruluş süreci ile karşılaştırma yapmak gerekirse, DP'nin yine de SCF ile kayıslandığında daha şanslı olduğu ve daha hoşgörülü bir siyâset ile karşı karşıya kaldığı kendiliğinden anlaşılır. Çünkü, DP hiç olmazsa üç ay kadar iktidârın teveccühüne mazhâr olabilmişti. Oysa Fethi Okyar, partisinin kuruluşunun üzerinden daha birkaç gün geçtikten sonra iktidârın

329 DP başkanlığının 27 Mayıs 1948 târihli ve 96 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 559.

330 Mehmet Kemâl, **Türkiye'nin Kalbi Ankara**, s. 140.

331 DP başkanlığının 30 Haziran 1948 târihli ve 100 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 565. Ayrıca bkz. Mehmet Kemâl, **Türkiye'nin Kalbi Ankara**, s. 140; Hıfzı Topuz, **Türk Basın Târihi**, s. 171-176.

332 DP başkanlığının farklı târihlerdeki çeşitli tâmimleri için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 573. 574, 587, 588, 597, 624-625, 627, 633-634.

333 Toker. **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 124.

baskılarına göğüs germek zorunda kaldıklarından söz edecektir.[334] Yine de hoşgörünün sınırlarını abartmamak gerekir. Elbette ilk kuruluş haftalarında dahi muhalefet açısından herşey gülük gülistanlık sayılmazdı. Nitekim, kısa bir süre sonra, DP kurucuları, partinin taşra örgütünün kuruluşu aşamasında idâreden kaynaklanan güçlük ve şikâyetleri dile getirmeye başlayacaklardır. Örneğin, Ahmet Emin Yalman, daha Mart ayı ortasında, DP'ye katılmak isteyenler üzerindeki tehdit, zor kullanım ve baskı politikalarına dikkat çekiyor ve iktidârın DP konusundaki vehmini belirtiyordu.[335] DP kurucularının da benzer şikâyetlerinin gündeme gelmesi için çok fazla beklemek gerekmeyecek ve Menderes, Nisan ayının hemen başında, *Vatan* gazetesine yaptığı bir açıklamada, DP üzerindeki idârî baskılardan söz etmeye başlayacaktır.[336] Ancak bu tür şikâyetlerin de yeni olmadığını hatırlamak gerekir. Aksine, TpCF'nin kuruluşu sırasında da muhalefet parti-

334 Okyar, **age**, s. 64-69. Bu saptamanın doğruluğu için ayrıca bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**.

335 Ahmet Emin Yalman, *"İç Manzaramız 3"*, **Vatan**, *(24.3.1946)*. Yalman, *DP'nin bir başka önemli avantajına* da değiniyor ve "eğer Demokrat Parti'nin bir mensubu olsaydım, partimin prensiplerini müdâfaa için parmağımı bile oynatmaya lüzum görmezdim" diyordu. Ahmet Emin Yalman, "Mecbûri Bir Münâkaşa", **Vatan**, (24.4.1946).

336 **Vatan**, (1.4.1946); **Cumhuriyet**, (1.4.1946). Ayrıca bkz. **Menderes Diyor ki**, s. 11-13. Ancak Menderes'in iddiâları hemen ertesi gün tekzîb edilecektir. **Cumhuriyet**, *(2 ve 3.4.1946)*. Adnan Menderes'in *aynı konuda* bir başka yazısı için ayrıca bkz. "Tessür Verici Bir Manzara", **Vatan**, (19.5.1946); **Menderes Diyor ki**, s. 14-18; **Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makâleleri**, s. 58-62. Celâl Bayar'ın kısa bir süre önce aynı konuda benzer şikâyetlerini dile getirdiği denleci için bkz. **Cumhuriyet**, (14.3.1946). DP başkanlığının 13 Mart 1946 târihli tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 5-6 ve 425-426. Diğer yandan, Bayar, henüz bu târihte, "şükrâna şâyân cihet şurasıdır ki, *memleketin* yüksek idâresini elde tutanların bu gibi sakat zihniyetlerden uzak bulunduklarını görmüş" bulunduklarını belirtiyordu. DP başkanlığının 13 Mart 1946 târihli tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 427. Demokrat Parti başkanlığının muhtemelen Mart ayı sonlarında yayınlanan 2 sayılı tâmiminde, DP kurucularının idâre âmirlerinin bu tür yasa dışı müdahalelerinin önlenmesi için İçişleri Bakanı'na mürâcatta bu*lundukları belirtiliyor* ve İçişleri Bakanı'nın da bu girişim sonunda "bütün idâre âmirlerine bir tâmim gönderilerek, kânunun emrettiği kat'î tarafsızlığın mutlaka temin edileceği"ni vaad ettiği belirtiliyordu. Parti örgütleri bu vaadin ne ölçüde yerine getirildiğini izlemekle görevliydiler. DP başkanlığının 2 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 432. Bu konuda ayrıca bkz. Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 51; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 66-69; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 117-118. Nâdir Nâdi de, DP'nin iddiâlarını doğrularcasına, iktidar partisinin üst düzey yöneticilerinin belki de haberi olmaksızın, alt düzey idârî kadroların DP üzerinde baskı uyguladıklarını ve DP'ye karşı düşmanca bir siyâsî kampanya sürdürdüklerini yazıyordu. **Nâdir Nâdi**, "C[umhuriyet] H[alk] Partisi Abdülhamid Değildir", **Cumhuriyet**, (21.4.1946). Sırrı Atalay da, anılarında, Lice'de cumhuriyet savcısı olarak görevli bulunduğu 1946 yılında DP örgütünün kurulmasına karşı idârenin ve CHP'nin çıkardığı engelleri ve zorlukları ve DP örgütünün kurulmasına izin verdiği için üzerindeki baskıları anlatıyor. Atalay, **age**, s. 77-78. Bir gazete haberi de, daha bu erken târihte dahi, Aydın'da CHP üyeleri ile DP üyelerinin ayrı kahvehânelere gitmeye başladıklarını bildiriyordu. **Cumhuriyet**, (30.3.1946). Rakip partilerin kahvehânelerini dahi ayırdıkları söylentisi, anlaşılan hayli erken bir târihte tedâvüle çıkmıştı!

sine katılmak isteyenler üzerindeki devlet/hükümet baskısı şikâyet konusu olmuştu.[337]

Başbakan Şükrü Saraçoğlu da, tam bu sırada yabancı basına yaptığı bir açıklamada, muhalefet partisinin "tesisi ile gelişmesi işinin pek kolay olmadığını, zirâ bunun siyâsî olgunluğa doğru atılan adımlara bağlı olduğunu" belirtmek ihtiyâcını hissediyordu.[338]

Saraçoğlu, daha bir ay önceki bir basın toplantısında ise, "memleketimizde fertler ve müesseseler, birçok aylardır geniş bir hürriyet denizinin dalgaları üstünde yüzmekte ve bu havaya olan istidâdını hergün biraz daha göstermekte ve ispât etmektedir" diyordu. Saraçoğlu'na göre, "yeni partilerin kurulması ile demokrasimiz yeni bir gelişme devresine girmiş bulunuyor"du. Aslında bu konuda daha önce de denemeler yapılmış, fakat sonuç alınamamıştı. Başbakan, bu analizi ile vesâyetçi tek-parti rejimi teorisini bir kez daha anımsatmış oluyordu. "Her tarafta hiç olmazsa bir iki siyâsî parti kurmak için çalışılıyor"du. Başbakan, "mâzide denemeler acı ve ağır olmakla berâber, bu yeni çalışmaların bu defâ istenilen sonucu vereceğine ben de yavaş yavaş inanmak yolundayım" diyordu. Saraçoğlu, partiler arasında "irticâya karşı berâberliği tabiî" sayıyordu. Ona göre, "inkılâbı ve onun eserlerini korumak ve yaşatmak gerektiği zaman, renkleri ne olursa olsun, bütün Türk gazeteleri ve gazetecileri, hükûmetle aynı safta"ydılar "ve irticâya kaçan sesleri de hep berâber boğarlar"dı.[339]

Başbakanın bu beyânı, aradan tam bir sene geçtikten sonra, rejimin dönüşüm sürecinde Saraçoğlu'nun amaca varılacağına, daha önce de gördüğümüz üzere, ancak "yavaş yavaş" inanmaya başladığını itiraf etmesi, geriye dönüşün hiç de uzak ihtimâl olmadığını gösteren açık bir işâretti! Bizzat Başbakan da, sürecin hedefe varıp varamayacağından emin değildi ve aradan geçen bir yıldan sonra hâlâ kuşkularını ve tereddütlerini açıklamaktan geri kalmamıştı! DP'nin kuruluşunun üzerinden yalnızca iki ay geçtikten sonra, 6 Mart'ta yapılan basın toplantısında Başbakan, sürecin ucunu açık bırakmıştı. Eğer bütün bu açıklamalar yeterince vurgulanırsa, sü-

337 Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 88.

338 **AT**, Sayı: 149, (Nisan 1946).

339 **BCA Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü Kataloğu (1924-1951) (BMGMK)**, (Katalog Numarası: 030 10/11 65 1).

recin başından sonuna kadar tutarlı bir bütünlük taşıdığı yolundaki tarihyazımının ağır bir darbe alması kaçınılmazdır!

İktidârın muhalefeti sürekli olarak polis gözetimi altında tuttuğu iddiâsı, sâdece DP'nin şikâyeti değildi. Aynı şikâyet TpCF ile SCF zamânında da gündemdeydi.[340] Hatırlanacağı gibi, Polis Vazife ve Salâhiyetleri Kânunu, güvenlik güçlerine pek çok ve denetimsiz yetkiler vermişti.[341] Cumhuriyet târihi boyunca muhalefet her zaman iktidar tarafından polis gözetiminde tutulmuştu. Nitekim, CHP Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu, CHP Yedinci Büyük Kurultayı'nda, "Ben eski bir Halk Partisiciyim ve bu yüzden birçok ıstıraplar çektikten sonra, kendi arkadaşları tarafından süründürüldükten sonra, arkasına polisler konduktan sonra dahi ayrılmayan bir Halk Partisici olarak duruyorum" şeklinde konuşacaktır.[342] Fuat Köprülü de, bir yazısında aynı konuya değiniyor ve "yalnız muhalefetin değil, hattâ kendi partisine [CHP'ye] mensup milletvekillerinin arkasına bile istihbârat memurları" koyabilen iktidârı kınıyordu.[343]

Polise geniş yetkiler tanıyan ve genellikle keyfî uygulanagelen Polis Vazife ve Salâhiyetleri Kânunu'nun değiştirilmesi, tahmin edileceği gibi, DP'nin önde gelen taleplerinden biri olmakta gecikmeyecektir. Bayar, 1946 yılı sonbaharında, "Bu kânunla polis her istediği şahsı o anda nezâret altına alıyor. Hâkim kararı olmaksızın hürriyetini tahdid ediyor. Hele polis tek taraflı hareket edince, bunun ne kötü neticeler vereceği tahmin edilebilir," şeklinde açıklamada bulunuyordu. Bayar, DP'nin yasanın değiştirilmesi için yeni bir tasarı hazırlayacağını da belirtiyordu.[344] 1947 yılı yazında ise, Bayar, "bilhassa son bir iki yıl içinde süratle kabaran polis bütçesi, en küçük ve tabiî hareketlerimizi dahi tâkip altında bulundurmalarına imkân vermekte ve bizi gölge gibi tâkip eden ve hemen bütün toplantılarımızda hazır bulunmak yo-

340 Okyar, **age**, s. 161-162 ve 227; Kutay, **Üç Devirde Bir Adam: Fethi Okyar**, s. 497; Yetkin, **age**, s. 168.

341 Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 706-707. Ayrıca bkz. Emin Karakuş, **age**, s. 91-92; Sertel, **Hatırladıklarım**, s. 235-242; Nadi, **Perde Aralığından**, s. 274-275; Bayar, **Başvekilim Menderes**, s. 74.

342 **CHP Yedinci Büyük Kurultayı**, s. 147.

343 Fuat Köprülü, "Hâdiselerden Ders Almak Lâzımdır", **Kudret**, (12.10.1947); Köprülü, **age**, s. 581-584. Bu konuya ilerde yeniden değinme fırsatını bulacağız.

344 Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950), s. 147.

lunu tutan pek çok sayıda gizli ajanlar kullanılmakta olduğuna" dikkat çekiyordu.[345]

"İkinci parti" ve muvâzaa

Ancak DP için bir başka siyâsî zorluk daha vardı. DP'nin kuruluşunda da, tıpkı SCF gibi, danışıklı ve güdümlü bir siyâsî süreç izlenmişti ve bunun gözden kaçması elbette mümkün değildi. Bir başka deyişle, DP'nin kuruluşunu ve faaliyete geçmesini mümkün kılan ve bir bakıma zorunlu da olan siyâsî süreç, partinin en önemli siyâsî handikaplarından birini oluşturuyordu. DP'nin iktidârın gözetiminde ve denetiminde kurulması, daha ilk günlerde DP'nin tıpkı SCF gibi bir muvâzaa partisi olduğu izlenimini vermişti ve bu kanı, yalnızca siyâsî elit üzerinde değil, fakat belki daha da önemlisi geniş yığınlar üzerinde de etkili olabilirdi. Bu siyâsî atmosfer içinde DP'yi canlandırması ve geliştirmesi beklenen müstakbel muhalefet potansiyeli üzerinde bir bekle-gör politikasının etkili olmaması düşünülemezdi.

CHP Genel Sekreterliği, 12 Şubat 1946 gibi hayli erken bir târihte teşkilâtına ilettiği bir tâmimde, "kurulan partilerin partimizce çıkarılmış bir danışıklı dövüş olduğu rivâyetleri, şurada burada yürütülmeye başlayan propagandalar arasındadır" diyordu. Ancak teşkilâtın bu türden propagandalara kapılmaması isteniyordu: "Bu gibi gevşetici propagandalara aslâ yer verilmemesine bütün parti idâre kurulu üyeleri arkadaşlarımın çok dikkat etmelerini ve önümüzdeki günlerde bu partilerle fikir ve kanaatçe ve seçim zamanlarında oy çoğunluğunu sağlama bakımından mücâdeleye dâimâ

345 **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 184; **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s.126.
DP başkanlığının 21 Ekim 1947 târih ve 66 sayılı tâmiminde, "son günlerde partimizi irtica ve komünistlik tezâhürâtı yaptırarak suçlandırmak maksadı ile gizli polis teşkilâtından partimize bâzı unsurların sokulmasına çalışıldığı öğrenilmiştir" denilmek süreti ile olası provokasyonlara karşı parti teşkilâtı uyarılmak isteniyordu. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 518. Elbette SCF tecrübesinde de görüldüğü gibi, bu türden suçlamalar "ikinci parti"nin ölüm fermânı olabilirdi! Bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**. DP'lilerin nasıl fişlendiğine ve polis gözetiminde tutulduklarına ilişkin hayli ayrıntılı bâzı örnekler için ayrıca bkz. Zafer Toprak, "Demokrasiye Geçerken Muhalefete Gözaltı: Fişler ve Fişlenenler", **Toplumsal Târih**, Sayı: 523, (Mayıs 1993), s. 4-9. Bu yazıda: metnimde adı geçen pek çok DP üyesinin ve yöneticisinin sâdece "hükûmeti tenkit" ettikleri için polis kaydına geçtiklerinin resmî belgeleri bulunmaktadır. Fişlerin ve fişlemelerin dönemin sonuna kadar devâm ettiği ilgili kayıtlardan da anlaşılmaktadır ki, bu durum ileride rejimin yeniden eskiye dönme ihtimâline karşı bir tedbir olarak görüldüğünü gösterir. Başkaca örnekler için bkz. Ahmet Hamdi Başar, **Yaşadığımız Devrin İçyüzü** ve Ali Mithat Haydar, **Hâtırâlarım**.

hazır ve uyanık olmalarını önemle beklerim."[346] Tâmimin amacı açıktı; CHP örgütü, eski tecrübeyi hatırlayarak gevşememeliydi.

Bayar, daha Mart ayı ortasında yaptığı bir açıklamada, "muvâzaa" isnâdından şikâyetçi olmaya başlamıştı bile... Bayar, "Kabûl etmek icâb eder ki, partimiz bâzı zorluklarla karşılaşmaktadır. Bunun da başlıca sebebi, partimizin bir muvâzaa eseri olarak doğduğu ve Serbest Parti [SCF] gibi geçici bir hareketten başka bir şey olmadığı hakkında şâyi olan ve her tarafa birden yayılan telkinler ve telâkkilerdir," diyordu.[347] Nitekim Âsım Us da, *Hâtıra Notları*'nda, "Demokrat Parti'nin hastalığı: Kendisinin muvâzaa partisi zannedilmesi korkusudur" şeklinde yazmıştı.[348] Ancak bu endişe doğal karşılanmalıdır. Çünkü, DP kurulmadan önce, İnönü ile Bayar arasında gerçekleşen ve basına da yansıyan görüşmeler, kamuoyunca da yakından biliniyor ve değerlendiriliyordu. Bu tür görüşmeler ve yakınlaşma girişimleri, siyâsî alanda açıkça bir pazarlık ve uzlaşma arayışı olarak değerlendirilmişti ve bundan daha farklı değerlendirilmesi de hem mümkün değildi, hem de gerçekçi sayılmazdı.

Gerçi İnönü, yıllar sonra, 75. doğumgünü vesilesi ile *Akis* dergisine yaptığı bir açıklamada, bu tür pazarlık ve uzlaşma iddiâlarını, aradan geçen yıllara rağmen, tekzib etmeyi tercih edecektir. İnönü'ye göre, "Celâl Bayar, hazırlamış bulunduğu DP programını [kendisine] (...) getirmek nezâketinde bulunduğu zaman, kendisi ile partisi hakkında ilk görüşme" bu görüşme olmuştu. Bu görüşme, muhtemelen ve hatırlanacağı gibi, İnönü ile Bayar'ın 1945 yılının son günlerinde yaptıkları görüşme olmalıdır.[349] İnönü, "hiçbir zâta bir parti teşkil etmesi için teklif ve telkinde" bulunmamıştı. Ancak, "Celâl Bayar'ın parti teşkil etmesinden [de] memnun olmuştu." İnönü, "bu hissi"ni "belki birkaç vesile [ile]" söylemişti de... İnönü, sâdece dinin siyâsete âlet edilip edilmeyeceği, köy okulları ve seçim sorunu üzerinde durmuş ve yalnızca bu "mevzu-

346 **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/6 28 35] ve [Katalog Numarası: 490 01/6 28 41].

347 **Vatan**, (14.3.1946); **Cumhuriyet**, (14.3.1946). DP başkanlığının 13 Mart 1946 târihli tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 426. Ayrıca bkz. Pirâye Bigat Cerrahoğlu, **Demokrat Parti Masalı**, s. 13, Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 9 ve 110.

348 Us, **age**, s. 686.

349 Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 849.

lar" üzerinde bir görüşme olmuştu.[350] Ancak, bilindiği kadarı ile, Bayar, DP programını bizzat İnönü'ye götürmüş ve partinin kuruluşuna izin verileceğine ilişkin izin almıştı. İzin sözcüğünü kimse anılarında telâffuz etmiyorsa da, bu siyâsî sürecin başka bir ad ile tanımlanmasının hayli zor olduğunu belirtmek isterim.[351]

Nitekim bu dönemde de aynı yorum egemendi. Metin Toker, bunun "açık bir teşvik" olduğunu belirtirken, "bâzılarınca teşviğin de 'ötesinde'" olduğunu açıklıyor. "DP'nin kuruluş günlerinde muvâzaa söylentileri yeni liderler için ilk güçlüğü" oluşturacaktır. Gerçi Bayar, SCF'nin de muvâzaa partisi olmadığını ileri sürüyordu. Diğer yandan, bir yıl sonra toplanan DP Birinci Büyük Kongresi'nde de, "partimizin kuruluşu bir emrivâki olunca, iktidar partisinin geniş bir müsâmahası ve hattâ teşviki ile karşılaşmış olduğumuzu itirâf etmek lâzımdır. İki parti, âdetâ uzun zamandır birbirinin hasretini çekiyormuş gibi idiler. O kadar ki, iktidar partisinin gösterdiği bu ruh hâleti, bir muvâzaa karşısında bulundurulduğu kanaatine yer yer yol açtı," şeklinde konuşacaktır. Bayar, diğer yandan da, daha partinin kuruluşunu ilân eden basın toplantısında yaptığı açıklamada, geçmişe ve inkılâp târihine sâhip çıkıyor ve bu târihin siyâsî sorumluluğuna kendilerinin de dâhil olduğunu vurguluyordu. "Şeref ve mesüliyetleri ile mâzi" herkesindi. "Ne yapılmışsa iyi niyetle ve inkılâbı kurmak ve korumak için yapılmış"tı ve Bayar'a göre "zamânın en mükemmel tedbirleri [de] alınmıştı." "Fakat [artık] yeni bir devir gelmişti ve bu devrin işlerini devrin zihniyeti ile yürütmek zamânı [da] gelmişti." Eğer "mâzinin mesüliyeti varsa", kendilerinin hissesinin "şunun bunun mesüliyetinden [daha] az" olmadığını vurguluyordu.[352]

Öte yandan, partinin kuruluşundan kısa bir süre sonra, Fuat Köprülü, bir yazısında, CHP'nin DP muhalefetini "bir nevi Müstakil Grup[353] şeklinde nüfuzları altında tutacakları hayâline düştü"klerini ileri sürüyordu. "Bu süretle hem memlekette tek-parti sistemi manzarası değişecek, hem de bu demokratik

350 Giritlioğlu, **age**, s. 173; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 112-113.

351 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 112-113.

352 **Cumhuriyet**, (8.1.1946); **AT**, Sayı: 146, (Ocak 1946); Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 116-117.

353 CHP Müstakil Grubu hakkında ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 72-82 ve 309-319

maske altında eski tek-parti tahakkümü olduğu gibi devâm edip gidecekti."[354] Nitekim, Celâl Bayar da, bir yıl sonra, DP Birinci Büyük Kongresi'ni açarken yaptığı konuşmada, yönetimin DP'nin "süs kaabilinden bir parti" olmasını istediğini itirâf edecektir.[355]

Görüldüğü gibi, DP kurucuları, bir yandan iktidârın hoşgörüsüne muhtaç olduklarının farkındaydılar ve partinin kuruluş sürecinde bu hoşgörünün nasıl rol oynadığını belirtme ihtiyâcını duyuyorlardı. Fakat diğer yandan da, bu hoşgörünün sınırlarının hayli dar çizilmiş olduğunun da farkındaydılar. Onlara göre, bütün mesele, bu sınırların zamân içinde genişletilmesini sağlamaktan ibâretti.

Diğer yandan, DP başkanlığının yıllar sonra yayınlayacağı 20 Mayıs 1948 târih ve 95 sayılı tâmiminde bile yine aynı konuya değinilecek ve bu durum şöyle anlatılacaktır:

> "Muvâzaa isnâdına gelince... Tek-parti sistemi, millet irâdesini dâimâ hırpalamış ve vatandaşı siyâsî hak ve hürriyetlerini kullanmakta dâimî ve kat'î bir baskı altında bulundurmuş olduğu için, ilk zamanlarda partimizin iktidârın müsâdesi olmadıkça kurulamayacağı yolunda bir görüş, bir müddet zihinleri meşgûl etmişti. Denebilir ki, birçok vatandaşlarımız, geçmişteki tecrübelerin verdiği yılgınlık tesiri ile, partimizin kuruluşunu ihtiyatla karşılıyorlardı."[356]

Nitekim, hemen hemen aynı târihlerde, Fuat Köprülü, ilk dönemin muvâzaa psikolojisine ve yarattığı engellere değinmektedir:

> "Demokrat Parti'nin ilk kurulduğu zamanlarda karşılaştığı maddî ve mânevî türlü türlü zorluklardan biri de, halk arasında bu partiyi bir 'muvâzaa partisi' şeklinde göstermek isteyen propagandaların mevcûdiyeti olmuştu. Hükûmetin sırf bir gösteriş olmak için Demokrat Parti'nin kurulmasına izin verdiği, bu partinin bir müddet sonra ortadan kaldırılacağı, buna intisâb eden vatandaşların başına türlü belâlar getirileceği, ortalıkta dönüp dolaşıyor, zihinlerde şüpheler yaratıyordu.
>
> Bu propagandanın büyük nispette iktidar partisi tarafından yapıldığına şüphe

354 Fuat Köprülü, "Demokrat Parti'nin Muhalifleri", **Kuvvet**, (22.2.1947); Köprülü, **age**, s. 223-225. Ayrıca bkz. Fuat Köprülü, "İktidar Partisi Nasıl Bir Muhalefet İstiyor?", **Dikkat**, (12.11.1946); Köprülü, **age**, s. 122-125; Fuat Köprülü, "Hâlâ Sürüp Giden Tek-Parti Zihniyeti", **Kuvvet**, (2.5.1947); Köprülü, **age**, s. 348-351. Benzer görüşler için ayrıca bkz. Necmettin Önder, **Yassıada'da Millî İrâde Nasıl Mahkûm Edildi**, s. 13.

355 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 114.

356 DP Başkanlığı'nın 20 Mayıs 1948 târihli ve 95 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 556.

yoktu. Bu propagandanın az çok muvaffak olmasının sebebi şu idi: Meşhur Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] mâcerâsında şahsî zararlar görmüş birtakım insanlar, birkaç ay zarfında hazin bir iflâs ile neticelenen bu hareketin hâtırâsını hâlâ saklamakta idiler ve onun tesiriyle Demokrat Parti'ye karşı da çok şüpheli davranıyorlardı. Demokrat Parti teşkilâtının ilk birkaç ay zarfında çok yavaş bir inkişâf göstermesinde, bu muvâzaa şüphesinin mühim tesiri olmuştur."[357]

Nihâyet, DP'nin İstanbul teşkilâtını kuran Kenan Öner de, anılarında, bu sıradaki muvâzaa söylentilerinin yarattığı sorunlara değiniyor:

"Demokrat Parti'nin bu muvâzaa partisi olduğuna dâir çok kuvvetli bir zan, ben de dâhil olduğum hâlde, hertarafı sarmış, halkta göze batar bir itimatsızlık uyandırmıştı. Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı'nın] âkıbeti ve Demokrat Parti kurucularının hüviyetleri de bunu teyid ettiği için, her sınıf halk, millet memleket idâresi hakkındaki görüşünü bile açıklamaktan korkuyordu. (...) Âşikâr bir korkunun alâmetleri halkta görülüyor, azim bir ekseriyet, demokrasi ve Demokrat Parti'ye gizli gizli muhabbetler sunuyor, meydana çıkmaktan da korktukları için, partide faal bir rol almak şöyle dursun, samimi hislerini açıklamaktan da çekiniyordu."[358]

Öner, bu konuda şöyle devâm ediyor:

"Hiçbirimizin siyâsî faaliyette yeri olmadığı için, kendilerine mürâcaat edecek tanıdıklarımız da pek az bulunuyor, onların en nâmuslu ve en faziletlileri de bizimle berâber çalışmaktan çekiniyor, meydana çıkmaktan korkuyordu. (...) Tanıdığımız ve inandığımız herkese mürâcaat ederek, hiç olmazsa ilçeler teşkilâtını kurabilmek için bize insan tavsiye etmesini ricâ ediyorduk. Bâzıları temennilerimizi kabûl ederek isim veriyor, bir kısmı buna bile cesâret edemiyordu."[359]

Ahmet Emin Yalman da, anılarında aynı konuya temâs ediyor:

"Karşılarındaki engel, yalnız iktidârın düşmanca hareket etmesinden ibâret değildi. Halkın 1930'da büyük bir sevgi ile sarıldığı Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]'nın yarı yolda ortadan kaybolmasına ve emir altındaki bir muvâzaa partisi gibi hareket eder yolda görünmesine âid hâtıralar, tereddütler yaratıyordu."[360]

357 Fuat Köprülü, "Demokrat Parti'yi Yıkmaya İmkân Yoktur", **Kudret**, (9.2.1948); Köprülü, **age**, s. 780.

358 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 13.

359 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 18-19.

360 Yalman, **Yakın Târihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971)**, (Cilt: 4), s. 67.

Diğer yandan, Emrullah Nutku da, günlüğünde, daha Mart ayının sonlarında, aynı konuda şunları yazıyordu:

> "İtirâf etmeliyim ki, partiye alacağımız insanları mumla arıyoruz. (...) Müteşebbis heyet üyelerinden bâzılarının çok çekingen davrandıkları ve devamsızlıkları bile tesbit ediliyormuş... Çokları kayıt yaptırmadan partiyle ilgilenmeyi tercih ediyorlar. Buna rağmen partinin inkişâfı normalin üzerinde bir hızla oluyor. Ama sanıyorum ki, gayri mütecânis, uygunsuz bir örgüt hâlinde büyümekteyiz."[361]

Nutku, 1946 yılının son günlerinde, günlüğüne, "Aslî görevi devlet yönetimi olan parti içinde adam yetiştirme yönünde hiçbir eğitim hamlesi yok... Sâde iktidâra geçme düşüncesinde olan bu beyler, iktidarda ne yapacaklarına dâir esaslı bir etüd yapmıyorlar yâhut da ben bunu göremiyorum," şeklinde yazıyordu.[362] Bu, doğru bir gözlem olabilir. Çünkü, bizzat Bayar, 1947 yılının ilkbahar aylarında yaptığı bir konuşmada, "memlekette seçim emniyeti teessüs ettiği gün, milletin hakiki irâdesi tecelli edecektir ve kat'îyetle söyleyebilirim ki, o gün dertlerimizin yüzde sekseni kendiliğinden hâlledilmiş olacaktır" şeklinde konuşuyor ve sâdece DP'nin iktidâra gelmesi ile tüm sorunların çözüleceğine ilişkin bir izlenim yaratıyordu.[363] Bayar, bu yaklaşımını, 1948 yılının sonbaharında yaptığı bir konuşmada da sürdürecektir: "Demokrat Parti işbaşına geçtiği gün, bütün bu memleket dâvâlarının hâlli kısa bir zaman meselesi olacaktır."[364]

Belki de bu düşüncenin ağır basması ile olacak, DP iktidâra geldiği takdirde muhalefet partisine tanınacak haklardan da açıklıkla ve sık sık söz edilecektir. Daha 1946 yılında Bayar, "Biz iktidar partisine saygı gösteriyoruz. Çok samimi bir arzumuz var. Bu, Cumhuriyet Halk Partisi'nin uzun ömürlü olmasıdır. Çünkü, biz devlet idâresinin çok partili sistem ile çok daha iyi işleyeceği kanaatindeyiz. Yarın ekseriyeti kazanırsak [ve] iktidârı ele alırsak, karşımızda muhalif bir zümre [ve] murâkabe vazifesini yapacak parti istiyoruz."[365]

---

361 **Nutku, age**, s. 16.

362 Nutku, **age**, s. 35-36.

363 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 116.

364 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 300. *Ayrıca bkz.* **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 80.

365 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 40.

Fuat Köprülü de, "Demokrat Parti, (...) iktidar partisini yok ederek tek-parti hâlinde onun yerine geçmek düşüncesini, yâni murâkabesiz bir iktidar zihniyetini dâimâ nefretle karşılamıştır" şeklinde yazıyordu.[366] Yine Köprülü, "Demokrat Parti, [Cumhuriyet] Halk Partisi'ni ortadan kaldırıp, memlekette tek-parti kalmak gibi geri ve zararlı bir düşünceyi bir an bile aklından geçirmemiş[tir]" diyordu.[367] Bayar, dönemin sonlarına doğru şöyle diyecektir: "Bize düşen, iktidâra geldiğimiz zaman, bugün muhalefet için istediğimiz hakların muhkem teminat altında bulunacağı bir sistemi kurmak azminde olduğumuzu söylemekten ibârettir. Demokrat Parti'nin ana gâyesi budur ve partimiz kendini inkâr ve hattâ mahvetmekten başka türlü bir harekete muktedir değildir."[368] Köprülü de, Bayar gibi, iktidâra, daha doğrusu müstakbel muhalefete benzer teminatlar vermeye çalışıyordu. Köprülü, "Demokrat Parti iktidâra geldiği zaman, bugün iktidardan istediği şeyleri, muhalifi olan [Cumhuriyet] Halk Partisi'ne vermekte bir sâniye bile tereddüt etmeyecektir" diyordu.[369] Yine Köprülü, "Eğer Demokrat Parti günün birinde tek-parti olarak iktidar mevkiine geçerse ve karşısında kendini tenkit ve murâkabe edecek başka bir kuvvet kalmazsa, o zaman onun başında bulunacak olanların bugünkü iktidar partisi idârecilerinin düştükleri hatâlara düşeceklerinden hiç şüphe etmemelidir" şeklinde yazıyordu.[370] DP'ye göre, tek-partili dönemin kesin olarak sona ereceği an, iktidârın değiştiği andı. Bu olmadan, tek-partili siyâsî rejimin son bulduğu söylenemezdi.[371]

Ancak, belirtilmesi gereken bir başka önemli nokta da, muvâzaa isnâdının ya da kuşkusunun temelinde, yalnızca siyâsî deneyimlerin rol oynamadığıdır. Unutulmasın ki, tıpkı SCF'nin kuruluşun-

366 Fuat Köprülü, "Demokrat Parti Muhalefet Vazifesini Yapmadı mı?", **Kuvvet**, (25.12.1946); Köprülü, **age**, s. 142-144.

367 Fuat Köprülü, "Hâdiselerden Hâlâ Ders Almadılarsa...", **Kuvvet**, (8.2.1947); Köprülü, **age**, s. 200-203. Ayrıca bkz. Fuat Köprülü, "Hükümet Partisine Bir Dost Nasihati", **Kuvvet**, (22.4.1947); Köprülü, **age**, s. 333-336; Fuat Köprülü, "Devlet Başkanlığı ve Parti Başkanlığı", **Kudret**, (15.11.1947); Köprülü, **age**, s. 633-636.

368 **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 374; **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 365. Ayrıca DP başkanlığının 12 Eylül 1949 târih ve 132 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 609-623.

369 Fuat Köprülü, "İktidârın İstediği Teminat", **Zafer**, (24.8.1949); Köprülü, **age**, s. 873-876.

370 Fuat Köprülü, "Hep O Zihniyetin Tecellileri", **Kuvvet**, (24.6.1947); Köprülü, **age**, s. 390-393.

371 DP başkanlığının 15 Eylül 1948 târih ve 107 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 574-581.

da baş rolü oynayan Fethi Okyar gibi, Bayar olsun. Koraltan olsun, Köprülü olsun ve nihâyet Menderes olsun, tek-parti döneminde gerek idâre alanında, gerekse CHP içinde derece derece önemli rol oynamışlar ve siyâsî hayatta ön plânda yer almışlardı.

Bizzat Bayar, İttihatçı siyâsî geçmişi ile Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında bakanlık görevlerinde bulunmuş, İş Bankası'nın kurucusu olarak önemli idârî görevler yapmış ve nihâyet İsmet İnönü döneminde İktisat Vekili de olmuştu. Atatürk döneminin sonunda İnönü'ye seçenek olarak Başbakanlığa kadar yükselmesi, siyâsî kariyerinin en yüksek noktasıydı. Üstelik çok kısa da olsa İnönü'nün Cumhurbaşkanlığının ilk günlerinde Başbakanlık görevini de sürdürmüştü. Millî Şef döneminin tamâmında yalnızca milletvekili olarak da kalsa, siyâsî alandan tasfiye edilmemişti. Oysa, aksi örnekler vardı. Bayar. Cumhuriyet döneminde tek-partili iktidar yıllarının tamâmında önce Saruhan ve daha sonra da İzmir milletvekili olarak görev almıştı. Sonuç olarak, Bayar, bütün siyâsî hayâtında, İttihatçı siyâsî geçmişi ile, en azından Atatürk zamânındaki tek-parti döneminin önde gelen bir siyâsetçisi olarak tanımlanabilirdi. Bayar'ın sorunu, en azından göründüğü kadarı ile, esasta İnönü ile anlaşmazlık ve çatışma içinde bulunmasıydı.[372]

Refik Koraltan, TBMM'de 1920-1935 yılları arasında Konya milletvekili olarak görev yapmıştı. Bu arada İstiklâl Mahkemeleri'nde de üye olarak bulunmuştu. Daha sonra idârecilik hayâtında vâlilik görevlerinde de bulunacaktır. Millî Şef döneminde 1939 yılında TBMM'ye yeniden ve bu kez İçel milletvekili olarak dönmüştü. Koraltan, CHP'nin önde gelen bir siyâset adamı olmamakla birlikte, tek-partili dönemde, gerek Atatürk ve gerek İnönü dönemlerinde milletvekili ve idâreci olarak siyâsî hayatta ön plânda bulunmuştu.[373]

Fuat Köprülü ise, beşinci dönemden –1935 yılından– itibâren sürekli olarak TBMM'de milletvekili olarak siyâsî hayatta ve profesör olarak da akademik hayatta yer almıştı.[374]

372 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt 1), s. 23-229 ve (Cilt: 2), s. 13-141 ve 275-365. Ayrıca bkz. Aydemir, **Menderes'in Dramı?**, s. 138-141 ve 167-177; Kutay, **Celâl Bayar**.

373 **AnaBritannica**, (Cilt: 13), s. 511.

374 **AnaBritannica**, (Cilt: 13), s. 588-589.

Samet Ağaoğlu, yıllar sonra, *Âşinâ Yüzler*'de, Fuat Köprülü'nün portresini çizerken, Köprülü için, muhtemelen DP'nin iktidar yıllarındaki anlaşmazlıklara ve çatışmalara izâfeten, son derece olumsuz bir tablo oluşturuyor. Ağaoğlu, bu eserinde, özellikle Köprülü'nün İttihat ve Terakki iktidârı döneminden beri siyâsette sergilediği güvenilmez tutumu vurguluyor ve İttihat ve Terakki iktidârında İttihatçı çevrede yer alan Köprülü'nün Mütâreke yıllarındaki İttihatçı düşmanı ve Millî Mücâdele'ye soğuk bakışını ön plâna çıkararak, tek-parti döneminde CHP içindeki yükselişine dikkat çekiyor. Ancak, Ağaoğlu'na göre, Köprülü'nün güç siyâsî koşullarda her zaman izlediği politika, ön plânda olmaktan vazgeçerek inzivâya çekilmek olmuştur. Ağaoğlu'na göre, Köprülü, dil ve târih konularında da tek-parti iktidârının politikasını desteklemiş ve savunmuştu.[375] Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*'nda da, Köprülü'ye ilişkin siyâsî izlenimlerini belki biraz yumuşatarak, ama pek de değiştirmeden yineleyecektir. Ağaoğlu'na göre, Köprülü, ikbâl zamânının kişisidir. Ağaoğlu şöyle yazacaktır: "Büyüdükçe farkına varıyorum. Âilesinin değil, kendisinin babamla ve bizlerle yakınlığı, babamın siyâsî hayattaki iniş ve çıkışlarına göre ayarlı..."[376] Bununla birlikte, Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*'de, "Köprülü, bütün muhalefet yıllarında Adnan [Menderes] Beyle aralarında su sızmayan tek insandı diyebilirim" şeklinde yazacaktır.[377] Bununla da kalmayacak ve Ağaoğlu, *Âşinâ Yüzler*'de ortaya koyduğu ve yukarıda özetlediğim Fuat Köprülü portresi için aradan sâdece birkaç yıl geçtikten sonra ve bu kez *Babamın Arkadaşları*'nda, "belki de biraz insafsız, biraz hırçın bir ruh hâli ile böyle yazdım" diyecektir.[378]

Adnan Menderes, hatırlanacağı gibi, SCF'nin Aydın il başkanı idi.[379] Partinin fesh edilmesinden sonra CHP Aydın il idâre heyeti başkanı olmuştu ve ardından da CHP Aydın milletvekili olarak görev almıştı. Dolayısıyla Menderes de, tek-partili dönemin, ön plân-

375 Ağaoğlu, **Âşinâ Yüzler**, s. 169-175; Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, s. 162-168. Son iddiâ konusunda bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 58-60.

376 Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, s. 163.

377 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 38.

378 Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, s. 162.

379 Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 511 vd.

da rol almamış da olsa, bir siyâsetçisiydi. SCF'de siyâsete başlaması, fakat ardından Celâl Bayar'ın müdahalesi ile de olsa CHP'ye girişi, onu gerektiğinde muhalefetten iktidâra geçebilen bir siyâset adamı olarak tanımlayabilecek bir sürece işâret ediyordu.[380] Celâl Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*'de, Adnan Menderes ile ilişkilerini ve yakınlıklarını anlatırken, Menderes ile pek de yakın bir temas içinde olmadıklarını açıklıyor. Hattâ Menderes'in milletvekilliği döneminde dahi Bayar, kendisi ile doğrudan doğruya temas hâlinde değildi.[381]

Bu açıdan yaklaşıldığı takdirde, bir önemli güçlük de, tek-partili dönem boyunca önemli siyâsî ve idârî görevlerde bulunmuş olan siyâsetçilerin oluşturduğu bir muhalefet hareketine ne ölçüde güven duyulabileceği sorusunda yatmaktadır. Nitekim Kenan Öner, anılarında, muvâzaa sorununa da değinerek, şu cümlelere yer veriyor:

> "Filhakika Celâl Bayar'ın zâhirde parti işlerinde işbaşındakilerin hepsinden fazla uzun tecrübesi, memleket iktisâdîyâtında ve bilhassa bankacılıkta vücûda getirdiği acâyip eserler, bugünkü parti ve devlet başkanı ile halef selef olacak kadar kapı yoldaşlığı ve nihâyet mâlum olan itidâli, evliyâyı umûra az çok cesâret verecek bir mâhiyet arz ettiği gibi, refâkatine aldığı arkadaşların hüviyeti sebebi ile Demokrat Parti'nin teessüsüne mümânaatten ziyâde teşvikin bile esirgenmediğini burada itirâf etmek zorundayım."[382]

Bununla birlikte, hatırlanacağı gibi, DP'nin Kocaeli örgütünün kurucularından Sâdi Ataergin, bu konuda, aksine, şunları yazıyor:

> "Bilhassa Atatürk'ün yakın ve vefâlı dostu, dâimâ takdirini ve muhabbetini celbetmiş, başvekilliğini yapmış sayın Celâl Bayar'ın parti genel başkanı bulunması, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı'nın] âkıbeti dolayısıyla bâzı yurttaşların zihinlerinde husûle gelen tereddüdü izâle ediyor, gönüllere ferahlık [ve] irâdelere kuvvet veriyor."[383]

---

380 Aydemir, **Menderes'in Dramı?**, s. 11-121; Fersoy, **age**, s. 49-74; Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 24-29; Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 24-27. Menderes, yıllar sonra bunu kabûl etmeyecekse de, kendisinin milletvekili seçilmesinde Tevfik Rüştü Aras'ın aracılık etmiş olduğunu bizzat Celâl Bayar imâ ediyor. Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 27.

381 Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 21-28.

382 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 21.

383 Ataergin, **age**, s. 4.

Ancak bu durum, SCF'nin kuruluşunda yer alan siyâsî kişilikler ile karşılaştırıldığında tam da bir benzerlik göstermez. Bu farklılık, öncelikle SCF tecrübesinin Atatürk döneminde yaşanmış ve DP tecrübesinin ise Atatürk'ten sonra İnönü döneminde yaşanıyor olmasından kaynaklanıyordu. SCF'nin kurucuları, başta Fethi Okyar olmak üzere, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve döneminden bu yana genellikle birarada bulunmuş bir siyâsî kadronun içinden çıkmışlardı. Ortak paydaları, bizzat Atatürk'e olan yakınlıkları ve İsmet İnönü'ye olan farklı muhalefet dereceleriydi. Onları bir muhalefet grubu hâline getiren ve nihâyet muhalefet partisi içinde birleştiren temel, bizzat Atatürk idi. Gerek Fethi Okyar, gerek Nûri Conker ve gerekse Tahsin Uzer, bu özellikleri taşıyorlardı.[384]

DP kurucuları ise, Atatürk döneminde göreli olarak ön plânda rol almış, Millî Şeflik döneminde ise, yine göreli olarak arka plâna atılmış siyâsî kişiliklerden oluşuyordu ve İnönü'ye olan muhalefet dereceleri, kendilerini Atatürk'e daha yakın hissetmeleri ile tamamlanıyordu. Bu fark, DP kurucularının SCF'nin kurucularına nazaran daha olağan ve doğal bir gelişim içinde bulunduklarını göstermektedir.

Başlangıçta siyâsî atmosfer, DP'nin kuruluşunu mümkün kılıyor, ancak onun gelişip güçlenmesine iki şekilde engel oluyordu. Birincisi, DP'nin de, tıpkı SCF gibi, bir muvâzaa partisi olduğunu geniş yığınlara inandırıyor ve bu şekilde kitlenin DP karşısında tereddütlü ve çekingen kalmasına neden oluyordu. İkincisi ise, bu yöntemin sonuç vermemesi ve buna rağmen DP'ye katılmak isteyen kişiler üzerinde uygulanan değişik yıldırma taktikleriydi. Metin Toker, bu durumu şöyle değerlendiriyor: "Herhâlde 1946 yılının başında DP için bir handikap iktidardan gördüğü yakınlıktı."[385]

---

384 Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 41-56; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 250-251.

"DP ile yıllar önce târihten silindiği düşünülen İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında bağ kurulmaya çalışılması belki de ilk bakışta yadırgatıcı gelebilir. Ancak siyâsî kadrolar açısından bakıldığında; 1926 tasfiyesinden sonra eski İttihatçıların hâlâ ayakta kaldıkları gözle görülür bir siyâsî gerçeklikti. Nitekim, meselâ Nihat Erim'in günlüğünden şu satırlar bu bakımdan ilginçtir: "Cihat'ın [Baban] babası ölmüş. (...) Cenâze oldukça kalabalık. Hikmet Bey'in eski İttihatç ve Terakki arkadaşlarından birçok kimseler." (11 ve 12 Ocak 1946). Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 47.

385 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 117.

"İkinci parti" ve iktidar partisi üzerindeki ilk etkileri

İktidar partisi de, muhalefet hareketinin bu denli kısa zamanda gittikçe genişlemesinden duyduğu rahatsızlığı açıkça belli ediyor ve elbette CHP içinde bâzı yeni düzenlemeler yapılması da gerekli ve hattâ zorunlu hâle geliyordu. Nitekim, DP'nin kurulduğu günlerde, henüz 10 Ocak 1946'da, Fâlih Rıfkı Atay, hükümetin ve CHP'nin resmî yayın organı durumundaki *Ulus* gazetesinde yayınlanan bir yazısında, CHP'nin DP'yi hafife almaması gerektiğini ve iktidar partisinin daha çok çalışmasını istiyordu.[386] Bu, iktidârın kendine yaptığı bir uyarı sayılabilir. Bu açıdan yaklaşıldığı takdirde, iktidar partisi içinde de bir kımıldanmanın başgöstermesi gerekiyordu. Aslında SCF tecrübesi, CHP açısından yeteri kadar uyarıcı sayılmalıydı.[387]

Bu arada; CHP Parti Müfettişlikleri'nde[388] daha 1945 yılında başlayan değişiklikler sonucunda, CHP Samsun Bölge Müfettişliği'ne Cumhurbaşkanlığı eski yâveri Celâl Üner getirilmiş ve CHP Yozgat Bölge Müfettişi Yusuf Duygu Kanlıoğlu da CHP Gâziantep Bölge Müfettişliği'ne atanmıştı.[389] 1946 yılının Nisan ayında ise, CHP Bölge Müfettişlikleri'nde daha kapsamlı bir değişikliğe gidilecektir. Buna göre, CHP'nin yeni Bölge Parti Müfettişlikleri ve Bölge Parti Müfettişleri şöyle belirlenmişti:

CHP Kocaeli ve Bolu Bölgesi Parti Müfettişi: Zihni (Hilmi) Ülgen (CHP Bolu milletvekili),

CHP Maraş ve Gâziantep Bölgesi Parti Müfettişi: Mithat Aydın (CHP Trabzon milletvekili),

CHP Ağrı ve Kars Bölgesi Parti Müfettişi: Hüsâmettin Tugaç (CHP Ağrı milletvekili),

CHP Ordu ve Giresun Bölgesi Parti Müfettişi: Şevket Erdoğan (CHP Gümüşhâne milletvekili),

386 Fâlih Rıfkı Atay, "Biz Kendi İşimize Bakalım", **Ulus**, (10.1.1946). Ayrıca bkz. Kemâl Türan, "Parti Kongreleri", **Ulus**. (13.1.1946); Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 50.

387 Bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**.

388 CHP Parti Müfettiş(lik)leri'ne ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi ve karşılaştırma için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**. (Cilt: 2), s. 60, 66, 92-93 ve 104; Cemil Koçak, "Tek-Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti Müfettişliği", **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, s. 139-172; Cemil Koçak, "Tek-Parti Döneminde CHP'de Parti Müfettişliği'ne İlişkin Yeni Bilgi(ler)", **Mete Tunçay'a Armağan**, s. 675-681.

389 **Ulus**, (8.2.1945).

CHP Kayseri ve Niğde Bölgesi Parti Müfettişi: Şevket Ödül (CHP Kocaeli milletvekili),

CHP Kırşehir, Çorum ve Yozgat Bölgesi Parti Müfettişi: Turhan Cemâl Denikan (CHP İçel milletvekili),

CHP Bingöl ve Tunceli Bölgesi Parti Müfettişi: Muzaffer Akpınar (CHP Balıkesir milletvekili).[390]

Ayrıca, Manisa, CHP İzmir Bölge Müfettişliği'nden ayrılacak ve ayrı bir müfettişlik bölgesi oluşturacaktır. Manisa CHP Bölge Müfettişliği'ne de CHP İzmir milletvekili Hüseyin Hulki Cura atanacaktır. CHP İzmir Bölge Müfettişi olan Kâmuran Örs ise görevine devâm edecektir. Aynı şekilde, CHP Aydın Bölge Müfettişliği de, CHP Denizli ve Muğla Bölge Müfettişliği'nden ayrılacak ve CHP Aydın Bölge Müfettişi Kâzım (Fâzıl) (Şerâfettin) Şemsettin Bürge görevine devâm ederken, CHP Denizli ve Muğla Bölge Müfettişliği'ne CHP Muğla milletvekili Cemâl Karamuğla atanacaktır.[391] Ancak Bürge, daha ilerideki bir târihte, 1946 yılının Eylül ayında CHP İstanbul Bölge Müfettişliği'ne getirilecektir.[392]

Bir başka kaynakta ise şu bilgilere rastlıyoruz: CHP Ankara Bölge Müfettişi Kemâl Satır, CHP Antalya Bölge Müfettişi Cemil Sait Barlas, CHP Balıkesir Bölge Müfettişi Recâi Güreli, CHP Diyarbakır Bölge Müfettişi Ahmet Gürel, CHP Edirne Bölge Müfettişi Kâzım Orlu, CHP Erzurum Bölge Müfettişi Muhtar Ertan, CHP Eskişehir Bölge Müfettişi Âdil Binal, CHP Gâziantep Bölge Müfettişi Kâzım Aydar, CHP Hatay Bölge Müfettişi Rahmi Apak, CHP Kayseri Bölge Müfettişi Hıfzı Oğuz Bekata, CHP Kocaeli Bölge Müfettişi Hâmit Bey, CHP Konya Bölge Müfettişi Hüseyin Hulki Cura, CHP Samsun Bölge Müfettişi Cemâl Kazancıoğlu, CHP Seyhan Bölge Müfettişi Abidin Ege, CHP Sivas Bölge Müfettişi Kemâl Yiğitoğlu, CHP Trabzon Bölge Müfettişi Kemâl Çelik ve CHP Zonguldak Bölge Müfettişi de Şevket Turgut olacaktır.[393]

Mayıs ayında da CHP İstanbul İdâre Heyeti Başkanlığı ile CHP

390 **Ulus**, (4-5.4.1946); **Cumhuriyet**, (4.4.1946).

391 **Cumhuriyet**, (13.2.1946); **Vatan**. (12.2.1946). Ayrıca bkz. **AT**, Sayı: 147, (Şubat 1946). Cura'nın konumunun doğruluğu Nihat Erim'in 14 Haziran 1946 târihli günlüğünde de belli oluyor. Erim, **age**, (Cilt: 1). s. 59.

392 **Cumhuriyet**, (27.9.1946); **Vatan**, (28.9.1946)

393 Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 239; Fersoy, **age**, s. 120. Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**. s. 124-125.

İstanbul Bölge Müfettişliği arasında bir ayrıma gidilecek[394] ve CHP İstanbul Bölge Müfettişliği lağvedilecektir.[395] Oysa bu göreve çok kısa bir süre önce Alaattin Tiritoğlu atanmıştı.[396] Tiritoğlu, bundan böyle Kütahya'da görev alacaktır.[397] Hatırlanacağı gibi, Tiritoğlu, 1945 yılında CHP içinde önde gelen bir politikacı idi. Ne var ki, Çiftçiyi Topraklandırma Kânunu tasarısının hazırlanması ve görüşmeleri sırasında hayli tepki çekmişti.[398] Diğer yandan, CHP içinde önemli bir siyâsî gelişme daha olacak; CHP İstanbul İl İdâre Heyeti Başkanlığı için seçim yapılmasına karar verilecek ve Fâruk Dereli, CHP İstanbul İl İdâre Heyeti Başkanlığı'na seçim yolu ile gelecektir.[399] CHP'nin ülkenin en önemli merkezine seçim yoluyla başkan seçmesi, CHP'nin siyâsî geleneğine uygun sayılmazdı. Aslında bu türden önemli makamlara her zaman atama yolu tercih edilirdi. Bu seçim, geleneğin aşındığını göstermektedir.

Çok kısa bir süre sonra, CHP'nin 1946 yılında gerçekleştirdiği İstanbul il kongresinde Beyoğlu ilçesi delegesi Ekrem Tur, yaptığı konuşmada, CHP'nin İstanbul teşkilâtı ve çalışmaları hakkında şu görüşleri ileri sürecekir.

> "Evvelâ teşkilâtı ele alalım... Tenkitleri yaparken mûcip sebep ve mesnetlerin ortaya kon[ul]ması, inandırıcı vaziyete girmek için gâyet tabiî bir hak ise de, hepimizin gözü önünde cereyân ettiği için mesnet ve mûcip sebeplerden uzak kalacağım. Yalnız mütâlaa olarak arz edeceğim... İcâb ederse, hâfızamda nakşetmiş olduğum hâdiseleri de şâhit ve delilleri ile birlikte cevap olarak arz edeceğim. (...)
>
> Teşkilât, maalesef son seneler içinde birlik yerine dağınıklık, kuvvet ve kaabiliyet yerine zaaf, fikir ve tefekkür yerine şahsî menfaat ve endişelerden uzak kalamamıştır. Teşkilât çok zayıftır. Teşkilât, inkırâza doğru gitmektedir. Halk ihtiyaçları, halk dilekleri tatmin edilmiyor. Parti, halk dileklerini bildirerek, kontrol etmek mevkiinde iken, mansup mesûller üzerinde nüfûz tesis edememiştir. Bu hâle göre halkın karşısına çıkamayacak vaziyetteyiz. (...) Elbet[te] mansup mesûl-

394 **Ulus**, (3.5.1946).

395 **Cumhuriyet**, (26.6.1946).

396 **Ulus**, (3.5.1946). Bu konuya ileride yeniden değineceğim.

397 **Cumhuriyet**, (14.6.1946).

398 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil **Koçak**, **İkinci Parti**, s. 171-228 ve 253-296.

399 **Ulus**, (4.5.1946).

leri murâkabe etmek de kâbildir. Genel meclis bunu yapar. CHP'nin malıdır bu meclis... Fakat CHP'nin kendisinde göremediği bu kuvveti, buradan beklemek haksızlıktır."[400]

Aynı kongrede söz alan Fâtih ilçesi delegesi Sırrı Enver Batur da, aynı konuya temâs ediyor ve CHP'nin İstanbul teşkilâtının son yıllardaki faaliyetlerini tahlil ederek eleştiriyordu:

> "Birinci nokta, mansup bir idâre kurulu başkanının sevk ve idâresi altında tek-parti zihniyetinin icaplarına muvâzi, durgun, gevşek, fakat vakur çalışma şekli... Bu ilk devre hakkında söylenecek sözler, o günün icapları altında sizi fazla yormak olur. Onun için üzerinde durmayacağım. İkinci devre olarak mütâlaa ettiğimiz mansup bir başkanın [Batur, bu ifâdesinde, Alaattin Tiritoğlu'nu kasd ettiğini, yine bu vesile ile ilgili bir başka konuşmasında açıklayacaktır[401]] sevk ve idâresi altında, zembereği fırlamış şahsî hareketler ve istekler altında partinin aldığı şekildir. Bundan sonra çok partili devre isâbet etmesine rağmen eskiyi de alt üst etmiş bir devir gelir. Bu ikinci devre kayıttan müstağnidir. Çünkü, bunu tenkit etmek, ehemmiyet vermek demektir. Bâzı arkadaşlarımızın hırpalanması mevzuu olacağı için değmez bir vaziyettir. Üçüncü devre... Mansup bir idâre kurulu başkanı [Alaattin Tiritoğlu] *gitmiştir. İl idâre kurulu, kendi içindeki arkadaşlarından birini* [Fâruk Dereli] başkan seçmiştir. Asıl bizi sevk ve idâre edecek olan başkan budur. Mansup reisin gitmesi bize şevk vermiştir. Artık yeni hamleler ve yeni zihniyetlerle işe başlayacağız. 'Çalışma devrine girmiş bulunuyoruz' dedik. Fakat maalesef bu devrenin bütün mesûliyeti tek bir reisin sırtına yüklendi. Eski mansup reisin zamânında olan alışkanlık idâre kurulunda devâm etti ve reis, sıhhati, hayâtı pahasına yalnız başına çalıştı. İdâre kurulu, ancak haftanın muayyen gününde bir iki saatlik fikir teâtisinde bulundu. Bu çalışmalar dışında hiçbir mesâî gösterilmedi. Muayyen saat hâricinde partiye mürâcaat eden her yurttaş, karşısında muhatap alacak bir tek başkâtip ile karşı karşıya kalmıştır. Diğer tarafta da, yalnız başkan, sıhhati pahasına, çalışmalarına yalnız başına devâm etmek zorunda kalmıştır. Halbuki parti vazifesinin yalnız o muayyen saatlere inhisâr etmesi doğru değildir.
>
> Bilhassa tekrârediyorum. Memleket yıllardan beri bizden beklediğini şimdi bulabilir. Çünkü çalışmalarımız kösteklenmekten kurtulmuştur. Fakat maalesef bu zamanda aynı lâkaydî görüldü. Hepimiz partinin en küçük kademelerinden yetiştik. Fakat imânını, şeref ve haysiyetlerini harcayan arkadaşlar, bu lâkaydî karşısında nasıl bir hisse kapılıyor, biliyor musunuz? (...) Mansup reis, nihâyet kendi gö-

400 **CHP İstanbul Vilâyeti 1946 Yılı Kongresi Zabtı**, s. 62-63. Bu konuya ileride yeniden değineceğim.

401 **CHP İstanbul Vilâyeti 1946 Yılı Kongresi Zabtı**, s. 71.

rüşlerirre göre bizi uydurmak istiyordu. Fakat bundan sonraki devrede artık tazyik yoktu. Fakat parti teaddüt ettikten sonra da tek-parti sistemi geleneği artık burada hâkim olmamalı idi. Binâenaleyh, idâre kurulu, kendisinden beklenen vazifeyi yapmadı demektir. (...)

Eğer onlar [idâre kurulu üyeleri] benim arzum ile gelmiş olsalardı, iki sene sonra bana hesap vereceklerini düşüneceklerdi. Fakat öyle gelmediler. Yirmidört senelik çalışmalarda hep aynı şeylerle karşılaştık. Biz falan kazâyı temsilen buraya geldik. Onlar idâre kurulunda vazife aldılar. Fakat iki sene sonunda bize hesap vermek zahmetini duymadılar. İşte, o başlayan gevşeklik, onları buraya kadar sevk etti. Onlar da benim gibi ocağa inerlerse, fikirlerime iştirâk ederler. Ocak, halkla kaynaşan bir kademedir. Halk, ocaktan ister. Bu kardeşler, bu ağabeyler, bugün bunu yapmadılarsa, eski yanlış yolları tâkip etmiş oluyorlar demektir. (...) Partinin mebdei, ocak ve münhasıran yine ocaktır. Bu, bir devridâimdir. Ocakta başlar, oradan yukarıya doğru gider. Tekrar iner ve ocağa gelir ve ocakta tatbik edilir. (...) Bu arkadaşlar ocağa inmezlerse, iki sene sonra yine aynı mevzuları burada konuşmak ihtimâli vardır."[402]

CHP, bu sırada taşra örgütlenmesinde de ileri bir adım atacak ve daha 1945 yılının Eylül ayında Van ilinin Gevas, Özalp, Başkale, Murâdiye ve Erçiş ilçeleri ile Muş ilinin Bulanık ve Malazgirt ilçelerinde CHP örgütü kurulacaktır.[403] *Cumhuriyet* gazetesi, bu gelişmeyi, CHP'nin doğu bölgesinde o zamâna kadar parti teşkilâtı bulunmayan tüm illerde ve ilçelerde artık örgüt kurduğu şeklin-

402 **CHP İstanbul Vilâyeti 1946 Yılı Kongresi Zabtı**, s. 64-65.

Yukarıda adı geçen her iki delegenin de konuşmalarının ve eleştirilerinin basın organlarında da yayınlanması, kongrenin ertesi günü konunun yeniden gündeme gelmesine neden olacak ve eleştiriler üzerine, Ekrem Tur'un konuşmasında geçen "menfaat" sözcüğü, konuşmasında kullanılmamış olduğu gerekçesi ile, çıkarılacak ve zabıt da değiştirilerek, ilgili sözcüğün yerine "maslâhat" sözcüğü geçirilecektir. Bu değişikliğin, yoğun eleştiriler üzerine, bizzat Ekrem Tur tarafından önerilmesi de ilginçtir. **CHP İstanbul Vilâyeti 1946 Yılı Kongresi Zabtı**, s. 69-70. Öyle anlaşılıyor ki, CHP'nin geleneksel tepki mekanizmasında herhangi bir değişiklik yoktu!

403 Sırrı Enver Batur da, ertesi gün, kongrede, yoğun eleştiriler üzerine, yeniden söz alacak ve "şuursuz" ve "çılgın" tâbirlerini kullanmadığını açıklayacaktır. Batur'a göre, Tirıtoğlu'nun dönemi "zembereği fırlamış, şahsî ve keyfî hareketlerle hedefsiz ve istikâmetsiz bir devir"di. Ama, "şuursuz ve çılgın kelimeleri mevzuu bahis değildi." Ayrıca. "köstekleyen" sözcüğü de yanlış anlaşılmıştı. Batur, "bizi köstekleyen" dememiş, "çalışmalarımı köstekleyen" ve "bizi tiksindiren" demişti. "Bize hicap veren mansup idâre başkanı başımızdan gitmiştir" şeklinde konuşmuştu. **CHP İstanbul Vilâyeti 1946 Yılı Kongresi Zabtı**, s. 71. Batur, yine de kongrede CHP İstanbul İl İdâre Kurulu üyeliğine seçilecektir. **CHP İstanbul Vilâyeti 1946 Yılı Kongresi Zabtı**, s. 301. Bu başarı, iktidar partisinin örgütten gelen uyarılara karşı daha hassas olmaya başladığının açık bir göstergesi sayılabilir.

Ulus, (10 ve 26-27.9.1945). CHP'nin doğu illerindeki örgütlenme politikasına ve örgütlerine ilişkin olarak bkz. Cemil Koçak. **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 154-173 ve (Cilt: 2), s. 53-115.

de değerlendirecektir.[404] Ancak bu değerlendirme, ne ölçüde gerçeği yansıtıyordu, bunu saptamaya ve doğrulamaya imkân yoktur.

Fâhir Giritlioğlu, bu konuda şunları yazıyor:

> "Partinin il ve ilçelerdeki teşkilâtının başında bulunan kimseler, umûmîyetle yıllardan beri bu mevziileri işgâl ede ede, bâzı bıkkınlık duygularını ve kendilerinden haklı şikâyetleri dâvet ediyorlardı. Teşkilâttaki bu elemanların bir kısmı, tek-partı devrinin yarattığı şikâyetlerin bizzat müsebbipleri ve âmilleri durumundaydılar. Maalesef yirmi seneden fazla ömrü bulunan CHP, bu süre içinde teşkilâtını halka kadar yayabilmek ve halkın sevdiği kimselere istinâd ettirebilmek fırsatını bulamamıştı. Hattâ birçok yerde parti teşkilâtı, il ve ilçelerde bu kurulu heyetlerden ibâret kalıyordu. Köy ve mahallelere kadar yayılamamıştı."[405]

Ulaşım ve haberleşme imkânlarının sınırlı, yer yer son derece yetersiz, basın ve yayın organlarının tiraj ve dinleyici açısından sayıca bir hayli düşük olduğu ülkede, partiler arasındaki siyâsî mücâdelede partilerin taşra teşkilâtının son derece önemli ve hattâ belki de belirleyici oranda rol oynayacağı açıktı. Bu bakımdan siyâsî partilerin teşkilâtları ve teşkilâtta görev alan ve fiilen çalışan üyeleri ve yandaşları, siyâsî mücâdelede geniş yığınların ikna edilmesinde ve yönlendirilmesinde çok önemli bir işlev kazanıyorlardı. Bu nedenle siyâsî partilerin taşra örgütleri, tek-parti döneminin aksine, birdenbire ve yeniden önem kazanıyordu. Gerek DP'nin ve gerekse CHP'nin yurt çapında mahallelere kadar yayılan etkin bir örgütlenmeye gitmeleri, bu açıdan da yalnızca gerekli değil, fakat zorunlu bir siyâsî uğraş ve çabayı gerektiriyordu. İlk bakışta CHP'nin DP ile karşılaştırıldığında yirmi yılı aşkın tecrübesi ile daha geniş bir taşra örgütlenmesine sâhip olduğu düşünülebilir. Oysa CHP de, tek-parti döneminin durağan parti hayâtı[406] içinde bu konuya yeterince önem vermemiş ve bu nedenle de bu sırada yeniden DP ile yarışmak zorunda kalmıştı.

DP'nin kuruluşunun üzerinden kısa bir süre geçtikten hemen sonra CHP örgütlerinde de önemli gelişmeler olduğunu saptamak gerekir. Yukarıdaki örnekler, CHP örgütlerinde de uzun yıllardan sonra ses vermek ihtiyâcını açıkça gösteriyordu. CHP, ör-

404 **Cumhuriyet**, (28.6.1946).

405 Giritlioğlu, **age**, s. 159; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 73

406 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2) s. 53-115 ve 301-339.

gütsel bazda uyuşuk ve suskun kaldıkça, "ikinci parti"nin karşısında hareketlenmek ihtiyâcını daha çok duyacaktır. Elbette henüz bu aşamadaki hareketliliği abartmamak gerekir. Ancak fokurdama başlamıştı. İleride CHP'nin örgütlenme sürecinde ve parti içi mücâdelelerde yeni iklimin ağır tesirlerini yakından görme fırsatımız bol bol olacaktır.

Kuruluş döneminde DP'nin kimliği üzerine görüşler: Bir tartışma

DP'nin kimliği üzerinde yapılan değerlendirmelerde genellikle DP iktidârı göz önünde bulundurulur. Oysa bu aşamada DP'nin kuruluş dönemindeki kimliği üzerinde durmak daha anlamlı ve yararlı olacaktır kanısındayım. Bu ayrım, doğal olarak, DP'nin vâr olduğu sürece farklı kimlikler taşıdığı yolunda gizli bir varsayımı da içeriyor. Ancak, bu tür bir genelleme yapılmadan önce, daha alt düzeyde saptamalar yapmanın gereğine dikkat çekmek istiyorum. Öncelikle DP'nin kimliği ve yapısı üzerine şimdiye kadar yapılmış olan değerlendirmeler üzerinde duracağım.

Samet Ağaoğlu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru* incelemesinde, DP hakkında şu sonuçlara varıyor;

> "Varacağımız ilk sonuç, Demokrat Parti['nin] kuruluşunun bir halk hareketi olduğudur. (...) Bu, eski dinin, eski mezhebin yerine yenisinin gelmesidir. (...) Halk, yüzlerce yıldan o yana ilk defâ bu genişlikte ayağa kalkmıştır. Bu dikleşmeyi yaratan ana kaynak, ekonomik ve sosyal düzen ile elbette ilgili... Fakat bunların yanında ve önünde, insanın hür olmak istek ve arzusundan kuvvet alıyor. Bu, istibdâda, onu temsil eden her varlığa karşı isyandır. Devlet kadar kişinin istibdâdına karşı isyan, köyde ağaya, şehirde ihtikârcıya, fâizciye, eşrâfa isyan... Kendisini hor gören. maddî [ve] mânevî sömüren her müesseseye [ve] her kavrama isyan!
>
> Evet, Demokrat Parti'nin doğuşunu sâdece bir parti hareketi olarak, tek-partili sistemden çok partili rejime geçiş hareketi olarak görmek, târihini de buna göre değerlendirmek büyük hatâ olur. (...) Demokrat Parti, yüzyıllar boyu içinde hemen tek halk hareketidir. (...) Demokrat Parti ile beliren halk hareketinde ise, dıştan gelen bir baskı yoktur. Yönetici kadroyu yalnız tek-partiden çok partili bir rejime değil, her sahada yepyeni fikirlerin kabûlüne zorlayan sâdece aşağıdan, halktan gelen baskıdır. Bu baskının ana temeli ise, halkın hürriyet hasretidir. Demokrat Parti

Birinci Büyük Kongresi zabıtlarını tetkik ederken bunu açıkça görüyoruz. Demokrat Parti'nin kuruluşu, yalnız birkaç ay için yeni bir partinin meydana çıkması manzarasını gösterir. Bu birkaç aydan sonra artık ortada sâdece yeni bir parti değil, tam bir halk hareketi vardır. Partinin kurucuları, bu halk hareketine maharetle önderlik etmesini bilmişlerdir. (...) Demokrat Parti hareketi, memlekette yüzyıllar boyu ilk defâ bir halk hareketi sayılabilir ve sayılmalıdır diyoruz. (...) En uç sağdan, en uç sola kadar menfî fırtınalar yaratmak çabası göze çarpıyor. (...)

Tanzimat'tan tâ 1945 yılına kadar Meşrûtiyet ve Cumhuriyet devri partileri veyâ o nitelikte açık, gizli kuruluşlarda en göze çarpan özellik, bu kuruluşların yönetici kadro tarafından düşünülmüş olmasıdır. (...) Yönetici kadro, dar mânâsında asker ve sivil bürokrasi, bu mânâyı biraz genişletince, onlarla berâber olan aydınlardır. Konuyu sâdece parti hareketleri sınırlarında tutarsak, göreceğiz ki, Meşrûtiyet'ten beri iktidâra gelmiş veyâ gelmemiş partilerin kurucuları, hemen hemen hep asker-sivil yönetici kadrodan kimselerdir. (...) Yalnız 1945'de kurulmuş Millî Kalkınma Partisi, bunun bir istisnâsını teşkil ediyor diyebiliriz. Bu partiyi bir kenara bırakırsak, 1946'dan beri kurulmuş ve kurulan *belli başlı partilerin* hemen *hepsi* aynı kadronun eseridirler. (...) 1945'den sonra kurulan partilerde halkın baskısı rol oynamaya başlamış [ve] bu rol, Demokrat Parti'de tam bir halk hareketi niteliğini göstermiş, ondan sonra da her parti, kendisini bir halk teşekkülü şeklinde belirtmek yollarını aramıştır. (...)

Fakat 1945 yılında manzarada birdenbire değişiklik görülüyor. Önce yönetici kadro ile ilgisi ya hiç olmayan veyâ pek az [olan] kimseler meydana çıkıyorlar ve halka dayanan partiler kurmaya çalışıyorlar. Bunların biri ve başkanı, büyük bir işadamı Nûri Demirağ... İkincisi, Birinci Meclis Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Ulaş... Üçüncüsü, faşist kavramlara inanmış eski bir yüzbaşı Cevat Rıfat Atılhan... Bu üç adamı yanyana getiren sebepler arasında fikir ortaklığı aramak beyhûde... Birleştikleri nokta, halkın kurulacak yeni bir parti çevresinde toplanmaya hazırlanmış olduğunu görmekten ibârettir. Gerçekten de bu parti memleketin birçok yerlerinde hızla yayıldı [ve] üye sayısı yüzbinleri buldu. Demokrat Parti kurulmasaydı [ve] iyi idâre edilebildiği takdirde, en büyük muhalefet partisi hâline gelebilirdi. (...)

Bu yeni partiler, Millî Kalkınma [Partisi] ve Demokrat Parti'nin kitle partisi niteliğinde olmalarına karşılık, çoğunlukla sınıf ve ideoloji partileridir ve bu özellik göze hemen çarpmaktadır. Yine bu partilerin, Demokrat Parti dışında, yönetici kadrodan gelmeyen insanlarca kurulmuş olmaları da önemli... Bu, Türkiye'de yeni bir devrin başlangıcını göstermektedir. Bu yeni devir, sosyal değişiklikler devridir. Fakat halk, kitle partilerini tutmakta, kuvvetli gördüğü kitle partisinin saflarında toplanmaktadır. (...)

Demokrat Parti'yi kuran yine bunlardır [yâni, "eski deyim ile erbâbı seyfi kalem"]. Fakat kurduran halk! Halk kitleleri, artık işe karışmış, harekete geçmiştir. Bunun yanında, 1945 yılına kadar geçen devreler sürecince, halk kitleleri içinde belirmiş çeşitli fikir akımları, tek-parti yönetiminin verdiği yorgunluklar, artık yönetici kadro üzerindeki baskılarını göstermeye başlamıştı. Asker ve sivil bürokrasi ve çevresindeki aydınlar, hangi fikirde olurlarsa olsunlar, bir noktada birleşiyorlardı: Yeni bir yönetim sistemine gidilmelidir. Yeni sistemin ne olması gerektiğini hattâ fazla düşünmeden mevcûdu ortadan kaldırmalıdır. Kendisine istediği kadar sürekli inkılâpçı desin, [Cumhuriyet] Halk Partisi, aslında sâdece şeklî inkılâpların sınırında kalmış, yönetimi bir kadronun elinde tutmak sisteminin koyu muhafazakârı olmuştu ve böyle de inkılâpların ilerlemesi yolunu kendisi kapamıştı. Atatürk'ün şahsî otoritesi ortadan kalkınca, devlet yönetimi sisteminde böylesine koyu bir muhafazakâr bir rejime son vermek artık kolaylaşmış sayılabilirdi. (...)

Demokrat Parti'yi kuran yönetici kadro ve bürokrasi, kurduran halktır. Bu gerçeği belirtmek için bakalım Demokrat Parti'nin ilk kurucuları kimlerdir? O güne kadar yönetici kadro içinde bulunmuş derecede sivrilmiş kimseler değil mi? (...) Bunların hepsi, dar ve geniş mânâsı ile yönetici kadronun insanları... (...) Fakat Osmanlı Meşrûtiyeti'nden Cumhuriyet Halk Partisi tek-parti yönetimine kadar yönetici kadro ve bürokraside büyük küçük sorumluluklar almış bu insanlar, Demokrat Partı saflarında memleket için yepyeni bir düzenin temsilcileri olarak yer tutuyorlardı. (...) Böylece, eski yönetici kadro ve bürokrasi, kendisini halk irâdesinin emrine vererek, memleketi sonu ne olacağı belirsiz bâdireler çıkmazından çevirmek istemiştir denilebilir. (...) Demokrat Parti, (...) yönetici kadro ve asker-sivil bürokrasinin halkla elele vermesi hareketinden başka bir şey değildir ve böyle olması kanaatimce memleketin lehine tecelli etmiştir. Aksi hâlde, daha Atatürk'ün son yıllarında bile tek-parti yönetiminden ve çeşitli yolsuzluk ve baskılardan bunaldığını belirtmeye başlamış halkın böyle bir rehberlikten yoksun olarak girişeceği kurtulma teşebbüslerinin nerelere kadar varacağını kestirmek aslâ mümkün değildir. (...) Her iki yanın da emelleri, Türkiye'de bir halk ayaklanmasını bütün şiddeti ile başlatmak, bunun için de her yola başvurmaktı."[407]

Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes* kitabında ise, DP'yi sınıfsal açıdan ve şöyle değerlendiriyor:

"Demokrat Parti, şehirlerin büyük işadamları ve nüfuzlu aydınlarından, ilçelerin eşrâfına, büyük toprak sâhiplerine kadar, halkı maddî, mânevî baskı altında tutanların teşkilâtı hâline gelmiş ve devleti totaliter bir sistem ile idâreye alışmış Cum-

407 Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru**, s. 1-71

> huriyet Halk Partisi'ne karşı köylü, işçi, esnaf, yeni fikir ve görüşlerin etkisi altında genç aydınlar ve bunların aralarına [Cumhuriyet] Halk Partisi'nden çeşitli sebeplerden ayrılanların elele bir ayaklanması olarak doğmuştu."[408]

Benzer bir analiz DP'nin önde gelen isimlerinden Sebâti Ataman tarafından da, aradan tam kırk yıl geçtikten sonra yapılacaktır: "Demokrat Parti hareketi, (...) toplumumuzun iç yapısında uzun yıllar boyunca meydana gelmiş derin çelişkilerden doğan itici kuvvetlerin patlamasından başka bir anlam taşımaz."[409]

Literatürde mevcut pek çok değerlendirme, daha ziyâde Marksist bir yaklaşımla DP'nin sınıfsal yapısı üzerinde odaklanmaktadır. Örneğin, Ergun Özbudun, DP'nin ticâret ve sanâyi burjuvazisinin, taşra burjuvazisinin ve taşra eşrafının bürokrasi ile kurduğu bir ittifâkın ürünü olduğunu belirtiyor. Târık Zafer Tunaya da aynı kanıdadır. Tunaya'ya göre, DP, ticâret ve sanâyi burjuvazisi ile toprak sâhiplerinin desteklediği bir partidir.[410]

İsmâil Cem'e göre, Osmanlı Devleti'nde yeni yeni yetişen burjuvazi bürokrasinin vesâyeti altındaydı:

> "Cumhuriyetin kuruluşuna kadar [da] bürokrasi, egemenliğini hem fiilen, hem de şeklen sürdürmüştü." "İktidar, özünde burjuvalarla bürokratların ortak malıdır, ama gereğinde kendi tercihini yaptıran ve öne çıkan bürokrasidir. Karar ve icrâ organları, bürokrasinin tekelindedir. Devletin militarist, dolayısıyla [da] bürokratik özelliği, burjuvaya [burjuvaziye] rağmen aynen devâm etmektedir. Cumhuriyet ile bu özellik görünümde değişecek, ama 1950'ye kadar kendini sürdürecektir."

Cem'e göre, "Bu dönemin siyâsal çekişmeleri, aslında burjuvazinin varlığıyla değişen bir iktidar bileşiminin dışa yansımasıdır. İktidârın kendi iç mücâdelesidir." "Bütün bu oluşumlardan çıkan sonuç, kendi egemenliğini kuracak güçte olmayan bir burjuvaziye bu imkânı bürokrasinin zâten tanımadığıdır."

Cem, Cumhuriyet döneminde de iktidârın, bürokrasi ile burjuvazi tarafından paylaşıldığı kanısındadır. Ancak burjuvazi bürokrasinin vesâyetinde yaşamaya devâm etmektedir: "Bürokrasi, yardımcılık görevine sâdık kalarak, iktidar ortağını güçlendirmekte,

408 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 63.

409 Sebâti Ataman, "14 Mayıs 1950", **Maya**, Sayı: 91, (Mayıs 1986).

410 **Cumhuriyetin Beş Dönemeci**, s. 115.

fakat ipin ucunu aslâ elinden kaçırmamakta"dır. "Gerektiğinde ona [burjuvaziye] dur diyebilmekte"dir.

> "İktidar içi çelişmelerin dışa yansıması ise, Cumhuriyet öncesinden pek farklı değildir. Cumhuriyet Halk Partisi, asker görünümü hafifleyip, sivil görünümü artan aynı bürokrasinin sözcüsüdür. İttihat ve Terakki'nin bir çeşit çağdaş tekrârıdır. Onun karşısına zaman zaman çıkmaya çalışan ise, burjuvazinin özlemlerini dile getiren siyâsal kuruluşlardır. Bu dönemde de burjuvazi, hem bağımsız olacak güçte değildir, hem de bürokrasi ona bu imkânı tanımamıştır. Bürokrasi, 'millî iktisat' deneyleri ile yardımcı olduğu ve sakındığı burjuvaziye aynı zamanda hâkimdir. Onun özgür gelişmesini frenleyen, kendi irâdesinin altında tutan bir anlayıştadır."

İsmâil Cem,1946 yılındaki bu kritik dönemeci de şöyle değerlendiriyor:

> "Bu aşamada çeyrek asırlık hâkim zümreler koalisyonu [artık] çökmek üzeredir. İnönü önderliğindeki bürokratların savaş içindeki tutumu, öteki ortaklarına olan itimâdını sarsmıştır. Toprak kânunu tasarısını hazırlayan, özel sektörü 'milletin dışına kovmaktan' söz eden bu ekip, yasak elmaya uzanmakta, 'kutsal özel mülkiyet'e dokunmaktadır. Tüccar-eşraf takımının gözünde artık öküz ölmüş [ve] ortaklık bozulmuştur. Tüccar ve eşrâfın bürokratları yâhut CHP'yi yüzüstü bırakması, sâdece hırsın yarattığı anlık bir tepki değildir. Dünyâ şartlarının gelişmesi, tüccar-eşraf ikilisinin önünde yepyeni ufuklar açmakta, onu bürokrasinin vesâyetinden kurtulmaya itmektedir. (...) Tüccar ve eşrâfın bürokratlara ihtiyâcı artık gerçekten [de] yoktur. DP, daha kurulduğu günden beri tüccarın ve eşrâfın partisi olmuştur. Bu zümreler DP'nin aracılığı ile kayıtsız şartsız bir iktidar peşindedirler. Yeni parti, mânen ve maddeten desteklenecek, büyük para imkânları sağlanacaktır. Şehir tüccarının yanı sıra eşrâfın bir kolu olan Anadolu tüccarı da yeni partiyi desteklemektedir."[411]

Emre Kongar, şu gözlemde bulunuyor: "Demokrat Parti'nin kurulması, başka ögelerin [de] yanında, artık bütünüyle ortaya çıkmış [olan] bir sermâye sınıfının da ürünüydü. Büyük toprak sâhipleri (toprak ağaları), tüccarlar, işadamları bu partiyi destekliyorlardı."[412]

Burada bir nokta koymak ve bir başka araştırmanın sonuçlarına bir göz atmak yararlı olabilir. Çetin Yetkin, CHP'nin 1935 yılında mevcut vilâyet idâre heyeti üyeliklerine ilişkin yapılmış bir araş-

411 İsmâil Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Târihi**, s. 387-388.

412 Kongar, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, s. 423-424.

tırmada, bu üyelerin "sınıfsal konumlarının, mesleklerine göre, 90 tâcir, 44 il ve belediye genel meclis üyesi, 31 varlıklı çiftçi, 10 fabrikatör, 24 avukat, 17 doktor, eczâcı, 7 banka müdürü, 14 emekli general ve subay, 4 öğretmen olarak ortaya çıkması" üzerinde duruyor.[413]

Yalçın Küçük, daha değişik bir bakış açısına sâhip olarak farklı bir yorumda bulunuyor. Küçük'e göre, savaş yıllarında uygulanan Toprak Mahsûlleri Vergisi[414] "unutulan ve unutturulan bir vergi" olmuştu. "Aslında, [Toprak Mahsûlleri Vergisi], savaş sonrasının siyâsal gelişmelerinde çok büyük bir ağırlığa sâhip bir vergi"ydi. "Fiilî ömrü pek kısa ol"makla birlikte, bu vergi, "giderek hem Demokrat Parti'nin doğuşunda, hem güçlenmesinde ve hem de Cumhuriyet Halk Partisi'nin çok uzun yıllar toprakla ilgili bir vergi düzenlemesinden vebâdan kaçar gibi kaçmasına neden" olmuştu. Küçük'e göre, "sanâyi burjuvazisi finansman sorunu ile ilgili olarak önemli bir adım" atmıştı. "Ama ömrü sürekli" olmamıştı. Küçük şöyle yazıyor:

> "Vergicilik açısından geri, sanâyi burjuvazisinin ekonomik çıkarları açısından ileri bir adım olan bu verginin devâmı var[dı]. (...) Tarıma konan vergi, teknik açıdan bir toprak reformunu kolaylaştırıcı adım sayılmalı... (...) 1943 Toprak Mahsûlleri Vergisi'nden sonra ise, 1945 yılında çiftçiyi topraklandırma yasası geldi. İkincisi, birincisinin devâmı... Sanâyi burjuvazisi açısından birisi finansman sorununun çözümüne, diğeri ise pazar sorununun çözümüne doğru atılmış adımlar oluyor. (...) 1945 toprak reformunu ve bu reformun kaderini de, bir yandan sanâyi burjuvazisinin ekonomik sorunları, diğer yandan da iktidârın yapısı ile demokratik hareketin etkinliği belirledi. (...)
>
> Yeni doğmaya başlayan Demokrat Parti toprak reformuna karşı oldu. Büyük toprak sâhipleri sınıfını kazanarak işe başladı. Fakat kesinlikle burada kalmadı. Demokrat Parti yönetiminin başarısı burada ortaya çıkıyor. Demokrat Parti yönetimi, sâdece büyük toprak sâhipleri sınıfının partisi olarak hükûmete gelemeyeceklerini bildiler. [Toprak] Mahsûlleri Vergisi ve toprak reformu ile büyük toprak sâhipleri sınıfı içinde kazandıkları mevzii bir sıçrama yeri olarak kullandılar. Giderek ticâret ve sanâyi burjuvazisinin de partisi olmayı becerdiler. Geniş yığınların muhalefetini de kanalize ederek hükûmet kapısını açtılar.

413 Yetkin, **Türkiye'de Tek-Parti Yönetimi (1930-1945)**, s. 102.

414 Toprak Mahsülleri Vergisi Kânunu ile ilgili ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2). s. 519-526

Ancak, Toprak Mahsûlleri Vergisi ve toprak reformu, zamânın iki sermâye partisi CHP ve DP için çok önemli 'dersler' sağladı. Toprak düzenine ve toprak çıkarlarına dokunmamak, her iki sermâye partisinin de 'temel stratejisi' hâline geldi. Bunu sürdürdüler. (...) Toprak Mahsûlleri Vergisi ile çiftçiyi topraklandırma yasaları.. Her ikisi de, özellikle çiftçiyi topraklandırma yasasının uygulanmasının çok sınırlı kalmasına rağmen, sanâyi burjuvazisinin programı doğrultusunda atılmış adımlar oluyor. Kısa bir süre içinde de olsa, Demokrat Parti, egemen sınıflar ittifâkını yeniden güçlendirinceye kadar atılmış olan adımlar, iktidârı zayıflatıyor."

"Celâl Bayar'ın (...) işin başından sonuna kadar Demokrat Parti'nin beyni olduğunda ve böyle kaldığında hiç kuşku yok... (...) Demokrat Parti hareketinin başlangıcında büyük toprak sâhipleri ve kulaklar arasında bir mevzi elde edildi. Ancak hareket burada kalmadı. (...) Celâl Bayar, yalnızca büyük toprak sâhipleri ile kulaklara dayanarak hükümete gelinemeyeceğini bilecek kadar deneyimli... Burada elde edilen mevzi, toplumun diğer sınıflarında dayanak bulabilmek için kullanıldı. Dayanak aranan ve bulunan sınıf ve katmanlar arasında işçiler ve diğer emekçi katmanlar var. (...) Demokrat Parti, memurlar içinde de ezici bir destek sağlamayı başardı. (...) Demokrat Parti kurucu ve yöneticileri, (...) büyük toprak sâhipleri ile kulaklar cephesinde sağladıkları başlangıç noktasından hareket ile geniş işçi ve emekçi yığınların desteğini almaya özen gösteriyorlar. (...) Bu desteğe dayanarak, ticâret ve sanâyi burjuvazisi kulaklar cephesinde sağladıkları başlangıç noktasından hareket ile geniş işçi ve emekçi yığınların desteğini almaya özen gösteriyorlar. (...) Bu desteğe dayanarak ticâret ve sanâyi burjuvazisi ile emperyalist güçleri Demokrat Parti etrâfında yeni bir ittifâka çekebilmek için geniş halk yığınlarının desteğinin vazgeçilmez olduğunu görüyorlar."[415]

DP hareketi, üç temel ve ayrı analizin konusu olmaktadır: İlki, DP geleneğinin kendisi hakkındaki analizidir ve Samet Ağaoğlu'nun satırlarında belirginlik kazanır. Buna göre, DP, her ne kadar yönetici seçkinlerin önderlik ettiği, her ne kadar toplumun ekonomik ve sosyal bakımdan sivrilmiş sınıf ve zümrelerinden destek aldığı bir siyâsal parti de olsa, sonuçta târihimizde eşi görülmedik ve yegâne halk hareketidir; çünkü, son tahlilde partinin omurgasını oluşturanlar, halktan insanlardır. Parti yöneticilerine yön verenler de yine halktan insanlar olmuştur. O kadar ki, DP halkın organik bir bileşimidir. İkinci analiz, CHP geleneğine âiddir ve DP hareketini esas olarak gerçekten de bir halk hareketi ola-

415 Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, s. 279-290 ve 298-301.

rak kabûl eder. Fakat burada yer alan halk hareketi tâbiri, DP'nin kullandığı anlamdan tamâmen farklıdır ve olumsuz bir değerlendirmeyi içerir. Çünkü, DP esas olarak inkılâplara karşı yeterince eğitilememiş olan halkın duygu ve düşüncelerinin kötüye kullanıldığı bir siyâsî partidir. Karşı-devrimi sembolize eder. Üçüncü analiz ise, son olarak gördüğümüz Marksist yaklaşımlardır. Bu analiz, esas olarak DP'nin CHP'ye nazaran sınıfsal olarak hâkim güçlere dayandığı varsayımına göre şekillenir. Halkın katılımı bu analizde pek de bir şey ifâde etmez; çünkü, önemli olan parti politikasına hâkim olan güçlerin tanımıdır. Bu analizde üstü örtük olarak kabûl edilen ise, iktidar partisinin bu pozisyon gereğince ve kendiliğinden hâkim sınıfların dışında bir parti olarak belirdiğidir. CHP, asker-sivil bürokrasinin aydınlarla ittifâkının ürünüdür, yâni esas olarak bunun ürünüdür. Eğer CHP içinde hâkim sınıfların gölgesi varsa da, bu, parti politikasına yön verecek kadar ağırlıklı değildir ya da en azından sürekli değildir. CHP'nin egemen sınıfların denetiminden kopmuş bir parti olarak analizi, bütün siyâsal anlayışı ve öngörüleri temelden tâyin edecek kadar önemli bir saptamadır. Tabiî bir de, her ikisinin de ortak hâkim sınıflar paydası altında birleştirilebilecek özelliklerine dokunan analizler vardır. Kanımca daha gerçekçidir. Ancak, bütün bu analizler somut veriler üzerine binâ edilememişlerdir. Görüldüğü gibi, siyâsal sahnede görülen bütün hareketler, özellikle de bu dönemde ekonomik alanda görülen gelişmelerin, yâni ülkedeki kapitalist gelişmenin sonuç ve etkisi olarak yorumlanmaktadır.

DP, ilk kuruluş sırasında esas olarak orta sınıfların (kentlerde ve nispeten gelişkin ilçelerde serbest meslek sâhipleri ile esnafın, daha küçük ölçekte yerleşim birimlerinde değişik ölçekte çiftçilerin) kuruculuğunda ilerlemeye başlamıştı. Bu gruplar o zamâna kadar politikanın dışında kalmıştı. İktidârın o zamâna kadar kendisinden saymadığı bu gruplar ve insanlar, kendilerinden saymadıkları oligarşik bir siyâsî bürokratik ve ticârî elite karşı vâr olma haklarını seslendirebilecekleri bir alan bulmuşlardı. SCF'den sonra geçen onbeş yıldan sonra belki de aynı gruplar ve kişiler, hafif aralık buldukları bir kapıdan yeniden geçebilmeyi denemek üzereydiler. Sınıfsal farklılıkları hayli derin olsa da, siyâsal aynılıkları onları biraraya getirebilir ve birarada tutabilirdi Ya da en azından böyle umu-

yor ve hissediyorlardı. O hâlde, halkın geniş kesimlerinin, aralarındaki sınıf farkına pek de dikkat etmeyerek ve bunu pek de mesele yapmayarak, aynı siyâsî kanal içinde akınaya hazırlandıkları bir döneme giriliyordu. Elbette örtüşen pek çok siyâsal hedefleri vardı, pek çok da farklı amaçları... Kurucuların işlevi de zâten sıra çıkar farklılıklarına geldiğinde, bunları kaynaştırmaya çalışmaktı.

İktidar ise, uzun yıllardan beri aynı kadroları içinde barındırmanın getirdiği oligarşik bir yapılanmanın siyâsal ve ticârî avantajlarını elinde tutma uğraşındaydı. Bu cümleye biraz açıklık getirmek gerekirse, CHP iktidârı, kentte ve taşrada esas olarak ekonomik ve sosyal egemenliği belirli grupların eline teslim etmiş ve doğal olarak benzer sınıfların rekâbetini önlemişti. Aynı sınıfta bulunanlar, bu aşamada sınıfdaşlarının oligarşik bir siyâsal elit sâyesinde elde ettikleri ekonomik ve benzeri avantajları rekâbete açma uğraşı içindeydiler. O yüzden partiler, taşrada benzer sınıf mensuplarının kıran kırana siyâsal rekâbetine neden oluyordu. İktidar partisinin siyâsal tekeli, bâzı sınıf mensuplarına ekonomik ve sosyal ayrıcalıklar tanımıştı. Artık siyâsal rekâbet bu tekeli kırmaya yönelikti; bunun sonucunda ayrıcalıkların son bulması amaçlanıyordu. Siyâsal rekabetin temelinde ticârî bir rekâbet yatıyordu. Bu bakımdan taşrada partiler arası bölünmeler, âileler arasındaki (ama içindeki değil) bölünmeler şeklinde ortaya çıktı. Siyâsî tekelin yarattığı taşradaki ticârî tekellere yönelik sınıfsal bir saldırı söz konusuydu; ama bu mücâdelede muhalifler, halkın en geniş kesimlerinin desteğini almakta zorlanmayacaklardır. Çünkü, sonuçta geniş yığınlar açısından tek-partili rejimin tekelci bütünlüğü desteklenir bir pozisyon değildi. Oligarşik yapılanmanın sonuçları tecrübe edilmiş ve onaylanmamıştı.

3. 46'NIN IVIR ZIVIR PARTİLERİ: 1945-1950 DÖNEMİNDE KURULAN SİYÂSÎ PARTİLERE GENEL BİR BAKIŞ[416]

1945-1950 döneminde yirmiden fazla siyâsî parti kurulmuştu. Bugün artık bu partilerin pek çoğunun isimlerini dahi hatırlamıyoruz. Ama bunda da haksız sayılmayız. Çünkü bu partiler siyâsî ha-

416 Bu bölüm kısaltılmış şekilde daha önce yayınlanmıştı: Cemil Koçak, "46'nın Ivır Zıvır Partileri", **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, s. 509-518. Burada çok daha geniş ve ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

yatta hiçbir iz bırakmadan kaybolup gittiler. Bununla birlikte, bu partilerin program ve tüzüklerini incelemenin dönemin siyâsî atmosferini daha yakından tanımak ve '46 rûhu'nu anlamak bakımından yararlı olabileceğini düşünüyorum. DP'yi, Millet Partisi'ni (MP) ve MKP'yi bu kısmın dışında tutuyorum. Bu partilerle ilgili geniş bilgileri, okuyucu araştırmanın değişik kısımlarında bulabilecektir. Dönemin solcu partilerinden ise, daha ileride, genel olarak solun ele alındığı kısımda kısaca söz edeceğim. Çünkü, bu partileri Türkiye'de solun târihini araştıranların yazmasının daha uygun olacağını düşünüyorum.

Partilerin kuruluş üslûbu

Bu dönemde siyâsî parti kurmanın, daha doğrusu kurabilmenin bir koşulu da, iktidâra müstakbel siyâsî partinin niyetleri konusunda teminat vermekti. Bunu pek çok parti yapmıştır.

Sosyal Demokrat Partisi'nin müstakbel kurucuları, hatırlanacağı gibi, ilk kuruluş dilekçelerini İstanbul Vâliliği'ne 27 Temmuz 1945 târihinde vermişlerdi.[417] İkinci kuruluş dilekçelerini 13 Eylül 1945 târihinde "İstanbul vilâyeti yüksek makâmı'na" veren Sosyal Demokrat Partisi'nin müstakbel kurucuları, dilekçelerinde, "aynı adın bir kelime ilâvesi ile" kullanıldığının [muhtemelen *Türk Sosyal Demokrat Partisi* kasd ediliyordu] saptandığını açıklıyorlar ve "halkımızın sosyal ve siyâsal bilgisi[nin] bu küçük farka rağmen iki adı tefrik edecek mertebi bulmadığından", o güne kadar "böyle bir partiye izin verilmemiş ise rüçhan hakkı" talep ediyorlar, "aksi takdirde" partinin "Sosyal Demokrat" olarak öngörülen adını "Sosyal Doğruluk" olarak değiştirmek zorunda kalacaklarından söz ediyorlardı.[418]

Sosyal Demokrat Partisi'nin müstakbel kurucuları, 28 Şubat 1946 târihinde bu kez *Sosyal Adâlet Partisi* adı ile kurulmak üzere yine "İstanbul vilâyeti yüksek makâmı"na bir kuruluş dilekçesi daha vereceklerdir. Bu dilekçede, partinin adının değiştirilmiş olduğu belirtiliyor ve partinin ana nizamnâmesinde "İçişleri Bakanlığı'nca görülen noksanları tamamlayarak, ideolojimizin arzumuz

417 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 385, 534-535 ve 765.

418 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 127 ve 129.

hilâfına anlaşılmamasını temin maksadı ile bir de gâye ve prensip izâhı ilâve" edildiği vurgulanıyordu. Kuruluş dilekçesinde, partinin "şahsî hiçbir menfaat beklemeksizin ve kötü niyeti olanların içimizde barınmamasını temin edecek kadar mazbut olarak" kurulmak istendiğine de dikkat çekiliyordu.[419]

Liberal Demokrat Partisi'nin kurucuları da, 11 Mart 1946 târihinde verdikleri kuruluş dilekçelerinde benzer bir teminâtı şöyle dile getirmeye çalışıyorlardı: "Partimizin (...) dünyânın bugünkü anormal devresi geçip sülh devresi avdet edinceye kadar, umdelerimiz bâki kalmak şartı ile, C[umhuriyet] H[alk] Partisi ile elbirliği yapmaya âmâde bulunduğunu, binâenaleyh partimizin bir an evvel faaliyete geçebilmesi için İçişleri Bakanlığı nezdinde tavassutta bulunularak ruhsatnâmenin verilmesi husûsunun temini..."[420]

Çiftçi Köylü Partisi'nin müstakbel kurucuları, 24 Nisan 1946 târihinde "İçişleri [Bakanlığı] yüksek makâmı"na verdikleri kuruluş dilekçesinde, "iktidar partisi ile düşüncemizde, görüşümüzde [ve] gâyemizde hemen bir ayrılığımız yoktur" diyorlardı.[421]

Yalnız bu dilekçede dikkat çeken bir başka nokta daha vardı. Bursa'da kurulmak istenen bu partinin kuruluş dilekçesinde, müstakbel kuruculardan Sıddık Sümer'in 11 Kasım 1943 târihinde hükûmete mürâcaatı sonucunda *Çiftçi Partisi*'nin "tesisine yeniden müsaade edilmiş" olduğu açıklanıyordu: "17 Kasım 1943 târihinde 9163-6/892 numaralı Başvekâlet yüksek makâmından alındığı emirde, bu mürâcaatın yüksek vekâletinizce [Dâhiliye Vekâleti'nce] cevap verileceği bildirilmişti." "Yüksek makâmınıza [Dâhiliye Vekâleti'ne] ayrıca mürâcaat ederek buna da cevap alınmıştı."[422] Bu açıklamanın ne anlama geldiği hiç açık değildir. Üstelik bu açıklama, partinin kuruluşuna izin verildiği yolunda net bir bilgiyi de içermemektedir. Muhtemelen çeşitli yazışmalara atıfta bulunuluyordu.

419 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 130.

420 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 185.
Elimizde bulunan târihi belirsiz bir CHP belgesine göre, parti, İstanbul il merkezi ile Fâtih, Beşiktaş, Kadıköy ve Beyoğlu ilçelerinde örgütlenmişti. Bütün örgütlerin kuruluş târihi aynıydı: 19 Haziran 1946... **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/847 351 2].

421 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 207.

422 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 207.

Etem Rûhi Balkan tarafından 7 Eylül 1945 târihinde kuruluş dilekçesi verilen *İşçi ve Çiftçi Partisi* de, iyi niyetini şöyle ifâde etmeye çalışıyordu:

> "Memleketimizin ve hattâ bugünkü hükümetlerin yardımına muhtâç olduğu fırkalar ve fırka hayâtı, edebiyâta, hayallere ve nihâyet hükümete karşı, muhalefet olsun da ne olursa olsun, biz de bir külâh kapalım gibi, gizli emellere dayanan bir efsânevî işler değildir. (...)
>
> Evvelâ şunu söyleyelim ki, başlarında akıllı uslu, gemisinin kaptanı olacak, milletlerin burnunu kanatmadan, milleti sâhile selâmetle götürecek bir baş lâzımdı. Allah, onu bize vermiştir. İşte İsmet İnönü... Tam mânâsı ile bir İngiliz gentelmen'den farkı olmayan bu insan, bu kadar işçilere, çiftçilere ve bütün millete yardım elini uzatmış, bu vatanda daha müstesnâ şahıs görmedim. Eğer Almanların Hitler gibi bir deli yerine başlarında bir İsmet İnönü bulunsaydı, bu felâkete düçâr olmazlardı. Her türlü kaydı riyâdan arî olarak, bu benim mutlak kanaatimdir. (...) Şunu demek isterim ki, başımızdaki Millî Şef, bizim için Allahın bir nimetidir. Onun hüsnü niyetine lâyık hareketler ve işlerde bulunmalıyız."[423]

"Solcu" isimler taşıyan müstakbel partilerin dahi kuruluş dilekçelerinde kullandıkları saygılı lisân, tek-partili siyâsal atmosferin derin etkilerini göstermesi bakımından anlamlıdır. Partiler, aksi bir üslûpla aslâ kuruluş izni alamayacaklarını düşünmüş olmalıdırlar. Saygılı muhalefet kimliği ise, bir adım ileride ebedî muhalefet kimliğine kolayca bürünüveriyordu.

Ebedî muhalefet

Liberal Demokrat Partisi de, tüzüğünde partinin amacının "şuurlu bir muhalefet vazifesi görmek" olduğunu belirtiyordu.[424]

Çiftçi Köylü Partisi, muhalefet partilerinin iktidâra geçmek istemelerini de şöyle değerlendiriyordu:

> "Bir memleket halkının nüfûsu umûmîyesinin, meslekleri icâbı, yaradılışları itibâri ile, rûhî durumlarına göre, bugün bu insanlar, dâhilî işlerde ve hattâ hâricî mesâîde de bir ayrılık yaparak, tâkip ettikleri yola ve kanaatlerine göre, memleket hesâbına hizmet etmek için muhtelif partiler ortaya çıkararak çalışmaktadır-

423 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 331-340.

424 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 191.

lar. Hüsnü niyetle, fakat bir ayrılık olarak meydana gelen bu teşekküllerden bâzılarında, partiler içinde müessisler arasında bir hususî maksat tâkip edilerek, iktidar mevkiini ele almak gâyesi belirtildiği de vâki olmaktadır. Hususî maksat dediğimiz şey nedir?

38 senedir [1908'den bu yana] eski hürriyetimize sâhip olduk. Söz söylemeye, teşkilâtımız hakkında fikir yürütmeye, siyâsetimiz üzerinde beyânı mütâlaaya, partiler teşkiline hak aradık. Fakat bu işle uğraşmayıp, şimdi yeniden meşgûl olmaya başlayan halkımız, rûhî görüşüne, duruşuna göre kabûl ettiği parti teşkilâtı üzerinde lüzümu kadar vatandaş hazırlanmamıştır. Hazırlayamamıştır. Vâkıâ, halkımızda eski durumumuza göre bugün muhakkak bir olgunluk vardır. Lâkin daha epeyce zaman bu işte hazırlanmaya çalışmak lâzım...

Başka memleketler halkı, bu işte eskilikleri itibârî ile heryerde her yolda yetiştirilmiş, hazırlanmış olduğundan, iktidar partisi ile anlaşamadıkları vakit, o partiye ya müstakilen, yâhut diğer bir parti ile partilerle anlaşarak meydana getirdikleri çokluk reyle iktidar mevkiine geçerek devleti idâre memleket işini sarsılmadan döndürmektedirler.

Bizde ise iktidar partisi içine seçilmişlerimiz, olgunlarımız, varlıklılarımız girdiği hâlde, meydana getirdiğimiz bâzı işlerde daha eksiklik oluyor. Bu vaziyette henüz gelişen bir partinin teşkilât işinde, arasında, dolayısıyla gâyesinde, iktidar mevkiini ele almak emeli belirdiği zaman, muhakkak olarak anlaşılırdı ki, bu mahdut şahsiyetlerin bir hususî maksadı olup, derhâl güneş gibi meydana çıkar. Zirâ, her millet varlığına vâkıftır. Bir teşekkül ise mahdut şahsiyetlerle yürüyemez. (...)

Çiftçi Köylü Partisi de, kendisi ile alâkalı halkımızın daha hazırlanmamış, tamâmen olgunlaşmamış olduğuna müdrik olup, iktidar mevkiini istediği gibi idâreye muvaffak olamayacağını takdir etmiş bulunduğundan, çokluğun kalkınmasını, zirâî durumun ıslâhını, ihtiyâcımızın temini, memleketin yapım almasını, teşkilâtının esâsına istinadla, memleketi, idâreyi yürüten iktidar partisinden çokluğuna güvenerek talep etmeye, yaptırmaya azmederek işe atılmıştır. İktidar partisi de, çokluğumuz itibârî ile teşkilâtımızın ne varlığı bulunduğunu ve taleplerimiz memleketin menfaatine, kalkınmasına ve iktidar partisinin tâkip ettiği işlerle alâkalı olduğunu görerek, dileklerimizi kabûl edeceğine hiç şüphemiz yoktur."[425]

Hattâ partinin programında, "iktidar mevkiini gösterilen esbab dolayısıyla ele almak gâyesini tâkip etmeyecek ve bu fikri yaşatma-

425 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 208-209. Metindeki ifâde bozuklukları ve anlamsızlıklar, siyâsî hayattaki tecrübe yok(sun)luğuna bağlanabileceği gibi, müstakbel parti kurucularının yazılı ifâde yeteneklerinin sınırını da gösteriyor olabilir!

yacak, umdeleri memleket ve halk için fâideli ise kabûl ve tatbikini istemektedir" deniliyordu.[426] Programda daha sonra da şu görüşlere yer verilmişti:

> "Yalnız bizde değil, heryerde iktidar partisi, elbette memlekete ve halka yüksek bir hizmet yapmıştır ki, çokluk halkın himâyesine nâil olarak bu mevkii ele almıştır. Memleket ihtiyâcı üzerine meydana gelen diğer bir teşekkül, memleketin hakiki ihtiyâcına karşı tâkip edilmesine kanaat getirdiği bir memleket işini, iktidar partisine teklif ve esbâbı mücibesini de bildirince, memlekete hizmet etmiş ve etmekte bulunan bir partinin de bunu kabûl etmemesine imkân yoktur. Husûsî ile bugün memlekette bir dereceli seçim de kabûl edilmiş olup, her vatandaş dilediği vatandaşa reyini vermeye sâhip olmasına rağmen, iktidar partisini düşürmek üzere iktidar mevkiini ele almak gâyesi güdülünce, (...) o zaman iş, memleketi sarsmak olacağından, memlekete hizmet için ortaya atılan bir parti, memlekete hizmet gâyesini nizamnâmesinde tasrih ettiği gibi, buna taallûk eden ve memlekete karşı vâki olacak böyle bir vaziyet karşısında meydana getireceği durumunu da umdeleri arasına koymak, memleket vazifesi olup, böyle bir hâl ile karşılaşınca buna mevcûdiyeti ile muhalefet kaydını Çiftçi [Köylü] Partisi, nizamnâmesine geçirmeyi vatanî bir vazife görerek muvâzene hizmetini ifâ edecektir."[427]

Anlaşılan SCF tecrübesinden ve bir önceki yıl başlayan değişimden sonra dahi yeni yeni kurulmaya başlanan partiler ve kurucuları kendilerinden beklenen gerçek siyâsî misyonu anlamış ya da hissetmişlerdi! Muhalefet partilerinin kuruluş taahhüdü, aslâ iktidâra geçmemek ve böyle bir niyet dahi taşımamaktı!

Nitekim, ileride göreceğimiz gibi, Cemiyetler Kânunu'nun değiştirilmesinden[428] ve siyâsî partilerin kuruluşunun tamâmen serbest bırakılmasından sonra bile, 21 Ağustos 1946 târihinde, yâni 21 Temmuz 1946 târihinde yapılan milletvekili erken genel seçiminden hemen sonra kuruluş dilekçesi verilen *Yalnız Vatan İçin Partisi* de, "seçimlerin neticesinde partilerden yurt için hayırlı gördüğü parti lehine reylerini koalize ederek o partiyi" destekleyeceğini açıklayacaktır.[429]

---

426 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 208-210.

427 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 208-210.

428 Cemiyetler Kânunu için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 301-303.

429 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 373.

Değişmez Genel Başkan

CHP'nin Değişmez Genel Başkanlık sıfatını henüz kaldırmadığı bir sırada kurulma hazırlığına girişilen *Liberal Demokrat Partisi* de, benzer bir hükmü kendi tüzüğüne almış gibi görünüyordu: "Genel Başkan, partinin değişmez lideridir". Partinin adı da, şaka gibi gelecek ama, *Liberal Demokrat Partisi* idi.[430]

Ancak, bu örneğin tek olduğu da söylenemezdi: 3 Mayıs 1948 târihinde *Ulusal Kalkınma Partisi* adı ile kurulmak istenen bir siyâsî parti de, kurucularının 3 Temmuz 1948 târihli dilekçeleri sonucunda, *Türkiye Yükselme Partisi* adı ile oluşturulmuştu ve *Türkiye Yükselme Partisi*'nin tüzüğünde de, üstelik CHP'nin Değişmez Genel Başkanlık sıfatını kaldırmasından iki yıl sonra dahi, benzer bir hüküm yer almıştı: "Partinin Değişmez Genel Başkanı Ali Rızâ Gizdeşir'dir".[431] *Türkiye Sosyalist İşçi Partisi*'nde Değişmez Genel Başkanlık kurumu yoktu. Ama lider vardı ve partinin lideri de Sâbit Şevki Şeren idi. Lider, partinin tek hâkimi görünümündeydi.[432] Müstakbel muhalefet partilerinin içinde boğulup kaldıkları siyâsî atmosferin kalınlığı, tek-parti ideolojisinin kalıcılığını ve yakıcılığını açıkça gösteriyordu.

Sınıf, parti ve sosyalizm

Bu dönemde kurulan sol partilerin dışında sâdece *Sosyal Adâlet Partisi*, sosyalizmden söz ediyordu ve parti, sınıf ve sınıfların çıkarlarını temsil eden bir siyâsî parti anlayışına sâhipti:

> "Her parti, bütün hâlinde olan bir milletin muayyen içtimâî zümrelerinden biri veyâ birkaçının hak ve menfaatlerini korumak gâyesi ile teşekkül eder. Bunun için istinâd ettiği sınıfın veyâhut tâkip ettiği felsefî doktrinin adını alır. (...) Sınıf kavgasına taraftar değiliz. İnsanların anadan maddî ve mânevî bünye bakımından eşit doğmadıkları hakikat iken, sınıfların mevcûdiyetini de inkâr etmek mümkün değildir. Ve cemiyetler sınıfsız olamazlar. Bu itibarla partimizin siyâsî rengi, toz pembe olup, kırmızı veyâ kızıl değildir."[433]

430 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 194.

431 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 479.

432 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 295.

433 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 132-133.

Partinin alâmeti fârikasında, sosyalizmi sembolize etmek üzere, bir kırmızı yıldız da bulunuyordu.[434]

İdeolojiler ve tartışma sınırı

Sosyal Adâlet Partisi'nin programında bu konuda şu hüküm yer alıyordu:

> "Yurt içinde birbirlerine aykırı muhtelif fikir ve ideolojilere yer verilir. Muhalifler, birbirlerini ancak ilmî delillerle çürütebilirler. Muhalefet, hiçbir zaman sınıf kavgası hâlini alamaz. Vatan ve milletin hayrı için muhtelif yollar tutan türlü ideoloji sâhipleri, hürriyet ve istiklâlimiz bahis mevzuu olduğu zaman birleşmeye mecburdurlar. Bunun aksine hareket edenler, diğerleri tarafından delil göstermek sûreti ile âid olduğu mahkemeye verilir[ler]."[435]

DP'nin gerek kendisi ve gerekse diğer partiler için ortaya koyduğu meşrûluk sınırı, anlaşılan siyâsî zeminde ortak bir anlayışı yansıtıyordu. İktidârın serbest bırakmadığı alanlarda, ki sınıf ve sınıf mücâdelesi bunun en başta geleniydi, meşrûluk sorgulaması *sıradan bir iş hâline gelmişti! Bu konuda muhbirlik* sâdece sıradan değil, ama beklenen bir davranıştı!

Anayasa meseleleri: Temel hak ve özgürlükler, milletvekili genel seçimi, cumhurbaşkanı, İkinci Meclis, Anayasa Mahkemesi ve yargı bağımsızlığı

Bu dönemde kurulan hemen hemen bütün siyâsî partilerin programlarında yer alan ortak bir nokta da, anayasada mevcut temel hak ve özgürlüklerin uygulamada da geçerli kılınması yönündeydi. Anayasaya aykırı yasaların yürürlükten kaldırılması, yine bu dönemde kurulan hemen hemen bütün siyâsî partilerin ortak bir başka talebiydi.

Sosyal Adâlet Partisi, "anayasamızın rûhuna aykırı kânunlarla kânun maddeleri ile ve aynı mâhiyetteki hareketler ile mücâdele" etmeyi amaç olarak benimsemişti. Parti, öncelikle işçilerin, top-

434 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 131.

435 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 134.

raksız ve az topraklı köylülerin "ihmâl edilmiş demokratik ve tabiî hakları"nı korumak istiyordu.[436] *Liberal Demokrat Partisi* de, "vatandaşa vicdan, düşünce, söz, matbuata yazmak hürriyeti" verilmesinden yanaydı.[437] *Türkiye Sosyalist İşçi Partisi*'nin programında da benzer hükümler yer alıyordu.[438] 14 Mayıs 1946 târihinde Esat Âdil Müstecaplıoğlu'nun da içinde bulunduğu kurucular tarafından oluşturulmak istenen *Türkiye Sosyalist Partisi*'nin programında da, "vatandaş[ın] herhangi bir kânunun anayasaya aykırılığını ileri sürerek bu kânun aleyhine mahkemenin karar vermesini isteyebileceği" hükmüne yer verilmişti.[439] *Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi*'nin programında da, hem anayasaya aykırı yasaların ve benzeri mevzuatın ortadan kaldırılması gerektiği hükmüne yer verilmişti, hem de aynı gelişmeye meydan vermemek için önlem düşünülmüştü.[440]

30 Eylül 1949 târihinde SCF'nin kurucularından ve CHP İstanbul eski milletvekillerinden Süreyyâ İlmen[441] ile Âsaf İlbay'ın[442] da aralarında bulunduğu kurucular heyeti tarafından oluşturulan *Toprak, Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi* de, "anayasaya aykırı kânunların çıkartılmasına ve mevcutların [da] kaldırılmasına hassâsiyetle dikkat" edileceğine işâret ediyordu. Hâli hazırdaki "anayasa, bir inkılâp yasası"ydı ve "asrın demokratik esaslarına göre tâdiline zarûret" bulunuyordu. "Anayasanın nisbî temsil esâsına göre seçilen milletvekillerinden kurulan bir müessesan meclisi tarafından tâdili" gerekiyordu. Parti, "kuvvetlerin birleşmesi esâsı"na da karşıydı. "Kuvvetlerin ve vazifelerin ayrılması ve muvâzenesi prensibi", partinin bir başka amacıydı. Bu nedenle de, "ikinci bir meclis"in kurulması gerekiyordu. Bu meclis, "Olgunlar Meclisi" adını taşıyacaktı.[443]

---

436 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 131-132.

437 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 191.

438 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 306-308.

439 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 277. Müstecaplıoğlu için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 183, 207, 268, 300, 363-364 ve 780.

440 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 354.

441 Bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 71-75.

442 Âsaf İlbay, TBMM'nin üçüncü döneminde (1927-1931) CHP Bilecik milletvekili idi.

443 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 599-600.

Dönemin sonlarında İsmâil Hâmi Danişmend ile emekli general Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet'in[444] de kurucuları arasında bulunduğu ve 5 Nisan 1950 târihinde oluşturulan *Müstakiller Birliği* de, anayasanın bir "müessisan meclisi" tarafından "tedvin edilmesi"ni istiyordu. *Müstakiller Birliği* de, kuvvetler ayrımı ilkesinin geçerli olması gerektiğini, ikinci meclis olarak bir "Âyan Meclisi" oluşturulmasını, "insan haklarına ve anayasaya uymayan kânunlarla kânun maddelerinin ilgâsı"nı ve "tekerrürüne mâni olacak müeyyideler[in] vâzı"nı talep ediyordu.[445] *Türkiye Sosyalist İşçi Partisi* ise, Âyan Meclisi'ne kesinlikle karşıydı.[446] 27 Ağustos 1948 târihinde Afyon'da kurulan Öz Demokratlar Partisi ise, "doğrudan doğruya milletçe seçilecek ikinci bir meclisin kurulması"ndan söz ediyordu.[447]

8 Temmuz 1947 târihinde kurulan ve kurucuları arasında MKP'nin de kurucularından olan Cevat Rıfat Atilhan'ın[448] da bulunduğu *Türk Muhafazakâr Partisi* de, Âyan Meclisi kurulmasına taraftardı. Âyan Meclisi'nin üyeleri, tek dereceli ve genel oyla, fakat kaydı hayat şartı ile seçileceklerdi.[449] 21 Haziran 1946 târihinde kurulan *Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi* ise, bir Âyan Meclisi ile bir Anayasa Mahkemesi kurulmasını gündeme getiriyordu.[450] Anayasa Mahkemesi'ni gündeme getiren bir başka parti de *Toprak, Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi* idi.[451] *Türkiye Sosyalist İşçi Partisi* de aynı görüşteydi.[452]

26 Nisan 1946 târihinde kurulması için girişimde bulunulan ve müstakbel kurucuları arasında Cemil Alpay'ın da yer aldığı *Türk Sosyal Demokrat Partisi* de, "vatandaşların söz, vicdan, fikir, yazı hürriyetlerine, mesken ve şahıs dokunulmazlığına, din ve mezhep

444 Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet hakkında ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 601, 662, 670, 675-678. Erkilet, Milli Şef döneminde Irkçı-Turancı gruba yakındı.

445 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 617.

446 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 306.

447 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 534.

448 Cevat Rıfat Atilhan hakkında ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 387, 526, 532-533, 676, 686-687.

449 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 459.

450 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 390.

451 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 603.

452 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 308-309.

farkı gözetilmeksizin kayıtsız şartsız saygı göstermek" gereğinden söz ediyordu.[453] *Türkiye Sosyalist Partisi* de programına şu hükmü almıştı: "Türk milletinin ileri ve demokratik haklarını inkâr etmeyen ve bilakis bu hakların gelişmesini sağlayan fikir, söz, matbuat, grev, nümâyiş, toplantı ve her türlü teşkilâtlanma hürriyetleri mutlaktır. Bu hürriyetlerin kânunlarla tahdit ve tazyik edilmesine aslâ müsaade edilmeyecektir." Parti programında seyahat, haberleşme ve kültürel özgürlüklere de yer verilmişti: "Siyâsî, içtimâî, iktisâdî ve kültürel her türlü hak, hürriyet ve salâhiyetler karşısında din, mezhep, ırk, dil ve cinsiyet farkı gözetilmeyecektir." "Mevcut bütün kânunlarımız, ileri ve tamâmiyle demokratik bir mâhiyette millî bünyemize ve ihtiyaçlarımıza göre tekrar gözden geçirilecek ve vatandaş hak ve hürriyetlerini daraltan her türlü mevzuat kaldırılacaktır."[454]

Yalnız Vatan İçin Partisi de, "vicdan, söz ve basın serbestîsi" talep ediyordu. "Basında, sözde, toplantılarda en ileri demokrat memleketlerde olduğu kadar söz ve yazı hürriyeti tam bir şekilde sağlanacaktı."[455] *Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi* de, programında aynı konudan söz ediyordu: "Fikir, vicdan ve basın hürriyetine en geniş ölçüde yer verilecek, herkes millet önünde alenen hak talebinde bulunabilecek, vatandaşın yapacağı medenî tenkit ve murâkabeden istifâde fırsatı kaçırılmak gafletine düşülmeyecektir. (...) Fakat dâvâsına bozgunculuk karıştıranlar, ıslâhı nefs edinceye kadar medenî haklarından mahrum bırakılacaklardır."[456] *Türk Muhafazakâr Partisi* de, partinin amaçları arasında şunları öngörmüştü: "Kadın ve erkek her vatandaşın söz, yazı, iş, vicdan, fikir, toplanma, cemiyet ve parti kurma, sendika yapma, (...) grev ilânı, lokaut [lokavt] hak ve hürriyetleri, diğer vatandaşların hak ve hürriyetleri ile taarruz etmemek şartı ile her türlü müdahale ve tecâvüzden masundur."[457]

Sosyal Adâlet Partisi, "tek-partili demokrasi" olamayacağı için, milletvekili genel seçiminin tek dereceli yapılması ve seçimin de

453 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 265. Cemil Alpay için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 385-395, 421 ve 765.

454 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 276-277 ve 281-282.

455 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 373-374.

456 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 382-383.

457 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 459.

çeşitli siyâsî partiler tarafından düzenlenmesi gerektiğini belirtiyordu.[458] *Liberal Demokrat Partisi* de aynı görüşteydi. Parti programında, milletvekili genel seçiminin tek dereceli ve genel oy esâsına göre yapılması ve siyâsî partilerin denetiminde düzenlenmesi gereği vurgulanıyordu.[459] Her iki partinin programında da, seçimlerin serbest ve her türlü etkiden uzak yapılması yer alıyordu. 26 Haziran 1946 târihinde kurulan *Arıtma Koruma Partisi* de, seçimlerin "her türlü müdahaleden uzak ve serbest olarak gizli oy ile" yapılmasını istiyordu. Seçimler yargıçların denetiminde olmahydı.[460] Çiftçi Köylü Partisi ile *Türk Sosyal Demokrat Partisi* ve *Yalnız Vatan İçin Partisi* de aynı kanıdaydılar. Milletvekili genel seçimi tek dereceli olmalıydı.[461] *Yalnız Vatan İçin Partisi*, programına bir siyâsî parti için hayli tuhaf olan bir hükmü de eklemişti: Parti, "seçimlerin neticesinde partilerden yurt için hayırlı parti lehine reylerini koalize ederek o partiyi destek"leyecekti.[462] *Sosyal Adâlet Partisi*, milletvekili genel seçiminin iki yılda bir yapılmasını uygun buluyordu.[463] *Türkiye Sosyalist Partisi*, 18 yaşındaki subay ve erler de dâhil herkesin seçime katılması gerektiği görüşündeydi. Seçimler, üç yılda bir siyâsî partilerin denetimi altında, nisbî temsil esâsına göre ve tek dereceli olarak yapılmahydı.[464] *Türkiye Sosyalist İşçi Partisi* de, milletvekili genel seçiminin tek dereceli, gizli oyla, dört yıl için ve nisbî temsil usûlüne uygun olarak yapılmasını istiyordu.[465] *Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi*, milletvekillerinin tek bir dönem için seçilmeleri ve aradan bir dönem daha geçmeden ikinci kez seçilememeleri gerektiği kanısındaydı. Diğer yandan, milletvekili genel seçimi her yıl yapılmahydı. Bu süretle "millet seçim vazifesine süratle alıştırılacaktı." "Mebus intihâbâtı, milletin fikir seviyesi olgunlaşıncaya kadar, partiler namzetleri ve isimleri yayılmış namlı vatan evlâtları arasından intihap ile yapılacak"tı. An-

458 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 132.

459 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 191.

460 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 430.

461 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 207 ve 265 ve 373.

462 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 373.

463 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 132.

464 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 278-279.

465 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 306.

cak, dört yıllık seçim döneminde meclis her iki yılda bir yarı yarıya yenilenecekti. Yâni, "ilk meclis, iki sene için yarı kadro ile çalışacak [ve] ilk toplanan tam millet meclisi (...) yeni bir anayasa yapacaktı." Diğer yandan, milletvekilleri, "yaş tahdidine uğrayarak, içlerinden en muktedirleri yeniden ihdâs edilecek Âyan Meclisi'ne âzâ tâyin edileceklerdi."[466]

Sosyal Adâlet Partisi, Cumhurbaşkanının da iki yılda bir seçilmesini istiyordu.[467] *Liberal Demokrat Partisi* ise, Cumhurbaşkanının dört yılda bir TBMM üyeleri arasından ve meclis tarafından seçilmesini benimsiyordu. Fakat Cumhurbaşkanı iki dönemden fazla seçilmemeliydi.[468] *Çiftçi Köylü Partisi* ise, daha değişik ve geleneksel bir formül öneriyordu: "Millet meclisi reisliğine seçilen zat, Reisicumhur olur. Bir Reisicumhur, ilk seçiminden sonra müteaddit defâlar da seçilebilir. Memlekete mühim hizmet[ler] görmüş kıymetli bir şahsiyet, Atamız ve arkadaşı gibi, hayâtı faalde bulundukça, Reisicumhur olmak üzere, milletvekilleri bir karar vermek haklarıdır."[469] *Türkiye Sosyalist İşçi Partisi*, Cumhurbaşkanının beş yılda bir ve doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesini istiyordu. Cumhurbaşkanının tarafsız olması da gerekiyordu.[470] *Türk Sosyal Demokrat Partisi*, programında şu hükmü öngörmüştü: "Cumhurbaşkanı, herhangi bir partiye mensup olursa olsun, partilerin üzerinde bir şahsiyet olup, bütün milletin başkanıdır. Başkanlığı müddetince bitaraflığını muhafaza eder. Müddeti beş senedir. Yeniden tekrar intihâbı câizdir. Değişmez başkandır."[471] *Türkiye Sosyalist Partisi*, Cumhurbaşkanının dört yılda bir, tek dereceli ve genel oyla seçilmesini istiyordu. Cumhurbaşkanı seçilebilmek için toplam seçmen sayısının üçte ikisinin oyunun kazanılması gerekiyordu. Aksi hâlde seçim yenilenecekti. Cumhurbaşkanlığına ikinci kez seçilebilmek için araya bir dönem girmesi öngörülmüştü. Cumhurbaşkanı, yürütme gücünü temsil edecek ve hükümet de, yeteri kadar devlet sekreterleri ile Cumhurbaşkanı

466 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 383 ve 390.

467 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 132.

468 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 191.

469 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 207-208.

470 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 306.

471 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 266.

tarafından oluşturulacaktı.[472] *Yalnız Vatan İçin Partisi*, Cumhurbaşkanının beş yılda bir seçilmesini öngörmüştü. "Aynı zâtın üst üste iki defâ Cumhurbaşkanlığında kalması, dirâyetine ve milletin arzusuna bağlı"ydı.[473] *Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi* ise, başbakanlık ile Cumhurbaşkanlığının birleştirilmesini istiyordu. Cumhurbaşkanlığı seçimi de dört yılda bir yapılmalıydı. Ayrıca Cumhurbaşkanı, hükümet üyelerini TBMM'nin içinden ve dışından seçerek meclisin onayına sunacak ve meclise karşı hükümet üyeleri ile birlikte sorumlu olacaktı.[474] *Toprak, Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi*, programında Cumhurbaşkanın "partiler üzerinde olup, tamâmiyle tarafsız" konumda bulunması gerektiğini belirtiyordu. Cumhurbaşkanı, "parti teşkilâtında faal vazife alamaz"dı ve dört yılda bir genel oyla seçilecekti. Cumhurbaşkanlığı seçimi, her seçim döneminin ortasında yapılmalıydı ve Cumhurbaşkanı, araya bir dönem girmeden ikinci kez seçilmemeliydi.[475]

Türkiye Sosyalist Partisi, sâdece bağımsız yargı önermekle kalmıyor, fakat daha da ötesine geçerek, bütün hâkim ve savcıların "tâyin, nakil ve terfileri"ni yapacak ve "bütün Türkiye hâkim ve müddei umûmîlerinin tek dereceli ve gizli olarak her dört sene için kendi aralarından seçecekleri onbeş âzâlı Yüksek Kazâ Meclisi"nin kurulmasını gündeme getiriyordu.[476] *Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi* de, yargı bağımsızlığı üzerinde duruyor, fakat ağır cezâ mahkemelerinde ABD'de uygulanageldiği üzere jüri usûlüne geçilmesini istiyordu.[477] Aynı konuya *Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi*'nin programında da rastlanıyordu.[478] *Türkiye Sosyalist Partisi* de aynı kanıdaydı ve "ağır cezâlı suçlarla matbuat ve siyâsî mâhiyetteki bütün suçlar için jüri sisteminin tatbiki"ni istiyordu.[479] *Türk Muhafazakâr Partisi* ise, "adliye[nin] her türlü tesirler ve müdahalelerden âzâde [ve] müstakil" olması gerek-

472 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 278.

473 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 373.

474 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 383.

475 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 600.

476 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 278.

477 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 412.

478 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 364.

479 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 281 ve 311.

tiğine dikkat çekiyor ve hâkimlerin "içtihatlarında serbest" olmaları gerektiğini belirtiyordu. Hâkimler "azil ve nakil" edilemeyeceklerdi.[480] *Öz Demokratlar Partisi* de yargı bağımsızlığı üzerinde duruyor,[481] *Toprak, Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi* ise, bununla berâber, tıpkı *Türkiye Sosyalist Partisi*'nin programında da yer aldığı şekilde, bunu sağlamak üzere değişik bir mekanizma öneriyordu. Buna göre, Yüce Adâlet Komisyonu, tüm hâkimlerin ve memurların atama işlemlerini gerçekleştirecekti.[482]

Yargı sorunları, pek çok partinin programında vurgulanmıştı. Yargı bağımsızlığı, hâkimlerin görevlerinden azledilememeleri, istinaf mahkemeleri kurulması ve memurin muhakemat kânununun kaldırılması, parti programlarında sözü geçen konulardı. Örneğin, *Türkiye Sosyalist İşçi Partisi*'nin, *Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi*'nin, *Yalnız Vatan İçin Partisi*'nin, *Öz Demokratlar Partisi*'nin ve *Müstakil Türk Sosyalist Partisi*'nin programlarında benzer hükümlere rastlanıyordu.[483] Yargının bağımsızlığı ilkesinin sık sık yinelenmesi, adlî mekanizmaların iktidârın etki ve denetiminden çıkması gerektiğine işâret eden siyâsî parti programlarında yer alan önemli bir konuydu.

Bir başka ilginç nokta da, *Türkiye Sosyalist İşçi Partisi*'nin programında rastlanan "memleketimizin coğrâfî, iktisâdî birer 'birlik, ünite' hâlinde eyâletlere ayrılarak, ademi merkeziyetle mahalli işlerde muhtâriyet esâsına göre idâresi prensibi"ydi.[484] Ancak, eyâletlerin başında merkezi hükûmet tarafından atanmış genel vâliler bulunacaktı.[485] *Toprak, Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi* de, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gerektiğini programına almıştı.[486]

Şimdi, muhalefet partilerinin bu önemli konulardaki görüşlerini toparlamaya çalışalım: Görüldüğü gibi, bâzı partiler, Cumhurbaşkanının meclis tarafından seçilmesini önerirken, bâzıları da genel oyla seçilmesini uygun görüyorlardı. Cumhurbaşkanının yeni-

480 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 459.

481 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 533.

482 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 603.

483 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 310-312, 363-364, 374. 533 ve 554.

484 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 318.

485 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 318.

486 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 574 ve 600.

den seçilememesi ya da ikinci kez seçilmeden önce araya mutlaka bir dönem fâsıla girmesi, partilerin genel eğilimiydi. Diğer yandan, ABD tarzı başkanlık sistemi uygulanmasına taraftâr olan partiler de vardı. Yine de belirtilmelidir ki, genel eğilim, Cumhurbaşkanının tek-parti rejiminde olduğundan daha farklı bir konuma sâhip olması yönündeydi. Bu yöndeki eğilim, Cumhurbaşkanının tarafsız konuma yönelmesini gerektiriyordu. Cumhurbaşkanının yetkileri ise, henüz tartışma gündemine girmemişti.

Tek dereceli gizli seçim, temel bir ilke hâlinde tüm parti programlarında yer alıyordu. Bu dönemde hemen hemen hiç tartışılmayan bir başka önemli kuruma, Anayasa Mahkemesi'ne ise pek az değinilmişti. Buna mukâbil, yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyebilecek başka türlü mekanizmalar oluşturulması, partilerin öngördükleri farklı formülasyonlarla gündeme gelmişti. *Türkiye Sosyalist Partisi*'nin programı buna bir örnektir.[487] İkinci meclis, bir Âyan Meclisi düşüncesine ise, ancak bâzı parti programında rastlamak mümkündür. Anayasanın gerçekten uygulanması, anayasanın değiştirilmesi gibi görüşler, bâzı partilerin programının ön kısmında yer alırken, yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyebilecek Anayasa Mahkemesi'nin kurulması önerisi göze çarpıyordu. Tek-parti döneminin kuvvetler birliği tezine karşılık, güçler ayrılığı temelinde senato kurulması, bâzı parti programlarında yer alıyordu. Seçimlerin bağımsız kurullarca düzenlenmesi, tek dereceli seçim, nisbî temsil usûlünün yerleşmesi gibi konular, neredeyse ortak gündem maddeleriydi. Yine başkaca ortak bir gündem maddesi, temel hak ve özgürlüklerin kullanılabilir olmasıydı. Son nokta, istisnâî bir hükümdü; mahalli idârelerden değil de, eyâletlerden söz eden bir parti de vardı. Ama bu talep hayli marjinal kalmıştı.

Bütün bu taleplerin iktidar üzerindeki etkilerini ileride yakından göreceğiz. Ancak baştan söylemek gerekir ki, muhalefet partilerinin taleplerinin iktidar üzerindeki baskısı hayli zayıftı. O kadar zayıftı ki, burada gündeme getirilen pek çok talebin, aradan ancak on yıl geçtikten sonra dönemin muhalefet partisi olan CHP tarafından "İlk Hedefler Beyannamesi"ne alınacak olması, siyâsî gündemin nasıl hiç değişmeden sürebildiğini bize açıkça göstermektedir! CHP,

487 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 277.

iktidarda olduğu sürece, bir süre sonra kendi programına almaktan kaçınmayacağı siyâsî talepleri görmezden gelmeyi tercih edecektir!

Polis ve jandarmaya dâir

Bâzı partilerin polis/jandarma baskısının kaldırılması yönündeki talepleri, *Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi*'nin tüzüğünde şöyle dile getirilmişti:

> "Nüfus cüzdanlarını üzerinde bulundurmayan, çoğumuz gibi kılıksız, fakat sâbıkasız vatandaşların taşra karakollarında, hattâ adlî bürolarda yürekler acısı zulüm gördüğü herkesce mâlûmdur. Vapurda, trende, taşra yollarında, jandarma erleri, herhangi bir vatandaşı sırf şüphe gibi boş bir mesnede dayanarak hırpalayabiliyorlar. Sokak ortasında bir bekçinin bile, Allah yarattı demeden, vatandaşa sille, küfür girişmesi, olağan işlerimizdendir. Nüfus cüzdansız dolaşan bir bedbaht, ele düşerse, ikâmetgâhından adlî, askerî, idârî bir ilişiği olup olmadığı bildirilinceye kadar nezârethânelerde haftalarca süründürülüyor. Servet ve ihtişâmın gizlediği birinci mevki veyâ kamaralarda dosyalar dolusu yazı yazan münevverlerden câsusluk şüphe edilmiyor da, gemi ambarlarında üçüncü mevkilerde kitap okuyan, yazı yazan, siyâsetten konuşanları, akıllı jandarmalarımız, câsus diye karakollara götürüyorlar. (...) Halk tabakalarının toplu bulunduğu yerlerde, Millî Emniyet'e bağlı sivil polislerin bâzı ahvalde halka dehşet saldığını görüyoruz."[488]

Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi'nin bu konuda bir başka amacı da şuydu:

> "İktidâra geldiğimiz zaman mevcut emniyet ve jandarma teşkilâtı lağv ve tekâüde sevk edilerek, karakolları askerî kıt'alara işgâl ettirip, polis ve jandarma kursu görmüş, orta ve lise tahsili görmüş gençlere teslim edeceğiz. Nezârethâneleri bitli ve iğrenç şekli ile birer rezâlethâne ve husûsî birer hapishâne hâlinden kurtarmak [için], içerlerine bir ucu en kuvvetli muhalefet partisine, bir ucu Ergenekon [Köylü ve İşçi] Partisi'ne, bir *ucu* adâlet ve idâre merciine bağlanacak birer telefon koyacağız. Polis Vazife ve Salâhiyet Kânunu,[489] şahsî hürriyete hakiki değerini veren İngiltere ve Amerika gibi büyük demokrasilerdeki şekil ve usûl üzere değiştirilecek, yeni teşkilâtın halka dehşet ve nefret veren bir vâsıta olmadığı, emniyet mensuplarının kânun adamı, fert hürriyetinin koruyucusu, vatanseverlik ve insanlık numû-

488 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 397-398.

489 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 706-709

nesi olduğu millete gösterilecektir. Bu vatanda her fert, susadığı korkusuz yaşama hürriyetinin zevkini tadacaktır."[490]

Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, "siyâsî polis" kullanılmayacağını da açıklıyordu.[491] Nitekim, *Türkiye Sosyalist İşçi Partisi* de, "siyâset meydanına atılmış, parti kurmuş ve partilere intisâb etmiş iyiniyetli ve güvenilir, vatanperver vatandaşları gölge gibi takip eden sivil polisler"in faaliyetlerine artık son verilmesini istiyordu.[492] *Toprak, Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi*'nin programında, "seyyahların [turistlerin] memleketimize serbestçe girmesi ve rahatsız edilmeden ikâmet edebilmesi için emniyet teşkilâtını vehim ve tazyik sisteminden kurtaracak idârî tedbirlerin alınma"sı gerektiğine değiniliyordu.[493] Emniyet örgütüne ilişkin beklentiler, polis ve jandarmanın tek-parti dönemindeki uygulamaları hakkında kesin bir fikir vermektedir!

Dine dâir

Sosyal Adâlet Partisi, bu konuda şu hükümleri kabûl etmişti:

> "Yurttaşların istedikleri dine intisâb etmeleri, diledikleri mezhebe girmeleri serbesttir. Yalnız yurdumuzda yaşayan insanların pek çoğu Müslümandırlar. Biz de bu zümreden olduğumuzdan ve dinler içinde zamânımıza uyması, ilim ve felsefe bakımından çok tekemmül etmiş bulunması bakımından, İslâmlık himâye edilecek, revaç bulmasına, hurâfelerden temizlenmesine çalışılacaktır. Zirâ insanlar için dinin lüzum ve ehemmiyetine kâni bulunuyoruz."[494]

Çiftçi Köylü Partisi ise, din bahsinde karışık ve anlaşılması neredeyse imkânsız olan şu görüşlere sâhipti:

> "Din ile hükümet işinin ayrılmasına Çiftçi [Köylü] Partisi de taraftâr ise de, hak ve adâletin izhârına insan saadeti lâzım gelince, yalnız bizde değil, her milletin sâde şeref ve nâmusuna karşı sözle şahâdet yapması kıymetli ananemizi sarsmış ve

490 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 411-412.

491 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 387.

492 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 328-329.

493 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 612. Bu konuda ayrıca bkz. Cemil Koçak, "Tek-Parti Döneminde Dışa Kapalı Türkiye", **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, s. 205-210.

494 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 133.

bu vaziyet, hiçbir tarafa muvafık görülmeyip, her millet efrâdını, dini üzerine tahlif ile adâletin tezâhürüne hizmet ettiğinden, Çiftçi [Köylü] Partisi, hükûmet içinde dinle alâkayı yalnız mahkemede şahadet için tahlif işini, yeni neslin benimsememesi âti için daha fenâ bir durum meydana getireceğinden, ahlâkın tashihi, kıymetli seciyemizin iâdesi nâmına kabûl etmek, sarsılmanın önüne geçeceği kanaati yaşatmaktadır."[495]

Türkiye Sosyalist Partisi'nin programında da şu hükme rastlanıyordu:

"Tabiat üstü bir varlığa inanmak veyâ inanmamak husûsunda fertlerin mutlak bir vicdan hürriyetine sâhip olmaları ve bu hürriyetin her türlü tezâhürü karşısında devletin tam bir tarafsızlığı muhafaza etmesi. laisizmin felsefî bir neticesidir. **Türkiye Sosyalist Partisi** bu prensiple laiktir. (...) Vatandaşın vicdan hürriyeti ve din serbestliği mutlaktır. Din lehine veyâ aleyhine siyâsî mâhiyette olmayan her türlü neşriyat, propaganda, felsefî teşkilât yapılabilir. Devlet, dinî meseleler ve müesseseler karşısında tam bir tarafsızlık muhafaza edecek ve dinî müesseseler, devlet resmî kadrosu içinde yer almayacaktır."[496]

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi'nin programında da dine özel bir önem verildiği görülüyordu. Programda, "mevcut Diyânet İşleri [Başkanlığı'nın] (...) laiklik ana prensibinin tabiî bir icâbı olarak devlet teşkilâtından tamâmen ayrı ve müstakil, (...) bütün memlekete şâmil bir teşkilâtla ifâyı vazife eder en yüksek dinî bir merci ve makam hâline yükseltilmesi lüzum ve zarûretine" işâret ediliyordu.[497]

Arıtma Koruma Partisi'nin ana tüzüğünde ise şöyle deniliyordu:

"Din hürriyetini insanlığın mukaddes hakkı ve gidiş yolu hangi yönden olursa olsun inanı da, ruh eğitiminin iyi bir vâsıtası olarak kabûl eylediğimizi açıklıyoruz. (...) Dini, insan rûhunun eğitiminde iyi bir vâsıta sayan partimiz, beşer rûhunu inhitâta götüren tarikatlara intisâben zümreleşme gibi eklemelerden yayılarak insan çabasının insanlığın kalkınması için daha iyi, ileri ve daha yükselişe yöneltilmesine ve iyilik duygularını devamlı sûrette uyanık tutarak nefsin sûflî isteklerini kırmaya yönelen törenlerini sevgi ve saygı ile karşılar."[498]

495 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 206.

496 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 275-276.

497 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 316-317.

498 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 427-429.

Bayrağı da yeşil renkte olan ve 19 Temmuz 1946 târihinde kurulan *İslâm Koruma Partisi*'nin tüzüğünde partinin amacı ve tanımı şöyle yapılmıştı: "İslâm Koruma Partisi, her türlü siyâset ve siyâsî partilerden uzak olarak sırf İslâmların medeniyeti, tesânüdü, menfaati, birbirine sevgi, yardımı ve birliği yolunda Türkiye Cumhuriyeti Cemiyetler Kânunu'na göre kurulmuş bir koruma partisidir." Ancak, "İslâm veyâ başka bir dinden olup, İslâmları seven veyâ herhangi bir siyâsî partiye girmiş ve girmemiş bulunan herkes, bu partiye girebilir"di.[499] *Öz Demokratlar Partisi*, ana prensipler [ve] programında, "cemiyet hayâtının düzenlenmesinde dinin âmillerinden biri olan partimiz, ilkokullarda din derslerinin okutulmasını, İmam-Hatip mekteplerinin ihyâsını, din âlimleri yetiştirecek üniversite şûbelerinin açılmasını zarûrî görür" deniliyordu.[500]

Toprak, Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi ise, bu konuda şu görüşleri öne sürüyordu:

> "Münevver dindarlığa taraftârız. Ancak din işlerini hükûmet işlerine karıştırmayız. Makbûl ve müstahsen olan Türk ve Müslüman ananelerine sâdık kalacağız. (...) Tefekkür ve ibâdet hürriyetine taraftârız. (...) Din kitapları, ilim dersi olarak İlâhiyat Fakülteleri'nde okunur. Âile içinde ve ilk ve orta okullarda fazilet ve ahlâk adı ile öğrencilerin rûhunda kutsî ve mânevî duygular aşılanmalıdır. (...) Parti, muhtelif din ve mezheplere mensup cemaatlerin dinî maksatla teşkilâtlanmasına, Cemiyetler Kânunu'na göre dernekler kurmasına taraftardır. Ve dinî vakıfların bu nev'i teşkilâtlara devredilmesini kabûl eder. Bu nevi teşekküllerin siyâsetle iştigâline aslâ cevaz verilmemelidir."

Partinin programında da sosyal adâletin "Türk Müslüman dininin esaslarından" sayıldığı vurgulanıyordu.[501]

Müstakil Türk Sosyalist Partisi'nin programında da dine dâir şu hüküm bulunuyordu:

> "Din meselesine lâyık olduğu ehemmiyeti veririz. Lüzumlu mıntıkalarda öğretmeni, imam ve hatip ihtiyâcını karşılayacak kurslar açılmasını, münâsip vilâyetlerde din liseleri teminini ve bir ilâhiyat fakültesi kurulması işini devlet siyâseti dışında ve tamâmen husûsî mâhiyette teşvike tâbi tutacağız. Bunların bütçelerinin dev-

499 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 439.

500 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 534.

501 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 574, 593 ve 595-596.

let bütçesinden ayrı menbaalar bulunması yolu ile tanzimini esas tutarız. Hayır cemiyetleri ve devletten ayrılması lâzım gelen evkaf kaynakları bu aradadır. Bunların sağlanmasını Türk milletinin mânevî kalkınması adına faydalı görmekteyiz."[502]

Çok açık bir şekilde görülüyor ki, İslâm ve din meselesi, daha ilk adımda bütün parti programlarında öne çıkan ve vurgulanan bir hususdu. Bu da, toplumun çok açık bir talebinin siyâsî partiler aracılığıyla seslendirildiğini göstermektedir. Dahası, solcu partiler dahi bu konuda açık taleplerde bulunmak ihtiyâcını hissetmişlerdi. Bununla birlikte, bu partiler laikliğin gerçek anlâmı ile uygulanması gereğine dikkat çekiyorlardı. Diğer partiler ise, dinin toplum ve devlet hayâtında daha etkili olmasının önünü açıyorlardı. Bütün bu talepler, anlaşılan tek-parti rejiminin din konusundaki anlayışına ve tutumuna karşı gerçek bir tepkiyi yansıtıyordu. Bu tepki, ileride ayrıntıları ile göreceğimiz üzere, dinî serbestlikle başlıyor, İslâmın toplum üzerindeki etkisine ve nüfûzuna gönderme yaparak, dinî eğitim meselesine kadar uzanıyordu. Parti programları, aslında laiklik ilkesi üzerinde tartışma açmak yerine, laiklik anlayışının farklılaşması üzerine binâ edilmiş ya da öyle olması tercih edilmişti. Böylece, bir yandan laiklik ilkesi hiç tartışılmıyor ve bu sûretle siyâsî meşrûluk alanının daraltılması ile sonuçlanabilecek riskli bir alana hiç girilmiyor, fakat diğer yandan da toplumun din konusundaki hassâsiyeti ve talebi açıkça seslendiriliyordu. Elbette, devlet ile din işleri ayrı kalacaktı. Fakat bütün partiler, devletin din konusundaki görevlerini hatırlatmak ihtiyâcını hissetmişlerdi. Tabiî İslâm, diğer dinler arasında ayrıcalıklı konumdaydı ya da öyle olması gerekiyordu. Bütün bu formülasyonlar, toplumun din meselesinde yeni bir anlayışı talep etmekte olduğunu gösteriyordu. Şimdi önemli olan bu talebin nasıl ve ne şekilde formüle edileceğiydi.

Kadın hakları

Çiftçi Köylü Partisi'nin kadınlara yaklaşımı şöyle özetleniyordu:

"Çiftçi [Köylü] Partisi, Türk kadınını, bu kutsî ve kıymetli vazifesi yolunda, vatânî işbaşında, hayâtımıza saadet tadı veren Türk yuvası reisliğinde, memlekete hayat verici, meskeninin idâresi başında bulunmasını görmek ister. Partimiz, bu sebep-

502 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 553.

le de Türk kadınının tahsil almasına ve bilgi edinmesine memnûniyetle ve bunu bir vazife bilerek taraftardır. Zirâ bir bayan, bunu elde edince hakiki bir Türk anası olur ve onun yetiştirdiği nesil memlekete hizmet edebilir. (...) Bir Türk anasının başka işte çalışmasına partimizin muvafaakiyeti yoktur. Çünkü, o zaman Türk kadınından beklediğimiz varlık, ümit ettiğimiz hizmetler meydana gelmez. Bununla berâber, memleketin aldığı durum ve bunun üzerinden de yirmi sene geçmiş bulunduğundan, bir bayan hükümet işinde yalnız daktilo, ebe, hastabakıcı, hastahâne [ve] doğumevi müdüresi, kadın doktoru, kadın dişçisi, muallim, yeni açılacak ana mekteplerinden mezun olarak da ana muallim olmasını, vaziyet itibârî ile kabûl etmektedir. Buna mukâbil, mukaddes vazifelerinden ayrıldıkları için kısmen olsun bunu telâfi edebilmek üzere hükümette çalışacak bir bayan, devlet millet işine girince bir sene sonra herhâlde izdivaç etmek mecbüriyeti olmasını istemektedir. Ondan sonra da vazifesine devâm etmesine zevcinin muvafakatnâme vermesi lâzımdır."[503]

Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi'nin programında da bu konuda şu görüşlere yer verilmişti:

"Devlet dâirelerinde yüksek kültürlü bayanlarımızdan gayri hiçbir kadın kullanılmayacaktır. Kızlarımızın iyi anneler olmasına çalışacağız. (...) Devlet hizmetinde serbest meslek erbâbından gayri kadın memur kullanmayacağız. Erkeğe nispeten bâzı hususlarda daha az metin yaratılan kadınlığın yargıç ve devlet sırlarını bilir siyâsî olmalarına aslâ râzı değiliz. (...) Kızlarımızın iyi anneler olarak yetiştirilmeleri Ergenekon [Köylü ve İşçi Partisi]'nin tahakkuk dâvâlarındandır."[504]

Buna karşılık, söz konusu parti programında kızları satılık mal hâline getiren başlık parasının kaldırılması da yer alıyordu.[505] *İslâm Koruma Partisi*'nin tüzüğünde de şu görüşlere yer verilmişti: "Partice kadın erkek her bakımdan müsâvidir. Ancak, dinî ve millî ahlâkla iyi bir ana kucağında yetişecek çocuktan dolayı kadınlar, saygı ve himâyeye muhtaçtır[lar]."[506]

Arıtma Koruma Partisi'nin ana tüzüğünde de şu ifâdeler dikkati çekiyordu:

"Âilede idâre eden bir merkez (merkez) [ve] idâre olunan bir muhit (kadın) ve ikisini bir arada tutan bir kılıf (ev-ocak) vardır. Âilelere düzen kurup çalışarak hayâtı

503 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 212.

504 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 383 ve 399.

505 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 409.

506 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 439.

kazanmayı erkek yapıyorsa da, mutlak hâkimliğe kalkışamaz. Çünkü, yuvayı yapacak, ocağı yakacak, insanlar doğurup büyütecek olan kadındır. Ve şuurlu bir varlıktır. Evleri yıkılırsa, (yıkımı mânâda da alıyoruz) birlik bozulur. Yaşayış ise, insanlıktan apayrı bir şekil alır. Ve cemiyette çöküntü başlar."[507]

30 Nisan 1948 târihinde *Ulusal Kalkınma Partisi* adı ile kurulan, fakat 3 Temmuz 1946'da ismini *Türkiye Yükselme Partisi* olarak değiştiren partinin programında da bu konuda şu görüşlere yer verilmişti: "Memleketimizin birçok yerlerindeki bayanlarımızın hürriyetleri henüz verilmemiştir. Yaşadığımız demokrasi devrinde bu hakların ele alınması vazifemiz başındadır. Kemâlist felsefenin en büyük nüvesidir."[508] *Türk Sosyal Demokrat Partisi* de, "kadınların çalıştırılması sisteminin ekonomik ve sosyal şartlara uygun olarak ayarlanması" esâsını getiriyordu.[509] *Liberal Demokrat Parti* ile Çiftçi Köylü Partisi, aynı zamanda nüfûsun artırılması gereğine de değiniyorlardı.[510] *Türkiye Sosyalist İşçi Partisi*, programında âilenin, evliliğin ve kadının korunmasına ve fuhuşla mücâdeleye ilişkin hükümlere yer vermişti.[511]

Siyâsî parti programlarında kadın meselesi, genellikle muhafazakâr bir anlayışla ele alınmıştı. Toplumun kadına bakışının bu programlara sirâyet ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Partiler, toplumun önünde değil, fakat arasında olmayı tercih ediyorlardı!

Sosyal politika: Sendikalar, grev, sosyal güvenlik, iş mahkemeleri ve işsizlik

CHP, DP ve MKP gibi partilerin bu konudaki görüşlerine ileride ayrıntılı olarak değinecek olsak da, belirtilmelidir ki, *Türk Sosyal Demokrat Partisi*'nin, *Türkiye Sosyalist Partisi*'nin, *Yalnız Vatan İçin Partisi*'nin, *Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi*'nin, *Türk Muhafazakâr Partisi*'nin ve *Toprak, Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi*'nin programlarında sendikalar kurulması yönünde bir hüküm bulu-

507 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 428.

508 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 488.

509 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 265.

510 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 189, 211 ve 236.

511 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 312-313.

nuyordu. Adı geçen son partinin programında grev hakkına da değinilmişti. *Türk Muhafazakâr Partisi* ise, grev ve lokavt hakkını tanıyacağını ilân ediyordu.[512]

Yalnız Vatan İçin Partisi, bu dönemde kurulan hemen hemen bütün siyâsî partilerin programlarında yer alan bir husûsa dikkat çekiyor ve dilencilikle mücâdele edilmesi gereğine işâret ediyordu. Partinin amacı, "her mürâcaat sâhibine, [hem de] bir hafta içerisinde, iş temin" etmekti.[513]

Türkiye Sosyalist Partisi ile *Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi*'nin programlarında, "iş ihtilâfları için de çabuk iş gören husûsî mahkemeler" kurulması ve "işçi bölgelerinde işçi mahkemeleri teşkili" öngörülmüştü.[514] *Türk Sosyal Demokrat Partisi*, *Türkiye Sosyalist Partisi*, Çiftçi Köylü Partisi ile *Müstakil Türk Sosyalist Partisi*, emeklilik, işsizlik, hastalık, sakatlık ve kazâ sigortalarından söz ediyorlar ve sosyal güvenlik kuruluşları ile sosyal sigortaların oluşumunu öneriyorlardı.[515] Bu türden bir talep, *Türkiye Sosyalist İşçi Partisi*'nin programında da yer alıyor ve ayrıca bu partinin programında grev ve sendika hakkından da söz ediliyordu.[516] Grev hakkından söz eden, ancak lokavta karşı çıkan bir diğer parti de *Müstakil Türk Sosyalist Partisi* idi. Bu parti, ayrıca işverenlerin sendika kurmalarına da karşıydı.[517]

Sosyal politika alanındaki bu radikal sayılabilecek taleplerin kısa sürede gündeme geleceğini ve sâdece tartışılmakla kalmayıp, pek çok alanda önemli ilerlemeler kaydedileceğini ileride göreceğiz. Anlaşılan toplumun sosyal adâlet talebi yankı buluyordu.

Dış politika

Her ne kadar dönemin dış politika gelişmelerinin inceleneceği kısımda bu konu yeterince ayrıntılı bir şekilde ele alınacaksa da, hemen belirtmek gerekir ki, beklenebileceği gibi, dış politikada mu-

512 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 265, 280, 283, 374, 405, 459 ve 605.

513 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 374.

514 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 281 ve 402.

515 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 216, 217, 265, 276 ve 277.

516 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 320-321

517 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 556.

halefet partilerinin iktidârınkinden farklı bir anlayışları yoktu. Ancak, *Türk Muhafazakâr Partisi*, dış politika alanında hayli farklı bir görüşe sâhipti:

> "Bir Türk-Arap birliğine taraftârız. Bu federasyonda, birleşmiş memleketleri temsil etmek üzere müşterek bir meclis kurulacaktır. Bu meclis, federal devletlerin, diğer dünyâ milletleri ile iktisâdî ve siyâsî ve mâlî müşterek münâsebetlerinin uzun bir istikbâli için, ekonomik, kültürel ve teknik bir şekil alması için icâb eden esasları tanzim edecektir."[518]

Toprak, Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi de, her ne kadar NATO'ya girilmesini ve "büyük Amerika devletleri ile askerî, siyâsî, iktisâdî ittifâka dayanan geniş bir işbirliği" yapılmasını talep ediyorsa da, aynı zamanda şöyle bir öneride de bulunuyordu:

> "Parti, (...) Türkiye'nin dâhil olduğu bir Balkanlar birliğinin vücûd bulmasını dünyâ barışı için elzem sayar. Pâkistan dâhil Orta Doğu ve doğu İslâm devletleri arasında yer yer dostluk ve ittifaklar yapılarak, Türkiye'nin de dâhil olduğu bir Müslüman devletleri birliği paktı kurulmasının bu milletlerin yüksek menfaatlerine uygun olacağına ve demokrasinin emniyeti ve müdâfaası bakımından böyle bir blokun lüzumlu olduğuna inanıyoruz."[519]

Milliyetçilik ve ırkçılık

Sosyal Adâlet Partisi'nin milliyetçilik anlayışı, orduyu da kapsamak üzere, ırkçılığa doğru kayma eğilimindeydi: "Ancak millî müdâfaamız yalnız Türk ırkından olanlara bırakılır (soyunda yabancı kan bulunanlar hâriç)." Ancak parti, "milliyetçiliği sâdece bu bakımdan kayıt altına almak zarüretinde" kalmıştı. Oysa, "yurtdışında enternasyonalist"ti.[520]

Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi ise, bu konuda daha tipik ve uç bir örnektir:

> "Ergenekon [Köylü ve İşçi Partisi], Kore yarımadasından Tuna kıyılarına kadar uzayan sonsuz bir ülkede yaşayan öz kardeşlerini elbette inkâr edemez. (...) Ergenekon [Köylü ve İşçi Partisi], (...) Rusya'da makina gibi yaşattırılarak Ruslaştırılmaya zor-

518 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 463.

519 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 604.

520 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 133.

lanan milyonlarca Türk varlığının âkıbetinden zafer ortaklığının hatırı için bahsedilmediğini, medenî bir cesâret ile Birleşmiş Milletler ve hür insanlar nâmına teessüfü de, insânî bir vazife bilmektedir. (...) Ergenekon [Köylü ve İşçi Partisi], (...) Türk köylüsünü faşist ve kör bir milliyetçilik ile gücü yetmez, boş emeller peşinde sınırlara koşturup, büyük komşumuz Rusya'ya karşı Tûrancılık yaparak, onları belkemiğinden kopartmak heyûlâsı ile gocundurup, kırdırmayı da cinâyetlerin en hayâsızı sayacak kadar hakikatin âşığıdır. 16 Ağustos 1944'de devlete bu bakımdan da imtihan veren Ergenekon [Köylü ve İşçi Partisi] müteşebbisi, faşist Tûrancılık şâibesi ile de lekelenmiş değildir."[521]

Milliyetçilik, dönemin özelliğinden dolayı pek de açığa çıkarılmak istenmeyen bir unsurdu. Her türlü milliyetçi eğilim, kolayca faşist ya da nasyonal-sosyalist olarak tanımlanabilmeye imkân tanıyordu. Bu bakımdan siyâsî bakımdan riskli sayılırdı. Yine de yukarıda gördüğümüz örnekler, her ne kadar istisnâî de olsalar, zikre değerdir. Türancı eğilimler ise, Türk-Sovyet ilişkilerinin gergin bulunduğu bu sırada meşrûiyet alanına pek de öyle kolayca nüfûz edemezdi. Bütün bunlara rağmen, Türancı damar yine de alttan alta kendisini hissettiriyordu ve kendisini kolayca milliyetçilik zırhı içinde koruyabilirdi! Nitekim dönem ilerledikçe milliyetçilik ideolojisinin ve milliyetçi eylemlerin siyâsî ağırlığını görme fırsatımız da olacaktır.

Ordu

Nüfûsun önemli bir kısmını uzun yıllardan beri, resmen hiçbir zaman ilân edilmemiş de olsa, seferberlik nedeni ile silâh altında bulunduran bir ülkede, yeni kurulmakta olan bâzı siyâsî partilerin askerlik süresinin kısaltılması talebini öne almaları anlaşılabilir bir husustur. Ayrıca, daha az sayıda, ama teknik bakımdan gelişmiş bir ordu talebi de vardı. Hattâ askerlerin ekonomik değeri olan alanlarda çalıştırılmaları da isteniyordu. *Liberal Demokrat Parti*, *Türk Sosyal Demokrat Partisi* ve *Türk Muhafazakâr Partisi*'nin programında bu yönde hükümler bulunuyordu.[522] *Türkiye Sosyalist Partisi* de bedel usûlünün kaldırılmasını gündeme ge-

521 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 388.

522 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 191, 266 ve 460.

tiriyordu.[523] *Toprak, Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi*, "asker ve sivil arasında hukuk bakımından sınıf ve imtiyaz farkı"nın kaldırılmasını ve "irtikâp ve irtişâ suçlarından dolayı er, subay ve askerî erkân"ın "dahi sivil mahkemelerde" yargılanmasını istiyordu.[524] *Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi* ise, genelkurmay başkanlarının hükümetçe atanmasına karşıydı.[525]

Üniversite özerkliği

Türkiye Sosyalist Partisi, *Arıtma Koruma Partisi* ve *Toprak, Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi*'nin programlarında üniversitelerin özerk olması gerektiğine ilişkin hüküm bulunuyordu.[526]

Köy Enstitüleri

Liberal Demokrat Partisi, Köy Enstitüleri'ni "hayırlı teşebbüs" olarak tanımlıyor ve sayılarının hızla artırılması gerektiğini vurguluyordu.[527] Lâkin bu talep diğer partilerin gündemine alınmamıştı!

Toprak reformu

Çiftçi Köylü Partisi, köylülerin toprak sâhibi olmalarından yanaydı.[528] *Türk Sosyal Demokrat Partisi* ise, aksine, "toprak reformunun tekrar gözden geçirilmesi"nden ve "daha yeni uygun esaslara göre yapılması"ndan söz ediyordu.[529] *Türkiye Sosyalist Partisi* de, "küçük bir toprak reformu" yapmaktan söz ediyordu. Partinin amacı, "topraksız (...) köylü âilesi bırakmamak"tı.[530] *Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi* de, toprak reformundan yanaydı.[531] Bu konu-

523 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 277.
524 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 460.
525 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 393.
526 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 277, 431 ve 610.
527 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 189.
528 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 201.
529 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 265.
530 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 281.
531 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 403.

da başkaca bir seslendirme pek yoktu. Anlaşılan toprak reformunun toplumda bir karşılığı bulunmuyordu ve bu nedenle partiler de konuyu kolayca dışarıda bırakabilmişlerdi.

İktisâdî ve mâlî mevzular

Bütün siyâsî partiler arasında, ki buna iktidar partisi de dâhildi, iktisâdî sıkıntıların uygulanagelmekte olan müdahaleci/devletçi anlayıştan kaynaklandığı yolunda genel bir anlaşma vardı. Dolayısıyla da tüm parti programlarında devletçi/tekelci uygulamaların eleştirildiğini ve devlete âid işletme ve müesseselerin özel girişime devredilmesinin ve özel girişimin de daha ziyâde himâye edilmesinin talep edildiğini okumak hiç de şaşırtıcı değildir. Yabancı sermâyenin teşviki ile dış borç alınması husûsuna da bâzı parti programlarında yer verilmişti. Vergilerin ağırlığı ve vergi reformu yapılması gereği, partiler arasında yine ittifakla kabûl edilmiş bir başka konuydu.

Liberal Demokrasi Partisi'nin programı bu açıdan tipikti. *Çiftçi Köylü Partisi*, *Yalnız Vatan İçin Partisi*, *Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi*, *Türk Muhafazakâr Partisi*, *Öz Demokratlar Partisi*, *Toprak, Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi* ile *Müstakiller Birliği*'nin programlarında da devletçilik karşıtı bir söylem egemendi.[532] Buna karşılık, *Sosyal Adâlet Partisi* devletçiydi.[533] *Arıtma Koruma Partisi* ise, devletin iktisâdî faaliyetler içinde olmasını gerekli görüyor, fakat ticâret yapmasına karşı çıkıyordu.[534] *Türkiye Sosyalist İşçi Partisi* de benzer görüşteydi. Parti, "aşırı kazanç vâsıtası olan" alanlarda devlet girişimlerine yer veriyor, fakat bunun dışında kalan alanlarda özel girişimi serbest bırakıyordu.[535] *Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi* ise, devletçiliğe şiddetle karşıydı [536] *Liberal Demokrat Partisi*, *Toprak, Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi* ile *Müstakiller Birliği* yabancı sermâyeye taraftardılar.[537] *Türkiye Sosyalist Partisi* de dış

532 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 188, 190, 191, 204, 374, 382, 401, 403, 463, 534, 600, 606 ve 617.

533 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 131.

534 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 430.

535 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 280.

536 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 403.

537 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 188, 608 ve 617.

borç alınmasına ilke olarak karşı çıkmıyordu.[538] *Türk Sosyal Demokrat Partisi* ile *Liberal Demokrat Partisi*, basit bir vergi sistemi oluşturulması gerektiği kanısındaydılar.[539] *Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi*'nin programında da servet vergisi öngörülmüştü.[540] Merkezî plânlamaya programlarında yer veren partiler, *Sosyal Adâlet Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi* ile *Türkiye Sosyalist İşçi Partisi* ve *Toprak, Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi* idi.[541] *Sosyal Adâlet Partisi*, gelir dağılımının âdil olması gerektiği üzerinde de önemle duruyordu.[542]

Görüldüğü gibi, devletçilik artık gözde bir program olmaktan çoktan çıkmıştı. Özel teşebbüsün ağır bastığı ekonominin yıldızı her bakımdan parlaktı. Ama yine de bâzı partiler, devlet müdahalesinin tamâmen ortadan kalkmasının sıkıntılar yaratabileceğini düşünüyor olmalıydılar ki, bu konuda kuşkucuydular. Bu gibi partilerin sosyal adâlet hissine daha çok yakın durdukları söylenebilir. Refahın artması ve mümkün olduğunca eşit paylaşımı, bu partilerin önde gelen meselelerinden biriydi. İleride ekonomik politika ve devletçilik bahsine sıra geldiğinde, bu meselelere ayrıntılı bir şekilde eğilmek mümkün olacaktır.

Gayri menkûl sâhipleri ile kirâlara dâir

Millî Korunma Kânunu'nun 1940 yılında yürürlüğe girmesinden sonra kirâlar dondurulmuştu. Bu önlem, hızla yükselen enflasyon karşısında dar gelirli kirâcıların korunmasına yönelikti. Enflasyonla ilgili resmî istatistiklerde kirâlara yer verilmiyordu. Ev sâhipleri de kirâları artırmanın yollarını bulmaya çalışıyorlardı. Hava parası uygulaması, bu yollardan sâdece birisiydi. Dönemin basın organlarında evsâhiplerinin türlü yollardan kirâlarını artırmaya teşebbüs etmelerini kınayan ve kirâcıların zor duruma düştüklerinden söz eden çok sayıda haber, yorum ve yazı yayınlanıyordu. Mahkemelerin iş yükü, mal sâhibi-kirâcı dâvâları nedeni ile

538 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 280.

539 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 188 ve 266.

540 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 393.

541 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 133, 280, 309-310 ve 598.

542 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 133.

bir hayli artmıştı. Zaman zaman insafsız ev sâhipleri basında teşhir ediliyordu. Hattâ teşhir edilenler arasında kirâsını yasal olmayan yollarla artırmaya çalışan ve bu nedenle de Millî Korunma Kânunu gereğince hakkında dâvâ açılan ve mahkûm olan hukuk fakültesinden bir profesöre dahi rastlamak mümkündü.[543] *Toprak, Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi*'nin temel amacı ise, ev sâhiplerinin mağdüriyetine artık son verilmesini sağlamaktı. Ev sâhiplerine göre, herşeyin fiyatı artarken kirâların dondurulması, haksız ve adâletsiz bir uygulamaydı.

Bürokrasi ve memurlara dâir

Sosyal Adâlet Partisi, Liberal Demokrat Partisi ile *Çiftçi Köylü Partisi*'nin programlarında, bürokrasinin azaltılması ve memurların sayıca azaltılırken kalite yönünden yükseltilmesi ve memur tahakkümünün sona erdirilmesi, ortak bir talep olarak yer alıyordu. Ayrıca, parti programlarında rüşvetle mücâdele de önemli bir yer tutuyordu.[544]

"Millî az[ın]lıklar meselesi"

Bu konuda görüş bildiren yegâne parti *Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi*'nin programında şu görüşlere yer verilmişti:

> "Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, vatandaşlar arasında hiçbir fark gözetilmemesini, millî az[ın]lıklara mensup kardeşlerimizin her hususta tam bir eşitlik dâiresinde memleketin öz evlâtları muamelesi görmelerini, her hak, serbestlik ve yetkiden kayıtsız şartsız faydalanmak ve memleketin sevk ve idâresi, vazife ve mesûliyetlerine bilfiil iştirâk etmek imkânlarına kavuşturulmalarını temine çalışır. Toplu az[ın]lıklara kendi millî kültürlerini serbestçe geliştirme hakları tanınmalı, mahallî idârelerde ve Millet Meclisi'nde kendilerine en az nüfus tutarları nisbetinde nisbî temsil yolu ile yer verilmelidir."[545]

Böylece Kürt meselesine adını koymadan işâret eden yegâne görüş ortaya çıkmıştı. Ne var ki, hayli marjinaldi.

543 Bkz. Cemil Koçak. **TMŞD**, (Cilt: 2). s. 371-442.

544 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 133, 188 ve 253.

545 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 364.

Dilencilikle mücâdele

Dönemin sosyal hayâtını tanımak bakımından son olarak dikkati çeken bir husus da, bütün partilerin programlarında yer alan bir başka ortak noktaydı: Dilencilikle mücâdele edilmesi...

Bir gözlem ve bir saptama

Bu dönemde kurulan ıvır zıvır partilerin program ve tüzüklerinin ayrıntılı ve dikkatli bir şekilde okunmasından sonra genel bir gözlemde bulunmak mümkündür. İlk gözlem, parti programları ile parti tüzüklerinin karıştırılmakta oluşudur. Programda yer alması gereken bâzı hükümler tüzükte yer alırken, bunun aksi de görülüyordu. Bâzı partilerin ayrı program ve tüzükleri bile bulunmuyordu. Aksine, tek bir program ya da tüzük başlığı altında, kısa, bâzen de çok kısa bir metin ile yetinilmişti. Bâzıları da işi hayli abartmış ve uzun metinler üretmişlerdi. Parti programları, bâzen de aynı amaçla kaleme alınmış parti tüzükleri, genellikle hayli uzun ve bir parti programında yer almasına gerek olmayacak madde, hüküm ve görüşlerle doluydu. Bunu, hemen hemen bütün parti program ve tüzüklerinde görmek mümkündür Parti teşkilâtını ve çalışma mekanizmalarını ortaya koyması gereken parti tüzükleri, genellikle çok acemice ve amatör bir tarzda hazırlanmışlardı. Gereksiz ayrıntılarla dolu tüzüklerde, parti hayâtına ilişkin en önemli hükümlere ise tamâmen boş verilmiş bir görünüm hâkimdi. Metinlerin Türkçelerinde de zaman zaman yanlış, anlaşılmaz ve garip ifâdelere rastlanıyordu. *Çiftçi Köylü Partisi*, bu alanda güzel bir örnektir.

Bu gözlemler, sanırım bize şu saptamada bulunma imkânını da veriyor: Türkiye, "idâre dönemi" ya da "siyâsî vesâyet" veyâ "demokrasiye hazırlanma" dönemi sonucunda siyâsî kültür düzeyinin hayli düşük olduğu bir ülke izlenimini veriyordu. Yeni kurulan siyâsî partilerin bu dönemde medenî ve siyâsî cesâret sâhibi ve aynı zamanda da siyâsî alanda öne atılmaya hazır ve istekliler arasından çıkan siyâsete meraklı kişiler tarafından kurulduğunu varsayarsak (ki bu tür bir varsayımın hayli gerçekçi olduğunu düşünüyorum), bu takdirde yeni kurulan siyâsî partilerin programları

ARA EK IV
1945-1950 DÖNEMİNDE KURULAN SİYÂSÎ PARTİLER

Partinin Adı	Mürâcaat Târihi	Kuruluş Târihi	Kapanış Târihi
Sosyal Adâlet Partisi[1]	13 Eylül 1945[2]	28 Şubat 1946[3]	
Liberal Demokrat Partisi	8 Ekim 1945[4]	11 Mart 1946[5]	
Çiftçi Köylü Partisi	*24 Nisan 1946*[6]	24 Nisan 1946[7]	2 Haziran1946[8]
Türk Sosyal Demokrat Partisi	26 Nisan 1946[9]	26 Nisan 1946[10]	
Türkiye Sosyalist Partisi	14 Mayıs 1946[11]	14 Mayıs 1946[12]	14 Mayıs 1946[13]
Türkiye Sosyalist İşçi Partisi	24 Mayıs 1946[14]	24 Mayıs 1946[15]	10 Eylül 1948[16]
Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi	7 Eylül 1945[17]	17 Haziran 1946[18]	16 Ocak 1946[19]
Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi	19 Haziran 1946[20]	19 Haziran 1946[21]	16 Aralık 1946[22]
Yalnız Vatan İçin Partisi	21 Haziran 1946[23]	21 Haziran 1946[24]	
Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi	*21 Haziran 1946*[25]	21 Haziran 1946[26]	
Arıtma Koruma Partisi	26 Haziran 1946[27]	26 Haziran 1946[28]	12 Mart 1947[29]
İslâm Koruma Partisi	19 Temmuz 1946[30]	19 Temmuz 1946[31]	12 Eylül 1946[32]
Yurt Görev Partisi	15 Ağustos 1946[33]	15 Ağustos 1946[34]	
İdealist Parti	10 Ocak 1947[35]	10 Ocak 1947[36]	1947[37]
Türk Muhafazakâr Partisi	8 Temmuz 1947[38]	8 Temmuz 1947[39]	
Serbest Demokrat Partisi	9 Ağustos 1947[40]	9 Ağustos 1947[41]	7 Haziran 1949[42]
Türkiye Yükselme Partisi	3 Temmuz 1948[43]	3 Temmuz 1948[44]	
Öz Demokratlar Partisi	27 Ağustos 1948[45]	27 Ağustos 1948[46]	9 Ağustos1949[47]
Müstakil Türk Sosyalist Partisi	19 Eylül 1948[48]	19 Eylül 1948[49]	

Partinin Adı	Mürâcaat Târihi	Kuruluş Târihi	Kapanış Târihi
Toprak, Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi	30 Eylül 1949[50]	30 Eylül 1949[51]	
Müstakiller Birliği	5 Nisan 1950[52]	5 Nisan 1950[53]	

1 Partinin adı, 27 Temmuz 1945 târihli ilk başvuru dilekçesinde **Sosyal Demokrat Partisi** olarak geçiyor. Ancak, 13 Eylül 1945 târihli ikinci başvuru dilekçesinde ise, benzer isimle bir başka partinin (muhtemelen **Türk Sosyal Demokrat Partisi**'nin) kurulma girişimi olduğu haber alındığından, partinin adının **Sosyal Doğruluk** olarak değiştirilmesi isteniyordu. 28 Şubat 1946 târihli üçüncü ve son başvuru yazısında ise, partinin **Sosyal Adâlet Partisi** adını aldığı görülmektedir. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 127-130; Tunaya, **age**, s. 693. Ayrıca, İçişleri Bakanlığı'nın 20 Haziran 1946 târihli yazısına da bkz. **BCA BMGMK**, (Katalog Numarası: 030 10/79 524 21]. Parti kurucuları, İhsan Temelevren ile Ziyneti Temelevren ve Muharrem Zeki Korgunal idi. **BCA BMGMK**, (Katalog Numarası: 030 10/79 524 19].

2 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 127-130; Tunaya, **age**, s. 693; Nâki Cevat Akkerman, **Demokrasi ve Türkiye'de Siyâsî Partiler Hakkında Kısa Notlar**, s. 44; Fethi Tevetoğlu, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler**, s. 532-534.

3 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 130; Tunaya, **age**, s. 693; Erdoğan Teziç, **Siyâsî Partiler**, s. 281; Füruzan Hüsrev Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 81. Ayrıca bkz. **BCA BMGMK**, (Katalog Numarası: 030 10/79 524 19]. Teziç, İçişleri Bakanı Ferit Kubat'ın 1972 yılında TBMM'deki bir açıklamasına dayanarak ve bu açıklamanın ihtiyatla karşılanması gerektiğini de belirterek, partinin 1952 yılında kongre kararı ile kendisini fesh ettiğini belirtiyor. Teziç, **age**, s. 281, 348 ve 350. Oysa, Tunaya'ya göre, parti 1952 yılında faaliyetini sürdürüyordu. Tunaya, **age**, s. 693. Ayrıca bkz. Akkerman, **age**, s. 44-45.

4 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 198. Ayrıca bkz. **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/79 524 19].

5 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 183; Tunaya, **age**, s. 694; Teziç, **age**, s. 281; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 81; Akkerman, **age**, s. 46-47. **Cumhuriyet** gazetesi, 17 Mart 1946 târihli sayısında, Liberal Demokrat Parti[si]'ne kuruluş izni verildiğini haber veriyordu. **Cumhuriyet**, (17.3.1946). Aynı gazetenin 3 Mayıs 1946 târihli bir başka haberi ise, Liberal Demokrat Partisi'nin kurulduğuna ilişkindi. **Cumhuriyet**, (3.5.1946). **Cumhuriyet** gazetesi, 20 Haziran'da da Türk Liberal Partisi'nin kurulacağını haber veriyordu. **Cumhuriyet**, (20.6.1946). Parti, söylentiye göre, eski CHP'li olan Dr. Münir Hâlit tarafından kurulacaktı. **Cumhuriyet**, (22.6.1946). İçişleri Bakanlığı'nın 16 Mart 1946 târihli yazısına göre, parti Kâzım Demirarslan ile Sabri Manyas ve Abdülkadir Aytaç tarafından kurulmuştu. **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/79 524 19]. Parti, "kurucu sayısı üçten aşağı düştüğü için, Medenî Kânun'un 70. maddesi gereğince infisah etmiştir." Ancak bu târih belirsizdir. Tunaya, **age**, s. 694; Teziç, **age**, s. 281; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 81. Tezlç, İçişleri Bakanı Ferit Kubat'ın 1972 yılında TBMM'deki bir açıklamasına dayanarak ve bu açıklamanın ihtiyatla karşılanması gerektiğini de belirterek, bu târihi 1946 olarak gösteriyor ve partinin mahkeme kararı ile kapatıldığını belirtiyor. Tezlç, **age**, s. 348.

6 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 199 ve 259; Tevetoğlu, **age**, s. 535. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (29.4.1946); **Vatan**, (3.5.1946).

7 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 199 ve 259; Tunaya, **age**, s. 694-695; Teziç, **age**, s. 281; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 81; Akkerman, **age**, s. 47-48.

8 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 199; Tunaya, **age**, s. 694-695; Teziç, **age**, s. 281; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 81; Tevetoğlu, **age**, s. 535. Parti, Cemiyetler Kânunu'na aykırı hareket ettiği gerekçesi ile, 2 Haziran 1946 târihinde ve mahkeme karârı ile fesh edilmiştir. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 199; Tunaya, **age**, s. 695; Teziç, **age**, s. 281; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 81; Tevetoğlu, **age**, s. 535. Teziç, İçişleri Bakanı Ferit Kubat'ın 1972 yılında TBMM'deki bir açıklamasına dayanarak ve bu açıklamanın ihtiyatla karşılanması gerektiğini de belirterek, bu târihi 1949 olarak gösteriyor ve partinin mahkeme karârı ile kapatıldığını belirtiyor. Teziç, **age**, s. 348.

9 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 261. "Faaliyetine 29 Mart 1946 târihinde [İçişleri] Bakanlığı'nca verilen emir üzerine son verilmiş olan Türk Sosyal Demokrat Partisi['nin] [Sosyal Demokrat Partisi'nin] (...) yeniden faaliyete geçmesi için" yapılan başvuru için bkz. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 263. Sosyal Demokrat Partisi Genel Başkanı Cemil Alpay'ın Bulgaristan Sosyal Demokrat Partisi'ne destek mektubu yazması ve bu mektubun 15 Mart 1946'da partinin gazetesinde yayınlanması üzerine, **Vatan** gazetesinde, Sosyal Demokrat Partisi'nin Cemiyetler Kânunu'na aykırı bir şekilde yabancı partilerle işbirliği yaptığı haber verilecek (**Vatan**, (27.3.1946)) ve Alpay'ın bu vesile ile, "Bizim partinin esas prensiplerinden biri de, beynelmilelciliktir. (...) Dış memleketlerle işbirliği yapmaya devâm edeceğiz." şeklinde demeç vermesi üzerine de (**Cumhuriyet**, (27.3.1946)), önce **Ulus** gazetesi, 29 Mart târihli sayısında, bu davranışı ve demeci eleştirecek (**Cumhuriyet**, (30.3.1946)), ardından da, kuruluş izni almasından sâdece yirmi gün sonra, Sosyal Demokrat Partisi, Bulgaristan Sosyal Demokrat Partisi ile mektuplaşmasının parti tüzüğüne aykırı bulunması sonucunda İçişleri Bakanlığı'nca kapatılacaktır. Partiye verilen kuruluş izni/"ruhsatı" geri alınmış ve parti evrâkına da el konulmuştu. Sonuçta parti kapatılmış oluyordu. **Cumhuriyet**, (30.3.1946); **Vatan**, (30-31.3.1946); **Ulus**, (31.3.1946). **Ulus** gazetesi, partinin tüzüğüne aykırı hareket ettiğini yazıyordu. **Ulus**, (31.3.1946). Aynı gazete, mektubun Bulgar basınında da yayınlandığını ve konuyla ilgili olarak İstanbul Vâliliği'nce soruşturma açıldığını haber veriyordu. **Ulus**, (27.3.1946). **Ulus** gazetesi, partinin kurucularından Cemil Alpay'ın yabancı ülkelerdeki siyâsî partilerle temâsa geçmekten dolayı ifâdesinin alındığını da bildiriyordu. **Ulus**, (31.3.1946). **Vatan** gazetesi, bâzı kişilerin gözaltına alındığını da bildiriyordu. **Vatan**, (31.3.1946). Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 150-151.

İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü'nün Başbakanlığa hitâben kaleme aldığı ve 4 Mayıs 1946 târihli bir yazı, partinin âkıbeti hakkında resmî bilgi vermektedir: Buna göre, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 5 Nisan 1946 târihli yazısında, "Türk Sosyal Demokrat Partisi lideri Cemil Alpay imzâsıyla" sunulan kuruluş dilekçesinin İçişleri Bakanlığı'na iletildiğini bildirmişti. İçişleri Bakanlığı'nın 4 Mayıs târihli yazısına göre, ilgili dilekçe incelenmiş ve partinin faaliyetine 14 Aralık 1945 târihinde izin verildiği görülmüştü. Partinin âkıbeti ise bu aşamada belli olmuştu: "Müsaade vesikasını aldıktan ve İstanbul'daki merkezinin açılış törenini yaptıktan sonra, yurt içinde en küçük bir hareketi ve faaliyeti müşahede edilmeden, imzâsı altında muhtelif yabancı memleketlerdeki sosyal demokrat partilerine ve bu arada Arjantin, Sofya ve Viyana sosyalist partilerine mektuplar yazmak süretiyle, bu teşekküllerden müzâheret istediği yolunda Cemil Alpay'ın İstanbul basınında görülen beyânâtı üzerine incelemeler yapılmış ve Cemil Alpay'ın Viyana sosyal demokrat partisine yazdığı mektubun örneği ele geçirilmişti." "Uzun seneler siyâsî hayattan uzak bulunduktan ve binlerce ızdırap ve zorluklar netîcesinde Türk Sosyal Demokrat Partisi faaliyetine geçmiş bunuyor' cümlesi ile başlayan (...) bu mektup üzerine, parti veçhesinin arsıulusal bir istikâmete çevrildiği müşahede olunmuş ve bu durum karşısında partinin Cemiyetler Kânunu muvâcehesindeki vaziyetinin tetkiki lüzumlu görülerek, keyfiyet Hukuk Müşâvirliğimize havâle ve tevdi edilmişti." "Hukuk Müşâvirliğimizce yapılan inceleme sonunda; Cemil Alpay tarafından yapılan beyânat ve bunu müeyyit olarak yabancı siyâsî partilere gönderdiği mektuplar, cemiyet faaliyetinin Cemiyetler Kânunu'nun 10. maddesiyle men edilen arsıulusal bir durum arz ettiği ve bu bakımdan cemiyetin faaliyetine devâm etmesine müsaade edilemeyeceği ve mezkur kâ-

nunun 34 ve 35. maddelerine tevfikan faaliyeten men'i ile vesikasının istirdâdı neticesîne varılmış ve bu mütâlaa bakanlığımızca da yerinde ve kânunun rûhuna uygun görülerek, mezkûr parti faaliyetlerinin durdurulması ve vesikasının geri alınması füzûmu *İstanbul Vâliliği*'ne bildirilmiş ve vâlilikçe de gereği yapılmıştı." "Bunun üzerine Cemil Alpay, bizzat bakanlığımıza başvurarak, amaç ve hedefinin vatanî ve millî olduğunu kesin olarak ifâde etmiş ve partisinin aynı arkadaşları ile birlikte faaliyette bulunmak üzere *yeniden açılmasını* 25 Nisan 1946 günlü dilekçesi ile istemişti." "Bu amaçla yeniden düzenlediği parti ana tüzüğü, yine bakanlığımız Hukuk Müşâvirliği'nce incelemeden geçirilmiş, hükümleri tamâmen 3512 sayılı Cemiyetler Kânunu'nun aradığı *kayıt* ve *şartları* ihtivâ ettiği görülerek, faaliyete geçmesi için kânunun 4. maddesine göre gereken vesika verilmiş"ti. Her ne kadar Alpay'ın sözü edilen mektubunun bir örneğinin ekte sunulduğu belirtiliyorsa da, dosyada bu mektup bulunamamıştır. Bununla birlikte, partinin programına dosyada yer verilmiştir.

10 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 261, 263 ve 269; Tunaya, **age**, s. 695; Teziç, **age**, s. 281-282; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 81; Akkerman, **age**, s. 48, Tevetoğlu, **age**, s. 536-537. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (20.6.1946) ve **Vatan**, (8.5.1946). Partinin İstanbul Kasımpaşa şûbesi, işçilerden oluşan kurucular tarafından oluşturulmuştu. **Cumhuriyet**, (11.5.1946). Partinin lideri ve Genel Başkanı Cemil Alpay, "1951 senesi sonlarında vefât etmiş" olduğundan, partinin "kurucu sayısı üçten aşağı düşmüş ve (...) infisah etmişti." Tunaya, **age**, s. 695-696; Teziç, **age**, s. 281-282; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 81. Ayrıca bkz. Akkerman, **age**, s. 48-49. Teziç, İçişleri Bakanı Ferit Kubat'ın 1972 yılında TBMM'deki bir açıklamasına dayanarak ve bu açıklamanın ihtiyatla karşılanması gerektiğini de belirterek, bu târihi 1946 olarak gösteriyor ve partinin münfesih *addedildiğini belirtiyor*. Teziç, **age**, s. 349.

11 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 271. Ayrıca bkz. **Vatan**, (9.6.1946).

Elimizde bulunan târihi belirsiz bir CHP belgesinde, İşçi Emekçi Sosyalist Parti'*nin Adana'da* örgütlendiğine ilişkin bilgi bulunmaktadır. Ama bunun hangi parti olduğu belli değildir. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/847 351 2].

12 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 271; Tunaya, **age**, s. 696; Teziç, **age**, s. 282; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 81-82. Ayrıca bkz. Akkerman, **age**, s. 49; Tevetoğlu, **age**, s. 538-541. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (20.6.1946) ve (28.7.1946). Partinin kurucuları arasında Esat Âdil Müstecaplıoğlu da bulunuyordu. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 271; Tunaya, **age**, s. 696; Teziç, **age**, s. 282-283; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 81-82. Ayrıca bkz. Akkerman, **age**, s. 49; Tevetoğlu, **age**, s. 538-541. Ayrıca bkz. **Vatan**, (9.6.1946).

13 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 271; Tunaya, **age**, s. 696-697; Teziç, **age**, s. 282-283; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 81-82. Ayrıca bkz. Akkerman, **age**, s. 49. Parti, "*kuruluşundan dört ay sonra* [İstanbul] Sıkıyönetim Komutanlığı['nın] karârı ile faaliyetten men, idârecileri [de] Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi idârecileri ile birlikte mahkemeye sevk edilmiştir. Neticede, Türkiye Sosyalist Partisi idârecileri beraat etmişler [ve] *karar Yargıtay tarafından [da] tasdik*" edilmiştir. "Tasdik keyfiyeti üzerine idâreciler, partinin tekrar hükmî şahsiyet iktisâb ettiğini belirterek, aynı program ve nizamnâme ile [20 Temmuz 1950 târihinde] faaliyetine devâm müsaadesi istemişler ve bu müsaade [de] verilmiştir." Tunaya, **age**, s. 696-697; Teziç, **age**, s. 282-283; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 81-82; Tevetoğlu, **age**, s. 538-541. "İstanbul İkinci Ağır Cezâ Mahkemesi['nin] (...) karârında, Türkiye Sosyalist Partisi'nin [Türkiye Sosyalist] Emekçi [ve Köylü] Partisi ile birleşmesinin bahis mevzuu olduğu, fakat tahakkuk etmediği, usûlünce kurulmuş bir parti olduğu, Marksizm'den bahsedebileceği. Esat Âdil [Müstecaplıoğlu]'nun bu partiyi komünist maksat ve gâyelere hizmet için kurduğunun anlaşılmadığı belirtilmiş ve idârecilerin beraati istenmiştir. Karar, oybirliği ile 14 Temmuz 1948 [târihli celsede] (...) verilmiştir. (...) Yargıtay Birinci Cezâ Dâiresi'nin ilâ-

mında, 'sanıklar hakkında verilen beraat ve mahkûmiyet kararlarının onanmasına' karar verildiği belirtilmiştir. (...) Bu karar, aynı zamanda [Türk Cezâ Kânunu'nun] 141. madde[si]nin 1949 [yılındaki] tâdilâtındaki müphemiyete sarahat vererek, komünist partilerin kurulamamasına mukâbil, sosyalist partilerin kurulabileceğinin kabûlü olarak tefsir edilmiştir." Tunaya, **age**, s. 696-697; Teziç, **age**, s. 282-283; Tevetoğlu, **age**, s. 538-541. "1950 yılında tekrar faaliyete geçen Türkiye Sosyalist Partisi, 1952 yılında yine komünizmi yaymak gerekçesi ile kapatılır ve bu kez de parti kurucuları, sekiz yıl sürecek yargılanmalarından sonra, [İstanbul Üçüncü Ağır Cezâ Mahkemesi'nde] beraat ederler." Teziç, **age**, s. 282-283; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 81-82; Tevetoğlu, **age**, s. 538-541. Ayrıca bkz. Akkerman, **age**, s. 49; Remzi Balkanlı, **Mukâyeseli Basın ve Propaganda**, s. 501-502; Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 364-370.; Küçük, **Aydın Üzerine Tezler**, (Cilt: 3), s. 171-176; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 81-85.

14 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 291. Elimizde bulunan ve İçişleri Bakanı Hilmi Uran tarafından 8 Temmuz 1946 târihinde Başbakanlığa yazılmış olan bir yazı, Türk Sosyalist İşçi Partisi'nin tüzel kişilik sâhibi olduğunu haber vermektedir. Ekte sunulan parti program ve tüzüğünden, mürâcaat târihinin 24 Mayıs 1946 olduğu anlaşılmakta olup, parti kurucuları, Atatürk'ün Özel Kalem Müdür Muavini Sâbir Şevki Şeren ile Fehmi Ünal ve Orhan Toner'dir. **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/79 524 22].

15 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 291; Tunaya, **age**, s. 701; Teziç, **age**, s. 283; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 82. Ayrıca bkz. Akkerman, **age**, s. 50; Tevetoğlu, **age**, s. 542; **Cumhuriyet**, (20.6.1946). Partinin kurucuları arasında, "Ebedî Şef Atatürk'ün Husûsî Kalem Müdürü Muavini" ve "Türk Sosyalist İşçi Partisi Genel Başkanı sâbıkı" Sâbit Şevki Seren de bulunuyordu. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 291, 293 ve 304; Akkerman, **age**, s. 50.

16 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 291; Tunaya, **age**, s. 701; Teziç, **age**, s. 283 ve 349. İstanbul *Emniyet Müdürlüğü'nden alınan bilgiye göre* ise, *parti* 1946 yılında kapatılmıştır. Tunaya, **age**, s. 701. Tevetoğlu, partinin sıkıyönetim tarafından kapatıldığını belirtiyor. Tevetoğlu, **age**, s. 542. Teziç, İçişleri Bakanı Ferit Kubat'ın 1972 yılında TBMM'deki bir açıklamasına dayanarak ve bu açıklamanın *ihtiyatla karşılanması gerektiğini de belirterek, bu târihi 1948 olarak gösteriyor* ve partinin infisah ettiğini belirtiyor. Teziç, **age**, s. 349. Ayrıca bkz. Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 82.

17 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 333; Tunaya, **age**, s. 702. Ayrıca bkz. **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/79 524 20].

18 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 331; Tunaya, **age**, s. 702; Teziç, **age**, s. 283; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 82; Akkerman, **age**, s. 50; Tevetoğlu, **age**, s. 543-546. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (29.4.1946), (3 ve 4.5.1946), (13.6.1946) ve (20.6.1946); **Vatan**, (20.6.1046). Partinin kurucuları arasında Ethem Rühi Balkan ile Necmettin Deliorman da bulunuyordu. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 331; Tunaya, **age**, s. 702; Teziç, **age**, s. 283; Akkerman, **age**, s. 50; Tevetoğlu, **age**, s. 543-546. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (13.6.1946). Ayrıca bkz. **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/79 524 20]. Teziç, İçişleri Bakanı Ferit Kubat'ın 1972 yılında TBMM'deki bir açıklamasına dayanarak ve bu açıklamanın ihtiyatla karşılanması gerektiğini de belirterek, partinin münfesih addedildiği târihi 1961 olarak gösteriyor. Tezlç, **age**, s. 283 ve 349. Ayrıca bkz. Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 82.

19 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 340; Tevetoğlu, **age**, s. 543-546. Ayrıca bkz. **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/79 524 20]. Haziran 1946 târihli İçişleri Bakanlığı yazısında, partinin açık olduğu açıklanıyor. **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/79 524 20].

20 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 341. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (20.6.1946) ve **Vatan**, (20.6.1946).

21 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 341; Tunaya, **age**, s. 704, Teziç, **age**, s. 283; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 82; Akkerman, **age**, s. 51-52; Tevetoğlu,

age, s. 547. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (20.6.1946). Tunaya, Teziç ve Tökin, partinin kuruluş târihini 20 Haziran 1946 olarak gösteriyorlar. Tunaya, **age**, s. 704; Teziç, **age**, s. 283; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 82. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (20.6.1946). Partinin kurucuları arasında Şefik Hüsnü Değmer de bulunuyordu. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 341; Tunaya, **age**, s. 704; Teziç, **age**, s. 283-284; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 82-83; Akkerman, **age**, s. 51; Tevetoğlu, **age**, s. 547-576. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (20.6.1946). **Cumhuriyet** gazetesi, tam da bu sırada verdiği bir haberde, partiye kurufuş izni verilmesinin kuşkulu göründüğünü yazıyordu. Çünkü Değmer, Moskova'nın enternasyonalist politikasına hizmet eden Komintern/Kominform örgütünün üyelerindendi ve Cemiyetler Kânunu, bir komünist partisinin kuruluşuna izin vermiyordu. **Cumhuriyet**, (23.6.1946).

22 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 341; Tunaya, **age**, s. 705; Teziç, **age**, s. 284; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 82; Akkerman, **age**, s. 53; Tevetoğlu, **age**, s. 547-576. Parti, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılmış ve parti yöneticileri de, komünizm propagandası yapmak suçundan yargılanmışlar, mahkûm olmuşlar ve parti de fesh edilmişti. Tunaya, **age**, s. 705; Teziç, **age**, s. 284 ve 348; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 82; Akkerman, **age**, s. 53. Tevetoğlu, partinin önce 2 numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından ve daha sonra da, sıkıyönetimin kaldırılmasının ardından, İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılandığını belirtiyor. Tevetoğlu, **age**, s. 547-576. Ayrıca bkz. Balkanlı, **age**, s. 421-444 ve 502; Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 364-370; Küçük, **Aydın Üzerine Tezler**, (Cilt: 3), s. 171-176; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 81-85.

23 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 369. Başvuru evrâkında târih 9 Temmuz 1946 olarak görülüyor. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 377.

24 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 369; Tunaya, **age**, s. 706; Teziç, **age**, s. 284; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 83, Akkerman, **age**, s. 53. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (23.6.1946) ve (28.7.1946); **Vatan**, (27.7.1946); **Ulus**, (27.7.1946). Partinin Cemiyetler Kânunu'na aykırı tutumundan dolayı mahkemeye verildiğine ilişkin bir haber için bkz. **Vatan**, (4.12.1946). İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nden verilen bilgiye göre, "parti 1952 *senesinin* ilk aylarında infisah etmiştir." Tunaya, **age**, s. 707; Teziç, **age**, s. 284; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 83. Teziç, İçişleri Bakanı Ferit Kubat'ın 1972 yılında TBMM'deki bir açıklamasına dayanarak ve bu açıklamanın ihtiyatla karşılanması gerektiğini de belirterek, bu târihi 1946 olarak gösteriyor ve partinin mahkeme kararı ile kapatıldığını belirtiyor. Teziç, **age**, s. 284 ve 348. Ayrıca bkz. Akkerman, **age**, s. 53.

25 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 379.

Partinin kuruluşuyla ilgili olarak elimizde bulunan bir belgeye göre, parti kurucularından Hikmet Atsız, muhtemelen 2 Temmuz 1946 târihinde, Başbakan Saraçoğlu'na çektiği bir telgrafta, "Millet mefkûresiyle başarıp baltalanmaya başlanan partimizin açılışı 1.500 Lira'ya bakıyor. Münevver fedâkârlığı yokladık; ölü bulduk. Tez lütuf buyurulursa, öderiz." diyordu. Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü'nün 9 Temmuz târihli cevâbî yazısında ise, başbakanın bu konuda bir tâlimâtının bulunmadığı haber veriliyordu. **BCA Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Kataloğu (BÖKMK)**, [Katalog Numarası: 030 10/42 247 3]. Bu durumda partinin hükûmetten herhangi bir yardım almaksızın kurulmuş olduğu söylenebilir.

26 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 379; Tunaya, **age**, s. 707; Teziç, age, s. 284; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 83; Akkerman, **age**, s. 54; Tevetoğlu, **age**, s. 585-586. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (20.6.1946) ve (23.6.1946). **Cumhuriyet** gazetesi, 23 Haziran târihli haberinde, partinin kuruluşuna izin verildiğini açıklıyordu. **Cumhuriyet**, (23.6.1946). Teziç, İçişleri Bakanı Ferit Kubat'ın 1972 yılında TBMM'deki bir açıklamasına dayanarak ve bu açıklamanın ihtiyatla karşılanması gerektiğini de belirterek, partinin 1946 yılında münfesih addedildiğini

belirtiyor. Teziç, **age**, s. 284 ve 349. Oysa, Tunaya, partinin 1952 yılında faaliyette olduğunu belirtmektedir. Tunaya, **Türkiye'de Siyâsî Partiler**, s. 708. Ancak Tökin de, partinin 1952 yılında dağıldığını belirtiyor. Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 83. Ayrıca bkz. Akkerman, **age**, s. 54.

27 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 423. İlk başvuru dilekçesinin târihi 10 Haziran 1946'dır. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 425. Partinin anatüzüğünde görülen târih ise 17 Aralık 1946'dır. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 433.

28 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 423; Tunaya, **age**, s. 708; Teziç, **age**, s. 285; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 83; Akkerman, **age**, s. 54-55.

29 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 423; Tunaya, **age**, s. 708; Teziç, **age**, s. 285; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 83; Akkerman, **age**, s. 54-55. Parti kendisini fesh etmiştir. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 423; Tunaya, **age**, s. 708; Teziç, **age**, s. 285 ve 349; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 83; Akkerman, **age**, s. 54-55.

30 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 435.

31 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 435; Tunaya, **age**, s. 708-709; Teziç, **age**, s. 285; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 83, Akkerman, **age**, s. 55. Tökin, partinin 18 Temmuz 1946 târihinde kurulduğunu belirtiyor. Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 83.

32 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 435; Tunaya, **age**, s. 709; Tezlç, **age**, s. 285; Akkerman, age, s. 55. Parti İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kapatılmıştır. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 435; Tunaya, **age**, s. 709; Teziç, **age**, s. 285 ve 348; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 83; Akkerman, **age**, s. 55.

33 *Türkiye'de Siyâsî Dernekler II*, s. 441.

34 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 441; Tunaya, **age**, s. 709; Teziç, **age**, s. 285; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 83, Akkerman, **age**, s. 55. Partinin kuruluşundan vazgeçilmiştir. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 441; Tunaya, **age**, s. 709; Teziç, **age**, s. 285; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 83; Akkerman, **age**, s. 55.

35 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 445.

36 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 445; Tunaya, **age**, s. 709-710; Teziç, **age**, s. 285; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 83; Akkerman, **age**, s. 56.

37 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 445; Tunaya, **age**, s. 709-710; Teziç, **age**, s. 285 ve 348; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 83; Akkerman, **age**, s. 56. İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nce verilen bilgiye göre parti infisah etmiştir. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 445; Tunaya, **age**, s. 709-710; Teziç, **age**, s. 285; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 83; Akkerman, **age**, s. 56. Teziç, İçişleri Bakanı Ferit Kubat'ın 1972 yılında TBMM'deki bir açıklamasına dayanarak ve bu açıklamanın ihtiyatla karşılanması gerektiğini de belirterek, bu târihi 1947 olarak gösteriyor ve partinin mahkeme kararı ile kapatıldığını belirtiyor. Teziç, **age**, s. 348; Akkerman, **age**, s. 56.

38 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 455.

39 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 455; Tunaya, **age**, s. 710-711; Teziç, **age**, s. 285; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 83; Akkerman, **age**, s. 56-57. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (28.7.1946); **Ulus**, (16 ve 27.7.1946) ve **Vatan**, (27.7.1946). Partinin kurucuları arasında Cevat Rıfat Atilhan da bulunuyordu. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 455; Tunaya, **age**, s. 710-711, Akkerman, **age**, s. 56-57. Ayrıca bkz. **Ulus**, (16.7.1946). Parti, Cevat Rıfat Atilhan'ın 1951 yılında İslâm Demokrat Partisi'nin kurucuları arasında yer alması üzerine, 1952 yılında infi-

sah edecektir. Teziç, **age**, s. 285 ve 349. Ayrıca bkz. Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partilerve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 83; Akkerman, **age**, s. 56-57.

40 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 467.

41 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 467; Tunaya, **age**, s. 734; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 85; Akkerman, **age**, s. 57. Tunaya ve Tökin, partinin kuruluş târihini 9 Ağustos 1948 olarak gösteriyorlar. Tunaya, **age**, s. 734; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 85.

42 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 467; Tunaya, **age**, s. 735; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 85; Akkerman, **age**, s. 57. Parti kendisini fesh etmiştir. Tunaya, **age**, s. 735; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 467; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 85; Akkerman, **age**, s. 57.

43 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 475. Partinin, **Ulusal Kalkınma Partisi** adıyla ilk kuruluş başvurusu ise, 30 Haziran 1948 târihlidir. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**. s. 477.

44 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 475; Tunaya, **age**, s. 711-712; Teziç, **age**, s. 285; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 84; Akkerman, **age**, s. 57-58. Teziç, İçişleri Bakanı Ferit Kubat'ın 1972 yılında TBMM'deki bir açıklamasına dayanarak ve bu açıklamanın ihtiyatla karşılanması gerektiğini de belirterek, bu târihi 1947 olarak gösteriyor ve partinin mahkeme kararı ile kapatıldığını belirtiyor. Teziç, **age**, s. 348. Oysa, 1948 yılında kurulan bir partinin 1947 yılında kapatılması tabiî ki mümkün değildir. Bkz. Teziç, **age**, s. 285-286 ve 348. Diğer yandan, Tunaya, partinin 1952 yılında faaliyette bulunduğunu belirtmektedir. Tunaya, **Türkiye'de Siyâsî Partiler**, s. 711-712. Ayrıca bkz. Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 84; Akkerman, **age**, s. 57-58.

45 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 529 ve 531.

46 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 529 ve 531; Tunaya, **age**. s. 733; Teziç, **age**, s. 286; Akkerman, **age**, s. 59. Tunaya, Teziç ve Tökin, partinin kuruluş târihini 8 Ağustos 1948 olarak gösteriyorlar. Tunaya, **age**, s. 733; Teziç, **age**, s. 286; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 85.

47 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 529 ve 531; Tunaya, **age**, s. 734; Teziç, **age**, s. 286; Akkerman, **age**, s. 59. "Kurucularının Millet Partisi'ne katılmaları dolayısıyla (...) kendi kendini fesh etmiştir." **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 529; Tunaya, **age**, s. 734; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 85; Akkerman, **age**, s. 59. Tunaya ve Teziç, fesih kararı için 5 Temmuz 1949 târihini gösteriyorlar. Tunaya, **age**, s. 734; Teziç, **age**, s. 286 ve 349.

48 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 543. Parti tüzüğünün altındaki târih ise 3 Mart 1949'a âiddir. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 561.

49 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 543; Tunaya, **age**, s. 735; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 85; Akkerman, **age**, s. 60; Tevetoğlu, **age**, s. 627-628. Partinin kurucuları arasında Ârif Oruç da bulunuyordu. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 543; Tunaya, **age**, s. 735; Teziç, **age**, s. 286; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 85; Akkerman, **age**, s. 60. Ârif Oruç hakkında ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**. İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nce verilen bilgiye göre, parti "kurucu ve liderinin [Ârif Oruç'un] ölümü üzerine [1950 yılında] infisah etmiştir." Tunaya, **age**, s. 736; Teziç, **age**, s. 286 ve 349; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 85. Ayrıca bkz. Akkerman, **age**, s. 60.

50 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 563. Partinin başvuru dilekçesi de 30 Eylül 1949 târihlidir. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 565.

51 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 563; Tunaya, **age**, s. 736; Teziç, **age**, s. 28-287; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 85; Akkerman, **age**, s. 60-62. Partinin

kurucuları arasında SCF'nin kurucuları arasında da bulunan ve CHP İstanbul milletvekili iken istifâ ederek SCF'ye katılan Süreyyâ İlmen ile Âsaf İlbay da bulunuyordu. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 563; Tunaya, **age**, s. 736; Teziç, **age**, s. 286-287; Akkerman, **age**, s. 60-62; Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 62 ve 202; Cemil **Koçak, BİSCF**, s. 71-75. Süreyyâ İlmen'in niçin DP'de görev almadığına ilişkin bir sorunun ise, herhangi bir araştırmada ne sorulduğuna, ne de yanıtlandığına rastladım. Parti, "**Müstakiller Birliği** ile berâber yeni kurulan **Liberal Köylü Partisi**'ne katılmak karârını vererek, [1950 yılında] infisah etmiştir. Fakat ancak kurucularından bir kısmı sözü geçen partiye müessis ve idâreci sıfatı ile iştirâk etmişlerdir." Tunaya, **age**, s. 737; Teziç, **age**, s. 287; Tökin. **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 85. Teziç, İçişleri Bakanı Ferit Kubat'ın 1972 yılında TBMM'deki bir açıklamasına dayanarak ve bu açıklamanın ihtiyatla karşılanması gerektiğini de belirterek, partinin kongre karârı ile kapandığını belirtiyor. Teziç, **age**, s. 350. Ayrıca bkz. Akkerman, **age**, s. 60-62.

52 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 613. Partinin kuruluş dilekçesi de 5 Nisan 1950 târihlidir. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 615 ve 620.

53 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 613; Tunaya, **age**, s. 737; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 85; Akkerman, age, s. 62. Partinin kurucuları arasında İsmâil Hâmi Danişmend ile emekli general Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet de bulunuyordu. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 613; Tunaya, **age**, s. 737-738; Akkerman, **age**, s. 62. İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nce verilen bilgiye göre, parti "**Müstakiller Birliği** [ve] **Toprak, Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi** ile birlikte **Liberal Köylü Partisi**'ne iltihâk etmiş ve bu iltihâkı dolayısıyla münfesih addedilmiştir." Tunaya, **age**, s. 738; Tökin, **Türk Târihinde Siyâsî Partiler ve Siyâsî Düşüncenin Gelişmesi**, s. 85. Teziç, İçişleri Bakanı Ferit Kubat'ın 1972 yılında TBMM'deki bir açıklamasına dayanarak ve bu açıklamanın ihtiyatla karşılanması gerektiğini de belirterek, bu târihi 1950 olarak gösteriyor ve partinin mahkeme karârı ile kapatıldığını belirtiyor. Teziç, **age**, s. 348. Ayrıca bkz. Akkerman, **age**, s. 62-63. **Cumhuriyet** gazetesi, 20 Haziran târihli bir haberinde, **Güdem** ile **Halkın Sesi ve Duygusu** adlı partilerden de söz ediyor. Ancak bu partiler henüz kuruluş izni alamamışlardı. **Cumhuriyet**, (20.6.1946). Ayrıca, Bursa'da kurulması öngörülen **Köylü**'ya da Çiftçi Partisi hakkında bir haber için bkz. **Cumhuriyet**, (3.5.1946). Nazmi Topçuoğlu'nun bir köylü-çiftçi partisi kurulması gerektiği yolundaki açıklaması ile **Millî Çiftçi Partisi** adı ile yeni bir siyâsî parti kurmak için faaliyete geçtiğine ilişkin haberler için bkz. **Cumhuriyet**, (2, 4 ve 23.5.1946) ve **Ulus**, (25.5.1946). **Cumhuriyet** gazetesi, 30 Temmuz 1947 târihinde, İzmir'de **Mütedil Demokratlar Partisi**'nin kurulacağını haber veriyordu. **Cumhuriyet**, (30.7.1947). Bu dönemde kurulan sol/sosyalist partiler ve sol/sosyalist partilerin programlarına ilişkin bilgiler için ayrıca bkz. Alçora, **age**, s. 272-274; Tevetoğlu, **age**, s. 532-628; Aclan Sayılgan. **Solun 94 Yılı (1871-1965)**; İlhan Dârendelioğlu, **Türkiye'de Komünist Hareketleri (1910-1973)**.

ile tüzüklerinde somutlaşan siyâsî metinler, bu tür kişilerin siyâsî kültür, olgunluk ve zihniyetlerini temsil ediyordu. Bu tür kişilerin siyâsî kültürlerinin, olgunluk düzeylerinin ve zihniyetlerinin toplumun genel ortalamasının üzerinde olduğunu kabûl ettiğimiz takdirde (ki bu varsayım ilk varsayımın bir başka ifâdesidir), bu dönemde Türkiye'de siyâsî kültürün, olgunluğun ve zihniyetin seviyesi ortaya çıkmaktadır. Ve bu seviye, tek-parti iktidârının öyle iddiâ edildiği gibi siyâsî kültürde ve zihniyette kayda değer bir gelişme yaratamadığının maalesef önemli bir işâreti ve göstergesidir.

Zâten başka türden bir gelişme beklemek de anlamsızdır. Çünkü, tek-parti yönetiminin bu türden bir amacı zâten yoktu. Dolayısıyla da, yeni kurulan siyâsî partiler, tek-partili dönemin ve rejimin yönetim alışkanlıklarının ve geleneklerinin etkisinden kurtulamamışlardı. Parti program ve tüzüklerinde bunun belirgin etkileri görülmektedir. Bu saptama, bize vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin bir kez daha çürütülmesi için elverişli bir argüman daha sağlamaktadır!

Parti program ve tüzüklerindeki fikrî seviyenin hayli düşük kaldığı da hemen dikkat çekiyordu. Bu konudaki dar açılı bakışlar da önemlidir. Bâzı parti programları ya çok kısa tutulmuştu ya da parti programı zâten yoktu. Ancak bu programların okunması, dönemin günlük sıkıntı ve şikâyetlerinin genellikle hangi noktalarda yoğunlaştığına ilişkin bir fikir ve izlenim vermektedir ki, bu nokta da önemlidir.

Bu dönemde kurulan siyâsî partiler, parti yönetimi konusunda da genellikle merkezî eğilimdeydiler. Partilerin taşra teşkilâtına ve teşkilât yapısına daha az önem verilmiş ve yetkiler genellikle merkezde toplanmıştı. Bu da tek-partili dönemin merkezî parti yönetiminin doğrudan ve tipik bir yansıması sayılabilir. Bâzı parti tüzüklerinde bu konuda herhangi bir ayrıntıya bile rastlanmıyordu! Siyâsî partilerin yönetimi konusunda genel bir tecrübesizlik ve bilgisizlik daha ilk adımda fark ediliyordu.[546]

546 Unutulmasın ki, yeni yeni partilerin kurulması rejimin değiştiğine ilişkin herhangi ve kalıcı bir ipucu oluşturmuyor; aksine eski siyâsî alışkanlıklar ve gelenekler olduğu gibi sürüyordu. Tek-partili rejimin doğasında herhangi bir değişiklik olup olmayacağı tamâmen belirsiz olduğundan ve böyle olacağı da düşünüldüğünden, tek-partiye olan siyasî bağlılık ritüelleri aynı şekilde devâm ediyordu. Meselâ, yüksek ziraat mühendisleri birliği genel kurulu başkanı CHP Manisa milletvekili Yaşar Özey, 1946 yılının ilk günlerinde "yüksek ziraat mühendislerinin partimize olan candan bağlılığını" CHP Genel Sekreteri'ne bildirmeyi görev olarak sürdürüyordu! Aynı uygulama Türkiye Ormancılar Cemiyeti ile Türk Kooperatifçillk Derneği için de geçerliydi! Tabiî ki cemiyetin kongre başkanı CHP Amasya milletvekili idi. Derneğin genel kurul başkanı ise Merkez Bankası Genel Müdürü Kemâl Zâim Sunel idi. Çocuk Esirgeme Kurumu da benzer şekilde partiye olan bağlılığını sunuyordu. Prof. Mazhar Osman da Türkiye Akıl Hıfzısıhhası Kurumu Başkanı olarak CHP'ye saygılarını sunmaktaydı. Pek çok il genel meclisi de derin saygılarını sunmakta gecikmeyecektir. Bütün bu ritüeller, rejimin esas karakterini yansıtmaktadır. Ayrıca, bağlılıkların CHP'ye olduğu da vurgulanmalıdır. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/52 205 1] ve [Katalog Numarası: 490 01/51 203 1].

4. CHP'DE TASFİYE

İkinci Parti cildinde CHP içindeki tasfiyeleri ayrıntılarıyla görmüştük.[547] Hatırlanacağı gibi, Hikmet Bayur da CHP içinde muhalif üyeler arasında yer alıyordu. Ancak, muhalefet grubunun CHP'den tasfiyesi sırasında Bayur ile ilgili bir işlem yapılmamıştı. Bayur'un da CHP'den tasfiye edileceğine ilişkin ilk haber, 22 Ocak'ta *Vatan* gazetesinde bir söylenti şeklinde yayınlanmıştı. Buna neden, Bayur'un son bütçe kânunu tasarısı vesilesi ile TBMM'de yaptığı konuşmaydı. Bayur'un 17 Aralık 1945 târihinde TBMM'de yaptığı bu konuşmadan sonra, 20 Aralık'ta CHP Genel İdâre Kurulu tarafından savunması istenmişti. CHP Genel İdâre Kurulu'nun iddiâsına göre, Bayur, mecliste yaptığı bu konuşmada, CHP tüzüğünün 27. maddesini ihlâl etmişti. Bayur'un CHP tüzüğünün 107 ve 110. maddeleri gereğince partiden uzaklaştırılması isteniyordu. Bayur, 21 Aralık'ta savunmasını iletmişti. Bayur, hatırlanacağı gibi, 27 Kasım 1945 târihinde CHP Meclis Grubu'nda yaptığı bir konuşma sırasında ve nihâyet 18 Aralık'ta TBMM'deki konuşmasında, partiden tasfiye edileceğini ileri sürmüştü. Şimdi bu gerçekleşiyordu.[548] Bayur, gerçekten de 22 Ocak'ta CHP'den uzaklaştırılacaktır. CHP Meclis Grubu'nda yapılan ve 284 üyenin katıldığı oylamada sâdece bir üye, Bayur'un partiden uzaklaştırılması aleyhine oy kullanmıştı. Üç üye de çekimser kalmıştı.[549] Bayur'un ihraç talebi önce CHP Meclis Grubu İdâre Kurulu tarafından partinin meclis grubuna sunulmuş ve meclis grubu da öneriyi onaylamıştı. Bayur'un ihraç önerisi, CHP Genel Başkanlık Divânı tarafından 24 Aralık'ta onaylanacaktır.[550]

Fâlih Rıfkı Atay, bu son çıkarma karârından hemen sonra, Bayur'un CHP'den uzaklaştırılmasını yorumluyor ve Bayur'un bizzat kendisinin partiden uzaklaştırılması için elinden geleni yaptığını ileri sürüyordu. Bayur'un bizzat kendisi CHP'den çıkarılma-

547 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 641-674, 690-718 ve753-763.

548 **Vatan**, (22.1.1946); **Cumhuriyet**, (23.1.1946); **Ulus**, (23.1.1946).

549 **Vatan**, (23.1.1946); **Cumhuriyet**, (23.1.1946); **Ulus**, (23.1.1946). Ayrıca bkz. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 42-43; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 126-127; Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 25-26; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 233-234.

550 **BCA CHP K**, (Katalog Numarası: 490 1/6 28 19).

yı istemiş ve bunu sağlamak için de gereken her şeyi yapmıştı. Bayur, TBMM'ye, milletvekillerine ve CHP'ye hakâret etmiş ve partiden çıkarılmayı hak etmişti.[551]

Kısa bir süre sonra, Bayur'un CHP'den çıkarılmasına ilişkin olarak, bir bakıma Bayur'un gelecekteki siyâsî tutumu karşısında iktidârın bir politik manevrası olarak yorumlanabilecek yeni bir gelişme daha olacak ve *Ulus* gazetesi, Bayur'un CHP'den çıkarılma karârının alındığı CHP Meclis Grubu tutanaklarını yayınlayacaktır.[552] CHP Meclis Grubu tutanaklarına göre, bu karârın alınması sırasında sâdece Emin Sazak, Bayur'u savunmuş ve bu durumda herhangi bir işleme gerek olmadığını belirtmişti. Emekli general Nâci Eldeniz ile Osman Şevki Uludağ ise, Bayur'a ihtar verilmesi ile yetinilmesi gerektiğini açıklamışlardı. Mümtaz Ökmen, Süreyyâ Örgeevren, Cevdet Kerim İncedayı, Feridun Fikri Düşünsel ve Fahri Ecevit, Bayur'un partiden çıkarılmasını istemişlerdi. Hâcim Muhittin Çarıklı ise, Eldeniz'in Bayur'un eniştesi olduğuna dikkat çekmişti. Başbakan Şükrü Saraçoğlu ise, yaptığı açıklamada, Hikmet Bayur ile görüştüğünü ve uzlaşma önerdiğini belirtmişti. Eldeniz'in Bayur'a sâdece ihtar verilmesi yönündeki önergesi ise, yedi lehte oya karşılık reddedilecek ve Bayur'un partiden çıkarılmasına karar verilecektir. Bu karar, onay için CHP Genel Başkanlık Divânı'na iletilecekti.[553]

Cumhuriyet gazetesi, Bayur'un CHP'den çıkarılmasından sonra yaptığı değerlendirmede, CHP'den her tasfiye edilenin DP'ye katılmasının söz konusu olamayacağını vurguluyor, ancak Bayur'un DP'ye katılmasına da sıcak baktığını açıklamaktan geri kalmıyordu.[554] Âsım Us ise, *Hâtıra Notları*'nda, şunları yazıyor: "Hem Cumhuriyet Halk Partisi içinde bulunmak, hem de partinin ekseriyetine taban tabana zıd kanaatte olmak devri sona ermiştir. Bu karar, haddizâtında tasfiye hareketinin başlamasıdır."[555]

Bayur, 1946 yılının ilk günlerinde, TBMM'de Ticâret Baka-

551 Fâlih Rıfkı Atay, "Bir Çıkarma Karârı Üzerine", **Ulus**, (24.1.1946).

552 **Ulus**, (5-9.2.1946); **Vatan**, (5-6.2.1946).

553 **Ulus**, (5-9.2.1946). **Nihat Erim de**, günlüğünde tasfiye karârına değinmekte ve "büyük bir hatâ işledi" demektedir: "Kabahati seçim namzet gösterme usûlünün kötülüğü yüzünden Meclisin murâkabe vazifesini yapamadığını söylemesi. Süreyyâ Örgeevren, Mümtaz Ökmen. Hikmet Bayur'un aleyhinde konuştular. General Nâci Eldeniz onu müdâfaa etti. Emin Sazak da müdâfaa etti." (22 Ocak 1946); Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 48.

554 **Cumhuriyet**, (25.1.1946).

555 Us, **age**, s. 670.

nı'ndan "Ege'nin çekirdeksiz üzümünün borsa satış fiyatlarında görülen düşüklük hakkında ne düşünüldüğünün bildirilmesine dâir" bir soru sormuştu. Bayur'a göre, üzüm üreticileri zarar ediyorlardı ve bunun nedeni de Ticâret Bakanı'nın tutumuydu.[556]

Bayur, tam bu sırada, politikada alacağı tutum konusunda basına yaptığı bir açıklamada, henüz bir karar vermediğini açıklayacaktır. Bu karar, elbette Bayur'un da DP'ye katılıp katılmayacağına ilişkindi.[557] Bu soru işâreti kısa bir süre daha devâm edecek, nihâyet Mart ayının sonlarında Bayur DP'ye katılacaktır.[558] Ancak, Bayur'un DP'ye katılmasının daha en baştan sorunlu bir ilişki olacağına işâret eden bir gazete haberine de burada dikkat çekmek isterim: *Cumhuriyet* gazetesi, 1 Mayıs'ta, Bayur'un CHP'ye geri döneceğini söylentiye dayalı bir haber olarak sunuyordu.[559] Bu arada, Fuat Çobanoğlu da, hatırlanacağı gibi, CHP'den istifâ etmiş ve DP'ye katılmıştı.[560] Katılımlar devâm edecek ve nihâyet Emin Sazak da, 9 Mart 1946 târihinde CHP'den istifâ edecek ve DP'ye katılacaktır.[561]

Samet Ağaoğlu, yıllar sonra, *Arkadaşım Menderes*'de, Emin Sazak hakkında şöyle yazacaktır:

> "Eskişehir'in büyük toprak sâhiplerındendi, aynı zamanda ağalarından! (...)
>
> Birinci Büyük Millet Meclisi'nden başlayarak 1950'ye kadar hemen hemen her muhalefet hareketinin içinde (...) tehlikesizce yer aldı. (...) Bir kolunu hep tehlikesiz yöne uzatıyor, sırası gelince öteki kolunun tuttuğu adamları kolaylıkla bırakabiliyordu.
>
> Sazak, Millî Mücâdele yıllarında devletin birçok dâireleri için en büyük odun müteahhidîdir. Orman kıyımının hazin hikâyesinde ismi, doğru, yanlış, bundan geçer. (...) Zaferden sonra, yeni devletin ilk kalkınma hareketlerine demiryolu müteahhidi olarak katıldı. Birçok hatların dümdüz ovalardan, yılan gibi sağa sola kıvrılarak, koskocaman yuvarlaklar çize çize uzanmasını da, kilometre sayısını çoğatmak kastından uzak izahlara kolaylıkla bağlıyordu. (...)

556 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 22, 33. Birleşim, (6.2.1946).

557 **Vatan**, (7.2.1946).

558 **Cumhuriyet**, (29.3.1946).

559 **Cumhuriyet**, (1.5.1946).

560 **Vatan**, (16.2.1946); **Cumhuriyet**, (16.2.1946). **Ulus** gazetesi ise, yalnızca istifâyı haber veriyor. fakat Çobanoğlu'nun DP'ye katıldığını bildirmiyordu. **Ulus**, (17.2.1946).

561 **Cumhuriyet**, (10.3.1946); **Vatan**, (10.3.1946). Ayrıca bkz. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 241-242; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 65; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 123.

İsmet Paşa'nın devletçilik politikası kuvvet buldukça, Sazak'ın sinirleri bozuluyor, bu politikanın sakatlıklarını (...) yarı şaka, yarı ciddî ortaya döküyordu. Asker başbakanlardan hoşlanmıyordu. Bunlar, devletçilik politikasına kolaylıkla kayıyorlardı! Recep Peker, onun için üstelik çok sertti. (...) Saraçoğlu Şükrü'nün başbakanlığını sevinçle karşıladı ve onun bir çeşit olma yolunu da tuttu.

1946 ilkbaharının güzel bir gününde [Adnan] Menderes ile kolkola kahkahalarla gülerek Demokrat Parti genel merkezine geldiği günden itibâren de partinin birçok ileri gelenleri için bir muammâ, bir şüphe, bir soru hâlini aldı. Sazak'ın (...) [Cumhuriyet Halk Partisi'nden] istifâsı, Menderes'in kaleminden çıkmıştı. Emin [Sazak] Bey, [Fuat] Köprülü'yü hemen hiç sevmedi. Adnan [Menderes] Beye daha yakın görünüyor[du]. (...)

[Adnan Menderes'e göre], Emin Sazak, partiye girdikten bir süre sonra teşkilâtı kuvvetlendirmek ve partiyi yaşatabilmek için gerekirse dış devletlerin herhangi birinden para yardımı istenebileceğini söylemiş, Adnan [Menderes] Bey de, bir daha bu sözü tekrâr etmemesini ihtâr ederek, şiddetle azarlamış! Adnan Bey'in Sazak'ın bu teklifinden çıkardığı şu idi: Emin [Sazak] Bey, Demokrat Parti'yi hükûmet hesâbına tuzağa düşürmek istemişti!

Bayar'a, Atatürk öldükten sonra, 'Celâlî' ismini takanlardan biri de, Sazak! Bunu, yine şakaya vurarak anlatır, Atatürk'ün ölüm haberini aldığı zaman Bayar'ın Cumhurbaşkanı olacağı korkusu ile Samsun'dan otomobil ile Ankara'ya geldiğini, İnönü'nün duruma hâkim olduğunu görünce içinin rahatladığını, gülerek söylemekten çekinmezdi.

Sazak, partiye ufak tefek para yardımları [da] yapıyordu."[562]

Tevfik Rüştü Aras da, yine Mart ayında, CHP'den istifâ ederek ayrılanlar arasına katılacaktır.[563] Aras, sosyalist bir parti kuracağına ilişkin söylentiye dayalı haberleri ise tekzib edecektir.[564]

5. GÜMRÜK VE TEKEL BAKANI SUAT HAYRİ ÜRGÜPLÜ'NÜN YÜCE DİVAN'DA YARGILANMASI

Gümrük ve Tekel Bakanı Suat Hayri Ürgüplü'nün 13 Şubat 1946 târihinde görevinden ayrılarak, yerine Ticâret Bakanı Râif Karadeniz'in vekâleten atanması, görünüşte hükûmette sıradan bir "nö-

562 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 74-77.

563 **Cumhuriyet**, (29.3.1946); **Vatan**, (29.3.1946); **Ulus**, (28.3.1946). Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 127. Tevfik Rüştü Aras için ayrıca bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**.

564 **Vatan**, (12.3.1946).

bet değişimi" sayılabilirdi.[565] Ancak, *Cumhuriyet* gazetesi, Ürgüplü'nün istifâsını Tekel Genel Müdürlüğü'ndeki soruşturmalara bağlamakta gecikmeyecektir.[566] Birkaç gün sonra da, 19 Şubat'ta Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na Tahsin Coşkan getirilecektir.[567] Bunu bir başka önemli atama daha izleyecek ve H. Kortel, Tekel Genel Müdürlüğü'ne atandığı için, 16 Mart'ta milletvekilliğinden ayrılacaktır.[568] Ancak bu olağanüstü bir durum sayılmazdı. Çünkü milletvekillerinin milletvekilliğinden ayrılarak bir başka kamu görevine geçmeleri olağan ve sıradan bir gelişmeydi. Bunun nedeni ise, muhtemelen milletvekilliğinin temsil işlevine sâhip olmaktan çok, esas itibâri ile kamu görevi olarak algılanması ve değerlendirilmesiydi. Bu zihniyetin değişik örnekleri olarak, Hâzım Âtıf Kuyucak'ın 15 Nisan 1946 târihinde milletvekilliğinden istifâ ederek ayrılması ve üniversitedeki profesörlük görevine geri dönmesi[569] ile Rahmi Apak'ın 3 Eylül 1946 târihinde Lizbon Büyükelçiliği'ne tâyin edilmesi nedeni ile milletvekilliğinden istifâ etmesini[570] gösterebiliriz.

Hükümette bir başka değişiklik de yine bu târihlerde gerçekleşecek ve 5 Nisan'da görevinden istifâ ederek ayrılan Adâlet Bakanı Ali Rızâ Türel'in yerine 6 Nisan'da Mümtaz Ökmen atanacaktır.[571] Mümtaz Ökmen'in bu göreve getirilmesinin yeni gelişmelerden ayrı değerlendirilmemesi gerekir.

Gümrük ve Tekel eski Bakanı Suat Hayri Ürgüplü'nün Yüce Divan'da yargılanması bir hayli uzun zaman alacak ve dâvâ ancak iki yıl sonra, 1948 yılı sonlarına doğru sonuçlanacaktır. Bu noktada Ürgüplü dâvâsını ve sonuçlarını gözden geçirmek istiyorum.

Ürgüplü'nün bakanlıktan ayrılmasından hemen sonra önem-

565 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 22, 36. Birleşim, (13.2.1946). Ayrıca bkz. **Ulus**, (14.3.1946); **Cumhuriyet**, (14.2.1946); **AT**, Sayı: 147, (Şubat 1946).

566 **Cumhuriyet**, (16.2.1946). Bu doğru bir tesbitti; nitekim Nihat Erim de günlüğünde aynı değerlendirmeyi hiçbir tartışmaya meydan vermeyecek şekilde yapmaktadır. Sorun, "kahve meselesi"ydi. Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 49.

567 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 22, 38. Birleşim, (19.2.1946). Ayrıca bkz. **Ulus**, (21.2.1946); **Cumhuriyet**, (20.2.1946); **AT**, Sayı: 147, (Şubat 1946).

568 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 22, 38. Birleşim, (3.4.1946).

569 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 22, 44. Birleşim, (24.4.1946).

570 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 10. Birleşim, (4.9.1946).

571 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 22, 39. Birleşim, (8.4.1946). Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (6-7.4.1946); **Vatan**, (6-7.4.1946); **Ulus**, (6-7.4.1946); **AT**, Sayı: 149, (Nisan 1946).

li bir gelişme olacaktır: "Suat Hayri Ürgüplü'nün bakanlık döneminde Tekel yönetimince yapılan [yapıldığı ileri sürülen] yolsuzluklar nedeni ile açılan soruşturma dosyası, Danıştay İkinci Dâiresi'nce incelenmiş ve birinci kertede sorumlu görüldüğünden Başbakan Şükrü Saraçoğlu, 19 Temmuz 1946 günü TBMM Başkanlığı'na durumu" bildirmişti. "Başbakanlık yazısı, 16 Ağustos 1946 günü TBMM'de okun"muştu.[572]

Başbakan Şükrü Saraçoğlu imzâsı ile TBMM'ye sunulan önergenin incelenmesi için aynı gün beş kişilik bir komisyon kurulur. Komisyon üyeleri, Nâzım Poroy, İhsan Ezgü, İsmet Eker, Fâik Ahmet Barutçu ile Hasan Fehmi Ataç'tır.[573] Komisyon, Ürgüplü hakkında meclis soruşturması açılıp açılmaması gerektiği konusunda rapor hazırlayacaktır.[574] Tekel İdâresi'nde Yapılan Soruşturma Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Beş Kişilik Komisyon Raporu'nda, açılan ihâlelerde ve satın alma işleri ile sözleşmelerde belirli bâzı şirketlerin ya da kişilerin usüle aykırı ve haksız olarak tercih edildiği/kayrıldığı ileri sürülüyor ve oybirliği ile eski bakan hakkında meclis soruşturması açılması talep ediliyordu.[575] Söz konusu rapor, 15 Kasım 1946 târihli TBMM oturumunda açıklanacaktır.[576]

Gümrük ve Tekel eski Bakanı Suat Hayri Ürgüplü ise, söz konusu meclis komisyonuna sunduğu ve 12 Ağustos 1946 târihli uzun dilekçesinde, öncelikle bakanlıktan ayrılması sürecine açıklık getirmeye çalışıyordu. 9 Mart 1943 târihinde açıklanan İkinci Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nde Gümrük ve İnhisarlar Vekili [Gümrük ve Tekel Bakanı] olarak görev alan Ürgüplü, 13 Şubat 1946 târihinde bu görevinden ayrılmıştı. Daha doğrusu, ayrılmak zorunda kalmıştı. Ürgüplü'nün açıklamasına göre, 12 Şubat'ta CHP Meclis Grubu İdâre Heyeti toplantısı sırasında, "[CHP Meclis Grubu] İdâre Kurulu, bütün yurdu saran yolsuzluk dedikoduları üzerinde hassâsiyetle durarak, (...) hükümete yardım rûhu ile Başbakanı

572 Rahmi Kumaş, **İktidardan Yüce Divân'a**, s. 92. Ayrıca bkz. **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 4. Birleşim, (16.8.1946).

573 **TBMM TD**, (aynı yerde), (16.8.1946). Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (13.9.1946)

574 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 2, 4. Birleşim, (15.11.1946), S. Sayısı: 52 ve S. Sayısı 52'ye Ek ve S. Sayısı 52'ye İkinci Ek. Bundan sonra bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır.

575 Komisyon raporu 14 Eylül 1946 târihlidir.

576 Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (16.11.1946).

[Şükrü Saraçoğlu] çağırıp" toplanmış ve "ekonomi, tarım [ve] Tekel'i ilgilendiren işleri" görüşmüştü. "O günlerde *Vatan* gazetesinde kahve alımı diye üzerinde geniş dedikodu yapılan bir yazı silsilesi" çıkmıştı. "Bu yazı" okunmuştu. CHP Grubu İdâre Heyeti, durumu başbakandan sormuş ve bilgi istemişti. Saraçoğlu da, 13 Şubat'ta Ürgüplü'yü çağırmış ve kendisinden bu konuda bilgi almıştı. Ardından hemen hükûmet toplanmış ve Ürgüplü'nün bakanlıktan çekildiği tebliğ edilmişti. Ürgüplü'nün yerine de Ticâret Bakanı Râif Karadeniz vekâleten atanmıştı.

Karadeniz, Ürgüplü'nün iddiâsına göre, derhâl bir soruşturma kurulu oluşturmuş ve söz konusu kurulu İstanbul'a soruşturma yapması için göndermişti. Ürgüplü'ye göre, kendisinin Karadeniz ile "husûmeti resmî vesâik ile sâbitti" ve "dargın"dılar. Hattâ İstanbul'da yaptığı soruşturma sonucunda Karadeniz, vekâleten sürdürdüğü bu görevden derhâl alınmıştı. Ancak, Ürgüplü'nün görevden ayrılmasından hemen sonra, "karışık bir teftiş kurulu, Tekel Genel Müdürlüğü'nde [21 Şubat 1946 târihinde başlayan ve] üç ay süren bir teftiş" yapmıştı. Bu sırada dönemin Gümrük ve Tekel Bakanı Ürgüplü'nün Özel Kalem Müdürü'nün evi ile Ürgüplü'nün kardeşi Münir Hayri Ürgüplü'nün evi ve bürosu ile annesinin eşyâları aranmıştı. Teftiş kurulunun verdiği rapor Danıştay'a sunulmuş ve Danıştay da, 27 Nisan 1946 târihli karârında konuyu TBMM'ye havâle etmişti.

Ürgüplü, teftiş kurulunun usûle aykırı olarak kurulduğunu ve yasalara aykırı şekilde görev yaptığını ileri sürüyor ve teftiş kuruluna soruşturma ile ilgili olarak tâlimat verildiğini belirtiyordu. Ürgüplü'ye göre, Danıştay'ın karârı da hatâlıydı ve Danıştay, bu tür bir karar veremezdi. Sonuç, anayasaya, yasalara ve usûllere aykırıydı. Ne var ki, soruşturmanın sonu gelmişti. Ürgüplü'ye göre, "bakan hakkında anayasa çiğnenerek tahkikat yapılmış ve intâç edilmişti." Ürgüplü'nün kardeşi avukat Münir Hayri Ürgüplü'nün serveti de soruşturma konusu olmaktan kurtulamamıştı. Diğer yandan, teftiş kurulu, Ürgüplü'nün iddiâsına göre, bütün bakanlık dönemine ilişkin muameleleri incelemişti. Teftiş kurulu başkanı ise. Fâik Ökte idi.[577] Ürgüplü'nün Ökte'den de hoşlanmadı-

577 Suat Hayri Ürgüplü'nün Millî Şet döneminde Varlık Vergisi Kânunu'nun tatbikâtında Fâik Ökte ile birlikte çalışmasına ilişkin olarak bkz. Cemil Koçak. **TMŞD.** (Cilt: 2). s. 475-519.

ğı anlaşılıyor. Nitekim Ökte de, Ürgüplü'nün ifâdesi ile, "vicdânının sesinden" uzaklaşmıştı. Ürgüplü, kendisine yöneltilen ithâmları da dilekçesinde yanıtlıyor ve işlemlerde hiçbir usûlsüzlük ve suistimâl olmadığını ve bulunmadığını belirtiyordu.

Ürgüplü'nün 2 Ekim 1946 târihli son savunmasına da işâret etmek yerinde olacaktır. Ürgüplü, söz konusu yazısında, komisyon raporunda ortaya atılan iddiâları yanıtlıyor ve sonuçta "cezâî ve mâlî sorumluluğu mûcib bir suç bulunmadığına [ve eğer] böyle bir suç durumu varsa, bakanlık sıfatı ile [kendisine] (...) sirâyeti olamayacağı"na işâret ediyordu. Ayrıca, Ürgüplü dilekçesinde, "nazarı müsâmaha ile tetkik buyurulacağından emin olduğum usûl ve eşkâle âid ve mücerred iktisâdî ve ticârî inisiyatifin zarûrî kıldığı hatâlar varsa, bunların suç sayılamayacağını" da belirtiyordu.

Komisyon raporu ise, TBMM'nin 15 Kasım 1946 târihli oturumunda okunacak ve üzerinde görüşme açılacaktır.[578] Görüşme sonunda komisyon raporunun dikkate alınmasına karar verilecek ve üç ay süre ile görevli anayasa ve adâlet komisyonlarının üyelerinden oluşan bir karma komisyonun oluşturulması gündeme gelecektir.[579] Bunun üzerine, TBMM'de konuyu araştırmak ve bir rapor hazırlamak üzere bir karma komisyon daha kurulacaktır.[580] Karma komisyon'un hazırladığı 1 Eylül 1947 târihli raporda ise, komisyonun Ürgüplü hakkında beş ayrı konuya ilişkin olarak, "Türk Cezâ Kânunu'nun muhtelif maddelerinin ihlâl olunduğu neticesine ekseriyetle karar" verdiği açıklanıyordu.[581] Bu uzun, karışık ve zaman zaman çetrefilli öykülerle dolu raporlar sonucunda, bâzı üyelerin komisyon raporuna muhalefet şerhleri de dikkate alındığında, TBMM'nin bir karâra varması gerekiyordu. Karma komisyon raporu, TBMM'nin 7 Kasım 1947 târihli otu-

578 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 2, Cilt: 7, 4. Birleşim, (15.11.1946).

579 **TBMM TD**, (aynı yerde), (15.11.1946).

580 Bkz. **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, 44. Birleşim, (14.2.1947). Anayasa ve adâlet komisyonlarından oluşan karma komisyonun görev süresinin üçbuçuk ay uzatılması konusunda bkz. **TBMM TD**, (aynı yerde), (14.2.1947).

581 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: , Cilt: 7, 3. Birleşlm, (7.11.1947). Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (28.5.1947) ve (1.9.1947). "Tekel Genel Müdürlüğü binâsı yapım işleri dolayısıyla Gümrük ve Tekel eski Bakanı Suat Hayri Ürgüplü hakkında Başbakanlık tezkeresi" ile "Gümrük ve Tekel eski Bakanı Suat Hayri Ürgüplü hakkında Özel Soruşturma Komisyonu seçimi" için bkz. **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 2, Cilt: 9, 29. Birleşlm, (12.1.1948).

rumunda okunacak[582] ve TBMM'nin 10 Kasım târihli oturumunda da görüşülecektir.[583] Bu görüşme sonucunda, Ürgüplü'nün beş ayrı konudan dolayı Yüce Divan'da yargılanmasına karar verilmiştir.[584] Ürgüplü, Yüce Divan'da yargılanacak[585] ve sonunda 5 Ekim 1948 târihinde beraat edecektir.[586] Ürgüplü, Cumhuriyet döneminde Yüce Divan'da yargılanan dördüncü bakandı.[587]

Sözü edilen komisyon raporlarının, Ürgüplü'nün savunmalarının ve Yüce Divan karârının dikkatle okunması, devlet işlerinin hangi koşullarda ve nasıl yürütüldüğüne ilişkin eşsiz bir belge niteliğindedir. Bütün bu karmakarışık süreç ve işlemler sonucunda bürokratlar hakkında da *idârî*, *cezâî* ya da *mâlî* bir sorumluluk görülmemesi dikkat çekicidir. Mahkûm olan tek kişi, rüşvet vermek suçundan Vâkıf Çakmur'du ve Çakmur, bütün yazışmalardan anlaşıldığına göre, Ürgüplü'nün yakınıydı.

Gerek tek-parti döneminde, gerekse herhangi bir dönemde kamu kurum ve kuruluşlarının işlemlerine ilişkin müfettiş ve soruşturma raporlarının dikkatle incelenmesi ve bu raporlarda ortaya konulan iddiâlarla sonuçlar arasında karşılaştırmaya gidilmesi, sanırım Türkiye'de devlet örgütlenmesinin ve bürokratik *yapının* alışılmış, olağan ve sıradan işleyiş tarzının hiçbir dönemde değişmeden kaldığını gösterecektir. Burada tartışmak istediğim nokta, hukuksal alana ilişkin olan sorunlar değil... Elbette, hukukçular

582 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 2, Cilt: 7, 3. Birleşim, (7.11.1947)

583 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 2, Cilt: 7, 4. Birleşim, (10.11.1947). Ayrıca bkz. **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 2, 4. Birleşim, (15.11.1946), S. Sayısı: 52 ve S. Sayısı 52'ye Ek ve S. Sayısı 52'ye İkinci Ek.

584 **TBMM TD**, (aynı yerde), (10.11.1947). Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (11.11.1947); **Vatan**, (11.11.1947). 1924 Anayasası'na göre, "Yüce Divan üyeliği için onbiri Yargıtay, onu Danıştay başkanları ve üyeleri arasından ve genel kurulları tarafından gerekli görüldükte gizli oyla yirmibir kişi" seçiliyordu. "Bunlar, gizli oy ve salt çoklukla içlerinden birini başkan ve birini [de] başkan vekili" olarak seçiyorlardı (md. 62). "Yüce Divan, bir başkan ve ondört üye ile" kuruluyor "ve kararlarını salt çoklukla" veriyordu. "Geri kalan altı kişi [ise], gerektiğinde kurulun eksiğini tamamlamak için yedek üye" konumundaydı ve "bu yedek üyeler, üçü Yargıtay [ve] üçü [de] Danıştay'dan seçilmiş üyeler arasından olmak üzere ad çekme ile" ayrılıyorlardı. Ancak, "başkanlığa ve başkan vekilliğine seçilenler bu ad çekmeye" katılmıyorlardı (md. 63). Diğeryandan, "Yüce Divan'ın savcılık görevi baş savcılık tarafından" görülüyordu (md. 64). Yüce Divan'ın kararları kesindi (md. 65).

585 Yüce Divan'da 1 Mart 1948 târihinde yapılan ilk duruşma için bkz. **Vatan**, (2.3.1948); **Cumhuriyet**, (2.3.1948); **AT**, Sayı: 172, (Mart 1948). Yüce Divan'da yargılama boyunca toplam yedi ayda 199 duruşma yapılacaktır. **Vatan**, (16.9.1948).

586 Kumaş, **age**, s. 92-255. Yüce Divan karârı için bkz. Kumaş, **age**, s. 92-255; **Vatan**, (6.10.1948); **Cumhuriyet**, (6.10.1948); **AT**, Sayı: 179, (Ekim 1948). Başsavcılığın tebliğnâmesi için bkz. **AT**, Sayı: 172, (Mart 1948).

587 Kumaş, **age** s. 22-89.

arasında bu tür tartışmaların yapılması yararlıdır. Ancak, hukûkî süreçlerin ve kararların tartışılmasının gerisinde siyâsî arka plânı hiçbir zaman gözden uzak tutmamak gerekir.

Öncelikle, Ürgüplü hakkında niçin bu türden bir işleme gerek duyulduğu sorusuna yanıt vermek gerekir. Ancak, bu tür bir yanıtı hiçbir yerde bulamadım... Hiç kuşkusuz, Ürgüplü dâvâsında sözü edilen idârî ve hukûkî işlemler, hemen hemen bütün bakanlıklarda her zaman için görülen olağan ve alışılmış süreçlerdi. Buna karşılık, bürokrasiye ve Ürgüplü'ye karşı bu haşin tutumun nedeni, herhâlde siyâsîydi. Ürgüplü dâvâsını daha ziyâde CHP içindeki siyâsî rekâbetin bir sonucu olarak kabûl etmek yanıltıcı olmayacaktır. Kanımca, CHP içinde ve belki de hükümette bir kanat, nedenini tam olarak bilemesek de, Ürgüplü'ye karşı tutum almıştı. Burada önemli olan, Ürgüplü'nün beraat etmesi değildir. Unutulmasın ki, geçmiş örnekler de, her zaman mahkûmiyetle sonuçlanmıştı. Özellikle Ürgüplü adının gündeme gelmesi, eğer bambaşka nedenler yoksa, hiç kuşkusuz iktidar yapısındaki siyâsî rekâbetin sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Bu anlamda siyâsî geleneğin sürdüğünü düşünmemek için hiçbir neden yok gibi görünüyor.

Âsım Us'un *Hâtıra Notları*'nda bu konuda ancak tek bir satıra rastgeliniyor: "[Gümrük ve] Tekel Bakanlığı'nda yapılan tahkikat işinde en ziyâde Münir Hayri Ürgüplü ile Vâkıf Çakmur isimleri dillerde dolaşıyordu. (...) Suat Hayri [Ürgüplü] hakkında şüpheyi dâvet eden vaziyet: Kardeşi Münip Hayri [Ürgüplü] ile Vâkıf Çakmur alâkasıdır."[588]

Cihat Baban ise bu konuda şunları yazıyor: "Ürgüplü dâvâsı da, İnönü'nün üzerine şimşekleri çekti. Bu genç politikacıyı [Suat Hayri Ürgüplü'yü] yüceltmiş, İstanbul gibi koca bir vilâyetin parti müfettişi yapmış, oradan bakanlığa [Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na] getirmiş, sonra da onu havada bırakıvermişti."[589]

Samet Ağaoğlu ise, yıllar sonra, bu dâvâ ve Ürgüplü hakkında şöyle yazacaktır:

588 Us, **age**, s. 689 ve 693. Vâkıf Çakmur. Yüce Divan'da yargılanacak ve iki yıl dört ay hapis cezâsı *ile 150 TL* para cezâsına mahkûm olacaktır. **Hürriyet**, (6.10.1948); **Cumhuriyet**, (6.10.1948). Ancak Çakmur Suriye'ye kaçmıştı. **Hürriyet**, (12.10.1948). Bununla birlikte, Çakmur birkaç gün sonra Kilis'te teslim olacaktır. **Hürriyet**, (24.10.1948); **Cumhuriyet**, (24.10.1948).

589 Baban, **age**, s. 277.

"[Yüce Divan], siyâsete henüz girmiş, hızla yükselmiş genç bir bakanı ne rüşvet, ne irtikâp, ne zimmet, sâdece Türk Cezâ Kânunu'nun aslı İtalyan [Cezâ] Kânunu'nda bulunmayan bizim şarklı zihniyetimizin vehminden doğmuş bir madde ile muhakeme edecek!.. Meşhur 240. madde! Bir memurun, bir bakanın vazifesi ile ilgili bir işini, dilediği takdirde suç sayabilmek yetkisini hâkime veren madde... Halbuki anayasaya göre, suçlar kânunda gösterilir... [Türk] Cezâ Kânunu prensiplerine göre, kânunda suç sayılmayan hareket cezâlandırılamaz!

Bütün dâvâ boyunca derin acı duydu. Hâkimler, dikkatli, fakat serttiler. Sonunda beraat ederek, doğru evine gitti. Siyâsî hayâtının böyle biten ilk devresi, ona büyük dersler vermişti: Politika hayâtı, kıskançlık, dalkavukluk, yüze gülme, arkadan hançerleme, iftirâ, hıyânet, vefâsızlık kazanında kaynamaktan ibâret!"[590]

590 Ağaoğlu, **Âşinâ Yüzler**, s. 84.

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ ANA YÖRÜNGELERİ: TÜRK-AMERİKAN VE TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

Şimdiye kadar iç politikada olan önemli siyâsî gelişmeleri izlemeye devâm ettik. Fakat bu noktada dikkatimizi yeniden uluslararası politikaya çevirmenin zamânı da geldi ve belki de geçti. Bir yandan, yüzümüzü yeniden 1946 yılı başından bu âna kadar olan dış politika gelişmelerine çevirirken, diğer yandan da bu kitapta ele aldığımız dönemi kapsayacak şekilde bu alanı tüketeceğiz.

1946 yılı, Ankara açısından endişeler ve kuşkular ile başlıyordu. Türkiye, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki siyâsî ve askerî mücâdelede ve uzlaşmada, kendisine tâyin olunacak siyâsî konumu etkileyebilmek için elinden geleni yapmaya devâm etmek karârındaydı. Ancak, bu etki gücünün sınırlarını da biliyordu. Uluslararası ilişkilerde ve politikada yaşanacak olan siyâsî ve askerî konjonktürün bu konumu belirleyeceği açıktı. Feridun Cemâl Erkin, anılarını da kapsayan bir incelemesinde, tam da bu duruma işâret ediyor ve şöyle diyor: "Bu alanda Türk diplomasisine düşen görev, Amerika Birleşik Devletleri'ni ve Büyük Britanya'yı, Sovyet Hükümeti'ni ihtilâfa yönelen tehlikeli yürüyüşünde durdurmaya elverişli bir tutum almak zarûretine iknâ etmek için uygun fırsatları kollamak, bulmak ve gerekirse, yaratmak idi."[1] Ancak Erkin'in bu satırları diplomat mübâlâğâsı olarak okunmalıdır. Çün-

1 Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 278.

kü, Türkiye gibi küçük bir ülkenin, bu dönemde uluslararası politikayı belirleme şansı hiç yoktu ve olamazdı da... Aksine, Türkiye'ye biçilecek siyâsî ve askerî pozisyon, Ankara'nın inisiyatifinin büyük ölçüde ve belki de tamâmen dışında ve müstakbel soğuk savaşın iki önemli aktörünün çatışmasında ve uzlaşmasında belirlenecekti. Nitekim, ABD'nin politikasında kesin ve temelli bir değişim ve dönüşüm ortaya çıkmıştı. Bu politika, Moskova'nın genişleme politikasını engellemek üzerine kuruluydu.[2] Hatırlanacağı gibi, 1945 yılının sonlarında ABD'nin Moskova'ya karşı aldığı tutum ve bu politikanın sonucunda Ankara'ya olan destek ve yakınlığı zâten gözle görülür bir hâle gelmişti. Nitekim bu saptama bir başka araştırmada da vurgulanıyor:

> "Sovyetler Birliği'nin, Potsdam Konferansı sırasında, Türk-Sovyet sınırı çizgisinde kendi lehine değişiklik yapılmasını istemesi üzerine, bunun yalnız ilgili iki devlet arasında bir mesele olduğunu söyleyen Birleşik Amerika, bu konferanstan sonra Türk boğazları konusundaki görüşünü yeniden gözden geçirdiği gibi, 1946 yılı başından itibâren, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ile de yakından ilgilenmeye başlamıştı."[3]

Nitekim, Feridun Cemâl Erkin de, 1946 yılındaki bu değişik havayı şöyle yansıtıyor:

> "1946'da vaziyetin diğer bir olumlu unsuru [da], Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin tutumlarında, yalnız Türkiye ile münâsebetleri alanında değil, [fakat] Boğazlar politikalarında da vûkû bulmuş olan büyük değişiklikti. Bu değişiklik, özellikle Amerikan Hükûmeti bakımından daha köklüydü. Türkiye'den, bütün bölgeyi ve İstanbul şehrini her türlü tehlikelere açık bırakma pahasına, Boğazları hem barış [ve] hem de harb zamânında Rus ticâret ve harb gemilerine açık tutması istendiği 1945 Ağustos günlerinden beri Washington, cidden çok yol almıştı. (...) Bütün bu müşahadeler, bize ufukta beliren siyâsî olayları, bir yıl evveline nazaran, daha ziyâde güven ve huzurla mütâlaa etmek imkânını veriyordu."[4]

1946 yılının Ocak ayında başlayan BM Genel Kurulu, Ankara'daki karamsar havayı dağıtmaya yetmemişti. Çünkü, BM An-

2 **Olaylarla Türk Dış Politikası (OTOP)**, s. 209; Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 278-279; Ülman, **age**, s. 69.

3 **OTOP**, s. 209.

4 Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 295.

kara'nın gözünde güvenlik için yeterli bir teminat değildi. Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Sovyet taleplerinin kabûl edilmeyeceğini açıklarken,[5] Ankara'nın yalnızlığı sona ermiş sayılamazdı. Örneğin, Nâdir Nâdi, "Bugün Birleşmiş Milletler toplantısına bel bağlayan bir kimse yeryüzünde hemen de hiç kalmamış gibidir. Milletler arasındaki her türlü meseleler, dönüp dolaşıp üçlerin [ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin] huzûruna gelmeye mahkümdur. Yâhut da her koyun kendi bacağından asılacaktır," şeklinde yazarken, aslında Ankara'daki endişeleri, güvensizliği ve karamsar beklentiyi ifâde ediyordu.[6] Necmettin Sadak da, "bugûn sûlhu korumak veyâ korumamak, iki Anglo-Sakson devletinin [ABD ile İngiltere'nin] kararlarına bağlıdır" derken, Ankara'nın siyâsî gerçekçiliğini de ortaya koyuyordu.[7] Yeni yılın hemen başında, Ocak ayında, gerek Yugoslavya'da ve gerekse Arnavutluk'ta halk cumhuriyeti ilân edilmiş ve komünistler yönetime ağırlıklarını koyınuşlardı bile..[8]

1946 yılı, Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir dönemeç noktası olarak kabûl edilmelidir. Daha yılın hemen başında meydana gelen gelişmeler, 1946 yılının Ankara ile Washington arasında özel bir yıl olacağını hissettiriyordu.

1946 yılı başında, Ocak ayında, İran sorunu, gündemdeki yerini ve önemini koruyordu. Kızıl Ordu, İran'dan çekilmeme eğilimindeydi ve bu durum, Batılı müttefikler açısından hem İran petrollerinin ve hem de Orta Doğu'nun petrol güvenliğini tehlikeye düşürüyordu. Ayrıca Türkiye, İran sınırında da Kızıl Ordu ile karşı karşıya kalma tehdidi altındaydı.[9]

Başbakan Saraçoğlu, 6 Şubat'ta düzenlediği basın toplantısında,

5 **Ulus**, (7.1.1946); **Cumhuriyet**, (7.1.1946).

6 Nâdir Nâdi, "Birleşmiş Milletler Toplantısı", **Cumhuriyet**, (3.1.1946)

7 Necmettin Sadak, "Birleşmiş Milletler Kurulunun İşe Başlaması Dolayısıyla", **Akşam**, (10.1.1946); **AT**, Sayı: 146, (Ocak 1946).

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın belgeleri, ABD'nın BM'de Güvenlik Konseyi'nin geçici üyesi olarak Türkiye'nin konumunu desteklemekte olduğunu açıkça göstermektedir. Bkz. **Foreign Relations of the United States (FRUS)**, 1946. Cilt: I, (General: The United Nations), "Queen Elizabeth Zırhlısında ABD Delegasyonunun Birinci Toplantısının Tutanakları", (2.1.1946). Oysa Sovyetler Birliği, Ankara'nın adaylığına karşı çıkıyordu! Türkiye, ABD tarafından BM'nin Ekonomik ve Sosyal Konsey üyeliği için de destekleniyordu. 5 Ocak 1946 târihli bir belge bize bunu göstermektedir. Bu konuda aynı kaynağa bakınız.

8 Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 220-225

9 Ülman, **age**, s. 69; Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 308.

ABD Başkanı Truman'ın son nutkunu hatırlatıyor ve bunu "her türlü tecâvüz ve taarruza yolu kapayan, her çeşit tehditlere hayır cevâbını veren ve Birleşmiş Milletler'in anayasasını kaça mâl olursa olsun yürütmeye karar veren" bir nutuk olarak nitelendiriyordu. Başbakan, bütün devletlerin bu nutkun gösterdiği istikâmette birleşmesini temenni ediyordu.[10]

İki dünyâ arasındaki demeçler de gittikçe sertleşmekteydi: Daha yeni yılın ilk günlerinde, 5 Ocak'ta, Truman, komünist dünyânın genişlemesine karşı daha sert tutum almaktan söz ediyordu. Stalin de, neredeyse bir ay sonra, 9 Şubat'ta, iki farklı ideolojinin yan yana yaşamayacağını söyleyecektir. Nihâyet bu açıklamanın ertesi günü Churchill, Truman'ı ziyâret ederken, Moskova'ya karşı iki devletin ortak çabalarından bahsedecektir. Tabiî Kennan'ın uzun telgrafının 22 Şubat târihli olduğunu da unutmamak gerekir. Bu metinde Kennan, komünizmin yayılmasının önüne geçilmesi gereğinden bahsediyor ve tehlike ve tehdidin yakınlığına dikkat çekiyordu. Tıpkı 5 Mart'ta Churchill'in meşhur "demir perde" konuşmasında olduğu gibi... Truman, 10 Mart'ta da Sovyetler Birliği'nin İran'dan çekilmesini talep edecektir. Bu talep 26 Mart'ta Stalin tarafından olumlu karşılanacak ve Kızıl Ordu'nun İran'dan 6 Mayıs'tan itibâren çekileceğini açıklayacaktır. Diğer yandan, Moskova da, Yunanistan'da bulunan İngiliz birliklerinden dolayı kuşku içindeydi.

Mart ayında İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin bağımsızlığına saygı göstermesi gerektiğini düşünüyordu. İngiltere'nin Moskova Büyükelçisi Frank Roberts, Kennan ile aynı görüşleri paylaşıyordu. Moskova, kuvvetli yayılmacı eğilimler taşımakla kalmıyor, bunu gerçekleştirmek için fırsat da kolluyordu. 25 Nisan'da ise Paris barış konferansı çalışmalarına başla-

10 **BCA BÖKM K**, [Katalog Numarası: 30 10/1] 65 1].

Nihat Erim, tam bu sırada günlüğüne şu notu düşmüştü: "Feridun [Cemâl Erkin] ile görüştüm. Matbuat birbirine küfürden vazgeçsin' demiş... Bunun üzerine matbuata tebliğ yapılmış. 'Ruslara çatılmasın' diye... Hüseyin Câhit [Yalçın] 'ben susamam; bu bir prensip meselesidir' demiş... Avrupa'ya seyahate çıkacakmış... Çâreyi böyle bulmuşlar... Rus Sefiri açıkça söylememiş, ama o mânâya geliyormuş... 'Kars, Ardahan mevzubahis değil, fakat Boğazlar'da üs verin, anlaşalım...' demiş." Erim, **age**, (Cilt: 1), (5 Şubat 1946); s. 48. Bu tâlimâtın harfi harfiyen uygulandığını yine Erim'in günlüğünden öğrenmek mümkündür: Bir İngiliz dergisi için yazdığı yazının bizzat İnönü tarafından okunduktan sonra, İnönü'nün "sonunda Ruslara çatan kısmı çıkar" dediğini aktarıyor. Bunun üzerine Erim, **Ulus** gazetesi için de benzer bir yazı hazırladığını, bu öneri üzerine yazıyı değiştirmesinin daha doğru olacağını bildirmiştir. Nitekim İnönü yazının ilk hâlini gördüğünde, "Rusya aleyhinde gibi görünün ufak imâları bile çıkarttırdı," Erim, **age**. (Cilt: 1), (13 Şubat 1946); s. 49.

yacaktır. Unutulmasın ki, konferans Ekim ayının ortalarına kadar sürecektir. Stalin, Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'de niçin bir deniz üssü edinmemesi gerektiğini hiç anlamamıştı. Orta Doğu ve petrol meselesi de ülkelerin karşılıklı pozisyonlarını etkiliyordu. Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısındaki durumu, genel olarak Moskova'nın İran, Orta Doğu ve Akdeniz politikasından ayrı ele alınamazdı. Balkanlar'da olan bitenler de Batı açısından ürkütücüydü. Yunanistan dışında her yer Sovyet denetimine girmişti ya da süratle girmekteydi. Aynı şey Doğu Avrupa için de söz konusuydu. Yunanistan'da komünist gerillalar yeniden işbaşındaydı. Batı Avrupa'daki gelişmeler ise sadece gerginliğin artmasına neden olmuştu. Soğuk savaşın tarafları arasındaki görüş ayrılıklarını yakınlaştırmak bir yana, hiçbir sorunda uzlaşma sağlamak da mümkün olamıyordu. Batı dünyâsı açısından komünizmin göz göre göre yayılmasına karşılık vermenin zamânı çoktan gelmiş ve hattâ belki de çoktan da geçmişti. Kararsız tutumlar, sâdece karşı tarafı daha da şımarıklaştırırdı. Hele atom bombası tekeli söz konusuysa, tâvizsiz davranmak daha doğru olurdu. İki taraf da artık bütün hamleleri soğuk savaş gözlüğü altında değerlendirmeye almıştı. Kısa sürede herkes buna alıştı.[11]

1946 yılı bütünüyle gittikçe genişleyen karşılıklı güvensizlikler ve karşılıklı pozisyon almalarla geçecektir. Soğuk savaş, çoktan hâkim olmaya başlamıştı bile... Şimdi bu kısa dönemi ayrıntıları ile tâkip etmeye çalışalım...

---

11 Leffler, **The Specter of Communism: The United States and the Origins of the Cold War**, s. 45-55; Feis, **age**, s. 69-135; Rothwell, **age**, s. 244-263; Fleming, **age**, s. 334-362; Crockatt, **age**, s. 22-26; McCalla, **age**, s. 31-40.; Lafeber, **age**, s. 1-36; Senarclens, **age**, s. 120-170; **Measures Short of War**, s. 1-30; Hixson, **age**, s. 1-32; Tony Judt, **Savaş Sonrası**, s. 133-210; John Kent, "The British Empire and the Origins of the Cold War (1944-1949), **Britain and the First Cold War**, s. 165-181; Louise L'Estrange Fawcett, "Invitation to the Cold War: British Policy in Iran (1941-1947)", **Britain and the First Cold War**, s. 184-198; Louis J. Halle, **The Cold War as History**, s. 99-106; **Origins of the Cold War**, s. 23; Michael McGwire, "National Security and Soviet Foreign Policy", **Origins of the Cold War**, s. 53-76; John Kent, "British Policy and the Origins of the Cold War", **Origins of the Cold War**, s. 139-153; Stephen L. McFarland, "The Iranian Crises of 1946 and the Onset of the Cold War", **Origins of the Cold War**, s. 239-256; Melvyn P. Leffler, "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO: 1945-1952", **The Journal of American History**, Cilt: 71, No: 4, (Mart 1985), s. 807-825; Lefler, "National Security", **The Journal of American History**, Cilt: 77, No: 1, (Haziran 1990), s. 143-152; Leffler, "The American Conception of National Security and the Beginning of the Cold War: 1945-1948", **American Historical Review**, (Nisan 1984), s. 346-400; Leffler, **A Preponderance of Power**, s. 77-81. Nihat Erim de Mart ayı başlarında günlüğünde benzer gelişmelere işâret ediyor ve Batıda Sovyetlere karşı tutumun sertleşmeye başladığını kayda geçiriyordu. Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 51.

ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 19 Aralık 1945 târihli geniş bir raporda, Boğazlar sorunu mercek altına alınmıştı. Sovyetler Birliği'nin Boğazlar rejimi konusundaki revizyon talepleri ile Türk-Sovyet ilişkilerini etkileyecek diğer sorunlara ilişkin olarak hazırlanan ve ABD'nin politikasını saptamaya yönelik bu rapora göre, Türkiye Boğazlar sorununu BM gündemine getirirse, bu takdirde ABD, konunun BM genel kurulu ile güvenlik konseyinde ancak genel hatları ve ilkeler düzeyinde görüşülebileceğini, fakat teknik ayrıntılara girilemeyeceğini beyân edecekti. Nitekim 1936 yılında toplanan Montrö Konferansı'nda da teknik ayrıntılar özel uzmanlar tarafından belirlenmişti. Diğer yandan, ABD zâten Boğazlar sorununa ilişkin çözüm önerisinde bulunmuştu. Bu aşamada ABD'nin daha ileri bir inisiyatif almasına ihtiyaç yoktu. Ancak sorun 1945 yılının Aralık ayında toplanacak olan ve ABD, Sovyetler Birliği ile İngiltere Dışişleri Bakanları'nın katılacakları konferansta gündeme gelebilirdi. Fakat Ankara, BM genel kurulunda olsun, güvenlik konseyinde olsun, Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde çok daha geniş ve kapsamlı siyâsî meseleleri gündeme getirebilirdi. Ve bunu yaparken de Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den taleplerini hatırlatabilir ve bunların Türkiye'nin güvenliğini tehdit ettiğini bildirebilirdi. Böyle bir durumda ABD, BM anlaşması gereğince, iki ülke arasında dostça görüşmeler yoluyla bir sonuca varılmasını desteklemeliydi.

Yine de ABD'nin, Montrö Antlaşması'nın revizyonuna ilişkin ilkeleri göz önünde bulundurarak, Moskova'nın Montrö Antlaşması'nın gözden geçirilmesi ile Kars ve Ardahan'daki toprak ve nihâyet Türkiye'nin Sovyet yanlısı tutum alması talepleri karşısında, BM genel kurulunda olsun, güvenlik konseyinde olsun, iki ülke arasındaki ilişkilerin barışa tehdit oluşturabilecek gelişmelerini engelleyecek konum alması gerekebilirdi. Sonuçta, Türk-Sovyet ilişkilerinde yer alan sorunlar, BM'nin ilk gerçek sınavını oluşturabilirdi. Eğer Moskova, Türkiye'ye karşı bâzı küçük bahanelerle saldırgan eylemlerini sürdürmekte ısrâr ederse, bu takdirde bu eylemler saldırganlık şeklinde tanımlanabilir ve bu durumda BM herhangi bir müdahalede bulunamazsa, bu da BM'nin sonu anlamına gelebilirdi. Bu, kaotik bir sonuç olacaktı.

1936 yılında imzâlanan Montrö Antlaşması, Boğazlar üzerinde-

ki Türk egemenliğini onaylamıştı. 19 Mart 1945 târihinde Moskova, Türkiye ile saldırmazlık ve dostluk anlaşmasının günün koşullarına uymadığı gerekçesi ile fesh edildiğini açıklamış ve yeni bir anlaşmanın gereğini işâret etmişti. Bu talep Türkiye'nin soruları ile karşılanmış ve Haziran 1945 târihinde Moskova, yeni bir anlaşma için görüşmelere hazır olduğunu bildirmişti. Ancak öncelikle bâzı koşulların karşılanması gerekiyordu. Bu koşullar, Türk-Sovyet sınırında bulunan Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne iâdesi ile Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesini içeriyordu. Montrö Antlaşması'nın gözden geçirilmesi, savaş zamânında Boğazlar'ın Türk-Sovyet ortak denetimi ile Boğazlar'da Sovyet askerî üsleri gibi, Sovyetler Birliği'ne gerçek garantiler verilmesi anlamına gelmekteydi. Ankara, bu taleplerin Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını ortadan kaldıracağını belirterek, bu koşulların iki ülke arasındaki görüşmelere temel oluşturamayacağını ilân etmişti.

ABD, her ne kadar Montrö Antlaşması'nın tarafı olmasa da, Boğazlar'da ticârî geçiş özgürlüğünün korunması ile yakından ilgiliydi. Diğer yandan, bütün işâretler, Sovyetler Birliği ile diğer Karadeniz devletlerinin de bu ilkenin korunmasından yana olduğunu gösteriyordu. ABD, Boğazlar'da yeni oluşacak herhangi bir rejimin BM anlaşması çerçevesinde ele alınması gerektiği görüşündeydi. Ama bu durumda Panama Kanalı ile benzer suyollarının durumu, uluslararası irtibatları dolayısıyla gündeme gelebilirdi. ABD, Türkiye'nin bağımsızlığı ile yakından ilgiliydi. Onun ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile dostluğunu da istiyordu. Ancak ABD, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yapılacak herhangi bir anlaşmanın BM ilkeleri çerçevesinde ve onunla uyumlu olmasını talep ediyordu.

Temmuz 1945 târihli Potsdam Konferansı'nda alınan kararlar gereğince ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği, Montrö Antlaşması'nın gözden geçirilmesi konusunda mutâbakat sağlamışlardı. ABD, 2 Kasım 1945 târihinde Ankara'ya, 1946 yılında gerçekleşmek üzere Boğazlar anlaşmasını yeniden gözden geçirmek için bir konferans toplanmasını önermişti. Eğer dâvet edilirse ABD konferansa katılmaya da hazır olduğunu bildirmişti. ABD açısından Boğazlar sorununun eşitlikçi bir çözümü için belirli ilkeler şöyle önerilmişti: Boğazlar savaş ve barış zamânında tüm devletlerin ti-

câret gemilerine açık olmalıydı. Boğazlar savaş ve barış zamânında bütün Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin geçişine açık olmalıydı. Üzerinde anlaşılan tonaj sınırlamaları dışında, savaş ve barış zamânında Karadeniz devleti olmayan güçlerin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi mümkün olmayacaktı. Bunun tek istisnâsı, Karadeniz devletlerinin özel izni olması hâlinde ya da ancak BM emrinde hareket ettiği sürece Karadeniz devleti olmayan güçlerin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçebilmesiydi. Raporda, bir de Montrö Antlaşması'nın atıfta bulunduğu Milletler Cemiyeti tâbiri yerine artık BM denilmesinin uygun olacağına değiniliyordu.

Türkiye, İngiltere ile birlikte ABD'nin Boğazlara yönelik ilgisini memnûniyetle karşılamış olmakla birlikte, Amerikan önerisine hayli uzak kalmıştı. Ankara, Montrö Antlaşması'nın yenilenmesine karşı çıkmamakla birlikte, Sovyet uydusu olmak da istemiyordu. Ankara, bağımsızlığına karşı olduğunu belirttiği Sovyet taleplerini reddederken, BM anlaşmasının ilkeleri doğrultusunda, ABD ile İngiltere'nin koruyuculuğuna dönmüştü. Londra, Karadeniz devleti olmayan güçlerin savaş gemilerinin Boğazlar'dan serbest geçişine engel teşkil eden görüşü hayli eleştirmişti, fakat *nihâyet* Amerikan önerilerine yakın duruyordu. Moskova ise, hiç olmazsa gayri resmî olarak, Amerikan önerilerinin gerçekte Montrö Antlaşması'nı değiştirmediğini ileri sürmüş ve Boğazlar bölgesinde kâğıt üzerinde kalmayacak garantiler talep etmişti. Bu, daha çok Batı dünyâsının son sâhil başını kapatmakla ilgiliydi. Diğer yandan, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bu türden bir anlaşma yapılması Ankara'yı Sovyet güvenlik bölgesi içine sokacaktı.[12]

ABD Dışişleri Bakanlığı, yeni yılın hemen başında, 2 Ocak 1946 târihinde, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson'a yazdığı bir raporda, Türkiye ile ilgili meselelerin Moskova'da toplanan Dışişleri Bakanları Konferansı'nda ele alınmadığını ve kendilerinin de Sovyetler Birliği ile bu konuda görüşmediklerini haber veriyordu. Fakat İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin, Molotov'a Sovyetler Birliği'nin bu meseledeki niyetini sormuş ve aldığı yanıtla tatmin olmamıştı. Bu konuşmanın hâli hazırdaki durumu hiçbir şekilde değiştirmediği raporda özellikle vurgulanıyordu. Fakat Wilson, kendi takdir

12 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa).

hakkının sınırları içinde, Ankara'ya Moskova'da Türkiye ile ilgili meselelerin görüşülmemiş olduğunu bildirmeye yetkili kılınmıştı. Diğer yandan, Bevin ile Molotov arasında gerçekleşen görüşme hakkında Ankara'yı bilgilendirmemesi tercih ediliyordu. Çünkü, zâten Londra'nın vereceği bilgi ve tâlimat üzerine, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi, söz konusu ikili arasında geçen görüşme hakkında Ankara'yı bilgilendirecekti. Bu bilgilendirme elbette Londra'nın vereceği bilgi ile sınırlı kalacaktı. Raporda İran konusuna da değiniliyor ve bu konuda Ankara'ya sınırlı bilgi aktarılması özellikle ricâ ediliyordu. Durum nâzikti ve ABD, İran konusunda Moskova ile bâzı görüşmeler yapmıştı. Wilson, İran meselesinde herhangi bir sonuca ulaşılamadığını, fakat tatminkâr bir çözüm için gayret sarf edilmekte olduğunu Ankara'ya aktarabilirdi.[13]

Wilson, hemen ertesi gün, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, bir gün önce Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin ile görüştüğünü ve ona sözlü olarak ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Hüseyin Râgıp Baydur'a yaptığı açıklamaları izâh ettiğini yazıyordu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na ise Türk Büyükelçisinden henüz herhangi bir rapor ulaşmamıştı. Erkin, görüşme sırasında, Amerikan görüşlerine ilişkin içten takdirlerini açıklamış ve bâzı devletlerin etkili bir BM eyleminden umudunu yitirmiş olarak yenilgiyi kabûllenebileceğini ya da örgüte gücenebileceğini belirterek, Türkiye'nin bu devletler arasında yer almadığını vurgulamıştı. Erkin, Amerikan görüşünü içten bir memnûniyetle kabûl etmişti. Ayrıca, Moskova Dışişleri Bakanları Konferansı'nda İran konusunda uğranılan başarısızlığın, Ankara'nın üç büyük güç arasındaki BM anlaşması temelindeki işbirliği umutlarını azalttığını ve hayalkırıklığına neden olduğunu açıklamıştı. Ancak ne olursa olsun Ankara, Moskova'da gerçekleşen konferans sırasında Washington ile Londra'nın Moskova'yı işbirliğine yöneltmek için sarf ettikleri gayretleri takdirle karşılamıştı. Her iki devletin bunun için ağır mâliyete katlanması da takdire şâyândı. Bu çabaların başarılı olduğunu ancak zaman gösterebilirdi. Herhâlükârda Türkiye BM'ye olan umudunu ve inancını koruyordu. BM'in kurucusu olan ABD'nin de BM'yi saldı-

13 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD DB'den Wilson'a", (2.1.1946).

rının önlenmesinde etkili bir araç olarak kullanacağına olan inancını da sürdürüyordu. Erkin, geçen Mart ayından bu yana süren Sovyet baskısından dolayı Türkiye'nin sabrının tükenmekte olduğunu da açıklamıştı. Ankara, Türkiye'de saldırgan bir karakterin kendisini açıkça göstermesini ya da herhangi bir olayı engellemek için kararlı bir tutum içindeydi. Eğer Sovyet baskısı sürerse, ki Erkin bunun süreceği kanısındaydı, Türk basını da kuşkusuz buna yanıt verecek ve basında Sovyetler Birliği aleyhine şiddetli makâleler yayınlanacaktı. Ayrıca, Sovyet Gürcistan'ı yarârına toprak taleplerinin gündeme gelmesinden beri Türkiye'nin her yanında oluşan yurtsever gösteriler de buna eşlik edecekti. Fakat bu gösteriler hiçbir şekilde düşmanca ya da provakatif karakterde olmayacaktı. Wilson'un özel bir sorusu üzerine Erkin, Ermenilere karşı hiçbir gösteri olmayacağına ilişkin güvence vermişti. Erkin, ABD'nin görüşüne özel önem verdiğini, Türk-Sovyet ilişkilerinde görülen genel meselelerin Türkiye'den de öte dünyâ barışına ve güvenliğine doğru kaydığını ve güvenliğin korunmasına ABD'nin derin ilgi göstermesi gerektiğini vurgulamıştı. Ankara,Washington'un görüşlerine tamâmen katılıyordu.[14]

Erkin'in açıklamaları, bu dönemde gerçekleşen Sovyet aleyhtârı gösterilerin hükümetçe düzenlendiğini açıkça göstermektedir. O kadar ki, Erkin, Ermeniler aleyhine gösteri yapılmayacağının garantisini dahi verebiliyordu! Bu garantinin özellikle ABD'ye verilmesinin nedeni, muhtemelen ABD'nin Ermeniler konusundaki özel hassâsiyetiydi. Türkiye'de yaşayan Ermenilerin güvenliği Washington açısından kamuoyu baskısı yaratabilirdi.

Wilson, hemen ertesi gün, 4 Ocak 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporunda, Ankara Radyosu'nun bir gün önceki yayınında, İngilizce de dâhil olmak üzere pek çok yabancı dilde, Sovyet Gürcistanı'nın târihsel geçmişi üzerinde durmuş olduğunu ve dinleyicileri bu gerçekleri herhangi bir ansiklopedi ya da târih kitabı aracılığıyla doğrulamaya dâvet ettiğini belirtiyordu. Radyo, Gürcü akademisyenlerin peri masallarına karşı kendi ger-

14 **FRUS**, 1946. Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (3.1.1946). Benzer saptama ve uyarılar, aynı târihlerde, İngiltere'nın Moskova Büyükelçisi Frank Roberts tarafından da dile getirilmiyordu. Türkiye'nin doğusunda bulunan Ermeni nüfûsun Sovyetler Birliği'ne yeniden geri dönmesi için çaba gösteriliyordu. İngiltere'nın özellikle Orta Doğu'da etkinliğini sürdürmesi için gayret edilmesi gerekiyordu. Rothwell, **age**, s. 244-251.

çeklerini ortaya koymuş ve yayının sonunda, Sovyet Gürcistanı olarak tanımlanan devletin hiçbir zaman günümüzde Türkiye'nin sınırları içinde kalan topraklara sâhip olmadığını belirtmişti.[15]

Wilson, bu kez 9 Ocak 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun bir gün önce kendisine Türk-Sovyet ilişkilerinden söz ettiğini yazıyordu. Saraçoğlu, Moskova'nın Türkiye'deki ajanları tarafından yanlış yönlendirildiğinden endişe ediyordu. Ona göre, Sovyet ajanları, Ankara'nın Sovyetler Birliği karşısında yumuşamaya hazır olduğunu ve Moskova radyosu ile basınının yarattığı dış baskının, Ermeni ve Gürcü talepleri birlikte ve yeni komünist yayınların propaganda baskısı da bunlara katıldığında, sonuçta Türkiye'deki rejimin dağılacağını ve Ankara'da dost bir hükümetin kurulmasına giden yolu hazırlayacağını öngörüyorladı. Saraçoğlu'nu şaşırtan nokta ise, Türkiye'yi yakından tanıyan ve bilen Moskova'nın böyle bir hata yapmasıydı. Oysa aksine, Moskova'nın taleplerine karşılık Türkler tamâmen bütünleşmişlerdi. Moskova'nın Türkiye'ye karşı olan taktikleri, Türkiye'deki tepkiler nedeniyle ve sonucunda tamâmen çığırından çıkmıştı ve Moskova hâli hazırda ne söyleyeceğini bilemiyordu. Bu konuda kararsızdı. Saraçoğlu'na göre, Moskova, Türkiye'ye karşı ciddî fırsat için zamânı ancak BM toplantısından sonra kollayacaktı. Saraçoğlu'na göre, Moskova, Ankara'ya karşı olan taleplerinden vazgeçmeyecek, fakat bu konuda kendileri için uygun fırsatı yakalamaya çalışacaktı. Bu bakımdan Moskova'nın eylemleri ancak gecikebilirdi, fakat yok olmazdı. Saraçoğlu, İran meselesi ile ilgili olarak, İran'daki olayların ve Moskova'da İran konusunda tatmin edici bir uzlaşma ve anlaşmaya varılamamasının Türkiye'de kötümserliği ve endişeleri artırdığını da söylemişti. Bu konuda BM ilkeleri doğrultusunda uluslararası işbirliğinin mümkün olamaması, Ankara'da bu sonucu doğurmuştu.[16]

Yine Wilson, 10 Ocak 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporunda, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Erkin'in kendisini, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın'dan aldığı bir haberle, İngiltere Başbakanı Attlee ile Bevin arasında gerçekleşen bir görüşme hakkında bilgilendirdiğini bildiri-

15 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (4.1.1946).

16 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (9.1.1946).

yordu. Attlee ile olan görüşme, Büyükelçinin Başbakan ile gerçekleştirdiği ilk görüşmeydi ve daha çok Açıkalın'ın Sovyet taleplerine karşı Türkiye'nin pozisyonunu açıkladığı tek yanlı ve yüzyüze bir monolog şeklinde gerçekleşmişti. Başbakan kendisini dikkatle dinlemiş ve Türkiye'nin tutumunu tamâmen onaylamıştı. Bevin ile olan görüşme ise, Attlee'nin Moskova'dan dönüşünden sonra gerçekleşmişti. Bevin, Stalin ile görüşmelerinden birinde, Stalin'in Türkiye ile sorunları gündeme getirdiğini açıklamıştı. Bevin, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik amacının ne olduğunu bilmek konusunda samimi bir ilgi göstermişti. Bevin, Moskova'nın Türkiye'ye yönelik tutumunun Ankara'nın büyük bir orduyu elde tutmasını gerektirdiğini ve bunun da ülkenin ekonomik gelişmesine mâni olduğunu belirtmişti. Stalin ise, Türkiye'nin büyük bir ordu tutmaya devâm etmesinin karârının yine Ankara'ya âid olduğunu belirtmekle yetinmişti. Bevin, bu yanıt üzerine, Türkiye'nin güvenliğinin İngiltere açısından hayâtî önemde olduğunu vurgulamıştı. Bevin, daha 31 Aralık'ta bu açıklamasını Açıkalın'a da bildirmişti. Bevin, Stalin'e Türkiye'nin İngiltere'nin müttefiki olduğunu da söylemişti.

Erkin, bu görüşme sırasında, İnönü ile Saraçoğlu'nu ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Acheson'un Türkiye'nin Washington Büyükelçisi'ne ilettiği görüşlere ilişkin olarak da bilgilendirdiğini söylemişti. Acheson'un Türk-Sovyet anlaşmazlığının iki ülke arasında bir mesele olmaktan çıkarak, artık dünyâ barışını ve güvenliğini ilgilendiren bir gündem maddesi hâline geldiği yönündeki görüşleri nakledilmişti. ABD'nin bu konudaki derin ilgisinin altı çizilmişti. Gerek İnönü ve gerekse Saraçoğlu, bu demece büyük önem vermişlerdi. Erkin, Türk Hükûmeti'nin nihâyet, en azından şimdilik, kendisini daha iyi hissettiğini açıklamıştı. Bu rahatlama, Bevin'in Stalin'e olan açıklamasından dolayı olmuştu. Bu açıklamada, Açıkalın'a ABD'nin görüşü iletilmişti. Buna göre, Sovyetler Birliği'nin sinir savaşı, Türkiye'nin moralini zayıflatmak bir yana, aksine, târihindeki pek çok örnek gibi, Türkiye'yi güçlendirmiş ve bütünleştirmişti. Wilson, raporunun sonunda, son iki günden bu yana, Türk Hükümeti'nin diğer üyeleri ile olsun, iyi bilgilendirilmiş Türklerle olsun yaptığı görüşmelerden aldığı izlenimi de belirtiyor ve Erkin'in kendi üzerinde bıraktığı izlenimi, yâni Türklerin ken-

dilerini artık daha rahat hissettikleri yolundaki açıklamayı desteklediğini vurguluyordu.[17]

ABD Dışişleri Bakanlığı ise, yine aynı gün, 10 Ocak 1946 târihinde, Wilson'a ilettiği raporda, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Boğazlarla ilgili olarak Londra'ya yeni öneriler sunduğu yolundaki haberlerin doğru olmadığını açıklıyordu. ABD'nin görüşlerinde herhangi bir değişiklik olmamıştı ve bu görüşler zamânında Wilson'a nasıl bildirilmişse, hâli hazırda hiçbir değişiklik geçirmeksizin öylece duruyordu. Londra'da gerçekleşen toplantı sırasında da bu konuda herhangi bir gelişme olması için bir neden yoktu. ABD Dışişleri Bakanlığı, Boğazlar konusunda hâli hazırda daha ileri bir inisiyatif almaya hazır değildi. ABD'nin Türkiye'ye sunduğu öneri, Montrö Antlaşması'nın gözden geçirilmesi için uluslararası bir konferansın toplanmasına yönelik bir tavsiye idi ve eğer ABD de çağrılırsa, bu tür bir konferansa katılabilirdi. Böyle bir konferansın toplanması için çağrıda bulunmakta inisiyatif gösterebilecek devletler ise, yalnızca Montrö Antlaşması'nın imzâcısı olan devletlerdi.[18]

Wilson da, 15 Ocak 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, Erkin'in kendisini bilgilendirdiğini haber veriyordu. Buna göre, Erkin, 12 Ocak'ta Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov'un Ankara'ya, Türk basınında yayınlanan ve Sovyetler Birliği'ni sert bir şekilde eleştiren makâleleri protesto eden sert ve saygısız bir nota ilettiğini haber vermişti. Özellikle bir makâlede, Makyavelizmin artık Molotovizm hâline geldiğinden ve Stalin'in de Hitler'in izinden gittiğinden söz ediliyordu. Bu yazılar şiddetle protesto edilmişti. Erkin'in Wilson'a yaptığı açıklamaya göre, bereket versin ki, Sovyet notasından sâdece iki ya da üç gün önce, Başbakan, Türk basınını Sovyetler Birliği'ne karşı saldırgan bir tutumdan uzak kalmak konusunda uyarmıştı. Türk basını bu konuda çok dikkatli olmalıydı. Ankara'nın Sovyet notasına karşı olan yanıtında bu uyarı vurgulanmış ve Türk Hükû-

17 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (10.1.1946). Görüşme 5 Ocak'ta gerçekleşmişti. Jaeschke, **Die Türkei in den Jahren 1942-1951**, s. 56. 16 Ocak'ta ise Saffet Arıkan, Çanakkale savaşında müttefik ordularının komutanı olan general Hamilton'un 93. doğumgünü şerefine verilen törene katılmıştı! Jaeschke, **age**, s. 56.

18 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD DB'den Wilson'a", (10.1.1946).

meti'nin Türk basınında görülen bu türden makâleler karşısındaki üzüntüsü açıklanmıştı. Ancak, bu türden makâleler, her ne kadar Sovyet liderlerine karşı kişisel saldırganlık içerse de, Türk toprakları konusunda talepkâr bâzı Gürcü profesörlerin makâlelerini içeren Sovyet basın ve radyo kampanyasının Türkiye'de yarattığı duyguların ışığında okunmalıydı. Ankara, Türk Hükümeti'nin basında görülen ve Sovyetler Birliği'ni sert bir şekilde eleştiren yayınları durdurmak konusunda inisiyatif kullanabileceğini açıklarken, karşılık olarak da, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye haksızlıklar içeren basın ve radyo yayınlarını durdurmasını talep etmişti. Wilson, farklı kaynaklardan aldığı bilgiler temelinde, Saraçoğlu'nun bir önceki haftanın başlarında gazetecilerle bir toplantı yaptığını haber aldığını da bildiriyordu. Raporda, bunu tâkiben Türk basınında artık Sovyetler Birliği ile ilgili makâlelerde önemli bir ton farkı görüldüğüne dikkat çekiliyor ve sert eleştirilerin eğer hâlâ varsa çok azaldığına işâret ediliyordu.[19]

Açıkça görüldüğü gibi, Türk basını, en azından dış politika konusunda bu dönemde dahi hükûmetin doğrudan bir aracı işlevini görmekteydi ve hükümet, basını dış politikada bir araç olarak kullanmaktan vazgeçmemişti. Gelenek sürüyordu. Basının hükümet karşısındaki bu araçsal işlevi, elbette tek-parti rejiminin yarattığı basın anlayışında yatıyordu. Basın, dış politikada kendisi ile hükümet politikası arasına mesâfe koyamıyordu.

ABD'nin Moskova temsilcisi Kennan, 15 Ocak 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, hâli hazırda gerçekleşen Sovyet-Bulgar görüşmelerine ilişkin bilgi almanın imkânsızlığına değinirken, bu kapsamda Türkiye'nin konumuna da işâret ediyordu. Buna göre, Türkiye'nin tecrit edilmesinde büyük Bulgaristan düşüncesi önemli rol oynayabilirdi. Ayrıca Moskova, Bulgaristan'daki varlığını, Türkiye üzerindeki yayılmacı eğilimleri ve Boğazlar üzerindeki talepleri ile birlikte ele alıyordu. Moskova, Sofya'nın kendi güvenlik bölgesinde yer alması konusunda ısrarcıydı. Eğer bu durum gerçekleşirse ve büyük Bulgaristan yolunda adım atılırsa, bu, Balkanlar'da Sovyet hâkimiyeti kurulması, Türkiye'nin tecridi ve yine Türkiye'nin politik stratejik potansiye-

19 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (15.1.1946). Moskova Radyosu, 22 Şubat'ta benzer iddiâları yineleyecektir. Jaeschke, **age**, s. 58.

linin tarafsızlaştırılması ve zayıflatılması, Boğazlar'da Sovyet üslerinin kurulması ve Sovyet askerî gücünün Adriyatik ve Ege Denizi'ne taşınması anlamına gelecekti. Bütün bunlar Sovyet yayılmasının hedeflerini oluşturuyordu.[20]

ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan târihsiz bir raporda, ABD'nin Orta Doğu ve bu arada Türkiye politikasına da açıklık getirilmeye çalışılıyordu. Buna göre, Sovyetler Birliği, İngiltere'nin yarattığı yapıyı kırmaya kararlı görünüyordu. Böylece Moskova'nın gücü ve etkisi, Türkiye ve Boğazlar üzerinden Akdeniz'e, İran ve İran Körfezi üzerinden de Hint Okyanusu'na kadar uzanabilirdi. Son beş yıl içinde Sovyetler Birliği'nin yayılmasına engel olan iki bariyer artık ortadan kalkmıştı: Bu bariyerler, batıda Almanya ve doğuda da Japonya idi. Yakın Doğu'daki gelişmeler, hâli hazırda Moskova'nın güneydeki üçüncü bariyerin de kaldırılmasına yönelik yoğun çabalarına tanıklık etmekteydi. Bu alanda Amerikan politikası, Yakın Doğu'da açık kapı politikası izlemekti. ABD'nin Yakın Doğu politikasının belirlenmesinde ancak küçük adımlar atılabilmişti. Elbette ABD, bölgede güç ya da güç tehdidi kullanarak kendi politikalarını empoze etme niyetinde değildi. Diğer yandan, Amerikan ekonomik gücüne bölgenin ihtiyâcı vardı. Ancak pek az yardım yapılabilmişti. Aslında Yakın Doğu meselesi, olası bir savaş için yeterli nedendi.

Eğer ABD ileri bir adım atacaksa, bunun Sovyetler Birliği'nin İran ve Türkiye'de geri dönülemeyecek ilerlemesinden önce olması gerekiyordu. Raporda bu adımın ne olabileceği soruluyor ve bu soru şöyle yanıtlanıyordu: ABD, Yakın Doğu'da Sovyet yayılmacı politikasına karşı bir adım atacaksa, bu adım, Sovyetler Birliği ile Batılı büyük güçler arasında bir anlaşmaya varılmasını gerek-

20 **FRUS**, Cilt: VI. (The Near East and Africa). "Kennan'dan ABD DB'ye. (15.1.1946). Ayrıca bkz. Leffler. "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO: 1945-1952", **The Journal of American History**, Cilt: 71, (Mart 1985), s. 807-825. Leffler'in revizyonist soğuk savaş analizi, Moskova'nın politikasının ABD tarafından hayli abartılı ve yanlış, bâzen de kasdî yanlış değerlendirildiği üzerine kuruludur. Her ne kadar Amerikan ve İngiliz istihbârâtı, Sovyet yayılmasının farklı değerlendirmelerini de yapsa, politik karar alma mekanizmasının bu türden açıklamalara fazla itibâr etmediği görüşündedir. Aslında Leffler'e göre, Sovyetler, sâdece savunma içindeydi ve kendisini koruma gayreti, onun saldırgan kategorisinde görülmesine yol açıyordu. ABD ise, olası bir savaşta Sovyetler Birliği'nin can alıcı kısımlarını imhâ etme politikası üzerine, soğuk savaşın gidişâtını belirlemişti. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin imhâ politikası çerçevesinde bu sırada hava gücünün temel alanı olarak belirlendi ve stratejik önceliğe kavuştu. Ayrıca bkz. Leffler. "The American Conception of National Security and the Beginning of the Cold War: 1945-1948", **American Historical Review**, (Nisan 1984), s. 346-400.

tirirdi. BM, bu türden bir anlaşmanın oluşacağı doğru yerdi. Büyük güçler arasında bir konferans düzenlenebilirdi. ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'nın katılacağı bir konferans söz konusuydu ve konferansın altı ay içinde toplanması öngörülüyordu. Böylece BM anayasasının rûhunun temelinde Yakın Doğu'nun geleceğine birlikte karar vermek mümkün olabilirdi. Konferansın temel amacı, büyük güçlerin Yakın Doğu ile ilgili ortak bir politika oluşturmalarını sağlamaktı. Olası bir anlaşmanın temeli, büyük güçler arasındaki çatışmaları ortadan kaldırmak, Yakın Doğu halklarının çıkarlarını korumak ve BM rûhuna hiçbir şekilde karşı çıkmamak olmalıydı.

Diğer yandan, Yakın Doğu ülkeleri muhtemelen konferansın kararlarının bâzılarına karşı çıkacaklardı. Yine de konferansta alınacak kararların Yakın Doğu halklarının çıkarlarına ve gelişmelerine uygun düştüğü oranda benimsenmesi beklenirdi. Raporda, böyle bir konferansın başarıyla sonuçlanmasının güç olacağına değiniliyor ve özellikle İngiltere'nin tasarlanan konferansa hayli kuşkulu yaklaşacağı vurgulanıyordu. Londra, böyle bir konferansın İngiltere'nin Yakın Doğu'daki konumunu tehlikeye atacağının farkındaydı. Zâten Yakın Doğu'daki konumu hayli zayıflamıştı. İngiltere, Akdeniz'de ve Hint Okyanusu'nda Moskova ile uzlaşmayı umuyordu. Londra'nın umudu, Moskova ile varılacak bir uzlaşma sonucunda, Sovyetler Birliği'nin bölgenin denetimini eline geçirmekten dolayı tatmin olmasıydı. Raporda, bu türden bir uzlaşmanın Sovyetler Birliği ile İngiltere arasındaki mücâdeleyi ortadan kaldıramayacağı özellikle vurgulanmıştı. Böyle bir durumda dahi, Sovyetler Birliği yayılınacı politikasından vazgeçmeyecek ve derhâl Akdeniz'e ve Hint Okyanusu'na doğru ilerlemeye devâm edecekti. Ayrıca Moskova da, böyle bir konferansın kendisinin güney ve güney-batı yönüne olan genişlemesini durduracak bir engel oluşturabileceğini görecekti. Sâdece Fransa konferansa katılmayı kabûl ederdi. Fransa, belki Lübnan'da bir askerî üsle yetinecekti. Onun Yakın Doğu'da oynabileceği bir rol artık kalmamıştı. Diğer yandan, Moskova'nın Kuzey İran'daki varlığı, onun İngiltere ve ABD ile olan anlaşmalarını ihlâl etmesi anlamına geliyordu. Moskova, Türkiye'de de sıkıntı yaratmıştı. Karadeniz ile Boğazlar tarafında toprak talep etmişti. Görünen oydu ki, hiçbir büyük güç,

tek başına davranarak, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikalarına karşı koyamazdı. Eğer Sovyetler Birliği, güç kullanarak ya da tehditle Türkiye'yi denetimi altına alırsa, bu takdirde BM de Milletler Cemiyeti'nin durumuna düşerdi. Bu durum, aynı zamanda BM'nin işlevi konusunda gerçek bir test olacaktı.[21]

Bu arada, 18 Ocak 1946 târihli bir başka Amerikan raporunda ise, ABD Dışişleri Bakanı Byrnes, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Acheson ile Yakın Doğu ve Afrika masası başkanı Henderson için bilgi notu iletiyordu. Buna göre, Byrnes, 17 Ocak'ta Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile görüşmüştü. Saka, bu görüşme sırasında, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Boğazlar'da üsler ve toprak taleplerine ilişkin Ankara'nın görüşlerini gündeme getirmişti. Saka, bu konuda Sovyetler Birliği'nin resmî bir talebi olmadığını da söylemişti. Bununla birlikte, Moskova, Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın süresinin dolmasına altı ay kala, anlaşmanın yeni koşullarda yenilenmesi gerektiğini bildirmişti. Ankara'nın yeni koşulların ne olduğu konusundaki sorusu üzerine ise, Moskova, bu koşulların, doğudaki Kars ve Ardahan bölgesinin kendisine iâde edilmesi ve Boğazlar'da da askerî üsler kurulması konusunun görüşülmesi olduğuna işâret etmişti. Bunun üzerine Byrnes, Saka'ya Türkiye'nin doğusunda yaşayan insanların karakterini sormuştu. Saka, Kars ve Ardahan'da yaşayan insanların Türk olduğunu ve Türkçe konuştuğunu, ayrıca Türk Hükümeti'nin demokrasi anlayışı ile tamâmen tatmin olduklarını açıklamıştı. Durum Azerbaycan'dakinden tamâmen farklıydı; çünkü Azerbaycan'da gerek başkentte ve gerekse ülkede farklı ırklardan insanlar yaşıyorlardı ve bu insanlar, İran'da bulacaklarından çok daha iyi muamele ile karşılaşmışlardı. Byrnes'ın hâli hazırda Türkiye'nin askerî konumunu sorması üzerine, Saka, kesin olarak söyleyemese de, hâlen Türk ordusunda yaklaşık olarak muhtemelen bir milyon asker bulunduğunu açıklamıştı. Türkiye, ordusunu terhis edememişti. Aksine, hâli hazırdaki durum nedeniyle, daha da genişletmesi gerekiyordu. Saka, Türklerin sabırlı karakterine vurgu yapsa da, Moskova'nın Türkiye'nin ister doğu bölgesinde, isterse bir başka bölgesinde bir bahane ile işgâle kalkışması hâlinde, Türklerin bunu

21 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa).

büyük bir metânetle karşılayacağından ve bunun sonucunun askerî bir çatışma olacağından emin bulunduğunu söylemişti. Ankara, hâli hazırdaki durumu provoke edebilecek herhangi bir vesileden kaçınacaktı, fakat Saka, gerek hükümetin ve gerekse Türk halkının herhangi bir işgâle karşı kesin bir mukâvemet göstereceğinden de emindi.

Görüşmenin bu aşamasında Byrnes, konuya ilişkin kendi görüşlerini gündeme getirmişti. Buna göre, Byrnes, BM'nin kurulmasından ve çalışmaya başlamasından duyulan memnûniyeti belirtmiş ve BM'nin daha da gelişmesi hâlinde bu türden benzer sorunların çözümünde Ankara'nın endişelerinin ortadan kaldırabileceğini söylemişti. Saka ise, ABD'nin konuya ilişkin ilgisinden dolayı Wilson'a takdirlerini belirtmişti. Ayrıca, Moskova'da gerçekleşen görüşmeler hakkında Wilson'un Ankara'ya sunduğu bilgiler için de aynı takdir duyguları geçerliydi.[22]

Wilson, 22 Ocak 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na ilettiği raporunda, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin'in Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı farklı bir çizgi izlemeye başladığı görüşünde olduğunu açıkladığını yazıyordu. Birkaç gün önce Bulgaristan Dışişleri Bakanı Antonov, aynı zamanda Dışişleri Bakanlığı'na da vekâlet eden Mâliye Bakanı Nûrullah Esat Sümer'i akşam yemeğine dâvet etmişti. Yemekten sonra Antonov Sümer'i alıkoymuş ve ikili arasında gerçekleşen görüşme sırasında da Türk-Sovyet ilişkilerinde gelişme umduğunu ifâde etmişti. Antonov, iki ülke arasındaki sorunun nedeninin Moskova'nın hâli hazırdaki Türk Hükûmeti'ne güvenmemesi olduğuna inandığını belirtmiş ve Saraçoğlu'nun Başbakanlıktan ayrılmasının sorunların sonu anlamına geleceği konusundaki görüşünü iletmişti. Sümer ise, bu görüşe karşı, hâli hazırda iki ülke arasındaki sorunların kaynağının Moskova'nın Ankara'dan talep ettikleri olduğunu ve bu taleplerin açıkça Moskova'nın Türk Hükûmeti'nde yapılacak değişikliklerden çok öteye taleplerde bulunduğunu gösterdiğini söylemişti. Erkin, Sümer'in konuşmasının raporunu okuduğunda, Antonov'a aktarılması gerekenlerin bâzılarının eksik kaldığını düşündüğünü vurgulamıştı.

22 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD DB", (18.1.1946).

Erkin, bunun üzerine Antonov'u görüşmeye dâvet ettiğini ve bu görüşme sırasında da Antonov'a, Sümer'e Türk Hükümeti'nde değişiklik konusunu gündeme getirip getirmediğini sormuştu. Bu soru üzerine Antonov, utanarak bunu yaptığını söylemişti. Antonov, bununla birlikte, bu önerinin yalnızca kişisel olduğunu, çünkü Sofya'nın Türk-Sovyet ilişkilerindeki gelişmelere çok önem verdiğini bildirmişti. Erkin, bu açıklama üzerine, bu görüşün ancak Sovyetler Birliği tarafından açıklanması hâlinde bilgi niteliğine bürünebileceğini söylemişti. Ancak Türk Hükümeti'nde yapılacak bir değişiklik önerisi, herhangi bir yabancı diplomat tarafından kendi fikri olarak açıklanırsa, bu kabûl edilemezdi. Türkiye'nin içişlerine müdahale edilmesi kabûl edilemezdi. Ayrıca, Türkiye'yi yakından tanıyan herkesin bilebileceği gibi, Türk Hükümeti'ne yönelik herhangi bir eleştiri, Türkiye'de dış tehdit olarak algılanırdı. Erkin'e göre, Türk Hükümeti'nin konumu her zamankinden daha da güçlüydü. Antonov ise, kişisel bakış açısını yalnızca Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesine Sofya'nın çok önem vermesinden dolayı açıkladığını tekrâr etmekle yetinmişti.

Erkin, Wilson'a, Antonov'un hiç kuşkûsuz Sovyet Büyükelçisi'nin sözcüsü olduğunu ve onun açıklamasının Moskova'nın Türkiye'yi zayıflatmak için kullandığı çabaların yeni çizgisini oluşturduğunu söylemişti. Dahası, Sovyet basın ve radyosunun Türkiye'ye karşı almış olduğu yeni tutumun da bu yeni çizgiye uygun olduğu kanısındaydı. Erkin'in tahminine göre, Moskova, bu yeni çizgiyi bir süre deneyip, bir sonuca ulaşmadığını gördükten sonra, eski saldırgan basın ve radyo yayınlarına geri dönecekti.[23]

ABD'nin Londra Büyükelçisi Winant, 25 Ocak 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın aynı gün kendisine, İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin'in Dışişleri Bakanı Hasan Saka'yı Türk-Sovyet çatışmasını hâli hazırda BM gündemine getirmemesi için iknâ etmeye çalıştığını haber verdiğini açıklıyordu. Fakat İngiltere Dışişleri Bakanlığı için sürpriz bir şekilde bu öneri Saka tarafından kabûl edilmemişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın tahminine göre, Ankara, öncelikle Sovyet-İran çatışmasındaki gelişmeleri görmek için bekliyordu.[24]

23 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (22.1.1946).

24 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Winant'tan ABD DB'ye", (25.1.1946).

Wilson, 31 Ocak 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile daha önceki târihlerde yaptığı görüşmelerin raporlarına atıfta bulunuyor ve bu raporlarda, Saka'ya, Türk-Sovyet ilişkilerindeki sorunların yalnızca Türkiye'yi değil, fakat dünyâ barışını ve güvenliğini ilgilendirdiğini ve ABD'nin de bu konudaki derin ilgisini vurguladığını söylediğini yazdığını hatırlatıyordu. Wilson, ayrıca Saka'ya, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı sâkin ve kararlı durarak, doğru bir rotada bulunduğunu da söylemişti. Böylece Ankara, Sovyetler Birliği'nin provokasyonlarının yol açabileceği herhangi bir olaydan ya da vesileden de dikkatlice uzak durmayı başarıyordu.[25]

Wilson, hemen ertesi gün, 1 Şubat 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, 22 Ocak târihli raporunda sözünü ettiği meselelerle ilgili olarak yeni gelişmeler olduğuna dikkat çekiyordu. Buna göre, Antonov, Mâliye Bakanı ve Dışişleri Bakanı vekili olan Sümer ile birkaç gün önce görüşmüştü. Antonov, Sümer'e, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov'a, Sümer'in Sovyet taleplerinin Türk Hükümeti'nde olası bir değişikliği hayli aştığı ve Moskova'nın Ankara'dan İngiltere ile ittifâkına son vermesini istediği yolundaki değerlendirmesini aktardığını iletmişti. Vinogradov ise, bunun doğru olmadığını söylemiş ve Moskova'nın Ankara'nın Londra ile ittifâkına son vermesini istemediğini açıklamıştı. Antonov, görüşmenin devâmında, görünürde kendi görüşlerini açıklamaya devâm etmişti. Buna göre, hâli hazırda Türkiye'ye yönelik Sovyet basın ve radyo saldırısının azalması ve buna karşılık olarak da Türk basınında Sovyetler Birliği'ne yönelik olarak ortaya çıkan sâkin tutum, iki ülke arasında güçlüklerin aşılmasını sağlama imkânı yaratmıştı. Antonov, bu doğrultuda inisiyatif alınmasını ricâ ediyordu.

Sümer ise, Ankara'nın hâli hazırda Moskova ile sorunlarını çözmekten başka bir şey istemediğini, fakat iki ülke arasındaki olası bir anlaşmanın ancak iki ülkenin tam eşitliği temelinde gerçekleşebileceğini söylemişti. Bunun için Moskova'nın geçen yılın Hazi-

---

Nihat Erim, günlüğüne şu notu düşmüştür: Hasan Saka, Londra'da Bevin ile görüştüğünde, 'Siz yardım etseniz de, etmeseniz de, biz toprak ve üs vermeyiz; harb ederiz' demiş..." (15 Ocak 19476); Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 47.

25 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (31.1.1946).

ran ayında gündeme getirdiği Boğazlar'da üs ve doğu bölgesindeki taleplerini geri çekmesi gerekiyordu. Antonov, Sümer'e açıkça Kars ve Ardahan'ı unutabileceğini söylemişti. Moskova için önemli olan nokta, Boğazlar konusunda Türkiye ile bir anlaşmaya varmaktı. Antonov ise, bunun üs anlamına mı geldiği yolundaki soruyu yanıtlamaktan dikkatlice kaçınmıştı. Antonov, sâdece Vinogradov'un bu konuyu Türk Hükümeti ile görüşmeye yetkili olduğunu söylemekle yetinmişti. Bu arada Ankara'nın da Vinogradov ile görüşeceği konusundaki ümidini dile getirmişti. Bunun üzerine Sümer de, arzu ettiği zamanda Vinogradov ile görüşmeye hazır olduğunu açıklamıştı.

Erkin, Wilson'a, bütün bunlardan sonra, Ankara'nın, hayli kuşkucu yaklaşsa da, bu gelişmeye büyük önem verdiğini ve Vinogradov'un izleyeceği yönü görmenin ilginç olacağını söylemişti. Erkin'in değerlendirmesine göre, Moskova, Sovyet ajanlarının verdiği yanlış tavsiyeleri dikkate alarak, Türkiye'yi yumuşatmak için giriştiği kampanyanın başarısız kaldığını anlamıştı ve şimdi artık yeni bir taktik denemek zorundaydı. Moskova'nın isteği, Boğazlar üzerinde Sovyet denetimini gerçekleştirecek şekilde Türkiye ile bir Boğazlar anlaşması yapmaktı.

Ankara'nın değerlendirmesi ise şöyleydi: Boğazlar, uluslararası bir meseleydi; Potsdam Konferansı'nda üç büyük güç, Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi konusundaki sürece ilişkin önerilerini ayrı ayrı Ankara'ya bildirmeye karar vermişlerdi. ABD ile İngiltere, önerilerini bildirmişlerdi; fakat Sovyetler Birliği henüz herhangi bir öneride bulunmamıştı. Eğer Moskova da Ankara'ya önerilerini sunmak isterse, Türk Hükümeti bu önerileri göz önüne almaya hazırdı. Eğer Montrö Antlaşması ile ilgili olarak anlaşmaya uygun bir şekilde uluslararası bir konferansın toplanmasına yönelik bir uzlaşmaya varılabilirse, ABD de anlaşmanın revizyonu için dâvet edilebilirdi.[26]

---

26 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (1.2.1946).

Nihat Erim, günlüğünde şunları yazmaktadır: "Parti grubunda Londra'da bulunan Hasan Saka'ya vekâlet eden Nûrullah Esat Sümer dış vaziyet hakkında izâhat verdi. Konuşurken; 'Rus baskısını Saraçoğlu Hükûmeti'nin çok tenkit edilen durumunu kurtarmak için istismâr ettiği belli oluyor. Ruslar Meclisin itimâdını hâiz olan Saraçoğlu Hükûmeti'ni beğenmiyorlar,' tarzında ifâdede bulundu. Bulgar Sefiri Antonof ile yaptığı bir görüşmede, Antonof kendisine, Ruslarla yaklaşma temini için Saraçoğlu'nun değiştirilmesinin iyi olacağını söylemiş..." 15 Ocak 19476); Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 47.

Yine Wilson, hemen ertesi gün, 2 Şubat 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, bir gün önce Vinogradov ile görüştüğünü açıklıyordu. Wilson, raporunda, görüşmenin ilginç kısımlarını şöyle özetlemişti: Vinogradov, Wilson'a Türk basınının Sovyetler Birliği'ne yönelik tutumuyla tatmin olmadığını açıklamıştı. Türk basınında her ne kadar Sovyet liderlerine karşı saldırı görülmüyorsa da, hâlâ Sovyetler Birliği'ne karşı nâhoş makâleler yayınlanıyordu. Son birkaç gündür gerek Moskova radyosunda ve gerekse Türk basınında yeniden ve karşılıklı olarak tatsız şeyler yayınlanmıştı. Wilson, Erkin'in kendisine bundan söz ettiğini ve Moskova radyosunun uzlaşmayı bozduğunu ve Türk basınının da buna yanıt verdiğini söylediğini yazıyordu. Erkin, Dışişleri Bakanlığı'nın sürekli olarak Türk basınının tonunu düşürmeye çalıştığını, fakat Moskova radyosunun tonunun yeniden yükselmesi ile birlikte bunun başarısız kaldığını açıklamıştı. Eğer Moskova radyosu terbiyeli davranırsa, kendilerinin de Türk basınının sessiz kalmasını sağlayabileceklerini vurgulamıştı.

Wilson, raporunun ilerleyen kısımlarında, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri yeniden gözden geçiriyordu. Wilson'a göre, aslında iki ülke arasındaki tek sorun Boğazlar konusuydu. Moskova açısından gerçekten de önemli olan tek sorun Boğazlar'dı. Vinogradov ise, bu görüşe karşı çıkmış, Kars ve Ardahan'ın da Moskova açısından çok önemli olduğunu söylemiş ve geçen yıl Haziran ayında Molotov'un Sarper'e, Türkiye Sovyetler Birliği ile ittifak anlaşması yapmak istiyorsa, sınır sorunlarının çözülmesi gerektiğini söylediğini açıklamıştı. Ankara ise, böyle bir ittifak anlaşmasının kendileri tarafından aslâ gündeme getirilmediğinde ısrarlıydı. Wilson, Vinogradov'a, sorunun bir anlaşma ile çözülebileceğini söylemişti. Bunun üzerine Vinogradov, Brest-Litovsk Antlaşması'nın Sovyetler Birliği'nin zayıf bir ânında imzâlandığını ve Türk-Sovyet sınırını saptayan anlaşmanın da 16 Mart 1921 târihli Moskova Antlaşması olduğunu hatırlatmıştı. Ona göre, Moskova Antlaşması, Brest-Litovsk Antlaşması'nın uzantısıydı. Vinogradov, o târihte Sovyetler Birliği'nin zayıf olduğunu tekrarlamak ihtiyacını duymuştu. Bu antlaşma değişen koşullar göz önünde bulundurularak yeniden gözden geçirilmeliydi. Sovyetler Birliği, Polonya ile iki ülke arasındaki sınırı saptayan yeni bir anlaşma imzâlamıştı

ve aynı şeyin Türkiye ile de yapılmaması için hiçbir neden yoktu.

Wilson raporunun bu noktasında, 1 Şubat târihli raporuna atıfta bulunarak, Antonov'un açıklamalarını hatırlatıyordu. Wilson, Vinogradov'un açıklamalarına karşılık olarak, Sovyetler Birliği ve İngiltere tarafından 10 Ağustos 1941 târihinde Ankara'ya yapılan açıklamayı hatırlatmıştı ki, bu açıklamada, Sovyetler Birliği, Türkiye'ye toprak bütünlüğü konusunda güvence vermişti. Vinogradov ise, bu açıklamanın Sovyet ve İngiliz ordularının İran'a girdiği zamâna denk düştüğünü ve açıklamanın yalnızca İran'da meydana gelen operasyon ile ilgili olduğunu, İran operasyonlarının Türkiye'nin toprak bütünlüğü açısından bir sakınca taşımayacağına ilişkin güvence içerdiğini açıklamıştı. Wilson ise, söz konusu açıklamanın genel nitelikte olduğunu ve Vinogradov'un sözünü ettiği şekilde hiçbir noktasının sınırlı bir yoruma açık olmadığını ileri sürmüştü. Fakat Vinogradov ısrarlıydı; ona göre, söz konusu açıklama, o zamanki olayların çerçevesi içinde ele alınmalı ve okunmalıydı. Ne olursa olsun bugüne hiçbir etkisi olamazdı.

Görüşmenin son aşamasında Vinogradov, Irak heyetinin 7 Şubat 1946 târihinde gerçekleşecek olan Ankara ziyâretinden de söz etmiş ve ziyâretin amacının Türkiye ile Irak arasında yardımlaşma anlaşması imzâlanması olduğunu söylemişti. Böyle bir anlaşma, ileride Arap Ligi'nde bulunan diğer devletleri de kapsamına alabilirdi. Nitekim heyetin başında bulunan Nûri El-Said de böyle bir girişimin yandaşıydı. Zâten kendisi geçen yıl Eylül ayında Türkiye'ye yaptığı ziyâretten bu yana bu proje üzerinde çalışmıştı. Vinogradov'a göre, projenin arkasında İngiltere yer alıyordu ve projenin asıl hedefi de Sovyetler Birliği idi.[27]

Wilson, aradan on gün geçtikten sonra, 12 Şubat 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, bu kez Ankara'nın görüşlerini belirtmeye çalışıyordu. Buna göre, Ankara, Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi konusunda ABD'nin önerilerinin İngiltere tarafından da kabûl edilebileceği kanısındaydı. Nitekim Ankara, 21 Kasım 1945 târihli İngiliz notasının da Potsdam Konferansı'nda üzerinde anlaşılan sürece uygun olarak verildiği görüşündeydi. Wilson, raporunda belirttiği ilk nok-

27 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (2.2.1946).

ta ile ilgili olarak, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi'nin kendisine, ABD'nin önerisinin, birkaç ayrıntılı husus hâricinde, tatminkâr bulunduğunu düşündüğünü söylediğini yazıyordu. Büyükelçi, kendisine hiç kuşkusuz Ankara'nın benzer görüşlerini ifâde etmişti. Ne olursa olsun, Wilson'a göre, Ankara, İngiltere'nin görüşlerini bu şekilde kabûl ediyordu.

Wilson, raporunun ilerleyen kısmında, ikinci nokta ile ilgili olarak da, kendi izlenimini dile getiriyordu. Buna göre, Ankara, İngiltere'nin 21 Kasım târihli notasını, ABD'nin aynı konudaki görüşüne ilişkin notası karşısında, kendisinin Londra'nın görüşünü talep etmesinin yanıtı olarak görmüştü. Ankara, bu notayı Londra'nın daha ayrıntılı önerilerinin izleyeceğini ve 21 Kasım târihli notanın da hâli hazırdaki koşullar altında Londra'nın yazılı olarak sunabileceği herşeyi içerdiğini düşünüyordu. Bu öneri, Potsdam Konferansı kararlarına göre Londra'nın pratik amaçlı bir girişimi olarak görülüyordu. Gerçi Wilson, Londra'nın Ankara'ya bu yönde bir açıklamada bulunmadığı kanısındaydı. Bu bağlamda ABD Dışişleri Bakanlığı, Montrö Antlaşması'nın revizyonu konusunda geçen yıl Ekim ayında gündeme gelen ve Ankara'ya iletilen Amerikan önerisine Londra'nın karşı çıktığını hatırlamalıydı. ABD'nin o zamanki önerisinin temel nedeni ise, Sovyetler Birliği ile bir başka vesile sonucunda karşı karşıya gelmekten kaçınmaktı. Wilson, raporunda, ABD'nin daha ayrıntılı görüşlerinin şimdilik açıklanmamasının tercih edilmesi gerektiğine işâret ediyor; aksi takdirde Sovyetler Birliği'nin karşılık verebilme ihtimâlinden söz ediyordu.[28]

Wilson, hemen ertesi gün, 13 Şubat 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı için kaleme aldığı raporunda, Mâliye Bakanı ve Dışişleri Bakan vekili Nûrullah Esat Sümer'in kendisine yaptığı bir açıklamaya yer vermişti. Buna göre, Sümer, 4 Şubat'ta İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'nde verilen bir dâvet sırasında, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov ile uzun bir görüşme yapmıştı. Büyükelçi, Sovyetler Birliği'ne yönelik olarak Türk basınında hâkim olan tonun hafifletilmesi için dostça yardım istemişti. Ona göre, aslında Türk Hükûmeti yakın zamanda bunu başarmıştı, fakat Moskova radyosu anlaşmaya uymamıştı. Büyükel-

28 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (12.2.1946).

çi, Moskova'nın bu konuda yeni bir çaba gösterilmesinden duyacağı memnuniyeti belirtmişti. Böylece Sovyet Hükümeti de benzer bir çabanın içine girebilecekti. Bu görüşmeden iki gün sonra Türk Hükûmeti, Basın ve Yayın Genel Müdürü'nü İstanbul'a göndermiş ve genel müdür, orada gazetelerin başyazarları ile görüşerek, basının Sovyetler Birliği'ne rahat vermesini istemişti. Bunun sonucunda da geçen hafta içinde Türk basınında Sovyetler Birliği'ne ilişkin olarak hiçbir cansıkıcı yoruma yer verilmemişti. Moskova radyosu da, buna karşılık, Türkiye'ye yönelik hiçbir nâhoş yayın yapmamıştı. Bütün bu gelişmeleri Sümer yeni bir ateşkes olarak nitelendiriyordu.

Vinogradov, bunun üzerine Sümer'e, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için Ankara'nın niçin daha fazla çaba harcamadığını sormuştu. Sümer, bu soruyu, Türk Hükümeti'nin bu konuda büyük çaba harcayabileceği, fakat bunun ancak Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü temelinde gerçekleşebileceği şeklinde yanıtlamıştı. Ardından da, Moskova'nın geçen Haziran ayından bu yana gündeme getirdiği doğu bölgesinde toprak ve Boğazlar'da da üs taleplerini hâlâ sürdürüp sürdürmediğini sormuştu. Bu soruya yanıt olarak Vinogradov, toprak talebinin her ne kadar önemli olmakla birlikte, Boğazlar kadar hayâtî olmadığını söylemişti. Bunun üzerine Sümer, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ile ilgili talebinin tamı tamına ne olduğunu sormuştu. Büyükelçi, Boğazlar sorununun Sovyetler Birliği açısından bir güvenlik meselesi olduğunu ve bu konuda uygun güvencenin muhakkak sağlanması gerektiğine işâret etmişti. Sümer ise, Boğazlar'da egemen ve dost bir Türkiye'nin bulunmasından daha iyi bir garanti olamayacağına dikkat çekmişti. Büyükelçi de bunun üzerine, Türkiye'nin zayıf bir ülke olduğuna dikkat çekmiş ve Boğazları savunamayacağını ileri sürmüştü. Oysa Sovyetler Birliği'nin güvenliği açısından gerekirse Moskova'nın üsleri kullanması gerekiyordu. Bu iddiâ karşısında Sümer, Boğazlar'da Sovyet üssü kurulması talebinin Türkiye'nin hükümranlık hakkı ile çatıştığına dikkat çekmişti. Ardından da Sümer, toprak talebinin birinci öncelik olmadığı sürece, Moskova'nın doğu bölgesindeki toprak talebini geri çekebileceğini belirtmişti. Büyükelçi ise, bu öneriye karşılık olarak, Sovyetler Birliği'nin, anayasası gereğince, bütün Sovyet Cumhuriyet-

lerinin çıkarlarını koruması gerektiğini ve doğu bölgesindeki toprak talebinin Ermeni temsilciler adına gündeme geldiğini hatırlatmıştı. Bu nedenle toprak talebi geri çekilemezdi. Görüşmenin sonuna doğru Büyükelçi, ülkesinin Polonya ile istediği şekilde yaptığı anlaşma için uzun zaman beklediğini ve aynı şekilde Türkiye ile bir anlaşma için de uzun zaman bekleyebileceğini söylemişti. Bir başka ifâde ile Sümer, Wilson'a yeniden Antonov'un açıklamalarından önceki duruma geri dönüldüğünü belirtmişti. Moskova, gerek toprak talebinden ve gerekse Boğazlar'da üs talebinden geri adım atmamıştı ve zamânın kendi lehine işlediği kanısındaydı.[29]

Wilson, 28 Şubat 1946 târihinde, *ABD Dışişleri Bakanlığı'na* yazdığı raporda, İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin'in 21 Şubat'ta İngiliz Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada belirttiği gibi, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 6 Mart 1921 târihli Moskova Antlaşması'na göre saptanan sınırın bizzat Stalin ile dönemin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Cebesoy arasında imzâlanmış olduğunu hatırlatıyordu. Bevin'e göre, o zamanki sınır anlaşması iki engelle karşılaşmıştı. Bunlar, Batum ile Kars'ın güneydoğusunda kalan bölge idi. Dönemin Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Çiçerin, bu kördüğümle ilgili olarak, Türk ve Sovyet delegasyonlarının bizzat dönemin Milliyetler Komiseri olan Stalin ile görüşmesini önermişti. Stalin, Çiçerin'den daha etkili bir konumdaydı. Böyle de yapılmıştı ve Stalin ile sürdürülen ayrıntılı görüşmeler sonucunda, Türkiye ile Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasındaki sınır çizilmişti. Bu görüşmeler sırasında Stalin, Batum'un Sovyetler Birliği'nde kalmasında ısrâr etmiş ve buna karşılık olarak Kars ve civârındaki bölgeyi Türkiye'ye bırakmayı önermişti. Sınır da bu temel üzerinde saptanmıştı.[30]

Diğer yandan, unutulmasın ki, Ankara, 1946 yılı başlarında, ABD'ye verdiği önem kadar, İngiltere ile ittifâkına da önem veriyordu.[31] Bu yakın ilişkinin bir başka belirtisi de, İngiliz tezgâh-

29 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (13.2.1946).

30 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (28.2.1946).

31 Hüseyin Câhit Yalçın, *"Rus-İngiliz Dâvâsı"*, **Tanin**, (3.2 1946); Necmettin Sadak, "Herşey Açığa Vuruluyor. Bu da Bir Kazançtır", **Akşam**, (3.2.1946); Nihat Erim, "Değişmeyen İngiltere", **Ulus**, (6.2.1946); **AT**, Sayı: 147. (Şubat 1946)

larında inşâ edilen bir muhribin Mart ayında İngiliz subaylarınca Türkiye'ye getirilmesi ve teslim edilmesidir.[32] Saraçoğlu da, basın toplantısında, İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin'in açıklamalarının Türk-İngiliz dostluğunu sağlamlaştırdığını vurgulamıştı.[33] Nitekim Nihat Erim de, 6 Şubat 1946 târihli günlüğünde, şöyle yazmaktadır: "Reisicumhur, 'İngilizlerden ittifâkın bâki olduğuna dâir aleni bir teminat isteyelim' demiş... Feridun [Cemâl Erkin] gece Nûrullah [Esat Sümer]'in evinde [İngiliz Sefâreti Müsteşarı] Helm'e bunu açmış... 'Sefirle konuşayım; yarın cevap veririm' demiş... Sefir, Nûrullah [Esat Sümer]'e gelmiş; Hasan Saka Londra'da hâriciye ile görüşürse, kendisini tatmin edecek cevâbı alacaktır' demiş... Hasan Saka'ya talimat gitmiş..." Aradan geçen bir haftadan sonra Erim, 13 Şubat târihli günlük notunda, İnönü'nün İngiltere'nin Ankara'nın arkasında duracağından emin bulunduğunu yazmaktadır. Bununla birlikte, işin uzadığı ve nihâyet Saka'ya tâlimat gidinceye kadar Saka'nın Londra'dan ayrıldığı da yine Erim'in 16 Şubat târihli günlük notlarından anlaşılmaktadır.[34]

Wilson, 1 Mart 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir başka raporda, Mâliye Bakanı ve Dışişleri Bakan vekili Nûrullah Esat Sümer'in kendisine yaptığı bâzı açıklamalardan söz ediyordu. Sümer, 25 Şubat'ta Vinogradov ile görüşmüştü. Büyükelçi, bu görüşme sırasında kendisine yaptığı açıklamada, Bevin'in söz konusu açıklamasını Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın Londra'daki çabalarına bağlamıştı. Sümer ise, bu iddiâyı tamâmen ve kesinlikle reddetmiş ve bu açıklamayı Türk-İngiliz ilişkilerinin ve Türkiye'nin konumunun basit bir ifâdesi olarak tanımlamıştı. Vinogradov ise, bu açıklamanın Sovyetler Birliği'ne karşı Türk- İngiliz birlikteliğini ortaya koyduğu görüşündeydi. Sümer de, Bevin'in konuşması sırasında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluk antlaşmasının yenilenmesi konusundaki ümidini de açıkladığını hatırlatmakla yetinmişti. Böyle bir gelişme, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Türkiye arasındaki güvene katkıda bulunacaktı.

Vinogradov, bu görüşme sırasında da, eski formülasyonu tek-

32 **AT**, Sayı: 148, (Mart 1946).

33 **BCA BÖKM K**, [Katalog Numarası: 30 10/11 65 1].

34 Erim, **age.** (Cilt: I), s. 48-50. Haldun Derin'in anılarında da aynı sırada benzer anlatıma şâhit oluyoruz. Derin, **age.** s. 184.

râr etmişti: Eğer Ankara Sovyetler Birliği ile ittifak antlaşması imzâlamak istiyorsa, bu takdirde Molotov'un geçen Haziran ayında belirttiği koşulları yerine getirmek zorundaydı. Sümer de eski görüşlerini tekrâr etmişti: Türkiye, hiçbir zaman Sovyetler Birliği ile bir ittifak antlaşması talep etmemiş, böyle bir antlaşma istememişti; Ankara'nın istediği yalnızca Sovyetler Birliği ile dostça ve güven dolu bir ilişki idi. Bunu sağlamak için de, 1925 yılında olduğu gibi, bu eski anlaşmanın çizgisinde yeni bir dostluk antlaşmasını kabûle hazırdı.

Görüşmenin bu aşamasında Büyükelçi ilginç bir saptamada bulunmuştu: Vinogradov, Molotov'un doğu bölgesindeki toprak taleplerine ilişkin olarak, bu talebin Ermenilerin ihtiyâcını dile getirdiğini ve Türkiye'nin başkaca bir bölge toprağı kazanarak, bu talebi dengeleyebileceğini dile getirmişti. Yâni Ankara, doğu bölgesinde talep edilen toprağa karşılık, bir başka yerden toprak kazanabilir ve durumu eşitleyebilirdi. Sümer, bu öneriye karşı, Türkiye'nin ne toprak talebinde bulunduğunu, ne de toprak verebileceğini söylemişti. Raporunun bu kısmında Wilson, Vinogradov'un özellikle bir başka toprak parçası olarak nereyi kasd ettiğinin belli olmadığını belirtmek gereğini hissetmiştir.

Büyükelçi, görüşmenin bu aşamasında, Moskova'nın Türkiye ile sâdece iki sorunu çözmek istediğini yinelemişti: İlk sorun, doğu bölgesindeki topraklar ve ikincisi de Boğazlar meselesiydi. Sümer, toprak talebi meselesi ile ilgili olarak Ankara'nın konumunun gâyet açık olduğunu belirtmekle yetinmişti. Boğazlar ile ilgili olarak ise, Potsdam Konferansı'nda kararlaştırılan sürece uygun davranmak gerekiyordu. Nitekim İngiltere ile ABD, alınan karar gereğince, Montrö Antlaşması ile ilgili görüşlerini Ankara'ya sunmuştu. Fakat Moskova bunu henüz yapmamıştı. Bütün bu açıklamalardan sonra Büyükelçi, yeniden Molotov'un geçen Haziran ayında dile getirdiği talepleri hatırlatmıştı. Görüşmenin sonunda ise, Büyükelçi, Sümer ile görüşmelerini sürdürmek istediğini, fakat Dışişleri Bakanlığı'na gidemediğini söylemişti. Oysa bu görüşme gibi başkaca toplantılara, meselâ bir öğle yemeğine katılmak istiyordu. Sümer ise, bu öneri karşısında, evinin Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçiliği'ne çok yakın, evinin kapısının da her zaman için açık olduğunu söylemişti. Vinogradov ise, Sümer'in bu dâ-

vetini gündemde bulunan meseleleri görüşmek için bir çağrı olarak kabûl ettiğini açıklamıştı. Sümer de, bu açıklama üzerine, Wilson'a, Moskova'nın bu şekilde herşeyi çarpıttığını söylemişti.[35]

Wilson, on gün sonra, 10 Mart 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun basın toplantısı hakkında bilgi veriyordu. Saraçoğlu, gazetecileri Sovyetler Birliği hakkında yazdıkları konusunda dizginlemiş ve tutumlarını yumuşatmıştı. Bunun üzerine gazeteciler, Sovyet radyosunun yeniden Türkiye'ye karşı saldırıya geçtiğine değinerek, Başbakanı protesto etmişlerdi. Buna rağmen Saraçoğlu, Türk basının anti-Sovyet kampanyadan kaçınması gerektiğini yinelemişti. Churchill ve diğerleri, dikkatli olunması gerektiğini belirtmişlerdi ve sükût Türkiye'nin lehine olacaktı.[36]

Bir hafta sonra, Wilson, 18 Mart 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir başka raporda, kendisine ulaşan Amerikan kaynaklı bir bilgiyi paylaşıyordu. Bilginin kaynağı yakın bir zamanda İstanbul'u ziyâret etmişti. Buna göre, Romanya ve Bulgaristan'daki Sovyet askerî düzenlemeleri önemli görünüyordu. Son iki haftadır demiryolu ile Besarabya'dan Dobruca'ya ve oradan da Bulgaristan'a yoğun askerî birlik sevki söz konusuydu. Dobruca'da ve kuzeydoğu Bulgaristan'da yoğun askerî birlik konuşlanması vardı. Ayrıca, bunların arasında Sovyetler Birliği'nden sevk edilmiş olan çoğu zırhlı yeni askerî birlikler de vardı. Besarabya'dan Ploesti'ye kadar olan demiryolu hattı da, Sovyetler Birliği'ne Ploesti'de kurulu platformun yükleme ve boşaltma imkânını artırıyordu. Bölgede artan mühimmat yığınağı da vardı. On gün kadar önce de bâzı askerî uçaklar Bulgaristan'a, Sovyetler Birliği hava kuvvetlerinin ana üssüne inmişlerdi. Bükreş'te ve ona yakın bölgelerdeki altmış has-

---

35 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD OB'ye", (1.3.1946).
Nihat Erim'in günlüğünden konunun bir başka yönünü öğrenmek mümkündür: "Bevin, Avam kamarası'ndaki müzâkereler esnâsında Türkiye'den de bahsetmiş... (...) Ben bu beyânâtı kâfi derecede kuvvetli bulmadım. Bizim için daha kuvvetli ve açık konuşabilir, meselâ ittifâkın bâki olduğunu söyleyebilirdi. Fakat Rusya'yı tahrik etmiş olmaktan çekiniyorlarmış... Buradaki elçi ve Müsteşar Helm, Feridun [Cemâl Erkin]'e öyle söylemişler." (21 Şubat 1946); ancak 22 Şubat târihli nottan Bevin'in yeterli ölçüde güçlü desteğinin anlaşıldığı yazılmıştır. "Tatmin edici olduğu anlaşılıyor"du. Nihâyet 25 Şubat târihli notta şunlar yazılıdır: "Feridun [Cemâl Erkin]'e uğradım. Bevin'in beyânâtı hakkında şunları öğrendim. Hasan Saka Bevin ile görüşmüş... Bu beyânâtın yapılmasını istemiş... Ayrıca askerî ihtiyaçlar için kredi de istemiş..." Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 50-51.

36 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (10.3.1946).

tahâneye de 1 Nisan târihine kadar tıbbî malzeme yığınağı yapılmıştı ve bu hastahânelerdeki bütün iyileşmekte olan hastaların taburcu edilmeleri istenmişti.

Bütün bu bilgilerle Türkiye sınırının diğer yanında İran'da meydana gelen Sovyet askerî hareketliliği, eğer Sovyet çıkarları noktasından zamanlaması da uygun olduğuna kanaat getirilirse, bu takdirde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye kısa süre içinde saldırısı için gösterge sayılabilirdi. Türkiye'ye yönelik Sovyet hedefleri, daha önce de rapor edildiği gibi, Türk Hükûmeti'ni yıkmak ve onun yerine dost bir hükûmet kurulmasını sağlamaktı; böylece Baltık Denizi'nden Karadeniz'e kadar kurulan Sovyet güvenlik bölgesinde Türkiye'nin meydana getirdiği boşluk dolacaktı. Bu da, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerinde denetimini sağlayacak ve Türkiye üzerinde Batı etkisini ortadan kaldıracaktı. Kısaca, Türkiye üzerinde hâkimiyet sağlanacaktı.

Wilson, raporunda, hâli hazırda Sovyet askerî hazırlığının, bu amaca varmak için güç kullanılıp kullanılmayacağı konusunda karar verme aşamasında olduğunu yazıyordu. Wilson'un kendi görüşü, Türkiye'ye karşı saldırıda Moskova'nın dolaylı yöntemler kullanacağı yönündeydi. Meselâ, doğrudan bir savaşın riskini taşımaktansa, Türkiye'nin doğusunda Ermeni ve Kürt cephelerinde hizmet vermeyi tercih edeceklerdi. Hattâ Moskova, Türkiye'ye karşı bu tür bir hareketi de erteleyecek ve zamânını kendi lehine çalıştığından hareketle de sonuca uluşmaya çalışacaktı. En azından Wilson'un kişisel değerlendirmesi böyleydi.

Hâli hazırda Moskova, İran'daki pozisyonunu pekiştiriyordu. İran'daki pozisyonu ise, Türkiye üzerindeki kıskaç harekâtının doğu çatalının kapanması anlamına geliyordu. Yunanistan'da gerçekleşen seçimlerden sonra İngiltere'nin sosyalist hükümeti, Yunanistan'daki birliklerinin geri çekilmesi konusunda üzerinde hayli yoğun baskı hissedecekti. Yunanistan'dan İngiliz birliklerinin geri çekilmesi ise, bu ülkede iç savaşa giden yolu açacaktı. Elbette Yugoslavya'da Tito da iç savaşa müdahale edecek ve Yunanistan'da kendilerine dost bir hükûmetin yaratılmasına çalışacaktı. Bu takdirde Yunanistan'da da kıskaç harekâtının çatalı Batı aleyhine kapanmış olacak ve nihâyet Türkiye'nin Akdeniz'de İngiltere'nin yardımından izole edilmesi mümkün olacaktı.

Wilson'a göre, Moskova'nın Ankara'ya savaş ilânı, Sovyetler Birliği'nin Batılı demokrasiler ile işbirliği politikasından tamâmen vazgeçme konusunda temel bir karar aldığı anlamına gelirdi. Yine Wilson'a göre, bu, ağır riskler içeren önemli bir karar olurdu. Wilson, bu türden bir karârı imâ eden tek bir işâretin, son aylarda askerî birliklerin hareketliliği ile Moskova'daki yabancı muhabirlerin faaliyetlerinin sınırlandırılması olduğunu belirtiyordu. Wilson, eline ulaşan son askerî bilgiler temelinde, Türkiye'ye karşı Sovyet taktikleri konusundaki eski görüşleri yeniden ele almak gerektiğini yazıyordu. Her ne kadar mantıksız görünmekteyse de, 15 Nisan târihinden sonra yolların geniş hareketlilik için elverişli olduğu hatırlanacak olursa, bu târihten sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı güç kullanma ihtimâli yine de göz önüne alınmalıydı.[37]

Sâdece iki gün sonra, 20 Mart 1946 târihli raporunda Wilson, ABD Dışişleri Bakanlığı'na, basında çıkan haberlere ilişkin bilgi vermekteydi. Buna göre, ABD, BM ilkelerine uygun olarak, saldırıya uğrayan tarafın yanında yer alacaktı. ABD'nin son davranışı, İran ve Türkiye'de bu yönde bir güvence olarak değerlendirilmişti. Diğer yandan, ABD Dışişleri Bakanlığı, hiçbir devlete Moskova'yı provoke etmeye yarayabilecek herhangi bir boş çek de vermeyecekti. Nihâyet, Ankara ile Washington arasında gerçekleşen bir seri görüşme sırasında, ABD'nin tutumu Türkiye'ye zâten birkaç hafta önce açıklanmıştı. ABD'nin İran politikası da, ABD'nin Tahran Büyükelçisi aracılığıyla, İran'a bildirilmişti. ABD'nin dış politikası, tamâmen BM ilkeleri temelinde düzenlenmişti ve Washington, bu sınırlar dışında, özel güvenceler vermekten de kaçınmaktaydı.

Wilson, raporunun geri kalan kısmında bir başka konuya daha değiniyor ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin'in kısa bir süre önce kendisini aradığını haber veriyordu. Erkin, Wilson'a, basının Türkiye'nin görüş açısını öğrenmek için Dışişleri Bakanlığı'nı sıkıştırdığını ve basına bir açıklama yapmak zorunda olduğunu söylemişti. Erkin, Wilson'un söz konusu raporla ilgili olarak bilgi sâhibi olup olmadığını öğrenmek istemişti. Bu soru üzerine Wilson, bu konuda herhangi bir bilgisi bulunmadığını söylemekle yetinmişti. Fakat ABD Dışişleri Bakanlığı'nın dü-

37 **FRUS**. 1946. Cilt: VII, (The Near East and Africa). "Wilson'dan ABD DB'ye", (18.3.1946).

zenlediği basın toplantısında aldığı nota göre, Wilson, ABD'nin İran'a güvence vermeye hazır olmadığını açıkladığını belirtmişti. Wilson, Erkin ile görüşmesi sırasında, basında pek çok konuda bulanıklık bulunduğunu ileri sürmüş ve en azından daha iyi şeyler söylemesi gerektiğini bildirmişti. Erkin ise, Aralık ayı sonunda ABD Dışişleri Bakanı'nın Türkiye'nin Washington Büyükelçisi'ne yaptığı açıklamayı ve 28 Şubat'ta da yine ABD Dışişleri Bakanı'nın konuşmasını her zaman için aklında tuttuğunu belirterek, basına yapacağı açıklamada da, bu açıklamaları onaylayan ya da tekzib eden şekilde yorumlanabilecek hiçbir şey söylememeye dikkat edeceğini bildirmişti. Mâdem ki sözü edilen rapor Washington'da hazırlanmıştı, o hâlde, Erkin'e göre, doğru olan, bu sorunun yanıtını bizzat oradan öğrenmekti. Wilson da, Washington'a, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Ankara'nın muhtemel sorularına yanıt vermeye hazır olması gerektiğini hatırlatıyordu.[38]

Wilson, hemen ertesi gün, 23 Mart 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı için hazırladığı bir başka raporda, ABD Dışişleri Bakanı'nın 27 Şubat'ta kendisine yazdığı mektubu 18 Mart günü aldığını haber veriyordu. Bu mektupta ABD'nin Türkiye'ye yönelik dış politikasının ana hatlarına yer verilmişti ve Wilson'dan da söz konusu politikayı değerlendirmesi ve önerilerde bulunması talep edilmişti. Wilson, raporunda, kendisinden istenen değerlendirmeleri ve önerileri gündeme getiriyordu. Wilson, raporunda ortaya konulan görüş ve önerilerin tamâmen kişisel nitelikte olmadığını da vurguluyordu.

Wilson, daha önceki bir raporunda da belirttiği gibi, Türkiye karşısında Sovyet hedeflerini şöyle özetliyordu: Montrö Antlaşması'nda yapılacak olası bir revizyonun Sovyetler Birliği'ne savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişinde hâkim bir konum sunması; Boğazlar sorununun muhtemelen Türk-Sovyet ilişkilerinin en önemli konusu olduğu...

Wilson, ABD Dışişleri Bakanlığı'na daha önce yazdığı raporlarda da belirtmeye çalıştığı gibi, Türk-Sovyet ilişkilerini ilgilendiren Boğazlar sorununu, her ne kadar Sovyetler Birliği açısından Türkiye'ye karşı gerçek hedeflerini oluştursa da, ikinci derecede bir me-

38 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (20.3.1946).

sele olarak gördüğünü açıklıyordu. Aslında İkinci Dünyâ Savaşı yıllarında hava kuvvetlerinin gelişimi stratejik açıdan Boğazlar'ın değerini hayli kısıtlamıştı. Gerçekte Boğazlar Ege Adaları'nda konuşlandırılmış hava kuvvetleri tarafından bir savaş sırasında denetlenebilirdi. Wilson, raporunda eski görüşünü yineliyor ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye karşısındaki gerçek hedefinin Montrö Antlaşması'nın değiştirilmesi olmadığını vurguluyordu. Asıl hedef, Türkiye üzerinde Sovyet hâkimiyetini sağlamaktı. Baltık Denizi'nden Karadeniz'e kadar genişleyen Sovyetler Birliği'nin güvenlik çemberi, Sovyet hâkimiyetine girmiş olan devletlerden oluşuyordu ve Türkiye, bu çemberde biricik boşluğu oluşturuyordu. Türkiye bağımsız bir dış politika uyguluyor ve özellikle de yardım ve danışma için Batı demokrasilerine başvuruyordu. İşte Sovyetler Birliği'nin tolere edemediği nokta buydu. Moskova'nın hedefi, hâli hazırdaki bağımsız Türk Hükümeti'ni devirmek ve onun yerine Türkiye'de Sovyet hâkimiyeti altında dost bir rejim kurmaktı. Eğer Sovyetler Birliği bunu başarabilirse, bu takdirde Moskova'nın batı ve güney sınırlarında onun hâkimiyet alanında kalan devletlerin oluşturduğu güvenlik çemberi tamamlanacak ve Türkiye üzerindeki Batı etkisine son verilecekti. Eğer Moskova bu amacına erişebilirse, bu arada Boğazları da denetimi altına alacaktı. Fakat Wilson, bunun Moskova'nın ilk hedefi olmadığını yeniden belirtmek ihtiyâcını duymuştu. Zâten eğer Sovyetler Birliği'nin Türkiye karşısındaki ilk hedefi, Boğazlar rejimini kendi lehine değiştirmek olsaydı, bu takdirde Moskova'nın yapması gereken tek şey, Montrö Antlaşması'nın değiştirilmesi yönünde 2 Kasım 1945 târihinde ortaya konulan ABD önerisini kabûl etmek olurdu. Söz konusu ABD önerisi, Karadeniz devletlerine Boğazlar'da üstün bir konum sunuyordu. Bu öneri, aslında Pedro'dan bu yana Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'da elde etmek istediği konumu sunmuştu.

Sovyetler Birliği'nin Potsdam Konferansı'nda üzerinde anlaşılan süreci reddetmesi ve Ankara'ya, Montrö Antlaşması'nın değiştirilmesi yönündeki görüşlerini sunmak yerine, Boğazlar'da üs talebini pozitif bir güvence olarak dile getirmesi, Wilson'un değerlendirmesine göre, Moskova'nın Boğazlar'dan geçiş rejimine ilişkin olarak uluslararası anlaşmayı değiştirmeye pek de önem vermediğinin göstergesiydi. Boğazlar'da üs elde etmek için Türkiye'ye bas-

kıda bulunmak, bağımsız bir güç olarak Türkiye'nin yok oluşu ve Türkiye'nin de Bulgaristan, Romanya ve Polonya gibi Sovyet hâkimiyetine girmiş bir ülke olduğu anlamına gelirdi.

Wilson, raporunda, ABD'nin Türkiye'ye destek olduğuna, fakat bu desteğin içeriğinin tam ve kesin olarak tanımlanmamış olduğuna dikkat çekiyordu. Wilson'a göre, ABD, BM aracılığıyla ve BM içinde Türkiye'ye tüm olası desteği vermeye hazırdı. Bu destek, tek bir şey hâricinde neredeyse herşeyi kapsıyordu. Kapsamına almadığı tek şey, Türkiye'ye yönelik bir Sovyet saldırısıydı. Böyle bir saldırı hâlinde Moskova'nın olası bir vetosu, BM'nin yapabileceği yasal müdahalenin önünü kesecekti. O zaman ABD ne yapacaktı? Wilson, bu soruya verilecek yanıt varsa, bunun gizli kalmasından yanaydı. Böyle bir dökümandan söz edilmemeliydi. Diğer yandan. bu sorunun yanıtı verilmediği sürece, ABD'nin Türkiye politikasının bir bütün olduğu da söylenemezdi.[39]

ABD Yeniden Silâhlanma Alt Komitesi tarafından hazırlanarak, 21 Mart 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı, Ordu ve Donanma Koordinasyon Komitesi'ne iletilen bir raporda, Türkiye'ye talep ettiği ve ihtiyâcı olan askerî malzemenin satışının gerçekleşmesi gerektiği belirtiliyordu. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı silâhlanması desteklenmeliydi; fakat Türkiye herhâlükârda saldırgan eğilimlerden de uzak kalmalıydı.[40]

Missouri'nin İstanbul'u ziyâreti

ABD, 6 Mart'ta Moskova'ya Kızıl Ordu'nun İran'dan derhâl geri çekilmesine ilişkin nota verirken, diğer yandan Kızıl Ordu, aynı günlerde İran içlerinde askerî harekâtta ve Tahran'a sâdece 30 kilometre mesâfedeydi.[41]

39 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (23.3.1946). Bu arada İngiltere'nin çok daha kararlı bir şekilde Ankara'nın ardında yer aldığı dikkati çekiyordu. Yine de açık bir ittifak anlaşmasından henüz uzaktı Londra. Rothwell, **age**, s. 250-255.

40 **FRUS**, 1946, Cilt: I, (General: The United Nations), "ABD Yeniden Silâhlanma Alt Komitesi'nden ABD DB. Ordu ve Donanma Koordinasyon Komitesi'ne", (21.3.1946). Ayrıca bkz. **FRUS**, 1946. Cilt: I, (General: The United Nations). "ABD DB'den Matthews'un ABD Dışişleri Bakanlığı, Ordu ve Donanma Koordinasyon Komitesi'ne Bilgi Notu", (1.4.1946). Bu rapor, ABD'nin Sovyetler Birliği'nin dış politika tutumunu analiz ederek. Washington'un uygulamaya koyması gereken siyâsî ve askerî stratejiyi içermesi bakımından önemlidir. Türkiye de, Sovyet olası yayılma alanı olarak saptanmıştı.

41 **Cumhuriyet**, (14.3 1946).

Truman, aynı gün, 6 Mart'ta, 1944 yılının Kasım ayında ölen Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenâzesinin Amerikan donanmasının en büyük zırhlılarından biri olan Missouri ile Türkiye'ye gönderilmesini emretmişti.[42]

Aslında bu gelişme, diplomatik geleneklere tamâmen uygundu. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Vâsıf Çınar'ın cenâzesi de, yaklaşık on yıl önce, 1935 yılının Temmuz ayında, Sovyet donanmasına âid Çevoda kruvazörü ile İstanbul'a getirilmişti. Bu ziyâret üzerinde de resmî yayın organı *Ayın Târihi* tarafından uzun uzun durulmuştu.[43]

22 Mart'ta New York limanından ayrılacak olan Missouri, Pire, İskenderiye, Napoli ve Tanca'yı da ziyâret edecekti. Her ne kadar Amerikan Dışişleri Bakanlığı, ziyâretin siyâsî hiçbir anlamı olmadığını açıklasa da, resmî *Ayın Târihi* dergisi, Missouri'nin dünyânın en büyük zırhlı savaş gemilerinden biri olduğunu ve Akdeniz'de bulunan İngiliz donanmasına eşlik edeceğini vurguluyor ve Akdeniz'de yapılacak askerî manevralara da dâhil olacağını haber veriyordu.[44]

ABD'nin donanmasının en tanınmış savaş gemilerinden birini Akdeniz'e ve İstanbul limanına yollaması, elbette diplomatik geleneğin ötesinde siyâsî ve askerî bir öneme ve anlama sâhipti ve bu anlam her iki başkent tarafından da ânında anlaşılmıştı.[45] Nitekim Âsım Us, ziyâret haberinin "bir atom bombası tesiri" yaptığını be-

42 Ülman, **age**, s. 69-74; **DTDP**, s. 210; Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 279. Ayrıca bkz. **Vatan**, (7.3.1946).

43 **AT**, Sayı: 19, (Temmuz 1935), s. 4-6.
Missouri'nin Türkiye ziyâretinin literatürde haylı abartıldığı yönünde bir görüş için bkz. Gül İnanç, "US Missouri'nin İstanbul Ziyâreti ve Soğuk Savaş Diplomasisinde Türkiye, 1946". **ToplumsalTârih**, Sayı: 191, (Kasım 2009), s. 48-55. Yazarın ilk kez Türk Dışişleri Bakanlığı arşivinden belgeler kullanması takdire değerdir. Kişisel görüşüm, yazarın elinde bulunan belgelerin gerçekten de ziyâretin önemini gölgede bırakabilecek nitelikte olmakla birlikte, dönemin genel atmosferi içinde ele alındığı takdirde, ziyâretin öneminin vurgularımasının önüne geçebilecek durumda olmadığıdır.

44 **AT**, Sayı: 148, (Mart 1946).
ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 20 Mart 1946 târihli bir yazısına göre, Washington açısından BM Güvenlik Konseyi'nin gündemine gelmesi olasılığı olan konular arasında Boğazlar ile Türk-Sovyet sınır sorunu da bulunuyordu. Bkz. **FRUS**, 1946, Cilt: I, (General: The United Nations).

45 Ülman, **age**, s. 73-74; **DTDP**, s. 210; Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 305; Bilge, **age**, s. 299; Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, s. 100-102; Oran, "Türkiye'nin 'Kuzeydeki Büyük Komşu' Sorunu Nedir? Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (SBFD)**, Cilt: XXV, No: 1, (Mart 1970), s. 69. Ayrıca bkz. **AT**, Sayı: 148, (Mart 1946).

lirtiyordu.[46] Bizzat Başbakan Saraçoğlu da, gelişmenin önemine ilişkin olarak yabancı basının dikkatini çekiyordu.[47] 6 Nisan târihli basın toplantısında Başbakan, Amerikalı gazetecilere, gelişmelerden dolayı "minnettar" kaldıklarını açıklıyor ve "her Türk çocuğunun içinde kaynaşan derin duygular"dan söz ediyordu. "Her dâvâda Türk milletinin ve hükümetinin Amerika'nın teşkil edeceği safların içinde" ve "büyük dâvâya yardımı dokunmak için yanı başında bulunacağından" herkes emin olmalıydı.[48] *Vatan* gazetesi de, ziyâretin "mânâlı göründüğünü" yazıyordu.[49] *Büyük Doğu* dergisinde Nizâmettin Nazif, "aslında çok basit olan bu diplomatik teâmül, birdenbire pek mühim bir siyâsî tezâhür hâlini almıştır. (...) Washington'da Türkiye'yi dâimâ düşünen âdil ve diğerkâm insanlar yaşamaktadır," diyordu.[50] Yine *Vatan* gazetesi, sâdece bir gün sonraki bir haberinde, Moskova'nın Kars ve Ardahan'ı talep ettiğini, aksi hâlde iki ülke arasında anlaşma imzâlanmasının mümkün olamayacağını haber veriyordu.[51]

22 Mart'ta New York'tan ayrılan Missouri'nin 5 Nisan'da İstanbul limanına demirlemesi, yalnızca İran krizi ile ilgili değildi. Gerçi Mart ayında İran sorunu BM'de de ele alınmıştı ve sorunun çıkmazdan kurtulması güç gibi görünüyordu.[52] Nitekim Mart ayı ortasında İran'da Kürt Cumhuriyeti ilân edilmişti bile...[53] Ancak bu târihte, yâni Nisan ayında Kızıl Ordu zâten İran'dan büyük ölçüde çekilmişti.[54] Kızıl Ordu'nun İran'ı tahliyesi Mayıs ayının ilk haftasında tamamlanacaktır.[55] Kürt Cumhuriyeti ise Eylül ayında ortadan kaldırılacaktır.[56] Hatırlanmalıdır ki, Nisan ayı başında, Sovyetler Birli-

46 Âsım Us, "Amerikan Filosunun Limanlarımızı Ziyâreti", **Vakit**, (11.3.1946); **AT**, Sayı: 148, (Mart 1946). Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (8-9.3.1946).

47 **AT**, Sayı: 149, (Nisan 1946).

48 **BCA BÖKMK**, [Katalog Numarası: 30 10/11 65 2].

49 **Vatan**, (8.3.1946).

50 Nizâmettin Nazif, "Missuri'nin Seyahati", **Büyük Doğu**, Sayı: 22, (29.3.1946).

51 **Vatan**, (9.3.1946).

52 **AT**, Sayı: 148, (Mart 1946).

53 **Cumhuriyet**, (16.3.1946); **Vatan**, (14-16.3.1946). Ayrıca bkz. Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 307-308.

54 **Cumhuriyet**, (25.3.1946). Ayrıca bkz. Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 308.

55 Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 308.

56 Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 308.

ği ile İran arasında yapılan anlaşma gereğince, Moskova 24 Mart'ta İran'ı tahliye etmeye başlayacak ve 45 gün içinde de tahliye tamamlanacaktır.[57] Gerçekte tahliye Mayıs ayının üçüncü haftasında tamamlanabilmişti.[58] *Vatan* gazetesinin bir haberine göre de, ABD İran ile Türkiye'ye teminat vermişti.[59] Buna göre Missouri, doğrudan doğruya, Moskova'nın karşısında Ankara'nın yanında kesinlikle yer almaya karar vermiş olan ABD'yi temsil ediyordu.[60] İngiltere de bu sırada, biraz da Ankara'nın talebi üzerine, Türkiye ile ittifak bağlarını vurgulamayı tercih etmişti.[61] Zâten Churchill'in daha Mart ayında ABD'yi ziyâret ederken yaptığı konuşmalar, Ankara'da bir Anglo-Amerikan siyâsî işbirliği umudu yaratmıştı.[62]

Missouri, yanında bir kruvazör ve bir de muhrip olduğu hâlde, 5 Nisan'da İstanbul'a gelecek[63] ve 9 Nisan sabahına kadar da İstanbul limanında kalacaktır.[64]

ABD Başkanı Truman da, yine 5 Nisan günü, Ordu Günü vesilesi ile Şikago'da yaptığı konuşmada, Orta ve Yakın Doğu'nun önemine işâret ediyordu ki, bu konuşma ile Missouri yan yana geldiğinde, ABD'nin genel olarak Akdeniz, Orta ve Yakın Doğu ile Türkiye karşısında takındığı siyâsî ve askerî tutum açıklığa kavuşmuş oluyordu.[65] Unutulmasın ki, İran ile Sovyetler Birliği arasında 4

---

57 **Vatan**, (25.3.1946); **AT**, Sayı: 149, (Nisan 1946). Ayrıca bkz. Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 307-308.

58 Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 308.

59 **Vatan**, (17.3.1946)

60 Ülman, **age**, s. 73-74; **OTDP**, s. 210.

61 Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 282-290. Bu konuda Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun açıklamaları için ayrıca bkz. **AT**, Sayı: 147, (Şubat 1946); **AT**, Sayı: 149, (Nisan 1946). Ayrıca bkz. Necmettin Sadak, "Türk-İngiliz İttifâkı Dolayısıyla Bir Suâl ve Cevap Hakkında", **Akşam**, (30.3.1946); **AT**, Sayı: 148, (Mart 1946).

62 **AT**, Sayı: 148, (Mart 1946).

63 **Ulus**, (5.4.1946); **Cumhuriyet**, (5-6.4.1946). Hemen hemen aynı târihte İngiltere de Kennan'ınkine yakın bir pozisyon almıştı bile. Rothwell, **age**, s. 255-261. Ayrıca bkz. Alvarez, **age**, s. 75-85.

64 Ülman, **age**, s. 74; **AT**, Sayı: 149, (Nisan 1946). Ayrıca bkz. Eroğul, **age**, s. 15. Türk basınının ziyârete verdiği önem için bkz. **Cumhuriyet**, (8-18.3.1946); **Cumhuriyet**, (Mart-Nisan 1946); **Cumhuriyet**, (9.4.1946); **Vatan**, (10.4.1946). Nâdir Nâdi'nin Türk-Amerikan dostluğunu öven yazısı için bkz. **Cumhuriyet**, (6.4.1946). Missouri, İstanbul'dan sonra Pire limanına da uğrayacaktır. **Vatan**, (12.4.1946). Bu, ABD'nin Yunanistan ile Türkiye'yi birlikte mütâlaa ettiğinin bir göstergesiydi. Ayrıca bkz. Ahmet Şükrü Esmer, "The Straits : Crux ofthe World Politics", **Foreign Affairs**, Cilt: 25, No: 1-4, (Ekim 1946-Haziran 1947), s. 290-303.

65 Ülman, **age**, s. 74-76; **OTDP**, s. 210-211; **AT**, Sayı: 149, (Nisan 1946). Ayrıca bkz. Necmettin Sadak. "Truman'ın Nutku Münâsebeti İle Misâfirlerimizi Uğurlarken", **Akşam**, (9.4.1946); **AT**, Sayı: 149, (Nisan 1946).

Nisan'da varılan anlaşmaya göre, Moskova, 24 Mart'tan itibâren 45 gün içinde İran'dan çekilmeyi taahhüt etmişti.[66]

Resmî *Ayın Târihi* dergisinin bu ziyârete verdiği önem, Ankara'nın da resmî görüşünü yansıtıyordu.[67] Fâlih Rıfkı Atay, Ankara'nın "bu asil jestin bütün değerini" anladığını vurguluyordu. Atay'a göre, "hür, eşit ve egemen milletlerin ortaklaşa güvenliğine dayanan, harbsiz, saldırısız, sâdece ahlâk ve kânun bağlaşma ve anlaşmalarının hüküm sürdüğü bir (...) dünyâda yaşamak isteyen herkes, Amerikan bayrağında kendi tâlih yıldızını da" görürdü. "Amerikan azminin, saldırışları önlemek, milletleri hürriyet içinde barış ve güvenliğe kavuşturmak olduğunu bilenler, sâdece bu azmi silâhlayan kuvvetin yenilmez örneklerini seyrederek, itimatlarını artırmakta haklı"ydılar.[68] Nâdir Nâdi de, ABD'nin dünyânın en güçlü ülkesi olduğuna dikkat çektikten sonra, bu gücün "temiz bir idealin emrinde" olduğunu ileri sürüyordu.[69] Necmettin Sadak da, Amerikan donanmasının Akdeniz'de ve İstanbul'da demirlemesinin, ABD'nin "Avrupa işlerine hâkim Akdeniz sularında her tehlikeye karşı hazır olacağını göstermesi bakımından başlı başına ehemmiyetli bir hâdise" olduğunu belirtiyordu.[70] Âsım Us da, ziyârette "fazla ve üstün bir mânâ bulunduğunu" açıklıyordu.[71] Ahmet Emin Yalman ise, gelişmeleri şöyle yorumluyordu:

> "Münir Ertegün'ün cenâzesini nakil için dünyânın en büyük harb gemisinin seçilmesi ve berâberine refâkat gemileri verilmesi, bir bakıma da bu yeni anlayışın bir ifâdesi diye karşılanabilir. Yâni Amerika, ne Rusya'ya, ne de bir başka devlete karşı bir tehdit tavrı takınmayı ve nümâyiş yapmayı düşünmüyor [düşünüyor]. Fakat

66 Armaoğlu, "Sovyet-Amerikan Münâsebetlerinin Üç Yılı (1945-1948)", **Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi (SBOD)**, Cilt: IV, Sayı: 1-2 ve 3-4, (1949), s. 375-445

67 **AT**, Sayı: 149, (**Nisan 1946**). Ayrıca bkz. Fâlih Rıfkı Atay, "**Missouri**", **Ulus**, (5.4.1946); Nâdir Nâdi, "Dost Amerika'nın Denizcilerini Karşılarken", **Cumhuriyet**, (5.4.1946); Necmettin Sadak, "Aziz Dostlarımız Hoşgeldiniz", **Akşam**, (5.4.1946); Âsım Us, "Missouri'nin Türk Suların Ziyâreti", **Vakit**, (6.4.1946); Fâlih Rıfkı Atay, "Türkiye'den Amerika'ya", **Ulus**, (9.4.1946); Necmettin Sadak, "Truman'ın Nutku Münâsebeti İle Misâfirlerimizi Uğurlarken", **Akşam**, (9.4.1946); **AT**, Sayı: 149, (Nisan 1946).

68 Fâlih Rıfkı Atay, "**Missouri**", **Ulus**, (5.4.1946)

69 Nâdir Nâdi, "Dost Amerika'nın Denizcilerini Karşılarken", **Cumhuriyet**, (5.4.1946). Ayrıca bkz. Abidin Dâver, "Amerika, Yakın ve Orta Doğu'nun Koruyucusu", **Cumhuriyet**, (8.4.1946).

70 Necmettin Sadak, "Aziz Dostlarımız Hoşgeldiniz", **Akşam** (5.4.1946); **AT**, Sayı: 149, (Nisan 1946).

71 Âsım Us, "Missouri'nin Türk Sularını Ziyâreti", **Vakit**, (6.4.1946); **AT**, Sayı: 149, (Nisan 1946).

bu sırada bayrağını bu tehlikeli sahalarda göstermekle, müşterek emniyet rûhu etrâfındaki tesânüt duygusunun kabarık ve uyanık olduğunu belli etmiş oluyor."[72]

Gerçekten de ziyâret sırasında İnönü ile Truman'ın özel temsilcisi Büyükelçi Veddel'in Ankara'daki görüşmeleri, siyâsî ve askerî açıdan önemliydi.[73] Bu görüşmelerde İnönü ile Truman'ın karşılıklı mesajları da teâti edilmişti.[74] İnönü, bir açıklamasında, "Amerikan donanmasına mensup gemiler, bize ne kadar yakın bulunursa, o kadar iyi olur" diyor ve Saraçoğlu da, "Missouri'nin İstanbul limanında bulunması, hâricî bir saldırış karşısında, Birleşik Amerika'nın Türkiye'ye destek olacağına bir alâmet olduğu gibi, Amerika'nın güvenlik teşkilâtı çerçevesi içinde son aldığı durum da, bunu teyid etmektedir" şeklinde açıklamada bulunuyordu.[75]

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın belgeleri de bu sıradaki gelişmelerin önemini belli etmektedir: 21 Mart 1946 târihli bir belgede, Washington'un Orta ve Yakın Doğu devletlerine ABD'nin dış politikası çerçevesinde bâzı önerilerde bulunduğu görülmektedir. Buna göre, ABD, bu bölgedeki devletlerin bağımsızlıklarını koruyabilmelerini ve sınırları içinde de düzenlerini geliştirebilmelerini sağlayıcı yardıma karar vermişti. Söz konusu devletlerin hiçbiri yeterli ölçüde askerî güce sâhip olduğu kanısında değildi. Sâdece birkaçının sınırlarını koruyabilecek kadar askerî gücü bulunuyordu. Bu nedenle ABD'nin bu devletlere mâkûl ölçülerde ek askerî donanım sağlaması gerekiyordu. Bu ülkeler arasında sâdece Türkiye'ye Ödünç Verme ve Kirâlama Antlaşması gereğince askerî donanım sağlanmıştı. Diğer ülkelere ise bu çerçevede pek az yardım yapılabilmişti. Hattâ Türkiye'ye sevk edilen askerî donanım dahi Churchill ile Roosevelt'in de onayını almış olmakla birlikte Ankara'ya söz verildiğinden çok daha azdı. Diğer yandan, ABD'nin İran ile Mısır'a askerî yardım yapmasına da gerek görülmemişti. Ama Türkiye'ye mâkûl ölçülerde askerî donanım satışına devâm edilmeliydi. Bu arada Ankara'nın Moskova'ya karşı aktif ve sâldırgan bir silâhlanma içine girmesine karşı da önlem alın-

72 Ahmet Emin Yalman, "Çelikten Bir Barış Elçisi", **Vatan**, (4.4.1946).

73 **AT**, Sayı: 149, (Nisan 1946); **Cumhuriyet**, (7.4.1946).

74 **Cumhuriyet**, (9.4.1946).

75 **Vatan**, (7.4.1946).

malıydı. Her ne kadar Türkiye'nin saldırgan bir eğilim içinde olmadığı ve askerî donanımının yalnızca savunma amaçlı olduğu saptanmış olsa da... Komitece hazırlanan söz konusu rapor bunları öngörmekteydi.[76]

Sâdece bir hafta sonra, 27 Mart 1946 târihli bir başka raporda ise, askerî alanda Amerikan politikasının formülasyonunun temelleri ortaya konuluyordu. Amerikan politikasının genel hatları ortaya çıkmaya başlamıştı. Amerikan askerî güçlerinin temel amacı, Amerikan iç ve dış ulusal politikalarının uygulanmasını sağlamaktı. Askerî politika, ulusal politika temelinde belirleniyordu. Düşman güçlere karşı ABD'nin konumunun en iyi durumda olmasına çalışılacaktı. Barışın korunması ise, ancak İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği'nin ortak işbirliğinden geçiyordu. Bu üç ülke arasındaki işbirliğinin ve anlaşmanın ortadan kalkması hâlinde ise, ABD'nin tek başına bunu başarabilecek gücü olmalıydı.[77]

1 Nisan 1946 târihli bir başka rapor ise, Sovyetler Birliği'nin olası politikalarını analiz etmeye ayrılmıştı. Mevcut Sovyet politikası, yayılmacıydı ve böyle devâm ettiği takdirde, ABD, zorunlu olarak totaliter bir devletle karşı karşıya gelecekti. Dünyâ, Sovyet ve Sovyet olmayan şeklinde düşman iki kampa ayrılacaktı. ABD, Sovyetler Birliği'nin politikasının doğrudan ve dolaylı, sürekli ve sınırsız olduğunu anlamalıydı. ABD'de Sovyet politikasının değerlendirilmesi konusunda bâzı yanlış anlamalar da değişime uğramak zorundaydı. Buna göre, hâli hazırdaki Sovyet politikası, Sovyetler Birliği'nin meşrû güvenlik çıkarlarına dayanmıyordu. Aksine, bu yöndeki ideolojik propagandaya rağmen, Moskova'nın politikası kendi çıkarlarına uygun ve sınırsız bir şekilde yayılmacıydı. Bir diğer yanlış değerlendirme de, Sovyet politikasının başka ülkelerin politikaları karşısındaki güvensizlikten kaynaklandığı yönündeydi. Bu da, ideolojik propagandadan öteye giden bir şey değildi. Aslında Sovyetler Birliği, bu yöndeki bütün işâretleri, kendi politikasına uygun şekilde kullanıyordu ve kullanmaya da devâm edecekti. ABD, bütün bu gerçeklerle yüzyüze gelmeliydi ve Sovyet propagandasının ABD'nin hareketlerini engellemeye mâtuf çabalarına karşı çıkmalıydı. ABD'nin dünyânın değişik bölgelerindeki

76 **FRUS**, 1946, Cilt: I, (General: The United Nations).

77 **FRUS**, 1946, Cilt: I, (General: The United Nations).

hareketleri, bu bakımdan Moskova tarafından Sovyet politikasının meşrûlaştırılması için kullanılmaya çalışılıyordu.

Sovyetler Birliği'nin Sovyet olmayan dünyâya karşı politikası iki yönlüydü: Sovyet gücünün ve denetiminin askerî temelde veyâ tehdit ile gerçekleşmesine çalışmak... Bu politika, Sovyetler Birliği'nin sınırları ile çevrelenmişti ve Türkiye de bu politikanın kapsamı içinde yer alıyordu. Buna paralel olarak, henüz Sovyet hâkimiyetine geçmemiş olan bölgelerde ise, Sovyetler Birliği siyâsî ve psikolojik bir saldırı içindeydi. Bu bölgelerde askerî güç tehdidi yoktu ya da etkin değildi. Bu saldırıda söz konusu ülkelerin komünist partilerinden ya da ilişkili örgütlerinden ve Sovyet olmayan dünyânın bütün zayıflıklarından yararlanılıyordu. Uluslararası ölçülerle Sovyet yayılmacı politikasına karşı çıkmak mümkün değildi.

Söz konusu raporda, yalnızca birinci türdeki yayılmacı politikaya karşı çıkabilmenin yöntemlerine yer verilmişti. Çünkü, muhtemelen ABD'nin askerî güçlerine bu kapsamda iş düşecekti. Aslında ABD'nin özel bir Sovyet politikası bulunmamaktaydı. Oysa hâli hazırdaki Sovyet politikası, bu konuda özel bir Amerikan politikasına ihtiyaç doğuruyordu. Bu da, hâli hazırdaki yayılmacı Sovyet gücünün sınırlandırılmasını gerektiriyordu. ABD, Sovyet yayılmacı politikasının sınırlandırılmasını ve denetlenmesini sağlamalıydı. Ancak bunun için diplomatik ve askerî olmayan yöntemler kullanılmalıydı. Sovyet politikasının yayılmacı eğilimi, Moskova'nın ABD ile müttefiklerinin askerî gücü ile karşı karşıya gelmesine kadar sürecekti. BM de bu mücâdelenin önemli bir temeli olacaktı.[78]

Missouri'nin Türkiye'yi ziyâretinin sonuçlarını ABD Dışişleri Bakanlığı belgelerinden de izlemek mümkündür: Wilson, 12 Nisan 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, Missouri'nin ziyâretinin yankılarından söz ediyordu. Wilson'a göre, Missouri'nin ziyâreti, donanma ziyâreti bağlamında, muhtemelen Amerikan deniz subayları ve bahriyeleri aracılığıyla yabancı bir ülkenin hükümetine ve insanlarına yönelik olağanüstü nitelikteki dostluk gösterilerinden biriydi. Bu gösteri, gerek Türk

78 **FRUS**, 1946, Cilt: I, (General: The United Nations).

Hükümeti'nde ve gerekse Türk halkında Amerikan dış politikasında hâli hazırdaki gelişmelerin yarattığı umutla açıklanabilirdi. ABD'nin hâli hazırda artık Orta ve Yakın Doğu'da bağımsız bir dış politika oluşturduğu yolundaki görüş, Missouri'nin ziyâreti ile en yüksek noktasına varmıştı. ABD'nin söz konusu politikası, bölgede Amerikan çıkarlarını koruyucu nitelikte olarak yorumlanmıştı. ABD'nin bölgedeki çıkarı ise, BM ilkelerinin desteklenmesi ile barış ve güvenliğin sağlanması olarak düşünülüyordu.

Eğer bütün bunlar, hâli hazırda özel bir dönem yaşamakta olan Türkiye açısından tercüme edilirse, bu gelişmeler, Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü ortadan kaldırmaya çalışan Sovyetler Birliği'nin tüm çabalarına karşı ABD'nin bölgede çıkarlarını korumak yönündeki karârını ortaya koymuştu. Eğer Moskova, Türkiye'nin bağımsızlığını ortadan kaldırma ve Türkiye'de kendisine dost bir rejim oluşturma imkânı bulabilirse, bu takdirde Sovyetler Birliği'nin Süveyş Kanalı'na kadar inmesini engellemek imkânsız olurdu ve bunun gerçekleşmesi ise, bir dünyâ çatışmasını kaçınılmaz kılardı. Ayrıca, Missouri'nin Türkiye ziyâretinin Türkiye'nin sınırlarının çok ötesinde hissedildiğine ilişkin göstergeler de vardı.

Raporlara göre, Fener Rum Ekümenik Patrikhânesi, ziyâreti, ABD'nin bundan böyle bölgede etkisinin artacağına ilişkin işâret olarak değerlendirmişti. Diğer yandan, Ortodoks Kilisesi içinde Sovyet etkisinin artmasına karşı direniş çabalarının desteklendiği hissine kapılmıştı. Raporlara göre, İstanbul'da bulunan Bulgarlar da, Missouri'nin ziyâretinin Bulgaristan'daki muhalefetin konumunu hiç kuşkusuz güçlendireceği kanısındaydılar. Wilson, raporunun sonunda, Missouri'nin ziyâretinin etkilerinin dalga dalga artacağından söz ediyordu.[79]

Wilson, birkaç gün sonra, 4 Mayıs 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin'in kendisine verdiği bilgiyi aktarıyordu. Buna göre, Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Nüman Menemencioğlu, iki gün önce, ABD Dışişleri Bakanı Byrnes'a yaptığı sunumdan sonra, Byrnes'ın koluna girerek birlikte yürüdüğünü ve kendi-

79 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (12.4.1946).

siyle son derece dostâne bir üslûpla konuştuğunu haber vermişti. Byrnes, ABD'nin geçmişte Türkiye'yi belki de pek tanımadığını ve sorunlarını bilmediğini söylemişti. Fakat ABD, artık Türkiye ile ilgili gelişmeleri yakından izliyor, Türkiye'yi ilgilendiren sorunlara büyük önem veriyor ve Türkiye'ye ciddî ve gerçek dostluk gösteriyordu. Erkin, Wilson'a, Türk Hükûmeti'nin bu tutumdan derinden etkilenmiş olduğunu ve açıklamalarından dolayı da Byrnes'a minnettar kaldığını ilâve etmişti.[80]

Wilson, sâdece üç gün sonra, 7 Mayıs 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir başka raporda ise, BM'de hâli hazırda gerçekleşen bir toplantıda Türkiye'yi temsil eden Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin'in kendisine, Moskova'nın bu toplantıda temsil edilmemesine rağmen, Sovyetler Birliği'nin gölgesinin toplantının atmosferini kararttığını söylediğini belirtmişti. Sovyet hâkimiyetine giren devletlerin dışındaki tüm delegasyon başkanları Erkin'e kendi görüşlerini nakletmişlerdi. Buna göre, kendi ülkeleri olağan barış koşulları faaliyetlerini işbirliği temelinde geliştirmek için gayret gösteriyorlar, fakat Moskova buna engel çıkarıyordu. Hepsi de Erkin'den Sovyetler Birliği Türkiye'ye saldırdığı takdirde, Türkiye'nin nasıl bir reaksiyon göstereceğini öğrenmek istemişlerdi. Erkin de bu takdirde Türkiye'nin savaşacağını söylemişti. Bâzı delegeler ise bu konuda kuşkucu bir tutum almışlardı. Onlara göre, Türkiye küçük bir ordusu olan küçük bir ülkeydi ve Türkiye'den direniş umulamazdı. Erkin ise, eğer Türkiye bir Sovyet saldırısı sonucunda ortadan kalkacağına inanırsa, bu takdirde direndiği sürece bağımsız bir Türkiye'nin yeniden doğuşunun mümkün olduğuna işâret etmişti. Böylece onuruyla yok olurdu, ama bu, savaştan kaçınarak yok olmaktan ve bir Sovyet uydusu hâline gelmekten daha iyiydi. Erkin, Wilson'a, BM toplantısındaki görüşmelerin diğer ülke temsilcileri karşısında Türkiye'nin konumunu açıklamak konusunda hayli yardımcı olduğunu da belirtmişti.[81]

80 **FRUS**, 1946. Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (4.5.1946)
İnönü, Mayıs ayının ikinci yarısında çıktığı doğu gezisinde subaylara Türkiye'nin İngiltere ile ittifâkını güçlendirdiğini ve ABD'yi de yanına aldığını söyleyecektir. Ankara, geçen yıl yapayalnızdı: fakat artık durum değişmişti. Barutçu, **age**, (Cilt: 2), s. 767.

81 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (7.5.1946).

Wilson, bu kez 10 Haziran 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Kelly'nin kendisine, çok gizli olmak kaydıyla, birkaç gün önce İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin'in İngiltere'nin yeni Moskova Büyükelçisi Maurice Peterson'ın Stalin ile görüşmesinden sonra yazdığı bir raporu elde ettiğini açıkladığını belirtiyordu. Molotov'un da yaptığı gibi bu görüşmede Türkiye'ye özel bir atıfta bulunulmamıştı. Stalin, sâdece Sovyetler Birliği'nin Karadeniz'e giriş ve çıkışta gemilerinin özgür olması gerektiğini söylemişti. Peterson'ın Potsdam Konferansı'nda Montrö Antlaşması'nın revizyonuna ilişkin anlaşma sağlandığını hatırlatması üzerine, Stalin, Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'in herhangi bir yerinde askerî üssü olmadığı sürece, Boğazlar'dan geçiş özgürlüğü sağlanmasının pek az değeri olacağından söz etmişti.[82]

Wilson, aradan geçen beş haftadan sonra, 17 Temmuz 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, Moskova'nın Ermeni ve Gürcü konularında Türkiye'ye karşı politik saldırganlığında pek az bir gelişme görüldüğünü ya da hiçbir gelişme görülmediğini belirtiyordu. Bununla birlikte, bir başka cephede yeni bir saldırı ortaya çıkmıştı; bu, Türkiye Kürtleri idi. Bu konudaki ilk salvo ateşi *Trud* gazetesi tarafından açılmıştı. Eğer, imâ edildiği gibi, Moskova, özerk bir Kürdistan için propaganda kampanyası olarak *Trud* gazetesinde yayınlanan makâleyi tâkip ederse, Kremlin, özerk bir Kürdistan'ın oluşması konusunda, Türkiye'deki Ermeni ve Gürcü Türk vatandaşlarının kendi Sovyet anavatanlarına geri dönmelerinden daha fazla ümide sâhipti.

Wilson, raporunda bu beklentiyi şöyle değerlendiriyordu: Ona göre, Türkiye'deki Kürtler sınırdan içeri doğru yer değiştirmişlerdi. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki Kürtlerle temas kurması ve onları silâhlandırması neredeyse imkânsızdı. Ayrıca, Sovyetler Birliği bunu gerçekleştirebilse dahi, Sovyetler Birliği'nin İran'daki Kürtler ile tecrübesinden ABD'nin çıkaracağı bâzı sonuçlar vardı. İşâretler, raporda belirtildiği şekliyle, bu bireysel kan güdücü göçebelerin Sovyet politikasına bağlı kalan araçlar olamayacağını gösteriyordu. Moskova, eğer gerçek Kürdistan'ı kurmak istiyorsa,

82 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (10.6.1946).

Türkiye'deki Kürtlerin tahrik ve teşvik edilmesinin pratikte İran ve Irak'taki Kürdistan hareketinin gelişimi ile birlikte olması gerektiğinin kuşkusuz farkındaydı. Eğer böyle olursa, Türkiye'deki Kürdistan kampanyası, aslında sâdece numaradan gündeme getirilen amaçtı ve sonuca gitmek için düzenlenmemişti. Aslında Türkiye'deki Kürt kampanyasının hedefi; yeni bir cephede Türkiye'ye açılan sinir savaşını yenilemek ve Sovyetler Birliği açısından kendisinin utanç duyduğu konuları belli belirsiz hâle getirmekten ibâretti. Son nokta ile ilgili olarak, Wilson, *Trud*'da yayınlanan mâkalenin bu değerlendirmeyi doğrulayacak bir zamâna denk geldiğini belirtiyordu. Wilson, raporunun bu kısmında bir hatırlatma yapıyor ve Moskova'nın Ermenistan, Gürcistan, Yunanistan, Mısır, Endonezya ve diğer sorunlarla ilgili propaganda kampanyasının BM toplantısı ile birlikte düzenlendiğine dikkat çekiyordu. Arada kuvvetli bağlantı vardı. Hâli hazırdaki propaganda kampanyalarının amacı, nihâyet gericilik, kargaşa ve konu dışı olmak gibi taktiklerle Sovyetler Birliği'nin konumunu korumaya çalışmaktan ibâretti.[83]

Wilson, 26 Temmuz 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin'in, birkaç gün önce Lübnan Cumhurbaşkanı'nın Ankara'yı ziyâreti sırasında verilen bir dâvette, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov ile yaptığı görüşme ile ilgili olarak, kendisine Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından hazırlanmış olan bir bildiriyi okuduğunu haber veriyordu. Wilson, haberin birkaç yönden ilginç olduğundan söz etmişti. Buna göre, Büyükelçi, Lübnan Cumhurbaşkanı'nın ziyâretinin önemini öğrenmek istemişti. Başbakan Saraçoğlu da, ziyâretin sâdece Cumhurbaşkanının nezâket ziyâreti olduğunu söylemekle yetinmişti. Bunun üzerine Vinogradov, Moskova'ya siyâsi anlaşmalar gibi konularda hiçbir görüşme olmadığına ilişkin bilgi verip veremeyeceğini sormuştu. Saraçoğlu ise, bu soruyu, yalnızca teknik ve idârî konularda görüşmelerin cereyân ettiği şeklinde yanıtlayarak, Büyükelçinin Moskova'yı bu şekilde bilgilendirmesinin mümkün olduğunu söylemişti.

---

83 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (17.7.1946).

Büyükelçi, görüşme sırasında, Paris Konferansı'na da atıfta bulunarak, konferansta devâm eden görüşmelerde iki önemli sorun bulunduğunu açıklamıştı. Buna göre, ilk sorun Trieste idi. İkincisi ise, İtalya'nın tâmirat borçları konusuydu. Vinogradov, İtalyan tâmirat borçları ile ilgili olarak bir anlaşmaya varılabileceğini, fakat Trieste'nin Yugoslavya'ya bırakılmasının çok güç olduğunu düşündüğünü bildirmişti. Saraçoğlu, Paris Konferansı'nda Türkiye'nin de gündeme gelmesinin istenip istenmediğini sorduğunda, Büyükelçi, bu soruyu basitçe hayır demekle yanıtlamıştı. Molotov, konferansın gündemini belirlemiş ve Türkiye'yi gündeme almamıştı. Eğer Moskova, Türkiye'nin de konferansta görüşülmesini plânlarsa, bu takdirde Ankara kendisinin de haberdâr edileceğinden emin olmalıydı.

Başbakan Saraçoğlu, görüşmenin bu aşamasında sözü, 1945 yılının Haziran ayında Boğazlar'da üsler ile doğu bölgesinde toprak taleplerine ilişkin Sovyet isteklerine getirmişti. Başbakan, Türk Hükümeti'nin, iki ülke arasında zorlaşan ilişkileri daha da kötüleştirmemek için, kendi halkına bu yöndeki talepleri ortaya koyan resmî açıklamalarda bulunmaktan kaçındığını söylemişti. Böylece Moskova'nın taleplerini geri çekmesi kolaylaşacaktı. Ankara, Moskova'nın bu türden taleplerde hiçbir zaman bulunmadığını belirten bir açıklama yolu bulacağı umudundaydı. Aksi hâlde Türk Hükümeti Sovyet taleplerinin varlığını kamuoyundan artık daha fazla saklayamazdı. Bu açıklama üzerine Büyükelçi, bunun yapılmamasını hayli vurgulayarak istemişti. Ardından da İsmet İnönü ile Saraçoğlu'nun Sovyetler Birliği ile anlaşma için gayret gösterdiklerini ifâde etmişti. Bu açıklama üzerine de Saraçoğlu, Türkiye'nin Boğazlar'da üsler sağlanması ve doğu bölgesinde toprak verilmesi temelinde bir anlaşmaya hiçbir zaman varmayacağını bildirmişti.

Bunun üzerine de Büyükelçi, Sovyetler Birliği'nin güvenlik nedenleriyle başkaca herhangi bir güçten daha fazla Boğazlar konusunda endişe duyduğunu ve olası bir savaşta da bu nedenle üsse ihtiyâcı olduğunu söylemişti. Eğer Türkiye bunu onaylarsa ve Boğazlar konusunda Sovyetler Birliği ile görüşmeye başlarsa, bu takdirde doğu bölgesindeki toprak talebi artık göz önünde bulundurulmayabilirdi. Saraçoğlu ise, bu öneriyi doğrudan yanıtlama-

yı tercih etmiş ve Boğazlar'da üsler ile doğuda toprak taleplerini Sovyetler Birliği ile görüşmenin hiçbir zaman mümkün olmadığını vurgulamıştı. Bu talepler sürdükçe görüşme imkânsızdı. Başbakan, Büyükelçiden Moskova'ya bu taleplerini geri alması için baskı yapmasını istemişti. Büyükelçi de, bu konuda elinden geleni yapabileceğini, fakat hükûmetinin bu konuda anlayış göstereceğinden ümitli olmadığını bildirmişti.

Görüşmenin bu aşamasında Büyükelçi, ABD'nin Türkiye'de hava üsleri mevcutken, Sovyetler Birliği'nin de Boğazlar'da üssü olmaması için hiçbir neden görmediğini söylemişti. Başbakan ise, ABD'nin Türkiye'de hiçbir hava üssü bulunmadığını açıklamıştı. Bütün diğer ülkelerle yapıldığı gibi, ABD ile de sâdece sivil amaçlarla yapılmış bir anlaşma temelinde, ticârî hava ulaşımı söz konusuydu. Erkin, Wilson'a, Vinogradov'un Boğazlar meselesini öne çıkaran tutumundan hareketle, Moskova'nın bu aşamadaki politikasını değerlendirmişti. Buna göre, Moskova, Ankara'yı Boğazlar konusunda iki taraflı görüşmelere itmeye çalışıyordu. Böylece Türkiye, İngiltere ve ABD arasında bir yanlış anlama ve sürtüşme yaratmayı umuyordu. Erkin'e göre, Moskova varılan sonucu abartabileceğini de umuyordu.[84]

Ekonomik yardımlar

Elbette ABD ile Türkiye arasında kurulan yeni ilişkiler sisteminde ekonomik yardım da en az askerî yardım kadar önemliydi. Bu bakımdan şimdiye kadar olan gelişmeleri bir de bu açıdan izlemek gerekir. Ekonomik yardım konusundaki gelişmeleri de yine ABD Dışişleri Bakanlığı belgelerinden izleyebiliriz. Şimdi yine yılbaşına geri dönerek bunu yapmaya çalışalım...

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın yeni yılın hemen başında hazırlanan bir raporuna göre, İhrâcat ve İthâlât Bankası'nın Türkiye'ye açabileceği kredi tutarı ancak 50.000.000 Dolar idi. Bütün Latin Amerika ülkeleri için de 200.000.000, Sovyetler Birliği için bir milyar, Çin için 500.000.000, Filipinler için 50.000.000, Yunanistan için 50.000.000, Fransa için 750.000.000, İtalya için 100.000.000, Fin-

84 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (26.7.1946).

landiya için 65.000.000, Belçika için 100.000.000 Dolar öngörülmüştü.[85]

Wilson, yeni yılın hemen başında, 23 Ocak 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, Mâliye Bakanı ve Dışişleri Bakan vekili Nurullah Esat Sümer ile yaptığı bir görüşme sırasında, Sümer'in, Türk Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Hasan Saka aracılığıyla Londra'da İngiltere Dışişleri Bakanı Byrnes ile gerçekleşen görüşmeler sırasında, Eximbank'tan Türkiye için kredi sağlanması konusunu gündeme getirip getirmemesi konusunda kendisinden görüşünü sorduğunu haber veriyordu. Wilson, bu soruyu, Byrnes'ın bu konuyu Londra'da ayrıntıları ile görüşmeye hazır olmadığından emin olduğu şeklinde yanıtlamıştı. Fakat, diğer yandan da, yine Wilson, Saka'nın eğer isterse Byrnes'a Türkiye'nin bu konudaki ilgisini açıklamasının bir sakıncası olmadığını da belirtmişti. Wilson'un değerlendirmesine göre, Saka'dan bunu yapması istenecekti. Sümer, Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği'nden en son gelen raporların, demiryolları ile denizyollarına araç alımında mâlî destek ve kredi sağlanması ile ilgili olarak son derece olumlu olduğunu da bildirmişti.[86]

Wilson, sâdece beş gün sonra, 28 Ocak 1946 târinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir başka raporda, Mâliye Bakanı ve Dışişleri Bakan vekili Nurullah Esat Sümer'in kendisine, Türkiye'nin âcilen 3.000 kamyon, 1.000 otomobil ve bir miktar da lastiğe ihtiyâcı olduğunu ve bu malların Türkiye'ye sevki için gereken kotaların göz önüne alınmasına dikkat edilmesini talep ettiğini belirtiyordu. Wilson, bu talep karşısında, raporunda, her ne kadar bu isteklerin karşılanması güç de olsa, haklılık payı taşıdığını belirtiyordu. Wilson, raporunda Türkiye'nin bu alandaki durumuna ilişkin bilgi de veriyordu. Buna göre, Türkiye'de hâli hazırda askerî nitelikte olmayan ve kullanılabilir durumdaki kamyonların sayısı 7.000'i geçmiyordu. Bu rakama 1940 yılından bu yana ithâl edilmiş olan 2.763 adet kamyon da dâhildi. Çalışabilir durumdaki kamyonların üçte ikisi ise altı yıldan daha yaşlı ve kötü koşular nedeniyle fazla yük ve sık kullanımdan dolayı hayli kötü durum-

85 **FRUS**, 1946, Cilt: I, (General: The United Nations), "ABD Ulusal Danışma Konseyi'nin Alt Komitesinin Bilgi Notu", (17.1.1946)

86 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (23.1.1946).

daydı. 3.000 yeni kamyon, artık kullanılamaz hâle gelmiş olanların yerine geçecekti.

Ülkenin ekonomik vaziyeti, motorlu araçlar ile demiryoluna bağlıydı. Bunlar hâli hazırda oldukça yoğun kullanılıyordu. Eğer ülkenin ulaşım sistemi arızalanırsa, bunun hayli olumsuz ve ciddî sonuçları olurdu. 1940 yılından bu yana ülkeye hiçbir araba ithâl edilmemişti. Kısa bir süre önce Ticâret Bakanlığı da, lüks kabûl ettiği için, araba ithâlini reddetmişti. Fakat Wilson, artık durumun değiştiğini ve eski hâline geldiğini duyduğunu belirtiyordu. Ülkedeki arabaların sayısı tahminen 1.500 idi. Bu rakamın içinde resmî arabalar ve taksiler de vardı. Zâten ülkedeki arabaların çoğu bunlardan oluşuyordu. Özel araba sâhipliği ise çok istisnâîydi. Yeni arabaların ithâli de, artık kullanılamayacak hâle gelmiş olan bu grup için söz konusuydu. Ayrıca, genişleyen resmî ihtiyaçlar için de arabaya gerek vardı. Fakat kamyon ihtiyâcı arabadan daha önemliydi.

Bu arada, kamyon ve araba lastiği ithâlâtı 1940 yılından bu yana 67.431 adet olarak gerçekleşmişti. Bu rakam da, sâdece kamyon lastiklerinin her yıl için ortalama olarak 10.000 adetten daha aşağı miktarda ithâl edilmiş olduğunu gösteriyordu. Söz konusu ortalama rakamlar, Orta Doğu standartlarından çok daha düşüktü. Buna göre, 1940 yılından bu yana Orta Doğu ülkelerinde ortalama olarak kamyon başına yılda üçten az lastik dağıtımı söz konusu olmuştu. Stoklar tamâmen erimişti ve fazla yük ve kötü yollar nedeniyle lastiklerin kullanım süresi de hayli sınırlıydı. Eğer 1946 yılında dağıtılacak olan lastik kotası, son iki yılın kotasının üzerine çıkmazsa, bu takdirde çok sayıda kamyon artık çalışamaz hâle gelecekti. Wilson, Ankara'nın talebinin değerlendirilmesi aşamasında, bu rakamların da bakanlığa sunulmasını istiyordu. Wilson, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Ankara'nın taleplerini bu rakamlarla tutarlı bir şekilde yerine getirmesini ve bu konudaki gelişmelerden kendisinin haberdâr edilmesini istiyordu.[87]

ABD Dışişleri Bakanlığı, aynı gün, 28 Ocak 1946 târihinde, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson'a yazdığı bir raporda, kendisinden, tüm ödünç verme ve kirâlama işlemleri ile ilgili olarak Or-

87 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (28.1.1946)

ta Doğu'da ya da Basra'da bulunan ve Türkiye'ye yöneltilebilecek tüm stokların sevk yetkisinin kendisinde bulunduğunu Ankara'ya açıklamasını istiyordu. Bu türden bütün sevkiyatlarda, 1944 yılından önce Türkiye'ye sevk edilmiş olan stoklara uygulanan anlaşmanın geçerli olacağı bildiriliyor ve Ankara'nın da bu politikayı anlayışla karşılayacağından emin olunduğu belirtiliyordu.[88]

Wilson, 16 Şubat 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı için kaleme aldığı raporunda, 12 Şubat 1946 târihinde Ankara'da Türkiye ile ABD arasında imzâlanan hava taşımacılık anlaşmasının imzâ töreninden sonra, kamuoyuna herhangi bir açıklamada bulunulmadan önce, kendisinin Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov'a konuyla ilgili bilgi verdiğini açıklıyordu. Wilson, böylece Moskova'nın Ankara ile ilgili her türlü kuşkusunun önüne geçmeyi amaçlamıştı. Bir gün önce Vinogradov ile görüşmesi sırasında, Büyükelçi, Wilson'a, ABD'nin havacılıkla ilgili olarak Ankara ile bir başka anlaşma daha imzâladığını duyduğunu söylemişti. Bu anlaşmaya göre ise, ABD, Kâhire'de bulunan 10.000.000 Dolarlık askerî malzemeyi Türkiye'ye satacaktı. Bunun üzerine Wilson, gerçekten de bu yönde bir gelişme olduğunu açıklamıştı. Antlaşma, 27 Şubat'ta imzâlanacaktı. Wilson, anlaşmaya göre sevk edilecek olan askerî malzemenin savaş ekipmanı olmadığını, fakat bunların taşıtlar, levâzım malzemesi ve yapı malzemesi olduğunu belirtmek ihtiyâcını duymuştu. Wilson, ayrıca Büyükelçiye, Orta Doğu'daki diğer devletlere de benzer satınalma komisyonlarının gönderildiğini açıklamıştı. Wilson, özellikle aylardan beri görüşülmekte olan havacılık anlaşması ile fazla stokları içeren bu anlaşma arasında herhangi bir bağlantı olmadığını da vurgulamaya çalışmıştı. Vinogradov ise, bu açıklamalardan sonra tatmin olmuş gibiydi. Fakat Wilson bir konuda uyarıda bulunmayı tercih etmişti. Buna göre, Türkiye, Wilson'un 28 Ocak târihli raporunda sözü edilen sevkiyâtı kabûl ederse, bu takdirde bu sevkiyâtın içinde bir miktar savaş aracı da olabilirdi ve eğer bu durum daha önce açıklanmazsa, Moskova'nın kuşkularını uyandırabilirdi. Bu nedenle Wilson, eğer Ankara öneriyi kabûl edecek olursa, bunu Vinogradov'a açıklayacağını haber veriyordu.[89]

88 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD DB'den Wilson'a", (28.1.1946).

89 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (16.2.1946).

ABD'nin Türkiye'ye açtığı 10.000.000 Dolarlık kredi antlaşması 27 Şubat 1946 târihinde imzâlanacaktır. Antlaşmaya göre, ABD'ye âid ve Türkiye dışında bulunan ve ABD tarafından satılığa çıkarılan askerî malzemenin Türkiye tarafından satın alınabilmesinin temini amacı ile Ankara'ya 10.000.000 Dolar tutarında kredi açılıyordu. Ancak kredi, yine antlaşmaya göre, ABD'nin arzusuna göre, "harsî, terbiyevî ve insânî gâyelere [ve] [Amerika] Birleşik Devletler[i] tarafından Türkiye'de kullanılan memurların ücretleri dâhil olmak üzere, [Amerika] Birleşik Devletleri'n[in] masraflarına tahsis edilecekti."[90] Antlaşmadan hemen sonra, 30 Mart 1946 târihinde Başbakanlık'tan TBMM'ye gönderilen yasa tasarısı, Nisan ayı içinde komisyonlardan da geçmiş ve Mayıs ayının ilk haftasında da TBMM'de üzerinde herhangi bir görüşme dahi yapılmadan benimsenmişti.[91]

ABD Dışişleri Bakanı Byrnes, 7 Mart 1946 târihinde, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson'a yazdığı bir raporda, Türkiye'nin Eximbank kredisi ile ilgili olarak Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği'nin ilgili bankanın tutumunu yanlış değerlendirmiş olabileceğinden söz ediyordu. Byrnes, söz konusu bilgileri Wilson'a özel olarak sunuyordu. Buna göre, 500.000.000 Dolarlık bir borç talebi söz konusuydu ve bu talepte bulunulduğunda, bu miktârın bankanın imkânlarının çok üzerinde olduğu belirtilmişti. Yine sâdece belirli ayrıntılı projelere kredi verilebileceği açıklanmıştı. Ayrıca, bu türden talepler sırasında, Türkiye'nin 1945 yılının Haziran ayında mevcut olan 270.000.000 Dolar gibi hayli yüksek meblağlara ulaşan altın ve Dolar rezervi de göz önünde bulundurulacaktı. Kredi talebinin ön incelemesi ve gereken belgelerin hazırlanması göreli olarak kısa süre alacaktı. Görüşmeler dost bir atmosferde gerçekleşmişti ve Türkler, talep ettikleri miktârın elde edilmesinin, diğer ülkelere ayrılan kredilerin oranı ile karşı-

90 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 23, 46. Birleşim, (3.5.1946), S. Sayısı: 103.
Oysa ABD Dışişleri Bakanlığı'nın belgelerinde, İhrâcat ve İthâlât Bankası'nın 1946-1947 yıllarında Türkiye'ye yardımı 50 000.000 Dolar olarak görülmektedir. **FRUS**, 1946, Cilt: I, (General: The United Nations), "Ulusal Danışma Konseyi Kurmay Komitesi Tarafından Hazırlanan Memorandum", (17.1.1946). Ayrıca bkz. Alvarez, **age**, s. 86-107.

91 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 23, 46. Birleşim, (3.5.1946); **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 23, 48. Birleşim, (8.5.1946). Tasarı, 349 üyenin oybirliği ile benimsenmişti. Ayrıca bkz. Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri**, s. 44.

laştırıldığında, imkânsız olduğunu anlamışlardı. Görüşmeler hiçbir şekilde çıkmaza girmemişti. Eximbank'ın enkâz hâline gelmiş olan ülkelerin ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük içinde bulunduğu anlaşılmalıydı. Bu arada uluslararası iktisâdî kalkınma ve gelişme bankası da üzerine düşeni gerçekleştirmeliydi. İncelemeler sürdüğü sırada, ilk aşamada Türkiye'ye 1946 ve 1947 yılları için toplam 25.000.000 Dolar kredi verilebileceği anlaşılıyordu. Bu rakamın içinde, bunun tamâmını ya da bir kısmını kapsayacak şekilde, beş yıllık ihrâcat kredileri, meselâ yakın târihteki 7.000.000 Dolarlık demiryolu ve malzeme ihrâcâtı da vardı. Ayrıca, bu konuda Washington'a yapılacak bir ziyâret yeni borçlar için yararlı olabilirdi.[92]

ABD Dışişleri Bakanı Byrnes, 15 Mart 1946 târihinde, ABD'nin Moskova Büyükelçisi Kennan'a yazdığı bir raporda, ABD'nin Türkiye'yi silâhlandırdığına yönelik Sovyet bildirisine atıfta bulunan resmî açıklama için basında herhangi bir yorum bulunmadığına dikkat çekiyordu. Türkiye ile ABD arasında gerçekleşen antlaşma, Türkiye'ye açılacak on yıllık kredilerle sivil amaçlı malzeme satışı yapılabileceğini öngörüyordu ve olumlu şekilde sonuçlanmıştı. Byrnes, bu arada, Türkiye'ye sâdece 10.000.000 Dolarlık kredi verilirken, Sovyetler Birliği'ne otuz yıllık vade ile toplam 100.000.000 Dolarlık kredi açılmasına ilişkin görüşmelere dikkat çekiyordu. Sovyetler Birliği'ne de, tıpkı Türkiye'ye olduğu gibi, askerî amaçlı olmayan malzeme sevk edilecekti. Askerî amaçlı olmayan malzeme sevkiyâtı ile ilgili olarak karşılaştırılabilecek benzer kredi anlaşmaları, İran, Filipinler, Lübnan ve Etiyopya ile yapılmıştı ve diğer ülkelerle de yapılabilirdi. ABD Dışişleri Bakanlığı, bu anlaşmaların resmî açıklamasının yapılmasının henüz uygun olmadığı görüşündeydi. Fakat eğer tercih ederse Kennan, Moskova'ya bu açıklamayı yapabilirdi.[93]

Wilson, 29 Mart 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, Türkiye'ye açılacak kredi ile ilgili bilginin Ankara'da çok takdir edildiğini haber veriyordu. Wilson, eğer 1946 ve 1947 yıllarına âid toplam kredi miktârı 25.000.000 Doları geçmezse, ki bu rakamın içinde 7.000.000 Dolarlık demiryolu kredisi de bulunuyordu, ve öngörülen kısa vadeli koşullar da söz konusu ise, bü-

92 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Byrnes'tan Wilson'a", (7.3.1946).

93 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD DB'den Kennan'a", (15.3.1946).

tün bunların Ankara'da ciddî bir şok dalgasına neden olacağını yazıyordu. Wilson, Eximbank'ın güçlüklerini anlıyordu. Ayrıca, Türkiye'nin nihâyetinde uluslararası bankaya mürâcaat olasılığını da takdir ediyordu. Fakat, diğer yandan da, Türkiye'ye kredi politikasında son karârını vermeden önce, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın bâzı faktörleri göz önünde bulundurması gerektiğini yazmaktan da kendisini alamamıştı.

Buna göre, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile karşı karşıya kaldığı durum hâlâ çok kritikti. Türkiye ile göreli olarak elverişsiz kredi anlaşması yapmak yanlış yorumlanabilirdi. Hele ABD Ulusal Danışma Konseyi tarafından Sovyetler Birliği'ne 1.000.000.000 Dolar mertebesinde kredi verilmesinin önerildiğinin kamuoyunda bilindiği bir sırada özellikle yanlış değerlendirilebilirdi. Ayrıca Wilson, ABD'nin meselâ İkinci Dünyâ Savaşı yıllarında Nazi Almanyası ile yakın ilişkileri olan Finlandiya'ya Türkiye'den daha çok yardımcı olmasının Ankara tarafından hiçbir şekilde anlaşılamayacağını ileri sürüyordu. Pek çok alanda, tarım, mâdencilik, ulaşım, iletişim sahalarındaki âcil durum, ülkenin genel ekonomik durumunu yakından ilgilendiriyordu. Wilson, Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar, özellikle de Sovyet tehdidi nedeniyle altın ve döviz rezervlerini elinde tutmaya çalıştığını açıklıyordu.[94]

Wilson, bu kez 2 Mayıs 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, aynı sabah kendisinin Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya Ödünç Verme ve Kirâlama Antlaşması ile ilgili öneriyi sunduğunu haber veriyordu. Görüşme sırasında bâzı ayrıntılar ele alınmıştı. Saka, en kısa zamanda bir anlaşmaya varılması konusundaki arzusunu ortaya koymuş ve Türkiye'nin bu alanda örnek olmayı umduğunu söylemişti. Saka, Amerikan önerisinin en kısa zamanda hükümetçe değerlendirileceğini de vurgulamıştı. Wilson, raporunun sonunda, anlaşmayla ilgili olarak, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve Mâliye Bakanı Nûrullah Esat Sümer ile en kısa zamanda görüşmeyi öngördüğünü belirtiyordu.[95]

Yine aynı gün, 2 Mayıs'ta Wilson, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya şu yazılı öneride bulunmuştu: Wilson, Saka'ya, son görüşmeleri sırasında, ABD'nin Ödünç Verme ve Kirâlama Kânunu an-

94 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (29.3.1946).

95 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (2.5.1946).

laşması konusunda hazırladığı öneri taslağını hatırlatıyor ve hazırlanan önerinin artık elinde bulunduğunu ve Ankara'nın dikkatine sunduğunu belirtiyordu. Wilson, 11 Mart 1941 târihli Ödünç Verme ve Kirâlama Kânunu anlaşması gereğince Türkiye'ye büyük miktarda sevkiyatta bulunulduğunu hatırlatıyordu. Wilson, bu anlaşma gereğince sevk edilen askerî malzemeler için Türkiye'nin hiçbir ödemede bulunmamış olduğunu da hatırlatıyordu. Sevk edilen askerî malzemenin değeri ise ancak milyon Dolarla ölçülebilirdi. Yine Wilson'a göre, bütün bunlar savaş yıllarında Türkiye'ye teslim edilen askerî malzemenin yaklaşık olarak % 90'ını oluşturmaktaydı. Diğer yandan, Ödünç Verme ve Kirâlama Kânunu gereğince Türkiye'ye sevk edilen malzemelerin ancak çok küçük bir oranı için nakit ödeme talep edilmişti. Bunlar da daha çok sivil amaçlar için sevk edilmiş olan malzemelerdi. Üstelik bunlar savaş sonrasında Türk ekonomisine yararlıydı. Bunlar 1941 yılında imzâlanmış olan antlaşmanın gereği olup, Ankara'ya teslim edilmiş olan sivil malzeme sevkiyâtının yalnızca bir kısmıydı. Wilson, ABD'nin artık savaş sonrasında savaş yıllarında birikmiş olan bütün mâlî alacakları toparlayacak nihâî bir anlaşmaya varmak isteğinden söz etmişti. Wilson, ABD tarafından hazırlanmış olan anlaşma önerisinin Ankara'nın da onayını alacağı konusundaki ümidini açıklıyordu.[96]

Wilson, aradan iki gün geçtikten sonra, 4 Mayıs 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir başka raporda, aynı gün Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun kendisiyle yemek yediğini ve söz konusu anlaşmayı görüştüğünü haber veriyordu. Başbakan, ABD tarafından hazırlanan anlaşma önerisini uygun bulmuştu. Öneri, mantıklı ve mâkûldu. Saraçoğlu, bir an önce anlaşmaya varmak istediğini de söylemişti. Saraçoğlu, böylece Türkiye'nin ABD ile ilk anlaşma yapan ülke olmak istediğini de belirtmişti. Saraçoğlu, öneride belirtilen miktârı tartışmayacağını, fakat eğer Wilson miktarda bir indirim sağlarsa, bundan memnun olacağını da açıklamıştı. Fakat Saraçoğlu Wilson'un bu meseleyi yeniden Washington'a bildirmesinden de yana değildi. Çünkü Saraçoğlu, ABD'nin Türkiye'nin öneride yer alan cömert rûhu anlamadığı gibi bir izlenim içi-

96 **FRUS.** 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan Hasan Saka'ya". (2.5.1946).

ne girmesinden kaçınmak istiyordu. Wilson da, anlaşmanın kredi değil, fakat nakit ödemeyi içerdiğini bildirmişti. Yaklaşık olarak 4.500.000 Dolarlık bir ödeme söz konusuydu. Saraçoğlu bu rakamı onaylamıştı. Saraçoğlu, anlaşmayı aynı hafta içinde TBMM'de de kabûl ettirdikten sonra, on gün içinde imzâlayabileceklerini de açıklamıştı. Fakat Wilson yine de temkinliydi: Türk tarafı anlaşmayı kendi Hazine uzmanlarına inceletecekti ve bu aşamada anlaşma taslağının diline ilişkin bâzı sorular gündeme gelebilirdi. Fakat asıl önemli olan Başbakan Saraçoğlu'nun anlaşmanın öngördüğü miktârı kabûl etmesiydi.[97]

Bu alanda ikinci adım Mayıs ayında gerçekleşecek ve ABD, savaş yıllarında Ödünç Verme ve Kirâlama Kânunu gereğince Ankara'ya yapmış olduğu askerî yardım karşılığındaki tüm borçları, sâdece 4.500.000 Dolar karşılığında silmeye hazır olduğunu bildirecek ve Ankara da bu öneriyi pazarlıksız olarak benimseyecektir. Antlaşma 7 Mayıs'ta Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson arasında imzâlanacak ve TBMM'de de kabûl edilecektir.[98]

Birleşmiş Milletler Yardım ve Kalkınma İdâresi'ne İştirâk Edilmesi ve Yardımda Bulunulması Hakkında Kânun Tasarısı'nın TBMM'de görüşülmesi sırasında söz alan Başbakan Şükrü Saraçoğlu, bu konuda şunları söylüyordu:

> "Birkaç gün önce Amerikan Devleti'nin Ankara'daki Sefiri, hükûmetimize mürâcaat etti ve dedi ki, 'Eğer Türkiye Cumhuriyeti, 4.500.000 Dolar peşin olarak verecek olursa, [ABD], onun Ödünç Verme ve Kirâlama Kânunu dolayısıyla olan bütün borçlarını bir kalemde silmeye hazırdır. Bu sözleri, hükûmetimden aldığım tâlimâta istinâd ederek söylüyorum.' (...) Bizim Ödünç Verme ve Kirâlama [Kânunu]'ndan doğan bütün borçlarımız için bizden yalnız 4.500.000 Dolar istendi. Hükûmetiniz bu teklifi hiçbir pazarlığa girişmeksizin olduğu gibi kabûl etti. (...) Hepimiz kâniiz ki, biz bu parayı vermekle borcumuzun yalnız maddî olan kısmını ödüyoruz. Bir de mâ-

97 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (4.5.1946). ABD Dışişleri Bakanlığı'nın bir belgesinde Türkiye'nin İhrâcat ve İthâlât Bankası'ndaki fonu 25.000.000 Dolar olarak görülmektedir. **FRUS**, 1946, Cilt: I, (General: The United Nations), "İhrâcat ve İthâlât Bankası Başkanı Martin'den ABD Ulusal Danışma Konseyi'ne Bilgi Notu" (25.4.1946).

98 **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946). Ayrıca bkz. Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, s. 119; Ülman ve Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler II (1923-1968), **SBFD**, Cilt: XXVII, No: 1, (Mart 1972), s. 19; Ülman, **age**, s. 91; Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri**, s. 44. Antlaşmanın metni için bkz. Fâhir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münâsebetleri**, s. 143-147.

nevî borcumuz vardır ki, onu da hürriyet, adâlet, istiklâl ve insanlık dâvâlarında Amerika'nın bulunduğu saflarda bulunmak sûreti ile ödemeye çalışacağız."[99]

Kâsım Gülek de, konuşması sırasında, "Milletler hâlâ ıstırâb içinde... Milletler hâlâ yarına endişe ile bakıyor. Işık nereden geliyor? Bu ışığın bir menbaı var... Yine Amerika... Ümit nereden geliyor? Amerika'dan... Güven nereden geliyor? Amerika'dan..." diyordu.[100] TBMM'de bu görüşmeler sırasında ABD ile Roosevelt'e yönelik aşırı duygusal konuşmalar yapılması da dikkati çekiyordu.[101]

Fâlih Rıfkı Atay, ABD'nin bu siyâsî jestini "her gün gittikçe kuvvetlenen ve derinleşen Türk-Amerikan dostluğunun yeni ve parlak bir gösterisi" olarak yorumluyordu. Atay, yazısında, "her vakit sevmekte olduğumuz Amerika'ya karşı bir zamandan beri neden bu kadar yakınlık hissediyoruz?" diye soruyor ve yanıtını da şöyle veriyordu: "Bunun sebebi basittir. Saldırışçı hiçbir politikayı hoş görmeyen Amerika [Birleşik Devletleri], milletlerarası dostluk ve güvenlikten başka hiçbir amacı olmayan küçük büyük her devlet, haklı olduğu bütün dâvâlarda, Amerikan yardımına dayanabileceğine inanmıştır."[102]

Wilson, 4 Mayıs 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na iletiği bir raporunda, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin'in, kendisine yaptığı bir açıklamada, ABD Dışişleri Bakanı Byrnes'ın, Paris'te Türkiye'nin Paris Büyükelçisi ve eski Dışişleri Bakanı Nüman Menemencioğlu[103] ile yaptığı bir görüşmeye dikkat çekiyordu.[104]

İngiltere'nin yeni Ankara Büyükelçisi David Kelly de, antlaşmanın imzâlanmasından on gün sonra, 17 Mayıs'ta İnönü'ye itimat-

---

99 **TBMM TD**, (aynı yerde), (8.5.1946).

100 **TBMM TD**, (aynı yerde), (8.5.1946).

101 **TBMM TD**, (aynı yerde), (8.5.1946). Tasarı, 315 üyenin oybirliği ile benimsenmişti. Ayrıca, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu [UNESCO] Sözleşmesinin Onarılması Hakkında Kânun Tasarısı ile Avrupa Kömür Kurulu'nun Teşkiline Dâir Londra'da İmzâlanan Antlaşmanın Onarılması Hakkında Kânun Tasarısı'nın kabûlüne ilişkin bilgi için bkz. **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 23, 52. Birleşim, (20.5.1946); **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 23, 53. Birleşim, (22.5.1946); **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 23, 55. Birleşim, (27.5.1946).

102 Fâlih Rıfkı Atay, "Mecliste Bir Dostluk Gösterisi", **Ulus**, (9.5.1946); **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946).

103 Nüman Menemencioğlu'nun siyâsî kariyeri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Koçak, **TMŞD**.

104 Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 362-363.

nâmesini sunacaktır.[105] Hatırlanmalıdır ki, Ankara, Nisan ayının ortalarında ABD'den 500.000.000 Dolarlık yardım istemişti.[106] Bu yardım talebi, 1945 yılının son günlerinde de 300.000.000 Dolar olarak telâffuz edilmişti.[107] Bütün bu gelişmelere karşın, ABD'nin Türkiye'ye yönelik ilk ekonomik yardımı, ancak 1946 yılının Ekim ayında gerçekleşecek ve 25 ilâ 30.000.000 Dolar ile sınırlı kalacaktır.[108]

Oysa Amerikalı gazeteciler, bizzat Başbakandan 16 Nisan 1946 târihli basın toplantısında, söz konusu 500.000.000 Dolarlık kredinin nerelerde kullanılacağını soruyorlardı. Başbakan, bu imkânın belirli bir program içinde liman, demiryolu gibi bayındırlık işlerinde kullanılacağını söyleyecektir. Uluslararası Kalkınma ve İmâr Bankası'nın faaliyete geçmesinden sonra Ankara'nın bu bankadan talep edeceği kredi hakkında ise, Saraçoğlu somut bir rakam vermekten kaçınmıştı. Ayrıca, BM Anayasası'nın değiştirilmesi ve veto mekanizmasının kaldırılması konusunda Ankara'nın aynı görüşte olduğunu da açıklamıştı. Türkiye, Sâdâbâd Paktı'nı yürürlükte kabûl ediyordu. Türkiye, Orta Doğu devletleri ile anlaşma yapmaya da hazırdı.[109]

ABD'nin ekonomik alandaki desteğinin arka plânını yine ABD Dışişleri Bakanlığı belgelerinden izlemek mümkündür.

ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika İlişkileri Direktörü Henderson, 23 Mayıs 1946 târihinde, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Hüseyin Râgıp Baydur ile yaptığı görüşmeye ilişkin hazırladığı raporda, aynı gün Baydur'un kendisini aradığını ve ABD'nin söz konusu borca ilişkin olarak önerdiği miktarla ilgili son bilgileri almak istediğini söylediğini belirtiyordu. Henderson,

---

105 **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946).

106 **Cumhuriyet**, (13.4.1946); Eroğul, **age**, s. 15. Ayrıca bkz. Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, s. 118-119; Oran, "Türklye'nin 'Kuzeydeki Büyük Komşu' Sorunu Nedir? Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970", **SBFD**, Cilt: XXV, No:1, (Mart 1970), s. 66-67.

1945-1946 yıllarında ABD'nin Türkiye'ye askerî ve ekonomik yardımı 130.000.000 Doları bulacaktır. 1947 yılına kadar 100.000.000 Dolar yardımda bulunulmuştu bile... Ülman ve Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler II (1923-1968)", **SBFD**, Cilt: XXVII, No: 1, (Mart 1972), s. 19.

107 **DDTP**, s. 220; Ülman, **age**, s. 90.

108 **DDTP**, s. 220; Ülman, **age**, s. 92; Oran, "Türkiye'nin 'Kuzeydeki Büyük Komşu' Sorunu Nedir? Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970", **SBFD**, Cilt: XXV, No:1, (Mart 1970), s. 72-73. Ülman, krediyi 25 ilâ 50.000.000 Dolar olarak veriyor. Ülman, **age**, s. 92. Ayrıca bkz. **FRUS**, 1946, Cilt: I, (General: The United Nations).

109 **BCA BÖKM K**, [Katalog Numarası: 30 10/5 23 2].

Baydur'a, daha önce kendisine açık bir yanıt vermesinin mümkün olamadığı için üzüldüğünü, fakat hâlâ kesin bir yanıt veremeyeceğini söylemişti. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın mâlî ve ekonomik bölümlerinde bir hayli değişiklik olmuştu ve bütün bunlar çalışmaları geciktirmişti. Bununla berâber Henderson, daha aynı sabah ilgili kişilerle görüştüğünü de haber vermişti. Buna göre, her ne kadar kendisi yetkili olmasa da, Baydur'a, Türkiye'ye 25.000.000 Dolarlık kredi açılmasının yüksek bir ihtimâl olduğunu açıklamıştı. Henderson, bu miktârı yaklaşık olarak 50.000.000 Dolara yükseltmek için ABD Dışişleri Bakanlığı'nın elinden geleni yaptığını, fakat fonların azlığı ve daha önceki taahhütler nedeniyle bunu başaramadığını da bildirmişti. Baydur, bütün bu gayretlere teşekkür etmişti. Ardından da, 25.000.000 Dolarlık kredinin kesinleştiğini ve bu miktârın 50.000.000 Dolara kadar yükselmesi ihtimâli de bulunduğunu Ankara'ya bildirip bildiremeyeceğini sormuştu. Henderson ise, bunun yanlış bir izlenim yaratacağını söylemişti. Türkiye'nin şansı 25.000.000 Dolar için hayli yüksekti, fakat bu rakamın üzerine çıkılacağı yönünde hiçbir ümidi yoktu. Baydur da, bunun üzerine, 25.000.000 Dolar kredinin mümkün olduğunu ve kendisinin de bu miktârın 50.000.000 Dolara yükseltilmesi için girişimde bulunduğunu Ankara'ya bildirip bildiremeyeceğini sormuştu. Henderson, bu yöndeki bir raporu uygun gördüğünü açıklamıştı. Baydur, Henderson'a, New York'ta yakın bir zamanda Chase National Bank'ın yüksek düzeydeki yöneticileriyle yemek yediğini de haber vermişti. Söz konusu yöneticiler, politik gelişmeler nedeniyle, uzun ya da kısa dönemde Türkiye için ticârî kredi açılmasından kuşku duyduklarını açıklamışlardı. Baydur, bu konuyu özellikle Henderson'ın dikkatine sunmak istemişti, çünkü Henderson, daha önceki görüşmelerinde, Türkiye'nin savaştan hasar görmediğini, Polonya ve Yunanistan gibi yıkımdan geçen ülkelerle karşılaştırıldığında çok daha iyi durumda bulunduğunu söylemişti. Bu nedenle özel mâlî takviye almak için bekleme sırasının arkalarında yer alıyordu. Henderson, görüşme sırasında, Türkiye'nin ABD'de mâlî destek alabileceği tek bankanın İhrâcat-İthâlât Bankası olduğunu da vurgulamıştı.[110]

110 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD DB Yakın Doğu ve Afrika İlişkileri Direktörü Henderson'un Raporu", (23.5.1946).

ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İlişkileri Bölümü'nden Jones'un 17 Haziran 1946 târihinde Henderson ile Baydur arasında aynı gün gerçekleşen görüşmeye ilişkin olarak kaleme aldığı raporda, Baydur'un Henderson'u randevu alarak ziyâret ettiğine değiniliyordu. Buna göre, Baydur, Türkiye'ye önerilen kredi miktârı hakkında Henderson ile görüşmek istemişti. Baydur, görüşmenin başında, Meksika'yı ziyâret plânının Ankara'dan gelen tâlimat üzerine ertelendiğini haber vermişti. Baydur, eğer iki hafta içinde Türkiye'ye kredi açılması ihtimâli varsa, bu takdirde ziyâretini Temmuz ayı başına kadar erteleyebileceğini açıklamıştı. Ancak bu süre içinde kredi açılması ihtimâli yoksa, Baydur, ABD'den daha erken bir târihte ayrılabileceğini de bildirmişti. Bu arada görüşmeye katılan Amerikalı uzman, bâzı teknik sorunlar nedeniyle Türkiye'ye açılacak kredi konusunun ertelendiğini, fakat konunun Büyükelçinin hareketinden önce kararlaştırılacağını haber vermişti. Bir sonraki adımda ABD Ulusal Danışma Konseyi'nin onayı gerekiyordu. Bu onay alındığı takdirde, banka elini çabuk tutardı. Baydur, bu açıklama karşısında teşekkür etmiş ve kendisine yapılan açıklamalar karşısında ziyâretini Temmuz ayı başına kadar erteleyeceğini bildirmişti.

Baydur, Ankara'nın mürâcaatının pek çok bağımsız projeyi kapsadığını söyledikten sonra; bankanın her bir proje için ayrı ayrı mı kredi vereceğini, yoksa toplam kredinin Türk Hükümeti tarafından mı projeler arasında paylaştırılacağını merâk ettiğini bildirmişti. Amerikalı uzman ise, kredinin onaylanması hâlinde, İhrâcat ve İthâlât Bankası ile bu konuda herhangi bir sorun yaşanmayacağı görüşünde olduğunu belirtmişti. Baydur ise, uzmandan kredinin fâiz oranını öğrenmeye çalışmıştı. Uzman, İhrâcat ve İthâlât Bankası'nın farklı vadelere farklı fâiz oranları uyguladığını söylemekle yetinmişti. Baydur, bu kısa açıklamadan tatmin olmuş gibi görünmüştü. Bununla berâber, Baydur, Ankara'nın, kendisine kredi açıldığı takdirde, benzer diğer kredi açılan ülkelere gösterilen eşit muameleyi göreceğini umduğunu vurgulamıştı.

Amerikalı uzmanın görüşmeden ayrılmasından sonra, Baydur, bu kez Henderson'a, daha önce de pek çok kez yaptığı gibi, kredi ile ilgili olarak, Türkiye'nin içinde bulunduğu güç durumdan söz etmişti. Büyükelçi, bu güç durumu hafifletmek için ABD'nin elin-

den geleni yapacağını umduğunu da söylemişti. Henderson, bu ricâ üzerine, sorunun bu açıdan da akılda tutulacağını bildirmişti. Büyükelçi, ardından notlarına bakarak, gelecekte daha büyük miktarda bir kredi konusunda ümitli olmak için Henderson'un herhangi bir şey söyleyip söyleyemeyeceğini de sormuştu. Henderson ise, bu soruyu ABD Dışişleri Bakanlığı'nın kendisine bu konuda herhangi bir güvence veremeyeceğini söyleyerek yanıtlamıştı. Henderson, Baydur'a, İhrâcat ve İthâlât Bankası kredilerinin ABD Dışişleri Bakanlığı'dan hayli uzak olduğuna dikkat çekmişti. Ayrıca ABD, uluslararası bankaya en büyük katkıda bulunan ülke olarak, kredilerin dünyâ ölçüsünde eşit olarak dağılımını arzu ediyordu. Henderson, ABD'nin ekonomik yardımlarının politik amaçlı olarak yapıldığı suçlamasından kaçınmak istediğinden de söz etmişti. Baydur da, kendisine yapılan açıklamaları tamâmen anladığını ve onayladığını belirtmiş ve bundan dolayı teşekkür ederek, görüşmeden ayrılmıştı.[111]

ABD Dışişleri Bakanlığı, 21 Haziran 1946 târihinde, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson'a yazdığı bir raporda, Türkiye'ye açılacak olan İhrâcat ve İthâlât Bankası'nın kredi miktârının 25.000.000 Dolar olacağından söz edildiğini hatırlatıyor, ancak bu miktâra ilişkin hiçbir güvencenin bulunmadığını ileri sürüyordu. Ayrıca, Ankara'ya sözü edilen daha büyük miktarda kredi de imkânsızdı. Bu arada Türkiye'nin talepte bulunduğu havaalanı kredileri, başvurudan önce hâlledildiği için, bu miktârın içinde değildi. Ayrıca, eğer Türkiye fazla gemileri denizyolları komisyonu aracılığında krediyle satın alırsa, bu takdirde gemilerin olağan fiyatının üçte iki fiyatına alımı mümkün olabilirdi. Tabiî eğer elde varsa, o da ancak birkaç gemi Türkiye'nin ihtiyaçlarına adapte edilebilirdi. Türkiye'nin ihtiyâcı olan bâzı gemiler, ancak ilerideki aylarda fazla olarak tanımlanabilirdi. Diğer yandan, başka ülkelerin de yine aynı gemilerle ilgilenmeleri bekleniyordu. Raporda, Türkiye'nin gelecekte daha geniş bir İhrâcat ve İthâlât Bankası kredisi elde edeceğine ilişkin bir izlenime sâhip olması hâlinde, ABD açısından daha büyük bir utanç duyulacağına dikkat çekiliyordu. ABD Dışişleri Bakanlığı, bankanın Türkiye'ye açabileceği kredi miktârının en

111 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD DB Yakın Doğu İlişkileri Bölümü'nden Jones'un Raporu", (17.6.1946).

fazla 25.000.000 Dolar olabileceği konusunda görüşbirliği içindeydi. Raporu kaleme alan ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Acheson, ilerideki potansiyel fırsatlara da dikkat çekiyor ve Türkiye'ye uluslararası banka aracılığıyla ileride önemli kaynaklar sağlanabileceğinin bilinmesini istiyordu.[112]

Wilson, 27 Haziran 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin ile bir gün önce görüştüğünü ve Erkin'in daha önce 1 Haziran'da gündeme getirdiği bir konuyu yanıtladığını haber veriyordu. Erkin de, bu yanıtı gerek Başbakan Saraçoğlu'na ve gerekse Mâliye Bakanı Nûrullah Esat Sümer'e sunacaktı. Erkin, bu yanıttan dolayı Ankara'nın hayalkırıklığına uğradığını açıklamıştı. Fakat hiç olmazsa havayolları kredisinin sözü edilen 25.000.000 Dolarlık kredinin dışında tutulmasından ve denizyolları komisyonu aracılığıyla kredi ile satın alınacak olan gemilerin olağan satış fiyatının üçte ikisi ile alınacağından dolayı belirli bir rahatlık sağlanmıştı. Erkin, yanlış sunumdan dolayı tatminkâr bir sonuç alınamamış olabileceği yönündeki kuşkular konusunda gizlice Wilson'un görüşünü de sormuştu. Wilson da, yine gizlice, bu kuşkunun yersiz olduğunu, doğru olmadığını açıklamaya çalışmıştı. Wilson'un görüşüne göre, bu sonucun birkaç nedeni vardı: İlk neden, bankanın kredi kapasitesi idi. Bu kapasite sınırlıydı. İkinci neden, savaştan harâb olarak çıkmış olan ülkelerin gelişmesi için âcil kredi ihtiyaçları idi. Üçüncü neden ise, Türkiye'nin, bu ülkelerle karşılaştırıldığı takdirde, içinde bulunduğu göreli iyi ekonomik durumu ile dış ticâret konumu idi. Nihâyet dördüncü neden de, gelişme sorunları ile ilgili olarak uluslararası bir bankanın kurulacak olması idi.[113]

ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan 3 Temmuz 1946 târihinde ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson'a yazılan bir raporda, bir haber ajansının 100.000.000 Dolarlık kredi haberiyle ilgili olarak herhangi bir gerçekçi temel bulunmadığına dikkat çekiliyordu. Haber ajansının ABD Dışişleri Bakanlığı ile yaptığı bir görüşme tamâmen yanlış anlaşılmıştı. Diğer yandan, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Acherson, raporunda, ABD Ulusal Danışma Konseyi'nin onayı ile aynı gün İh-

112 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD DB'den Wilson'a", (21.6.1946).

113 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (27.6.1946).

râcat ve İthâlât Bankası'nın Türkiye'ye açtığı 25.000.000 Dolar değerindeki kredinin uygulamaya girdiğini haber veriyordu.[114]

ABD Dışişleri Bakanlığı, 10 Temmuz 1946 târihinde, Wilson'a yazdığı bir raporda, Türkiye'ye açılan 25.000.000 Dolar değerindeki kredinin bütün işlemlerinin tamamlandığını ve onaylandığını haber veriyordu. Öyle anlaşılıyordu ki, 19.000.000 Dolar düşülmüştü. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Acherson, raporunda, bu kredinin ihrâcat kredisi şeklinde açıldığını belirtiyor, fakat kredinin ihrâcat kredisi şeklinde gerçekleşmesinin, aynı zamanda Türk Hükümeti'ne kredinin hangi projelere harcanacağı konusunda takdir yetkisi sunduğunu da ekliyordu. Ankara'nın onayı olmaksızın hiçbir proje kredi ile finanse edilmeyecekti.[115]

ABD Dışişleri Bakanlığı, 27 Ağustos 1946 târihinde, Wilson'a yazdığı bir raporda, Türk Hükümeti'nin İhrâcat ve İthâlât Bankası'nı söz konusu kredinin kullanımı konusunda bilgilendirdiğini haber veriyordu. Buna göre, söz konusu kredinin kullanımı şöyle olacaktı: Ekonomi ve ekonomiye bağlı kurumlar için 15.000.000 Dolarlık, iletişim ve ulaşım için 5.000.000 Dolarlık, gümrük ve tekel için 4.000.000 Dolarlık ve kamu hizmetleri için de 1.000.000 Dolarlık kredi kullanılacaktı. Zaman ve fâiz oranı her proje için ayrı ayrı belirlenecekti. Bu arada Ankara'ya fâiz oranının ortalama olarak yılda % 3,5 olacağı bilgisi de iletilmişti.[116]

İsmet İnönü, Mayıs ayında toplanan CHP İkinci Olağanüstü Büyük Kurultayı'nda yaptığı konuşmada, Türkiye'nin bir süre önce dış politikada yaşadığı yalnızlığı vurguladıktan sonra, Türkiye'nin artık "Büyük Britanya'nın hiçbir şüpheye yer bırakmayan müttefiki ve Birleşik Amerika'nın yakın dostu" olduğunu vurguluyordu.[117]

Tam bu sırada, dört ülkenin, ABD, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanları'nın başarısızlıkla sonuçlanacak olan toplantısı da sürüyordu. Ankara, bu tür başarısız toplantıları dikkatle izliyor ve bu türden başarısızlıkların, ABD ile İngiltere'nin Moskova ile anlaşmazlıklarını, Moskova'nın da Batılı müttefiklere güvensizliğini gösterdiğini düşünüyordu. Ankara'ya göre, gelecek karan-

114 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD DB'den Wilson'a", (3.7.1946).

115 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD DB'den Wilson'a", (10.7.1946).

116 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD DB'den Wilson'a", (27.8.1946).

117 **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946).

lıktı ve Avrupa'da ve dünyâda bir parçalanma ve bloklaşma söz konusuydu. Ancak hiç kuşkusuz Ankara, bu tür bir anlaşmazlık ortamında, Batılıların artık kendi yanında yer alacağı görüşündeydi.[118] Nitekim Haziran ayında söz konusu konferansın başarısızlığı resmî olarak da tescil edilecektir.[119] Bu tabloya, 26 Mayıs'ta yapılan seçimler sonucunda komünistlerin Çekoslovakya'da birinci parti olmaları da eklenmelidir.[120] Temmuz ayında da komünistler Çekoslovakya'da hükümeti kuracaklardır. Yine Temmuz ayında Polonya'da da seçimler yapılmıştı.[121] Moskova da bu sırada Türkiye'de yapılan belediye seçimlerini eleştiriyordu.[122] İngiliz donanmasına bağlı bir savaş gemisi de, yine tam bu sırada, Haziran ayı içinde, Antalya limanını ziyâret etmişti.[123] Haziran ayında durum "ağır"laşmıştı. Nihat Erim, "ihtiyatlı olmak, tedbirlerini vaktinde almak, sürprizler önünde şaşkınlığa uğramamanın elbette ilk şartıdır" şeklinde yazıyordu.[124] Bununla birlikte, basında dış sansürün kaldırıldığına ilişkin haberler de görülüyordu.[125]

Sovyet taleplerine ilişkin bir tartışma

Hatırlanacağı gibi, 1945 yılında ortaya konulan Sovyet taleplerinin resmîlik derecesini de tartışmıştık.[126] Şimdi bu dönemde bu tartışmanın nasıl yapıldığına da bir göz atmanın sırası geldi.

1945 yılının Aralık ayında ortaya çıkan gayri resmî Sovyet ta-

118 **Hüseyin Câhit Yalçın, "Konferanstan Tatsız Haberler", Haber**, (4.5.1946); Hüseyin Câhit Yalçın, "Dağılan Konferans", **Haber**, (15.5.1946); Hüseyin Câhit Yalçın, "Konferans Neden Muvaffak Olamamış?", **Haber**, (22.5.1946); Necmettin Sadak, "Yeni Dörtler Konferansı Akâmete Mahkûm Görünüyor", **Akşam**, (29.5.1946); Hüseyin Câhit Yalçın, "Konferansın Neticeleri", **Tanin**, (30.5.1946); **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946).

119 **AT**, Sayı: 151, (Haziran 1946).

120 **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946);Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s 231.

121 **AT**, Sayı: 152, (Temmuz 1946)

122 **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946). Bu konuya ileride değineceğim.

123 **AT**, Sayı: 151, (Haziran 1946).

124 **Nihat Erim, "Milletlerarası Durum Ağırdır", Ulus**, (3.6.1946). Ayrıca bkz. **Nâdir Nâdi, "Rus-Anglo-Sakson Rekâbeti Gittikçe Şiddetleniyor", Cumhuriyet**, (1.6.1946); Ahmet Şükrü Esmer, "Durum, Bu Mâhiyettedir", **Ulus**, (5.6.1946); Hüseyin Câhit Yalçın, "Anglo-Sakson ve Rus Münâsebetleri", **Tanin**, (5.6.1946); **Nâdir Nâdi, "Ümitler Gittikçe Azalıyor", Cumhuriyet**, (27.6.1946); **AT**, Sayı: 151, (Haziran 1946).

125 **Vatan**, (30.5.1946).

Bu geç târihte dahi basında görünmeyen bir sansür uygulandığını gözden uzak tutmamak gerekir. Basın, en azından dış politika meselelerinde hâlâ hükümetin güdümündeydi.

126 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 335-342.

lepleri, Gürcü profesörlerin yazıları, bu yazıların Sovyet basın ve yayın organlarında iktibas edilmesi, Ocak ayında bizzat Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından da ele alınıyor ve gelişmelerin "ağırbaşlı ve soğukkanlı" bir şekilde izlendiğine değiniliyordu. Saraçoğlu, bu taleplerin resmî olmadığının da altını çiziyor ve bu şekilde kalmasının mümkün olduğunu vurguluyordu.[127] Âsım Us da, Ocak ayında, Hâtıra Notları'nda, "Rusya, Türkiye üzerindeki istekleri hakkında şimdiye kadar resmî hiçbir teşebbüste bulunmamıştır" şeklinde yazıyordu.[128] Nitekim Necmettin Sadak da, Boğazlara ve toprak talebine değinerek, "bu propaganda ve dileklerin görünüşte Sovyet Rusya Hükûmeti ile hiçbir ilgisi olmamakla berâber, hattâ Sovyet Rusya, muayyen ve mâlûm resmî yollardan hiç istek ileri sürülmüş sayılmadığı hâlde" şeklinde yazmayı tercih ediyordu.[129] Sadak, iki ülke arasında "açığa vurulmuş resmî bir dâvâ" olmadığına dikkat çekiyordu. Sadak, ayrıca bir başka önemli noktaya daha işâret ediyor ve Batılı müttefikler ile Sovyetler Birliği'nin dünyânın her yerinde çatışma içinde olmalarının Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında gerginliğin doğmasına neden olduğunu vurguluyordu. Sadak'a göre, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile anlaşması, iki tarafın çatışmasını durdurmaya yetmeyecek ölçüde, ancak küçük bir manevra olabilirdi. Sadak, bu yazısı ile, Türk basınında görülen bir endişe ve kuşkuyu da dile getirmiş oluyordu. Ankara, iki grup arasındaki siyâsî ve askerî pazarlık masasında bir dosya olarak yer almak istemiyor ve kendisini pazarlığın parçası olarak hissetmekten kaçınıyordu.[130] İnönü'nün Mayıs ve Haziran aylarında Kars, Erzurum ve Trabzon'a yaptığı ziyâret-

127 **AT**, Sayı: 146, (Ocak 1946). Gürcü profesörlerin **Pravda**'da yayınlanan yazısı ile ilgili olarak ayrıca bkz. **Vatan**, (26.2.1946). Saraçoğlu'nun bir demeci ile ilgili olarak bkz. **Vatan**, (7.1.1946). Aynı konuda Fuat Köprülü'nün yazıları için bkz. Fuat Köprülü, "Gürcü Âlimlerine Cevap I: Târih, Yalancı Şâhit Olamaz", **Vatan**, (17.1.1946); Fuat Köprülü, "Gürcü Âlimlerine Cevap II: Târih Değil, Efsâne!", **Vatan**, (19.1.1946); Fuat Köprülü, "Gürcü Âlimlerine Cevap III: Efsâne Değil, Târih", **Vatan**, (120.1.1946); Köprülü, **age**, s. 79-90. Ayrıca bkz. Suat Bilge, **age**, s. 297.

128 Us, **age**, s. 669.

129 Necmettin Sadak, "Bir Türkiye Meselesi Yoktur ve Olamaz", **Akşam**, (4.1.1946); **AT**, Sayı: 146, (Ocak 1946).

130 Necmettin Sadak, "Türkiye-Sovyet Rusya Gerginliği Bir Sebep midir, Yoksa Netice mi?", **Akşam**, (2.2.1946); **AT**, Sayı: 147, (Şubat 1946). Ayrıca bkz. Necmettin Sadak, "Gene Türkiye-Sovyet Rusya Münâsebetleri", **Akşam**, (10.3.1946); Ahmet Şükrü Esmer, "Rusya ve Türkiye", **Tanin**, (17.3.1946); **AT**, Sayı: 148, (Mart 1946) Başbakan Saraçoğlu'nun Türkiye'nin 12 Adalar üzerinde herhangi bir iddiâsı olmadığına ilişkin yabancı basına yaptığı açıklama için bkz. **AT**, Sayı: 149, (Nisan 1946).

ler de, elbette Moskova'nın gayri resmî talep ve önerilerine dolaylı bir yanıt teşkil ediyordu.[131]

Diğer yandan, ilginç bir gelişme de, Celâl Bayar'ın, Amerikan basınına yaptığı bir açıklamada, Moskova'nın Ankara'dan henüz resmî bir talepte bulunmadığını açıklamasıydı. Bayar, "Rivâyet edilen Rus isteklerinin hakikat ile bir alâkası yoktur" diyor ve ardından da "eğer soldan maksat, ammenin menfaatini âzamî derecede korumak, hiçbir sınıf ve zümreye imtiyaz vermemek ise, partimiz tamâmiyle soldur" şeklinde konuşuyordu.[132] Bayar'ın açıklamasına göre, Dışişleri Bakanı Hasan Saka, 17 Nisan'da *Vatan* gazetesinde yayınlanan bir demecinde, Moskova'nın taleplerini reddetmişti.[133] Nitekim Fâlih Rıfkı Atay da, bu duruma dikkat çekiyor ve Bayar'ın açıklamasını eleştiriyordu.[134] Görüldüğü gibi, ortada resmî bir Sovyet talebi olmadığını söylemek Celâl Bayar'a kalmıştı! Bayar, solu da târif etmek ihtiyacındaydı ve DP ile sol arasındaki irtibâtı en azından kendi tanımlaması ölçüsünde kurmaktan kaçınmamıştı!

Bir diğer önemli gelişme de, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov'un Temmuz ayında Ankara'daki görevinden geçici bir süre için ayrılarak ülkesine geri dönmesiydi. Büyükelçinin Moskova'da temaslarda bulunması bekleniyordu. Ancak bu ayrılık iki yıl kadar sürecektir.[135] Bu dönüş, muhtemelen Selim Sarper'in Ankara'ya dönüşüne diplomatik arenada verilen bir karşılıktı. Feridun Cemâl Erkin, anılarında, tam bu sırada, daha Temmuz ayında, Vinogradov ile Ankara'da Boğazlar üzerindeki Sovyet taleplerine ilişkin bir görüşme yaptığını belirtiyor. Vinogradov, bu talepleri Sovyetler Birliği'nin güvenlik ihtiyaçları ile açıklamıştı.[136]

---

131 **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946); **AT**, Sayı: 151, (Haziran 1946)

132 **Vatan**, (29.4.1946); **Cumhuriyet**, (7.5.1946).

133 **Vatan**, (7.5.1946); **Cumhuriyet**, (7.5.1946).

134 **Fâlih Rıfkı Atay**, **"Dış Politikamız ve DP"**, **Ulus**, (4.5.1946). Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (4.5.1946).

135 Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 163; Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 290-291; Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 305; Oran, "Türkiye'nin 'Kuzeydeki Büyük Komşu' Sorunu Nedir? Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970", **SBFD**, Cilt: XXV, No:1. (Mart 1970), s. 65.

Temmuz ayının sonlarına doğru Isparta'da enterne edilen ve aralarında yüksek rütbeli subay, er ve memurlar da bulunan 350 Alman İtalya'ya gönderilecektir. **Cumhuriyet**, (24.7.1946). Türkiye'de enterne edilen Japon vatandaşları ise, çok daha erken bir târihte, Ocak ayının sonlarında Japonya'ya dönmüşlerdi bile... **Vatan**, (27 ve 31.1.1946).

136 Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 290-292. Benzer yönde başka görüşmeler için bkz. Bilge, **age**, s. 297-299; Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, s. 95-100.

Bu aşamada eski tartışmaya katkıda bulunmak üzere bu konuda biraz daha bilgi vermek yararlı olabilir:

Temmuz ayının ortasında Bayar, İzmir'de yaptığı bir konuşmada, konuyu dış politikaya getiriyor ve "Bir memleket hâriciyesinin yurt emniyetini sağlamakta, Ordu gibi ve onun kadar mühim [bir] vazifesi olduğuna göre, iktidar partisinin, memleketin dış durumunu emniyet ve istikrardan uzak göstermekte ısrâr etmesi, iktidar partisi tarafından tâkip olunan dış politikanın lehine kaydedilecek bir vâkıâ olmasa gerektir. Bununla berâber, dış politika durumumuzu münâkaşa etmekte memleket nâm ve hesâbına fayda görmüyoruz. Bu sebepledir ki, partimiz, (...) dış politika durumuna âid iktidar partisinin iddiâları arasındaki tezadı sâdece kaydetmekle iktifâ eylemektedir," diyordu. Nitekim Fuat Köprülü de, kısa bir süre önce Bayar'ın Amerikan basınına yaptığı açıklamaya benzer bir şekilde, dış tehdidin abartıldığını ve bu türden bir tehdidin seçimlerde iktidar tarafından bir koz olarak kullanıldığını ileri sürüyordu.[137] Muhalefet partisi, ülkenin güvenlik sorunlarının iktidar partisinin dış politika yetersizliğine bağlıyorsa da, bu konuyu vurgulamaktan uzak kalıyordu. Hattâ bunu özellikle yapıyordu.

Bayar, 29 Nisan'da *Tasvir* gazetesinde yayınlanan açıklamasında, "Rivâyet edilen Rus isteklerinin hakikat ile bir alâkası yoktur. Milletlerin haklarına riâyet edilmesi esas prensibinin hüküm sürdüğü böyle bir zamanda, evimize, haklarımıza göz dikilebileceğini kabûl etmek istemiyoruz. (...) Aramızda bir dâvâ mevzu kalmamıştır. (...) Husûsî eşhasın dedikodu mâhiyetinde olarak yaptıkları hareketler, kendi kabuğu içinde boğulup kalmaya mahkûmdur. Rus-Türk münâsebetlerinin âhenkli işbirliği devrini yakından tâkip etmiş bir insan sıfatı ile bunun aksini farz ve kabûl etmek benim için pek zordur," demişti.[138]

Tahmin edileceği gibi, bu açıklama büyük tepki görmüş ve özellikle *Ulus* gazetesinde söz konusu açıklamaya karşı şiddetli eleştiriler kaleme alınmıştı. Muhtemelen bu tepkiler üzerine Bayar bir açıklama daha yapmak zorunda kalacaktır: 7 Mayıs târihli *Vatan* gazetesinde Bayar, Burhan Belge'nin "'Rivâyet edilen Rus isteklerinin hakikat ile alâkası yoktur' derken, 'bu gibi rivâyetler mi yok-

137 **Cumhuriyet**, (2.8.1946).

138 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 10.

tur' demek istediniz, yoksa şu ikinci şekli mi kasd ettiniz? 'Bu gibi rivâyetler filvâki vardır. Ancak, bunların ihtivâ ettiği isteklerin hakikat ile bir alâkası yoktur.' şeklindeki sorusu üzerine, şu açıklamada bulunmayı tercih edecektir: "Şüphesiz, ikincisi..."

Bayar, açıklamasında şu noktaları da vurgulamaya özen göstermişti: "Amerikalı gazetecinin suâllerine cevaplarımı verirken, elimde Dışişlerimizin mesûl ve salâhiyetli bakanı, eski arkadaşım Hasan Saka'nın beyânâtı bulunuyordu. *Vatan*... 16 Nisan 1946... Bu beyânatta, bu suâl ve cevaplara rastlamış bulunuyordum. Ruslar Boğazlar'da üs isterlerse, ne olur? Sayın Hasan Saka'nın cevâbı: 'Ortada böyle bir mesele yoktur. Mesele, Boğazları bütün milletlerin kendilerine açmaktan ibârettir.' Kars, Ardahan ve Boğazlar üzerinde bir talep var mıdır suâline, Hasan Saka'nın verdiği cevap: 'Rivâyetler duydum. Fakat resmî bir talep olmadı.' Sovyet Radyosunu resmî diye telâkki etmiyor musunuz? Sayın Hasan Saka'nın cevâbı: 'Elbette etmiyorum'"[139]

Bayar'ın tutumu, aslında iktidar tarafından da paylaşılıyordu. Ne var ki, mesele iç politikada iktidar ile muhalefet arasındaki çatışmada demagojik suçlamalara konu olmaya müsâitti. 1946 yılında dahi Sovyet talepleri resmî düzeyde talepler olarak kabûl edilmiyordu. En azından iktidârın yaklaşımı buydu; muhalefet de muhtemelen iktidardan aldığı cesâretle bu konuda suskun kalmamıştı. Bununla birlikte Bayar, 1950 yılında, seçimlere çok az bir süre kala dahi, "hükümet DP kurulmazdan önce Anglo-Sakson politikasını tutmaya başlamıştır; biz, hasımlarımızın ak dediğine kara diyecek kadar kısır düşünceli insanlar değiliz," diyecektir.[140]

Siyâsî partiler ve dış politika

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası, bu döneme kadar aslâ tartışma konusu olmamıştı. O kadar ki, tek-parti döneminin siyâsî geleneği içinde dış politika, TBMM'de ancak dışişleri bakanları ta-

139 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 13; **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 105-106.

140 **Celâl Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri**, s. 29 ve 58. Burada bahse konu olabilecek bir başka hususa da değinmek gerekir: Bu sırada Saidi Nursi de, bir yandan politika dışı tutumunu sürdürme gayretinde iken, diğer yandan bu gelişmenin yarattığı somut politik sonuçlardan kendi hareketi adına yararlanmak düşüncesini dile getiriyordu. Bkz. Cemâlettin Canlı ve Yusuf Kenan Beysülen, **Zaman İçinde Bediüzzaman**, s. 463-465.

rafından yapılan açıklamalar tarzında gündeme gelebilirdi.[141] Fakat artık durum değişmişti. 1946 yılı başında siyâset dünyâsında bir yenilik olarak artık yeni siyâsî partiler bulunuyordu ve bu partilerin de dış politika konusunda iktidârdan farklı görüşleri olabilirdi. Örneğin, hatırlanacağı gibi, SCF, 1930 yılında Türkiye'nin henüz Milletler Cemiyeti'nin dışında olduğu bir sırada, programında, bizzat Atatürk'ün talebi ile, Milletler Cemiyeti üyeliğini gündeme getirmişti.[142]

MKP Genel Başkanı Nûri Demirağ, 8 Kasım 1945 târihinde, *Vakit* gazetesinde yayınlanan bir açıklamasında, "Tahran Konferansı'nda bize âid harbe girme teklifini ipe un sererek kabûl etmemekle [Cumhuriyet] Halk Partisi hükûmeti büyük bir fırsatı tepmiştir. Bu fırsat bin yılda bir daha ele geçmez," şeklinde konuşarak, İnönü'nün savaş yıllarındaki dış politikasını açıkça eleştirmişti.[143]

Fakat dış politikada partiler arasında bir çatışma olmayacağına ilişkin bir teminat daha Demirağ'ın partiyi açış konuşmasında vurgulanmıştı bile: "Türk yurdunda partiler kurulması, vatanımızın müdâfaa kuvvetlerinin zaafa ve inkısâma uğraması değil, istiklâlimize ve topraklarımıza zerre kadar tecâvüz şemmesi karşısında yekpâre ve yekvücut bir kütle hâlinde mukâvemet ve müdâfaayı emretmektedir."[144] İlerleyen dönemde Demirağ, dış politikada daha radikal bir yöne işâret edecek ve İslâm birliği ile şark federasyonuna yönelecektir. Demirağ'a göre, ABD sisteminin "ananelerimize ayarlanması" ile Şark federasyonu gerçekleştirilecekti.[145]

DP programında ise, dış politika bir takım genel ifâdelerle tanımlanmıştı ve izlenmekte olan dış politikanın alternatifine de yer verilmemişti. Bayar da, partinin kuruluşu sırasında yapılan basın toplantısında yaptığı konuşmada, iktidar partisi ile dış politika konularında mutâbakat hâlinde olduklarını vurguluyordu.[146]

Bu dönemde "millî dış politika" anlayışı egemendi. DP, iktidâ-

141 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Koçak, **TMŞD**.

142 Hıfzı ve Ünsal, **Cumhuriyetin Beş Dönemeci**, s. 29.

143 Nûri Demirağ, **CHP Genel Başkanı** İsmet İnönü'**ye Açık Mektup**, s. 12. Tahran Konferansı ile ilgili olarak ayrıca bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 185-188.

144 **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/434 1803 3].

145 Alçora, **age**, s. 246.

146 **AT**, Sayı: 146, (Ocak 1946). Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 114-115; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 232-233.

rın dış politikasını hiçbir zaman sorgulamadı; sâdece bu politikayı kendi açısından ustalıkla kullanmaya çalıştı. Mecliste dış politika tartışmasına girişmedi. İktidârı kayıtsız şartsız desteklemeyi tercih etti. Oysa bu tutum, en azından Birinci Meşrûtiyet parlamentosu ile Birinci Meclis'in geleneklerine aykırıydı. Bu tutumun birkaç nedeni vardır: İlki, DP'nin de zâten iktidârın dış politikasını içten bir şekilde desteklemesiydi. İkinci olarak, bu yöndeki gelişmelerin DP'ye meşrûluk alanı sağladığının farkında olunmasıydı. Ama bu alan gevşekti. İktidar da, içinde bulunduğu güç uluslararası ilişkilerden dolayı muhalefetin uslu çocuk olmasını sağlamaya çalışıyordu; yâni muhalefet iktidârı, iktidar da muhalefeti sıkıştırma imkânına sâhipti. DP, dış politikada farklı görüşlerin seslendirilmesine de vesile olmadı. Sâdece izlenen dış politikanın somut sonuçlarını hayli ılımlı bir biçimde eleştirmekle yetindi. Diğer yandan, DP, iktidârın dış politika endişelerinin yüksek sesle seslendirilme çabalarını tedirginlikle izlemeye devâm etti. Bu türden abartılmış haberlerin iktidârın elini güçlendirmesinden endişe duydu. Muhalefete göre, dış politika gelişmelerindeki abartılı haberler, iktidârın muhalefeti sınırlandırmakta kullanmaya çalıştığı basit bir argümandan ibâretti. Böylece iktidar muhalefet üzerindeki baskılarını ve denetimini meşrû bir zemine kaydırmak istemekteydi. DP, bu bakımdan Sovyet taleplerinin sürekli ve alarm zilleri çalınarak her vesile ile muhalefete karşı kullanılmasından rahatsızdı. Bunun elini zayıflattığını biliyordu.

Nitekim Başbakan Şükrü Saraçoğlu da, daha Şubat ayında yaptığı bir açıklamada, dış politikada iktidar ve muhalefet arasında görülen bu berâberliği vurguluyordu.[147] Saraçoğlu, "irticâa karşı berâberliği tabiî saydığımız için, onlardan [yeni partilerden] tek bir şey istiyoruz: O da dış politikada berâberlik... Bugüne kadar muhalefet cereyânına katılanların hiçbirinden bu birlik ve berâberlik rûhunu örseleyecek bir söz çıkmamıştır. Geleceğimiz için bu iyi bir başlangıçtır," diyordu.[148]

147 **AT**, Sayı: 147, (Şubat 1946). Saraçoğlu'nun benzer bir başka açıklaması için bkz. **AT**, Sayı: 149, (Nisan 1946). Nitekim DP'ye yakın bir gazeteci olan Cihat Baban da, iki parti arasında dış politika konularında en küçük bir anlaşmazlık bulunmadığını belirtiyordu. Cihat Baban, "İçişlerde Titizlik, Dışişlerde Birlik", **Tasvir**, (1.5.1946); **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946).

148 **BCA BÖKM K**, [Katalog Numarası: 30 10/11 65 1].

Bu dönemde siyâsî sahnede boy gösteren, fakat marjinal kalan iki sol/sosyalist partiden biri olan Türkiye Sosyalist Partisi'nin programında, dış politika konusunda, "demokrat komşu milletlerle dürüst ve samimî bir işbirliğine dayanan karşılıklı dostluk ve diğer bütün demokrat milletlere karşı da beynelmilel tesânüt ve barışçı bir zihniyet" ifâdesine yer verilmişti.[149] Buna karşılık, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin programında aynı konuda benzer bir şekilde şunlar yazılıydı: "Hâriciyemizin bütün komşu demokrat hükümetler ile karşılıklı bir güven ve dostluk havası içinde dâimâ her hususta bir anlaşma zemini aramasını, arada çıkması pek tabiî olan ihtilâflı meseleleri hızla çözmeye çalışmasını temin için parti her fırsatta sürekli teşebbüslerde bulunmak azim ve karârındadır." Ancak, parti programının bundan sonra gelen cümlesi, İngiltere ve ABD'nin de önemine değiniyor ve Türkiye Sosyalist Partisi'nin programından bu anlamda ayrılıyordu: "T[ürkiye] S[sosyalist] E[emekçi] [ve] K[öylü] P[artisi], komşu demokrat memleketler ile böyle sıkı bir dostluk ve berâberlik çerçevesi içinde Büyük Britanya ve Birleşik Amerika Hükümetleri ile de dostça münâsebetler idâme ettirmek ve alış veriş münâsebetlerimizi daha da geliştirmek ve sağlamlaştırmak gayretleri..."[150]

Mümtaz Soysal, "Dış Politika ve Parlamento" adlı araştırmasında, tek-parti döneminde dış politika kararları ve dış politika karar mekanizmalarına ilişkin olarak şunları yazıyor:

> "[Tek-parti döneminde] bu koşullar altında dış politikanın saptanması ve yürütülmesi bakımından ağırlık noktasının da açıkça yürütme organına, hükûmete ve hattâ tek-partinin 'Şefi durumundaki Cumhurbaşkanına kaymış olması tabiîdir. Cumhurbaşkanlarının dış politika üzerindeki hâkimiyetleri, 1924 Anayasası'nın 37. maddesi ile verilmiş olan (...) sembolik yetkiyi çok aşmakta, bu politikanın fiilen yürütülmesine kadar varmaktadır. Bunun açık bir belirtisini, TBMM'nin toplantı yıllarını açış dolayısıyla Cumhurbaşkanları tarafından söylenen [verilen] 1 Kasım [daha önceleri 1 Mart] nutuklarında görmek mümkündür.
>
> Bu nutuklarda, yabancı devletler ile ilişkiler bakımından güdülen sıra ve kullanılan deyimler, gerek Meclis, gerekse yabancı çevreler tarafından dikkatle izlenmekte ve bunlara dayanılarak bâzı sonuçlara varılmaktaydı. Aynı şekil-

149 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 283.

150 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 359.

de, İkinci Dünyâ Savaşı'nın Avrupa cephesinde son bulması üzerine, TBMM'nin 11 Mayıs 1945 târihli birleşiminde, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun demecinden sonra, 'TBMM'nin minnet ve şükranlarının yirmi milletvekili ağzından Sayın Cumhurbaşkanına bildirilmesi' şeklinde bir önergenin kabûl edilmesi de, Cumhurbaşkanının dış politikadaki aktif rolünü belirtmek bakımından dikkate değer[dir]. Yabancı devletlerle yapılan Adana ve Kâhire toplantıları [Konferansı] gibi çeşitli görüşmelerde, Cumhurbaşkanının oynadığı önemli role işâret ederek bu noktayı daha açık bir şekilde ortaya koymak mümkündür. Fakat dış politikadaki yasama-yürütme ilişkileri bakımından önemli olan taraf, bu fiilî duruma rağmen, hukûkî durumun ve hattâ temel mekanizmasının olduğu gibi muhafaza edilmiş olmasıdır. İkinci Dünyâ Savaşı sırasında TBMM'nin Millî Mücâdele sonrasındaki duruma nisbetle daha durgunlaşıp 'bürokratlaşması'na rağmen, Cumhurbaşkanları veyâ hükûmet, dış politika bakımından kritik devrelerde meseleleri Meclis önüne getirmeye ve ancak ondan sonra davranışlarına resmî şekil vermeye dikkat etmektedir."[151]

Soysal, araştırmasında, şu gözlemlerde de bulunuyor:

"Meclisin [İkinci Dünyâ Savaşı'nın sonuna doğru Almanya ile siyâsî ilişkilerin kesilmesi için] bu olağanüstü toplantısı bakımından önemli olan özellik, parlamentoda böyle bir karar alınması için hiçbir hukûkî zorunluluğun bulunmamasıydı. (...) Hükümetin Meclisi toplantıya çağırıp karar aldırması dikkate değer bir noktadır. (...)

[İkinci Dünyâ Savaşı'nın sonunda Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etme aşamasında ise], burada dikkati çeken nokta, tek-parti devrinin Meclisi önünde bile harb ilânı karârındaki gerçek sâikin açıkça söylenmiş olmasıdır. Dışişleri Bakanı [Hasan Saka], o devrin havası içinde söylenmesi pek de zor olmayacak bâzı kamuflajlara girişmek lüzûmunu duymamaktadır. Aslında bir parti Meclis Grubu toplantısının havasına yakışacak açıklıkta sözler, meclisin genel kurulunda söylenebilmektedir. Tabiî, harb ilânı karârındaki gerçek sâikin meclis dışındaki kamuoyu tarafından da bilinmesi veyâ kolayca kestirilebilmesi karşısında, bunu kamufle etmek için girişilecek herhangi bir gayretin gülünç kaçacağı da muhakkaktır. Bakanı meclis karşısında tam bir açıklığa sevk eden sebepler arasında bunun da bulunması muhtemeldir.

Demeçte göze çarpan bir taraf da, bakanın harb ilânını meclisin 'tasvib'ine arz etmekten bahsetmesidir. İlk bakışta anayasanın sarih hükmü karşısında bunun hatâlı bir deyim olduğu düşünülebilir. 1924 Anayasası'nın ifâdesine göre, harb ilâ-

151 Mümtaz Soysal. **Dış Politika ve Parlamento**, s. 105-106. Ayrıca bkz. Koçak, **TMŞD**.

nı karârının meclis tarafından 'tasvip' edilmesi değil, meclisin doğrudan doğruya *'harb ilânı karârı alması'* bahis konusudur. Fakat, tıpkı *'muahede akdi'* yetkisinin fiilen 'muahedeleri tasdik etme' yetkisi hâline gelmesi gibi, burada da fiilî durum bakanı bir 'tasvip'ten bahsetmeye sevk etmiştir. (...)

Böylece Meclis, bir harb ilânı karârıyla birlikte, milletlerarası bir antlaşmaya 'iltihak karârı'nı da almış olmaktadır. Bununla birlikte, burada bahis konusu *olan milletlerarası metin*, yâni 1 Ocak 1942 târihli Birleşmiş Milletler Beyannâmesi, tam bir milletlerarası antlaşma mâhiyetini taşımamaktadır. Nitekim, sonradan Türkiye'nin Birleşmiş Milletlerteşkilâtına girişi ayrı bir tasdik kânunu hâlinde meclis önüne gelecektir. Ancak, bu, daha doğru hukûkî terimlerle ifâde etmek gerekirse, bir katılma değil, yapılmasına Türkiye'nin de katılmış olduğu çok taraflı bir milletlerarası *antlaşmanın*, yâni *San Fransisco'da imzâlanan* Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın tasdiki şeklinde olacaktır.

1924 [Anayasası] sistemi, bütün milletlerarası antlaşmaların TBMM'den geçmesini gerektirmektedir. Hattâ aslında anayasanın metni, ecnebi devletlerle mukâvele, muahede ve sûlhun, doğrudan doğruya Meclis tarafından akdedileceğini söylemektedir. Tabiî, bunun fiilî uygulanışı, antlaşmaların Meclisce 'tasdik'i şeklinde olmaktadır. Aslında bu safha için 'tasdik' kelimesinin kullanılmış olmasına rağmen, 'tasdik' ile yapılan şey, bir 'onaylama' *(ratification) değil, fiilen* bir 'uygun bulma' işlemidir. Devletler hukûku bakımından hüküm ifâde eden asıl 'tasdiknâmeler', Cumhurbaşkanının imzâsını taşımaktadır. (...)

Tek-parti devrinde milletlerarası antlaşmalar bakımından yürütme organına daha fazla serbestlik tanıma yönünde bâzı gelişmeler görülmektedir. 5 Haziran 1944 târihinde TBMM'de kabûl edilen bir kanunla hükûmet, 'muvakkat mâhiyette olmak üzere ticâret ve tediye anlaşmaları ve modus vivendiler akdine mezun' kılınmaktadır. Ancak, kânunun üçüncü maddesine göre, bu antlaşmaların en geç üç ay içinde TBMM'nin tasdikine sunulması gerekmektedir.

Tek-parti devrinde önemli antlaşmaların meclisce 'tasdiki' dolayısıyla cereyân eden konuşmalar gözden geçirildiği zaman, lehte konuşmalardan ve 'oybirliği'nden başka bir şey bulmak imkânı yoktur. (...) Şurasını da belirtmek gerekir ki, sonuçlardaki oybirliğine rağmen, dış politika ile ilgili meselelerin mecliste görüşülmesi, her zaman mutlak bir tereddütsüzlük içinde cereyân etmiş [de] değildir. (...)

Çok partili Türk parlamentolarında şimdiye kadar dış politika ile ilgili olarak belki de en sık rastlanan tema, muhalefetlerin 'bilgisiz ve habersiz bırakılma' şikâyetleri olmuştur. Daha başlangıçtan itibâren muhalif partiler, dış politika konusunda kendilerine resmî bilgi verilmediğini, hükûmetlerin dış durumla ilgili konuları meclis önüne getirip açıklama yapmaktan kaçındıklarını ileri sürmüşlerdir. Şikâ-

yetler, yalnız meclis içinde kalmamış, parlamento dışındaki tenkitlerde de bu temanın sık sık kullanıldığı görülmüştür.

1950'den önce muhalefetin daha çok iç meseleler üzerinde toplanışı, dış politika tenkitlerinin ve dolayısıyla [da] dış politika konusunda habersiz bırakılma şikâyetlerinin fazla şiddetli olmasını önlemiştir. Hattâ iktidar çevreleri, bu konuda yapılmış bir iki şikâyete, muhalefetin dış politika meselelerindeki genel hareketsizliğini ve ilgisizliğini ileri süren karşı ithamlara cevap verebilmişler, muhalefet de hareketsizliğini meseleleri ciddîye alışı ile izâha çalışmıştır.

'Vakti ile Celâl Bayar'ın mecliste bulunmasına rağmen dış politika üzerinde söz almadığını ileri süren Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'a cevâben Demokrat Parti neşrettiği beyannâmede, 'dış politika gibi hayâtî bir mevzuda verilen izâhatı ve okunan vesikaları, partinin salâhiyetli heyetleri esaslı bir tetkike tâbi tutmadan, irticâlî ve tulûat kâbilinden bir zâtın cevaplandırmasını beklemek gibi hafif bir hareketi Demokrat Parti'den beklememek lâzımdır' demişti."[152]

Mümtaz Soysal, aynı incelemesinde, dış politika alanında, ama daha ziyâde 1950 sonrasında görülecek gelişmelere yer verirken, şu yorumlarda ve değerlendirmede bulunuyor:

"Çok partili Türk parlamentolarında dış politika konusunda bilgi alıp verme bakımından yasama ve yürütme organları, daha doğrusu muhalefet ve iktidarlar arasında oldukça geniş bir görüş ayrılığı mevcut olmuştur. Bir taraf, verilebilecek bütün bilgileri verdiğini iddiâ ettiği hâlde, öbür taraf da kendisinin karanlıkta bırakıldığını ileri sürmektedir.

Çok partili devrede, parlamentonun zaman zaman dış politikadaki gelişmelerden ve dış olaylar karşısındaki hükümet tutumundan habersiz kaldığı veyâ bu konularda verilen bilgilerin bâzen çok belirsiz bir nitelik taşıdığı doğrudur [ve] hattâ bâzı hâllerde yasama ve yürütme organları arasındaki irtibâtın tek-partili devredekinden de zayıf göründüğü olmuştur. Dış politika konusundaki yasama-yürütme ilişkileri, hiç şüphesiz yasama ve yürütme organları arasındaki genel tutumun etkisinden kurtulamamıştır. Üstelik dış politika görevinin niteliğinden doğan bâzı kayıtlama ve kısıntılar da buna eklenince, aradaki uzaklığın [bir] hayli arttığı görülmektedir. Başka bir deyimle, genel olarak yasama-yürütme ilişkilerinin normal bir gidiş gösterememesi ve parlamenter mekanizmada ezici çoğunluklara rağmen, uyulması gereken bâzı asgarî koşulların zaman zaman bir tarafa itilmesi, dış politika gibi önemli nitelik taşıyan bir görev alanında kesin çizgilerle belli olmaktadır.

Yalnız habersiz bırakılma şikâyetleri bakımından çok partili devredeki yasama-

152 Soysal, **age**, s. 101-118 ve 218-219.

yürütme ilişkilerinin tablosunu bu derece basitleştirmek ve şikâyetlerin bütün günahını iktidarların üstüne yüklemek, doğru olmaz... Herşeyden önce, muhalefetlerin kendilerine düşeni gereği gibi yapıp yapmadıklarını [da] sormak gerekir...

Daha doğrusu, meselenin tahlilinde iki şeyi birbirinden ayırmaya dikkat edilmelidir... 'Yürütme organı'nın 'yasama organı' ile olan ilişkilerinde, dış politika konusundaki bilgileri vermek veyâ parlamenter çerçeve içinde hareket etmek bakımından yerine getirmeye mecbur olduğu bâzı asgarî koşullar vardır. Bir de, dış politikadaki bilgi alışverişi konusunda, hukûkî ve şeklî sınırların ötesine geçen, 'iktidar' ve 'muhalefet' ilişkileri mevcuttur. Türkiye'de ileri sürülen tenkitler, bu iki noktanın, yâni 'yasama-yürütme' ilişkileri ile 'iktidar-muhalefet' ilişkilerinin birbirine karıştırılışı yüzünden pek [de] açık değil... (...)

Birçok hâlde muhalefet, aslında kendisi tarafından yerine getirilmesi gereken bâzı görevler ile hükümetin parlamentoya bilgi verme görevini aynı şey saymak eğiliminini göstermekte ve hattâ bâzen böyle bir karıştırmada faydalar [da] bulmaktadır. Muhalefetin dış politika ve dış olaylar hakkında bilgi edinmek için güvenebileceği tek kaynak hükûmet midir? Hükûmetten elbette bütçe, güvenoyu, program oylamaları, antlaşma onaylamalarının uygun bulunması gibi hâllerde, yasama organını aydınlatması istenecektir. Ancak unutmamak gerekir ki, verilecek bilginin sınırlarını ve genişliğini tâyin etmek de hükümetin yetkileri arasındadır. Muhalefetin her zaman sâdece kendisine verilen ile yetinmesi demek, muhalefet görevini de ancak hükümetin istediği ölçüler içinde yapmaya rızâ göstermesi demek değil midir? Muhalefet görevini tam olarak yapmak, yâni bütün imkânlardan faydalanarak 'muhalefet etmek' istiyorsa, hükümetin yaptığı açıklamaları çok iyi incelemek, gediklerden faydalanmak, ipuçlarından bâzı sonuçlara varmak ve nihâyet iç ve dış haber kaynakları bakımından kendi bulacağı yolları kullanmak zorundadır.

Kabûl etmek gerekir ki, çok partili Türk parlamentosundaki muhalefetler, böyle bir tutumun gereklerini ve kendilerine düşen sorumlulukları tam anlamı ile yerine getirmiş değillerdir. Partilerde dış politika konularındaki bilgi ve haber alma kaynaklarından en geniş fayda sağlamayı amaç edinen örgütlenme ve çalışma çabaları eksiktir. Oysa, önemli dış basın organlarında derinlemesine yapılacak tahliller bile, muhalefetlerin eline bâzen hükümet kanalı ile elde edilebileceklerden çok daha değerli ipuçları verebilir. Bunlara dayanılarak girişilecek 'sıkıştırma' taktiklerinin hükümetleri açıklamak istediklerinden daha fazlasını açıklamaya zorlaması da mümkündür.

Bâzı hâllerde muhalefetlerin habersiz bırakılma şikâyetlerini dış politika meseleleri karşısında kesin tavır almamak ve alternatif [bir dış politika] ileri süremeyişi örtbas etmek için başvurulan taktiklerden biri saymak da mümkündür. 'Bilgi ve-

rilseydi görüşümüzü bildirirdik' sözünün meşrû bir muhalefet silâhı sayılabilmesi için muhalefetin el atabileceği bütün bilgi kaynaklarının kullanılmış olması gerekir. Yoksa sorumluluktan böylesine bir sıyrılış, muhalefet görevinin tam anlamı ile yerine getirilmediğini gösteren bir işâret hâlini alabilir. Hattâ iktidar çevrelerinin fırsattan faydalanarak bu konuda kendi aleyhlerine kullanılmak istenen silâhı geri çevirip muhalefete karşı kullanmaları da mümkündür. (...)

Dikkat edilecek olursa, muhalefet çevrelerinde olduğu gibi, iktidar çevrelerinde de, dış politika konusundaki bilgi alışverişi bakımından, yasama ve yürütme organlarının karşılıklı durumları ile muhalefet ve iktidârın karşılıklı durumları arasında tam bir ayrım yapılmamaktadır. Muhalefetin bütün bilgiyi hükûmetten almak istemesi gibi, iktidar çevreleri de, yasama ve yürütme organları arasındaki temasların normal parlamenter mekanizma esaslarına uygun olarak yapılması için ileri sürülen tenkitleri, muhalefetin pısırıklığına yormaktadırlar.

Bu konuda şimdiye kadar sürüp gelen anlaşmazlığın giderilmesi için şu iki noktanın hiç[bir] tereddüde yer bırakmayacak kadar bir açıklıkla belirtilmesi gerekecektir: Bir defâ, parlamenter mekanizmanın iyi işleyebilmesi, yürütme organının yasama organı önünde bâzı vecibeleri yerine getirmesine, yetki veyâ güven istediği zaman bunlara karşılık gerekli bilgileri vermesine bağlıdır. Bu koşulun yerine getirilmesini istemek bütün yasama organının ve herkesten önce muhalefetin tabiî hakkıdır. Muhalefet, bu tabiî koşulun yerine getirilmesini isterken, karşılığında mutlaka bir alternatif göstermeye, belli bir tutum ortaya koymaya mecbur değildir. Çünkü, istediği asgarî davranışlar, yürütme organının, yalnız muhalefete karşı değil, bütün yasama organına karşı göstermek zorunda olduğu davranışlardır. İkincisi, muhalefet, yasama organına sağlanan genel çerçevede kendi görevini yerine getirebilmek bakımından muhtâç olduğu bilgiler için tek kaynak olarak hükümeti görmekten ve mutlaka herşeyi oradan beklemekten vazgeçmelidir. Ancak, muhalefetten bir millî politikayı desteklemesi isteniyorsa, bu takdirde bütün bilgilerin hükümet tarafından ortaya konulması şarttır. Muhalefet, hem güdülen politikayı beğenmediğini açıkça söylemekte, hem de buna karşılık bilgi noksanlığını bahane edip, bir başka alternatif ortaya koymamakta ise, böyle bir davranış görevi tam olarak yerine getirmekten kaçmak olur. Fakat muhalefetin alternatif gösterme görevini iktidar ölçülerine göre tâyin etmekten de çekinmek gerekir. Muhalefet, teklif ettiği politikayı iktidardaki sorumlular kadar kesinlikle ve derinlikle ortaya koymak zorunluluğunda değildir. Bu kesinlik ve derinliğin ancak iktidârın imkânlarından faydalanmakla sağlanabileceği unutulmamalıdır.

Türk parlamentosundaki çok partili devrenin özelliklerinden biri de, dış politika konusundaki yasama-yürütme, daha doğrusu iktidar-muhalefet ilişkilerinin kolay-

lıkla iç politika alanına kayabilmiş olmasıdır. Bunun sistemdeki genel gelişme derecesinin tabiî bir sonucu olduğu muhakkak... Parlamenter mekanizmanın veyâ daha geniş bir anlamda demokrasi rejiminin normal şartlar içinde işleyememesi, dış politika tartışmalarının dönüp dolaşıp iç davranışlar etrâfında toplanmasına yol açmıştır. (...) Türkiye'de iç ve dış politika bağlantısı, ne iktidar [ve] ne de muhalefet bakımından bütün iktisâdî ve sosyal yönleri ile birlikte geniş bir şekilde yorumlanmış değildir. (...) Türkiye'de iç politika ile dış politika arasındaki bağlantı iddiâları, politik rejim ve hürriyet meselelerinden kurtulup, iktisâdî ve sosyal sonuçları ile ilgili tartışmalara inememektedir. (...) Dış politika meselelerinin kolayca iç rejim tartışmalarına çevrilmesi ile partilerin dış politika konusundaki görevlerini tam olarak yerine getirmeyişleri arasında yakın bir bağlantı kurmak mümkündür.

1924 Anayasası'nda (...) sistemin fiilî işleyişi, parlamenter düzenin temel esaslarından hiç de farklı olmadığı için, dış politikayı saptama ve izleme görevi, açıkça yürütme organına düşmektedir. (...) Görüldüğü gibi (...) 1924 Anayasası, (...) antlaşmalar dışında dış politikanın denetlenmesi için özel yollar kabûl etmiş olmuyor. (...)

Türk sistemi, yürütme organlarınca izlenen dış politikanın yasama organınca denetlenmesi için olağanüstü usûller ortaya koymuş değildir. Dış politikanın denetlenmesi, genel denetleme ölçüleri içinde düşünülmüş, ancak antlaşmalar konusunda milletlerarası hayâtın değişen koşullarına uyulmaya çalışılmıştır. Şurasını da önemle tekrarlamak gerekir ki, belli tipte bâzı antlaşmaların onaylanması bakımından yasama organının uygun bulması gerekli görülmemiş ise, bu, o antlaşmaların konusunu teşkil eden işlerde yasama organınca hiçbir denetleme yapılamayacağı şeklinde anlaşılmamalıdır. Parlamenter sistem gereğince hükümet politikası, bir bütün olarak ve kapsadığı alanların hepsi ile birlikte parlamento denetlemesine açıktır. Ancak, meselelerin niteliği, bu denetlemenin derecesini, usûllerini ve yollarını değiştirmektedir. Uygun bulma kânunu ile parlamento önüne gelmemiş olan bir milletlerarası yüklemi, meselâ bir sözlü soru şeklinde veyâ gensoru önergesi ile yasama organına getirmek pekâlâ mümkündür. (...) Bütün mesele, yasama organının veyâ muhalefetin genel denetleme yollarını dış politika alanında başarı ile kullanıp kullanmamalarına bağlı[dır].

Çok partili devredeki Türk parlamentolarının faaliyetlerine bakıldığı zaman mütat denetleme yollarının başında bütçe görüşmelerinin geldiğini fark etmemek imkânsız[dır]. Bu durum başka alanlar için olduğu kadar dış politika için de doğru[dur]. Gerek komisyon safhasındaki, gerekse genel kurullardaki bütçe görüşmeleri, her şeyden önce dışişleri bakanına dış politikanın bir yıllık panaromasını çizmek imkânını vermektedir. Partiler de buna karşılık başka vesilelerle ifâde etmek imkânını bulamadıkları genel görüşlerini belirtebilmektedirler.

Bâzen bütçe komisyonunun dış politikanın incelenmesi ve tenkidi bakımından dışişleri komisyonundan da fazla önem kazandığı, [dışişleri] bakanın[ın] bu komisyon [bütçe komisyonu] karşısında çok daha geniş açıklamalara giriştiği görülmektedir. Hattâ bütçe komisyonunun dış politika ile ilgili olarak kapalı oturum yaptığı bile olmuştur. (...) Denilebilir ki, bütçe komisyonu, özel durumu, görüşmelerinin uyandırdığı yankılar, komisyon dışından katılanların fazlalığı dolayısıyla, başka konularda olduğu gibi, dış politikada da, genel kurul öncesindeki denetleme bakımından, dışişleri komisyonunu âdetâ gölgede bırakmaktadır.

Bütçe komisyonundaki görüşmelerin hemen hemen bir 'küçük parlamento' görüşmesi niteliği taşımasına karşılık, dışişleri komisyonunun çalışmaları, antlaşma metinlerini inceleme, teknik konular üzerinde durma ve dış politika hakkında genel bir denetimden çok dar anlamda bir denetim yapma şeklinde olmaktadır. (...)

Türk parlamentosundaki çok partili devrede genel kuruldaki bütçe görüşmeleri sırasında dış politika konusunun kazandığı önem veyâ yarattığı ilgi, zaman zaman büyük değişiklikler göstermektedir. Bâzen konuşmaların sâkin bir hava içinde başladığı, parti sözcüleri için mûtat zaman uzatmalarının iktidar ve muhalefet çevrelerince büyük bir cömertlikle kabûl edildiği ve görüşmelerin aynı hava içinde çatışmasız sona erdirilip oylamaya geçildiği göze çarpıyor. (...)

Dış politika konusunda denetleme yolları olarak sözlü ve yazılı soru usûllerinin sık sık kullanıldığını söylemek mümkün değildir. 1950'den önceki tek-partili devrede, dış politika ile ilgili soruların sayısı, öbür alanlardaki sorulara nisbetle hayli düşük kalıyor. Hükûmetin de bu konuda teşvik edici ve cesâret verici bir tavır takınmadığını belirtmek gerek[ir]. Bâzen hükûmet, soruları soruları, bir süre beklettikten sonra, kendisi için en elverişli olan zamanda cevaplandırmakta veyâ genel nitelikteki açıklamalar, belirli konuları bulunan bâzı sorulara cevap sayılmaktadır. (...) Dış politika konusunda verilen sözlü soruların sıklığı, hükûmetçe benimsenen tutumun fazla hareketli olup olmayışına göre değişmektedir. (...) Ancak en büyük aksaklığın sorulara geç cevap verilmesi yüzünden ortaya çıktığını belirtmek gerekir. Soru konusu olayın tâzeliğini kaybetmesi, sorudan beklenen denetleme etkisini geniş ölçüde azaltmaktadır. Dış politika gibi alanda, bu azalışın daha çok göze çarpacağı muhakkak[tır]. Belki de sözlü usûlüne dış ilişkiler konusunda fazla başvurulmamış olmasının sebeplerinden biri de budur. (...)

Türkiye'de en sık kullanılan, fakat çok farklı şekillerde anlaşılan kavramlardan biri de, 'millî dış politika' kavramı[dır]. Özellikle çok partili devrede parlamentodaki yasama-yürütme ilişkilerine veyâ iktidar ile muhalefetin karşılıklı genel durumlarına bakıldığı zaman, millî dış politika kavramının çok çeşitli şekillerde anlaşıldığını ve bu anlayışlara göre çeşitli sonuçlara varıldığını fark etmemek mümkün değildir.

Millî dış politika, bâzen İkinci Dünyâ Savaşı sonrasından bugüne kadar süren genel dünyâ koşulları içinde Türkiye'nin 'Batı topluluğu' çerçevesinde yer alması şeklinde anlaşılmaktadır ve bu anlamda partiler arasında gerçekten bir birlik bulunduğunu söylemek doğru olabilir. Fakat temel esas üzerinde böylesine genel bir anlaşma yalnız Türkiye'ye özgü bir durum değil[dir]. (...) Ancak, dikkat edilmesi gereken nokta, Türkiye'de millî dış politika fikrinin bâzen tehlikeli bir şekilde genişletilmekte olmasıdır. Zaman zaman bütün dış politika kararlarının 'millî kararlar' olması gerektiği, dış politika konusundaki tenkitlerin veyâ anlaşmazlıkların zararlı olabileceği ve nihâyet dış politikanın, öbür hükümet görevlerinden farklı olarak, üzerinde özel bir iktidar-muhalefet bağlantısına lüzum gösteren bir faaliyet alanı sayılabileceği şeklinde düşüncelere rastlanmaktadır. Böyle bir anlayış, millî menfaat 'sezgisi ile' erişilen asgarî ortak zemin kavramını aşmakta, dış politikanın yürütülüş tarzını, yâni yönetmelerini de içine almaktadır.

Asıl tehlike, ilkeler ve yöntemler arasındaki ayrıntının tam olarak yapılabilmesindeki güçlükten doğuyor. Bu bakımdan çok partili Türk parlamentolarında temel bir eğilim görmek mümkün[dür]. İktidar çevreleri, dış politika ilkelerini mümkün olduğu kadar geniş tutmaya, bütün uygulama kararlarını, bu ilkelerin tabiî sonuçları olarak göstermeye uğraşmaktadırlar. Muhalefet çevreleri ise, bâzen bu tutuma kendilerini kaptırmakta, bâzen de alınan kararları temel ilkelerin ışığında tenkitçi bir gözle değerlendirmeye çalışmaktadırlar. (...)

Çok partili devredeki Türk parlamentolarında dış politika ile ilgili muhalefet çalışmaları bakımından ileri sürülebilecek belli başlı tenkitlerden biri de, görüşlerin ifâdesindeki vuzuhsuzluktur. (...) Ayrılıkların varlığı, her zaman (...) kesin bir şekilde ortaya konmadığı ve özellikle bunların nitelikleri açıkça belirtilmediği içindir ki, Türkiye'de millî dış politika kavramının sınırları bir türlü çizilememiştir. Fiilen mevcut asgarî ortak zeminin olduğundan daha geniş gösterilmesinde ve dolayısıyla tartışma alanının daralışında, biraz da muhalefetin kabahati olmuştur. Gerçek durum gözden geçirildiği zaman (...) muhalefet ile iktidar arasında bâzen yöntem değişikliğini aşan ayrılıkların bulunduğu anlaşılmaktadır. Fakat bunlar, muhalefet çevreleri tarafından tam bir kesinlikle ortaya konmadığı ve işlenmediği içindir ki, büyük bir vatandaş kütlesi, kendi önündeki alternatiflerin neler olduğunu açıkça görememiştir. (...)

Anayasalarda dış politika konusundaki yasama-yürütme ilişkileri bakımından kabûl edilmiş olan özel usûllerin ve kuralların hemen hepsi, ancak herşey olup bittikten, yürütme organınca yapılan tasarruflarla fiilî durumlar yaratıldıktan sonra kullanılabilen denetim yolları niteliğindedir. Üstelik dar anlamda bir parlamento denetlemesinin dâimâ bir 'sonradan' denetleme olarak düşünülmesi, yasama organının dış politikadaki rolünü sâdece seyircilikten ibâret hâle getirebilir. (...)

Muhalefet grupları, dış politika konusundaki sorumluluklarını, genel olarak öbür konulardaki sorumluluklarına nispetle farklı ölçülere vurmaktan ve bir takım kayıtlamalara, frenlemelere kendilerini kaptırmaktan kaçınmalıdırlar. Dikkat edilecek olursa, (...) özellikle çok partili Türk parlamentosunda dış politika tenkitlerinin daha temkinli, daha ölçülü yapılması, muhalefetin bu konuda 'muhalefet' sıfatından sıyrılıp daha büyük bir sorumlulukla hareket etmesi gerektiği şeklindeki inanç bir hayli yaygındır. Bu, yasama organının ve bu organ içindeki muhalefet gruplarının rolünü yanlış anlamaktan ileri geliyor. Yasama organının yürütme organına ve genel olarak bütün ülkenin kamuoyuna sağladığı en büyük fayda, gerçek bir tartışma forumu olabilmek ise, dış politika konusundaki davranışların da, bu temel faydaya göre ayarlanması gerekecektir. Yasama organına sâhip olmadığı bir takım sorumluluklar ve görevler tanımak, ondan sonra da bu organ içindeki muhalif grupların aynı sorumluluklara ve görevlere uygun olarak hareket etmelerini istemek, devlet içindeki organlar mekanizmasını yeni baştan değiştirmek olur. Eğer yürütme organı tarafından kullanılan iktidâra, yasama organının fiilen bir katılması varsa, bu, aslında yasama organı içindeki çoğunluk grubunun veyâ gruplarının, kendi parti mekanizmaları yoluyla olmaktadır ve katılış ya hükûmet davranışlarının temel çerçevesini çizmek ya da hükümet tarafından alınmış kararların hukûkî şekillerini tamamlamak şeklinde gözükmektedir. Ama yine de yasama organını tam bir karar organı saymak imkânsız[dır]. Parti mekanizmaları, bâzen iktidar kararlarının alınmasını yasama ve yürütme organlarının ortak bir işi hâline getirse bile, muhalefet aslında bu ortaklığa dâhil olmadığını dâimâ hatırlamalıdır. Muhalefetin karar sorumluluğu yoktur ve öbür konularda olduğu gibi, dış politika konusunda da, muhalefet, yasama-yürütme bütünlüğünün değil, iktidar-muhalefet ikiliğinin unsurlarından biridir. (...)

Çok partili sistemdeki diyalog, yalnız ortaya belirli alternatifler koyma amacına değil, aynı zamanda iktidârı 'dıştan' denetleme amacına da yönelmiştir. (...)

Dış politika konusunda muhalefetin her türlü katılma endişesinden sıyrılması ve başka konulardakinden farklı bir sorumluluk ölçüsünden kaçınması, yalnız denetlemenin iyi yapılmasını değil, alternatiflerin daha kesin ve belirli bir şekilde ortaya konmasını sağlayabilir. İktidar, kendi kontrolünden en fazla uzak olan bir alanda, dış politika alanında, olayların gelişmesine, milletlerarası hayâtın gerçeklerine ve ortaya çıkan meselelerin özelliğine göre belli bir tutumu devâm ettirmeye çalışmakta ve birçok durumda mümkün olduğu kadar 'pragmatik' davranmak zorunda kalmaktadır. Muhalefet, aynı durumlar içinde olmadığına göre, meseleleri, ilkeler ve temel tutumlar açısından görebilmek imkânına daha fazla sâhiptir ve daha sağlam düşünce esaslarına dayanan alternatifler ortaya koyabilir. (...)

Türkiye'de 1950-1960 devresi boyunca muhalefet önderlerinin dış politika konusundaki davranışlarında tenkit edilebilecek belki de en önemli nokta, bütün bu davranışlara, ancak iktidar mevkilerinde bulunanlardan beklenebilecek bir devlet adamlığı sorumluluğunun hâkim olmasıdır. Muhalefetin yapacağı tenkitlerde, ortaya süreceği alternatiflerde dâimâ ilerideki iktidar günlerini düşünmesi ve o zaman kendini mahçup edecek davranışlardan sakınması tabiî, ancak bu sakınmanın sınırlarını fazla geniş tutmak, muhalefet sorumluluğunun büyük bir kısmından sıyrılarak, bencilce hareket etmek olur. Kaldı ki, özellikle dış politika gibi değişken koşulların etkisine son derece açık olan bir alanda, ilerideki sorumlulukları düşünerek fazla temkinli ve kapalı davranmak 'gerçekçi' bir tutum da değil[dir]. (...)

Zâten kamuoyunun yasama organındaki muhalefetten 'alternatif' beklerken istediği şey, iktidâra gelindiği zaman ne yapılacağının her gün ortaya konması değildir. (...) Kamuoyu, muhalefeti, muhalefette temsil edilen düşünceleri ve kadroyu, belli meselelerdeki davranışları ile değerlendirmekte ve bu davranışların kendi içindeki özlemlere uygunluğuna karar vermektedir. (...) Dış politika konusunda belli bir karar alındığı zaman, muhalefet, yalnız bu karârı tenkit süzgecinden geçirmekle yetinmeyecek, o anda iktidarda olsaydı, aynı konuda nasıl bir karar alabileceğini de belli etmeye çalışacaktır. (...) Ortaya konan alternatiflerin hükümet kararlarındaki kesinliği ve genişliği taşıması gerekmez. Kamuoyu temel tutumla ilgilidir. Bu temel tutumu kendi özlemlerine uygun bulanlar, bunda kendi endişelerinin, duygularının ve yararlarının yankısını görenler, muhalefet ile aralarında bir yakınlığın doğduğunu hissedeceklerdir. (...)

Dış politikada muhalefetten tedirgin olan iktidarlar, 'olağanüstü durum' kavramını mümkün olduğu kadar sık kullanmak eğilimini göstermektedirler. Her önemli dış politika konusu, dış ilişkilerde rastlanan en küçük buhran, 'olağanüstü durum' sayılacak, muhalefetin tenkitlerini durdurması ve millî davranışın saptanmasına yardımcı olması istenecektir. Hattâ böyle devrelerde normal olarak muhalefet çevrelerine kapalı tutulan bilgi imkânlarının açıldığı, muhalefet sorumlularına da 'arcana imperii' anahtarlarının uzatıldığı görülür. Muhalefetin bu çağrılar karşısında kendi temel görevini unutabilmesi, gerçek bir olağanüstü durum doğmadan iktidârın kullanılmasına, hem de yalnız dış politika alanında kullanılmasına katılıvermesi mümkündür."[153]

153 Soysal, **age.** s. 195-269.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİDAR PARTİSİNİN KARŞI HAMLELERİ

Tek-partili rejim, "ikinci parti"yi ne ölçüde kabüllenmeye hazırdı sorusuna verilecek yanıt için biraz zaman geçmesi gerekiyordu. Yine de SCF tecrübesi ile kıyaslandığında, DP'nin Cumhuriyet târihinde en uzun süre hayatta kalan muhalefet partisi olmaya hak kazandığını söylemek gerekir. Kış bitip de bahar aylarına doğru yol alındıkça, "ikinci parti", SCF'nin de, TpCF'nin de hayatta kalma rekorunu kırmıştı. Ama bu rekor, onun kesin olarak hayatta kalabileceği anlamına geliyor muydu? İşte bu kısımda, bu sorunun yanıtının, partiler arasındaki rekâbetin en yoğun ve en keskin olduğu alan olarak kabül edebileceğimiz seçimler aracılığıyla verilebileceğini sanıyorum.

1. İKİ DERECELİ MİLLETVEKİLİ ARA SEÇİMİ

Bu seçimin yegâne özelliği, Türkiye'de iki dereceli yapılan son milletvekili seçimi olacak olmasıdır. Bunun dışında seçim özel bir öneme sâhip değilmiş gibi görünüyordu. Nitekim muhalefet partileri bu seçime ilgi göstermeyeceklerdir.

21 Nisan'da yapılması kararlaştırılan milletvekili ara seçimi, İstanbul, Kütahya, Niğde ve Seyhan'da, yâni toplam dört ilde yapılacaktı. CHP, seçim yapılacak illerde resmî aday göstermiyordu.

CHP üyesi olan ikinci seçmenlerin kendi partilerinin adaylarına oy vermek gibi bir zorunlulukları da olmadığı belirtilmişti.[1] Oysa, hatırlanacağı gibi, bir önceki ara seçimde bunun tam aksi gündeme gelmişti! Bu şartlar altında dahi iki dereceli bir seçimde, hele ikinci seçmenlerin tamâmının CHP üyesi olduğu bir sırada, muhalefet partilerinin aday göstererek seçime katılmaları son derece anlamsızdı. Çünkü, kazanma ihtimâlleri hemen hemen hiç yok gibiydi. Hele son seçim mâcerâsından sonra! [2]

Yine de İstanbul'da aday sayısı yirmiye ulaşacaktır.[3] Ancak resmî rakamın onyedide kaldığı görülüyor.[4] Hatırlanacağı gibi, daha önceki milletvekili ara seçimine de katılmış olan Gâlip Kemâlî Söylemezoğlu ile CHP İstanbul İl İdâre Heyeti üyesi Hakkı Târık Us, yine adaylar arasındaydılar.[5] Yahya Kemâl Beyatlı'nın aday olabilmesi için de seçmenlerin başvurusu vardı ve Beyatlı da aday olacaktır.[6] Ancak, Söylemezoğlu, seçim günü adaylığını geri aldığını açıklayacaktır.[7]

İstanbul ve Seyhan'da oy kullanan ikinci seçmen sayısının düşük kalmasından dolayı seçimin uzatılması dışında önemli bir gelişme olmayacak ve seçim sonucunda, Niğde'de TBMM kânunlar müdürü Rıfat Gürsoy, Kütahya'da CHP Kütahya İl İdâre Heyeti Başkanı Emin Toktar, Seyhan'da, aday olmasına karşılık sâdece dokuz oy alabilen Ahmet Remzi Yüregir'in[8] yanında, Sinan Tekelioğlu ve İstanbul'da da, Hakkı Târık Us'un karşısında, bizzat seçmenler tarafından aday gösterilen Yahya Kemâl Beyatlı seçimi kazanacaklardır.[9] Us, kısa süre içinde ikinci kez seçimi yitirmişti!

---

1 **Ulus**, (14.4.1946); **Cumhuriyet**, (14.4.1946); **Vatan**, (14.4.1946). Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 126; Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 45.

2 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 352-404, 417-434 ve 763-768.

3 **Ulus**, (17, 19 ve 21.4.1946); **Vatan**, (22.4.1946)

4 **CHP İstanbul İli 1946 Yılı Kongresi İl İdâre Kurulu'nun 1945-1946 (Yılları) Çalışma Raporu (2 Şubat 1947)**, s. 37.

5 **CHP İstanbul İli 1946 Yılı Kongresi İl İdâre Kurulu'nun 1945-1946 (Yılları) Çalışma Raporu (2 Şubat 1947)**, s. 37. Ayrıca, 1945 yılındaki milletvekili ara seçimi ile Söylemezoğlu'nun ve Us'un adaylıklarına yönelik ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 352-404 ve 417-434.

6 **Ulus**, (17.4.1946); **Cumhuriyet**, (20.4.1946).

7 **Cumhuriyet**, (16 ve 21.4.1946).

8 Ahmet Remzi Yüregir 1930 yılında SCF'ye katılmıştı. Bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 303-311 ve 513-514. Ancak, ileride göreceğimiz gibi, 1946 yılında CHP'den Seyhan milletvekili olacaktır.

9 **Ulus**, (22 ve 25.4.1946); **Cumhuriyet**, (22, 23 ve 25.4.1946); **Vatan**, (22 ve 23.4.1946).

Seçimlerden sonra Fâlih Rıfkı Atay, tek dereceli seçim sisteminin artık gündeme gelmesi gerektiğini, iki dereceli seçim sisteminin eskiden zorunlu bir uygulama olduğunu belirtiyor ve seçimlerin zâten her zaman serbest olduğunu ileri sürerek, bundan böyle de serbest olmaya devâm edeceğini açıklıyordu. Atay'a göre, seçimlerin serbest olması demek, ikinci seçmenler üzerinde herhangi bir zorlama olmaması anlamına geliyordu.[10]

Bu, tabiî ki yalnızca resmî görüntüydü ve gelişmelerin perde arkası muhtemelen daha farklıydı. Çünkü, İstanbul'daki seçim 24 Nisan'da tekrarlanmıştı. Aradan geçen sürede ise, basında pek çok iddiâlar yer almıştı: *Cumhuriyet* gazetesi, seçimlere ilişkin bâzı iddiâları ve dedikoduları gündeme getiriyordu. İstanbul'da yinelenen seçimden önce yayınlanan habere göre, CHP İstanbul İl İdâre Heyeti Başkanı Alaattin Tiritoğlu, Hakkı Târık Us'un kazanması için çaba harcamıştı. Dolayısıyla da CHP'nin resmî adayı Us idi. Ayrıca, seçime katılmayan ikinci seçmenlerin yerine, onların bilgisi dışında, onlar adına oy kullanılmıştı.[11] Ancak Nâdir Nâdi, yine de ihtiyâtı elden bırakmıyor ve bu haberlerin iddiâdan öteye geçmediğini vurguluyordu.[12] Diğer yandan, *Vatan* gazetesi de bu yöndeki haberleri doğruluyordu. Gazeteye göre, Tiritoğlu, İstanbul'daki ikinci seçmenlere Hakkı Târık Us'a oy vermeleri için tâlimat vermişti. Ancak Tiritoğlu, bu tür haberleri ve iddiâları resmen tekzib edecektir.[13] Bununla birlikte *Vatan* gazetesi de iddiâsında ısrarlıydı: "Cumhuriyet Halk Partisi [İstanbul] Vilâyet İdâre Heyeti Reisi Alaattin Tiritoğlu, parti merkezinin karârını hiçe sayarak ve mevkiinin nüfûzunu keyfî sûrette kullanarak, parti teşkilâtı mensuplarını namzetlerden biri lehine sıkı bir tesir ve baskı altında bulundurmuştur. Bunu da resmî bir şekilde yapmaktan çekinmemiştir." Gazete, CHP'nin dikkatini çekiyor ve bu durum karşısında araştırma yapmasını istiyordu. *Vatan* gazetesi, Türk Cezâ Kânunu'nun 174. maddesine göre işlem yapılmasını talep ediyor ve suç duyurusunda bulunuyordu. Gazetenin iddiâsına gö-

10 Fâlih Rıfkı Atay, "Seçim Serbestliği Bizim Değişmez Esaslarımızdandır", **Ulus**, (24.4.1946). Ayrıca Atay'ın makâlelerine de bkz. **Ulus**, (24-25.4.1946).

11 **Cumhuriyet**, (23.4.1946).

12 **Cumhuriyet**, (21.4.1946).

13 **Vatan**, (21 ve 22.4.1946).

re, oy vermeye gelmeyen ikinci seçmenlerin yerine oy kullandırılmıştı.[14] *Vatan* gazetesi, "Seçimlere Müdahale" başlığı altında yayınladığı bir haberde, gelişmelere bir kez daha dikkat çekiyordu: "Mesâîyi tanzim adı altında partide [CHP'de] cereyân eden içtimâ, Hakkı Târık Us'un huzûru ile vâki olmuş ve Hakkı Târık [Us]'a rey verecekleri ve verdirecekleri hakkında parti mensuplarından [CHP'li ikinci seçmenlerden] söz istenmiştir."[15]

Eğer bu iddiâ doğruysa, Hakkı Târık Us'a karşı bizzat seçmenlerin arzusu üzerine aday olan Yahya Kemâl Beyatlı'nın seçimi kazanması, CHP tabanındaki, en azından ikinci seçmenler düzeyindeki tepkiyi sembolize etmektedir. Gerçekten de Us'un bir türlü seçim kazanamaması, buna karşılık Beyatlı'nın 1943 yılında milletvekilliğinin sona ermesinden sonra,[16] bizzat seçmenlerin talebi üzerine yeniden milletvekili olması, sanırım parti içindeki mahalli çekişmelerin ve hoşnutsuzlukların görünür bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Çünkü Us, ikinci seçmenlerden 626 oy alırken, Beyatlı 669 oyla seçilmişti. Aradaki oy farkının pek az olması, çekişmenin boyutunu ortaya koymaktadır.[17] Bir diğer sürpriz aday ise, DP İstanbul İl Başkanı avukat Kenan Öner idi. Öner, sâdece bir oy alabilmişti![18] Diğer yandan, bir başka aday Vasfi Aktın da hiç de küçümsenmemesi gereken oy almıştı. Aktın, 429 ikinci seçmenin oyunu kazanmıştı.[19] Nitekim *Vatan* gazetesi, İstanbul'da Us'a karşılık Beyatlı'yı desteklemişti.[20] *Vatan* gazetesi, İstanbul'da seçim sonuçlarının belli olmasından sonra şu yorumda bulunacaktır: "Mülhâkatta ve Alaattin Tiritoğlu'nun müdahale teşebbüsüne hedef olan şehir dâhilî ikinci müntehipleri arasında Hakkı Târık Us epeyce rey almış olduğu için ancak son saatlerde gösterilen coşkunluk ve alâka Yahya Kemâl [Beyatlı]'nın seçimi kazanmasına âmil olmuştur."[21] Nitekim bir İzmir gazetesi de aynı kanı-

14 **Vatan**, (22.4.1946)

15 **Vatan**, (24.4.1946).

16 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 285-298.

17 **Cumhuriyet**, (25.4.1946).

18 **Vatan**, (25.4.1946)

19 **Vatan**, (25.4.1946).

20 **Vatan**, (20.4.1946).

21 **Vatan**, (25.4.1946).

daydı: "Bu hâdise, Yahya Kemâl [Beyatlı]'nın bir zaferi olduğu gibi, Alaattin Tiritoğlu'nun da bir hezimetidir."[22]

Açıkça görülmektedir ki, CHP tabanında da partinin merkeziyetçi ve buyurgan politikasına yönelik tepkiler vardı. Bu tepkiler, daha önce bir miktar gördüğümüz, fakat ileride daha yakından görme fırsatını bulabileceğimiz parti kongrelerinde kendisini gösterirken, milletvekili ara seçiminde de vücûd buluyordu. Hakkı Târık Us'un seçim yenilgilerini başka türlü izâh edebilmek mümkün değildir.

2. İKTİDAR VE MUHALEFET PARTİLERİ AÇISINDAN İLK RAUND: BELEDİYE SEÇİMLERİ (I)

SCF tecrübesi herkesin siyâsal hâfızasına kazılmış olmalıydı. SCF için sonun başlangıcı, belediye seçimlerine katılmış olmaktı. "İkinci parti"nin görevi, denetim organı olmaktı, yoksa seçimlerde iktidar ile yarışmak olmamalıydı. SCF'nin asıl günâhı, bu sınırı aşmış olmaktı! Acaba sıra DP'ye gelince, iktidârın onbeş sene önce ortaya koyduğu kurallar değişecek ya da esnetilebilecek miydi? İlkbahar ayları bu sorunun yanıtı vermek için ideal sayılırdı; çünkü belediye seçimleri bu sırada yapılacaktı.

Belediye Kânunu'nun değiştirilmesi, belediye seçimi usûlünde değişiklik yapılması ve erken belediye seçimleri

Belediye seçimlerinin ilgili yasa gereğince Eylül/Ekim ayında yapılması gerekiyordu. Ama anlaşılan iktidârın bu kadar uzun zaman beklemeye tahammülü yoktu ya da kalmamıştı. Buna karşılık muhalefet de oluşumundan çok kısa bir süre sonra hiç beklemediği bir seçim ile karşı karşıya kalmıştı. Bu durumda siyâsî ilişkilerin gerginleşmemesi için hiçbir neden yok gibi görünmektedir. Çünkü, muhalefetin gözünde bu durum, yâni seçimlerin öne alınması, iktidârın muhalefetin gelişmesine zaman tanımadan ve izin vermeden attığı taktik bir adımdı.

22 **Vatan**, (25.4.1946).

26 Nisan 1946 târihinde Başbakanlık'tan TBMM Başkanlığı'na iletilen ve belediye seçimi kânununun değiştirilmesini öngören yasa tasarısı, esas itibâri ile Belediye Kânunu'nun bâzı maddelerini değiştiriyordu.[23] Zâten daha aynı gün 26 Nisan'da yapılan CHP Meclis Grubu toplantısında, belediye seçimlerinin erken bir târihe alınması ve seçim hazırlıklarına 1 Mayıs'ta başlanılması yolundaki öneri benimsenmişti.[24]

Burada dikkati çeken nokta, tasarının CHP Meclis Grubu toplantısından önce hazırlanmış olması ve CHP Meclis Grubu'nun karârı ile aynı gün TBMM'ye sevk edilmesidir. Bu saptama, CHP Meclis Grubu'nun hükümetten gelecek her türlü öneriye karşı baştan olumlu tutumunu gösteriyordu ki, bu da, CHP Meclis Grubu'nun tek-parti dönemi geleneğinden ya da alışkanlığından henüz kurtulamadığının önemli bir göstergesiydi. Yönetim açısından CHP Meclis Grubu, eskiden olduğu gibi tasarıların onaylandığı ve meşrûlaştığı bir organ olmaktan henüz kurtulamamıştı.

Diğer yandan, tasarının gerekçesinde ise, öngörülen değişiklikler için şu görüşlere yer verilmişti:

> "Belediye seçimleri bugün yürürlükte olan kânun hükümlerine göre lüzûmundan fazla uzamaktadır. (...) Seçimin bir ay içinde bitirilmesi mümkün olacağı anlaşılmış ve diğer taraftan seçimde oy kullanma işinin, bütün medenî memleketlerde olduğu gibi, bir gün içinde yapılması, seçimin selâmetini sağlamaya daha elverişli görülmüş olduğundan, bu esaslarla ilgili olarak Belediye Kânunu'nun seçime âid hükümlerinde bâzı değişiklikler yapılmasına zarûret hâsıl olmuştur."

Ayrıca, "belediye seçimlerine âid hükümlerde değişiklikler yapılırken, seçim kurulları ile [seçim] komisyonlarında siyâsî partilerin temsilcilerinin de bulunmaları, demokrasi esasları ve seçimin teminatlı olarak cereyânı bakımından muvafık" görülmüştü. Bu gelişme, muhalefet partilerinin seçimlere ilişkin önemli bir talebini karşılıyor gibi görünüyordu.

---

23 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 22, 45. Birleşim, (29.4.1946), S. Sayısı: 104. Bundan sonra bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır.

24 **Ulus**, (27.4.1946); **Cumhuriyet**, (27.4.1946); **Vatan**, (27.4.1946); **AT**, Sayı: 149, (Nisan 1946). Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**. s. 138 ve 137-142; Karpat, age, s. 136; Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 45; Eroğul, **age**, s. 16; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 250-251; Nâdi, **age**, s. 281.

"[Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nin milletvekilleri hakkında verebileceği herhangi bir yeni seçim karârının yurt içinde bugünkü belediye heyetlerince değil, yeniden ve daha önce seçilecek belediye heyetlerince uygulanması muvafık görülmüş ve bunu mümkün kılmak için içinde bulunduğumuz yılın Eylül ayında başlanacak olan belediye seçimlerine, yalnız bir defâya ve bu seçime mahsus olarak Mayısta başlanmasını sağlamak üzere geçici [bir] madde düzenlenmişti."

Tasarı, belediye meclisi seçiminin Eylül ayında yapılacağını hükme bağlıyordu.[25] Seçim kurulları ise, mahalle ihtiyar heyetlerinin muhtarın başkanlığında toplanması ve gizli oy ile belediye seçiminde oy kullanma hakkına hâiz mahalle halkından kişileri seçmesi ile oluşturulacaktı. Seçim bir günde tamamlanacaktı. Bunun için seçim büroları oluşturulacak ve seçim bürolarının başında da belediye meclisleri tarafından seçilmiş beşer kişilik seçim komisyonları bulunacaktı. Belediye dâiresinin bulunduğu seçim komisyonuna belediye başkanı başkanlık ediyordu. Diğer seçim komisyonlarına ise, belediye üyelerinden biri başkanlık edecekti. Bu, kur'a ile saptanıyordu. Seçim komisyonlarına ve seçim kurullarına siyâsî partilerin mahalli teşkilâtlarından birer üye de katılmaya yetkili kılınıyordu. Seçim komisyonları ve seçim kurulları başkanları, söz konusu temsilcileri dâvet etmek zorundaydılar. Seçmen kütüklerine itirâz etmek mümkündü.

Hükümetçe hazırlanan tasarıda, "seçim pusulasında seçmenin adı, adresi, imzâsı veyâ mührü bulunur" şeklinde bir ifâde vardı. Ancak bu hüküm, içişleri komisyonu tarafından metinden çıkarılacaktır. Oy pusulasında asil üyeler kadar yedek üyeler de belirtiliyordu. Seçim tutanakları ise, vâli ya da kaymakam tarafından ilân ediliyordu. Tasarıya göre, içinde bulunulan seçim dönemine münhasır olmak üzere belediye seçimleri Mayıs ayında yapılacaktı ve seçim dönemi de 1950 yılının Ekim ayı olarak öngörülmüştü.

Tasarının TBMM'de ivedilikle ele alınması sırasında İçişleri Bakanı Hilmi Uran, yaptığı konuşmada, birdenbire TBMM'nin yakın bir zamanda erken seçim karârı alabileceğini gündeme getirecektir. Oysa bu zamâna kadar olağan şartlarda 1947 yılında yapılması gereken milletvekili genel seçiminin öne alınacağı ya da alınabileceği konusunda herhangi bir girişim olmamış, bu ko-

25 **TBMM TD**, (aynı yerde), (29.4.1946), S. Sayısı. 104.

nuda meclise bir önerge ya da öneri de sunulmamıştı. Bu bakımdan Uran'ın ifâdesi şaşırtıcıydı ve yönetimin seçimi yakın bir zamanda gündeme getirebileceğinin de önemli bir işâretiydi.[26] Burada dikkati çeken bir başka nokta da, Fâlih Rıfkı Atay'ın daha Şubat ayında 1947 yılında yapılması öngörülen milletvekili genel seçiminin tek dereceli olarak yapılması gerektiği yolundaki görüşüdür.[27]

Uran, meclisteki konuşmasında, milletvekili erken genel seçimi ihtimâlinin gerçekleşmesi hâlinde, hükümetin milletvekili seçiminin hâli hazırdaki belediye heyetleri yerine yeniden seçilecek olan belediye heyetlerince yapılmasını "daha demokratik ve bugünkü ihtiyâcına daha uygun telâkki" ettiğini söylemişti. TBMM yakın bir târihte milletvekili erken genel seçimine karâr verecek olursa, belediye heyetlerinin de yenilenmesinin imkân dâhiline alınması düşünülmüştü. Bu nedenle de belediye seçimlerinin Mayıs ayında yapılması öngörülmüştü. Uran'ın açıklamalarına göre, seçim usûlünün değiştirilmesi, "bugünkü kânunun daha demokratik bir şekle konulmasını, vatandaşın hukûkunun daha fazla korunmasını ve vatandaşın seçiminin daha emniyetli bir hâle getirilmesini" amaçlıyordu. Bu ifâde, açıkça bundan önceki seçimlerin şâibeli olduğunun itirâfıydı, fakat artık bunun hiçbir önemi kalmamış olmalıydı ki, üzerinde durulan bir konu değildi.

Tasarının hedeflerinden bir tânesi de, yine Uran'ın açıklamasına göre, "seçim formalitesini bir aya hasretmekle memlekette seçim müddetince meydana gelecek olan sinir havasını âzamî derecede kısaltmış" olmaktı. Herhâlde SCF tecrübesi bu konuda yol gösteren bir örnekti. SCF'nin katıldığı belediye seçimleri sırasında, hatırlanacağı gibi, hayli çatışma çıkmıştı.[28] Bu bakımdan iktidârın endişeli olması için her türlü neden vardı ve hükümetin önlem almaya çalışması tabiîydi.

Seçim yasasında yapılması öngörülen değişikliklerden birisi de, herhangi bir yerde teşkilâtı bulunan siyâsî partilerin temsilcilerinin de seçimlerde oy kullanılırken ve oyların tasnifinde bu-

---

26 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 22, 45. Birleşim, (29.4.1946). Bundan sonra bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır.

27 Fâlih Rıfkı Atay, "Türkiye'de Demokrasinin Gelişmesi", **Ulus**, (23.2.1946).

28 Bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 276-288.

lunabilmesine imkân tanınmasıydı. Birden çok partinin bulunduğu bir seçimde, bütün partilerin seçim sürecine gözlemci olarak katılmasının sağlanması da tabiî karşılanmalıdır. Uran, konuşması sırasında, hâli hazırdaki yasaya göre, oy kullanan seçmenlerin, oylarının bulunduğu pusulanın altına imzâlarını ve hüviyetlerini koymak, hattâ adreslerini yazmak zorunda olduklarına işâret ediyor ve bu uygulamanın "serbest ve gizli cereyân edecek bir seçim için mahzurlu" olduğunu belirtiyordu. Bu açıklama da, tek-parti döneminin seçimlerine ilişkin etraflı fikir vermektedir.

CHP'den tasfiye edildikten ve DP'nin kurulmasından sonra TBMM'de ilk kez söz alan Adnan Menderes, tasarının tümüne ilişkin olarak yaptığı konuşmada, tasarının CHP Meclis Grubu'nun 26 Nisan'da yapılan toplantısında belediye seçimlerinin 1 Mayıs târihinde başlaması ve bir ay içinde tamamlanması yönünde alınan karar uyarınca hazırlandığını vurguluyor ve seçimlerin Mayıs ayına alınmasının nedenleri üzerinde duruyordu. Seçimler dört ay önceye alınmıştı.[29]

Menderes, milletvekili genel seçiminin de CHP tarafından yaz aylarında yapılması yönünde karar alındığını açıklıyordu. Menderes'e göre, siyâsî alanda yeni başlayan teşkilâtlanma tamamlanmadan seçime gitmek, "rey serbestliği"ni ve "millet irâdesi"ni engelleyebilirdi. Yeni kurulmakta olan partilere birkaç ayın bile esirgenmesi, Menderes açısından "millet irâdesinin serbest tecellisini engelleyen bir karar" olarak karşılanıyordu. Menderes'e göre, seçimlerin gerçekleşmesinden önce ve ivedilikle anti-demokratik yasalar değiştirilmeliydi. Bu durumda, "bu tasarının demokratik şekilleri muhafaza edilerek tek-parti sisteminin idâmesi maksadı ile hazırlanmış olduğuna hükmetmek maalesef zarûrî" idi. Menderes, İnönü'nün 1 Kasım 1945 târihinde TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmaya[30] da değiniyor ve o sırada İnönü'nün taahhütleri ile içinde bulundukları sürede gerçekleşenler arasındaki çelişkiye dikkat çekiyordu. Bu sûretle de muhtemelen CHP içinde oluşan görüş ayrılıklarına dikkat çekmek ve İnönü'nün görüşlerine

29 **TBMM TD**, (aynı yerde), (29.4.1946); **Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makâleleri**, (Aralık 1933-Mart 1950), (Cilt: 1), s. 55-57. Ayrıca bkz. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 45-46.

30 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 224-342.

ağırlık tanımak eğilimindeydi. Menderes, tasarının geri çekilmesini de istiyordu.[31]

DP Eskişehir milletvekili Emin Sazak ile Refik Koraltan da, Menderes'i desteklemek amacı ile yaptıkları konuşmalarda aynı noktalara işâret etmişlerdi.[32] Koraltan, özellikle Matbuat Kânunu'nun 50. maddesinin[33] değiştirilmesini ve Cemiyetler Kânunu'nun hükûmete siyâsî partileri de kapatma yetkisi veren hükmünün[34] kaldırılmasını talep ediyordu. Bu şartlar altında yapılacak bir seçimin, Koraltan'a göre, hiçbir anlamı olmayacaktı. Çünkü bu eşit bir yarış değildi ve olamazdı da... Nihâyet, Polis Vazife ve Salâhiyetleri Kânunu'nun 18. maddesi[35] de zikredilen anti-demokratik hükümler arasında bulunuyordu. Koraltan'ın gözden geçirilmesini istediği yasalar arasında, toplantılara ilişkin yasa da vardı. Diğer yandan, İskân Kânunu da değiştirilmesi gereken yasalar arasında yer alıyordu.[36] Koraltan, iktidârın elinde bulunan basın ve yayın araçlarına da değiniyor ve radyo ile Anadolu Ajansı'nı gündeme getiriyordu.[37]

Bu arada, Fâlih Rıfkı Atay da bir anlamda Koraltan'ı yanıtlıyordu. Atay'a göre, gazete ve dergilerin sâdece hükûmeti eleştirdiği için kapatıldığı hiç görülmemişti. Bununla birlikte, gerçekten de Matbuat Kânunu'nda bâzı değişiklikler yapılması gerekiyordu. Ama aslâ acele etmemek lâzımdı. Matbuat Kânunu, esas itibâri ile rejim düşmanlarına, yâni hilâfetçilere, saltanatçılara ve gericilere karşı uygulanıyordu. Atay, seçimlerde gazete ya da dergi kapatılmayacağını taahhüt ediyordu. Ancak gerekirse sorumlular yargı organları önünde hesap verirlerdi. Atay'a göre, hükûmet 50. madde "silâh"ından aslâ mahrum kalmamalıydı. Çünkü ülkenin içinde bulunduğu koşullar kritikti.[38]

---

31 **TBMM TD**, (aynı yerde), (29 4.1946); **Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makâleleri**, (Aralık 1933-Mart 1950), (Cilt: 1), s. 55-57. Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 45-46.

32 **TBMM TD**, (aynı yerde), (29.4.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 45-46.

33 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 137-139.

34 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 301-303.

35 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 706-709.

36 **Ulus** gazetesi, yaklaşık birkaç hafta önce, İskân Kânunu'nun değiştirileceğine ilişkin bir haber yayınlamıştı bile..., **Ulus**, (6.3.1946).

37 **TBMM TD**, (aynı yerde), (29.4.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 45-46.

38 *Fâlih Rıfkı Atay*, "Basın Hürriyetine Dâir", **Ulus**, (2.5.1946).
Elimizde bulunan bir yazı, Atay'ın teenni ile hareket edilmesi gerektiği yönündeki düşüncesini teyid et-

Oysa Recep Peker için konu çok daha basitti. Peker'e göre, "Türkiye'de en sıkı, en zahmetli günlerde dahi hiçbir vakit siyâsî bir cemiyetin kurulmasını engelleyecek bir hareket (...) sâdır olmamıştı ve böyle bir kânun da yapılmamıştı." Aksine, "Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasasında dâimâ siyâsî cemiyetlerin kurulmasına giden yol açık tutulmuştu ve (...) muhalif partiler teşkili teşvik edilmişti." Tek sorun, bu tür partilerin faaliyetlerinin "memleket için zarar verici neticelere varmış" olmasıydı ve "o zamandan beri de Türkiye Cumhuriyeti'nde tek-partili rejim diye kânunun teyidi altında hiçbir vaziyet mevcut değildi." Peker, yeni partinin de "memleketin istikbâli için bir hayır unsuru olmasını temenni" ediyordu. 1943 yılında yapılan milletvekili genel seçimi Şubat ayına rastlamıştı[39] ve 1947 yılında normal zamânında yapılacak seçim de nihâyet kış aylarına denk gelecekti. Peker, bu duruma dikkat çekiyor ve seçimin öne alınmasında tek dereceli seçim sisteminin de öngörüldüğünü üstü kapalı bir şekilde belirtiyordu. Aslında tek dereceli seçim sistemi henüz benimsenmemişti. Ancak, ileride göreceğimiz üzere, bu önerinin CHP İkinci Olağanüstü Kurultayı'nda gündeme gelebileceğinden ve eğer benimsenirse, hükûmetin derhâl bir seçim yasa tasarısı ile TBMM'nin önüne geleceğinden de söz eden Peker, aksi hâlde bunun imkânsız olacağını ileri sürüyordu. Kış aylarında tek dereceli seçim yapmak imkânların üzerinde bir tasavvurdu. Bu nedenle de seçimlerin yaz aylarına alınması mâkûl bir tercih sayılmalıydı. Peker'e göre, ayrıca gerek iç politik gelişmeler, gerekse dış politika sorunları, bir an önce seçime gitmenin gereğini gösteriyordu. Ülkede mevcut iktidârın halkın güvenine gerçekten sâhip olup olmadığının derhâl kanıtlanması gerekiyordu.

---

mektedir. Gerçekten de daha yeni yılın hemen başında Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü'nün Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, "CHP husûsî komisyonunun basın ve yayın işlerine dâir olan raporu üzerine, Adâlet Bakanlığı'nca hazırlanıp, [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuş bulunan Matbuat Kânunu'nun Bâzı Maddelerinin Değiştirilmesine Dâir Kânun Tasarısı'nın hazırlandığı zamanki vaziyet ile bugünün icapları arasında mevcut farklardan ötürü yeniden incelenmesini ve müteaddit defâlar tâdile uğrayan işbu kânunun bir kere [daha] baştan aşağı tetkik edilerek, uzun tecrübelerin neticeleri ile telifi için, icâb ederse yeni baştan hazırlanmasını sağlamak üzere [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nden geri alınması" isteniyordu. **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/85 563 6]. Anlaşılıyor ki, elde bulunan tasarı, tek-parti rejimi koşullarına göre hazırlanmış tipik bir CHP önerisiydi! Oysa koşullar süratle değişmişti ve tasarının yeniden elden geçirilmesi gerekiyordu. Yalnızca bu tasarı dahi, 1945 yılında iktidar açısından rejimin dönüşümünün ne kadar uzak bir düşünce olduğunu gösteren bir başka kanıttır!

39 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 285-297.

Fakat yine Peker'in konuşmasından anlaşılan bir başka ihtimâl daha vardı: O da, CHP İkinci Olağanüstü Kurultayı'nda tek dereceli seçim sisteminin benimsenmesi hâlinde, yeni bir seçim yasa tasarısının hazırlanması gerekiyordu ve bu yeni tasarıda seçimin belediye heyetlerince idâresine ilişkin bir hüküm bulunmaması da nihâyet bir ihtimâldi. Bu durumda, belediye seçimlerinin erkene alınması yönündeki resmî gerekçe tamâmen ortadan kalkmış oluyordu. Ancak tartışmalar sırasında bu konunun hiç göze çarpmamış olduğu anlaşılıyor.

Ancak Peker'in de haklı olduğu bir nokta vardı. O da, iki dereceli bir seçim sistemi ile oluşmuş bir meclisin tek dereceli seçime karar vermesi hâlinde, bu karardan sonra görevde kalabilmesi mümkün ve meşrû olur muydu sorusuna verilecek yanıtta yatıyordu. Peker'e göre, tek dereceli bir seçim sistemini kabûl etmiş ve iki dereceli bir seçim sistemi ile oluşmuş bir meclisin görevde kalması haklı, doğru ve meşrû olamazdı. Bu durumda derhâl yeni seçime gitmek gerekirdi. Peker'e göre de yapılmakta olan buydu.

Diğer yandan, Peker'in konuşmasında, tıpkı Atay'ın yazısında hiçbir gazete ya da derginin hükûmet karşıtlığından kapatılmamış olduğunu ileri sürdüğü gibi, tek-parti döneminde partilerin yasaklanmadığına ilişkin iddiâsı da tabiî doğru değildi. Aksine, hatırlanacağı gibi, 1938 yılında Cemiyetler Kânunu'nda yapılan değişiklikle, Türkiye'de parti kurulması yasaklanmış ve izne tâbi tutulmuştu bile...[40] Üstelik yasa değişikliği önerisinin altında dönemin Başbakanı Celâl Bayar'ın imzâsı vardı! Görüldüğü gibi, iktidar, geçmişi itinayla temizlemeye çalışıyor ve olmuşu olmamış gibi göstermeye gayret ediyordu. Bu hep devâm edecektir.

Dikkati çeken bir başka nokta da, gerek Peker'in, gerekse CHP'li diğer milletvekillerinin meclisteki konuşmaları sırasında, DP'den ve genel olarak muhalefet partilerinden her zaman için "kontrol partisi" olarak söz etmeleriydi.[41] SCF döneminde gündeme gelmiş olan "kontrol partisi" tanımı hâlâ revaçtaydı! İktidar açısından DP de SCF'ye düşen görevi üzerine almalıydı. Seçimler öncesinde bu husus özellikle vurgulanıyor gibiydi... "İkinci parti"nin

40 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 301-303.

41 **TBMM TD**, (aynı yerde), (29.4.1946).

eski partilerin yanlışlarına düşmekten sakınması gerekirdi. Bu da ancak iktidârın ona bıraktığı dar alanda kalması ile mümkündü. DP, sâdece "ikinci parti" değil, fakat aynı zamanda da "kontrol partisi"ydi ya da en azından öyle olması umuluyordu!

Peker'in mecliste ikinci kez söz almasından sonra yaptığı konuşmada, DP milletvekillerinin hiç sözünü etmedikleri iki yasaya atıfta bulunmasının da belki bir anlamı vardı. Bu yasalar, İstiklâl Mahkemeleri Kânunu[42] ile Sıkıyönetim Kânunu[43] idi. Bunlar, Peker'in deyişi ile "yaşayan ve sert hükümler ihtivâ eden" yasalardı. Peker'e göre, "Cumhuriyet mevkii iktidârının mükellef olduğu şey, gününde lâzım olan kânunu hüküm mevkiine koymak ve onu bütün kuvveti ile tatbik etmek ve lüzum bertaraf edildikten sonra mevcut hükmü ya kaldırmak veyâ tedricî yoldan normale doğru bunları ıslâh etmekti." Peker'in işâret ettiği bu yasalar arasında Takriri Sükûn Kânunu[44] da vardı! Hattâ "Takriri Sükûn Kânunu konulurken maalesef bugünkü müzâkerelerde aynı mâhiyeti hâiz bulunduğunu gördüğümüz klâsik muhalefetin lisânı, 'sokaklarda kanlar akacak' diye bağırmışlardı." Peker, CHP'nin yöntemini de şöyle açıklıyordu: "İcâbında vâsıtayı kânun olarak ortaya koyar... Elzem olduğu zaman lüzumlu noktada tatbik eder..."

Peker, bu açıklaması ile, geçmişteki siyâsî tecrübelerin ışığında, herhâlde hâli hazırdaki siyâsî gelişmelerin varabileceği olası sonuçları anlatmak istiyor gibiydi. Ama diğer yandan da, DP sözcülerinin dile getirdikleri yasaların da değiştirilebileceğinden söz ediyordu. Ama "eğer lâzım olursa devletin ve halkın emniyetini korumak için tedbirleri [de]" artıracaklardı. Peker, iktidârın görevlerinden söz ederken şunları da ekliyordu:

> "Mesûliyetin genişliğini duyan bir siyâsî heyet, yalnız ve yalnız nazariyelere kendini kaptırarak ve hem halkı ve hem de kendisini aldatarak, millî emniyeti tehlikelere düşüremez. (...) Partimizin şiârı, hakikatlerin emri ne ise, derin bir vazı ve mesûliyet duygusu içinde onu yapmaktır. Vazifeyi hafife alan başka türlü som nazariyelere kendini kaptıran insanlara Türkiye gibi hayâtı ve şerefi pahalıya mâl olmuş bir devletin idâresi güvenle bırakılamaz. (...) İçinde bulunduğumuz şartlar, bu devletin

42 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 299-300.

43 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 312-313.

44 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 226.

emniyetine kefil olmak ve icâbında inkılâbı ve istiklâli korumak için kânûnî yollarca millî varlığımızı ayakta tutmak esaslarıdır."

Peker'e göre, DP'nin programında "eski ve yeni çeşitlerde sağ ve sol tehlikeleri uyandıracak, birbirine arka çeviren, tam tezat hâlinde hatâlı ve zararlı noktalar" da vardı. Peker sâdece "kendilerini uyandırmaya" çalışıyordu. Yine Peker'e göre, "bu zararlı tezatlar, tasarı yapılırken işe katılan çeşitli insanların meyillerini okşamak için kon[ul]muş"tu.[45]

Peker'in konuşması, iktidârın "ikinci parti" karşısındaki konumunu açıkça gösteriyordu. Herhâlde DP kurucuları, onbeş yıl önce SCF'ye karşı meclisteki konuşmaları hatırlamaya başlamışlardı.[46] Ya da hatırlamaya başlasalardı iyi olurdu! Çünkü Peker, siyâsî vaziyetin nezâketini hiçbir çekince hissetmeden "ikinci parti"ye hissettirmek istemişti! Kısaca, Peker'in konuşması, muhalefete tavsiye niteliğindeydi; eğer bu tavsiyeler yerine getirilmezse, ardından tehdit ve şantaj içeriyordu. İktidârın elindeki geniş imkânların kullanılmaması, yalnızca muhalefetin atacağı adımlara bağlıydı. Eğer muhalefet ayağını denk almazsa, Peker başına neler gelebileceğini açıkça belirtmişti bile...

Nisan ayının sonlarında "ikinci parti"nin ömrünün bizzat kendisine bağlı olduğu açığa çıkmıştı. Eğer DP, iktidârın elinden bırakmaya yanaşmadığı ve yanaşmayacağı açıklanan imkânların kullanılmasını istemiyorsa, kendisine sunulan dar ve sınırlı meşrû alanı aslâ terk etmemeliydi. Peker'in konuşması açıkça bu sınırları belirliyordu. DP'nin teşkilâtlanmasından ve içine aldığı kişilerden duyulan memnûniyetsizlik de artık bu aşamada ifâde edilmişti. Gerisi DP'ye kalmıştı. CHP, her an yeniden kapıyı kapatabilirdi ve kapatmaya yetkili olduğu gibi, kapatmaya imkân tanıyan siyâsî imkânlardan vazgeçmeye niyetli olmadığını da vurgulamıştı!

Bu görüşmelerden sonra tasarı, aynı gün, 29 Nisan'da maddeler üzerinde herhangi bir tartışmaya yer verilmeden olduğu gibi benimsenecektir.[47] Bu noktada hatırlanması gereken önemli bir

45 **TBMM TD**, (aynı yerde), (29.4.1946).

46 Bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 23-45.

47 **TBMM TD**, (aynı yerde), (29.4.1946). Zâten 29 Nisan târihli **Ulus** gazetesi, tasarının aynı gün TBMM'de görüşüleceğini yazıyordu. **Ulus**, (29.4.1946). Ayrıca bkz. **Vatan**, (30.4.1946); Giritlioğlu, **age**, s. 183-184; Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 45-46; Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 29-30; Uran,

nokta da, belediye seçimleri ile belediye başkanı seçilmediğidir. Aksine, belediye seçimleri ile sâdece belediye meclislerine üye seçiliyordu. Belediye başkanları ise, belediye meclisleri tarafından seçiliyordu. Ancak bu da yeterli değildi. Belediye meclisleri tarafından seçilen belediye başkanlarının göreve başlayabilmeleri için atamanın vâlilik ve İçişleri Bakanlığı'nca da onaylanması gerekiyordu. Belediye başkanlarının bakanlar kurulu karârı ile azledilebilmeleri de her zaman için mümkündü.[48]

Diğer yandan, Ankara ile İstanbul'daki belediye başkanlıklarının bir başka özelliği daha vardı: Ankara belediye başkanı, İçişleri Bakanlığı'nın seçimi ve onayı üzerine Cumhurbaşkanı tarafından atanıyordu. Bu düzenleme, ileride göreceğimiz üzere, 4 Şubat 1948 târihli yeni yasal düzenlemeye kadar devâm edecektir.[49] Ye-

---

age, s. 436-438; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 139-146; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 72-74; Burçak, **Türkiye'de Millî İrâdenin Zaferi**, s. 11; Karpat, **age**, s. 136; Fersoy, **age**, s. 126-129; **Yeni Seçimler İçin Büyük Millet Meclisi'nde Konuşmalar (29 Nisan 1946); İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi (1945-1950)**, s. 33; Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 24-25; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 250-255; Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 435; Eroğul, **age**, s. 16; İlhan Tekeli ve İlber Ortaylı, **Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi**, s. 127; Hasan Refik Ertuğ, "Belediye Kânunu'nda Değişiklik", **Siyâsî İlimler Mecmuası**, Yıl: 16, Sayı: 181, (Nisan 1946), s. 26-29.

48 Tekeli ve Ortaylı, **age**, s. 127.

49 Ayrıca, Osman Sabri Adal'ın Ankara Vâlisi ve Belediye Başkanı olarak asâleten atandığına ilişkin daha eski târihli bir haber için bkz. **Ulus**, (3.8.1946). Adal, bu târihe kadar vekil olarak görev yapmıştı.

TBMM'deki tartışmalar sırasında ise, DP sözcüleri, İstanbul'un da istisnâ olmaktan derhâl çıkarılması gerektiğini vurgulayacaklar ve DP Kütahya milletvekili Ahmet Tahtakılıç ile DP İstanbul milletvekili Fuat Hulûsi Demirelli, belediyeler ve daha geniş anlamda yerel yönetimler üzerindeki merkezî ve idârî denetime son verilmesini isteyeceklerdir. **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 2, Cilt: 10, 38. Birleşim, (4.2.1948).

Ahmet Tahtakılıç görüşlerini şöyle savunuyordu: "Demokrasi prensibinde idârî vesâyet sistemi yoktur. Demokrasi sisteminde murâkabeyi vatandaş siyâsî haklarını kullanmakla vücûda getirir. Oradaki idârî murâkabenin hedefi, devletin anayasa prensiplerini tatbik etmek zarüreti ile nihâyet teftiş vazifesinden ibârettir. Yoksa bizâtihi vesâyet müessesesi gibi telâkki etmek, zihniyette hiçbir değişiklik vücûda gelmediğini gösteren bir delildir. Sonra, belediye kânununu yeni baştan gözden geçirip de, yeni zihniyete göre tâdil etmek cihetl varken, yalnız Ankara Belediyesi'nde mevcut heyette reislik makâmını intihapla temin etmek gibi basit ve tek bir noktadan dâvâyı ele almak, muhakkak ki, hatâlıdır. (...) Belediye kânununun belediyeler üzerinde idârî makamların murâkabesine dâir olan maddelerinde değişmesi lâzım gelen birçok hükümler vardır. (...) İkinci bir mesele de, (...) vâlilerden riyâset alınıp da, belediye meclislerinden müntehap bir makâma tevdi kâfi değildir. Vâlilerin riyâsetine göre seçilmiş belediye meclisleri, ayrı bir zihniyet içinde idâre edilen meclisler hâlindedir. (...) Riyâset makâmının öteden beri vâlilik otoritesine İstinâden yürütüldüğü yerlerde ne gibi menfî neticeler verdiğini ve meclis üyelerinin tek derece seçilmiş olmalarına rağmen vazifelerini ne kadar güçlükle yaptığını görüyoruz. Binâenaleyh, böyle bir prensip değişmesinde intihâbın yenilenmesi de bir yoldur. (...) O hâlde, elimize aldığımız her meselenin dört bir tarafını münâkaşa ederek toptan hâlletmek yolu varken, belediye kânunumuzun demokrasiye uymayan maddelerini değiştirip, bütün bir iş olarak meydana getirmek var iken, yalnız Ankara Belediye Reisliği makâmının vâlilikten alınıp da, evvelce seçilmiş bir meclisin intihâp edeceği bir reise tevdi edilmesi, hiçbir zaman, ilerden beri, büyük şehirlerdeki belediye idârelerinin başında bulunan vâlilerin kalmasından doğan prensip ve icraat güçlüklerini bertaraf etmeyecektir." **TBMM TD**, (aynı yerde), (4.2.1948).

ni yasal düzenlemeden sonra Ankara belediye başkanı da, belediye meclisi tarafından seçilmeye başlanacak ve Dr. Râgıp Tüzün, bu usülde seçilen ilk belediye başkanı olacaktır. İstanbul'da ise İstanbul Vâlisi, aynı zamanda İstanbul belediye başkanı idi. Bu uygulama değişmeyecek ve bu dönemde de devâm edecektir.[50] Belediyeler, daha doğrusu yerel yönetimler üzerinde merkezin denetimi ve vesâyeti bu şekilde sağlanıyordu.

1945 yılında Türkiye'de toplam 593 belediye vardı. Belediye sınırları içinde oturan nüfus ise yaklaşık olarak 5.204.000 kişiydi. Bunun genel nüfûsa oranı yaklaşık olarak % 28 idi.[51]

Tasarının benimsenmesi üzerine, DP'nin belediye seçimlerine katılıp katılmayacağı sorusu yeniden gündeme gelecektir. DP açısından da, iktidar açısından da bu soruya yanıt vermek, siyâsî gündemin âcil sorunuydu.[52]

İlginç olan nokta, aynı gün, yâni 29 Nisan'da, belediye kânununda yapılmak istenen değişikliklerin TBMM'de kabûl edileceği günün sabahında, *Ulus* gazetesinin sanki tasarı kabûl edilmiş gibi haber vermesiydi. Habere göre, Ankara'da belediye seçimi için hazırlıklara başlanmıştı bile...[53]

Tasarının kabûlünden hemen iki gün önce de, 27 Nisan'da Fâlih Rıfkı Atay, bu kez de milletvekili genel seçiminin kış aylarından,

---

Hasan Saka Hükûmeti döneminde hazırlanan yasa tasarısının gerekçesinde, "Belediye başkanlarının seçimle işbaşına getirilmeleri, bir taraftan mahallî idârelerin ana prensibi olan idârî ademi merkeziyet ve görev ayrımının şehir ve kasabalarımızda uygulanmasına, diğer taraftan [da] idârî vesâyet makamlarının bu idâreler üzerinde daha tesirli ve tarafsız bir murâkabe tesisine imkân vereceği göz önünde bulundurularak, Ankara ve İstanbul Belediye Başkanları'nın da, diğer şehir ve kasabalarımızda olduğu gibi, seçim sûreti ile işbaşına getirilmeleri uygun ve zarûrî görülmüş" deniliyor, fakat "İstanbul Belediyesi'nin İl Özel İdâresi ile birleşmiş olması ve karar uzvu olarak tek bir Meclis bulunması" dolayısıyla İstanbul'daki istisnâî durumun devâmına, buna karşılık Ankara Belediyesi'ndeki uygulamanın sona erdirilmesine gerek duyulduğu belirtiliyordu.

30 Ocak 1948 târihli İçişleri Komisyonu Raporu'nda da "Ankara Belediye Başkanlığı'nın vâlilikten ayrılarak diğer illerimizde olduğu gibi Ankara'da da belediye başkanının Meclisce seçilmesini istihdâf eden tasarının tümü üzerinde açılan müzâkerede, anayasamızın mahallî idâreler için kabûl ettiği görev ayrımı esâsına daha muvafık ve bütün yurtta belediyelerimiz için umûmî kâide teşkil eden seçim prensibinin son istisnâlarından birini daha kaldırmaya mâtuf bu tasarının, hükûmetçe ileri sürülen mücip sebepleri Türkiyemizin demokratik gelişmelerinin seyrine [de] uygun görülmüştür" deniliyordu. **TBMM TD**, (aynı yerde), (4.2.1948); S. Sayısı: 79.

50 Tekeli ve Ortaylı, **age**, s. 127-128.

51 Tekeli ve Ortaylı, **age**, s. 243 ve 245.

52 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 45-46.

53 **Ulus**, (29.4.1946); **Vatan**, (30.4.1946).

Kasım ayından önce yapılacağını açıklıyor ve belediye meclislerinin teftiş heyetleri olarak milletvekili genel seçimini denetleyeceğini ve idâre edeceğini belirtiyordu. Belediye meclisi üyelerinin tümünün CHP'li olması nedeni ile belediye meclisleri seçiminin milletvekili erken genel seçiminden önce yapılması gerekiyordu. Atay'ın söz konusu yazısında dayandığı önemli bir temel de, Bayar'ın 23 Nisan'da *Tasvir* gazetesinde yayınlanan ve erken seçimlere katılmayı kabûl ettiklerini belirten beyânıydı.[54] Gerçekten de Celâl Bayar, *Tasvir* gazetesine, bizzat gazetenin sâhibi Ziyad Ebüziyyâ'ya yaptığı açıklamada, "seçimler önümüzdeki seneden evvel de yapılacak olsa, yukarıda işâret ettiğim şartlar yerine gelmiş ise, derhâl iştirâk edebilecek vaziyetteyiz" diyordu. Bayar'ın "yukarıda işâret ettiğim şartlar" dediği ise, tek dereceli seçim sistemi ile seçimlerin dürüst ve resmî makamların müdahalesi dışında yapılacak olmasıydı. Gerçi Bayar, aynı açıklamasında, "değil umûmî seçim, hattâ belediye intihaplarının bile ne kadar erken olsa, gene üç aydan evvel yapılması gayri tabiîdir" demişti, ama bu cümle gazetede yayınlanmamıştı.[55] Fâlih Rıfkı Atay, sözü edilen yazısında, bir kez daha Bayar'ın demecine işâret ediyor ve Bayar'ın tek dereceli seçim sisteminin benimsenmesi ve kânunsuz müdahaleler olmaması hâlinde, erkene alınmış dahi olsa, seçime katılacaklarını açıkladığını hatırlatıyordu.[56] Bayar'ın demecinin belki de bir miktar kısaltılmış olması, DP'nin manevra alanını hayli daraltmıştı. Fâlih Rıfkı Atay, ertesi günkü yazısında ise, CHP'nin seçimlerde çok çalışması gerektiğini vurguluyordu.[57] Atay, 29 Nisan'da da, muhalefetin zâten seçim istediğini hatırlatıyordu.[58] Gerçi 29 Nisan'da bizzat Velid Ebüziyyâ, *Tasvir* gazetesindeki açıklamasında, Bayar'ın beyânını tekzib edecek ve beyânın tamâmen yanlış anlaşıldığını ileri sürecektir.[59] Ne var ki, bu açıklama-

54 Fâlih Rıfkı Atay, "Yeni Seçimlere Doğru", **Ulus**, (27.4.1946). Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (26.4.1946); **Vatan**, (24.4.1946); Baban, **age**, s. 93; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 136-137.

55 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 136-137. Ayrıca bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 7; Eyer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 247-249.

56 Fâlih Rıfkı Atay, "Yeni Seçimlere Doğru", **Ulus**, (27.4.1946). Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 136-137.

57 Fâlih Rıfkı Atay, "Seçime Giderken", **Ulus**, (28.4.1946).

58 **Ulus**, (29.4.1946).

59 **Ulus**, (29.4.1946). Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 139.
Tasvir gazetesinin ve gazetenin sâhiplerinden Ziyad Ebüziyyâ'nın durumu (diğer ortak ise Cihat Baban

nın önemli bir etkisinin olup olmadığı belirsizdi. Bununla birlikte, Bayar, seçim karârının alınmasından hemen sonra, DP'nin seçimlere katılıp katılmayacağı yolundaki bir soruyu yanıtsız bırakınayı tercih edecektir.[60] 1 Mayıs târihli *Cumhuriyet* gazetesi de, DP'nin hâlâ bir karâra varamadığını haber veriyordu.[61]

Nâdir Nâdi, ilk seçim öncesinde muhalefetin hemen hemen hiç şansı olmadığını şu şekilde dile getiriyordu: "[Cumhuriyet] Halk Partisi'nin târihî vazifesini tamamladığına, artık yerini başkasına bırakması zamânı geldiğine inananlardan değiliz. (...) Tereddütsüz söyleyebiliriz ki, tek dereceli ve dürüst bir seçim sonucunda [Cumhuriyet] Halk Partisi'nin yeryüzündeki en kuvvetli siyâsî teşekküllerden biri olduğu görülecektir." Nâdi, CHP'lileri uyarmaktan da geri durmuyordu: Ama CHP'liler de "meşrû olmayan yollara sapılmak ihtimâlini göz önünde tutmalı [ve] her ne pahasına olursa olsun bunu önlemeye çalışmalı"ydılar. Bu sûretle Nâdi, se-

idi) bu aşamada yeniden gündeme gelecektir. Elimizde bulunan bir CHP belgesinden Ebüziyyâ'nın partiden ihrâç edildiğini öğreniyoruz: "Belediye seçimlerinde ve ileride milletvekili seçiminde neşriyatları bakımından partimize karşı tutacakları hareket tarzlarını açık olarak bildirmeleri hakkında İstanbul il idâre kurulu başkanımızın İstanbul'daki partili gazete sâhip ve başyazarları ile yaptığı konuşmalarda, kendisinin partili olduğunu, ancak ortağı Cihat Baban partili olmadığı için, gazetesini re'sen angaje edemeyeceğini söyleyen, partiden istifâ edip, bir saat sonra istifâsını geri isteyerek, bu seçimde gazetesi ile bitaraf kalacağını bildiren **Tasvir** gazetesi sâhibi Zeyyat [Ziyad] Ebüzziyâ'nın durumunu 7 Mayıs 1946 târihli toplantısında inceleyen [CHP] Genel İdâre Kurulu, belediye seçimleri hakkında, Meclis Grubu'na karşı, 'Acelenin Bu kadarı da Fazladır' başlıklı yazısını da göz önünde tutarak" kendisinden bilgi ve savunma istenmesine karar vermişti. Görüldüğü gibi, CHP üyesi gazete sâhiplerinin ve yazarlarının, parti tüzüğü gereğince, görevlerini yerine getirmeleri talep ediliyordu. CHP tüzüğü gereğince, parti üyesi olan gazete ve dergi sâhiplerinin ve yazarlarının partinin savunucuları olmaları gerekiyordu. İlgilinin savunma vermemesi üzerine, "Celâl Bayar'ın Demokrat Parti teşkilâtına yazdığı genelgede, partisi mensuplarına okumalarını tavsiye ettiği kendi neşir vâsıtaları arasında **Tasvir**'in de bulunması ve belediye seçimini tâkip eden günlerdeki neşriyâtının da hemen her nüshasında gerek Z. Ebüziyyâ, gerek Cihat Baban ve gerekse iki yıldız imzâsıyla çıkan yazılarda tamâmen partimizin aleyhine bir yol tutmuş olması" sonucunda, Ebüziyyâ da 28 Haziran 1946 târihinde partiden ihrâç edilmişti. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/6 30 10] ve [Katalog Numarası: 490 01/6 30 30]

Benzer bir başka gelişme daha söz konusudur: "Tüzük ve genelgelere aykırı olarak beyannâme ve aynı listeler tanzim etmek sûretiyle milletvekilliğine bağımsız adaylığını koyan ve seçim arifesinde Ankara'ya geldiğinde genel sekreterliğimizden 500 Lira yardım parası almasına rağmen, gazetesi ile partimize açıktan açığa cephe alan Ordu Merkez İlçe İdâre Kurulu Başkanı ve **Gürses** gazetesi sâhibi Ali Rızâ Gürsoy'un" da 17 Ağustos 1946 târihinde partiden ihrâcına karar verilecektir. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/6 31 1] ve [Katalog Numarası: 490 01/728 494 1] ve Numarası: 490 01/6 31 2). Benzer bir başka karar daha bulunmaktadır: "Milletvekili seçiminde gazetesi ile karşı partilerin propagandasını yapan ve partimiz adayları aleyhinde mütemâdi neşriyatta bulunan İzmir'de **Yeni Ekonomi** ve **Piyasa** gazetesi sâhibi İlhâmi Kaymak" da aynı târihte partiden ihrâç edilmişti. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/6 31 2). CHP içindeki politik kariyer savaşları bu örnekle de açıklığa kavuşmuş olmaktadır.

60 **Cumhuriyet**, (28.4.1946). Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 139 ve 142; Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 46.

61 **Cumhuriyet**, (1.5.1946).

çimlerde "meşrû olmayan" yöntemler kullanılabileceğini de bir ihtimâl olarak gündeme getirmiş oluyordu. Bunda muhtemelen geçmiş seçim tecrübelerinin de rolü büyüktü. Nâdi'ye göre, "Tek dereceli seçimde sandık nâmusunu korumak, iki dereceli seçimlere nazaran daha güçtü. (...) Devlet memurlarının tarafsızlığı meselesi de çok mühimdi." Nâdi, olağan koşullarda muhalefetin yoğun nüfûsa sâhip bâzı merkezlerde seçimi kazanabileceğini, fakat genel olarak ancak bir miktar milletvekili seçtirebileceğini düşünüyordu. Nâdi'ye göre, muhalefet TBMM'de "küçük [bir] ekalliyet" olarak kalmaya mahkümdu.[62]

Hüseyin Câhit Yalçın da, muhalefetin zâten bu aşamada seçim kazanma şansının olmadığını vurguluyor ve muhalefete sabırlı davranmasını öneriyordu.[63] Yalçın'ın rejim değişimini yeni bir "inkılâp" olarak tanımlaması da ilginçtir. 1945 dönemeci, ancak bu aşamada ilk kez "inkılâp" olarak tanımlanmıyordu.[64] Bununla birlikte, söz konusu inkılâbın neye tekâbül ettiği belirtilmemişti. Bu da bir çeşit inkılâptı; fakat inkılâp tanımı, tek-parti döneminin vurgulu tanımıydı ve yeni dönemle ne ölçüde bağdaşabileceği tam olarak belli değildi. Görülüyor ki, gerek Nâdi ve gerekse Yalçın, tek-parti döneminin bütün siyâsal tecrübelerini yaşamış kişiler olarak, DP'ye düşen görevi bir kez daha hatırlatmayı görev edinmişlerdi. Peker'in konuşmasından sonra bu yazıların "ikinci parti" için zorunlu yolun ne olduğunu gösterdiği açıktır. Öyle görünüyor ki, muhalefet partisine, zamânında tıpkı SCF'ye bahşedildiği gibi, az sayıda milletvekilliği ayrılmıştı ve DP'nin bu sınırın dışına çıkması hâlinde, Peker'in gündeme getirdiği önlemler ile karşılaşmaması için hiçbir neden yokmuş gibi görünüyordu. "İkinci parti"nin seçimlerde yapabileceği hiçbir şey yoktu ve bunun sâdece iktidar tarafından değil, fakat bizzat DP tarafından da bilinmesinde yarar vardı.

Cumhuriyet gazetesinin 28 Nisan târihli haberi, bir başka önemli görüşmeye ışık tutuyordu. İnönü, CHP İstanbul İl İdâre Heyeti Başkanı Alaattin Tiritoğlu ile görüşmüştü.[65] Görüşmenin seçimlerle il-

62 Nâdir **Nâdi**, "Önümüzdeki İmtihan", **Cumhuriyet**, (28.4.1946).

63 Hüseyin Câhit Yalçın, "İnkılâbın Yeni Safhası Başlarken", **Tanin**, (30.4.1946); **AT**, Sayı: 149, (Nisan 1946).

64 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**.

65 **Cumhuriyet**, (28.4.1946). Alaattin Tiritoğlu'nun bu dönemdeki siyâsî kariyeri için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 254-258, 265-266, 404, 752-753 ve 786.

gili olmadığını düşünmek için hiçbir geçerli neden göremiyorum. Bununla birlikte, görüşmenin kişisel ve parti içi atamalarla da ilgisi vardı. Bunu, yine *Cumhuriyet* gazetesinin birkaç gün sonraki bir başka haberinden öğrenmek mümkündür. Gerçekten de Alaattin Tiritoğlu, hatırlanacağı gibi, CHP İstanbul İl İdâre Heyeti Başkanlığı'ndan ayrılacak ve CHP İstanbul Parti Müfettişliği'nin kurulması üzerine bu göreve atanacaktır.[66] Kısa bir süre sonra da CHP İstanbul İl İdâre Heyeti Başkanlığı'na İstanbul Vilâyet Umûmî Meclisi Başkanı olan Fâruk Dereli atanır.[67] Ancak bu konuda son bir önemli gelişme daha olacak ve Tiritoğlu, çok kısa bir süre sonra, CHP İstanbul Parti Müfettişliği görevinden de alınacaktır.[68] Bu, Tiritoğlu için siyâsî kariyeri açısından büyük bir başarısızlık olarak görülebilir.

Basında seçim haberleri yayınlanmaya devâm ediyordu: *Vatan* gazetesi, milletvekili genel seçiminin de erkene alınarak Temmuz ya da Ağustos ayında gerçekleşebileceğini haber veriyordu.[69] Hüseyin Câhit Yalçın ise, DP'nin seçimlerin erkene alınmasından dolayı ortaya koyduğu eleştirileri kınıyor ve DP'nin, bu arada Bayar'ın blöfüne karşılık, hükûmetin söz konusu blöfü gördüğü için, muhalefet partisinin güç durumda kaldığını ileri sürüyordu.[70] Nâdir Nâdi de, seçimin tarafsız ve dürüst yapılması gerektiği üzerinde duruyor ve DP'nin de seçimlere mutlaka katılmasını istiyordu.[71] Hattâ DP İstanbul İl Başkanı avukat Kenan Öner de, partisinin seçimlere katılması gerektiğini belirtiyordu.[72] Nitekim *Cumhuriyet* gazetesi de DP'nin seçimlere katılacağını bildiriyordu.[73] *Cumhuriyet* gazetesinin bir başka haberi ise, bu kritik süreçte DP kurucularının seçime katılmama taraftârı olduklarını gösteriyor-

66 **Cumhuriyet**, (1.5.1946); **Vatan**, (4.5.1946). Ayrıca bkz. Yalman, **Yakın Târihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971)**, (Cilt: 4), s. 75-81.

67 **Cumhuriyet**, (4.5.1946); **Vatan**, (4.5.1946).

68 **Vatan**, (16.6.1946).

69 **Vatan**, (1.5.1946).

70 Hüseyin Câhit Yalçın, "Dâhilî Siyâsette İlk Parlamento Çarpışmaları", **Tanin**, (1.5.1946); **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946). Ayrıca bkz. Hüseyin Câhit Yalçın, "İntihâbatı Tâcil Sebepleri", **Tanin**, (2.5.1946); **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946).

71 Nâdir Nâdi, "Tenkitler ve Seçimler", **Cumhuriyet**, (1.5.1946).

72 **Cumhuriyet**, (1.5.1946); **Vatan**, (1.5.1946). Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 146; Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 46.

73 **Cumhuriyet**, (3.5.1946).

du. Ama bu konuda kesin karar hâlâ belirsizdi.[74] Nâdir Nâdi, seçimleri CHP'nin kazanacağı öngörüsünde bulunurken, diğer yandan DP'nin de bir miktar güçlenmesi gerektiğine işâret ediyordu.[75] Nâdi, seçimleri CHP'nin kazanmasını istiyordu. Ama Nâdi'ye göre, DP de kazanmak için boş yere çaba harcamamalıydı. Nâdi, muhalefetin gerçek görevini bir kez daha hatırlatma ihtiyâcı hissediyor ve şu görüşlere yer veriyordu:

> "İleri demokrasiye doğru şimdi yaptığımız hamlenin gerçek hedefi, sistem, fikir ve kontrol hürriyetlerini organize etmekten ibârettir. (...) Daha az hatâ ile işleyen bir hükûmet makinası kurmak amacındayız. Bunun dışında bir gâye güden muhalefet vazifesini kavramıyor demektir."[76]

Buraya kadar olan gelişmeleri toparlarsak, DP'nin emri vâki karşısında pek de ne yapacağını ya da yapması gerektiğini bilemediğini söyleyebiliriz. Seçimlere katılmamak bir olasılıktı, fakat riskleri vardı. Muhalefetin seçimlere katılmayarak rejimi sabote ettiği ya da etmeye çalıştığı iddiâsı, "ikinci parti"nin meşrûiyet temelini zedeleyebilir ya da tamâmen ortadan kaldırabilirdi. Seçimlere katılmak ise ayrı risklerle doluydu. SCF'nin başına gelenler herhâlde DP kurucularının hâfızasındaydı. Eğer muhalefet seçimi ciddîye alırsa, bu ayrı bir sorundu. Seçimlerde kazanamayacağının ilk işâretleri verilmişti bile... Ciddîye almazsa, bu kez de muvâzaa iddiâlarının önüne geçmek mümkün olamazdı.

Muhalefeti seslendiren *Vatan* gazetesinde Ahmet Emin Yalman, belediye seçimlerinde karma liste yapılmasını öneriyordu.[77] Böylece Yalman bir orta yol önermiş oluyordu. Nitekim Fâlih Rıfkı Atay da, seçimi protesto ederek, seçimlere katılmamanın siyâsî bir oyun olduğunu ileri sürecektir.[78] Bu, görüldüğü gibi, muhalefete yönelik açık bir uyarı ve üstü kapalı bir tehditti. Siyâsî oyunların muhalefete bir yarar sağlamadığı, geçmiş siyâsî tecrübelerin ışığında belirginlik kazanmıştı ve siyâsî hayatta bu tür siyâsî deneyimlerin hatırlanmaması mümkün değildi.

---

74 **Cumhuriyet**, (4.5.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 46.

75 Nâdir Nâdi, "Seçimlere Dâir Birkaç Söz", **Cumhuriyet**, (4.5.1946).

76 Nâdir Nâdi, "Millî Şefi Dinlerken", **Cumhuriyet**, (5.5.1946).

77 Ahmet Emin Yalman, "Türk Vatandaşı Vazife Başında", **Vatan**, (5.5.1946).

78 Fâlih Rıfkı Atay, "Seçime Katılıp Katılmamak", **Ulus**, (3.5.1946).

Millî Şef, Cumhurbaşkanı ve CHP Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü de, bu sırada çıktığı yurt gezisinde, Eskişehir, Afyon, Kütahya, Akşehir, Konya, Kayseri ve Niğde'de, vatandaşlara seçimlere katılmaları ve oy kullanmaları konusunda uyarılarda ve tavsiyelerde bulunuyordu.[79] İnönü'nün konuşmaları sırasında ortaya çıkan bir başka siyâsî gerçek de, milletvekili genel seçiminin erken bir târihe, büyük bir ihtimâlle de Temmuz ayına alınacağıydı.[80]

Bayar da, muhtemelen İnönü'nün yurt gezisine karşılık olmak üzere, seçimlerin öne alınması karârını eleştiriyor ve bu konuda ortaya konulan resmî gerekçelerin inandırıcı olmaktan uzak bulunduğunu belirtiyordu.[81] Bayar, 8 Mayıs'ta DP teşkilâtına gönderdiği tâmimde, gerçek eğilimini ve tercihini de ortaya koyuyor ve DP teşkilâtından gelen aksi eğilimlere rağmen, DP'nin belediye seçimlerine katılmayacağını, nedenlerini de belirterek açıklıyordu. DP'ye göre, "[Cumhuriyet] Halk Partisi, diğer partilerin inkişâfını durdurmak ve bunlar şeklen mevcut olsalar dahi, bir devir daha siyâsî hayatta fiilen kalmak hedefini" güdüyordu.[82] DP, milletvekili genel seçiminin 1947 yılında olması hâlinde, bu seçimlere katılacağını açıklayacaktır. Aksi hâlde, milletvekili seçimlerine de katılmak söz konusu değildi.[83]

DP bu karârı alırken belki de zamânında SCF'nin belediye seçimlerinde başına gelenleri de hatırlamıştı. Hatırlanacağı gibi, SCF'nin de katıldığı 1930 belediye seçimlerinde, muhalefet partisi, seçimlerden sonra, seçimlerde idârenin seçmenler üzerinde baskı yaptığını ve seçim yasasına aykırı davranıldığını ileri sürerek,

79 **Ulus**, (5-8.5.1946); **Cumhuriyet**, (4-9.5.1946). Ayrıca bkz. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 255-257.

80 Âsım Us, "Eskişehir Nutku", **Vakit**, (4.5.1946); **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946). Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 143-144.

81 **Cumhuriyet**, (6.5.1946). Ayrıca bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 12 ve 435-437; **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 104-110; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 144.

82 **Cumhuriyet**, (9.5.1946); **Vatan**, (9.5.1946); **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 435-437; **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**; Öner, **Siyâsî Hâtırâlarım ve Bizde Demokrasi**, s. 25-26; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 146 ve 153; Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 46; Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 46; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 72-74; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 257-258.

83 **Cumhuriyet**, (9.5.1946); **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 435-437; **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 104-110; Öner, **Siyâsî Hâtırâlarım ve Bizde Demokrasi**, s. 25-26; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 144 ve 146.

muhalefet partisinin kazanmaması için, hükûmet ve devlet mekanizmasının elinden geleni yaptığını açıklamıştı. SCF, zamânında, seçimlerin bu nedenle yenilenmesini de istemişti.[84] Fethi Okyar, Meclis'te yaptığı konuşmada, SCF'ye oy vermek isteyen seçmenlerin seçmen kütüklerinde isimlerini bulamadıklarını, isimleri bulunsa dahi isimleri olmadığı gerekçesi ile oy kullanamadan geri çevrildiklerini ve yerlerine sahte oy kullandırıldığını, bâzı seçmenlere de değişik bahanelerle oy kullandırılmadığını, hattâ güvenlik güçlerinin muhalefet partisine oy verecek seçmenlerin sandık başına yaklaşmalarına dahi izin vermediğini, bu kişilerin gözaltına alındıklarını da ileri sürmüştü. Okyar'a göre, sandıklara açıktan topluca oylar atılmış, usûlüne uygun olmayan şekilde kullanılan oylar geçerli sayılmış, mülkî idâre âmirleri seçimlere ve seçmenlerin irâdelerine müdahale etmiş, mükerrer oy kullanılmış ve bu konudaki bütün şikâyet ve girişimler sonuçsuz kalmıştı. Sonuçta ve bu şartlar altında, muhalefet partisi, 502 belediyeden yalnızca 31 tânesini kazanabilmişti.[85]

Ne var ki, DP yöneticilerinin muhtemelen pek de hatırlamak istemedikleri bir önemli nokta vardı: O da, zamânında bu tartışmalar olurken, DP Genel İdâre Kurulu üyesi Yusuf Kemâl Tengirşenk'in Adâlet Bakanı olduğu ve DP Genel Başkanı Celâl Bayar'ın da, SCF ile Genel Başkanı Fethi Okyar'ı Meclis tartışmaları sırasında eşkiyâ çeteleri ile işbirliği ile yapmakla suçlayanların yanında yer almasıydı.[86] Dahası, Refik Koraltan da, bu tür tartışmalar sırasında muhalefet partisine açıkça karşı çıkan bir tutum almıştı.[87]

Fuat Köprülü, birkaç yıl sonra, DP'nin kuruluşundan beri karşılaştığı muvâzaa isnâdı karşısında, partisinin ilk kez 1946 yılının ilkbahar aylarının başlangıcında iktidâra karşı aldığı sert tutum ve hemen ardından da belediye seçimlerine karşı aldığı boykot tavrı

84 Okyar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?**, s. 164-168; Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 193-200.

85 Okyar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?**, s. 189-237; Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 191-192. **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası** adını taşıyan araştırmamda, bu sürecin pek çok ayrıntısına açıklık getirebilmiştim. Ayrıca, SCF'nin kazandığı yerlerin toplamının 40'a ulaştığını da saptamıştım. Ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**. s. 224-343.

86 Okyar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?**, s. 189-237.

87 Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 136.

ile bu isnattan sıyrılmaya başladığını açıklayacaktır.[88] Açıkça görülüyor ki, "ikinci parti" üzerindeki farklı baskılar, onun uzlaşmacı ve radikal tutumlar arasında gidip gelmesine neden oluyordu.

Bütün gözlerin ister istemez "ikinci parti"nin üzerine çevrildiği bir sırada, aslında iktidar partisinde de aynı sürece denk gelen önemli gelişmeler oluyordu. CHP'nin "ikinci parti" karşısında alacağı tutumun önemli işâretleri bu gelişmelerin ışığında okunmalıdır.

3. CHP İKİNCİ OLAĞANÜSTÜ KURULTAYI

Daha yeni yılın hemen başında *Cumhuriyet* gazetesi, CHP İkinci Olağanüstü Kurultayı'nın Nisan ya da Mayıs ayında yapılacağını ve bu kurultayda milletvekili genel seçiminin yenilenmesinden önce tek dereceli seçim sisteminin kabül edileceğini ve parti tüzüğünün de değiştirileceğini haber veriyordu.[89] *Vatan* gazetesi de, Şubat ayı ortalarında, CHP olağanüstü kurultayının Nisan ayında yapılacağını haber veriyordu. *Vatan* gazetesine göre, kurultaydan hemen sonra, muhtemelen 1947 yılının Mart ayında da milletvekili erken genel seçimi yapılacaktı.[90] Yine *Vatan* gazetesine göre, kurultayda CHP Müstakil Grubu lağvedilecekti. Tek dereceli seçim sistemi benimsenecek ve bu arada hükümette de değişiklik yapılacaktı.[91]

Başbakan ve CHP Değişmez Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu da, partide Değişmez Genel Başkanlık ünvânının kaldırılacağını açıklamıştı.[92] Saraçoğlu, 26 Nisan'da CHP Meclis Grubu'nda yaptığı bir açıklamada, CHP olağanüstü kurultayında tek dereceli seçim sisteminin benimseneceğini de belirtiyordu.[93] Nitekim Saraçoğlu, 29 Nisan'da yabancı basına yaptığı bir açıklama sırasında da, tek dereceli seçimler yapılacağını bildirecektir.[94]

88 Fuat Köprülü, "Demokrat Parti'yi Yıkmaya İmkân Yoktur", **Kudret**, (9.2.1948); Köprülü, **age**, s. 780-782.

89 **Cumhuriyet**, (26.1.1946). Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (5.2.1946) ve (16.2.1946).

90 **Vatan**, (12.2.1946).

91 **Vatan**, (15.2.1946).

92 **Ulus**, (7.3.1946); **Cumhuriyet**, (7.3.1946); **Vatan**, (7.3.1946); AT, Sayı: 147, (Şubat 1946); **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/11 65 1].

93 **AT**, Sayı: 149, (Nisan 1946).

94 **AT**, Sayı: 149, (Nisan 1946).

İşin tuhaf tarafı, parti kurultayından önce kurultayın alacağı kararların çoktan deklare edilmesidir! Elbette Şeflik rejimi iktidar partisine egemendi. Bu bakımdan parti yöneticilerinin alacağı kararların kurultayda değil kabûl edilmemek, tartışılması dahi beklenmeyen bir gelişme olurdu. CHP, kendisi hakkında karar alınan bir parti idi; kendisi için karar alan bir parti değil... Onun esas görevi, alınan bütün kararları oybirliği ile benimsemekten ibâretti! Diğer yandan, başbakanın seçimlerle ilgili özel olarak yabancı basına yaptığı açıklama da önemlidir: İktidar, yapılacak değişiklikleri yabancılara özellikle ve bir an önce duyurmaktan yanaydı!

Ulus gazetesi de, CHP kurultayında parti programında yer alan sınıf esâsına dayalı dernek kurma yasağının kaldırılacağını haber veriyordu. Gazetede CHP Değişmez Genel Başkanlığı ile hükûmet başkanlığı konusuna da değiniliyor ve en önemlisi, milletvekili seçimi yasasında yapılacak değişiklik sonucunda, 75.000 kişiye bir milletvekili seçileceği ve bu sûretle milletvekili sayısında 40 ilâ 50 arasında bir azalma olacağı belirtiliyordu. Tek dereceli seçim sistemi kabûl edilecek ve bu sistem Eylül ayında yapılması düşünülen belediye seçimlerinde de uygulanacaktı. Gazetenin haberine göre, artık bundan sonra CHP'nin milletvekili adayları, Değişmez Genel Başkan, Değişmez Genel Başkan Vekili, Genel Sekreter, CHP Meclis Grubu Başkan Vekili ile CHP Divânı tarafından saptanacak ve CHP Genel Sekreteri tarafından ilân edilecekti.[95]

Ancak tüm bu haberler doğru muydu, yoksa yalnızca bir söylentiye mi dayanıyordu sorusuna yanıt vermek imkânı yoktur. Bu haberleri resmî makamlarca doğrulatmak mümkün değildi. Zâten yine *Cumhuriyet* gazetesi, sâdece birkaç gün sonra, parti kurultayının ancak Kasım ayında toplanacağını ve milletvekili genel seçiminin de 1947 yılının Nisan ayında yapılacağını haber veriyordu.[96] *Vatan* gazetesi de, CHP'nin bir açıklamasını yayınlayarak, Değişmez Genel Başkanlık kurumunun kalkacağını doğruluyor, ancak Değişmez Genel Başkan Vekilliği ile başbakanlığın aynı kişide birleşmemesine ilişkin karar alınacağı yolundaki haberleri tekzib ediyordu.[97] Diğer yandan, yine *Vatan* gazetesi, sâdece birkaç

95 **Cumhuriyet**, (9.3.1946).

96 **Cumhuriyet**, (20.3.1946).

97 **Vatan**, (14.3.1946).

gün sonra yayınladığı bir başka haberinde ise, bu defâ da CHP olağanüstü kurultayının Nisan ya da Mayıs ayında toplanmayacağını ve erteleneceğini duyuruyordu.[98]

Henüz belediye seçimlerine ilişkin gelişmeler gündeme gelmezden önce, iktidar partisinin yeni kurultayına ilişkin çelişik haberler basında görülmeye başlanmıştı bile...

Bu noktada dikkatimizi CHP'nin tek-parti döneminden yeni döneme geçerken örgütsel yapısında meydana gelmesi beklenebilecek dönüşümlere çekebiliriz. Bu türder dönüşümleri ya da sürekliliklerı gözleyebilmek için CHP'nin bâzı resmî kongre belgelerini izlememiz gerekiyor.

CHP'nin 1 Aralık 1945 târihinde toplanan Ankara merkez ilçe kongresinin basılı evrâkından ve CHP Ankara merkez ilçe idâre heyetinin yıllık faaliyet raporundan anlaşıldığına göre, CHP'nin Ankara merkez ilçe idâre heyeti, dört avukat, bir tüccar, bir işçi ve bir de müdürden oluşuyordu. Bu yapılan dokuzuncu kongreydi. CHP Ankara merkez ilçe teşkilâtına bağlı 14 bucak (nâhiye) örgütü vardı. İlginç olan nokta, CHP Ankara merkez ilçe örgütünün bulunduğu binânın mülkiyetinin CHP ve daha sonra da DP Eskişehir milletvekili olan Emin Sazak'a âid olduğunun açıklanmasıdır. Bu binâya yılda 1.050 TL kirâ ödeniyordu. Ancak binânın mülkiyeti el değiştirmişti ve yeni sâhibin adı, CHP büyük kurultayı Ankara delegesi de olan ünlü işadamı Vehbi Koç idi. Bununla birlikte, kirâda bir değişiklik yapılmamıştı. CHP Ankara merkez ilçe örgütünün 12.026 üyesi vardı. 1945 yılında yeni 622 üye kazanılmıştı. Bir yıl içinde CHP Ankara merkez ilçe örgütüne gelen evrak sayısı sâdece 315 idi. Sayının düşüklüğü elbette dikkat çekicidir. Bu da, örgütsel faaliyetin ve ilişkinin düşüklüğüne ilişkin bir işâret sayılabilir. CHP Ankara merkez ilçe örgütünün iftihar edebildiği bir başka konu da, bucak (nâhiye) örgütlerinin tertipliliğine ilişkindir. CHP Ankara merkez ilçe idâre heyetinin yıllık faaliyet raporunda bu konuda şu cümle dikkati çekiyordu: "Hattâ muamelâtı muntazam, kayıtları düzgün bucaklarımız [da] az değildir." Bu saptamanın nasıl olup da bir iftihar mevzu olduğu sorgulanabilir. Anlaşılan parti örgütleri, genellikle o kadar dağınık ve

98 **Vatan**, (23.3.1946).

savruktu ki, zaman zaman görülen tertiplilik göğüs kabartıcı olabiliyordu!

CHP Ankara merkez ilçe idâre heyetinin yıllık faaliyet raporunda dikkati çeken diğer bir husus da şuydu: "Hükümet ve parti mümessillerinin (...) işbirliği esasları"... Bu da bize partinin hükümete olan bağ(ım)lılığını bir kez daha açıkça göstermektedir. Bütün çabalara rağmen[99] bu konuda hiçbir gelişme sağlanamamıştı! CHP Ankara merkez ilçe idâre heyetinin yıllık faaliyet raporunda, Genelkurmay Başkanı'na bağlılık arzının bulunması da, herhâlde işâret edilmesi gereken bir başka dikkat çekici özelliktir. Partinin kendi hükümetince atanan Genelkurmay Başkanı'na bağlılığını sunması sâdece ilginç değil, ama aynı zamanda elbette Genelkurmay Başkan(lığ)ı'nın rejim içinde işgâl ettiği konumla yakından ilgilidir.[100]

İlçe örgütüne ulaşan dilekler, genellikle mahalli istekler, dilekler ve ihtiyaçlar üzerinde toplanmıştı. Bu da, CHP'nin geleneksel parti örgütü dilek mekanizmasında görmeye alıştığımız bir durumdur.

CHP Ankara merkez ilçe örgütünün 1946 yılı için öngörülen gelir ve gider bütçesi 10.172 TL idi. CHP Ankara merkez ilçe örgütünün nisbeten zengin örgütlerden bir tânesi olduğunu düşünmek için yeteri kadar neden vardır. Bu bakımdan bu merkezin belki de CHP'nin en zengin bütçesine sâhip örgütlerden biri ve belki de önde geleni olduğunu belirtmek mübâlâğâ olmaz. CHP Ankara merkez ilçe örgütünün söz konusu gelir bütçesi içinde, CHP genel merkezinden gelmesi öngörülen 960 TL ile üyelik âidâtı olarak düşünülmüş 960 TL, husûsî idâre ile belediyeden gelecek biner TL yardım ve çeşitli gelirler adı altında sıralanmış 8.250 TL vardı. Gider bütçesi içinde ise 960 TL halkevine yardım için ayrılmıştı.[101] Örgütün gelirlerinin merkezden karşılanıyor olması dikkat çekicidir; Ankara gibi CHP'nin merkezi sayılabilecek başkentte dahi bu durum yadırganmıyor olmalıydı. Anlaşılan CHP örgütünün kendi geliştirebildiği bir geliri pek de bulunmuyordu.

CHP İzmir merkez ilçe örgütüne ilişkin bilgiler ise, CHP İzmir

99 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 154-173 ve (Cilt: 2), s. 53-106.

100 Ordu meselesine ileride hayli geniş ve ayrıntılı olarak değineceğim.

101 **CHP Ankara Merkez İlçe 1 Aralık 1945 Kongresi**, s. 13-19.

merkez ilçe idâre heyetinin 1945 yılına ilişkin yıllık faaliyet raporunda bulunmaktadır. CHP İzmir merkez ilçe idâre heyeti, 19 Ekim 1944 târihinde göreve gelmişti ve bu târihte, yâni 1945 yılında CHP İzmir merkez ilçe örgütüne kayıtlı üye sayısı 27.706 idi. 1945 yılında elde edilen gelir 3.431 TL idi ve bunun 3.400 TL'si, yâni neredeyse tamâmı CHP İzmir il idâre heyetinden yardım şeklinde gerçekleşmişti. 1946 yılı için öngörülen gelir ve gider miktârı ise 5.000 TL idi ve yine 3.500 TL'nin aynı kanaldan yardım şeklinde gerçekleşeceği tahmininde bulunulmuştu.[102] Bu rakamlar, CHP'nin İzmir gibi ülkenin en önemli ve en önde gelen merkezlerinden birinde sâhip olduğu üyelerden hiç âidat alamadığını göstermektedir! İzmir'in en zengin kentlerden biri olduğu gerçeği göz önüne alınacak olursa, bu durumun diğer taşra örgütlerinin mâlî yapılarında da görüleceğini ileri sürebiliriz. CHP üyeliği, büyük ölçüde kâğıt üzerindeydi![103]

CHP İstanbul ili 1946 yılı kongresinde il idâre kurulunun 1945-1946 yıllarına ilişkin çalışma raporunda başka bâzı bilgilere rastgeliyoruz. Bu bilgilere göre, CHP İstanbul il idâre kurulu üyeleri, 27 Aralık 1944 târihinde seçilmişlerdi. CHP İstanbul il idâre kurulu üyeleri arasında Fâruk Dereli, il idâre kurulu başkanı olarak görevliydi. Hakkı Târık Us ile Mithat Nemli[104] de üyeler arasında bulunuyordu. CHP İstanbul il idâre kurulunda biri aynı zamanda il genel meclisi üyesi iki avukat, biri yine il genel meclisi üyesi dört tüccar, İmâr Bankası müdürü, bir gazeteci ve bir de mühendis vardı. Yedek üyeler arasında ise, iki avukat, bir kolej müdürü, iki il genel meclisi üyesi, yine il genel meclisi üyesi de olan bir tüccar ile il genel meclisi üyesi de olan bir mühendis ve yine il genel meclisi üyesi de olan bir eczâcı bulunuyordu. CHP İstanbul il idâre kurulu başkanı daha önce Tevfik Fikret Sılay idi. Ancak Sılay milletvekili seçilmesi üzerine bu görevinden ayrılmıştı. Yerine de hatırlanacağı gibi Alaattin Tiritoğlu geçmişti. Ancak, yine hatırlanacağı gibi, Tiritoğlu'nun da bu görevden ayrılması üzerine, Fâruk Dereli 3 Mayıs 1946 târihinde başkan olmuştu.

102 **CHP İzmir [Merkez] İlçe İdâre Kurulu 1945 [Yılı] Çalışma Raporu.** Ayrıca bkz. **CHP Üsküdar Kazâsı İdâre Heyeti Raporu 1945.**

103 Bu konuda bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 154-173.

104 Mithat Nemli de, hatırlanacağı üzere, tıpkı Üzeyir Avunduk gibi, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından desteklenerek kurulan İtibârı Millî Bankası'nın ve Nemlizâde Şirketi'nin kurucularından olan Nemlizâde âilesinden geliyordu. Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, s. 69.

CHP'nin İstanbul'daki üye sayısı 1944 yılında 44.775 idi. Aynı yıl CHP'nin İstanbul'da 16 ilçede, 47 bucakta (nâhiyede) ve 379 ocakta örgütü bulunuyordu. 1946 yılında ise bu rakamlar sırası ile 16, 48 ve 347 olmuştu. Ocak örgütlenmesindeki sayısal azalma dikkat çekicidir.

Son bir bilgi de, yine mâlî duruma ilişkindir: 1946 yılında Halkevleri'ne 121.744 TL yardım yapılmıştı. Halk Odaları'na yapılan yardım miktârı ise, 1945 yılında yedi ay boyunca 108.621 TL ve 1946 yılında da bir yıl boyunca 184.316 TL olmuştu. Halkevleri'ne ve Halk Odaları'na yapılan yardımın toplamı 414.692 TL idi. Bu arada, 1 Aralık 1944 ile 31 Aralık 1946 târihleri arasında CHP il örgütlerine 29.000 TL yardımda bulunulmuştu. CHP İstanbul il örgütünün 1944 yılı geliri, 1 Haziran 1944 ile 31 Mayıs 1945 târihleri arasında 1.141.945 TL idi. Aynı târihler arasındaki gider tutarı ise 806.596 TL idi. Partinin İstanbul'da 33 adet gayri menkûlü bulunuyordu. CHP İstanbul il örgütünün dilekleri de tamâmen mahallî düzeydeydi.[105]

DP ise, bir parti olarak CHP'yi 1950 yılında şöyle değerlendirecektir: "CHP, bir parti olarak kuvvet ifâde etmiyordu. Devlet ve hükümet mekanizmasının müessir kuvvetlerini seferber eden bu zayıf parti, siyâset mücâdelesinde karşımıza hükümetlerini çıkarıyordu."[106] Nitekim Yâkup Kadri Karaosmanoğlu da, 1946 yılında CHP'yi şöyle tasvir ediyordu: "Benim bildiğim bir [Cumhuriyet] Halk Partisi vardı. Ama teşkilâtı, vâlilerin, kaymakamların eline teslim edildikten sonra, halk ile alâkası kesilmiş [ve] tamâmiyle bürokratik bir şekil almıştı."[107] Fâik Ahmet Barutçu da, anılarında, Memduh Şevket Esendal'ın genel sekreterliği döneminde,[108] "kabine üyeleri ile parti genel yönetim kurulu üyeleri arasında, hükümet ile parti arasında yararlı bir işbirliğinin ve partiyi bir denetleme yöntemi durumuna getirmenin koşulları üzerinde bir hayli konuştuk" şeklinde yazmaktadır.[109] Bu sa-

105 **CHP İstanbul İli 1946 Yılı Kongresi İl İdâre Kurulu'nun 1945-1946 [Yılları] Çalışma Raporu (2 Şubat 1947).** Ayrıca bkz. **Vatan**, (4.5.1946).

106 **DP Manisa Merkez İlçesi Dördüncü Yıllık Kongresi (18 Ocak 1950)**, s. 6.

107 Yâkup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, s. 175.

108 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**.

109 Barutçu, **age**, (Cild: 2), s. 718.

tırlar, bu türden bir ilişkinin ve denetlemenin neredeyse olmadığının açık bir anlatımıdır.

CHP'nin zayıf parti teşkilâtına bir göz attıktan sonra, yeniden kurultay çalışmalarına dönebiliriz.

Cumhurbaşkanı, Millî Şef ve CHP Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü, 25 Nisan'da CHP İkinci Olağanüstü Kurultayı'nın 10 Mayıs'ta toplanacağını açıklar.[110] Fâlih Rıfkı Atay, ertesi gün, parti kurultayının gündemini de şöyle açıklayacaktır: "Tek dereceli seçime karar" verilecek, "sınıf esasları üzerine cemiyetler kurulması mümkünleştir"ilecek ve "parti tüzüğündeki Değişmez [Genel] Başkan maddesi tâdil" edilecektir.[111] Bir kez daha henüz toplanma hazırlığı içinde olan kurultayın sonuçları ilân edilmişti bile... Buna karşılık Abidin Dâver kurultayın toplanmasının sürpriz olduğunu belirtiyordu. *Cumhuriyet* gazetesi, kurultayda ele alınacak gündem konularını da doğru bir şekilde haber veriyordu.[112] Ahmet Emin Yalman ise, "umûmî hayâtımızda yeni bir safha açılmasına doğru giden yol, mutlaka [Cumhuriyet] Halk Partisi kurultayından geçmek zorundadır" şeklinde yazarken, siyâsî bir gerçeğe işâret ediyor ve dar bölge esâsına dayanan bir seçim sistemi öneriyordu. Yalman'ın bir başka önerisi de, yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir organın oluşturulmasıydı. Yalman, bu işlevi görmek üzere ya Âyan Meclisi oluşturulmasını ya da Temyiz Umûmî Heyeti ile Danıştay'dan oluşabilecek bir başka organın kurulmasını istiyordu.[113] Böylece Anayasa Mahkemesi kurulması önerisi, önemli bir gazetecinin ağzından yeniden seslendirilmişti. *Vatan* gazetesi, milletvekili genel seçiminin de Eylül ayında yapılacağını haber veriyordu.[114] Ahmet Emin Yalman ise, seçimlerin dürüst yapılacağı konusunda endişeler ve kuşkular mevcut olduğunu imâ ediyordu.[115]

10 Mayıs'ta TBMM'de toplanan CHP İkinci Olağanüstü Kurultayı'na katılan delegelerden 450 tânesi milletvekiliydi. Partinin

110 **Ulus**, (26.4.1946); **Cumhuriyet**, (26 4.1946); **Vatan**, (26.5.1946). Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (10.5.1946).

111 Fâlih Rıfkı Atay, "Yeni Seçimlere Doğru", **Ulus**, (27.4.1946).

112 **Cumhuriyet**, (27.4.1946).

113 Ahmet Emin Yalman, "Kurultayın Arifesinde", **Vatan**, (27.4.1946).

114 **Vatan**, (27.4.1946).

115 Ahmet Emin Yalman, "Seçim Mücâdelesi Açılırken", **Vatan**, (28.4.1946).

taşra örgütlerinin temsilcisi olarak kurultaya katılan delegelerin sayısı ise sâdece 336 idi.[116] Bu oran, partinin resmî gazetesi olan *Ulus* gazetesinin bir haberiydi ve rakamlar, aşağıda görüleceği gibi, hatâlı verilmişti. Kurultayda delege olarak bulunanlar arasında, partinin taşra örgütünden gelen delegeler dışında, CHP genel idâre kurulu üyeleri, milletvekilleri ve il idâre kurulu başkanları da vardı.[117] İçişleri Bakanı Hilmi Uran, tam da bu sırada TBMM'de yaptığı bir açıklamada, CHP'nin bütün illerde örgütü bulunmadığını açıklamıştı.[118] Bu illerin hangi iller olduğu ise belirsizdi. Diğer yandan, resmî bir CHP belgesine göre, bu sırada delegesi olmayan tek il Tunceli gibi görünüyordu. Çünkü, bütün diğer illerden kurultaya örgüt temsilcisi olarak delegeler katılmıştı. Van, Siirt, Muş, Mardin, Gâziantep, Diyarbakır, Bingöl, Bitlis ve Ağrı illeri, kurultayda milletvekillerinin yanında üçer delege ile temsil ediliyorlardı. Urfa'nın ve Hakkâri'nin ise iki delegesi bulunuyordu. Bâzı illerde milletvekili sayısı ile delege sayısı birbirine çok yakın iken, bâzı illerde bu sayılar orantısız bir şekilde farklıydı. Örneğin, Ankara 14 milletvekilinin yanında 11, Aydın 6 milletvekilinin yanında 6, İstanbul 23 milletvekilinin yanında 6, İzmir 15 milletvekilinin yanında 10 ve Malatya da 11 milletvekilinin yanında 3 delege ile temsil ediliyordu. Milletvekili sayısının delege sayısından daha fazla olduğu il sayısı 45 idi. Fakat illerin hemen hemen tamâmında milletvekili sayısı, pek az bir farkla da olsa, delege sayısından fazlaydı. Delege sayısının milletvekili sayısından fazla olduğu il sayısı ise sâdece ondu. Bu iller, Bingöl, Bitlis, Burdur, Çanakkale, Çorum, Eskişehir, Kırşehir, Muş, Yozgat ve Zonguldak idi. CHP'nin geleneksel olarak örgütlenmemeyi tercih ettiği Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan Bingöl, Bitlis ve Muş'ta delege sayısının bu kez milletvekili sayısından daha yüksek oluşu bir hayli şaşırtıcıdır. Diğer iller, Orta ve Batı Anadolu'da bulunan illerdi. Kurultaya milletvekili ve delege sayısı bakımından eşit olarak katılan iller ise şunlardı: Ağrı, Amasya, Aydın, Bilecik, Çoruh, Gümüşhâne, Hakkâri ve Van...[119]

116 **Ulus**, (11.5.1946).

117 **Ulus**, (29.4.1946).

118 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 22, 45. Birleşim, (29.4.1946).

119 **CHP Büyük Kurultayı'nın Olağanüstü Toplantısı (10 Mayıs 1946).**

Dikkat edildiği takdirde hemen fark edileceği gibi, CHP'nin geleneksel olarak örgütsüz bulunduğu Ağrı, Van ve Hakkâri gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan illerde, bu kez delege sayısı, milletvekili sayısı ile eşit hâle gelmişti ki, bu da şaşırtıcı bir gelişme sayılabilir. CHP'nin 1943 yılında yapılan son kurultayından sonra örgütü bulunmayan illerde teşkilât kurulduğu anlaşılıyor. Ancak, bu örgütlerin tam olarak hangi târihlerde kurulduğu açık değildir. Muhtemelen DP örgütlenmesine karşılık olmak üzere 1946 yılında kurulmuş olabilirler. Saptanması gereken nokta, 1946 yılının Mayıs ayında CHP'nin Tunceli dışında tüm illerde örgütlenmeye gitmiş olduğudur.[120] Nitekim, CHP Genel Sekreterliği'nin 14 Mayıs 1946 târihli bir genelgesinde, "doğu illerinde parti teşkilâtının ilçe ve bucaklara kadar teşmili hakkındaki iki numaralı tâlimat hükümlerinin bir an evvel uygulanması ve müteşebbis kurullar seçildikçe hemen tasdik edilmek üzere telgrafla bildirilmesi..." deniliyordu.[121] Öyle görülüyor ki, İnönü, DP için uygun gördüğü örgütlenme sınırını, kendi partisi için kaldırmıştı!

Kurultay ile ilgili resmî belgelerden anlaşıldığı kadarı ile, toplam delege sayısı içinde milletvekillerinin sayısı, diğer örgüt temsilcilerinin toplamından yaklaşık olarak 100 kişi daha fazlaydı. Kurultaya katılan milletvekillerinin sayısı 443 ve örgüt delegelerinin sayısı da 336 idi. Kurultaya katılan toplam delege sayısı da 779 idi.[122] Bu durum, CHP'nin tek-parti döneminde toplanan kurultay geleneğinin değişmediğini göstermektedir. Parti kurultayında milletvekilleri sayıca yine üstün durumdaydılar ve partinin taşra örgütlerinin temsilcileri, kurultayın azınlıkta kalan delegelerini oluşturuyorlardı.

Kurultaya katılan il delegeleri arasında bâzı tanıdık isimler de vardı: Örneğin, ünlü işadamı Vehbi Koç Ankara delegesi idi. Daha önceki parti kurultayında da Çanakkale temsilcisi olarak bulunmuş olan Halil Dilmaç,[123] yine delege olarak yerini almıştı. İs-

120 CHP'nin taşra örgütlenmesi ile ilgili ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 53-115 ve 301-338. Tunceli'nin yönetimine ise 23 Şubat 1946 târihinde Korgeneral Ekrem Baydar Dördüncü *Umûmî Müfettiş ve vâli* olarak atanmıştı. Jaeschke, **age**, s. 58.

121 **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/6 29 29].

122 **CHP Büyük Kurultayı Olağanüstü Toplantısı Delege Adları (10 Mayıs 1946). Ayın Târihi**'ne göre, milletvekili sayısı 450 idi. **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1950).

123 Halil Dilmaç, Çanakkale savaşına da katılmış emekli bir subaydı.

tanbul delegeleri arasında Fâruk Dereli ile Âtıf Ödül'ün de isimlerine rastlanıyordu.[124]

Bir gazete haberinden de 1946 yılı başında CHP'nin üye sayısının 1.900.000 olduğunu öğrenmek mümkündür.[125] Fâhir Giritlioğlu ise bu rakamı şöyle değerlendiriyor: "Maalesef yirmi seneden fazla ömrü bulunan CHP, bu süre içinde teşkilâtını halka kadar yayabilmek için ve halkın sevdiği kimselere istinâd ettirebilmek fırsatını bulamamıştı. Hattâ birçok yerde parti teşkilâtı, il ve ilçelerdeki bu kurulu heyetlerden ibâret kalıyordu. Köy ve mahallelere kadar yayılamamıştı."[126]

Dikkat çekici bir başka gelişme de, CHP kurultayına katılan resmî görevlilerdi. "Yargıtay ve Sayıştay ve Danıştay başkanları ile Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kâzım Orbay ve Genelkurmay Asbaşkanı [İkinci Başkanı] Orgeneral Sâlih Omurtak da, kendilerine mahsus bir locada" kurultayı izlemeye gelmişlerdi.[127] Bu durum, ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir. Fakat bu uygulama da tek-parti döneminin olağan bir rutini idi. Şaşırtıcı olan, "ikinci parti"nin kurulmasından sonra da uygulamada bir değişiklik yapılmasına ihtiyaç hissedilmemiş olmasıdır! Devlet bütün ağırlığı ile CHP'nin içinde, yanında ve arkasında idi ve bunu göstermekte de en küçük bir tereddüt duymamıştı! Bütün göstergeler, "ikinci parti"den sonra da geçmişin siyâsî uygulamalarında herhangi bir değişiklik yapılmadığına ve yapılmayacağına işâret ediyordu. Ne de olsa gelişmeler her an yeniden tersine dönebilirdi. Bu bakımdan aceleye gerek olmadığı gibi, değişiklikler gereksiz de olabilirdi!

Kurultayın gündeminde iki önemli konu vardı. Birincisi, parti program ve tüzüğünde yapılacak olan değişikliklerdi. İkinci önemli konu ise, CHP genel idâre kurulu için yapılacak olan seçimdi.[128]

Kurultay başkan vekilliğine TBMM Başkanı Abdülhâlik Ren-

---

124 **CHP Büyük Kurultayı Olağanüstü Toplantısı Delege Adları (10 Mayıs 1946).**

125 **Cumhuriyet**, (5.2.1946).

126 *Giritlioğlu*, **age**, s. 159.

127 **Vatan**, (11.5.1946). Millî Şef, Cumhurbaşkanı ve CHP Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü Ankara'ya "avdet buyurdukları" zaman Genelkurmay Birinci ve İkinci Başkanları da kendisini karşılayan "zevat" arasında bulunuyorlardı. **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946).

128 **CHP Büyük Kurultayı'nın Olağanüstü Toplantısı (10 Mayıs 1946).**

da'nın seçilmesinden sonra,[129] İnönü, kurultayı önemli bir konuşma ile açacaktır. İnönü, kurultayda yaptığı konuşmada, "Türk halk idâresinin yeni bir hamlesine karar vermesi için" kurultayı olağanüstü toplantıya dâvet ettiğini belirtiyordu. Bu da, "tek dereceli seçim meselesi" idi. İnönü, 1 Kasım 1945 târihinde TBMM'de yaptığı konuşmada da belirttiği gibi, milletvekili genel seçimlerinin aslında 1947 yılında yapılmasını düşündüklerini, ancak "dış ve iç politika gerekleri[nin] memleket idâresini bir an önce kararlı kılmak mecbüriyetini gösterdi"ğini vurguluyordu. Dünyâ "bulanık" ve "karanlık" bir döneme girmişti ve ne gibi "ihtimâller" karşısında bulunulacağı tamâmen belirsiz bir hâl almıştı. Bu koşullar altında bir yıl sonra seçim dönemini tamamlayacak bir meclis ile söz konusu bilinemeyen ihtimâlleri karşılamak güç olacaktı. Ayrıca, yeni kurulan partiler de seçime katılabilecek güçte olduklarını açıkça beyân etmişlerdi. Zâten tek dereceli seçim sisteminin kabûl edilmesi hâlinde, iki dereceli bir seçim sistemi sonucunda oluşmuş hâli hazırdaki meclis de "temsil kudretininin zayıflığına kendisi hükmetmiş [bir] durumda kalacaktı." Ayrıca, "içeride ve dışarıda hiçbir politika, otoritesinden şüphe edilen bir Büyük Millet Meclisi ile yürütülemez"di. "Yeni seçim kânunun karar altına alınmasının tabiî neticesi, süratli bir seçime gitmek olacaktı." "Eğer bir iki ay içinde olağanüstü bir engel çıkmazsa, yeni seçime gitme karârında" idiler ve bu seçimde tek dereceli seçim sistemi ilk kez denenecekti. İnönü, tek dereceli seçim sistemi kadar önemli olan bir başka noktaya daha dikkat çekiyor ve "vatandaşın serbest seçim [yapıldığına] ve verdiği oyların muhterem ve mâsun tutulduğuna kanmış bulunması"nın gereğini vurguluyordu. "İktidar kalacaksak veyâ kalmayacaksak, bunun ancak vatandaş oylarının çokluğu ile kararlaşmış olduğuna hepimizin inanmamız lâzım"dı.

Yeni hazırlanan milletvekili genel seçimi yasa tasarısında, belediye meclislerine seçimlerde önemli görevler verileceğinden ve bütün belediye meclisleri de CHP'li üyelerden oluştuğundan dolayı, İnönü, belediye meclislerinin yeni seçimlere gitmek sûreti ile âcilen yenilenmesi gerektiğine işâret ediyordu. Aksi hâlde, yalnızca CHP'li üyelerden oluşan belediye meclisleri ile milletvekili ge-

129 **Ulus**, (11.5.1946).

nel seçimine gitmek, muhalefet açısından güç bir durum teşkil edecek ve ayrıca iktidar partisine yönelebilecek değişik ithamlara da neden olabilecekti. Aslında bu öneri, "iyi niyet"in bir ifâdesiydi. Seçim teftiş heyetlerine muhalefette yer alan partilerin de katılımı sağlanacak ve oyların "muhterem ve mâsun" bulundurulması için "bütün dikkat ve gayret" gösterilecekti. "İdâre âmirlerinin kânun dışında seçime karışmaları ihtimâli yoktu." Ancak İnönü, idâre âmirleri üzerinde yıldırıcı ve ürkütücü tutumları da kınıyordu.

İnönü, bütün siyâsî partilerin ve bağımsız siyâset adamlarının seçime katılması gerektiğini belirtiyordu. Bunun aksi, "yabancı devletlere karşı memleketin iç idâresini ithâm etmekti." Ayrıca, muhalefet partilerinin iktidar partisine karşı vatandaşları bir araya getirmeleri ve seçime de katılmayarak, "meşrû mücâdele"den ayrılmaları, onları "meşrû olmayan yollara teşvik etmeleri" anlamına gelirdi ki, bu da, "Balkan komitacılığı"na dönüş demekti. İnönü, bundan kaçınılmasını tavsiye ediyordu. "Serbest ve samimî bir seçim [ana] hedef"ti.[130]

İnönü'nün konuşmasının bu kısmı analiz edildiğinde görülecektir ki, İnönü, "ikinci parti"nin kurulmasıyla birlikte rejimin değişmiş olduğundan, hem dışarıyı, hem de içeriyi iknâ etmeye çabalıyordu. Batı dünyâsına "ikinci parti"nin oluşmasıyla birlikte, tek-parti dönemini sembolize eden iki dereceli seçim sisteminden tek dereceli seçim sistemine geçilmekte olduğunu ve rejimin Batılı ölçülere uyarlandığını göstermek arzusundaydı. Bunun aksi, Batı dünyâsının gözünde Türkiye'deki yeni rejimin de sorgulanmasına neden olabilirdi. Hemen seçime gidilmesinin ardında da, aslında bu karârın ne denli ciddîye alınması gerektiğine ilişkin bir düşünce yatıyor olabilirdi. Ancak uygulamadır ki, Ankara'nın karârının ciddîyetini Batılı ülkeler nezdinde gösterebilirdi. Fakat bir önemli husus da, muhalefetin de bu karârın ciddî olduğuna iknâ olmasıydı. Eğer muhalefet bir şekilde kendisini seçimlerden uzak tutarsa, bu, herkesin gözünde Ankara'daki yeni rejimin henüz kendi muhalefeti tarafından dahi onaylanmamış olduğunu gösterirdi ki, Batılı ülkeler nezdindeki akisleri elbette yönetim açısından sakıncalıydı. İnönü, ikili bir gayretin içindeydi.

130 **Vatan**, (11.5.1946)

İktidârın yeni ve erken genel seçime gitmesinin ardında yatan mantığı açıklaması uygundu. Gerçekten de iç ve dış politikada alınması gereken önemli kararlar, yeni meclis döneminde meşrûiyetinden suâl olunmadan daha kolayca alınabilir ve uygulanabilirdi. Yeter ki, meşrûiyetine muhalefet de onay versin... Belediye seçimlerinin erkene alınması ise, aslında milletvekili genel seçiminin erkene alınmasının bir sonucuydu. Milletvekili genel seçiminde etkin bir denetim için muhalefetin belediye meclislerinde daha geniş oranda yer almasının sağlanmaya çalışılması, aslında iktidârın iyiniyetli bir tasarrufu dahi sayılabilirdi. Zâten bizzat İnönü, seçimler konusunda güvence veriyordu. Herhâlde herkes, geçmişteki tecrübelerin ışığında, artık bunların olmayacağının teminatını veriyor ya da istiyordu. Bütün bu güvencelere rağmen, "ikinci parti"nin seçimlere katılmaması hâlinde, daha önceden yapılmış olan uyarı yineleniyor ve muhalefetin meşrûiyet sınırının dışına çıkmış olacağı alenen açıklanıyordu. Bu hâlde rejimin tekrar geriye dönebileceği tehdidi cümlelerin ardında saklanmıştı! "İkinci parti" ya seçimlere katılırdı ya da yeni başlayan süreç biterdi. Nitekim daha önce de böyle olmamış mıydı?

İnönü, konuşmasının geri kalan kısmında parti içi kararlara değiniyordu. Bunlardan önde geleni, Değişmez Genel Başkanlık sorunuydu. İnönü, "her büyük seçimden önce büyük kurultay[ın] parti[yi] seçime götürecek olan başkanı tâyin" etmesini istiyordu. İnönü, "bir büyük partinin çalışmasında birinci derecede tesirli olan adamın gene parti tarafından değiştirilmek imkânının esas kâide olarak kabûl edilmesinde gelecek için iyi bir teminat" görüyordu. İnönü, "halk idâresinde herkesin serbest oyların tesirinde bulunmasını bir örnek olarak geleceğe devretmekten zevk alacağı"nı da açıklıyordu.

İnönü, Cumhurbaşkanı olarak parti başkanlığını da birlikte yürütmek konusundaki eleştirileri de yanıtlamaya çalışıyordu. İnönü'ye göre, "bu fikirlerin ehemmiyetli ve itibâra lâyık olanı, iyi niyet sâhibi ve demokrasiye hakkı ile inanmış olanlardan gelenlerdi." İnönü, bu cümlesi ile, fikrin kendisinin değil de, nereden ve kimden geldiğinin önemli ve esas olduğunu anlatmak istiyordu. Eğer "inanmamış" kişilerden geliyorsa, fikrin ya da eleştirinin önemli olmasına ve itibâra alınmasına da imkan yoktu! İnönü'nün

bu konudaki görüşlerini zâten daha önce de görmüştük. İnönü, ölünceye kadar CHP üyesi olarak kalacağını da açıklıyor ve kabûl ettiği sürece partinin genel başkanı olmak istediğini belirtiyordu.

İnönü'nün ortaya koyduğu bir başka gündem maddesi de, Cemiyetler Kânunu'nda yapılması düşünülen değişiklik için parti programının buna göre yeniden düzenlenmesiydi. Sorun, "sınıf esâsı üzerine cemiyet kurulması"nın yeniden serbest bırakılmasıydı. CHP programında sınıf esâsı üzerine cemiyet kurulması men edilmişti. İnönü, bu konuda CHP'nin politikasını da şöyle açıklıyordu: "Biz kendi programımızda sınıf mücâdelesini istemeyen ve sınıf menfaatleri arasında âhenk arayan esasta kalacağız. Vatandaşlardan sınıf menfaatleri üzerine cemiyet ve parti kurmak isteyenlere kânun yolu ile mâni olmayacağız. Bizim kânun yolu ile de men etmeye çalışacağımız cemiyet ve partiler, kökü dışarıda, yâni yabancı âleti olan cemiyet ve partiler ve onlardan mülhem olanlardır. Bunun gibi, dini siyâsete âlet eden cemiyet ve partilere de kânun yolu ile karşı koymakta devâm edeceğiz."[131]

Bu değişim de hayli önemlidir. İleride göreceğimiz gibi, CHP'nin toplum anlayışı bu madde ile yakından ilgiliydi. CHP, kendi anlayışını değiştirmeden, başkalarının farklı anlayışlara göre tertiplenmesine artık ses çıkarmayacağını ilân ediyordu. Muhalefetten isteyenler sınıf esâsına göre de örgütlenebileceklerdi. Ancak bunun da bir sınırı vardı. Bu sınır meşrûiyet sınırı idi ve hayli dardı. Çünkü yasalar "kökü dışarıda" olanları yasaklamaya devâm edecekti. Diğer yandan, dini siyâsete âlet edenler de yasa(k)ların pençesinde olmayı sürdüreceklerdi.

Bir başka gündem maddesi de, yine parti içi düzenlemeyle ilgiliydi ve Müstakil Grubun rolüne ilişkindi.[132] İnönü, Müstakil Grubun kuruluş nedenlerini ve işlevini şöyle açıklıyordu: "Memlekette partimize karşı çalışma olmadığı zamanlarda bir teminat cihazı olarak düşündüğümüz Müstakil Gruba bugünkü siyâsî gelişmeler karşısında [artık] lüzum kalmadığını sanıyoruz."

İnönü, konuşması sırasında, CHP'ye yöneltilen eleştirileri de yanıtlamaya çalışıyor ve partiye karşı uygulanan muhalefet yön-

131 **Vatan**, (11.5.1946).

132 CHP Müstakil Grubu ile ilgili ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 53-90 ve 301-339.

teminin yanlış olduğunu ileri sürüyordu. Buna göre, hem partide kalmak ve hem de partiyi "yıkmak isteyen" bir gazete ile işbirliği yapmak gibi "oyun"lar, kabûl edilmesi mümkün olmayan hususlardı.[133] Sözü edilen gazete elbette *Vatan* gazetesiydi.

İnönü'nün konuşması ve gündeme getirdiği konular birkaç yönden önemlidir. Öncelikle, milletvekili genel seçiminin erkene alınmasına karar verilmişti ve bu karar, anayasaya göre TBMM'nin yetkisinde iken, görünürde dahi bu ilkeye uyulmuyor ve bir anlamda TBMM de dâhil herkese tebliğ ediliyordu. İkincisi, bu karar kesinleşmiş gibi, belediye meclisi seçimlerinin de öne alınması gündeme getirilmişti. Oysa, bu karar da doğrudan doğruya TBMM'nin yetkisindeydi. Her iki karârın da CHP kurultayında gündeme getirilmesi son derece anlamsızdı. Bu da, yönetimin, TBMM'yi olduğu gibi, parti kurultayını da daha önceden hükümetçe alınan kararların onaylandığı ve meşrûluk kazandığı bir organ olarak görmeye devâm ettiğini açıkça gösteriyordu.

Nitekim, Değişmez Genel Başkanlık kurumunun kaldırılarak, parti genel başkanının da değişebilir ve kurultay tarafından seçilmiş bir kişi olması yönündeki önerge, bizzat Değişmez Genel Başkan İsmet İnönü tarafından verilmişti. Bu süretle herhâlde İnönü'nün siyâsî otorite ve prestiji sarsıntıya uğramaksızın, ama aksine, bir imtiyazından kendiliğinden vazgeçen lider olarak otorite ve prestij kazandığı bir süreç düşünülmüştü. Aksi hâlde, aynı önerge kurultay delegelerinden gelmiş olsa, bu takdirde parti içinde İnönü'nün liderliğine ve otoritesine karşı siyâsî bir hareket ya da tutum varmış gibi bir izlenim doğabilirdi ki, bu, muhtemelen son derece istenmeyen bir gelişme olurdu. Aksine, Millî Şef, bizzat kendi talebi üzerine, yâni Şeflik geleneklerine gâyet uygun bir şekilde, doğal hakkından ferâgat ediyordu. Bu da, partinin yapısını göstermek bakımından dikkat çekicidir.

Tek dereceli seçim sisteminin TBMM'de kabûl edilebilmesi için gerçekten de öncelikle CHP programının iki dereceli seçim sistemini öngören maddesinin[134] değiştirilmesi gerekiyordu. Aksi hâlde, TBMM'deki CHP üyesi milletvekilleri tek dereceli seçim siste-

133 **Vatan**, (11.5.1946). İnönü'nün CHP İkinci Olağanüstü Kurultayı'nı açış konuşması için ayrıca bkz. **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946).

134 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 53-90 ve 301-339.

mini öngören bir tasarıyı benimseyemezlerdi. Bu, parti programının aksine bir tasarının benimsenmesi anlamına gelirdi ki, siyâsî tutarlılık bakımından doğru olmazdı.

Cemiyetler Kânunu'nun ilgili maddesinin değiştirilmesi için de aynı sürecin gerçekleşmesi gerekirdi. Aynı şekilde, CHP üyesi milletvekilleri, Cemiyetler Kânunu'nun ilgili maddesinin değiştirilmesi gündeme geldiğinde, parti programının gereği olarak, bu değişikliğe olumlu oy kullanamazlardı. Bunun için de parti kurultayında parti programının yeniden düzenlenmesi kaçınılmazdı.

Ama burada dikkat edilmesi gereken nokta, tüm bu değişiklik önerilerinin gerçekleşeceğinin daha en başından kabûl edilmesi ve söylemin bunu tâkiben ve bu değişiklikleri temel alarak bundan sonraki siyâsî tutum ve görüşleri içinde barındırmasıdır. Kararlar, tıpkı tek-parti dönemindeki siyâsî mekanizmalar içinde olduğu gibi ve hiçbir değişikliğe uğramaksızın alınmaya devâm ediliyordu. Siyâsî atmosferde en küçük bir değişiklik izine rastlandığını söylemek mümkün değildir. Müstakil Grubun fesh edilmesi ve genel idâre kurulu üyelikleri için yeni seçimler yapılması ise, yine parti kurultayının kararlarına tâbiydi.

İnönü'nün konuşmasından hemen sonra kurultay çalışmalarına başlayacak ve öncelikle CHP tüzüğünde ve programında yapılması öngörülen değişiklikler için yirmibeş kişilik bir program ve tüzük komisyonu seçilecektir. Bu arada önemli bir gelişme de, verilen bir önergenin kabûlü dolayısıyla gerçekleşecek ve bundan sonra CHP kurultaylarındaki toplantıların açık olmasına karar verilecektir. Aynı gün Müstakil Grup "kendi kendini fesh etme karârını vermişti." Bu karârın bir sonraki toplantıda kurultayda okunması bekleniyordu.[135] Tuhaf olan nokta, Müstakil Grubun CHP tüzüğüne göre kendi kendini fesh etmeye yetkisinin olmamasıdır! Parti tüzüğü ile oluşturulmuş bir parti organının kendi kendini fesh etmesi mümkün değildi ve hukûkî bir geçerliğe de sâhip olamazdı. Ama dikkat çekici olan nokta, parti kurultayında, parti tüzüğünün ilgili maddesinin değiştirilmesine bile gerek kalmadan, bu türden bir karârın alınabiliyor olmasıdır. Bu da, yönetimce alınan bir karârın parti kurultayındaki âkıbetini en baştan gözler önüne sermektedir.

---

135 **Vatan**, (11.5.1946).

Aynı gün toplanan program ve tüzük komisyonu, CHP programının iki dereceli seçim sisteminin benimsendiği 4. maddesinin değiştirilmesi için şu gerekçeyi hazırlayacaktır:

> "Partimiz kurulduğu târihten itibâren tek dereceli seçimi prensip itibâri ile kabûl etmiş ve ancak memleketin şartları bu prensibin gerçekleştirilmesine imkân vermemesi yüzünden iki dereceli seçimi zarûrî görmüştür. Bugün artık iki dereceli seçimi gerektiren 'ameli icaplar' önemini kaybetmiş olduğundan, seçim hakkındaki emelimizin gerçekleştirilmesi doğru olacaktır."[136]

Bu şekilde programın 4. maddesinin (c) fıkrasında değişiklik yapılıyordu. Buna göre, bu maddede formüle edildiği şekli ile, "yurdumuzun umûmî şartlarına göre vatandaşın yakından tanıdığı ve emniyet ettiği kimselere rey vermesini temin eden iki dereceli seçimi ameli icaplara uygun buluruz" yolundaki hükmün kaldırılması öneriliyordu. Bu hükmün yerine şu geçecekti: "Milletvekilleri seçimlerinde tek dereceli seçim taraflısıyız."[137]

Elbette bu ustaca bir manevraydı, fakat gerçeği pek az yansıtıyordu. CHP son kurultayında kaldırmakta olduğu hükümde yer alan "demokrasi" sözcüğünü bile sildiğini unutmuş gibi görünüyordu![138]

Aynı şekilde programın 22. maddesi de tamâmen kaldırılacaktı. Bu madde "Türkiye'de cins ve sınıf ve rejiyonal fikirleri koruma ve yayma, sınıf mücâdelesi uyandırma maksatları ile cemiyet kurulamaz" şeklinde formüle edilmişti ve kaldırılması öneriliyordu.

Bir başka değişiklik önerisi de, CHP tüzüğünün 4. ve 5. maddeleri ile ilgiliydi. Bu maddeler, Değişmez Genel Başkanlık kurumuna ilişkindi ve "Partinin Değişmez Genel Başkanı'nın İsmet İnönü" olduğunu hükme bağlıyor ve Değişmez Genel Başkanlığın "inhilâl etmesi" hâlinde, yeni Değişmez Genel Başkanı'nın parti kurultayı tarafından ve parti üyesi milletvekilleri arasından seçilmesini öngörüyordu. Bu maddelerin de değiştirilmesi isteniyor ve CHP genel başkanının bundan sonra artık parti kurultayı tarafından dört

---

136 **Vatan**, (11.5.1946); **Ulus**, (11.5.1946). Ayrıca bkz. **CHP Büyük Kurultayı'nın Olağanüstü Toplantısı (10 Mayıs 1946) Programda Değişiklik Önergesi.**

137 **Vatan**, (11.5.1946); **Ulus**, (11.5.1946). Ayrıca bkz. **CHP Büyük Kurultayı'nın Olağanüstü Toplantısı (10 Mayıs 1946) Programda Değişiklik Önergesi.**

138 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 322.

yılda bir ve yine partili milletvekilleri arasından seçilmesi esâsı getiriliyordu. CHP tüzüğünde yapılan bir başka değişiklikle de, tüzüğe geçici bir madde ekleniyor ve bu sûretle de Değişmez Genel Başkan ibâresi genel başkan olarak değiştiriliyordu. Bir başka öneri de, Müstakil Grubun feshi dolayısıyla tüzüğün ilgili maddelerinin tamâmen kaldırılması yolundaydı.[139]

Kurultayın ikinci ve son günü CHP Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri kurultaya sunulacaktır.[140] Rapor, bir öncekinin aksine,[141] son derece uzun ve kapsamlıydı. Müstakil Grubun üye sayısı iki üyenin ayrılması nedeni ile 33 idi ve CHP Müstakil Grubu bu dönemde toplam 108 toplantı yapmıştı. Müstakil Grup, çalışmalarını "verimli ve faydalı olacak şekilde düzenlemeyi ilk iş saymıştı" ve bu nedenle Müstakil Grup üyeleri kendi aralarında iş ve görev bölüşümü yapmışlardı. Bu sûretle her uzmanlık grubu kendi alanında CHP Müstakil Grubu Başkan Vekilliği'ne iletilmek üzere raporlar hazırlamıştı. Ancak sözü edilen raporlar yakından incelendiği takdirde hemen fark edilecektir ki, konuları son derece teknik düzeyde ele alıyor ve en önemlisi de aslâ önemli bir husûsa değinmiyordu. Yalnızca teknik alanlarda bâzı önerilerle yetiniyordu. Bu öneriler de somut olmaktan ziyâde bâzı genel formülasyonlarla ifâde edilmek isteniyordu. Bu şekilde hazırlanmış rapor sayısı 49 idi.

CHP Müstakil Grubu'nca hazırlanan bu tür raporları gözden geçirmek, günlük sorunların anlaşılmasına katkıda bulunuyorsa da, raporlar, muhalefetin görüşleri olmaktan ziyâde yönetimin hazırladığı bâzı teknik raporları andırmaktadır. Yâni sorunlar olsun, çözüm yolları olsun her zaman devletin görüş açısından işleniyordu. Bu anlamda CHP Müstakil Grubu, kendisini bir denetim organı olarak değil, fakat sorumlu yönetim organı olarak görmüştü! Söz konusu raporlar, 7 Ağustos 1943 târihinden başlamakta ve 27 Nisan 1946 târihine kadar devâm etmektedir. Raporlar, döneme ilişkin gerçekten de çok sayıda olgusal malzemeye, rakama ve

---

139 **Vatan**, (11.5.1946); **Ulus**, (11.5.1946).

140 **CHP Büyük Kurultayı'nın 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısına Sunulan CHP Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri.**

141 CHP'nin 1943 yılında toplanan parti kurultayına sunulan Müstakil Grubu raporu ile ilgili ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 303-321.

bilgiye sâhip olmak bakımından dikkati çekmektedir. Ancak resmî bakış açısı ve resmî söylem raporlarda büyük ölçüde hâkimdir. Örneğin, son rapor parti programının son üç yıl içinde hükümetçe gerçekleştirilen kısımlarına âiddir. Bu raporda gerçekleştirilen işlerle gerçekleştirilemeyenler örnekler verilmek sûretiyle açıklanmaktadır.[142] Âdetâ bir hükümet açıklaması karşısında olduğumuz hissini vermektedir! CHP Müstakil Grubu'na göre, "dünyâ ve memleket ekonomisi[nin] şartları, bu işlerde devletin müdahale ve düzenlemesini daha bir müddet için zarûrî kılacak hâldeydi." Diğer yandan, Müstakil Grup, başbakan yardımcılığı ihdâs edilmesi ve Siyâsî Müsteşarlıklar'ın[143] da yeniden oluşturulması gerektiği görüşündeydi.[144]

CHP Müstakil Grubu, grubun dar çalışma mekanizmasını da eleştiriyordu.[145] Bu konuda grup raporunda şu görüşlere yer verilmişti:

> "Grubumuz üyeleri, parti tüzüğü hükümleri dâiresinde konuşmalara katılmaksızın hazır bulundukları parti grubu toplantılarında önemli yurt meseleleri konuşulurken görüş ve düşüncelerini söyleyememekten çok üzüntü duyduklarını ve meclis çoğunluğunu bağlayacak parti grubu kararlarının alınmasında lüzumlu gördükleri müdahalelerde bulunamamak ve kanaatlerini belirtememekten sıkıldıklarını çeşitli vesilelerle ifâde etmişlerdir. Parti tüzüğünün 118. maddesinin açık hükmü karşısında bu konuda yapacak bir iş görülememiştir."

CHP Müstakil Grubu'nda rastlanan bir başka ilginç saptama da, yine denetim görevi ile ilgiliydi ve şöyle formüle edilmişti:

> "Kamutayda soru şekline âid meclis içtüzük hükümlerinin, meclis denetleme işlerinin daha ziyâde parti genel [grubu] toplantılarına intikâlinde müessir olabildiği yolunda bir mülâhaza da ileri sürülmektedir. Bilindiği üzere, meclis içtüzük hükümleri, soruya karşı hükümet adına verilen cevaptan sonra, yalnız soruyu yapan milletvekili için onbeş dakikalık bir zaman içinde beyanda bulunmak hakkını ta-

142 **CHP Büyük Kurultayı'nın 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısına Sunulan CHP Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri.**

143 Siyâsî Müsteşarlıklara ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 93-95.

144 **CHP Büyük Kurultayı'nın 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısına Sunulan CHP Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri.**

145 CHP Müstakil Grubu'nun çalışma mekanizmasına ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 53-90.

nımaktadır. Soru konusu üzerine düşüncelerini söylemek veyâ daha fazla aydınlatıcı mâlûmat edinmek isteyen üyeleri bu usûl tatmin edememekte ve daha ziyâde bu sebeple hükümetle temas ve çalışmaların grup genel toplantılarına intikâl ettiği hatıra gelmektedir.

Soru yapan milletvekili ile diğer milletvekillerinin, hükümetin cevâbı üzerine, munzam suâller sorabilmeleri ve gensoru usûlünün kayıtları ile bağlı olmaksızın belirli konular üzerinde ve belirli zamanlarda kamutayda her milletvekilinin katılabileceği genel konuşmalar yapılması gibi bâzı parlamentolarda kabûl edilmiş usûllerden de faydalanılarak soru usûlüne âid içtüzük hükümlerinin bir inceleme konusu yapılmasının faydalı olacağını düşünürüz."

CHP Müstakil Grubu raporunda, "partinin bir cüzü olarak vazifesini yapmaya çalışırken grubumuz, dünyânın bu ağır şartları karşısında dışarıda ve içeride en büyük kuvvetimizi teşkil eden millî birliğimizi dâimâ kuvvetlendirmeyi ve parti hükümetinin devlet işlerinde başarısına yardım etmeyi dâimâ göz önünde bulundurduğu bir ödev saymıştır" deniliyor ve grubun işlevini tamamlandığına dikkat çekiliyordu: "Uzun yıllardan beri çeşitli ve zarûrî sebeplerle memlekette tek-parti olarak devlet idâresi mesüliyetini omuzlarında taşıyan partimizin kendi bünyesi içinde denetleme organı olarak vücûda getirdiği Müstakil Grubun kurulmasında güdülen maksadı ne derecede sağlayabildiğini büyük kurultay takdir buyuracaktır." Müstakil Grup, görev dönemi içinde "gerektikçe tenkitlerini müsbet ve yapıcı [bir] şekilde ve ölçülü ifâdelerle ortaya atm[ış] ve bu süretle parlamentoda memleket menfaatlerini herşeyin üzerinde tutan bir tenkit yapmaya" çalışmıştı. CHP Müstakil Grubu, raporunun sonunda, "parti hükûmetini minnet ve şükranla" övüyor ve "Yüce Şefimiz, başkanımıza içten bağlılığı"nı yineliyordu.[146]

Bütün bu açıklamalar, gerçekte Müstakil Grubun ne denli işlevsiz kaldığını da gözler önüne seriyordu; ama parti içinde bunu seslendirecek temsilci yoktu! Fuat Köprülü, yıllar sonra şu değerlendirmede bulunacaktır: "[Ali] Râna Tarhan Bey'in meşhur Müstakil Grubu, muhtelif vekâletlere geçirilecek en başı yumuşak insanları seçmek ve yetiştirmek husûsunda hakikaten mühim bir rol ifâ

146 CHP Büyük Kurultayı'nın 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısına Sunulan CHP Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri.

etmiştir."[147] Bu dönemde CHP Rize milletvekili olan Tahsin Bekir Balta da, yıllar sonra, bir incelemesinde, Müstakil Grup hakkında şu değerlendirmeyi yapacaktır:

> "Müstakil Grubun mevcûdiyeti boyunca gensoru açıp güvenoyu tahrik ettiğini hatırlamıyorum. Hükûmet üzerinde esaslı bir murâkabe yapmamıştır. Muntazam sûrette toplanır, bakanları dâvet edip, aydınlatmalar isterdi. Değerli mensupları sâyesinde devlet işleri hakkında etraflı bilgiler toplar, incelemeler yapardı. Fakat murâkabe ödevini geliştirmemiştir. Dolayısıyla, murâkabe grubu olacak yerde, bir nevi etüd grubu hâlinde kalmıştır. Tabiî bundan yalnız Müstakil Grubu mesûl tutmak doğru olmaz. Devrin anlayışı, murâkabe faaliyetini geliştirmeye elverişli değildi. (...)
>
> Müstakil Grup Reis Vekili, tüzüğün kendisine tahmil ettiği bu son ödevi, [CHP tüzüğünün, "Müstakil Grup Reis Vekili, parti hükûmetinin muvaffakiyetine yardım etmeye (...) bilhassa dikkat eder" şeklindeki hükmünü] denebilir ki, hakkıyla yerine getirmiş, arkadaşlarını frenlemeye muvaffak olmuştur. Netice itibârî ile Müstakil Grup mensupları, hükûmeti murâkabe bakımından tesirsiz kalmışlardır. (...) Milletvekilleri arasında Müstakil Gruba mensup oluş, âdetâ susmaya mahkûm oluş gibi bir intibâ yaratmıştı."[148]

Kurultayın ikinci günü önemli bir başka gelişme de, parti programında ve tüzüğünde yapılmak istenen değişiklerin tamâmının kurultayca kabûl edilmesi olacaktır.[149] Tek dereceli seçim sisteminin kabûlü üzerine Âsım Us, *Hâtıra Notları*'na şunları yazacaktır: "Cumhurbaşkanımızın kurultay nutkunda işâret edildiği gibi şimdiki hâlde bunun bir tecrübe olduğunu da unutmamak lâzımdır."[150] Tek başına bu not dahi, bu dönemde alınan kararların geri dönülemez olmadığına işâret etmek bakımından önemlidir. "Tecrübe" sözcüğü, tek-parti döneminin siyâsî jargonunda, sonuç alınamadığı takdirde eski sisteme geri dönmeyi içeren bir kavramdı. Nitekim hâli hazırdaki tecrübenin de âkıbetinin henüz belli olmadığını bu not gâyet güzel yansıtmaktadır. Yönetim zihni-

147 Fuat Köprülü, "Halka Yabancı Kalan Halk Partisi", **Vatan**, (22.9.1948); Köprülü, **age**, s. 838.

148 Tahsin Bekir Balta, "Türkiye'de Yasama-Yürütme Münâsebeti", **İncelemeler**, s. 31.
CHP Müstakil Grubu'nun eski odacısının CHP Meclis Grubu emrine alınmasına ilişkin CHP Meclis Grubu İdâre Kurulu'nun 30 Mayıs 1946 târihli kararı da, ilişkinin niteliğini gözler önüne seren günlük bir ayrıntıdan ibârettir! **BCA BÖKM K**, [Katalog Numarası: 030 10/42 249 10].

149 **Vatan**, (12.5.1946).

150 Us, **age**, s. 678.

yetine nüfûz edebilmek için cümlelerin satır aralarını okumak, dönemi analiz etmek açısından yararlıdır!

Değişmez Genel Başkanlık kurumunun kaldırılması kurultay esnâsında dramatik gelişmelere neden olmuştu. Muhittin Baha Pars, bu vesile ile kurultayda yaptığı konuşmada, Değişmez Genel Başkanlık kurumunun kaldırıldığına dikkat çekiyor, ama diğer yandan da, "İnönü, Değişmez [Genel] Başkanlık'tan ayrılıyor, fakat 'Bırakılmaz Başkan' mevkiine yükseliyor. Hayatta oldukça hiçkimse onun bu yerden ayrılmasını bir an için olsun hatırına getiremez," diyordu.[151] Pars, konuşmasında, kanımca gâyet haklı olarak, "eğer o istemeseydi, gerek parti üyeleri, gerek millet fertlerinden kim ona böyle bir teklif yapar ve kim böyle bir şey düşünürdü?" diye de soruyordu.[152] Pars'ın kısa bir süre öncesine kadar CHP içinde yönetime muhalefeti ile tanındığı hatıra gelecek olursa,[153] bu konuşmanın sembolik değeri kendiliğinden anlaşılır. Başka konuşmacılar da, İnönü'nün her zaman "milletin değişmez başkanı" olarak kalacağını ileri sürüyorlardı.[154] Dahası da vardı: CHP Kocaeli delegesi ve İzmit belediye başkanı Kemâl Er, Değişmez Genel Başkanlığın devâm ettirilmesini istemiş ve bu yönde bir de önerge vermişti. Ancak önerge kurultayca reddedilecektir.[155] Görüldüğü gibi, Değişmez Genel Başkanlık kâğıt üzerinde kaldırılıyor, fakat ruhlara ve zihinlere sinmiş olan değişmezlik ve değişememezlik kavramları olduğu gibi kalıyordu!

Nitekim program ve tüzük komisyonunun Değişmez Genel Başkanlık kurumunun kaldırılması yönündeki öneriye eklediği gerekçe de aslında bunlardan daha farklı değildi:

> "Bugün de hiçbir fert (...) bir değişme teklifini hatır ve kayda getirmemiştir. Buna millî ve insânî terbiye duygularımız mânidir. Fakat mâdem ki sevgili ve aziz şahsiyeti ile İnönü, millet huzûrunda öyle bir arzu göstermiştir, biz (...) gösterdiği arzudan ilhâm alarak bunu kabûl ediyoruz. Ve tek mûcib sebep olarak onun sözlerini ileri sürüyoruz."[156]

---

151 **Vatan**, (12.5.1946).

152 **Ulus**, (12.5.1946).

153 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**.

154 **Vatan**, (12.5.1946); **Ulus**, (12.5.1946).

155 **Vatan**, (12.5.1946); **Ulus**, (12.5.1946).

156 **Ulus**, (12.5.1946).

Açıkça CHP, Değişmez Genel Başkanlığı târihe gömerken, bunu yalnızca Değişmez Genel Başkanı talep ettiği için yerine getiriyordu. Aslında partiye kalsa, hiçbir zaman böyle bir öneriyi gündeme getirmezdi. Elbette bu değişim de aslında Batılı ülkelere yönelikti. "İkinci parti" vâr olsa dahi, iktidar partisinin genel başkanının değişmez statüsünün bu ülkeler nezdindeki imajı elbette son derece olumsuzdu. Tanım, olumsuz çağrışımlar yapıyor ve Ankara'yı Batı ülkeleri nezdinde zor duruma sokuyordu.

Daha sonra genel başkan seçimine geçilecek ve İsmet İnönü, mevcut 708 delegenin oybirliği ile CHP Genel Başkanlığı'na seçilecektir.[157] Bu, CHP târihinde kurultayca seçilen ilk genel başkandı. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, CHP Genel Başkan Vekilliği'ne yeniden Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nu atayacaktır.[158] Aynı uygulama değişmeksizin sürüyordu! Nihâyet, CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile CHP Genel Başkan Vekili ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun ortak bir önergesi ile, CHP Umûmî İdâre Heyeti üyeleri için adaylar önerilmiş ve söz konusu adaylar kurultay tarafından da onaylanmıştı.[159]

Görüldüğü gibi, CHP Umûmî İdâre Heyeti üyeleri, bizzat kurultay tarafından seçilmemişti. Aksine, yönetimin önerisi üzerine, kurultay delegeleri tarafından yalnızca onaylanmışlardı. Aslında bu konuda da CHP'nin yapısında bir değişim olmadığı görülüyordu. CHP yönetimi, parti kurultayı tarafından oluşturulmuyor, ama aksine, oluşturulan yönetim listeleri kurultayca yalnızca onaylanıyor ve meşrûluk kazanıyordu. CHP'nin tek-parti yönetimi geleneğinden gelen atama mekanizmasında da görünürde herhangi bir değişiklik yoktu ve aynı zihniyet sürüyordu. Bütün bunlar bize iktidar partisinin yeni dönemden pek de etkilenmemiş olduğunu göstermektedir. Değişim olmadığı söylenemezdi; fakat değişimin her an geri alınabileceği hissettirilmişti. Diğer alanlarda ise, tek-partili rejim anlayışı olduğu gibi sürdürülüyordu.

CHP Umûmî İdâre Heyeti üyeliklerine Nâfi Âtuf Kansu, Fâik Ahmet Barutçu, Ali Rızâ Erem, Rahmi Köken, Emin Erişirgil, Sedat Çumralı, Bekir Kaleli, Fatma Memik, Kemâl Tûran, Âtıf Ak-

157 **Vatan**, (12.5.1946).

158 **Vatan**, (12.5.1946).

159 **Vatan**, (12.5.1946).

güç, Tahsin Banguoğlu, Feyzullah Uslu, Hüsnü Kitapçı, Ali Taşkapılı, Münir Hüsrev Göle ve Hâlit Onaran seçilmişti.[160]

Nâfi Âtuf Kansu, CHP Genel Başkanı tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne atanacaktır.[161] Bu atama da, tek-parti döneminin olağan rutiniydi. CHP İkinci Olağanüstü Kurultayı bu resmî atmosfer içinde kapanır.[162]

Diğer yandan, *Ulus* gazetesinin 15 Mayıs târihli bir tekzibi, kurultay ile ilgili son ilginç gelişmeye işâret etmek bakımından bir vesile olabilir. Muhalefetin iddiâsına göre, CHP kurultayına katılan delegelere elbiselik kumaş, hem de İngiliz kumaşı dağıtılmıştı. Bu dönemde kumaşın ancak karne ile alındığı hatırlanacak olursa, bu haberin yarattığı tepkileri anlamak mümkün olabilir. Ne var ki, *Ulus* gazetesi, resmî tekzibinde, bu haberi yalanlayacak ve kurultaya katılan delegelerden elbiselik kumaşa ihtiyâcı olanlara sâdece kumaş kuponu verildiğini açıklayacaktır![163]

160 **Vatan**, (12.5.1946); **Ulus**, (12.5.1946).

161 **Vatan**, (12.5.1946); **Ulus**, (12.5.1946).

162 Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 125-126, 137 ve 146-149; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 71-74; Burçak, **Türkiye'de Millî İrâdenin Zaferi**, s. 2-11; Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 46-48; Eroğul, **age**, s. 15; Balta, agm, **İncelemeler**, s. 41-42 ve 45-46; Karpat, **age**, s. 136-137; Us. **age**, s. 677-678; Fersoy. **age**, s. 130-133; Giritlioğlu, **age**, s. 159-162, Suna Kili, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler**, s. 96-97; Alçora, **age**, s. 233; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 53; Hikmet Bilâ, **CHP Târihi**, s. 203-206; Hüseyin Câhit Yalçın, **Seçim Üzerine Yazılar**, s. 7-9; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 258-261; Nâdi, **age**, s. 282; Us. **age**, s. 677-679. Ayrıca bkz. **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946).

163 **Ulus**, (15.5.1946). Ayrıca bkz. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 261.

Elimizde bulunan bir CHP belgesinde; birkaç ay sonrasına (16 Eylül 1946) âid olmakla birlikte, CHP teftiş bölgeleri ile Parti Müfettişleri'ne yer verilmektedir:

Bölge adı	Bölge içindeki iller	Müfettişin adı	Seçim yeri
Ankara	Ankara, Çankırı	Kemâl Satır	Seyhan
Antalya	Antalya, Burdur	Feyzullah Uslu	Manisa
Aydın	Aydın, Muğla	Hüseyin Hulki Cura	İzmir
Balıkesir	Balıkesir, Kütahya	Recâi Güreli	Tokat
Bursa	Bursa, Bilecik	A. Hâmit Selgil	
Denizli	Denizli, Isparta	Kâzım Aydar	Isparta
Diyarbakır	Diyarbakır, Mardin, Urfa	Hıfzı Râşit Öymen	
Edirne	Kırklareli, Edirne, Çanakkale	Şevket Ödül	Kırklareli
Elâzığ	Elâzığ, Tunceli, Bingöl	Sâdık Tahsin Arsal	Bursa
Erzurum	Erzurum, Gümüşhâne, Erzincan	Muzaffer Akpınar	Balıkesir
Eskişehir	Eskişehir, Afyon	Celâl Arat	Yozgat
Giresun	Giresun, Ordu	Şevket Erdoğan	Gümüşhâne
Hatay	Hatay, Gâziantep	Turhan Cemâl Beriker	
İstanbul	İstanbul, Tekirdağ	Fâzıl Şerâfettin Bürge	Kocaeli

İzmir	İzmir, Manisa	Kâmuran Örs	İzmir
Kars	Kars, Ağrı	Zihni Orhon	Erzurum
Kastamonu	Kastamonu, Zonguldak, Sinop	A. Kemâl Yiğitoğlu	Amasya
Kocaeli	Kocaeli, Bolu	Mitat Aydın	Aydın
Konya	Konya, Niğde	Kemâl Çelik	Seyhan
Malatya	Malatya, Maraş	Cemâl Karamuğla	
Muş	Muş, Bitlis, Siirt	İhsan Nüri Olgun	Yozgat
Van	Van, Hakkâri	İhsan Nüri Olgun	Yozgat
Samsun	Samsun, Amasya	Cemâl Kazancıoğlu	Çoruh
Seyhan	Seyhan, İçel	Abidin Ege	Denizli
Sivas	Sivas, Konya, Tokat	Hikmet Işık	Sivas
Trabzon	Trabzon, Rize, Çoruh	Kâzım Okay	Giresun
Yozgat	Yozgat, Çorum, Kırşehir	Ziyâ Arkant	Yozgat

BCA CHP K, [Katalog Numarası: 490 01/6 32 1 ve 490 01/6 32 5 ve 490 01/728 494 1]. Ayrıca bkz. Cemil Koçak, "Tek-Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti Müfettişliği", **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, s. 129-172 ve Cemil Koçak, "Tek-Parti Döneminde CHP'de Parti Müfettişliği'ne İlişkin Yeni Bilgi(ler)", **Mete Tunçay'a Armağan**, s. 675-681; Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 94-104.

Sâdece birkaç gün önceki (27 Haziran 1946 târihli) bir CHP belgesinde ise, yukarıdaki tablo şöyle idi:

Bölge adı	Bölge içindeki iller	Müfettişin adı	Seçim yeri
Ankara	Ankara	Kemâl Satır	Seyhan
Antalya	Antalya, Burdur	Esat Uras	Amasya
Aydın	Aydın	Fâzıl Şerâfettin Bürge	Kocaeli
Balıkesir	Balıkesir, Çanakkale, Kütahya	Recâi Güreli	Gümüşhâne
Bursa	Bursa, Bilecik	A. Hâmit Selgil	Afyon
Çorum	Çorum, Yozgat, Kırşehir	Turhan Cemâl Beriker	İçel
Denizli	Denizli, Muğla	Cemâl Karamuğla	Muğla
Diyarbakır	Diyarbakır, Mardin, Urfa	Ahmet Gürel	Zonguldak
Tekirdağ	Tekirdağ	Kâzım Okay	Konya
Erzurum	Erzurum, Erzincan, Gümüşhâne	Muhtar Ertan	Bitlis
Edirne	Kırklareli, Edirne	Şevket Ödül	Kırklareli
Eskişehir	Eskişehir, Afyon	Muhsin Âdil Binal	Konya
Gâziantep	Gâziantep, Maraş	Mitat Aydın	Trabzon
Hatay	Hatay	Rahmi Apak	Tekirdağ
Isparta	Isparta	Kâzım Aydar	Isparta
İzmir	İzmir	Kâmuran Örs	İzmir
Kars	Kars, Ağrı	Hüsâmettin Tugaç	Ağrı
Kastamonu	Kastamonu, Sinop	Hikmet Işık	Sivas
Kayseri	Kayseri, Niğde	Gâlip Pekel	Tokat
Kocaeli	Kocaeli, Bolu	Zihni Ülgen	Bolu
Konya	Konya	Vehbi Sarıdal	İstanbul
Malatya	Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli	Muzaffer Akpınar	Balıkesir
Manisa	Manisa	Hüseyin Hulki Cura	İzmir
Muş	Muş, Van, Hakkâri, Bitlis	Fevzi Kalfagil	Erzincan
Ordu	Ordu, Giresun	Şevket Erdoğan	Gümüşhâne
Samsun	Samsun	Cemâl Kazancıoğlu	Çorum
Seyhan	Seyhan, İçel	Abidin Ege	Denizli
Sivas	Sivas, Amasya, Tokat	A. Kemâl Yiğitoğlu	Amasya

Trabzon	Trabzon, Rize, Artvin	Kemâl Çelik	Seyhan
Zonguldak	Zonguldak, Çankırı	Şevket Turgut	Kırşehir

BCA CHP K, [Katalog Numarası: 490 01/728 494 1].

Yine târihsiz, fakat yukarıdaki tablonun neredeyse tamâmen benzeri olan bir başka belgede ise, Siirt bölge müfettişliğinin Siirt ve Bitlis'i kapsadığı ve müfettişinin adının da Şevket Ödül olduğu belirtilmektedir. Muş bölge müfettişliği içinde yer alan Bitlis artık yer değiştirmişti. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/728 494 1].

Aynı şekilde 1 Şubat 1946 târihli bir başka CHP belgesinde de tablo şu şekilde idi:

Bölge adı	Bölge içindeki iller	Müfettişin adı	Seçim yeri
Ankara	Ankara, Çankırı, Bolu	Kemâl Satır	Seyhan
Antalya	Antalya, Burdur, Isparta	Cemil Sait Barlas	Gâziantep
Aydın	Aydın	Fâzıl Şerâfettin Bürge	Kocaeli
Balıkesir	Balıkesir, Kütahya, Çanakkale	Recâi Güreli	Gümüşhâne
Denizli	Denizli, Muğla	Cemâl Karamuğla	Muğla
Diyarbakır	Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siirt	Ahmet Gürel	Zonguldak
Edirne	Kırklareli, Edirne, Tekirdağ	Kâzım Okay	Konya
Elâzığ	Elâzığ, Tunceli, Bingöl	Y. Duygu Karslıoğlu	Yozgat
Erzurum	Erzurum, Kars, Ağrı, Erzincan	Muhtar Ertan	Bitlis
Eskişehir	Eskişehir, Afyon	Muhsin Âdil Binal	Konya
Gâziantep	Gâziantep, Maraş, Malatya	Kâzım Aydan	Isparta
Hatay	Hatay	Rahmi Apak	Tekirdağ
İzmir	İzmir	Kâmuran Örs	İzmir
Kayseri	Kayseri, Kırşehir, Yozgat, Çorum	Hıfzı Oğuz Bekata	Ankara
Kocaeli	Kocaeli, Bilecik, Bursa	A. Hamit Selgil	Afyon
Konya	Konya, Niğde	Vehbi Sarıdal	İstanbul
Manisa	Manisa	Hüseyin Hulki Cura	İzmir
Muş	Muş, Bitlis, Van, Hakkâri	Fevzi Kalfagil	Erzincan
Van	Van, Hakkâri	İhsan Nüri Olgun	Yozgat
Samsun	Samsun, Ordu, Giresun	Cemâl Kazancıoğlu	Çorum
Seyhan	Seyhan, İçel	Abidin Ege	Denizli
Sivas	Sivas, Amasya, Tokat	Kemâl Yiğitoğlu	Amasya
Trabzon	Trabzon, Rize, Çoruh, Gümüşhâne	Kemâl Çelik	Seyhan
Zonguldak	Zonguldak, Kastamonu, Sinop	Şevket Turgut	Kırşehir

BCA CHP K, [Katalog Numarası: 490 01/728 494 1].

Aynı tablo 22 Ocak 1946 târihli bir CHP belgesinde ise şöyledir:

Bölge adı	Bölge içindeki iller	Müfettişin adı	Seçim yeri
Ankara	Ankara, Çankırı, Bolu	Kemâl Satır	Seyhan
Antalya	Antalya, Burdur, Isparta	Cemil Sait Barlas	Gâziantep
Aydın	Aydın, Muğla, Denizli	Fâzıl Şerâfettin Bürge	Kocaeli
Balıkesir	Balıkesir, Kütahya, Çanakkale	Recâi Güreli	Gümüşhâne
Diyarbakır	Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siirt	Ahmet Gürel	Zonguldak
Elâzığ	Elâzığ, Tunceli, Bingöl	Y. Duygu Karslıoğlu	Yozgat
Erzurum	Erzurum, Kars, Ağrı, Erzincan	Muhtar Ertan	Bitlis
Gâziantep	Gâziantep, Maraş, Malatya	Kâzım Aydar	Isparta

Hatay	Hatay	Rahmi Apak	Tekirdağ
İzmir	İzmir, Manisa	Kâmuran Örs	İzmir
Kayseri	Kayseri, Kırşehir, Yozgat, Çorum	Hıfzı Oğuz Bekata	Ankara
Kocaeli	Kocaeli, Bilecik, Bursa	A. Hamit Selgil	Afyon
Konya	Konya, Niğde	Vehbi Sarıdal	İstanbul
Manisa	Manisa	Hüseyin Hulki Cura	İzmir
Muş	Muş, Bitlis, Van, Hakkâri	Fevzi Kalfagil	Erzincan
Samsun	Samsun, Ordu, Giresun	Cemâl Kazancıoğlu	Çorum
Seyhan	Seyhan, İçel	Abidin Ege	Denizli
Sivas	Sivas, Amasya, Tokat	Kemâl Yiğitoğlu	Amasya
Trabzon	Trabzon, Rize, Çoruh, Gümüşhâne	Kemâl Çelik	Seyhan
Zonguldak	Zonguldak, Kastamonu, Sinop	Şevket Turgut	Kırşehir
Eskişehir	Eskişehir, Afyon	Muhsin Âdil Binal	Konya
Edirne	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ	Kâzım Okay	Konya

BCA CHP K, [Katalog Numarası: 490 01/728 494 1].

Târihsiz (fakat içeriğinden 1945 yılından önce olduğu anlaşılan) bir CHP belgesinde ise aşağıdaki tablo mevcuttur:

CHP Müfettişleri

Müfettişlerin adı ve soyadı	İntihap dâiresi	Hâvi olduğu vilâyetler	Teftiş bölgesinin merkezi
A Grubu:			
Ali Rızâ Erem (Çoruh)			
Tevfik Fikret Sılay	Konya	İstanbul	İstanbul
Râgıp Akça	Kocaeli	Edirne, Tekirdağ, Kırklareli	Kırklareli
Zühtü Durukan	Samsun	Bilecik, Kocaeli, Kırklareli	Bilecik
Mustafa Bengisu	İzmir	Balıkesir, Çanakkale	Balıkesir
G. Bahtiyar Göker	İstanbul	İzmir, Manisa	İzmir
Rızâ Levent	Mardin	Denizli, Aydın, Muğla	Denizli
Osman Şâhinbaş	Edirne	Burdur, Antalya, Isparta	Burdur
Adnan Menderes	Aydın	Afyon, Eskişehir, Kütahya	Afyon
Şerafettin Karacan	Kars	Bolu, Zonguldak	Bolu
Şevket Ödül	Kırklareli	Niğde, Konya	Niğde
B Grubu:			
Şevket Erdoğan (Gümüşhâne)			
Esat Uras	Amasya	Ankara, Çankırı	Ankara
Hikmet Işık	Sivas	Kastamonu, Sinop	Kastamonu
Sâlim Altuğ	Erzurum	Amasya, Çorum, Samsun	Amasya
Hilmi Çoruk	Kastamonu	Kırşehir, Yozgat, Kayseri	Kırşehir
Hasan Reşit Tankut	Maraş	Seyhan, İçel, Hatay	Adana
Gâlip Kahraman	Bursa	Maraş, Malatya, Gâziantep	Maraş
Zihni Orhun	Kars	Sivas, Tokat	Sivas
Tevfik Tarman	Seyhan	Ordu, Giresun, Trabzon	Giresun
Muzaffer Akpınar	Balıkesir	Erzincan, Erzurum, Gümüşhâne	Erzincan
Cemâl Karamuğla	Muğla	Rize, Çoruh, Kars	Artvin

Bölge adı	Bölge içindeki iller	Müfettişin adı	Seçim yeri
Ankara	Ankara, Çankırı, Bolu	Kemâl Satır	Seyhan
Antalya	Antalya, Burdur, Isparta	Cemil Sait Barlas	Gâziantep
Aydın	Aydın	Fâzıl Şerâfettin Bürge	Kocaeli
Balıkesir	Balıkesir, Kütahya, Çanakkale	Recâi Güreli	Gümüşhâne
Denizli	Denizli, Muğla	Cemâl Karamuğla	Muğla
Diyarbakır	Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siirt	Ahmet Gürel	Zonguldak
Edirne	Kırklareli, Edirne, Tekirdağ	Kâzım Okay	Konya
Elâzığ	Elâzığ, Tunceli, Bingöl	Y. Duygu Karslıoğlu	Yozgat
Erzurum	Erzurum, Kars, Ağrı, Erzincan	Muhtar Ertan	Bitlis
Eskişehir	Eskişehir, Afyon	Muhsin Âdil Binal	Konya
Gâziantep	Gâziantep, Maraş, Malatya	Kâzım Aydan	Isparta
Hatay	Hatay	Rahmi Apak	Tekirdağ
İzmir	İzmir	Kâmuran Örs	İzmir
Kayseri	Kayseri, Kırşehir, Yozgat, Çorum	Hıfzı Oğuz Bekata	Ankara
Kocaeli	Kocaeli, Bilecik, Bursa	A. Hamit Selgil	Afyon
Konya	Konya, Niğde	Vehbi Sarıdal	İstanbul
Manisa	Manisa	Hüseyin Hulki Cura	İzmir
Muş	Muş, Bitlis, Van, Hakkâri	Fevzi Kalfagil	Erzincan
Van	Van, Hakkâri	İhsan Nüri Olgun	Yozgat
Samsun	Samsun, Ordu, Giresun	Cemâl Kazancıoğlu	Çorum
Seyhan	Seyhan, İçel	Abidin Ege	Denizli
Sivas	Sivas, Amasya, Tokat	Kemâl Yiğitoğlu	Amasya
Trabzon	Trabzon, Rize, Çoruh, Gümüşhâne	Kemâl Çelik	Seyhan
Zonguldak	Zonguldak, Kastamonu, Sinop	Şevket Turgut	Kırşehir

BCA CHP K, [Katalog Numarası: 490 01/728 494 1].

1945 yılının Ekim ayında kaleme alınmış olması muhtemel bir başka belgede de aşağıdaki isimlere yer verilmiştir:

Edirne bölgesi müfettişi: Cemil Tüzemen (Isparta)
Kocaeli bölgesi müfettişi: Ahmet Hâmit Selgil (Afyon)
Balıkesir bölgesi müfettişi: Ali Taşkapılı (Afyon)
İzmir bölgesi müfettişi: Kemâl Satır (Seyhan)
Antalya bölgesi müfettişi: Cemil Sait Barlas (Gâzlantep)
Aydın bölgesi müfettişi: Fâzıl Şerâfettin Bürge (Kocaeli)
Konya bölgesi müfettişi: Vehbi Sarıdal (İstanbul)
Seyhan bölgesi müfettişi: Muhsin Âdil Binal (Konya)
Kayseri bölgesi müfettişi: Hıfzı Oğuz Bekata (Ankara)
Sivas bölgesi müfettişi: Ali Kemâl Yiğitoğlu (Amasya)
Gâziantep bölgesi müfettişi: Ahmet Esen (Bilecik)
Trabzon bölgesi müfettişi:Kemâl Çelik (Seyhan)
Samsun bölgesi müfettişi: Sâdi Konuk (Bursa)
Erzurum bölgesi müfettişi: Sedat Çumralı (Konya)
Zonguldak bölgesi müfettişi: Şevket Tor [okunamadı]
Elâzığ bölgesi müfettişi: Muhtar Ertan (Bitlis)
Ankara bölgesi müfettişi: Câbir Selek (Gümüşhâne)
Muş bölgesi müfettişi: Fevzı Halfegil (Erzincan)

BCA CHP K, [Katalog Numarası: 490 01/728 494 1].

7 Aralık 1945 târihli bir başka CHP belgesinde aynı konuda şu bilgiler bulunmaktadır:

Kemâl Satır (Seyhan milletvekili): Ankara bölgesi müfettişi
Cemil Sait Barlas (Gâziantep milletvekili): Antalya bölgesi müfettişi
Şerâfettin Bürge (Kocaeli milletvekili): Aydın bölgesi müfettişi
Recâi Güreli (Gümüşhâne milletvekili): Balıkesir bölgesi müfettişi
Ahmet Gürel (Zonguldak milletvekili): Diyarbakır bölgesi müfettişi
Duygu Karslıoğlu (Yozgat milletvekili): Elâzığ bölgesi müfettişi
Muhtar Ertan (Bitlis milletvekili): Erzurum bölgesi müfettişi
Kâzım Aydar (Isparta milletvekili): Gâziantep bölgesi müfettişi
Hıfzı Oğuz Bekata (Ankara milletvekili): Kayseri bölgesi müfettişi
Ahmet Hâmit Selgil (Afyon milletvekili): Kocaeli bölgesi müfettişi
Vehbi Sarıdal (İstanbul milletvekili): Konya bölgesi müfettişi
Fevzi Kalfagil (Erzincan milletvekili): Muş bölgesi müfettişi
Cemâl Kazancıoğlu (Çorum milletvekili): Samsun bölgesi müfettişi
Kemâl Yiğitoğlu (Amasya milletvekili): Sivas bölgesi müfettişi
Kemâl Çelik (Seyhan milletvekili): Trabzon bölgesi müfettişi
Şevket Turgut (Kırşehir milletvekili): Zonguldak bölgesi müfettişi
Muhsin Âdil Binal (Konya milletvekili): Eskişehir bölgesi milletvekili

BCA CHP K. (Katalog Numarası: 490 01/728 494 1).

Elimizde bulunan bir başka tablo târihsiz olmakla birlikte (içerdiği bilgiler itibâriyle **1945 yılından** önce olması muhtemeldir) daha geniş bilgi vermektedir:

Bolu bölgesi müfettişi: Şerâfettin Karacan (Kars)

Teftiş yeri: Bolu (Akçakoca, Düzce, Gerede, Göynük, Mudurnu) ve Zonguldak (Bartın, Devrek, Ereğli (Karadeniz), Safranbolu)

Afyonkarahisar bölgesi müfettişi: Adnan Menderes (Aydın)

Teftiş yeri: Afyonkarahisar (Bolvadin, Dinar, Emirdağ, Sandıklı) ve Eskişehir (Mihalıççık, Seyitgâzi, Sivrihisar) ve Kütahya (Emet, Gediz, Simav, Tavşanlı, Uşak)

Burdur bölgesi müfettişliği: Osman Şâhinbaş (Edirne)

Teftiş yeri: Burdur (Bucak, Tefenni, Yeşilova) ve Antalya (Akseki, Alanya, Elmalı, Finike, Kaş, Korkuteli, Manavgat, Serik, Gündoğmuş) ve Isparta (Eğirdir, Şarkîkaraağaç, Uluborlu, Yalvaç, Sütçüler)

Denizli bölgesi müfettişi: Rızâ Levent (Mardin)

Teftiş yeri: Denizli (Acıpayam, Buldan, Çal, Çivril, Sarayköy, Tavas) ve Aydın (Bozdoğan, Çine, Karacasu, Nâzilli, Söke) ve Muğla (Bodrum, Datça, Fethiye, Köyceğiz, Marmaris, Milas)

İzmir bölgesi müfettişi: G. Bahtiyar Göker (İstanbul)

Teftiş yeri: İzmir (Bayındır, Bergama, Çeşme, Dikili, Eski Foça, Kemâlpaşa, Kuşadası, Menemen, Ödemiş, Seferihisar, Tire, Urla, Torbalı, Karaburun) ve Manisa(Akhisar, Alaşehir, Demirci, Eşme, Gördes, Kırkağaç, Kula, Sâlihli, Turgutlu, Soma)

Balıkesir bölgesi müfettişi: Mustafa Bengisu (İzmir)

Teftiş yeri: Balıkesir (Ayvalık, Balya, Bandırma, Burhâniye, Dursunbey, Edremit, Erdek, Gönen, Sındırgı, Susığırlık [Susurluk] Manyas) ve Çanakkale (Ayvacık, Bayramiç, Biga, Bozcaada, Eceabat, Ezine, Gelibolu, İmroz, Lapseki, Yenice)

Bilecik bölgesi müfettişi: Zühtü Durukan (Samsun)

Teftiş yeri: Bilecik (Bozüyük, Gölpazarı, Osmaneli, Söğüt) ve Kocaeli (Adapazarı, Gebze, Geyve, Hendek, Kandıra, Karasu, Karamürsel, Gölcük) ve Bursa (Gemlik, İnegöl, İznik, Karacabey, Mudanya, Mustafa Kemâl Paşa, Orhaneli, Orhangâzi, Yenişehir)

Kırklareli bölgesi müfettişi: Rağıp Akça (Kocaeli)

Teftiş yeri: Edirne (İpsala, Keşan, Meriç (Kavaklı), Uzunköprü) ve Tekirdağ (Çorlu, Hayrabolu, Malkara, Saray, Şarköy) ve Kırklareli (Babaeski, Lüleburgaz, Demirköy, Vize)

İstanbul bölgesi müfettişi: Tevfik Fikret Sılay (Konya)

Teftiş yeri: Adalar, Bakırköy, Beyoğlu, Beykoz. Beşiktaş, Çatalca, Eminönü, Eyüp, Fâtih, Kadıköy, Kartal, Sarıyer, Silivri, Şile, Üsküdar, Yalova)

Artvin bölgesi müfettişi: Cemâl Karamuğla (Muğla)

Teftiş yeri: Çoruh (Artvin) (Borçka, Hopa, Şavşat, Yusufeli (Öğdem)) ve Kars (Ardahan, Arpaçay, Çıldır, Göle, Iğdır, Kağızman, Posof, Sarıkamış, Tuzluca) ve Rize (Pazar)

Giresun bölgesi müfettişi: Sâdettin Uraz

Teftiş yeri: (Alucra, Bulancak, Görele, Şebinkarahisar, Tirebolu) ve Ordu (Fatsa, Mesüdiye, Ünye, Gölköy) ve Trabzon (Akçaabat, Maçka, Of, Sürmene, Vakfıkebir)

Sivas bölgesi müfettişi: Zihni Orhun (Kars)

Teftiş yeri: Sivas (Divriği, Gürün, Hafik, Kangal, Kuyulhisar, Suşehri, Sakışla, Yıldızeli, Zara) ve Tokat (Artova, Erbaa, Niksar, Reşâdiye, Zile)

Maraş bölgesi müfettişi: Gâlip Kahraman (Bursa)

Teftiş yeri: Maraş (Andirin, Elbistan, Göksun) ve Malatya (Adıyaman, Akçadağ (Arga), Arapkir, Besni, Dârende, Hekimhan, Kâhta, Pütürge) ve Gâziantep (Islâhiye, Kilis, Nizip, Pazarcık)

Adana bölgesi müfettişi: Hasan Reşit Tankut (Maraş)

Teftiş yeri: Seyhan (Adana) (Bahçe, Ceyhan, Dörtyol, Feke, Kadirli, Karaisâlı, Kozan, Osmâniye, Saimbeyli) ve İçel (Mersin) (Anamur, Gülnar, Mut, Silifke, Tarsus) ve Hatay (Antakya) (İskenderun, Kırıkhan, Reyhâniye, Ordu)

Kırşehir bölgesi müfettişi: Hilmi Çoruk (Kastamonu)

Teftiş yeri: Kırşehir (Avanos, Çiçekdağ, Mucur) ve Yozgat (Akdağmâdeni, Boğazlıyan, Sorgun (Yeşilova) ve Kayseri (Bünyan, Develi, İncesu, Pınarbaşı, Ürgüp)

Amasya bölgesi müfettişi: Sâlim Artuğ (Erzurum)

Teftiş yeri: Amasya (Gümüşhacıköy, Merzifon) ve Çorum (Alaca, İskilip, Mecidözü, Osmancık, Sungurlu) ve Samsun (Bafra, Çarşamba, Havza, Kavak, Ladik, Terme, Vezirköprü)

Kastamonu bölgesi müfettişi: Hikmet Işık (Sivas)

Teftiş yeri: Kastamonu (Araç, Cide, Daday, İnebolu, Küre, Taşköprü, Tosya, Kargı) ve Sinop (Ayancık, Boyabat, Gerze)

Ankara bölgesi müfettişi: Esat Uras (Amasya)

Teftiş yeri: Ankara (Ayaş, Bâla, Beypazarı, Çubuk, Haymana, Kalecik, Keskin, Kızılcahamam, Nallıhan, Polatlı, Şereflikoçhisar, Çankaya) ve Çankırı (Çerkeş, Ilgaz)

Niğde bölgesi müfettişi: Şevket Ödül (Kırklareli)

Teftiş yeri: Niğde (Arapsun, Aksaray, Bor, Nevşehir, Ulukışla) ve Konya (Akşehir, Beyşehir, Bozkır, Cihanbeyli, Çumra, Ereğli, Ermenek, Hadim, Ilgın, Kadınhanı, Karaman, Karapınar, Seydişehir)

Erzincan bölgesi müfettişi: Muzaffer Akpınar (Balıkesir)

Teftiş yeri: Erzincan (Kemah, Kuruçay, Refâhiye, Tercan, Kemâliye) ve Erzurum (Hasankale (Pasinler), Hınıs, İspir, Oltu, Aşkale, Totum, Çat) ve Gümüşhâne (Bayburt, Kelkit, Şiran, Torul)

BCA CHP K, [Katalog Numarası: 490 01/728 494 1].

Elimizde bulunan ve 10 Temmuz 1947 târihli olan bir başka CHP belgesinde ise, Parti Müfettişleri'nde değişiklikler olduğu görülmektedir:

Kemâl Satır: Ankara
Feyzullah Uslu: Antalya, Burdur
Talât Sümer: Aydın, Muğla
Recâi Güreli: Kütahya
Kâzım Aydar: Denizli, Isparta
Hıfzı Râşit Öymen: Mardin
Şevket Ödül: Edirne
Sâdık Tahsin Arsal: Tunceli, Bingöl

Celâl Arat: Eskişehir, Afyonkarahisar
Şevket Erdoğan: Giresun, Ordu
Turhan Cemâl Beriker: Hatay
Kemâlî Beyazıt: İçel
Fâzıl Şerâfettin Bürge: İstanbul
Kâmuran Örs: İzmir
Hamdi Orhon: Kars, Ağrı
Hüseyin Hulki Cura: Manisa
İhsan Nüri Olgun: Muş, Bitlis, Siirt, Van, Hakkâri
Abidin Ege: Seyhan
Kâzım Okay: Trabzon, Rize, Çoruh

BCA CHP K. [Katalog Numarası: 490 01/7 39 8].

Bu bilgilerden hareketle, CHP Parti Müfettiş(lik)leri'nin sık sık değiştirildiğini söyleyebiliriz. Elde mevcut standart bir tablo bulunmuyordu. Hem müfettişlik mıntıkaları, hem de kapsadığı iller kolayca değiştirilebiliyordu. Meselâ, CHP Genel Başkanlık Kurulu, 14 Haziran 1946 târihli bir genelgesi ile, İstanbul Parti Müfettişliği'nin lağvedilmiş olduğunu ve Cevat Dursunoğlu ile Gâlip Pekel'in "teftiş kadrosu"na alındıklarını Genel İdâre Kurulu'nun karârı olarak bildiriyordu. Yine aynı şekilde, CHP Genel Sekreterliği'nin 12 Haziran 1946 târihli yazısı ile, CHP Antalya bölgesi müfettişi Cemil Sâit Barlas'ın görevinden çekildiği, Kastamonu bölgesi müfettişi Kâzım Aydar'ın Antalya-Burdur teftiş bölgesinden ayrılarak yeniden oluşturulan Isparta bölgesi müfettişliği'ne atandığı, hâlen boş bulunan Antalya bölgesi müfettişliğine Esat Uras'ın atandığı, Kâzım Aydar'dan boşalan Kastamonu bölgesi müfettişliği'ne Hikmet Işık'ın atandığı haber veriliyordu. CHP Genel İdâre Kurulu'nun ilgili karârı Genel Başkanlık Divânı'nca onaylanmıştı. Antalya teftiş bölgesinden ayrılan Isparta ilinin denetimi artık Kâzım Aydar tarafından gerçekleştirilecekti. 15 Haziran 1946 târihli bir yazıda ise, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ illerini kapsayan teftiş bölgesinin ikiye ayrıldığı ve Edirne-Kırklareli bölgesi müfettişliğine Şevket Ödül'ün ve Tekirdağ bölge müfettişliğine de Kâzım Okay'ın tâyin edilmiş oldukları haber veriliyordu. Ödül, Kayseri-Niğde bölge müfettişliğinden alınmıştı. Onun yerine Gâlip Pekel atanmıştı. Bu türden kararlar, 1945 yılının ilerlemiş döneminde dahi, meselâ 1 Aralık 1945 târihinde dahi ilgili vâlîliklere de bildiriliyordu! Parti, kendisini devletin ayrılmaz bir organı olarak görmeye devâm ediyordu! Bu uygulamanın hiç değiştirilmeden sürdürüldüğünü gösteren bir CHP belgesi de 12 Haziran 1946 târihlidir! Bu kadar geç bir târihte dahi CHP-devlet bütünleşmesi sorgulanmıyordu! **BCA CHP K.** [Katalog Numarası: 490 01/728 494 1]. Görevine son verilen Parti Müfettişleri'ne ise, "Parti Müfettişliği görevinin bir müddet başka arkadaşımız tarafından yapılması uygun görülmüş olduğunu gözlerinizden öperek bildiririm" deniyordu! **BCA CHP K.** [Katalog Numarası: 490 01/728 494 1].

Elimizde bulunan (ama yine târihsiz olup, içeriğinden 1945 yılından öncesine âid olduğunu tahmin ettiğimiz) bir başka CHP belgesi, Parti Müfettişleri'nin faaliyet süreleri ile ilgili bilgi vermektedir: Buna göre; Afyon bölgesi müfettişi Adnan Menderes, 4 Kasım 1939 târihinden 22 Ağustos 1940 târihine dek toplam 93 gününü denetimde geçirmiştir. Ancak Menderes'in 70 denetim gününü yalnızca Afyon, Kütahya ve Eskişehir'in merkezine ayırdığı dikkati çekmektedir. Amasya bölgesi müfettişi Sâlim Altuğ, 16 Eylül 1939 târihinden 14 Mayıs 1940 târihine dek toplam 187 gününü denetimde geçirmiştir. Ancak kendisinin 97 denetim gününü yalnızca Amasya ve Samsun merkezine ayırdığı görülmektedir. Ankara bölgesi müfettişi Esat Uras, 11 Ekim 1939 târihinden 4 Eylül 1940 târihine dek toplam 202 gününü denetimde geçirmiştir. Ancak Uras'ın ilçe denetimine yalnızca 25 gün ayırdığı dikkati çekmektedir. Geri kalan günlerde yalnızca Ankara ile Çankaya ilçesinin denetimi söz konusudur. Balıkesir bölgesi müfettişi Mustafa Bengisu, 13 Eylül 1939 târihinden 30 Haziran 1940 târihine dek toplam 150 gününü denetimde geçirmiştir. Bengisu, 89 denetim gününü yalnızca Balıkesir ile Çanakkale merkezine ayırmıştır. Bilecik bölgesi müfettişi Zühtü Durukan, 27 Eylül 1939 târihinden 27 Haziran 1940 târihine dek toplam 107 gününü denetimde geçirmiştir. Durukan'ın 34 denetim gününü Bilecik, Bursa ve Kocaeli (İzmit) merkezine ayırdığı görülmektedir. Bolu bölgesi müfettişi Şerâfettin Karacan, 3 Kasım 1939 târihinden 7 Temmuz 1940 târihine dek toplam 157 gününü denetimde geçirmiştir. Karacan, 114 denetim gününü Bolu, Düzce ile Zonguldak merkeze ayırmıştır. Burdur böl-

gesi müfettişi Osman Şâhinbaş, 5 Ekim 1939 târihinden 2 Ağustos 1940 *târihine* dek toplam 208 gününü denetimde geçirmiştir. 127 denetim günü Burdur, Isparta ile Antalya merkeze ayırmıştır. Artvin bölgesi müfettişi Cemâl Karamuğla, 17 Ekim 1939 târihinden 12 Temmuz 1940 târihine dek toplam 145 gününü *denetimde geçirmiştir*. Karamuğla, 89 denetim gününü Çoruh (Artvin), Kars ve *Rize merkeze* ayırmıştır. Denizli bölgesi müfettişi Rızâ Levent, 19 Eylül 1939 târihinden 24 Haziran 1940 târihine dek toplam 196 gününü denetimde geçirmiştir. Kendisi 137 denetim günü Denizli, Muğla ve Aydın merkeze ayırmıştır. Erzincan bölgesi müfettişi Muzaffer Akpınar, 14 Eylül 1939 târihinden 22 Temmuz 1940 târihine dek toplam 161 gününü *denetimde* geçirmiştir. Ancak bu sürenin Erzincan, Erzurum ve Gümüşhâne merkeze ayrılan kısmı 84 gündür. Giresun bölgesi müfettişi Saadettin Uraz, 4 Ekim 1939 târihinden 2 Ağustos 1940 târihine dek toplam 153 gününü denetimde geçirmiştir. Fakat 109 denetim günü yalnızca Giresun ile Trabzon merkeze ayrılmıştır. İzmir bölgesi müfettişi G. Bahtiyar Göker, 18 Eylül 1939 târihinden 26 Mayıs 1940 târihine dek toplam 135 gününü denetimde geçirmiştir. Ancak bu sürenin 52 günü yalnızca İzmir merkeze ayrılmıştır. Kastamonu bölgesi müfettişi Hikmet Işık, 20 Eylül 1939 târihinden 15 Ağustos 1940 târihine dek toplam 261 gününü denetimde geçirmiştir. Ancak bu sürenin 178 günü yalnızca Kastamonu ve Sinop merkeze ayrılmıştır. Kırklareli bölgesi müfettişi Râgıp Akça, 7 Kasım 1939 târihinden 30 Ağustos 1940 târihine dek toplam 158 gününü denetimde geçirmiştir. Ancak bu sürenin 136 gününü yalnızca Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli merkeze ayırmıştır. Kırşehir bölgesi müfettişi Hilmi Çoruh, 17 Ekim 1939 târihinden 7 Temmuz 1940 târihine dek toplam 205 gününü denetimde geçirmiştir. Ancak bu sürenin 40 günü yalnızca Kırşehir, Yozgat ve Kayseri merkeze ayırmıştır. Maraş bölgesi müfettişi Mitat Aydın, 15 Kasım 1939 târihinden 20 Haziran 1940 târihine dek toplam 103 gününü denetimde geçirmiştir. Ancak bu sürenin 126 gününü yalnızca Maraş, Malatya ve Adıyaman merkeze ayırmıştır. Niğde bölgesi müfettişi Şevket Ödül, 16 Eylül 1939 târihinden 15 Temmuz 1940 târihine dek toplam 149 gününü denetimde geçirmiştir. Ancak bu sürenin 73 gününü yalnızca Niğde, Konya ile Nevşehir merkeze ayırmıştır. Adana bölgesi müfettişi Hasan Reşit Tankut, 15 Aralık 1939 târihinden 28 Şubat 1940 târihine dek toplam 140 gününü denetimde geçirmiştir. Ancak bu sürenin 80 gününü yalnızca Seyhan (Adana), İçel (Mersin) ve Hatay (İskenderun) merkeze ayırmıştır. Sivas bölgesi müfettişi Hamdi Orhon, 26 Eylül 1939 târihinden 29 Mayıs 1940 târihine dek toplam 120 gününü *denetimde geçirmiştir*. Ancak bu *sürenin 64 gününü yalnızca* Sivas ve *Tokat merkeze* ayırmıştır. **BCA CHP K, (Katalog Numarası: 490 01/728 494 1].**

Bu rakamlar, CHP Parti Müfettişleri'nin partinin il merkezlerindeki teşkilâtının denetimine çok daha fazla zaman ayırdıklarını, buna karşılık diğer taşra teşkilâtlarının denetimine o kadar da zaman ayırmadıklarını açıkça göstermektedir. Taşra teşkilâtının hayli denetimsiz kaldığı görülmektedir. Taşra teşkilâtı göz önüne alındığında ilçe merkezlerindeki denetim süresi bir ilâ beş gün kadardır. Taşranın ortalama denetimi için bir ilâ üç gün zaman ayrıldığı dikkati çekmektedir. Örneğin, Safranbolu'ya ayrılan 12 gün son derece istisnâî bir rakamdır. Gerede'ye ayrılan 8 gün için de aynı saptamada bulunmak mümkündür. Küçük ilçelerdeki taşra teşkilâtının denetimine özen gösterilmemesi, merkeze gösterilen ilginin yoğunluğu karşısında önemli bir saptama olarak kabül edilmelidir.

Bu vesile ile CHP merkezinin taşra teşkilâtından kendisine iletilen şikâyetler hakkındaki tutumuna da bir göz atmakta fayda olabilir: CHP Genel Sekreterliği, 13 Nisan 1945 târihinde, CHP il idâre kurulu başkanlıklarına ilettiği bir genelgede; "illerdeki ve daha alt kademelerdeki hükûmet memurlarının gerek memurluk görevlerinin yapılması sırasında rastlanan şikâyet konusu olayları ve gerekse bunun dışında ve fakat yine bu görevlerle ilgili bâzı özel ve şahsî durumlarını parti teşkillerimiz *gördükleri* veyâ öğrendikleri zaman. ekseriyâ bunu incelemeden ve mahalli tedbirlerle işi hâlletmek imkânlarını araştırmadan genel sekreterliğe yazmakta" olduklarından şikâyet ediyordu. Bu satırlarda yer alan "hükûmet memurları" tanımı, CHP'nin memurları kendisine âid bir ekip olarak gördüğünü açıkça yansıtmaktadır! Oysa yapılması gereken başkaydı: "Hükûmet âmir ve memurlarının kânûnî görevlerini yaparlarken bütün teşkilât kademelerimizden yardım *görmeleri nasıl şiarımız ise. kânuna aykırı veyâ halkımızı inciten huyları* görüldüğü zaman da onları doğru yola getirici tedbirleri sağlamak ödevimiz olduğunu teslim etmekteyiz. Ancak, bu tedbirlerin ilk olarak mahallerince alınması gerektiğini göz önünde tutulmakla berâber, vatandaşların kendiliklerinden gereken makamlara yapmaları icâb eden şikâyet ve dilekleri de parti teşkilâtımız üzerine almaktan sakınmalıdır." Öyle görülmektedir ki, parti örgütünün devlet teşkilâtının üst ve alt düzey memurlarına ilişkin şikâyette bulunması istenmiyordu! Gerekirse vatandaşlar bizzat şikâyette bulunmalı ve bunu da yi-

4. İKTİDAR VE MUHALEFET PARTİLERİ AÇISINDAN İLK RAUND: BELEDİYE SEÇİMLERİ (II)

Bu arada belediye seçimleri ile ilgili gelişmeler de hızlanmıştı: Bütün tehditlere rağmen DP'nin seçimlere katılmayışına karşılık,[164] diğer muhalefet partisi olan MKP'nin seçimlere katılması ilginçti. *Cumhuriyet* gazetesi, 7 Mayıs târihli haberinde, MKP'nin İzmir'deki belediye seçimine katılacağını bildiriyordu.[165] MKP ise, belediye seçimlerine tüm yurtta katılacağını açıklayacaktır.[166] Bu açıklama, belki de iktidârın uyarı ve tavsiyelerini ciddîye almanın bir sonucuydu. Nitekim Başbakan Saraçoğlu, seçime katıldığı için MKP'ye teşekkür edecektir.[167] Saraçoğlu, 15 Mayıs târihli teşek-

---

ne devlet teşkilâtı üzerinden gerçekleştirmeliydiler. CHP teşkilâtı vatandaş ile devletin arasına girmemeli ve parti merkezini de rahatsız etmemeliydi! İzlenmesi gereken yol açıktı: "Vâliler kendi illerinde bütün bakanlıkların temsilcileri olduklarına ve il parti başkanlarımız her hususta vâlilerle temâsa gelerek, kendileriyle konuşup, istişâre edebileceklerine ve onlarla dâimâ iyi münâsebetler tesis etmiş olacaklarına göre, İlçe teşkillerimizin kendi teşebbüsleriyle başaramadıkları bu gibi ahvâli, zâten usûlümüzden olduğu veçhile, il idâre kurulumuza yazmaları ve bu kurulumuzca da, bahis konusu olan iş hakkında mevcut mâlûmat veyâhut yapılacak incelemeler sonuçları mahallinden verilen bilgiyi teyid ediyorsa, o zaman mahallin en büyük idâre âmirî olan vâli ile konuşarak, memleket ve kamu yarârına elde etmek istediğimiz neticeyi almak, *çok kere mümkün olacağı kanaatindeyim. Bu sûretle hem maksadımıza kolaylıkla erişmiş ve hem de hükûmetle partimiz arasında dâimâ mevcut olmasını ve hiçbir şâibeye uğramamasını dilediğimiz âhenkli* çalışmalara ve iyi münâsebetlere revaç vermiş oluruz. Şâyet bu teşebbüsler tesirsiz kalıyorsa veyâhut meselenin mâhiyeti itibâriyle buraca hâlli icâb ediyorsa, o vakit işi mûcib sebepleriyle makâmımıza yazmanız yerinde olur. İçişleri Bakanlığı'nca da bu hususta vâlilere gerekli tâlimat verilmiştir." **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/6 29 11].

Genelgeden açıkça anlaşılmaktadır ki, CHP merkezi, taşra teşkilâtının devlet işlerine burnunu fazlaca sokmasına karşı çıkmaktadır! Partinin kendi iç ve hayli bürokratik mekanizmasının çalıştırılmasından yanadır. Partinin her kademede devlet teşkilâtının âmir ve memurlarına yardımcı olmasını, yâni onlarla iyi geçinmesini istemektedir. Aslolan devlettir; parti ise, devletten sonra gelmelidir! Şikâyetin incelenmesi sırasında işin şikâyet edilenden de teyidinin istenmesi, zâten şikâyetten sonuç alınması ihtimâlini tamâmen bertaraf edici bir önlemdir! Aslında CHP, teşkilâtının devlet teşkilâtı tarafından yönlendirilmesini istiyordu ve siyâsal felsefesini de bu yönde örmüştü!

164 **Cumhuriyet**, (9.5.1946). *Ayrıca bkz. Karpat*, **age**, s. 138; *Goloğlu*. **Demokrasiye Geçiş**, s. 46; Öner, **age**, s. 24-32; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 74. OP İstanbul İdâre Heyeti Başkanı Kenan Öner'in belediye seçimlerinin boykot edilebileceği konusundaki açıklaması için bkz. **Vatan**, (28-29.4.1946).

Bu türden bir boykota karşı, CHP Genel Sekreterliği, 4 Mayıs 1946 târihli genelgesinde, parti teşkilâtından oya katılımın artırılmasını isteyecektir. Ayrıca, parti teşkilâtı, belediye sınırları içindeki seçmen sayısını, oy kullanan seçmen sayısını, CHP için kullanılan oy sayısı ile seçimi kazanan asil ve yedek üyeleri, mesleklerini de gösterir şekilde, parti merkezine bildirmeliydi. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/6 29 20].

165 **Cumhuriyet**, (7.5.1946).

166 **Ulus**, (16.5.1946); **Cumhuriyet**, (9.5.1946); **Vatan,** (9.5.1946). Oysa Nûri Demirağ, belediye seçimini boykot edebileceklerinden söz ediyordu. **Vatan**, (28.4.1946).

167 Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 48; **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 030 10/48 285 3]. Nûri Demirağ, Saraçoğlu'ndan demokratik seçimi engelleyebilecek tüm mânilerin kaldırılmasını da talep ediyordu.

kür yazısında şu düşünceleri dile getiriyordu: "Memleket menfaati olan müşterek hedefimize kanaat ayrılığına rağmen elele gidebileceğinin güzel bir örneğini vermiş oldunuz. Partilerin karşı karşıya da olsa birbirlerine inanarak ve güvenerek çalışmalarının memleketi siyâsî olgunluğa götürecek en kısa yol olduğuna kâniim... Bu yolda bize hakikaten engel olabilecek mevzuatı değiştirmek teşebbüsleri tabiî bir yoldur [ve] zâten bu yoldayız."[168] Seçime katılan bir başka muhalefet partisi daha vardı: Liberal Demokrat Parti de İstanbul'da aday göstermişti.[169] MKP'nin de İstanbul adayları basında ilân edilecektir.[170]

Ulus gazetesi, DP'nin belediye seçimlerine katılmayacağına ilişkin açıklamasını şiddetle eleştirecek ve bu tutumu zâten kaybedilecek bir seçimden uzak durmak şeklinde yorumlayacaktır.[171] Hüseyin Câhit Yalçın da, DP'nin tutumunu kınıyor ve bu tutumun zararlı olacağını ileri sürüyordu.[172] Fâlih Rıfkı Atay da, DP'nin bu tutumunu şiddetle eleştiriyordu. Atay'a göre, DP'nin tutumu ile

---

168 Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 48.

169 **Cumhuriyet**, (24.5.1946); **Vatan**, (20.5.1946).

Liberal Demokrat Parti Genel Başkanı Kâzım Demirarslan, 18 Mayıs 1946 târihinde, Başbakan Saraçoğlu'na ilettiği telgrafında, partisinin örgütlendiği yerlerde seçime katılacağını açıklamıştı. Demirarslan, telgrafında, "parti[leri]mizin görüş zâviyeleri ve programları ne olursa olsun, dünyânın dost olan ve olmayan bütün milletlerinin gözlerinin üzerimize çevrili bulunduğu bu sırada, sırf millî birliğimizi bozmamak maksadı ile" seçime katılmak istediklerini belirtiyordu. Açıklama şöyle devâm ediyordu: "Üstünde yaşadığımız dünyânın en buhranlı devresi içinde bulunduğumuz şu günlerde Türk milletinin her zamandan fazla birbirine kenetlenmesi lâzım geldiğine ben şahsen inanmış olduğum kadar partimizi de bu varlık yolunda yürütmeye azmetmiş bulunmaktayım. Bir gün gerek içeriden ve gerekse dışarıdan gelebilecek her tehlike karşısında bu vatanı ve milleti müdâfaa etmek ve hükümet hangi partinin elinde olursa olsun o hükümet[i] bütün varlığımızla desteklemek husûsunda bizler olduğu kadar bütün partili arkadaşlarımın yeminli olduklarını da belirtmek isterim." Görüldüğü gibi, muhalefet partisi de, iç ve dış tehditler söylemini içselleştirmiş gibi görünmektedir. Parti, siyâsî meşrûiyetin nereden geçtiğinin farkına varmış gibidir. Bu bakımdan muhalefet partisinin de iktidar ile benzer siyâsal meşrûiyet ideolojisini paylaştığını söyleyebiliriz. En azından bu ideolojiyi paylaşmakta olduğunu vurgulama gereğini hissetmesi dahi önemlidir. Partinin başbakandan tek bir talebi vardı; o da, "seçimlerin daha demokrat bir şekilde yapılabilmesi için buna müsâit olmayan kânunların da kaldırılması için hükümetin bir an evvel harekete geçmesi..." Demirarslan, "bu vesileyle çok derin saygılarımın kabûlünü ve tâzimlerimin Millî Şefimize iblâğını ricâ" ediyordu. Bu satırlar, tek-parti rejiminin tipik havasını yansıtmaktadır. Başbakan, 20 Mayıs târihli yanıtında, "güzel düşünce"ler için teşekkür ediyor ve "kânunların değiştirilmesi bakımından hükümetin esâsen aynı istikâmette çalışmakta olduğunu" açıklıyordu. **BCA BÖKM K**, [Katalog Numarası: 030 10/42 247 2].

170 **Cumhuriyet**, (24.5.1946).

171 **Ulus**, (10.5.1946).

172 Hüseyin Câhit Yalçın, "İntihâbat ve Demokrat Partisi", **Tanin**, (10.5.1946); **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946); Yalçın, **Seçim Üzerine Yazılar**, s. 17-22. Ayrıca bkz. Hüseyin Câhit Yalçın, "Demokrat Parti'nin Noktai Nazarı", **Tanin**, (15.5.1946); **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946); Yalçın, **Seçim Üzerine Yazılar**, s. 31-34.

Moskova'nın çizgisi arasında gözle görünür paralellik vardı ve bu durum karşısında "basiret sâhipleri[nin] dört gözle ibret" almaları gerekiyordu. Atay, muhalefetin Balkan komitacılığından ve İkinci Meşrûtiyet'teki muhalefet geleneklerinden hızla uzaklaşmasını istiyordu.[173] Bu uyarı, aslında İnönü'den sonra gelen ikinci tehdit sayılabilirdi. Pek çok ülkede seçim boykotu yapan partilerin komünist partileri olması, DP'nin siyasî taktiğinin dış kaynaklı olabileceği yönündeki kuşku ve kaygıları artırmıştı. Buna karşılık, Ahmet Emin Yalman, DP'nin seçimi boykot etme politikasını destekliyordu.[174]

DP'nin belediye seçimlerine karşı aldığı bu sert tutum, Fuat Köprülü'nün tam da bu sırada Amerikan basınına verdiği bir demeçte de açıkça görülüyordu. Köprülü, Amerikan *New York Times* ve *Chicago Tribune* gazetelerine yaptığı bir açıklamada, iktidârı DP'nin örgütlenmesine ve gelişmesine engel olmak için yasa dışı yöntemler kullanmakla suçluyordu. Mektupları okunuyor ve telefon görüşmeleri de dinleniyordu. Muhalefet hükümetin ve polisin dâimî denetimi altındaydı.[175] Bu demeç, muhalefetin iktidârı ve dolayısıyla da ülkeyi yabancılara şikâyet ettiği şeklinde değerlendirilecek ve bunun üzerine oluşan tepkiler de, ancak bizzat Köprülü'nün demecin özel bir açıklama olduğunu belirtmesi üzerine bir miktar yatışabilecektir.[176] Ancak bir miktar yatışacaktır, çünkü bu açıklama dahi Köprülü'nün yasama dokunulmazlığının kaldırılması yönündeki taleplerin gündeme gelmesini önleyememişti.[177] Nihâyet, ileride göreceğimiz gibi, Türk Cezâ Kânunu'nda ve Matbuat Kânunu'nda bu türden, yâni iktidârı ya da devleti yabancılara jurnal ya da şikâyet eden açıklamalara karşı yeni önlemler alınacak ve bu konuda cezâlar artırılacaktır. Metin To-

173 **Ulus**, (15.5.1946). Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 152; Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 48. **Cumhuriyet** gazetesinde yayınlanan ve söylentiye dayalı bir habere göre, sert ve hırçın politikasından dolayı Atay, yakında **Ulus** gazetesinden uzaklaştırılacaktı. **Cumhuriyet**, (21.5.1946). Ancak bu haberin hangi temele dayandığı tamâmen belirsizdi ve gerçeği yansıtmaktan ziyâde muhtemelen **Cumhuriyet** gazetesinin özlemini yansıtıyor olmalıydı.

174 Ahmet Emin Yalman, "Demokrat Parti Karar Verdi", **Vatan**, (9.5.1946).

175 **Cumhuriyet**, (15.5.1946); Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 132-133; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 263-264.

176 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 132-133.

177 **Cumhuriyet**, (7.6.1946).

ker, bu dönemde ilk kez CHP'nin bu vesileyle DP'yi "Moskovacı" olmakla suçladığına dikkat çekiyor ve anti-komünizm silâhının da bu sûretle yaratıldığını belirtiyor.[178] Bu tutum, devletin resmî makamları tarafından da âdetâ taklit edilecek ve dönemin Yozgat Vâlisi Sadri Aka, DP'yi Rus ajanı olmakla suçlayınca, hakkında DP tarafından açılan dâvâ sonucunda mahkûm olacaktır.[179] Oysa bizzat Celâl Bayar, daha Haziran ayında, DP'ye "kızıllar"ı ve "komünistler"i almadıklarını vurgulama gereğini duymuştu bile...[180] Bundan birkaç ay sonra da Fuat Köprülü, işçilere hitâben şöyle yazacaktır:

> "Demokrat Parti, programının 12. maddesinde şöyle der: 'Memleketimizin istiklâlini veyâ toprak bütünlüğünü bozmayı, yurttaş ana haklarını kayıtlamayı gâye edinen veyâ memleket dışındaki hürriyet düşmanı siyâsî teşekküllere bağlı olan siyâsî cemiyet ve partilerin kânun dışında sayılmasını isteriz.'
>
> Görüyorsunuz ki, biz bu madde ile memleketimizde vatanı parçalayacak yâhut sınıf veyâ zümre veyâ şahıs diktatörlüğünü kurmaya çalışacak teşekküllere hayat hakkı tanımıyoruz. Hürriyeti, hürriyeti yok etmek yâhut millî varlığımızı ortadan kaldırmak için bir silâh gibi kullanmak isteyenlere aslâ müsamaha etmeyeceğiz. Irkçılık gibi, faşizm gibi, Nazizm gibi, sınıf diktatörlüğüne dayanan ve kökü memleket dışında olan komünizm propagandasını da, Türk varlığının ve demokrasi dâvâsının başlıca düşmanı olarak telâkki edeceğiz."[181]

Yine Fuat Köprülü, DP'nin yukarıda sözü edilen program maddesini bir başka yazısında da şöyle yorumluyordu:

> "Bu maddenin mânâsı çok açıktır. Demokrat Parti, kökü dışarıdaki hürriyet düşmanı siyâsî teşekküllerin, yâni komünistlerin veyâ faşistlerin, hürriyetten istifâde ederek, meşum faaliyetlerine kuvvet vermelerini aslâ kabul edemez. [Ayrıca], kökü dışarıda olmasa bile, hürriyet düşmanı siyâsî teşekküller meşrû sayılamaz. Meselâ,

178 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 152-153. Âsım Us da, **Hâtıra Notları**'nda, komünistlerin DP'ye katıldıklarını ileri sürüyordu. Us, **age**, s. 684 ve 689. Bu iddiâ. hatırlanacağı gibi, zamânında SCF'ye karşı da gündeme getirilmişti. Bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**. Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 63; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 269 ve 286; Giritlioğlu, **age**, s. 374-375; Pirâye Bigat Cerrahoğlu, **Demokrat Parti Masalı**. s. 13.

179 **Cumhuriyet**, (21.5.1946); Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 152. Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 63; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 269 ve 286.

180 **Celâl Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri**, s. 20; **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 117.

181 Fuat Köprülü, "Türk İşçilerine Açık Mektup", **Dikkat**, (26.10.1946); Köprülü, **age**, s. 104-107.

fikir ve vicdan hürriyeti aleyhinde bulunan mürteci bir siyâsî teşekkül meydana çıkmak isterse, buna aslâ müsaade olunamaz."[182]

DP'nin işin en başından beri vurgulamasına rağmen korktuğu başına gelmek üzereydi. Bu kez laiklik ekseninden değil de, komünistlik suçlamasından dolayı meşrûiyeti tehlikeye girmişti. CHP, DP'yi komünist olmakla suçlar, daha doğrusu imâ ederken, ikili bir amaç güdüyordu: Öncelikle, muhalefet partisinin yabancı bir ideolojiye sâhip ya da onun koruyucusu olarak millîlik vasfını tartışma konusu yapıyor ve komünist bir ideolojinin hemen ardında da Moskova'nın bulunduğu açık gerçeğini gündeme getiriyordu. Bu süretle DP'nin millîlik ve dolayısıyla da meşrûluk sorunu gündeme gelmiş oluyordu. Dış politikada Sovyetler Birliği'nin yarattığı tehdit ortada iken, muhalefet partisinin millî birliğe aykırı bir tutum alması, bu partinin siyâsî meşrûiyetini tamâmen ortadan kaldırabilirdi. Bu nedenle, daha önce de gördüğümüz gibi, DP de, sol/sosyalist/komünist her türlü ideolojiye ve faaliyete karşı en az iktidar partisi kadar tavır almanın gereğini kavramıştı. DP, sâdece iktidar partisinin bu saldırısını geçiştirmek için değil, gerçekte kendi ideolojisinin de doğal sonucu olarak sola yönelik her türlü saldırı ve eylemi destekliyordu. Bu şekilde iktidârın bu taktik politik saldırısına karşı önemli bir kalkan oluşturmak istiyordu. Ancak bu tavır, bir başka sorunu da berâberinde getiriyordu: Bu defâ da "ikinci parti"nin anti-demokratik yasaların değiştirilmesi talebi boşlukta kalıyordu. Çünkü iktidar, taktik bir vuruşla, bu tür yasaların yalnızca gerek dinci/şeriatçı ve gerekse komünist/sosyalist/sol akımlar, eylemler ve fikirlere karşı uygulandığını ileri sürüyor ve bundan da rahatsız olunmaması gerektiğini belirtiyordu. DP ise, bu tür yasaların anayasaya aykırılığı dâvâsını güderken, bunların kendisine karşı da uygulandığını ve sâdece bundan dolayı rahatsızlık duyduğunu açıklamaktan çekinmiyordu. Sorun, bu tür yasaların olmasında değil, aksine iktidârın bu türden bütün yasaları, üstü örtülü bir şekilde DP'ye karşı da uygulamasındaydı ya da bunları bir tehdit, baskı ve şantaj şeklinde kullanmak istemesindeydi.

Örneğin, Fuat Köprülü, bu kritik açmazı değerlendiriyor ve anayasaya aykırı anti-demokratik yasaların kaldırılmasını ister-

182 Fuat Köprülü, "Daha Açık Konuşalım", **Kuvvet**, (31.1.1947 ve 1.2.1947); Köprülü, **age**, s. 186-193.

ken, bu tür yasaların DP'ye karşı uygulandığını ve tek-parti döneminin siyâsî mevzuatının devâmı niteliğinde olduğunu ve bunun da dış dünyâ karşısındaki imajın zayıflamasına neden olduğunu belirtiyordu. Köprülü'ye göre, sorun, bu yasaların kaldırılmasıydı. Diğer yandan, aşırı akımlara karşı zâten CHP de, DP de aynı görüşteydi. Tahditler, zâten anayasa tarafından belirlenmişti ve bu tahditlerin daha fazla daraltılmasına da gerek yoktu.[183] Aslında anayasaya aykırı yasaların değiştirilmesi gereğine ilk kez SCF dikkati çekmişti.[184]

Cumhuriyet gazetesi de, DP'nin seçimlere katılması gerektiği yönünde yayın yapıyordu. Abidin Dâver, Nâdir Nâdi'nin görüşlerine yakın bir tutum alıyor ve şu görüşleri savunuyordu: "Demokrat Parti de ancak zamanla iktidârı ele alabileceğini düşünmek durumundadır. Yeni partilerin ilk vazifeleri, [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nde ekseriyet partisinin karşısında bir murâkabe ve muvâzene unsuru olmaktır."[185] İşte bir kez daha "ikinci parti"ye gerçek misyonu hatırlatılmıştı!

Cumhuriyet gazetesi, bir başka haberinde de, milletvekili erken genel seçimleri için 15 Haziran'da TBMM'de karâra varılacağını bildiriyordu.[186] *Vatan* gazetesi de bu haberi âdetâ doğruluyor ve milletvekili erken genel seçimlerinin 20 ya da 21 Temmuz'da yapılacağını açıklıyordu.[187] Buna karşılık, Bayar, *Cumhuriyet* gazetesine verdiği demeçte, erken seçim için kendilerine danışılmadığından şikâyet ediyor ve seçim yasasının değişmesi gerektiğini vurguluyordu. Bayar'a göre, DP teşkilâtını tamamlamadan seçime gidiliyordu ve bu da çok sakıncalıydı.[188]

Bir başka önemli gelişme de, CHP'nin belediye meclisi adaylarının bizzat CHP örgütü tarafından saptanacağına ilişkin haberdi. Habere göre, belediye sınırları içindeki CHP il, ilçe, bucak (nâhiye) ve ocak idâre kurulları, asil ve yedek üyeleri ile birlikte topla-

183 Fuat Köprülü, "Daha Açık Konuşalım", **Kuvvet**, (31.1.1947 ve 1.2.1947); Köprülü, **age**, s. 186-193.

184 **Yetkin, Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 155-156.

185 Abidin Dâver, "Demokrat Parti de Seçimlere Girmelidir", **Cumhuriyet**, (12.5.1946). Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (11.5.1946).

186 **Cumhuriyet**, (14.5.1946).

187 **Vatan**, (20.5.1946).

188 **Cumhuriyet**, (14.5.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 48; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 262-263.

nacaklar ve belediye meclisleri için adayları kendileri saptayacaklardı.[189] Oysa, CHP'nin belediye seçimlerinde aday belirleme süre-

189 **Ulus**, (17.5.1946).

CHP Genel Sekreterliği'nin 13 Mayıs 1946 târihli bir genelgesi, CHP'nin aday tesbitindeki yöntemi ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Buna göre, CHP'nin "belediye adayları, yoklamada asil ve yedek [olarak] ayrı ayrı oya sunulmayacak, belediye üyesi kaç kişi olacak ise, yoklamaya katılan oy sâhipleri, oy pusulalarına asil ve yedek üye sayısı kadar isim yazacaklardı." Adaylar, aldıkları oy sayısına göre sıralanacaklar ve en çok oy alanlardan en aza doğru asil üyeler ile yedekler kendiliğinden ortaya çıkacaktı. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/6 29 28]. CHP, adayların mümkün olduğunca serbestçe belirlenmesine çalışıyordu.

Diğer yandan, "henüz parti teşkilâtı kurulmamış olan yerlerdeki belediye seçimlerinde parti yoklamasıyla aday gösterilemeyeceğine göre, mahallî halkın iyi tanıdığı ve güvendiği ve aynı zamanda partimize sevgi ve bağlılığı belirli olan yurttaşların seçilmesi için oradaki Halkevi ve [Halk] Odaları başkanları ile işbirliği" yapılması isteniyordu. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/6 29 17].

Ayrıca, benzer içerikteki 3 Mayıs 1946 târihli genelgeye de bkz. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/6 29 19]. Bu genelgede yoklama yöntemi şöyle belirlenmişti: "Belediye üyeliği seçiminde mahallin en yukarı parti idârî başkanı, kendi kurulunun üyeleriyle berâber, il merkezlerinde ilçe parti idâre kurulu varsa, bu kurulun başkan ve üyeleri de bulunduğu hâlde, belediye sınırı içindeki bucak ve ocak idâre kurulları başkanları ile asil ve yedek üyelerini bir araya toplar. Arkadaşlardan (...) belediyeye seçilecek üye sayısının iki misli arkadaş üzerinden oy alır."

4 Mayıs 1946 târihli bir genelgede ise, "yoklamaların parti teşkilâtında faal vazife almış, iş saatlerinden kıstıkları vakitlerini partimizin ideali uğrundaki işlere vermiş ve vermekte olan arkadaşlarımızın arzu ve irâdelerini tam ve serbest olarak belirtecek şekilde idâre edilmesi" istenilmekteydi. Genelgede, "bu bakımdan yoklama neticesinde belediye üyeliği için ayrılacak kadın ve erkek adayların yurda, millete, partiye ve parti prensiplerine bağlılığı kadar şehir, kasaba ve köy hizmetlerini bilgi ve görgüleriyle daha iyi görebileceği anlaşılmış ve temsil edecekleri halkın sevgi, saygı ve güvenini kazanmış olanların seçilmesini sağlamaya oy verecek, aday teklif edecek, yoklamayı idâre edecek partili arkadaşlarımın dikkat ve emek harcamalarını önemle beklerim" deniliyordu. Diğer yandan, bir başka talep daha dikkat çekiyordu; buna göre, o zamâna kadar CHP'ye üye olma fırsatı bulamamış, fakat "partimize sevgisi, ilgisi ve sempatisi öteden beri belli olmuş olan, halk çokluğunca da iyi tanınmış, sevilmiş, sayılmış olduğu bilinen adaylığı konursa, iyi karşılanacağına ve seçimde kazanılacağı güvenilen (...) değerli ve aydın yurttaşlara -bu vesileyle ve fırsattan faydalanarak, ilk önce partimize kaydetmek şartıyla- adaylar arasında yer vermeyi, oy verecek ve aday teklif edecek arkadaşlarımızın gözden kaçırmamaları" gerekiyordu. Anlaşılan CHP parti üyeliği konusundaki zaafını hatırlamıştı! Ayrıca, "partili, küçük sanat erbâbı ve esnaf ve işçi zümrelerine mensup partili arkadaşlara adaylar arasında yer vermek, halkçılığımızın ve memleket mutluluğunun icâbı"ydı. Yine de bir konuda dikkat etmek gerekiyordu: "Yoklamalar, seçimin başlayacağı güne en yakın bir zamanda parti adaylarımızı ilân etmiş bulunacak sürette" yapılmalıydı. Aksi hâlde, yoklamaların ilânını "çok erken [bir zamanda] yapmak, adaylar üzerinde lüzumsuz boş dedikodular yapılmasına ve yurttaşlarda şüphe ve tereddüt uyandırılmasına meydan vereceği ve bunun zararlı olacağını gözden kaçırmama"k gerekirdi. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/6 29 20]. CHP, muhalefet partilerinin karşı propagandaları kadar, kendi teşkilâtı içindeki siyâsî rekâbetten de çekiniyordu.

CHP Genel Sekreterliği'nin 6 Mayıs 1946 târihli genelgesinde de, yeni yoklama sistemine vurguda bulunuyor ve "yeni belediye seçimlerine parti içinde oldukça geniş ve farklı bir yoklama yoluyla gidiyoruz" deniliyordu. Propagandaya özel bir önem verilmesi ve seçime yoğun katılımın sağlanması, parti teşkilâtından beklenen en önemli gündem maddesiydi. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/6 29 26].

Gerçekten de korkulan şeyin başa gelmesi gecikmeyecektir: Seçimlerden sonra, 8 Haziran 1946 târihli bir CHP genelgesi, bu konudaki gelişmeleri haber vermektedir: Seçimlerde "önemli aksaklık ve eksiklikler" görülmüştü: "Bâzı yerlerde teşkilâtımız lüzumundan fazla bir güvenle karşı partilerin çalışmalarını küçümsemiş, seçim gününden evvel çalışma organlarını iyi tanzim etmemişti." "Seçmenlerin evleriyle sandıkların bulundukları yerler arasında bir takım kötü propagandalarla seçmenlerin selâmetle oy kullanmalarına engel olanlara karşı tertibat alınmamıştı." Diğer yandan, "Birçok yerlerde seçim partimiz mensupları tara

cinin hiç de basında açıklandığı şekilde olmadığını, yaklaşık bir yıl sonra gerçekleşen CHP İstanbul vilâyeti 1946 yılı kongresi zabtından öğrenmek mümkündür. Bu kongrede söz alan bir delege, Ekrem Tur, belediye seçimlerinde aday belirleme sürecinde CHP tüzüğünün ihmâl edildiğini ve üyeler arasında bu konuda çatışmalar yaşandığını açıklayacak ve adaylık sürecinde şahsî çıkarların ön plânda rol oynadığına dikkat çekecektir: "Aslî ve yedek tasnifi usûlü, nereden ve nasıl bir sebeple ortadan kalktı... [ve] maalesef çatışmaya müncer oldu. Arkadaşlar, şahsî menfaat ile hareket ettiler."[190]

DP'nin bir başka girişimi de, radyodan yararlanabilmek için, Bayar'ın Basın ve Yayın Genel Müdürü'nü ziyâret etmesidir.[191] Ancak bu girişimden bir sonuç elde edilemeyecektir.

Bu arada İnönü, 19 Mayıs konuşmasında, bir kez daha bütün vatandaşları oy kullanmaya dâvet etmişti.[192] İnönü, Sivas, Erzu-

---

fından kazanılmışsa da, yoklamalarda tesbit edilen aday listeleri üzerinde gerek asıllarla yedeklerin yerlerinin değişirilmesi, gerekse listelerden bâzı isimlerin tamâmen çizilmesi sûretiyle, yerlerine liste dışı kimselerin yazılması gibi parti disiplinine aslâ sığmayan yanlış hareketlerde bulunulduğu görülmüştü." "Bunlardan daha fenâsı, bir takım şahsî endişelerle ayrı listeler yapılıp gizli gizli dağıtılması" idi. "Hele üzerlerinde faal parti vazifesi bulunan arkadaşlarımızın bu türlü hareketleri hiçbir sûretle affedilemeyecek büyük bir suçtu." Bu duruma dikkat çekildikten sonra genelgede şöyle deniliyordu: "Partili arkadaşlardan bu disiplini isterken, aramızdaki ayrılma ve anlaşmazlıklarda en mühim âmil olan aday listelerinin tertibi üzerinde durmak gerekiyor; yoklamalarda az da olsa bâzı yerlerde tâlimâta uygun hareket edilmediğine tesâdüf edilmekle berâber, parti adayı olarak halkın oyuna arz edilecek olan arkadaşların ahlâk, bilgi ve iş adamı olma noktalarından vatandaşların sevgi, saygı ve güvenini kazanmış insanlar olmalarına dikkat edilmemesi ve teşkilâtımızın faal kademeleri dışında kalan temiz ve değerli arkadaşları listedışında bırakmak, muhitte haklı bir hoşnutsuzluk yaratacağı gibi, güvensizlik, kırgınlık ve ayrılmalara da sebep olur. Binâenaleyh, aday listeleri herhâlde partili ve partisiz bütün seçmenleri tatmin edici olmalıydı." **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/6 30 3]. Bu durumun başka örneklerine ileride de rastlayacağız.

190 **CHP İstanbul Vilâyeti 1946 Yılı Kongresi Zabtı**, s. 63.

Bu saptamayı teyid edecek bir başka somut bilgiye daha sâhibiz; bir CHP belgesinde şu örnek verilmektedir: "Belediye seçimlerinden birkaç gün önce ayrı bir aday listesi tertipleyerek partililere dağıttığı ve bu listelerden birçoğunu da oy pusulası şekline sokarak seçim günü sandık başlarına gönderdiği sâbit olan İzmir'de (...) kimyâger Abdüsselâm Akgünlü'nün durumu incelen"miştir. "1941 yılında kayıtlı bulunduğu ocak idâre kurulu ile daha yukarı hiçbir parti kademesine haber vermeden, münferdî itibarıyla Yahudi aleyhtarlığına bürünerek, partili arkadaşlar arasındaki birlik, tesânüt ve işbirliğini bozacak mâhiyette bir beyannâme bastırıp dağıtma suçundan 17 Ekim 1941 târihli Genel İdâre Kurulu kararı ile muvakkaten partiden çıkarılan Abdüsselâm Akgünlü'nün bu cezâdan mütenebbih olmadığı ve parti disiplinine uymayan ölçüsüz hareketleriyle teşkilâtımız çalışmalarını zorlaştırdığı ve her zaman için zararlı olacağı kanaatine varılarak" 28 Haziran 1946 târihinde partiden ihrâcına karar verilmişti. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/6 30 10] ve [Katalog Numarası: 490 01/6 30 30]. CHP'nin disiplin ve cezâlandırma anlayışı bakımından bu örnek, üzerinde durmayı gerektirir: Yahudi karşıtlığı, partiden sâdece geçici uzaklaştırmayı gerektiren bir suç iken, belediye seçimlerinde alternatif liste oluşturmak kesin ihrâcı gerektiriyordu!

191 **Cumhuriyet**, (17.5.1946); **Vatan**, (17.5.1946).

192 **Ulus**, (20.5.1946). Ayrıca bkz. **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946).

rum, Erzincan ve Kars'ta yaptığı konuşmalarda da aynı konuyu vurgulamıştı.[193]

24 Mayıs târihli *Ulus* gazetesi, CHP'nin İstanbul ve İzmir belediye meclisleri için gösterdiği adayları ilân ediyordu. Habere göre, CHP'nin İstanbul adayları arasında üç avukat, iki tüccar, bir doktor, bir parti yöneticisi, bir emekli asker ve bir de Halkevi yöneticisi vardı. Bir gazete haberine göre, CHP, İstanbul belediye meclisindeki toplam 67 üyesinden 48'ini yeniden aday göstermişti.[194] Bu durumda üyelerin sâdece % 30'u değiştirilmiş oluyordu. İstanbul'da seçmen sayısı 473.445 idi.[195] CHP'nin İzmir belediye meclisi adayları arasında ise, iki avukat, sekiz tüccar (ki aralarında İzmir Ticâret Odası başkanı da vardı), üç doktor, iki partili yönetici (biri CHP merkez ilçe başkanı) ile aralarında Şevket Bilgin'in[196] de bulunduğu iki gazeteci bulunuyordu. CHP'nin İzmir belediye meclisi adayları eskiye nazaran % 40 oranında değiştirilmişti.[197]

CHP'nin Ankara belediye meclisi adayları ise şöyleydi: Osmanlı Bankası müdürü Rauf Baykan, Ticâret Borsası Meclis Başkanı Rıfat Çullar, Esnaf Odası Umûmî Kâtibi Hilmi Atlıoğlu, Türk Hava Kurumu'nda yönetici Hasbi Sargın, Halk Bankası Umum Müdürü Nusret Uzgören, Ticâret Odası Meclis Başkanı Ahmet Hanef, Esnaf Odası Meclis Başkanı Remzi Özgören ve İş Bankası Umum Müdürü Mâcit Duruiz... Ayrıca, adaylar arasında Ziraat Bankası'ndan, Merkez Bankası'ndan birer yönetici ile Anadolu Ajansı'ndan, Devlet Demiryolları'ndan, Türk Hava Kurumu'ndan ve CHP'den yöneticiler de vardı. Fabrika müdürleri, tüccarlar, avukatlar, doktorlar, emekli askerler ve serbest meslek sâhipleri, CHP'nin Ankara belediye meclisi adayları arasında yer alıyordu.[198]

İçişleri Bakanlığı, 25 Nisan'da yaptığı bir açıklamada, seçim günü, oy verme işleminin bitiminden hemen sonra oy tasnifi işlemlerine başlanacağını ve oy tasnifinin ertesi güne bırakılmayacağını

193 **Ulus**, (25-26.5.1946); **Cumhuriyet**, (24-30.5.1946); **Cumhuriyet**, (2-3.6.1946); **Vatan**, (26.5.1946); **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946). İnönü'nün Mayıs ayı başında Eskişehir, Kütahya, Afyon, Konya, Niğde, Kayseri ve Ankara'da yaptığı seçim konuşmalarına ilişkin olarak ayrıca bkz. **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946).

194 **Cumhuriyet**, (24.5.1946).

195 **Vatan**, (26.5.1946).

196 Şevket Bilgin, İzmir'de yayınlanan **Yeni Asır** gazetesinin yazarı idi.

197 **Ulus**, (24.5.1946); **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946).

198 **Ulus**, (25.5.1946).

özellikle belirtiyordu.[199] Bir gazete haberine göre, belediye seçimlerinde 2.000.000 seçmen oy kullanacaktı.[200]

DP ise seçimleri sâdece denetleyecekti.[201] DP, DP'li seçmenlerin arzu ettikleri adaylar için oy kullanacaklarını belirtiyordu.[202] DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner ise, yayınladığı bir bildiride, seçmenlere üstü kapalı ve imâlı bir şekilde seçimlere katılmamayı öneriyordu.[203] Öner, açıklamasında şöyle diyordu: "Halkımızın verdiğimiz [seçime] iştirâk etmeme karârındaki isâbeti takdir buyurarak, seçimlerde ona göre bir hareket hattı tercih edeceklerinden emin olarak..."[204] MKP de, tıpkı DP gibi, oy sandıklarında gözlemci bulunduracaktı.[205]

Vatan gazetesi, gerek belediye seçimlerinde, gerekse milletvekili erken genel seçiminde oy tasnifi sırasında siyâsî partilerin temsilcilerinin de sandık başlarında bulunabileceklerini bildiriyordu.[206] Gerçekten İçişleri Bakanlığı da yaptığı açıklamada, bu duruma işâret etmiş ve siyâsî parti temsilcilerinin oy sayımı sırasında sandık başında bulunabileceklerini açıklamıştı.[207]

Ancak asıl önemli olan husus bir gün sonraki haberde gizliydi: Habere göre, seçim sandıkları, oy verme işleminin tamamlanmasından hemen sonra değil, fakat ancak ertesi gün, yâni bir gün sonra açılacaktı.[208] Nitekim *Vatan* gazetesi, oy tasnifinin seçimlerden bir gün sonra gerçekleşeceğini ve oy verme işleminin tamamlanmasından sonra sandıkların mühürlenerek belediye şûbelerinde muhafaza edileceğini bildiriyordu.[209] Bir gün sonraki haberde ise, oy verme işleminin tamamlanmasından sonra, sandıkla-

---

199 **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946).

200 **Cumhuriyet**, (22.5.1946).

201 **Cumhuriyet**, (24.5.1946); **Vatan**, (19.5.1946). Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 153; Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 48; Öner, **age**, s. 32-33.

202 **Cumhuriyet**, (24.5.1946). Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 153; Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 48.

203 **Cumhuriyet**, (24.5.1946). Ayrıca bkz. Öner, **age**, s. 32-34; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 153.

204 **Cumhuriyet**, (24.5.1946).

205 **Vatan**, (19.5.1946).

206 **Vatan**, (21.5.1946).

207 **Vatan**, (21 ve 26.5.1946).

208 **Vatan**, (22.5.1946).

209 **Vatan**, (25.5.1946).

rın seçim komisyonları tarafından seçim kurullarına teslim edileceği açıklanıyordu.[210]

Bu arada, gâyet ilginç bir şekilde, eski İttihatçılar târih sahnesine bir kez daha çıkıyorlar (ama belki de zâten hiç inmemiş oldukları da söylenebilir)[211] ve belediye seçimlerinde yapılması mümkün bâzı yasa dışı usûlsüzlüklere ilişkin eski siyâsî tecrübelerinin ışığında bilgi veriyorlar ve önlem alınması için çağrıda bulunuyorlardı. *Vatan* gazetesi, "Eski Bir İttihatçının Verdiği Ders" adlı yazıda, "eski bir İttihatçı"nın bu konudaki görüşlerine yer veriyordu:

> "Sandık başı işlerinde dönen fırıldaklardan tamâmen bîhaber, birer süt kuzusu gibi saf olmanız... (...) Ne sandık başında nöbetçi gibi beklemek ve ne de reylerin tasnifinde bulunmak maksadı temin edemez. (...) Ben eski bir İttihatçıyım. Allah günâhımı affetsin... Bu sandık başı işlerinde çok bulundum. Ne fırıldaklar çevrilir, içyüzünü bilirim. (...) Muhtar intihâbını kazanan parti belediye intihâbını kazanır. Belediye intihâbını kazanan parti [de] mebus intihâbını kazanır. Tafsile [Tafsilâta] lüzum yok... İlk adım olarak muhtar intihâbında her türlü tazyik yapılır. Mâlûm..."

Eski İttihatçıya göre, seçim defterlerinde usülsüzlük yapılır ve defterler karışık bir şekilde hazırlanırdı. Bâzı isimler deftere yazılmazdı. Seçmen olmayanlar da deftere geçirilirdi. Seçmen kütüklerindeki bu usülsüzlerin yanı sıra, sandık başında görevli olan memurlar da iktidârın hizmetinde olurlardı ve oy verme işlemi tamamlandıktan sonra sandığı bu kişiler mühürlerdi. Bu işlemden sonra istedikleri kadar oyu sandığa atar ve sandığı yeniden mühürlerlerdi. Bu nedenle de "rey sandığı tek saniye bile sâhipsiz kalmamalı"ydı. Bir öneri de, oy kullanımı sırasında oy vermenin gizli yapılmasıydı.[212]

Belediye seçimleri ve sonuçları

Belediye seçimleri 26 Mayıs'ta yapılır.[213] DP'nin katılmadığı, muhalefet partisi olarak sâdece MKP'nin katıldığı belediye seçimle-

---

210 **Vatan**, (26.5.1946).

211 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 523-524, 530, 535 ve 767.

212 "Eski Bir İttihatçının Verdiği Ders", **Vatan**, (24.5.1946).

213 Bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 137-155; Eroğul, **age**, s. 16; Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 45-50; Giritlioğlu, **age**, s. 191; Uran, **age**, s. 436-446; Us, **age**, s. 679; Karpat, **age**, s. 138-139; Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 53-56; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 74.

rinde temel sorun, seçime katılım oranının ne olacağı sorusunda düğümleniyordu. İktidar açısından seçime katılma oranının yüksek olması, seçmenlerin iktidâra yönelik güven duygusunun bir yansıması olarak kabül ediliyordu. Bu yorum, muhalefet, özellikle de seçime katılmayan DP tarafından da paylaşılıyordu. DP açısından sorun katılım oranının düşük olmasıydı. Çünkü, bu durumda seçmenlerin iktidârın tutumu karşısında gösterdikleri güvensizlik açıkça ortaya çıkmış sayılacaktı. Dolayısıyla da seçim, kimin ya da kimlerin kazandığı ile değil, fakat yalnızca katılım oranı ile ölçülebilir bir seçim hâline gelecekti.

Bununla birlikte, MKP de seçimin yapıldığı gün sabah saat 11'de seçimlerden çekildiğini açıklayacaktır. Ancak bu açıklamanın pratikte ulaşım ve haberleşme güçlükleri nedeni ile pek de bir anlamı olmadığı söylenebilir. MKP'nin bu tutumu esas itibârî ile ancak sembolik bir protesto anlamı taşıyabilirdi.[214] MKP, seçimlerden çekildiğini açıklarken, bir de beyannâme yayınlamıştı:

> "Partimiz, bidâyetten beri [Cumhuriyet] Halk Partisi hükûmeti *tarafından* seçimlerin bîtarafâne şekilde idâre edilmeyeceğine kâni bulunduğu hâlde, sırf memleketin *dâhilî* ve *hâricî* yüksek siyâset ve menfaatini nazarı itibâra alarak, belediye seçimlerine girmek karârı vermişken, seçim günü İstanbul vilâyetinde daha ilk saatlerde seçim komisyonlarının ve [Cumhuriyet] Halk Partisi mensuplarının her türlü müdahale ve tehditleri ile her tarafta seçimi ifsâd ettikleri görüldüğünden, bu seçimden çekilme karârına varılmıştır."[215]

Metin Toker'in seçim gecesini tasvir ettiği şu cümle, belediye seçimlerinin niteliğini göstermesi bakımından sanırım yeterlidir: "CHP [Parti] Müfettişi olan Dr. Kemâl Satır, [Ankara Belediyesi'nin] başkanlık odasında, [belediye] başkanının koltuğuna oturmuştu ve oradan sonuçları idâre ediyordu. (...) Telefonla ve rahat şekilde, oradan buradan, iştirâk oranı hakkında haber almaya [ve] tâlimatlar vermeye devâm etti." Üstelik bu sahne, bizzat Adnan Menderes ile DP genel merkezinde sekreter Basri Aktaş'ın önünde cereyân ediyordu. Satır, beledi-

214 **Ulus**, (27.5.1946); **Cumhuriyet**, (27.5.1946). Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 154; Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 49.

215 Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 50.

ye seçimlerini misâfirlerinin önünde idâre etmekten de çekinmemişti.[216]

Hemen ertesi gün, 27 Mayıs târihli *Ulus* gazetesi, değişik merkezlerdeki katılım oranlarını sunuyordu. Habere göre, katılım oranı genellikle yüksekti. Örneğin, Soma, İzmit, Manisa, Sivas, Giresun, Trabzon, Zonguldak, Konya, Tarsus, Kars ve Kayseri'de katılım oranı % 70'in üzerinde görünüyordu. Çanakkale, Aydın, Balıkesir, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne, Adana ve Kütahya'da bu oran % 60 civârındaydı. İzmir'in merkezinde katılım oranı % 20-30 arasındaydı. Bursa'da % 25, Hatay'da % 30, İstanbul'da % 54 (daha sonraki bir haberde İstanbul'un merkezindeki oy kullanma oranın % 42 ve tüm İstanbul'da bu oranın % 62 olduğu açıklanacaktır) ve Mersin'de de % 43 idi. Bursa'da oran % 38 iken, Bolu ve Düzce'de % 80 ve Edirne'de de % 50 dolayındaydı.[217] *Ulus* gazetesinin seçimlerin CHP'nin zaferi ile sonuçlandığı yolundaki yayını, 29 Mayıs târihli bir haber ile zirveye ulaşacaktır: Habere göre, oy kullanan seçmenlerin % 95,5'u CHP'li adaylara oy vermişti.[218] *Ulus* gazetesi yazarlarından Nihat Erim, "Muhalefet Mugâlata mıdır?" adlı yazısında, bu sorunun yanıtını da veriyordu. Erim'e göre, seçime katılma oranı ortalama % 60 ilâ 70 arasında değişiyordu.[219]

DP ise farklı rakamlar telâffuz ediyordu. DP'ye göre seçime katılım hayli düşük olmuştu. Oranlar, Ankara'da % 25, Adana'da % 30, Manisa'da % 31, İzmir'de % 15 ilâ 20, Balıkesir'de % 28, Bursa'da % 10 ilâ 24, Aydın'da % 20 ilâ 25 ve Gemlik'te % 44 idi.[220]

CHP 1946 yılı İzmir il kongresinde yapılan konuşmalardan anlaşıldığı kadarı ile, CHP, İzmir'de bütün belediye seçimlerini kazanmıştı. Seçime katılma oranı ise, İzmir merkezinde % 30 ve ilçelerinde ise % 35 ilâ 92 oranında gerçekleşmişti.[221]

---

216 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 153-154.

217 **Ulus**, (27, 29 ve 30.5.1946).

218 **Ulus**, (29.5.1946).

219 Nihat Erim, "Muhalefet Mugâlata mıdır?", **Ulus**, (1.6.1946). Erim, altı ay kadar önce **Ulus** gazetesinde "başyazarlık işinde" Fâlih Rıfkı Atay ile çalışmaya başladığını belirtiyor. Ayrıca, yine aynı sırada Hüseyin Câhit Yalçın'ın önerisiyle Tanin gazetesinde de yazılar yazmaya başlamıştı. (17 Ocak ve 8 Şubat 1946); Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 48-49.

220 **Cumhuriyet**, (27.5.1946). Tekin Erer, dönemin **Tasvir** gazetesi muhabiri olarak, seçimlere katılma oranının % 48 ilâ 50 olduğunu belirtiyor. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 264.

221 **CHP 1946 İzmir İl Kongresi**, s. 16.

Cumhuriyet gazetesi de bâzı oranlar veriyordu: Gazeteye göre, katılım oranı Bilecik'te % 35, Balıkesir'e bağlı Burhâniye'de % 50, Ankara'da % 35, Balıkesir'de % 28, Bursa'da % 24, Aydın'da % 25, İzmir'in merkez ilçesinde % 29 ve bütününde % 60, Manisa'da % 31, İzmit'te % 80, Adana'da % 53, Mersin'de % 43, Sivas'ta % 83, Tarsus'ta % 70, Amasya'da % 40 ve İstanbul'da % 44 idi.[222] Bu rakamlar, gazetenin ilerleyen günlerinde biraz değişecek ve örneğin Bursa için % 20 ilâ 30, Amasya için % 40, Kocaeli için % 75 ilâ 80 ve Aydın için % 53 olacaktır.[223] Diğer yandan, aynı gazetede yine Bursa için oran merkez ilçede % 23 ve il genelinde de % 58 ilâ 60 olarak sunuluyordu.[224] *Vatan* gazetesi, Ankara'da toplam 88.082 olan seçmenden yalnızca 35.089'unun oy kullandığını ileri sürüyordu.[225] İzmir'de ise seçmenlerin % 71'i seçime katılmamıştı.[226] CHP, seçime katılım oranının % 50 ilâ 60 olduğunu ileri sürüyordu. DP'ye göre bu oran ancak % 8 ilâ 40 arasındaydı.[227]

Seçim sonuçlarını da *Ulus* gazetesinden izlemek mümkündür: *Ulus* gazetesine göre, CHP pek az yerde kaybetmişti.[228] Örneğin, Urfa belediye meclisinde üç üyelik MKP adayları tarafından kazanılmıştı.[229] MKP, Adana'ya bağlı Osmâniye'de, Urfa'da, İzmir'e bağlı Turgutlu'da ve Hatay'ın bir ilçesinde seçimi kazanmış görünüyordu.[230] *Cumhuriyet* gazetesi, Turgutlu'da oy tasnifinin MKP'nin seçimi kazanacağının anlaşılması üzerine durdurulduğunu yazıyordu.[231] Diğer yandan, İstanbul'da MKP adayları önemli varlık gösterememişlerdi. Söz konusu adaylara CHP'li adaylara verilen oyların ancak % 5'i kadar oy verilmişti.[232] DP, Adana'da, Bilecik'te, Kastamonu'ya bağlı bir ilçede, Uşak'ta ve Afyon'da seçimi kazanmıştı. Aynı şekilde Hatay'a bağlı Reyhanlı ve

222 **Cumhuriyet**, (27-28.5.1946).

223 **Cumhuriyet**, (28-29.5.1946).

224 **Cumhuriyet**, (29-30.5.1946).

225 **Vatan**, (28.5.1946).

226 **Vatan**, (31.5.1946).

227 **Cumhuriyet**, (28.5.1946).

228 **Ulus**, (4.6.1946).

229 **Ulus**, (4.6.1946); **Cumhuriyet**, (31.5.1946).

230 **Cumhuriyet**, (28.5.1946); **Vatan**, (28-29.5.1946).

231 **Cumhuriyet**, (28.5.1946).

232 **Cumhuriyet**, (28.5.1946).

Kırıkhan'da ve Balıkesir'e bağlı Burhâniye'de bağımsız adaylar seçimi kazanmışlardı. Gördes'de de belediye seçimini DP adayı kazanmıştı. Kırıkkale belediye meclisinde de altı üyelik MKP adayları tarafından kazanılmıştı.[233] Orhangâzi'de de seçimi muhalefet kazanmıştı.[234] *Cumhuriyet* gazetesine göre, DP adayları 18 il merkezinde seçimi kazanmışlardı. Kastamonu'ya bağlı bir ilçede de seçimi DP adayı kazanmıştı. Diğer yandan, Afyon Vâlisi, Afyon'daki seçimi DP'nin kazandığı yolundaki haberleri tekzib etmişti.[235] Bir başka tekzib Urfa ile ilgiliydi ve CHP, Urfa'da seçimi MKP adaylarının değil, fakat CHP adaylarının kazandığını belirtiyordu.[236] *Cumhuriyet* gazetesi, seçimlerden yaklaşık iki ay sonra verdiği bir haberde, DP'nin Burdur, Afyon ve Uşak'ta belediye seçimlerini kazandığını duyuracaktır.[237]

Ancak Danıştay, DP'nin Afyon, Uşak ve Reyhanlı'da kazandığı belediye seçimlerini birkaç ay sonra iptâl edecektir.[238] Hatırlanacağı gibi, onbeş yıl önce SCF'nin başına gelenler, hiç değişmeden DP'nin de başından geçmeye başlamıştı bile! Ortada hiçbir değişim işâreti yoktu.[239]

DP Kütahya milletvekili Hakkı Gedik ve üç arkadaşının Uşak ve Gediz belediye seçimleri ile DP Çanakkale milletvekili Nûrettin Ünen'in Uşak belediye seçimlerine ilişkin sözlü soruları ise, konunun TBMM gündemine alınarak görüşülmesi için vesile olacaktır.[240]

İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, TBMM'de yaptığı açıklamada, Uşak belediye seçiminin "164 oy pusulasının kânuna göre mûteber görülmemesi ve seçmenlerin oylarını kullanırken hüviyetlerinin tahkik edilmemesi yüzünden" Danıştay tarafından 23 Eylül 1946 târihinde iptâl edildiğini bildiriyordu. Bunun üzerine, 26

233 **Cumhuriyet**, (27-29.5.1946); **Vatan**, (28-30.5.1946); **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 391. DP'nin Malatya Arabgir'de seçimi kazandığına ilişkin bir gazete haberi için bkz. **Vatan**, (9.6.1946). Ayrıca bkz. Karpat, **age**, s. 138-139.

234 **Vatan**, (29.5.1946).

235 **Cumhuriyet**, (29.5.1946).

236 **Vatan**, (3.6.1946).

237 **Cumhuriyet**, (18.7.1946).

238 **Vatan**, (9.10.1946).

239 Bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**, s. 332-333.

240 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, 42. Birleşim, (10.2.1947).

Ocak 1947 târihinde seçim yinelenmiş ve bu kez CHP adayı seçimi kazanmıştı. Sökmensüer'in açıklamasına göre, Uşak'ta toplam 9.435 seçmen vardı ve oy kullanan seçmen sayısı da 7.968 idi. Oyların 4.292'si CHP ve 3.703'ü de DP için kullanılmıştı. Aradaki oy farkı yalnızca 598 idi. Bu kez 118 oy geçersiz sayılınıştı ve bu oyların 55 adedinin DP ve 41 adedinin de CHP için kullanılmış olduğu saptanmıştı. Sökmensüer, Danıştay'ın 17 yerde belediye seçimini iptâl ettiğini de hatırlatıyordu. Bunların sâdece beşi DP adaylarının seçimi kazandığı yerlerdi. Kalan onikisi ise, CHP adaylarının kazandığı seçim bölgeleriydi.[241]

Oysa DP sözcüleri, Uşak belediye seçiminde DP oylarının bilinçli olarak iptâl edildiğini ileri sürmüşlerdi. Örneğin, DP Kütahya milletvekili Ahmet Tahtakılıç, Danıştay'ın, seçim sonucuna etkili olmasa da, seçim sırasında gerçekleşen bâzı önemsiz ve yasal olmayan davranışları önemli bulduğunu belirtirken, TBMM'nin 1946 milletvekili erken genel seçimi sonrasında milletvekili tutanaklarının onayı sürecinde aynı özeni göstermediğini ileri sürecektir.[242]

Daha sonra TBMM'de iki dönem DP Erzurum ve Trabzon milletvekili olarak görev yapacak ve ondan sonra da Hürriyet Partisi saflarında siyâsete devâm edecek olan Emrullah Nutku, günlüğünde, o sırada Erzurum'da yedeksubay olarak bulunduğu ve Üçüncü Ordu'da askerî adlî hâkim (üçüncü şube müdür vekili) olarak görev yaptığı sırada, Erzurum'da yapılan belediye seçimleri hakkında şunları yazıyor:

> "[Erzurum'da DP] müteşebbis heyeti[ni] kuracak altı kişiden üçü belediye seçimlerini kazandı [ve] üyeliğe seçildiler. (...) Bura belediye seçimleri, hâlen belediye reisi olan eski İttihatçılardan Küçük Kâzım'ın elinde oyuncak oldu. Katılma oranı % 40 olduğu hâlde, gizli tasnif usûlünden faydalanarak, sandık içine doldurduğu oy pusulaları ile oranı % 95'e çıkarmış... (...) Seçimlerde şehir halkı oldukça cesur davranarak, listedeki [Cumhuriyet] Halk Partililerden çoğunu silmiş... Ama seçim açık, tasnif gizli olunca, bunu demokratik bir seçim saymak abes..."[243]

241 **TBMM TD**, (aynı yerde), (10.2.1947).

242 **TBMM TD**, (aynı yerde), (10.2.1947). Ayrıca bkz. **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, 43. Birleşim, (12.2.1947).

243 Nutku, **age**, s. 16 ve 18.

DP'nin bâzı yerlerde belediye meclisi seçimini kazanması, DP'nin el altından seçime katıldığı şeklinde yorumlanacaksa da, bizzat Bayar, bu tür söylentileri kesin bir dille tekzib edecektir. Bayar'a göre, "Belediye seçimlerinde yurdun hiçbir yerinde (...) [DP] adına ne aday listesi çıkartılmış, ne de başka herhangi bir sûrette aday ileri sürülmüştü. (...) Yer yer müstakil listelerin görülmüş olması [da], (...) [DP'nin] açık veyâ kapalı seçimlere katılmış olduğuna [dâir] delil olarak gösterilemez[di]. O kadar ki, bu müstakil listeler, henüz [DP] teşkilâtının yapılmadığı birçok yerlerde görülmüş ve hattâ bâzı [Cumhuriyet] Halk Partisi mensuplarınca tertip olunduğu anlaşılan bu gibi listelerin, Cumhuriyet Halk Partisi['nin] listelerine karşı [seçimi] kısmen veyâ tamâmen kazanmış oldukları da tahakkuk etmişti."[244]

Cumhuriyet gazetesinin haberi ise daha tarafsız bir konumu yansıtıyordu: "Memleketin muhtelif yerlerinde seçim çok münâkaşalı oldu. (...) Seçime iştirâk edenlerin sayısı da umulduğu kadar değildi."[245] MKP'nin seçimlerde uygulanan baskı ve usûlsüzlükleri protesto etmek amacı ile İstanbul'da yapmak istediği mitinge ise izin verilmeyecektir.[246]

Belediye seçimlerine ilişkin siyâsî tartışmalar

DP Manisa milletvekili Hikmet Bayur, 27 Mayıs'ta TBMM'de belediye seçimlerini bir soru şeklinde gündeme getirir.[247] Bayur'a göre, Ankara'da yapılan belediye seçimlerinde seçmenler, devlet güçleri tarafından âdetâ zorla ve resmî çağrılarla sandık başına getirilmişlerdi. Bu nedenle de seçimlerde oy kullanan seçmenlerin tamâmının gönüllü oy kullandığı ve iktidârı desteklediği söylenemezdi.

---

244 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 15-16. Ayrıca bkz. Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 74; Us, **age**, s. 679.

245 **Cumhuriyet**, (27.5.1946).

246 **Cumhuriyet**, (29.5.1946); **Cumhuriyet**, (1.6.1946); **Vatan**, (29.5.1946).

247 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 23, 57. Birleşim, (31.5.1946). Kenan Öner de, anılarında, belediye seçimlerinde yapılan usûlsüzlükleri anlatıyor. Öner, **age**, s. 34-36. Seçimlerde görüldüğü ileri sürülen usûlsüzlükler için ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (27.5.1946); **Vatan**, (27.5.1946). Gazete haberlerine göre, âile reisleri, eşleri için de oy kullanmışlardı. Ayrıca, başkalarının yerine oy kullandırılması da söz konusuydu. Ayrıca bkz. **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 143. Hüseyin Câhit Yalçın'ın **Tanin** gazetesinde yayınlanan ve Bayur'a cevâbına ilişkin yazısı için ayrıca bkz. Yalçın, **Seçim Üzerine Yazılar**, s. 23-27. Ve ayrıca bkz. Eroğul, **age**, s. 16.

Baskı, tehdit ve korku seçim sonuçlarına yansıtılmıştı. Ayrıca, oylar da gizli kullandırılmamış ve yasada açık bir hüküm bulunmadığından, gizli bölme ya da oda sistemi uygulanmayarak, seçmenlerin oylarını herkesin gözü önünde kullanması yoluna gidilmişti. Aynı nedenle seçmenler dilediklerini seçmekten men edilmişlerdi.[248]

İçişleri Bakanı Hilmi Uran ise, Bayur'u yanıtlarken, belediye seçimlerine ilişkin ayrıntılı bilgi vermeyi tercih edecektir.[249] Uran'ın verdiği bilgilere göre, il merkezindeki belediyelerde seçime katılma oranı şöyleydi:

İl merkezindeki belediyeler	Seçime katılma oranı (%)
Afyon	77
Ağrı	84,4
Amasya	46
Ankara	41,5
Antalya	86,6
Aydın	52,2
Balıkesir	32,5
Bilecik	78
Bingöl	68
Bitlis	98
Elazığ	57
Bolu	65
Burdur	55
Bursa	24
Çanakkale	48,5
Çankırı	48,7
Çoruh	97
Kars	94
Kastamonu	47
Kayseri	78
Kırklareli	76
Kırşehir	76
Kocaeli	58,6
Konya	52
Kütahya	70

248 **TBMM TD**, (aynı yerde), (31.5.1946). Ayrıca bkz. Ziyad Ebüzziyâ, "Seçimlerin Aksayan Tarafları", **Tasvir**, (30.5.1946); **AT**, Sayı: 150, (Mayıs 1946); Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 155; Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 49.

249 **TBMM TD**, (aynı yerde), (31.5.1946).

Malatya	68
Maraş	45,2
Mardin	96
Muğla	31
Muş	71
Niğde	79
Ordu	83
Rize	63,5
Samsun	47
Seyhan	51
Siirt	48
Sinop	77
Sivas	83
Tekirdağ	71
Tokat	73
Trabzon	78
Urfa	?
Van	75,8
Yozgat	64
Zonguldak	80 [250]

Uran, 61 il merkezinde belediye seçimlerine katılma oranını sunuyordu. Ortalama katılım oranı % 64 idi.[251] Buna göre, ülkenin üç büyük kent merkezinde, İstanbul, Ankara ve İzmir'de seçimlere katılma oranı ortalaması % 38,5 idi. İstanbul ve Ankara arasında çok önemli bir fark yoktu ve oran % 40 ilâ 50 arasında değişiyordu. Oranı asıl düşüren ise, % 24,5 ile İzmir idi. Deyim yerinde ise, dönemin metropollerinde seçime katılma oranının düşüklüğü hemen dikkati çekiyordu.

Batı Anadolu bölgesindeki il merkezlerinde (Afyon, Aydın, Balıkesir, Kütahya, Denizli, Manisa, Isparta, Burdur, Eskişehir ve Muğla'da) seçime katılma oranı ortalaması % 52,5 idi ve ülke ortalamasının altında kalıyordu. Manisa, Muğla ve Balıkesir, % 30'larla birbirlerine çok yakın en düşük oranlar olarak dikkati çekiyordu. Kütahya, Isparta ve Afyon'da ise seçime katılma oranı % 70'i geçmişti. Aydın, Eskişehir, Burdur ve Denizli ise ortalamayı temsil ediyorlardı. Ama bu kent merkezlerinde de ortalama katılım ora-

250 **TBMM TD**, (aynı yerde), (31.5.1946).

251 **TBMM TD**, (aynı yerde), (31.5.1946).

nı, ülke ortalamasının bir hayli altındaydı. Dolayısıyla Batı Anadolu bölgesinde katılım ülke ortalamasının altındaydı.

Marmara ve Trakya bölgesindeki il merkezlerinde (Bilecik, Bursa, Çanakkale, Edirne, Kırklareli, Kocaeli, Tekirdağ ve Zonguldak'ta) oranlar hissedilir derecede değişiyordu. Bursa % 24 ile oran bakımından bir hayli düşük görünüyordu. Buna karşılık, Çanakkale, Edirne, Kırklareli ve Kocaeli illeri, % 50 ilâ 60 arasında yer alan ortalama bir rakamı gösteriyordu; ama yine de ülke ortalamasının altında kalmışlardı. Yüksek oranlar % 70 ilâ 80 ile Zonguldak, Bilecik ve Tekirdağ'da görülüyordu. Bu bölge de katılım bakımından önde sayılamazdı.

Karadeniz bölgesindeki il merkezlerinde (Amasya, Giresun, Ordu, Rize, Sinop, Samsun ve Trabzon'da) seçime katılma oranı % 70 ilâ 85 ile Giresun, Ordu, Sinop ve Trabzon'da hayli yüksekti. Buna karşılık, diğer il merkezlerinde ortalama bir düzeydeydi ve ülke ortalamasının da altındaydı.

Akdeniz bölgesindeki il merkezlerinde (Antalya, Hatay ve İçel'de) seçime katılma oranının ortalaması, Antalya'da biraz daha yüksek ve ülke ortalamasına yakın, ama İçel'de ortalamanın epey altında iken, Hatay'da % 26 ile çok düşüktü. Bu bölge de katılım bakımından doyurucu sayılamazdı.

Orta Anadolu bölgesinde yer alan il merkezlerinde (Bolu, Burdur, Çankırı, Çoruh, Çorum, Gümüşhâne, Isparta, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Konya, Niğde, Tokat ve Yozgat'ta) oranlar farklıydı ve göreli olarak da yüksekti. Gümüşhâne, Çoruh ve Çorum'da bu oran % 90'ın üzerindeydi. Isparta, Kayseri, Kırşehir, Niğde ve Tokat'ta da katılım oranı % 70 ilâ 80 ile bir hayli yüksekti. Çankırı, Kastamonu, Kayseri, Burdur, Konya, Yozgat ve Bolu'da ise oran, ülke ortalamasının da altındaydı. İç Anadolu bölgesi, seçime katılım bakımından daha dikkat çekiciydi.

Doğu Anadolu bölgesinde bulunan il merkezlerinde (Ağrı, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Kars, Malatya, Maraş, Mardin, Sivas ve Van'da) oranlar yüksek gibi görünüyordu. Ağrı, Bitlis, Erzincan, Erzurum, Kars, Mardin, Sivas ve Van'da seçime katılım oranı % 78 ilâ 98 ile çok yüksekti. Bingöl'de ülke ortalamasına yakın, Elazığ ve Maraş'ta ise, ülke ortalamasından düşüktü. Doğu Anadolu bölgesi seçime yakın ilgi göstermişti.

Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan il merkezlerinde ise (Diyarbakır, Gâziantep, Hakkâri, Muş, Siirt ve Urfa'da) oranlar yine ortalamanın çok üzerindeydi. Sâdece Sivas ortalama bir orana sâhipti. Güneydoğu Anadolu bölgesi de seçime katılımda önde geliyordu.

Uran'ın açıkladığı resmî rakamlara göre, ülkenin sanâyi, ticâret, kültür ve eğitim bakımından göreli olarak daha gelişmiş bölgelerinde bulunan il merkezleri, seçime katılmakta daha çekimser davranmış gibi bir tablo çiziyorlardı. Buna karşılık, göreli olarak çok daha geri kalmış bölgelerde bulunan il merkezleri, seçime katılım bakımından çok daha ileri bir seviyedeydiler.

Bu saptama, göreli olarak gelişmiş bölgelerdeki seçmenlerin seçime katılmaktaki isteksizliğini ve bu süretle de iktidâra yönelik hoşnutsuzluğunu göstermesi bakımından önemlidir. Eğer muhalefetin ileri sürdüğü gibi, iktidar seçimlere katılmak husûsunda seçmenler üzerinde özel bir hassâsiyetle durmuşsa, bu hâlde nisbeten kalabalık merkezlerdeki seçmenlerin bu türden müdahalelere karşı daha direnç gösterebildikleri sonucuna ulaşmak mümkündür. Bunun aksi de göreli olarak daha küçük ve az nüfuslu yerleşim merkezleri için geçerlidir. Bu tür merkezlerdeki seçmenler, iktidârın üzerlerindeki görünür ya da görünmez baskısını daha çok hissetmiş ve bu tür bir müdahaleye karşı direnç göstermekte zayıf kalmış olabilirler. Nitekim, seçim sonuçlarının, daha doğrusu seçime katılma oranlarının göreli olarak daha gelişmiş büyük yerleşim merkezleri ile göreli olarak geri kalmış küçük yerleşim merkezleri arasında hissedilir ve gözle görülür şekilde farklı olması, muhtemelen bu varsayımın doğru olduğunu gösterir.

Zâten muhalefet de, seçime katılma oranlarının resmî olarak açıklanan rakamına itirâz etmekten çok, bu rakamın iktidârın görünür ve görünmez müdahaleleri ile seçmenlerin kendilerini oy kullanmakla yükümlü görmeleri sonucunda oluştuğunu ileri sürecektir. Dolayısıyla muhalefete göre, gerçekte arzu ederek oy kullanan seçmen sayısı bu oranın hayli altındaydı.[252]

252 Bugün artık elimizde İçişleri Bakanlığı'na âid 14 Haziran 1946 târihli resmî bir yazıda seçime katılım oranlarına ilişkin geniş ve ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Başbakanlığa sunulan yazıdayer alan bilgilere göre, il merkezlerinde seçmen adedi, oy kullanan seçmenler ile seçime katılım oranı şöyleydi:

İl	Seçmen adedi	Seçime katılan seçmen adedi	Seçime katılım oranı (%)
Afyon	12.447	9.594	76
Ağrı	2.710	2.505	84,4
Amasya	6.822	3.215	46
Antalya	10.981	7.323	66,6
Ankara	88.082	36.355	41,2
Aydın	8.996	4.704	52
Balıkesir	15.020	4.886	32,5
Bilecik	2.540	910	35,8
Bingöl	649	443	68
Bitlis	3.198	3.138	98
Bolu	3.498	2.391	67,8
Burdur	8.331	4.864	58
Bursa	43.116	10.207	23
Çanakkale	4.808	2.350	48
Çankırı	5.785	2.820	48
Çoruh	1.579	1.539	97
Çorum	9.983	8.978	88,8
Denizli	9.164	5.607	61,3
Diyarbakır	17.245	14.217	82
Edirne	12.010	6.201	50
Elâzığ	10.974	6.318	57,5
Erzincan	4.878	3.820	78
Erzurum	14.447	13.537	95
Eskişehir	39.300	17.080	43
Gâziantep	28.943	20.525	70,8
Giresun	5.759	4.042	70
Gümüşhâne	1.806	1.218	67
Hakkâri	1.158	1.036	89
Hatay	11.818	3.155	26
İçel	12.574	5.865	46
Isparta	8.353	6.843	81,8
İstanbul	474.887	236.901	49,9
İzmir	108.102	26.507	24,5
Kars	7.195	6.770	94
Kastamonu	6.803	3.191	47
Kırklareli	6.786	3.713	58
Kayseri	25.486	20.007	78
Kırşehir	6.025	4.611	76
Kocaeli	12.052	7.067	58,6
Konya	20.358	10.727	52,6
Kütahya	9.014	6.313	70
Malatya	17.899	13.152	73
Manisa	20.746	7.188	34
Maraş	12.282	5.680	46,2
Mardin	15.623	15.088	97
Muğla	5.958	1.848	31
Muş	4.922	3.447	70
Niğde	4.771	3.762	78

Ordu	4.621	3.948	85
Rize	5.904	5.292	89
Samsun	19.100	9.121	42
Sinop	2.050	1.563	77
Seyhan	39.871	20.508	51
Siirt	16.249	7.940	48
Sivas	12.288	15.155	83
Tekirdağ	6.863	4.874	71
Tokat	9.436	6.931	73
Trabzon	10.990	8.600	78
Urfa	4.942	4.478	90,6
Van	3.728	2.826	75,8
Yozgat	5.630	3.606	64
Zonguldak	8.607	6.938	80
Toplam	1.316.342	693.990	52,7

Buna göre *illerde* seçmen adedi, oy kullanan seçmenler ile seçime katılım oranı ise şöyleydi:

İl	Seçmen adedi	Seçime katılan seçmen adedi	Seçime katılım oranı (%)
Afyon	33.699	24.027	71
Ağrı	6.999	5.168	73,8
Amasya	18.944	12.314	65
Antalya	21.707	14.167	65
Ankara	115.945	57.800	49
Aydın	42.220	24.907	58,9
Balıkesir	71.269	440.666	57
Bilecik	16.124	11.292	70
Bingöl	2.051	1.405	68,5
Bitlis	6.997	6.696	95
Bolu	15.864	9.720	61
Burdur	15.741	9.566	60
Bursa	83.652	32.800	39
Çanakkale	26.221	14.836	56,5
Çankırı	11.479	7.561	65
Çoruh	6.688	5.989	89,5
Çorum	24.065	18.554	77
Denizli	50.059	25.197	50
Diyarbakır	31.279	23.417	74
Edirne	20.053	11.211	55
Elâzığ	18.564	10.257	54
Erzincan	10.073	7.855	77
Erzurum	21.678	19.717	90,9
Eskişehir	47.499	21.683	45
Gâziantep	45.477	30.269	63
Giresun	15.387	11.573	75
Gümüşhâne	8.328	5.725	68
Hakkâri	1.908	1.752	91
Hatay	36.269	18.998	52

İçel	34.644	18.575	53
Isparta	26.011	19.587	75
İstanbul	487.820	244.313	50
İzmir	196.234	80.247	40
Kars	17.991	16.641	92
Kastamonu	24.026	13.707	57
Kırklareli	20.816	12.966	62
Kayseri	52.121	40.239	77
Kırşehir	14.446	11.384	78
Kocaeli	44.124	25.834	58,5
Konya	75.545	52.321	69
Kütahya	39.093	25.169	64
Malatya	43.825	33.284	75,9
Manisa	76.241	36.749	48
Maraş	21.157	9.388	44
Mardin	30.891	24.909	80,6
Muğla	22.306	9.987	44,7
Muş	6.474	4.589	70
Niğde	40.005	28.487	71,2
Ordu	12.119	9.518	78
Rize	8.739	7.624	87
Samsun	41.526	20.664	49,7
Sinop	7.738	4.495	58
Seyhan	56.938	31.652	55
Siirt	20.701	10.977	53
Sivas	35.434	28.132	79,4
Tekirdağ	25.675	13.731	53,4
Tokat	24.415	17.405	71,2
Trabzon	16.383	13.212	80
Tunceli	4.245	3.233	76
Urfa	23.389	20.628	88
Van	8.851	7.217	81
Yozgat	13.626	9.766	71,6
Zonguldak	27.398	20.957	76
Toplam	2.429.486	1.412.709	58,1

BCA BMGMK, [Katalog Numarası: 030 10/82 540 1]. Bu yazıda verilen bilgiler bununla sınırlı değildir. Araştırmacıların dikkatini çekmek isterim ki, yazıda ilçeler bazında seçim sonuçlarına da yer verilmiştir. Hayli uzun olan bu listeyi buraya almadım.

Yine İçişleri Bakanlığı'nın 5 Temmuz 1946 târihli ve Başbakanlığa hitâben kaleme alınmış olan bir başka yazısında da, bu kez belediye seçimlerine katılan kadınların sayısına ve oranına ilişkin bilgi verilmektedir. Buna göre, kadınların seçime katılım oranı Bitlis ve Erzincan'da (il merkezlerinde) % 99 iken, Urfa'da (il merkezinde) yalnızca % 17,5 idi. Türkiye çapındaki katılım oranı ortalaması ise il merkezleri için % 44 olarak saptanmıştı. Bu oran il merkezlerinde ortalama % 60'a kadar yükseliyordu. İllerde kadınların katılım oranı ortalaması ise % 52 idi. Bu rakam, İstanbul'da % 41, Ankara'da % 36 ve İzmir'de de % 34 idi. Rekor ise % 95 ile Bitlis'teydi. Genel eğilim, doğuda kadınların seçime katılım oranının batıya kıyasla olağanüstü yüksek olmasıydı: Gâziantep % 49, Urfa % 56, Muş % 63, Bingöl % 69, Diyarbakır % 76, Van % 78, Ağrı % 80, Erzurum ve Hakkâri % 83, Kars % 90 ve Siirt % 92 oranı ile önde geliyordu! **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/82 540 2]. Araştırmacıların dikkatine sunmak isterim ki, bu listelerde beledi-

Uran ise, seçmenlerin oy kullanmaları gereken yerleri tam olarak saptamakta güçlük çektiklerini açıklıyor ve pek çok seçmenin de seçmen kütüklerinde yer almadıkları için seçime katılma oranının nisbeten düştüğünü belirtiyordu. Bâzı hatâlar olmuş olsa bile bunlar istisnâîydi ve eğer düzeltilmesi gerekiyorsa, bu her zaman için mümkündü. Nitekim, seçime yönelik değişik itirâzlar incelemeye alınmıştı.

Uran, TBMM'de yaptığı açıklamada, Bayur'un ileri sürdüğü gibi, Ankara'da seçimden bir gün önce "belediye tarafından vazifeli kılınan muhtarlarla bekçiler"in gerçekten de "kapı kapı dolaştıkları"nı belirtiyordu. Ama bunun nedeni, "seçim bürolarının karışıklığı ve isâbetle tesbit edilmemiş olması yüzünden rey verme imkânını bulamayan birçok Ankaralı seçmen['in] ancak belediyenin gösterdiği bu titizlik ve yardım sâyesinde reyini kullanmak imkânını bulmuş" olmasıydı. "Çünkü, bu kapı kapı dolaştığından şikâyet ed[il]enler, uğrayabildikleri âile reislerine, kendi seçim sandıklarının numarasını ve bulunduğu yeri gösteren ve seçime iştirâki de ricâ eden pusulalar dağıtmışlardı." Diğer yandan, hayli eleştiriye konu olan, sandık başlarında kapalı mekânlar düzenlenmemiş olması karşısında, iktidâr, bunun yasanın öngördüğü bir hüküm olmadığını ve bu nedenle iktidârı eleştirmenin de doğru olmayacağını bildiriyordu.

Oysa Hikmet Bayur, hatırlanacağı gibi, 1945 yılının Aralık ayında yapılan milletvekili ara seçiminde Denizli'den aday olan Yusuf İleri için "başına binbir dert gelmiştir" diyordu.[253] Bayur'a göre, Millî Korunma Kânunu[254] gibi aslında gerçek hedeflerine karşı hiçbir işlev görmemiş yasalar, iktidârın elinde ancak "istedikleri adama, tüccara, esnafa, dükkâncıya vesâireye kanca takmaya yarar"dı. "Bunlar, dâimâ 'Neme lâzım... Kafa tutar vaziyet alırsam, mimlenirim... Belediye vardır... Millî Korunma [Kânunu] vardır...

---

ye seçimlerine katılan erkek ve kadın seçmenler için ayrıca düzenlenmiş rakamlara da yer verilmektedir. Bu listeden il bazında seçimlere katılan erkek ve kadınlar ile erkek ve kadınların oranlarına ilâveten ilçelerde seçime katılan kadın seçmenlerin sayılarına ve oranlarına da ulaşmak mümkündür. Bu uzun ve ayrıntılı listeye de burada yer vermedim.

253 **TBMM TD**, (aynı yerde), (31.5.1945). Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in TBMM'de yaptığı bir açıklamadan öğreniyoruz ki, Yusuf İleri, Millî Eğitim Bakanlığı'nda memurdu. **TBMM TD**, (aynı yerde), (31.5.1945). Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 765.

254 Millî Korunma Kânunu ile ilgili ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 371-443.

Mütemâdiyen benim peşimdedir...' diye ifâdede" bulunuyorlardı ve iktidardan çekiniyorlardı. "Bu biçim davranış, yurttaşta şu duyguyu uyandırıyor[du]: 'Seçim idâreyi ve benim yaşayışımı düzeltmek için bir vâsıta değildir. Seçim, benim için bir mecbüriyet ve bir angaryadır.' diyor. 'Bunu istenildiği şekilde yaparsam, rahat bırakılırım... Olmazsa, rahat olmam...'"

Bayur, seçimlerde sandık başında gizli oy kullanma bölmesi olması gerektiğini vurguluyor ve Uran'ın açıkladığının aksine, isteyenin değil, oy kullanmaya gelen herkesin oyunu zorunlu olarak bu gizli bölmede vermesi gerektiğini belirtiyordu. Aksi hâlde, Bayur'a göre, sandık başında ve herkesin gözleri önünde oy kullanan seçmen yanında, oyunu kullanmak için gizli bölmeye geçmeyi tercih eden seçmen arasında derhâl bir ayrım olurdu. Bayur'a göre, bu ayrımın açık bir anlamı vardı. İktidar partisine oy verecek olan seçmen, bu işlemini herkesin gözü önünde yapmaktan çekinmezken, muhalefete oy vermek isteyecek olan seçmen, bu işlemi, iktidârın gözünün önünde değil ve onun bilgisi dışında, gizli bir bölmede yapma ihtiyâcını duyacaktı. Dolayısıyla, eğer gizli bölmede oy kullanma ihtiyârî olursa, bu takdirde gizli bölmede oy kullanmak isteyebilecek bütün seçmenler, iktidârın gözünde kuşkulu hâle gelecekti. Çünkü, bu seçmenler, büyük bir ihtimâlle muhalefete oy vermeye hazırlanan seçmenlerdi ve bu işlemin gizli kalmasını tercih ediyorlardı. Bu durumda seçmenler, iktidar tarafından mimlenmemek için gizli bölmeye girmeye cesâret edemeyeceklerdi. Bayur, gizli bölme uygulamasına geçilmesini ve seçmenlerin oylarını bu gizli bölmede kullanmalarının da zorunlu olmasını istiyordu.[255]

Belediye seçimlerine ilişkin tartışmalar, görüldüğü gibi, Hikmet Bayur'un basit bir sorusu ile TBMM'nin gündemine gelmiş ve Bayur'un iddiâları, iktidar tarafından yanıtlanmak sûreti ile göreli olarak fazla da bir çatışma yaratmadan kapanmış gibi görünüyordu. Belediye seçimlerinin önemli bir siyâsî çatışma alanı yaratmamasının esas nedeni, ana muhalefet partisi olarak DP'nin bu seçimlere katılmamış olmasıydı. DP, katılmadığı bir seçimle ilgili olarak, ancak bu kadar bir eleştiride bulunabilirdi ve nitekim bulunmuştur da...

255 **TBMM TD**, (aynı yerde), (31.5.1945).

Belediye seçimlerine ilişkin verilen bütün bu bilgiler, ister resmî olsun, isterse basında yayınlandığı şekli ile gayri resmî olsun eksikti. İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın TBMM'de yaptığı açıklamada ortaya koyduğu rakamlar ilk sonuçlardı ve yalnızca il merkezlerindeki katılım oranlarına ilişkindi. Oysa, gerek diğer merkezlerdeki katılım oranları, gerekse değişik merkezlerdeki adayların aldıkları oy oranları tamâmen belirsizdi ve hiç açıklanmamıştı. Nitekim Bayar da, bu duruma dikkat çekiyor ve Ankara'da oy kullanan seçmenlerin toplam seçmenlere oranının % 40 olduğu hâlde, CHP adaylarına oy veren seçmenlerin toplam seçmenler arasında ancak % 25 ilâ 30 arasında bir orana sâhip olduğunu açıklıyordu. Bu elbette bir tahmindi; fakat muhalefet partisinin kendi gücünü tasvir etmesi bakımından anlamlıydı. Bayar'a göre, İzmir, Bursa ve Balıkesir gibi merkezlerde katılım oranı % 25'i geçmemişti ve iktidar partisinin alabildiği oy oranı da tüm seçmenlerin % 15'ini geçmiyordu. Ancak bu açıklama da bir tahminden öteye gitmiyordu.[256]

Seçim üzerine tartışmalar, iktidarda belirli bir gerilim yaratmış olmalı ki, Nihat Erim, demokrasiye ilişkin görüşlerini ifâde etmek *ihtiyâcını hissetmişti*:

> "Sosyal bünyede derin rahatsızlık müşahade edildiğinde, bunu gidermenin yolu, bir müddet için 'hürriyet ilâhının üzerine bir şal örtmek' ve yukarıdan aşağı bir otorite tesis eylemektir. (...) Şu noktayı aslâ unutmamak lâzımdır: Demokrasi veyâ başka herhangi bir idâre tarzı, Türk milletinin iyiliğini ve refahını sağlayabileceği nisbette ve yalnız o nisbette değer verdiğimiz bir vâsıtadır. (...) Demokrasi... Evet... Fakat bir sürü yaygara ile bulandırılan hava içinde demogojinin hâkim olması... Bu, Türkiye'de hiçbir zaman görülmeyecektir."[257]

Nihat Erim için bu târihten sonra siyâsî literatüre girecek olan "Şalcı Erim" sıfatı, bu yazıdan sonra dillere düşecektir! Erim'in ikâzı çok açıktı. Bütün bu gelişmeler, aslında yalnızca bir tecrübeydi; eğer işler istenildiği ya da beklenildiği gibi gitmezse, yolun yarısından geri dönülmesi her zaman için mümkündü. Artık derdine yanmak da muhalefete kalırdı! 1946 yılının ortalarında dahi, hürriyetin yeniden ilânının beklenebileceği iktidârın resmî yayın

256 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 16-17.

257 Nihat Erim, "Demokrasi Gâye midir, Vâsıta mıdır?", **Ulus**, (30.5.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş (1946-1950)**, s. 49-50; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 74.

organından rahatça ilân edilebiliyordu! "İkinci parti" açısından bu uyarı yeterince açık sayılırdı. Erim, elbette sâdece kendi adına konuşmuyordu. İktidârı seslendiriyordu.

Nihat Erim, söz konusu yazısında ileri sürdüğü görüşlerinde muhtemelen Çankaya Köşkü'nden de etkilenmişti. Nitekim, Metin Toker'in anlatımı ile 14 Haziran akşamı Çankaya Köşkü'nde cereyân eden bir görüşme bu tahmini doğruluyor. Metin Toker, bu konuda şunları anlatıyor:

> "Gerçekten de bilhassa DP kurulduktan sonra yakın etrâfından İsmet İnönü'ye çok ikâz sesi geldi. Açılan yeni hayat içinde şahsının hücumlara mâruz kalacağı, otoritesinin sarsılacağı, kendisine yapılmayanın bırakılmayacağı söylendi. İnönü kendisini bunların hepsiyle başa çıkacak güçte görüyordu. Bir vahim tehlike ile karşılaşıldığı takdirde ise, gereken tedbirleri alabilirdi.
>
> Bu konuda 1946 [yılı]nın 14 Haziran akşamı Çankaya'da cereyân etmiş bir konuşma ilgi çekicidir.
>
> Çankaya'nın o akşamki misâfirleri, [İçişleri Bakanı] Hilmi Uran, [CHP] Manisa Parti Müfettişi Hüseyin Hulki Cura ve Nihat Erim'dir. Sonradan onlara Başbakan Şükrü Saraçoğlu da katılacaktır.
>
> Nihat Erim, DP tarafından basın yoluyla ve memlekette yürütülen propagandalardan şikâyetçidir. Propagandaları muzır, yayınları zararlı bulmaktadır. Bunların işi anarşiye götüreceğinden endişelidir. İnönü'ye bunu hatırlatır. İnönü der ki:
>
> 'Buna imkân vermem... Ben ihtilâlci ve Kuvâyı Millîyeci İsmet'im... Bu devleti yoktan bu hâle getirdik. Üç beş çapulcuya maskara ettirmeyeceğiz. Yaptığımız bir tecrübedir. Muvaffak olursak, ne âlâ... Olmazsa vazgeçer, birkaç sene daha eski usûlde gideriz. Sonra yeniden tecrübe ederiz.'
>
> Nihat Erim, bu sözleri akşam evine döndüğünde acendasına not etmiştir. Daha sonra, bunlardan mülhem olarak, gerekirse hürriyet ilâhesinin üstüne muvakkaten şal atacağından bahsedecektir."[258]

Metin Toker'in tek yanılgısı târihle ilgilidir. Çünkü, Erim'in söz konusu makâlesinin târihi 30 Mayıs olduğuna göre, Erim'in makâlesini bu görüşmeden sonra yazmış olması mümkün değildir. Toker'in yanlışı, bu görüşme ile Erim'in makâlesi arasında doğrudan neden-sonuç ilişkisi kurmaktır. Belki de doğrusu, Erim'in Çankaya Köşkü'nde sık yinelenen bu tür konuşmalardan etkilenerek ya

258 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 128.

da bu tür konuşmalar üzerine *Ulus* gazetesindeki yazısını yazmış olmasıdır. Nitekim Nihat Erim'in 14 Haziran 1946 târihli günlüğünde, Metin Toker'in cümleleri tıpkı tıpkısına yazılıdır.[259] Seçimlere doğru gidilirken bile rejimin kalıcılığından değil de, hâlâ "tecrübe"den söz ediliyor olabilmesi; gerekirse yeni dönemin sona erebileceği ihtimâlinin her an gerçekleşebileceğini ortaya koyuyordu. Bu da tezimi yeniden doğrulamaktadır.

Adnan Menderes, Erim'in makâlesini yanıtlayacaktır.[260] Diğer yandan, Hüseyin Câhit Yalçın da, Hikmet Bayur'un seçimlere ilişkin iddiâları üzerinde duruyor ve bütün bu iddiâların, doğru bile olsalar, sayıca azlığına işâret ediyor ve "sakatlıklar"ın düzeltileceğini vurguluyordu.[261]

Belediye seçimlerinde yapıldığı iddiâ edilen seçim usûlsüzlükleri ile baskılar ve zorlamalar, yalnızca muhalefet partilerinin değil, fakat Moskova radyosunun da yayınlarında geniş yer buluyordu. Bu çakışma, iktidârın muhalefeti Moskova ile işbirliği yapmakla suçlaması için yeterliydi ve muhalefetin bu aşamada bu türden bir suçlama ile karşılaşmaması için herhangi bir neden de yok gibi görünüyordu. Çünkü, Moskova ile işbirliği vatan hâinliği anlamına gelecekti. Bu da, muhalefetin siyâsî meşrûiyetinin sonu demekti. Bu nedenle, belediye seçimlerine ilişkin iddiâlarda ısrarlı davranmak, muhalefet açısından böyle bir çıkmaza girmek anlamına da geliyordu. Nitekim iktidar yanlısı basın, Moskova'ya yanıt verirken, aynı zamanda üstü kapalı olarak ve imâ edercesine muhalefete de yanıt vermiş oluyordu. Oysa Moskova radyosu büyük ölçüde muhalefetin iddiâlarını yayınlamakla yetinmişti. Bu, muhalefetin iddiâları ile Moskova radyosuna malzeme vermesi ve iktidârı yabancılara jurnal etmesi anlamına da geliyordu. Bu da, muhalefet açısından meşrûluk sorunu yaratabilecek bir siyâsî konumdu.

---

259 Erim, age, (Cilt: 1), s. 59.

260 Adnan Menderes, "Ulus Gazetesindeki Bir Cevap Münâsebeti İle", **Vatan**, (22.6.1946); **Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makâleleri**, (Cilt: 1), s. 58-62. Bu sırada basında İçtimaatı Umumîye Kânunu'nun ve ekinin ve bu sûretle toplantıların önceden yasaklanabilmesine imkân tanıyan hükmün de kaldırılacağına ve toplantı ve gösteri özgürlüğünün sağlanacağına ilişkin haberler yayınlanıyordu. **Vatan**, (26.5.1946). Ancak bu gergin siyâsî atmosfer içinde bu yönde bir değişiklik yapılabileceğine ilişkin ortada elle tutulur bir eğilim bulunmuyordu. Bu nedenle gazetenin haberi muhtemelen yalnızca bir talebi dile getiriyordu. Bununla birlikte, **Vatan** gazetesi, birkaç ay sonra aynı haberini yineleyecektir. **Vatan**, (10.8.1946)

261 Hüseyin Câhit Yalçın, "Büyük Millet Meclisi'nde", **Tanin**, (2.6.1946); **AT**, Sayı: 151, (Haziran 1946).

Bu bakımdan belediye seçimleri üzerine yapılan tartışmaları hatırlarken, bir yandan da Ankara-Moskova tartışmalarını göz önünde tutmak gerekir.[262]

Belediye seçimlerinde meydana geldiği ileri sürülen usûlsüzlükler nedeni ile siyâsî hava birdenbire o denli gerginleşmişti ki, Rauf Orbay,[263] tam da bu sırada, herhâlde siyâsî tecrübelerinin ışığında ülkeden ayrılmak isteyecek ve dünyâ seyâhatine çıkacaktır![264] Oysa Rauf Orbay, Mısır'dan henüz 7 Nisan'da, yâni daha yeni dönmüştü ve bu sırada verdiği bir demeçte de, DP'ye katılmak için henüz bir karar vermediğini ve bu konuyu daha düşünmediğini açıklamıştı.[265] Elbette Orbay, geçmiş siyâsî tecrübelerinin ışığında bu gergin siyâsî atmosfer içinde bulunmaktansa ve belki de yeni gelişmelerin kısa zamanda ortaya çıkabileceğini düşündüğü son sahnelerini görmektense yurt dışında olmayı tercih etmişti. Orbay'ın TpCF deneyimi de ona bu geziyi hatırlatmış olabilir. Bâzılarının anlaşılan eski tecrübeleri yeniden hatırlamaya ve seyretmeye artık tahammülleri kalmamıştı!

DP, SCF'den daha uzun bir süre ayakta kalabilmişti. Hattâ Cumhuriyet târihi boyunca en uzun süre yaşayabilmiş muhalefet partisi sıfatını da kazanabilmişti. Ancak bütün bunların hayâtını idâme ettirebilmek açısından garantisi yoktu. Belediye seçimleri, "ikinci parti"nin ömrünün de bir rekor denemesi ile tamamlanabileceğini göstermişti! Nihat Erim'in yazısı ve açık uyarısı, yolun sonuna gelindiğine dâir kuvvetli bir işâretti.

Belediye seçimlerinde görülen aksaklıklar, aslında vesâyetçi tekparti rejimi teorisinin de zayıflığına ayrı bir kanıt sayılabilir. Bu teoriye göre, yirmibeş yıla yakın bir zamandır yapılan seçimler halkın seçime alıştırılmasına yönelikti. Halk zaman içinde seçim usûlüne alışacaktı. Ne var ki, en başta yönetimin bu konuda herhangi bir alışkanlık kazanmadığı, belediye seçimlerindeki düzensizliklerle belli olmuştu. Halkı seçime alıştırmayı amaçlayan yönetim, seçim usûlünde ve düzeninde herhangi bir gelişmeye yol açа-

262 Bu konuda ayrıca bkz. **AT**, Sayı: 151, (Haziran 1946).

263 Rauf Orbay'ın siyâsî kariyerine ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 289-290, 321, 317, 654 ve (Cilt: 2), s.41-44, 106-110, 252, 217.

264 **Vatan**, (29.5.1946).

265 **Vatan**, (8.4.1946).

mamıştı. İkinci Meşrûtiyet döneminden beri süren seçim tartışmalarının aynısı, daha ilk seçimde yeniden gündeme gelmekten kurtulamamıştı. Tek başına bu örnek dahi, aslında vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin ileri sürdüğü gibi, görünürde seçim yaparak toplumun seçim usûlüne alıştırıldığı yönündeki iddiâsını çürütmek için yeterlidir. Aslında ne toplum, ne de iktidar, yapılagelmekte olan ve adına seçim denilen resmî töreni ciddîye almıştı! Aslında seçimlerin de, diğer resmî tören ve bayramlardan hiçbir farkı yoktu. O da resmî sembollerden yalnızca biriydi; en azından toplumun yargısı buydu. Diğer yandan, iktidârın da seçimleri yalnızca törensel bir propaganda unsuru olarak kavramış bulunduğu ve "ikinci parti"den sonra dahi bu alışkanlığında ve zihniyetinde hiçbir değişikliğe gitme ihtiyâcını hissetmemiş olması, ancak dönemin geçici olacağına ilişkin hissin kuvveti ile açıklanabilir.

5. MİLLETVEKİLİ SEÇİMİ KÂNUNU'NUN DEĞİŞTİRİLMESİ VE TEK DERECELİ SEÇİM SİSTEMİNİN KABÛLÜ

Hatırlanacağı gibi, Cumhuriyet döneminde kabûl edilmiş ilk toplu ve bütünsellik taşıyan seçim yasası, 14 Aralık 1942 târihinde TBMM tarafından kabûl edilen Mebus Seçimi Kânunu idi.[266]

Tuhaf bir tesâdüfle 14 Mayıs 1946 târihinde Başbakanlıktan TBMM'ye sunulan Milletvekilleri Seçimi Hakkında Kânun Tasarısı'nın gerekçesinde, son Mebus Seçimi Kânunu'nun iki dereceli seçim sistemini benimsediği belirtiliyordu. Yirmi beş yıllık deneyimden sonra artık "milletimizin kendi vekillerini doğrudan doğruya seçmesi esâsına dayanan bir seçim kânunu tasarısı vücûda getirmek muvafık görülmüştü." Ancak, yasada yalnızca küçük bir değişiklik yapılıyor ve tek dereceli seçim usûlü benimseniyordu. Ayrıca "bugün yürürlükte olan hükümler üzerinde esaslı değişiklikler yapılmasına lüzum görülmemişti."[267]

266 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 285-298.

267 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 23, 57. Birleşim, (31.5.1945), S. Sayısı: 146. Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır. **Vatan** gazetesi, 20 Mayıs târihli bir haberinde, tasarının Meclis komisyonlarında son şeklini aldığını açıklıyordu. **Vatan**, (20.5.1946).

Tasarıyla her ilin bir seçim dâiresi olduğu esâsı muhafaza ediliyor, ama nâhiyelerin (bucakların) seçim şûbesi oluşturacağına ilişkin hüküm kaldırılıyordu (md. 1). Eski yasada olduğu gibi 40.000 nüfûsa bir milletvekili seçilecek, daha aşağı nüfûsu olan seçim dâireleri de yine bir milletvekili seçecekti. Daha yukarı nüfus için ise milletvekili sayısı o oranda artırılacaktı (md. 2). Seçim dönemi İçişleri Bakanlığı'nca illere tebliğ edilecekti (md. 3). "Vâliler, seçime başlandığını ve iller merkezleri [merkez ilçe] de dâhil olduğu hâlde her ilçede bulunan erkek ve kadın Türk nüfûsunu hâvi birer esas defterinin (...) yapılmasını, idâreleri altındaki kaymakamlar ile il merkezindeki belediye başkanlığına ve il merkezine bağlı bucak [nâhiye] ve köylere emir ve tebliğ" edecekler ve "ilçe kaymakamları da, ilin bu emrini ilçeleri içindeki belediye, bucak [nâhiye] ve köylere" bildireceklerdi (md. 4). "Bu (...) tebliğleri alan belediye idâreleri ile köylerin Muhtar ve İhtiyar [Meclisleri] üyeleri, belde ve köylerinde yerleşmiş olan veyâ bu maksatla oturmakta bulunan bütün erkek ve kadın nüfûsun defterlerini" hazırlamakla görevliydiler (md. 5).

Seçmen olabilmek için, eski yasada olduğu gibi, Türk olmak, 22 yaşını bitirmiş olmak, kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak, kısıtlı olmamak, yabancı uyrıktan olduğu iddiâsında bulunmuş olmamak ve yabancı bir devletin resmî hizmetinde bulunmamak gerekiyordu (md. 7). Silâh altında bulunan erat, jandarmalar, subaylar, polisler, askerî memurlar ve askerî yargıçlar ile askerî okul öğrencileri, yine eskiden olduğu gibi, seçmen olamayacaklardı (md. 8).

Eski yasada olduğu gibi, yabancı devletin resmî hizmetinde bulunanlar, ağır hapis cezâsıyla veyâ hırsızlık, sahtekârlık, dolandırıcılık, inancı kötüye kullanmak ve dolanlı iflâs suçlarından biri ile hükümlü olanlar, kısıtlılar, yabancı uyruğu iddiâsında bulunanlar, kamu hizmetlerinden yasaklılar, Türkçe okuyup-yazma bilmeyenler ile 30 yaşını bitirmemiş olanlar, milletvekili seçilemeyeceklerdi (md. 10). Öğretmenler dışında merkezden tâyin edilen bütün memurlar, müfettişler, yargıçlar, cumhuriyet savcıları ile belediye başkanları, seçim başlamadan iki ay önce; seçimin yenilenmesi hâlinde yenilenmesinin ilânı târihinden itibâren üç gün içinde çekilmiş olmadıkça, memuriyet yerlerinin içinde bulunduğu seçim dâirelerinden milletvekili seçilemeyeceklerdi. Aynı durum subay-

lar, askerî memur ve yargıçlar için de geçerliydi (md. 11). Milletvekili ara seçiminde ise, çekilmenin ya da emekliliğini isteme işleminin ilân edilen seçim gününden önce olması yeterliydi (md. 12). Yedek subayların ise, her koşulda milletvekili seçilebilmeleri mümkündü (md. 13).

"Her ilin merkez ilçesinde ve o ile bağlı ilçe merkezlerinde seçimi idâre ve kontrol etmek üzere belediye başkanının başkanlığında (...) birer seçim kurulu" oluşturulacaktı. Seçim kurullarına belediye başkanları başkanlık edecek ve seçim kurulu üyeleri, belediye meclisleri tarafından ve kendi aralarından seçilecekti (md. 14). "Her seçim kurulu, vâli veyâ kaymakamın başkanlığı altında idâre kurulu ile birlikte toplanarak (...) seçim büroları"nı oluşturacaktı. Seçim bürolarının üyeleri ise seçim kurullarınca seçilecekti. "Belediye olan bucak [nâhiye] ve köylerdeki seçim komisyonları, belediye başkanı ile belediye meclisleri üyeleri tarafından [kurulca] seçilecek kimselerden" oluşacaktı (md. 15).

Seçim günü, İçişleri Bakanlığı tarafından saptanacaktı; ama seçimin pazar günü olması zorunluydu (md. 16). Seçmen kütükleri, seçim kurulları tarafından denetlenecekti (md. 17). Daha sonra da söz konusu kütükler seçim bürolarına devredilecek ve askıya çıkarılacaktı (md 18). Bu süre içinde seçmen kütüklerine itirâz etmek mümkündü. İtirazlar, seçim kurullarınca incelenip karâra bağlanacaktı. Seçim kurullarının kararlarına da itirâz etmek mümkündü ve bu durumda yargı organları nezdinde bir kez daha itirâz hakkı vardı (md. 19). Seçmen kütükleri seçim kurulları tarafından kesinleştikten sonra ortaya çıkacak nüfus oranına göre milletvekili sayısının tesbiti amacı ile il merkezlerindeki seçim kurulları, il idâre kurulu üyeleri ile birlikte vâlinin veyâ vekilinin başkanlığında toplanacaklar ve illerin milletvekili sayısını saptayarak İçişleri Bakanlığı'na bildireceklerdi (md. 20).

Tasarıda, oy pusulalarının bizzat yazılması ya da yazdırılması amacı ile seçim komisyonlarınca "münâsip bir yerin evvelden hazırlanmış bulunması[nın] lâzım" geleceği belirtilmişti (md. 24). Oyların kullanılmasından sonra seçim komisyonları tarafından hazırlanacak tutanaklar seçim kurullarına teslim edilecekti (md. 27). Seçim kurulları, seçim komisyonlarının teslim ettikleri tutanakları birleştirerek yeni bir tutanak hazırlayacaktı. Bu tutanak-

ta adayların kaçar oy aldığı belirtilecekti (md. 28). "İl merkezindeki seçim kurulu, [il dâimî encümeni üyelerinin iştirâkiyle] vâlinin başkanlığında toplanarak, (...) tutanakları birleştirmek sûreti ile oy kazananların adlarını ve soyadlarını ve kazandıkları oyları bir tutanakla belli" edecekti. Bu adaylardan en çok oy alarak milletvekili seçilenlerin adları ise, ayrı bir tutanakla belirtilecekti. Milletvekili seçilenlere de yine seçim kurulları tarafından imzâlı bir tutanak verilecekti. Söz konusu tutanakların birer örneği de İçişleri Bakanlığı aracılığı ile Başbakanlığa ve oradan da TBMM Başkanlığı'na iletilecekti (md. 29). Aday, birden fazla ilden milletvekili seçildiği takdirde hangi ili tercih edeceğini belirtecek ve eksik milletvekili sayısını tamamlamak için yeniden seçime gidilecekti (md. 30).

Seçimden sonra seçim kurulları, seçime ilişkin her türlü evrâkı, gelecek seçime kadar saklanmak üzere, mühürlü bir sandık içinde belediye dâiresine teslim edecekti. Seçim kütükleri, il ve ilçe merkezi belediyelerince muhafaza edilecekti. Ayrıca, seçim kütükleri, il genel meclisi ve belediye seçimlerinde de esas oluşturacaktı. Ancak seçmen kütüklerinin her yıl yeniden gözden geçirilmesi de hükme bağlanmıştı (md. 31). Milletvekilliğinin herhangi bir şekilde boşalması hâlinde, İçişleri Bakanlığı'nın tâlimâtı üzerine yeni seçim, son seçim kütükleri esas almarak yapılacaktı (md. 32).

Milletvekili adayı olabilmek için ya bizzat aday olmak, ya seçim bölgesi seçmenlerinden 300 kişinin yazılı bir şekilde mürâcaat etmesi veyâ adayın siyâsî bir parti tarafından önerilmesi gerekiyordu (md. 34). Siyâsî partiler, seçimlerde temsilci bulundurmaya yetkili kılınmışlardı. Seçim komisyonları başkanları, mahallî teşkilâtı olan yerlerde siyâsî partilerin birer temsilcisini dâvet edeceklerdi (md. 35).

Tasarı, seçim kütüğüne mükerrer kayıt olanlara ve hakkı olmadığı hâlde kendisini seçim kütüğüne kaydettirenlere bir aydan bir yıla kadar hapis ve para cezâsı, hakkı olmadığı hâlde oy kullananlar ile mükerrer ya da başkasının yerine oy kullananlara altı aydan iki yıla kadar hapis cezâsı ve seçmenlerin oyunu oy pusulasına yazan kimsenin seçmenin gösterdiğinden başka bir adayı işâretlemesi hâlinde bir aydan altı aya kadar hapis ve para cezâsı verilmesini öngörüyordu.

Ayrıca, seçmenler üzerinde baskı ve zor kullanmak, seçmenlere oy karşılığında menfaat temin etmek de iki aydan on sekiz aya kadar hapis ve para cezâsına tâbiydi. Bu tür suçları işleyenler memursalar, memuriyetten ebediyen ya da geçici olarak çıkarılacaklardı. Diğer yandan, seçimle ilgili evraklara herhangi bir şekilde müdahalede bulunanlar için bir yıldan üç yıla kadar hapis ve ağır para cezâsı öngörülmüştü. Zor, baskı ve tehdit ile seçmene zorla oy kullandıranlar ya da oy kullanmasına engel olanlar ise, üç aydan iki yıla kadar hapis ve para cezâsı ile karşılaşacaklardı. Seçim düzenini bozanlar, seçimlerin yapılmasını ve seçmenlerin serbestçe oy kullanmasını engelleyen kişiler de, üç aydan iki yıla kadar hapis ve para cezâsı ile cezâlandırılacaklardı. Seçim kurullarına ve seçim komisyonlarına karşı zor ve şiddet kullananlar ise, üç yıldan beş yıla kadar hapse mahkûm olacaklardı. Söz konusu zor ve şiddet birden çok kurul ve komisyona karşı işlenmiş ise, bu hâlde cezâ süresi beş yıldan on beş yıla kadar uzuyordu (md. 36-44). Ancak, bu konudaki önemli madde, 45. maddeydi. Çünkü, bu maddeye göre, "seçim işinden doğan kamu hukûku dâvâsı seçimin bittiği târihten itibâren altı ay içinde açılmadığı takdirde tâkibat yapılamaz"dı.

Hükümetçe hazırlanan tasarı, adâlet, içişleri ve anayasa komisyonları tarafından da bâzı önemsiz düzeltmelerle benimsenmişti. Ancak, asıl önemli ve kritik ilâve 27. maddeye içişleri komisyonu tarafından yapılmıştı. Komisyon, raporunda bu konuda ne bir gerekçeden söz ediyor, ne de yapılan değişikliği açıklıyordu. Aksine, komisyon raporunda kısaca "daha ziyâde açıklamaya ihtiyaç olan bâzı noktalar üzerinde durularak küçük ilâveler ve değiştirmeler yapılmıştır" deniliyordu. Oysa bu maddedeki ekleme, tasarının belki de özünü oluşturuyordu. İçişleri komisyonu tarafından tasarının bu maddesine şu hüküm eklenmişti: "Hesâba katılan oy pusulaları, komisyon [seçim komisyonu] üyeleri ve orada hazır bulunanlar önünde yakılır ve bu keyfiyet bir tutanakla belirtilir." Bu ilâve nihâyet anayasa komisyonu tarafından da benimsenmişti ve TBMM'ye sunulan tasarıda olduğu gibi muhafaza edilmişti. Bu değişiklik sonucunda, seçim sandığından çıkan ve "hesâba katılan", yâni sayılan ve değerlendirilen oylar, adayların kaçar oy aldığı tutanakla saptandıktan sonra yakılarak imhâ edilecekti. Bu durum

da bu oylar üzerinde yapılacak herhangi bir itiraz, pratikte artık mümkün değildi. Çünkü, itirâz edilen oyların yeniden incelenmesi ve sayılması, artık ortada herhangi bir oy kalmadığı için aslâ söz konusu olamayacaktı.

İçişleri komisyonu tarafından yapılan bir başka ekleme ise, tasarının 34. maddesi ile ilgiliydi. Buna göre, "siyâsî parti temsilcileri, oyların sandığa atılması [ve] açılıp tasnif edilmesi sırasında seçim kurulu ve [seçim] komisyonlarında hazır bulunmaya yetkili"ydiler. Bu ek, oyların kullanılması ve sayımı sırasında siyâsî parti temsilcilerinin de sandık başlarında hazır bulunmasını temin etmek bakımından son derece önemliydi; ancak yine de eksik sayılırdı. Çünkü, siyâsî parti temsilcilerinin seçim kurulları ile seçim komisyonları nezdindeki hak ve yetkileri belirsizdi. Maddenin formüle ediliş biçimi, onlara olsa olsa birer gözlemci sıfatını hak kazandırıyordu. Resmî işlemler sırasında herhangi bir yetkileri bulunmuyordu ve seçim sürecindeki yerleri belirsiz bırakılmıştı. Üstelik sayılan oyların kısa bir süre sonra yakılarak imhâ edilmesi söz konusu iken, siyâsî parti temsilcilerinin yetkilerinin belirsiz bırakılması, önemli bir eksiklikti. Ayrıca, adâlet komisyonu da bu maddeye bir ek yapmış ve doğrudan doğruya aday olanların da arzu ettikleri takdirde bizzat ya da temsilcileri aracılığı ile seçim kurulları ile seçim komisyonlarında hazır bulunabileceklerini öngörmüştü.

Seçim suçlarına ilişkin öngörülen cezâlara anayasa komisyonu tarafından ek yapılmış ve seçim kurulları ile seçim komisyonlarında görevli olup da söz konusu suçları işleyenlere verilecek cezâ miktârının üçte birden yarıya kadar artırılacağı hükme bağlanmıştı.

Tasarının TBMM'deki görüşmeleri sırasında ise önemli siyâsî tartışmalar gündeme gelecektir.[268] İçişleri Bakanı Hilmi Uran, tasarının tümü üzerinde yaptığı konuşmada, tasarının esâsının tek dereceli seçim sisteminin kabûlü ve "vatandaş hukûkunun genişletilmesine ve seçim emniyetinin daha esaslı bir şekilde tarsinine âid hükümler" olduğunu belirtiyordu.

---

268 **TBMM TD**, (aynı yerde), (31.5.1945). Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır. Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 155; **Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makâleleri**, (Aralık 1933-Mart 1950), (Cilt: I), s. 66-71; Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 50.

DP milletvekili Hikmet Bayur, tasarının pek çok hükmünün yalnızca "iktidar mevkiinde bulunanları orada tutmaya yara"yacağını ileri sürüyor ve "bu kânuna göre yapılacak seçimlerde hükümet ve onun partisini oyla, seçimle düşürmeye imkân" olmadığını belirtiyordu. Bayur'a göre, bu durum, "halkta seçimlere karşı aldırışsızlığa sebep" olabilir ve "herkesi bağırtacak sûrette kötü idâre edildi mi, halkı, bunu seçim yolu ile değil [de], başka yollar ile değiştirmeye çalışmaya sevk" edebilirdi. "Bir kere kitlede böyle bir inanlar başladı ve yerleşti mi, artık hiç kimsede bu gibi düşünceleri sökmek iktidârı kalmayabilir"di. Ayrıca, "o vakit böyle bir durum yaratmış olan ve bunun yaratılmaması için uğraşmış olanlar, yâni (...) [Hikmet Bayur] gibiler, ateş ve kasırgayı önlemek için el ele verseler dahi hiçbir şeyi durduramayabilirler ve süprülebilirler"di. İktidâra yönelik bu türden tehditlere varan sözlerinin yanında Bayur, diğer yandan, tasarıda gizli oy ilkesinin benimsenmesi gerektiğini belirtiyor ve nihâyet seçimlerde denetimin "idârî makam"lara bırakılmış olmasını da eleştiriyordu. Ona göre "bu işte tarafsızlığı sağlamak için [seçimlerin denetimi] (...) adlî makamlara" verilmeliydi.

Adnan Menderes, tasarının "çok partili sistemin ihtiyaçlarını kavrayan ve karşılayan hükümleri ve teminâtı ihtivâ" etmediğini ileri sürüyor, ama tek dereceli seçim sistemine geçişin "demokrasiye doğru esaslı bir adım" sayılması gerektiğini de belirtiyordu. Ona göre, siyâsî parti temsilcilerinin oy kullanılması ve tasnifi sırasında sandık başlarında hazır bulunabilecekleri yolundaki hüküm olumlu bir yaklaşımı ifâde etmekle birlikte, son belediye seçimlerindeki tatbikâtın da gösterdiği gibi, bunun pratikte hiçbir anlamı olmuyordu. Bu hükmün esaslı bir işlevi olabilmesi için Menderes, siyâsî parti temsilcilerinin "seçim kurulları ile seçim büro ve komisyonlarında âzâ sıfatı ile bulunmalarının, itiraz ve zabıt tutturma hakkına sâhip olmalarının kabûlü" gerektiğini ileri sürüyordu. Aksi hâlde, siyâsî parti temsilcileri birer "müşâhit" olmaktan öteye gidemiyordu. Bu durumda da "bütün seçimlere hâkim olan eller, tamâmen iktidar partisine mensuptu."

Menderes'e göre, "baştan sonuna kadar iktidar partisinin elemanlarından teşekkül edecek bütün seçim kurul ve komisyonlarının ve [Cumhuriyet] Halk Partisi mensubu olan ihtiyar heyetleri

ve muhtarlarının ve ekseriyâ tarafsızlığı muhafaza imkânına sâhip olamayan idârenin karşısında muhalif partilerin bir tek temsilcisine ve o da sâdece müşâhit olarak bulunabilmeye müsaade etmek ve bunlara başka hiçbir salâhiyet tanımamak, tasarının tek dereceli seçim esâsını kabûl etmekle benimsemekte olduğu demokratik ruhla aslâ telif olunamaz"dı.

Menderes, oyların kullanılması sırasında gizlilik ilkesinin de yeterli şekilde teminat altına alınmadığı kanısındaydı. "Sandık başında hazırlanmış duran ve içinde kimlerin isimleri yazılı olduğu belli olan bir listeyi alıp sandığa atması veyâ bunu almak istememesi, yurttaşın reyini kimlerin lehine kullandığını açıkça meydana koyan bir usûldü."

Menderes, bucakların (nâhiyelerin) seçim çevresi olmaktan çıkarılması üzerinde de duruyor ve bu sûretle her köye en az bir sandık kurulması gerektiğini vurguluyordu. Ona göre, sandık sayısı "nâmütenâhi" artacak ve "seçim sandıkları, her türlü zabt ve rabt ve nezâreti imkânsız kılacak sûrette" dağılacaktı. Bu da "rey serbestliğine ve sandık emniyetine dokunan esaslı mahzurlar" arasındaydı. Menderes bu görüşünü ifâde ederken herhâlde DP'nin bütün seçim sandıklarında yeterli miktarda partili müşâhit bulunduramayacağından kuşku duyuyor ve endişe ediyordu.

Menderes, konuşmasında tasarının bir başka özelliğine daha dikkat çekmeye çalışıyordu: Hatırlanacağı gibi, milletvekili genel seçiminden önce belediye seçimlerinin yapılması gündeme gelmişti. Buna neden olarak da son belediye seçimlerinin tek-parti döneminde yapılmış olması ve belediye meclislerinin CHP'li üyelerden oluşmuş bulunması gösterilmişti. Belediye meclisi üyeleri milletvekili genel seçiminde görevli olacaklarından, CHP, sâdece kendi üyelerinden oluşan bir heyetin seçim güvenliğini ihlâl edebileceğini düşünerek seçimlerin erkene alınmasını istemiş ve bu sûretle belediye seçimleri tamamlanmıştı. Ancak Menderes'e göre bu yeterli sayılamazdı. Çünkü, ihtiyar heyetleri ve muhtar seçimleri yenilenmemişti ve ihtiyar heyetleri ile muhtarlar da nihâyet tek-parti döneminde seçilmişlerdi ve tamâmen CHP mensubuydular. Bu durumda bu seçimlerin de milletvekili genel seçiminden önce yenilenmesi gerekiyordu. Ama bu konuda herhangi bir girişimde bulunulmamıştı ve bulunulmayacağı da anlaşılıyordu. Bu,

önemli ve muhtemelen bilinçli bir ihmâldi. Menderes, son olarak 1944 yılında yapılmış olan muhtar seçimlerinin milletvekili seçiminden önce yenilenmesini talep ediyordu. Menderes, seçimlerin "kazâî murâkabe" altında yapılmasını da istiyordu.

Ayrıca Menderes'e göre, tasarıda yer alan bir başka önemli eksiklik de, "az[ın]lıkta kalacak olan partilere teminat olmak üzere bir nisbî temsil prensibinin hiç düşünülmemiş olması"ydı. Nitekim emekli general ve DP'nin müstakbel milletvekili Sâdık Aldoğan da, bir broşüründe, nisbî temsil usûlünü şöyle savunuyordu:

> "Genel olarak şunu söyleyebiliriz ki, bütün seçimlerin oy çokluğu ile, rey ekseriyeti usûlü ile yapılması, zümre ve şahıs tahakkümünden başka bir netice vermez ve memleketimizde milletin irâdesinin doğru tecellisi ve binâenaleyh milletin [Türkiye Büyük] Millet Meclisi'nde gerçek olarak temsili mümkün olamaz. (...) Mutlak oy çokluğu ile yapılacak bir seçim, demokrasiye tamâmen aykırıdır ve bu usûl, tek-parti tahakkümünden başka bir netice vermez ve milletin gerçek temsili aslâ tahakkuk etmez. (...) Bu sûretle oligarşi ve kapalı diktatörlüğe meydan bırakılmaz. (...) Nisbî temsil usûlü ile yapılacak seçimin diğer bir faydası da, seçim neticesi hiçbir partiyi meydandan silecek kadar tahripkâr [olmaz]."[269]

Hatırlanmalıdır ki, nisbî temsil sistemi ilk kez SCF'nin kuruluşu sırasında siyâset gündemini işgâl etmeye başlamıştı bile...[270] Bu açıklama ve talep, muhtemelen DP'nin ilk milletvekili seçiminde "az[ın]lıkta" kalacağı yönündeki endişe, kuşku ve beklentisini açığa çıkarıyordu.

Menderes'e göre, bütün bu eksikliklerin yanında, tek dereceli seçim sisteminin benimsenmesi, "müşâhade" sisteminin oluşturulması ve "reylerin az çok gizli olması yönünde hükümler konulmuş bulunması" nedeni ile tasarıdan memnun olunması gerekiyordu. Sözü edilen eksiklikler tatbikatta da giderilebilirdi. Nitekim Menderes bunu şöyle belirtiyordu:

> "En mühimi kânunun tatbikâtında hâkim olacak zihniyet ile [kânunu] tatbik edecek ellerin liyâkâtı derecesidir. Şâyet belediye seçiminde hâkim olan zihniyet ve ruh, bu kânunun tatbikinde ve milletvekili seçiminde de hâkim olacaksa, memleket nâmına buna eseflenmemek mümkün değildir. (...) Mesele, sandık başına kadar seçmen

269 Sâdık Aldoğan, **Halk Hâkimiyeti ve Politika Hürriyeti**, s. 35-37.

270 Okyar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?**, s. 76.

yurttaşı tâkip eden vazifeli veyâ vazifeli olmayan (...) silsilenin ruh zihniyetine sâlim bir istikâmet verebilmektir."

Menderes'in yasadaki bütün eksikliklere ve belediye seçimi deneyimine karşın hâlâ iyimser olması dikkat çekicidir.

CHP milletvekili Emin Aslan Tokat ise, iç ve dış politikadaki gelişmelere dikkat çekiyordu:

"Partimiz her sûretle devrim adımını atarken, memleketin içeriden ve dışarıdan mâruz kaldığı bâzı nâhoş ve menfî şartları düşünerek, elbette bu adımların atılışında ve tatbikâtında pek yerinde olarak teenni göstermekte ve herhangi bir muhtemel tehlikelere karşı müteyakkız bulunmaktadır."

CHP milletvekili Reşat Şemsettin Sirer ise, nisbî temsil sisteminin ancak derin sınıf farkları ile bölünmüş ülkelerde geçerli olabileceğini ileri sürüyor ve bu nedenle de nisbî temsil sisteminin aslâ düşünülmediğini ve düşünülmeyeceğini açıklıyordu. CHP milletvekili Tahsin Bekir Balta da, muhalefetin eleştirilerini "başlamakta olan çok partili siyâsî hayâtımız" açısından tehlikeli gördüğünü belirtiyor ve muhalefetin "yapıcı bir muhalefet" olamadığını ileri sürüyordu. Ona göre, "bu tarzı ifâde", "serbest muhalefet sisteminin iyi bir alâmeti olarak telâkki" edilemezdi. Ayrıca, siyâsî parti temsilcilerine müşâhit olmaktan öteye yetkiler tanımak, "siyâsî ihtiraslar" ile "müşkülât" çıkarılması sonucunu doğurabileceğinden zararlı olurdu. Diğer yandan, seçime katılmayan siyâsî partilerin sandık başlarında temsilci bulundurmasına da gerek yoktu. Balta, seçimlerde denetimin adlî organlara bırakılması yönündeki görüşleri de eleştiriyordu. Tıpkı nisbî temsil sistemini de eleştirdiği gibi...

DP milletvekili Emin Sazak ise, belki de geçmiş siyâsî tecrübelerinin verdiği birikimle "samimî olarak burada açık konuşursak, jandarmadan, devletin en yüksek makâmına kadar iktidar partisinden bulunurken, bundan bitaraflık beklemek, biraz safdillik olur" diyordu.

İktidar partisinin sözcüleri ise, muhalefeti "hüsnüniyet" sâhibi olmamakla ithâm ediyorlardı. Hattâ muhalefet "hasis emellerle fikir ve maksatlarını gizleyerek [ve] perde arkası hareketleri ile" davranıyordu. Samimî değildi. Muhalefet, görüş ve iddiâla-

rı ile "vatana ihânet" ediyordu. İktidar da "bu hareket ve cereyanları, demokratlık adı altında, memleketin âhengini, istikbal emniyetini bozmaya doğru gitmek hevesinde, cereyânında görmekte kararlı"ydı. "Bu [gibi] şeylere tahammül" edilecek, "fakat hiçbir zaman tehlike hudûduna" vardırılmayacaktı. Muhalefetin tutumu, "bozgun[cu]luk [ve] içtimâî ahlâksızlık" örneğiydi.

Tasarının maddelerine geçildiğinde ise artık önemli bir tartışma yapılmaksızın maddeler kabûl edilecektir.

Bu sırada dikkat çeken bir gelişme Hikmet Bayur'un girişimiydi; Bayur, tasarıda yer aldığı şekli ile, seçmenlerin sandık başlarında hüviyet tesbitlerinin ancak gerektiğinde nüfus hüviyet cüzdanlarının kendilerinden talep edilmesi şeklinde denetlenmesi yolundaki hükmün değiştirilmesini, hüviyet denetiminin bu şekilde ihtiyârî olmaktan çıkarılarak, zorunlu olması gerektiğine işâret ediyordu. Bayur'un ikinci önerisi daha da önemliydi ve doğrudan doğruya oyların gizli verilmesini temin amacına yönelikti. Bayur, oy verme işleminin kapalı bir mekânda gerçekleştirilmesinin hükme bağlanmasını talep ediyordu. Oy verme işlemi, ihtiyârî olarak değil, fakat zorunlu olarak gizli bir mekânda yapılmalıydı.

İçişleri komisyonu sözcüsü ve CHP milletvekili Hasan Şükrü Adal, Bayur'un önerileri karşısında şu açıklamalarda bulunuyordu: Öncelikle "hüviyeti mâlûm olan bir vatandaştan hüviyet istemek, lüzumsuz bir işti." Zâten tasarıda "gerekirse hüviyet cüzdanı sorulacaktır" yolundaki hüküm, denetim için de yeterliydi. Bu konuda "mecbûriyet tahmil etmek, vatandaşların oy vermeye katılmakta müşkül vaziyete girmelerine sebep olmak demekti ve mâlûm olan vaziyetler dolayısıyla [da] bilhassa köylerde nüfus cüzdanlarının yanlarında her zaman bulunmaması yüzünden vatandaşlar çok müşkül vaziyette kalacaklardı."

Adal, Bayur'un ikinci önerisine ise şu yanıtı verecektir: "Seçmene verilen garanti [yâni arzu ettiği takdirde kapalı ve gizli bir yerde oy kullanma garantisi] bir mecbûriyet tahmil etmez. Eğer vatandaş serbest olarak, açıkça pusulasını zarfa koyarak, reyini vermek vaziyetine giderse, 'Yok, siz muhakkak oraya gireceksiniz' demekte hiçbir mânâ yoktur. Çünkü, vatandaşa bu şekilde bir yetki verilerek, kendisi tesirden korunmak istenmiştir. Bir ödev değildir." Adal, tasarıda zâten gizli bölme yönteminin uygulanması yolunda

hüküm bulunduğunu belirtiyor, ancak bütün seçim sandıklarının yanında, "köylere kadar her yerde mutlaka telefon hücresine benzer hücreler temin etmeye maddeten imkân" olmadığını açıklıyordu. "Bu durumu nazara alarak kânunun [tasarının ilgili] maddesi, bu gibi hücreler temini imkânlarını idâreye vermekte"ydi. "Bunlar tatbikatta mümkün olacak şekilde hazırlanacaktı."

Bayur ise, son önerisinin "bütün seçim kânununun, bütün demokrasinin rûhu" olduğunu ileri sürüyor ve "bunu kabûl etmedikten sonra biz esasta bir şey yapmış olamayız" diyordu. Ona göre, "bu kabûl edilmedikten sonra gerçek demokrasinin gerçekleşmesi daha ileriye kalmış demekti."

CHP milletvekili Süreyyâ Örgeevren ise, Bayur'un bu görüşüne şu yanıtı veriyordu: "Oyun gizli kullanılmasını temin için herhâlde tek başına bir oda içine girme mecbûriyetini vatandaşa tahmil eden bir hüküm koymak, bu memlekette vatandaş hürriyetini münselip kılan bir zihniyeti kafamızın içine sokmak demektir." Nitekim Bayur'un önergeleri reddedilecektir. Bu arada, yedek milletvekili seçilmesi ve boşalan milletvekilliği için yeniden seçime gidilmemesi yolundaki bir önerge de reddedilecektir.

Bayur'un bir başka önergesi de, tasarıda yer aldığı şekli ile hesâba katılan oyların yakılarak imhâ edilmemesine ilişkindi. Bayur, oyların hiç olmazsa bir yıl kadar muhafaza edilmesini istiyordu. Çünkü, dâvâ konusu olması hâlinde bu oyların incelenmesine ihtiyaç vardı. Oysa Adal, amacın "bir seçimde itirazların o anda yapılmasının temin edilmesi, tutanakla bildirilmesi ve ondan sonra hesâba katılan ve itirâz edilmeyen [oy] pusulaların[ın] artık ortada bir iddiâ mevzuu hâlinde kalmamasının" temini olduğunu açıklıyordu. Üstelik ona göre "her demokratik memlekette vaziyet böyle" idi. Bayur'un bu şartlar altında nasıl dâvâ açılabileceği yolundaki sorusunu ise, yine Adal şöyle yanıtlıyordu: "Bu gibi şikâyetlerin mevzuu orada itirazlar üzerinedir. Yoksa üç gün sonra, beş gün sonra, filân reyden, filân pusulanın içeriye atılmasından doğacak olan hâdiselerde değildir." Adal'a göre, "o oyların saklanması, vatandaşın lehine değil, [ama] aleyhine"ydi. Bayur'un hesâba katılmayan oy pusulalarının da bir yıl süre ile muhafaza edilmesi yolundaki önergesi de kezâ reddedilecektir.

Bayur'un son bir önergesi de, sandık başlarında müşâhit olarak

bulunması öngörülen siyâsî parti temsilcilerine seçim tutanağını imzâ yetkisi verilmesi yolundaydı. Bayur'un önergesi şöyleydi:

> "Siyâsî partilerin temsilcileri, seçim kurul ve komisyonlarında onların bir üyesi gibi bulunmaya ve mazbataları imzâlamaya yetkilidirler. Bu görevleri sırasında idârî makamlar tarafından tevkif ettirilemezler. Tasnif esnâsında partiler, her sandık başında birer temsilci bulundurmak hakkını hâizdirler. İşbu parti temsilcileri, görecekleri kânunsuz ve yolsuz hareketlere karşı itirâz edebilirler. Seçim kurul ve komisyonları ve tasnif heyetleri, her itirazlarını zabta geçirmek ve bunlar üzerinde karar almak mecbûriyetindedirler."

Ancak bu önerge de, Hilmi Uran'ın bu süretle "siyâsî ihtiraslar"ın seçime iştirâk edeceği ve bunun da tarafsızlığın sonu anlamına geleceği yolundaki açıklamasından sonra reddedilecektir. Bu arada, bir değişiklik önergesinin kabülü ile, ancak seçime katılan siyâsî parti temsilcilerinin müşâhit olarak dâvet edilecekleri hükmü de benimsenmişti.

Tasarının ilk görüşmesinin tamamlanmasından sonra ikinci görüşmesine geçilir.[271]

Bu kez, tasarının milletvekili seçilemeyecekler hakkındaki mevcut hükmüne CHP milletvekili Sırrı İçöz'ün önergesi üzerine "ecnebilerle evli olanlar" ibâresinin de eklenmesi gündeme gelir. Ancak önergenin anayasaya aykırı olduğu belirtilecek ve kabûlü için yapılan oylama sonucunda reddine karar verilecektir.

Tasarı, 5 Haziran'da TBMM'de kabûl edilir.

Milletvekili seçimi yasası ile tek dereceli seçimin benimsenmesi, genelde beklenen ve olumlu karşılanan bir gelişmeydi. Ancak bu gelişmeye karşı olanlar da vardı. İlginç olan, bu tür eleştirilerin üniversiteden kaynaklanmasıdır. Örneğin, Prof. Dr. Hüseyin Nâili Kubalı, *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan bir makâlesinde, iki dereceli seçim sistemine bir süre daha devâm edilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Ona göre, tek dereceli seçim sistemine geçebilmek için öncelikle nüfûsun okur-yazarlık oranının yükselmesi gerekiyordu. Bu oranın % 75 olması gerekirdi. Daha sonra ise, iki dereceli seçim sisteminden tek dereceli seçim sistemine geçiş zamâna yayılmalı ve tedricî uygulanmalıydı. Öncelikle Ankara, İstan-

271 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 24, 59. Birleşim, (5.6.1946). Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır.

bul ve İzmir'de tek dereceli seçim sistemi uygulanmalı, buna karşılık diğer illerde iki dereceli seçim sistemine devâm edilmeliydi. Oy verme zorunlu hâle getirilmeliydi. Kubalı'ya göre, tek dereceli seçim sistemi ancak okur-yazar oranının yüksek olduğu yerlerde uygulanabilirdi.[272]

Tasarının kabûlünden sâdece beş gün sonra 10 Haziran'da TBMM CHP milletvekili Nâfi Âtuf Kansu'nun önergesi üzerine yeni seçim için karar alacaktır.[273]

Mecliste söz alan DP milletvekili Emin Sazak, dış politikada kararsız durumun sürdüğünü, tek dereceli seçim sisteminin benimsenmesinden sonra da eski Meclisin artık görev yapamayacağını ve yeni sisteme göre seçilmiş yeni bir Meclisin göreve başlaması gerektiğini belirtiyordu. Ancak Sazak, konuşması sırasında bir başka önemli husûsa daha değiniyordu:

> "Tâze kuvvetle gelmek için teşekkül hâlinde olan partilerin taazzuvuna imkân bırakıp, hiç olmazsa üç, dört ay sonra intihâbı yapmak sûreti ile millet irâdesinin güzelce ve fiilî tecellisi ile Meclisin tam mânâsı ile arzu edilen bir kuvvette sağlanmalıydı. (...) Bu da böyle olmadığına nazaran, yâni yeniden tam mânâsı ile milletin irâdesi ile kuvvetli bir Meclis kurulamayacağına nazaran, çünkü partiler [henüz] yenidir[ler]... Şu hâlde, buna başka bir endişe sâik olduğu gözükür. O da, diğer partiler genişlerse, [Cumhuriyet] Halk Partisi zaafa düşer endişesidir."

Sazak'ın bu konuşması CHP'li üyeler tarafından tepki ile karşılanacak ve önerge Fuat Köprülü ile Hikmet Bayur'un red oyuna karşılık 381 oyla kabûl edilecektir. Emin Sazak ise oylamaya katılmamıştı.

Belediye seçimlerinden sonra şimdi de milletvekili genel seçimi erkene alınmış oluyordu.

6. CEMİYETLER KÂNUNU'NUN DEĞİŞTİRİLMESİ

Hatırlanacağı gibi, Cemiyetler Kânunu, yeni dönemde muhalefetin değiştirilmesini ve yeniden düzenlenmesini talep ettiği, tekpartili dönemden kalmış önde gelen yasalardan bir tânesi ve bel-

272 Hüseyin Nâili Kubalı, "Tek Dereceli Seçim ve Yurt Realitesi", **Cumhuriyet**, (15.5.1946).

273 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 24, 61. Birleşim, (10.6.1946). Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır.

ki de âcilen değiştirilmesi gereken yasalar arasında başta geleniydi. Çünkü, yasa yeni siyâsî partilerin kuruluşunu İçişleri Bakanlığı'nın iznine tâbi kılıyordu.[274]

17 Aralık 1945 târihinde Başbakanlıktan TBMM Başkanlığı'na sunulan ve Cemiyetler Kânunu'nun bâzı maddelerinin değiştirilmesini öngören yasa tasarısının gerekçesinde, çok eski târihli Medenî Kânun'un 53. maddesine atıfta bulunularak, derneklerin, tüzüklerinde dernek olarak kurulmak arzusunu açığa vurmakla tüzel kişilik sâhibi olacaklarının hükme bağlandığı hatırlatılıyor ve bu düzenlemenin Cemiyetler Kânunu'na da yansıtılmak istendiğinden söz ediliyordu. Aynı durum cemiyetlerin feshi için de geçerliydi.[275]

Tasarıda cemiyetlerin kuruluşu tamâmen serbest bırakılıyordu. Artık "bir cemiyetin faaliyete geçebilmesi için ana nizamnâmesinin verildiği mülkiye makamlarınca tescil olunduğuna dâir bir vesika alınması şart" değildi. Bu sûretle siyâsî partilerin de serbestçe kurulmasına imkân sağlanmış oluyordu (md. 1 ve 4).[276]

Yeni düzenlemede de, "kurulması kânunen yasak edilen veyâhut gâyeleri umûmî adâba veyâ ahlâka aykırı olan dernekler[in] [tüzel] kişilik iktisap edeme"yecekleri (daha sonra TBMM'deki görüşmeler sırasında bu tür derneklerin kurulamayacağı) belirtilmişti. Ayrıca, devletin mülkû bütünlüğünü ve siyâsal ve ulusal birliğini bozmaya çalışan, din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan, âile, cemaat, ırk esâsına veyâ adına dayanan, gizli tutulan ve gâyesini saklayan, memleket içinde sosyal bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü tesis etmek veyâ sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmak veyâ memleket içinde kurulmuş sosyal ve ekonomi nizamlarını devirmek veyâ memleketin siyâsî veyâ hukûkî nizâmını yıkmak maksadını kovuşturan derneklerle mıntıkâvi maksat güden veyâ ünvan taşıyan siyâsî derneklerin kurulması yasaktı," (md. 9).

---

274 Cemiyetler Kânunu'na ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 301-303.

275 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 24, 59. Birleşim, (5.6.1945), S. Sayısı: 152. Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır. **Vatan** gazetesi, 20 Mayıs'ta tasarının Meclis komisyonlarında son şeklini aldığını haber veriyordu. **Vatan**, (20.5.1946).

276 Cemiyetler Kânunu'nun değiştirilmesinin sendikalar ile başta pek de öngörülemeyen yakın ilgisini ise ileride ele alacağım.

Bu hükümlere uymayan dernekleri kuranlar (ve daha sonra TBMM'deki görüşmeler sırasında ilâve edildiği şekli ile idâre edenler) hakkında, hareketleri daha ağır bir cezâyı gerektiren bir suç oluşturmadığı takdirde, Türk Cezâ Kânunu'nun 526. maddesinin uygulanması öngörülmüştü. Bu tür derneklerin faaliyetlerine engel olunacak ve malları da muhafaza altına alınacaktı. Mahkeme, hükümden önce de bu tür derneklerin çalışmalarını men edebilecek ve mallarını muhafaza altına alabilecekti (md. 33). Burada yapılan en önemli değişiklik, derneklerin mahallin en yüksek mülkiye âmirinin emri ile faaliyetten men olunabilmesi yolundaki hükmün kaldırılması ve bu yetkinin yargı organlarına devredilmesiydi.

Adâlet komisyonu raporunda ise, hükûmet tasarısında yer alan gerekçeye şu eklemede bulunulmuştu: "Her ne kadar derneklerin kurulması, teşkilâtı ve dağılması, Medenî Kânunumuzun ikinci bâbının ikinci faslında ve husûsî hukuk hükümleri arasında yer almış ise de, dernekler tâkip ettikleri gâye itibâri ile aynı zamanda kamu hukûku alanına girdiklerinden, bu bakımdan da bâzı kânun hükümlerine ihtiyaç olduğu âşikârdır." Komisyon, zâten Türk Cezâ Kânunu'nun tâkibi altında olduğundan, hükümet tasarısında yer aldığı şekli ile, memleket içinde sosyal bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü tesis etmek veyâ sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmak veyâ memleket içinde kurulmuş sosyal ve ekonomi nizamlarını devirmek veyâ memleketin siyâsî veyâ hukûkî nizâmını yıkmak maksadını kovuşturan dernekler ile gizli tutulan ve gâyesini saklayan dernekleri, yasak hükümlerinden ayrı tutmuştu.

İçişleri komisyonu raporunda ise, eski düzenlemenin "son yılların siyâsî ve medenî ihtiyaçlarını tamâmen karşılayamadığı" belirtiliyor ve "dernek kurmak faaliyetinin daha liberal bir sistem içinde" düzenlenmesi gereğine işâret ediliyordu. İçişleri komisyonu da, adâlet komisyonunda yapılan değişikliklere katıldığını açıklıyor ve "anayasanın ikinci maddesinde yazılı devlet rejimine aykırı maksat ve gâye güden cemiyetler"e ilişkin olarak şu yorumda bulunuyordu: "Filhakika anayasanın tâyin ettiği rejimlere aykırı gâye güden derneklerin kurulması, umûmî cezâ kânununda suç tehdidi altına konulduğu takdirde mümkün değildir. Bu bakımdan, yâ-

ni 9. maddede bu yasağın kaldırılması, ilk nazarda bu gibi derneklerin kurulabileceği fikrini vermekte ise de, umûmî cezâ kânununda suç olarak tavsif ve cezâ tehdidi altında kaldığı müddetçe memnûiyetin devâm edeceği tabiîdir. Ancak, evvelce mevcut olan bu hükmün yeni tasarıdan çıkarılmasını daha liberal bir sisteme doğru bir adım olarak telâkki etmekteyiz."

Nitekim içişleri komisyonu raporunda, "emniyet ve âsâyişe aykırı dernekler" tâbirinin kaldırılması olumlu karşılanıyor ve sınıf esâsına dayalı derneklerin kurulmasına imkân tanınması önemli bir gelişme olarak değerlendiriliyordu. Bu sûretle "siyâsî partilerin inkişâfı" mümkün olabilecekti. "Cins esâsına dayanan dernekler" kurulmasının da önü açılıyor ve komisyon raporunda, "kadın ve erkek tefriki[nin] [zâten] umûmî prensiplerimize de uygun görülmediği" vurgulanıyordu.

Tasarı, İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın önerisiyle TBMM'de ivedilikle görüşülecektir.

Adnan Menderes, Mecliste yaptığı konuşmada, tasarının, "bizi demokrasiye götüren yolda bir merhale olduğunu" belirtiyor, ama yine de İkinci Meşrûtiyet döneminde kabûl edilen Cemiyetler Kânunu'ndan dahi geride kaldığını ileri sürüyordu. DP, "siyâsî partilerin kurulmasında geniş bir serbestlik hâkim olmasını temenni" ediyordu. Ama aynı zamanda "memleketimizin istiklâli[ni] veyâ toprak bütünlüğünü bozmayı, yurttaş ana haklarını kayıtlamayı gâye edinmiş veyâ memleket dışındaki siyâsî teşekküllere bağlı olan partilerin kânun dışı sayılmasını gâyet ehemmiyetli bir esas olarak kabûl" etmişti. Menderes, "ister sol olsun, ister sağ olsun, yurttaş ana haklarını kayıtlamayı gâye edinen, hürriyeti yok etmek için yine hürriyeti vâsıta olarak kullanmak isteyen totaliter zihniyetteki teşekküllere yurdumuzda yer vermenin memleketin yüksek menfaatleri ile ve demokrasinin emniyet altında bulundurulması lüzûmu ile aslâ telif kabûl etmeyeceğine kâni" bulunuyordu. "Hele memleket dışındaki siyâsî teşekküllere bağlı veyâ onların nüfûzu altına düşebilecek mâhiyette partiler kurmak isteyenleri, memlekete ihânet etmekle vasıflandırmaktan dahi çekin"meyecekti. DP, "memleketin yüksek menfaatlerini her endişenin üstünde tutmuştu" ve "bundan böyle de dâimâ tutmakta devâm edecekti."

Menderes'in bu söylemi, aslında CHP'nin tek-partili dönemdeki söyleminden farksızdı. Menderes, siyâsî meşrûyet dışı kabûl edilen bütün siyâsî akımlara karşı sert bir tutum alma gereğini hissediyordu. Bunun aslında iki nedeni vardı: İlk neden, Menderes'in gerçekten de tek-partili dönemin söylemini sorgulamadan benimsemesiydi. İkinci neden ise, daha pragmatik ve belki de siyâsî olarak daha gerçekçi bir tutumun ifâdesiydi. Menderes, siyâsî meşrûiyet dışı akımları tanımlarken, üstü kapalı olarak DP'nin bunlardan biri olmadığını ifâde etmek istiyor ve "vatan hâinleri"ne karşı iktidar partisi ile aynı safta olduklarının altını çiziyordu. Bu sûretle iktidar partisinin gözünde DP'nin meşrûiyetine temel hazırlamak istiyordu. Ayrıca, soğuk savaşın tırmandığı bir sırada, Sovyetler Birliği'nin adı verilmeden, ama onun kasd edildiği açık olan bir siyâsî tutum, muhalefetin siyâsî meşrûiyet çizgisini belki de daha belirgin bir hâle getirebilirdi.

Menderes, öncelikle her türlü siyâsî yanlış anlaşılma tehlikesine karşı bu türden bir tutum sergiliyor ve ancak bundan sonradır ki, sâdece kendi siyâsî konumuna ya da en azından benzer siyâsî konumlara ilişkin olarak iktidardan bâzı taleplerde bulunmaya başlıyordu. Bu sûretle de kanımca DP muhalefetinin açıklığa kavuşmamış niyetleri konusunda iktidar partisinin ve yönetimin kuşkularını artırmamaya çalışıyordu.

Menderes, siyâsî partilerin alalâde dernek sayılmaması gerektiğini ve Cemiyetler Kânunu hükümlerinden ayrı değerlendirilmesini de talep ediyordu. Ona göre, değiştirilen hükümler kadar değiştirilmeyen hükümler de önemliydi. Örneğin, zâbıtanın mahallin en yüksek mülkî idâre âmirinin verdiği yazılı emir ile derneklerin merkez ve şûbelerine girme yetkisi hâlen devâm ediyordu. Menderes'e göre, bu durum, muhalefet partilerinin denetlenmesine ve baskı altında tutulmasına yönelik siyâsî tutumun hukûkî ifâdesinden başka bir anlama gelemezdi. Zâbıta, iktidar partisini denetleyecek değildi ki...[277] Hikmet Bayur da, Menderes'in görüşlerine katılıyor ve zâbıta denetimi ile ilgili maddenin kaldırılmasını talep ediyordu.

Adâlet komisyonu sözcüsü ve CHP milletvekili Şinâsi Devrim,

277 **TBMMTD**, (aynı yerde), (5.6.1945). Ayrıca bkz. **Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makâleleri**, (Aralık 1933-Mart 1950), (Cilt: 1), s. 72-77: Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 51-52.

tasarının "en liberal çehresi ile" sunulduğunu belirtiyordu. CHP milletvekili Şükrü Sökmensüer ise, eski yasanın ve tasarının aşırı sol ve sağa karşı hazırlandığını vurguluyordu. İçişleri komisyonu sözcüsü ve CHP milletvekili Hasan Şükrü Adal da Menderes'i şöyle yanıtlıyordu:

> "Eski kânunda en mühim bir esas olarak sınıf esâsına müstenid cemiyetlerin kurulması yasak edilmişti. Siyâsî partiler üzerinde durulmadığı hakkındaki tenkide en kat'îve sarih cevap, bilhassa bu sınıf esâsının kaldırılması [ve bu tür] cemiyetlerin kurulması imkânını sağlamasıdır.
>
> Siyâsî partilerin en mühim mesnedi, sınıf esâsına dayanarak faaliyetlerini hazırlamasıdır. Bu bakımdan sınıf esâsının kaldırılması laalettâyin kânun maddesinin tâdili mâhiyetinde olmayıp, tamâmen prensip değişikliği mâhiyetindedir."

CHP milletvekili Suat Yurdkoru da zâbıtaya tanınan yetkiyi şöyle savunuyordu: "[Bu madde], iktidar hangi partide olursa olsun, devletin bütünlüğünü, milletin haysiyetini, içtimâî nizâmı bozacak herhangi bir harekete sapan bir cemiyetten şüphelenildiği vakit, idâre âmirlerine buna nigâhban olmak salâhiyetini taşıyor." Aslında "bu hüküm, kânûnen kurulmuş cemiyetlerin kötü maksatlarla çalışmalarını önlemek için konulmuş"tu.

Recep Peker de düzenlemeyi savunuyordu:

> "Türkiye'de herkes bilecektir ki, herhangi bir cemiyet, [isterse] siyâsî bir cemiyet [olsun], (...) çalışmaya başlarken bilecektir ki, günün devlet idâresinden Kamutaya karşı mesûl olan hükûmetin dinleme, işitme ve görme cihazı, gerektiği zaman, kânunun târif ettiği usûl ve şekil dâhilinde, benim çalışmamı denetleyebilir.
>
> Böyle bir bilişin tesiri ve böyle bir sarahatin teyidi altında olmaksızın siyâsî veyâhut başka türlü cemiyetlerin bizzat kendileri için rahat bir çalışma sağlanamaz. Bütün işlerinin bu sarahat altında cereyân ettiğini bilmesi, bir cemiyetin bütün unsurları için bir zarar değil, bir vuzuh ve bir rahatlık temin eder. Mâlûm esaslarına göre dürüst çalışan cemiyetler için bu misâl, herhangi bir mevhum ihtimâlden kendisini koruması için kuvvetli bir çalışma teminâtı demektir.
>
> Ben herhangi bir siyâsî parti kurarsam, bilirim ki, devletin elinde beni istediği zaman dinlemeye salâhiyeti vardır ve bu bilişle (...) ben kânun önünde kusurlu bulunmuyorsam, rahatça kânunun çizgileri altında ve ilân ettiğim açık program yolunda çalışıyorum diye müsterih olurum. (...) Bunlar arasında bir de cemiyetlerin binâlarına bir mâsuniyet katmak gayretleri, kânuna uygun program ve tüzüklerde

açıklanmış cemiyetlerin bu dokunulmazlık imtiyâzı içinde gizli ve kapalı çalışma hayâtı içinde zararlı yollara sapması ihtimâline yol açmak olmaz mı? (...)

Ne de olsa her bakımdan tâze olan cemiyetimizi demokrasi yolunda geliştirirken, varlığımız için elzem olan emniyet kapılarının kilitlerini söküp atmaktan da kaçınmalıyız. (...) İşlerimizi en ileri fikirlerle düzenlemek, fakat tehlikelere karşı uyanık bulunmak lâzımdır ki, işte bu 29. maddenin rûhu budur. (...)

Bir siyâsî partinin kendisinin böyle bir kontrol altında bulunduğunu hissetmesi, kendi unsurlarının doğru ve temiz çalışması için aynı zamanda kendi lehinde bir teminattır. (...) Mesûl makamlarda bulunan hükümet, bu vâsıtayı elinde bulundurmalıdır ki, adı ne olursa olsun, çokluğu veyâ azlığı ne olursa olsun, siyâsî partilerin çalışmalarından devlet ve millet müsterih olsun... Bugün karşımızda ismi belli olan veyâ yarın çıkacak ismi belli olmayan herhangi bir parti iktidâra gelirken, onların da 29. maddenin hükmünü icâbında tatbik etmesi bir vazifedir."

Peker'in tek-partili siyâsî rejimin devlet/hükümet dışında oluşabilecek herhangi bir örgütlenmeye karşı gerçek görüş ve düşüncelerini açığa vuran bu konuşmasından hemen sonra, önce Bayur, ardında da Menderes, bir kez daha söz alacaklar ve zâbıtaya tanınan denetim yetkisinin kaldırılmasını isteyeceklerdir.

Buna karşılık Peker'in yanıtı hiç değişmeyecektir:

"Meclisin iktidar mevkiinde bulunduğu hükümet, icâbında başka partiye ve hattâ kendi partisine nispet ifâde eden bâzı teşekküllerin çalışmalarını da denetleme ihtiyâcını duyabilir. Mesûl hükûmet elinde böyle bir kânun olmalıdır ki, icâbında vazifesini yapsın... (...)

29. madde, (...) cemiyetin kendini kurduğu günden itibâren devlete karşı taahhüt ettiği ve millete karşı ilân ettiği gâye ve maksatlarına sâdık bir çerçeve içinde çalışıp çalışmadığı hakkında mesûl hükümetin kafasında bir şüphe uyanırsa, bunun tenviri içindir. Bunu tetkik etmek, hükümetin sâde vazifesi değil, mesûliyeti icâbıdır da... Başka türlü, bir hükûmetin mesûliyet alması çok güç olur."

Peker'e göre, devlet görevlileri, partilerin çalışmalarını izleyecek ve denetleyebileceklerdi; bunda da herhangi bir sakınca görülmesi mümkün değildi.

Bütün bu tartışmalardan sonra Hikmet Bayur'un 29. maddenin kaldırılması yolunda verdiği önerge usûle aykırı görülmüş ve reddedilmişti. Tasarı, TBMM'de 5 Haziran'da kabûl edilecektir. Tasarının benimsenmesinden sonra *Cumhuriyet* gazetesinin bir haberi

dikkat çekiciydi: Habere göre, Cemiyetler Kânunu'ndaki değişiklikten sonra siyâsî mahkûmlar tahliye edileceklerdi.[278] Ancak bu yönde bir gelişme olmayacaktır.

7. İDÂREÎ UMÛMÎYEİ VİLÂYET KÂNUNU'NDA YAPILAN DEĞİŞİKLİK VE İL GENEL MECLİSİ SEÇİMİ SİSTEMİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ

İl genel meclisi seçim usûlünü düzenleyen İdâreî Umûmîyei Vilâyet Kânunu'nun bâzı maddelerinin değiştirilmesine ilişkin tasarı, 26 Nisan 1946 târihinde Başbakanlıktan TBMM Başkanlığı'na sunulmuştu.[279]

Tasarının gerekçesinde, il genel meclisi seçim usûlüne değiniliyor ve seçimin, son milletvekili seçimindeki ikinci seçmenlerle il ve ilçelerdeki belediye meclisi üyelerinin toplanmasından sonra kurulan heyetler tarafından yapıldığı hatırlatılıyordu. Aslında bu hüküm, belediye ve köy seçimlerindeki tek dereceli seçime tamâmen aykırı olduğu gibi, il ve ilçe merkezlerindeki seçmenlerin bir kez ikinci seçmenleri seçmeleri, diğer bir kez de belediye meclisi üyeleri vâsıtası ile temsil edilmeleri sûreti ile köylerdeki seçmenlere göre mükerrer olarak oylarını kullanmaları sonucunu doğurduğundan, seçim yönteminin değiştirilmesi gündeme geliyordu. Amaç, il genel meclisi üyelerinin de doğrudan seçilmesini sağlamaktı. Bu sûretle köy halkı ile il ve ilçeler merkezlerindeki halkın oy kullanırken temsil farkının ortadan kaldırılması amaçlanmıştı.

Tasarıya göre, her ilde il genel meclisi bulunacaktı. İl genel meclisi üyeleri, ilçeler adına ve ilçelerde kurulacak seçim çevrelerince seçilecekti. Her seçim çevresinde il genel meclisi için tek bir üye seçilecekti. İlçelerin seçim çevrelerinin sayısı da nüfuslarıyla orantılı olacaktı. İlçeler, nüfus bakımından mümkün olduğu kadar

278 **Cumhuriyet**, (10.6.1946).

279 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 24, (60. Birleşim), (7.6.1946), S. Sayısı: 155. Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır.

Ulus gazetesi, daha 31 Mart'ta il genel meclisi seçimlerinin de, tıpkı belediye seçimleri gibi, tek dereceli olacağını ilân etmişti bile.. **Ulus**, (31.3.1946). **Cumhuriyet** gazetesi de, nispeten erken bir târihte, yasa tasarısının Ankara ve İstanbul belediye başkanlıklarını istisnâ tuttuğunu ve bu illerde belediye başkanlarının eskiden olduğu gibi atanacaklarına dikkat çekiyordu. **Cumhuriyet**, (2.5.1946).

eşitlik sağlayacak şekilde seçim çevrelerine ayrılacaktı. Seçim çevreleri ve seçim merkezleri, il idâre kurulları ve il dâimî komisyonlarının birlikte toplanmasıyla kurulacak heyetin karârıyla belirlenecekti. Seçim çevreleri bir kez saptandıktan sonra da mülkî teşkilâtta değişiklik ya da nüfus değişimi gibi zarurî nedenler dışında bir daha değiştirilmeyecekti.

İl genel meclisi üyeleri de artık doğrudan seçilecekti. Oylar da bir günde kullanılacaktı. Seçmen olabilmek için Türk olmak, 22 yaşını bitirmiş olmak, kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak, kısıtlı olmamak ve ilçe içinde yerleşmiş veyâ bu amaçla ilçede altı aydan beri oturmuş olmak gerekiyordu. Her üç yılda bir, il genel meclisi üyelerinin tam sayısının yarısı için seçim yapılacaktı. Ancak, tasarının yasalaşmasından sonra yapılacak ilk il genel meclisi seçimi üyeliklerin tümü için gerçekleşecekti. İlk üç yılın sonunda ise, üyelerden yarısı kur'a ile yenilenecekti.

Seçim kurulları, il ve ilçe merkezlerindeki belediye meclisleri ile idâre kurullarının birlikte toplanmasıyla oluşacak heyetler tarafından ve il genel meclisine üye olma hakkını taşıyan ilçe halkı arasından seçilecekti. Seçmen kütüklerine itirâz etmek de mümkündü. Aday olabilmek için, aday olmak isteyen kişinin dilekçeyle seçim kuruluna başvurması veyâ adayın isminin bir siyâsî parti tarafından ya da o seçim dâiresi seçmenlerinden en az yüz kişinin yazılı başvurusu ile bildirilmesi gerekiyordu. Ancak seçmenler, sâdece resmî adaylara değil, ama dilediklere kişilere de oy vermekte serbesttiler. Dikkati çeken nokta ise, seçmenlerin oylarını sandığa atarken bunu gizli yapıp yapamayacakları konusunda tasarıda açıklık bulunmamasıydı.

Seçim kurulları, oylamanın tamamlanmasından sonra sandıkları açacak ve oyları sayacaktı. Daha sonra tüm seçim malzemesi muhafaza edilmek üzere ilçe merkezindeki belediye başkanlığına teslim edilecekti. Oylama sonucunu belirleyen resmî tutanak ise, mahallin en büyük mülkî idâre âmiri aracılığı ile vâliliğe iletilecekti. Vâliler, seçimi kazanan asil ve yedek adayları ilân edeceklerdi. İl genel meclisleri, vâki itirazları görüşüp karâra bağlamaya yetkili olan organlardı. Bu karâra karşı Danıştay nezdinde itirâz hakkı saklıydı. Seçilen üyenin yasal niteliğe sâhip olmadığı anlaşılırsa, üyeliği iptâl edilecek ve onun yerine yedek üye geçecekti.

Seçime fesat karıştırıldığı anlaşılırsa, bu takdirde seçimin yenilenmesi gerekiyordu.

İl genel meclislerinin süresi, her üç yılda bir üyelerinin yarısının yeniden seçilmesi koşuluyla altı yıldı. Seçim dönemi bitmeden önce meclis fesh edilir veyâ infisah ederse, bu takdirde yeniden seçilecek olan meclisin eskisinin süresini tamamlaması öngörülmüştü. Bu sûretle bütün il genel meclisi seçimleri aynı târihe rastgetirilmek isteniyordu. Ancak zorunlu hâllerde hükümetin seçimin yenilenmesini bir yıl süre ile ertelemeye yetkisi vardı. Bu takdirde uzatılan süre, gelecek meclisin dönemine âid sayılacaktı. Aynı mekanizma üyelikler için de geçerliydi. Gerek yedek üyeler, gerekse yeniden seçilen üyeler, eski üyelerin görev süresini tamamlayacaklardı. Tasarıya göre, ilk il genel meclisi seçimi 1946 yılının Temmuz ayında yapılacaktı.

Adâlet komisyonu ile içişleri komisyonu, il genel meclisi seçiminin belediye ve milletvekili seçiminde uygulanan esaslara uygun hâle getirilmesinin yerinde bir düşünce olduğunda hemfikirdiler.

İçişleri komisyonu raporunda ise şu görüş dikkati çekiyordu:

> "İl özel idârelerinin daha verimli çalışma imkânlarını hazırlayacak ve kuruluş gâyelerindeki temel fikirlere uygun olarak mahallî ihtiyaçları daha geniş bir şekilde karşılayabilecek idârî ve mâlî sistem ile takviye edildiği takdirde, yeni tasarı ile seçim esaslarında sağlanan demokratik hüviyet, bu mahallî idâre uzvunun gelişmesinde gerçekten büyük faydalar doğuracaktır."

Komisyonlarda yapılan değişiklikler sonucunda, seçmen olabilmek için, yabancı devlet uyrukluğu iddiâsında bulunmuş olmamak ve yabancı devletin resmî hizmetinde bulunmamak koşulları da eklenmişti. Seçim kurulları ise, köy ve mahalle ihtiyar heyetlerinin muhtarın başkanlığında yapacakları toplantıda gizli oy ile halktan seçilecekti. Diğer yandan, yapılan değişikliğe göre, siyâsî partilerin temsilcileri de seçimde bulunmaya yetkiliydiler. Bu amaçla da seçim kurulları ile seçim komisyonları, teşkilâtları olan yerlerde siyâsî partilerin birer temsilcisini seçimde hazır bulunmak üzere dâvet edebilecekti. Siyâsî parti temsilcileri, oy kullanılması, oyların açılıp tasnif edilmesi sırasında seçim kurulları ile seçim komisyonlarında hazır bulunabileceklerdi.

Ama tasarıda asıl önemli değişiklik içişleri komisyonu tarafın-

dan yapılmıştı. Buna göre, eski yasada vâr olduğu şekliyle, oylamadan sonra her türlü evrâkın seçim büroları tarafından seçim kurullarına iletilmesi ve daha sonra seçim kurulları tarafından da muhafaza edilmesi için il ve ilçe belediye başkanlıklarına teslim edilmesi öngörülmüşken, yapılan değişiklikle seçim kurullarına ulaşan evrâkın "yakılması" gerekiyordu. Bu durumda seçim evrâkı ikinci aşamada tamâmen yok edilecek ve geriye yalnızca seçim kurullarınca tutulan tutanak kalacaktı. Tutanağın denetimi ise söz konusu değildi. Çünkü, "hesâba katılan oy pusulaları komisyon üyeleri ve orada bulunanlar önünde yakıl"mıştı. Geriye kalan evrak ise muhafaza edilmek üzere il veyâ ilçe belediye başkanlıklarına teslim edilecekti. Son bir değişiklik de muhtemel seçimin târihi ile ilgiliydi. Târih, 1946 yılının Ağustos ayı olarak öngörülmüştü.

Tasarı, TBMM'de ele alındığında beklenilenin üzerinde eleştiriyle karşılaşacaktır.[280]

CHP milletvekili Tahsin Bekir Balta, seçim usûlünde yapılan değişikliğin esaslı olduğuna dikkat çektikten sonra, ilçelerin de parçalanarak seçim çevrelerine ayrıldığına işâret ediyordu. Bu usûlün yeniliğine dikkat çeken Balta, diğer seçimlerde uygulanan usûlün farklı olduğunu vurguluyordu. Balta'nın işâret ettiği husus o denli dikkat çekiciydi ki, İçişleri Bakanı Hilmi Uran, bu yöndeki eleştiriler üzerine seçim çevreleri üzerinde ısrâr etmeyeceklerini açıklayacaktır. CHP milletvekili Gâlip Pekel de dar bölgeli seçim sistemini savunuyor ve bu sistemin milletvekili genel seçiminde de uygulanmasını istiyordu.

İçişleri komisyonu sözcüsü ve CHP milletvekili H. Ş. Adal ise, komisyonun seçim usûlünde ısrâr ettiğini belirtiyordu. Bununla birlikte, sürekli ve ısrarlı eleştiriler üzerine sonunda komisyon tasarıyı geri çektiğini açıklayacaktır.

Tasarının içişleri komisyonunda yeniden ele alınmasından sonra metinde iki önemli değişiklik yapılacak ve il genel meclisi üyelerinin eskiden olduğu gibi her ilçe bir seçim çevresi itibâri ile ilçeler adına seçilmesi benimsenecektir. İkinci olarak da, seçim dönemi, altı yıldan vazgeçilerek, yeniden dört yıl olarak kabûl edilecektir. Diğer yandan, yapılan bir başka değişiklik de, her ilin merkez

280 **TBMM TD**, (aynı yerde), (7.6.1946). Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır.

ilçesinde ve ilçe merkezlerinde seçimi idâre ve denetlemek üzere kurulacak seçim kurullarının belediye başkanlarının başkanlığında beş kişiden oluşacağının öngörülmesiydi. Üyeler belediye meclisleri tarafından ve kendi aralarından seçiliyorlardı. Belediye meclisi olmayan ya da seçim yapılmamış yerlerde seçim kurulları, pratikte kaymakam tarafından oluşturulacaktı.[281] Yeniden düzenlenen tasarı, TBMM'de bu kez herhangi bir görüşmeye ya da tartışmaya gerek kalmaksızın kabûl edilecektir.[282]

8. SIKIYÖNETİMİN UZATILMASI

Sıkıyönetimin 23 Haziran 1946 târihinden itibâren altı ay daha uzatılmasına ilişkin öneri, 13 Haziran'da TBMM tarafından görüşmesiz kabûl edilecektir.[283] Muhafelet milletvekillerinin bu görüşmede Mecliste bulunmamaları ve görüşmelere katılmamaları dikkati çekiyordu.

Hemen hemen aynı sırada önemli başkaca gelişmeler de söz konusuydu: Seçimlerden hemen önce Türk Basın Birliği'nin lağvedilmesine ve Matbuat Kânunu'nun da 50. maddesinin değiştirilmesine ilişkin iki yasa tasarısı, bir gün ara ile Başbakanlıktan TBMM Başkanlığı'na iletilecektir. Hatırlanacağı gibi, her iki yasa da muhalefet açısından tek-parti döneminden kalmış ve derhâl kaldırılması gereken düzenlemelerdi.

9. TÜRK BASIN BİRLİĞİ'NİN LAĞVEDİLMESİ

Türk Basın Birliği'nin lağvedilmesini öngören yasa tasarısı, 30 Mayıs 1946 târihinde Başbakanlıktan TBMM Başkanlığı'na iletilmişti.[284]

Basın Birliği Kânunu'nun Kaldırılması Hakkında Kânun Tasarısı'nın gerekçesinde, "bu kânunda basın mesleğinin serbestçe inkişâfı bakımından bugünkü ihtiyaçları karşılamayacak olan bâ-

281 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 23, 62. Birleşim, (11.6.1946), S. Sayısı: 155'e Ek.

282 **TBMM TD**, (aynı yerde), (11.6.1946).

283 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 23, 49. Birleşim, (13.5.1946).

284 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 24, (61. Birleşim), (13.6.1946), S. Sayısı: 165. Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır. Basın Birliği Kânunu ve Türk Basın Birliği'ne ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 412-417 ve 864.

zı kayıtların bulunduğu görülmüş ve Cemiyetler Kânunu'nda yapılması teklif olunan değişikliğin kabûlünden sonra [bu konudaki yasa önerisi henüz kabûl edilmemiş, ama kabûl edilmesi muhakkak iken!] kurulabilecek olan meslek teşekküllerinin [Türk] Basın Birliği yerine kâim olabileceği anlaşılmıştır" deniliyordu. "Bu itibarla mezkûr kurumun meslek ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilecek serbest derneklerin kurulmasına yol açmak üzere kaldırılması faydalı sayılmıştı." Tasarıya göre, Türk Basın Birliği lağvedilecekti.

Tasarı, Meclis komisyonlarından da hızla geçecektir. Adâlet ve içişleri komisyonlarının raporları 6 Haziran târihlidir. Adâlet komisyonu raporunda, artık bu târihte Cemiyetler Kânunu'nda yapılan değişikliklere de atıfta bulunuluyor ve "basın mensuplarına kendi meslek kâidelerini bizzat tâyin ve tesbit ve meslekî teşkilâtlarını diledikleri gibi kurmak imkânını bahşeden tasarının [hem de oybirliği ile] aynen kabûlüne" karar verildiği vurgulanıyordu. TBMM'de de, tıpkı komisyonlarda olduğu gibi, herhangi bir görüşme olmayacak ve yasa önerisi, 13 Haziran'da ivedilikle görüşülerek derhâl kabûl edilecektir.[285]

Gelişmenin ilginç bir başka noktasını da, *Cumhuriyet* gazetesinin daha tasarının kabûl edilmesinden iki gün önce yayınladığı bir haber oluşturuyordu. Habere göre, basın cemiyetleri kurulacaktı.[286] Haberin tuhaflığı kendisinde değil veriliş târihindeydi. Çünkü, daha yeni yasa tasarısı görüşülmeden ve benimsenmeden önce, anlaşıldığı kadarı ile gereken hazırlıklar yapılmış ve tasarının zâten TBMM'de kabûl edileceği öngörülmüştü. Bu da TBMM'nin yönetimin sunduğu tasarılara karşı geleneksel tutumunu sürdürdüğünü açıkça gösteriyordu. Nitekim tasarının Mecliste görüşülüp benimsendiği 13 Haziran'dan sâdece bir gün önce İstanbul Gazeteciler Cemiyeti kurulmuştu bile...[287] Kurucuları arasında Sedat Simâvi, Cihat Baban, Sâdullah Gâlip Savcı ile Hakkı Târık Us da vardı.[288]

285 **TBMM TD**, (aynı yerde), (13.6.1946). Ayrıca bkz. Timur, **Türkiye'de Çok-Partili Hayâta Geçiş**, 53; Karpat, **age**, s. 140; Balta, agm, **İncelemeler**, s. 35 ve 40.

286 **Cumhuriyet**, (11.6.1946).

287 **Cumhuriyet**, (13.6.1946). Türk Basın Derneği de 5 Ağustos 1946 târihinde kurulacaktır. Bkz. **Türk Basın Derneği Tüzüğü.**

288 **Vatan**, (13.6.1946).

10. MATBUAT KÂNUNU'NUN 50. MADDESİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ

Matbuat Kânunu'nun 50. Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kânun Tasarısı, 29 Mayıs 1945 târihinde Başbakanlıktan TBMM Başkanlığı'na sunulmuştu.[289]

Tasarının gerekçesinde, önce ilgili hükmün "cezâ tehdidi altında bulunmasa dahi bâzı neşriyâtın devletin umûmî siyâseti bakımından memleket menfaatlerine uygun olmayabileceği mülâhazası ile konulmuş" olduğu hatırlatılıyordu. Bu durum şöyle meşrûlaştırılıyordu:

> "İstiklâl Savaşı'nı tâkip eden zamanlardaki iç ve dış umûmî durum gözönüne getirilirse, bugün artık bir tartışma konusu olmaktan çıktığını sandığımız büyük içtimâî inkılâpların memleket içinde kökleşip gelişmesine yardım edecek böyle bir yetkinin hükümet elinde bulunmasındaki zarûreti takdir etmemek mümkün değildir."

Ancak "zaman geçtikçe bu zarüret, yavaş yavaş kendini daha az hissettirmeye başlamış ve esâsen dâimâ büyük bir itidalle kullanılan bu yetki, bilhassa son zamanlarda, hattâ hükümetin tenkit edilmesine yol açabilecek kadar ihmâl edilmişti."

Burada dikkati çeken nokta, Peker'in, tasarının gerekçesinde, hükümetin kendisine yönelik tenkitlere karşı 50. maddenin kullanımını "ihmâl" ettiğini bütün açıklığı ile belirtmesi ve gerçekte 50. maddenin kapsamını ve işlevini nasıl gördüğünü ortaya koymasıdır.

Yeni düzenleme ve gerekçesi ise şöyle formüle edilmişti: "Bununla berâber, fiilen kullanılmakta olmasa bile, hükümetin elinde böyle bir yetki bulunması, memleketin siyâsî olgunluğu bakımından bir zarûret olmaktan çıkmış ve muvakkat olduğu tabiî bulunan bu yetkinin adlî kazâ mercilerine bırakılması[nın] kâfi bir teminat olacağı kaanatine varılmıştı."

Sonuçta bu yetki yargı organlarına bırakılmak isteniyordu ki, hatırlanacağı gibi, bu öneri, 1945 yılında bizzat Celâl Bayar tara-

289 **TBMM TD**, (aynı yerde), (13.6.1946), S. Sayısı: 169. **Ulus** gazetesi, daha 24 Mayıs'ta Matbuat Kânunu'nun 50. maddesinin değiştirileceğini açıklamıştı bile... **Ulus**, (24.5.1946). **Vatan** gazetesi ise, 20 Mayıs târihli bir haberinde, bir kez daha yanlış olarak tasarının Meclis komisyonlarında son şeklini aldığını haber veriyordu. **Vatan**, (20.5.1946). Matbuat Kânunu'na ve yasanın 50. maddesine ilişkin ayrıntılı ve bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**.

fından gündeme getirilmiş, ancak herhangi bir sonuca ulaşamamıştı. Ancak bu defâ daha ileri bir adım atılıyor ve maddede yer alan şekli ile "memleketin umûmî siyâseti" tanımından da vazgeçiliyor ve Türk Cezâ Kânunu'nda yer aldığı şekli ile suç teşkil edebilecek hâller açıklığa kavuşturuluyordu. Bu sûretle yargı organlarının belirsiz ve tanımsız bir hüküm yerine Türk Cezâ Kânunu'nda da yer alan maddelere dayanarak karar vermesine imkân tanınmak isteniyordu.

Tasarının gerekçesinde, "memleketin umûmî siyâsetini alâkadar eden fiiller", Türk Cezâ Kânunu'nun 125, 127, 128, 132, 133, 137, 140, 141, 142, 143, 146, 149 ve 155. maddeleri olarak sıralanmıştı. Bu hükümler, "memleketin dâhilî ve hâricî emniyetini en hurda teferruâta kadar kendilerine mevzu edilmiş maddeler"di ve "kapatma keyfiyetini bu maddeler hükümlerine fer'i bir hüküm olarak kabûl etme[nin] memleketin umûmî siyâsetini muhafaza bakımından maksadı temine kâfi geleceği" düşünülmüştü. "Madde bu düşüncelerle kaleme alınmış ve kapatma keyfiyetinin süreli veyâ süresiz olması keyfiyeti, maddenin yazılışı tadâdî bir usûl tâkip eylemediği için, fiilin vahâmetini takdir bakımından adlî merciin kanaatine terk olunmuştu."

İçişleri komisyonu raporunda ise, "normal hâller yaklaştıkça pek az kullanılan ve nihâyet kendiliğinden ölü bir madde hâlinde kalan bu hükmün devâmında hiçbir fayda mevcut olmadığı gibi, tek dereceli seçimlere gidildiği, toplanma hakkının ve dernek kurma faaliyetinin daha liberal esaslara göre tanzim edildiği ve bu sûretle amme haklarının bugünkü realitelerine daha uygun olarak düzenlendiği bu sırada, mevzuatımız arasında âhenk ve berâberliğin kurulması bakımından da değiştirilmesi muvaffık olacağı âşikârdır" deniliyordu.

Ancak raporda, "vatandaş[ın] siyâsî haklarının kullanılmasında esaslı şart[ın] bu faaliyetin devletin emniyetini sarsacak mâhiyet taşımaması" olduğu da vurgulanıyordu. "Siyâsî hakların zararlı olarak istimâli, kânun vaazınca teçviz edilemeyecek bir keyfiyetti." Ayrıca, "suçun ikâma vâsıta olan gazete veyâ derginin yayıma devâm etmesi, bir taraftan devlet emniyetinin sarsılmasını, diğer taraftan [da] vatandaş şahsî haklarının haleldar olmasını intâç" ediyordu. İçişleri komisyonu, "kapatma hükmüne, o ga-

zete ve derginin toplattırılması hükmünü de ilâve" etmişti. İçişleri komisyonunda komisyon başkan vekili ve CHP milletvekili Âtıf Tüzün, tasarıya "dünyâ barışı olmadan 50. maddenin kaldırılması taraftârı değilim" şeklinde şerh düşmüştü. CHP milletvekili Gâlip Pekel ise, "kapatma yetkisinin hükümette kalması ve ilgililerin Danıştay'da iptâl dâvâsı açması taraflısı" olduğunu belirtmişti.

Adâlet komisyonu raporunda ise, "tamâmi ile takdire dayanan bu yetkinin siyâsî ve içtimâî hayâtımıza yeni bir nizam vermeyi gâye edinen ana mevzuatın tamamlanıp tatbik sahasına geçtiği bir devreye rastladığını belirtmek, kânunların hazırlandıkları zamâna ve karşılamak istedikleri ihtiyaçlara göre mütâlaa edilmesi zarüretine en iyi bir misâl teşkil eder" deniliyordu.

Raporda, eski uygulama geleneksel açıklamalarla meşrülaştırılmaya çalışılıyor ve "Matbuat Kânunu'nun 50. maddesi[nin] (...) yeni ihtiyaçların ilcâsı ile ortadan kaldırılmakta" olduğuna dikkat çekildikten sonra da, "çok geniş bir kudret hâlinde tecelli eden bu yetkinin dâimâ büyük bir itidalle, hele son zamanlarda hükümetin zaman zaman muahezesine bile yol açan, fakat hakiki hâlde hürriyetin geniş bir anlayışına dayanan bir müsâmaha ile tatbik edilegeldiği" vurgulanmaya çalışılıyordu. Bu sûretle "gazete kapatma yetkisi, münhasıran suç işlenmiş olan hâllerde, suça teretttüp eden cezâya murtabıt olarak [ve] yepyeni bir şekilde umümî mahkemelere intikâl" ediyordu. Dikkat çekilen bir başka nokta da, "bu suçlar[ın] devletin mevcûdiyetine [ve] iç ve dış emniyetine yönelmiş" olmasıydı. "Gerçekten [de] tasarının birinci maddesinin şümulüne giren suçlar, [Türk] Cezâ Kânunu'nun ikinci kitabının birinci faslında yazılı, devletin arsıulusal şahsiyetine karşı işlenen cürümlerle devletin nizam ve emniyetini bozan 'devlet kuvvetleri aleyhinde cürümler' başlığı altında çoğu vahim mâhiyette olan suçlardı."

Komisyon raporunda vurgulanan bir başka husus, hükümetin de onayı alınarak, tasarıda gerçekleştirilen iki önemli değişikliğe ilişkindi. İlk değişiklik, yargı organlarınca verilecek kapatma cezâsının, hükümet tasarısında süresiz olabilecek şekilde ifâde edilmesine karşılık, adâlet komisyonunda yapılan bir değişiklikle bir aydan iki yıla kadar cezâ ile sınırlandırılmasıydı. İkinci önemli değişiklik ise, hükümet tasarısında yer aldığı şekli ile, ilk tahkikat

sırasında ve hükümden önce kapatma yetkisinin sorgu yargıcından alınarak, doğrudan yargı organına verilmesiydi. Tasarıda yapılan bir başka değişiklik de, içişleri komisyonu tarafından tasarıya eklenen toplatma yetkisinin adâlet komisyonunca tasarıdan çıkarılmasıydı.

Bu süretle tasarının ilk maddesi, adâlet komisyonunda yapılan değişiklikler sonucunda, "Türk Cezâ Kânunu'nun ikinci kitabının birinci bâbının birinci ve ikinci bölümlerinde yazılı cürümler yayın yolu ile işlendiği takdirde, mahkemece cürmün gerektirdiği cezâ ile birlikte gazete veyâ mecmuanın bir aydan iki yıla kadar kapatılmasına karar verilir" şekline dönüşmüştü. Ayrıca, "yetkili mahkeme, hükümden önce dahi kovuşturmanın her derecesinde gazete veyâ mecmuanın kapatılmasına karar" verebilirdi. Fakat kapatma süresi aynıydı. "Bu süretle kapatılan gazete veyâ mecmuanın sorumluları, kapatma süresi içinde başka bir isimle gazete veyâ mecmua çıkaramazlar"dı. Ayrıca, "kapatılan gazete veyâ mecmuanın yayınına devâm edenler hakkında [Matbuat Kânunu'nun] 18. madde hükmü uygulanacaktı."

Tasarı, TBMM'de ivedilikle görüşülecektir.[290] Meclisteki görüşmeler sırasında söz alan CHP'li milletvekillerinin basın özgürlüğünün olumsuz sonuçlarına dikkat çekmeleri ilginçti. CHP'li üyeler, genellikle maddenin kaldırılmasına karşıydılar. Bu üyeler, tasarının gerekçesinde yer alan görüşleri yineliyorlar ve zâten basın özgürlüğünün fiilî varlığını vurguluyorlardı. Bu üyelere göre, basın özgürlüğü sınırsız olamazdı ve bu sınırın sonuna da zâten varılmıştı. Dolayısıyla da sınır aşıldığında cezâ ile karşılaşılması son derece doğaldı. Daha fazla serbestiyet ve hürriyet, devlete karşı yıkıcı sonuçlar doğurabilirdi. Nitekim eskiden devlet, tam da bu nedenden dolayı yıkılmıştı.[291]

Adnan Menderes ise, Mecliste yaptığı konuşmada, basın özgürlüğünü övüyor ve Matbuat Kânunu'nun tamâmen değiştirilmesi gerektiğini, hattâ Türk Cezâ Kânunu varken, bu tür bir yasaya ihtiyaç olmadığını savunuyor ve Matbuat Kânunu'nun 50. madde-

290 **TBMM TD**, (aynı yerde), (13.6.1946). Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır.

291 Örneğin, CHP milletvekili Feridun Fikri Düşünsel, 50. maddenin olduğu gibi muhafazasından yanaydı. **TBMM TD**, (aynı yerde), (13.6.1946).

sinde yapılmak istenilen değişikle gazete ve dergiler için öngörülen kapatma cezâsının da artık gündemden düşürülmesi gerektiğini belirtiyordu. Ona göre, CHP yapılacak değişiklikler karşısında tereddüt ve endişe içinde olduğundan, bu alanda esaslı bir adım atamıyordu.[292]

11. BASIN SUÇLARI İÇİN AF YASASI

Bu değişiklikten hemen sâdece bir gün sonra TBMM'de basın suçlarına ilişkin bir af yasa tasarısı da kabûl edilecektir.[293]

Tasarının gerekçesinde şu görüşlere yer verilmişti:

> "Tek dereceli seçim kânunları ile dernek kurma hak ve hürriyetlerinin en liberal esaslar dâiresinde tanzim eden kânunun ve Matbuat Kânunu'nun değiştirilmesi hakkındaki tasarının yayın ve basın hayâtında hedef tuttuğu yeni inkişâfları tâkip eden bu tasarıda, yayım yolu ile işlenmiş olan suçların tamâmen affı, bir taraftan hakiki demokrasiye ve tam bir hürriyet rejimine yaraşan müsâmahalı bir görüşün ifâdesi olmak"[tadır].

Yasaya göre, "Gazete, kitap veyâ mecmua vâsıtası ile veyâ 1881 sayılı Matbuat Kânunu'na aykırı hareket sûreti ile 7 Haziran 1946 târihine kadar işlenmiş olan suçlardan dolayı kovuşturma yapılamaz[dı]. Bu suçlar sebebiyle verilmiş olan cezâlar ortadan kaldırılmıştı."

Burada dikkati çeken bir önemli nokta da, af yasa tasarısının Matbuat Kânunu'nun 50. maddesinin TBMM'de kabûlünden çok daha önce hazırlanarak, kabûl edileceği varsayımı ile Meclise sunulmasıdır ki, bu tutum, bu dönemde CHP Meclis Grubu'nun tek-

---

292 **TBMM TD**, (aynı yerde), (13.6.1946); **Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makâleleri**, (Aralık 1933-Mart 1950), (Cilt: 1), s. 78-87. Ayrıca bkz. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 56; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 75; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 156; Karpat, **age**, s. 139-140; Eroğul, **age**, s. 16-17; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 53; Balta, agm, **İncelemeler**, s. 33-34 ve 41; Yalman, **Yakın Târihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971)**, (Cilt: 4), s. 75; Burçak, **Türkiye'de Millî İrâdenin Zaferi**, s. 11; Hasan Refik Ertuğ, "Matbuat Kânunu'ndaki Son Değişiklik", **Siyâsî İlimler Mecmuası**, Yıl: 16, Sayı: 186, (Eylül 1946), s. 286-294

293 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 24, 65. Birleşim, (14.6.1946). Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır. Ayrıca bkz. Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 53; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 75; Yalman, **Yakın Târihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971)**, (Cilt: 4), s. 75; Burçak, **Türkiye'de Millî İrâdenin Zaferi**, s. 11.

partili dönemin parti grubundan anlayış ve yaklaşım bakımından hiçbir fark göstermediğini açıklıkla yansıtmaktadır. Aynı yaklaşımın benzer bir göstergesi de, hatırlanacağı gibi, Türk Basın Birliği'nin lağvedilmesi için hazırlanan yasa tasarısında da, henüz TBMM'de kabûl edilmemiş olan Cemiyetler Kânunu'nda yapılması öngörülen değişikliklerin yapılmış gibi varsayılması ve tam da bu gerekçe ile lağvedilmek istenmesiydi. Anlaşılan yeni dönemde de yönetimin CHP Meclis Grubu'na bakışında tek-partili dönemden sonra herhangi bir değişiklik henüz olmamıştı.

12. ÜNİVERSİTELER KÂNUNU: ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİ (Mİ?)

Bu kısımda Türkiye'de üniversite târihine hiç değinmeyeceğim. Hatırlatmak istediğim tek nokta, tek-parti döneminde İstanbul Dârülfünun'un ilk on yılında eski yasal düzenlemesine bağlı kaldığı ve 1933 yılında üniversite reformu sürecinde, bundan sonra tüm üniversite ve yüksek okulların başına geleceği gibi, idârî açıdan Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanacağıdır.

Hemen hemen aynı sırada, 27 Nisan 1946 târihinde üniversiteler kânunu tasarısı, Başbakanlıktan TBMM Başkanlığı'na iletilmişti.[294]

Hatırlanacağı gibi, basında üniversiteye ilişkin yazılar pek azdı ve genellikle de Mehmet Ali Aybar gibi bizzat üniversite mensupları tarafından kaleme alınmıştı. Bununla birlikte, hatırlanmalıdır ki, üniversite muhtâriyeti DP programında yer almıştı. Tasarı, TBMM'de basın alanında söz konusu gelişmelerin olduğu sırada ele alınır.

Tasarının gerekçesinde, ülkemizde üniversitelerin târihsel geçmişlerine ve içinde bulundukları yasal düzenlemelerin bu târihsel geçmişten gelen nedenlerine değiniliyordu. Üniversitelerin ya da yüksek okulların ortak paydası, zaman içinde hepsinin yönetsel alanda Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmalarıydı. Ancak zaman

294 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 24, 61. Birleşim, (10.6.1946), S. Sayısı: 156. **Vatan** gazetesi, daha 17 Şubat'ta üniversiteler yasasının değiştirileceğini ve üniversitelere "muhtâriyet" verileceğini açıklamıştı bile... **Vatan**, (17.2.1946). Yine **Vatan** gazetesi, daha 23 Şubat'ta tasarının TBMM'ye sunulduğunu haber veriyordu. Bu, erken bir haber olmakla birlikte, yanlıştı da... **Vatan**, (23.2.1946). Nitekim aynı gazete, 11 Mayıs târihli sayısında, tasarının Meclise sevk edildiğini yazacaktır. **Vatan**, (11.5.1946).

değişmişti ve artık üniversitelerin de "demokrat bir cemiyetin gerektirdiği demokrat prensiplerle işleyebilmesi ve kendi varlığı içerisinde doğrudan doğruya cemiyete karşı sorumlu olarak gelişebilmesi için (...) her türlü görevlerinde" özerk olmaları öngörülmüştü. Tuhaf olan nokta, özerklik, o denli yabancı bir kavram olmalıydı ki, tasarıda her geçtiğinde mutlaka yanlış yazılmıştı. Ama bu saptama sâdece yönetim katı için geçerli değildir. Aksine, bizzat üniversite de özerklik rûhundan uzaktı.

Hükûmetçe hazırlanan tasarı öncesinde, değişik üniversiteler, fakülteler ve yüksek okullar tarafından hazırlanmış tasarılar ve öneriler de vardı.[295] Nitekim *Vatan* gazetesi, tasarının Ankara ile İstanbul üniversiteleri tarafından hazırlandığını ve bu şekilde TBMM'ye sunulduğunu haber veriyordu.[296] Örneğin, profesörlüğe ve ordinaryüs profesörlüğe yükseltilmelerde Millî Eğitim Bakanı'nın onayı aranıyordu. Zâten "üniversitelerin tabiî reisi" olan Millî Eğitim Bakanı, profesörlerin ve ordinaryüs profesörlerin seçimini "nezâret altında" tutacaktı ki, bu da "zarûrî ve faydalı" görülmüştü. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin tasarıya ilişkin görüşünde şu satırlar hemen dikkati çekiyordu: "Biz inkılâpçı Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet kânunlarına hâkim olan zihniyetle ancak kısmî muhtâriyet fikirinin telif olunabileceği kanaatindeyiz. Mühim olan bütün üniversite meselelerinde karar verecek olan son merci, dâimâ Maarif Vekâleti [Millî Eğitim Bakanlığı] olmalıdır." Diğer yandan, İstanbul Üniversitesi'nce hazırlanan ve Hukuk Fakültesi Dekanı Sıddık Sâmi Onar'ın imzâsını taşıyan bir raporda, "oldukça sıkı bir merkeziyet esâsına dayanan bugünkü üniversite tâlimatnâmemizde (...) [ilmî muhtâriyetin] aksini gösterecek bir hüküm yoktu." Bu görüşe göre de, "Millî Eğitim Bakanı, üniversitelerin tabiî başkanı" idi. Ancak arzu edilen, üniversite ile Millî Eğitim Bakanlığı'nın değil, bizzat Millî Eğitim Bakanı'nın ilgilenmesiydi. "Üniversiteler, bakanlığa değil, bakana tâbi" olmalıydılar. "Bakanın üniversite üzerinde ve üniversitenin en yüksek organı sıfatı ile yapacağı (...) murâkabe, üniversite işlerine çok tesirli ve faydalı" olacaktı. "Bakan, doğru bulmadığı işleri, üniversite organlarını ikâz etmek, harekete getirmek sûreti ile dâimâ" düzel-

295 **Dünyâ Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi**, s. 677-812.

296 **Vatan**, (19.2.1946).

tebilirdi. Ayrıca, Millî Eğitim Bakanı, Üniversitelerarası Kurul'un da başında bulunmalıydı. Bununla birlikte, yine İstanbul Üniversitesi'nin bir başka raporunda, tasarının 3. maddesi gözönünde tutularak, "üniversiteye şu veyâ bu istikâmette kânunla direktifler verilmesi, üniversitelerin ilmî muhtâriyeti hakkındaki prensibe tamâmen uygun düşmez" deniliyordu.[297]

Tasarı, ayrıca üniversite öğretim elemanlarının çalışma esaslarını da düzenliyordu. Hükûmetin hazırladığı tasarıda, üniversitelerin "bilim ve yönetim işlerinde özer[k]liği ve tüzel kişiliği" olacağı belirtilmişti ve fakülteler de benzer özer[k]liğe sâhiptiler (md. 1).

Ancak bütçe komisyonu raporuna göre, bu durum, "hükümetin bütçe ve kadro kânunlarını büyük meclise teklif vesilesi ile üniversiteler üzerinde hâiz olması tabiî olan yetkileri ile üniversite öğretim üyelerinin tâyinini tasdik gibi hâller dışındaki denetî, bir hükûmet uzvu olan Millî Eğitim Bakanı'nın üniversitelerin başı olması, bu sıfatla üniversite organları kararlarından bir kısmının onun onamına (tasdikine) tâbi bulunması, bu organlarca verilen kararlardan beğenmediklerini mâhiyetine göre Danıştay veyâ Üniversitelerarası Kurul tarafından incelenmesini isteyebilmesi gibi muayyen hususlara inhisâr" ediyordu.

Hükûmet tasarısına göre, üniversiteler yeni kurumlar açmaya yetkiliydiler (md. 2). Ancak bu hüküm bütçe komisyonu tarafından değiştirilecek ve bu türden bir girişimin sonuçlanabilmesi Millî Eğitim Bakanı'nın onayına tâbi kılınacaktır (md. 2).

Hükûmet tasarısında yer aldığı şekliyle, üniversitelerin görevleri arasında "genç nesle (...) demokrasi ilkelerine dayanan çağımız medeniyetinin ülkülerini sindir"mek de vardı (md. 3). Ne var ki, bu hüküm, hem millî eğitim, hem de bütçe komisyonu tarafından değiştirilecektir. Millî eğitim komisyonu da, bütçe komisyonu da, "demokrasi ilkeleri" sözcüklerini tamâmen kaldıracak ve yerine öğrencilerin "millî karakterli [ve] Türk Devrimi'nin ülkülerine bağlı" yetiştirilmesini koyacaklardır (md. 3).

Üniversitelerin bir başka görevi de –ki bu görev hem hükûmetçe hazırlanan tasarıda, hem de komisyonca değiştirilen tasarı metinlerinde de vardı– "hükûmetçe Millî Eğitim Bakanı vâsıtası ile is-

297 **Dünyâ Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi**, s. 677-1081; Ernst E. Hirsch, **Hâtıralarım**, s. 417-418. Ayrıca bkz. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 52-56.

tenecek incelemeleri yaparak düşüncelerini bildirmek"ti (md. 3). Üniversiteler, tasarıya göre, kendi içlerinde yönetsel mekanizmalarını kendileri oluşturacak ve uygulayacaklardı (md. 4-9). Yönetmelikler, Millî Eğitim Bakanı'nın onayından sonra yürürlüğe girecek ve yasa ve tüzük tasarıları ise, gerekçeleri ile birlikte ve Millî Eğitim Bakanı tarafından başbakanlığa sunulacaktı (md. 10).

Tasarıya göre, dekanlar, iki yıl için profesörler kurulu tarafından fakültenin aylıklı ordinaryüs profesörleri veyâ profesörleri arasından mutlak çoğunlukla seçilecekti. Ancak, ikinci kez seçilebilmek için aradan iki seçim döneminin geçmesi gerekiyordu (md. 8). Rektörler ise, fakülte profesörler kurulları tarafından ve iki yıl için ordinaryüs profesörler veyâ profesörler arasından ve her defâsında sıra ile ve bir başka fakülteden olmak üzere, ancak bütçe komisyonunda yapılan değişiklikle de, ama bu yasanın kabülünden sonra bir defâya mahsus ve kesin olmak üzere Millî Eğitim Bakanı'nın belirleyeceği sıraya göre, mutlak çoğunlukla seçilecekti (md. 12).

Üniversitelerarası Kurul ise, Millî Eğitim Bakanı'nın başkanlığında, her üniversitenin rektör ve dekanları ile her üniversite senatosunun kendi üyeleri arasından iki yıl için seçeceği bir temsilciden oluşacaktı. Ancak kurul, Millî Eğitim Bakanı'nın "lüzum göstereceği hâllerde bildireceği yerde" toplanacaktı. Kurulun kararlarına karşı hiçbir idârî kuruluşa ve yargı merciine başvurmak mümkün değildi (md. 13).

Hükûmetçe hazırlanan tasarının 14. maddesine göre, Millî Eğitim Bakanı "üniversitelerin başı" idi. "Bu sıfatla [da] üniversiteleri, fakülteleri ve bunlara bağlı kurumları hükümet adına" denetleyecekti. "Hükümet Deneti" adını taşıyan maddenin geri kalan kısmı da şöyle formüle edilmişti:

> [Millî Eğitim Bakanı], "bu denetlemesini Üniversitelerarası Kurul'a başkanlık etmek, üniversite ve fakültelerden gerekli hususları sormak, onamına [onayına] bağlı kararları onamak [onaylamak] [ya da onaylamamak] ve üniversite ve fakülte kurullarının kararlarından gerekli gördüklerinin yeniden bu kurullarda incelenmesini istemekle yapar.
>
> Bakan onamadığı [onaylamadığı] senato kararları ile üniversite ve fakülte kurullarının kabûl edip uygulamakta bulunduğu kararların uygun görmedikle-

rinden idârî mâhiyette olanları Danıştay'a, akademik mâhiyette olanları Üniversitelerarası Kurul'a gönderir. Üniversitelerarası Kurul'un kararları takdire bağlı ve kesindir.

Üniversitelerce Millî Eğitim Bakanı'nın onamına [onayına] sunulan kararlar en çok üç ay içinde onanır [onaylanır]. Sözü geçen süre içinde onanmayan [onaylanmayan] veyâhut Danıştay'a veyâ Üniversitelerarası Kurul'a gönderilmeyen kararlar onanmış [onaylanmış] sayılır." (md. 14)

Doçentler, "fakülte profesörler kurulunun seçim karârı üzerine [ve] rektörün teklifi ile Millî Eğitim Bakanı tarafından tâyin" olunacaktı (md. 23). "Profesörler ve ordinaryüs profesörlerin tâyinleri [de], fakülte profesörler kurulunun seçimi ve senatonun uygun bulması ve Millî Eğitim Bakanı'nın teklifi üzerine müşterek kararla yapıl"acaktı (md. 28). Fakülte sekreterleri dahi fakülte yönetim kurulu karârı üzerine rektörün önerisi ile Millî Eğitim Bakanı tarafından atanacaktı (md. 43).

Tasarının disiplin işlerine yönelik maddelerinde dikkati çeken nokta, üniversite senatosunun öğretim üyeleri için meslekten çıkarma cezâsı verme yetkisinin de bulunmasıydı (md. 46). Bu maddeye göre, "üniversite öğretim mesleğinde kalmasına yer bırakmayacak gibi şeref ve haysiyet kırıcı bir suç işleyenlerin üniversite öğretim mesleği"nden çıkarılması söz konusuydu (md. 46). Senato karârına karşı ilgilinin Üniversitelerarası Kurul nezdinde itiraz hakkı vardı. Kurul karârı ise, "takdire bağlı, son ve kesindi." (md. 47).

"Üniversite öğretim mesleği üyelerinin memurluk görevleri dolayısıyla veyâ görevlerini yapmak sırasında işledikleri suçlar üzerine 'Memurin Muhakemat Kânunu'nun gerektirdiği ilk soruşturma, rektörün gereğine göre tâyin edeceği bir veyâ iki tahkikçi tarafından" yapılacaktı. "Rektörler hakkında yapılacak soruşturma tahkikçileri [ise], Millî Eğitim Bakanı [tarafından] tâyin" edilecekti. Yargılamanın gereğine ya da gereksizliğine de Danıştay tarafından karar verilecekti. Danıştay'ın ilgili dâiresinin karârına karşı ilgiler-ya da Millî Eğitim Bakanı tarafından vâki olabilecek itirazlar ise, Danıştay Genel Kurulu'nca karâra bağlanacaktı (md. 49). Tasarının 50. maddesi gereğince, "üniversite öğretim mesleki üyeleri, bu kânunda yazılan sebep ve hükümler dışında görevlerinden çıkarılamazlar ve akademik ünvanlarından mahrum

edilemezler"di. Tasarının geçici 3. maddesine göre, ilk seçimler, 1946 yılının Eylül ayında yapılacak ve ilk seçilecek rektörlerin görev süresi de üç yıl olacaktı.

Görüldüğü gibi, hazırlanan ve daha sonra bâzı değişikliklere uğrayan tasarının iddiâsı, üniversite özerkliğini sağlayacak olmasıydı. Bununla birlikte, gerçekte ortaya çıkan metin, herhangi bir özerklik sağlamaktan hayli uzaktı. Öncelikle Millî Eğitim Bakanı, üniversitelerin başı olarak kalmaya devâm ediyor ve üniversiteler üzerindeki hükûmet denetimi de değişik yollarla sürdürülmek isteniyordu. Asıl dikkat çekici olan nokta ise, hükümet tasarısı olarak hazırlanan metnin, her ne kadar vesâyetçi ideolojinin yol açtığı anlayış içinde kaleme alınmış dahi olsa, ilgili komisyonlarda değiştirilmeden önce, özerkliğe daha yakın bir konumda bulunmasıydı. Metin, komisyonlarda yapılan değişiklikler sırasında vesâyetçi ideolojinin dar sınırlarına geri çekilmişti. Ama üzerinde durulması gereken bir başka önemli husus da, bu tasarının aslında bizzat üniversiteler tarafından hazırlanmış ve önerilmiş olmasıydı. Nitekim tasarının görüşmeleri sırasında Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, TBMM'de yaptığı konuşmada, tasarının dört yıldan bu yana üniversite öğretim üyelerinin de katkısı ile hazırlanmakta olduğunu vurguluyordu.[298]

Tasarının TBMM'deki görüşmeleri ise, hayli uzun zaman alacaktır.

Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, TBMM'de yaptığı konuşmada, 1933 yılında gerçekleşen eski yasanın, o zamanki Meclisin Dârülfünun'dan duyduğu memnûniyetsizliği yansıttığını belirtiyordu. Ancak artık şartlar değişmiş ve üniversitede artık o zaman için gerekli olan sıkı disipline gerek kalmamıştı. Aksine, üniversitenin gelişmesi için artık yeni bir rûha ihtiyaç vardı ve yeni tasarı da bu rûhu hâkim kılmak için hazırlanmıştı. "Ana prensip, üniversitelerin özerk olması"ydı. "Fakat bilim adamlarının da hürriyete" saygı göstermeleri gerekirdi. "Rektörler [artık] tek olarak, şahıs olarak bu müesseseleri arzu ettikleri tarafa yürüten insanlar olmayacaklar"dı. Üniversite üzerindeki asıl denetim TBMM tarafından yapılacaktı. Meclisin üniversitenin bütçesini kabûl ya da

298 AT, Sayı: 151, (Haziran 1946).

reddetme yetkisi vardı ve bütçe görüşmeleri üniversite denetiminin yapılacağı aşamaydı.[299]

Millî eğitim komisyonu sözcüsü ve CHP milletvekili Reşat Şemsettin Sirer, tasarının tümü üzerinde yaptığı konuşmada, üniversitelerin görevleri arasında, öğrencileri "Türk inkılâbının ülkülerine bağlı insanlar olarak yetiştirme"nin önemine işâret ediyordu.[300] Tasarıya ilişkin olarak söz alan bütün üyeler, tasarıyı destekleyen ve aynı zamanda da üniversitelerin Türk Devrimi'ne bağlılığına ilişkin konuşmalar yapacaklardır.[301]

Tasarının maddelerine geçildiğinde ise, TBMM'deki görüşmeler sırasında metinde bâzı değişiklikler yapılacaktır. Önemli bir değişiklik, rektör seçimine ilişkin olarak 12. maddede bütçe komisyonu tarafından yapılmıştı. Böylece madde, vesâyetçi ideolojiden uzaklaşarak, üniversite özerkliğine daha çok yaklaşan bir şekilde tamâmen kaldırılmıştı. Bu şekilde rektör seçiminde fakülte sırasını belirleme yetkisi Millî Eğitim Bakanı'nın elinden alınıyor ve üniversiteye iâde ediliyordu. Bu değişiklik, aslında üniversitenin kendi karârını kendisinin vermesinin tasarının rûhuna daha uygun düşeceği gerekçesi ile yapılmıştı. Diğer yandan da, rektör seçiminin ve rektörün seçim süresinin tamâmen üniversiteye bırakılması yolundaki bir öneri reddedilecektir. Bu maddenin bütçe komisyonunda değiştirilmiş şekline karşı TBMM'de oluşan karşı çıkış, özerklik anlayışını yeniden vurguluyordu. Vesâyetçi ideolojiye karşı özerklik anlayışının vurgulanması, Millî Eğitim Bakanı'nın Üniversitelerarası Kurul'a başkanlık etmesini öngören 13. ve onu üniversitelerin başı olarak niteleyen 14. madde vesilesi ile bir kez daha yinelenecektir.

Hikmet Bayur, her iki duruma da temelden karşı çıkacak ve bunu üniversitelere "tam muhtâriyet" verildiği bir sırada "ana dümen"in "siyâsî bir şahsiyet"e verilmesi olarak eleştirecektir. Bayur'a göre, üniversiteler üzerindeki denetim zâten 14. maddenin diğer kısımları ile sağlanıyordu. Bu durum "muhtâriyeti zaafa

---

299 **AT**, Sayı: 151, (Haziran 1946).

300 **TBMM TD**, (aynı yerde), (10.6.1946). Ayrıca bkz. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 53-54.

301 **TBMM TD**, (aynı yerde), (10.6.1946); **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 24, 62. Birleşim, (11.6.1946). Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır. Ayrıca bkz. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 54-56.

düşürecek"ti. Bayur'un eleştirileri, bizzat Yücel tarafından yanıtlanacak ve düzenlemenin üniversiteye herhangi bir müdahale anlamına gelmediği vurgulanacaktır. Bayur, bu açıklama ile tatmin olmuş gibi görünmüştü. 14. madde ile ilgili tartışmalar sonucunda madde komisyona iâde edilecektir. İâde gerekçesi, Millî Eğitim Bakanı'nın idârî kararlara karşı Danıştay nezdindeki itirâzına duyulan kuşkuydu. Yücel'in Meclisteki açıklamasına göre, üniversite yönetimi ile bakan arasında oluşabilecek bir anlaşmazlık sonucunda her iki taraftan birinin istifâ sûreti ile görevinden çekilmesi gerekecekti. Madde, uzun tartışmalardan sonra komisyon tarafından değiştirilecek ve Millî Eğitim Bakanı'nın itiraz hakkı, Üniversitelerarası Kurul ile sınırlandırılacak ve Danıştay ile ilgili kısım metinden tamâmen çıkarılacaktır.[302] TBMM'de yapılan bâzı küçük ve önemsiz değişiklikler sonucunda tasarı, Mecliste bulunan 327 üyenin oybirliği ile kabûl edilecektir.[303]

Hatırlanacağı gibi, DP programında üniversite özerkliği de yer almıştı. Şimdi, yeni yasa ile DP programının bu maddesi gerçekleştirilmiş gibi oluyordu. Burada dikkat çekici olan nokta, DP'nin bu vesile ile üniversite özerliğine ilişkin görüşlerini ayrıntılı bir şekilde dile getirmemesidir. Hattâ DP görüşmelere bile katılmamıştı denilebilir. Bu koşullarda DP'nin üniversite özerkliğine ilişkin tutumunun, ya programında yer aldığı şeklinden uzak ya da hükûmetin ve iktidâr partisinin üniversite özerkliği anlayışı ile paralel olduğunu saptamak yanlış olmasa gerektir.

Tasarının benimsenmesinden kısa bir süre sonra yeni yasa gereğince üniversitelerde rektör ve dekan seçimlerine geçilecektir. Ankara Üniversitesi Rektörlüğü'ne Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne, daha önce İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı olan Ord. Prof. Dr. Sıddık Sâmi Onar ve İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlüğü'ne de yeniden Prof. Dr. Tevfik Taylan seçilecektir. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanlığı'na Prof. Dr. Zeki Mesut Alsan, Tıp Fakültesi Dekanlığı'na Prof. Dr. A. Noyan, Fen Fakültesi Dekanlığı'na Prof. Dr. Ali

302 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 24, 63. Birleşim, (12.6.1946).

303 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 24, 64. Birleşim, (13.6.1946). Ayrıca bkz. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 52-56; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 75; Burçak, **Türkiye'de Millî İrâdenin Zaferi**, s. 11; Karpat, **age**, s. 139-140; Eroğul, **age**, s. 15; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 53.

Rızâ Berkmen ve DTCF Dekanlığı'na da Prof. Dr. Enver Ziyâ Karal getirilecektir.[304] Mehmet Ali Aybar'ın İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne dönüşü de yine bu sıradadır.[305]

13. SOL ÜZERİNE TERÖR: TÜRK CEZÂ KÂNUNU'NUN 141 VE 142. MADDELERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ VE KAPSAMININ GENİŞLETİLMESİ

Türk Cezâ Kânunu'nun 141 ve 142. Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kânun Tasarısı, daha Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti döneminde hazırlanmış ve 5 Haziran 1946 târihinde de TBMM'ye sevk edilmişti bile...[306]

Hatırlanacağı gibi, 1926 yılında kabûl edilen Türk Cezâ Kânunu'nda 141 ve 142. maddeler bulunmuyordu. Bu maddeler, yasaya daha sonra eklenmişti. 141 ve 142. maddelerin Türk Cezâ Kânunu'na girişi, ilgili yasanın 11 Haziran 1936 târihinde TBMM tarafından değiştirilmesi sonucunda mümkün olmuştu. Türk Cezâ Kânunu'nun Bâzı Maddelerini Değiştiren Kânun, 23 Haziran 1936 târihli *Resmî Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girmişti.[307]

Tasarının gerekçesinde söz konusu eklemeler için şu görüşlere yer verilmişti:

> "[141.] madde, Türkiye'de teşekkül etmiş veyâ edecek olan ve maksatları siyâsî ve içtimâî nizâmı bozmaya mâtuf bulunan siyâsî cemiyetleri istihdâf etmektedir. Maddenin sarahatine ve ihtivâ ettiği unsurlara nazaran komünist ve anarşist cemiyetler, bu maddenin şümûlüne dâhil bulunmaktadır. Devletin selâmet ve hayâtını bu gibi muzır ve yıkıcı faaliyetlere karşı korumak için böyle bir maddeye lüzum vardır. 141. madde, siyâsî ve içtimâî nizâmı bozmaya mâtuf cemiyetleri cezâlandırmaktadır.
>
> [142.] madde ise, bu gâyeye mâtuf propagandaları tecziye etmektedir. Bir içtimâî sınıfın diğeri üzerine hâkimiyetini tesis etmek veyâ bir içtimâî sınıfı ortadan kaldırmak veyâ cemiyetin siyâsî ve hukûkî herhangi bir nizâmını bozmak [için] ya-

304 **Ulus**, (23 ve 25.6.1946); **Cumhuriyet**, (23 ve 25.6.1946); **Vatan**, (23 ve 25.6.1946); **AT**, Sayı: 151, (Haziran 1946).

305 **Vatan**, (31.7.1946).

306 **TBMMTD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt : 24, 64. Birleşim, (13.6.1946), S. Sayısı: 171.

307 Hâlit Çelenk, **141-142 Üzerine**, s. 38-59. Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır.

pılan muzır propagandalara müsâmaha etmek, devletin emniyeti ve selâmeti ile telif edilemeyeceğinden, bu maddeler, memleketin ve rejimin en kuvvetli müeyyidelerinden birini teşkil edecektir."

Tasarıya ilişkin olarak hazırlanan adliye encümeni raporunda da, "bu iki maddenin muhtevî olduğu hükümler, devletin dayandığı rejimin kat'î ve zarûrî icaplarıdır. Şimdiye kadar kânunumuzda buna dâir sarih hükümlerin bulunmamasından doğan mahzur ve müşküller, bu sûretle ortadan kalkmış olacaktır," deniliyordu.

Yasanın ilk şeklinde ilgili maddeler şöyle düzenlenmişti:

"Memleket dâhilinde içtimâî bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü şiddet kullanmak sûreti ile tesis etmeye veyâ içtimâî bir zümreyi şiddet kullanarak ortadan kaldırmaya veyâ memleket dâhilinde teşekkül etmiş iktisâdî veyâ içtimâî nizamları şiddet kullanarak devirmeye mâtuf cemiyetleri tesis eden, teşkil eden, tanzim eden veyâ sevk ve idâre eden kimse, beş seneden oniki seneye kadar ağır hapis cezâsı ile cezâlandırılır.

Memleket dâhilinde cemiyetin siyâsî ve hukûkî herhangi bir nizâmını şiddet kullanarak ortadan kaldırmak gâyesi ile cemiyetler tesis eden, teşkil eden, tanzim eden veyâ sevki idâre eden kimseye de aynı cezâ verilir. Bu cemiyetlere iştirâk eden bir kimse, bir seneden üç seneye kadar ağır hapis cezâsı ile cezâlandırılır.

Yukarıdaki fıkralarda görülen hâller hâricinde memlekette millî hissîyâtı sarsmaya veyâ zayıflatmaya mâtuf cemiyetleri tesis eden, teşkil eden veyâ sevk ve idâre eden kimse, bir seneden üç seneye kadar ağır hapis cezâsı ile cezâlandırılır. Mezkûr cemiyetlere iştirâk eden kimseye, altı aydan iki seneye kadar hapis cezâsı verilir.

Dağılmaları emredilmiş olan yukarıda yazılı cemiyetleri, sahte nâm altında veyâ muvâzaa şeklinde de olsa, yeniden teşkil edenler hakkında verilecek cezâlar, üçte birden eksik olmamak üzere artırılır." (md. 141).

"Memleket dâhilinde içtimâî bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü şiddet kullanmak sûreti ile tesis etmek veyâ içtimâî bir zümreyi şiddet kullanarak ortadan kaldırmak veyâ memleket dâhilinde teşekkül etmiş içtimâî veyâ iktisâdî nizamları şiddet kullanarak devirmek yâhut memleketin siyâsî ve hukûkî herhangi bir nizâmını yıkmak için propaganda yapan kimse, bir seneden beş seneye kadar ağır hapis cezâsı ile cezâlandırılır.

Propaganda millî hissîyâtı sarsmak veyâ zayıflatmak amacı ile yapılırsa, cezâ altı aydan iki seneye kadar hapistir. Yukarıda yazılı fiilleri methü istihsân eden kimse de aynı cezâya mahkûm olur." (md. 142).

İlk kez 1936 yılında benimsenen değişiklikle yasaya giren 141 ve 142. maddeler, 16 Temmuz 1938 târihinde Celâl Bayar'ın Başbakan olduğu dönemde yapılan değişiklikle yeniden formüle edilmişlerdi:

"Memleket içinde içtimâî bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü tesis etmeye veyâ içtimâî bir zümreyi ortadan kaldırmaya veyâ memleket dâhilinde teşekkül etmiş iktisâdî veyâ içtimâî nizamları devirmeye mâtuf cemiyetleri tesis eden, teşkil eden, tanzim eden veyâ sevk ve idâre eden kimse, iki seneden beş seneye kadar ağır hapis cezâsı ile cezâlandırılır.

Memleket dâhilinde cemiyetin siyâsî ve hukûkî herhangi bir nizâmını ortadan kaldırmak gâyesiyle cemiyetler tesis eden, teşkil eden, tanzim eden veyâ sevk ve idâre eden kimseye de aynı cezâ verilir. Bu cemiyetlere iştirâk eden altı aydan iki seneye kadar hapis cezâsı ile cezâlandırılır.

Maksada vusûl için şiddet kullanmak da istihdâf edilmiş ise, verilecek cezâ, birinci ve ikinci fıkralarda gösterilen hâllerde, beş seneden oniki seneye kadar, üçüncü fıkrada yazılı hâlde ise, bir seneden üç seneye kadar ağır hapistir.

Gâyesi, devletin Teşkilâtı Esâsîye Kânunu ile muayyen olan ana vasıflarına muhalif veyâ millî hissîyâtı sarsmaya ve zayıflatmaya mâtuf bulunan cemiyetleri tesis eden, teşkil eden, tanzim eden veyâ sevki idâre eden kimse, bir seneden üç seneye kadar ağır hapis cezâsı ile cezâlandırılır. Mezkür cemiyetlere iştirâk eden kimseye, altı aydan iki seneye kadar hapis cezâsı verilir.

Dağılmaları emredilmiş yukarıda yazılı cemiyetleri sahte nâm altında veyâ muvâzaa şeklinde olsa dahi yeniden teşkil edenler hakkında verilecek cezâlar, üçte birden eksik olmamak üzere artırılır." (md. 141).

"Memleket dâhilinde içtimâî bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü tesis etmek veyâ içtimâî bir zümreyi ortadan kaldırmak yâhut memleket dâhilinde teşekkül etmiş içtimâî veyâ iktisâdî nizamları devirmek yâhut memleketin siyâsî veyâ hukûkî bir nizâmını yıkmak için propaganda yapan kimse, altı aydan iki seneye kadar hapis cezâsı ile cezâlandırılır. Propaganda, yukarıdaki fıkrada yazılı hareketleri şiddet kullanarak elde etmeye mâtuf bulunduğu takdirde, verilecek cezâ beş seneye kadar ağır hapistir.

Devletin Teşkilâtı Esâsîye Kânunu ile muayyen olan ana vasıflarını veyâ millî hissîyâtı sarsmak veyâ zayıflatmak için bunlar aleyhine ve yabancı rejimler lehinde propaganda yapanlar, altı aydan iki seneye kadar hapis cezâsı ile cezâlandırılırlar. Yukarıdaki fıkralarda yazılı fiilleri methü istihsan eden kimse de aynı cezâya mahkûm olur." (md. 142).

Hâlit Çelenk, bu değişiklik ile "zor ögesi"nin maddeden çıkarıldığını ve "suç[un] zor ögesi olmadan da" gerçekleşmesinin mümkün hâle geldiğini ve eğer olayda zor da önerilmişse, bu takdirde bunun cezâyı ağırlaştırıcı bir neden olarak kabûl edileceğini vurguluyor. Bu şekilde 141 ve 142. maddeler, "salt düşünce açıklaması"nı cezâlandıran bir nitelik kazanmıştı.

1938 yılında yapılan bu değişiklikler sırasında tasarının gerekçesinde şu görüşlere yer verilmişti:

> "Bu hükümler, memleket dâhilinde rejimi tam bir sûrette korumak için kâfi görülmemektedir. Zirâ, hükûmet şeklini tağyir maksadına müstenid cemiyetlerin müessisleri ile idâre heyeti âzâları ve içtimâ mahallinin sâhip veyâ müsteciri haklarında Cemiyetler Kânunu'nun koyduğu para cezâsına dâir olan hüküm istisnâ edilirse, mevzuatımızda gâyesi yukarıda yazılı maksatlar olduğu hâlde buna vüsul için şiddet kullanmayı istihdâf etmeyen cemiyetlerin tesis ve teşkili ve bunlara girmek ve bu maksatlar için propaganda yapmak keyfiyeti, bir cezâ tehdidi altında bulunmamaktadır.
>
> Bundan başka, son defâ Teşkilâtı Esâsîye Kânunu'nda yapılan değişiklikle, devletçilik, milliyetçilik, inkılâpçılık, halkçılık ve laiklik, devletin ana vasıfları olarak kabûl edilmiştir. Bu vasıflara muhalif gâyesi olan cemiyetlerin tesis ve teşkilini ve böyle bir cemiyete girmek keyfiyetini ve bu yolda propaganda yapmayı, cezâ tehdidi altında men edici bir hüküm de yoktur. İşte bu iki maddede yapılan değişiklikle, bu noksanlar ikmâl edilmiş ve tatbikatta herhangi bir tereddüde mahâl verilmemek üzere propagandanın fiil, söz ve her nevi neşir vâsıtası ile olabileceği tasrih edilmiştir."

Nitekim adliye encümeni mazbatasında da aynı noktaya değiniliyordu:

> "[Hükûmetin] teklif[in]de, mer'î kânun maddesinde mevcut 'şiddet kullanarak' kaydı kaldırılmış ve şiddet kullanılmadığı hâlde bile, maddede gösterilen sûretlerle, bir içtimâî zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü ve ortadan kaldırmayı, vesâir madde münderecâtına göre hareketleri hedef tutan cemiyetler tesisini cürüm sayarak cezâlandırmış ve bu hareketleri şiddet kullanarak yapanlara da, cezânın daha ağırı tâyin olunacağını göstermek sûreti ile, bahsi geçen kayıt, şiddet sebebi olarak kabûl olunmuştur.
>
> Komünizme âid hareketler dolayısıyla tahaddüs eden bir takım mesâilde, mahkemelerimizce mer'î kânunda mevcut 'şiddet kullanarak' kaydı, komünizm hareketlerinin esâsında şiddet *mevcut ve müdemiç* bulunması itibârî ile şiddet hakkında

ayrıca maddî delil aramaya lüzum görmeyerek hüküm verilmekte ve temyiz mahkemesince de bu hükümler tasdik olunmaktadır."

1946 yılında bir kez daha gündeme gelen değişiklik vesilesi ile ortaya konulan yeni tasarının gerekçesinde, "Cemiyetler Kânunu'nun değiştirilmesi tasarısı ile muvâzi olarak [Türk] Cezâ Kânunu'nun bâzı maddelerinin de değiştirilmesi[nin] zarûrî görül"düğü belirtiliyordu.[308]

İlginç ve vurgulanması gereken bir başka nokta da, gerekçede şu ifâdeye rastlanmasıdır:

> "Sayın Cumhurbaşkanının [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nin yedinci döneminin üçüncü toplantı yılını açarken verdikleri direktifler dâhilince, [Türk] Cezâ Kânunumuza 1938 yılında yapılan değişiklikler neticesinde konulan bâzı maddelerin, memleketin güvenliğine, bünyesine ve ihtiyâcına göre doğru ölçüler dâhilinde iyileştirilmesi, partiler teşkiline karşı koyması ihtimâli olan hükümlerin değiştirilmesi amacı ile incelemeler yapılmış ve vatandaşların sınıf menfaatleri üzerine parti kurmalarına kânun yolu ile mâni olmamak ve kökü dışarıda, yâni yabancı âleti olan cemiyet ve partiler ve onlardan mülhem olan cemiyet ve partilere karşı kânun yolu ile karşı koymakta devâm etmek şeklinde hulâsa edilebilen ölçüler dâhilinde bir değişiklik yapılmak üzere bu tasarı meydana getirilmiştir."

Bu ifâdede dikkati çeken ilk nokta, yeni rejimde, yâni muhalefet partilerine resmî izin verildiği bir sırada dahi Cumhurbaşkanının hükûmete ve TBMM'ye "direktif" verebileceğine ilişkin inançtır. İkinci önemli nokta ise, Cemiyetler Kânunu henüz değiştirilme aşamasında iken, olası siyâsî gelişmeler ve yasal boşluklar göz önüne alınarak, gereken siyâsî önlemler alınmak isteniyor ve buna istinâden Türk Cezâ Kânunu'nun 141 ve 142. maddeleri yeniden düzenleniyor ve cezâlar da ağırlaştırılıyordu. Tasarının gerekçesinde yer alan ifâde ile, "kökü dışarıda bulunan ve milletlerarası mâhiyette olan cemiyet ve partilerden gâyesi Türk kânunlarına aykırı olanlarına karşı koymak için 141. maddede bir değişiklik yapılmasına lüzum görülmemişti." 141. maddenin ancak ilk fıkrasında bir değişiklik yapılmıştı. Bu sûretle 141. madde adâlet komisyonunda yapılan değişiklikler ile şu şekli alıyordu:

---

308 **TBMM TD**, (aynı yerde), (13.6.1946), S. Sayısı: 171. *Ayrıca bkz.* Çelenk, **age**, s. 56-59. *Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır.*

"Memleket içinde içtimâî bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü tesis etmeye veyâ içtimâî bir zümreyi ortadan kaldırmaya veyâ memleket içinde teşekkül etmiş iktisâdî veyâ içtimâî nizamları devirmeye mâtuf cemiyetleri tesis, teşkil, tanzim veyâ sevk ve idâre eden kimse, iki yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezâsı ile cezâlandırılır.

Memleket içinde cemiyetin siyâsî veyâ hukûkî herhangi bir nizâmını devirmek amacı ile yıkıcı cemiyetler tesis, teşkil, tanzim veyâ sevk ve idâre eden kimse, iki yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezâsı ile cezâlandırılır. Bu maksatlara varmak için şiddet kullanmak da istihdâf edilmiş ise veyâ zor kullanılmış ise, verilecek cezâ, beş yıldan oniki yıla kadar ağır hapistir.

Memleket içinde cemiyetin siyâsî veyâ hukûkî herhangi bir nizâmını zorla değiştirmek gâyesi ile cemiyet tesis, teşkil, tanzim veyâ sevk ve idâre eden kimse, beş yıldan oniki yıla kadar ağır hapis cezâsı ile cezâlandırılır.

Gâyesi cumhuriyetçiliğe aykırı veyâ millî hissîyâtı sarsmaya veyâ zayıflatmaya mâtuf cemiyetleri tesis, teşkil, tanzim veyâ sevk ve idâre eden kimse, bir yıldan üç yıla kadar ağır hapis cezâsı ile cezâlandırılır. Bu cemiyetlere iştirâk eden kimse, altı aydan iki yıla kadar hapis cezâsı ile cezâlandırılır. İkinci ve dördüncü fıkralarda yazılı olan hâllerde, cezâ bir yıldan üç yıla kadar ağır hapistir.

Dağılmaları emredilmiş olan yukarıda yazılı cemiyetleri sahte nâm altında veyâ muvâzaa şeklinde olsa dahi yeniden tesis, teşkil, tanzim veyâ sevk ve idâre edenler hakkında verilecek cezâlar, üçte birden eksik olmamak üzere artırılır."

"Memleket içinde içtimâî bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü tesis etmek veyâ içtimâî bir zümreyi ortadan kaldırmak yâhut memleket içinde teşekkül etmiş iktisâdî veyâ içtimâî nizamları devirmek veyâ siyâsî veyâ hukûkî nizamları yıkmak için propaganda yapan kimse, altı aydan iki yıla kadar hapis cezâsı ile cezâlandırılır. Propaganda, yukarıdaki fıkrada yazılı hareketleri şiddet kullanarak elde etmeye mâtuf bulunduğu takdirde, verilecek cezâ, beş yıla kadar ağır hapistir. Memleket içinde cemiyetin siyâsî veyâ hukûkî herhangi bir nizâmını zorla yıkmak için propaganda yapan kimse, beş yıla kadar ağır hapis cezâsı ile cezâlandırılır.

Cumhuriyetçiliği veyâ millî hissîyâtı sarsmak veyâ zayıflatmak için propaganda yapan kimse, altı aydan iki yıla kadar hapis cezâsı ile cezâlandırılır. Yukarıdaki fıkrada yazılı fiilleri öven veyâ iyi gördüğünü söyleyen kimse de aynı cezâya çarptırılır."

Maddeler yukarıdaki şekli alırken adâlet komisyonu raporunda şu görüşlere yer veriliyordu:

"Ancak kânun yollarından yürüyecek yapıcı partilerin teşekküllerine mâni hükümler yer bırakmamak üzere vücûdu zarûrî *görülen 'zor unsurunun'* gâyesi, cemiyetlerin siyâsî ve hukûkî nizâmını devirmekten ibâret ve yıkıcı gâyesine erişmek için zor kullanmak, esâsen bünyesi icâbı bulunan ve fakat teşekkülünü sağlamak üzere sûreti *haktan görünen anarşist partilerin* memlekette teşekküllerine meydan bırakmamak için, 'zor' olmaksızın dahi cemiyetin siyâsî ve hukûkî nizamlarını *toptan* yok edecek, yıkacak teşekküllerin cezâlandırılması[nı] sağlamak üzere..."

Türk Cezâ Kânunu'nun 141 ve 142. maddelerinde yapılan bu değişiklikler, TBMM'de de üzerinde herhangi bir görüşme yapılmaksızın benimsenecektir.[309] Sol üzerindeki terör dalgasına ileride yeniden değineceğim.

309 **TBMM TD**, (aynı yerde), (13.6.1946). Ayrıca bkz. Küçük, ***Türkiye Üzerine Tezler* (1908-1978)**, (Cilt: 1), s. 179-181; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 86.

MİLLETVEKİLİ ERKEN GENEL SEÇİMİ

Belediye seçimlerinin yankıları daha son bulmadan milletvekili erken genel seçimi gündeme gelmişti bile... "İkinci parti"nin kuruluşunun üzerinden yaklaşık olarak sâdece dörtbuçuk ay geçmiş olmasına karşın, hatırlanacağı gibi, milletvekili erken genel seçimi karârı çoktan alınmıştı. Belediye seçimlerine katılmayan ve bu nedenle şiddetle eleştirilen DP ve diğer muhalefet partileri açısından sorun, 21 Temmuz 1946 târihinde yapılacak olan milletvekili erken genel seçimine katılıp katılmayacakları yolunda âcilen karâra varmaktı. İkilem, bütün dehşeti ile aynen devâm ediyordu!

1. DP'NİN SEÇİM PARADOKSU

Paradoks çok belirgindi: "İkinci parti", ya bir kez daha seçimleri boykot edecek ve bunun sonucunda iktidârın gözünde kesinlikle siyâsî meşrüiyet alanını yitirmeyi göze alacaktı ya da seçime katılacak ve kendisine bırakılmış olan hayli dar mücâdele alanında kendisine yer bulmaya ve açmaya gayret edecekti. Ancak bu ikinci yolun başarı sağlayıp sağlamayacağı ya da sağlayacaksa, bu başarının ne olacağı tamâmen belirsizdi ve risk alanını oluşturuyordu. DP, uygulanan seçim sisteminin belediye seçimlerinde görülen somut

uygulamaları karşısında, aynı durumun bir kez daha tekrarlanıp tekrarlanmayacağı konusunda tabiatı ile endişe, kuşku ve tereddüt içindeydi.[1] Elbette yeni kabûl edilen yasaların bu alanda yeterli güvence oluşturmadığı biliniyor ve takdir ediliyordu. SCF'nin zamânında başına gelenlerin DP'nin de başına gelmeyeceğine ilişkin elde hiçbir inandırıcı işâret yoktu.[2] DP seçime katılmazsa, bu takdirde mecliste bulunan bir avuç milletvekilini de yitirecek ve mecliste bir muhalefet partisi de kalmayacaktı. Bu durum, rejimi sekteye uğratabilir ya da fiilî bir tek-parti rejimine geri dönüşün meşrû açıklaması hâline de gelebilirdi. Eğer muhalefet bunca gelişmeden sonra hâlâ seçime katılmamakta direnirse, bu takdirde iktidar açısından yapılabilecek hiçbir şey olamazdı! İktidar yoluna devâm ederdi. "İkinci parti" ise, meclis dışında muhalefetini sürdürebilirdi; fakat bu ne derece etkili olabilirdi, bunu da öngörmek imkânsızdı.

Bununla birlikte, bizzat Bayar, 13 Haziran'da *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan beyânında, milletvekili erken genel seçimine katılmaları konusunda üzerlerindeki kamuoyu baskısından söz ediyordu. Hattâ *Cumhuriyet* gazetesi, söylentiye dayalı bir de haber yayınlıyor ve Bayar'ın İzmir'den milletvekili adayı olacağını duyuruyordu.[3]

DP, milletvekili erken genel seçimine katılmaya karar verecekti.[4] Bu karar, belediye seçimlerinin protesto edilmesinden sonra, DP için zor bir dönemeci işâret ediyordu. Ancak karar parti ör-

---

1 DP'nin tam da bu sırada yayınladığı **Belediye Seçimlerindeki Müdahale, Tazyik ve Yolsuzluklara Âid Vesikalar** adlı broşür, bu açıdan üzerinde durulmaya değer bir örnek oluşturmaktadır. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (25.6.1946); Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 156.

2 SCF'nin 1930 yılında katıldığı belediye seçimlerindeki baskı ve usûlsüzlükler ile ilgili olarak bkz. Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hâtıraları**; Okyar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?**; Kutay, **Üç Devirde Bir Adam: Fethi Okyar**; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 270-273; Cemil Koçak, **BİSCF**.

3 **Cumhuriyet**, (13.6.1946); **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 110.

4 **Cumhuriyet**, (16-17.6.1946); **Vatan**, (17.6.1946). Ayrıca bkz. Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 55-56; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 272-273; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 157-158; Yalçın, **Seçim Üzerine Yazılar**, s. 31-38; Timur, **Türkiye'de Çok-Partili Hayâta Geçiş**, s. 53; Nâdi, **Perde Aralığından**, s. 283; Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 50-58. DP'nin seçimlere katılmasını onaylayan, fakat iddiâlarını da geçersiz sayan yazılar için bkz. Fâlih Rıfkı Atay, "Seçime Katılma Kararı", **Ulus**, (18.6.1946); Hüseyin Câhit Yalçın, "Aydınlatılmaya Muhtaç Bir Nokta", **Tanin**, (19.6.1946); Hüseyin Câhit Yalçın, "Demokrat Parti'nin Beyannâmesi", **Tanin**, (20.6.1946); Âsım Us, "Demokrat Parti'nin Beyannâmesi Etrâfında", **Vakit**, (20.6.1946); **AT**, Sayı: 151, (Haziran 1946).

gütüne danışılarak alınmıştı. Bu amaçla 16 Haziran târihinde DP "teşkilât mümessilleri" toplantısı yapılmıştı. "Milletvekilliği seçimine iştirâk etmek karârının alınmasında dar ve hodgâm bir particilik zihniyeti" ile davranılmamıştı.[5] Bu karârı, MKP'nin de aynı yöndeki karârı izleyecektir.[6] Ancak, milletvekili erken genel seçimine katılacak partiler arasında yeni ve adı pek de duyulmamış bir siyâsî parti daha vardı: Liberal Demokrat Partisi...[7]

Diğer yandan, o zamâna kadar izin alarak kurulmuş diğer küçük siyâsî partilerin de seçime katılabilecekleri açıklanmıştı. Bu partiler, Türk Sosyal Demokrat Partisi ile Sosyal Adâlet Partisi ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi idi.[8] Ancak, Cemil Alpay'ın önderliğinde kurulan Türk Sosyal Demokrat Partisi seçime katılmaktan vazgeçecektir.[9] Buna karşılık, Türkiye Sosyalist Partisi ile Yalnız Vatan İçin Partisi, seçime katılacak partiler arasındaydılar.[10] *Cumhuriyet* gazetesi ise, Türkiye Sosyalist Partisi'nin seçime katılmayacağını ve buna karşılık Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ile Yalnız Vatan İçin Partisi'nin ve Sosyal Demokrat Parti'nin seçimlerde CHP için çalışacaklarını haber veriyordu.[11] Daha önce üzerinden geçtiğimiz parti programları hatırlanacak olursa, bâzı partilerin CHP'yi desteklemesi anlaşılabilir! Ancak Yalnız Vatan İçin Partisi, bu haberi tekzib edecektir.[12] Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'nin kurucularından Ethem Rühi Balkan, partisinin İstanbul milletvekili adayıydı.[13]

Abidin Dâver, DP'nin karârını doğru bulduğunu belirtiyor ve muhalefetin bu tutumunu överken, seçimlerin dürüst bir şekil-

5 DP Başkanlığı'nın 16 Haziran 1946 târihli ve 13 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 443-446; **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 111-112; Nutku, **age**, s. 21. Nutku, günlüğünde, bu toplantının iki gün sürdüğünü yazıyor. Nutku, **age**, s. 21. Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 60; Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 55-56; Eroğul, **age**, s. 17; **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 315; Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 56-59.

6 **Cumhuriyet**, (18 ve 20.6.1946); **Vatan**, (18.6.1946). Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 150.

7 **Cumhuriyet**, (10.7.1946); Tunaya, **age**, s. 694.

8 **Cumhuriyet**, (20.6.1946); **Cumhuriyet**, (4.7.1946).

9 **Cumhuriyet**, (20.7.1946). DP'nin seçime katılacağına ilişkin daha erken târihli bir haber için bkz. **Vatan**, (4.7.1946).

10 Tunaya, **age**, s. 697 ve 707; Tuncer, **age**, s. 97.

11 **Cumhuriyet**, (11.7.1946).

12 **Cumhuriyet**, (13.7.1946).

13 **Cumhuriyet**, (13.7.1946).

de cereyân edeceğini iddiâ ediyordu.[14] Oysa, Hüseyin Câhit Yalçın, muhtemelen geçmiş seçim tecrübelerine de dayanarak, oy verme işlemleri sırasında mutlaka kapalı mekânlar oluşturulması gerektiğini ve bunun pratik ve kolay bir şekilde gerçekleşebileceğini belirtiyordu.[15] Bu öğüt, herhâlde DP için uyarı niteliğindeydi.

2. SEÇİM MÜCÂDELESİ VE SİYÂSÎ GERGİNLİKLER

CHP'de, yâni iktidar cephesinde de hazırlıklar kendisini hemen belli ediyordu: CHP İstanbul Parti Müfettişliği lağvedilmişti.[16] CHP, muhalefetin yabancı ülkelerin ajanı olduğu yolundaki siyâsî söylentilerin yayılmasını ve bu konuda propaganda yapılmasını men ettiğini açıklayacaktır.[17] Ancak bu tür bir açıklama, Moskova Radyosu'nun CHP aleyhtârı yayınlarının iktidar tarafından DP aleyhine kullanılmasını da engellemeyecektir.[18] DP, devlet teşkilâtının seçimlerde CHP lehine tutum aldığından da şikâyetçiydi.[19] Bu şikâyetinde pek de haksız sayılmazdı; çünkü, DP kurucuları seçim gezilerinde sürekli olarak Emniyet Genel Müdürlüğü'nün gözetimi altındaydılar![20] İstanbul Sıkıyönetim Komutanı

14 Abidin Dâver, "Demokrat Parti'nin Seçimlere İştirâk Kararı", **Cumhuriyet**, (18.6.1946).

15 Hüseyin Câhit Yalçın, "Seçimlere Hazırlanırken", **Tanin**, (17.6.1946); **AT**, Sayı: 151, (Haziran 1946).

16 **Cumhuriyet**, (25.6.1946). Bu konudaki belgeyi daha önce görmüştük.

17 **Cumhuriyet**, (28.6.1946).

18 **Cumhuriyet**, (13-18.7.1946).

19 **Cumhuriyet**, (28.6.1946); **Cumhuriyet**, (19.7.1946). Ayrıca bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 21-22; Fersoy, **age**, s. 156-157.

20 Afyon Vâiisi Şefik Bicioğlu'nun 4 Temmuz 1946 târihli İçişleri Bakanlığı'na yazısı buna bir kanıt sayılır: Yazıda, Menderes'in, Köprülü'nün ve Sâdık Aldoğan'ın Afyon'daki seçim propaganda faaliyetlerine ilişkin bilgi verilmektedir. Yazı, Emniyet Genel Müdürlüğü'ne iletilmişti! **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/65 402 2]. Elimizde yine aynı şekilde kaleme alınmış başkaca yazışmalar da bulunmaktadır: Konya Vâlisi İzzettin Çağpar, 3 Temmuz 1946 târihinde, İçişleri Bakanlığı'na hitâben kaleme aldığı yazısında, Refik Koraltan'ın Konya'ya geldiğini ve "tezâhürat yapılmamış" bir şekilde yaptığı konuşmada "dikkati çeker bir *husûsiyet[in de] görülememiş" olduğunu bildiriyordu.* Koraltan, Cihanbeyli'de ancak iki üç kişi ile temâs etmişti. Gece geldiği Konya'da ise "kimseler yoktu." Bu arada konuşmasına "orta tabakadan 500 kadar dinleyici" katılmıştı. **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/65 402 1]. Vâlinin katılımın düşük olduğuna ilişkin gözleminin kanımca en çarpıcı kısmı, dinleyicilerin "orta tabaka"dan olduğuna ilişkin olanıdır. Bu gözlem, aslında DP'nin toplumun üst katmanlarına hitâp edemediğinin çarpıcı bir şekilde vurgulanması anlamına geliyordu. Elbette bu katmanlara sâdece iktidar partisi hitâp edebilirdi. Ya da "orta tabaka" CHP'den pek de bir şey anlamıyordu. Burada aynı saptamanın zamânında SCF için de yapıldığına dikkat çekmekle yetineceğim. Bkz. Cemil Koçak, **BİSCF**. Yine benzer şekilde Seyhan Vâlisi Âkif Eyidoğan, Koraltan'ın faaliyetlerinden söz ediyor ve nihâyet Üçüncü Genel Müfettiş Nazif Ergin, yine Koraltan'ın Trabzon'a geldiğinin oradaki "muhbirimiz" tarafından kendisine iletilmiş olduğunu haber veriyordu! **BCA**

Korgeneral Âsım Tınaztepe ise, yaptığı bir açıklamada, seçim propagandasının sâdece kapalı yerlerde yapılabileceğini açıklamıştı bile...[21] Oysa Bayar, Adana'da yaptığı bir konuşmada, muhalefet olarak iktidar olmak için acele etmediklerini vurgulama gereğini bile duymuştu![22] Bu tür bir yaklaşım, muhtemelen SCF'nin kurulmasından hemen sonra, Fethi Okyar'ın ilk fırsatta iktidâra gelmeyi amaçladıklarını açıklamasının ardından, iktidar tarafından muhalefete yönelik şiddetli tepkinin önemli bir siyâsî tecrübe olarak hatırlanması ile yakından ilgilidir.[23]

DP, belediye seçimleri öncesinde de yaptığı, fakat olumlu bir sonuç alamadığı bir konuda yeniden bir girişimde daha bulunacaktır. Bayar, DP'nin de radyodan yararlanmasının sağlanması için bu kez Başbakanlığa başvuruda bulunacaktır.[24] Celâl Bayar, Başbakanlığa hitâben kaleme aldığı 5 Temmuz târihli yazısında, "Radyo idâresi, C[umhuriyet] H[alk] Partisi'nin propagandasını yapmakta ve hattâ partimiz aleyhindeki bâzı makâleleri neşrinden evvel yayınlamaktadır. Partimiz de, C[umhuriyet] H[alk] Partisi gibi umûmî efkâra hitapta bu medenî vâsıtadan istifâde hakkını tabiatı ile hâizdir," diyordu. Bayar, C[umhuriyet] H[alk] Partisi neşriyâtı hakkında gösterilen bütün kolaylıkları[n], en ufak bir fark gözet[il]meksizin, partimize de verilmesini ve bu sûretle eşitlik hukûkuna istisnâsız riâyet edilmesi husûsunun icâb edenlere tebliğini" istiyordu.[25] Ancak Başbakanlık, DP'ye verdiği yanıtta, radyodan yararlanmak için izin yetkisinin Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü'nde bulunduğunu ve bu nedenle de başvurunun bu kuruluşa yapılması gerektiğini bildirecektir.[26]

Başbakanlığın yanıt yazısı şöyleydi:

BMGMK, [Katalog Numarası: 030 10/65 402 1]. Ayrıca bkz. Cemil Koçak, **Belgelerle Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)**, s. 155-213 ve 160.

21 **Cumhuriyet**, (4.7.1946). Ayrıca bkz. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 292-293; Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 77.

22 **Cumhuriyet**, (30.6.1946); **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 20; **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 117.

23 Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hâtıraları**, s. 60.

24 **Cumhuriyet**, (7.7.1946). Ayrıca bkz. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 64; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 282-283.

25 **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/44 257 2].

26 **Cumhuriyet**, (16.7.1946).

"Radyo ile yapılacak her türlü söz yayınlarının kuruluş şekli kânunla tâyin olunmuş Söz Komitesi'nce tetkik edilip programa alınmasının kararlaştırılması, 4475 sayılı kânunun 20. maddesi icâbındandır. Hükümetin idâresi altında bulunan radyo yayınlarından doğabilecek her türlü mesûliyetin de hükümete âid bulunduğu göz önünde tutulmak lâzım gelir."[27]

Bu, hayli muğlak bir yanıttı. Son tahlilde yetkinin hükümete âid olduğunun vurgulanmasına çalışılmış olduğu gibi bir izlenim doğuruyordu. Fakat söz konusu yanıtın hazırlandıktan sonra değiştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. 15 Temmuz târihli son resmî yanıt ise, daha az muğlak, fakat işi yokuşa süren bir izlenim yaratıyordu:

"Radyo yayınlarından sorumlu bulunan Başbakanlığa bağlı Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, teşkilât ve vazifeleri hakkındaki 4475 sayılı kânunun birinci maddesinin iki numaralı fıkrası gereğince, 'Cumhuriyet Hükümeti'nin iç ve dış siyâsetini yurt ve dünyâ yayım vâsıtalarına ve umûmî efkârına doğru olarak aksettirmek' ile görevlendirilmiştir. Radyolarda yapılacak her türlü söz yayınlarının, yine aynı kânunun 20. maddesi hükmüne göre, kuruluş şekli tâyin olunan Söz Komitesi'nce tetkik edilip programa alınmasının kararlaştırılması lâzım gelmektedir. Kânunun bu hükümlerini yerine getirilmek şartı ile vâki olacak mürâcaatların Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü'ne yapılması gerektiğini bildirir..."[28]

Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü ise, DP'nin başvurusu üzerine, Celâl Bayar'ın konuşmasını uygun bulmadığı gerekçesi ile talebi reddedecektir.[29] Oysa Başbakan Saraçoğlu, yaptığı uzun radyo konuşmalarında, serbestçe hükümet propagandası yapabiliyordu.[30] Bayar, yaklaşık bir yıl sonra radyo sorununa ilişkin olarak şunları söyleyecektir:

"Radyo meselesine gelince... Radyo, milletin parası ile kurulmuştur. Tek taraflı olarak kullanılmaması icâb eder. Halbuki zaman zaman yalnız bir tarafın menfaatine çalışmaktadır. Sâdece öyle kalmamakta, bâzen Demokrat Parti aleyhine yazılan makâleler de okunmaktadır. (...)

Son seçimler esnâsında radyodan faydalanmak istedik... 'Radyo kânuna göre okunacak yazılar bir heyet tarafından kontrol edilecektir' dediler. 'Eğer heyet ko-

27 **BCA BMGMK**, (Katalog Numarası: 030 10/44 257 2).

28 **BCA BMGMK**, (Katalog Numarası: 030 10/44 257 2).

29 **Cumhuriyet**, (20.7.1946). Ayrıca bkz. Fersoy, **age**, s. 153.

30 **Ulus**, (9.7.1946).

nuşmalarınızı tasvip ederse, o zaman konuşabilirsiniz' [dediler]. Demokrat Parti, seçim esnâsında kendi prensiplerini yayabilmek için, o komisyonun âtıfetine sığınmak zorunda kalacaktır. O komisyon ki, hükûmet ve [Cumhuriyet] Halk Partisi aleyhinde söz söylemeyi cinâyet addeder.

Bir Demokrat [Parti'li] milletvekili arkadaşımız, Demokrat Parti'nin de radyodan faydalanabilmesini sağlamak üzere bir kânun teklifi vermiştir. Kabûl edilip edilmeyeceğini ben de (...) bilmiyorum."[31]

Fuat Köprülü, Bayar'ın bu açıklaması sırasında, radyo konusunda somut bir örnek veriyor ve "Radyo idâresi[nin] Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Kânunu'nun 20. maddesine dayanarak, 'Söz Komitesi' tarafından, [DP'nin yanıt hakkı talebine karşılık], bunun münâsip görülmediğini bildiriyor ve bu talebi uluorta reddediyor" diyordu. Oysa, Köprülü'ye göre, aynı kânunun 20. maddesine göre, bu konuda asıl yetkili olan organ, Basın ve Yayın Umum Müdürü idi. "Çünkü, kânunun 20. maddesinin son fıkrası, bu hususta karar vermek salâhiyetinin umum müdüre âid olduğunu kat'îyetle" belirtiyordu. Köprülü'ye göre, "bugüne kadar Demokrat Parti'nin sesini devlet radyosunda duyurmamak husûsunda ısrâr eden Basın ve Yayın Umum Müdürü"ydü.[32] Köprülü, bu süretle, Bayar'ın aksine, sorunun ilkesel ve yasal bir sorun olmaktan ziyâde, keyfî uygulamalar içinde olan bir genel müdür sorunu olduğunu belirtiyor ve bu şekilde belki de daha fırsatçı bir politika ile sorunu genel müdür değişikliğine indirgemeye çalışıyordu.

DP'nin radyo konusundaki girişimlerinin bununla sınırlı kalmayacağını belirterek ve ileride bu konuya yeniden dönmek üzere, son olarak radyo konusunda bâzı rakamlara dikkat çekmek istiyorum: 1946 yılında Türkiye'de bütün il ve ilçe merkezlerinde bulunan radyo sayısı, 155.317 idi ve ülkedeki tüm radyo alıcılarının yaklaşık % 85'ini oluşturuyordu. Bucak ve köylerdeki radyoların sayısı ise, 26.077 idi ve tüm radyo alıcılarının yaklaşık olarak sâdece % 15'ini oluşturuyordu. Toplam radyo sayısı da ancak 181.394 idi. 1946 yılında önemli siyâsî gelişmelere karşın radyo alıcılarının artış oranı yaklaşık olarak yalnızca binde üçtü. Bu oran o kadar düşüktü ki, 1940-1945 yılları arasındaki ortala-

31 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 118; **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 178.

32 Fuat Köprülü, "Şaşkınlık ve Mantıksızlık Örnekleri", **Kuvvet**, (28.7.1947), Köprülü, **age**, s. 446-449.

ma artış ile kıyaslanması dahi mümkün değildi. Çünkü, bu yıllarda artış oranı % 13 ile % 28 arasında değişiyordu. Radyo alıcılarının 163.994'ü, yâni toplam radyoların yaklaşık % 90'ı konutlarda bulunuyordu. Toplam 17.400 radyo da, ki bu rakam toplam radyo alıcılarının yaklaşık olarak yalnızca % 9,5'u idi, genel ve kamuya yararlı yerlerde bulunuyordu. 1945 yılında 100 kişiye düşen radyo alıcısı sayısı 8,4 idi ve bu oran, 1946 yılında daha da artmamıştı.[33]

1947-1950 döneminde ise, radyo alıcılarının sayısındaki gelişme şöyle olacaktır: 1947 yılında il ve ilçe merkezlerindeki radyoların sayısı 169.803 (toplam radyo alıcıları içindeki oranı yaklaşık % 85), bucak ve köylerdeki radyoların sayısı 29.027 (toplam radyo alıcıları içindeki oranı yaklaşık % 15) ve toplam radyo sayısı da 198.830 idi. Bir önceki yıla göre artış oranı yüzde bir bile değildi. Toplam radyo sayısı içinde 179.660 radyo (toplam radyo alıcıları içindeki oranı yaklaşık % 90) konutlarda ve özel yerlerde, 19.170 radyo da (toplam radyo alıcıları içindeki oranı yaklaşık olarak % 10) genel ve diğer yerlerde bulunuyordu.

1948 yılında il ve ilçe merkezlerindeki radyoların sayısı 190.890 (toplam radyo alıcıları içindeki oranı yaklaşık % 85), bucak ve köylerdeki radyoların sayısı 33.444 (toplam radyo alıcıları içindeki oranı yaklaşık % 15) ve toplam radyo sayısı da yaklaşık olarak 224.340 idi. Bir önceki yıla göre artış oranı, son yıllara göre rekor sayılabilirdi. Artış oranı yaklaşık % 13 olmuştu. Toplam radyo sayısı içinde 200.810 radyo (toplam radyo alıcıları içindeki oranı yaklaşık olarak % 90) konutlarda ve özel yerlerde, 23.530 radyo da (toplam radyo alıcıları içindeki oranı yaklaşık olarak % 10) genel ve diğer yerlerde bulunuyordu.

1949 yılında, il ve ilçe merkezlerindeki radyoların sayısı 218.951 (toplam radyo alıcıları içindeki oranı yaklaşık % 83), bucak ve köylerdeki radyoların sayısı 44.214 (toplam radyo alıcıları içindeki oranı yaklaşık % 17) ve toplam radyo sayısı da 263.165 idi. Bir önceki yıla göre artış oranı yaklaşık olarak % 17 idi. Toplam radyo sayısı içinde 237.894 radyo (toplam radyo alıcıları içindeki oranı yaklaşık % 90) konutlarda ve özel yerlerde, 25.271 rad-

33 Uygur Kocabaşoğlu, **Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna**, s. 207.

yo da (toplam radyo alıcıları içindeki oranı yaklaşık olarak % 10) genel ve diğer yerlerde bulunuyordu.

1950 yılında il ve ilçe merkezlerindeki radyoların sayısı 248.949 (toplam radyo alıcıları içindeki oranı yaklaşık % 77), bucak ve köylerdeki radyoların sayısı 71.904 (toplam radyo alıcıları içindeki oranı yaklaşık % 23) ve toplam radyo sayısı da 320.853 idi. Bir önceki yıla göre artış oranı yaklaşık olarak % 22 idi. Toplam radyo sayısı içinde 295.386 radyo (toplam radyo alıcıları içindeki oranı yaklaşık % 92) konutlarda ve özel yerlerde, 25.467 radyo da (toplam radyo alıcıları içindeki oranı yaklaşık olarak % 8) genel ve diğer yerlerde bulunuyordu.

Bir başka ilginç gelişme de, 1938 yılında tüm radyo alıcılarının % 80'i Ankara, İstanbul ve İzmir'de bulunurken, aynı oran 1950 yılında % 51'e düşmüştü. Bu düşüş, radyo alıcılarının hızla ülkenin üç büyük kentinin dışına çıkmaya başladığını gösteriyordu. 1.000 kişiye düşen radyo alıcı sayısı ise, 1950 yılında yalnızca 17 idi. Bu rakamlar, DP'nin radyo konusuna olan duyarlılığını ortaya çıkarıyor. Görüldüğü gibi, radyo sayısı son beş yılda hızla artmıştı. Yaklaşık olarak 180.000'den 320.000'e yükselmişti. Bu arada kırsal alandaki radyo sayısı da nicelik olarak da, oran olarak da yükselmişti. "Nitekim 1949 yılında kırsal yörelerdeki alıcıların sayısı 44.214 iken, 1950 yılında bu sayı 71.904 olmuştur ki, bu yaklaşık % 63'lük bir artıştı."[34] Dolayısıyla, DP'nin radyo propagandasına verdiği önem kendiliğinden anlaşılır.

Bütün bunlara rağmen radyo alıcılarının sayısı, genel nüfus içinde hâlâ önemsiz bir orandı ve özellikle de iktidar yanlısı radyo propaganda yayınlarının dinlenme ve etkileme oranı tamâmen belirsizdi. Ayrıca, Ankara, İstanbul ve İzmir gibi üç büyük kentte DP, zâten propaganda imkânı bakımından göreli olarak daha etkin bir konumdaydı. Büyük kentler DP'nin esas destekçisi olarak kabûl edilebilirdi. Bununla birlikte, kırsal alandaki kitleye ulaşmak açısından radyo hâlâ önemliydi. Ancak, yine de radyo propagandasının etki gücü, gerek kent merkezlerinde olsun, gerekse kırsal alanda olsun, hitâb ettiği nüfus açısından önemli sayılamazdı. Büyük kentlerde zâten basın önemli ve etkili bir güçtü. Ba-

34 Kocabaşoğlu, **age**, s. 288.

sının ulaşamadığı kırsal yörelerde ise, radyo, yukarıdaki rakamlardan da anlaşılacağı gibi, tek başına anlamlı ve etkili bir güç oluşturamıyordu.

Şimdi yeniden seçim öncesine dönmemiz gerekecek... Hatırlanacağı gibi, belediye seçimlerinden önce de *Vatan* gazetesinde boy gösteren "eski bir İttihatçı", seçimlere ilişkin bâzı kritik öneriler ve uyarılarda bulunmuştu. *Vatan* gazetesinde yayınlanan "Eski Bir İttihatçı'nın Yeni Nasihatleri" adlı yazıda ise, bu kez milletvekili erken genel seçimi öncesinde, "eski İttihatçı", bir kez daha seçim sırasında karşılaşılabilecek bâzı teknik güçlüklere ilişkin bilgiler veriyor ve nasihatlerde bulunuyordu. "Eski İttihatçı"ya göre, seçmenleri tâyin eden seçmen kütükleri hassâsiyetle denetlenmeli ve herkesin seçmen kütüğüne yazılması sağlanmalıydı. Muhalefete mensup siyâsî partilerin köylerde örgütlenmeleri zorunluydu. Seçimde oylar gizli kullanılmalı, buna karşılık oy sayımı açık olmalıydı. Aksi hâlde, bu gerçek bir seçim sayılamazdı. Bunun için de oyların gizli olarak kullanılmasını sağlamak üzere mutlaka hücre usülü uygulanmalıydı. Bütün bu önlemlerin alınması hâlinde bile, "eski İttihatçı"ya göre, muhalefet partisi ancak 40-50 milletvekili kazanabilirdi. O da, ancak büyük kent merkezlerinde... Bir başka öneri de, DP ile MKP arasında bir seçim ittifâkı kurulması gerektiği yolundaydı.[35] "Eski İttihatçı", sanırım eski siyâsî tecrübelerin ışığında böyle bir öngörüde bulunmuştu.

DP, belki de biraz da bu uyarıların ışığında, parti teşkilâtını ve seçimde görev alacak olan üye ve temsilcilerini, sandık gözlemcilerini bir kez daha uyarmayı gerekli görmüştü. DP başkanlığından parti teşkilâtına gönderilen ve "Milletvekili Seçiminin Nasıl Yapılacağı, Seçmenlerin Vazifeleri [ve] Demokrat Partililere Düşen Vazifeler" adlı tâmimde, bütün seçmenlerin seçime katılmasının sağlanması ve yasal olarak seçmen sayılan herkesin adının seçim kütüğüne yazdırılması husûsunda özel bir itinâ gösterilmesi isteniyordu. DP üyeleri, sâdece DP adaylarına oy verebileceklerdi, başka adaylara oy vermeleri mümkün değildi ve bu, parti disiplininin doğal ve zorunlu bir sonucu olarak görülüyordu. Parti örgütünün sandık başlarında temsilci bulundurması için özel bir gayret sarf

35 "Eski İttihatçı'nın Yeni Nasihatleri", **Vatan**, (19.6.1946).

etmesi gereği de vurgulanıyordu. Tâmimde, oy "tasnif işinin seçimin can [alıcı] noktası olduğu" vurgulanıyor ve "bütün dikkati[n] bu noktada toplanma"sı isteniyordu. "Her seçim komisyonunun tasnif neticesini gösteren tutanaklar seçim kurullarında toplanacağı için, bu kurullarda hazır bulunacak olan (...) [temsilcilerin], bu tutanaklar münderecâtının (...) [merkeze] verilen mâlûmâta uygun olup olmadığına çok dikkat etme"leri gerekiyordu. "Her seçim komisyonu tarafından seçim kuruluna gönderilen tutanakların ihtivâ ettiği oyları [seçim] kurul[ları] toplarken en ufak bir hatâya göz yummayacak kadar dikkatli" bulunmak gerekiyordu. Partili temsilciler, "neticeyi derhâl bağlı oldukları müteşebbis heyetlerine bildirmeli"ydiler.[36]

Seçim sürecinde karşılıklı ağır suçlamaların yapılması için çok da fazla beklemeye gerek kalmayacaktır.[37] DP İstanbul il başkanı Kenan Öner, daha Haziran ayında Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nu istifâya çağırmıştı bile...[38] Temmuz ayında ise, Öner, İstanbul Vâlisi'ne hitâben kaleme aldığı bir açık mektupta, seçimlerde usûlsüzlük yapılmamasının sağlanmasını istemişti.[39] Nitekim Temmuz ayında iki parti arasındaki karşılıklı suçlamalar tam bir gerginliğe dönüşecektir.[40] Haziran ve Temmuz ayına âid basın koleksiyonları, DP üzerindeki idârî baskıların derecesi hakkında bir fikir verebilir.[41] Nitekim, CHP'nin İstanbul'da yapılan bir toplantısına İstanbul Vâlisi ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar da katılmıştı.[42] Başlıbaşına bu katılım dahi, devlet ile CHP arasındaki mesâfenin hiç azalmadığını ve azalacağına ilişkin bir işârete de rastlanmadığını açıkça gösteriyordu. Bütün bunların gözler önünde ve açıkça yapılabiliyor olması da ayrıca ilginçti. Çün-

36 DP başkanlığının 4 Temmuz 1946 târih ve 15 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 447-455

37 **Cumhuriyet**, (4.7.1946).

38 **Cumhuriyet**, (Haziran 1946). Ayrıca bkz. Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 90-99; Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 78.

39 **Cumhuriyet**, (Temmuz 1946); Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 71-73. Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 61; **Nutku, age**, s. 26; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 295-296; Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 61-63.

40 **Cumhuriyet**, (Haziran-Temmuz 1946). Ayrıca bkz. **AT**, Sayı: 152, (Temmuz 1946).

41 **Cumhuriyet**, (Haziran-Temmuz 1946). Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (28.6.1946).

42 **Vatan**, (29-30.6.1946).

kü, arzu edilse bu türden temaslar sâdece perde arkasına has kalabilirdi. Fakat öyle yapılmıyordu. Anlaşılan CHP'nin saklayacak ya da saklamaya değer bir girişimi yoktu! Aslında CHP'nin tek-parti zihniyeti ve alışkanlığı, hiçbir sorgulamaya gerek görülmeksizin aynı şekilde sürdürülüyor ve bunun tabiî karşılanmaması hayret uyandırıyordu!

Bir uygulama da bizzat İçişleri Bakanı Hilmi Uran tarafından talep edilmişti. Uran'ın açıklamasına göre, seçim propagandası için köylere kadar giden parti üyelerine, hangi partiyi temsil ettiklerine ilişkin birer belge verilmesi gerekiyordu. Gerektiğinde bu belgenin yetkililere gösterilmesi isteniyordu.[43] DP, 10 Temmuz'da yaptığı bir açıklamada, bu uygulama ile muhalefete mensup parti temsilcilerinin köylere kadar ulaşmalarının engellendiğini ileri sürüyordu. DP'ye göre, bu tür belgelerin alınabilmesi için idârî makamlara mürâcaat eden vatandaşlar hakkında soruşturma açılıyor ve bu soruşturmanın sonucuna göre de belge verilip verilmeyeceğine karar veriliyordu.[44] Muhtemelen benzer gelişmeler üzerine Bayar, bizzat İçişleri Bakanı Hilmi Uran ile görüşecektir.[45] Bu tür engelleme girişimlerine karşı DP yöneticilerinin Uran ile "müteaddid" defâlar görüştükleri de bilinmektedir.[46]

Seçim sürecinin sâdece iki parti, yâni iktidar partisi ile muhalefet partisi arasında olağan bir seçim mücâdelesi şeklinde tecelli et-

---

43 **Ulus**, (8.7.1946); **Cumhuriyet**, (11.7.1946). Ayrıca bkz. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 305-306; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 82-83; Fersoy, **age**, s. 159-160; Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 103-109.

44 **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 118.

45 **Vatan**, (7.7.1946). Ayrıca bkz. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 283-284.

46 **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 119.

DP'nin seçim propagandası çalışmaları çok değişik yöntemlerle engelenmeye çalışılıyordu. Bunlardan bir tânesi ve muhtemelen de hayli etkili olanı, benzin darlığıydı. Hatırlanacağı gibi, benzin karneye bağlanmıştı ve pek az bulunabiliyordu. Benzin bulmak, tıpkı özel araç ve taksi bulmak kadar güçtü. Pirâye Bigat Cerrahoğlu, anılarında, DP'nin seçim propagandası çalışmalarında bu önemli engelin ortadan kaldırılması için gerek ABD Büyükelçiliği'nin ve gerekse SSCB Büyükelçiliği'nin DP'ye benzin yardımında bulunmayı teklif ettiklerini belirtiyor: "Seçimden birkaç gün önce bizim için müthiş bir bomba haber patladı. Ankara belediyesi zâbıtası benzin varillerimize el koymuştu. Ertesi gün Amerikan Sefâreti'nden bir mesaj geldi. Demokrat Parti isterse bütün araçlarına sefâret benzin sağlayacaktı. Bayar, araçlarımıza benzin sağlanmazsa, Amerikan Sefâreti'nin teklifini kabûl edeceğini hükûmete bildirdi. Ve böylece benzin derdi çözümlendi. Rus Sefâreti'nin de böyle bir teklif yapıp yapmadığını bilemiyoruz. Yapmış olsalardı bile açıklanamazdı. Ne var ki, seçim günü, uzaklardaki sandıkları kontrole giderken, Ruslara rastlardık ve bize gereksinmemiz varsa, benzin vermeyi önerirlerdi. Biz de korkumuzdan şeytan çarpmışa döner, 'teşekkür ederiz, benzinimiz var' diyerek, onların giremeyeceği seçim alanlarına dalardık." Cerrahoğlu, **Demokrat Parti Masalı**, s. 19.

meyeceğinin güçlü bir belirtisi de, Bolu/Akçakoca Kaymakamı Fuat Arna'nın basına yaptığı bir açıklamaydı. Arna'nın basına yaptığı açıklamada, Bolu Vâliliği'nden Akçakoca Kaymakamlığı'na yazılan resmî bir yazı kamuoyuna da açıklanmış oluyordu. Resmî belgede şunlar yazılıydı:

> "Bay Fuat Arna,
> Akçakoca Kaymakamı,
> Bolu ili milletvekilleri seçiminde [Cumhuriyet] Halk Partisi teşkilâtı ile ve [Cumhuriyet Halk] Parti[si] Müfettişleri ile tam bir işbirliği hâlinde çalışmak üzere [CHP] Elazığ milletvekili İhsan Yalçın'ın memur edildiği, CHP Genel Sekreterliği'nden bildirilmektedir. Mumâileyhe gereken yardım ve kolaylıkların gösterilmesini ve kendisi ile el ve işbirliği edilmesini ricâ ederim."[47]

25 Haziran târihli olan bu resmî belge, 16 Temmuz târihli *Vatan* gazetesinde yayınlanacak ve Fuat Arna'nın bu süretle iktidârın tâlimâtını reddeden bir idâre adamı olarak siyâsî sahneye adım atmasına da vesile olacaktır.[48]

---

47 Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 63-64; Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 88-89.

48 Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 87; Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 61.
CHP Parti Müfettişleri, Genel Sekreterliğin talebi üzerine, 17-21 Ocak 1946 târihlerinde toplanmış ve "gelecek milletvekili seçimlerini kazanmak için alınması gerekli tedbirler" üzerinde görüşmüşlerdi. Toplantının gündemi üç maddeden oluşuyordu: (a) belediye seçimi, (b) milletvekili seçimi ve (c) "İstanbul'daki az[ın]lıkların oyları"... Buna göre, belediye seçimleri için parti üye sayısının artırılmasına çalışılacaktı. Parti üyesi kadın sayısının artırılması da ayrı önem taşıyordu. Müfettişler, bölgelerinde esnaf kuruluşları oluşturmaya ve vâr olanları da güçlendirmeye gayret edeceklerdi. Genel Sekreterlik, bu maddede diğer dernek faaliyetlerine de önem verilmesi gerektiği notunu düşmüştü. Bu arada "kadınların [da] seçmen olduklarını hatırla[tı]larak, partili kadınların sayısının artırılması için Genel Sekreterlik'ten teşkilâta tavsiyede bulunulması uygun görülmüştü. Burada ilginç olan nokta, aradan yirmi yıldan uzun bir zaman geçmesine karşın, bu gerçeğin CHP teşkilâtına dahi hatırlatılmak zorunda kalınmasıdır! Muhtarların partiye kazandırılmasına çalışılacaktı. Belediye seçimi yasasına göre, asil üyelerin yanında yedek üyeler de yer alacaktı ve bu durum parti içinde anlaşmazlıklar yaratmaya adaydı. Uygun bir çözüm yolunun bulunması gerekiyordu. Aday yoklamalarında Parti Müfettişleri'nin başkanlık yapmasını sağlamak üzere teftiş tâlimatnâmesine kayıt konulmalıydı. "Gerek [İl] Genel Meclis[i] ve gerek Belediye Meclisi adaylarının tesbiti için partice yapılacak yoklamaların parti idâre kurullarınca aday gösterilmeksizin serbest yapılması gereklidir. Ancak gerek [İl] Genel Meclis[i'ne], gerek Belediye Meclisi'ne partice gösterilecek adayların halkça sevilir, ehliyetli ve muhtelif mesleklere mensup kimseler olması lâzım geldiğinden, müfettişler, yoklama toplantılarında bu bakımdan partililerin dikkatlerini çekmeye ve bâzı adayların vasıflarını belirtmeye mezun olmalıdırlar" deniliyordu. Yâni, bir yandan aday belirleme sürecinin serbest olmasına itinâ gösterilmeye çalışılıyor, fakat diğer yandan bu serbestîyetin suistimâl edilebileceği endişesi ile örgütün yine müfettişlerin denetimi altında kalması arzu ediliyordu. Bu bakımdan parti merkezinin örgütüne tam anlamı ile güven duyamadığını söyleyebiliriz. Atama yoluyla belediye başkanlığının sona erdirilmesi bir başka talepti. Milletvekili seçimi yasasına göre, seçim dâiresi iller, seçimin yapıldığı yerler ise ilçelerdi. Fakat "şimdiye kadar Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerde kânunun sarahatine göre hareket edilmiyor ve oralarda belediye dâ-

Diğer yandan, bu belge, bütün seçim sürecinde CHP ile devlet teşkilâtı arasında kurulmuş ve kurulacak olan siyâsî ilişkilerin gerçek yüzünü göstermesi bakımından "eski İttihatçı"yı haklı çıkarıyordu!

İçişleri Bakanı Hilmi Uran, yasa gereğince milletvekili erken gehilindeki ilçeler seçim yeri yapılmıyor"du. Bu usûlden vazgeçilmesi isteniyordu. Parti Müfettişleri, CHP ile devlet teşkilâtı arasında bu sırada da devâm eden olağan işleyişten seçimlerde de yararlanmak istiyorlardı. Buna göre, "milletvekili adaylarının tesbiti için seçime takaddüm eden zamanlarda mahallerince müşâvereler yapılırken, vâlilere yarı resmî de olsa adaylar hakkında mütâlaa sor[ul]malı"ydı. CHP'nin bu öneriyi hayâta geçirdiğini *biliyoruz! Ayrıca, "Genel Sekreterlikçe uygun görülecek yollarla mahalli il ve ilçe parti ve* belediye başkanlarının adaylar üzerinde fikirlerinin alınması uygun olacaktı."

Nisbî temsil yöntemine karşı çıkılması kararlaştırılmıştı: "Kânûnî şekilde nisbî temsile bugün için zarûret yoktur. *Çünkü muhalif partilerden böyle bir teklif karşısında değiliz.* Esâsen nisbî temsil mudil [zor] bir iştir. Sonra partimiz nisbî temsili kabûl ederse, kendilerini azınlık olarak tanımadıklarımızın da nisbî temsilden faydalanmak için teşkilâtlanmaları kâbil olacak ve böylece mecliste lüzumsuz ekalliyet hizipleri teşekkül edecekti." Ayrıca, ilerideki siyâsî koşullar bilinmediği için şimdiden ileriye yönelik bir taahhütte de bulunulması doğru görülmemişti. "Parti menfaati" önde gelirdi.

Bu noktada dikkat çekici olan, milletvekili genel seçiminin bir sonraki yıl, 1947 yılında yapılacağına ilişkin öngörüdür. Bu aşamada, *yânî DP'nin kurulmasının üzerinden yalnızca* günler geçtiği bir sırada, milletvekili seçiminin öne alınacağına ilişkin hiçbir bilgi ve karar bulunmadığı açıkça görülmektedir! O kadar ki, CHP Genel Sekreterliği'nin 7 Aralık 1945 târihli ve Parti Müfettişleri'ne hitâben kaleme alınmış olan bir genelgesinde de, "önümüzdeki yıl içinde", yânî *1946* yılında belediye ve İl Genel Meclisi seçimlerinin yapılacağı ve öteki yıl, yânî 1947 yılında da, milletvekili genel seçiminin yapılacağı hatırlatılıyordu! Bu saptamalar, gerek belediye ve gerekse milletvekili genel seçiminin öne alınmasındaki hakiki saiki açıklığa kavuşturmaktadır.

Nisbî temsil yöntemine karşı çıkılmasının nedeni, yalnızca muhalefetin bu konuda talepte bulunmaması değildi; fakat daha da önemlisi, açıkça Kürtlerin de bu yöntemden yararlanarak meclise girebileceklerinden çekinilmesiydi! "Azınlık olarak tanımadıklarımız" hiç kuşkusuz Kürtlerdi! Diğer yandan, "mahalli hoşnutsuzluklar da önlenmeliydi. "Partiye açıkça muhalefeti görülen ve seçim üzerine müessir olacağı muhakkak bulunan memurların Genel Sekreterliğe bildirilmesi ve bunların işten veyâ o yerden uzaklaştırılması gerekli"ydi. Böylece CHP, SCF tecrübesinden sonra, daha ilk adımda, devlet memurlarının parti ajanı olarak kullanılmasını ve bu yönde kullanılmasına imkân olmayanların da tasfiyesini hatırla(t)mış oluyordu! Devlet teşkilâtı, vâlisi ve memuru ile CHP'nin yanında olmalıydı! Parti Müfettişleri, seçim zamânı geldiğinde müfettiş olarak kullanılacak olan milletvekillerinin tâyininde kendilerine de danışılmasını istiyorlardı.

Müfettişler, özel olarak İstanbul seçimlerinde azınlıkların oylarına ilişkin olarak da şu karârı almışlardı "İstanbul azınlıklarının oylarını kazanmak için onların lâyık teşekküller ile temâsa gelerek, göstermek isteyecekleri belediye ve milletvekilleri adaylarını öğrenmek ve kâbil olduğu kadar bu temâyül dâiresinde hareket eylemek uygun olur. Kendilerinin istedikleri adaylar listeye gireceği için kısmen de olsa onların oylarından faydalanılabilir." **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/728 494 1]. Anlaşılan CHP, İstanbul'daki azınlık oylarının öneminin farkındaydı. Bu bakımdan SCF tecrübesi önemlidir. Eğer azınlıkların adayları CHP listesine konulabilirse, bu takdirde oylarının hiç olmazsa bir kısmının kazanılabileceği düşünülüyordu, fakat nihayet "kısmen"... Ne de olsa CHP, sâdece dört yıl önceki varlık vergisi ile oy kazanma imkânını hayli daralttığının elbette farkında olmalıydı! Bir önemli talep daha vardı: "Bugünkü durum karşısında anadili Türkçe olmayan zümreler hakkında devletin politikasının tesbiti ve partice bu politikanın ana hatlarının kesin olarak bilinmesi gerekli"ydi! Elbette bu "zümreler" gayri müslim azınlıklardı. Talebin yer aldığı kısım itibâriyle Kürtlerin bu madde içinde düşünülmediğini söyleyebiliriz. "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyalarının ardından, yeni rejimin politikasının ne olduğu CHP Parti Müfettişleri tarafından dahi bilinmiyordu! Önce politika saptanmalıydı ve ardından da saptanan bu politika partiye bildirilmeliydi!

nel seçiminin 21 Temmuz'da yapılacağını ancak 2 Temmuz'da resmen açıklayacaktır.[49]

Siyâsî gerginlik basında da hissediliyor ve "itidal" talep eden yazıların vücut bulmasına neden oluyordu. Örneğin, Abidin Dâver, sert siyâsî üslûptan kaçınılmasını istiyordu.[50] İktidar cephesi ise, DP'nin sert siyâset üslûbu karşısında, muhatabını yine sert bir şekilde uyarmaktan geri kalmıyordu. Örneğin, Fâlih Rıfkı Atay, DP ile SCF'yi karşılaştırarak, eski siyâsî tecrübeleri hatırlatıyor ve bu iki parti arasında bir fark olmadığını vurgulamaya özen gösteriyordu. Atay'a göre, DP, SCF'nin izinden gidiyordu. DP de, tıpkı SCF gibi, iktidar olmak için acele etmekteydi ve bu nedenle önüne gelen herkesi partiye üye kabûl ediyordu. Oysa, SCF de aynı tecrübeyi yaşamış ve daha sonra da "anarşi içinde boğulup gitmişti."[51] Hüseyin Câhit Yalçın da, Atay'ın bu benzetmesine katılıyordu. Yalçın'a göre de, DP ile SCF birbirinin benzeriydiler ve aralarında hiçbir fark yoktu. Yalçın da, 31 Mart Olayı ile SCF olayını anımsatıyor ve geçmiş siyâsî tecrübeler ile güncel siyâsî gelişmeler arasında yakın bağ kurmaya çalışıyordu. Gerek Atay'ın, gerekse Yalçın'ın anlatımından, siyâsî tecrübelerin sonuçları itibârî ile de benzerlikler taşıyabileceği duygusunun okuyuculara uyanmaması mümkün değildi.[52] Atay, DP'nin CHP'ye düşman olanların toplanma merkezi hâline geldiğini öne sürüyordu.[53] Nihat Erim ise, DP'nin ülke yönetiminde deneyimsiz olduğunu ve devleti yönetmekte güçlük çekeceğini ileri sürüyor ve bu partinin iktidâra gelmemesi gerektiğini vurguluyordu. Erim'e göre, DP, iktidâra gelmek için çalışmamalıydı. Nitekim, DP'nin ilk kurulduğu sırada böyle bir amacı ve talebi de Erim'e göre yoktu. Yine Erim'e göre, bütün devlet adamları CHP'de toplanmıştı.[54] Erim'in görüşleri, CHP iktidârının eğilimini açıkça belli ediyordu.

---

49 **Ulus**, (3.7.1946). Ayrıca bkz. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 281-282; Tekin Erer, **Yasakçılar**, s. 93-94; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 75.

50 Abidin Dâver, "Seçimlerde Muvaffak Olmanın Esas Şartları", **Cumhuriyet**, (4.7.1946); Abidin Dâver, "Memleket Hesâbına Lütfen İtidal", **Cumhuriyet**, (6.7.1946); Abidin Dâver, "Seçim Mücâdelesi ve Unutulmaması Gereken Lâzım Nokta", **Cumhuriyet**, (8.7.1946). Ayrıca bkz. **Vatan**, (1-21.7.1946).

51 Fâlih Rıfkı Atay, "Seçime Nasıl Gidiyoruz?", **Ulus**, (4.7.1946).

52 **Ulus**, (18.7.1946).

53 Fâlih Rıfkı Atay, "Hürriyet Yolu, Anarşi Yolu", **Ulus**, (5.7.1946).

54 Nihat Erim, "İktidârı Ele Alacaklarmış!", **Ulus**, (5.7.1946).

Nitekim Adnan Menderes, tam da bu sırada, 17 Temmuz'da yaptığı bir konuşmada, iktidârın DP'den gerçek beklentilerini şöyle dile getirecektir: "[Cumhuriyet] Halk Partisi'ne karşı hiç olmazsa 40-50 sene iktidâra gelme iddiâsında bulunmamak... (...) Bizden [DP'den] beklenilen, demokratik manzarayı tamamlayan bir süs olarak kalmak, geniş veyâ dar, fakat [Cumhuriyet] Halk Partisi'nce çizilecek bir faaliyet hudûdu içinde bulunmak şartı ile meclîste verilecek sandalyeleri işgâl etmekle iktifâ etmek..."[55]

Recep Peker ise, muhalefeti doğrudan doğruya ihtilâlci olmakla suçluyordu. Peker'e göre, ülke bir polis devleti değildi ve muhalefet de meşrû bir siyâsî hareket sayılamazdı.[56]

Siyâsî gerginliğin bir başka belirtisi de, CHP üyesi bir muhtarın Manisa'daki bir köyde DP'li ocak başkanını vurmasıydı.[57] Ancak, gelişmeler bununla da sınırlı kalmayacak ve bir öğretmen ile daha da vahimi, seçimlerden hemen önce, Adnan Menderes'in Çakırbeyli çiftliğinin kâhyası ve yörenin DP örgütlenmesinde önde gelen siyâsî kişiliklerinden olan Mehmet Budaklı da vurularak öldürülecektir.[58]

3. SEÇİM PROPAGANDALARI

DP ve seçim propagandası

DP, seçim propagandasını geçmişin yetersizlikleri üzerine örmüştü. CHP iktidârının başaramadıkları sahnenin ön plânına alınmıştı. Kendisinin yapmayı vaad ettiklerinden çok, geçmişin dökümü ve yetersizliği DP'nin öne çıkardığı temalardı. Propaganda üslûbu ise yumuşaktı.

DP'nin propagandası geçmişin sıkı bir eleştirisine dayanıyordu; ancak bu eleştirinin sert bir dille olmaması için önlem alınmış gibiydi. DP üzerine yapılan baskılar ve haksızlıklar, hürriyetin öne-

55 **Menderes Diyor ki**, s. 28-29.

56 **Ulus**, (17.7.1946).

57 **Vatan**, (26.6.1946). Ayrıca bkz. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 275.

58 **Vatan**, (8, 20 ve 21.7.1946); **Cumhuriyet**, (20.7.1946); Eroğul, **age**, s. 17; Mükerrem Sarol, **Bilinmeyen Menderes**, (Cilt: 1), s. 25-30; Halûk Şâhin, "Liderlerin En Uzun Geceleri", **Hürriyet**, (22-26 Kasım 1987); Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 308 ve 389; Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 61.

mi, demokrasinin gereği, millî irâdenin tecellisi ön plânda yer almıştı. Özellikle millî irade, "milletin kendi kendini idâre dâvâsı" olarak sunuluyordu. Elbette ekonomik, sosyal sıkıntılar ve bunların giderilmesi için öne sürülen liberal, devletçi olmayan bir ekonomik politika tercihi de hayli sık dile getirilen bir konuydu. Ancak millî irâde gerçekleşmeden bu yola sapılmasına da imkân yoktu. Dolayısıyla bir anlamda ekonomik gelişme ile hürriyet ancak bir arada ve yanyana olabilirdi. Millî irâdenin tecellisi için de serbest seçimlerin gerçekleşmesi şarttı. Sanıldığının aksine, DP din konusunu öne çıkarmak bir yana, ağzına bile almamıştı. Din, aslâ siyâsete karıştırılmaması gereken bir konuydu. İktidârın dış tehdit ile iç birliği sağlama yolundaki çabalarına karşılık; DP, Sovyet taleplerinin "rivâyet" olduğunu yineliyor ve Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın "resmî bir talep olmadı" sözlerine yer veriyordu.

DP, radyodan yararlanamadığı ve elinde parti gazetesi de bulunmadığından, seçmenlerle doğrudan temas kurmak zorundaydı. Parti teşkilâtının genişliği ve derinliğidir ki, ona bu imkânı sağlayabilirdi. Bu bakımdan parti örgütünün çabaları, seçmenlere ulaşmakta yegâne kanaldı. Bu seçimin DP açısından önemi seçim sloganı bulmaktaki târihsel başarısıdır denilebilir: Ünlü "Yeter! Söz milletindir" sloganı ilk kez bu seçimde kullanıldı ve seçim târihindeki en başarılı sloganlardan biri oldu eğer en başarılısı değilse![59]

DP'nin seçim beyannâmesi

DP'nin seçim beyannâmesinin yayınlanması uzun zaman almamıştı.[60] Bu metin de seçim propagandasını içeriyordu.

CHP ve seçim propagandası

Temmuz ayı boyunca DP sürekli mitingler tertip ederken, CHP cephesinde önemli bir hareket görülmemesi dikkati çekiyordu.[61]

59 Alçora, **age**, s. 358-368.

60 **Vatan**, (19.6.1946).

61 **Cumhuriyet**, (10-20.7.1946). Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (29.6.1946). DP'nin çözülmekte olduğu ve CHP'nin ise güçlendiği yolundaki haberler için bkz. **Ulus**, (1-21.7.1946).

CHP Genel Sekreterliği, 18 Nisan 1946 târihli genelgesinde, CHP il idâre heyeti başkanlıklarından, "parti üyeleri[nin] ilân edilecek [olan] bu adaylara oy vermekle ve bu adayları kazandırmaya çalışmakla

Bununla birlikte, CHP'nin gündemi şöyle özetlenebilirdi: Fâlih Rıfkı Atay, "kurulup gelişen millî rejim, geri dönme arzu ve teşebbüslerinden, sağa ve sola sapma cereyanlarından korkmayacak kadar kuvvetlenmedikçe, 'Kuvâyi Millîye' rühunu (...) zorla hâkim kılmak lâzımdır" diyordu. Atay, seçime giderken dahi, rejim değişikliğinin her an sona erebileceği tehdidini savuruyordu: Bir savaş veriliyordu ve bu savaş, "millî kurtuluş ülkücülüğünü iktidarda tutup tutmama savaşı" idi. Başbakan Saraçoğlu'na göre, yeni rejim "yeni bir devrim"di.

Diğer yandan, vesâyetçi tek-parti rejimi teorisine uygun açıklamalar da birbiri ardına gelecektir: Nihat Erim'e göre, o dönemin yasaları zamânı geldiğinde, "Batı demokrasilerinin liberal prensiplerine uygun hükümlere" dönüşmüşlerdir. [62] CHP'nin seçim propagandası, parti propagandasından çok geçmiş iktidarların ve hükûmetlerin icraatlarının övüldüğü ve haklı çıkarılmaya çalışıldığı bir süreç olarak gerçekleşmiştir.

CHP'nin seçim beyannâmesi

CHP'nin DP'nin seçim beyannâmesini yanıtlaması dahi hayli uzun zaman alacaktır. İsmet İnönü, 17 Temmuz'da milletvekili erken

---

vazifeleri" oldukları hatırlatılıyor ve "ilân edilecek [olan] bu adaylardan ayrı olarak *herhangi bir partili* kendi adaylığını koyamaz; Genel Başkanımızın ilân edeceği adaylardan gayrisine oy veremez ve böyle adayları destekleyemez" tâlimâtını yineliyordu. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/6 30 27].

CHP içinde siyâsî kariyer mücâdelesinin başladığı da anlaşılmaktadır: CHP Genel Sekreterliği'nin 23 Haziran 1946 târihli genelgesinde; "önümüzdeki milletvekilliği seçimleri için bâzı yerlerde partililerin müstakil*len* adaylıklarını koymak istediklerine veyâ kendi aralarında aday listeleri tertibine çalıştıklarına dâir haberler" alındığına değiniliyordu. Oysa, "bütün partililer, tam bir tesânütle partinin (...) adaylarının kazanması için çalışmak"la görevliydiler: "Bilhassa bugünkü şartlar içinde ve ilk defâ olarak yapmakta olduğumuz tek dereceli seçimde vazifemiz, her zamanki gibi, Genel Başkanımız Millî Şefimiz İnönü'nün etrâfında şerefli partimizin zaferini, seçmenlerin büyük bir iştirâk nisbeti ile behemehâl sağlamaya hep birden, tek bir adam gibi çalışmaktı." "Bu en büyük ödevimize aykırı olarak şâyet şahsî gayretlere düşüp, müstakillen adaylığını koyarak veyâ başka liste ve adayları kazandırmak için çalışanlar çıkarsa, o *gibilerin* partimiz câmiâsından ayrılmış olacaklarını ve haklarında o yolda tüzük hükümlerinin derhâl tatbikine geçileceğini bilerek ve her türlü şahsî kırgınlıkları unutarak, aralarındaki tesânüdü bütün bu aykırı ihtimâllere karşı sarsılmaz bir kale teminâtı hâline getirmek yolundaki şerefli vazifelerini bütün partili arkadaşlarımıza hatırlatmanızı..." **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/6 30 17]. Açıkça görülüyor ki, CHP merkezi, *üyelerinin kendi partilerini ne* ölçüde desteklediğinden emin değildi! Aynı şekilde, 16 Temmuz 1946 târihli genelgede ise; "en büyük tehlike, aday listeleri üzerinde münâkaşaya dalmaktır; Genel Başkan İnönü'nün ilân edeceği listeyi mutlaka muvaffak ediniz; seçim savaşı ancak böyle kazanılır" deniliyordu. **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/6 30 31].

62 Alçora, **age**, s. 343-358.

genel seçimi münâsebeti ile yayınlanan açıklamasında, köylerde yapılan ilkokulların bizzat köylüler tarafından yaptırılmasını eleştiren muhalefeti kınıyor, bu yöntem dışında tutulacak bir başka yol bulunmadığını belirtiyor ve Çiftçiyi Topraklandırma Kânunu'nun gereğini vurgularken, bunun kendilerine "karşı olan muhalefetin başlıca sebeplerinden" olduğunu açıklıyordu. İnönü'ye göre, "vatandaşları çiftliklerinde ortakçı ve yarıcı olarak çalıştıragelen bâzı politikacılarımız, çiftliklerinin ortakçı ve yarıcılara dağıtılması ihtimâlini (...) affetmemişlerdi." İnönü, eğer "memleketin büyük dâvâsını düşünmeyip de, yalnız iktidar mevkiinde kalmayı emel" edinseler, bu takdirde "büyük toprak sâhibi mecliste ve memlekette, her yerde nüfuzlu vatandaşları" kendilerine karşı "ayaklandırma"yacaklarını vurguluyordu.[63]

İnönü'nün bu konuşması, kısa sürede siyâsî literatürün vazgeçilmez klâsik argümanlarından biri hâline gelecektir. Görüldüğü gibi, İnönü, ilk kez Çiftçiyi Topraklandırma Kânunu'nun CHP'nin bölünmesinde kesin ve keskin bir ayrım olduğu yolundaki görüşü dile getirmişti. Gerçi bu konuda daha önce de ileri sürülmüş görüşler vardı, fakat hiçbiri İnönü'nünki kadar kesin ve keskin bir parçalanma nedeni olarak netleşmemişti. Böylece Çiftçiyi Topraklandırma Kânunu tasarısının DP'nin doğumuna yol açtığı yolundaki âdetâ değişmez yerleşik tez ortaya çıkmış oluyordu. Bu tez, bu târihten itibâren CHP'nin geçmişini açıklamak yolundaki temel görüşlerinden biri hâline gelecektir. Oysa, hatırlanacağı gibi, söz konusu yasa tasarısının görüşmeleri sırasında bu denli kesin ve keskin bir ayrım ortaya çıkmamış, hattâ aksine, CHP içinde de, partinin önde gelen yöneticileri tarafından, hayli sert bir direniş görülmüştü![64] Ancak bütün bunlar artık unutturulmak isteniyor ve CHP düşmanlığının bu tasarıdan kaynaklanmış olduğu propaganda konusu yapılıyordu.

Burada açıklığa kavuşmamış siyâsî bir manevra daha vardı: Ta-

63 **Milletvekili Seçimi Münâsebeti İle Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü'nün Beyannâmesi (17 Temmuz 1946); Ulus**, (18.7.1946); **Cumhuriyet**, (18.7.1946). CHP'nin Cumhuriyet ve tek-parti dönemini savunan, muhalefetin eleştirilerini yanıtlayan ve muhtemelen tam bu sırada, yâni milletvekili erken genel seçiminden önce kaleme alınmış küçük bir broşürü için bkz. **Bir Yazı. Neleri Unutmamalıyız? Ne Diyorlar? Neleri Söylemiyorlar? Sonuç.** Ayrıca bkz. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 268-269 ve 301-302; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 88; Giritlioğlu, **age**, s. 193-194.

64 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 171-228 ve 253-296

sarıya karşı çıkan politikacılar, gökten zembille inmemişlerdi; aksine, onlar zâten neredeyse kuruluşundan beri CHP'nin içindeydiler! Bu politikacılar, tasarı gündeme gelmeden önce, uzun yıllar boyunca CHP'de önemli mevkilerde bulunmuşlardı. O zaman onları hiçkimse kınamamıştı. CHP, bu alanda içinde bulunduğu paradoksu ustaca bir manevra ile görünmez kılmaya çalışıyordu. Bunda hayli başarılı olduğu söylenebilir; gerçekten de uzun yıllar boyunca CHP'nin bu seçim propagandası, yakın dönem siyâsî târihyazımımızın ayrılmaz bir parçası olarak kalacaktır! Tasarıya karşı çıkan DP'li kurucular sahnenin ön tarafında yer alırken, aynı tasarıya karşı çıkan CHP'liler unutturulmaya çalışılacak ve tasarının CHP'nin tümünün onayını almış olduğu yolunda bir izlenim verilmeye çalışılacaktır. Oysa, bu tamâmen hayal ürünü bir görüntüydü ve geçmişte olanların yalnızca küçük bir kısmının hatırlanmasına dayanıyordu. CHP, geçmişimizi ve kendi geçmişini itinayla temizliyordu!

Seçim beyannâmesinde ormanların devletleştirilmesini[65] de savunan İnönü, savaş yıllarında meydana gelen enflasyonu da[66] zorunlu ve kaçınılmaz bir sonuç olarak yorumluyordu. Dedikodu olarak ortada dolaşan suistimâl söylentilerini de yanıtlayan İnönü, suistimâllerin "titizlikle" izlendiğini ve elden gelen herşeyin yapıldığını açıklıyordu. Gerçi "memlekette ihtikâr, vurgunculuk, karaborsacılık" da olmamış değildi, ama hükümetler de bunların önlenmesi için "canla başla" uğraşmışlardı. "Bunlar, harb buhranlarının tabiî hastalıkları"ydı.

İnönü, izlenen dış politikayı, "seçim propagandası için temel tutmayacağı"nı belirtiyor, fakat "emniyet politikası"nı açıklamaktan da geri durmuyordu. Bununla birlikte, İnönü, "memleketin dış politikasında selâmetli yolun ancak (...) [kendilerinin] hâmiyet ve mahareti ile bulunabileceği iddiâsında [da] aslâ" değildi.

İnönü, seçim beyannâmesinin sonunda, "Millî irâdenin (...) hakiki ve temiz bir sûrette meydana çıkması, hepimizin müşterek muvaffakiyetimiz, kânûnî vazifemiz ve şahsî şerefimiz olacaktır. Seçimi idâre edecek olan memurlarımız, kânunların hükümlerini her vatandaş ve her parti hakkında gözlerini kırpmadan tat-

65 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 503-516.

66 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 365-545.

bik için cesur ve kendilerine güvenir olacaklardır. Hür vatandaşların serbest oylarının meydana çıkması, kânûnî ve vicdânî borcumuzdur. Milletin rızâsı ile tâyin olunmayan iktidar mevkiinin hiçbir kıymeti ve hiçbir meşrû tarafı yoktur," diyordu. İnönü'ye göre, "dâvânın esâsı, seçimde milletin serbest irâdesinin meydana çıktığına milletin kendisinin inanması"ydı.[67] İnönü'nün haklı olduğu nokta da tam burasıydı. Bu bakımdan beyannâmenin bu kısmının gergin siyâsî ortamda muhalefet açısından tatmin edici bulunması mümkündü. Eğer herşey gerçekten de İnönü'nün söylediği ya da taahhüt ettiği gibi gelişirse, bir rejim krizinden kaçınmak kolayca mümkün olabilirdi.

Bağımsız adaylar ve seçim propagandası

Seçim propagandası, yalnızca siyâsî partilerin tekelinde değildi; aksine bağımsız milletvekili adayları da propaganda çabası içine girmişlerdi.

Örneğin, İstanbul'dan milletvekili adayı olan Haydar Berkman da, seçmenlerine hitâben iki seçim beyannâmesi yayınlamıştı. İlk beyannâmesinde, tüccar ve sanâyici olduğunu ve adaylığını "müstakil" olarak koyduğunu vurgulayan Berkman, görüşlerini ise söyle özetliyordu: "Biz müstakil adayların vazife ve mezhebi, hâricî siyâsette hükümetle birlik ve dâhilî konularda ise, iktidarla muhalefet arasında, yalnız millet ve memleketin üstün menfaatlerinin nâzım ve müdâfii ve hakikatlerin ihtarcısı olmak ve dâimâ iyinin ve hakikatin yanında bulunmaktır." Berkman, beyannâmesinde, iktisâdî durumun zayıflığını da gündeme getiriyor ve değişik toplum kesimlerinin sıkıntılarına değiniyordu. Berkman, hayat pahalılığına son verilmesini, vergilerin hafifletilmesini, Toprak Mahsülleri Vergisi'nin[68] kaldırılmasını, navlun ücretlerinin yarı yarıya azaltılmasını, üretimin çoğaltılmasını, ihrâcatta ve ithâlâtta kolaylıklar sağlanmasını, yabancı sermâyenin ülkeye girmesi için önlemler alınmasını, "barem kânununda ihtisâsa yer verilmesi ve mütehassıs bir memurun terfiinin husûsî ve müs-

67 **Milletvekili Seçimi Münâsebeti İle Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü'nün Beyannâmesi (17 Temmuz 1946); Ulus**, (18.7.1946); **Cumhuriyet**, (18.7.1946).

68 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 519-526.

tesnâ şartlara bağlanması"nı, topraksız köylülere toprak dağıtılmasını, zirâî toprakların genişletilmesini, orman köylülerinin sorunlarının çözülmesini, orman işletmelerinin yeniden düzenlenmesini ve devlet alımlarının serbest piyasadan sağlanmasını talep ediyordu. Berkman'ın ticârî sahadaki bir başka talebi de şöyleydi: "Husûsî teşebbüslerle kurulmuş olan büyük küçük millî sanâyi, bugün himâyeye şiddetle muhtaçtır. (...) Millî sanâyi mâmülâtının korunması için memleket ihtiyâcına yeter derecede olduğu anlaşılan emtianın ithâlinin men edilmesi..." Beyannâmenin sonunda "müstakil aday" şöyle tanımlanıyordu: "Müstakil aday, milletin hür vicdânına ve kanaatine dayanan bir yurttaştır. Müstakillik mânâsı, aslâ muhalefet değildir. İktidar dâvâsı da müstakile izâfe edilemez. Müstakil, yalnız millet ve memleketin üstün menfaatlerine nâmına bir ikâzcı ve iktidarla muhalefet arasında bir nâzımdır."[69]

Berkman, anlaşılan dönemin rûhunu iyi kavramıştı. Siyâsetin meşrû temeli için iktidarla birlikte olmak, gerektiğinde onu ikâz etmek, gerekli ve yeterli koşuldu. Aslâ iktidar seçeneği olmamak gerekiyordu. Diğer yandan, sözünü ettiği konular, elbette toplumun sıkıntılarını dile getiriyordu. Yine de ileride hayli ayrıntılı bir şekilde tartışacağım bir meseleye burada değinmeden geçemeyeceğim: Tüccar ve sanâyici olarak Berkman, bir yandan özel girişimin önünün açılmasını talep ederken, diğer yandan da devlet teşviki ile ithâl ikâmeci bir politikanın, tâbiri câizse özel girişim yanlısı hayli ılımlı bir devletçilik politikasının devâmını istiyordu. Dönemin devletçilik politikası tartışmalarında Berkman'ın talebinin sâdece onun tarafından seslendirilmediğini de ileride yeniden göreceğiz.

Haydar Berkman, yayınladığı ikinci seçim beyannâmesinde de, bu kez esnafın sorunlarını dile getiriyor ve belediye memurlarının esnaf üzerindeki keyfî ve yasa dışı baskı ve davranışlarını kınıyordu. Berkman, seçildiği takdirde, "müstakil ve demokrat ruhlu bir vekil" olacağını ve "hürriyetin, demokrasinin ve kânun fikrinin hâkim olması yolunda" çalışacağını vaad ediyordu.[70] Bütün bu talepler, onun esasta DP'ye yakın olduğunu göstermektedir.

69 Haydar Berkman'ın Sayın Seçmenlere Beyânâtı.

70 Haydar Berkman'ın İkinci Seçim Beyânnâmesi.

Bağımsız da olsa, "demokrat" sıfatını kullanmak ihtiyâcını hissetmesi, muhalefetin toplum üzerindeki nüfûzunu da gösteriyordu.

İstanbul'dan bir başka bağımsız milletvekili adayı olan Feridun Kurt Andolsun da, yayınladığı seçim beyannâmesinde, iktidârın denetlenmesi gerektiğini vurguluyor, ama muhalefetin de ılımlı bir siyâset izlemesi gerektiğini belirtiyordu. Andolsun'a göre, muhalefet iktidârı denetlemeliydi. Fakat muhalefetin de görevleri ve sorumlulukları vardı. Muhalefet âdil, olumlu, yapıcı ve uyarıcı olmalıydı.

Andolsun, ekonomide tekelciliğe karşıydı; sendikaların ve kooperatiflerin kurulması gerektiğini düşünüyordu. Andolsun'a göre, devlet, sermâye-emek ilişkisinde hakem rolü oynamalıydı. Özel girişimin gücünün yetmediği alanlarda, örneğin alt yapı alanında, devlet yatırımları da gerekliydi. Andolsun, iktidar ile muhalefet arasında denge rolü oynayabilmeleri için bağımsız adaylara da oy verilmesi gerektiğini ileri sürüyordu.[71] Dikkat edildiği takdirde fark edilecektir ki, Andolsun'un tutumu da, Bekman'ın tutumu ile örtüşüyordu. Bağımsız adaylar, iktidar ile muhalefet arasında kendilerine yer bulmaya çalışıyorlardı.

4. PARTİLER VE ADAYLAR

Seçim döneminin başlangıcında, belediye seçimlerinin yarattığı siyâsî gerginlik içinde, *Cumhuriyet* gazetesi, gerçekçi olmayan bâzı haberler de veriyordu. Gazeteye göre, CHP ile DP, bâzı seçim bölgelerinde, seçime ortak aday listeleri ile gireceklerdi.[72] Hattâ *Cumhuriyet* gazetesine göre, DP, İsmet İnönü'nün milletvekili adayı olduğu seçim bölgesinde, İnönü'yü kendi milletvekili aday listesinde de liste başında gösterecekti.[73] Diğer yandan, aynı gazete, DP ile MKP'nin seçimlerde ortak bir cephe oluşturacağını ileri sürüyordu.[74] Bayar ise, bu haberi tekzib etmemekle birlikte, her anlama gelebilecek şekilde, tam anlamı ile politik bir yanıt vermekle yetinmişti: "MKP ile işbirliği yapmak şeklinde söylentiye

71 **Müstakil Aday Feridun Kurt Andolsun Konuşuyor.**

72 **Cumhuriyet**, (14.6.1946).

73 **Cumhuriyet**, (16.6.1946).

74 **Cumhuriyet**, (22.6.1946).

gelince... Memleketimizin millî menfaatleri gerektirdiği zaman diğer partilerle işbirliğinin mümkün olacağını ifâde edebilirim."[75]

Elbette partilerin adayları heyecanla bekleniyordu: CHP üyeliğinden istifâ eden Kılıç Ali'nin (Ali Kılıç),[76] çok kısa bir süre sonra DP'ye katıldığı açıklanacaktır.[77] Haberlere göre, Kılıç Ali, Maraş'tan bağımsız aday olacaktı.[78] Ancak bu haber kesin değildi ve büyük ölçüde söylentiye dayanıyordu; ama tıpkı Şâkir Kesebir[79] ile Bahriye eski Vekili İhsan Eryavuz'un (Topçu İhsan'ın)[80] ve Fuat Bulca'nın[81] da DP'ye katıldıkları yolundaki haberler[82] kadar akla yakın, muhtemel ve mâkûldu. Nitekim, bütün bu isimler, hatırlanacağı gibi, Millî Şef döneminde hayli muğber olmuşlardı. Atatürk döneminin önde gelen bu isimlerinin Millî Şef döneminde siyâsetten tasfiye edildiklerini hatırlayacak olursak, bu takdirde bu haberlerin doğruluk payının hayli yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Ancak DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner basında yayınlanan bu tür haberleri derhâl tekzib edecektir.[83] Gerçekten de *Vatan* gazetesi, Kılıç Ali ile Fuat Bulca'nın CHP'den istifâlarını doğruluyor, fakat buna karşılık henüz bağımsız kalmaya devâm ettiklerini duyuruyordu.[84] Tekzib edilen bir başka haber daha vardı: Habere göre, Necip Fâzıl Kısakürek[85] de yine Maraş'tan bağımsız milletvekili adayı olacak ve MKP de Kısakürek'in adaylığını destekleyecekti.[86] Herhâlde MKP, Kısa-

75 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 20; **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 116.

76 **Cumhuriyet**, (18.6.1946); **Ulus**, (18.6.1946); **Vatan**, (19.6.1946). Ayrıca bkz. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 273-274.
Kılıç Ali'nin Atatürk ve Millî Şef dönemindeki siyâsî konumuna ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 121, 122 ve 198 ve (Cilt: 2), s. 36 ve 361.

77 **Cumhuriyet**, (22.6.1946); **Vatan**, (26.6.1946).

78 **Cumhuriyet**, (5.7.1946).

79 Şâkir Kesebir'in Millî Şef dönemindeki siyâsî konumuna ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 61, 75, 79-80, 144, 189-190 ve (Cilt: 2), s. 36.

80 İhsan Eryavuz'un Millî Şef dönemindeki siyâsî konumuna ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 200 ve 202 ve (Cilt: 2), s. 344.

81 Fuat Bulca'nın Millî Şef dönemindeki siyâsî konumuna ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 35 ve 361

82 **Cumhuriyet**, (22.6.1946); **Cumhuriyet**, (5.7.1946); **Vatan**, (26.6.1946).

83 **Cumhuriyet**, (22.6.1946).

84 **Vatan**, (26.6.1946).

85 Necip Fâzıl Kısakürek'in Millî Şef dönemindeki siyâsî konumuna ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 671 ve (Cilt: 2), s. 213.

86 **Cumhuriyet**, (9.7.1946).

kürek'i İslâmcı bir yazar olarak desteklemeyi tercih etmişti. MKP içinde bu yöndeki eğilimleri burada hatırlatmakla yetiniyorum.[87]

Ali İhsan Sâbis[88] de İstanbul'dan milletvekili adayıydı.[89] Sâbis, anılarında, DP'ye 1946 yılında katıldığını açıklıyor.[90] Sâbis'in de DP'ye katılmak için yeteri kadar siyâsî nedeni bulunuyordu! *Cumhuriyet* gazetesi, Câfer Tayyar Eğilmez Paşa'nın[91] da Ankara'dan bağımsız milletvekili adayı olacağını haber veriyordu.[92] Emekli general Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet[93] de Kayseri'den bağımsız milletvekili adayı olacaktı.[94] Hatırlanacağı gibi, Erkilet, SCF'nin kısa süren faaliyeti sırasında, İzmir'de Müstahkem Mevkii Kumandanı olarak, SCF'ye yakın ilgi göstermiş ve faaliyetlerine yardımcı olmaya gayret etmişti.[95] Emekli Orgeneral Cemil Câhit Toydemir[96] de, basında yayınlanan haberlere göre, görevinden istifâ ederek ayrılacak ve İstanbul'dan milletvekili adayı olacaktı.[97] Emekli Orgeneral ve Genelkurmay İkinci eski Başkanı Âsım Gündüz[98] de, bu sırada basına yaptığı bir açıklamada, CHP'nin Kadıköy Ocağı'na kayıtlı üye olduğunu ve DP ile bir ilişkisinin de bulunmadığını vurgulama gereğini duyacaktır. Gündüz, Kütahya'da CHP idâre heyeti başkanı ile görüşmüştü.[99] Son dönemde yapılan milletvekili ara seçimlerinin tamâmına katılan emekli elçi ve hatırlanaca-

---

87 Bkz. Cemil **Koçak, İkinci Parti**.

88 **Ali İhsan Sâbis'in Millî Şef** dönemindeki siyâsî konumuna ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 472 ve 668 ve (Cilt: 2), s. 41 ve 228.

89 **Ulus**, (18.7.1946); **Cumhuriyet**, (18 ve 20.7.1946); **Vatan**, (18.7.1946)

90 **Ali İhsan Sâbis, Harb Hâtırâlarım**, (Cilt: 5), s. 389.

91 Câfer Tayyar Eğilmez'in Millî Şef dönemindeki siyâsî konumuna ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 179 ve (Cilt: 2), s. 41, 51 ve 344.

92 **Cumhuriyet**, (20.6.1946).

93 Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet'in Millî Şef dönemindeki siyâsî konumuna ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 601, 662, 670, 675-678.

94 **Cumhuriyet**, (29.6.1946).

95 Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hâtıraları**, s. 35 ve 42; Kutay, **Üç Devirde Bir Adam: Fethi Okyar**, s. 499; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 267.

96 Cemil Câhit Toydemir'in Millî Şef dönemindeki askerî ve siyâsî konumuna ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 483 ve (Cilt: 2), s. 202.

97 **Vatan**, (23.6.1946).

98 Âsım Gündüz'ün Millî Şef dönemindeki askerî ve siyâsî konumuna ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 134, 361, 461-462, 497, 535, 577, 616-617, 643-644 ve 654 ve (Cilt: 2), s. 160, 184 ve 237.

99 **Ulus**, (5.7.1946).

ğı gibi SCF'nin İstanbul/Bakırköy kazâ ocağı başkanı da olan Gâlip Kemâlî Söylemezoğlu[100] da, Erzurum'dan bağımsız aday olacaktı.[101] Bir dikkat çekici adaylık haberi daha vardı: MKP'nin kurucularından ve TBMM'nin birinci döneminde İkinci Grubun önderlerinden olan Hüseyin Avni Ulaş da, İstanbul'dan milletvekili adayı idi.[102] General Sâdık Aldoğan da askerlikten ayrılmış ve aday olmuştu.[103]

100 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 384-385, 395, 421, 764 ve 768.

101 **Vatan**, (24.6.1946); Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 104. Söylemezoğlu ancak 150'den biraz daha fazla oy alabilmişti. Geçikli, **age**, s. 30.

102 **Vatan**, (26.6.1946). Ulaş'ın bir zamanlar TpCF'ye olan sempatisini hatırlatmakla yetiniyorum. Ayrıntılar için bkz. Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet; İkinci Grup**, s. 600-603.

103 Afyon Vâlisi Şefik Bicioğlu, 17 Haziran 1946 târihinde İçişleri Bakanlığı'na yazdığı yazıda, "Afyon Askerî Mıntıka Komutanı General [Sâdık] Aldoğan'ın milletvekilliğine adaylığını koymak üzere tekâütlüğünü istediği [haber] alınmıştır," diyordu: "Öteden beri hükümetin icraatını tenkit eden bu komutanın devir ve teftiş süretlerle gitmiş olduğu kazâların kaymakam ve belediye reisleriyle bir takım yersiz, lüzumsuz siyâsî tartışmalarda bulunduğu gibi, bu son günlerde tenkit mâhiyetinl aşarak, idâreyi muâheze şeklini alan bir takım beyânatlarda şahsî propagandalara giriştiği öğrenilmiştir. Devir ve teftiş nâmı altında askerî hizmete mahsus otomobille üniformalı olarak yapılan bu nev'i efkârı karıştırıcı beyânat ve tartışmalar, kânuna aykırı bir hareket teşkil ettiğine göre, bu hâli önleyen tedbirlerin bir an evvel alınması için gereken makamların dikkat nazarlarının çekilmesine delâlet ve müsaadelerini..." **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/65 401 13]. Burada dikkat çekici olan esas nokta ise, vâlinin şikâyetinin ancak Aldoğan'ın emekliliğini istemesinden sonra gündeme gelebilmiş olmasıdır. Anlaşılan sivil bürokrasi, görevdeki askerî bürokrasiden şikâyetçi olamıyordu. Üniformasını çıkarmasından ve sâde bir vatandaş olmasından sonradır ki, vâli, eski bir generalden şikâyetçi olabilmişti. Bu durum, askerlerin siviller üzerindeki etki ve yaptırım gücünü açığa vurmaktadır.

Anlaşılan bâzı yerlerde adayların paylaşılamadığı da oluyordu: İçişleri Bakanı Hilmi Uran, 15 Temmuz 1946 târihinde, Edirne Vâlisi Şüheyp Karafakioğlu'na yazdığı bir yazıda, DP'nin kendisini Çorum'dan milletvekili adayı gösterdiğini haber aldığını, fakat adaylığının CHP'den konulacağına göre, DP adaylığını reddetmesi gerektiğini ve karârını yayınlaması lüzumunu bildiriyordu. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/28 129 3].

CHP'nin kendi içinde aday belirleme sürecine ilişkin olarak elimizde bulunan bir belge bu konuda aydınlatıcı olabilir: CHP'nin üç Yozgat milletvekili Mahmut Allıoğlu, Yusuf Karslıoğlu ve Sırrı İçöz, 23 Haziran 1946 târihinde, CHP Genel Sekreteri Nâfi Âtuf Kansu'ya yazdıkları bir raporda: CHP Yozgat il idâre kurulu içinde herhangi bir dayanışmanın söz konusu olmadığını, kurul üyelerinin ortak isteğinin milletvekili seçilmek olduğunu haber veriyorlardı. Hâli hazırda milletvekili olan isimlerden yalnızca birinin yeniden aday gösterilmesi söz konusuydu. Diğer isimler ise değiştirilecek ve kendilerinden oluşacaktı. Oysa, aday olmak isteyenler arasında bir kişi, "ağır suçla mahkûm, medenî haklardan mahrum, belediye, [Türk] Hava Kurumu'na zimmetli olduğu gibi, belediye [meclisi] üyeliğine ve millî teşekküllere alınmaması, Danıştay kararları iktizâsından olmakla berâber, halkça sevilmeyen bir adamdı." Kendisi bir kere parti il idâre kurulu üyeliğinden ve iki kez de parti başkanlığından Genel Sekreterlikçe istifâya mecbur edilmişti. Bir üye, "Yozgat'ta türeyen ve gün geçtikçe genişleyen tarikatçılığın başında" ydı. "Hıcaz'a gitmek için Süriye'ye seyahat pasaportu aldığı emniyet kaydı ile sâbitti." Bir başkası, "menfî ruhlu ve büyük Ata'nın vefâtında sevincini izhâr eden bir adamdı." Yozgat Belediye Başkanı ise, "daha üç beş gün evvel, el etek öperek, zelilâne bir sûrette belediye başkanlığına seçilmişti." "Başkanlıkta bulunduğu müddetçe kendisinden aslâ istifâde edilmemiş olan anormal bir şahsiyetti." "Bunların partice vücutlarından aslâ istifâde imkânı yoktu." "Şahıslarını ileri sürmeyerek, mücerret partimizin muvaffakiyetini teminyolunda çalışmak borç ve vazife iken, bu cihetı ihmâl ederek, ancak şahısları için çalıştıkları ve bu tarzı hareketleri de halk üzerin-

Buraya kadar aday listelerinde isimlerini gödüğümüz siyâsî kişiliklere yakından baktığımızda, bir anlamda zamânın âdetâ durduğu yerden yeniden başladığına hükmedebiliriz! Siyâset sahnesinin dışında kalmış kim varsa, kaldığı noktadan ilk fırsatta yeniden siyâsete geri dönmeye çalışıyordu. Elbette İnönü zamânında siyâsetin dışına itilenlerin tamâmı kendilerine "ikinci parti"de yer bulmaya çalışacaklardı.

Hüseyin Avni Ulaş, elbette bu sırada üzerinde durulmasını gerektiren bir adaydı. Kendisi MKP'nin kurucularındandı ve 1946 yılında *Mesûliyet* adında bir haftalık dergi çıkarmaya da başlamıştı. Derginin ilk sayısı 17 Temmuz 1946 târihliydi. Derginin ilk sayısının kapağını birinci Meclisin açılış fotoğrafı süslüyordu.[104] Birinci TBMM'de Mersin milletvekili olarak bulunmuş olan Salâhattin Köseoğlu da, derginin daha ilk sayısında "Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup" adlı tefrikaya başlamıştı. Derginin ikinci sayısında tefrika sürecektir.[105]

Yine aynı sayıda Ulaş, ânın fotoğrafını şöyle çekiyordu:

> "Demokrat Parti bugün için daha yenidir. Henüz rüşdünü ispât edememiştir. Tecrübe olunmamıştır. Ricâlinin siyâsî sahada muvaffakiyetleri ölçülüdür. Yirmi küsûr senedir istibdada hizmetleri mâlûmdur. Milletin bunlara temâyülü hâli hazırdaki idâreye nefret ve iğbirârından başka bir şey değildir. Onların bu teveccühü hüsnü idâre edebilmeleri, her taraf için şâyânı arzudur.
>
> Ortada bir de müstakiller vardır. Bunların parti olarak hüviyetleri sâbit olmamakla berâber bir kısmının siyâsî hayatta tecrübeleri, kanaatleri milletçe ta-

---

de aksi tesir husûle getirdiği anlaşılmakta"ydı. "Dokuz kişiden ibâret idâre kurulu arasında kat'iyyen birbirlerine karşı itimat ve tesânüt mevcut değildi." Raporun sâhipleri, Yozgat'ta DP'nin hayli faal olduğundan söz ettikten sonra, CHP'nin buna karşı ne yaptığının belli olmadığından da yakınıyorlardı. "Durumları arz edilen bu şahısların namzet gösterilmesi efkârı umûmîyece iyi karşılanmayacaktı." "Bu hakikate vâli beyin de muttali olduğuna" kâni idiler. İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın ise bu rapordan tamâmen tatmin olduğu söylenemezdi. Bakan, bu kez, sözü edilen kişilerden biri hakkında "birbirine zıd mütâlaalar" olduğunu belirtiyor ve Yozgat Vâlisi Sadri Aka'dan görüşünü soruyordu. **BCA CHP K,** (Katalog Numarası: 030 10/65 401 13). Görüldüğü gibi, CHP Yozgat ili yönetimi, CHP milletvekillerince ağır şekilde suçlanmaktaydı. Ancak, bu suçlamaların tam da seçim arifesinde olması dikkate değerdir. O zamâna kadar bu kişilerin nasıl ~~olup~~ da parti yönetiminde kalabildiklerine ilişkin hiçbir açıklamada bulunulmamıştır. Aslında, sözü edilen kişilerin milletvekili olmaya kalkışmaları üzerine, ithamlar da yeniden milletvekili seçilmek isteyen eski milletvekillerinden kaynaklanmış olabilir. Bakanın bir üçüncü kişiye hakem olarak başvurmak istemesi de yine bundan kaynaklanmış olabilir.

104 **Mesûliyet**, Sayı: 1, (17.7.1946). Derginin Umûmî Neşriyat Müdürü Lütfü Bornovalı idi. Ayrıca bkz. Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, s. 45.

105 **Mesûliyet**, Sayı: 1 ve 2, (17 ve 24.7.1946).

nınmıştır. [Genelkurmay eski Başkanı Mareşal] Fevzi [Çakmak] Paşa, Rauf [Orbay] Bey, Adnan [Adıvar] Bey ve emsâlinin birinci Mecliste müdâfaa ettikleri kanaat ve bu kanaatte sebatları ve istibdat ve tahakküm zihniyetlerine feveranları, milletin hâtırâsında mâkes bulmuştur. Bu seviyeli ve ehil zevâtın bugün Mecliste bulunmaları, bu iki parti arasında bir muvâzaa tesisi emrinde nâfi olabilir kanaatindeyiz."[106]

Derginin amacı ise şöyle ifâde edilmişti:

"Mecmuamızın güttüğü ana gayelerden biri, Türkiye'de demokrasi alemdarlığı yapmış kimseleri bütün eserleriyle asil Türk milletine tanıtmak, gördükleri hizmetleri ve mâruz kaldıkları haksızlıkları en canlı vesikalarla umûmî efkâra arz etmektir."[107]

Aynı sayıda İzzet Mühürdaroğlu şöyle yazıyordu:

"İnsanlığın hakiki müdâfi dost milletlerin hayırhahlığı ile demokrasiye aykırı, Nazi, faşist ve bunların mukâbili istibdat idâresini güdenlere karşı yapılan 'demokrasiye ayar' ihtârı üzerine, bütün milletlerde bir değişiklik vûkûa geldiği gibi, memleketimizde de demokrasi havayı resmîsinin estiği anlaşılmış ve bu sûretle olgun milletimiz de, mütehassır bulunduğu hürriyetine kavuşmak arzusuyla bu fırsatı istihsâl etmiştir."[108]

Yazara göre, yirmibeş yıldır rejim Cumhuriyet değildi![109]
Lütfü Bornovalı ise, yine aynı sayıda, şöyle yazmıştı:

"Bu devirde yine iki nevi düşmanla karşı karşıyayız. Biri, bugün için gizlenmesine artık imkân kalmayan, dâimâ bu memleketin sâhibi olduklarını iddiâ eden ve bugün ister istemez karşımızda cephe alarak, her fırsatta 'ben' diye yüksek perdeden konuşan tahakküme alışmış zorba ruhlar; diğeri de amme rûhundaki bu şahlanışı evvelden sezerek, yarının kahramanları arasında yer alabilmek için peygamber kesilen yalancı mefkûrecilerdir. Vicdanları iğfâle çalışan her iki grup da, bu memleketin gençliğine ilmühâl olabilecek bir fikir vermemişler, yalnız avam rûhunda yer bırakan kıymetler üzerinde münâkaşa yapılmadan, büyüklük ve küçüklükleri ancak kendilerinden menkûl, târihin malı olmamış, bâzı kuvvetleri ellerinde bir bayrak gibi sallayarak, mefkûreleri aviamaya çalışıyorlar. Yalnız dünle övünen, başkalarının hizmetini sömürmekten başka hareket kaabiliyeti olmayan bu insanlar, ya-

106 Hüseyin Avni Ulaş, "Günün Düşünceleri: Seçimler", **Mesûliyet**, Sayı: 1, (17.7.1946).

107 **Mesûliyet**, Sayı: 1, (17.7.1946).

108 İzzet Mühürdaroğlu, "Bir Millet Efendiliğine Kavuşuyor!", **Mesûliyet**, Sayı: 1, (17.7.1946).

109 **Mesûliyet**, Sayı: 1, (17.7.1946).

rının gençliğine de bize nasip olan ölü bir hayat hazırlamaktadırlar. Biri zorba, diğeri riyâkâr bu iki düşman, bugün idealden uzak bir menfaat yarışı içindedir. Bunun farkına varamayan pek çok imanlı gençlerin de mefküreleri istismâr edilmekte, heyecanları boşa harcanmaktadır.

Bugün memleketimizde, ruhlarda inkılâp yapacak hakiki bir demokrasi savaşı değil, muayyen bir istikbâli garantilemeye ve veznede nöbet değiştirmeye mâtuf saltanat, ikbâl ve menfaat demirbaşlarının yaptıkları makam kapma mücâdelesi vardır. Samimi muhalefette yer almış hakiki mefkûreciler de, bu dâvâyı çürütmek isteyen zorba ruhlu düşmanların oyunlarına âlet olmuşlar ve bu gibi memlekete ruh vermeye mâtuf bu millî ve insânî dâvâyı süratle bir çıkmaza doğru götürmektedirler."[110]

Bornovalı, derginin ikinci sayısında yayınlanan bir başka yazısında da bu tahliline devâm ediyordu:

"Zulüm karşısında normal düşünemeyen, âdetâ şuurunu kaybetmiş, hareketlerinin neticesini ölçemeyen büyük bir kalabalık... Bu ikinci zümrenin ölçüsüz heyecanlarından istifâde etmek isteyen her devrin hürriyet kahramanları bugün de sahnede! Heyecanlı kelimeler muazzam vaatlerle gönülleri avlamaya çalışmakta... Uzun seneler görüldüğü gibi, ikbâl nöbetinin kendilerinde olduğuna kâni olarak kollarını sıvamışlar.

Bu memleketin hakiki muhalefetini temsil ederek yirmibeş senedir kendilerine hayat hakkı tanınmayan sağlam imanlı kahramanları, bu cemaatin feverânına ve bunlardan istifâde etmek isteyen dünün müstefit ve kara ruhlu, bugünün hâlis demokrat ve tam idealist kahramanlarına yine hayretle ve yine ibretle bakmakta! (...)

Bu zulmün bilediği kinle dolu halk, bugün endişe veren dinginsiz ve şuursuz bir karanlık hâline gelerek, memleketin istikbâlini tehdit etmektedir. Bir tarafın elinden kurtulmak için diğeri tarafa kendisini hiçbir kayda tâbi tutmadan teslim ediyor. (...)

Demokrat Parti kurucularından bâzılarının tasfiyesi icâb eden hesaplarına olmasına rağmen, onların hareketlerini frenleyecek elemanların da sahih olması yersiz olmayan ümitler yarattı. Umûmî mâhiyette vaatlerden başka herhangi bir programa sâhip olmayan Demokrat Parti'nin bu ilk zamanlardaki itidalli gidişi, bâzı dedikodulara rağmen istikrarlı bir kuruluşun ifâdesi gibi göründü. Bu programsızlık da ileride bertaraf edilmesi mümkün kasdî bir müphemiyet gibi telâkki edildi. (...)

Demokrat Parti de halkın tazyikinden kendini kurtaramayarak kolay bir muvaffakiyete bel bağladı. Temkinli ve hazmettirici gidişi terk ederek her nevi insana kapılarını açtı. Yirmidört saatte yirmidörtbin kişinin yer değiştirmesinin bir muvaffa-

110 Lütfü Bornovalı, "Siyâset Demirbaşları", **Mesûliyet**, Sayı: 1, (17.7.1946).

kiyet değil, onu içinden çürütecek bir gayri tabiîlik olduğunu anlayamadı. Böylece her devrin temayüllerine göre hareket etmesini bilen siyâset cambazları iki taraf arasında mekik dokumaya başladı. Alınması kadar tasfiyesi kolay olmayan bu kalabalık, Demokrat Parti'yi *kemiyet çokluğu içinde yıpratacak, muvaffakiyeti* hâlinde bu akın daha belirli bir vaziyet alarak, dünün seyyiat erbâbı ufak bâzı tasfiyelerle Demokrat Parti'nin ileri safında yer alacak ve yine ikbâl mevkilerinde siyâset demirbaşları görülecektir."[111]

Sâdece iki sayı yayınlanabilen *Mesûliyet* dergisi, aslında Ulaş'ın DP'yi nasıl gördüğünü bize aktarmaktadır. Ulaş'a göre, DP, sahte kahramanların partisiydi ve Ulaş gibi olanlar, yeni dönemde târihsel rollerini oynayamamanın sıkıntısını yaşıyorlardı. DP'nin toplumun geniş kesimlerinin desteğini kazanmış olması itirâf edilirken, bu sürecin neticelerinin pek de hayırlı olamayacağına değiniliyordu. DP kendisinden beklenenleri ve ondan umulanları yerine getirebilecek yapıda değildi.[112]

MKP'nin milletvekili adayları arasında daha ziyâde serbest meslek sâhipleri ile tüccarlar ve işçiler bulunuyordu. Ama serbest meslek sâhipleri ağırlıktaydı.[113] MKP, ayrıca DP listesinden İstanbul bağımsız milletvekili adayı olan Cihat Baban'ı da destekliyordu.[114] Bursa'da dokuz bağımsız milletvekili adayı olduğuna ilişkin haberler basından da izlenebiliyordu.[115] Âsım Us'un *Hâtıra Notları*'nda, Rauf Orbay'ın,[116] Adnan Adıvar'ın[117] ve Hikmet Bayur'un da isimleri bağımsız milletvekili adayları olarak geçmektedir.[118] Gerçekten de Orbay, İstanbul'dan bağımsız milletvekili adayıydı.[119] Diğer yandan, seçime katılan Liberal Demokrat Parti ile MKP de Orbay'ın adaylığını destekliyordu.[120]

111 Lütfü Bornovalı, "Siyâset Demirbaşları II", **Mesûliyet**, Sayı: 2, (24.7.1946).

112 Ayrıca bkz. Lütfü Bornovalı, "Celâl Bayar'ın İzmir Nutku Münâsebetile", **Mesüliyet**, Sayı: 2, (24.7.1946).

113 **Cumhuriyet**, (17-18.7.1946). Ayrıca bkz. Haydar Kıran, **CHP Zulümlerinden 1946 Seçimleri ve Senirkent Fâciâsı**, s. 90.

114 **Cumhuriyet**, (17.7.1946); **Vatan**, (17.7.1946).

115 **Ulus**, (1.7.1946).

116 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 29, 383, 519, 537, 770-771 ve 779.

117 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 298-299, 385, 650 ve 780.

118 Us, **age**, s. 679. Ama Hikmet Bayur zâten DP milletvekili idi.

119 **Cumhuriyet**, (12.7.1946); **Vatan**, (20.7.1946); **Cumhuriyet**, (19.7.1946); **Vatan**, (11.7.1946). Ayrıca bkz. Kıran, **age**, s. 100.

120 **Cumhuriyet**, (13.7.1946).

Hâmit Şevket İnce,[121] tam bu sırada CHP üyeliğinden ayrılacaktır.[122] Bu arada, CHP Tekirdağ eski milletvekili ve İktisat eski Vekili Şâkir Kesebir ile CHP Muğla eski milletvekili ve İçişleri eski Bakanı Şükrü Kaya'nın[123] da CHP'den milletvekili adayı olacakları yolunda söylentiye dayalı haberler vardı.[124] Bir başka söylentinin kaynağı ise, Hüseyin Câhit Yalçın idi ve Yalçın'a göre, Fâlih Rıfkı Atay büyükelçi olarak atanacaktı. Bu söylenti, Atay'ın siyâsî arenadan tasfiye edilmesi anlamına geliyordu ki, Yalçın, CHP İstanbul milletvekili ve *Ulus* gazetesinin başyazarının siyâsî tasfiyesine ilişkin bir gerekçe ya da neden belirtmiyordu.[125] Bununla birlikte, eğer bir tasfiye olacaksa, bu tasfiyenin bir yurt dışı görevle sonuçlanması, tek-parti döneminin siyâsî tasfiye geleneğine uygundu![126] Nihâl Atsız[127] ile Gâlip Kemâlî Söylemezoğlu[128] ve Câfer Tayyar Eğilmez[129] de, İstanbul'dan bağımsız milletvekili adayıydılar.[130] İstanbul'da bağımsız milletvekili adaylarının sayısı 104'ü bulmuştu bile...[131]

---

121 Hâmit Şevket İnce'nin Millî Şef dönemindeki siyâsî konumuna ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 208 ve (Cilt: 2), s. 221.

122 **Vatan**, (27.6.1946).

123 Şükrü Kaya'nın Millî Şef dönemindeki siyâsî konumuna ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 47, 61, 66, 68, 79, 109-112, 118, 121-129, 140-151, 203, 208, ve (Cilt: 2), s. 16, 35, 44, 107, 574.

124 **Cumhuriyet**, (17.7.1946).

125 **Cumhuriyet**, (17.7.1946).
Yine de haberin yalnızca söylentiye dayanmaması ihtimâli de vardır. Tam bu sıralarda basında Fâlih Rıfkı Atay'ın Basın Birliği'nden ihrâcının talep edildiğine ilişkin haberler de yayınlanıyordu. **Vatan**, (22.5.1946). Ancak Basın Birliği, Atay'ın Haysiyet Divânı'na verilmesine gerek görmeyecektir. **Vatan**, (11.6.1946). Aynı sırada basında yayınlanan bir başka ilginç haber de, Mümtaz Fâik Fenik'in **Ulus** gazetesindeki görevine son verildiğine ilişkindir. **Vatan**, (4.5.1946). Gerçekten de Fenik, kısa bir süre sonra CHP'den de ayrılacaktır. Oysa Fenik, CHP Ankara Yenişehir ilçe idâre heyeti başkanı idi. **Vatan**, (20.6.1946). Fenik, önce **Vatan** gazetesinde yazarlık görevine devâm edecek, Eylül ayında gazetenin başyazarı olacak ve daha sonra da DP'nin yarı resmî sözcülüğünü üstlenen **Zafer** gazetesinde başyazar olarak yer alacaktır.

126 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD.**

127 Nihâl Atsız'ın Millî Şef dönemindeki siyâsî konumuna ve Türancı akım içindeki yerine ve Irkçılık-Türancılık dâvâsında yargılanmasına ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 665-670 ve (Cilt: 2), s. 211-213, 219-221, 224-228.

128 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 384-385, 395, 421, 764 ve 768.

129 Câfer Tayyar Eğilmez'in Millî Şef dönemindeki siyâsî konumuna ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 179 ve (Cilt: 2), s. 41, 51, 344.

130 **Cumhuriyet**, (20.7.1946).

131 **Cumhuriyet**, (19.7.1946).

CHP adayları

CHP'nin milletvekili erken genel seçimi sonucunda iktidarda kalma olasılığı o kadar yüksek görünüyordu ki, CHP'den İstanbul milletvekili adayı olmak isteyenlerin sayısı 1.500'ü geçmişti![132] Bütün yurtta CHP'den milletvekili adayı olmak isteyenlerin sayısı ise 4.000 idi.[133]

CHP Genel Başkanlık Divânı'nca saptanan ve bizzat İnönü tarafından açıklanan CHP milletvekili adayları listesinde 162 yeni milletvekili adayı olduğu göze çarpıyordu. 152 eski milletvekili ise listeye alınmamıştı.[134] Ancak kanımca bu rakamlar tam anlamı ile doğruyu yansıtan rakamlar da değildir. Nitekim Kenan Öner, anılarında, CHP adaylarından 283'ünün eski milletvekili olduğunu belirtiyor. Adaylardan 93'ü de eski memur, belediye başkanı ve Halkevi başkanı idi. Adaylardan 55'i CHP idâre kurulu başkanıydı. Beş tânesi de benzer kurul üyesiydi. Adaylar arasında altı da gazeteci bulunuyordu. Eski milletvekillerinden yalnızca 93'ü aday olamamıştı.[135] Milletvekili adayı toplamı ise 465 idi.

CHP, İstanbul'da bir eksik aday gösterdiğinden, 464 milletvekili adayı ile seçime katılmıştı. İki yerden birden aday gösterilen herhangi bir CHP adayı bulunmuyordu. Tıpkı parti listesinden bağımsız aday gösterilmediği gibi... Genel olarak bakarsak, CHP milletvekili adaylarının üçte ikisi henüz mecliste bulunan üyelerden oluşuyordu. Üçte bir oranında yeni milletvekili adına rastgeliniyordu. Dört tâne de daha eski dönemlerden gelen milletvekili adayı vardı. Oysa sâdece ilk kez aday gösterilenler arasında on mülkî idâre âmiri, otuz kamu yöneticisi, beş Halkevi başkanı, sekiz subay vardı. Partinin il ve ilçe yönetimlerinden gelen aday sayısı 46 idi. 14 belediye başkanı aday olmuştu. Sivil ve asker bürokrasi, milletvekili adaylarının en kalabalık olduğu gruptu. Sâdece bir işçi ve sekiz de çiftçi aday vardı. CHP'nin aday profilinde zikre değer bir değişim hiç görülmüyordu.[136]

---

132 **Cumhuriyet**, (15.6.1946).

133 **Cumhuriyet**, (17.6.1946).

134 **Cumhuriyet**, (19.7.1946); **Ulus**, (19.7.1946); **Vatan**, (19.7.1946); **AT**, Sayı: 152, (Temmuz 1946).

135 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 100.

136 Erol Tuncer, **1946 Seçimleri**, s. 81-82.

Listeye alınmayan eski milletvekilleri arasında, CHP Maraş eski milletvekili Ahmet Hamdi Tanpınar, CHP Urfa eski milletvekili Ahmet Kutsi Tecer, CHP Eskişehir eski milletvekili İstamat Özdamar, CHP Bolu eski milletvekili Hıfzı Râşit Öymen, CHP Urfa eski milletvekili Hüseyin Sâmi Coşar (İşbay), CHP Konya eski milletvekili Osman Şevki Uludağ, CHP Kocaeli eski milletvekili Refik Fenmen, CHP İstanbul eski milletvekili Salâh Cimcoz, birkaç ay önce Yüce Divân'da yargılanmasına gerek olup olmadığının incelenmesi için hakkında meclis soruşturma komisyonu kurulmuş olan CHP Kayseri eski milletvekili Suat Hayri Ürgüplü ile CHP Ordu eski milletvekili Selim Sırrı Tarcan da vardı.[137]

Diğer yandan, bir zamanlar TpCF'nin milletvekili olan Ali Fuat Cebesoy, Feridun Fikri Düşünsel, Câfer Tayyar Eğilmez, Münir Hüsrev Göle, Rauf Orbay, Adnan Adıvar, Kâzım Karabekir, Refet Bele, Sâbit Sağıroğlu, Hâlet Sağıroğlu ve İhsan Hâmit Tigrel,[138] yeniden CHP milletvekili adayı olmuşlardı.[139]

CHP'nin yeni milletvekili adaylarının ayrıntılı bir panoramasını *Ulus* gazetesinin bir haberinde bulmak mümkündü.[140] *Ulus* gazetesinin haberine göre, CHP milletvekili aday listesinde değişik kentlerde, değişik sayılarda ve farklı meslek gruplarından kişilere yer verilmişti.[141] *Vatan* gazetesinin haberine göre, CHP'den milletvekili adayı olan yeni isimler arasında Ankara Esnaf Odası genel sekreteri, Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Dekanı, Ankara Barosu başkanı, emekli Yargıtay başkanı, Ziraat Bankası genel müdürü, Türk Maarif Cemiyeti başkanı, Türk Hava Kurumu başkanı, Gâzi Eğitim Enstitüsü müdürü, Çocuk Esirgeme Kurumu yönetim kurulu üyesi, büyükelçi, vâli, emekli asker (general ve orgeneral), emniyet müdürü, Kızılay genel yönetim kurulu üyesi, Etibank müdürü ile profesörler, belediye başkanları, Halkevi başkanları, CHP il ve ilçe başkanları ve il ve ilçe idâre heyeti üyeleri, avukatlar, çiftçiler, eski bürokratlar, doktorlar, gazeteciler, tüccarlar ve bu arada bir işçi ile bir de mühendis bulunuyordu.

---

137 **Cumhuriyet**, (19.7.1946).

138 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimin Kurulması (1923-1931)**, s. 108-109.

139 Tam aday listesi için bkz. Tuncer, **age**, s. 215-236.

140 **Ulus**, (19.7.1946).

141 **Ulus**, (19.7.1946).

CHP'nin İstanbul milletvekili adayları arasında Kâzım Karabekir, Refet Bele, Yahyâ Kemâl Beyatlı, Ahmet Şükrü Esmer, Mekki Hikmet Gelenbeğ, Ziyâ Karamürsel, Ali Râna Tarhan, Muhittin Üstündağ, Hüseyin Câhit Yalçın, Recep Peker, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Berç Türker ile Bican Bağcıoğlu ve Cemil Câhit Toydemir de bulunuyordu. Ayrıca, aynı listede üç tâne de gayri müslim adaya yer verilmişti. Avram Galanti Bodrumlu,[142] Kalodi Laskari ve Doktor Kukulis...[143] CHP'nin 23 kişilik İstanbul milletvekili adayları arasında sâdece yedisi yeni adaydı. Geri kalanları ise eski milletvekilleriydi.[144] İstanbul'un aday sayısı toplamı 23'tü ve 16 aday eski milletvekiliydi. Geri kalan adaylar arasında İstanbul Ticâret Odası idâre meclisi üyesi, Kızılay idâre heyeti üyesi, iki avukat, İstanbul il genel meclisi üyesi, işçi, emekli orgeneral ve İstanbul Barosu başkanı da bulunuyordu. Ahmet Hamdi Başar[145] ile Papa Eftim'in[146] de CHP İstanbul milletvekili adayları arasında yer alacakları söyleniyordu.[147] Ancak bu söylenti doğru çıkmayacaktır. Gerçekten de Başar'ın bu aşamada yeniden CHP içinde yer alması pek düşünülemezdi.

CHP'nin Ankara milletvekili adayları arasında İsmet İnönü, Nâci Tınaz,[148] Muammer Eriş,[149] Mümtaz Ökmen ile Fâlih Rıfkı Atay da bulunuyordu.[150] Onyedi adaya sâhip Ankara'da adaylar değişik meslek gruplarından seçilmişti. Sekiz aday eski millet-

142 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 293.

143 **Cumhuriyet**, (20.7.1946); Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 100. Ayrıca bkz. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 320-321.

Avner Levi, CHP İstanbul milletvekili adayları arasında İbrâhim **No**m (Abraham **Naon**)'un da bulunduğunu belirtiyor. Avner Levi, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, s. 151-152.

Atina Radyosu'nun konuya ilişkin haberi bir hayli ilginçti: "İstanbul'daki Ortodoks Rumlar, [Cumhuriyet] Halk Partisi'ni tutmaya karar vermişlerdir. Bu karârın başlıca âmili, hükûmetin son aldığı himâyeci kararlardır. Bu kararlara uygun olarak Balıklı Rum Kilisesi Rum cemaatine iâde edilmiş [ve] azınlık okul ve kiliselerinden vergi tarhı kaldırılmıştır. Papa Eftim'in elkoyduğu iki kilise de iâde edilmek üzeredir. Bildirildiğine göre, bu seçimlerde İstanbul'daki Ortodoks Rum cemaati iki milletvekili çıkaracaktır." **AT**, Sayı: 152, (Temmuz 1946).

144 **Cumhuriyet**, (20.7.1946).

145 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 296, 322, 325, 384, 392-394, 399, 403, 420-421 ve 792.

146 Pavlos Karahisaridis (Karahisarlıoğlu)/Zeki Erenol, Türk Ortodoks Kilisesi'nin başkanı idi.

147 **Vatan**, (3.7.1946).

148 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 179-180, 205-206 301, 323 ve (Cilt: 2), s. 13, 47.

149 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 75-76, 95 ve (Cilt: 2), s. 40-41. 48; Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 789.

150 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 118.

vekiliydi. Diğer adaylar ise, genel müdür, Esnaf Odası genel sekreteri, CHP il idâre heyeti başkanı, Ankara baro başkanı, profesör, Yargıtay başkanı, Ziraat Bankası genel müdürü ve Maarif Cemiyeti başkanı idi.

CHP İzmir milletvekili adayları arasında da Şükrü Saraçoğlu, Hasan Âli Yücel, Âtıf İnan, Sedat Dikmen, Kâmuran Örs, Hüseyin Hulki Cura ve Haydar Rüştü Öktem gibi isimlere rastlanıyordu.[151] Afyon milletvekili adayları arasında bulunan toplam sekiz isim arasında üç eski milletvekili ile iki CHP idâre heyeti başkanı ve iki genel müdür vardı. Ağrı'da üç aday vardı ve biri eski milletvekili ve biri de çiftçiydi. Amasya'da aday sayısı dörttü ve adaylardan üçü eski milletvekili ve biri de belediye başkanıydı.

Antalya'da yedi aday vardı ve beşi eski milletvekiliydi. Yedi adayın bulunduğu Aydın'da dört eski milletvekiline yer verilmişti. CHP il idâre heyeti başkanı ile Türk Hava Kurumu başkanı da adaylar arasındaydı. Balıkesir'de onüç aday vardı ve dokuzu eski milletvekiliydi. Halkevi başkanı, CHP il idâre heyeti başkanı ile enstitü müdürü de adaylar arasındaydı. Bilecik'te üç adaydan biri CHP ilçe idâre heyeti başkanı idi ve listede iki de eski milletvekiline yer verilmişti. Bingöl'de iki aday vardı ve ikisi de eski milletvekiliydi. Bitlis'ten aday olan iki kişiden biri eski milletvekili ve diğeri de CHP il idâre heyeti başkanı idi. Bolu'da yedi aday vardı ve yedisi de eski milletvekiliydi. Burdur'da aday olan üç kişiden biri eski milletvekili, diğerleri ise emekli orgeneral ile bir doktordu. Bursa'da aday sayısı onikiydi ve sekiz aday eski milletvekiliydi. Diğer adaylar, CHP il idâre heyeti başkanı ile üyesi ve bir de müsteşardı. Altı adaya sâhip Çanakkale'de üç aday eski milletvekiliydi. Diğer adaylar, emekli büyükelçi ile CHP il idâre heyeti başkanı idi.

Çankırı'da beş aday vardı ve üçü eski milletvekili iken, diğer iki aday CHP ilçe idâre heyeti başkanı ve ordu müfettişi idi. Çoruh'ta beş aday bulunuyordu ve dördü eski milletvekili idi. CHP il idâre heyeti başkanı da adaylar arasındaydı. Sekiz adaya sâhip Çorum'da beş aday eski milletvekiliydi ve Çocuk Esirgeme Kurumu merkez kurulu üyesi ile bir vâli ve bir de müsteşar, yine adaylar arasında görülüyordu. Denizli'de sekiz aday vardı ve altısı eski milletve-

151 Kıran, **age**, s. 126.

kiliydi. Geri kalan iki aday ise, CHP il idâre heyeti başkanı ile bir avukattı. Yedi adaya sâhip Diyarbakır'da dört aday eski milletvekiliydi. Diğer adaylar ise, bir doçent, bir bürokrat ve bir de belediye başkanı idi. Edirne'de aday sayısı beşti ve dört aday eski milletvekili iken, bir aday da vâli idi. Elazığ'da beş adaydan üçü eski milletvekiliydi. Geri kalan adaylar, CHP il idâre heyeti başkanı ile CHP il idâre heyeti üyesiydi. Erzincan'da beş adaydan dördü eski milletvekiliydi. Geri kalan aday CHP il idâre heyeti başkanı idi. Erzurum'da aday sayısı ondu ve dokuzu eski milletvekiliydi. Son aday ise emekli generaldi. Eskişehir'de altı aday vardı ve ikisi eski milletvekiliydi. Diğer adaylar arasında bir bürokrat ile bir müdür ve CHP il idâre heyeti başkanı vardı. Gâziantep'te yedi adaydan altısı eski milletvekiliydi ve bir aday da CHP il idâre heyeti başkanı idi. Giresun'da aday sayısı sekizdi. Altı aday eski milletvekiliydi ve geri kalan iki aday da profesör doktordu. Gümüşhâne'de altı aday vardı. Dördü eski milletvekili iken, geri kalan iki aday da müdürdü. Hakkâri'de tek bir aday vardı ve CHP il idâre heyeti üyesiydi. Eski milletvekili olan bir adayın gösterilmediği iki ilden biri de Hakkâri idi. Hatay'da altı adaydan ikisi eski milletvekili iken, geri kalan adaylar belediye başkanı, CHP ilçe idâre heyeti başkanı, il dâimî encümeni üyesi ile CHP il idâre heyeti başkanı idi.

İçel'de aday sayısı toplamı yediydi. Üç aday eski milletvekiliydi ve diğer adaylar arasında da emekli bir polis, CHP ilçe idâre heyeti başkanı, belediye başkanı ile CHP il idâre heyeti başkanı bulunuyordu. Isparta'da beş aday vardı ve ikisi eski milletvekiliydi. Bir müfettiş, bir kaymakam ve bir de vâli muavini diğer adaylar arasındaydılar. İzmir'de aday sayısı onaltıydı ve oniki aday eski milletvekiliydi. Yardımsevenler Derneği İzmir Şûbesi başkanı, CHP ilçe idâre heyeti başkanı, Halkevi başkanı ile bir gazeteci de diğer adaylar arasında görülüyordu. Kars'ta dokuz aday vardı ve altısı eski milletvekiliydi. Belediye başkanı, vâli ve CHP il idâre heyeti başkanı da diğer adaylardı. Kastamonu'da toplam dokuz adaydan altısı eski milletvekiliydi ve geri kalan adaylar arasında bir genel müdür, bir bürokrat ve bir de avukat vardı. Kayseri'de aday sayısı dokuzdu. Beş aday eski milletvekiliydi. Diğer adaylar, CHP il idâre heyeti başkanı, emekli general, avukat, Halkevi başkanı ile CHP il idâre heyeti üyesiydi. Kırklareli'nde beş aday vardı ve tamâmı es-

ki milletvekiliydi. Kırşehir dört adaya sâhipti ve iki aday eski milletvekiliydi. Diğer adaylar bürokrat ve vâli idi. Kocaeli'de on aday bulunuyordu ve beşi eski milletvekiliydi. Diğer adayların meslekleri konusunda ise bir bilgiye rastgelmedim. Konya'da onaltı aday vardı. Onbir aday eski milletvekiliydi. Geri kalan adaylar arasında Halkevi başkanı ile iki belediye başkanı, bir doktor ve CHP il idâre heyeti başkanı vardı. Kütahya'da on aday mevcuttu. Yedi aday eski milletvekili iken, diğer adaylar CHP il idâre heyeti başkanı, emekli general ve belediye başkanı idi.

Malatya'da onbir aday vardı. Altı aday eski milletvekiliydi. Geri kalan adaylar arasında bir Yargıtay emekli hâkimi, CHP ilçe idâre heyeti başkanı, belediye başkanı ile CHP il idâre heyeti başkanı ve Halkevi başkanı vardı. Manisa onbir adaya sâhipti ve yedi aday eski milletvekiliydi. Bir aday çiftçi, bir aday hâkim, bir aday doktor ve bir aday da bürokrattı. Maraş'ta altı aday vardı ve dördü eski milletvekiliydi. Bir tüccar ve bir de müdür diğer adayları oluşturuyordu. Mardin yedi adaya sâhipti ve altısı eski milletvekiliydi. Diğer aday ise belediye başkanı idi. Muğla'da toplam beş aday vardı ve dördü eski milletvekiliydi. Son aday ise CHP ilçe idâre heyeti başkanı idi. Muş sâdece iki adaya sâhipti ve Muş'ta da eski milletvekili adayı bulunmuyordu. Adaylardan biri vâli muavini ve diğeri de CHP il idâre heyeti başkanı idi. Niğde'de yedi adaydan dördü eski milletvekiliydi. İl dâimî encümeni üyesi ile bir müdür ve belediye başkanı diğer adayları oluşturuyordu. Ordu sekiz adaya sâhipti ve beşi eski milletvekiliydi. Bir tüccar, bir deniz müsteşarı ile *Akbaba* dergisinin sâhibi Yusuf Ziyâ Ortaç[152] diğer adaylar arasında yer alıyordu.

Rize'de altı adaydan beşi eski milletvekiliydi ve son aday da bir doktordu. Samsun'da on aday vardı ve yarısı eski milletvekiliydi. Geri kalan beş adaydan üçü ise CHP ilçe idâre heyeti başkanı ile bir bürokrat ve bir de mühendisti. Seyhan'da on aday bulunuyordu ve yedisi eski milletvekili iken, geri kalan adaylardan biri doktor, biri belediye başkanı ve biri de gazeteciydi. Siirt dört adaya sâhipti ve adaylardan iki tânesi eski milletvekili ve geri kalan adaylardan da biri gazeteci ve diğeri de belediye başkanı idi. Sinop'ta beş aday vardı ve sâdece biri eski milletvekiliydi. Geri kalan aday-

152 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 479. Ayrıca bkz. Levent Cantek, "Yusuf Ziyâ'nın **Akbaba** Mizah Dergisi", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Sayı: 10, (Bahar 2010), s. 101-126.

lar belediye başkan muavini, genel müdür, il genel meclisi üyesi ile bürokrat bir doktordu. Sivas'ta aday sayısı onikiydi. On aday eski milletvekiliydi ve diğer adaylar Üçüncü Genel Müfettiş[153] ile bir çiftçiydi. Tekirdağ'da beş aday vardı ve dördü eski milletvekiliydi. Son aday ise bir çiftçiydi. Tokat'ta sekiz aday bulunuyordu. Beşi eski milletvekiliydi. Bir aday CHP ilçe idâre heyeti başkanı, bir aday Tokat vâlisi ve bir aday da CHP il idâre heyeti başkanı idi. Trabzon'daki oniki aday arasından yedi tânesi eski milletvekiliydi. Diğer adaylar arasında ise, CHP il idâre heyeti başkanı, öğretmen, kaymakam ve belediye başkanı bulunuyordu. Tunceli'de iki aday bulunuyordu. Biri eski milletvekili, diğeri ise CHP ilçe idâre heyeti başkanı idi. Urfa'daki altı adaydan yarısı eski milletvekili ve diğerleri de CHP il idâre heyeti başkanı ile bir müfettiş ve bir bürokrattı. Van üç adaya sâhipti ve yalnızca bir aday eski milletvekiliydi. Geri kalan iki adaydan biri CHP il idâre heyeti başkanı ve emekli albaydı. Yozgat'ta yedi aday vardı ve dördü eski milletvekiliydi. Geri kalan adaylardan biri doktor, biri CHP il idâre heyeti başkanı ve biri de vâliydi. Zonguldak dokuz milletvekili adayına sâhipti ve dört aday eski milletvekiliydi. Geri kalan adaylar arasında CHP il idâre heyeti başkanı, mâdenci, mühendis, gazeteci ile CHP ilçe idâre heyeti başkanı bulunuyordu.[154]

Bu gâyet ayrıntılı döküm sonucunda, CHP'nin 465 kişilik milletvekili aday listesinde, yaptığım hesâba göre, 293 eski milletvekilinin yer aldığı görülmektedir. Bu hesâba göre, 172 aday ise daha önce hiç milletvekili olmamıştı. CHP listesinde yer alan yeni milletvekili adaylarının çoğunun yine devlet hizmetinden geldiği de hemen dikkati çeken bir başka önemli noktadır. Bu adayların pek çoğu da, CHP örgütünde önemli görevlerde bulunmuş (daha ziyâde CHP il ve/veyâ ilçe idâre heyeti başkanlığı ya da üyeliği yapmış ya da yapmakta olan) kişilerden oluşuyordu. Eski asker ve sivil bürokratların yanı sıra, yine aynı şekilde Halkevi başkanları ile belediye başkanları da bu tabloya ekleniyordu.

CHP'nin milletvekili aday listesi yakından incelendiğinde, CHP'nin yapısında tek-parti dönemi geleneklerinin ve alışkanlıklarının hiçbir değişime uğramaksızın yine aynı şekilde sürdüğü

153 Bkz. Cemil Koçak, **Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)**.

154 **Ulus**, (19.7.1946).

hemen görülüyordu. CHP yönetimi, milletvekili adaylarını saptarken, toplumun değişik kesimlerinden ve meslek gruplarından temsilciler aramak yerine, CHP'nin geleneksel çevresinden/tabanından ayrılamamıştı. Gerek eski milletvekili adayları, gerekse yeni adaylar arasında meslekî köken bakımından hiçbir fark yoktu. Bu da, bize CHP yönetiminin geleneksel politikasından ve zihniyetinden hiçbir kopma göstermeksizin seçiciliğini sürdürdüğünü gösteriyordu. Diğer yandan, CHP'nin esas adayı İsmet İnönü idi. CHP, seçimde oy pusulalarına İsmet İnönü'nün resmini bastırmayı da ihmâl etmeyecektir.[155]

DP adayları

DP'nin milletvekili adaylarını saptama usûlü üzerinde de ayrıntıları ile durmak gerekir. DP örgütlenmesinde yer alan Emrullah Nutku, anılarında, DP tüzüğünde milletvekili adaylarının saptanmasına yönelik bir hüküm bulunmamasının güçlük yarattığını belirtiyor. Nutku'ya göre, DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'in önerisi üzerine, "İstanbul'un onaltı ilçesinden her birinin geniş bir bağımsızlık içinde adaylarını seçip de listesini il merkezine getirmeleri ve orada bir süzgeçten geçirilerek tam aday listesinin genel merkeze gönderilmesi kararlaştırıl"mıştı. "Partili adaylar içinde avukat, doktor gibi yüksek tahsil görmüş serbest meslek erbâbı bulunduğu gibi, okuma-yazma bildiğini savunarak, ancak imzâsını atabilen ve buna rağmen adaylık peşinde koşan kendini bilmezler de var"dı. Nutku şunları da ekliyor:

> "Dün yapılan ilçe başkanları toplantısında görüldü ki, kendini bilmezlerden çoğu, aday listelerini kendi adları ile doldurmuşlar. Hem de aralarında sözleşip, birbirlerinin reyini de temin etmişler[di]. Her ilçenin listesinde yirmi tâne aday yazılıydı. Listelerin başında da Mareşal Fevzi Çakmak, Celâl Bayar, Fuat Köprülü yer almıştı. Ama alt tarafı balık çorbası gibiydi. Şuursuz derecede muhteris olanlar az değildi.

155 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 172.

CHP, aday tesbitinin parti içinde siyâsî rekâbete ve çatışmalara neden olmasından endişe ediyordu; son belediye seçimi bu konuda hayli uyarıcı olmuştu. Bu bakımdan CHP Genel Sekreterilği'nin 17 Haziran 1946 târihli genelgesi anlamlıdır. Genelgede, "aday listelerlmlzi hiçbir sakatlığa uğratmadan kazandırmak kat'î ödevimizdir" deniliyor ve başarının ilk şartının disiplin olduğu bir kez daha hatırlatılıyordu. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/6 30 11].

Şüphe yok ki, tek-parti zihniyeti içinde hak ve hürriyet duygusu kısıtlanmış bir vâsilik rejimini yürüten iktidârın gizli ve açık baskısı altında, medenî cesâret göstererek ileri atılan bu müteşebbisler, sâdece bu nitelikleri ve fedâkârlıkları karşılığında bile mebus olmak için kendilerinde hak görüyorlardı. (...)

Kenan Öner de her listeye yazılmıştı. Kenan Öner, poh pohu sevmesine rağmen, aday listelerinin her birinde kendi adının da yazılı olduğunu görünce, fenâ hâlde sinirlendi. Bu, ona sus payı olarak verilmiş bir tâviz gibi geldi. Bu listelerde öyle isimler vardı ki, kimsenin tanımadığı ve güvenemeyeceği bu adaylarla İstanbul'da seçimi kazanmak imkânı yoktu."

Nutku, en sonunda, Kenan Öner'in girişimi sonucunda, DP İstanbul il idâre kurulunu toplantıya çağıracak ve DP'nin idâre heyetlerinde görev almış hiçkimsenin aday gösterilmeyeceğine ilişkin karar aldıracaktır.[156]

Kenan Öner, anılarında, İstanbul'da bile aday bulmakta güçlük çektiklerini açıklıyor. Mürâcaat edilen her beş kişiden ancak biri DP'den milletvekili adayı olmayı kabûl etmişti. DP, "ekalliyetler" ile de iyi ilişkiler kurmuştu. Sonunda aday olmak isteyenlerin sayısı yüze yaklaşmıştı. Öner'in anlatımı ile bu süreç şöyle gerçekleşmişti:

"İlçelerden gelen aday namzedi listelerinde gizli bir ihtirâsın izleri pekâlâ görünüyordu. Hemen hemen her ilçe başkanı aday gösterilmiş, daha doğrusu gösterilmiş bulunuyordu. Bu listeleri teşkilâta dâhil üyeler o kadar istilâ etmişlerdi ki, vilâyete bırakılan 23 milletvekilinin üç misli de bu arkadaşları memnun ve tatmin edemezdi. (...) İlçelerden gelen namzet listelerinin il müteşebbis heyetinde tetkiki sırasında müşkülât kendini göstermişti. İlçe kurullarından milletvekili olmak isteyenlerin adedine göre, mürettep miktar kifâyet etmeyeceğine göre, bunlardan bir kısmını listemize koyarak üst tarafının açıkta bırakılması, seçim faaliyetinin samimîyetini kırmakla da kalmayarak, vücûda getireceği kin ve istirkab, muvaffakiyet ihtimâlini sıfıra indirecek, başarısızlık bir netice hâlini alacaktı.

Bu sıralarda liderle genel idâre kurulundan alınan telefonlar, kendi namzetliğimi koymak için tazyik ve ısrar da devâm ediyordu. (...) Husûsîle milletvekilliğini gâye ittihaz ettikleri anlaşılan teşkilât başkanlarını bırakıp, kendi namzetliğimi koymakla bütün seçim faaliyetini felce de uğratmış olacaktım. Bunun neticesi olarak da, iştirâkimizle memlekette yapılacak bu ilk seçimde kurullarımıza dâhil arkadaşlarımızdan kimsenin namzet gösterilmemesini çok esaslı bir prensip olarak ileri sürdüm."

156 Nutku, **age**, s. 24-26.

Öner, anılarında, bütün bunlardan sonra hazırlanan listenin genel idâre kurulu tarafından da görüşüldüğünü ve "karşılıklı bir samimîyet içinde son şeklini aldığını" da belirtiyor.[157]

Celâl Bayar, daha 30 Haziran'da *Cumhuriyet* gazetesine verdiği bir demeçte, "iktidârı almak için acele" etmediklerini belirtme gereğini duyduktan sonra, milletvekili adaylarının belirlenmesi sürecine ilişkin olarak da şunları söylemişti:

> "Milletvekili seçmek noktasındaki görüşümüz ise şudur: Ankara'da güvendiğimiz kimseleri vilâyetlere empoze etmek istemiyoruz. Milletvekili seçiminde, merkez vilâyetlerin, vilâyetler de merkezin fikrini almak mecbüriyetindedir. Bunun mânâsı da şudur: Sipârişlere kapıları kapatmaktır."[158]

DP'nin milletvekili aday listesinde yer alan kişiler, daha ziyâde serbest meslek kökenliydiler; ama DP listesinde her meslekten adaya yer verilmiş gibi görünüyordu. *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan bir haberde, DP adayları arasında 52 avukatın, 41 çiftçinin, 40 doktorun, 39 tüccarın, 15 emekli askerin, 14 mühendisin, 13 öğretmenin, 8 gazetecinin, 7 bankacının, 6 profesörün, 5 eczâcının ve iki de vâlinin bulunduğu açıklanıyordu.[159] Nispeten daha erken bir târihte *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan şu satırlar da, bir bakıma bir niyet ve özlemi dile getiriyordu: "Demokrat Parti'nin çıkaracağı aday listesinde daha ziyâde iktisâdî sahalarda tanınmış ve başarılı işlerle temâyüz etmiş genç elemanların yer alacağı tahmin olunmaktadır."[160]

Ancak, asıl üzerinde durulması ve vurgulanması gereken nokta, DP'nin teşkilâtını tamamlayamadığı için tam 16 ilde seçime katılamadığıdır.[161] Bu iller şunlardı: Ağrı, Bingöl, Bitlis, Çoruh, Diyarbakır, Gümüşhâne, Hakkâri, Kars, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Niğde, Rize, Siirt ve Van...[162] Dikkat edildiği takdirde hemen görülecektir ki, DP'nin teşkilât kuramadığı ve dolayısıyla da milletvekili adayı gösteremediği iller, büyük ölçüde Doğu ve Güney-

157 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 82-83.

158 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 20.

159 **Cumhuriyet**, (21.7.1946).

160 **Cumhuriyet**, (23.6.1946).

161 Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 65-66.

162 Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 65-66; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 169.

doğu Anadolu bölgesinde bulunan illerdi. Toplam 16 ilden 9 tânesi, yâni yarıdan daha fazlası bu bölgede bulunuyordu. Bunu, yaklaşık olarak üçte bir oranında Orta Anadolu bölgesinde bulunan iller izliyordu. Geri kalan iller için ise anlamlı bir genelleme yapmak mümkün değildir. DP'nin aday gösteremediği illerin toplam milletvekili sayısı ise 79 idi. Öte yandan, DP'nin aday gösterebildiği il sayısı, bir iddiâya göre 47,[163] bir başka iddiâya göre de 49 idi. Toplam il sayısı ise 63 idi.[164]

DP'nin bâzı milletvekili adayları ise, seçim yasası uyarınca, birden fazla seçim çevresinde, farklı aday listelerinde gösterilmişti. Bu düzenleme, parti için önemli sayılan milletvekili adaylarının seçilme şansını ve ihtimâlini artırıyordu. DP listesinde bağımsız milletvekili adayı olan Fevzi Çakmak dört ilden (İstanbul'dan, Ankara'dan, İzmir'den ve Erzurum'dan) adaydı. DP kurucuları olan "dörtler" de, birkaç ilden birden aday olmayı tercih etmişlerdi. Celâl Bayar üç ilden (İstanbul'dan, İzmir'den ve Bursa'dan), Adnan Menderes üç ilden (Kütahya'dan,[165] Aydın'dan ve Manisa'dan), Fuat Köprülü üç ilden (İstanbul'dan, Ankara'dan ve İzmir'den) ve Refik Koraltan da yine üç ilden (İstanbul'dan, İçel'den ve Hatay'dan) aday olmuşlardı. DP'nin önde gelen isimlerinden Yusuf Kemâl Tengirşenk[166] yine üç ilden (İstanbul'dan, Sinop'tan ve Kastamonu'dan), Emin Sazak iki ilden (Eskişehir'den ve Ankara'dan), Refik Şevket İnce iki ilden (Kastamonu'dan ve Manisa'dan) ve Cemâl Tunca da yine iki ilden (Afyon'dan ve Manisa'dan) aday olmayı tercih etmişlerdi.[167] Bu şekilde DP, 16 adaylık daha yitirmiş oluyordu[168] ve yitirilen aday sayısı toplamı bu sûretle 95'e ulaşıyordu. Neticede DP, toplam 465 milletvekili seçilecekken, ancak 370 milletvekili adayı gösterebilmişti. Kaynakla-

163 Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 79. Ayrıca bkz. Tuncer, **age**, s. 98.

164 Burçak, **Türkiye'de Millî İrâdenin Zaferi**, s. 12.

165 Menderes Kütahya'dan seçimi kazanacaktır; Celâl Bayar, Menderes'in zamânında CHP'de Kütahya Müfettişi olduğunu hatırlatacak ve onun bu nedenle Kütahya'dan aday olmayı tercih ettiğini yazacaktır. Bayar, **Başvekilim Menderes**, s. 28-29.

166 Yusuf Kemâl Tengirşenk, Atatürk döneminin önde gelen siyâsî şahsiyetlerinden biri iken, 1933 sonrasında hayli arka plânda kalmıştı.

167 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 65-66; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, 170-171. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (18.7.1946); Tuncer, **age**, s. 84.

168 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, 170.

ra göre, DP'nin gösterebildiği toplam milletvekili adayı sayısı ancak 273'ü buluyordu.[169] Bir başka kaynağa göreyse, DP'nin gösterebildiği toplam milletvekili adayı sayısı yalnızca 186 idi.[170] Bu son rakamlara göre, zâten DP seçimleri ezici bir çoğunlukla kazansa dahi, mecliste çoğunluğu sağlayacak rakamdan uzak kalacaktı!

Erol Tuncer'in araştırması da DP'nin gösterebildiği adaylar açısından esas olarak Metin Toker'in kitabına dayandığından bu karışıklığı giderici yönde önemli katkıda bulunduğu söylenemez. Tuncer'in araştırmasına göre; DP, toplam 47 ilde seçime katılabilmiştir. Gösterebildiği aday sayısı 367 idi. DP listesinden sekiz adaylık bağımsızlar için ayrılmıştı; ayrıca beş aday üçer ilden ve üç aday da ikişer ilden aday olmuştu. Bu çok sayıda adaylıklar da DP için daha az sayıda üyelik anlamına geliyordu. Rakamla 13 üyelik yitirilmiş demekti. Bu hesap sonucunda DP'nin gerçek aday sayısı 346 idi. CHP'nin 63 ilde katılmasına karşılık... Sözü edilen araştırmada DP'nin 22 ildeki aday listelerinin tamâmına yer verilmişse de, diğer aday listelerine ilişkin bilgi bulunamamıştır. CHP'nin bütün adaylarının listesi ise bilinmektedir. MKP'nin ise ancak on ildeki aday listesine rastlanılabilmiştir. Seçime katılan Liberal Demokrat Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ile Yalnız Vatan İçin Partisi'nin ise sâdece İstanbul aday listelerine ulaşmak mümkün olabilmiştir. Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'nin İzmir aday listesi de belirtilmiştir. Araştırmada da bu listeler basından derlenmiştir. DP'nin adayları arasında tüccarlar, fabrikatörler ile müteahhitler, serbest meslek sâhipleri ile hukukçular gözle görülür bir ağırlığa sâhiptiler. Sâdece on çiftçi aday vardı. Aynı eğilim MKP'de de görülüyordu. DP'nin aday gösteremediği iller yoğunluk itibâriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da idi: Ağrı, Bingöl, Bitlis, Hakkâri, Kars, Muş, Van, Mardin, Diyarbakır, Siirt ve Malatya... Bu onbir ilde toplam 51 milletvekilliği söz konusudur. Görüldüğü gibi, DP, kritik bölgeden uzak durmuştu. Bu sıralama da, daha önceki saptamalarımı doğrulamaktadır. Bu listeye ayrıca Kırşehir, Niğde,

169 Eroğul, **age**. s. 18; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 79; Eroğul, **age**, s. 18; Kongar, **age**, s. 115-156. Burçak, bir başka kitabında ise, DP'nin gösterebildiği miletvekili adayı sayısının 272 olduğunu belirtiyor. Burçak, **Türkiye'de Millî İrâdenin Zaferi**, s. 13. Cihat Baban ise, bu sayının 210 kadar olduğunu yazıyor. Baban, **age**, s. 291. Ayrıca bkz. Cerrahoğlu, **age**, s. 16-22.

170 Giritlioğlu, **age**, s. 195.

Çoruh, Gümüşhâne ve Rize'yi de eklemeliyiz. Toplam beş ilde 28 üyelikten söz etmekteyiz.[171]

DP'nin Ankara milletvekili aday listesinde Samet Ağaoğlu, Fevzi Çakmak (bağımsız), Fuat Köprülü, Emin Sazak, Üzeyir Avunduk, Muhlis Ete[172] ve Zühtü Hilmi Velibeşe[173] gibi adlara rastlanıyordu.[174] Ticâret Bankası Genel Müdürü Sait Başak da yine DP'nin Ankara milletvekili adayları arasındaydı.[175] Samet Ağaoğlu, Ticâret Bakanlığı İç Ticâret Genel Müdürlüğü görevinden istifâ ederek siyâsete atılmıştı.[176]

DP'nin İstanbul milletvekili adayları arasında dört gayri müslim aday vardı.[177] Cihat Baban da, DP listesinden İstanbul bağımsız milletvekili adayları arasında bulunuyordu.[178] Adnan Adıvar,[179] Enis Akaygen[180] ve Salamon Adato[181] da adaylar arasındaydı.[182] DP'nin İstanbul milletvekili aday listesinde yer alan diğer isimler arasında avukat Ahilya Moshos, Burhan Câhit Morkaya,[183] Yargıtay Ticâret Dâiresi eski Başkanı Fuat Hulûsi Demirelli, profesör Nüzhet Gökdoğan, doktor Kirkor Keşişyan, Yargıtay üyelerinden Osman Nüri Köni, Manifatura ve Kumaşçılar Birliği Başkanı Sâlih Keçeci, Mo-

171 Tuncer, **age**, s. 70-71, 83-87 ve 97-98. Tam aday listesi için bkz. Tuncer, **age**, s. 246-249.

172 Muhlis Ete dönemin önde gelen ekonomi hocası idi.

173 Zühtü Velibeşe avukattı.

174 **Vatan**, (17.7.1946); Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 319; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 168-169; Kıran, **age**, s. 84-85.

175 **Vatan**, (17.7.1946).

176 **Vatan**, (1.7.1946). Ağaoğlu, bu aşamayı anılarında anlatmaktadır. Bkz. Samet Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük-Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, (Yayına Hazırlayan: Cemil Koçak), s. 22-49 ve 407-421. Samet Ağaoğlu, anılarında, 1943 seçimlerinde CHP'den milletvekili adayı olmak istediğini, fakat reddedildiğini belirtmektedir. Kendisi 1946 seçimleri öncesinde önce bağımsız aday olmayı düşündüğünü, ancak bunun gerçekleşmesinin güçlüğünü de görerek, DP'den adaylığı tercih ettiğini belirtiyor. Ne var ki seçimi kazanamayacaktır.

177 **Cumhuriyet**, (18.7.1946); **Vatan**, (18.7.1946). **Vatan** gazetesine göre, DP listesinde beş gayri müslim aday vardı. **Vatan**, (18.7.1946). Ayrıca bkz. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 319-310.

178 Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 321-322.

179 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 44-45, 294.

180 Enis Akaygen, Dışişleri Bakanlığı'nda diplomattı ve İkinci Dünyâ Savaşı yıllarında Atina Büyükelçisi olarak görev yapmıştı.

181 Salamon Adato, İstanbul Yahudi cemaatinin önde gelen isimlerinden biriydi.

182 **Cumhuriyet**, (18.7.1946). Avner Levi, DP İstanbul milletvekili adayları arasında Yosef Salmona'nın da bulunduğunu belirtiyor. Levi, ülkedeki serbestlik ortamının Yahudi cemaati üzerindeki olumlu etkilerinden de söz ediyor. Levi, **age**, s. 151-155.

183 Burhan Câhit Morkaya yazar ve gazeteciydi.

torlu Kara Vâsıtaları Cemiyeti eski Başkanı Senihi Yürüten, doktor Vasil Konos, Yusuf Salmona ve Zeki Sporel[184] de bulunuyordu.[185]

Diğer adaylar arasında, Fethi Çelikbaş Burdur'dan, Reşat Aydınlı Denizli'den, Osman Bölükbaşı Yozgat'tan ve Vasfi Râşit Seviğ Samsun'dan listeye alınmışlardı.[186] Yusuf Ziyâ Öniş ise, DP İstanbul milletvekili adayları arasında 22. sırada bulunuyordu. Fakat Öniş'in adaylığı reddetmesi üzerine yerine Fâruk Nâfiz Çamlıbel getirilmişti.[187] Kayseri tank deposunda yedek subay olarak görevli bulunan Mehmet Ali Aybar, sekizinci sırada DP Bursa milletvekili adayıydı.[188] Yine Bursa'dan DP milletvekili adayı olan bir isim de Orhan Şâik Gökyay[189] idi.[190] Aka Gündüz[191] ise Kütahya'dan bağımsız olarak adaylığını koymuştu, fakat DP tarafından da destekleniyordu.[192] Aynı şekilde İzmir'den bağımsız milletvekili adayı olan Fâik Muhittin Adam DP tarafından destekleniyordu.[193] Birinci Ordu'da kurmay başkanı olarak görev yapmış olan emekli Kurmay Albay Nihat Sözeri de DP listesinden Bursa milletvekili adayıydı.[194] DP İzmir milletvekili adayları arasında ise, yine bağımsız olarak Ekrem Hayri Üstündağ,[195] emekli korgeneral Râsim Akdoğu, Hârun İlmen ve Mustafa Kentli[196] de bulunuyordu.[197]

Diğer yandan, Tevfik Rüştü Aras ile Kılıç Ali'nin milletvekili adayı olabilmek için DP'ye başvuruları, DP Genel İdâre Kurulu ve Metin Toker'in ifâdesine göre Celâl Bayar tarafından desteklenmeyecek ve bu isimler milletvekili adayı olamayacaklardır.[198]

---

184 Zeki Sporel ünlü bir futbolcu idi.

185 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 99-100.

186 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 169-170.

187 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 169-170.

188 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 170. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (18.7.1946); **Vatan**, (18.7.1946)

189 Orhan Şâik Gökyay bu sırada öğretmenlik yapıyordu.

190 Öner-Yücel Dâvâsı, s. 21.

191 Aka Gündüz CHP Ankara milletvekili idi.

192 **Vatan**, (4.7.1946).

193 **Vatan**, (1.7.1946).

194 **Vatan**, (7.7.1946).

195 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 789 ve 850.

196 Mustafa Kentli Tire'de doktordu.

197 Kıran, **age**, s. 85.

198 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 169.

Aras'ın ilk başlarda "dörtler"e yakın durduğu ve Bayar'ın Aras ile eski siyâsî münâsebetleri göz önüne alınacak olursa, Aras'ın adaylığının reddi ilginçtir.[199] Diğer yandan, Aras'ın Serteller ile münâsebeti ve *Görüşler* dergisi mâcerâsı, talebin reddine neden olmuş olabilir. Aynı şekilde Kılıç Ali'nin de "ikinci parti"ye yakınlaşması en azından bu aşamada uygun görülmemiş olmalıdır.[200]

Ahmet Hamdi Başar da, anılarında, Bayar ile Koraltan'ın kendisini desteklemesine karşın, DP Genel İdâre Kurulu'nda aksine karar alınması üzerine, DP'den milletvekili adayı olmasının önüne geçildiğini ileri sürüyor. Başar, buna neden olarak da, 1946 yılının Mayıs ayında yayınlanan *Hürriyet Buhrânı* adlı broşürünü gösteriyor. Başar'a göre, hürriyet ve demokrasi karşıtı ve faşist olduğu iddiâsı ile bu broşür aleyhine epey dedikodu yapılmıştı ve bu eleştiriler sonucunda da milletvekili adayı olması engellenmişti. Oysa, yine Başar, anılarında, CHP'den zâten daha 1945 yılının Eylül ayında istifâ ettiğini ve hattâ CHP'den bu dönem ilk istifâ eden kişinin kendisi olduğunu ileri sürüyor. Başar, bu gelişmeden sonra Bayar ile Koraltan'a DP'den milletvekili adayı olmaya söz vermiş olduğunu da açıklıyor.[201] Başar'ın anılarında yer alan "kurucularının bir ikisinin demokrasi anlayışları ve mücâdele taktiklerindeki tehlikeli yanlışlık ve şahlanan ihtirasları" tarzında ifâdeleri dikkat çekmektedir.[202] Başar'ın bu aşamada DP yönetiminden soğumuş olduğunu tahmin edebiliriz. Başar'ın "ikinci parti"nin program çalışmalarına dahi katılmış olmasına karşın[203] adaylığının reddedilmesi ilginçtir. Bununla birlikte, Başar İstanbul'dan bağımsız milletvekili adayı olacak;[204] ancak seçimi kazanamayacaktır.[205]

DP'nin İzmir'den ve Konya'dan gösterdiği milletvekili adayları

199 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 29, 113, 144, 150, 163, 170, 296-298, 304-306, 320-324, 327, 350, 379, 388, 392, 399, 411. 417, 421, 425-426, 498, 522, 537, 614, 702, 773-776, 779-783, 792, 805, 809-810, 813 ve 848.

200 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 121-122, 198 ve (Cilt: 2), s.36, 36. Tam aday listesi için bkz. Tuncer, **age**, s. 237-249.

201 Başar, **Bir Devrin İçyüzü**, s. 35-36; Gürses, **age**, s. 208-209.

202 Gürses, **age**, s. 209.

203 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 296, 322, 325, 384, 392-394, 399, 403, 420-421 ve 792.

204 **Cumhuriyet**, (19-20.7.1946). Başar, ileride göreceğimiz gibi, bir de beyannâme yayınlayacaktır. Ayrıca bkz. Başar, **Bir Devrin İçyüzü**, s. 35-36; Gürses, **age**, s. 208-209.

205 Başar, **Bir Devrin İçyüzü**, s. 35-36; Gürses, **age**, s. 208-209.

genellikle serbest meslek sâhipleriydi. Aralarında tüccarlar da bulunuyordu. Örneğin, DP İzmir milletvekili adayları arasında Ticâret Bankası müdürü ile Esnaf ve Ahâli Bankası müdürü de bulunuyordu. Ayrıca, sigortacı, avukat ve çiftçi adaylar da vardı.[206] DP'nin İzmir milletvekili adayları arasında iki tüccar, bir banka müdürü, bir doktor, iki avukat, bir mühendis, emekli bir vâli, emekli bir korgeneral, bir yazar ve bir de çiftçi bulunuyordu.[207] Diğer yandan, DP'nin Ankara, Aydın, Bilecik ile Çankırı milletvekili adayları da genellikle serbest meslek sâhibi kişilerdi.[208] DP'nin İzmir ve Konya'daki milletvekili adayları 17 Temmuz'da, İstanbul, Ankara, Aydın, Manisa, Erzurum, Çankırı, Bilecik, Bursa, Erzincan, Kocaeli, Ordu ve Denizli adayları da 18 Temmuz'da açıklanmıştı.[209]

Hamdi Arpag[210] DP Erzincan milletvekili adayıydı. MKP'nin kurucularından Hüseyin Avni Ulaş da DP listesinden Erzurum bağımsız milletvekili adayıydı.[211] Erzurum'dan aday olanlar arasında İş Bankası eski müdürü de bulunuyordu. Burhan Belge DP Manisa milletvekili adayları arasındaydı.[212]

DP'nin Ankara milletvekili adayları arasında üç tüccar, dört mühendis, iki doktor, bir eczâcı, bir avukat, bir profesör ve iki de emekli yüksek bürokrat vardı. DP Çankırı milletvekili adayları arasında bir doktor, bir tüccar, bir öğretmen, bir çiftçi ve bir de müteahhit bulunuyordu.[213] DP Aydın milletvekili adayları arasında iki doktor, bir avukat ve bir de fabrikatör vardı. DP Adana milletvekili adayları arasında beş çiftçi, bir tüccar, iki avukat, bir teknisyen ve bir de belediye başkanı bulunuyordu. DP Erzurum milletvekili adayları arasında bir belediye başkanı, bir müteahhit, bir

206 **Cumhuriyet**, (17.7.1946).

207 **Vatan**, (17.7.1946).

208 **Cumhuriyet**, (18.7.1946).

209 **Cumhuriyet**, (21.7.1946).

210 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 348, 351, 357-358, 394-395, 400-404, 408-409, 417, 426, 433-434, 443-ve 487.

211 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 385, 403, 526-533, 658, 664, 676, 678-679, 685-686 ve 689.
Ulaş'ın "bir hayli oy" aldığı yolundaki bilgi için bkz. Ahmet Demirel, "Bir Demokratın Öyküsü: Hüseyin Avni Ulaş", **Târih ve Toplum**. Sayı: 134, (Şubat 1995), s. 95. Bir araştırmada bu oy miktârının 37 binden fazla olduğu belirtilmektedir. Geçikli, **age**, s. 30.

212 **Cumhuriyet**, (18 ve 20.7.1946).

213 **Vatan**, (17.7.1946).

avukat, bir eski bürokrat, İş Bankası Erzurum eski müdürü ile Erzurum Ticâret Odası eski Başkanı da bulunuyordu. DP Bursa milletvekili adayları arasında bir emekli subay, bir fabrikatör, iki çiftçi, iki öğretmen, bir tüccar ve İpekiş müdürü vardı.[214] DP Amasya milletvekili adayları arasında iki avukat, bir çiftçi, bir öğretmen ve bir de fabrikatör; DP İçel milletvekili adayları arasında ise, iki avukat, bir doktor, bir tüccar ve bir de çiftçi bulunuyordu. DP Tekirdağ milletvekili adayları arasında eski bir bürokrat, bir doktor, bir tüccar ve bir de avukat vardı. DP Afyon milletvekili adayları arasında bir emekli general, üç avukat, bir çiftçi, bir tüccar ve bir de banka müdürü bulunuyordu. DP'nin Kocaeli milletvekili adayları arasında iki doktor, iki tüccar, bir avukat, bir mühendis, bir eski kaymakam ve bir de öğretmen vardı. DP'nin Bolu milletvekili adayları arasında Türk Ticâret Bankası müdürü, bir emekli yargıç, bir emekli general, iki öğretmen, bir avukat ve bir de tüccar bulunuyordu.[215] DP Kırklareli milletvekili adayları arasında ise, bir doktor, bir diş doktoru, iki tüccar ve Dış Ticâret eski Genel Müdürü ile bir çiftçi vardı.[216]

SCF, milletvekili genel seçimine katılamadığı için, SCF'nin milletvekili adaylarının meslekleri konusunda bir saptamada bulunmak mümkün değildir. Bu bakımdan SCF'nin adayları ile DP'ninkileri karşılaştırmak söz konusu olamaz. Ancak, bir fikir verebilmek için, SCF'nin katıldığı belediye seçimlerinde partinin İstanbul'daki adaylarının yaklaşık üçte bir oranında emekli memur ve subaylardan, yaklaşık % 14 oranında tüccar ve yine yaklaşık olarak % 14 oranında da avukatlardan oluştuğunu hatırlamak gerekir. Doktor ve esnaflar, sırası ile yaklaşık olarak % 7 ve % 6 oranındaydı. İzmir'de ise bu oranlar daha farklı görülüyordu. Adayların yaklaşık % 40'ı tüccardı. Adana'da ise çiftçi ve tüccarlar ağır basıyordu.[217] DP milletvekili adayları ile kıyaslarsak benzerlik görmemek mümkün değildir.[218]

---

214 **Vatan**, (18.7.1946).

215 **Vatan**, (19.7.1946).

216 Kıran, **age**, s. 88.

217 Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, s. 184-187.

218 CHP Genel Sekreterliği de, parti örgütünden "karşı partiler" tarafından aday gösterilen kişilerin isimlerinin, işlerinin ve şahsiyetlerinin bildirilmesini istiyordu. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/6 30 10] ve [Ka-

Genelkurmay eski Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın adaylığı

Ne var ki, DP açısından asıl vurucu olan, Genelkurmay eski Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın DP'den milletvekili adayı olarak gösterileceği yönündeki haberlerdi.[219] Gerçi Çakmak'ın hasta olduğuna ilişkin söylentiye dayalı bâzı haberler de vardı.[220] Ancak bu tür haberler, hattâ bizzat Bayar tarafından derhâl tekzib edilecektir.[221] Hattâ *Cumhuriyet* gazetesi, Çakmak ile bir röportaj dahi yapacak ve Çakmak, bu konuşma sırasında, göreve tâlip olduğunu vurgulayacaktır.[222]

Çakmak'ın DP'den adaylığının iktidarca engellenmek istendiğine ilişkin bilgiyi de Nihat Erim'in günlüğündeki notlardan öğrenmek mümkündür. Buna göre, bizzat Saraçoğlu İnönü'nün önerisi üzerine Çakmak ile görüşmüş ve CHP'den milletvekili adaylığı önerisini de reddetmişti. Bu konuda kötü örnek olarak Kâzım Karabekir'in konumunu göstermişti. Bu görüşmeden sonra Saraçoğlu, Çakmak'ın DP ile anlaşmamış olduğunu da aktarmıştı.[223]

Hatırlanacağı gibi, Mareşal Fevzi Çakmak,[224] kısa bir süre önce Genelkurmay Başkanlığı'ndan ve ordudan "yaş haddi" nedeni ile ayrılmak zorunda kalmıştı. Bu "atama"da İnönü'nün rolü gözle görünüyordu ve Çakmak, Genelkurmay Başkanlığı'ndan hiç ayrılmak istememişti. O zaman Çakmak'ın bu "atama"yı İnönü'nün açık bir vefâsızlık örneği olarak görmüş olması çok muhtemeldir. Çünkü, nihâyet bir "yaş sorunu", hukûkî plânda da kolayca çözülebilirdi. Nitekim Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Kemâl Gedeleç'in de aynı sorunu vardı ve bu sorun bir şekilde çözülüver-

talog Numarası: 490 01/6 30 35). Bu, hatırlanacağı gibi, hayli tanıdık gelen bir taleptir! Bkz. **Cemil Koçak, BİSCF**.

219 **Cumhuriyet**, (27.6.1946); **Vatan**, (27.6.1946); **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 18-20; **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 114-115. Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 63; Eroğul, **age**, s. 17-18; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 275-288; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 76-79; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 159-160; Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 438-444.

220 **Cumhuriyet**, (29.6.1946).

221 **Cumhuriyet**, (30.6.1946); **Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 116.

222 **Cumhuriyet**, (30.6.1946).

223 Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 59.

224 Cumhuriyet döneminin değişmez Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın Atatürk ve Millî Şef dönemindeki siyâsî konumuna ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 23-228.

mişti.[225] Bir başka yön daha vardı: Bu da, bir miktar kişisel ve siyâsî bir yöndü. Çakmak'ın gözünde, 1938 yılının Kasım ayında Atatürk'ün ölümünden sonra yerine İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına seçilmesinde kendisinin de olumlu rolü olmuştu.[226] Oysa şimdi artık bütün bu gelişmeler çoktan unutulmuştu.

Sonuçta Çakmak, Genelkurmay Başkanlığı'ndan Millî Mücâdele'nin önde gelen bir şahsiyeti olarak, ama kırgın bir şekilde ayrılmıştı. Bu "atama"da İnönü'nün ülkenin yeni dış politikasında Çakmak'ı uluslararası siyâsî satranç tahtasında önemli bir hamle olarak kullandığı kuşkusu da yaygındı ve bu, tabiî ki Çakmak tarafından da biliniyordu. Gerçi İnönü, yıllar sonra, bu "atama" için şu gerekçeyi söyleyecektir: "Görevin icablarını artık yerine getirecek vaziyette" olmadığı için...[227] Çakmak, bizzat kendisine yönelik bu hamlenin sonucunda, hem şahsen İnönü'ye, hem de CHP'ye ve yönetime karşı uzak durmuş ve tek-parti döneminde gözden düşmüş tüm eski siyâsetçilerin yaptıklarına benzer bir şekilde, bu yöndeki geleneğe uyarak,[228] İstanbul/Erenköy'deki köşküne çekilmiş ve hem kamuoyundan, hem de siyâsetten ve yönetimden uzak kalmıştı. Çakmak'ın bu tutumunda, gözlerden uzak kalarak, yönetimin hışmına uğramama endişesi de rol oynamış olabilir. Ne de olsa Çakmak, tek-parti döneminin değişmez Genelkurmay Başkanı olarak, değişik dönemlerdeki siyâsî çalkantılar, gözden düşmeler ve öne çıkışlar sırasında benzer gelişme ve örnekleri çok yakından izleme ve gözleme imkânına sâhip olmuştu ve bu konudaki kişisel ve siyâsî tecrübesi hayli genişti. Dolayısıyla Çakmak'ın Genelkurmay Başkanlığı'ndan ayrılmak zorunda kalmasından hemen sonra, gözlerden uzak bir köşede emeklilik geçirme hazırlığına girişme-

225 Baban, **age**, s. 98.

226 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 23-228.

227 Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 77.
Emekli Orgeneral Âsım Gündüz, yıllar sonra, anılarında, hem kendisinin, hem Orgeneral Fahrettin Altay'ın (ki zamânında İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına seçilmesinde ordunun İnönü lehine rol almasını sağlamıştı) ve hem de Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın İnönü tarafından nasıl emekliye ayrıldıklarını anlatacaktır. Bkz. Âsım Gündüz, **Hâtıralarım**, s. 221-226. Dönemin Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Fahrettin Altay'ın İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına seçilmesi sürecinde oynadığı role ilişkin olarak ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 134, 142, 180, 461 ve (Cilt: 2), s. 294. Ayrıca bkz. Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 438-444; Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri (Bir Soru)**, s. 157-160; Uran, **age**, s. 468-469; Baban, **age**, s. 92-93 ve 279; Gİritlioğlu, **age**, s. 370-371.

228 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), 23-228.

sinde yadırganacak bir nokta da yoktu. Ne var ki, Çakmak'ı benzerlerinden ayıran fark, bir tesâdüf eseri olarak, Çakmak'ın emekliliğinin tek-parti döneminin sonuna denk gelmiş olmasıdır. Bu konjonktür, muhtemelen Çakmak'ın ömrünün geri kalan kısmını tamâmen farklı; muhtemelen kendisinin de pek düşünemeyeceği ve belki de hayal bile edemeyeceği bir şekilde geçirmesine neden olacaktır.

Seçimlere doğru DP'nin önündeki bir önemli sorun da, İnönü'nün karşısına kamuoyunda hiç olmazsa İnönü kadar nüfuz ve prestij sâhibi bir isim çıkarabilmekti. Nihâyet İnönü, kendisine yöneltilmiş bütün eleştirilere, karalamalara ve dedikodulara rağmen, Millî Mücâdele'nin ve Cumhuriyet döneminin önde gelen önderiydi. Neresinden bakılırsa bakılsın, DP önderleri arasında İnönü'nün ismi ile yarışabilecek ve ona alternatif olabilecek bir ada rastgelmek mümkün değildi. Zâten eğer Bayar, tek başına siyâsî alanda İnönü'ye gerçekten de rakip ve alternatif olabilecek bir isim ve İnönü kadar prestij ve nüfûza sâhip olabilseydi, belki de 1938 yılının Kasım ayındaki Cumhurbaşkanlığı yarışında daha aktif bir tutum alabilirdi. Alamamasının nedenlerinden bir tânesi de, muhtemelen bu konuda kendisine yeterince güvenememesiydi.[229]

Tam da bu sırada, gözlerden uzak bir köşede emeklilik günlerini geçiren, Millî Mücâdele'nin önder kadrosu içinde yer almış ve Cumhuriyet döneminde de değişmez Genelkurmay Başkanı olarak, gerek Ebedî Şef'in ve gerekse Millî Şef'in yanında her zaman önemli bir siyâsî kişilik olarak kamuoyunun önünde bulunmuş Fevzi Çakmak, DP için önemli bir atılım olabilirdi.

Gerçi Çakmak, aşağıda ayrıntısı ile göreceğimiz gibi, bu dönemde siyâseti reddediyordu. Ancak, bu red yalnızca iktidar partisi olan CHP için mi söz konusuydu, yoksa ortada bir ilke karârı mı vardı, bu husus pek de açıklığa kavuşmuş sayılamazdı. Metin Toker'in anlatımına göre, bizzat Bayar, Çakmak'a daha DP'nin ilk kuruluş günlerinde "çengel atmak" istemişti ve Çakmak'a bu sırada DP İzmir İl Başkanlığı'nı önermişti. Ancak Çakmak, herhâlde geçmiş siyâsî tecrübelerinin ışığında, bu mâcerâdan uzak kalmak istemiş ve öneriyi reddetmişti.[230] Saraçoğlu, 29 Haziran'da Çakmak'a

229 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 23-228.

230 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 161.

tam beş kez milletvekilliği önerdiğini *Ulus* gazetesinde açıklayacaktır.[231]

Çakmak'ın siyâsete katılması için, seçim yasası uyarınca, önce İstanbul'da üçyüzden fazla seçmenin imzâlı bir dilekçe ile başvurması gerekiyordu. İmzâ sayısının çok kısa bir sürede birkaç bine ulaşması, pek çok kimse için şaşırtıcı değildi.[232] Bayar'ın, bizzat yaptığı bir açıklamada, Mareşal Fevzi Çakmak için, "evinde işsiz güçsüz oturması"nın uygun olmadığını söylemesi ve bu şekilde gerek İnönü'ye, gerekse CHP yönetimine siyâsî taş atması ilginçti.[233] Ancak, seçimler öncesinde siyâsî durum artık değişmiş gibiydi. Ya Çakmak'a cesâret gelmişti ya da DP'nin siyâsî konumu daha sağlam gibiydi. Bunun sonucunda Çakmak, DP'nin milletvekili aday listesinde bağımsız olarak yer almayı kabûl edecektir.[234] Âsım Us, *Hâtıra Notları*'nda, bu gelişmeyi şöyle yorumluyor:

> "Demokrat Partililer, Fevzi Çakmak'ı İsmet İnönü'ye karşı bayrak olarak kullanmak gayretine düşmüşlerdir. Üsküdar tarafında Fevzi Çakmak'ın mebus adaylığı için imzâ toplanmaya başla[nıl]mıştır. Rauf [Orbay] Bey'in de adaylığı[nı] koyacağı söyleniyor. Fevzi Çakmak, emekliye ayrıldığı [Cumhuriyet] Halk Partisi tarafından mebus yapılmak istendi. Kabûl etmemişti. Şimdi kabûl ederse, muhalifler tarafından Cumhurbaşkanlığı vaad edildiği anlaşılacaktır.
>
> Demokrat Parti, Mareşal [Fevzi] Çakmak'ı müstakil olarak listesine koyacaktır. Celâl Bayar, kendisi ile mutâbık olduğunu gazetelere söyledi. Demokrat Parti, İsmet İnönü'yü Cumhuriyet Halk Partisi'nin başından ayıramayınca, ona rakip olarak Mareşal [Fevzi] Çakmak'ı çıkarıyor. Doktor Adnan [Adıvar], Rauf Orbay [ve] Hikmet Bayur['un] da yine müstakil olarak Demokrat Parti [milletvekili aday] listesine konacağı söyleniyor. [Cumhuriyet] Halk Partisi, Mareşal [Fevzi] Çakmak'ı aday gös-

231 Jaeschke, **age**, s. 62.

232 Baban, **age**, s.99-101; Fersoy, **age**, s. 149-152; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 161-162.

233 **Vatan**, (27.6.1946); Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 76; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 275-288; **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 18-20; **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 114-115.

234 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 161-162. Cihat Baban, yıllar sonra, anılarında, Çakmak'ın DP listesinden bağımsız milletvekilliği adaylığını kabûl etmesinin öyküsünü de anlatıyor. Bkz. Baban, **age**, s. 98-101. Ayrıca bkz. Eroğul, **age**, s. 17-18; Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 438-444; Aydemir, **Menderes'in Dramı?**, s. 201-202; Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri (Bir Soru)**, s. 157-160; Gologlu, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 63; Kandemir. **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 56-59; Karpat, **age**, s. 141; Fersoy, **age**, s. 149-152, Giritlioğlu, **age**, s. 370-371.

terecekti. Mareşal [Fevzi] Çakmak kabûl etmedi. Celâl Bayar ile anlaşmış olunca, Cumhurbaşkanlığı emeli ile hareket ettiği anlaşılır. (...)

Demokrat Parti, İsmet İnönü'nün adını listelerine koymak istedi. [Cumhuriyet] Halk Partisi, bundan memnun olmayacağını gösterdi. Bunun üzerine [Mareşal] Fevzi Çakmak'a mürâcaat ettiler. 'Siz de bizim Reisicumhurumuz olunuz' dediler.

[Mareşal] Fevzi Çakmak'ın bu şekilde sahneye çıkması, Millî Mücâdele'nin iki kahramânının birbirine rakip hâline kon[ul]masıdır. Bu şekilde başlayacak rekâbet, orduya sirâyet edebilir. Demokrat Parti, bu sûretle orduya siyâset karıştırmış olacaktır."[235]

Âsım Us'un notları, aynı zamanda iktidârın ordu ve politika ilişkisine dâir görüşlerini ortaya koymaktadır: Us'a göre, orduya politika karıştırılmamalı idi. Daha doğrusu, bu ilke yalnızca muhalefet partisi açısından geçerliydi. İktidar partisinin yıllardan beri ordu komutanlarını milletvekili aday listesinde göstermesi ve onları milletvekili olarak Meclise sokması, ordunun politikaya uzak durması şeklinde algılanıyordu. İktidar partisinin ordu komutanlarını kendi listesinde göstermesi, ordunun politikadan uzak durması şeklinde algılanıyor, fakat aynı şeyi muhalefet partisi yaparsa, bu kez muhalefetin orduya politika soktuğu suçlaması gündeme gelebiliyordu.

Metin Toker, bu uzlaşmanın DP ve Bayar için iki yönden avantajlı olduğunu ileri sürüyor. Toker'e göre, DP, bu hamle ile, Çakmak gibi, adı hem meşrûluk temeli, hem de geniş kitleler önünde İnönü'ye rakip ve alternatif olabilecek bir "târihî kahraman" bulmuş oluyordu. İkinci olarak, Çakmak'ın bağımsız olduğu için DP içinde Bayar'a alternatif siyâsî kişilik olması olasılığı, daha baştan yok edilmiş oluyordu.[236]

Çakmak'ın DP'yi destekleyen beyanları ve DP milletvekili listesinden bağımsız da olsa aday olmayı kabûl etmesi, aslında kendisini belki de İnönü'ye alternatif tek siyâsî kişilik olarak görmesinden kaynaklanmış olabilir. Çünkü, Çakmak'ın siyâsete adım atması, elbette 1944 yılındaki "atama"nın bir sonucuydu ve İnönü'ye karşı olan tutumunun açık bir yansımasıydı. Aslında Bayar, usta bir siyâsî manevra ile, Çakmak'taki bu duyguyu siyâsî zemine ak-

235 Us, **age**, s. 679-680.

236 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 161-162.

tarmakta güçlük çekmemiş gibi görünmektedir. Toker'in son düşüncesi ise, muhtemelen pek de doğru değildi. Çünkü, eğer Çakmak kendisini İnönü'ye alternatif yegâne siyâsî kişilik olarak görüyorsa, bu takdirde İnönü'den sonra Cumhurbaşkanlığı için kendisini kaçınılmaz tek aday olarak algılıyor olmalıydı ve belki de DP listesinden aday olmasının tek nedeni de bu olabilirdi. O hâlde Çakmak, sâdece kendisi için değil, ama belki de pek çok DP üyesi ve sempatizanı için de, İnönü'den sonrası için yegâne ve müstakbel Cumhurbaşkanı adayıydı. Nitekim Âsım Us da, *Hâtıra Notları*'nda, DP'nin Çakmak'a Cumhurbaşkanlığı önerdiğini düşündüğünü yazıyor.[237]

Çakmak'ın siyâsete, hem de muhalefet partisi olan DP saflarında katılması, bir başka siyâsî geleneğin de, ama boyut değiştirmiş bir şekilde sürdüğü anlamına geliyordu. Tek-parti döneminde ordunun yüksek rütbeli komutanları, TBMM'nin ilk döneminden beri iktidar partisinin içinde yer almışlar ve bu şekilde TBMM'de de milletvekili olarak bulunmuşlardı. Ordudan emekli olarak ayrılan ünlü generallerin ilk milletvekili genel ya da ara seçiminde milletvekili seçilmeleri olağan gelişmelerden biri sayılırdı. Örneğin, 1944 yılında ordunun en üst düzeyinde bulunan yüksek rütbeli komutanların emekli edilmesi sürecinin tamamlanmasından hemen sonra, gerek emekli Orgeneral Âsım Gündüz,[238] gerekse emekli Orgeneral Fahrettin Altay,[239] milletvekili seçilerek Meclise girmişlerdi.[240]

İşte bu şekildedir ki, tek-parti döneminde ordu siyâsetten uzak tutuluyordu! Tek-parti döneminde ordunun siyâsetten uzak tutulması/kalması demek, hiçbir şekilde bir bütün olarak ordunun ve tek tek subayların ya da üst düzey ordu kademelerinin siyâsî olan herşeyden uzak kalmaları anlamına gelmiyordu. Aksine, bu anlamda ordu ve subaylar siyâsetin içindeydiler. Ordunun siyâsetten uzak kalması demek, ordunun ve tek tek subayların ya da ordu üst kademesinin, yâni yüksek rütbeli subayların iktidârın dışında ba-

237 Us, **age**, s. 679-680.

238 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 134, 361, 461-462, 497, 535, 577, 616-617, 643-644, 654 ve (Cilt: 2), s. 159, 160, 184, 237.

239 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 134, 142, 180, 461 ve (Cilt: 2), s. 294.

240 Gündüz, **age**, s. 223.

ğımsız ya da özerk bir siyâset alanı içinde vâr olmamaları anlamına geliyordu. Ordu, bir bütün olarak rejimin ve tek-parti iktidârının esas temeli ve desteğiydi. Bunun aksine düşünmek mümkün değildi. Ordunun ya da tek tek subayların ya da üst düzey ordu komutanlarının siyâset ile ilgilenmeleri demek, onların iktidâra karşı muhalefetin siyâsetine katılmaları demekti ki, bu da, esas itibâri ile ordu içinde rakip cuntaların oluşması ve birbirleri ile rekâbet etmeleri anlamına geliyordu. Bu anlamda siyâset ise kesinlikle yasaktı ve cezâya tâbiîydi. Bununla birlikte, tek-parti döneminde zâten bu anlamda bir alternatif siyâsete karışma/katılma, bildiğimiz kadarı ile zâten söz konusu olmamıştı. Cumhuriyetin ilk yıllarında TpCF'nin kurulması öncesinde, 1924 yılında, Atatürk'ün Nutuk'taki ifâdesi ile "Paşalar Komplosu", tam da bu anlama gelen bir siyâsete müdahaleydi. Ancak tek bir örnek olarak kalmıştı. Bu târihten sonra benzeri bir örnek de görülmemişti. Dolayısıyla, tek-parti döneminde ordu siyâsete kesinlikle katılmamıştı denilebilir! Ordu, iktidardan yana oldukça, bu tutum, siyâsete katılım anlamına gelmiyor, aksine ordunun temel görevini ifâde ediyordu. Yeter ki ordu bir şekilde muhalefete geçmesin...

Oysa, şimdi Çakmak, bu geleneğin aksine, muhalefet saflarında siyâsete katılıyordu. Çakmak'ın siyâsete katılması, ilke olarak geleneğe aykırı değildi. Aksine, Çakmak'ın kendisinden önceki tüm yüksek komuta kademesindeki silâh arkadaşlarının izinden gitmesinde şaşılacak bir yön yoktu. Çakmak'ın geleneğe aykırı olan tutumu, siyâsete muhalefet partisi içinde müdahalede bulunmasıydı. Bu, tek-parti dönemi normları içinde ordunun siyâsete doğrudan müdahalesi olarak yorumlanabilirdi. Ordu mensupları artık aynı siyâsî çatı altında değil, ama farklı siyâsî çatılar altında bulunacaklardı ve değişik siyâsî çatılar altında birbirlerinin alternatifi olarak mücâdele etmeye başlayacaklardı. Bu, tek-parti döneminin anlayışı çerçevesinde ordunun siyâset ile yeniden ilgilenmeye başlaması ve siyâsete bulaşması anlamına geliyordu. Tek-parti döneminin anlayışıyla ordunun siyâsetten ayrı tutulması döneminin sonuna gelinmişti ve ordu, bundan böyle artık siyâset ile içiçe olacaktı.

DP, Çakmak adı ile belki ordunun da desteğini kazanmak istemiş olabilir. Ancak bu faraziye doğru olmayabilir. Çünkü, Çakmak'ın Genelkurmay Başkanı iken ordunun alt ve orta komuta ka-

demelerinde bulunan subaylar tarafından desteklenmediği söylenmektedir.[241] Hattâ ordunun yüksek komuta kademesinde de ne ölçüde desteklendiği bir başka sorudur. Unutulmasın ki, 1944 yılından itibâren Türkiye'nin Batılı devletlerle olan askerî ittifâkı ve 1945 yılından sonra da özellikle ABD ile olan ilişkiler, ordunun yeniden yapılanması gereğini ve İkinci Dünyâ Savaşı'nda Batılı devletler nezdindeki bâzı olumsuz yargıları ve imajları ortadan kaldırma zorunluluğunu doğurmuştu.[242] Dolayısıyla da Çakmak, DP için orduda aradığı desteği bulmasına yardımcı olabilecek bir isim sayılamazdı kanısındayım... Çakmak'ın milletvekilliği adaylığı, görüldüğü gibi ordu-siyâset ilişkisini bir kez daha gündeme getiriyordu. Ancak bu konuyu ileride daha geniş ve ayrıntılı olarak ele alacağım.

Ne var ki, Fevzi Çakmak'ın DP milletvekili aday listesinde velev ki bağımsız da olsa yer alması, DP'nin bu sırada âcil ve önemli ihtiyâcı olan meşrûluk sorununun çözümüne önemli katkı sağlayabilirdi. Çakmak ismi, DP'nin siyâsî meşrûluğunu sağlayabilirdi ve en azından kamuoyu nezdinde DP'nin geçiciliğine değil, fakat kalıcılığına ilişkin önemli bir siyâsî kanıt da sayılabilirdi. Nitekim, Çakmak'ın DP saflarında siyâsete atılmasının kanımca DP açısından en önemli kazancı, DP'nin gerek iktidar ve gerekse kamuoyu nezdinde meşrûluk kazanmasında çok önemli ve kalıcı bir merhale oluşturmasıdır.

Çakmak'ın DP listesinden milletvekili adayı olmasının bir başka anlamı daha vardı. Atatürk döneminde, Atatürk CHP Değişmez Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı, İnönü âdetâ değişmez Başbakan iken, Çakmak da değişmez Genelkurmay Başkanı idi. Bayar da, en başta İktisat Vekili olarak değişik hükümetlerde görev almıştı ve 1930'lu yıllarda Atatürk'ün yanındaydı. Atatürk'ün yanında belirginlik kazanan bu üçlü, İnönü'nün Başbakanlık'tan ayrılmasından sonra görevlerini sürdürmüşlerdi. Atatürk'ün ölümünden sonra Bayar görevinden ayrılmış ve bir bakıma inzivâya çekilmişti. Çakmak ise, Atatürk döneminde olduğu gibi, Genelkurmay Başkanlığı görevine devâm etmişti.[243]

241 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 319 vd.

242 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 141-274.

243 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 23-228 ve (Cilt: 2), s. 237-238.

Şimdi artık yeni dönemde gerek Bayar, gerekse Çakmak, değişik zamanlarda da olsa, İnönü döneminde görevden uzaklaştırılmış siyâsî kişilikler olarak, tam da bu sırada İnönü'ye alternatif oluşturmak üzere harekete geçmişlerdi. Bu, bir bakıma Atatürk döneminin önde gelen siyâsî kadrolarının, gerek daha Atatürk döneminde, gerekse İnönü döneminde meydana gelen bölünmelerinin bir başka siyâsî konjontürde yeniden kendisini göstermesi olarak da kabûl edilebilir. Sonuçta bütün bunlar, Atatürk döneminde en üst düzeyde siyâsî görevlerde bulunan İnönü, Bayar ve Çakmak üçgeninde yeni bir gelişmeydi.

Atatürk'ün son döneminde İnönü Başbakanlık'tan ayrılmak zorunda kalmıştı. Ancak Bayar ve Çakmak görevlerinde kalmışlardı. Hattâ Bayar, İnönü'ye alternatif olarak Başbakan olmuştu. Atatürk'ün ölümünden hemen sonra, İnönü döneminin başlangıcında, İnönü, Bayar ve Çakmak, birlikte yine en üst siyâsî görevlerde bulunmuşlardı. Ancak, Bayar ve Çakmak, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına seçilmesinde muhtemelen kendilerine önemli rol biçiyorlardı. Ancak Bayar buna rağmen kısa zamanda görevinden alınmıştı. Çakmak ise, emekliye ayrılıncaya kadar İnönü'ye bağlı görünüyordu. Ancak somut gerçek, gerek Çakmak'ın, gerekse Bayar'ın İnönü döneminde görevlerinden alınmış olduğuydu ve bu da üçgende İnönü'yü yalnız bırakırken, yeni siyâsî koşulların elle tutulur bir sonucu olarak Bayar ve Çakmak'ı yanyana ve biraraya getiriyordu. İnönü'ye karşı Bayar/Çakmak ikilisi siyâsî alternatif olarak ortaya çıkmıştı. Bu durum bir başka önemli sonucu daha doğuruyordu: O da, Atatürk döneminde, İnönü görevinden azledilmiş olmasına karşılık, Bayar ve Çakmak'ın Atatürk'e en yakın siyâsî kişilikler olarak belirginlik kazanmalarıydı. İnönü döneminde görevlerinden azledilmiş olmaları, bu kez Atatürk'ten sonra Atatürk'e siyâsî alternatif olarak yorumlanan İnönü'ye karşı, Atatürk'ün en yakınları olarak, bir bakıma Atatürk döneminin devâmını simgeliyor olmalarıydı.

Çakmak'ın bu aşamada Bayar'a yakın siyâsî konuma geçmesi, Bayar/Çakmak/İnönü üçgeninde İnönü'nün tamâmen yalnız kalması ve Atatürk'ün siyâsî mirasının paylaşımında da önemli bir güç dengesi oluşması demekti. Bayar/Çakmak ikilisi, Atatürk'ün de, CHP'nin de siyâsi mirasının kendilerince temsil

edildiğini iddiâ edebilirdi. Bu durumda da İnönü, siyâsî alanda ve Atatürk'ün siyâsî mirası sorununda yalnız kalmaya mahkûm olurdu.

Bu formülasyon siyâsette şu anlama geliyordu: CHP ve İnönü, artık yalnızca kendilerinin Atatürk'ün ve Kemâlist ideolojinin devâmı, temsilcisi ve mirasçısı olduğunu ileri süremeyecekti. Ama aksine, DP de, Bayar/Çakmak ikilisi ile Atatürk'ün ve Kemâlist ideolojinin doğal temsilcisi ve mirasçısı olduğunu iddiâ edebilir ve iddiâsında da en az CHP ve İnönü kadar haklılık payı taşıyabilirdi. Nihâyet İnönü yalnız kalmıştı ve ayrıca zâten daha Atatürk'ün son yıllarında da yönetimden uzaklaştırılmıştı. Oysa, Atatürk'ün önde gelen yöneticileri olan Bayar ve Çakmak ise bu dönemde görevlerinde ve Atatürk'ün yanında kalmışlardı. Onları değişik zamanlarda da olsa görevlerinden alan bizzat İnönü idi. Tıpkı Atatürk'ün diğer siyâsî yakınlarını da görevden alanın İnönü olması gibi... O hâlde Atatürk'ün gerçek siyâsî mirasçılarının İnönü tarafından görevden alınan eski siyâsî kadrolar olduğu rahatça ileri sürülebilirdi. Yâni ne bizzat İnönü'nün, ne de İnönü'nün göreve getirdiği siyâsî kadroların Atatürk'ün gerçek mirasçıları olmadığı söylenebilirdi. Bu durumda Atatürk'ün siyâsî mirasçıları parçalanmıştı. Miras dâvâsı, tek-parti döneminin kapalı kapılar ardında yapılan gizli-kapaklı ve daha ziyâde dedikoduya dayanan, ama en önemlisi kamuoyuna kapalı bir siyâsî süreç olmaktan hızla çıkmış ve aksine kamuoyunun gözleri önünde gerçekleşen ve kamuoyunun da hakem olabileceği bir siyâsî sürece dönüşmüştü. Bu ortamda Bayar/Çakmak ikilisinin, yakın siyâsî geçmişi ve siyâsî geçmişlerini ortaya koyarak, Atatürk'ün gerçek siyâsî mirasçılarının kendilerini tasfiye eden bu siyâsî kadro, yâni İnönü ve CHP olmayıp, bizzat tasfiyeye uğrayan siyâsî kadro, yâni kendileri olduğunu ileri sürmemeleri için hiçbir neden yokmuş gibi görünüyordu. Aksine, İnönü, bizzat Atatürk ile çatışmış ve Atatürk'ün siyâsî kadrosunu tasfiye etmiş bir siyâsî önder olarak, belki de bir bakıma bizzat Atatürk'ü tasfiye etmek istemişti. Yâni Bayar/Çakmak ikilisine göre, İnönü, Atatürk'ün doğal siyâsî mirasçısı olan Şef değil, aksine Atatürk'e alternatif oluşturmaya çalışan bir siyâsî kişilikti. Yâni Ebedî Şef'in yanında ve arkasında değil, fakat Ebedî Şef'e karşı Millî Şef idi. Oysa, Atatürk döneminin İnönü

tarafından siyâsî tasfiyeye uğramış siyâset kadroları, artık yeniden siyâsî alana geri dönmüşlerdi ve İnönü'ye karşı(n) Atatürk'ün gerçek siyâsî mirasçıları olarak Atatürk'ü ve Kemâlist ideolojiyi temsil edebilirlerdi.

Tabiî yukarıda ana hatlarını ve psikolojisini tasvir etmeye çalıştığım bu siyâsî tablonun kesin ve keskin çizgiler ile oluştuğunu ileri sürmek mübâlâğâ olur. Aksine, bu siyâsî tablo, büyük ölçüde sisler içinde bir görüntüye sâhipti ve belki de keskin çizgilerle oluşması, her iki taraf açısından da arzu edilir bir durum değildi. Çünkü, bu tablo, hiçbir zaman olanca açıklığı ile siyâsî gündemi işgâl etmeyecektir. Buna karşılık, zaman zaman, bu açıklıkta olmasa da, her iki taraf da, yukarıda tasvir etmeye çalıştığım bu ortak siyâsî geçmişi anımsatacak ve zaman zaman da buradan hareketle siyâsî imâlarda ve dokundurmalarda bulunacaktır.

5. '46 SEÇİMLERİ

Ünlü '46 seçimleri 21 Temmuz günü yapılır. Bu seçimin en büyük özelliği, Cumhuriyet târihinde yapılan ilk tek dereceli milletvekili genel seçimi olmasıydı. Ama bir başka özelliği daha vardı ki, o da, yine Cumhuriyet döneminde birden fazla partinin katılabildiği ilk milletvekili genel seçimi olmuş olmasıdır. Hatırlanacağı gibi, ne TpCF ve ne de SCF, faaliyet gösterebildikleri kısa süre içinde bir milletvekili genel seçimine katılabilme imkânına sâhip olmuşlardı. Bu bakımdan '46 seçimleri, pek çok özelliğinin yanında, sâdece bu iki bakımdan da üzerinde durulmayı gerektiren bir seçimdir.

Seçim öncesinde DP, son âna kadar yönetimin seçimlere olan müdahaleleri üzerinde kamuoyuna bilgi vermeye devâm etmişti. "İkinci parti", iktidar partisinin hükümet ve devlet olanaklarını bütünüyle kendisi lehine kullanmaya çalıştığını, muhalefet üzerinde her türlü baskıda bulunmaktan da kaçınmadığını dile getiriyordu. DP, bir bakıma kendisine taahhüt edilmiş olan seçim güvenliğine riâyet edilmemiş olduğunu dramatik bir üslûpla dile getiriyordu. Bu şikâyetler, aslında onbeş yıl önce SCF tarafından dile getirilenlerin neredeyse aynısıydı. Aradan geçen bunca zaman-

dan sonra seçim tecrübesi olduğu yerde kalmıştı. Seçim günü de bu türden şikâyetler sürecektir.[244]

DP, öncelikle teşkilâtının oluşumunu engellemek için yapılan baskıları ve müdahaleleri kınıyordu. DP'nin müteşebbis heyetleri içinde yer almak isteyenler, üstü kapalı bir şekilde çeşitli etki, baskı, müdahale, tehdit ve zorla karşılaşıyorlardı. Pek çok kişi, daha işin başında pabucun pahalı olduğunu görmüş ve vazgeçmişti bile... Direnenler ise, meslekleri ve iş hayatları ile ilgili türlü zorluklarla karşılaşıyorlardı. "İkinci parti"de yer almak, sâdece siyâsî değil, fakat aynı zamanda medenî cesâret sâhibi olmayı gerektiyordu ve bu herkeste yoktu. DP için çalışanlar için de aynı güçlükler söz konusuydu. Seçim propagandası çalışmalarına katılanlar mimleniyorlardı. Gâyet organize bir şekilde gerçekleşen karşı propagandaya göre, "ikinci parti"nin âkıbeti hâlâ belirsizdi ve bu mâcerâya iştirâk edenler daha önceki siyâsî tecrübeleri hatırlamalıydılar. Geçmişte muhalefete katılanların başına gelenlerin aynısının kendi başlarına da gelmemesi için hiçbir neden yoktu. Kimse bunun için güvence veremezdi.

Seçim sürecinde ise, muhalif kimlikleriyle bilinenler seçmen kütüklerinde yer alamamış olduklarını görüyorlardı. Oy vermeye giden pek çok muhalif, isimlerini seçmen kütüklerinde bulamadıklarından oy kullanma imkânına sâhip değildi. Seçim kütüğünde yer alsalar dahi pek çok kişi, oy verme günü geldiğinde sandığa yaklaşmamak için uyarılmıştı. Hattâ zaman zaman tehdit ve zor söz konusuydu. Sandığa gidip oy kullanmak ayrı bir cesâret işi hâline gelmişti. Bunu başaranlar da, nihâyet sandık kurulunun önünde "ikinci parti"nin pusulasını ricâ etmek zorundaydılar. Oylar, açıkta ve herkesin gözü önünde kullandırılıyordu. Medenî cesâret sâhibi olanlar için "ikinci parti"nin oy pusulasını istemek mümkündü. Ancak daha sonrası için neler olacağını kimse tabiî ki bilemezdi!

---

244 21 Temmuz seçim gecesinin ilk elden canlı ve dramatik bir anlatımı için bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 172-176. Kenan Öner, anılarında, seçim gününü ve seçim sırasında yapılan usûlsüzlükleri canlı bir üslûpla anlatıyor. Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 111-191. Aynı konuda ayrıca bkz. Kıran, **age**, s. 107-120. Ayrıca, Celâl Bayar'ın seçimden sâdece bir gün önce, 20 Temmuz'da basına yaptığı ve bir gün sonraki seçimde daha şimdiden meydana gelmeye başlamış olan usûlsuzlüklere dikkat çeken açıklaması için bkz. **Celâl Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri**, s. 43; **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 24.

Seçimin asıl kritik noktası ise, oy verme işlemleri sırasında değil de, oy kullanma süresinin tamamlanmasından sonraydı. Bu aşamada, seçim komisyonlarında ve seçim kurullarında görevli olan kişiler, herkesin gözü önünde verilmiş oyları, hiçbir gözlemcinin bulunmadığı kapalı kapılar ardında sayarak, sayım sonuçlarını seçim tutanakları hâline getiriyorlar ve sayıldığına hükmedilen oylar da imhâ edildiğinden, geriye yalnızca bu tutanaklar kalıyordu. Bu, tabiî ki, seçim yasasına uygun bir işlemdi. Tek sorun, zâten sandıklara girmesi hayli zorlaştırılmış olan muhalefete mensup oyların tutanaklar sâyesinde iktidar hesâbına yazıldığına ilişkin sonu gelmeyen ihbar ve şikâyetlerdi. İddiâlara göre, "ikinci parti"nin oyları iktidar partisinin hesâbına yazılmıştı!

Nitekim seçimden sâdece birkaç gün sonra *Cumhuriyet* gazetesi şunları yazacaktır: "Bizim oyları tasnif ve ilân için tuttuğumuz hareket tarzının tatmin edici olmadıktan başka sinirleri bozacak derecede üzücü ve çok ağır..." Gazete, seçim sonuçlarının, seçimden üç gün sonra, ancak 24 Temmuz sabahı ilân edildiğini de belirterek, bir başka noktaya işâret ediyordu: "Bu sâyede halk, kendi reyi ile oynanmış olduğuna dâir içinden geçebilecek bir şüpheden..."[245]

Seçim sonuçları

Seçim sonucunda, ilk hesaplamaların tamamlanmasından sonra, CHP'nin 395 ve DP'nin de 66 milletvekilliği kazandığı açıklanacaktır. Bu arada, bağımsızlar da yedi milletvekilliği kazanmışlardı.[246] DP milletvekillerinden dördü parti listesinden bağımsız ola-

245 **Cumhuriyet**, (25.7.1946).

246 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 65-66; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 340; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 89; Burçak, **Türkiye'de Millî İrâdenin Zaferi**, s. 12; Eroğul, **age**, s. 18; Timur, Çok-Partili Hayâta Geçiş, s. 54; Ilıcak, **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor**, (Cilt: 2), s. 623; Giritlioğlu, **age**, (Cilt: 1), s. 196; Kongar, **age**, s. 155; Nâbi, **age**, s. 32; Nutku, **age**, s. 30; Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 437. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (24-25.7.1946).

CHP'den milletvekili adayı olan eski milletvekillerinin seçimi yitirmesi üzerine iktidar bir başka formül bulacaktır: Bu çerçevede Mazhar Müfit Kansu'nun seçimi yitirmesi üzerine Ziraat Bankası İdâre Meclisi üyeliğine atanmasına ilişkin bir gazete haberi için bkz. **Cumhuriyet**, (3.8.1946). Yine seçimi yitiren CHP eski milletvekili ve **Ulus** gazetesi yazarı Ahmet Şükrü Esmer de, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü'ne atanacaktır. **Vatan**, (7.8.1946). **Vatan** gazetesi de, CHP'nin yeniden milletvekili adayı olarak göstermediği eski milletvekillerine 3.000'er TL verdiğine ve bu kişileri memuriyete alacağına ilişkin bir haber yayınlamıştı. **Vatan**, (17.8.1946). Bir süre sonra, CHP'den milletvekili adayı olup da yeniden seçilemeyen eski milletvekillerinden bir kısmı, gerçekten de Ziraat Bankası İdâre Heyeti üyeliğine getirilecektir. Ziraat Bankası İdâ-

rak seçilmişti. İki DP milletvekili ise iki ilden seçildiğinden, bir tânesini tercih etmek zorundaydı. Bu bakımdan DP, iki üyelik birden yitirmiş oluyordu. Buna Fevzi Çakmak'ın durumunu da eklemek lâzım gelir. O da iki yerden birden seçilmişti ve tercihte bulunmak durumundaydı.

Seçimin resmî sonucu; 462 toplam üyeden CHP'nin 397, DP'nin 62 ve bağımsızların da 3 üyeliği ile tamamlanacaktır. Belirtilmesi gerekir ki, DP'nin kazandığı 65 üyelikten üçü birden fazla ilden seçilen adaylıklara kurban gitmişti. CHP 60 ilde kazanmıştı. Üç ilde ise (Afyonkarahisar, Çanakkale ve İçel) seçimi kaybetmiş ve hiç üyelik kazanamamıştı. DP sâdece onbir ilde üyelik kazanabilmişti (Afyonkarahisar, Çanakkale, Edirne, Eskişehir, İçel, İstanbul, Kastamonu, Kayseri, Kütahya, Muğla ve Sinop). Görüldüğü gibi, DP, yoğun olarak batı illerinde kazanmıştı. CHP 49 ilde tüm üyelikleri kazanırken, DP sâdece üç ilde bu başarıyı gösterebilmişti. Onbir ilde (Burdur, Denizli, Edirne, Eskişehir, İstanbul, Kastamonu, Kayseri, Kütahya, Maraş, Muğla ve Sinop) karma listeden üyelikler belirlenmişti. CHP ile DP, bu illerde neredeyse yarı yarıya üyelik kazanmışlardı. DP sâdece dokuz ilde birinci olmayı başarabilmişti. Sonuçta, CHP 60 ilde 397; DP onbir ilde 65 ve bağımsızlar da üç ilde 3 üyelik elde etmişti. Yeni seçilen kadın üyelerin tamâmı (dokuz kişi) CHP adayıydı. Yeni mecliste 172 CHP milletvekili ilk kez seçilmişlerdi. Buna karşılık, DP ile CHP'li üyelerin eğitim seviyeleri neredeyse eşitti. Üyelerin dörtte üçü yüksek eğitim görmüştü. DP'li üyelerin gözle görülür oranda gençlerden oluştuğu dikkat çekiyordu.[247]

Dönemin gazete koleksiyonları, seçim sonuçlarının açıklanmasının ne denli sağlıksız koşullar içinde yapıldığını gösterir. Gazeteler, kendi istihbârat koşullarına göre, değişik milletvekili sayıları yayın-

---

re Meclisi Başkanlığı'na Muhlis Erkmen, üyeliklerine de, daha önce de gördüğümüz gibi, Kemâl Gedeleç, Şükrü Ali Ögel ile emekli general Nâci Eldeniz tâyin edileceklerdir. **Vatan**, (29.10.1946). CHP Müstakil Grubu eski Başkan Vekili Ali Râna Tarhan da, yine bu sırada, seçimi yitirmiş eski bir milletvekili olarak, Merkez Bankası İdâre Heyeti Başkanlığı'na getirilecektir. **Vatan**, (26.10.1946).

Bu atamalar bize iktidar partisinden olup da seçimi yitirmiş eski milletvekillerine prestijli yüksek kamu yöneticilikleri sağlamanın tam da bu sırada ve '46 seçimlerinden hemen sonra başladığını gösteriyor. Bu geleneğin kurucusunun da CHP olduğu hemen görülmektedir. CHP, anlaşıldığı kadarı ile, seçimi yitirmiş eski milletvekillerine yeni iş bulmak gibi bir işlev ve görevi olduğu kanısındaydı ve bunun için de elinde bulundurduğu iktidardan yararlanarak kamusal makamları kullanıyordu.

247 Tuncer, **age**, s. 81-82, 89 ve 100-103. Yeni meclisin üyeleri için bkz. Tuncer. **age**, s. 256-279.

lıyorlardı ve rakamlar birbirini tutmuyordu. DP'nin milletvekilliği kazanabildiği iller, Afyon, Bilecik, Bolu, Burdur, Çanakkale, Edirne, İçel, İstanbul, Kayseri, Kastamonu, Muğla ve Sinop idi.[248] Oysa, DP'nin iddiâsına göre, DP 279 ve CHP de yalnızca 186 milletvekilliği kazanmıştı.[249] Aradaki bu muazzam farkı açıklamak ise mümkün değildi. Seçimlerden önce DP yanlıları, örneğin Emrullah Nutku, DP'nin yüzden fazla milletvekili çıkarabileceğini tahmin ediyordu. Nutku, günlüğüne şunları yazmıştı: "DP, bugünkü kadrosu ile elbet[te] iktidâra gelemez. Zâten buna hazır da değildir."[250] *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan bir habere göre, DP yanlıları, DP'nin 120 ilâ 150 milletvekilliği kazanacağı kanısındaydılar.[251] Cihat Baban, yıllar sonra, "eğer [Cumhuriyet] Halk Partisi müfettişleri İnönü'den aldıkları direktifi aynen yerine getirmiş olsaydılar, (...) Demokratlar, belki [de] 110 veyâ 120 kişi ile girecekler [ve] iktidar, yine [Cumhuriyet] Halk Partisi'nde kalacaktı" şeklinde yazacaktır.[252] CHP'liler ise, DP'ye ancak 50 milletvekilliğini uygun bulmuşlardı.[253] Nitekim Kâzım Karabekir de aynı kanıdaydı.[254] Diğer yandan, Atina Radyosu'nun bir haberine göre, DP kaynakları, 80'den fazla milletvekili çıkaracaklarını umuyorlardı.[255] İlginç olan nokta, bu rakamlar, hatırlanacağı gibi, SCF'ye verilmesi uygun görülen, fakat hiçbir zaman gerçekleşmeyen milletvekili sayısına bir hayli yakındı.[256] Diğer yandan, Anadolu Ajansı ile radyo, seçim gecesi yaptıkları yayında, CHP'nin 249 ve DP'nin de ancak 12 milletve-

248 Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 89.

249 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 65-66; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 340; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 92-93; Bayar, **Başvekilim Menderes**, s. 62; Ilıcak, **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor**, (Cilt: 2), s. 623. DP'nin Ankara/Çankaya ilçesi ile İstanbul'daki seçim sonuçlarına ilişkin oy rakamları için bkz. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 319-320. Cihat Baban ise, İstanbul'da DP listesinden bağımsız milletvekili adayı olarak kazandığı oylar dışında, MKP'nin de adayı olarak 20.000 civârında oy almıştı. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 321-322. Ayrıca bkz. Us, **age**, s. 682.

250 **Nutku, age**, s. 29-30.

251 **Cumhuriyet**, (21.7.1946).

252 **Baban, age**, s. 291. Nimet Arzık da anılarında 100 rakamını telâffuz ediyor. Nimet Arzık, **Tek At Tek Mızrak**, (Cilt: 2), s. 45.

253 **Cumhuriyet**, (21.7.1946).

254 **Baban, age**.

255 **AT**, Sayı: 152, (Temmuz 1946).

256 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 259-264.

killiği kazandığını açıklamışlardı.[257] Bu arada, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi de 16.000'den fazla oy almıştı.[258]

İstanbul'daki seçim sonuçları ancak 24 Temmuz akşamı açıklanabilmişti.[259] *Vatan* gazetesi, bu duruma dikkat çekiyor ve seçim sonuçlarının İstanbul'da ancak iki gün ve üç gece sonra açıklanabildiğini yazıyordu.[260] Bu gecikme elbette seçim sonuçlarına gölge düşürmüştü. Bu sırada DP İstanbul İl İdâre Heyeti Başkanı Kenan Öner, bizzat İstanbul Vâlisi ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar nezdinde çeşitli girişimlerde bulunuyordu. Samet Ağaoğlu, Öner'in bu girişimini şöyle anlatıyor:

> "21 Temmuz seçimlerinden sonra sonuçların ilânı biraz gecikince Kenan Öner, yanına bâzı arkadaşlarını [da] alarak vâliye gitti. [Lütfi] Kırdar'ın yanında Hüseyin Câhit Yalçın, Hamdullah Suphi Tanrıöver, general Cemil Câhit Toydemir ve Recep Peker [de] vardı. Kenan [Öner] Bey, seçim neticelerinin hâlâ ilân edilmediğini, halkın galeyan hâlinde olduğunu, bundan doğacak sorumluluğun vâlinin şahsına

257 **Cumhuriyet**, (22.7.1946).

258 Tunaya, **age**, s. 702.

259 Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 326; Nâbi, **age**, s. 30-31.
Elbette İstanbul'daki seçim çok önemliydi. Unutulmasın ki, bu dönemde **Türkiye'de kentleşme oranı** yalnızca % 25 idi! Üstelik bu oran 1927 yılındaki oranla aynıydı! Bkz. Ömer Celâl Sarç, "Türkiye'de Sehirleşme Temâyülleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 9, No: 1-2, (Ekim 1947-Ocak 1948). Sâdun Aren'in bir yazısından daha ayrıntılı bilgiler de edinmek mümkündür. Buna göre; 1927 yılında bu oran % 16 iken, 1945 yılında sâdece % 18 idi. Oysa İspanya'da bu oran 1940 yılında dahi % 50'ye yaklaşmıştı bile... Bkz. Sâdun Aren, "Şehirleşme Hareketleri", **SBFD**, Cilt: IV, Sayı: 1-2 ve 3-4, (1949), s. 332-346. Ernst Reuter de, bir makâlesinde bu konuda şunları yazmaktadır: "Biz nüfûsu 10.000'den fazla olan yerlerin gelişmesini karşılaştırmakla yetineceğiz. Bütün bu yerleri şehir saymanın doğru olup olmayacağı ayrıca münâkaşa edilebilir. (...) Nüfûsu 10.000'den aşağı olan hiçbir yer şehir mefhumuna giremez. Herhâlde 10.000 nüfus sayısı, Türkiye için hiç zorlanmadan şehir nüfûsunun en aşağı haddi olarak kabûl edilebilir. Ve ancak nüfus sayısı 10.000'i aştıktan sonra şehirden bahsetmek mümkün olur. Nüfûsu 10.000'i aşan heryerin hakiki bir şehir olamayacağını sözlerimize eklemeliyiz. Fakat 10.000 nüfustan itibâren çeşitli bakımlardan şehirleşmenin başlaması mümkündür." Reuter'e göre, Türkiye'de 10.000'den yukarı 99 yerleşim birimi bulunmaktaydı. 99 birimin 45'i il ve 54'ü de kazâ merkeziydi. 1945 yılında nüfus 19.000.000'a yakın iken, bu 99 birimde yaşayan nüfus 3,5 milyona yakındı. Bu hesaplamadan da kentleşme oranı tıpkı Aren gibi % 18 olarak bulunmaktadır. Üç büyük ilde toplam nüfus oranı % 6,5'un biraz üzerindeydi. Altı orta büyüklükte kentte ise bu oran % 2,5'a yakındı. Otuz büyük kasabada bu oran % 5'e yakınken, 60 orta boy kasabada yine aynıydı. Bir fikir verebilmek için biraz rakamlar da ilâve etmek yararlı olabilir: İstanbul'da nüfus 845.000, İzmir'de 200.000 ve Ankara'da da 227.000 idi. Orta büyüklükte kent sayılabilecek olan Adana'da 100.000, Bursa'da 86.000, Eskişehir'de 80.000, Gâziantep'te 62.000, Konya'da 59.000 ve Kayseri'de de 58.000 idi. Erzurum'un nüfûsu 52.000, Sivas'ınki 45.000, Diyarbakır'ınki 41.000, Samsun'unki 38.000, Mersin'inki 33.000, Manisa'nınki 32.000, Antalya'nınki 25.000, Aydın'ınki 18.500, Siirt'inki 16.000, ve Giresun'unki ise 12.500 idi. Bkz. Ernst Reuter, "Şehirlerimizin Nüfus Gelişmesi", **Siyâsal Bilgiler Okulu Dergisi**, Cilt: I, Sayı: 4, (1946), s. 775-790.

260 **Vatan**, (24.7.1946).

âid bulunacağını, gecikmenin hiç değilse bâzı [Cumhuriyet] Halk Partisi adaylarını kazandırmak isteğinden ileri geldiğini sert bir dille söyledi. Kırdar'ın 'Beni tehdit mi ediyorsun?' demesi üzerine de, 'İstediğiniz mânâya alabilirsiniz' cevâbını vererek odadan çıktı. Ertesi günü ilân edilen seçim neticelerine göre, Demokrat Parti adaylarından dördünün oyları, yolsuzluk bahanesi ile yok sayılarak, Toydemir, Peker, Tanrıöver ve Yalçın seçilmiş gibi gösterilmişlerdi.

Kenan Öner, bu sefer bu dört kişiye açık bir mektup yazarak gazetelere gönderdi. Sıkıyönetim [Komutanlığı] yayınlatmadı. Bunun üzerine mektubu İzmir'de **Demokrat İzmir** gazetesine yollayarak neşretti. Bu mektupta, dört [Cumhuriyet] Halk Partili milletvekiline çalınmış oylarla milleti temsilden utanıp utanmadıklarını soruyor ve çekilmelerini teklif ediyordu."[261]

Basında da seçim sonuçlarına ilişkin farklı oy rakamları yayınlanıyordu: *Cumhuriyet* gazetesi, Edirne'de CHP'nin yaklaşık olarak 31.000 ilâ 32.000, DP'nin ise 30.000 oy aldığını yazıyordu. Aynı rakamlar, yine yaklaşık olarak, sırası ile Aydın'da 22.000 ve 32.000 ilâ 34.000 idi. İzmir'de ise, 24.000 ve 42.000 idi. İzmir'in merkez ilçesinde DP oyların % 80'ini almayı başarmıştı. Gazeteye göre, İzmir'de Yahudiler DP'yi desteklemişlerdi.[262] Zonguldak'ta rakamlar 84.000 ve 36.500 idi. Samsun'da 70.000'e karşı 54.300 idi. Bolu'da 47.000 ilâ 56.000'e karşılık 6.000 idi. Bursa'da 105.000 ve 71.500 idi. Eskişehir'de 33.000'e karşılık 42.000 ilâ 45.000 idi. Afyon'da ise 45.000'e karşılık 53.000 ilâ 58.000 idi. Ankara'da DP, 138.000 ilâ 150.000 oy kazanan CHP'den yaklaşık 40.000 oy az alabilmişti. İstanbul'da en çok oyu, yaklaşık olarak 200.000 ile Fevzi Çakmak kazanmıştı. CHP, İstanbul'da seçimi yitirmiş ve yalnızca beş milletvekilliği kazanabilmişti.[263]

Vatan gazetesi ise, İzmir'de DP'nin yaklaşık olarak 56.000 ve CHP'nin de yine yaklaşık olarak 22.000 oy kazandığını haber veriyordu.[264] CHP 1946 İzmir il kongresi sırasında yapılan bir açık-

261 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 79-80.

262 Bu pek de şaşırtıcı ve yeni bir gelişme sayılamazdı. Nihâyet SCF zamânında da muhalefet partisi belediye seçimlerinde İstanbul'da 13 ve İzmir'de de 4 gayri müslim adaya yer vermişti. İstanbul'daki adayların altısı Rum, dördü Ermeni ve üçü de Yahudi idi. Dolayısıyla gayri müslimlerin DP adaylarını desteklemesi olağan sayılırdı. Rıfat Bali, "1930 Yılı Belediye Seçimleri ve Serbest Fırka'nın Azınlık Adayları", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 167, (Kasım 1997).

263 **Cumhuriyet**, (24.7.1946).

264 **Vatan**, (22.7.1946).

lamadan öğrenmek mümkündür ki, CHP, İzmir'de DP'yi 15.000 oy fark ile geçmiş ve seçimi kazanabilmişti. Ancak Bergama'da DP 15.000 oy alırken, CHP yalnızca 5.000 oy kazanabilmişti.[265] *Vatan* gazetesi, seçimden sâdece bir gün sonra yayınladığı bir haberde, DP'nin Kütahya, Kayseri, İzmit, Adapazarı, Ankara, İçel, Eskişehir ve Samsun'da seçimi kazandığını duyuruyordu. Mersin'de CHP yaklaşık olarak 8.000 ve DP de yine yaklaşık olarak 5.700 oy almıştı. Gazetenin seçimden sâdece bir gün sonraki bir haberinde de, DP'nin 75 ilâ 109 ya da 70 ilâ 80 milletvekilliği, CHP'nin ise 327 ilâ 356 milletvekilliği kazandığı belirtiliyordu. *Vatan* gazetesi, seçimden ancak üç gün sonra CHP'nin 396, DP'nin 62 ve bağımsızların da yedi milletvekilliği kazandığını duyurabilecektir. Bu haber de ertesi gün CHP'nin 395, DP'nin 66 ve bağımsızların da dört milletvekilliği kazandığı şeklinde düzeltilecektir.[266] *Ulus* gazetesi, seçimden günler sonra, CHP'nin 397, DP'nin 56 ve bağımsızların da 8 üyelik kazandığını ilân edecektir.[267]

İstanbul'da bağımsız adaylardan Rauf Orbay 14.021, Nihâl Atsız 1.438 ve Ali İhsan Sâbis de 1.144 oy alabilmişti.[268] Sâbis, en az oy alan bağımsız adaydı. Bir başka sonuç da, Etyemez Câmii imamı ve İstanbul bağımsız milletvekili adayı Şemsettin Yeşil'in 1.398 oy elde etmesiydi.[269]

Âsım Us, Hâtıra Notları'nda, CHP'nin İstanbul'da seçimi kaybetmesini şöyle yorumluyordu:

> "İstanbul'da seçim [Cumhuriyet] Halk Partisi aleyhine çıkmıştır. Bunun sebebi, Mareşal [Fevzi Çakmak]'ın adı ile Türklerin ikiye ayrılması [ve] Ermeni, Rum [ve] Yahudi az[ın]lıkların Varlık Vergisi'ni vesile tutarak ve ırkî muhalefete geçerek Demokratlar [Demokrat Parti] tarafına iltihak etmiş bulunmasıdır."[270]

CHP İstanbul vilâyeti 1946 yılı kongresinde ise, bir delege, İstanbul'da seçim sırasında DP lehine çalışan pek çok kişinin aslın-

265 **CHP 1946 İzmir İl Kongresi**, s. 17 ve 55.

266 **Vatan**, (22-26.7.1946).

267 **Ulus**, (12.8.1946)

268 **Cumhuriyet**, (27.7.1946).

269 **Ulus**, (27.7.1946).

270 Us, **age**, s. 681. Mâliye Bakanlığı'nın Varlık Vergisi'nin iâde edilmeyeceğine ilişkin resmî açıklaması, belki de bu tür propagandalara karşı biraz da geç kalmış bir tepkiydi. **Cumhuriyet**, (15.12.1946).s Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 215.

da CHP üyesi olduğunu ileri sürecektir.[271]

Bizzat *Ulus* gazetesi, DP'nin Afyon, Eskişehir ve İçel'de seçimi kazandığını açıklıyordu. Gazetenin haberine göre DP İstanbul'da da öndeydi. İzmir'in merkez ilçesinde DP oyların % 60'ını elde etmişti. Fakat İzmir'de CHP buna rağmen seçimi kazanmıştı. İzmir'de CHP yaklaşık olarak 114.500 ilâ 117.000 oy almıştı. DP ise yine yaklaşık olarak 99.000 ilâ 103.000 oy kazanmıştı. Aydın'da ise CHP yaklaşık olarak 57.000 ilâ 62.000 ve DP de yine yaklaşık olarak 19.500 ilâ 35.000 oy almıştı. Aydın'da seçimi CHP yaklaşık olarak 24.000 oy farkla kazanmıştı. Tekirdağ'da ise DP oyların sâdece % 10'unu elde etmişti. *Ulus* gazetesi, seçimden sâdece bir gün sonra, CHP'nin 46 ilde seçimi kazandığını açıklayacaktır. Seçimden iki gün sonra aynı gazete, toplam 62 ilde CHP'nin 391 ve DP ile bağımsızların da 47 üyelik kazandıklarını bildiriyordu. Bağımsızlar sâdece dört üyelik kazanabilmişlerdi. Bu üyelikler, Burdur, Denizli, Maraş ve Kastamonu'dan elde edilmişti. İstanbul'da CHP 5, DP 15 ve bağımsızlar da 3 üyelik elde etmişlerdi. CHP İstanbul milletvekili adayları arasında Kâzım Karabekir, Recep Peker, Hüseyin Câhit Yalçın, Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Cemil Câhit Toydemir seçimi kazanmışlardı. *Ulus* gazetesine göre, İstanbul'daki seçimde Fevzi Çakmak 194.833, Celâl Bayar 186.345, Fuat Köprülü 182.816, Adnan Adıvar 182.826 ve Refik Koraltan da 181.682 oy almışlardı. Buna karşılık, Kâzım Karabekir 169.982, Recep Peker 168.552, Hüseyin Câhit Yalçın 167.982, Hamdullah Suphi Tanrıöver 167.354 ve Cemil Câhit Toydemir de 166.577 oy elde etmişlerdi. Seyhan'da ise CHP yaklaşık olarak 47.000 ilâ 72.000 oy, DP de yine yaklaşık olarak 39.000 oy kazanmıştı. Buna karşılık seçime bağımsız aday olarak katılan Remzi Oğuz Arık[272] yaklaşık olarak 29.500 oy almıştı. MKP'nin oyu ise yalnızca 750 idi. DP'nin Bursa milletvekili adayları arasında yer alan Celâl Bayar, CHP'nin en az oy alan milletvekili adayının 35.000 oy gerisinde kalmıştı. Bursa'da CHP yaklaşık olarak 105.000 ve DP de yine yaklaşık 71.500 oy almışlardı. Bursa'nın merkez ilçesinde CHP yaklaşık olarak 32.000 ve DP de yaklaşık olarak 25.500 oy kazanmıştı.[273]

271 **CHP İstanbul Vilâyeti 1946 Yılı Kongresi Zabtı**, s. 63.

272 Remzi Oğuz Arık, bu sırada profesördü.

273 ***Ulus***, *(23-25.7.1946)*.

Kısa bir süre sonra Siirt milletvekili Ali Rızâ Esen, TBMM'de yaptığı bir konuşma sırasında, İzmir'de CHP'nin 136.000 ve DP'nin de 101.000 oy kazandığını açıklayacaktır. Esen'e göre, İstanbul'da CHP'nin oyu 168.000 iken DP'nin 199.000 olmuştu.[274]

CHP'den yeniden milletvekili adayı olup da seçilemeyen milletvekilleri arasında, Ali Çetinkaya, Selâhattin Batu, Reşat Nûri Güntekin, Fatma Memik, Mazhar Müfit Kansu, Yavuz Abadan, Süreyyâ Anamur, Ahmet Şükrü Esmer, Ziyâ Karamürsel, Refet Bele, Yahyâ Kemâl Beyatlı, Muhittin Üstündağ, Mekki Hikmet Gelenbeğ, Şükrü Ali Ögel, Ali Râna Tarhan, Avram Galanti, Nâkiye Ergün, Berç Türker, Besim Atalay, Muhlis Erkmen, Alaattin Tiritoğlu, Vedit Uzgören, İzzettin Çalışlar, Cemâl Karamuğla ve Hüsnü Kitapçı da bulunuyordu.[275]

Seçimden sâdece üç gün sonra Nihat Erim, CHP'nin seçim sonuçları karşısındaki resmî tepkisini *Ulus* gazetesinde kısaca şöyle dile getirecektir: "Son seçimin şehirlerimizin ve bâzı kasabalarımızın [Cumhuriyet] Halk Partisi'nden ayrılma temâyülünde olduklarını meydana çıkarmış olduğu da gizlenemez."[276] Erim, ertesi gün yine *Ulus* gazetesinde, bir kez daha kent ve kasabaların CHP aleyhinde oy kullandıklarını yineliyordu. Erim, bu yazısında aydınların da CHP'ye oy vermediklerini belirtiyordu.[277] Erim, oysa 21 Temmuz günü günlüğüne şunları yazmıştı: "Akşam partide neticeler hakkında ilk haberleri alıyoruz. İlk haberler her taraftan kötü geliyor. Şehirlerde kaybediyoruz."[278]

Ancak basında yayınlanan seçime ilişkin tüm tartışmalar 24 Temmuz'da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca yasaklanacaktır.[279] İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Âsım Tınaztepe,

---

274 **TBMM TD**, Dönem: 8, Toplantı: 2, Cilt: 12, 81. Birleşim, (3.7.1948).

275 **Vatan**, (25.7.1946). Ayrıca bkz. Levi, **age**, s. 151-152.
CHP Genel Sekreterliği'nin 1 Ağustos 1946 târihli genelgesinde "bu seçimlerde bâzı yerlerde kaybettik; *fakat büyük bir çoğunluğu kazanmış* bulunuyoruz" deniliyordu. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/6 30 36].

276 Nihat Erim, "23 Yılın Hesâbı 1", **Ulus**, (25.7.1946).

277 Nihat Erim, "23 Yılın Hesâbı 2", **Ulus**, (26.7.1946).

278 Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 62.

279 Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 330-331; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 92; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, 178-179; Timur, **Çok-Partili Hayâta Geçiş**, s. 55; Nâdi, **age**, s. 293. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (25.7.1946); **Vatan**, (25.7.1946)

sıkıyönetim bildirisinde, seçim sonuçlarına ilişkin kuşku uyandırıcı ve huzur bozucu yayınlar yapıldığından şikâyet ediyor ve tahriklerin sona erdirilmesini istiyordu.[280] Hattâ bu tür uyarıları yeterince ciddîye almayan *Yeni Sabah* ve *Gerçek* gazeteleri, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 25 Temmuz'da süresiz olarak kapatılmışlardı bile...[281] Diğer yandan, bizzat Bayar'ın seçimlere ilişkin demeci, sıkıyönetim yasağı nedeni ile basında yer bulamamıştı.[282] Hilmi Uran, sıkıyönetimin uygulamalarını anılarında şöyle anlatıyor: "Nihâyet [Recep] Peker Hükûmeti'nin sabrı tükenmişti ve muhalefete karşı ilk celâdetini göstererek, İstanbul ile havâlisinde elyevm mer'iyette bulunan örfi idâre delâlet ve karârı ile geçmiş seçimler hakkında her türlü aleyhtâr neşriyâtı yasak etmişti."[283]

Bu nedenle sâdece İzmir ve Ankara'da yayınlanan gazete ve dergilerde seçime ilişkin tartışmalar sürebiliyordu. Bu tür yayınlar, İzmir'de DP İzmir İl Başkanı Ekrem Hayri Üstündağ'ın oğlu Bülent Üstündağ örneğinde görüleceği gibi, bâzı âile dramlarına da neden olacaktır. *Demokrat İzmir* gazetesinde 28 Temmuz'da yayınlanan bir yazı, aslında Bülent Üstündağ tarafından yazılmıştı ve yazıda seçim süreci sert bir üslûpla eleştiriliyordu. Ancak yazı, Bülent Üstündağ'ın askerlik görevini yapıyor olması nedeni ile eşi Müçtebâ Üstündağ'ın imzâsı ile yayınlanmıştı ve yazıda TBMM'ye hakâret edildiği iddiâsı ile açılan dâvâ sonucunda, Bülent Üstündağ'ın yazıyı bizzat yazdığını itirâf etmesine karşın, eşi Müçtebâ Üstündağ sekiz ay hapse mahkûm olmuştu. Müçtebâ Üstündağ, küçük bir çocuğu olduğu gibi, hâmileydi de... Müçtebâ Üstündağ, ikinci çocuğunu bu nedenle hapiste doğurmak zorunda kalacaktır. Bülent Üstündağ ise, henüz 35 yaşında iken, bu duruma daha fazla dayanamayarak intihar edecektir. Müçtebâ Üstündağ için ise yedi ay hapiste kaldıktan sonra özel bir af yasası kabûl edilecektir.[284]

---

280 **Vatan**, (25.7.1946).

281 **Cumhuriyet**, (26.7.1946); **Vatan**, (25.7.1946); *Toker*, **Tek Partiden Çok Partiye**, 179. Ayrıca *bkz. Zafer Üskül*, **Siyâset ve Asker**, s. 55-57 ve 63. Nâdir Nâdi, anılarında, **Cumhuriyet** gazetesinin de seçim usûlsüzlüklerine ilişkin bir haberinden dolayı iki ay hapis cezâsına mahkûm olduğunu açıklıyor. Nâdi, **age**, s. 301-302. **Yeni Türkiye** gazetesinin sâhibi M. Ali Gökberk, sıkıyönetim komutanlığının iki gazeteyi kapatmasını Başbakanlık nezdinde açıkça protesto etmişti. **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/65 402 6].

282 **Vatan**, (25.7.1946).

283 Uran, **age**, s. 458-459.

284 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 69; **Cumhuriyet**, (11.11.1946); Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 361-

Diğer yandan, izin alınabildiği oranda bâzı illerde seçimi protesto toplantıları da yapılıyordu.[285] İnönü'nün seçimlerden hemen sonra seçim sonuçlarının açıklanmasının ardından yayınladığı beyannâme de, aslında seçimlere ilişkin tartışmaların son bulmasını isteyen bir ifâdeye sâhipti.[286]

Seçim sonuçları, DP içinde de geniş tepki yaratmıştı ve DP genel merkezinin partinin taşra teşkilâtı ve üyeleri üzerinde ne ölçüde denetim sağlayabileceği sorusu gündeme gelmişti. Çünkü, DP genel merkezinin tutumu, parti örgütü ve partililer ile kıyaslandığında, sâkin olarak tanımlanabilirdi. Nitekim bu hassas dönemde DP adına açıklama yapma yetkisi ve sorumluluğu sınırlanmak istenecek ve 27 Temmuz'da DP Genel İdâre Kurulu, Adnan Menderes'i parti sözcüsü olarak görevlendirecektir.[287]

'46 seçimleri' üzerine bir değerlendirme

Bugün bile '46 seçimleri'nde nerelerde, ne kadar ve ne ölçüde hile ve usülsüzlük yapıldığını saptamak mümkün değildir. Çünkü, ne '46 seçimleri'ne ilişkin resmî belgelere ulaşmak mümkün, ne de bu konuda resmî bir açıklama yapılmış durumda... Bu nedenle de an-

362; Fersoy, **age**, s. 183-184. Müçtebâ Üstündağ ile birlikte daha sonra İzmir Alsancak'ta bulunan Fransız Hastahânesi'nin başhekimliğini de yapacak olan Dr. Ali Kürşat da umumî neşriyat müdürü sıfatıyla 4 Ekim 1946 târihinde tutuklanmıştı. **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/65 403 1]. SCF zamânında da İzmir'**de Yeni Asır** ve **Hizmet** gazeteleri hakkında, iktidâra yönelik muhalefetlerinden dolayı, hükûmetin mânevî şahsiyetini tahkir ettikleri gerekçesi ile dâvâ açıldığını hatırlamak gerekir. Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Dlayı**, s. 174. Bir anlamda eski bir filmin aynı sahneleri yineleniyordu!

DP, seçim yasasının değiştirilmesi için hızla harekete geçecek, bu konuda bir de yasa önerisi hazırlayacak ve Ekim ayında meclise de sunacaktır. Söz konusu tasarıda, oyların gizli kullanımına, oy sayımının ve tasnifinin düzenli yapılmasına ve seçimde usülsüzlük yapanların idârî yargıda değil de, adlî yargıda yargılanmasına ilişkin düzenlemeler vardı. Ancak tasarı, önce TBMM adliye komisyonunda reddedilecek ve dâhiliye komisyonunda ise görüşülmeksizin aylarca bekletilecektir. Fuat Köprülü, "'Seçim Emniyeti'nden Nasıl Bahsedebiliyorlar?", **Kuvvet**, (27.3.1947); Köprülü, **age**, s. 283-287; **Vatan**, (1.12.1946). Ayrıca bkz. **Vatan**, (20.9.1946); **Cumhuriyet**, (1.12.1946). Ayrıca DP Başkanlığı'nın konuya ilişkin 4 Aralık 1946 târih ve 30 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 470-471.

285 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 69; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 313-317 ve 350-360; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 89-99; Eroğul, **age**, s. 18; Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 85; **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 25-26. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (25, 26 ve 28.7.1946); **Vatan**, (26, 28 ve 30.7.1946); **Vatan**, (4.8.1946).

286 Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 330-331. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (27.7.1946); **Ulus**, (25.7.1946); **AT**, Sayı: 152, (Temmuz 1946).

287 Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 338. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (28.7.1946).

cak ikinci el malzemeye dayanarak bir sonuca ulaşmak ve değerlendirme yapmak zorunlu hâle geliyor.

Öncelikle belirtmek isterim ki, bugün için '46 seçimleri'nin normal ve olağan bir seçim olduğunu ileri süren artık hiçkimseye rastlanmıyor. Aksine, bizzat CHP taraftarları da, uzun yıllar reddetmiş olsalar ve olumsuz örneklerin ancak istisnâî olduğunu ileri sürseler de, artık '46 seçimleri'ne ilişkin gerçekleri olduğu gibi kabûl ediyorlar.[288]

Metin Toker şöyle yazıyor:

> "Seçimlerden üç gün evvel CHP, ciddî ve her ilde yarışa tam takımla katılarak, listelerini tüm hâlde ilân etti. DP'nin böyle ilân edilmiş listesi yoktur. Bunun başlıca sebebi, yeni partinin iktidâra oynayacak kudreti kendisinde görememesidir. Bir diğer sebep, aday bulunamadığı için bâzı iller hakkında [Refik Şevket] İnce'nin meşhur defterine şöyle notlar düşmesidir: 'Dört aday mahallen gösterilecektir. (...) İki aday teşkilâtça oradan gösterilecektir.'
>
> Defterde 367 aday numarası bulunmaktadır. Bunların 16'sı mükerrer olduğundan, DP sâdece 351 adayla seçimlere giriyordu ki, hiçbir hile, hiçbir mazbata değişikliği, hiçbir tesir yapılmasa ve iktidar istisnâsız heryerde kaybetse, [ki] buna tabiî fiilen imkân yoktu, CHP'nin mecliste 114 sandalyesi otomatik olarak olacaktı. Yâni [CHP'nin] iktidarda kalmak için topu topu 119 milletvekili sağlaması gerekiyordu. [Toplam] 465 milletvekilliği vardı ve o günkü şartlar içinde CHP bunu sağlardı. Ama o hileler, mazbata değişiklikleri, tesirler yapıldığına göre, gerçek şudur ki, CHP ve bilhassa idâre âmirleri ile CHP teşkilâtı, 1946 seçimlerini boşu boşuna kirletmişlerdir."[289]

Fahir Giritlioğlu, bu konuda şunları yazacaktır:

> "1946 seçimleri ve bu seçimler münâsebeti ile hazırlanan 'Milletvekilleri Seçimi Kânunu', demokratik rejimimiz için aşılmış ve başarılmış mühim merhale teşkil eder. Bu mânâsı ile seçimler CHP lehine bir not olarak kayda değerdir.

---

288 Unutulmasın ki, Şevket Süreyyâ Aydemir, aradan yirmi yıldan uzun bir zaman geçmesine rağmen, 1968 gibi hayli geç bir târihte dahi, "seçim esnâsında ciddî olaylar ve ciddî şikâyetler olmadı" şeklinde yazabiliyordu. Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 438.

Seçim sonuçları, o dönemde CHP'nin tek-parti geleneğine uygun bir şekilde değerlendirilmişti: CHP Genel Sekreteri Nâfi Âtuf Kansu'ya gelen tebrik mesajları, eski siyâsî söylemin eski ve yeni siyâsî elitlerde geçerli olduğunu göstermektedir. Devlet memurlarının dahi Kansu'ya tebrik mesajları iletmeleri, eski dönemin alışkanlıklarının sürdüğünü açıkça göstermektedir. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/52 204 3].

289 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, 171-172.

Fakat maalesef kânunun bâzı boşlukları vardı. Çok partili hayat içinde yapılan bu ilk seçimin âzamî dürüstlük ve titizlikle yapılması için her türlü tedbirlerin alınması gerekirdi. Hiç değilse üç ay evvel yapılan belediye seçimleri nisbetinde dürüst ve şikâyetsiz bir seçimin yapılabilmesiydi. [Bu takdirde] CHP iktidârı için çok itibarlı sonuçlar sağlanmış olurdu. Fakat maalesef kânun, belediye kânununun seçimlerle ilgili hükümlerine kıyâsen daha geri ve daha çok boşlukları olan bir kânun hüviyetindeydi.

Seçim kânunu, bütün görevi idâre cihazına bırakmıştı. Lâkin idâre âmir ve memurları, tek-parti devrinin otoritesi içinde yetiştikleri ve çalıştıkları için, çok partili hayâtın gerektirdiği tarafsızlık psikolojisine kolaylıkla bürünemediler. Birçokları Millî Şef'in görüş ve arzularını tesbite çalıştılar. Kendilerine göre de tefsire girişti-ler. Seçimlerde CHP'nin kazanmasına çalışmayı vatana bir hizmet şeklinde telâkki ettiler. (...)

İdâre âmirlerinin o târihteki yanlış görüş ve rejim hakkındaki hatâlı bilgilerinin tatbikâtı neticesi olarak 1946 seçimlerinden pek çok şikâyet yapılmıştır. Seçimlerde hiç şikâyet edilmeyen illerimiz olduğu gibi, birçok seçim yolsuzluklarının tesbit edildiği ve şikâyet konusu hâline getirildiği illerimiz de olmuştur. (...) Ortada şikâyeti gerektiren bir sebep yoktur demek ne kadar hatâlı idiyse, şikâyetlerde mübâlâğâya varmak ve bilhassa merkezden ve bir elde şikâyete konu teşkil eden tertiplerin yapıldığını ileri sürmek de, aynı şekilde hatâlı bir kanaattir ve açık bir haksızlıktır. (...) Diğer taraftan, seçim yolsuzluklarının merkezden idâre edilen bir tertibin mahsûlü olduğu bir an için dahi tasavvur edilse [dahi], aradan dört senè geçtikten sonra iktidar değişikliği olmuştur. 1950 sonrası yöneticileri, böyle bir tertibin bütün delillerini kolaylıkla ele geçirmek imkânına sâhip olabilirlerdi ve tertipçileri kolaylıkla maddeten veyâ mânen mahkûm edebilirlerdi. Nitekim 1950 sonrası yöneticileri böyle bir gayretin içine çeşitli zaman ve vesilelerle girmişler, fakat hiçbir müsbet delile istinâd edememişlerdir."[290]

Tahsin Banguoğlu, seçim sürecinde kamu görevlilerinin tâlimat aldıklarını ve tutumlarını bu tâlimatlara göre belirlediklerini açıklıyor.[291] Kâsım Gülek de, 1984 yılının Ocak ayında Sibel Nart'a yaptığı açıklamada, seçimlerde özellikle de Ankara ve İstanbul'da yapılan usûlsüzlükleri kabûl ve itirâf ediyor.[292] Dönemin İstanbul Vâlisi ve Belediye Başkanı Lütfü Kırdar da, İstanbul'daki seçimin

290 Giritlioğlu, **age**, s. 192-195.

291 Tahsin Banguoğlu, "Millî Şef Devri Hâtıraları", **Tercüman**, (24.5.1984); Burçak, **Türkiye'de Millî İrâdenin Zaferi**, s. 12-13.

292 Sibel Nart, **Türk Târihinde 1945-1960 Yılları ve Kâsım Gülek**, s. 37-38.

"muallel" olduğunu belirtiyor.[293] Ahmet Emin Yalman, İstanbul'da yapılan seçimler konusunda şunları anlatacaktır:

> "İstanbul seçimleri gazeteler tarafından çok sıkı bir sûrette tâkip edilmiş... Her sandıkta ne kadar [Cumhuriyet] Halk Partisi, ne kadar Demokrat Parti oyu çıktığı birer birer ilân edildi. Burada Demokrat Parti'nin seçimi tam olarak kazandığı ve 23 milletvekili çıkardığı besbelliydi. Böyle olduğu hâlde İstanbul'un neticesi derhâl ilân edilmedi.
>
> Bir gün [İstanbul] Vâli[si ve Belediye Başkanı] Lütfü Kırdar beni makâmına çağırdı ve dedi ki:
>
> 'Size güvenim olduğu için memlekete âid bir dâvâyı danışmak istiyorum. Evet, İstanbul'da Demokrat Parti seçimi kesin bir şekilde kazandı. Fakat buradan Kâzım Karabekir, Hamdullah Suphi Tanrıöver, general Cemil Câhit Toydemir, general Refet Bele, [Recep Peker] ve Hüseyin Câhit Yalçın'ın çıkarılması ve Demokrat Parti'ye ancak 18 kişilik yer bırakılması hakkında sıkı bir emir aldım. Dürüst bir memur ve memleketçi sıfatı ile nasıl hareket edeyim? Bu emri yerine getirmezsem, İstanbul seçimlerini kökünden bozmak için bahane aranması ve yeni partinin 18 kişilik mühim kuvveti el[in]den kaçırması ihtimâli vardır. Bana ne tavsiye edersiniz?' Hakkı vardı... O zamanki hava içinde herşey olabilirdi. Ben de durumu asgarî zararla kurtarılması hakkındaki görüşte berâber oldum. 24 Temmuz'da İstanbul listesi o şekilde ilân edildi."

Yalman, anılarında şunları da belirtiyor: "İşlerin içinde yaşadığım için 1946 seçimlerinin geniş ölçüde baskı, fesat ve hile ile yürütülmüş bir seçim olduğunu kesin şekilde biliyorum. Bu devrin canlı bir şâhidiyim." Yalman, yıllar sonra '46 seçimleri'ne ilişkin olarak şu yorumu yapacaktır:

> "O sırada Demokrat Parti, yurdun birçok kısmında henüz teşkilât kurmamıştı. Eski tek-partinin nüfûzu ve itibârı ve esaslı bir değişiklik yapmamak meyli de bir kısım halk arasında devâm ediyordu. [Cumhuriyet] Halk Partisi, akıl edip de son derece dürüst bir seçim yapsaydı, seçilebilecek aday sayısı 150'yi geçmeyecek, yâni [Cumhuriyet] Halk Partisi, üçte ikiyi çok aşkın bir çoğunluğa hâkim kalacaktı. Böyle bir dürüstlük, siyâsî hayâtımıza kök salacak, birçok sarsıntıları önleyecek, belki de 1950'de Cumhuriyet Halk Partisi, yüzünün akı ile iktidarda kalabilecekti."[294]

293 Burçak, **Türkiye'de Millî İrâdenin Zaferi**, s. 13.

294 Yalman, **Yakın Târihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971)**, (Cilt: 4), s. 79-81; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)**, s. 98. Burada dikkat edilmesi gereken bir önemli nokta da, CHP'nin İstanbul Vâlisi ve Belediye Başkanı Lütfü Kırdar'ın yıllar sonra DP'ye geçecek olmasıdır. Yalman, **Yakın Tâ-**

Hüseyin Câhit Yalçın, sâdece birkaç yıl sonra bu konuda şöyle yazacaktır:

> "En çok şikâyeti mûcib olabilen 1946 seçimlerine gelince... Bunların her tarafta kusursuz cereyân etmiş olacağını iddiâ etmek gülünç olur. Hiçbir objektif hakikate vâkıf olmadan, hiçbir müşahede yapmadan, masamızın başında kuvvetle tahmin edebiliriz ki, hatâlar, yolsuzluklar, hattâ suçlar vükûa gelmiş olmak icâb eder. Çünkü, okuyup yazma bilenlerin az[ın]lık hâlinde bulundukları geniş bir memlekette ilk defâ tatbik olunan bir umûmî ve gizli seçimin, uzun senelerden beri bu usûle alışmış memleketlerde olduğu gibi pürüzsüz, kolay ve dürüst vûkûa gelmesine kat'iyen imkân olamaz... Biz 'demokrasi prensipleri tatbik edilecek' der demez, bu idâre teşkilâtı derhâl birer demokrasi uzmanı mı olacaktı?"[295]

İsmet İnönü, yıllar sonra, 1967 yılında şunları söyleyecektir:

> "Bir tâlihsizliktir... Demokratik rejime girmek karârını verdiğimiz zaman bâzı zekâlar, ehemmiyetli ölçüde bu seçim mekanizmasına ne ölçüde hile karışabilir, bunu keşfetmeye gayret sarf etmişlerdir. (...) Biz geçen 1946 seçimlerinde İstanbul'daki mârifet yüzünden zedelendik. (...) [İstanbul'da] açıkça mârifet yapıyorlarmış... Bütün ülke lekelendi... Sanki heryerde seçimler öyle geçmiş gibi gösterilmeye çalışıldı. (...) Ama Recep Peker vardı. Cevdet Kerim [İncedayı] da, her ne pahasına olursa olsun onu kurtarmayı doğru bir mârifet sayarak, kendinden geçecek ölçüde olan Peker'e bağlılığını tüm ülkeye ödetti."[296]

İsmet İnönü, yıllar sonra, Sabahattin Selek'e de, seçimlerdeki hilelerden haberdâr olmadığını açıklayacaktır.[297] Fâik Ahmet Barutçu da anılarında benzer satırlara yer vermiştir.

Bizzat Sinan Tekelioğlu, seçimlerin üzerinden yalnızca birkaç sene geçtikten sonra yapacağı bir açıklamada, Adana'da DP'nin altı ve CHP'nin de yalnızca dört milletvekili seçtirebildiğini itirâf eder-

---

rihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971), (Cilt: 4), s. 80-81. Ancak bu, tek örnek de değildir. Fahir Giritlioğlu, bu konuda bize bir örnek daha veriyor: "Seçim yolsuzluklarından en çok şikâyet edilen bir il olan Samsun'un o târihteki vâlisi, başka bir ilimizden bir sonraki seçimde Demokrat Partî milletvekili olarak seçildiği ve [Adnan] Menderes'in ilk kabinesinde İçişleri Bakanı olarak vazife gördüğü hâlde..." Giritlioğlu, **age**, s. 196.

295 Hüseyin Câhit Yalçın, "Katedilen Yol", **Ulus**, (27.8.1949); Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 93-94.

296 İsmet İnönü'nün 5 Temmuz 1967 târihli CHP Gençlik Danışma Konseyi toplantısındaki konuşmasından... **Ulus**, (5.7.1967); Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 95.

297 **Milliyet**, (1.1.1975); Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 95-97. Ayrıca bkz. Burhan Felek, "Demokrasiye Geçiş", **Milliyet**, (15.1.1975).

ken, Hilmi Uran'ın seçilemediğini de belirtmek gereğini duyacaktır.[298] Her ne kadar bu açıklamasını birkaç gün içinde tekzib edecekse de...[299]

Cihat Baban da, seçimlerdeki usûlsüzlükler konusunda şu yorumda buluyor:

> "Ya '46 seçimleri? [Cumhuriyet] Halk Partisi ve onun başkanı, bu seçimlerde oy suistimâli yapıldığını bilmiyorlar mıydı? İnönü samimî olsaydı bu suistimâlleri yaptırır mıydı? Bu soru İnönü'nün karşısına devamlı olarak çıktı. 1946 seçimlerinde suistimâller oldu... Bu suistimâlleri doğrudan doğruya İnönü'ye bağlamanın mümkün olmayacağı da açıktır.
>
> Rahmetli Lütfi Kırdar, İnönü'nün kendisine seçimlerin dürüst yapılması hakkında kesin direktifler verdiğini bana söylemişti. Fakat seçimleri kaybetmekle kıyâmet kopacağını zannedenler, o günkü kânunlarla ve o günkü idâre sistemi ile yine yapacaklarını yaptılar ve aslında [Cumhuriyet] Halk Partisi'ne büyük kötülük ettiler. (...) İnönü, (...) kendisine rağmen arkadaşlarının işledikleri hatânın günâhını yorgan gibi sırtına çekti..."[300]

Sâdi Irmak ise, yıllar sonra, şu görüşleri savunacaktır: "1946 seçimleri kuşku uyandıracak bir nitelik göstermiştir. Bizim kanaatimiz odur ki, bu seçim günâhı, o devrin liderinin değil, gayretkeş idâre ve politika adamlarınındır."[301]

Nâdir Nâdi de, anılarında, '46 seçimleri'ne ilişkin olarak, Nihat Erim'in, Vedat Dicleli'nin, Tahsin Banguoğlu'nun ve Lütfü Kırdar'ın kendisine seçimlerde usûlsüzlükler yapıldığına ilişkin yakınmalarda bulunduklarını açıklıyor.[302] Nâdi, şöyle yazıyor:

> "Sıkıyönetim altında bütün hükümet kadrolarının CHP'yi tutması ile ve birçok kânunsuz işlemler sonucunda DP adaylarından önemli bir kısmı kazandıkları oylardan yoksun bırakılmışlar [ve] onların yerine CHP adayları kazanmış gibi gösterilmişti. Bu, demokrasinin yurdumuzda gelişmesi bakımından tatsız bir belirtiydi."[303]

---

298 **Cumhuriyet**, (3.8.1949) ve **Zafer**, (3.8.1949).

299 Açıklama 5 Ağustos'ta tekzib edilmişti.

300 **Baban, age**, s. 290-291.

301 *Sâdi Irmak, "Ulusal Egemenliğin Dünü, Bugünü ve Yarını", Milliyet, (23.4.1973);* **Burçak, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 98.

302 **Nâdi, Perde Aralığından**, s. 304-305.

303 **Nâdi, Perde Aralığından**, s. 293.

Gerçekten de Nihat Erim, yıllar sonra, '46 seçimleri'ne yönelik itirazların abartılmış olduğunu belirtirken, diğer yandan bu itirazların ve şikâyetlerin doğru yanları olduğunu da itirâf edecektir. Erim'e göre, tâ Meşrûtiyet yıllarından arta kalan alışkanlıklar bu sonuca yol açmıştı. '46 seçimleri' İnönü'nün denetiminin dışına kaçmıştı.[304] Sırrı Atalay, o sırada Diyarbakır/Lice Cumhuriyet Savcı yardımcısı olarak ilk elden gözlemlerini anılarında yazmıştır. Atalay'ın yazdıkları ve anlattıkları, DP taraftârı yayınların genel üslûbuna son derece yakındır ve hattâ aynıdır.[305] Atalay'ın anlattıkları ile DP'nin Aydın teşkilâtının kurucularından olan Dr. Mükerrem Sarol'un Aydın'daki seçimler üzerine yazdığı satırlar ve Ahmet Gürsoy'un Kütahya'daki seçimler üzerine anlattıkları neredeyse birbirinin aynısıdır.[306]

Bütün bu anlatılanların dışında elimizdeki somut belgeler de, '46 seçimleri'nin gerçeğine ışık tutmaktadır: İçişleri Bakanı Hilmi Uran, 7 Temmuz 1946 târihinde, Eskişehir Vâliliği'ne yazdığı bir yazıda, CHP Genel Sekreteri Nâfi Âtuf Kansu'nun talebini iletiyordu. Aslında yazı, vâlilik kanalı ile CHP il idâre kurulu başkanına hitâben kaleme alınmıştı. Yazıda Ahmet Oğuz'un "karşı tarafa" geçtiği bilgisine yer verildikten sonra, durumdan vâlinin de haberdâr edilmesi isteniyordu. Böylece CHP-devlet bütünleşmesi bütün açıklığı ile ortaya çıkmaktadır. Yine aynı şekilde Uran, İstanbul Vâlisi Lütfi Kırdar'a hitâben kaleme aldığı 10 Temmuz târihli yazıda, İstanbul Bayındırlık Müdürü İsmâil Devletkuşu'nun hemen Afyon'a gitmesini ve CHP Parti Müfettişi ile temâsa geçmesini talep ediyordu. Aslında talep yine CHP Genel Sekreteri'ne âiddi, fakat yazı devlet kademesi üzerinden yazılmıştı. CHP Genel Sekreteri Kansu'nun bir başka talebi de, yine Uran imzâsı ile 11 Temmuz târihli bir başka yazı ile gündeme gelmişti: Bu kez de Sivas Vâlisi Necmettin Ergin'den talepte bulunulmaktaydı: Vâlinin derhâl CHP Sivas milletvekili Fikri Erbuğ'u bulması ve Erbuğ'un da hemen Maraş'a hareket etmesinin ve Maraş'ta CHP Parti Mü-

304 **Cumhuriyetin Beş Dönemeci**, s. 117-118.

305 Sırrı Atalay, **Bir Ömür Politika (Kars'tan Zincirbozan'a)**, s. 147-149.

306 Sarol, **Bilinmeyen Menderes**, (Cilt: 1), s. 31-44; Ilıcak, **Menderes'i Zehirlediler**, s. 225-226. Ayrıca Ağrı'daki seçim usûlsüzlüklerine ilişkin olarak bkz. Şeref Saraçoğlu, **Turgut Başkaya'ya Açık Mektup.** Ayrıca bkz. Erman Şener, "Demokrasimizde DP Damgalı Dönemeç: 1946-47'nin Öyküsü", **Milliyet,** (Eylül 1987); Nâdi, **Perde Aralığından**, s. 293-295 ve 302-305; Nâbi, **age**, s. 31-33.

fettişi Mithat Aydın ile görüşmesinin sağlanması talebi söz konusuydu. Bir başka yazışmada ise, aynı şekilde Uran, yine Kansu'nun bir talebini bu kez Hakkâri Vâlisi'ne bildiriyordu. CHP Hakkâri İl İdâre Kurulu Başkanı Reşit Keskin'e tâlimat 17 Temmuz târihinde ve vâlilik üzerinden bildirilmekteydi. Nihâyet bir başka yazışmada da, Uran, Kansu'nun Sivas Vâliliği'nden bir başka talebini gündeme getirmişti: 16 Temmuz târihli yazıda, CHP Sivas milletvekili emekli general Fikri Erbuğ'un Maraş'a gelip gelmediğinin acele bildirilmesi isteniyordu.[307] Görüldüğü gibi, CHP içinde gerçekleşmesi gereken bütün yazışmalar, aslında İçişleri Bakanlığı teşkilâtı aracılığıyla ve şifre ile gerçekleşiyordu! Devlet örgütü, CHP'nin yerine ve onun adına çalışmaktaydı.

CHP taraftarları, yıllar geçtikçe '46 seçimleri'ne ilişkin katı tutumlarını terk edecekler ve önceki siyâsî pozisyonlarından da tamâmen vazgeçeceklerdir. CHP taraftârı yayınlar, bugün dahi, artık '46 seçimleri'nin normal olmayan, fakat artık târihe mâl olmuş bir seçim sayılması gerektiğini, son derece diplomatik bir üslûpla açıklamaktan geri kalmazlar.

'46 seçimleri' üzerine yazılanlar ve söylenenler, aslında bir siyâsî efsânenin sonuna gelindiğini açıkça göstermektedir. Bu siyâsî efsâneye göre, tek-partili rejim içinde CHP, ülkede bir "vesâyet demokrasisi" uygulamış ve günün birinde, kendi tâyin edeceği bir zamanda, gerçek bir parlamenter demokratik rejimin kuruluşu için gereken siyâsal tecrübenin kazanılmasına ve eğitimine öncülük etmişti. Oysa '46 seçimleri', iki önemli siyâsî sonuca işâret ediyordu: İlk sonuç, CHP iktidârının tek-parti döneminde bu türden bir siyâsî eğitim vermediğini ya da veremediğini veyâ bu türden bir eğitimin tamâmen yetersiz kaldığını gösteriyordu. Nitekim, CHP'nin '46 seçimleri'nde meydana gelen suistimâlleri mâzur göstermek için yaptığı bütün resmî açıklamalar, üstü kapalı olarak bu sonucu imâ ediyordu. CHP, elde olmayan nedenlerle tam anlamı ile dürüst bir seçim yapamamıştı savunması, gerçekte vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin bütün argümanlarını alt üst ediyordu. CHP, '46 seçimleri'nde kendi payına düşen siyâsî sorumluluğu üzerinden atabilmek için sâdece bir yıl önce gündeme getirdi-

307 **BCA CHP K,** [Katalog Numarası: 490 01/28 129 3].

ği vesâyetçi tek-parti rejimi teorisinin temel argûmanını bir kalemde fedâ etmekten çekinmemişti! Aradan geçen yirmi yıldan sonra rejim hiçbir şekilde amacına ulaşamamıştı ve bunun için kendisini suçlamak yerine, âdetâ zâten amacının bu olmadığını itirâf etmeyi tercih etmişti! Yirmi yıldan bu yana gelecekteki bir gün gerçekleşecek olan seçim için yetiştirilmesi gereken siyâsî kadroların ve eğitimli vatandaşların yetiştirilemediğini itirâf ederken, aslında tek-parti rejimi, böyle bir amaç taşımamış olduğunu itirâf ediyordu! İkinci sonuç ise, daha teorik bir düzeye işâret ediyordu. CHP, belki de bu süre içinde elinden gelen bütün siyâsal eğitim çalışmalarını yapmıştı. Fakat demokrasi, gerçekte bu türden siyâsal eğitim çalışmaları ile yaratılamazdı. Bu takdirde vesâyetçi rejim tartışmaları, pratikte yalnızca teorik ve akademik bir tartışma olarak kalmaya mahkûmdur. Çünkü, '46 seçimleri'nin somut sonucu, vesâyetçi rejimin pratik hayatta gerçek bir katkısının bulunmadığını açığa çıkarmış olmasıdır.

SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRMELER

1946 yılının ilk yarısında gözden geçirdiğimiz bütün gelişmeler, aslında 1945 yılının özellikle ikinci yarısında gördüğümüz sürecin son halkalarıydı. Yeni yılın başında DP'nin kuruluşu, sürecin tamamlandığını gösteriyor ve diğer yandan da yeni sürecin olası sorunlarının ilk ipuçlarını da bünyesinde barındırıyordu. Bundan sonraki yedi ay, muhalefetin siyâsî meşrûluğunu kurma ve koruma içgüdüsünü yansıtacaktır. İktidar, bu oyunda inisiyatifi elinde tutan taraftı. Ya onun dediği olacaktı ya da muhalefet eski tecrübeleri yeniden yaşayacaktı. Yine de muhalefetin elindeki küçük kozları da gözden uzak tutmamamız gerekir. Muhalefetin önderleri politik hünerlerini bu dar alanda göstermek zorundaydılar. Sırat köprüsünden geçmek gerekiyordu. Seçimlere kadar da bunu yaptılar.

DP, yegâne muhalefet partisi değildi; lâkin böyle olmayı çok kısa sürede başaracak ve diğer muhalefet partileri ile kıyas kabûl etmez bir gelişme sağlayacaktır. Elbette parti önderlerinin bu başarıdaki payı her defâsında vurgulanmalıdır. Bununla birlikte, DP örgütlenmesi, iç çatışmalarını daha kuruluş aşamasında barındırmaya başlamıştı bile... Bu anlaşmazlıkların ve çatışmaların açığa çıkması için bir süre beklemek gerekecektir. MKP ise, benzer iç çatışmaları nedeniyle neredeyse hiç varlık gösteremeden, ilk olmanın bütün avantajlarını yitirecektir.

İktidar partisi ise, tıpkı geçen sene olduğu gibi, yeni partiye karşı ihtiyatlı bir yaklaşım içinde görünüyordu. Bir yandan gelişmelerin kendi eseri olduğunu ileri sürüyor; fakat diğer yandan muhalefeti kontrol altında tutmaya çalışıyordu. Bunun için gereken bütün araçlardan yararlanacağını da açıkça belirtmişti. Kısa bir süre içinde muhalefet partisinin iktidar üzerindeki etkileri de açığa çıkacaktır. İktidar da, bir süre sonra bütün gelişmeleri kendi inisiyatifinde tutamayacağının farkına varacaktır. Fakat bu konuda ısrarlı çabalarını da sürdürmeye devâm ederken...

Seçimler, bu kısa dönemin en çarpıcı ve yükselen siyâsal çatışmaların zirve noktasını oluşturdu. Özellikle de '46 seçimleri... İktidar, güvensizliğini ve iktidar olarak kalmak konusundaki ısrârını gereksiz yere ve aşırı önlemlerle sağlama alma gayretini göstermişti. Bu, CHP açısından gereksiz olduğu kadar, bundan sonraki siyâsî süreci de derinden etkileyecek bir kıvılcımı ateşlemek anlamına geliyordu; fakat bu aşamada bu pek de düşünülecek bir konu sayılmamış olmalıdır. DP, bu aşamadan itibâren daha da mağdur bir siyâsî akım olarak görülecek ve iktidârın meşrûluk temeli zayıflamaya başlayacaktır.

Görüldüğü gibi, süreç düz bir çizgi tâkip etmiyordu. Edemezdi de... İktidar, rejimi değiştirmeye devâm ediyor, fakat aynı zamanda herhangi bir anda ve nedenle buna bir son verebileceğini de imâ etmekten geri durmuyordu. İktidârın karârı, muhalefetin performansına bağlıydı ve bunu değrelendirecek olan da bizzat iktidârın kendisiydi. Rejim gevşerken, her an yeniden eskiye dönüş sinyalleri vermekten geri kalmıyor ve bu durumu da olağan telâkki ediyordu. Muhalefet, tehdit ve santaj altında çalışmak zorundaydı. Taammül sınırlarını genişletmek ve hattâ '46 seçimlerinde olduğu gibi, kaderine boyun eğmek zorundaydı. Kaderi iktidârın elindeydi ve iktidârın da bu imkânı yitirmeye niyeti yoktu. Muhalefete düşen katlanmak; ancak kendisine izin verilen alanda ve izin verildiği kadarıyla yetinmekti. DP'nin bu alana sığmama yolundaki tüm girişimleri meşrûluğunun sorgulanmasına neden oluyor ve yolun sonuna gelindiği yolundaki hissiyâtı derinleştiriyordu. Yine de DP sabırlıydı. Başkaca bir yolu olmadığını bilecek kadar tecrübe sâhibiydi. Dayanmak ve direnmek, zamânın lehine çalıştığını bilmek, gidilecek yolun çok uzun ve engebeli olduğunun farkın-

da olmak, muhalefetin mücâdele yöntemlerinin temelini oluşturmaktaydı. Gıdım gıdım açılan kapıdan içeriye doğru süzülmek ve kapının bir daha kapanmasını imkânsız hâle getirmek, inanılması güç bir dirâyeti gerekli kılıyordu. DP önderlerinin belki de en büyük başarıları bunu görmek ve başarıyla uygulamaktı.

Yılın ilk yarısı kapandığında DP hâlâ ayaktaydı. Mecliste daha geniş bir grupla temsil ediliyordu; hepsinden önemlisi geniş toplum desteğini arkasında hissedebileceğini anlamıştı. Buna ne ölçüde güvenebileceği bir soru işâreti olarak ortada duruyor olsa da, psikolojik rahatlama da söz konusuydu. DP, meşrûluğunu halktan aldığını gösterebilecek bir konuma sıçramıştı. Bunun sonuçları iktidar açısından dehşet verici olabilirdi. '46 seçimleri dahi kapı aralığının Cumhuriyet târihinde görülmemiş ölçüde açılmış olduğuna işâretti. Bu imkândan ne ölçüde yararlanabileceği DP önderlerinin siyâsî yeteneklerine kalmıştı. '46 seçimleri, yeni bir dönemeç noktası olarak görülmelidir. Yeni sürecin kendine has gelişmelerine herkesin hazır olması gerekirdi. Nitekim öyle de olacaktır.

1946 yılının ilk yarısı dış politika açısından Ankara için daha az tedirginlik verici bir aşamayı temsil ediyordu. Ankara, 1945 yılında hissettiği yalnızlığı geride bırakmak üzereydi. Özellikle ABD ile siyâsî ve askerî ilişkilerin gelişmesi; daha doğrusu soğuk savaşın 1946 senesindeki izdüşümleri kendiliğinden bu sonucu doğurmuştu. Diplomasi, soğuk savaşın yarattığı dünyâyı yeniden şekillendiriyordu.

1946 yılının ilk yarısında iç ve dış politikanın karşılıklı etkileri açık bir şekilde görülmeye devâm ediyordu. Uluslararası gelişmelerin Türkiye üzerindeki etkileri açıktı. Ama bu yalnızca Türkiye için geçerli değildi. Aksine, Türkiye benzeri hemen hemen bütün ülkelerde aynı paralelde gelişmeler söz konusuydu. Şimdi gözlerimizi yeniden dünyâya çevirmenin sırasıdır...

Hatırlanacağı gibi, Latin Amerika'nın pek çok ülkesinde yine bu târihlerde seçimler gerçekleşmişti bile...[1] Türkiye bu konuda en ön sırada yer alımıyordu. Bu aşamada yeniden Latin Amerika'daki gelişmelere bir göz attığımızda, 1946 yılının da, tıpkı 1945 gibi, benzerlikle dolu olduğunu göreceğiz.

1 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 867-880.

Aslında Arjantin ile ABD, San Fransisco Konferansı sırasında aralarındaki görüş farklarını azaltmaya karar vermişlerdi. Ancak bunun gerçekleşmesi güçtü; çünkü, Arjantin, Birleşmiş Milletler üyeliği için kararlıydı. Diğer yandan, ABD ise Arjantin'deki askeri diktatörlükle işbirliğine açık değildi. Hatırlanacağı gibi, Arjantin'de Peron iktidârı yeni yılın hemen başında genel seçimler sonucunda oluşmuştu. Peron, bu döneme kadar Millî Savunma Bakanlığı ile Çalışma Bakanlığı'nı da üzerine almıştı. Bu sırada eski sendikalar yenileriyle yer değiştirdi ve yenileri Peron'a tam bir sâdakat gösterdi. Çalışanlar lehine bir dizi önlem alındı ve ücretler yükseltildi. Ayrıca sosyal yardımlar da gündeme geldi. Benzer gelişmelerin Türkiye'de de gerçekleşeceğini ileride göreceğiz. Peron'un iktidâra gelişi sarsıntısız olmamıştı. Peron'un ülkesi için bir tarım reformu çağrısında bulunduğunu da hatırlamalıyız. ABD ise, Peron'un iktidâra adım adım ilerlemesi karşısında tepkisiz kalmadı; Peron'un da pek çok başkası gibi zamânında Alman yanlısı olduğunu belirten bir rapor yayınladı. Peron'a karşı Amerikan tepkisi, Arjantin'de Peron'un milliyetçi söylemlerine hız vermesiyle sonuçlandı.[2]

Peron iktidârına karşı ABD'nin ilk tepkisi kar(ma)ışık ve beceriksiz oldu. İlk zamanda tam olarak ne yapacağına karar vermekte güçlük yaşadı. Nihâyet ABD'nin geleneksel müdahale etmeme politikasından sıyrılarak, bütün Latin Amerika ülkelerine faşist hükûmetlere karşı mücâdeleye katılma çağrısında bulundu. Uruguay gibi bu çağrıya katılan hükümetler olduğu gibi, Peron tarzı diktatörlük başkaca Latin Amerika ülkelerince de zâten paylaşılıyordu. Washington, Uruguay'ın tutumunu kesinlikle ve tam olarak desteklediğini açıkladıysa da, Latin Amerika ülkelerinin çoğu bu türden bir tutumun açıkça karşısında yer aldı ya da çekimser kaldı. Ülkeler içişlerine doğrudan bir müdahaleden hiç hoşlanmamışlardı. Ancak ABD de, yabancı ülkelerdeki rejim değişimlerinin ancak çoğunluk karârı ile olabileceğine ilişkin açıklamada bulunarak, bu türden tedirginliklerin önünü almaya çalıştı. Ne var ki, Washington, Ekim 1945 târihinde Latin Amerika ülkeleri ile bir savunma anlaşması için masaya oturduğunda, Brezilya'ya Arjantin

2 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 878-880.

ile bir anlaşmaya yanaşmak istemediğini açıklamaktan da kaçınmadı. Ama bu boşuna bir çabaydı; çünkü Latin Amerika ülkeleri de Arjantin'i içinde barındırmayan bir savunma anlaşmasından yana değillerdi ve anlaşmadan kaçındılar.

Diğer yandan, ABD'nin Arjantin karşıtı politikası, bizzat Amerikan politikasında da tartışmalıydı. Hele Arjantin'de İngiliz ticârî rekâbeti ile karşılaşan Amerikan şirketleri, bu politikanın tamâmen karşısında yer almıştı. İş siyâsî cepheye döküldüğünde, onlara göre, Latin Amerika'daki faşist tehdit karşısında, komünizm tehdidinin daha da gelişkin olmadığını söylemek zordu. Komünizm tehlikesine karşı birleşmek lâzımdı. 1946 yılının Mart ayına gelindiğinde, ABD, Arjantin hükümeti ile olağan ilişkilerine devâm ediyordu; fakat diğer yandan, Arjantin'in de içinde yer aldığı bir savunma anlaşmasını imzâlamaya hâlâ hazır değildi. Ancak ABD de fazla direnemedi; nihâyet Latin Amerika ülkeleri kendisiyle birlikte davranmamakta ısrarcıydılar. Bütün Latin Amerika ülkelerinin katılmadığı bir savunma anlaşmasına yanaşmadılar. Nihâyet bir ay sonra bu düşüncelerini açıkladılar.

ABD ise hâlâ Arjantin'deki Nazi etkisinin tamâmen ortadan kaldırılmasından yanaydı. Arjantin de boş durmadı: Ülkedeki Alman okulları kapatıldı; adından da ülkede isimleri nam salmış bâzı kişiler siyâsetten arındırıldılar ve sürgün edildiler ki, bunların arasında Peron'un kişisel bir dostu dahi vardı! Bu işe yaramış olmalıdır; çünkü Temmuz ayında ABD'de dondurulan Arjantin fonları yeniden kullanılabilir hâle getirildi. Bütün bu gelişmeler ABD'nin Arjantin karşısındaki tutumunu radikal bir şekilde değiştirmeye yetmedi; aksine 1946 yılı sonunda dahi Washington ile ilişkiler hâlâ kesin bir çizgiye ulaşmamıştı.

Bununla birlikte, İngiltere de ABD ile birlikte davranmıyordu; aksine, Londra Arjantin ile daha yakın ilişkiler içinde olmak istiyordu. Peron ise, Arjantin ekonomisinin İngiltere'ye bağ(ım)lı olmaması için çaba içindeydi ve bu nedenle Londra'nın ekonomik ve mâlî desteğini kabûl etmekte tereddüt gösteriyordu. Bunun içindir ki, aynı yılın yaz aylarında gerçekleşen İngiliz-Arjantin ticârî görüşmeleri zorlu geçti ve ancak Eylül ayında bir anlaşmaya varılabildi.

Latin Amerika'nın diğer ülkelerine gelince... Brezilya, 1945 yı-

lının son günlerinde seçime gitti ve General Dutta başkanlık seçimini kazandı. 1946 yılının sonbaharında ise yeni anayasa benimsendi. Aynı yıl Arjantin, Kolombiya, Meksika, Şili ve Uruguay'da da seçimler yapıldı. Venezuella'da daha 1945 yılı sonbaharında seçimlere gidileceği ilân edildi. Peru'da da daha 1945 yılı yazında liberallerin ve solcuların desteğine sâhip bir başkan seçimi kazandı. Şili'de başkanlığı kazanan Videla, selefine göre daha da solda yer alıyordu. Meksika'da yeni başkan Aleman, Arjantin'in San Fransisco Konferansı'na katılmasını destekleyenlere karşı açıkça tavır almıştı. Kolombiya'da seçimler aynı yılın Mayıs ayında gerçekleşmişti ve yeni başkan Perez, seçimi her ne kadar muhafazakâr partinin adayı olarak kazanmışsa da, selefi liberallerden daha farklı bir siyâsal tutum içinde sayılmazdı. Bolivya'da 1946 yılının yaz aylarında gerçekleşen ihtilâl kanlı oldu ve başkan Villarroel öldürüldü. Oysa sâdece iki yıl kadar önce serbest seçim sözü vermiş, fakat bunu yerine getirmemekte ısrarlı davranmıştı![3]

Bütün göstergeler, Latin Amerika'da demokratik gelişmelerin hızlandığını ve belki daha da hızlanacağını gösteriyordu. Türkiye'de ilk kez "serbest" seçimler yapılırken, Latin Amerika ülkelerinin çoğu, bu aşamayı uzun zaman önce geçirmişti bile!

İspanya'ya gelince... 1946 senesinde İspanya meselesi gündemi işgâl etmeye devâm ediyordu. Ahmet Şükrü Esmer, *Ulus* gazetesinde yayınlanan bir makâlesinde, ilginç bilgiler veriyordu. Buna göre, İspanya sorunu, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda gündeme alınmış ve tartışılmıştı. Sovyetler Birliği ile Polonya, Birleşmiş Milletler üyesi ülkelerin İspanya ile ilişkilerini kesmeleri için çağrıda bulunmuşlardı. Moskova ile Varşova'ya göre, İspanya, dünyâ barışını tehlikeye düşüren bir ülkeydi. İki ülkenin Birleşmiş Milletler'in bu yönde karar almasını talep etmeleri ise, ilgili alt komisyonda reddedilmişti. Dolayısıyla Moskova'nın Madrit rejiminin tecridine ilişkin önerisi, Birleşmiş Milletler'de reddedilmiş oluyordu. Esmer, "İspanya meselesini böyle uykuda bırakmak, [artık] belki de daha hayırlı olacaktır" diye yazıyordu. "Çünkü, Birleşmiş Milletler'in bununla meşgül olması, İspanya'nın iç iş-

3 **The War and the Neutrals**, s. 105-170; David Rock, **Authoritarian Argentina**, (The Nationalist Movement, its History and its Impact), s. 145-176; Simon Collier ve William F. Sater, **A History of Chile (1808-1994)**, s. 243-251; **Latin America: Politcs and Society Since 1930**, (ed. Leslie Bethell).

lerine müdahale teşkil edecek ve böyle bir adımla tehlikeli bir çığır açılmış olacaktı."[4]

Nitekim Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 4 Mart 1946 târihli karârında, İspanya'nın içişlerine dışarıdan müdahale edilmemesi gerektiğini ve karışılmayacağını vurguluyordu. İspanyollar kendi geleceklerini kendileri kurmalıydılar. Sâdece yirmidört saat sonra Churchill, ünlü demirperde konuşmasını yaparken, Madrit biraz daha rahatlamış olmalıdır. Franco'nun komünizm karşısındaki uyarıları nihâyet Batılılar tarafından da anlaşılmış ve kabûl görmüş oluyordu. 12 Mart'ta Fransa'nın Franco rejiminin düşmesi için ekonomik ambargo önerisi, gerek Londra ve gerekse Washington tarafından reddedilecektir. Yalman'ın da hatırlattığı gibi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Mayıs ayının sonlarında bir önceki karârı desteklemekle yetinmişti. Görüldüğü gibi, Madrit, Moskova'nın saldırısı karşısında, diğer ülkeleri yanında bulabilmişti. İspanyol rejimi, artık bir sorun oluşturmuyordu ve muhtemelen oluşturmayacaktı da...

Yalman, İspanya'nın artık başının belâda olmadığını yazarken haklıydı. Gerçekten de İspanyol rejimi, uluslararası baskı tehditlerine karşı milliyetçi savunma içgüdülerine yaslanmak ve dayanmak ihtiyâcını hissederken, toplumun desteğini almakta güçlük de çekmemişti. İspanyol rejimine yönelik dış güçlerin desteğindeki masonik, liberal ve sol akımların siyâsal komplosuna karşı toplumu harekete geçirmek ve manipüle etmek mümkündü ve kolaylıkla da başarılabildi. Basit ve etkili slogan, bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumak şeklinde olmuştu! Aksi hâlde, içsavaşın anılarının henüz çok tâze olduğu bu dönemde İspanyollar yeniden bir kaosun içine düşebilirlerdi. Oysa İspanya, bütün Avrupa için anti-komünist bir misyona sâhipti. Ekim ayının ilk günü yaptığı konuşmada Franco, komünizmin hedefinin özellikle Akdeniz olduğunu belirtiyor ve Madrit'in târihsel rolünün altını çiziyordu. İspanya, hiçbir zaman Mihver güçlerini desteklememişti; aslâ! Gerçekte Madrit, Nazi Almanyası'ndan, Faşist İtalya'dan ve Vîchy Fransası'ndan kaçanlara kucak açmıştı bile... Birleşmiş Milletler'e sunulan bir raporda bu konuda binlerce isim veriliyordu. Eski Nazilerin İspanya'daki bankalarda yer alan maddî var-

4 Ahmet Şükrü Esmer, "İspanya ve Birleşmiş Milletler", **Ulus**, (3.7.1946). Ayrıca bkz. Hüseyin Câhit Yalçın, "Hâlledilmeyen Meselelerden: İspanyol Rejimi", **Tanin**, (30.10.1946); **AT**, Sayı: 155, (Ekim 1946).

lıkları hayli yüksekti. Rejim, 1946 yılında da dimdik ayaktaydı! Yılın sonunda Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Franco rejimine karşı üye ülkelerin Madrit'teki büyükelçilerini geri çekmelerini talep ediyordu.

Bu arada, içerideki muhalefetin sert politik çizgisi de rejimin savunma duvarlarında eridi. Komünistlerin kırsal alandaki gerilla mücâdelesinden şehir gerillasına kadar uzanan ve nihâyet geniş işçi grevlerinin de yer aldığı politik aktif muhalefet, rejimin savunma önlemleri karşısında ayakta kalanıadı. Ama bütün bu süreç ancak 1947 sonrasında yatıştı. Yurt dışındaki genellikle sol muhalefet, hattâ monarşistlerle anlaşmaya varsa da, etkili olamadı. Zaman içinde eridi ve etkisini yitirdi. İçeride tutuklamalar ve ölüm cezâları sürdü. Franco, rejimini korumayı başarmıştı. O kadar ki, 1948 yılında son derece kontrollü bir korporatif bölgesel seçime dahi izin verildi. Franco, komünizm konusunda uyarı görevini yapan ilk önderlerden biri olmayı başarmıştı. Artık Batılı ülkelerle ittifak içinde olabilirdi ve olmalıydı da. 1947 yılının 17 Kasım'ında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Sovyetler Birliği İspanyol rejimi için son bir girişimde daha bulunduysa da, öneri ABD ve diğer Latin Amerika ülkelerinin de içinde bulunduğu Batılı blok tarafından reddedildi. O kadar ki, Fransa da, 10 Şubat 1948'de, aradan geçen iki yıldan sonra, İspanya sınırını yeniden açtı. Franco, zaferini ilân edebilirdi artık...

İspanyol rejimi yeniden buzdolabına konulmuştu ve buzunun çözülmesi için hayli zaman geçmesi gerekirdi. Franco, soğuk savaşın kodlarını önceden okumuş ve doğru bir zamanlama ile rejimini korumayı başarmıştı. Madrit, zamâna oynayarak soğuk savaşın getirilerinden yararlanmasını bilmişti. İspanya çapında iktidarca düzenlenen geniş kitle gösterileri, bir yandan Franco'nun yönetimini, diğer yandan da dış baskılara karşı İspanyol halkının birleşik gücünü temsil ediyor ve ulusça bütünleşmenin tam zamânı olduğunu vurguluyordu. Bizzat Franco, yabancı müdahalesine karşı ülkesinin bağımsızlığının korunmasının önemini vurguluyor ve İspanyol târihinin başarılı askerî zaferlerini önplâna çıkarıyordu. Yine Franco, görüşlerinin özellikle Batı basınında yer bulması için özel çaba harcıyor ve Batı ülkelerinin İspanyol politikasını anlamaları için çaba gösterilmesini istiyordu. Gelişmelerin di-

ğer yüzünde Madrit'in savaş yıllarında Mihver ülkelerine değil de, belki daha çok ABD'ye yardımcı olduğuna ilişkin dökümanlardan söz ediliyordu. Özellikle kısa bir süre sonra ABD, bu türden dökümanların gölgesini hissedecektir. Franco direnmiş ve kazanmıştı![5]

Portekiz'de de sular durulmadı: Daha 1944 yılının yaz aylarında başlayan Normandiya çıkarmasından hemen sonra Portekiz muhalefeti de, Salazar rejimine karşı harekete geçti. Lizbon sokakları müttefiklerin zaferini selâmlayan geniş gösterilerle doldu taştı. Almanya'nın teslimi ve Avrupa'da savaşın sonu, yine sokaklardaki sevinç gösterileri ile birleşti. Sokaktaki gösteriler rejim karşıtıydı. Rejim de olabildiğince yumuşak davranmak gerektiğini anlamıştı. Faşist semboller sessizce ortadan kaldırıldı. Lizbon, özellikle İngiltere'ye yakınlığını açıklamaya başladı. Müttefik zaferi karşısında Salazar da, 1945 yılının Ağustos ayında halkın irâdesine karşı olmadığını ve olamayacağını açıklamıştı bile! Üstelik yeni vaadleri arasında serbest seçimler ile İngiltere kadar özgür bir ülke de vardı.

Bütün bu gelişmeler, Lizbon'da muhalif çevreler tarafından kuşkuyla karşılansa dahi, demokrasiye geçiş için işâret olarak da yorumlandı. Salazar, 1946 senesinde muhaliflerine karşı daha toleranslı davranmak gerektiğini hissetti ve basında olsun, mecliste olsun, özgürlük sınırlarını biraz gevşetti. Tabiî bu açılım hemen dengelendi ve muhalif adayların seçimlere katılımı mümkün olduğunca engelenmeye çalışıldı. Diğer yandan, muhalefet de belirgin bir etkinlik gösteremedi. Salazar karşıtı muhalifler, Demokratik Birlik Hareketi adı altında değişik siyâsî eğilimleri içinde barındıran örgütlenme içinde, 1945 yılının sonbaharında yapılan seçimlere de katıldı. Muhalefetin başlıca talepleri, serbest seçimlerin yapılması, ifâde ve toplantı özgürlüğü ile siyâsî partilerin serbestçe kurulabilmesinin sağlanmasıydı. Basında sansürün kaldırılması ve yeni bir seçim yasası hazırlanması da bunlara eşlik ediyordu.

Portekiz 1946 yılının Ağustos-Eylül aylarında Birleşmiş Milletler'e üye olmak için mürâcaat ettiğinde, muhalefet hâlâ uluslararası baskıları arkasına alarak içeride geniş bir cephe oluşturmaya çalışıyordu. Rejim, bu türden dirençleri polisiye tedbirlerle engelle-

5 **The War and the Neutrals**, s. 105-170; Preston, **age**, s. 532-; Payne, **Fascism in Spain (1923-1977)**, s. 400-410; Payne, **The Franco Regime (1936-1975)**, s. 375-385; Liedtke, agm, **Spain and the Great Powers**, s. 229-244; Preston, **age**, s. 550-570; Grant, **agm**; Carlton J. H. Hayes, **The United States and Spain**, 158-172.

meye gayret etti. Yığınsal protesto toplantıları, üniversite gençliğinin eylemleri, bu kategoriye giriyordu. 1947 yılının ilkbahar aylarında tutuklamalar sürdü. Başkaca muhalif örgütlenmeler de görüldüyse de, 1948 yılına gelindiğinde Demokratik Birlik Hareketi ve benzeri örgütler yasaklandı.

Bütün bu dönemde muhalefet cephesinde yer alan komünist partisinin de etkinlikleri göz dolduruyordu. 1947 yılının ilkbaharında Lizbon merkezli girişilen genel grev örgütlenmesi zikre değerdir. Ne var ki, bu eylemden sonra komünist partinin de etkinliği zayıfladı. Hele ilerleyen dönemde soğuk savaş yıllarında parti üzerindeki ağır polis baskısı ve geniş tutuklamalar, partinin politik etkinliğini bir hayli azalttı; parti güçsüzleşti ve izole edildi.

Salazar, Batıdan gelen demokrasi taleplerine karşı artık yeni siyâsî gösteri yapma gereği kalmadığına karar vermişti. 1945 sonrasında ordu içinde oluşan küçük muhalif hareketler de kısa sürede bastırıldı. Sonuncu başarısız darbe teşebbüsü 1947 yılında görüldü. Portekiz sivil muhalefetinin ordu içi darbe teşebbüsleri ile dirsek temasları söylentisini de gözardı etmemek gerekir. Önemli bir grup demokrasiye geçişi ordu darbesinin sonrasında görüyordu. Gerçekten de 1945 sonrasında ordu içi kıpırdanmalar ve darbe girişimleri, hattâ silâhlı ayaklanmalar birbirini izledi. Rejim karşıtı ordu içi hareketlenmeler birbiri ardına, ama başarısız bir şekilde gündeme geldi. Salazar, bütün bu karşı dirençleri tek tek çözmeyi başardı. Yine de 1949 yılında gerçekleşen başkanlık seçimine muhalif adayın katılması engellenmedi.

Portekiz'de de rejim muhalefetin üzerine bütün ağırlığı ile çöktü ve muhaliflerin hiçbir şansının olmadığını gösterdi. Salazar da, rejimini ülkesinde süratle güçlenen anti-komünist akımlara dayandırmayı tercih etmişti. 1949 yılında Portekiz'in NATO'nun kurucu üyelerinden biri olması, Portekiz muhalefeti açısından soğuk savaş koşullarında Batının politikasını gözler önüne sermişti. NATO üyeliğine karşı kampanya kamuoyunda muhalefetin zayıflamasına neden olacaktır. Üstelik yeni bir tutuklama dalgası da buna eşlik etmişti.[6]

6 Opello, Walter C., **Portugal (From Monarchy to Pluralist Democracy)**, s. 70-75; Raby, D. L, **Faschism and Resistance in Portugal, (Communists, liberals and military dissidents in the opposition to Salazar 1941-1975)**, s. 1-113.

Kısacası, Türkiye'deki gelişmeler, bu ülkelerdeki gelişmelerin kopyası değilse de, benzeriydi. Hepsi, soğuk savaşın başlamasına çok az bir süre kala, benzer tedirginliklerin ve kararsızlıkların eşiğinde kalmıştı. Atılan adımlar benzer olduğu gibi, alınan önlemler de aynıydı. Dış müdahaleden mâsun kalan tek-partili rejimler, meşrûiyetlerini kabûl ettirme gayreti içinde, benzer söylemlerle, benzer adımlar atmayı uygun görmüşlerdi. Bu, elbette basit bir tesâdüfün çok ötesindeydi. İktidar mücâdelesi, heryerde benzer zamanda, benzer koşullar altında, benzer gelişme süreçlerini körüklüyordu. Yine de varacağı noktalar farklı olacaktır. Bunun nedenlerini ise ileride göreceğiz.

150'likler 144
1924 anayasası 59, 76, 80, 81, 84-86, 88, 97, 239, 312, 313, 318

Abadan, Yavuz 24, 25, 33, 522
Acherson 303, 304
Açıkalın, Cevat 253, 254
Adam, Faik Muhittin 499
Adana konferansı 313
Adato, Salamon 150, 498
Adıvar, Adnan 39, 42, 144, 482, 484, 487, 498, 506, 521
Ağaoğlu, Samet 4, 22, 36, 38, 42-46, 77, 82-84, 125, 138-140, 173, 182, 184, 188, 233, 240, 498, 518
Akaygen, Enis 498
Akbaba 491
Akçakoca kaymakamlığı 467
Akdoğu, Rasim 499
Akgün, Şeref Laçin 155
Akpınar, Muzaffer 177, 369, 370, 372, 375, 377
Aktın, Vasfi 326, 382, 499
Aldoğan, Sadık 416, 458, 480
Ali Dayı dergisi 161
Ali Rana Tarhan 365, 488, 516, 522
Almanya 257, 295, 313, 539, 541
Alpay, Cemil 199, 200, 223, 224, 457
Alsan, Zeki Mesut 446
Amerika Birleşik Devletleri 82, 243, 244, 293
Amerikan Chicago Tribune gazetesi 380
Amerikan New York Times gazetesi 380
Amerikan siyasi modeli ve partiler sistemi 24, 25, 279
Anadolu Ajansı 332, 386, 517
Anadolu 144
Anamur, Süreyya 522
Anayasa Mahkemesi 6, 197, 199, 205, 352
Andolsun, Feridun Kurt 477
Ankara Antlaşması 44
Ankara Barosu 487
Ankara Esnaf Odası 487
Ankara Üniversitesi 446, 487
Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 446
Ankarabank 146
Antonov 260-263, 265, 268
Apak, Rahmi 177, 235, 370-373
Arap Ligi 265
Aras, Tevfik Rüştü 38, 47, 174, 234, 499
Arıtma Koruma Partisi 201, 208, 211, 216217, 221
Arjantin 223, 536-538
Arna, Fuat 467
Arpag, Hamdi 154, 501
Ataç, Hasan Fehmi 236
Atadan, Makbule 143
Ataergin, Salih Zeki 154
Atalay, Besim 522
Atalay, Sırrı 162, 530
Ataman, Sebati 185

Atatürk 16, 17, 21, 22, 27-29, 35, 37-41, 43, 44, 63, 69, 78, 79, 90-92, 94, 96, 126, 127, 132, 143, 172, 174, 175, 184, 225, 234, 310, 478, 496, 503, 504, 509-513
Atay, Falih Rıfkı 30, 31, 176, 231, 232, 280, 298, 307, 325, 330, 332, 338, 339, 343, 352, 379, 390, 456, 469, 472, 485, 488
Atılhan, Cevat Rıfat 183, 199, 227
Atlıoğlu, Hilmi 386
Atom 161
Atsız, Nihal 485, 520
Attlee 253, 254
Avunduk, Üzeyir 104, 145, 146, 350, 498
Ayan Meclisi 87, 199, 202, 205, 352
Aybar, Mehmet Ali 439, 447, 499
Aydar, Kazım 177, 369-371, 374-376
Aydemir, İlyas 136, 142
Aydın, Mithat 176, 531
Aydınlı, Reşat 499
Aym Tarihi 26, 277, 280, 354
Azerbaycan 259

Baban, Cihat 29, 87, 139, 240, 311, 339-340, 433, 484, 497, 498, 506, 517, 529
Bağcıoğlu, Bican 488
Balkan, Etem Ruhi 193
Balta, Tahsin Bekir 366, 417, 431
Banguoğlu, Tahsin 369, 526, 529
Barlas, Cemil Sait 177, 371, 373, 374, 376
Barutçu, Faik Ahmet 236, 351, 368, 528
Basın ve Yayın Genel Müdürü 267, 385, 515
Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü 333, 459-461
Başak, Sait 104, 498
Başar, Ahmet Hamdi 18, 47, 95, 126, 165, 488, 500
Başkent 160, 161
Batur, Şîrri Enver 179, 180
Bayar, Celâl 11, 15, 18, 27, 28, 30, 32-34, 37-39, 41, 63, 69. 74, 77-79, 85, 86, 88, 89, 95, 103, 105, 109, 132, 133, 145-149, 157-162, 164-166, 168, 170-172, 174, 188, 307-309, 315, 334, 339, 340, 344, 345, 381, 392, 394, 404, 434, 449, 456-461, 465, 466, 478, 484, 493, 495, 496, 503, 506, 507, 514, 521, 524
Bayar, Yusuf Kemâl 43, 44, 345, 496
Baydur, Hüseyin Râgıp 251, 299
Baykan, Rauf 386
Bayur, Hikmet 231, 232, 394, 402, 403, 406, 414, 418, 421, 425, 427, 445, 484, 506
Bekata, Hıfzı Oğuz 177, 372-374
Bele, Refet 39, 42, 487, 488, 522, 527
Benderlioğlu, Âtıf 146
Berkman, Haydar 475, 476
Berkmen, Ali Rızâ 447
Berlin Büyükelçiliği 153, 154
Besarabya 271
Bevin 246, 250, 251, 253, 254, 261, 262, 268, 269, 271, 286
Beyatlı, Yahya Kemal 324, 326, 327, 488, 522
Bilgin, Şevket 386
Binal, Âdil 177370, 371-374
Bingöl 122, 177, 353, 369-371, 373, 375, 395, 397, 399, 401, 489, 495, 497
Birinci Dünya Savaşı 43
Birinci Meşrutiyet 311
Birinci Ordu 499, 504
Birinci TBMM 22, 43, 481
Birleşmiş Milletler 215, 245, 246, 297, 298, 314, 536, 538-541
Bodrumlu, Avram Galanti 488, 522
Boğazlar Sorunu 248, 249, 267, 274
Bolivya 538
Bornovalı, Lütfü 481-484
Bölükbaşı, Osman 45, 46, 499
Brest-Litovsk Anlaşması 264
Budaklı, Mehmet 470
Bulca, Fuat 478
Bulgaristan 223, 256, 260, 271, 276, 284
Bükreş 271
Bürge, Kâzım (Fâzıl) (Şerâfettin) Şemsettin 177
Büyük Britanya 243, 244, 304, 312
Büyük Doğu 278
Byrnes (ABD Dışişleri Bakanı) 259, 260, 284, 285, 290, 293, 294, 298

Cafer Tayyar Eğilmez 39, 42, 142, 479, 485, 487
Cebesoy, Ali Fuat 18, 38, 39, 42, 126, 268, 487
Cem, İsmail 185, 186
Cemiyetler Kânunu 7, 15, 17, 25, 58, 62, 65, 76, 78, 195, 209, 223, 224, 226, 332, 334, 359, 361, 421, 422, 424, 425, 428, 433, 439, 450, 451
Chase National Bank 300
Chicago 380
CHP
Değişmez Genel Başkanlığı 16, 88, 89, 92, 97, 344, 346, 347, 352, 355, 368, 510
İkinci Olağanüstü Büyük Kurultayı 93, 304, 333, 334, 346, 352, 360, 369
İstanbul İl İdâre Heyeti Başkanlığı 104, 105, 178, 180, 324, 325, 341, 342, 350
İstanbul Parti Müfettişliği 342, 458
Meclis grubu 75, 231, 232, 236, 328, 331, 346, 347, 366, 438, 439
Müstakil Grubu 16, 32, 46, 75, 125, 167, 346, 359, 363-366, 516
Parti Müfettişlikleri 176, 376, 377, 467, 468, 530
Yedinci Büyük Kurultayı 87, 88, 159, 160, 164
Churchill 246, 271, 279, 281, 539
Cimcoz, Salâh 487
Conker, Nüri 175
Coşar, Hüseyin Sâmi 487
Coşkan, Tahsin 235
Cumhuriyet 24, 31, 76, 92, 101, 103-105, 107, 108, 143, 146, 180, 222, 226, 229, 232, 233, 235, 325, 340-342, 346, 347, 352, 378, 380, 383, 391, 392, 394, 420, 427, 428, 433, 456, 457, 477, 479, 495, 503, 515, 517, 519, 523
Cura, Hüseyin Hulki 177, 369-373, 376, 405, 489

Çakırbeyli çiftliği 470
Çakmak, Fevzi 8, 39, 42, 139, 493, 496, 503-507, 510, 516, 519-521
Çakmur, Vakıf 239, 240
Çalışlar, İzzettin 522
Çamlıbel, Faruk Nâfiz 499
Çankaya köşkü 405
Çarıklı, Muhittin Hacim 232
Çehreli, İbrâhim 133, 136, 137, 147
Çekoslovakya 305
Çelenk, Hâlit 447, 450
Çelik, Kemal 177, 370-374
Çerkes Ethem 144
Çetinkaya, Ali 522
Çevoda kruvazörü 277
Çiçerin 268
Çiftçi Köylü Partisi 192-194, 201, 202, 207, 210, 212, 213, 216, 217, 219-221
Çiftçi Partisi 142, 192, 193, 221, 229, 457, 497, 518
Çiftçiyi Topraklandırma Kânunu 61, 178, 187, 188, 473
Çobanoğlu, Fuat 34, 141, 233
Çocuk Esirgeme Kurumu 230, 487, 489
Çullar, Rıfat 386
Çumralı, Sedat 368, 373

Daily Mail 84
Danıştay 126, 127, 236, 237, 239, 352, 355, 392, 393, 429, 436, 441, 443, 446, 480
Dâver, Abidin 280, 352, 383, 457, 458, 469
Değişmez Genel Başkanlık 75, 93, 196, 346, 347, 358, 360, 362, 367
Demirağ, Nüri 183, 310, 378
Demirelli, Fuat Hulûsi 337, 498
Demirkırat 160
Demokrat Afyon Gazetesi 161
Demokrat İzmir Gazetesi 161, 519, 523
Demokratlar Evi 101
Denikan, Turhan Cemâl Dereli, Fâruk 177, 369, 370, 376
Devir Gazetesi 161
Devlet Demiryolları 386
Devletçilik 19, 32, 53, 60, 217, 218, 234, 450, 476
Devletkuşu, İsmâil 530
Devrim, Şinâsi 425
Dicleli, Vedat 529
Dikkat Gazetesi 161
Dikmen, Sedat 489
Dilmaç, Halil 354

Diyanet İşleri Başkanlığı 208
Dobruca 271
Doğu Avrupa 247
Doktor Kukulis 488
Dörtler 20, 42, 305
Dörtlü Takrir 27, 45, 79, 86
DP Birinci Büyük Kongresi 77, 78, 95, 167, 168
DP Meclis Grubu 38, 46, 75
Duruiz, Mâcit 386
Düşünsel, Feridun Fikri 42, 232, 437, 487

Ebüziyyâ, Ziyad 339, 340
Ecevit, Fahri 232
Ege, Abidin 177, 370-373, 376
Eğilmez, Câfer Tayyar 39, 42, 142, 479, 485, 487
Eker, İsmet 236
Eldeniz, Nâci 232, 516
Endonezya 287
Er, Kemâl 367
Erbuğ, Fikri 530, 531
Erdoğan, Şevket 176, 369, 370, 372, 376
Erem, Ali Rızâ 368, 372
Erer, Tekir 23
Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi 199-201, 203, 206, 207, 211-214, 216-218, 221
Ergin, Nazif 152, 458
Ergin, Necmettin 530
Ergün, Nakiye 522
Erim, Nihat 97, 175, 177, 232, 235, 246, 247, 262, 263, 268, 269, 271, 305, 390, 404-407, 469, 472, 503, 522, 529, 530
Eriş, Muammer 146, 147, 488
Erişirgil, Emin 368
Erkilet, Hüseyin Hüsnü Emir 199, 229, 479
Erkin, Cemâl 243, 244, 246, 251, 260, 269, 271, 273, 284, 285, 287, 298, 303, 307
Erkmen, Muhlis 516, 522
Ermeni 148, 150, 247, 252, 253, 268, 270, 272, 286, 287, 388, 404, 424, 519, 520
Ertan, Muhtar 177, 370, 373, 374
Eryavuz, İhsan (Topçu İhsan) 478

Erzurum Ticâret Odası 502
Esen, Ali Rızâ 522
Esendal, Memduh Şevket 351
Esmer, Ahmet Şükrü 279, 305, 306, 488, 515, 522, 538, 539
Esnaf Odası 386, 487, 489
Esnaf ve Ahâli Bankası 501
Ete, Muhlis 498
Ethem, İbrâhim 144
Etibank 487
Eximbank 290, 293-295
Ezgü, İhsan 236

Fener Rum Ekümenik Patrikhânesi 284
Fenik, Mümtaz Fâik 98, 485
Fenmen, Refik 487
Filipinler 289, 294
Fransa 43, 258, 289, 304, 539, 540
Franco 539-541

Galanti, Avram 488, 522
Garanti Bankası 146, 147
Gayri müslim 148, 150, 468, 488, 498, 519
Gazi Eğitim Enstitüsü 487
Gelenbeğ, Mekki Hikmet 488, 522
Genelkurmay Başkanlığı 503, 504, 510
Gerçek Gazetesi 523
Giritlioğlu, Fâhir 181, 355, 525, 528
Gizdeşir, Ali Rızâ 196
Gökdoğan, Nüzhet 498
Gökyay, Orhan Şâik 499
Göle, Münir Hüsrev 42, 369, 487
Görüşler Dergisi 500
Güleç, Fazlı 156
Gülek, Kâsım 298, 526
Gümrük ve Tekel Bakanlığı 234-238, 240, 304
Gümüşhane 20, 118, 123, 176, 353, 369-375, 377, 397, 399, 400, 490, 495, 498
Gündüz, Aka 499
Gündüz, Âsım 479, 504, 508
Güntekin, Reşat Nüri 522
Gürcü 252, 253, 256, 286, 306
Gürel, Ahmet 177, 370, 371, 373, 374
Güreli, Recâi 177, 369-371, 373-375
Gürgen, Râşit 152
Gürsoy, Rıfat 324

Halk Odaları 99-101, 351, 384
Halkçılık 24, 25, 28, 59, 450
Halkevi 100, 101, 152, 349, 384, 386, 486, 487, 489-492
Hanef, Ahmet 386
Helm 269, 271
Henderson 259, 299-302
Heyeti Mahsusa 4, 144
Hint Okyanusu 257, 258
Hitler 193, 255, 497
Hürses 160

Ilıcak, Nazlı 103, 110, 111, 150, 151
Irak 265, 287
Irkçılık – Türancılık dâvâsı 83, 485
Irmak, Sâdi 529

İdealist Parti 221
İhrâcat-İthâlât Bankası 300
İkinci Dünyâ Savaşı 133, 150, 275, 295, 313, 320, 498, 510
İkinci Meşrutiyet 43, 380, 408, 424
İktisâdî devletçilik 19
İlbay, Âsaf 198, 229
İlmen, Hârun 499
İlmen, Süreyyâ 198, 229
İnanç, Kâzım 126, 127
İnce, Hâmit Şevket 485
İnce, Refik Şevket 43-47, 105, 496, 525
İncedayı, Cevdet Kerim 232, 528
İran 245-247, 251, 253, 257-259, 261, 265, 272-276, 278-281, 286, 287, 294
İskân Kânunu 151, 332
İskenderiye 277
İslâm 207, 209, 210, 310, 479
İslam Koruma Partisi 209, 211, 221
İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 224, 226, 227, 458, 522, 523
İstanbul Ticâret Odası 488
İstiklâl Mahkemesi 40, 44
İş Bankası 106, 132, 134, 141, 145-147, 172, 386, 501, 502
İşçi ve Çiftçi Partisi 193, 221, 457, 497, 518
İttihat ve Terakki Cemiyeti 16, 20, 43, 111, 141, 144-146, 173, 175, 186, 350
İzmir Bölge Müfettişliği 177
İzmir Ticaret Odası 386

Japonya 257, 307, 313

Kâhire Konferansı 313
Kaleli, Bekir 368
Kanlıoğlu, Yusuf Duygu 176
Kansu, Mazhar Müfit 515, 522
Kansu, Nâfi Âtuf 368, 369, 421, 480, 525, 530
Kansu, Şevket Aziz (Dr.) 446
Karabekir, Kâzım 38, 39, 42, 487, 488, 503, 517, 521, 527
Karadeniz, Râif 234, 237
Karal, Enver Ziyâ (Dr.) 447
Karamuğla, Cemâl 177, 370-373, 375, 377, 522
Karamürsel, Abdülkadir 87
Karamürsel, Ziyâ 488, 522
Karaosmanoğlu, Yâkup Kadri 351
Kaya, Şükrü 38, 485
Kazancıoğlu, Cemâl 177, 370-374
Keçeci, Sâlih 498
Kemalist 63, 212, 512, 513
Kennan 246, 256, 257, 279, 294
Kentli, Mustafa 499
Kesebir, Şâkir 478, 485
Keşişyan, Kirkor 498
Kılıç Ali 478, 499, 500
Kırdar, Lütfü 526, 527, 529
Kısakürek, Necip Fâzıl 478
Kızıl Ordu 245, 246, 276, 278
Kızılay 69, 487, 488
Kitapçı, Hüsnü 369, 522
Koç, Vehbi 146, 348, 354
Kolombiya 538
Komünist 138, 265, 222, 224-226, 229, 245-247, 253, 283, 305, 380-382, 447, 539, 540, 542
Konos, Vasil 499
Koraltan, Refik 18, 25, 34, 69, 132, 172, 332, 345, 458, 496, 521
Kortel, H. 235
Köken, Rahmi 368
Köni, Osman Nüri 498
Köprülü, Fuat 29, 42, 58, 59, 69, 82, 83, 106, 132, 133, 135-139, 141, 164, 167-169, 171-173, 234, 306, 308, 345, 346, 365, 366, 380-383, 421, 461, 493, 496, 498, 521, 524
Köseoğlu, Salâhattin 481
Köy Enstitüleri 216

Kubalı, Hüseyin Nâili 420, 421
Kudret Gazetesi 161
Kuleli Askeri İdâdisi 43
Kutay, Cemâl 16,40
*Kuvvet Gazetesi*161
Kuyucak, Hâzım Âtıf 235
Kuzey İran 258
Küçük, Yalçın 145, 187
Kürdistan 286, 287
Kürt Cumhuriyeti 278

Laiklik 28, 59, 208, 210, 382, 450
Laskari, Kalodi 488
Latin Amerika 289, 535-538, 540
Liberal 30, 37, 57, 192, 196, 198, 201, 202, 212, 215-219, 221, 222, 229, 379, 423, 424, 426, 435, 438, 457, 471, 472, 484, 497, 538, 539, 542
Liberal Demokrat Partisi 192, 193, 196, 198, 202, 212, 215-219, 221, 222, 379, 457, 484, 497
Lizbon 235, 541, 542
Londra Büyükelçiliği 40
Lübnan 258, 287, 294

Madrit 538-541
Makyavelizm 255
Marksist 185, 189
Matbuat Kânunu 332, 333, 380, 432, 434, 436-438
Meclisi Mebusan 43
Meksika 301, 538
Mektebi Tıbbıyei Şahâne 43
Memik, Fatma 368, 522
Menderes, Adnan 15, 19-21, 26-29, 34, 36, 38, 42, 44-47, 61, 69, 80, 81, 84, 94, 102-104, 126, 130, 132, 136-140, 148, 151, 162, 164, 172, 174, 176, 184, 185, 233, 234, 331, 332, 372, 374, 376, 388, 406, 413-417, 424-427, 437, 438, 456-458, 465, 470, 496, 506, 517, 519, 524, 528, 530
Menemen 108, 155, 374
Menemencioğlu, Numan 284, 298
Merkez Bankası 230, 386, 516
Mesûliyet 484
Mısır 281, 287, 407
Mihver 539, 541
Millet 160
Millet Yolu 161
Milletler Cemiyeti 250, 259, 310
Milli Korunma Kânunu 218, 219, 402
Milli Mücâdele 38, 43, 44, 64, 65, 144, 173, 233, 313, 504, 505, 507
Milli Şef dönemi 4, 16, 17, 35, 39, 40, 83, 99, 105, 132, 144, 148, 153, 159, 172, 199, 237, 478, 479, 485, 503
Milliyetçilik 26, 49, 58, 59, 214, 215, 450
Missouri 276-281, 283, 284
MKP 10, 25, 123, 142, 191, 199, 212, 310, 378, 379, 387-389, 391, 392, 394, 457, 464, 477-497, 501, 517, 521, 533
Molotov 250, 251, 255, 264, 270, 286, 288
Montrö Konferansı 248
Morkava, Burhan Câhit 498
Moshos, Ahilya 498
Moskova Antlaşması 264, 268
Moskova Radyosu 253, 264, 266, 406, 458
Millet Partisi 191, 228
Muhafazakarlık 59
Mühürdaroğlu, İzzet 482
Müstakil Grup 17, 167, 361, 363-366
Müstakil Türk Sosyalist Partisi 204, 209, 213, 221
Müstakiller Birliği 199, 217, 222, 229
Müstecaplıoğlu, Esat Âdil 198, 224

Nâdi, Nâdir 31-33, 76, 98, 162, 245, 279, 280, 305, 340-343, 383, 523, 523
Nâdi, Yunus 92
Napoli 277
NATO 87, 205, 214, 247, 257, 442, 443, 542
Nazi Almanyası 295, 539
Nazif, Nizâmettin 278
Nemli, Mithat 350
Noyan, A. 446
Nuri El-Said 265
Nutku, Emrullah 41, 103-107, 126, 132, 135, 141, 152, 158, 170, 393, 517
Nutuk 39, 40, 246, 312, 509

Oğuz, Ahmet 530
Okyar, Fethi 16, 17, 20, 21, 28, 30, 38, 39, 73, 74, 90-92, 126, 127, 141, 143, 150, 161, 164, 172, 175, 345, 456, 459, 479
Omurtak, Salih 355
Onaran, Halit 369
Onar, Sıddık Sami 440, 446
Orbay, Kâzım 355
Orbay, Rauf 38-42, 407, 484, 487, 506, 520
Orlu, Kâzım 177
Orta Doğu 214, 245, 247, 252, 257, 280, 291, 292, 299
Ortaç, Yusuf Ziya 132, 133, 491, 499
Ortodoks Kilisesi 284, 488
Osmanlı Meşrutiyeti 140, 184

Ödül, Âtıf 355
Ödül, Şevket 177, 369-372, 375-377
Ögel, Şükrü Ali 516, 522
Ökmen, Mümtaz 232, 235, 488
Ökte, Faik 237
Öktem, Haydar Rüştü 144, 489
Öner, Kenan 33, 105, 132, 133, 135-137, 139, 147, 150, 157, 158, 169, 174, 326, 342, 378, 387, 394, 465, 478, 486, 493, 494, 514, 518, 519
Öniş, Yusuf Ziya 132, 133, 135, 141, 499
Örgeevren, Süreyya 232, 419
Örs, Kâmuran 177, 370-373, 376, 489
Öymen, Hıfzı Raşit 369, 375, 487
Öz Demokratlar Partisi 199, 204, 209, 217, 221
Özalp ilçesi 41, 180
Özbudun, Ergun 185
Özdamar, Istamat 487
Özgören, Remzi 386

Panama Kanalı 249
Papa Eftim 488
Paris Barış Konferansı 246
Pars, Muhittin Baha 367
Paşalar komplosu 509
Peker, Recep 97, 234, 333, 426, 488, 518, 521, 523, 527, 528
Pepeyi, Haluk Nihat 152
Perez 538
Peron 536, 537
Peterson, Maurice 286
Pire 277, 279
Ploesti 271
Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu 164, 206, 332
Polonya 264, 268, 276, 300, 305, 538
Poroy, Nâzım 236
Portekiz 541, 542
Potsdam Konferansı 244, 249, 263, 265, 266, 270, 275, 286

Recep Peker hükümeti 523
Roberts, Frank 246, 252
Romanya 271, 276
Rum 148, 150, 284, 488, 519, 520

Sâbis, Ali İhsan 479, 520
Sâdâbad Paktı 299
Sadak, Necmettin 31, 33, 245, 268, 279, 280, 305, 306, 315
Sağıroğlu, Hâlet 42, 487
Sağıroğlu, Hüseyin Avni 133, 136
Sağıroğlu, Sâbit 42, 487
Saka, Hasan 259, 261-263, 269, 271, 290, 295-297,307, 309, 313, 338, 471
Salazar 541, 542
Salmona, Yusuf 499
San Francisco Konferansı 314, 536, 538
Saraçoğlu, Şükrü 46, 92, 163, 232, 236, 237, 245, 253, 271, 279, 287, 295-297, 306, 311, 313, 346, 368, 405, 447, 465, 489
Sargın, Hasbi 386
Sarol, Mükerrem 103, 104, 470, 530
Sarper, Selim 307
Satır, Kemal 177, 369-371, 373-375, 389
Sazak, Emin 34, 46, 232-234, 332, 348, 417, 421, 496, 498
Serbest Cumhuriyet Fırkası 4, 11, 16, 17, 20-22, 30, 63, 74, 90, 91, 104, 127, 129-131, 141, 143, 150, 175, 229, 345, 383, 416, 456, 480, 502
Serbest Demokrat Partisi 221
Sertel, Sabiha 23, 47
Sertel, Zekeriya 22
Seyfi, Ali Rıza 41
Seviğ, Vasfi Raşit 499
Sıkıyönetim kânunu 335

Sılay, Tevfik Fikret 350, 372, 375
Sirer, Reşat Şemsettin 417, 445
Son Posta Gazetesi 160
Sosyal Adâlet Partisi 191, 196, 197, 200-202, 207, 214, 217-219, 221, 222, 457
Sosyal Demokrat Partisi 191, 199, 201, 202, 212, 213, 215, 216, 218, 221-223, 457
Soysal, Mümtaz 312, 313, 315, 322
Sökmensüer, Şükrü 392, 393, 426
Söylemezoğlu, Gâlip Kemâli 324, 480, 485
Sözeri, Nihat 499
Sporel, Zeki 142, 499
Stalin 246, 247, 254, 255, 268, 286
Sümer, Nurullah Esat 260, 263, 266, 269, 290, 295, 303

Şevket, Refik 43-45, 47, 105, 496, 525
Şili 538

Tahtakılıç, Ahmet 139, 337, 393
Takriri Sükun Kânunu 335
Tan 29
Tanrıöver, Hamdullah Suphi 488, 518, 521, 527
Tarcan, Selim Sırrı 487
Tarhan, Ali Ranâ 365, 488, 516, 522
Tasvir 28, 63, 308, 339, 340, 390
Taşkapılı, Ali 369, 373
Tecer, Ahmet Kutsi 487
Tekel 52, 53, 62, 87, 143, 164, 185, 190
Tekelioğlu, Seyhan 87
Tekelioğlu, Sinan 164, 324, 528
Tek-partili rejim 11, 13, 30, 35, 78, 80, 89, 190, 230, 323, 333, 368, 531, 543
Tengirşenk, Yusuf Kemâl 43, 44, 345, 496
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 17, 20-22, 41, 57-62, 64, 69-73, 77, 90, 125, 127, 141, 144, 153, 163
Tınaz, Nâci 488
Tınaztepe, Âsım 459, 522
Ticâret Bankası 104, 105, 498
Tiğrel, İhsan Hâmit 487
Tiritoğlu, Alaattin 178-180, 325-327, 341, 342, 350, 522
Tito 272
Tokat, Emin Aslan 417
Toker, Metin 23, 34, 38, 167, 175, 389, 405, 406, 497, 499, 505, 507, 525
Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi 198, 199, 203, 204, 207, 209, 212, 214, 216-219, 229
Toprak Mahsülleri Vergisi 187, 188, 475
Toprak reformu 187, 188, 216, 217
Toydemir, Cemil Câhit 479, 488, 518, 521, 527
Trieste 288
Trud Gazetesi 286
Truman 246, 277, 279-281
Tugaç, Hüsâmettin 176, 370
Tunaya, Târık Zafer 57, 130, 185
Tur, Ekrem 178, 180, 385
Turan, Kemâl 176, 368
Turgut, Şevket 177, 371-374
Tuzer, Fikri 143
Türel, Ali Rıza 235
Türk Basın Birliği 8, 432, 433, 439
Türk Ceza Kânunu 89, 225, 238, 241, 325, 380, 423, 435-437, 447, 451, 453
Türk Hava Kurumu 386, 480, 487, 489
Türk Maarif Cemiyeti 487
Türk Muhafazakâr Partisi 199, 200, 203, 212-215, 217, 221
Türk Ocakları 98
Türk Sosyal Demokrat Partisi 191, 199, 201, 202, 212, 213, 215, 216, 218, 221-223, 457
Türk/Amerikan siyasi modeli 25
Türker, Berç 488, 522
Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi 198, 203, 204, 219, 221, 224, 312
Türkiye Sosyalist İşçi Partisi 196, 198, 199, 201, 202, 204, 207, 208, 212, 213, 217, 218, 221
Türkiye Sosyalist Partisi 198, 200-205, 208, 212, 213, 215-218, 221, 224, 225, 312, 457
Türkiye Şeker Fabrikaları 146
Türkiye Yükselme Partisi 196, 212, 221
Türkkan, Rehâ Oğuz 83, 84
Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması 259
Tüzün, Râgıp 338

Ulaş, Hüseyin Avni 183, 480-482, 501
Ulus 22, 30, 31, 103-108, 110, 135, 141, 147, 161, 176, 223, 232, 233, 246, 308, 332, 336, 338, 347, 353, 369, 379, 380, 386, 390, 391, 406, 428, 434, 485, 487, 506, 515, 520-522, 538
Uludağ, Osman Şevki 232, 487
Ulusal Kalkınma Partisi 196, 212, 228
Uran, Hilmi 25, 156, 157, 159, 225, 329-331, 336, 353, 388, 395, 396, 398, 401-405, 413, 420, 431, 466
Uruguay 536, 538
Us, Âsım 28, 30, 46, 166, 232, 240, 277, 278, 280, 306, 344, 366, 381, 456, 484, 506-508, 520
Us, Hakkı Târık 324-327, 350, 433
Uslu, Feyzullah 369, 375
Uzer, Tahsin 175
Uzgören, Nusret 386

Ülgen, Zihni Hilmi 176, 370
Ünen, Nûrettin 392
Üner, Celâl 176
Ürgüplü, Suat Hayri 234-238, 240, 487
Üstündağ, Ekrem Hayri 104, 499, 523
Üstündağ, Muhittin 104, 105, 488, 522
Üstündağ, Müçteba 523, 524

Varlık Vergisi Kânunu 148-150, 237
Vatan 30, 31, 43, 84, 94, 97, 98, 103, 107, 108, 139, 148, 162, 223, 231, 237, 278, 279, 307, 308, 325, 326, 342, 343, 346, 347, 352, 360, 383, 387, 388, 391, 406, 408, 422, 434, 439, 440, 464, 467, 478, 485, 487, 498, 515, 518-520
Veddel 281
Velibeşe, Zühtü Hilmi 104, 498
Vesayetçi tek-parti rejim teorisi 80, 163, 230, 408, 472, 531, 532
Vichy Fransası 539
Videla 538
Vinogradov 255, 262-267, 269, 270, 287-289, 292, 307

Washington 40, 244, 245, 251, 252, 254, 271, 273, 274, 276-278, 281, 290, 293, 294, 296, 299, 536, 537, 539
Winant 261

Yahudi 148, 150, 385, 488, 498, 519, 520
Yakın Doğu 257-259, 279, 281, 284, 299-302
Yalçın, Hüseyin Câhit 19, 157, 246, 268, 305, 341, 342, 369, 379, 390, 394, 406, 456, 458, 469, 485, 488, 518, 521, 527, 528, 539
Yalçın, İhsan 467
Yalman, Ahmet Emin 19, 22, 23, 30, 93, 133, 162, 169, 281, 343, 352, 380, 527
Yalnız Vatan İçin Partisi 195, 200, 201, 203, 204, 212, 213, 221, 457, 497
Yargıtay 51, 134, 145, 224, 239, 355, 487, 489, 491, 498
Yassıada 80, 168
Yeni Sabah 80, 168
Yeni Türkiye 160, 523
Yiğitoğlu, Kemâl 177, 370-374
Yugoslavya 245, 272, 288
Yunanistan 246, 247, 272, 279, 287, 289, 300
Yurdkoru, Suat 426
Yurt Görev Partisi 221
Yüce Divan 234-236, 239-241, 487
Yücel, Hasan Âli 402, 444, 489
Yüksek Adâlet Divânı 80
Yürüten, Senihi 142, 499

Zafer 161, 485
Ziraat Bankası 54, 386, 487, 489, 515
Zonguldak 122, 124, 177, 353, 370-374, 376, 390, 396, 397, 400, 401, 492, 519